T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

CHP İKTİDARI DÖNEMİNDE DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NİN DEVLET İÇİNDEKİ KONUMU

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH KIVANÇ ESEN

Tez Danışmanı: Doç Dr. AHMET KUYAŞ

MAYIS 2019

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Tezin temel amacı, Cumhuriyet tarihinin en tartışmalı kurumlarından biri olmasına karşın, oldukça sınırlı sayıdaki istisnai çalışmalar haricinde, literatürde genellikle sadece devlet içi bir kurum olarak varlığı ve belirli ön kabuller üzerinden ele alındığından dolayı esasında gerçek anlamda çok az tartışılmış olan DİB'nı, kuruluşundan 1950'ye kadar olan yetki, görev ve faaliyetlerine odaklanarak incelemek ve böylece kurumu siyasal iktidardan ayrı bir yapı olarak ele alıp başlı başına bir tartışma konusu haline getirmektir. Tezde her ne kadar Başbakanlık'a bağlı bir devlet kurumu olsa da, Cumhuriyet iktidarıyla özdeşleştirilip bir tür kontrol aracı ve/veya ideolojik bir aygıta indirgemeyecek çapta birçok niteliği bulunan siyasal bir özne olarak Diyanet'in, siyasal iktidar ve iktidar odaklarının oluşturduğu hegemonik blokla kurduğu ilişki ağlarının nasıl örüldüğü ve bu bağlamda kurumun CHP iktidarı döneminde devlet içindeki konumu sorunsallaştırılmıştır.

Bu çalışma birçok kişinin yardım, destek ve yol göstermeleriyle şekillenmiştir. Tez konumu belirlediğim ilk günden itibaren her an yanımda olan, en kötü günümde bile bana güvenmeyi bırakmayan, her ihtiyacım olduğunda imdadıma yetişen, yaptığı zenginleştirici eleştiri ve katkılarla tezin bu şekle gelebilmesini sağlayan ve bütün bu süreçte bana ne kadar şanslı olduğumu yeniden ve yeniden hissettiren, benim için bir danışman hocadan çok daha fazlası olan hocam Ahmet Kuyaş'a,

Öncelikle konuyla ilgili özgün çalışmalarıyla bana ilham veren ve gerek tez izleme komitelerinde gerek sonrasında tezime ilişkin getirdiği ön açıcı eleştiriler ve verdiği desteklerle çalışmamın olgunlaşmasını sağlayan hocam İsmail Kara'ya,

MSGSÜ'ndeki sosyoloji lisansım sırasında bir tezin yapısal olarak nasıl hazırlanması gerektiğini büyük emek harcayarak bize öğreten ve bu bağlamda ilişki ağları tablosu yapmamı sağlayarak binlerce belgenin içinden çıkabilmemi olanaklı kılan hocam Meral Özbek'e,

Tez izleme komitelerinde ve savunmamda getirdikleri değerli eleştiri ve yol göstericilikleriyle teze kattıklarından dolayı hocalarım Füsun Üstel, Mehmet Ö. Alkan, Birol Çaymaz ve Hakan Yücel'e,

Bütün tez hazırlama süreci boyunca verdiği psikolojik desteğin yanı sıra, tez öneri raporumdan itibaren doktorayla ilgili yazdığım her şeyi okuyup eleştirilerini sunan, her başım sıkıştığında danıştığım, bu bağlamda yazım sürecini adeta beraber yaşadığımız, zaman zaman beni büyük hatalardan da döndürmüş olan can dostum Efe Arık'a,

Osmanlıca metinlerin transkripsiyonunda ilk karşılaştığımız andan itibaren her ihtiyacım olduğunda benden desteğini esirgemeyen, yurtdışındayken dahi varlığını yanı başımda hissettiğim sevgili dostum Ahmed Maher Mohammed Ahmed, nam-ı diğer Garfy'ye,

Özellikle ilk dönemlerde gerçekleştirdiğimiz, adeta gayriresmi tez izleme komitesi gibi işlev gören toplantılarda dile getirdikleri eleştirilerle tezimin şekillenmesinde büyük emekleri olan dostlarım İdil Çetin, Ertuğrul Zengin ve Süleyman Sidal'a,

Özet bölümünün İngilizce ve Fransızca çevirisi konusunda verdikleri destekten dolayı dostlarım İdil Çetin ve Selim Sezer'e,

Çalışmalarımı Ankara'da sürdürdüğüm zaman zarfında gerek harika ev sahipliği gerek gönülden dostluğuyla bana destek olan Ömer Murat Ünsal'a,

Doktora sürecinin zorluklarını ve yıpratıcılığını kimi zaman dostluklarıyla kimi zaman akademik sohbetleriyle aşmama yardımcı olan dostlarım Özgür Düzen, Burcu Ünal, Murat Arpacı, Cemil Yıldızcan, Nagehan Uskan, Gökhan Soyhan, Nihan Tahtaişleyen, Hakan Öztürk, Nihan Katipoğlu, Mehmet Soysal, Faize Deniz Mardin, Fatma Girgin Kardeş, Ertan Kardeş, Akın Yurtseven, Cüneyt Aslan, Ozan Kaya ve bir kez daha Efe, İdil, Garfy, Selim, Ertuğrul ve Süleyman'a,

Araştırma ve çalışmalarımı yaptığım Galatasaray Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Milli Kütüphane, İzmir Milli Kütüphane, Urla İlçe Halk Kütüphanesi, VGM Merkez Kütüphanesi, DİB Merkez Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi, IRCICA Kütüphanesi, BCA, DİB Arşivi, VGM İdare Meclisi Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde görev yapan ve bana yardımcı olan bütün görevlilere,

Ve son olarak bütün bu süreçte desteklerini ve yardımlarını bir an için bile esirgemeyip tezimi tamamlayabilme gücünü bana veren başta eşim Doğa Kılcıoğlu Esen ve minik kızım Güneş Esen olmak üzere, ağabeyim Osman Cihad Esen, manevi babam Kenan Kalafat, annem Hacer Kılcıoğlu, babam Hüseyin Hulusi Kılcıoğlu, kayınbiraderim Can Kılcıoğlu, teyzem Sevda Saygın, teyzem Nilüfer Sayer, dayım Bedrettin Berkol ve BABAM'a ve ANNEM'e...

Teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR....ii
KISALTMALAR....v
ŞEKİL LİSTESİ....vi
TABLO LİSTESİ....vii
RÉSUMÉ....viii
ABSTRACT....xiv
ÖZET....xx

GİRİŞ....1
I. KURULUŞUNDAN 1950'YE KADAR DİR'NİN YETKİ, GÖREV VE FAALİYETLERİ....22
A. Camiler ve hayrat hademeleri....23
1. Tasnif: Tasniften tasfiyeye camiler ve hayrat hademeleri....23
2. Erken Cumhuriyet döneminde hayrat hademeliği....62
a. Hayrat hademeliğine ilişkin düzenlemeler....62
b. Hayrat hademelerinin maaşları....88
B. İrşad: Vaaz ve vaizler....130
C. DİR'nin yayın ve kontrol faaliyetleri....155
1. DİR'nin yayın faaliyetleri: Siyasal iktidarın taleplerinin karşılanmasından bağımsız yayınlara....155
2. DİR'nin kontrol faaliyetleri: Devletin ideolojik aygıtı olma arzusu....175
D. Miras hukukuna ilişkin faaliyetler: Bir çekişme alanı olarak miras meselesi....220
E. Bir onay mekanizması olarak DİR....229

II. DİR'NİN DEVLETİN DİĞER KURUMLARIYLA İLİŞKİSİ....254
A. DİR'nin mülki idare amirlikleriyle ilişkisi....256
B. DİR'nin Evkaf Umum Müdürlüğü ile ilişkisi....280
C. DİR'nin Maarif Vekaleti ile ilişkisi....305
1. DİR, Maarif Vekaleti ve Kur'an tefsiri....305
2. DİR, Maarif Vekaleti ve Kur'an kursları....309

SONUÇ....346
SÖZLÜKÇE....357
KAYNAKÇA....360
EKLER....377
ÖZGEÇMİŞ....600

KISALTMALAR

BCA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BKKK: Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu
BMGMK: Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu
BÖKMK: Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu
BYUM: Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü
CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CHPK: Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu
DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİBK: Diyanet İşleri Başkanlığı Kataloğu
DİR: Diyanet İşleri Reisliği
DİYKKD: Din İşleri Yüksek Kurulu Karar Defterleri
DP: Demokrat Parti
EUM: Evkaf Umum Müdürlüğü
HMKD: Heyet-i Müşavere Karar Defterleri
İMK: İdare Meclisi Kararları
İVH: İcra Vekilleri Heyeti
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü
VUM: Vakıflar Umum Müdürlüğü
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TD: Tutanak Defteri
TDK: Türk Dil Kurumu
TDTC: Türk Dili Tetkik Cemiyeti
TpCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
THK: Türk Hava Kurumu
ZC: Zabıt Ceridesi

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil I.1. 1924-50 yılları arası hayrat hademesi sayılarına ilişkin grafik.....34

Şekil I.2. Hayrat hademelerinin sayı ve maaşlarına ilişkin grafik [1931].....103

Şekil I.3. Hayrat hademelerinin sayı ve maaşlarına ilişkin grafik [1937].....104

Şekil I.4. Hayrat hademelerinin sayı ve maaşlarına ilişkin grafik [1947].....117

Şekil I.5. Hayrat hademelerinin sayı ve maaşlarına ilişkin grafik [1949].....120

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo I.1. 1924'ten 1950'ye kadar hayrat hademesi sayıları.....32

Tablo I.2. Maaşlarına göre hayrat hademesi sayıları [1931].....102

Tablo I.3. Maaşlarına göre hayrat hademesi sayıları [1937].....103

Tablo I.4. Maaşlarına göre hayrat hademesi sayıları [1947].....117

Tablo I.5. Maaşlarına göre hayrat hademesi sayıları [1949].....120

Tablo I.6. Devlet memurlarının derecelerine göre maaşları [1929].....123

RÉSUMÉ

Le sujet de cette thèse est le Directoire des affaires religieuses (DAR) sous le règne du Parti républicain du peuple (PRP). Quand nous examinons la littérature sur le sujet, nous voyons que le Directoire était envisagé à cette époque comme une sorte d'appareil idéologique permettant à l'État de contrôler la religion. Cependant, cette analyse holistique n'est pas développée en analysant les autorisations, les tâches et les activités de la DAR jusqu'en 1950, mais par son existence en tant qu'institution d'État. Mais lorsque l'on se concentre sur les détails des autorisations, des tâches et des activités de la Direction à cette période-là, on remarquera que la majorité de celles-ci contiennent des éléments qui compliquent et même empêchent dans certains cas l'envisagement de l'institution comme un appareil idéologique simple. En conséquence, notre première affirmation dans la thèse est qu'il n'est pas possible de procéder à une analyse complète et compétente du DAR en se concentrant simplement sur le fait qu'il est une institution au sein de l'État et que, même si une telle analyse est menée de toute façon, ce serait une approche réductionniste. D'autre part, il serait faux d'affirmer que cette approche réductionniste est spécifique au directoire. À notre avis, le réductionnisme est le reflet d'un réductionnisme beaucoup plus large qui peut être observé dans la manière dont l'État est décrit dans l'historiographie politique turque. Selon ce récit, l'État est une structure cohérente, homogène et toute-puissante, qui se différencie définitivement de la société, qui ne témoigne pas de conflits et de confrontations entre classes différentes et/ou au sein des cadres dirigeants. Au sein de cette structure, le DAR est dissous dans la totalité monolithique, transformé en un simple organe et exclu de la discussion. L'objectif principal de la thèse est de faire du DAR un sujet de discussion en le considérant comme une structure distincte du pouvoir politique. Pour y parvenir, il faut avant tout souligner que le concept d'État n'est pas considéré comme une structure monolithique et omnipotente, mais plutôt comme un champ de lutte sociale dans cette thèse. Lorsque l'État est envisagé en tant que tel, il apparaîtra que la relation entre les groupes de pouvoir tels que le DAR et le pouvoir politique ainsi que les

différentes institutions de l'État ne peuvent pas être constituées de manière absolue sur un motif d'obéissance unidimensionnel ; que ce qui existe réellement est plutôt un terrain conflictuel façonné en fonction de luttes, de résistances, de négociations, de concessions et de compromis. Sur ce terrain en conflit, il existe deux blocs qui sont clairement en lutte. D'un côté, il y a le bloc de pouvoir qui embrasse complètement ou semble embrasser, ou qui ne s'oppose en aucune circonstance à la compréhension du laïcisme du début de la période républicaine. Par contre, il y a le DAR, en tant que sujet politique, qui remplit les directives du pouvoir politique conformément à cette conception du laïcisme, mais qui résiste aussi de manière passive ou active à ces directives, qui négocie avec le pouvoir, qui accepte le pouvoir à la suite de ces négociations ou qui se conforme à lui-même à travers certaines stratégies. La thèse est construite sur le réseau de relations entre ces deux blocs différents. Lorsque le réseau est analysé, se concentrer uniquement sur les réglementations légales appliquées par les sources de pouvoir politique qui composent le bloc hégémonique et/ou sur les informations des organes de presse qui sont sous le contrôle strict de ce bloc et/ou sur les discours et les déclarations du bloc hégémonique nous fourniront une image peu réaliste. Dans cette image, le DAR n'est qu'une petite partie insignifiante d'une structure monolithique dans laquelle il doit obéir à toutes les dispositions du pouvoir politique sur lui-même et dans ses activités et dans laquelle il n'exerce aucune activité sociale et politique autonome. On peut briser l'image en se concentrant sur les pratiques, c'est-à-dire sur les activités du DAR pendant le règne du PRP. C'est la raison pour laquelle, dans la thèse, la question est analysée du point de vue du DAR autant et encore plus du point de vue du pouvoir politique. Les activités du DAR conformément aux revendications du pouvoir politique, comment et dans quelle mesure elles ont été exécutées, qu'il y ait eu une réaction directe ou indirecte aux revendications, en quoi consistait la réaction, le cas échéant, les activités menées de manière autonome par rapport au pouvoir, les réactions du pouvoir politique contre eux et les attitudes adoptées en retour : telles sont les stratégies relationnelles où les points de résistance active et passive se croisent sont les points centraux de cette thèse. Dans ce contexte, la principale problématique de la thèse est d'établir comment le réseau de relations entre le directoire, en tant que sujet politique aux qualités diverses, éviterait de le réduire à une sorte de dispositif de contrôle et/ou un dispositif idéologique et à être identifié avec le pouvoir politique républicain, et le bloc hégémonique constitué par le pouvoir politique et les groupes

de pouvoir ont été formés, et en conséquence quelle position ladite institution a occupé dans l'État depuis sa création jusque dans les années 1950.

Les capacités, fonctions et domaines d'activité du DAR ont été définis de manière générale avec la loi de formation numéro 429, passée le 3 mars 1924. Selon cette loi, le Directoire était chargé de l'exécution de toutes les dispositions et de tous les engagements de la religion islamique concernant la foi et les services religieux, à l'exception des dispositions et des engagements qui organisent des relations entre les individus, telles que le commerce, la location, le mariage, l'héritage et la volonté. Il a également été chargé de la gestion des institutions religieuses ainsi que du personnel travaillant dans ces institutions. Par conséquence, avec cette loi, le DAR a déterminé deux domaines principaux pour mener à bien ses activités : les questions religieuses en dehors du commerce, la location, le mariage, la succession et le testament, et la gouvernance de lieux tels que les mosquées, les monastères et les zawiyas, ainsi que le personnel y travaillant. Dans la thèse, le premier sujet à traiter est la relation entre le DAR et les serviteurs de mosquées et de fondations pieuses dans le cadre de l'idée et de la pratique de la régulation dans le contexte de l'approche du pouvoir de la Première république sur ce sujet. La raison de la réglementation est d'économiser en éliminant les serviteurs des mosquées et des fondations pieuses qui étaient considérées non pas comme « véritablement nécessaires » mais comme des excès, et d'utiliser cette disposition pour améliorer la situation socio-économique des serviteurs des fondations pieuses, qui recevraient suffisamment de cadres pour que les services religieux puissent bien travailler. Lors de sa création, le DAR a d'abord tenté de s'acquitter de cette tâche en préparant un règlement similaire au dernier «Règlement sur les tâches attributives» de 1913. Toutefois, la réglementation ainsi que l'organisation du personnel et les licenciements effectués conformément au règlement du 12 juin 1924 n'ont pas été jugés comme étant satisfaisants par le pouvoir politique. Pour cette raison, le Directoire a dû mettre en place la circulaire du 20 octobre 1926. Selon celle-ci, les cadres de prière dont la présence au mandat dans les mosquées et qui en tant que sujet ont été l'objet de discussion pendant des siècles ont été purgés. Cependant, le régime de Première république estimait que les cessions résultant des purges de ces cadres n'étaient pas suffisantes. Dès le début, le pouvoir politique n'a pas été satisfait de la performance de la direction qui a préparé et mis en œuvre la réglementation et a donc fait pression sur l'institution de manière

constante et en a demandé davantage. La dernière solution retenue par le DAR pour maintenir un équilibre entre les pressions en faveur des cessions mises de l'avant par le régime de Première république, et le bien-être des serviteurs de fondations pieuses fut le deuxième règlement de réassurance daté du 8 janvier 1928. Avec ce dernier règlement, le Directoire stipulait que le nombre des mosquées et des serviteurs de fondations pieuses serait organisé en fonction de ce qui est «véritablement requis» et que, de ce fait, le niveau de vie des serviteurs pourrait être amélioré. Cependant, le statut socio-économique des serviteurs des fondations pieuses, composées d'imams, de prédicateurs, de muezzins et de gardiens, ne devrait guère se modifier avant le milieu des années 1940. Bien qu'il s'agisse du personnel du DAR, les fonctionnaires n'ont pas obtenu le statut de fonctionnaire et ils ont reçu des salaires assez bas. Le salaire d'un imam qui touchait le salaire maximum au début des années 1930 ne représentait que la moitié du salaire d'un fonctionnaire qui touchait le salaire minimum, et le nombre de ses employés recevant un tel salaire était assez faible à ce temps-là. Selon les données de l'année 1931, plus de la moitié des serviteurs de fondations pieuses recevaient un salaire inférieur à cinq livres, tandis que le salaire minimum d'un fonctionnaire à cette époque était de quarante livres. Les muftis, qui étaient les plus hauts responsables locaux du DAR, ont obtenu le statut de fonctionnaire. Néanmoins, plus de la moitié des muftis qui servaient dans les années 1930 ont été embauchés par l'intermédiaire des cadres au vingtième degré, qui était le niveau de fonctionnaire le plus bas à cette époque-là. Bien que le Directoire ait travaillé dur pour résoudre ce problème, ces efforts n'ont pas influencé les vues du pouvoir politique. La gestion et la réglementation des mosquées et des cadres des serviteurs des fondations pieuses ont été retirés de la DAR et confiés à la Direction générale des fondations. En d'autres termes, au cours des huit années qui ont suivi sa création, le Directoire a été privé de l'un de ses principaux domaines d'activité et les autorisations, les tâches et les activités de l'institution ont été considérablement réduites. Après 1931, il se produisit un désengagement sensuel dans les relations que le DAR entretenait avec le pouvoir politique et les sources de pouvoir. Le directeur. La direction n'a pas réussi à se conformer au pouvoir politique. En tant que tel, il en résulterait une relation basée sur l'obéissance plutôt que sur la compatibilité entre le DAR et le pouvoir politique.

Les années 1930 ont vu la plus grande ingérence du PRP dans le domaine religieux ainsi que la plus grande sensibilité à l'égard du laïcisme. Pendant cette période, le DAR ne serait pas en mesure de résister aux pressions exercées par le pouvoir politique et souscrirait à diverses décisions telles que l'interdiction de réciter appel à la prière (*ezan*), la stature, la prière et salutation au prophète Muhammad (*salat ü selam*) et de takbir en arabe dans le cadre du projet de le pouvoir politique de convertir la langue de service religieux en turc et d'interdire la récitation de *sala* dans certaines régions, des décisions qui le regretteraient beaucoup plus tard. Mais en 1939, le Directoire commencerait à s'opposer à des réglementations qu'il avait autrefois dû approuver en raison des pressions exercées par le pouvoir politique. Dans ce contexte, à partir de 1939, le Directoire jugerait insuffisant de ne dispenser que des cours de hafiz dans les cours du Coran et lutterait pour que ces cours soient transformés en écoles privées à vocation religieuse. À peu près au même moment, le Directoire s'opposerait également à l'interdiction de réciter appel à la prière, la stature, la prière et salutation au prophète Muhammad et takbir en arabe. Une situation similaire se produirait à propos de l'interdiction des salas, qui annonce la mort des minarets et, après 1947, le DAR déciderait de la réciter «si cela fait partie des coutumes locales». Des revendications concernant l'augmentation du salaire des serviteurs de fondations pieuses, l'expansion l'étendue des activités de publication et de contrôle, ainsi que l'approbation de toutes les œuvres religieuses sont d'autres sujets importants qui ont commencé à être articulés au cours de la première moitié des années 1940.

Le pouvoir politique n'a jamais vraiment fait confiance au DAR depuis sa création jusqu'en 1950. Cette situation a directement affecté les relations du Directoire avec d'autres institutions de l'État, telles que le Directoire Générale des Fondations, le Ministère de l'Éducation et les autorités locales. Le Directoire préférait de rester en position de défense contre les ingérences effectives d’autres institutions de l’État avec lesquelles elle n’avait pas de relation hiérarchique dans les affaires relevant de sa compétence conformément aux lois et règlements. Il convient de souligner qu’il s’agit en réalité d’un «choix» obligatoire, car, mis à part quelques exemples exceptionnels, le pouvoir politique est resté au côté des institutions autres que le Directoire, comme s’il existait une règle établie à ce sujet, dans des matières qui concernaient différentes institutions de l’État. Pour cette raison, il est difficile

d'affirmer que le DAR disposait d'un pouvoir réel sur les questions relevant de sa compétence. Ce serait réductionniste de prétendre que la seule raison de ce manque de confiance de la part du pouvoir politique et que des groupes de pouvoir contre le Directoire est une sorte de paranoïa causée par l'atmosphère anticléricale dominante de cette période. À notre avis, la question est plutôt liée à deux visions du monde qui ont des attitudes et des priorités différentes. L'un des principes fondamentaux qui déterminent la relation entre la direction et le pouvoir politique est de veiller à ce que les décisions soient prises « dans le respect du temps et du terrain ». C'est-à-dire que les décisions doivent être prises en tenant compte des conditions sociales de la période de transformation révolutionnaire dans la période de Première république et les attitudes du pouvoir politique basés sur le laïcisme qui déterminent en grande partie ces conditions. Vu dans ce cadre, il est possible de dire que le Directoire avait des opinions différentes de celles du pouvoir politique de la Première république, mais qu'il préférait les garder jusqu'au moment opportun. Les tâches, telles que le contrôle des publications religieuses ou des prédications, attribuées au DAR par le pouvoir politique étaient conçues comme des zones à contrôler, à tester et, dans certains cas, à rendre des comptes. Le DAR a réussi la plupart de ces tests. Cependant, chaque test qui a échoué et/ou de petites objections ont renforcé la méfiance du pouvoir politique contre le Directoire. Par conséquent, le DAR n'a jamais été une «institution totalement républicaine» avant les années 1950 aux yeux du pouvoir politique et a été considérée comme une sorte de « beau-fils ».

ABSTRACT

The subject of this dissertation is the Directorate of Religious Affairs (DRA) during the reign of Republican People's Party (RPP). When we take a look at the literature on the subject, we see that the Directorate was envisaged at that period as a sort of ideological apparatus which enables religion to be controlled by the state. However this holistic envisagement is not developed by analysing the authorisations, duties and activities of the DRA until 1950, but through its existence as a state institution. But when one focuses on the details of the authorisations, duties and activities of the Directorate at that time, it will be noticed that the majority of them contains elements that complicate and even preclude in some cases the envisagement of the institution as a single ideological apparatus. Accordingly, our first assertion in the dissertation is that it is not possible to carry out a competent and total analysis about the DRA by simply focusing on its being an institution within the state and, if such an analysis is carried anyway, that it will be a reductionist approach. On the other hand, it would be wrong to assert that this reductionist approach is specific only to the Directorate. In our opinion, the reductionism here is a reflection of a much broader reductionism that can be observed in how the state is narrated in the Turkish political historiography. According to this narrative, state is a structure which is differentiated definitively from the society, which does not witness conflict and confrontation between different classes and/or within the ruling cadres, which is coherent, homogeneous and omnipotent in itself. Within this structure, the DRA is dissolved into the monolithic totality, turned into a simple organ and left out of the discussion. The main aim of the dissertation is to turn the DRA into a subject of discussion by taking it as a separate structure than the political power. In order to achieve this, we should first and foremost stress that the concept of state is not taken as a monolithic and omnipotent structure, but rather as a site of social struggle in this dissertation. When the state is envisaged as such, it will turn out that the relationship between power groups such as the DRA and the political power alongside different state institutions cannot be constituted in an absolute sense on a unidimensional

ground of obedience; that what really exists is rather a conflicting ground shaped in accordance with struggles, resistances, negotiations, concessions and compromises. On this conflicting ground there exists two blocks which are very clearly in struggle. On the one hand there is the power block that fully embraced or seemed to embrace or which does not object under any circumstances to the understanding of laicism of the early republican period. On the other hand, there is the DRA, as a political subject, which fulfils the directives of the political power in accordance with this understanding of laicism, but which also resists to these directives time to time either passively or actively, which negotiates with the power, which comes to terms with the power as a result of these negotiations or which conforms the power to itself through certain strategies. The dissertation is built upon the network of relationships between these two different blocks. When the network is analysed, focusing only upon the legal regulations carried out by the political power constituents which make up the hegemonic bloc and/or upon the news of the media organs which are under the tight control of this bloc and/or upon the discourses and statements of the hegemonic bloc will provide us a quite unrealistic image. Within this image, the DRA is just a small, insignificant part of a monolithic structure in which it has to obey all kinds of dispositions that the political power has over itself and its activities and in which it has no autonomous social and political activity. The image can be shattered by focusing upon the practices, that is upon the activities of the DRA during the reign of RPP. For this reason, in the dissertation the issue is analysed from the DRA's side as much as and all the more so from the perspective of the political power. The activities of the DRA in accordance with the demands of the political power, how and to what extent these demands were carried out, whether there was a direct or indirect reaction to the demands, what the reaction consisted of if there were any, the activities carried out autonomously from the power, the reactions of the political power against them and attitudes embraced in return, that is the relational strategies where the active and passive resistance points intersect are the focal points of this dissertation. Within this context, the main problematic of the dissertation is to establish how the relationship network between the Directorate, as a political subject which has various qualities that would prevent it to be reduced to a sort of control device and/or an ideological device and to be identified with the republican political power, and the hegemonic bloc constituted by the political power and power groups were formed and accordingly what position the instituted occupied within the state

since its establishment until 1950s.

The capacities, duties and fields of activity of the DRA was determined in general terms with the law of establishment number 429 in March 3rd, 1924. According to this law, the Directorate was held responsible of the executing of all the provisions and undertakings of the Islamic religion about faith and religious services except the provisions and undertakings which organize relationships between people such as commerce, renting, marriage, inheritance and will. It was also held responsible of the management of the religious institutions as well as the staff working in these institutions. Therefore, with this law, two main area was determined for the DRA to carry out its activities: religious matters apart from commerce, renting, marriage, inheritance and will and the governance of places such as mosques, monasteries and zawiyas and the staff working there. In the dissertation, the first matter to be dealt with is the relationship between the DRA and the servants of mosques and pious foundations within the framework of the idea and the practice of regimentation within the context of the approach of the early republican power to this subject. The reason for regimentation is to economize by getting rid of the servants of mosques and pious foundations who were deemed not as “truly required” but as excess and to use this disposal in order to improve the socioeconomical situations of the servants of pious foundations who would be given enough cadres for religious services to work in a good manner. Upon its establishment, the DRA tried to carry out this assigned task initially by preparing a regulation similar to the last “Granting Tasks Regulations” of 1913. However the regimentation as well as the staff organization and disposals carried out according to the regulation dated June 12th, 1924 were not found satisfying by the political power. For this reason, the Directorate had to put in place the circular dated October 20th, 1026. According to this, the prayer cadres whose presence in the mandatory in the mosques and which as such have been a subject of subject for centuries were purged. However the early republican regime thought that the disposals through the purges of these cadres were not enough. The political power was not content from the beginning with the performance of the Directorate which prepared and executed the regimentation and therefore pressurized the institution consistently and demanded for more. The last solution that the DRA resorted in order to maintain a balance between the pressure for disposals put forward by the early republican regime and the well-being of the

servants of pious foundations was the second regimentation regulation dated January 8th, 1928. With the implementation of this last regulation, the Directorate that the number of the mosques and of the servants of pious foundations would be arranged according to what is “truly required” and that as such the life standards of the servants could be improved. However there would not occur much transformation in the socioeconomic standing of the servants of the pious foundations, composed by imams, preachers, muezzins and caretakers, until the mid-1940s. Although being the DRA staff, the servants were not granted civil servant status and received quite low amounts of wages. The wage of an imam who received the maximum level of wage in the early 1930s was only half of the wage of a civil servant who was paid the minimum level and the number of the servants who received such an amount of wage were quite low at that time. According to the data of the year 1931, more than the half of the servants of pious foundations received a wage of fewer than five liras. But the minimum wage of a civil servant around that that time was forty liras. Muftis, who were the top local officials of the DRA received the civil servant status. Nevertheless more than half of the muftis serving in the 1930s were hired through the twentieth-degree cadres, which was the lowest civil servant level at that time. Although the Directorate worked hard to fix this problem, these efforts did not influence the views of the political power. The management and regimentation of the mosques and the cadres of the servants of pious foundations were taken from the DRA and given to the General Directorate for Foundations. In other words, within the eight years of its establishment, the Directory was divested of one of its main fields of activity and the authorisations, duties and activities of the institution were considerably narrowed. After 1931, there occurred a sensuous disengagement in the relationship the DRA had with the political power and power sources. The Directorate could not succeed in complying with the political power. As such, there would emerge a relationship based on obedience instead of compatibility between the DRA and the political power.

1930s witnessed the utmost interference of the RPP to the religious field as well as utmost sensitivity about laicism. During this period, the DRA would not be able to stand up to the pressures put by the political power and would subscribe to various decisions such as forbidding reciting azan, stature, the prayer for the Prophet Muhammad and the Allahuekber in Arabic within the project of the political power

of turning the religious service language to Turkish as well as forbidding reciting sala in some regions, decisions that it would regret much in the later years. But in 1939, the Directorate would start to resist regulations that it once had to approve because of the pressure of the political power. In this context, from 1939 onwards, the Directorate would find it insufficient to provide only hafiz training in Quran courses and would put up a struggle to turn these courses into religious vocational schools. At about the same time the Directorate would also resist to the prohibition against reciting azan, stature, the prayer for the Prophet Muhammed and the Allahuekber in Arabic. A similar situation would occur about the prohibition of salas, which announces death from the minarets and after 1947 the DRA would decide reciting salas "if it is part of the local customs." Demands regarding increasing the wages of the servants of pious foundations, expanding the span of publishing and controlling activities as well as providing approval for all religious oeuvres were other significant subjects which were started to be articulated in the first half of 1940s.

The political power never really trusted the DRA since its establishment until 1950. This situation directly affected the relationship of the Directorate with other state institutions such as the General Directorate for Foundations, Ministry of Education and local authorities. The Directorate preferred to stay in a defence position against actual interferences of other state institutions with which it did not have a hierarchical relationship regarding matters which fell within its jurisdiction in accordance with laws and regulations. It should be stressed that this is actually a mandatory "choice," because apart from some exceptional examples the political power sided by the institutions other than the Directorate, as if there was an established rule about this, in matters that concerned different state institutions. For this reason, it is difficult to claim that the DRA had any real power on matters within its jurisdiction. It would be reductionist to claim that the only reason for this lack of trust on the part of the political power and the power groups against the Directorate is a sort of paranoia caused by the dominant anti-clerical atmosphere of the period. In our opinion, the matter is rather related with two world views which have different attitudes and priorities. One of the main principles which determine the relationship of the Directorate with the political power is to provide that the decisions comply with "time and ground." In other words, the decisions should be given overseeing the

social conditions of the early republican regime undergoing a revolutionary transformation period and the attitudes of the political power based on laicism which largely determine these conditions. When seen from within this framework, it is possible to say that the Directorate had different opinions than the early republican political power about various subject, but that it preferred to keep them to itself until the time was right. Duties, such as controlling religious publications or preaches, which were assigned to the DRA by the political power were devised as areas to control, test and, in certain cases, call to account, as well. The DRA succeeded in most of these tests. However every test which was failed and/or small objections strengthened the distrust of the political power against the Directorate. Consequently, the DRA was never a "totally republican institution" until the 1950 in the eyes of the political power and was seen as a sort of "step child."

ÖZET

Bu tezin konusu CHP iktidarı döneminde DİB'dır. İlgili literatüre baktığımızda dini alandaki en önemli, etkili ve yaygın kurum olan Diyanet'in bu dönemde, dinin devlet tarafından kontrol edilmesini sağlayan bir tür ideolojik aygıt olarak kurgulandığını görürüz. Fakat bu bütünsel kurgulama DİB'nın 1950'ye kadar olan yetki, görev ve faaliyetleri incelenerek değil, sadece devlet içi bir kurum olarak varlığı üzerinden şekillendirilmiştir. Halbuki o yıllarda Diyanet'in yetki, görev ve faaliyetlerinin ayrıntılarına odaklanıldığında, bunların pek çoğunun kurumun basit bir ideolojik aygıt olarak kurgulanabilmesini zorlaştıracak ve hatta bazı alanlarda imkansız hale getirecek unsurlar barındırdığı görülecektir. Bu bağlamda tezdeki ilk iddiamız, DİB'nı sadece devlet içi bir kurum olarak varlığı üzerinden ele alıp, kurum hakkında yetkin ve bütüncül bir analizin yapılamayacağı ve şayet yapılsa bile bunun indirgemeci bir yaklaşım olacağıdır. Öte yandan bu indirgemeci yaklaşımın sadece Diyanet özelinde sergilendiğini söylemek yanlış olacaktır. Kanaatimizce buradaki indirgemecilik, Türk siyasal tarih yazımındaki devlet anlatısında gözlemlediğimiz çok daha geniş çaplı bir indirgemeciliğin yansımasıdır. Bu anlatıya göre devlet, toplumdan kesin bir biçimde farklılaşmış, farklı sınıf ve/veya yönetici kadroların kendi içlerinde çekişme ve çatışma yaşamadıkları, kendi içinde tutarlı, homojen ve kadir-i mutlak bir yapıdır. Tabii bu yapı içerisinde DİB da monolitik bütünün içerisinde eritilerek, basit bir uzuv haline getirilip tartışma dışına itilmiş olur. Tezin temel amacı, Diyanet'i siyasal iktidardan ayrı bir yapı olarak ele alıp tartışma konusu haline gelmesini sağlamaktır. Bunu yapabilmek için tezde, her şeyden önce devlet kavramının, monolitik ve kadir-i mutlak bir yapı olarak değil, bir toplumsal mücadele alanı olarak ele alındığını belirtmememiz gerekir. Böyle bir devlet tasavvuru içerisinde DİB ile siyasal iktidar ve farklı devlet kurumlarının oluşturduğu iktidar odakları arasındaki ilişkinin, mutlak anlamda tek boyutlu bir itaat zemini üzerine kurulamayacağı, söz konusu olanın daha çok mücadeleler, direnişler, pazarlıklar, ödünler ve uzlaşmalar bağlamında şekillenen çatışmalı bir zemin olduğu ortaya çıkacaktır. Bu çatışmalı zeminin üzerinde çok açık bir biçimde mücadele

halinde olan iki blok vardır. Bir yanda erken Cumhuriyet dönemi laiklik anlayışını tam anlamıyla benimsemiş veya benimsemiş görünen veya hiçbir koşulda bu anlayışa itiraz etmeyen iktidar bloğu, diğer yanda bu laiklik anlayışı doğrultusundaki siyasal iktidarın direktiflerini yerine getirdiği kadar, zaman zaman bu direktiflere pasif veya aktif olarak direnen, iktidarla pazarlıklarda bulunan, pazarlıklar sonucunda iktidarla uzlaşan veya çeşitli stratejiler geliştirip iktidarı kendisine uyduran bir siyasal özne olarak DİB. Tez, bu iki farklı bloğun ilişki ağları üzerine inşa edilmiştir. Ağ örgüsü çözümlenirken sadece hegemonik bloğu oluşturan siyasal iktidar kaynakları tarafından yapılmış olan yasal düzenlemelere ve/veya bu bloğun sıkı denetiminde bulunan basın-yayın organlarının haberlerine ve/veya hegemonik bloğun söylem ve demeçlerine odaklanmak bize gerçeklikten oldukça uzak bir imaj sunacaktır. Bu imaj içerisindeki DİB, siyasal iktidarın kendisi ve faaliyetleri üzerindeki her türlü tasarrufuna mutlak surette itaat eden, hiçbir özerk toplumsal ve siyasal faaliyeti olmayan, monolitik bir yapının küçük, önemsiz bir parçasıdır sadece. İmaj, pratiklere, yani DİB'nın CHP iktidarı dönemindeki faaliyetlerine odaklanılarak kırılabilir. Bu sebeple tezde, meseleye, siyasal iktidar cephesinden olduğu kadar ve hatta daha çok Diyanet cephesinden bakılmaya çalışılmıştır. DİB'nın siyasal iktidarın talepleri doğrultusundaki faaliyetleri, bunları nasıl ve ne ölçüde gerçekleştirdiği, taleplere doğrudan veya dolaylı tepki verip vermediği, verdiyse tepkinin nasıl olduğu ve düzeyi, iktidardan özerk bir şekilde gerçekleştirdiği faaliyetleri, iktidarın bu faaliyetlere karşı gösterdiği tepkiler ve bunlar karşısında takınılan tavır ve tutumlar, yani aktif ve pasif direniş noktalarının kesiştiği ilişkisel stratejiler tezin temel odak noktalarıdır. Bu bağlamda tezin temel sorunsalı, her ne kadar Başbakanlık'a bağlı bir devlet kurumu olsa da, Cumhuriyet iktidarıyla özdeşleştirilip bir tür kontrol aracı ve/veya ideolojik bir aygıta indirgenemeyecek çapta birçok niteliğe haiz bulunan siyasal bir özne olarak Diyanet'in, siyasal iktidar ve iktidar odaklarının oluşturduğu hegemonik blokla kurduğu ilişki ağlarının nasıl örüldüğü ve buradan yola çıkarak kurumun kuruluşundan 1950'ye kadar olan devlet içindeki konumunun tespit edilmesidir.

DİB'nın yetki, görev ve faaliyet alanları en genel hatlarıyla, kurumun 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kuruluş kanunuyla belirlenmiştir. Bu kanuna göre Diyanet kuruluşu itibariyle, "muamelât-ı nâsa" girmeyen dini konulardan yani, İslam dininin insanlar arasındaki alışveriş, kiralama, evlilik, miras, vasiyet gibi hukuki ilişkileri

düzenleyen hükümleri haricindeki inanç ve ibadetlerle ilgili bütün hüküm ve işlerinin yürütülmesinden ve dini kurumların ve bu kurumlarda çalışan personelin idaresinden sorumlu tutulmuştur. Dolayısıyla bu kanunla DİB'nın faaliyetini sürdüreceği iki temel alan saptanmıştır: "Muamelât-ı nâsa" girmeyen dini konular ile cami, mescit, tekke ve zaviye gibi dini mekanların ve bunların personelinin yönetimi. Tezde ilk olarak DİB'nın cami ve hayrat hademeleriyle olan ilişkisi, erken Cumhuriyet dönemi iktidarının konuya yaklaşımı bağlamında temel olarak tasnif fikri ve uygulaması çerçevesinde ele alınmıştır. Tasnifin amacı, "hakiki ihtiyaç" olarak görülmeyen ve dolayısıyla fazlalık olduğu düşünülen cami ve hayrat hademelerinden kurtularak tasarruf sağlamak ve bu tasarrufu ibadetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için yeterli miktarda kadro verilecek olan hayrat hademelerinin sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirmek için kullanmaktır. DİB kurulduktan hemen sonra kendine verilmiş olan bu görevi, ilk etapta 5 Ağustos 1913 tarihli son Tevcih-i Cihat Nizamnamesi benzeri bir talimatname hazırlayarak yerine getirmeye çalışmıştır. Fakat 12 Haziran 1924 tarihli talimatname uyarınca yapılan tasnif ve dolayısıyla tensikat ve tasarruf iktidarı tatmin edici düzeye erişememiş, bu sebeple Diyanet 20 Teşrinisani 1926 tarihli tamimi devreye sokmak zorunda kalmıştır. Buna göre, camilerde yer alması zorunlu olmayan ve bu bağlamda varlıkları yüzyıllardan beri tartışma konusu haline gelmiş olan duagu kadroları tasfiye edilmişlerdir. Buna karşın erken Cumhuriyet dönemi iktidarı, duagu kadrolarının tasfiyesi sayesinde sağlanan tasarrufla istenilen seviyeye gelinmiş olduğunu düşünmemektedir. Esasında siyasal iktidar daha ilk günlerden itibaren Diyanet'in tasnifin hazırlayıcısı ve uygulayıcısı olarak performansından memnun kalmamış ve kurum üzerinde devamlı baskı uygulayarak daha fazlasını talep etmiştir. DİB'nın erken Cumhuriyet dönemi iktidarının tasarruf baskısıyla hayrat hademelerinin refahı arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik olarak bulduğu son çözüm, 8 Kanunusani 1928 tarihli ikinci tasnif talimatnamesi olmuştur. Diyanet bu son talimatnamesinin uygulamaya geçirilmesiyle cami ve hayrat hademelerinin sayısının "hakiki ihtiyaç" doğrultusunda ayarlanmış olacağını ve böylelikle hademelerin hayat standartlarının iyileştirileceğini düşünmüştür. Fakat imam, hatip, müezzin ve kayyumlardan oluşan hayrat hademelerinin sosyo-ekonomik durumlarında 1940'lı yılların ortalarına kadar çok fazla bir değişim olmayacaktır. Hayrat hademeleri DİB personeli olmalarına karşın memur statüsünde sayılmamışlar ve uzun yıllar çok düşük seviyede maaş almışlardır. 1930'lu yılların başında azami seviyede maaş alan bir imamın maaşı, asgari seviyede

maaş alan bir devlet memurunun maaşının ancak yarısı etmektedir; ki o yıllarda bu seviyede maaş alan hayrat hademelerinin sayısı çok sınırlıdır. 1931 senesi verilerine göre hayrat hademelerinin yarısından fazlası beş liranın altında bir maaşla görevlerini sürdürmüşlerdir. Oysa aynı yıllarda bir devlet memurunun asgari maaşı kırk liradır. DİB'nın yereldeki en üst düzey personeli olan müftüler ise devlet memuru statüsüne erişmişlerdir. Bununla birlikte 1930'lu yıllarda görev yapan müftülerin yarısından fazlası en düşük devlet memuru seviyesi olan yirminci dereceden kadroya alınmışlardır. Diyanet bu durumu düzeltmek için zaman zaman çaba sarf etmiş, fakat bunlar iktidar cephesinde herhangi bir karşılık bulmamıştır. Zaten 8 Haziran 1931 tarihinde cami ve mescitlerin idaresi ve tasnifi göreviyle birlikte hayrat hademelerinin kadroları da DİB'ndan alınarak Vakıflar'a devredilecektir. Yani kuruluşunun ardından henüz sekiz sene dahi geçmeden Diyanet'in iki temel faaliyet alanından biri elinden alınarak, kurumun yetki, görev ve faaliyet alanları çok ciddi bir şekilde daraltılmıştır. 1931 sonrası DİB'nın siyasal iktidar ve iktidar odaklarıyla kurduğu ilişkide duygusal bir kopuş yaşanmıştır. Diyanet, iktidara ne kadar uyum sağlamaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Artık DİB ile siyasal iktidar arasında uyumdan çok itaat ilişkisi öne çıkmaya başlayacaktır.

1930'lu yıllar CHP iktidarının dini alana en fazla müdahale ettiği ve laiklik hassasiyetinin dorukta olduğu yıllardır. Bu yıllarda DİB iktidarın baskılarına genel olarak göğüs geremeyecek ve iktidar tarafından uygulamaya sokulan ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi projesi kapsamında ezan, kamet, salat u selam ve tekbirin Arapça okunmasının ve bazı bölgelerde sala verilmesinin yasaklanması gibi sonradan pişman olacağı pek çok karara imza atacaktır. Fakat tarihler 1939'u gösterdiğinde Diyanet, zamanında iktidarın baskısıyla onaylamak zorunda kaldığı düzenlemelere karşı direnmeye başlayacaktır. Bu kapsamda DİB 1939 senesinden itibaren, *Kur'an* kurslarında sadece hafızlık eğitiminin verilmesini yetersiz bularak, bu kursları İmam-Hatip Mekteplerine dönüştürmek için mücadeleye girişecektir. Aynı tarihlerde Diyanet'in ezan, kamet, salat u selam ve tekbirin Arapça okunma yasağına karşı da direniş başlattığını görürüz. Ölüm haberini duyurmak için minarelerden verilen salaların yasaklanması konusunda da benzer bir durum yaşanacak ve 1947 sonrasında DİB salaların "mahalli örfte mevcutsa" yeniden okunabilmesine hükmedecektir. Hayrat hademelerinin maaşların arttırılması, yayın ve kontrol faaliyetlerinin genişletilmesi ve hatta bütün dini eserlerin yayınlanmadan önce

kurumun onayından geçmesine yönelik talepler 1940'lı yılların ilk yarısında dile getirilmeye başlanılan diğer önemli konu başlıklarıdır.

Siyasal iktidar Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'ye kadar DİB'na asla tam olarak güvenmemiştir. Bu durum Diyanet'in VGM, Maarif Vekaleti ve mülki idare amirlikleri gibi başka devlet kurumlarıyla olan ilişkisini de doğrudan etkilemiştir. Kanun ve nizamnameler çerçevesindeki yetki ve görevlendirmelere dayalı iktidar alanlarında bile Diyanet, çoğu zaman, hiyerarşik bir ilişki içinde bulunmadığı başka devlet kurumlarının, bazı örneklerde kurumlar arası nezaket kurallarını zorlayarak yaptıkları fiili müdahaleleri karşısında savunma pozisyonunda kalmayı tercih etmiştir. Esasında bunun bir tür zorunlu "tercih" olduğunu belirtmemiz gerekir. Zira istisnai bazı örnekler haricinde, siyasal iktidar devlet kurumları arasındaki meselelerin neredeyse tamamında, sanki bir kaide varmışçasına Diyanet'in dışındaki kurumun yanında yer almıştır. Bu nedenle DİB'nın kendi iktidar alanlarında bile tam anlamıyla muktedir olmuş olduğunu söylemek güçtür. Öte yandan, siyasal iktidar ve iktidar odaklarının Diyanet'e karşı gösterdikleri bu güven bunalımının tek nedeninin, döneme hakim olan anti-klerikal atmosferden kaynaklı bir tür paranoya olduğunu söylemek indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Kanaatimizce söz konusu olan daha çok, tutum alışları ve öncelikleri farklı olan iki dünya görüşüdür. Diyanet'in siyasal iktidarla ilişkisini belirleyen temel kaidelerden biri, hangi konuda olursa olsun verilen kararların "zamana ve zemine" uygun olmasının sağlanmasıdır. Yani kararlar, devrimsel bir dönüşüm sürecinde olan erken Cumhuriyet dönemi Türkiyesi'nin toplumsal koşulları ve büyük ölçüde bu koşulları belirleyen siyasal iktidarın dini alana ilişkin laiklik temelindeki tutum alışları gözetilerek verilmelidir. Bu çerçeveden bakıldığında esasında Diyanet'in pek çok konuda erken Cumhuriyet dönemi iktidarından farklı görüşleri olduğu, fakat bunları günü gelinceye kadar kendi bünyesinde saklı tutmayı tercih ettiği söylenebilir. İktidarın kendi adına DİB'na verdiği, dini yayınların veya vaazların denetimi gibi görevler, aynı zamanda Diyanet'in denetlendiği, sınandığı ve bazı durumlarda hesap sorulduğu alanlar olarak tasarlanmıştır. Esasında DİB bu sınavların birçoğundan başarıyla geçmiştir. Fakat başarılı olunamayan her sınav ve/veya ufak itirazlar siyasal iktidarın Diyanet'e olan güvensizliğini daha da kuvvetlendirmiştir. Sonuç olarak DİB, iktidarın gözünde 1950'ye kadar hiçbir zaman "tam anlamıyla bir Cumhuriyet kurumu" olmamış, bir tür "üvey evlat" olarak görülmüştür.

GİRİŞ

Yıllar evvel yüksek lisans tezimi hazırlarken ilk aşamada tez konumu erken Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) olarak belirlemiştim. Fakat danışman hocam Ahmet Kuyaş'ın önerisiyle okumaya başladığım Gotthard Jäschke'nin *Yeni Türkiye'de İslamlık* adlı eserinde yer alan, 1930'lu yıllarda camilerin kapatıldığına ilişkin cümleyi okuduktan sonra duyduğum bilimsel merak ve heyecan, konumu değiştirmeme vesile olmuş ve tezimi tek parti dönemindeki cami kapatma/satma uygulamaları üzerine hazırlamıştım.[1] Bununla beraber DİB ve erken Cumhuriyet dönemi laikliğine karşı duyduğum bilimsel arzu hiç azalmadı, hatta konu üzerine okuma yaptıkça giderek arttı. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü Doktora Programı'na giriş mülakatında, "doktorada hangi konuyu çalışmak istiyorsun?" diye sorulduğunda, DİB'nı da kapsayacak şekilde, "erken Cumhuriyet döneminde Türk laikleşmesi" dediğimi dün gibi hatırlıyorum. Doktora tezi hazırlama sürecine ilişkin seminer dersinde vermekle yükümlü olduğumuz tez önerisini de ilk aşamada bu başlık altında vermiştim. Tabii daha sonra hocalarımın uyarısıyla kendime gelmiş ve tezin kapsamını daraltmam gerektiği gerçeğini kabul etmek zorunda kalmıştım. Böylelikle yüksek lisanstan beri hayalini kurduğum erken Cumhuriyet dönemi ve DİB ile baş başa kaldım. Temel sorum şu oldu: "Erken Cumhuriyet döneminde DİB'nın yetki, görev ve faaliyetleri bağlamında devlet içindeki konumu neydi?" Okuyacağınız tez bu sorgulamanın sonucudur.

Literatür üzerine

DİB hakkında yayınlanmış en kapsamlı bilimsel çalışma İştar Gözaydın'ın *Diyanet / Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi* adlı eseridir. Kitabın 2009 baskısı, yazarın gözden geçirip çeşitli eklemeler yaptığı son halidir. Gözaydın, kitabının "Sunuş" bölümünde, eserinin ilk basımından o yana on altı sene geçtiğini, bu zaman

[1] Söz konusu cümle şudur: "15 Kasım 1935 tarih ve 2845 sayılı kanuna göre, sınıflandırma dışında kalan camiler, başka maksatlarda kullanılmak üzere kapatılıyordu." Bkz. Gotthard Jäschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık,** Çev. Hayrullah Örs, Ankara: Bilgi Yay., 1972, s. 66.

zarfında gerek Türkiye'de gerek dünyada gelişen olguların ve buna bağlı olarak kendisinde meydana gelen "algısal/düşünsel" farklılaşmaların çalışmasını "neredeyse yeniden" kaleme almasına neden olduğunu belirtmiştir.[2] Söz konusu eserin 1993'teki ilk baskısının adı *Müslüman Toplum "Laik" Devlet / Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı*'dır. İsmail Kara bu ilk baskı için, eserin DİB ile ilgili, "kaydadeğer Türkçe akademik tek matbu kitap çalışması" olduğunu, fakat buna karşın "din-siyaset ilişkileri açısından zayıf" kaldığını söylemiştir.[3] Bu durum kanaatimizce normaldir; zira ilk baskının "Sunuş" bölümünde Gözaydın'ın kendisinin de vurguladığı gibi, eserde siyaset bilimi, sosyoloji ve tarih gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden faydalanılmışsa da, çalışma temel olarak, yazarın, amacı "laik devlet aygıtı içinde 'dinsel hizmetleri düzenlemekle görevlendirilmiş' bir kurumun varlığının ortaya çıkardığı hukuki problematiği, idare hukuku kavram ve kurumları çerçevesinde değerlendirmek" olan idare hukuku alanında yaptığı doktora tezine dayanmaktadır.[4] Gözaydın kitabının ikinci ve son baskısında, "İdare Hukuku'nun araştırmacıya sunduğu kavram ve kategorilerin bir adım ilerisine geçerek", çalışmasının Kara'nın deyişiyle "din-siyaset ilişkileri" kısmını geliştirmiştir. Bu haliyle Gözaydın'ın kitabı DİB söz konusu edildiğinde en önemli kaynak eser olma özelliğini pekiştirmiştir. Bununla birlikte çalışmanın sorunsalı, kapsamı ve temelde hala baskın olan bilim disiplini bağlamında esere yaklaştığımızda, Gözaydın'ın DİB'na ilişkin hiç girmediği ve/veya göreli olarak çok daha az değindiği birçok alan olduğu görülecektir.

Doğrudan DİB'nı konu edinen diğer çalışmalara baktığımızda, bunların da önemli bir kısmının yüksek lisans veya doktora tezi olduğu görülür. Bu tezlerin büyük bir kısmı Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı ve Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı gibi dallarda yapılmıştır. Bunlar hazırladığımız tezden her anlamda oldukça farklı bir evrende yer almaktadır.[5] Öte yandan, hazırladığımız tezle kesişim

---

[2] İştar Gözaydın, **Diyanet / Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, İstanbul: İletişim Yay., 2009, s. 9.
[3] İsmail Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 1**, İstanbul: Dergah Yay., 2008, s. 54.
[4] İştar B. Tarhanlı, **Müslüman Toplum, "Laik" Devlet / Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı,** İstanbul: Afa Yay., 1993, s. 11.
[5] Söz konusu tezlerden bazıları için bkz. Recepali Mafratoğlu, **Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları ve Dayandığı Şer'î Delilleri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2012., Abdurrahman Kurt, **Diyanet İşleri Başkanlığına Sorulan Fetvalara Göre Türkiye'de Dini Hayat (1998-2001 Fetvâlarına göre),** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2004., Ayşe Nur Çiftçi, **T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı Takvimlerinde Yeralan**

noktaları bulunan sosyoloji, tarih ve siyaset bilimi bölümlerinde yapılmış tezler de yok değildir. Fakat söz konusu tezlerin temel sorunsalları erken Cumhuriyet döneminde DİB'nın yetki, görev ve faaliyetleriyle ilişkili değildir. Bundan dolayı bu tezlerde ilgili alanlar sorunsallaştırılmamış, var olan literatürün özetlenmesiyle yetinilmiştir.[6] Bunların haricinde son yıllarda doğrudan DİB'nı sorunsallaştırmayıp, bir konu bağlamında, örneğin hutbeler bağlamında Diyanet'in rolünü analiz etmeye odaklanmış birçok siyaset bilimi, sosyoloji ve halkla ilişkiler tezi hazırlanmıştır.[7] Bu tezler odak noktaları itibariyle hazırladığımız çalışmadan oldukça farklı bir noktada durmaktadır.

Hadislerin Tahric ve Tenkidi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008., Ömer Faruk Söylev, **Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik – Alanları, İmkânları ve Yöntemleri – (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2014.,

[6] Bunlar için bkz. Kamil Kaya, **Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı,** (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994., Hasan Yavuzer, **Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)**, (Doktora Tezi), T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005., Hakan Kahraman, **Sosyolojik Açıdan Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir İnceleme,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993., Mehmet Aksoy, **Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığı'na Giriş,** (Doktora Tezi), T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1997., Ali Rıza Abay, **Cumhuriyet Dönemi Diyanet İşleri Başkanlığının Organizasyonu,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989., Osman Nuri Bedir, **Kamu Yönetimi Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'na Paydaşların Etkileri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018., Halil İbrahim Erdin, **john Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2015. Kaya, Yavuzer ve Aksoy künyesi verilen tezlerini kitaplaştırmışlardır. Bunlar için bkz. Kamil Kaya, **Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı,** İstanbul: Birleşik Dağıtım, 1998., Hasan Yavuzer, **Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı / Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi**, Kayseri: Laçin Yay., 2006 ve Mehmet Aksoy, **Şeyhülislamlıktan Bugüne / Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığı'na Giriş,** Köln: Önel Yay., 1998. Ramazan Boyacıoğlu'nun *Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığı'na Geçiş* başlıklı doktora tezi ise, içerisinde kullanılan birincil kaynaklardan dolayı bu çalışmalardan farklı bir noktada durur. Görebildiğimiz kadarıyla Boyacıoğlu, DİB Heyet-i Müşavere Karar Defterleri (HMKD) içinde yer alan belgeleri kurumun erken Cumhuriyet dönemindeki faaliyetlerini açımlamak için kullanan ilk araştırmacıdır. Bu bağlamda, kendinden sonra gelen, Diyanet üzerine çalışmak isteyen bizim de içinde yer aldığımız araştırmacılara önemli bir kapının açılmasına vesile olmuştur. Bkz. Ramazan Boyacıoğlu, **Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığı'na Geçiş,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.

[7] Bunlar için bkz. Ceren Kenar, **Bargaining between Islam and Kemalism: An Investigation of Official Islam through Friday Sermons,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011., Muhammet Habib Saçmalı, **Compliance and Negotiation: The Role of Turkish Diyanet in the Production of Friday Khutbas,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013., Asuman Banu Hülür, **İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014., Ömer Akalın, **The Change in Official Islam in Turkey: An Analysis of Friday Sermons Published by The Presidency of Religious Affairs,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

DİB hakkında araştırmacı ve/veya bilim insanları tarafından yazılmış bağımsız eserler de vardır. Fakat bunlara baktığımızda da çok farklı bir sonuç elde edemeyiz. Eserlerin neredeyse tamamı dönem ve sorunsal alanı bağlamında başka başka evrenlerle ilişkilidir. Hazırladığımız tezle kesişim noktaları bulunsa bile, buradaki bilgiler oldukça yüzeysel düzeyde tutulmuştur.[8]

DİB'nın kurum olarak kendi tarihi hakkında hazırladığı eserlere gelirsek, ilk göze çarpan çalışma, Nail Arslanpay tarafından hazırlanan *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu, Çalışması ve Birimlerinin Tanıtılması (1924-1973)* adlı kitaptır.[9] DİB tarafından yayınlanan, kurumun iç işleyişi ve teşkilat yapısının incelendiği ilk kapsamlı ve nitelikli çalışma olan kitapta Arslanpay, kanun, nizamname ve talimatnameler haricinde Diyanet ile başka bazı devlet kurumları arasındaki yazışmalara yer vererek ve kurumun bütçe ve harcamalarına dair birçok istatistiki veriyi toparlayarak eserini zenginleştirmiştir. DİB'nın bu konuda hazırladığı ikinci kitap, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987)* adını taşır.[10] Bu kitabın basımından yaklaşık on iki sene sonra teşkilat tarihçesi açısından çok daha ayrıntılı, buna ek olarak kurumun hizmet ve faaliyetlerinin de konu edinildiği başka bir eser daha yayınlanacaktır. *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler)-(1924-1997)* adlı eser ansiklopedi boyutunda ve 986 sayfadır; fakat özellikle DİB'nın hizmet ve faaliyetleri bağlamındaki içeriği oldukça yetersizdir.[11] Kitapta ilk el kaynak olarak sunulan belgelerin büyük bir kısmı, yine DİB tarafından çıkarılan *Diyanet Aylık Dergi* isimli dergiden alınmıştır. İsmail Kara, bu haliyle kitabı, "tam bir kâğıt ziyanlığı ve israf

---

[8] Bunlar için bkz. Ömer Uluçay, **Tartışmalı Kurum Diyanet**, Adana: Gözde Yay., 1998., Kemalettin Taş, **Türk Halkının Gözüyle Diyanet**, İstanbul: İz Yay., 2002., İrfan Bozan, **Devlet ile Toplum Arasında / Bir Okul İmam Hatip Liseleri-Bir Kurum Diyanet İşleri Başkanlığı**, İstanbul: Tesev Yay., 2007., Ruşen Çakır-İrfan Bozan, **Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?**, İstanbul: Tesev Yay., 2005., Ahmet Uzunoğlu, **En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1978., İskender Sevva, **Türkiye'de Diyanet ve Din Görevlileri Gerçeği,** Ankara: İtalik Yay., 2003., Battal Pehlivan, **Aleviler ve Diyanet**, Pencere Yay., İstanbul, 1994., **Sosyo-ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı / Kamuoyunun Diyanet'e Bakışı Tartışmalar ve Öneriler,** Yay. Sevgi Özçelik, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2014. Bununla birlikte İsmail Kara ve Mehmet Bulut'un bizim de sık sık kullandığımız kaynakçada adı verilen birçok makale ve/veya kitap içi bölümünde DİB'na ilişkin özgün bilgi ve çözümlemeler bulmak mümkündür.

[9] **Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu, Çalışması ve Birimlerinin Tanıtılması (1924-1973),** Yay. Nail Arslanpay, Ankara: DİB Yay., 1973.

[10] **Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987),** Yay. Nihat Aytürk, Yaşar Çelik, Enver Şahin Arslan, Ankara: DİB Yay., 1987.

[11] **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler) – (1924 – 1997)**, Yay. Mehmet Gökkaya, Ahmet Sargın, Nurettin Tanrıverdi, Mustafa Sönmez, Ahmet Karaoğlu, Hüseyin Ekiz, Ankara: DİB Yay., 1999.

numunesi" olarak tanımlamıştır.[12] DİB'nın tarihi hakkındaki kendi yayınlarından konumuzla ilişkisi doğrultusunda üzerinde durmamız gereken diğer bir eser, *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü*'dür.[13] İlk olarak 1989 yılında yayınlanan eser, 2010 yılında gözden geçirilip kapsamı oldukça genişletilerek üç cilt halinde yeniden basılmıştır.[14] Yeni baskısının adından da anlaşılacağı gibi söz konusu eserde, kuruluşundan 2010 senesine kadar DİB'ndaki bütün daire, müdürlük, şube müdürlükleri ve kurullarda görev almış başkanlar, başkan yardımcıları ve üyelerin ve il ve ilçe müftülerinin adları ve biyografileri mevcuttur. Eser bu haliyle, DİB personelinin kimlerden oluştuğu ve nasıl bir sosyal, sınıfsal ve kültürel tabandan geldikleri hakkındaki temel bilgilerin edinilebileceği en kapsamlı referans kitabı niteliğindedir.

Hazırladığımız tezle gerek kullanılan kaynaklar gerek sorunsal alanları bağlamında en fazla kesişen çalışmalar, Mehmet Bulut, Ayşe Yanardağ ve Hicret Kiraz Toprak'ın doktora tezleridir. *Diyanet Aylık Dergi*'de bulduğumuz DİB'nın erken Cumhuriyet dönemindeki tarihçesi, yapısı ve faaliyetlerine ilişkin yazıların hemen hemen hepsinin yazarı olan Mehmet Bulut'un *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri* başlıklı doktora tezinin temel sorunsalı kurumun din eğitimi içerisindeki konumudur.[15] Bu sebeple oldukça hacimli olan tezde erken Cumhuriyet dönemi iktidarının DİB'na ilişkin algısı tali bir yerde kalmıştır. Buna karşın Bulut'un, çoğu literatürde ilk kez kullanılan arşiv belgeleri ağırlıklı birincil kaynaklara dayalı tespitleri, tezin bu alanda da özgünlüğünü korumasını sağlamıştır. Bulut, daha sonra bu konuda çalışmaya devam etmiş ve tezini geliştirerek birçok özgün makaleye imza atmıştır. Bu bağlamda Bulut, tezimizde en çok referans verdiğimiz araştırmacılardan biri olmuştur.

Ayşe Yanardağ'ın *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)* başlıklı doktora tezine ilişkin öncelikli olarak söylememiz gereken husus, bu çalışmanın DİB hakkında yapılmış en geniş kapsamlı arşiv taramalarından biri olduğudur. Yanardağ, gerek Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet

[12] Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 1**, s. 54.
[13] **Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü**, Ankara: DİB Yay., 1989.
[14] **Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü I-II-III,** Yay. Hasan Demirbağ, Yüksel Onay, Fevzi Erarslan, Ebubekir Alkan, Mithat Acat, Nazım Ensaroğlu, Gürcan Sarıkoyuncu, Ankara: DİB Yay., 2010.
[15] Mehmet Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.

Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'ni (BCA) gerek DİB Arşivi olarak nitelendirebileceğimiz HMKD'ni kendi konu ve sorunsalı dahilinde yetkin bir şekilde taramış ve Diyanet ile ilgili çalışmalarda genel olarak gördüğümüz arşiv malzemesini art arda sıralamak yerine birbirine bağlayarak malzemeye dayalı yeni bir kurgu oluşturmuştur. Böylelikle okuyucu sadece ham arşiv malzemesiyle karşı karşıya kalmaz, belgelerin yazar tarafından işlenmiş halini görür. Fakat yazarın bu kurgusallık içinde erken Cumhuriyet döneminde DİB'nın konumuna ilişkin olarak yaptığı analizlerin kullanılan arşiv malzemesine oranla yeterli seviyede olduğunu söylemek güçtür. Sanıyoruz bu durum Yanardağ'ın, tezini üzerine inşa ettiği "kuramsal çerçeve"nin doğal sınırlarından kaynaklanmıştır. Yanardağ, çalışmasının kuramsal çerçevesini "Atatürk'ün devrim, din ve laiklik anlayışı"nın belirlediğini söyler.[16] Yanardağ'a göre, bir "devrim kurumu" olan DİB'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) gibi başka devlet kurumlarıyla olan birçok başlıktaki çatışması "istisnaidir" ve "devrimin doğal bir sonucudur".[17] Sonuç olarak benzer kaynak ve arşiv belgelerinden yararlanmamıza karşın, Diyanet'in bir devlet kurumu olarak 1950'ye kadar olan konumuna ilişkin tezimizde yer alan çıkarımlar Yanardağ'ın yaptığı çıkarımların tam ters istikametinde olmuştur.[18]

Hicret Kiraz Toprak'ın hazırladığı *Diyanet İşleri Başkanlığı - Türkiye Cumhuriyetinde İslam'ın Kurumsal Statüsü - (1924-1950)* başlıklı doktora tezini çalışmamızın yazım sürecinin bitmesine birkaç ay kala görmemiz, açıkça söylemek gerekirse ilk aşamada ciddi biçimde kaygılanmamıza sebep oldu.[19] Fakat tezi okudukça, aynı konuyu, aynı dönemi ve neredeyse aynı sorunsal alanını paylaşan çalışmalarımızın meseleye çok farklı noktalardan yaklaşmış olduğunu gördük. Tabii birçok kesişim alanı da yok değildi. Fakat böylesi alanlarda bile, Toprak'ın meseleye göreli daha geniş bir pencereden bakması ve sanıyoruz ki bizim de belgelerle daha

[16] Ayşe Yanardağ, **Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 8.
[17] **A.g.e.,** s. 266.
[18] Yazım sürecinin son aşamasında Ayşe Yanardağ'ın tezini aynı isimle kitaplaştırdığını farkettik. Yanardağ'ın bu çalışması için bkz. Ayşe Yanardağ, **Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938),** Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2018.
[19] Hicret Kiraz Toprak, **Diyanet İşleri Başkanlığı – Türkiye Cumhuriyetinde İslam'ın Kurumsal Statüsü (1924-1950),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2017. Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi ve Yükseköğrenim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nden ulaşamadığımız çalışmayı, Toprak, büyük bir incelik göstererek elektronik posta yoluyla tarafımıza göndermiştir. Kendisine teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

haşır neşir bir biçimde meseleye yaklaşmamız, yani aynı oyunu oynamış olmamıza karşın, farklı oynayış tarzlarına sahip olmamız, birbirinden tamamen farklı iki çalışmanın ortaya çıkabilmesine imkan tanımış oldu.

Kuramsal çerçeve, metodoloji ve sorunsal

Türkiye'de din olgusunun sorunsallaştırıldığı veya din olgusuna az ya da çok değinilen çalışmalarda DİB'nın dini alandaki en önemli, etkili ve yaygın kurum olarak kendisine yer bulduğunu görürüz. Türk laikliği din ile devletin ayrılması değil, dinin devlet tarafından kontrol edilmesi sonucunu doğurmuştur. Kuruluşundan beri Başbakanlık'a bağlı bir devlet kurumu olan DİB da, bu kapsamdaki kontrol mekanizmasının en önemli parçasıdır. Bu anlatı öylesine yaygınlaşmış ve anonimleşmiştir ki, kullanıcıları çoğu zaman referans göstermeye bile lüzum görmezler. DİB'nın devlet içi bir kurum olarak varlığı bu anlatının kurgulanabilmesi için yeterli görülmüştür. Burada söz konusu olan DİB'nı da içine alan homojen ve kadir-i mutlak bir devlet yapılanmasıdır. Bu bütünlük içerisinde Diyanet, bırakın bazı alanlarda bağımsız karar alabilen siyasi bir özne olmayı, tartışma konusu haline bile gelemeyecek olan bir iktidar uzvudur sadece. Tabii DİB'na ilişkin yine böyle bir analiz yapılabilir. Fakat Diyanet'in sadece, devlet içi bir kurum olarak varlığına referans verilerek böylesi bütüncül bir analiz yapmak acaba ne kadar sağlıklıdır? Literatürü değerlendirirken söylediğimiz gibi doğrudan DİB'nın yetki, görev ve faaliyetlerine odaklanmış çalışmalar yok denecek kadar azdır. Kaldı ki olanlar da basılmamış doktora tezleridir ve görebildiğimiz kadarıyla DİB ile ilgili bütüncül yorum yapılan çalışmaların neredeyse hiçbirinde bu tezlerden bahsedilmemektedir. İsmail Kara'ya göre Diyanet ile ilgili çalışmaların yetersizliği ve bilgi birikim düzeyinin düşüklüğü düşündürücü niteliktedir. "Tartışmaların muhtevasını ve seviyesini doğrudan tayin eden bu çok yönlü yetersizlik, yorum ve değerlendirme çabalarını çoğunlukla pratik değeri hemen hiç olmayan pür teorik tartışmalara veya bir tür gevezeliğe dönüştürmektedir." Kara, DİB'nın "niçin tartışıldığı kadar, belki ondan ziyade nasıl, hangi seviyede ve istikamette" tartışıldığının üzerinde durulması gerektiğini söyler.[20] Kara'nın tamamıyla katıldığımız tespitlerine, şöyle bir soruyla katkıda bulunabiliriz: "DİB bir iki istisna çalışma dışında tartışılmış mıdır?" Açıkça söylemek gerekirse, bu soruya müspet bir cevap vermek güçtür. Sanıyoruz ki,

[20] Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 1**, s. 54.

herhangi bir kurum hakkında tartışma yürütebilmek için o kurumun bağlı olduğu sistem içindeki yeri kadar yapıp ettiklerine de bakmak gerekir. Bu bağlamda tezdeki ilk iddiamız, DİB'nı sadece devlet içi bir kurum olarak varlığı üzerinden ele alıp, kurum hakkında yetkin ve bütüncül bir analizin yapılamayacağı ve şayet yapılsa bile bunun indirgemeci bir yaklaşım olacağıdır. Kanaatimizce buradaki indirgemecilik sadece DİB özelinde ele alınabilecek bir konu değil, Türk siyasal tarih yazımında gözlemlediğimiz çok daha geniş çaplı bir indirgemeciliğin yansımasıdır. Savımızı açımlayabilmemiz için, DİB'nın devletin mutlak olarak ideolojik aygıtı[21] olarak kurgulandığı çalışmalarda en sık referans gösterilen kaynakların yazarları olan, Binnaz Toprak, Şerif Mardin ve Gotthard Jäschke'nin çalışmalarına göz atmamız gerekir.

Binnaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey* adlı, ilgili alanda sıklıkla referans verilen kitabında, DİB'nın devlet bürokrasisi içinde oluşturulduğunu söylerken iki kaynağa referans göstermiştir.[22] Bunlardan biri Dankwart A. Rustow'a diğeri Gotthard Jäschke'ye aittir. Rustow'un makalesine baktığımızda, onun da DİB ile ilgili Jäschke'nin aynı kitabına referans verdiğini görürüz.[23] Şerif Mardin'in konumuz bağlamında en çok referans gösterilen çalışmalarında da sonuç değişmez. Mardin'in ilgili çalışmalarında DİB'ndan söz ettiği bölümlerin olgusal tarih açısından temel kaynağı Jäschke'nin *Yeni Türkiye'de İslamlık* adlı kitabıdır.[24] Gotthard Jäschke söz konusu kitabını ilk olarak 1951 senesinde Almanca yayınlamıştır.[25] Kitap, Türkçeye 1972 yılında çevrilmiş ve o günden bugüne başka bir baskısı yapılmamıştır. Jäschke'yi kaynak olarak gösteren yapıtlara baktığımızda ağırlıklı olarak kitabın Türkçe baskısının kullanıldığını görürüz. Halbuki kitabın Türkçe baskısında, asıl baskıda bulunan dipnotların büyük bir çoğunluğu çevrilmemiştir.[26] Bu eksiklik çevirinin bilimselliğine gölge düşürmektedir. Fakat

[21] "Devletin ideolojik aygıtları" kavramı için bkz. Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları,** Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 32-46.
[22] Binnaz Toprak, **Islam and Political Development in Turkey**, Leiden: E. J. Brill, 1981, s. 46, 148.
[23] Dankwart A. Rustow, "Politics and Islam in Turkey 1920-55", **Islam and the West,** Yay. Richard Frye, The Hague: Mouton, 1957, s. 82.
[24] Şerif Mardin, "Türkiye'de Din ve Laiklik", **Türkiye'de Din ve Siyaset / Makaleler III**, İstanbul: İletişim Yay., 1991, s. 67., Şerif Mardin, "Modern Türkiye'de Din", **Türkiye'de Din ve Siyaset / Makaleler III**, İstanbul: İletişim Yay., 1991, s. 96-98. Gotthard Jäschke'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faik Reşit Unat, "Profesör Dr. Gotthard Jäschke", **Belleten,** Cilt: XXVIII, No: 110, Nisan 1964, s. 301-303 ve Cemil Koçak, **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, İstanbul: Timaş Yay., 2012, s. 320-365.
[25] Gotthard Jäschke, **Der Islam in der neuen Türkei,** Leiden: E. J. Brill, 1951.
[26] Hangi dipnotların çevrilip hangilerinin çevrilmediği karışık bir konudur. İlk bakışta sadece doğrudan alıntılarda dipnot gösterildiği zannedilse de, kitap biraz daha dikkatli incelendiğinde

kanaatimizce kitapla ilgili asıl sorun, Jäschke'nin yıllar önce dile getirdiği savların neredeyse hiçbir sorgulamaya tabi tutulmadan hala kullanılıyor olmasıdır. Hatta, "Dini Islah Beyannamesi" gibi bazı tartışmalı konu başlıklarında Jäschke'nin savlarının üzerine ufak eklemeler de yapılmış ve böylece gerçeklikten oldukça uzak bir anlatı ortaya çıkarılmıştır.[27] Sanıyoruz ki, Jäschke gibi büyük tarihçilere çalışmalarının temelinde referans verenler, yapılarının sağlamlığını garanti altına almaya çalışmaktadırlar. Bu kaygı belli ölçülerde anlaşılabilirse de, bunun sıklıkla yapılması kanaatimizce bilimsel bir atalete yol açmaktadır. Dahası bilim, sorgulama olmaksızın ilerleyebilen bir mekanizma değildir. Hemen hemen birbirinin aynısı ürünler vermek, sadece içi boş bir şişkinliğe yol açıp bilimsel literatüre hiçbir şekilde katkı sunmamaktadır. Jäschke'nin belirttiği üzere Türk laikleşmesine dair meseleler, eserde, kanun, tüzük ve Bakanlar Kurulu kararlarına dayanarak sadece hukuki bakımdan incelenmektedir. Jäschke, çalışmasının "Önsöz"ünde hazırlık aşamasında yardımcı olan meslektaşlarına teşekkür etmeden önce, "Bu eserin tamamlanması, hatta düzeltilmesi gereken noktaları bulunduğunu pek iyi bilmekteyim" demiştir.[28] Buna karşı, Jäschke'nin eserinin yayınlamasının ardından neredeyse 70 sene geçmesine rağmen Türk laikleşmesini birinci el kaynağa dayanarak inceleyen bu çapta başka bir eser ortaya konamamıştır. Sanıyoruz ki, Jäschke'nin eserinin "tamamlanması"nın veya "düzeltilmesi"nin yolu, yarım asırdan fazla bir süre önce yazdıklarını sorgulamaksızın tekrarlamak değil, onun yöntemini kullanarak, yani doğrudan ilk el kaynağa dokunarak tarihçinin savlarını geliştirmekten geçer.

DİB'na değinen çalışmaların olgusal tarih bağlamındaki temel başvuru kaynağı Jäschke ise, onun kuramsal açıdan muadili Şerif Mardin'dir. Bu bağlamda, söz konusu DİB olduğunda Jäschke'nin çalışmalarına ilişkin olarak gözlemlediğimiz sorgulamaksızın tekrar etme durumunun Mardin'in çalışmaları için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız buradaki tekrar, Jäschke örneğinde olduğu gibi ilgili çalışmaya doğrudan veya dolaylı bir şekilde referans vermek suretiyle değil, çoğunlukla bilinç dışı diyebileceğimiz bir şekilde yapılmaktadır. Esasında Mardin'in doğrudan Diyanet ile ilgili çözümlemesi yok denecek kadar azdır. Zaten sorun da

---

doğrudan alıntıların da bir kısmının dipnot olarak gösterilmediği fark edilecektir. Örnek vermek gerekirse Jäschke, ezanın Türkçeleştirilmiş halini *Milliyet* gazetesi ve *Oriente Moderno* dergisinden doğrudan alıntılamıştır; fakat kitabın Türkçe baskısının ilgili yerinde bu bağlamda herhangi bir dipnot bulunmamaktadır. Bunun için bkz. Jäschke, **Der Islam in der neuen Türkei,** s. 75.

[27] Konunun ayrıntıları için bkz. A. Kıvanç Esen, "Bir 'Kırk Kere Söylersen Gerçek Olur' Vakası Olarak 'Dini Islah Beyannamesi' ve 'Gerçeğin' Kaynağı", **Kebikeç,** No: 41, 2016, s. 149-159.

[28] Jäschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık,** s. 10.

tam olarak buradadır. Kazım Ateş'in belirttiği gibi, Mardin'in toplumsal yapı analizlerinde kullandığı "büyük gelenek-küçük gelenek", "halk-seçkinler", "halk kültürü-aydınlar kültürü", "resmi din-halk dini", "laiklik-din" gibi bütün dikotomilerin temeli "merkez-çevre" kuramına dayanır.[29] Mardin merkez-çevre kuramını "Batı" ve "Osmanlı" karşılaştırması üzerine kurar. Buna göre, Batı'da devleti biçimlendiren güçler ile Osmanlı devletini biçimlendiren güçler önemli ölçüde farklıdır. Batı'da modern devletin temelini oluşturan feodalite, merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesi ve pazarlıklar sonucu uzlaşması sonucunu doğurmuştur. Çevre güçleri bu uzlaşmalar sonucunda gittikçe daha fazla merkeze adapte olmuşlardır. Oysa 19. yüzyıldan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda merkez ve çevre güçlerinin karşı karşıya gelme ve bütünleşme dinamikleri Batı'dakinden çok farklı ve eksiktir. Merkez ile çevre güçleri karşı karşıya geldiklerinde, bu durum Batı'dakinin aksine uzlaşmaya değil, her zaman çatışmaya yol açmıştır. İmparatorluk genişledikçe merkez, yeni karşılaştığı bazı toplumsal kurum ve yerel törelere yasallık tanımıştır. Böylelikle, etnik, dinsel ve bölgesel özelliklere yönelik Batı'dakinin aksine "merkezsel" olmayan bir uzlaşı sistemi geliştirilmiştir. Gevşek bağlara dayalı olan bu sistem işe yaradıkça merkez, Batı tarzı daha kapsamlı bir bütünleşme arayışına girmek istememiştir. Bu durum merkez ile çevrenin aralarında çok gevşek bağlar olan iki ayrı dünya olmasına yol açmıştır. Mardin'e göre merkez ve çevre arasındaki bu kopukluk İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e olduğu gibi aktarılmıştır. Cumhuriyet'in monolitik merkezi, "Anadolu'nun dama tahtasına benzeyen yapısını", yani çok parçalı yerel, dinsel ve etnik grupları, "karanlık çağlardan kalma gereksiz kalıntılar" olarak görüp reddedince kopukluk daha da şiddetlenmiştir.[30]

Menderes Çınar, Şerif Mardin'in "Merkez-Çevre İlişkileri: Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar" başlıklı makalesinin, Türk sosyal bilimcilerinin muhtemelen en çok okuduğu ve okuttuğu makale olduğunu söyledikten sonra, söz konusu makaledeki merkez-çevre ilişkileri analizinin zamanla paradigma statüsüne erişerek anonimleştiğini ve sosyal bilim topluluğunun büyük çoğunluğu tarafından Türk siyasetine dair sorunların çözümünde bir anahtar olarak kabul edildiğini belirtir. Çınar'a göre merkez-çevre kuramı anonimleştiği ölçüde, Türk demokrasi tarihinde

[29] Kazım Ateş, **Yurttaşlığın Kıyısında Aleviler / "Öz Türkler" ve "Heretik Ötekiler"**, Ankara: Phoenix Yay., 2011, s. 279.
[30] Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset / Makaleler I**, İstanbul: İletişim Yay., 1990, s. 30-66.

gördüğümüz sorunların, sadece feodal geçmişin eksik olduğu bir tarihsel/kültürel mirastan kaynaklanmış olduğu kanısı da yaygınlaşmıştır. Böylece aynı Oryantalistlerin yaptığı gibi içinde yaşadığımız coğrafya "bir eksiklikler bütününe" indirgenmiş olur.[31] Fethi Açıkel de Çınar'a benzer bir şekilde, merkez-çevre paradigmasının 1980'lerden sonra Türkiye modernleşmesini ve iktidar-muhalefet eksenlerini açıklayan neredeyse alternatifsiz bir paradigmaya dönüştüğünü söyler. Açıkel'e göre, merkez-çevre paradigması Türk sosyal bilimcilerin "önemli bir bölümünün kavramsal repertuarlarını ve zihinsel donanımlarını şekillendiren bir tür 'bulmaca çözücü' konumuna gelmiştir." Açıkel, Thomas Kuhn'a referans vererek bu noktada paradigmatik bir sorun oluştuğunu söyler ve makalesini şöyle sürdürür:

> Bu beraberinde epistemolojik bir normalleşme ve bilgi pratisyenlerinin tek bir perspektiften olguları yorumlamaya başlaması anlamına gelir; ki bu aşamada paradigma donuklaşmış bir repertuarın, refleksleşmiş bir zihinsel etkinliğin, bir tür epistemolojik muhafazakarlığın aracı haline dönüşür. Merkez-çevre paradigmasının da, bu açıdan, 'Türk modernliğinin' paradokslarını ve tarihsel iktidar ve muhalefet hatlarını tanımlamakta kullandığı araçları neredeyse postulalaştırmaya başladığı ileri sürülebilir...'Kemalist iktidar' ve 'İslami muhalefet' eksenini modernliğin neredeyse kurucu tek ekseni olarak, 'otoriter devlet' ve 'demokratik-popülist kitle' ideal tiplemeleri eşliğinde, bir tür düalist mantıkla kurumsallaştırır. Bu ise son kertede karmaşık ve eklemlenmiş iktidar yapılanmalarını, iç içe giren kurumları/gelenekleri ve ortaya çıkan yeni sosyal muhalefet odaklarını önemli ölçüde göz ardı etmemize neden olur. Dolayısıyla tek eksenli bir merkez-çevre analizi 'modernlik deneyiminin' bir nevi üst-belirleyeni olarak gündemimize sokar. Paradigmanın kavramsal gücü, ortaya çıkan yeni olguları ve dönüşümleri görmeyi engelleyecek ve daha önemlisi yeni kuramsal katkıları geciktirecek bir etki, bir tür epistemolojik ataleti ortaya çıkarır.[32]

Fethi Açıkel, merkez-çevre kuramının gerek çevrede gerek merkezde birden fazla iktidar veya muhalefet biçiminin bir arada olabileceğini yadsıdığını belirtir.[33] Oysa Açıkel'e göre, ne toplum ne iktidar tek bir merkezi "referans sitemine, kurumsal geleneğe ya da kültürel mirasa" indirgenebilir.[34] Merkez-çevre kuramını

---

[31] Menderes Çınar, "Kültürel Yabancılaşma Tezi Üzerine", **Toplum ve Bilim,** No: 105, 2006, s. 153-162.

[32] Fethi Açıkel, "Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar", **Toplum ve Bilim**, No: 105, 2006, s. 33.

[33] Kazım Ateş Alevilerin yurttaşlık meselelerini sorunsallaştırdığı çalışmalarında, Mardin'in çevrenin heterojen yapısına vurgu yapmasına rağmen, çevreyi Sünni İslam ile özdeşleştirerek, Aleviler gibi farklı etnik ve dinsel öğelere ″hak ettikleri ölçüde″ değer vermemesini eleştirir. Bunlar için bkz. Ateş, **Yurttaşlığın Kıyısında Aleviler / "Öz Türkler" ve "Heretik Ötekiler",** s. 280 ve Kazım Ateş, "Ulusal Kimlik İçinde Alevi-Yurttaş ve Merkez-Çevre Eksenini Yeniden Düşünmek", **Toplum ve Bilim,** No: 107, 2006, s. 260.

[34] Açıkel, **A.g.m.,** s. 58.

DİB bağlamında sorunlu hale getiren esas nokta tam da burasıdır. Şerif Mardin, merkezi "olağanüstü derli toplu" ve "örgütsel bakımdan sağlam bir birlik" şeklinde kurgulamıştır. Mardin bütün çalışmalarının ana gövdesini oluşturan merkez-çevre ilişkilerinde, "merkez"i ve "çevresel güçler"i sorunsallaştırır. Bu kapsamda monolitik bir bütün olarak kurgulanan "merkez"de DİB gibi birçok alan merkezin içinde eritilerek tartışma dışına itilmiş olur. Mardin'in doğrudan DİB'na ilişkin en kapsamlı analizi şöyledir:

> Osmanlı İmparatorluğu'nun dini temelinin tedrici olarak sekülerleştirilmesini izleyen yıllarda, Cumhuriyet devleti, tam anlamıyla bir Cumhuriyet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla dini denetim altında tutmayı başardı. Başkanlığa bağlı olan bu daire, 1924'ten itibaren dini hiyerarşiyi, dini eğitimin çerçevesini (dini eğitimin yanı sıra seküler lise müfredatının uygulanmasını önererek, Milli Eğitim Bakanlığı'nın imam-hatip okulları konusundaki kararına katkıda bulundu) ve heterodoks İslam olarak tanımladığı akımları kontrol etti.[35]

Görüldüğü gibi DİB çevrenin "heterodoks İslamı"na karşı merkezin devlet veya resmi İslamının temsilcisidir. Mardin'in anlatımında Başbakanlık'a bağlı, "tam anlamıyla bir Cumhuriyet kurumu olan" DİB ile siyasal iktidar arasında hiçbir ayrılık söz konusu değildir. DİB da en az siyasal iktidar kadar "Cumhuriyet devleti"nin merkezindedir. Bu bağlamda, merkez-çevre kuramının içinden konuştuğumuzda DİB'nın ve/veya herhangi bir başka devlet kurumunun merkezin haricinde özerk bir alan içerisine yerleştirilmesinin imkanı yoktur. Esasında Mardin'in DİB'na ilişkin olarak söyledikleri kendi anlatısı çerçevesinde gayet tutarlıdır. Sorun kuramın dışına çıkınca ortaya çıkmaktadır. Suavi Aydın, merkez-çevre kuramcılarının, "merkezi ve kadir-i mutlak bir merkezin her hücresine egemen olduğu bir devlet" tasarısını, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalcık'ın eserlerinden devraldıklarını ve kuramlarını bu temel üzerine inşa ettiklerini belirtir. Aydın'a göre, Barkan ve İnalcık'ın kurguladığı "ideal Osmanlı tablosu"nun yanıltıcılığı, ampirik temelli Osmanlı araştırmalarının sayısı arttıkça iyice görünür hale gelmeye başlamıştır. Hatta, Barkan ve İnalcık'ın kendi yazdıkları bile, "bu ideal manzara hakkında kuşku yaratmaya yetmektedir." Aydın'a göre, merkez-çevre kuramının içerisine dahil edilmekte zorlanılan ve "istisna" olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki devlet ile mülk ve vakıf sahipleri arasında yaşanan egemenlik mücadelesi "o kadar fazla ve yaygın bir coğrafyada uygulanır haldedir ki, okuyan için 'merkez' lehine ve onun kontrolünde,

[35] Şerif Mardin, "19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı'da ve Türkiye'de İslam", **Türkiye, İslam ve Sekülarizm / Makaleler V**, İstanbul: İletişim Yay., 2011, s. 69.

yeknesak bir sistemin varlığı konusunda derhal soru işaretleri doğurabilmektedir." Aydın bu noktadan yola çıkarak, neredeyse istisnaların bir kural olarak görülebileceğini belirtir. Ona göre, İmparatorluk döneminde merkez ve çevre güçlerinin "kopukluğundan" ve/veya "uzlaşmazlığından" değil, daha ziyade "çeşitlilik arz eden bol sayıda temas noktasından" ve uzlaşma arayışları sonucu oluşan özerk siyasal alanlardan bahsedilmelidir.[36]

Osmanlı-Türkiye çalışmaları dışına çıkıp meseleye daha geniş perspektiften bakarsak, Marksist kuramcı Nicos Poulantzas'ın devlet kuramının, DİB'nın sistem içindeki konumu çözümlenirken kullanılabilecek yaklaşımlardan biri olduğunu söylememiz gerekir. Poulantzas'a göre devlet ne tümüyle tek bir sınıf ya da fraksiyon tarafından manipüle edilen ve hiçbir özerkliği olmayan bir yapı ne de toplumsal sınıflar karşısında mutlak özerklikle donanmış bir yapıdır. Devlet, "sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki bir güçler dengesinin maddi ve özgül yoğunlaşmasıdır." Bu şekilde bir tanımlama, devletin tamamıyla sınıf çelişkileriyle oluşmuş ve bölünmüş olduğu savını da beraberinde getirecektir. Yani Poulantzas'a göre devlet, sınıf çatışmalarından azade çatlaksız monolitik bir blok değil, aksine sınıfsal çelişkilerle delik deşik olmuş ve kendi içinde bölünmüş bir mücadele alanıdır. Poulantzas, devlet içinde mücadele halinde olan sınıfların ya da sınıf fraksiyonlarının ittifakının iktidar bloğunu oluşturduğunu söyler. İttifakın birliği ve birleştiricilerin arasındaki uzlaşmaların (istikrarsız olsa bile) denge durumu, iktidar bloğu içerisinde sınıf ya da fraksiyonlardan birinin diğerleri üzerinde hegemonya kurmasıyla gerçekleştirilir.[37] Bu hegemonik sınıf ya da fraksiyon, iktidar bloğu içerisinde, "aslında politik olarak 'egemen' olan sınıf ya da fraksiyonların çelişkili ünitesinin egemen öğesini oluşturur." Fakat kurulan bu hegemonya, blok içerisindeki toplumsal güçler arasında gerçekleşen mücadeleyi ve çıkar çatışmasını engelleyemez. Zira blok içerisindeki fraksiyonların çıkarları antagonist özgüllüklerini hiçbir zaman kaybetmezler. [38] Poulantzas'a göre sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki çelişkiler ve çıkar çatışmaları, "devletin içinde, çeşitli devlet kesimleri ve aygıtları arasında ve de bunların her birinin içinde hem yatay hem de

[36] Suavi Aydın, "Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerine Düşünceler", **Toplum ve Bilim,** No: 105, 2006, s. 80-89.
[37] Nicos Poulantzas, **Devlet, İktidar, Sosyalizm,** Çev. Turhan Ilgaz, Ankara: Epos Yay., 2006, s. 141-147.
[38] Nicos Poulantzas, **Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Epos Yay., 2014, s. 276-278.

dikey yönlerde" görülebilir. Bütün bu savlar Poulantzas'ın devlet kavramsallaştırmasının bir yansımasıdır. Poulantzas ilgili eserinde bu noktayı şöyle açımlar:

> Kısacası, devleti bir güçler dengesinin maddî yoğunlaşması olarak kavramak, onu aynı zamanda hem eklemlenen hem de birbirlerine kıyasla çelişkiler ve farklılıklar gösteren iktidar düğüm ve şebekelerinin kesiştikleri stratejik bir alan ve bir süreç olarak kavramaktır. Genel hedefi ya da kurumsal kristalleşmesi devlet aygıtları içinde cisimleşen devingen ve çelişkili taktikler buradan kaynaklanırlar. Bu stratejik alan, devlet içinde kayıtlı oldukları sınırlı düzeyde çoğu kez oldukça belirtik taktiklerle; kesişen, birbirleriyle savaşan, bazı aygıtlarda buluşma noktaları bulan, bazı aygıtlar tarafından devre dışı bırakılan ve sonuçta devletin 'politikası' denen şeyi, devletin içindeki çatışmalar boyunca ilerleyen güç çizgisini şekillendiren taktiklerle kat edilmiştir.[39]

Nitekim Alim Arlı da, Türk düşüncesinde genellikle devletin, "belirli toplumsal ve kurumsal ilişki, etkileşim, pratikler ve roller ağının belirli bir zaman-mekân bağlamındaki izdüşümü olduğu" gerçeğinin atlandığını ve devlet fikrinin çoğu zaman "metafizik bir mit" olarak üretildiğini söyler.[40] Yonca Köksal'a göre bu "mit", devletin "kendi içinde tutarlı homojen bir yapıya sahip olduğunu" varsaymamızı sağlar. Bu noktada devlet, "kendisini kontrol etmeye çalışan farklı sınıflar ve yönetici kadroların çekişmelerinden bağımsız olarak tutarlı politikalar üreten, rasyonel davranan ve somut reform projeleriyle toplumu dönüştürmeye çalışan bir kurum"dur artık.[41] Peki merkez-çevre kuramı özelinde konuştuğumuzda devletin böylesi homojen bir yapı olarak tasarlanabilmesi nasıl sağlanmıştır?

Atakan Hatipoğlu, Şerif Mardin'in sosyal bilim yaklaşımını eleştirdiği makalesinde, onun "toplumsal analizin makro boyutları ile mikro dinamikler arasındaki bağlantıyı kuran daha kuşatıcı açıklamalara ulaşmanın teorik zeminini" aradığını söyler. Mikro analizin ihmal edilmesi, toplumsal süreçlerin karmaşıklığının analiz edilmesinin güçleştirilmesi sonucunu doğurur. Hatipoğlu'na göre, Mardin bu şekilde düşünmesine rağmen, uygulamada makro ile mikro dinamikleri yeteri kadar

---

[39] Poulantzas, **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, s. 151-152.
[40] Alim Arlı, "Devletin Sürekliliği, devrimin muhafazası, toplumun denetimi sorunu: Merkez-çevre paradigmasının sınırlılıkları üzerine notlar", **Toplum ve Bilim,** No: 105, 2006, s. 99.
[41] Yonca Köksal, "Sosyal Kontrol Sistemleri: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Devlet-Toplum' İlişkileri", **Tarihsel Sosyoloji / Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar**, Yay. F. Ergut, A. Uysal, Ankara: Dipnot Yay., 2007, s. 114-115.

birleştirmeyi başaramamıştır. Bu durum Mardin'in, "siyasal dinamikleri" ve/veya "siyasal aktörlerin rollerini" ihmal etmesine sebep olmuştur.[42]

Meseleye konumuz bağlamında bakıp, DİB'nın çalışmamızın zamansal kapsamını oluşturan 1950'ye kadar olan yetki, görev ve faaliyetlerinin ayrıntılarına odaklanıldığında, gerçekten de bunlardan pek çoğunun merkez-çevre kuramı içerisinde değerlendirilemeyecek unsurlar barındırdığı görülecektir. Benjamin Gourisse, Türkiye'de devletin, genellikle toplumdan kesin bir biçimde farklılaşmış, topluma istediği kuralları dayatabilecek muktedirlikte üniter bir yapı olarak ele alındığını belirtir. Ona göre bu durumun temel nedeni, devlet politikalarının değerlendirilmesinde çoğunlukla sadece resmi söylem, metin ve kurumsal değişimlerin temel alınması, buna karşı devlet erkinin pratikte nasıl kullanıldığının görmezden gelinmesidir.[43] Joel S. Migdal, devlet ve toplumun birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmış farklı yapılar olmadığını ve her ikisinin de etkileşim halinde birbirlerini dönüştürme kapasitesine sahip olduğunu belirttiği "toplum içinde devlet" kuramında, devletin iki yüzü bulunduğunu belirtir: İmaj ve pratikler. Gourisse'in söylediği Türk devletinin analiz edilirken ele alınış şekli, tam olarak Migdal'in "devletin imajı" dediği bölümdür. Migdal'e göre, devletlerin belirli bir bölgede egemen, bütünsel ve müstakil bir yapı olarak görülmeleri, gerçekliği tam olarak yansıtmaz, bu manzara bir imajdır. Halbuki resmi yasa ve yönetmeliklerin ötesindeki pratiklere bakıldığında, devletin içinde ve dışında kendi hedeflerine ulaşmak için birbirleriyle iletişim halinde olan, uzlaşma ve işbirliği yapan birçok toplumsal grup bulunduğu görülebilir.[44] Gourisse, devlet içindeki aktörlerin iddialarını tartışmadan kabul eden ve "müesses söylemlerin, normların ve kuralların incelenmesiyle yetinen", yani devletin sadece imajını inceleyen çalışmalara alternatif olarak, "kurumların birer toplumsal ilişkiler arenası, kamusal icraatın da bu ilişkilerin bir ürünü olarak" analiz edilmesi gerektiğini belirtir.[45] Fethi Açıkel de benzer bir şekilde, merkez-çevre kuramının paradigmatik hegemonyasına karşı yapılması

[42] Atakan Hatipoğlu, "Şerif Mardin'de Kemalizm ve Din Sorunu: Eleştirel Bir Okuma İçin Kenar Notları", **Bilim ve Ütopya,** No: 280, Ekim 2017, s. 27.
[43] Benjamin Gourisse, "Nizam Vermek/Emretmek ve Uzlaşmak: Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Somut Olarak Kamusal İcraat", **Devlet Olma Zanaatı / Osmanlı'dan Bugüne Kamu İcraatı,** Çev. Ali Berktay, İstanbul: İletişim Yay., 2016, s. 7.
[44] Joel S. Migdal, **State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another**, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 16-20.
[45] Gourisse, **A.g.m.,** s. 8-12.

gerekenin, "çoklu iktidar yapılarını ve çok merkezli sistemik analizleri mümkün kılacak bir teorik çerçeve" geliştirmek olduğunu söyler.[46]

Kadir-i mutlak devlet tezi ve bu tez üzerine inşa edilmiş olan merkez-çevre kuramı, bizim de bazı örneklerini verdiğimiz şekilde, son 20 yıldır farklı bağlamlarda (özellikle devletin karşısında toplumun neredeyse tamamıyla pasif kurgulanması bağlamında) çokça eleştirilmiştir.[47] Hatta Murat Metinsoy'un çalışmalarının ana gövdesini bu eleştiri üzerine kurmuş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[48] Bununla birlikte merkez-çevre kuramının monolitik merkez tasarımı içine yerleştirilmiş bir DİB kurgusu, hala kurumun devlet içindeki konumunun çözümlenmesi bağlamındaki paradigmatik hegemonyasını sürdürmektedir. [49] Diyanet'in tartışma konusu haline gelebilmesinin veya sorunsallaştırılabilmesinin önündeki en büyük engellerden biri bu kuramsal hegemonyadır. Bu bağlamda, tezin temel amacı siyasal bir özne olarak DİB'nı tartışma konusu haline getirmektir. Bu noktada devlet artık, monolitik ve kadir-i mutlak bir yapı değil, bir toplumsal mücadele alanıdır. Kanaatimizce erken Cumhuriyet döneminde DİB söz konusu olduğunda bu bakış açısının benimsenmesi bir tercih değil zorunluluktur. Zira siyasal iktidarın DİB üzerindeki tasarrufları, Diyanet'in siyasal iktidar ve diğer devlet kurumlarıyla olan ilişkileri ve 1950'ye kadar olan faaliyetlerine odaklanıldığında çok

---

[46] Açıkel, **A.g.m.,** s. 63.

[47] Başka bazı eleştirel çalışmalar için bkz. Erdem Sönmez, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi", **Praksis,** No: 23, 2010, s. 39-62., İlkay Yılmaz, "Osmanlı-Türk Tarih Yazımındaki Temel Eğilimler ve Eleştiriler Çerçevesinde Bürokrasiye Yaklaşım Biçimleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,** No: 21, 2012, s. 119-147., Demet Dinler, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", **Praksis**, No: 9, Kış-Bahar 2009, s. 17-54., Galip L. Yalman, "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi", **Sürekli Kriz Politikaları / Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet**, Yay. Neşecan Balkan-Sungur Savran, İstanbul: Metis Yay., 2004, s. 45-75., Yonca Köksal, "Tanzimat ve Tarih Yazımı", **DoğuBatı,** No: 51, Aralık 2010, s. 193-214., Cenk Reyhan, "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi Bir Açıklama Modeli", **Toplum ve Bilim,** No: 83, 1999-2000, s. 267-290.

[48] Murat Metinsoy'un bu bağlamdaki çalışmalarından bazıları için bkz. Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye / Gündelik Yaşam, Devlet ve Toplum,** İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2016., Murat Metinsoy, **Everyday Politics of Ordinary People: Public Opinion, Dissent, and Resistance in Early Republican Turkey 1925-1939**, (Yayınlamamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010., Murat Metinsoy, "Kemalizmin Taşrası: Erken Cumhuriyet Taşrasında Parti, Devlet ve Toplum", **Toplum ve Bilim,** No: 118, 2010, s. 124-164., Murat Metinsoy, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet ve Köylüler: Hububat Alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Direnişi", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,** No: 15, Güz 2012, s. 85-125., Murat Metinsoy, "Everyday Resistance to Unveiling and Flexible Secularism in Early Republican Turkey", **Anti-Veiling Campaigns in the Muslim World / Gender, Modernism and the Politics of Dress,** Yay., Stephanie Cronin, New York: Routledge, 2014, s. 86-117.

[49] DİB'nı "din eğitimi" bağlamında söz konusu paradigmatik hegemonyanın dışında ele alan bir makale için bkz. Nathalie Clayer, "Dayatma ve Uzlaşma Arasında Bir Laiklik? Tek Parti Türkiye'sinde Din Eğitiminin İdaresi", **Devlet Olma Zanaatı / Osmanlı'dan Bugüne Kamu İcraatı,** Çev. Ali Berktay, İstanbul: İletişim Yay., 2016, s. 97-118.

açık bir biçimde mücadele halinde olan iki blok görülür. İktidar bloğu içerisindeki erken Cumhuriyet dönemi laiklik anlayışını tam anlamıyla benimsemiş veya benimsemiş görünen veya hiçbir şekilde bu anlayışa itiraz etmeyen hegemonik güç, Diyanet'in karşısına 1940'lı yılların başına kadar bir blok olarak çıkmıştır. DİB bu hegemonik blok karşında, siyasal iktidarın direktifleri doğrultusunda hareket eden bir kurum olduğu kadar, ona zaman zaman pasif veya aktif olarak direnen, onunla pazarlık eden, pazarlıklar sonucunda iktidarla uzlaşan veya iktidarı kendisine uyduran ve bu bağlamlarda çeşitli ilişki stratejileri geliştiren siyasal bir özne olarak karşımıza çıkar. Tez, DİB ile erken Cumhuriyet dönemi iktidarı çatısı altında birleşmiş bulunan bu iki farklı iktidar bloğunun ilişki ağları üzerine kurulmuştur. Ağ örgüsü çözümlenirken sadece hegemonik bloğu oluşturan siyasal iktidar kaynakları tarafından yapılmış olan yasal düzenlemelere ve/veya bu bloğun sıkı denetiminde bulunan basın-yayın organlarının haberlerine ve/veya hegemonik bloğun söylem ve demeçlerine odaklanmak bize gerçeklikten oldukça uzak bir imaj sunar. Bu imaj içerisindeki DİB, siyasal iktidarın kendisi ve faaliyetleri üzerindeki her türlü tasarrufuna mutlak surette itaat eden, hiçbir özerk toplumsal ve siyasal faaliyeti olmayan, monolitik bir yapının küçük, önemsiz bir parçasıdır sadece. İmaj, pratiklere, yani DİB'nın faaliyetlerine odaklanılarak kırılabilir. Bu bağlamda tezde meseleye, siyasal iktidardan olduğu kadar ve hatta daha çok Diyanet cephesinden bakılmaya gayret edilecektir. Böylesi bir bakış açısı yoğun bir arşiv çalışmasını beraberinden getirmiştir. Dolayısıyla tezde ağırlıklı olarak tarih disiplinin metodolojik çerçevesinden meseleye yaklaşılmıştır. *TBMM Zabıt Cerideleri*, *Düstur*, *Sicilli Kavanini*, *Resmi Gazete* gibi kaynaklardan bulunan kanun ve nizamnameler, Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, DİB Arşivi, VGM Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nden elde edilen belgelerle ve ikincil kaynaklardaki bilgi ve yorumlarla beraber ele alınmaya çalışılmıştır. DİB'nın siyasal iktidarın talepleri doğrultusundaki faaliyetleri, bunları nasıl ve ne ölçüde gerçekleştirdiği, taleplere doğrudan veya dolaylı tepki verip vermediği, verdiyse tepkinin nasıl olduğu ve düzeyi, iktidardan özerk bir şekilde gerçekleştirdiği faaliyetleri, iktidarın bu faaliyetlere karşı gösterdiği tepkiler ve bunlar karşısında takınılan tavır ve tutumlar, yani aktif ve pasif direniş noktalarının kesiştiği ilişkisel stratejiler üzerine odaklanılacaktır. Sonuç olarak tezin temel sorunsalı, siyasal bir özne olan DİB'nın iktidar ve diğer devlet kurumlarıyla oluşturduğu ilişkisel ağların

nasıl örüldüğü ve bu bağlamda Diyanet'in kuruluşundan 1950'ye kadar olan devlet içindeki konumunun tespit edilmesidir.

Kapsam ve İçerik

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dâir Kanun ile DİB'na verilen temel görevlerin birçoğu, 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu uyarınca Diyanet'in elinden alınarak başka bir devlet kurumu olan Evkaf'a verilmiştir. DİB'nın yetki, görev ve faaliyet alanlarını büyük ölçüde sınırlayan bu düzenleme, 23 Mart 1950 tarih ve 5634 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki 2800 Sayılı Kanunda Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair Olan 3665 Sayılı Kanuna Ek Kanun ile geçersiz kılınmış, 1931 öncesindeki yetki, görev ve faaliyet alanları Diyanet'e iade edilmiş ve böylelikle kurumun tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Tezin kapsamı bu sebeple 1950 senesiyle sınırlandırılmıştır.

Tez iki ana bölümden oluşmaktadır. Beş başlık altında toparlanan birinci ana bölümde temel olarak, Diyanet İşleri Reisliği'nin (DİR) kuruluşundan 1950'ye kadar olan yetki, görev ve faaliyetleri, kurumun siyasal iktidar ve iktidar odaklarıyla ilişkisi çerçevesinde sorunsallaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda birinci başlıkta ilk olarak, DİR'nin cami ve hayrat hademeleriyle olan ilişkisi, erken Cumhuriyet dönemi iktidarının konuya bakışındaki temel belirleyen olan cami ve hayrat hademelerinin çeşitli kurallar çerçevesinde tasnif edilmesi fikri ve uygulaması kapsamında ele alınmıştır. 1931'deki devirle hayrat hademeleri DİR'nden alınıp Evkaf Umum Müdürlüğü'ne (EUM) bağlanmışlardır. İlk başlığın ikinci bölümünde, yetki devri öncesinde ve sonrasında DİR'nin hayrat hademeleriyle olan ilişkisi, siyasal iktidarın hayrat hademeliğine bakışıyla ilintilendirilerek, hademelerin seçim, atanma, "memurluğuna" ilişkin düzenlemeler ve maaşları gibi konu başlıkları altında incelenmiştir.

İlk ana bölümün ikinci başlığında, vaiz seçimlerinin ilgili nizamnameler çerçevesinde nasıl düzenlenmeye çalışıldığı, iktidarın, siyasal, kültürel ve ekonomik politikaları bağlamında vaazları nasıl araçsallaştırdığı, vaaz özetlerinin merkeze

gönderilmesinden içeriklerinin belirlenmesine kadar vaazların kontrolünde hangi yöntemlerin kullanılmış olduğu ve bu süreçte DİR'nin nerede durduğu tartışılmıştır.

DİR'nin yayın ve kontrol faaliyetlerine ayrılmış olan üçüncü başlık, konunun oldukça çapraşık ve çok katmanlı oluşundan dolayı iki kısma ayrılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak DİR'nin 1950'ye kadar olan yayınları, kurum ile siyasal iktidarın ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Daha sonra Diyanet'in yayın kontrol faaliyetlerindeki yeri, temel olarak siyasal iktidar ve iktidar odaklarıyla kurumun "din propagandası" kavramına yaklaşım şekillerindeki ortaklıklar ve ayrılıklar bağlamında sorunsallaştırılmıştır. Bu çerçevede DİR'nin "Şii-Alevi propagandası", "Hristiyan propagandası" ve "dinde reform propagandası" olarak kodlanan yayınların yasaklaması için iktidarla yaptığı işbirlikleri örnek vakalar üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Diyanet'in Ehl-i Sünnet mezheplerinin ve tarikat ve Sufi toplulukların yayınlarına bakışı, dini duyguları aşağıladığı iddia edilen yayınların ve *Kur'an* sayfalarının kese kağıdı yapılmasının önlenmesine ilişkin çabaları ve bu bağlamda iktidarla kurduğu ilişki biçimleri bu başlık altında ele alınacak diğer konulardır.

Medeni Kanun'un yürürlüğe konulduğu 4 Teşrinievvel 1926 tarihinden sonra DİR'ne bağlı olarak görev yapan müftülüklerin miras paylaşımıyla ilgili meselelerde söz sahibi olup olmadıkları Diyanet ile çeşitli iktidar odakları arasında tartışma konusu olmuştur. Dördüncü başlıkta, DİR'nin miras paylaşımı gibi önemli bir meselede söz söyleyebilme hakkını kaybetmemek ve daha sonra bu noktadaki faaliyet alanını mümkün olduğu kadar genişletmek için, mülki idare amirlikleri ve Emniyet Umum Müdürlüğü gibi iktidar odaklarıyla giriştiği mücadele üzerinde durulmuştur.

Birinci ana bölümün son başlığında ise, DİR'nin siyasal iktidarın basit bir onay mekanizması olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi kapsamında uygulamaya geçirilmiş olan ezan, kamet, salat u selam ve tekbirin Arapça okunmasının ve bazı bölgelerde uygulanmış olan vefat durumunda cami minarelerinden sala verilmesinin yasaklanması düzenlemeleri kapsamında, DİR'nin söz konusu düzenlemelerin hayata geçirildiği 1932'den

1950'ye kadar olan değişen konumu ve konuyla ilgili tutum alışındaki farklılaşma temelinde cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

İkinci ana bölümde DİR'nin kuruluşundan 1950'ye kadar en çok karşı karşıya gelmek zorunda kaldığı üç iktidar odağıyla ilişkisi ve siyasal iktidarın bu ilişkideki konumu masaya yatırılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Diyanet ile mülki idare amirliklerinin ilişkisine bakılmıştır. Kurumlar arasında ele aldığımız ilk mücadele, 1928'de alfabe değişikliğinin gerçekleştirilmesi sonrasında bütün yurttaşlar gibi hayrat hademelerinin de yeni harfleri öğrenmeleri zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Mülki idare amirlikleri hayrat hademelerinin bir an önce yeni harfleri öğrenmeleri için DİR üzerinde zaman zaman yetkilerini aşan bir tür baskı mekanizması kurmaktan çekinmemişlerdir. Başkanlık ise bu durumda elindeki kısıtlı hayrat hademesi kadrolarını yitirmemek ve siyasal iktidarın olası tepkisini çekmemek için bir denge stratejisi oluşturmak zorunda kalmıştır. Köy imamlarının tayin, azil ve kontrolleri konusu ve 1930'ların ortalarından itibaren müftülüklerden gelen talepler doğrultusunda DİR'nin cami ve mescit dışındaki yerlerde de cemaatle namaz kılınabilmesine izin vermesi, Başkanlık ile mülki idare amirliklerini karşı karşıya getirmesi bakımından ele aldığımız diğer önemli konu başlıklarıdır.

8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı EUM'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte DİR'nin yetki ve görev alanlarının büyük bir kısmı Evkaf'a devredilmiştir. DİR, tartışmaların başlangıcından beri yetki devrine karşı olmuş ve hukuki zemindeki mücadelesini sürdürebildiği yere kadar sürdürmüştür. Bu süreçte en çok karşı karşıya gelip çatışma yaşadığı kurum doğal olarak EUM olmuştur. DİR'nin EUM ile ilişkisi başlıklı bölümde, bu iki kurum arasındaki mücadele, hayrat hademelerinin tayin ve azil yetkisiyle kontrollerinin hangi kurum tarafından yapılacağı, cemaatle idare edilen ve köylerdeki camilerde görev yapan hademelerin kime bağlı olduğu ve son olarak tasnif sonrası kadro dışına çıkarılıp halk tarafından yeniden ibadete açılmak için satın alınan camilerin durumu gibi konular çerçevesinde açımlanmaya çalışılmıştır.

İkinci ana bölümün son başlığında ise, 1950 yılına kadar Maarif Vekaleti ile DİR'nin çatışmalı ilişki zemini, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Kur'an* tefsiri ve *Kur'an* kursları çerçevesinde ele alınarak çözümlenmeye gayret edilmiştir.

Elmalılı, siyasal iktidar tarafından kendisine sipariş edilmiş olan *Kur'an* tefsirini bitirmiş ve DİR'ne teslim etmiştir. Diyanet de iktidarla imzalanan sözleşme gereği eseri basılması için Maarif Vekaleti'nin yönetiminde bulanan Devlet Matbaasına iletmiştir. Bu noktadan sonra kitabın basımı DİR ile Maarif Vekaleti arasında bir tür güç mücadelesi haline gelecektir. *Kur'an* kursları bağlamında 1925'te başlayan mücadelede Maarif Vekaleti, Arap harfli eğitim yasağı, kursların ve *Kur'an* öğretici hafızların denetimi gibi konu başlıklarından DİR'ni sıkıştırmak istemiş, Diyanet ise halktan gelen "dinimizi öğrenmek istiyoruz" taleplerinden güç bularak baskılara direnmiştir. Kanaatimizce mücadelenin sonucu siyasal iktidar, iktidar odakları ve DİR bağlamında 1930'lu ve 40'lı yıllarda görülmesi pek de olası olmayan istisnai bir duruma denk gelecektir.

I. KURULUŞUNDAN 1950'YE KADAR DİR'NİN YETKİ, GÖREV VE FAALİYETLERİ

Diyanet İşleri Reisliği'nin kuruluş kanunu olan 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dâir Kanun'da, Başvekalet'e bağlı bir kurum olarak tesis edilmiş olan Diyanet'in en genel hatlarıyla yetki, görev ve faaliyet alanları belirtilmiştir. Bu konular on dört maddelik kanunun birinci ve beşinci maddelerinde açıklanmıştır.

> Madde 1: Türkiye Cümhuriyetinde muamelâtı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği Hükümete ait olup dini mübini İslâmın bundan maada itikadat ve ibadata dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cümhuriyetin makarrında bir (Diyanet İşleri Reisliği) makamı tesis edilmiştir.
> Madde 5: Türkiye Cümhuriyeti memaliki dahilinde bilcümle cevami ve mesacidi şerifenin ve tekâya ve zevayanın idaresine, imam, hatip, vaiz, şeyh, müezzin ve kayyımların ve sair müstahdeminin tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisi memurdur.[50]

Bu iki maddede öncelikle DİR'nin kuruluşu itibariyle, İslam dininin insanlar arasındaki alışveriş, kiralama, evlilik, miras, vasiyet gibi ilişkileri düzenleyen hükümleri haricindeki inanç ve ibadetlerle ilgili bütün hüküm ve işlerinin yürütülmesinden ve dini kurumların idaresinden sorumlu olduğu ve ardından bu kurumlarda çalışan personelin de Diyanet'e bağlı olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla bu kanunla DİR'nin faaliyetini sürdüreceği iki temel alan saptanmıştır: "Muamelât-ı nâsa" girmeyen dini konular ve cami, mescit, tekke ve zaviye gibi dini mekanların ve bunların personelinin yönetimi. DİR bu alanlardaki sorumluluklarını, 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu'nun kabulüne kadar yerine getirmeye çalışmıştır. Kanunun altıncı maddesi uyarınca "Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki cami ve mescitlerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğü'ne" devredilecektir.[51] Yani kuruluşunun ardından henüz sekiz sene dahi geçmeden Diyanet'in iki temel faaliyet alanından biri

[50] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 154, s. 665.
[51] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 12, No: 155, s. 551.

elinden alınarak başka bir kuruma verilmiştir.[52] Bu bağlamda DİR'nin yetki, görev ve faaliyetlerini sorunsallaştıracağımız bu bölümde ilk olarak, kurumun 1931'deki yetki devriyle elinden alınmış olan camiler ve hayrat hademeleriyle olan ilişkisi, siyasal iktidarın konuya yaklaşımıyla ilintilendirilerek açımlanacaktır.

A. Camiler ve hayrat hademeleri

DİR'nin camiler ve hayrat hademelerine ilişkin erken Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri incelendiğinde, bunların önemli bir kısmının cami ve hayrat hademelerinin çeşitli kurallar çerçevesinde tasnif edilmesiyle ilişkili olduğu görülür. Tasnif, cami ve hayrat hademelerinin kadro dahilinde kalıp kalamayacaklarının saptanacağı temel belirleyendir. Bu bağlamda, Diyanet'in en temel faaliyet alanlarından biri olan camiler ve hayrat hademeleri konusu ilk olarak tasnif fikri ve uygulaması çerçevesinde ele alınacaktır.

1. Tasnif: Tasniften tasfiyeye camiler ve hayrat hademeleri

Erken Cumhuriyet döneminde hayrat hademelerinin geleceğini gerek nitelik gerek nicelik açısından doğrudan ve köklü bir şekilde etkileyecek olan düzenlemelerin ilki, DİR'nce hazırlanan 12 Haziran 1924 tarihli talimatnamedir.[53] Sekiz maddeden oluşan talimatname, cami ve mescitlerde görev alan hayrat hademelerinin çeşitli ölçütler çerçevesinde tasnif edilmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Bu noktada talimatnamenin içeriğine geçmeden önce Tevcih-i Cihat Nizamnamesi üzerinde durmakta fayda vardır. Zira bu nizamname sadece 1924'teki tasnif talimatnamesinin değil, ileride değineceğimiz bütün tasnif talimatnameleriyle cami hademesi nizamnamelerinin temelini oluşturan metindir.

Tevcih-i Cihat Nizamnameleri

1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte vakıflarla ilgili pek çok konuda olduğu gibi vakıf görevlilerinin tayini konusunda da

[52] DİR'nin faaliyet alanını büyük çapta kısıtlayan bu düzenleme, kurumun teşkilat ve vazifelerinin yeniden yapılandırması hakkındaki 23 Mart 1950 tarih ve 5634 sayılı kanunun kabul edilmesine kadar yürürlükte kalmıştır. İlgili kanun için bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 31, No: 228, s. 1950-1957.
[53] **BCA DİBK**, 51 / 2 1 39. Bkz. EK 1.

merkezileştirme eğilimi görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, o zamana kadar fıkıh ve fetva kitapları içerisinde dağınık halde bulunan vakıf görevlerinin dağıtılmasıyla ilgili hükümler belirli esaslara bağlanmaya çalışılmıştır. [54] Tevcih-i Cihat Nizamnameleri de bu çabanın ürünleri olarak şekillenmiştir. Tevcih-i Cihat Nizamnamesi adı altında hazırlanan ilk nizamname on beş maddeliktir ve 9 Şubat 1870 tarihinde uygulamaya konulmuştur. İkinci nizamname 9 Nisan 1873 tarihinde ilk talimatnamenin özüne dokunulmadan, sadece ayrıntılarda ufak değişiklikler yapılarak on altı madde halinde düzenlenmiştir. Cumhuriyet dönemine intikal eden ve bazı hükümleri 1950'ye kadar yürürlükte kalan altmış iki maddelik son Tevcih-i Cihat Nizamnamesi ise 5 Ağustos 1913 tarihinde yürürlüğe girecektir.[55]

1870 ve 1873 nizamnamelerinin temel yazılış amacı vakıf görevlerinin kimlere, ne zaman ve nasıl verileceği hususlarını düzenlemektir. Bunun yanında söz konusu nizamnamelerde yer alan bazı hükümler, bu temel amaçların yanında nizamnameyi hazırlayanların başka amaçlarının da olduğunu bize tanıtlar. Örneğin, 1870 nizamnamesinin yedinci ve 1873 nizamnamesinin sekizinci maddesine göre, "Hizmeti metruk ve muattal olan cihetler bir kimseye tevcih olunamaz" kılınmıştır.[56] 1870 nizamnamesinin on birinci ve 1873 nizamnamesinin on ikinci maddesine göre ise, "Bir cihet-i müstakılle müceddeden ve yâhûd mutasarrıfının vefâtıyla mahlûlünden fi mâ ba'd hisselere taksîm ile eşhâs-ı müteaddideye tevcîh olunmayacaktır."[57] Yani nizamnamelerin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, artık, bir görevin birden fazla kişiye bölüştürülebilirliğine son verilecektir. Bu maddeler bağlamında hayrat hademesi kadrolarında belirli miktarda bir tensikat yaşanmış olmalıdır. Fakat ilgili nizamnamelerin bütününü düşündüğümüzde bu maddelerin nizamnamelerin genel hükümleri içerisinde tali bir yerde durduklarını söylememiz gerekir. Halbuki 1913 nizamnamesi, kendinden önceki diğer iki nizamnamenin temel amaçlarını içerse de, bu nizamnamenin kendine özgü temel bir amacı daha vardır. Son Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'ne özgü olan bu amaç, camiler ve diğer hayır müesseselerinde görev yapan hayrat hademelerinin çeşitli kurallar çerçevesinde

[54] Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi,** Ankara: TDV Yay., 1995, s. 170.
[55] Umut Kaya, "Osmanlı'da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme", **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi,** No: 21 / 1, Haziran 2017, s. 213-214. Nizamnameler için tarih sırasıyla bkz. **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 2, s. 177-179., **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 3, s. 500-504 ve **Düstur,** 2. Tertip, Cilt:5, No: 244, s. 608-617.
[56] **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 2, s. 178 ve **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 3, s. 502.
[57] **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 2, s. 179 ve **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 3, s. 503.

tasnif edilmesidir. Nizamnamenin elli altıncıdan elli dokuzuncuya kadar olan maddeleri tasnifin kimler tarafından, nasıl yapılacağına ayrılmıştır. Buna göre, İstanbul ve taşradaki camilerle diğer hayır müesseselerini tasnif ve tanzim etmek için İstanbul, vilayet, liva ve kazalarda Evkaf Nezareti'nce belirlenecek bir komisyon teşkil edilecek (mad. 56) ve tasnifin sonuçları komisyonlarca defterlere kaydedilip Evkaf Şurası tarafından incelendikten ve onayladıktan sonra, asılları Kuyud-ı Vakfiyye İdaresi'nde saklı tutularak birer suretleri mahalli evkaf dairelerine gönderilecektir. (mad. 59) Elli yedi, elli sekiz ve altmışıncı maddelerdeki ayrıntılar, bizi gerek 1870 ve 1873 nizamnamelerine gerek erken Cumhuriyet dönemindeki cami ve hayrat hademelerinin tasnif talimatnamelerine bağlayacağından dolayı, bunların üzerinde daha dikkatli bir şekilde durulmalıdır. Nizamnamenin elli yedinci maddesi şöyledir:

> İşbu komisyonlar cevâmi-i şerife ve müessesât-ı hayriyye-i sairenin vakfiyyelerinde münderic olan cihetleriyle teâmülen tevcîh edilegelen cihetlerini tedkik edecekler ve cevâmi-i şerife ve müessesât-ı hayriyye-i mezkûrenin vakfiyyelerine ve teâmüllerine ve cesâmetine ve mevki ve ehemmiyetine göre cihât-ı mezbûre hidemâtı mütemâdiyen meşgul olmak şartıyla kaç kişi tarafından îfâ olunabileceğini bi-t-ta'yîn-i münâsebetleri itibariyle o kadar kısma ayıracaklardır.[58]

Maddeye göre tasnif komisyonları cami ve diğer hayır müesseselerinin vakfiyelerinde yazan görevlerle teamülen verilen görevleri karşılaştıracaklar ve vakfiyelerine, teamüllerine, büyüklüklerine, konum ve ehemmiyetlerine göre ilgili müesseselerde kaç görevliye ihtiyaç duyulduğunu saptayacaklardır. Dolayısıyla tasnifin amacı her bir dini kurumun kaç personele ihtiyaç duyduğunu saptamak ve bu bağlamda hayrat hademelerinin sayısını azaltmaktır. Herhangi bir müessesede görev alacak personel sayısı belirlenirken, o müessesenin büyüklüğü, konum ve ehemmiyetinin kıstas alınması doğaldır. Bu tasnifteki ayırıcı kıstaslar "vakfiyeler" ve "teamüller"dir. Nizamnameyi hazırlayanlar herhangi bir tasnifin büyüklük, konum ve önem gibi doğal kıstaslarının yanı sıra vakfiyelerin ve teamüllerin de belirleyici olacağını belirtmişlerdir. Fakat bununla da yetinmemişler söz konusu maddeyi izleyen maddede vakfiyelere bir kez daha vurgu yapma gereği duymuşlardır. Nizamnamenin elli sekizinci maddesi şu şekildedir:

---

[58] **Düstur,** 2. Tertip, Cilt:5, No: 244, s. 617.

> Cihât madde-i sâlife mûcibince tasnîf edildiği sırada meşrûta olanların meşrûtün lehlerinden ayrılmaması ve ayrı ayrı şahıslar tarafından îfâsı şurût-ı vâkıfın îcâbından bulunanların bir kısımda ictimâ' etmemesi nazar-ı dikkate alınacaktır.[59]

Nizamnamenin üçüncü maddesinde belirtildiği üzere gerek ilmi gerek bedeni bütün vakıf görevleri "meşrûtiyyet" ya da "bilâ-meşrûtiyyet" esasına göre verilecektir.[60] Meşrutiyet esasına göre, bir vakfın vakfiyesi bulunuyorsa ve bu vakfiye içerisinde görevlendirmeyle ilgili çeşitli şartlar mevcut ise, o vakfın görevleri vakfiye içinde yazan şartlara göre dağıtılır. Vakfiyesi bulunmayan veya olsa bile içerisinde görevlendirmeyle ilgili şart olmayan vakıflarda görevler, doğrudan doğruya Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nin ilgili hükümleri uyarınca verilecektir.[61] Bu bilgiler ışığında tekrar elli sekizinci maddeye dönersek, söz konusu maddenin tasnif sırasında görevlendirmeye ilişkin vakfiye şartlarının göz önünde bulundurulması hakkında olduğunu görürüz. Yani tasnifin kıstaslarından biri olan vakfiye şartlarına bir kez daha vurgu yapılmıştır. Fakat bütün bu vurgulamaya rağmen vakfiye şartlarına ilişkin kullanılan ifadelerin 1870 ile 1873 nizamnamelerindekilere kıyasla kesinlikten uzak kaldığını söyleyebiliriz. İlk iki Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'ndeki bu maddenin muadili şu şekildedir:

> Meşrûtiyyet vechile tasarruf olunan cihetlerde şart-ı vâkıf ve teâmül-i kadîm her ne vechile ise ol vechile muamele olunur.[62]

1870'lerden 1913'e gelindiğinde, vakıf görevlerinin dağıtımında "vakfiye şartları her nasılsa o şekilde muamele yapılır" noktasından, "vakfiye şartları göz önünde bulundurulacaktır" noktasına doğru bir farklılaşma yaşanmıştır. Bu noktada vakıf kavramı üzerinde durmamız gerekir. Adnan Ertem, vakıf kavramının *Kur'an*'da doğrudan yer almasa bile, bütün İslam hukukçuları ve hadis bilginleri tarafından "sadaka-i cariye" yani öldükten sonra da sevap kazandıran devamlı sadaka olarak tercüme edildiğini belirtmiştir. Temelinde *Kur'an* ve hadis gibi İslam dininin en önemli iki kaynağı bulunan vakıf kurumu, Müslümanlar için dini bir mahiyet taşımakta ve vakfetme eylemi de ibadet anlamına gelmektedir. Dolayısıyla

---

[59] **Düstur,** 2. Tertip, Cilt:5, No: 244, s. 617.
[60] **Düstur,** 2. Tertip, Cilt:5, No: 244, s. 608.
[61] Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi,** Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 264-266 ve Mehmet İpşirli, "Cihet", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 7, Ankara, 1993, s. 547.
[62] **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 2, s. 178 ve **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 3, s. 502.

vakıflar, Müslümanlar tarafından temel olarak hayır işleyip Allah rızası kazanma güdüsüyle oluşturulmuşlardır. Bu durum vakıf kurumunun dini vasfının hukuki vasfından daha baskın olması sonucunu doğurmuştur.[63] Bu bilgiler ışığında düşündüğümüzde, 1913 nizamnamesiyle birlikte kadro sayısı saptanırken kimilerine göre uyulması zorunlu olan "dini" ve "geleneksel" hüküm ve uygulamaların mutlak belirleyiciliğini kaybettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 1913 tarihli Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nin tasnifle ilgili son maddesi ise şöyledir:

> Tevcîhatta işbu nizamnamenin ahkâm-ı sâlifesine riayet olunmakla beraber netice-i tasnîfte tayîn edecek kısımlardan her biri ale't-tedric birer şahıs uhdesinde takarrür ettirilecek ve âtiyen inhilallerinde hiçbir ciheti tefrîk edilmeyerek toptan şahs-ı vâhide tevcîh olunacaktır.[64]

Dediğimiz gibi tasnif, temel olarak hayrat hademesi kadrolarında tensikat yapmak için planlanmıştır. Anlaşılan o ki nizamnameyi hazırlayanlar için tensikat sonrasında kalan personel sayısı azami sınırını doldurmuş olacaktır. Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'ndeki tasnifle ilgili bu son madde, azami sınırın aşılması olasılığının önüne geçmek ve bu bağlamda personel sayısını belirlenen seviyede tutmak adına bir tedbir olarak konulmuştur. 1870 ve 1873 nizamnamelerinin temel yazılış amacı vakıf görevlerinin dağıtımını düzenlemektir. Üzerinde durduğumuz hükümler neticesinde gerçekleşmiş gibi gözüken tensikat bu nizamnamelerde oldukça tali bir yerde kalmıştır. Halbuki tasnif ve buna bağlı olarak uygulanacak olan tensikat 1913 nizamnamesinin temel yazılış amaçlarından biridir. Hayrat hademelerinin tasnif edilmesiyle birlikte tensikatın çok daha geniş çaplı ve kesin kurallara bağlı olarak yapılması planlanmıştır. Sonuç olarak 1870'ten itibaren hayrat hademelerinin sayısı bağlamında iktidarların temel tutumu tensikat yapmak olmuş ve gittikçe şiddetlenen bu tutum Cumhuriyet iktidarı tarafından da aynı doğrultuda benimsenmiştir.

12 Haziran 1924 tarihli tasnif talimatnamesi

Erken Cumhuriyet döneminde tasnifle ilgili üzerinde durmamız gereken ilk düzenleme daha önce söz ettiğimiz 12 Haziran 1924 tarihli talimatnamedir.[65] Sekiz

---

[63] Adnan Ertem, **Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bütünleşme Açısından Vakıflar**, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s. 131-134.
[64] **Düstur,** 2. Tertip, Cilt:5, No: 244, s. 617.
[65] **BCA DİBK**, 51 / 2 1 39.

maddeden oluşan talimatnamenin birinci maddesinde, ilk aşamada Ankara, Bursa, Edirne, Konya, Amasya, Adana, Trabzon, Kastamonu ve İzmir merkezlerinde hayrat hademelerinin refaha kavuşturulması ve hizmetlerinin "hakkıyla ifası" hususlarına ilişkin bir tasnifin yapılacağı belirtilmiştir. Tasnifin hangi kıstaslar çerçevesinde yapılacağı ise temel olarak üçüncü maddede açıklanmıştır. Bu madde 1913 nizamnamesinin elli yedinci maddesinin neredeyse kelimesi kelimesine aynısıdır. Yani tasnif 1924'te de aynı 1913'te olduğu gibi, camilerin büyüklüğüne, konum ve önemine olduğu kadar vakfiyelerindeki şartlara ve teamüllerine göre de yapılacaktır. Dahası talimatnamenin beşinci maddesinde "Hîn-i tasnîfte Tevcih-i Cihât Nizamnamesi'nin elli sekizinci maddesi nazar-ı dikkate alınacaktır" denilerek aynı Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nde olduğu gibi vakfiye şartlarına ve teamüllere saygı duyulacağı hususuna da vurgu yapılmıştır. DİR, 1924'te hazırladığı bu talimatnameyle 1913 senesindeki Tevcih-i Cihat Nizamnamesi uyarınca hayrat hademelerine yönelik yapılması planlanan tasnifi aynı şekilde sürdürmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla talimatnamenin yazılış amacı tasnif sonrasında kadroda kalacak olan hayrat hademelerinin sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirmek için kadrolarda belirli bir oranda tensikat yapmaktır. 1870'lerden başlayıp Cumhuriyet dönemine sirayet eden hayrat hademesi kadrolarında tensikat uygulama sürekliliğinin kırılması DİR'nce müftülüklere gönderilen 20 Teşrinisani 1926 tarihli tamimle olmuştur.

20 Teşrinisani 1926 tarihli tamim

DİR'nin Şavşat Müftülüğü'ne gönderdiği nüshası elimizde olan tamim yedi maddeliktir ve 1924 talimatnamesine göre oldukça sert bir dille yazılmıştır. Tamimin konumuzla doğrudan alakalı ilk beş maddesi şöyledir:

> 1-) Cevâmi-i şerifeden müteaddid imâmı bulunanların imâmetlerden birinin inhilâlinde tevcîh yapılmayıp vazîfenin mevkuf tutulması sûretiyle imâmların bire indirilmesi ve el-yevm kadromuzdan maâş alan hademe-i hayrâttan sâir hizmetlerde müstahdem ve vazîfesine lüzûm-ı hakiki görülmeyen kimseler var iken hademe-i hayrât tertîbinden vazîfeleri olmayanlara tevcîh yapılmaması ve aynı câmî imâmetinin inhilâlinde imâmetin hatîb uhdesine tevcîhi ile imâmet ve hitâbet vazîfesinin bir zât uhdesinde cemi elzem olduğu.
> 2-) Vazîfe-i hitâbetin inhilâlinde vazîfe-i mezkûrenin doğrudan imâm uhdesine tevcîhi sûretiyle vazîfelerin tevhîdi.

> 3-) Müezzinlik ile kayyumluğun şahs-ı vahîd uhdesinde cemi câiz ve hatta lâzım olduğuna nazaran müezzinlik ile kayyumluğun bir zât uhdesinde ictimâının te'mîni cihetine gidilerek kadrolardaki fazlalığın izâlesi.
> 4-) Mevâdd-ı sâbıkada esâmîsi zikr olunan hidemâttan gayri olan ve hidemât-ı fer'iyyeden bulunan cüz, devr, va'z, ferrâş ilâh. gibi vezâifin inhilâlinde kat'iyyen tevcîh muâmelesi yapılmayıp hemen ma'lûmât i'tâsı.
> 5-) Cevâmi-i şerifede îfâsı meşrût cihât-ı fer'iyyeden Buhârîhan, Müslîmhan, şifâ ve mesâbîhhan, şeyh-ül-kurra, dersiam, va'ziyye, cüzhân, eczâ, devr, muvakkit, mahyacı vazîfelerinden mâadâ uhdelerindeki cihetlerine mukabil vazîfe tertîbinden maâşları bulunan hayrât-ı şerife müstahdemini ile türbedârlar ve türbelerdeki îfâsı meşrût vezâif 1 Kanunuevvel 926 tarihinden itibaren lağvedilmiş olduğundan kadrodan tenzîli.[66]

İlk üç madde cami hademeleri kadrolarında tensikat uygulamasının devamı niteliğindedir. Yalnız artık görevler birleştirilebilmeleri açısından herhangi bir kategorik ayrıma tabi tutulmaz. Oysa gerek 1870 ve 1873 gerek 1913 tarihli Tevcih-i Cihat Nizamnamelerinde görevler birleştirilme açısından ikiye ayrılmıştır. Bunlar "şahs-ı vâhidde ictimâ'ı câ'iz olan" cihetler ve "şahs-ı vâhidde ictimâ'ı câ'iz olmayan" cihetlerdir. Tevcih-i Cihat Nizamnamelerinin ilgili maddelerine baktığımızda tasnifte tek bir kişi üstünde birleştirilmesi caiz olmayan görevlere dokunulmayacağını, o zamana kadar nasıl veriliyorsa aynı şekilde verilmeye devam edileceğini görürüz. 1926 tarihli tamimin ilk üç maddesi bu geleneği radikal bir şekilde değiştirmiştir. Özellikle üçüncü maddede birbiriyle hiç alakası olmayan cihat-ı ilmiyyeden müezzinlik ve cihat-ı bedeniyyeden kayyumluk gibi iki görevin yasal olarak birleştirilebilir kılınması tensikat konusundaki radikalleşmenin en önemli göstergesidir. Bu maddelere ilişkin bir diğer radikalleşme, tensikat yapılırken büyüklük, konum, cemaatinin çokluğu, teamüller ve vakfiye şartları gibi o tarihe kadar personel sayısını belirlemek için kullanılan kıstasların hepsinin devre dışı bırakılmasıdır. Tabii büyüklük, konum ve cemaatin çokluğu gibi doğal kıstasların devre dışı bırakılması da önemlidir; fakat teamüller ve vakfiye şartlarının devre dışı bırakılması zihniyet dünyasında bir kırılmaya tekabül ettiği için çok daha kritik bir noktada durmaktadır. Bu değişiklik şu anlama gelmektedir: Hayrat hademesi kadrolarının tespitinde bundan böyle, kimilerince "dini" ve "geleneksel" olarak görülüp uyulmasının zorunlu olduğu kabul edilen hükümler temel alınmayacaktır. Geçerli olan tek kıstas personel sayısının bir an önce indirilmesidir. Fakat kanaatimizce bu ilk üç maddede radikal bir tutum geliştirilmiş olsa dahi, Tevcih-i Cihat Nizamnameleri bağlamında yapılmak istenen tensikat çizgisinin dışına

[66] **BCA DİBK**, 51 / 2 6 17. Bkz. EK 2.

taşılmamıştır. Buna karşı dördüncü ve beşinci maddeler radikalleşme kavramıyla açıklanabilecek nitelikte değildir. Zira hiçbir Tevcih-i Cihat Nizanmamesi'nde ve dahi DİR'nin hazırladığı 1924 tarihindeki tasnif talimatnamesinde hayrat hademesi kadrosu dahilindeki bir kısım görev kategorik olarak kaldırılmak istenmemiştir. Bu iki maddede söz konusu olan tensikat değil, açık bir şekilde tasfiyedir. DİR "cihât-ı fer'iyye" (ikincil vakıf görevleri) olarak adlandırılan ve içlerinde en fazla duaguların (dua okuyucuları) bulunduğu kadroları 1 Kanunuevvel 1926 tarihinden itibaren lağvederek hayrat hademesi kadrolarında büyük bir tasfiye gerçekleştirmeyi tasarlamıştır. Peki kimdir bu duagular? Görevleri nelerdir? Camilerde kaç duagu hizmet vermektedir? Maaşları ne kadardır?

Duagular

Duagu, "vakıf kurucularının bazı arzularının gerçekleşmesi gayesiyle Allah'a du'a eden kişiye verilen özel isim"dir.[67] Duagular okudukları dualara göre çeşitli özel isimler almışlardır. Bahaeddin Yediyıldız, dördüncü ve beşinci maddede adları geçen dua okuyucularından cüzhan, devirhan, Buharihan, Müslimhan, eczahan görevlerini şu şekilde tanımlar:

> Cüz-hân (çoğ. eczâ-hân): Kur'ânı'ın otuz bölümünden birini okumakla vazifeli du'â-okuyucu.
> Devir-hân: Her Cuma namazından önce, Kur'ân'ın bir cüzünü okumakla görevli olan ve bir ay sonunda yeniden başlamak üzere Kur'ân'ı hatm eden du'â-okuyucu.
> Buhârî-hân: Hz. Muhammed'in hadislerinden büyük bir bölümünü içine alan *Sahih-i Buhârî* adlı meşhur eseri du'â olarak okumakla görevli du'â-okuyucu.
> Müslim-hân: Allah katında Peygamberin şefa'atını kazanmak gayesiyle, meşhur hadis koleksiyonu *Sahih-i Müslim'*i okumakla görevlendirilmiş du'â-okuyucu.[68]

Yediyıldız'ın belirttiği üzere dua okuyucularına verilen maaş miktarları vakıfların zenginliğine göre değişiklik göstermektedir. Günlük bir akçeden otuz akçeye kadar yevmiye alabilmektedirler. Bunun dışında, çeşitli gayrimenkul gelirlerinin duaguların yararına vakfedildiği de görülmüştür. Örneğin, III. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan, birkaç duagu yararına üç değirmen, üç bahçe, iki çiftlik ve bir köy

---

[67] Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi / Bir Sosyal Tarih İncelemesi,** Ankara: TTK Basımevi, 2003, s. 370. Salih Pay duaguları Bahaeddin Yediyıldız'dan daha farklı tanımlamıştır. Bunun için bkz. Salih Pay, "Klasik Dönem Osmanlı Külliyelerinde Personel Sistemi", **Türkler,** Cilt: 10, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 495.
[68] Yediyıldız, **a.g.e.,** s. 369-377.

vakfetmiştir. Bunların geliri ise yüz sekiz bin akçeyi bulmaktadır. Duagular ağırlıklı olarak şarta bağlı vakıf görevlilerindendir. Ölmüş olan vakıf kurucu ve yakınlarının ruhlarının selameti, sapıkların kötülüklerine karşı vakıf kurucularının korunması, düşmanın helak olması gibi çok çeşitli sebeplerle vakfiyelere şart koşularak duagular görevlendirilmiştir.[69] DİR'nce hazırlanan 20 Teşrinisani 1926 tarihli tamimin ilk üç maddesinde dolaylı olarak, beşinci maddesinde ise doğrudan ve açık bir şekilde vakfiye şartlarının kadroların devamlılığı üzerinde herhangi bir etkisinin kalmadığı belirtilmiştir. 1926 senesinde benimsenen amaç için artık teferruatların bir önemi yoktur. Amaç personel sayısının bir an önce indirilmesidir. Bu doğrultuda o zamana kadar uygulanmış olan tensikat radikalleştirilmiş ve dahası bazı kadroların tasfiyesine karar verilmiştir.

Nicel verilerle tensikat ve tasfiye

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e devreden hayrat hademesi sayısına ilişkin literatürdeki bilgiler birbirini tekrar eder niteliktedir. Buna göre, DİR'nin kuruluşundan 1926'ya kadar olan teşkilat kadrosu bütçe kanunlarında maaş toplamı olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla biz bu kanunlara bakarak 1924, 1925 ve 1926 senelerinde DİR'ne bağlı hayrat hademelerinin kaç kişi olduğunu tespit edemeyiz. DİR'nin merkez ve taşra teşkilatlarının kadro yapısı ünvan, adet ve maaş olarak ilk defa 1927 senesi bütçe kanununda gösterilmiştir. Bu gösterim hayrat hademesi kadrolarının DİR'nden alınıp EUM'ne devredildiği 1931 senesine kadar sürer. Buna göre 1927'de 5668, 1928'de 4856, 1929'da 4651 ve 1930'da 4264 hayrat hademesi DİR personeli olarak bütçe kanunlarında yer almıştır.[70] Bu konuda literatürde bulunabilen son bilgi 1931'deki devirle birlikte 4081 tane hayrat hademesi kadrosunun EUM'ne geçtiğine yöneliktir.[71] Görebildiğimiz kadarıyla, 1932'den 1950'ye kadar hayrat hademesi kadrolarının sayısal değişimine dair literatürde herhangi başka bir bilgi bulunmamaktadır. Halbuki gerek arşiv belgelerinden gerek EUM'nün yıllık bütçe gerekçe ve cetvellerinden 1924 ile 1950 yılları arasındaki hayrat hademesi sayılarına ilişkin daha çok veri bulma şansımız vardır. Bu veriler ışığında hazırladığımız tabloya baktığımızda, 1932'de 4081[72], 1933'te 4081[73],

[69] **A.g.e.,** s. 79, 80.
[70] **Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987),** s. 46.
[71] Gözaydın, **Diyanet / Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, s. 186.
[72] **TBMM ZC,** Devre: 4, İçtima Senesi: 1, Cilt: 8, 46. İnikat, (12.05.1932), S. Sayısı: 145, s. 28.
[73] **TBMM ZC,** Devre: 4, İçtima Senesi: 2, Cilt: 15, 59. İnikat, (25.05.1933), S. Sayısı: 211, s. 19.

1934'te 4068[74], 1935'te 4068[75], 1936'da 4068[76], 1937'de 3885[77] ve 1938'de 4205[78] hayrat hademesinin EUM'nün yıllık bütçelerinde yer almış olduğunu görürüz.

***Tablo I.1. 1924'ten 1950'ye kadar hayrat hadamesi sayıları**

YIL	HAYRAT HADEMESİ SAYISI
1924	12.000
1925-26	-
1927	5668
1928	4856
1929	4651
1930	4264
1931	4081
1932	4081
1933	4081
1934	4068
1935	4068
1936	4068
1937	3885
1938	4205
1939-44	-
1945	4620
1946	-
1947	4414
1948	4412
1949	4412
1950	4503

1939 ile 1947 arasındaki hayrat hademeleri ise Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün (VUM) yıllık bütçe cetvellerinden çıkarılmışlardır. Bu değişikliğin nedeni VUM'nün 1938 yılı bütçesinin gerekçesinde şöyle izah edilmiştir:

[74] **TBMM ZC,** Devre: 4, İçtima Senesi: 3, Cilt: 22, 58. İnikat, (27.05.1934), S. Sayısı: 167, s. 17.
[75] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: F., Cilt: 2, 10. İnikat, (04.04.1935), S. Sayısı: 10, s. 22.
[76] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 1, Cilt: 10, 54. İnikat, (20.04.1936), S. Sayısı: 157, s. 28.
[77] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 2, Cilt: 18, 66. İnikat, (27.05.1937), S. Sayısı: 168, s. 23.
[78] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Cilt: 25, 69. İnikat, (30.05.1938), S. Sayısı: 178, s. 6.

> Hayrat hademesi vazifelerinin yeniden tertib ve tanzim edilen kadroları 1937 mali senesi bütçesinin bütçe encümeninde tetkiki sırasında takdim edilerek (D) cetveline konulmuş idi. Sonradan zaptedilen vakıfların dahi tespit edilen kadroları buna eklenerek aldığı şekil aşağıda gösterildiği üzere bulunmuştur. Ancak vakıflar zaptedildikçe daima tahavvüle maruz bulunan bu kadroların (D) cetvelinde gösterilmesi katiyeti ifade etmeyeceği ve vakıflar kanunu nizamnamesine ek nizamnamenin 5 inci maddesi mucibince feri cihet sahiplerinin almakta oldukları tahsisatın da inhilal vukuuna kadar verilmesi lazım geldiği cihetle asli hizmet sahiplerine yapılan ve yapılacak olan tahsis ve tediyeler yine aşağıdaki kadro dahilinde tedvir kılınmak üzere (D) cetvelindeki hayrat hademesi vazifelerine aid kadro çıkarılmıştır.[79]

Gerekçeye göre hayrat hademesi sayısı, vakıflar zaptedildikçe sürekli değişime uğradığından ve bu durum o yıl kadroda bulunan hademe sayısına dair kesinliği ortadan kaldırdığından VUM'nün yıllık bütçesinin (D) cetvelinde bu verinin kullanılmasından vazgeçilmiştir. Hayrat hademesi kadrolarının DİR'den EUM'ne geçtiği 1931'den 1937'ye kadar olan hayrat hademesi sayılarına baktığımızda neredeyse hiçbir değişim olmadığı görülür. İleride göreceğimiz gibi bu yıllarda da ilgili düzenlemelerle tensikat devam ettirilmiştir. Bununla beraber aynı yıllar arasında gerekçede belirtildiği üzere zaptedilen vakıflardaki cami ve mescit hademelerinin de kadroya dahil edildiğini düşünürsek, kadroya alınan ve çıkarılan hademelerin sayısı tesadüfi bir biçimde aynı değilse, (D) cetvellerinde belirtilen sayıların ilgili yıl için tam olarak gerçeği yansıtmadığını kabul etmemiz gerekir. Peki ne olmuştur da rakamlar aynı kalmıştır? Sorunun cevabı VUM 1937 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nun gerekçesinde saklıdır.

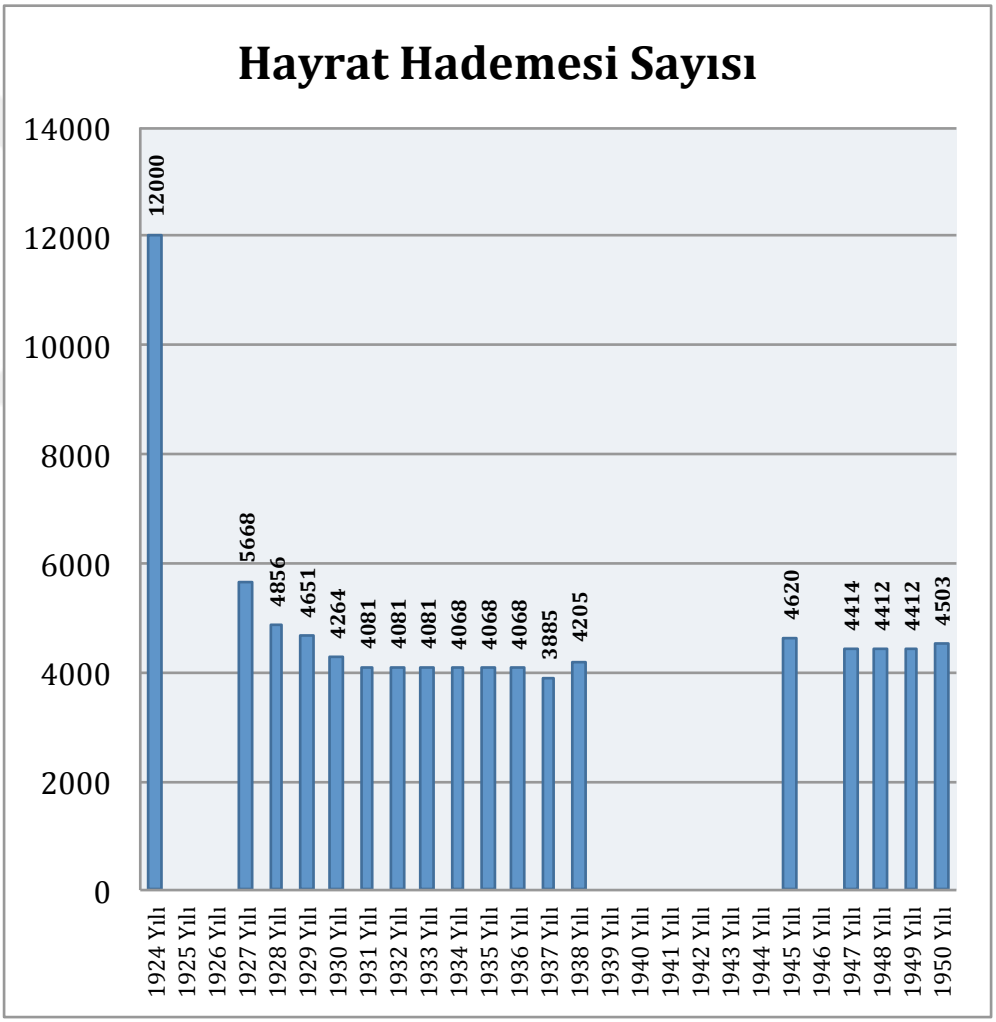
> (D) cetvelinde münderiç umuru Hayriye vazaif kadrosu yalnız Diyanet İşleri Riyaseti'nden Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne 1931 malî senesinde devredilenden ibaret olup aynen seneden seneye bütçelere dercolunmaktadır. Halbuki umuru Hayriye vazaif kadrosu bundan ibaret olmayıp tahsisatı bütçelere dahil yeni zaptedilen vakıfların vazaifi vardır.[80]

Hayrat hademelerinin DİR'den alındığı 1931'den 1937'ye kadar EUM, bütçenin (D) cetveline hemen hemen aynı sayıyı vermiştir. 1937'de ise kadrolar "yeniden tertib ve tanzim" edilmiş ve kadro sayısı bir önceki yıla göre 183 kişi azaltılarak 3885 olarak saptanmıştır. 1938'de "sonradan zaptedilen" vakıflarda bulunan kadrolar da dahil edilerek bulunan hayrat hademesi sayısı ise 4205 olmuştur. Gerekçede belirtilen sebeple 1938'den itibaren hayrat hademesi kadro sayısı, VUM

[79] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Cilt: 25, 69. İnikat, (30.05.1938), S. Sayısı: 178, s. 6.
[80] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 2, Cilt: 18, 66. İnikat, (27.05.1937), S. Sayısı: 168, s. 6.

yıllık bütçelerinin (D) cetvellerinde gösterilmemeye başlanır. Bu uygulama 1947 yılı bütçesine kadar sürdürülmüştür. Bu bağlamda, 1939 ile 1946 yılları arasında kadroda bulunan hayrat hademesi sayısı, 1945 hariç tespit edilememiştir. 1945 hariç dememizin nedeni, o yılın Vakıflar bütçesinin gerekçesinde kadroda bulunan hayrat hademesi sayısının belirtilmiş olmasıdır. Buna göre 1945'te VUM'ne bağlı 4620 hademe-i hayrat görev yapmaktadır.[81] Hayrat hademesi kadrolarının yeniden VUM'nün bütçe cetvellerinde yer almaya başladığı 1947 senesinde 4414[82], 1948'de 4412[83], 1949'da 4412[84] ve 1950'de 4503[85] hademe kayda geçirilmiştir.

***Şekil I.1. 1924-50 yılları arası hayrat hademesi sayılarına ilişkin grafik**

[81] **TBMM TD,** Dönem: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 49. Birleşim, (02.05.1945), S. Sayısı: 89, s. 5.
[82] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 27. Birleşim, (30.12.1946), S. Sayısı: 11, s. 30.
[83] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 12. Birleşim, (28.11.1947), S. Sayısı: 3, s. 33.
[84] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 54. Birleşim, (27.02.1949), S. Sayısı: 22, s. 36.
[85] **Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987),** s. 49.

Yukarıdaki grafikte 1927'den 1937'ye kadar olan on yıllık dönemde hayrat hademesi sayısının ya aynı kaldığı ya sürekli olarak düştüğü görülmektedir. Fakat daha önce de belirttiğimiz üzere bu rakamların gerçeği tam olarak yansıttığı söylenemez. Kadro tensikatı ve Evkaf'ın vakıf cami ve mescitleri zaptı aynı anda sürdürülmüştür. Buna karşın, kadroların yeniden düzenlendiği 1937 senesini temel aldığımızda, tensikatın bu seneye kadar daha şiddetli olduğunu, bundan sonra zaptedilip kadroya dahil edilen vakıf cami ve mescitlerdeki hademelerin sayısının kadrodan çıkarılan hademelerin sayısını geçtiği görülür. Grafikte görüldüğü gibi bu durumda zaman zaman dalgalanma yaşanmışsa da, 1937'den 1950'ye kadar hayrat hademesi sayısında eğri nisbi artış yönündedir. Fakat bu dönemdeki artış oranı, 1950'den sonraki hayrat hademesi sayısının artış oranıyla mukayese dahi edilemez. 1950'de 4503 olan hayrat hademesi sayısı, 1951'de 4807, 1952'de 5750, 1953'te 6750, 1954'te 7500, 1955'te 7750, 1956'da 8250 ve 1957'de ise 9250'ye çıkmıştır.[86] Yani hayrat hademesi sayısı yedi yılda iki katından fazlaya çıkmıştır. Bu dikkate değer artış, Demokrat Parti'nin (DP) hayrat hademeleri sayısının arttırılması ve hayat standartlarının iyileştirilmesine yönelik planlı politikasının sonucudur.[87]

Bütün bu veriler bize 1927 ile 1937 yılları arasında hayrat hademelerinin tensikata tabi tutularak asgari düzeye indirildiğini, 1937'den sonra ise tensikat devam ettirilmiş olsa dahi şiddetinin azaltıldığını ve zaptedilen vakıf cami ve mescitlerdeki hayrat hademelerinin kadroya dahil edilmeleri suretiyle hademe sayısının arttırıldığını göstermektedir. Fakat bunların hiçbiri, DP'nin 1950 sonrası uyguladığı planlı politika sayesinde hayrat hademelerinin sayısının kısa bir sürede iki katına çıkarılması gibi radikal bir değişikliğe işaret etmez. Erken Cumhuriyet döneminde hayrat hademelerinin sayısına ilişkin 1950 sonrasında gördüğümüz radikal değişikliğin çok daha şiddetlisi ise 1926'da yaşanmıştır.

Muvazene-i Maliye Encümeni namına mazbata muharriri Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey[88], DİR'nin 1925 yılı bütçesi hakkında 31 Kanunuevvel 1924 tarihinde yaptığı açıklamada "Evkafı hususiye ile idare edilen birçok cevami ve

[86] **A.g.e.,** s. 49-50.
[87] Jäschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, s. 67.
[88] Yahya Galip Kargı, 1874'te doğmuş ve 13 Mayıs 1942 tarihinde vefat etmiştir. Ankara vali vekilliği ve valiliği gibi önemli bürokratik görevlerin yanı sıra, I., II. ve III. dönem Kırşehir, IV., V. ve VI. dönem Ankara milletvekilliği gibi siyasi görevler de üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** Cilt: 1, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010, s. 241.

mesacid hademe vazaifi meblağ ve adet itibariyle hariç olduğu halde Diyanet İşleri Bütçesinden vazife alan hademenin adedi on beş bine" yakın olduğunu belirtmiştir.[89] DİR'nin Başvekalet'in talebi üzerine hazırladığı on yıllık faaliyet raporunda ise, 1924 yılı için 3000 adet cami ve mescide bağlı olarak görev yapan hayrat hademesi sayısının 12000 olduğunu görürüz.[90] Yahya Galip Bey'in beyanatı ile DİR'nin raporu arasında personel sayısı bağlamındaki fark büyük bir ihtimalle, Yahya Galip Bey'in o dönemde Diyanet'e bağlı olan tekke ve zaviyelerdeki görevlilerle türbedarları da hesaba katmasından kaynaklanmıştır.[91] Dolayısıyla 1924 yılında cami ve mescitlerdeki hayrat hademesi sayısının 12000 dolayında olduğunu kabul etmek gerekir. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1927'deki hayrat hademesi sayısı 5668'dir. Bu rakamlar bize üç sene gibi kısa bir sürede hayrat hademelerinin yarısından fazlasının kadro harici bırakılıp tasfiye edildiğini tanıtlamaktadır.

Mehmet İpşirli ilk olarak 1870 senesinde uygulamaya konulan Tevcih-i Cihat Nizamnamelerinden sonra vakıf görevlerinde "sayı ve miktar bakımından büyük ölçüde azalma" olduğunu belirtmesine karşın, bu tespiti yaparken herhangi bir nicel veri kullanmaz.[92] Dolayısıyla biz, bu "büyük ölçüde azalma"nın gerçekte ne kadar büyük olduğunu İpşirli'nin anlatımından öğrenemeyiz. Bununla birlikte bizim de kaydettiğimiz üzere söz konusu nizamnamelerin ilgili maddelerine bakıldığında vakıf görevlilerinin miktarında bir azalmanın yaşanmış olabileceği görülür. Fakat bu tensikatın personel sayısına etkisinin 1926'dan itibaren uygulanan tasfiyeye oranla oldukça düşük kalacağı aşikardır. Bakıldığında Tevcih-i Cihat Nizamnameleri ve 1924 talimatnamesinin kadro miktarının belirlenmesine ilişkin özünün, miktarı belirli bir seviyeye çekmek ve bu seviyeyi aşmamasını sağlamak üzerine kurulu olduğu görülür. Buna karşı, 1926 tamimi belirli görevlerin tasfiye edilip kadro sayısının

[89] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 13, 43. İnikat, (31.01.1341), s. 289.
[90] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 18. Bkz. EK 3. 1924 sonrası için söz konusu raporda yer alan sayısal verilerin ne ölçüde gerçeği yansıttığı ise oldukça tartışmalıdır. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi 1927 ile 1931 yılları arasındaki hayrat hademesi sayıları DİR'nin yıllık bütçe kanunlarında yazılmıştır. 1927 ve 1931 yılları için bizim de yer verdiğimiz rakamlarla raporda yer alan rakamlar birbirini tutmamaktadır. Bu uyuşmazlığın nedeni bulunamamıştır. Çalışmamızda 1927 ile 1931 yılları için yer verdiğimiz rakamlar, daha güvenilir olduğunu düşündüğümüz DİR'nin yıllık bütçe kanunlarından alınmıştır. 1924 yılındaki hayrat hademesi sayısı ise Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey tarafından da dile getirilmiş olduğundan ve elimizde daha güvenilir bir kaynaktan raporu yanlışlayacak başka veri olmadığından, raporda yer alan 12.000 rakamı referans alınmıştır.
[91] Tekke, zaviye ve türbeler, 30 Teşrinisani 1925 tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlarla Birtakım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun ile kapatılmıştır. Bkz. Mustafa Kara, **Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler,** İstanbul: Dergah Yay., 1977, s. 218. Ayrıca kanun yürürlüğe girdikten sonra DİR'nin teşkilatlarına gönderdiği tamim için bkz. **A.g.e.,** s. 283-284.
[92] İpşirli, **a.g.m.,** s. 547.

azaltılması amacıyla kaleme alınmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki tablo ve grafikte güvenilir bir veri bulamadığımızdan boş bırakılan 1925 ile 1926 senelerindeki hayrat hademesi sayısının 1924'teki 12.000'den çok farklı olacağını iddia etmek pek de mümkün değildir.[93] Hayrat hademesi sayısının yarıya indirildiği yıl 1927 olmalıdır. Bu bağlamda, 20 Teşrinisani 1926 tarihli tamimin gereğinin tam olarak yerine getirildiğini söyleyebiliriz. Tamim uygulamaya konduktan sonra yapılan tasfiye hayrat hademelerinin kadro çeşitliliği ve sayısını radikal bir şekilde dönüştürmüştür. Fakat ilgili mevzuat ve tartışmaları takip ettiğimizde erken Cumhuriyet dönemi iktidarı için bu tasfiyenin yetersiz bulunmuş olduğunu görürüz. Bunun için birkaç ay daha ilerleyip 1927'deki bütçe kanununa bakmamız gerekir.

1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun on dördüncü maddesi

19 Nisan 1927 tarihli 1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun on dördüncü maddesi DİR'nce hazırlanıp uygulanacak yeni bir tasnifi gündeme getirecektir. Yalnız bu seferki tasnif o zamana kadar uygulanmış olan tasniften çok daha farklı bir boyutta olacaktır. İlgili maddenin konumuzla ilişkili kısmı şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Diyanet İşleri Riyasetince tanzim ve İcra Vekilleri Heyetince tasdik edilecek bir talimatnameye tevfikan 1927 senei maliyesi nihayetine kadar cevamiin hakikî ihtiyaca göre tasnifi ve zaman ve mekân itibariyle kabili cemi olan vazifeler tevhit edilmek suretiyle işbu cevami hademesi kadrolarının tesbiti mecburidir.[94]

Metinden anladığımıza göre, camiler "hakiki ihtiyaca göre" tasnif edilecek ve bunların içindeki görevlerden "zaman ve mekan itibariyle" birleştirilebilir olanları birleştirilerek cami hademesi kadroları tespit edilecektir. Yani bu kanunla yapılması öngörülen sadece hayrat hademelerinin değil, camilerin de tasnif edilmesidir. İsmail Kara, Cumhuriyet dönemi din politikalarının "ana yönelişlerinden" birinin "dinle bir şekilde irtibatlı konulardaki ısrarlı muğlaklık" olduğunu belirtir.[95] Buradaki "hakiki

[93] Her ne kadar dahaönce açıkladığımız sebeplerden dolayı güvenilirliği tartışmalı olsa da, DİR'nin on yıllık faaliyet raporundaki 1925 ve 1926 yılları için verilen hayrat hademesi sayısının da bu çıkarımımızı destekler nitelikte olduğu belirtmek gerekir. Bunun için bkz. **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 18.

[94] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 8, No: 138, s. 192.

[95] İsmail Kara, "Din ile Olmuyor Dinsiz de Olmuyor! Cumhuriyet Devri Din Politikaları", **Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2013, s. 93.

ihtiyaç" ibaresi tam da böyle bir muğlaklığa örnek teşkil etmektedir. "Hakiki ihtiyaç" nedir? Kim tarafından, kime veya neye göre ve nasıl ihtiyacın hakikiliği belirlenecektir? Görüldüğü gibi kanun metninde düşündürücü bir belirsizlik vardır. Belirsizlik, metinde bahsedilen talimatnameyle giderilecektir. İlgili talimatnamenin ayrıntılarına geçmeden önce söz konusu maddenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yarattığı tartışmalara bakmak, hayrat hademelerinin tasnifinden farklı bir boyutta değerlendirilmesi gereken camilerin tasnif fikrinin nerelere kadar uzandığını bize göstermesi açısından önemlidir.

On dördüncü madde üzerindeki tartışmalar, Konya Milletvekili Musa Kazım Bey'in[96] madde Meclis'te okunur okunmaz hayrat hademesi kadrolarının tespiti konusunun Maliye Encümeni'ni alakadar ettiğini, yalnız camilerin "hakiki ihtiyaca göre" tasnifinin Encümeni niye alakadar ettiğini anlamadığını belirtmesiyle başlamıştır. Musa Kazım Bey, camilerin tasnifi konusunda endişelidir ve bu endişesini "Yani şu kısmın şu kadar camie ihtiyacı vardır, şu kısmı yıkalım böyle mi?" diyerek dile getirmiştir. Encümen üyelerinden Gaziantep Milletvekili Ahmet Remzi Bey[97] camilerin tasnifiyle kastedilenin kadroların tasnifi olduğunu, bunda da amacın hayrat hademelerinin sayısını tespit ederek onlara hak ettikleri maaşları verebilmek olduğunu belirttikten sonra, "Madde bu noktai nazarı istihdaf etmektedir, camileri yıkalım diye bir hükmü ihtiva etmemektedir" diyecektir. Ahmet Remzi Bey böyle diyedursun, tartışmalara baktığımızda, Musa Kazım Bey dışında da birçok milletvekilinin ilgili maddeden camilerin de tasnif edileceği ve hatta kadro dışı kalacakların da satılabilecek ve/veya yıkılabilecekleri sonucunu çıkarttığını görürüz.[98] Örneğin Aydın Milletvekili Tahsin Bey[99], yanı başlarında muhteşem camiler olduğundan dolayı cemaatleri olmayan, yıkık dökük mescitleri "nazar

[96] Musa Kâzım Bey, 1881 Hadim doğumlu olup 5 Aralık 1930 tarihinde vefat etmiştir. Siyasi hayatı boyunca Meclis-i Mebusan IV. dönem Konya milletvekilliği, Şer'iye ve Evkaf vekilliği, TBMM I., II. ve III. dönem Konya milletvekilliği, I. dönem BMM reis vekilliği gibi üst düzey görevler üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 160.

[97] Ahmet Remzi Güres, 1893 Kilis doğumlu olup 6 Ekim 1983 tarihinde vefat etmiştir. Hayatı boyunca Kilis kaymakamlığı, II., III., IV. ve V. dönem Gaziantep milletvekilliği ve Uşak Şeker Fabrikası müdürlüğü gibi önemli bürokratik ve siyasi görevleri üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 259.

[98] Erken Cumhuriyet döneminde bu konu TBMM'nde ilk defa DİR ile EUM'nün 1925 yılı bütçe tartışmaları sırasında gündeme gelmiş, fakat üzerine fazla durulmamıştır. Bkz. A. Kıvanç Esen, ″Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları″, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, No: 13, Güz 2011, s. 97-98.

[99] Hasan Tahsin San, 1865'te Selanik'te doğmuş ve 21 Kasım 1951 tarihinde vefat etmiştir. Götüryü, Mihaıl, Bozdoğan, Nif, Kuşadası, Urfa, Bulanık ve Çal'da kaymakamlık yapan San, I., II., III., IV. ve V. dönem Aydın milletvekilliği görevlerini üstlenerek parlamentoda da yer almıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 243.

boncuğu gibi tutmanın" doğru olmadığını, bu mescitlerin lağvedilerek, yerlerine Anadolu'ya gelen muhacirler için camiler yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Muş Milletvekili İlyas Sami Bey[100] de, meselenin Meclis'te halledilebilecek bir konu olmadığını, hayrat hademelerinin sayısının azaltılmasının ve gerekli olmayan camilerin yıkımının ancak ilmi bir heyet tarafından yapılabileceğini söyleyecektir. Yani Ahmet Remzi Bey ne kadar uğraşsa da esasında bütün milletvekilleri olan bitenin farkındadır. Esasında Ahmet Remzi Bey'in maddeyi savunmak için verdiği örnekler bile kendisini yanlışlar niteliktedir. Ahmet Remzi Bey, Tevcih-i Cihat Nizamnamesi ve Hayri Efendi[101] zamanından kalmış bir mazbatada dahi on dördüncü maddedeki esasların olduğunu söylemiştir. Kastamonu Milletvekili Hasan Fehmi Bey[102] de, Remzi Bey'i destekleyerek dönemin "salahiyettar ülemanın noktai nazarı itibara" alınarak hazırlanan mazbatanın hükümlerinin uygulanabileceğini belirtecektir.[103] Ahmet Remzi Bey'in bahsettiği Tevcih-i Cihat Nizamnamesi üzerinde durduğumuz üzere camilerin değil, hayrat hademelerinin tasnifini içermektedir. Halbuki Ahmet Remzi ve Hasan Fehmi Beyler'in söz ettikleri mazbata, doğrudan doğruya camilerin de içinde olduğu harap haldeki vakıf binalarının yıkılmasıyla ilgilidir. Hayri Efendi'nin Evkaf Nazırı olduğu dönemde Evkaf Encümeni tarafından hazırlanan mazbata, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da tartışılmış[104] ve 1 Haziran 1911 tarihinde Harap Mebani-i Vakfiye ile Vakıf Arsaların Nakde Tahvili Hakkında Kanun adıyla yürürlüğe konmuştur.[105] Mazbata Meclis'te ilk defa gündeme geldiğinde, camilerin de içinde olduğu gereksiz ve harap olan vakıf bina ve arsalarının satılıp onların yerine yenilerinin yapılmasına, eğer yenilerine ihtiyaç yoksa o çevrede bulunan hayır müesseselerinin masraflarının

---

[100] İlyas Sami Muş, 1879'da Muş'ta doğmuş ve 27 Aralık 1945'te vefat etmiştir. Meclis-i Mebusan'da I., II. ve III. dönem Muş milletvekilliği, TBMM'de I. ve II. dönem Muş, III. dönem Bitlis ve V. dönem Çoruh milletvekilliği görevlerini üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 251.

[101] Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) Harput ve Trablusgarp vilayetleri Evkaf Müdürü olan Abdullah Avni Efendi'nin oğlu olarak 1867'de Ürgüp'te dünyaya gelmiştir. Mason Locası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Hayri Efendi'nin siyasi hayatı 31 Mart Vakası'ndan sonra daha da aktifleşmiştir. Hayri Efendi, 22 Aralık 1912 tarihinden 6 Mayıs 1916 tarihine kadar dört defa Evkaf Nazırı ve 16 Mart 1914 tarihinden itibaren de Evkaf Nezareti uhdesinde kalmak üzere Şeyhülislam olarak hizmet görmüştür. Bir dönem Adliye Nazırı da olan Hayri Efendi, 7 Ağustos 1922 tarihinde memleketi Ürgüp'te vefat etmiştir. Bkz. **Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922),** Yay. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2015, s. XVII-LII.

[102] Hasan Fehmi Tümerkan, 1875 Batum'da doğmuş ve 18 Aralık 1933 tarihinde vefat etmiştir. Tümerkan, Ayancık ve Sinop müftülüğü, Meclis-i Mebusan'da I. ve III. dönem Sinop milletvekilliği, TBMM'nde II., III. ve IV. dönem Kastamonu milletvekilliği gibi görevler üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 208.

[103] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 4, Cilt: 31, 55. İçtima, (17.04.1927), s. 202-206.

[104] **Meclis-i Mebûsân ZC,** Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 7, 103. İnikat, (8 Mayıs 1327), s. 12-20., **Meclis-i Âyân ZC,** Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 3, 68. İnikat, (11 Mayıs 1327), s. 316-318.

[105] **Düstur,** 2. Tertip, Cilt: 3, No: 140, s. 421, 422.

karşılanmasından sonra ihtiyaca göre öncelik camiye verilmek suretiyle sırasıyla ilkokul, medrese ve hastane gibi hayır müesseselerinin inşasına ve masraflarının karşılanmasına Evkaf Nezareti yükümlü kılınmıştır.[106] Bu bağlamda camiler, Meclis kararıyla yıkılabilir bir konuma sokulmuştur. Bu haliyle teklif Meclis-i Mebusan'da ciddi tartışmalara yol açacaktır. Tartışmaların en can alıcı noktası, özellikle camilerin harap ve kullanılamaz bir halde olsalar dahi yıkılmasının şer'an caiz olup olmamasıdır. Mazbata muharriri ve İzmir Milletvekili Seyyit Bey[107], "Kütüb-ü fıkhiyyede ve muteberrat-ı fıkhiyyede bu gibi akarat-ı münderisenin gerek kendi cinslerinden bir akar ile ve gerek nakit ile istibdali tecviz edilmiştir... Bunun için esasen bir mahzur-u şer'i yok. Bilakis, mesağ-ı şer'i vardır" demesine rağmen, birçok milletvekili bu beyanattan tatmin olmamıştır. Örneğin, Serfice Milletvekili Vanvaka Efendi[108], esasında teklifin içeriğinin genel olarak gayet faydalı olmasına rağmen bazı ayrıntıların kendisini teklife rey vermekten alıkoyduğunu söyleyecek ve aklındaki soru işaretlerini şöyle sıralayacaktır:

> Esasen bu madde evvelemirde, şart-ı vakıf kaidesine muvafık mıdır, değil midir? Veyahut bu satılacak emval, emval-i menkule meyanında mescit ve camii gibi mebanî var mı? Ve bunların istibdali şer'an caiz midir, değil midir? Veyahut hukuk-u ibada zarar gelir mi, gelmez mi?[109]

Vanvaka Efendi'nin ayrıntılar karşısındaki endişelerini başka milletvekilleri de paylaşır. Bu endişeli milletvekilleri esasında teklifi genel hatlarıyla faydalı bulmuşlardır; fakat onlara göre teklif metninde ayrıntılar bağlamında bir takım eksiklikler vardır. Başka bir örnek vermek gerekirse Denizli Milletvekili Gani

---

[106] **Meclis-i Mebûsân ZC,** Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 6, 101. İnikat, (5 Mayıs 1327), s. 642.

[107] Seyit Bey, 1873 İzmir doğumlu olup 8 Mart 1925 tarihinde vefat etmiştir. Meclis-i Mebusan'da I., II. ve III. dönem İzmir milletvekilliği, TBMM'de II. dönem İzmir milletvekilliği ve Cumhuriyet dönemimin ilk kabinesinde Adliye vekilliği görevlerini üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 102.

[108] Harisiyos Vamvakas, bugünkü Yunanistan'ın Batı Makedonya Bölgesi'nde yer alan Kozani'nin zengin ve önde gelen ailelerden birinin mensubu olarak 1872'de dünyaya gelmiştir. 1908 yılında İstanbul Rumlarınca temel olarak Bulgarlarla mücadele etmek için kurulmuş illegal örgüt "İstanbul Örgütü" (Organosis Konstantinupoleos) adlı oluşumun üyesidir. 1909'dan 1912'nin sonlarına kadar Serfice ve Kozani Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'da görev almıştır. Makedonya'nın Yunan topraklarına katılmasıyla birlikte Selanik'e yerleşmiş ve Fransızca olarak *Tribune* adlı, yabancı kamuoyunu Yunan meseleleri hakkında bilgilendirici bir gazete çıkarmaya başlamıştır. 28 Ekim 1918'den 1919 Eylül'üne kadar Yunan Hükümeti'nin temsilcisi olarak Paris Konferansı'nda görev almıştır. Batı Trakya 14 Mayıs 1920'de Yunan Ordusu tarafından işgal edildikten sonra, bölgenin ilk genel idarecisi olarak atanmıştır. Bunların haricinde 1952 yılında vefat edene kadar, siyasi hayatında Doğu Makedonya idareciliği, senatörlük, Yunan Senatosu başkan yardımcılığı ve Selanik Belediye başkanlığı gibi birçok önemli görevler üstlenmiştir. Bkz. Nilüfer Erdem, "Harisiyos Vamvakas'ın Osmanlı Milletvekili Olarak Etkinliği", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, No: 17, Bahar 2103, s. 43-56.

[109] **Meclis-i Mebûsân ZC,** Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 7, 103. İnikat, (8 Mayıs 1327), s. 14.

Bey[110], gözden çıkarılabilir konuma getirilecek olan bazı yapıların eski eser statüsünde olmalarından dolayı, teklife "Tarihi ve sanat nokta-i nazarından ehemmiyet-i mahsusası olamayan" tabirinin konulmasını isteyecektir.[111] Fakat kafalarda uyanan bütün bu endişeler ve soru işaretleri teklifin Meclis-i Mebusan'dan geçmesine engel oluşturmamış ve teklif bu haliyle altmış dört kabule karşılık yirmi red oyu ile Meclis'ten geçmiştir.[112] Teklif Meclis-i Ayan'a geldiğinde ilk etapta tekrar Evkaf Encümeni'ne gönderilmiştir.[113] Fakat bu defa encümen üyeleri arasında tam bir uyum hasıl olamamıştır. Tartışmanın kilit noktası yine harap bir vaziyette olsa dahi cami ve mescitlerin yıkılması ve satılmasının caiz olup olmadığıdır. Evkaf Nazırı Hayri Efendi, İmam Muhammed'i referans göstererek bu işlemin caiz olduğunu öne sürse de, Encümen üyelerinden Ziyaettin Efendi[114] İmam Muhammed ile İmam Ebu Yusuf arasında ihtilaf bulunduğunu, İmam Ebu Yusuf'un bir mescidin ne olursa olsun yıkılmasını caiz bulmadığını dile getirmiştir. Sonuç itibariyle teklif Meclis-i Ayan'da "Gerek mamur ve gerek harap cevami ve mesacid-i şerifeden maada" ibaresi konularak kabul edilecektir.[115]

Bu bilgiler ışığında yeniden 1927'deki Cumhuriyet Meclisindeki tartışmalar dönersek, Kastamonu Milletvekili Hasan Fehmi Bey'in bilerek veya bilmeyerek tarihi çarpıttığını görürüz. Fehmi Bey, iki kere üzerine basa basa ulemanın onayı alınarak hazırlandığını ve harap haldeki camiler hakkında olduğunu öne sürdüğü kanun, görüldüğü gibi son tahlilde camiler dışarıda bırakılarak kabul edilmiştir. Tartışmada Ahmet Remzi Bey, maddenin uygulanmasıyla ilgili ayrıntıların talimatnameye bırakılacağını belirterek son noktayı koyacaktır.[116] Cumhuriyet iktidarı bu kanunla 1910'lardan beri uygulanması planlanmış olan, fakat dini muhalefetin ağır basmasından dolayı hayata geçirilemeyen camilerin tasnif ve buna

---

[110] Gani Bey, 1862 yılında dünyaya gelmiştir. 5 Kasım 1908'de Denizli milletvekili seçilerek Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Rüsumat ve Ticaret Encümeni mazbata muharrirliği, Rüsumat Encümeni reisliği, Hariciye Encümeni zabıt katipliği gibi görevler üstlenmiş olan Gani Bey, ikinci devrede de Denizli'den milletvekili seçilerek temsil görevini sürdürmüştür. Bkz. İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi / I. ve II. Meşrutiyet,** Cilt: II, Ankara: TBMM Vakfı Yay., 1998, s. 257.
[111] **Meclis-i Mebûsân ZC,** Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 7, 103. İnikat, (8 Mayıs 1327), s. 17.
[112] **Meclis-i Mebûsân ZC,** Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 7, 103. İnikat, (8 Mayıs 1327), s. 21.
[113] **Meclis-i Âyân ZC,** Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 3, 66. İnikat, (9 Mayıs 1327), s. 229.
[114] Mehmet Ziyâeddin Efendi, 1847'de İstanbul'da doğmuştur. İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği ve şeyhülislamlık gibi çok önemli görevler üstlenmiştir. 5 Mayıs 1909'da, Tevfik Paşa kabinesinin istifası üzerine ikinci defa tayin edildiği şeyhülislamlık görevinden ayrılmıştır. 1918'deki vefatına kadar Meclis-i Ayân üyesi olarak görev yapmıştır. Bkz. Tahsin Özcan, "Ziyâeddin Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 44, Ankara: TDV Yay., 2014, s. 491.
[115] **Meclis-i Âyân ZC,** Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 3, 68. İnikat, (11 Mayıs 1327), s. 316-318.
[116] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 4, Cilt: 31, 55. İnikat, (17.04.1927), s. 206.

bağlı olarak sayılarının indirilmesi projesini yeniden ve kararlı bir şekilde gündeme getirmiştir. Projenin nasıl uygulandığını inceleyebilmek için DİR'nce hazırlanan ikinci tasnif talimatnamesine bakmak gerekir.

8 Kanunusani 1928 tarihli ikinci tasnif talimatnamesi

DİR'nin hazırladığı 6061 sayılı ikinci tasnif talimatnamesi Maliye Vekaleti'nin onayı alındıktan sonra İcra Vekilleri Heyeti'nce (İVH) 8 Kanunusani 1928'de kabul edilip yürürlüğe konulmuştur. Talimatname dokuz maddeden oluşur ve 1924 talimatnamesinden hem içeriğindeki ayrıntılar hem de yazılış amacı bakımından oldukça farklıdır. 1928 talimatnamesinde hayrat hademelerinin tasnifinin yanı sıra cami ve mescitlerin de tasnif edilmesi zorunluluğu vardır. Tasnif sonucunda hayrat hademeleri kadar camiler de tensikata tabi tutulacaktır. Tasnifin nasıl yapılacağı temel olarak ilgili talimatnamenin üçüncü maddesinde dile getirilmiştir.

> Tasnîf ber-vech-i âtî esâslar dâhilinde icrâ edilecektir.
> A) Kadroda mevcûd cevâmi ve mesâcid-i şerîfenin beş vakte küşâde olanları ile sırf gündüz ve yalnız gece namâzlarına veyahut gece ile gündüz namâzlarından bir kısmına küşâde olanları tefrîk olunacaktır.
> B) Cevâmi ve mesâcid-i şerîfe tasnîf edilirken cevâmi-i mezkûrenin cesâmetine, mevki ve ehemmiyyetine göre cihât-ı mezbûrenin hidemâtı kaç kişi tarafından ifâ olunabileceği bi-t-ta'yîn-i münâsebetleri itibari ile o kadar kısma ayrılacaktır.
> C) Tasnîfi muktezî cevâmi ve mesâcid-i şerife beyninde asgarî 500 (beşyüz) metre bulunması lâzımdır. Hîn-i hâcette bunların vaziyet-i mi'mâriyye itibari ile ehemmiyyetleri, mevki ve cesâmetleri, cemââtinin çokluğu nazar-ı dikkate alınarak mesâfeler arasında ta'dîlât icrâ edilmesi câizdir.[117]

Görüldüğü gibi tasnifte öncelikle camiler, içlerinde kaç vakit cemaatle namaz kılındığına göre ayrılacaklar, daha sonra mimari önemleri, konum, büyüklük ve cemaatlerinin çokluğuna göre mesafelerde oynama yapılabilirse de temel olarak 500 metre kuralına göre kadro dahili veya harici bırakılacaklardır. Dikkat edilirse talimatnamede söz konusu olan 1910'lardaki gibi sadece harap haldeki camiler değildir. Tasnif bütün camileri kapsamakta, dolayısıyla hepsini kapatılabilir bir konuma getirmektedir. Dahası bu yapılırken 500 metre mesafe gibi neye dayanarak konulduğu anlaşılmayan son derece öznel bir kadro kıstası getirilmiştir. Talimatnamenin birinci maddesindeki "cevâmi ve mesâcid-i şerîfe hakikî ihtiyaca

[117] **BCA DİBK**, 51 / 2 14 11. Bkz. EK 4.

göre tasnif olunacaktır" ibaresini göz önünde bulundurduğumuzda, siyasal iktidarın ve talimatnameyi hazırlayan dönemin DİR yetkililerinin kendi öznelliklerinde camilere olan "hakikî ihtiyacın" temel olarak 500 metrede bir olduğunu düşündüklerini söyleyebiliriz. Öte yandan, 20 Teşrinisani 1926 tarihli tamimdeki hayrat hademelerinin sayısının düşürülmesine ilişkin olan radikal tutum bu talimatnamede gözle görünür bir şekilde yumuşamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi 1926 tamiminde her camideki hayrat hademesi sayısı bire indirilene kadar görevlerin birleştirilmesi yoluna gidilmesi öngörülmüştür. Oysa 1928 talimatnamesi uyarınca hayrat hademesi sayısı camilerin büyüklüğü, konum ve önemine göre saptanacaktır. Anlaşılan o ki, DİR muhtemel baskılara dayanamayarak acele bir karar almış, daha sonra yanlışını anlayarak düzeltme yoluna gitmiştir. 1928 talimatnamesiyle aynı şekilde müezzinlik ve kayyumluğun tek bir görevlide birleştirilmesi meselesinde de 1926 tamiminden farklı bir tutum geliştirilmiştir. Talimatnamenin dokuzuncu maddesinde bir camide herhangi bir sebepten dolayı boşalan müezzinliğin kayyuma ve kayyumluğun da müezzine verileceği belirtilmiştir. Fakat bu birleştirimde ilgili görevlilerin "ehliyet ve muvafakatnameleri nazar-ı dikkate alınacaktır."[118] 8 Kanunusani 1928 tarihli DİR'nin ikinci tasnif talimatnamesi, 1924 talimatnamesinden hayrat hademelerinin tasnifi konusundaki ayrıntıları ve camilerin de tasnife tabi tutulmaları bağlamında daha radikal bir çizgide yazılmıştır. Fakat 1926 tamiminin acele kaleme alınmasından kaynaklandığını sandığımız hayrat hademelerinin tensikata tabi tutulma fikri bağlamındaki radikalliğini de törpülemiştir.

Erken Cumhuriyet dönemindeki üçüncü ve son tasnif talimatnamesini ise DİR yerine EUM hazırlayacaktır. Zira siyasal iktidar 1931'de camilerin idaresi ve tasnifi görevini DİR'nin elinden alıp yine Başvekalet'e bağlı bir devlet kurumu olan EUM'ne vermiştir.

DİR'den EUM'ne yetki devri

DİR, 3 Mart 1924 tarihli kuruluş kanunuyla kendisine verilmiş olan cami ve mescitlerin yönetimi görevini, EUM'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu yürürlüğe girene kadar sürdürmüştür. 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı kanunun altıncı

[118] **BCA DİBK**, 51 / 2 14 11.

maddesine göre, "Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki cami ve mescitlerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğüne" devredilmiştir.[119] Kanunun yedinci maddesi ise şu şekildedir:

> Evkaf Umum Müdürlüğünce 1931 malî senesi nihayetine kadar cami ve mescitlerin hakikî ihtiyaca göre tasnifi ve zaman ve mekân itibarile cem'i kabil olan vazifeler birleştirilmek suretile hademe kadrolarının yeniden tesbiti mecburidir. Umum Müdürlükçe tanzim olunacak tasnif cetveli İcra Vekilleri Heyetince tasdik edildikten sonra tatbik olunur.[120]

Camilerin ve hayrat hademelerinin bağlı olduğu merci EUM olmuşken tasnifi de bu kurumun yapması son derece doğaldır. Burada sorgulanması gereken konu ikisi de Başvekalet'e bağlı devlet kurumu olduğu halde erken Cumhuriyet dönemi iktidarının neden iki temel faaliyet alanından biri olan cami ve mescitlerin yönetimini DİR'nin elinden alıp EUM'ne verdiğidir. Kanunu hazırlayan Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey [121] yetki devrinin gerekçesini, bazı milletvekillerinin Evkaf bütçesinin TBMM'nde konuşulmasının laikliğe aykırı olduğu yönündeki eleştirilerine de cevap vererek şu şekilde açıklamıştır:

> Evvelce hademei hayratın maaş ve ücretlerine mukabil Evkaf idaresi, vakıflardan topladığı hasılattan altı yüz bin lirayı maliyeye veriyordu. Maliye de bunun üzerine bir miktar daha ilâve ederek hademei hayratın maaşatını Diyanet İşleri bütçesinden tediye ediyordu. Hükûmet bu gayri tabiiliği kaldırmak için hademei hayrat maaşatını doğrudan doğruya, bir muaveneti içtimaiye müessesesi demek olan, evkaf bütçesine devretmiş oldu ki, zaten kısmen de merci orası idi. Bu suretle Devlet bütçesi ile hademei hayratın alâkası kesilmiş oldu... Bugün elimizde bir evkaf müessesesi vardır. Bu müessese zannolunduğu gibi yalnız dinî işlere bakan, yalnız ibadethanelerin imam, müezzin ve kandillerini yakan adamlarile meşgul olan bir daireden ibaret değildir. Bu dairenin gerek vakfiyeleri, gerek mevcut vazaifi gösterir ki; bu daire bir muaveneti içtimaiye müessesesi mahiyetindedir... Yeni bir şekil, yeni bir istikamet vermeksizin böyle muaveneti içtimaiye müessesesi halinde bulunan ve çok zengin varidat menbalarına malik olan bu teşekülü, Heyeti Celilenizin murakabesinden hariç tutmakta bendeniz bir faide mülâhaza etmem. Bu muaveneti içtimaiye müessesesini Heyeti Celilenizin umumî bir murakabe altında bulundurması, hiç de laiklik esasatı ile kabili teklif değildir, fikir ve nazariyesine iştirak edemem... Bugün için evkaf demek, yalnız camii

---

[119] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 12, No: 155, s. 551.
[120] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 12, No: 155, s. 552.
[121] Hasan Fehmi Ataç, 1879'da doğmuş ve 17 Eylül 1961 tarihinde vefat etmiştir. Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'nda II. ve III. dönem ve TBMM'nde I. dönemden VIII. döneme kadar CHP Gümüşhane milletvekilliği görevlerini üstlenmiş olan Ataç, bunların yanı sıra Ziraat vekilliği, BMM reis vekilliği, Muvazane-i Maliye Encümeni reisliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 470.

> imamına, hademesine bakan bir idare demek değildir. Bizdeki evkaf, tam manasile bir muaveneti içtimaiye müessesesidir.[122]

Hasan Fehmi Bey yetki devrinin gerekçesini, devlet bütçesiyle hayrat hademelerinin ilişiğinin kesildiğini belirtilerek, yani laikliğin gereğini yerine getirdiklerine vurgu yaparak açıklamıştır. Ona göre Evkaf, DİR gibi sadece dini bir kurum değil, tam anlamıyla bir sosyal yardım kurumudur. Dolayısıyla hayrat hademelerinin EUM'ne bağlanarak maaşlarının buradan ödenmesinin laikliğe aykırılıkla hiçbir alakası yoktur. 1930'lu yıllar Türkiye'de laiklikle ilgili konulardaki hassasiyetin zirvede olduğu yıllardır. Bu bağlamda Meclis'teki tartışmalar dönemin ruhuna uygun olarak kanunun laiklik ilkesine aykırı olup olmadığı üzerine gerçekleşmiş ve Hasan Fehmi Bey de gerekçesini yine bu bağlamda temellendirmiştir. EUM bu görevi, Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 2800 Sayılı Kanunda Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair Olan 3665 Sayılı Kanuna Ek Kanun, 23 Mart 1950 tarihinde kabul edilinceye kadar sürdürmüştür.[123] Bu kanunla hayrat hademeleri yeniden DİB'na bağlanmıştır. Peki siyasal iktidar seneler sonra kendi yaptığı değişikliği niçin yeniden eskiye döndürmüştür? Sorunun cevabı söz konusu kanunun gerekçesinde şöyle verilecektir:

> 3 Mart 1340 tarih ve 429 sayılı Kanunun 1 nci maddesinde "Dini mübini İslâmın itikat ve ibadata dair bütün ahkâm mesailinin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir" denildiği ve bu kanunun 5 nci maddesiyle de Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki bilcümle cami ve mescitlerin imam, hatip, vaiz, müezzin, kayyım ve sair müstahdemlerinin tâyin ve azilleri bu makama verildiği halde sadece dinî olan bu vazife sahipleri 1931 yılı Vakıflar Genel Müdürlüğü Bütçe Kanuniyle Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş ise de hayrat hademelerinin gerek vazifeye alınırken gerek vazifeye alındıktan sonra imtihan ve kontrollerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı müftüler tarafından yapılagelmiş bulunması göz önüne alınarak bu dini vazife sahiplerinin Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı kalmalarında hiçbir fayda ve hikmet görülemediği ve bilakis bunun tatbikatta bir takım güçlükler ve karışıklıklar husule getirdiği cihetle sözü geçen hayrat hademeleri, tabii mercileri bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı'na iade edilmiş[tir].[124]

İktidarda yine Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) vardır; fakat ne 1950'li yılların CHP'si 1930'lu yıllardaki partidir ne de dönemin ruhu 1930'lardaki gibidir. Bırakın 1931'deki gibi yetki devrinin temel tartışma konusunun laiklik olmasını, konu

---

[122] **TBMM ZC,** Devre: 4, Fevkalade İçtima, Cilt: 2, 11. İnikat, (08.06.1931), s. 46-47.
[123] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 31, No: 228, s. 1951.
[124] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 25, 71. Birleşim, (23.03.1950), S. Sayısı: 260, s. 1

bağlamında laiklik kavram olarak dahi tutanaklarda bir kere bile yer almamıştır.[125] Dahası CHP Van Milletvekili İbrahim Arvas[126], hayrat hademelerinin VGM'den alınıp DİB'na bağlanmasını olumlu ama yetersiz bulduğunu, esas yapılması gerekenin Vakıflar'ın tamamıyla Diyanet'e bağlanması olduğunu dile getirecektir.[127] 1950 Meclisi için artık önemli olan ve/veya üzerinde tartışılan konu yetki devri kanununun laikliğe uygunluğu değil, dinselliğin nasıl daha kuvvetlendirileceğidir. Bunlar aynı konunun iki ayrı zamanda siyasal olarak nasıl farklı değerlendirildiğini bize göstermektedir. Fakat yetki devrinin gerek 1931 gerek 1950'deki gerekçesinde aynı olan bir savunu da vardır: "Doğal olanı bu". Her ikisi de doğal olamayacağına göre ortada "doğal" olmayan bir durum var demektir. Gotthard Jäschke, doğallık kavramıyla izah olunamayacak iki kurum arasında iktidarın tasarrufunda şekillenen bu gelgitin, ilk etapta DİR'nin yetkilerini "önemli bir şekilde" daralttığını, daha sonra ise "Halk Partisi'nin İkinci Dünya Savaşından beri benimsediği, Demokrat Parti'nin de 14 Mayıs 1950'deki seçim zaferinden sonra daha kuvvetle sürdürdükleri genel din politikası" doğrultusunda yeniden eskiye döndürüldüğünü belirtir. Jäschke'ye göre bu yeni din politikasının hayrat hademeleri bağlamındaki temel tasarrufu, kadro sayısının arttırılması ve hademelerin hayat standartlarının yükseltilmesi üzerine kurulmuştur.[128] Fakat Jäschke, ikisi de devlet kurumu olan DİR ve EUM arasındaki yetki devrini hangi gerekçeyle iktidarın "genel din politikası"nın değişimine dayandırdığını ve/veya hayrat hademelerinin sayısının arttırılması ve hayat standartlarının yükseltilmesiyle yetki devrinin nasıl bir bağlantısı olduğunu söylememiştir. Bu bağlamda, Jäschke'nin savları havada kalmaktadır. Bizim de katıldığımız bu savları temellendirmek ve dolayısıyla yetki devrinin gerekçelerini çözümleyebilmek için, erken Cumhuriyet döneminde camilerin ve hayrat hademelerinin EUM'ne bağlanması fikrinin ilk dillendirildiği metine bakmalıyız. Bu metin literatürde genellikle "Leemann Raporu" olarak adlandırılan, İsviçreli Hukuk Profesörü Hans Leemann'ın Türkiye vakıf sistemini düzenlemek amacıyla kaleme aldığı raporudur.

---

[125] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 25, 71. Birleşim, (23.03.1950), s. 838-844. İlgili kanunun Meclis görüşmelerinde laiklik kavramı, tamamen konu dışı bir şekilde Diyanet İşleri Başkanı'nın bir Halkevinde konferans vermesi üzerinden CHP ile DP arasında güncel politika malzemesi olarak kullanılmıştır. Bunun için bkz. **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 25, 71. Birleşim, (23.03.1950), s. 839-840.

[126] İbrahim Arvas, 1884 doğumlu olup 21 Ekim 1965 tarihinde vefat etmiştir. Gevaş kaymakam vekilliği, Şemdinan kaymakamlığı ve II. dönemden VIII. döneme kadar CHP Van ve Hakkari milletvekilliği görevlerini üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 506.

[127] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 25, 71. Birleşim, (23.03.1950), s. 841.

[128] Jäschke, **a.g.e.,** s. 59, 67.

Leemann Raporu'nda camiler

4 Teşrinievvel 1926'da yürürlüğe giren Medeni Kanun uyarınca, yeni kurulacak vakıfların eski hukuk ile ilişkisi kesilecek ve isimleri ″vakıf″tan ″tesis″e çevrilecektir.[129] Vakıf, taşınır veya taşınmaz bir değerin belirli gayelerle bir amaca tahsisinden doğan, hukuki statüye ve süreklilik kavramına sahip, malın doğrudan kendi kendini temsil ettiği, tescilden sonra kurucusu dahil herkesi bağlayan hukuki bir akit, vakfiye ise bu akitte bulunması gereken temel kuralların yer aldığı bir belgedir.[130] Yani vakfiye bir tür kontrattır ve bu kontrat Allah ile kul arasında kadı huzurunda imzalanır. Tesislerin ″kontratının″ adı ise tesis senetleridir ve devlet ile vatandaş arasında noter huzurunda imzalanır. Vakfiyeler Allah'a övgü ve İslam peygamberi Muhammed'e salavat ile başlarken, tesis senetleri noterin "Türkiye Cumhuriyeti'nin bahşetmiş olduğu salahiyetleri haiz" olduğunu söylemesiyle başlar.[131] Yani erken Cumhuriyet dönemi iktidarı "dini" vakıfları, "dünyevi" tesislere çevirmiştir. Fakat Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden önce oluşturulmuş hayrat vakıfların nasıl yönetileceği ve değerlendirileceği bir sorun olarak varlığını korumuştur. İlk hali 31 Ağustos 1929 tarihli olan Hans Leemann'ın raporu bu sorunu çözmek adına hazırlanmıştır. Raporun yirmi yedinci maddesi şöyledir:

> Mevzuları ibadet için tahsisi emval olan vakıflarda Evkaf Müdiriyet-i Umumiyesi idare ile muvazzaf olup Din İşleri Reisliği ise ibadete müteallik hususlarla meşgul olur.[132]

Görüldüğü gibi Leemann camilerin idaresinin DİR'den alıp EUM'ne devredilmesini uygun bulmuştur.[133] Leemann'ın raporunda bu maddeyle birlikte camilerin kaderini etkileyecek iki madde daha bulunur. Bunlardan ilki on altıncı maddedir ve kamuya yararı kalmayan bir vakıf gayrimenkulünün EUM tarafından

---

[129] Şennur Şenel-Zehra Tuyan, ″1926-1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Tesisler (Vakıflar)″, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 3, No: 5, Kış 2009, s. 126.
[130] Öztürk, **a.g.e.,** s. 21.
[131] Zehra Tuyan, **Cumhuriyet Dönemi Tesisleri (Vakıfları) / 1926-1967,** (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), TC Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2009, s. 14. 1967 yılında yürürlüğe giren 903 sayılı Vakıflar Kanunu ile ″tesis″ yerine yeniden ″vakıf″ kavramı kullanılmaya başlanacaktır. Bkz. Şenel-Tuyan, **a.g.m.,** s. 127.
[132] **4 Teşrinievvel 1926 Tarihinden Evvel Vücüt Bulmuş Olan Vakıfların Ne Suretle İdare Edileceği Hakkında Muhtelif Lâyıhalar,** Ankara: Başvekalet Matbaası, 1933, s. 10.
[133] Leemann, "hususi komisyon" ile birlikte hazırladığı sonraki raporunda, "Bütün vakıfların, ekalliyetlerin vakıfları dahil, vakıf mallarının ciheti tahsislerine tevfikan muhafaza ve istimal edilmelerini temin eden Evkaf Müdiriyet-i Umumiyesi tarafından idare olunurlar. Teşkilat ve muhasebe dahil ve sureti idare İcra Vekilleri Heyeti'nin bir nizamnamesile tespit edilir" diyerek hayrat hademesi kadrolarının da EUM'ne bağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bkz. **A.g.e.,** s. 24.

aleni müzayede ile satılmasını veya söz konusu gayrimenkulün başka bir "maksad-ı âmmeye" tahsis edilmesini öngörmektedir. Bununla bağlantılı olan on yedinci maddede ise, ilgili vakıf gayrimenkulü bir cami olduğunda yapılacak işlemin ayrıntıları yazılmıştır. Buna göre, cami satışlarında muhakkak Heyet-i Vekile'nin "muvafakati istihsal" edilmesi gerekmektedir. Leemann'a göre cami satış bedelleri, bir hastanenin inşasına yetecek sermaye elde edilene kadar faize yatırılmalıdır.[134] Yani raporun yazılış amaçlarından biri, bazı camilerin de içinde olduğu kamuya yararı kalmamış vakıf gayrimenkullerinin ne surette satılması gerektiğinin açıklanmasıdır. Vakıf sisteminin yeniden düzenlenmesi son derece karmaşık bir konu olduğundan Leemann'ın raporu çerçevesinde gelişen tartışmalar oldukça uzun bir zaman dilimine yayılmış ve ancak 5 Haziran 1935 tarih ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile tamamlanmıştır.[135] Fakat bu tarihe gelene kadar rapordaki bazı hususlar farklı düzenlemelerle uygulamaya konulacaktır. Bunlardan biri daha önce de belirttiğimiz üzere, 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı EUM'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu ile camilerin ve hayrat hademelerinin DİR'den alınıp EUM'ne bağlanması ve buna bağlı olarak tasnifin de Evkaf tarafından yapılmasının kararlaştırılmasıdır. Bu devir, Leemann'ın raporunda camilere ilişkin olarak tasarlanan düzenlemelerin birinci ayağıdır. Yapılması planlanan düzenlemelerin ikinci ayağında ise kamu yararına uygun olmayan camilerin satışı vardır. 1935'teki Vakıflar Kanunu'nun onuncu maddesi bu konuya ayrılmıştır.

> Tahsis edildikleri maksada göre kullanılmaları kanuna veya amme intizamına uygun olmıyan veyahud işe yaramaz bir hale gelen hayrat vakıflar, idare meclisinin teklifi ve Bakanlar Heyetinin kararı ile mümkün mertebe gayece ayni olan diğer hayrata tahsis edilebileceği gibi bu kabil hayrat ayın veya para ile değiştirilerek elde edilecek ayın veya para dahi ayni suretle diğer hayrata tahsis olunabilir.
> Mimarî ve tarihî değeri olan eserler satılamaz.[136]

Görüldüğü gibi maddeyi hazırlayanlar belirlenen kıstaslar çerçevesinde gereksiz hale geldiği düşünülen camilerin satılacağını doğrudan doğruya kanun metnine koymamışlardır. Vakıflar Kanunu'nun yürürlüğe girişinden yaklaşık altı ay sonra siyasal iktidar konuya tam anlamıyla açıklık getirmek için bir kanun daha yapma gereği duymuştur. 15 Teşrinisani 1935 tarih ve 2845 sayılı Cami ve

---

[134] **A.g.e.,** s. 8.
[135] Bu tartışmaların 1933'e kadar olan kısmı için bkz. **A.g.e.**
[136] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 230, s. 1296.

Mescidlerin Tasnifine ve Tasnif Harici Kalacak Cami ve Mescid Hademesine Verilecek Muhassasat Hakkında Kanun'un birinci maddesi uyarınca, "Tasnif harici kalacak cami ve mescidler usul ve mevzuata göre kendilerinden başkaca istifade edilmek üzere" kapatılacaklardır.[137] Kanun TBMM'nde görüşülürken Manisa Milletvekili Refik İnce[138], camiler "kapatılır ve başka şekilde istifade edilir, deniyor. Bundan maksat nedir?" diye sorunca , Evkaf Umum Müdürü Fahri Bey[139], "Tasnif neticesinde lüzum kalmayan cami ve mescidler satılır" şeklinde karşılık vererek tartışmayı bitirecektir.[140] Sonuç itibariyle tasnifin vardığı nokta, ilgili talimatnamelerdeki kıstaslar uyarınca gereksiz addedilip kadro haricine çıkarılan camilerin satışı olmuştur. Erken Cumhuriyet dönemi iktidarının camileri tasnif etmesindeki temel amaç cami ve hayrat hademelerini tensikata tabi tutup tasarruf yapmaktır. Cami satışlarından elde edilecek para da, Vakıflar Kanunu'nun onuncu maddesi uyarınca kadro dahilinde kalan camiler için kullanılacaktır. Bütün bu bilgilerin ışığında yeniden başta sorduğumuz soruya geri dönersek, 1931'deki yetki devrinin, son tahlilde gereksiz görülen camilerin satışına varacak tasnifin uygulayıcısı olarak DİR'nin siyasal iktidarca uygun ve doğru bir partner olarak görülmemiş olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Nitekim DİR'nin yetki devrinden sonra EUM'nce hazırlanan tasnif talimatnamesine karşı takındığı tutum iktidarın bu öngörüsünü doğrulayacak niteliktedir.

25 Kanunuevvel 1932 tarihinde EUM'nce hazırlanan üçüncü tasnif talimatnamesi

8 Haziran 1931 tarihli EUM'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu'nun yedinci maddesi uyarınca, Evkaf yeni bir "tasnif cetveli" hazırlamaya yükümlü kılınmıştır.[141] Maddedeki "tasnif cetveli", EUM'nce hazırlanıp 25 Kanunuevvel 1932'de İVH'nce

---

[137] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 17, No: 6, s. 14.

[138] Mehmet Refik İnce, 1884 doğumlu olup 24 Nisan 1955'te vefat etmiştir. Kastamonu İstiklal Mahkemesi başkanlığı, I. dönem Saruhan, IV, V., VI. ve IX. dönem Manisa milletvekilliği, Adliye, Milli Savunma ve Devlet bakanlığı görevlerini üstlenmiştir. İnce Demokrat Parti'nin de kurucu üyelerinden biri olmuştur. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** Cilt: 2, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010, s. 583.

[139] Fahrettin Kiper, 1879'da İstanbul'da doğmuş ve 1965'te yine İstanbul'da vefat etmiştir. Çeşitli tarihlerde, Mut, Ünye, Eşme, Akhisar, Balya ve Bandırma'da kaymakamlık, Amasya, Afyon, Tekirdağ, Maraş ve Samsun'da valilik görevlerini üstlenen Kiper, 1935 ile 1947 yılları arasında da Vakıflar Genel Müdürü olarak görev yapmıştır. Bkz. http://www.biyografya.com/biyografi/3487 / son erişim tarihi: 3 Kasım 2017

[140] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 1, Cilt: 6, 3. İnikat, (08.11.1935), s. 20.

[141] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 12, No: 155, s. 552.

kabul edilip yürürlüğe giren Cevami ve Mesacidin Tasnifi ve Kadrolarının Tesbiti Hakkında Talimatname'dir.[142] Dönemin Evkaf Umum Müdürü Rüştü Bey[143], Başvekalet'e hazırladıkları talimatnameyi şöyle takdim etmiştir:

> Hademe umurunun Diyanet İşleri Riyasetince tedvir ve rüyet edildiği zaman cami ve mescitlerin tasnifi ve hademe kadrolarının tespiti için 8 Kânunusani 1928 tarihli ve 6061 numaralı talimatname ahkâmı tatbik ve icra edilmişti. Ancak tatbikat neticesinde bugünün ihtiyaçlarını tamamen tatmin ve temin etmeyen bazı noktalar görülmüş ve bu esnada hademe umuru da ciheti vakfa devir edilerek bu noksanların ikmali için senei hazıra Evkaf Bütçe Kanunu'nun 5 inci maddesiyle bu sene nihayetine kadar mevcut tasnifin ve hademe kadrolarının tadili hususu vaz ve kabul buyrulmuştu. Bu esasa binaen rapten takdim kılınan talimatname kaleme alınmıştır.[144]

Rüştü Bey'e göre DİR'nin hazırladığı talimatname günün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Bu yüzden yeni bir talimatname hazırlama gereği duyulmuştur. Bununla birlikte, dönemin iktidarı EUM'nün taslağını hemen kabul etmemiş, DİR'nin taslak talimatname hakkındaki görüşlerini öğrenmek istemiştir. Diyanet ileride ayrıntısıyla göreceğimiz üzere birçok konu başlığında itirazlarını sunmuş, ama bunların içerisinden sadece görece çok daha tali nitelikteki birkaçı kabul görmüş, diğer başlıklardaki itirazlar ise kale alınmamıştır.[145] Bu sebeple talimatnamenin EUM tarafından hazırlanan tasarısı üzerinde durmayıp doğrudan İVH'nce kabul edilmiş haline bakılabilir.

EUM'nün 1932 talimatnamesi yirmi maddeden oluşur ve DİR tarafından hazırlanmış olan diğer iki talimatnameye göre çok daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi DİR'nin hazırladığı 1928 talimatnamesinde,

---

[142] **Sicilli Kavanini,** "Cevami ve mesacidin tasnifi ve kadrolarının tesbiti hakkında talimatname", Cilt: 13, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 665-668.

[143] Mehmet Rüştü Bekit, 1882 doğumlu olup 4 Haziran 1955 tarihinde vefat etmiştir. III., V., VI., ve VII. dönem Diyarbakır milletvekilliği görevini üstlenmiş olan Bekit, bir dönem Vakıflar Genel Müdürü olarak da görev almıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 388.

[144] **BCA BKKK,** 30 18 01 02 / 32 80 6 / Dosya No: 229-65. Bkz. EK 5-A ve 5-B. Burada Umum Müdür Rüştü Bey, 1932 yılı Evkaf Bütçe Kanunu'nun beşinci maddesine atıfta bulunuyor. Tasnif 1931 mali senesi nihayetine kadar yapılamayınca, 1932'deki bütçe kanununa da 1931'dekine benzer bir madde koyulacaktır. Bunun için bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 13, No: 444, s. 307, 308.

[145] Kabul görüp değiştirilen maddeler on dört ve on beşinci maddelerdir. Buna göre, on dördüncü maddeye "Ancak kadro fazlasından veya tasnif harici cami ve mescitlerden naklen münhalâta alınacak hademenin yeni hizmetinin muhassasatı eskisinden dun ise o miktara iblâğ olunur" cümlesi eklenmiştir. On beşinci maddedeki "Bu tasarrufatın kadro dahilindeki hademeye icabına göre zammı umum müdürlükçe yapılır" cümlesi, "Bu tasarrufat Umum Müdürlükçe kadro dahilinde müstahik olan hademeye zammolunur" şeklinde değiştirilmiştir. Bunlar için bkz. **BCA BKKK,** 30 18 01 02 / 32 80 6 / Dosya No: 229-65 ve **Sicilli Kavanini, a.g.m.,** s. 667.

cami ve hayrat hademelerinin tasnif kıstasları sadece bir maddeye sıkıştırılmıştır.[146] Buna karşı, EUM'nün hazırladığı bu yeni talimatnamede camilerin ve hayrat hademelerinin tasnif ve kadro harici bırakılma kıstasları birbirlerinden kalın çizgilerle ayrılmış olarak üç maddeye bölünmüştür. Bu üç madde talimatnamenin üçüncü, dördüncü ve onuncu maddeleridir.

> Madde 3: Cami ve mescitlerin ihtiyaca göre tasnifleri için her mahalde bulunan bütün camiler:
> 1) Kaç vakte ve hangi vakit namazlarına küşade olduğu,
> 2) Civarındaki cami ve mescitler ile olan mesafesi ve bu camilerin isimleri,
> 3) Çarşı ve Pazar mahallinde olup olmadığı ve cemaatinin derecesi
> 4) Cesameti, minare ve şerefesinin adedi, tarihî veya mimarî bir kıymeti haiz olup olmadığı ve mamur veya harap bir halde bulunup bulunmadığı ve memleket haritası itibarile müstakbel vaziyeti,
> 5) Evkafı mazbuta veya mülhaka veya ancemaatin idare edilen vakıflardan hangisine mensup olduğu tesbit edilecektir.
>
> Madde 4: Cami ve mescitler üçüncü maddedeki esasat dairesinde tesbit edildikten sonra her hangi bir camiin tasnif dahilinde kalabilmesi için:
> 1) Beş vakte küşade bulunması,
> 2) Cemaatı olması,
> 3) Civarındaki camilerle arasındaki mesafenin beş yüz metreden dun olmaması,
> 4) Mamur olması,
> 5) Memleket haritasına nazaran müstakbel vaziyetinin emin olması lâzımdır.
>
> Madde 10: Yukarıdaki esaslar dairesinde tasnif dahilinde kalacak camilerin hademe kadrolarının tesbitinde:
> 1-) Cami veya mescidin vüsati,
> 2-) Kaç vakit namazına küşade bulunduğu,
> 3-) Namaz vakitleri haricinde de açık bulunup bulunmadığı,
> 4-) Müştemilâtında sureti daimede hizmeti istilzam eder vazifesi bulunup bulunmadığı,
> Nazarı dikkate alınarak imam, hatip, müezzin, kayyum veya ferraştan ibaret olmak üzere asgarî kaç kişi ile idare edilebileceği tayin edilecektir. (Bu tayinde bundan evvelki tasnifte kabul edilen miktarın fevkine çıkılamaz.)[147]

---

[146] **BCA DİBK**, 51 / 2 14 11.

[147] **Sicilli Kavanini, a.g.m.** s. 665-667. Camilerin kadro kıstaslarına bazı istisnalar getirilmiştir. Bunlar talimatnamenin beş, yedi ve sekizinci maddelerinde belirtilmiştir. Bu maddeler şöyledir: Madde 5: Beş vakte küşade olmamakla beraber 4 üncü maddedeki şartlardan 2, 3, 4 ve 5 inci şartları haiz olması itibarile de bazı cami ve mescitler tasnif dahilinde bırakılabilirler; Ancak bunların neye binaen ipkaları istenildiği nizalarında biletraf izah edilmesi lazımdır. Madde 7: Cami ve mescitlerin tasnifinde tarihî veya mimarî bir kıymeti haiz olanlarla mütevelli mahsusları tarafından veya ancemaatin idere edilenler tercihan ipka olunur. Madde 8: Beş yüz metre dahilinde olmakla beraber herhangi bir sebeple birden fazla cami veya mescidin tasnif dahilinde bırakılması zarureti bulunduğu takdirde bu sebebin biletraf bildirilmesi lazımdır. **A.g.m.,** s. 666.

Eski talimatnamedeki temel kadro kıstası olan 500 metre kuralı bu yeni talimatnamede beş kıstastan biri haline gelmiştir. Camilerde beş vakit namaz kılınıp kılınmaması da istatistiki bir veri olmaktan çıkarılarak, camilerin kapatılıp kapatılmayacağını belirlemeye yarayan bir gösterge haline dönüştürülmüştür. Buna ek olarak 1928 talimatnamesinde camilerdeki hayrat hademelerinin kadro sayıları Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nin bir uzantısı olarak camilerin "cesameti", "mevki" ve "ehemmiyeti" gibi soyut ve öznel kıstaslarla belirlenirken, EUM'nün talimatnamesindeki ilgili kıstaslar görece çok daha somut ve yoruma açık olmayacak bir şekilde saptanmıştır. EUM tasnifi yapacak personeline inisiyatif kullanabileceği bir alan bırakmak istememiştir. Bunların haricinde 1932 talimatnamesinde birçok önemli değişikliğe daha gidilmiştir. Bu değişikliklerin konumuz açısından üzerinde durulması gerekenleri iki, altı ve on ikinci maddelerde belirtilmiştir. DİR'nin hazırladığı talimatnamede tasnifi gerçekleştirecek komisyonların başkanlığını müftüler üstlenirken, EUM'nün talimatnamesinin ikinci maddesi uyarınca müftülerin yerini evkaf müdür veya memurları alacaktır. Yani komisyon başkanı sıfatındaki müftüler yetkileri azaltılarak, komisyon üyelerinden biri konumuna indirgenmişlerdir. Evkaf'ın 1932 talimatnamesinin altıncı maddesine göre mülhak ve ancemaatin idare edilen camiler de tasnife dahil edilecektir. Hatırlanacağı üzere DİR'nin 1928 talimatnamesinde müezzinlik ile kayyumluğun tek bir kişide birleştirmesi durumunda "ehliyet ve muvafakatnameleri nazar-ı dikkate" alınacakken, Evkaf'ın talimatnamesinin on ikinci maddesine göre "müezzin ve kayyumları ayrı ayrı olan camilerde bunların tevhidi ve kadroların bu suretle tesbiti esas" olacaktır. Artık kayyumun müezzinliğe ehliyetli olup olmaması belirleyiciliğini yitirmiştir. Dönemin Evkaf Umum Müdürü Rüştü Bey talimatnameler arasındaki bu farklılıkların nedenlerini şöyle izah etmiştir:

> Eski talimata nazaran cami ve mescitlerin tasnifi bunların birbirlerine olan mesafesi, mimarî veya tarihî bir kıymeti haiz olması ve cemaati ve vakti ifası gibi tayin ve tespit edilen esaslara tevfikan mahalli müftülerinin riyasetinde ve sırf hayrat hademesinden terekküp eden encümenlerce ifa edilmişti. Yeni talimatnamede ise evvelki esaslarla beraber mülhak ve ancemaatin idare olunan cami ve mescitlere de işmal edilmek ve memleketin haritasına nazaran müstakbel vaziyet ve mamuriyet gibi esasların da ilâvesiyle tasnif dahili kalacak miktar eskisini tecavüz etmemek üzere bu husus evkaf müdür veya memurlarının riyaseti altında müftülerin de dahil olduğu encümenlerce icra edilmek ve mahalli en büyük mülkiye memuru tarafından muvafık görülmek

> ve sonra müdürüyeti acizice de ayrıca tetkik olunmak gibi mevad ve hususatın vaziyle genişletilmiştir.[148]

Rüştü Bey'in de belirttiği üzere EUM'nün yapacağı tasnifte DİR'nin hazırladığı talimatnameye göre kadro dahilinde bırakılmış olan hayrat hademesi sayısının üstüne çıkılmayacaktır. Temel amaç "hakiki ihtiyaçlar" doğrultusunda cami ve hayrat hademelerinin sayısını daha da aşağı çekmektir. Dediğimiz gibi siyasal iktidar talimatname hakkında DİR'nin görüşünü almak istemiş, Diyanet de 1930'lu yıllarda pek rastlamadığımız tarzda açıklıkla görüşünü ifade etmiştir. Buna göre, DİR öncelikle müftülerin tasnifteki yeni konumuna itiraz etmiştir. Diyanet'e göre tasnifi yapacak heyetler eskiden olduğu gibi müftülerin başkanlığında toplanmalıdır. Evkaf müdür veya memurları başkan değil heyetin doğal üyelerinden biri olmalıdır. DİR, müftüler aracılığıyla tasnifin uygulama aşamasındaki konumunu bırakmak istememiştir. DİR daha sonra camilerin kadro harici bırakılma kıstaslarından "beş vakte küşade bulunmak ve mamur olmak kayıtlarının" çok ağır olduğunu dile getirecektir. Diyanet'e göre bazı durumlarda çok mühim bir cami dahi beş vakit açık olmayabilir. Aynı şekilde lüzumu olan bir yerdeki bir cami herhangi bir sebeple harap olsa bile tasnif dahilinde bırakılarak tamir edilmelidir. DİR beşinci maddeye olan itirazı sırasında da bu tutumunu ısrarla sürdürür. Diyanet'e göre beş vakit açık olmamakla birlikte diğer şartları karşılayan camiler tasnif dahilinde bırakılabilir değil, bırakılmalıdır. Diyanet beşinci maddenin son hükmünü içeren "Ancak bunların neye binaen ipkaları istenildiği hizalarında biletraf izah edilmesi lazımdır" cümlesinin kaldırılmasını savunur. Altıncı maddeye geldiğimizde Diyanet'in mülhak ve ancemaatin idare edilen camilerin de tasnife dahil edilmesine karşı olduğunu görürüz. DİR on ikinci maddede yer alan müezzinlik ve kayyumluğum her ne surette olursa olsun birleştirilmesini de yanlış bulur. Biri ilmi diğeri bedeni hizmet olduğu için bunların birleştirilmesi zorunlu olmamalı ve eğer birleştirilecekse de müezzinlik için ehliyet şartı aranmalıdır.[149] Yani DİR yetkilileri kendi hazırlamış oldukları talimatname üzerinde ısrar etmekte ve dolayısıyla camilerin ve hayrat hademelerinin daha çok tensikata tabi tutulmasını istememektedirler. Fakat belirttiğimiz gibi DİR'nin itirazları büyük oranda kabul görmez ve EUM'nün talimatnamesi üzerinde bazı ufak değişiklikler yapılarak kabul edilir. Diyanet'in itiraz noktalarının

[148] **BCA BKKK,** 30 18 01 02 / 32 80 6 / Dosya No: 229-65.
[149] Raporun tamamı için bkz. **BCA BKKK,** 30 18 01 02 / 32 80 6 / Dosya No: 229-65. Bkz. EK 6-A, 6-B, 6-C ve 6-Ç.

değerlendirildiği rapordaki şu ifadeler siyasal iktidarın tasnifin uygulayıcısı olarak neden EUM'nü tercih ettiğini özetler niteliktedir:

> Evkafın koyduğu kayıt harap olanları ve cemaatsiz kalarak bilfiil metruk ve ihtiyaç haricinde kalanları tasnif haricinde bırakmıştır. Bu kayıtlar tasniften matlup olan gayeye muvafık olsa gerektir.[150]

Raportör, EUM'nün tasnifin amacı doğrultusunda hareket ettiğini ve dolayısıyla DİR'nin de tasnifin amacını anlamadığını dile getirmiştir. Yani Diyanet ile siyasal iktidarın camilerin ve hayrat hademelerinin tasnifinden elde etmeyi amaçladığı sonuç birbirinden farklıdır. Peki bu farklılık birden bire 1932'de mi ortaya çıkmıştır; yoksa öncesi var mıdır? Kanaatimizce DİR ile erken Cumhuriyet dönemi iktidarı tasnifin temel amacı konusunda hiçbir zaman tam bir mutabakat içinde olmamışlardır. Bu kanaate nasıl vardığımızı açımlayabilmemiz için DİR'nin hazırladığı ilk tasnif talimatnamesinden EUM'nün 1932'de hazırladığı talimatnameye kadar geçen sürede gelişen olaylara daha geniş bir çerçeveden bakmamız uygun olacaktır.

DİR, siyasal iktidar ve tasnif

Daha önce değindiğimiz üzere 1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun on dördüncü maddesi, camilerin ve hayrat hademelerinin en kısa zamanda tasnif edilerek bu alandaki "hakiki ihtiyacın" saptanmasını sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Madde TBMM'nde görüşülürken Maliye Encümeni üyelerinden Ahmet Remzi Bey, üç sene boyunca talep edilmesine karşın hayrat hademelerinin kimlerden oluştuğu, ne kadar maaş aldıkları ve toplamda kaç personel olduğu gibi sorulara DİR'nce tam bir cevap verilemediğini belirttikten sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

> Bugün vazifesine hakikaten lüzum kalmayan salâcılar, buhurdancılar, tesbihçiler, muvakkitler ve bunun gibi daha hatırıma gelmeyen ve esbabı mucibe mazbatamızda bir kaç seneden beri bahsetmiş olduğumuz birçok vezaif vardır ve bunların maaşı yirmi beş kuruşa kadar iner, yirmi beş kuruşa kadar Türkiye dahilinde maaş tevzi etmek ve Türkleri bu kadar az bir meblağ ile işgal ederek onları hakiki istihsal sahasından uzak bulundurmak zannederim ki Meclis-i Âlinizce şayanı tecviz görülmez. Düşündük; vazifeleri bugün icap eden, fayda bulunan kısımdan olanların maaşlarını

[150] Raporun tamamı için bkz. **BCA BKKK,** 30 18 01 02 / 32 80 6 / Dosya No: 229-65. Bkz. EK 7-A ve 7-B.

> arttırmak cidden lâzımdır. Fakat adetleri bu kadar geniş sahada ve vazifeler itibariyle birçok müteferri, muhtelif vezaife inkisam etmiş olan bilumum vazife erbabının maşatını arttırmak, hem bütçeyi ağır bir külfete sokmak demektir, hem de bimana idi. Binaenaleyh hademe-i hayratın esaslı bir tasfiyeye tabi tutulması ihtiyacı gözümüzün önüne gelmiştir. Meselâ üç seneden beri yaptığımız temenni neticesinde Diyanet İşleri Riyaseti tarafından bizzat bir teşebbüs yapılıp ta ona göre tasfiye esasına girişilse idi zaten bu maddeye ihtiyaç kalmazdı. Mamafih Diyanet İşleri Riyaseti dahi kendiliğinden tasfiyeye teşebbüs edemezdi. Çünkü bazı hükümler vardır ki kanun meselesidir. Bu sene Diyanet İşleri Riyasetinden sorduk. Tasfiye için bize Tevcih-i Cihat Nizanmanamesi'nin tadilâtı diye bir nizamname gösterdiler. O nizamname bu esasları ihtiva etmek üzere daha çok müteferri mevadı havidir. Biz hem o nizamnamenin hükmü bir an evvel tatbik olunabilsin, hem de bir an evvel ol kimselere maaş veriyoruz ve verdiğimiz maaş neye yarıyor? Bunları tayin edelim diye Muvazene-i Umumiye Kanununa böyle bir madde koyduk.[151]

Ahmet Remzi Bey'in bahsetmiş olduğu nizamname 12 Haziran 1924 tarihli DİR'nin ilk tasnif talimatnamesidir. Fakat hatırlanacağı gibi bu talimatname Tevcih-i Cihat Nizamnamelerinin devamı niteliğindedir ve hayrat hademelerinin belirli bir düzeyde tensikata tabi tutulmasını öngörse de hiçbir şekilde kadro içerisindeki bir grubun tasfiye edilmesini sağlayacak bir madde içermemektedir. Birinci maddede belirtildiği üzere, ilgili talimatname hayrat hademelerinin refaha kavuşturulması ve hizmetlerin hakkıyla yapılabilmesi adına kaleme alınmıştır.[152] Ahmet Remzi Bey'in ifadelerinden anladığımız kadarıyla, siyasal iktidar daha en baştan tasnifi tasfiyeye dönüştürecek bir program üzerinde ısrar etmiş, fakat DİR, 1924 talimatnamesiyle bu talebi karşılamaktan uzak kalmıştır. Halbuki 20 Teşrinisani 1926 tarihli tamim cihât-ı fer'iyye olarak adlandırılan görevlerin tasfiye edilmesini içermesi bağlamında tam da bu amaca hizmet etmektedir. İlgili tamime, hayrat hademelerinin maaşlarının arttırılarak refah düzeylerinin yükseltilmesi gerektiğinin altı çizilerek başlanmıştır. Fakat hayrat hademelerinin maaşlarını ödemek için Diyanet'in bütçesine konmuş olan tahsisat o gün ve gelecekte maaşlara zam yapılabilmesine olanak tanımamaktadır. 1924 talimatnamesiyle sorunun çözülemeyeceği görülmüştür. Bu şartlar altında DİR bir seçim yapmak durumunda kalmış gibi gözükmektedir. Ya düşük maaşlara razı gelip kadroların tamamını korumak ya da bazı kadroları tasfiye ederek geride kalanların refah seviyesini arttırmak. Diyanet hem siyasal iktidardan gelen baskıları absorbe etmek hem de personelinin yaşam seviyesini yükseltmek için ikinci yolu seçmiş ve ağırlığını duaguların oluşturduğu ikincil görevlileri tasfiye

[151] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 4, Cilt: 31, 55. İnikat, (17.04.1927), s. 202, 203.
[152] **BCA DİBK**, 51 / 2 1 39.

yoluna gitmiştir. Kanaatimizce bu seçim oldukça başarılı bir stratejik hamledir. DİR duaguları tasfiye ederek hem iktidarın baskısından hem yüzyıllardan beri tartışılagelen, muhtemelen kendilerinin de pek hoş karşılamadığı kadrolardan kurtulmuştur. Bahaeddin Yediyıldız, duaguların, kendileri lehine vakıf yapmaları hususunda zenginlerin üzerinde bir tür sosyal baskı grubu oluşturduklarını belirtir.[153] Yediyıldız'a göre duaguların sayısı zaman içerisinde gittikçe artış göstermiştir. Yediyıldız'ın 18. yüzyıldaki altmış caminin vakfiyelerinde yaptığı incelemeye göre, bu camilerde "*Kur'an*'ın mecbur ettiği namaz ibadetinin ifasında Müslümanlara yardımcı olan" 356 imam, müezzin ve hatib bulunurken, "İslam'da, camide namaz kıldırma karşılığında ücret almanın bile tartışma konusu edildiği halde", sadece dua okuyarak para kazanma imkanı bulmuş olan 372 duagu vardır. Yine 18. yüzyılda inşa edilen Nuru Osmaniye camisindeki duaguların sayısı ondan önce inşa edilen camilerdeki duaguların sayısından çok daha yüksektir.[154] Yediyıldız, 18. yüzyılda vakıf gelirlerinin hacminin devletin tüm gelirlerinin yarısına veya üçte birine denk olduğunu ve bunun da takriben %15 gibi büyük bir kısmının dua okuyucularına verildiğini söyler.[155] Mehmet İpşirli 17. yüzyıldan itibaren bütçede ciddi yekun tutan duagu tahsislerinin iktidarlarca sorun olarak görülmeye başlandığını ve bu bağlamda çeşitli tedbirler alınmaya başladığını belirtir. Örneğin 25 Mart 1911 tarihli "Duagu fodulalarının suret-i imhası" hakkındaki kanunda, şartlarına riayet edilen vakıfların dışındaki duagu maaşlarının, bedelleri Evkaf Nezareti'nce ödenerek kaldırılmasına karar verilmiştir.[156] İşte DİR yüzyıllardan beri tartışılan bu kadroların tasfiyesini onaylamıştır. Bir yanda Yediyıldız'ın belirttiği gibi bir camide zorunlu olarak olması gereken imam ve hatipler diğer yanda camilerde yer alması zorunlu olmayan ve sayıca imam-hatiplerden çok olan duagular. Diyanet ibadetin temel direği olan imam-hatiplerin refahını yükseltmek adına vakfiyeler dışında dini olarak bağlayıcılığı olmayan duaguları tasfiye etmiştir. Fakat anlaşılan o ki siyasal iktidar bu tasfiyeyi dahi yeterli bulmamış ve 1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun on dördüncü maddesini devreye sokmuştur. Bu madde uyarınca 1928'de hazırlanan ikinci tasnif talimatnamesi, DİR'nin, erken Cumhuriyet dönemi iktidarının tasarruf baskısıyla hayrat hademelerinin refahı arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik olarak bulduğu son çözüm olacaktır. Bir başka şekilde söylersek,

---

[153] Yediyıldız, **a.g.e.,** s. 78.
[154] **A.g.e.,** s. 237-239
[155] **A.g.e.,** s. 80.
[156] Mehmet İpşirli, "Duâgû", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 9, Ankara: TDV Yay., 1994, s. 541.

Diyanet tasnif sonrasında kadroda kalacak olan hayrat hademelerinin yaşam seviyelerinin yükseltilmesi adına en fazla bu kadar taviz verebilmiştir. Oysa erken Cumhuriyet dönemi iktidarı gittikçe daha fazlasını istemektedir. Tevcih-i Cihat Nizamnamelerinden beri hayrat hademelerinin sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirmek adına kadrolarda belirli oranda bir tensikat yapılmasını içeren tasnif, cihât-ı fer'iyye kadrolarının tasfiyesine, gittikçe şiddetlenen bir tensikata ve en sonunda kadro haricine çıkarılan camilerin satışına evrilmiştir. Siyasal iktidar 1931'den itibaren, daha fazla sayıda hayrat hademesinin kadro haricine çıkarılmasını ve "ihtiyaç" fazlası olan camilerin kadro haricine çıkarılıp kapatılmasını ve daha sonra satılmasını, dolayısıyla planladığı tasarrufa ulaşmasını sağlayacak tasnifin uygulayıcısı olarak, DİR'nin uygun ve doğru bir partner olduğunu düşünmemeye başlamıştır. DİR'nin yetki, görev ve sorumluluklarının önemli bir bölümünün devredildiği EUM'nce hazırlanan talimatnameye Diyanet'in haddinden fazla hayrat hademesi ve caminin tensikata tabi tutulduğu yönündeki eleştiri ve itirazları iktidarın öngörüsünü kanıtlar nitelikte olmuştur. Erken Cumhuriyet dönemi iktidarı aktörlerinin söylemlerine yansımış olduğu şekliyle cami ve hayrat hademelerinin tasnifindeki temel amaç, tasarruf sağlayarak bütçeyi rahatlatmaktır. Bu söylemlerin gerçeği ne ölçüde yansıttığına bakmak için İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e tensikat olgusu çerçevesinde siyasal iktidarların kamu personel rejimlerine bakmamız gerekir. Bu bağlamda ilk durağımız 1908 Devrimi iktidarının kamu personel rejimi olacaktır.

Erkan Tural, 1908 Ağustosunun ilk haftasından itibaren tensikat olgusu çerçevesinde gelişen olayların kapsam ve boyut bakımından, bu tarihten öncekilerle en ufak bir benzerliğinin olmadığını söyler.[157] Tural, literatürde "1909 Tensikat Kanunu" olarak bilinen düzenlemelerin zamanın tüm devlet dairelerini etkisi altına aldığını, kadrosunu yitiren veya görev bölgesi değiştirilen memur sayısının, "Salname'nin yayınını engelleyecek kadar yüksek" olduğunu belirtir. Ona göre, "İttihatçılar kadar devrim coşkusunu ve toplumsal dayanakları, kendi eliyle yok eden başka iktidar olmamıştır." Tural eserinde, Carter V. Findley'in Abdülhamit dönemi bürokrasisi için verdiği 1.200.000 rakamının doğru kabul edildiği takdirde, 1909 senesinde Maliye Nezareti'nin yayınladığı verilere göre toplam memur mevcudunun 225.000 olarak verilmesinin, tensikatın çapının ne kadar büyük olduğunun en somut

[157] Erkan Tural, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi / II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler,** Ankara: İmge Yay., 2016, s. 75.

göstergesi olacağını belirtmiştir.[158] Türk kamu görevlilerinin sayısal evrimine ilişkin Mesut Gülmez'in kaleme aldığı başka bir kaynakta, 1910 yılındaki toplam memur sayısının 137.538, 1911'de ise 97.225 olduğu yazılıdır. Gülmez aynı makalesinde, bunların dışında kamu görevlilerinin yıllar içindeki sayısal değişimini görebileceğimiz ayrıntılı verilerin ilk memur sayımının yapıldığı 1931 yılından önce mevcut olmadığını da belirtmiştir.[159] Dolayısıyla İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e toplam kaç memurun geçtiğine dair elimizde mevcut bir veri yoktur. Yalnız Dankwart A. Rustow Harbiye mezunu Osmanlı subaylarının %93'ü ve Mülkiye mezunu memurların %85'inin Cumhuriyet döneminde de görevlerine devam ettiğini söylemiştir. [160] Ali Kazancıgil bu rakamların İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e "bürokratik devamlılık" olgusunu ortaya koyduğunu belirtmiştir.[161] Rıdvan Akın da Milli Mücadele döneminin bütün olağanüstü koşullarına rağmen, işgal edilen Ege vilayetlerinde ve hatta İmparatorluk döneminde yitirilen Cezair-i Bahri Sefid (Ege Adaları) ve Halep'te memurluk yapan görevlilerden Ankara'ya iltihak edenlere iktidarın maaş vermeye devam ettiğini söylemiştir. Akın'a göre bu durum, Ankara Hükümeti'nin "bürokratik mirası" devam ettirdiğini göstermektedir. Buna karşı, bütçe gelirlerinin sınırlılığı ve savunma harcamalarının önceliği kamu personeli kadrolarında bir tensikat yapılması ihtiyacını doğurmuştur. 4 Kanunusani 1921 tarihinde Meclis'ten vekaletlerin kadrolarının tespit edilmesi hakkında bir karar çıkar. Buna göre her vekalet için beş kişiden oluşan bir encümen oluşturulacak ve kadro sayısının ne kadar olacağına karar verilecektir. Encümenlerin çalışmaları neticesinde 1.400 memur işten çıkarılacaktır. Akın'a göre bu "radikal bir kadro

---

[158] **A.g.e.,** s. 334.

[159] Mesut Gülmez, "Türk Kamu Görevlilerinin Sayısal Evrimi", **Amme İdaresi Dergisi,** No: 6/3, Eylül 1973, s. 31.

[160] Dankwart A. Rustow, "The Military: Turkey", **Political Modernization in japan and Turkey,** Yay. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, Princeton: Princeton University Press, 1964, s. 388. Yalnız bu rakamların güvenilirliğine bir şerh düşmemiz gerekir. Rustow, makalesinde muhtemelen asistanı ve/veya öğrencisi olan Krystyna Smays Samurovich'e bu yüzdeleri hesapladığı için teşekkür etmiştir. Samurovich ilgili yüzdeleri Muharrem Mazlum İskora ve Ali Çankaya'nın hazırladığı Harbiye ve Mülkiye mektebinin tarihinin anlatıldığı ve mezunlarının tercüme-i hallerinin verildiği kitaplardan faydalanarak hesaplamıştır. Fakat bu kitaplara baktığımızda söz konusu mekteplerden mezun olmuş kişilerin birçoğunun tercüme-i hallerinin hesaplamayı bu netlikte yapabilecek nitelikten yoksun olduğunu görürüz. Zira Çankara ve İskora'nın çalışmalarında, birçok mezunun memurluklarının Cumhuriyet'e devredilip devredilmediğine dair herhangi bir bilgi yoktur. Bunlar için bkz. Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler I-VII,** Ankara: Örnek Matbaası, 1954 ve Muharrem Mazlum İskora, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965,** Ankara: Gnkur. Basımevi, 1966.

[161] Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Türk Siyasal Hayatı / Değişim ve Süreklilik,** Yay. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Der Yay., s. 196.

operasyonu"dur. [162] O dönemdeki toplam kamu personeli sayısı elimizde olmadığından bu operasyonun ne kadar "radikal" olduğunu bilemiyoruz. Yalnız kendisinin "bürokratik miras", Kazancıgil'in ise "bürokratik devamlılık" olarak tarif ettiği olguyu temel alırsak, Milli Mücadele dönemindeki memur tensikatının "radikallik" düzeyinin çok da yüksek olmayacağını tahmin edebiliriz.

Cumhuriyet dönemindeki kamu personel rejimine geçtiğimizde, tabii ilk değineceğimiz mesele "Heyet-i Mahsusalar"dır. 25 Eylül 1923 ve 347 sayılı Mücadele-i Milliyeye İştirak Etmeyen ve Hudud-u Millî Haricinde Kalan Erkân, Ümera ve Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye Hakkında Yapılacak Muameleyi ve Cidal-i Millîye İştirak Edenlerin Tekaüt Müddetlerinin Suret-i Hesabını Nâtık Kanun gereğince kurulan Askeri Heyet-i Mahsusular, kanunun adından anlaşılabileceği gibi Milli Mücadele'ye katılmamış askeri personelin tasfiye edilmesi için oluşturulmuştur. 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı Mücadele-i Milliyeye İştirak Etmeyen Memurîn Hakkında Kanun ile de Mülki Heyet-i Mahsusalar oluşturulacak ve Milli Mücadele'ye katılmamış memurların tasfiye süreci başlayacaktır.[163] Cemil Koçak, erken Cumhuriyet dönemi iktidarının, ordunun savaş koşullarından kaynaklanmış olan geniş kadrosunu, barış şartlarında olağan hale indirmek istediğini, bütçe imkansızlıkları ve mali sorunların konunun ivedilikle çözülmesini gerektirdiğini ve bunun için de subaylar arasında bir tasfiyenin öngörülmüş olduğunu söyler. Koçak'a göre, "Milli Mücadele'nin kazanılmasından yaklaşık bir yıl sonra, bu mücadeleye katılmamış, hatta bu mücadeleye kişisel olarak ya da örgütlü bir şekilde karşı çıkmış olan İstanbul Hükümeti'nin emrinde kalan subayların ordudan tasfiye edilmesinden daha doğal bir şey olamaz"dır.[164] Bunun haricinde erken Cumhuriyet dönemindeki en tartışmalı ve büyük tasfiyenin literatürde genellikle "1933 Üniversite Reformu" olarak anılan vaka sonucunda gerçekleştirilmiş olduğunu görürüz.

Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü Albert Malche Darülfünün'u değerlendirmek üzere 1932 senesinin Ocak ayında Türkiye'ye çağrılmıştır. Bir ay sonra ilk incelemelerini bitiren Malche, Darülfünün ile ilgili raporunu yetkililere

---

[162] Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923) / Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare,** İstanbul: İletişim Yay., 2001, s. 232-233.
[163] Mete Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar (1923-1938) Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması", **Bilineceği Bilmek**, İstanbul: Alan Yay., 1983, s. 135-142.
[164] Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, İstanbul: İletişim Yay., 2005, s. 18.

Mayıs sonunda teslim edecektir. Malche'nin raporunda Darülfünun'a ilişkin toplu bir reform programı önerilmiştir. Raporun değerlendirilmesi bittikten sonra reformlar önce yavaş yavaş yapılmaya başlanmış, daha sonra 11 Eylül 1932 tarihinde Maarif Vekili olarak tayin edilen Reşit Galip[165] devreye sokularak süreç hızlandırılmıştır. Galip on bir aylık vekillik süresinin ilk yarısını Malche'nin raporu doğrultusunda yapılacak tasfiyenin hazırlığına ayırmıştır. Öğretim üyelerinin büyük bir kısmı tasfiye edilecek ama yerine kimler gelecektir? 1933 yılının Ocak ayında Almanya'da Nazilerin işbaşına gelmesi Galip'in imdadına yetişmiştir. Nazilerin ilk uygulamalarından biri Alman üniversitelerindeki solcu ve Yahudi hocaları atmak olmuştur. Galip bu hocaları yeni adıyla İstanbul Üniversitesi'ne yerleştirecektir. Bu süreçte Darülfunun'un 240 öğretim üyesi ve yardımcısından 157'sinin görevine son verilmiştir.[166]

Erken Cumhuriyet dönemine ilişkin literatür tarandığında bu örneklerin dışında kamu personeline yönelik tensikat veya tasfiye olarak adlandırabileceğimiz başka bir uygulama görülmez. Dolayısıyla erken Cumhuriyet döneminde II. Meşrutiyet dönemindeki gibi bütün kurumları etkisi altına alan geniş kapsamlı bir tensikata gidilmemiştir. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in kurulduğu yıl kesin olarak bilinmemekle beraber 13 milyon olduğu tahmin edilen Türkiye nüfusu "yıpranmış ve iktisadi verimliliği düşük" bir insan topluluğundan ibaretti. Savaşlarda hayatını kaybeden genç yaştaki erkeklerin çokluğu, hem nüfusun kadın-erkek dengesini hem yaş piramidini bozmuştu. Bunların haricinde Cumhuriyet'in elindeki işgücünün sağlık ve eğitim durumları da yeterli değildi. Sıtma ve verem oldukça yaygındı. O kadar ki, nüfusun %14'ünün sıtma ve %9'unun frengili olduğu bile söyleniyordu. 1927 yılında yapılan nüfus sayımı verilerine göre yedi yaşından büyük nüfusun ancak %8'i okuma-yazma biliyordu. Ekonomi ağırlıklı olarak tarıma dayanmasına rağmen, Cumhuriyet'in kurulduğu yıl ekilebilir toprakların sadece %5'inin işlendiği tahmin ediliyordu. Traktör sayısı çok düşük olduğundan tarım ilkel yöntemlerle yapılıyor ve bunda da hayvan gücü kıtlığı yaşanıyordu. Mübadele ile gelen yüz

[165] Reşit Galip, 1893'te Rodos'ta doğmuş ve 5 Mart 1934'te 41 yaşındayken vefat etmiştir. Askeri ve sivil doktorluk yapan Galip, bunların haricinde Mersin Türk Ocağı başkanlığı, öğretmenlik, *Mersin* gazetesinde başyazarlık, İstiklal Mahkemesi üyeliği, milletvekilliği ve Maarif vekilliği gibi birçok önemli görevler üstlenmiştir. Bkz. Yener Oruç, **Atatürk'ün "Fikir Fedaisi" Dr. Reşit Galip,** İstanbul: Gürer Yay., 2007, s. 35-38.

[166] Mete Tunçay, Haldun Özen, "Darülfünün Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü", **Tarih ve Toplum,** No: 10, Ekim 1984, s. 14. Tunçay ve Özen, bazı öğretim üyelerinin birden çok fakülte ve/veya mektepte görevli olduklarından, görevine son verilen öğretim üyelerinin gerçek sayısının 150'nin biraz altında olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. **A.g.m.,** s. 14.

binlerce insan aç ve işsiz durumdaydı. Sonuç olarak Oktay Yenal'ın deyişiyle genç Cumhuriyet "zavallı" bir ülke devralmıştı ve bu ülkenin iktisadi durumu "tam bir yoksulluk tablosu"ydu.[167] Bu noktada yeniden hayrat hademesi kadrolarındaki tensikat ve tasfiye uygulamalarına gelirsek, böyle bir ülkedeki siyasal iktidarın en önemli önceliğinin tasarruf olması son derece doğaldır. Bu bağlamda, iktidarın hayrat hademesi kadrolarına bu öncelik çerçevesinde yaklaşmasında şaşılacak bir durum yoktur. İktidar aktörlerinin söylemleri gerçeği yansıtıyor gibidir. Fakat kanaatimizce bu gerçeğin sadece bir yüzüdür. Diğer yüzünü görebilmemiz için erken Cumhuriyet dönemindeki kamu personel rejimine nicel veriler ışığında bakmamız gerekir.

Mesut Gülmez'in belirttiği üzere, ilk memur sayımının yapıldığı 1931 yılındaki toplam memur sayısı 104.115'tir. Bu rakam 1938'de 134.779'a, 1946'da ise 222.166'ya yükseltilecektir. 1931 ile 1938 yılları arasındaki yedi yıllık dönemdeki kamu personeli artış oranı %29,4'tür. Yani bu dönemde kamu görevlileri yılda ortalama %4,2'lik bir hızla çoğalmışlardır. 1938 ile 1946 arasındaki sekiz yıllık dönemde ise kamu personeli sayısının artışı çok daha hızlıdır. Bu dönemdeki yıllık artış %8'e ulaşmıştır ve kamu personeli sayısı %64,83 oranında artmıştır. Hatta Devlet Demir Yolları, Denizbank, PTT ve Orman Genel Müdürlüğü gibi bazı devlet kurum ve kuruluşlarının personel sayısı bu dönemde iki katına çıkmıştır.[168] Hayrat hademesi kadro sayılarının yıllar içindeki değişimini bu veriler ışığında değerlendirdiğimizde önümüze çıkan tablo gayet açıktır. Buna göre, tasnif, tensikat ve tasfiyeler sonucunda hayrat hademelerini kadro dışına çıkartıp tasarruf sağlayarak bütçenin rahatlatılması söylemi gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Zira bu uygulamalar çerçevesinde yapılacak olan tasarruf temel öncelik olsaydı diğer devlet kurumlarında da benzer bir durumun yaşanması gerekirdi. Halbuki DİR dışındaki diğer pek çok devlet kurumunda bırakın tensikat uygulanmasını, yıllar içinde personel sayısı ciddi miktarda yükseltilmiştir. Sonuç olarak erken Cumhuriyet döneminde yıllar içinde hayrat hademesi sayılarının genel olarak düşmesi veya aynı kalmasının nedeni, iktisadi temelli olmaktan çok siyasal iktidarın ideolojik tercihi temelinde şekillenmiş gözükmektedir.

---

[167] Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi,** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2010, s. 7-11.
[168] Gülmez, **a.g.m.,** s. 31-34.

2. Erken Cumhuriyet döneminde hayrat hademeliği

Hayrat hademeleri, kuruluşundan 1931'deki yetki devrine kadar DİR'ne bağlı olarak görevlerini sürdürmüşlerdir. Gerek bu dönemde gerek kadrolar EUM'ne geçtikten sonra hayrat hademeliğine ilişkin birçok düzenleme yapılmıştır. Bu bölümde ilk olarak erken Cumhuriyet döneminde hayrat hademelerinin seçim, atanma ve "memurluğu"na ilişkin usul ve düzenlemeler sorunsallaştırılacak, daha sonra maaşları siyasal iktidarın konuyla ilgili uygulamaları çerçevesinde ele alınacaktır.

a. Hayrat hademeliğine ilişkin düzenlemeler

Cumhuriyet döneminde köy imamları hariç hayrat hademelerinin "intihabı, tayin ve azilleri"ni düzenleyen ilk nizamname, DİR ve EUM tarafından hazırlanıp İVH'nin 12 Ağustos 1928 tarih ve 6995 sayılı kararı ile yürürlüğe girmiştir.[169] Bu ilk Cami Hademesi Nizamnamesi kırk iki maddeden oluşur ve aynı cami ve hayrat hademelerinin tasnifini düzenleyen talimatnamelerde olduğu gibi Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nin devamı niteliğindedir. Siyasal iktidarların hayrat hademeliğine bakışı temelinde şekillenen bu devamlılık zaman içerisinde bazı başlıklarda kırılmaya uğrayacaktır. Bu bağlamda üzerinde duracağımız ilk konu, vakfiye şartlarına bağlı görevlerin nasıl verildiğidir.

Vakfiye şartlarına bağlı görevler

Camilerin de içerisinde olduğu hayır müesseselerinde görev yapan hayrat hademelerinin tasnifini çözümlemeye çalıştığımız bölümde gördüğümüz gibi, 1870 ve 1873 Tevcih-i Cihat Nizamnamelerine göre, eğer bir vakıf görevi vakfiye şartlarına bağlı ise "şart-ı vâkıf ve teâmül-i kadîm" nasılsa o şekilde muamele yapılmalıdır.[170] Bu maddenin 1913 nizamnamesindeki muadili olan altıncı madde ise şu şekildedir:

> Meşrûta olan cihât ehliyyeti tahakkuk eden meşrût lehine usûl-i şer'iyyesine tevfîkan tevcîh olunur.[171]

---

[169] **BCA BKKK,** 30 18 01 01 / 30 50 9. Bkz. EK 8. Köy imamlarıyla ilgili ilk düzenleme ise 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu'nda yapılmıştır. Bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 170, s. 696-722.
[170] **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 2, s. 178 ve **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 3, s. 502.
[171] **Düstur,** 2. Tertip, Cilt:5, No: 244, s. 609.

Buna göre nizamnamenin yürürlüğe girdiği 5 Ağustos 1913 tarihinden itibaren bir görev vakfiyede belirli bir kişiye şart koşulmuş olsa bile, o kişinin söz konusu vakıf görevini elde edebilmesi için ehliyetinin "tahakkuk" edilmesi gerekecektir. Nizamnamede adayın vakfiyedeki ilgili göreve ehliyetli olup olmadığının nasıl saptanacağına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Cumhuriyet dönemindeki ilk Cami Hademesi Nizamnamesi'ne baktığımızda, konuyla ilgili hükümlerin onuncu maddede belirtilmiş olduğunu görürüz.

> Evlâda meşrut hizmetlerde evlât İlâhiyat Fakültesi veya İmam ve Hatip Mektebi mezunu olduğu veya imtihanda bu kabil hizmetler için ehliyetini isbat eylediği takdirde babasına ait olan hizmet evlâda verilir.[172]

Mehmet İpşirli'nin belirttiği üzere İmparatorluk döneminde bazı vakıf görevlerinin ve mütevelliliklerin dağıtımındaki temel kural görevlerin babadan oğula intikaliydi.[173] Bu kural ileride ayrıntısıyla göreceğimiz gibi Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de büyük ölçüde devam ettirilmiştir. Söz konusu maddede doğrudan "evlât" kelimesinin tercih edilmesi de bu devamlılığın neticesinde şekillenmiş olmalıdır. Maddenin içeriğine geçersek, üzerine şartlı görev koşulmuş kişinin eğer İlahiyat Fakültesi veya İmam-Hatip Mektebi mezunu ise ilgili göreve doğrudan atandığını, fakat bu okullardan mezun değil ise atanabilmesi için söz konusu görevin imtihanından başarıyla geçmesi gerektiğini görürüz. Yani, şartlı görevi üzerine almak isteyen "evlat" da diğer adayların girdiği imtihana girecek ve şayet başarılı olursa görev ona devredilecektir. Örneğin söz konusu görev imamlık ve/veya hatiplikse adayın "kitabetten, akaitten, ibadattan, tecvitten, siyeri nebeviyeden" beşer soruyu cevaplandırması ve "aşri şerif" okuyarak tecvitteki bilgisinin ve "eda ve sadasının" yeterli olduğunu kanıtlaması gerekecektir.[174] Dolayısıyla şartlı vakıf görevlerinin verilmesi bahsinde, 5 Ağustos 1913 tarihli Tevcih-i Cihat Nizamnamesi ile 12 Ağustos 1928 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesi arasında ehliyetin nasıl saptanacağının ayrıntılandırılmasında bir farklılık varsa da, konunun özüne ilişkin herhangi bir farklılık yoktur. İki nizamnamede de şartlı görevin ehliyetini ispat eden adaya verileceği hükmü korunmuştur.

---

[172] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1148.
[173] İpşirli, "Cihet", s. 547.
[174] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1149.

DİR, vakfiye şartlarının yerine getirilmesini kurum için hukuki bir dayanak ve en önemli öncelik olarak değerlendirmiş ve bu bağlamda ilgili hükmün uygulanmasına ilişkin durumlara oldukça hassas yaklaşmıştır. Örneğin, Konya'daki Şeyh Ahmet Vakfı'na dahil olan Aziziye Camii'nin h.1087 tarihli vakfiyesine göre vaizlik görevi vakıf kurucularının evlatlarına tahsis edilmiştir. Fakat muhtemelen 1920'li yıllarda vakıf kurucularının evlatlarından "ehil bir zat" bulunamamasından dolayı vaizlik görevi dışarıdan aday olan Ali Rıza Efendi'ye verilmiştir. Ali Rıza Efendi görev üzerindeyken vefat edince ve vakıf kurucularının soyundan gelen Ömer Faruk oğlu Mehmet Nazım Efendi de 14 yaşında olunca, Konya Müftülüğü görevin kime devredileceği konusunda şüpheye düşmüştür. Bu şartlar altında müftülük konunun çözüme kavuşturulması için 11 Temmuz 1931 tarihinde DİR'ne müracaat edecektir. Diyanet'in müracaat sonrası Konya Müftülüğü'ne cevabı şu şekilde olmuştur:

> Evlada meşrut hizmetlerin ancak evlada verilebileceği nizamnamede sarihtir. Evlat İlahiyat Fakültesi, yahut İmam Hatip Mektebi mezunu olursa nizamnamenin tarifi veçhile onlara, bunlardan olmazsa yine nizamnamenin mevadd-ı muayyenesine tevfikan evlada verileceği şüphesizdir. Onuncu maddedeki bilimtihan isbat-ı ehliyet fıkrasında ehliyetten maksat ehliyet-i mutlakadır. Evlat bilfiil imtihana girecek bir sinde olursa hemen ehliyet-i mutlaka imtihanına davet olunur. Eğer sagir ve bununla beraber tahsilde olursa cihet-i mezkure bilimtihan isbat-ı ehliyet eden bir zat niyabetile sagire tevcih ve nizamnamenin on altıncı maddesine tevfikan ifayı muamele olunur. Onuncu maddede mutlak bırakılan ehliyeti takyid ve bu suretle ehliyeti tahakkuk eden büyük evlat için kabul edilmek istenilen bir hakkın tahsilde bulunup sinn-i nizamisi gayesine kadar ehliyet-i mutlakasını ispat edecek olan küçük evlada teşmil edilmemesi için hiçbir esas yoktur. Sagir ve kebir bütün evlada şamil olmak üzere ve münhasıran meşrutalar hakkında vaz edilmiş olan nizamnamenin onuncu maddesini (Meşruta olan cihatın bilfiil ehliyeti tahakkuk eden meşrut lehine verileceği, ehliyet-i mutlakaya itibar olunmadığı) tarzında salahiyet fevkindeki tefsire mahal yoktur. Madem ki cihet meşrutadır, meşruta olan bir cihet hiçbir zaman vakfiye hilafına olarak başkasına verilemez. Gayri meşrutalarda bile ilmi hizmet eshabının evladına bir hak bahşeden on dördüncü madde ile istidlal de yerinde değildir. Babası bizzat hizmet sahibi olmak gayri meşrutalara aittir. Şimdiye kadar evlad-ı vakıfın kendi haklarını aramaması ve bugüne kadar evlad-ı vakıftan ehil bir zat bulunamamasile başkasına tevcih edilegelmiş olması da meşrutunlehlerin haklarının sukutunu istilzam etmeyeceğinden işarı sabık veçhile ifayı muamele olunması hususunun Konya Müftülüğü'ne cevaben işarı tezekkür kılındı.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> Rifat[175]

[175] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 132-133.

Konya Müftülüğü'nün müracaatı elimizde olmadığı için tam olarak bilemesek de, DİR'nin cevabından anladığımız kadarıyla müftülük, vakıf kurucularının soyundan gelmesine rağmen yaşının küçük olması dolayısıyla vaizliğin Mehmet Nazım Efendi'ye verilmesini doğru bulmamıştır. Müftülüğe göre görev bu şartlarda Mehmet Nazım Efendi'ye verilirse, ehliyet imtihanına "itibar olunmadığı" gibi bir izlenim doğacaktır. Cami Hademesi Nizamnamesi'nin bu şekilde yorumlanmasına DİR'nin tepkisi sert olmuştur. Gerçekten de nizamnamenin onuncu maddesinde kendisine cihet tahsis edilen evladın yaşının küçük veya büyük olmasına ilişkin hiçbir ifade yoktur. Maddede sadece "evlat" denilmektedir. Ayrıca anlaşılan o ki Konya Müftülüğü, nizamnamenin ileride ayrıntısıyla duracağımız on altıncı maddesini anlamamış veya hiç hesaba katmamıştır. Bu maddede babalarından intikal eden görev hakkı bulunup yaşlarından dolayı göreve getirilemeyecek çocuklara ilişkin nasıl bir yol izleneceği ayrıntısıyla açıklanmıştır.[176] DİR'ne göre hak sahiplerinin şimdiye kadar haklarını aramamalarının bir önemi yoktur. Kanaatimizce Diyanet'in Konya Müftülüğü'ne bu cevabının erken Cumhuriyet dönemi belgelerinde nadir rastladığımız sertlikte olmasının nedeni tam da burasıdır. DİR meseleyi tek bir olay üzerinden ele almamıştır. Diyanet cephesinden bu meseledeki esas önemli nokta, Cami Hademesi Nizamnamesi ile kanuni olarak da resmiyete dökülen vakfiye şartları ve kadim geleneklere büyük ölçüde zeval gelmesinin önüne geçmektir. Yani DİR muhtemelen büyük mücadeleler sonucu yasal statüye de büründürdüğü yüzlerce yıllık dini ve geleneksel bir hükmün çiğnenmesine ne olursa olsun geçit vermek istememiştir. Diyanet bu sebeple "kraldan çok kralcı" bir tavır sergilemiştir. Çünkü mesele Şeyh Ahmet Vakfı'nın kurucularının hakkı değil, "hak"tır; hem de erken Cumhuriyet döneminde kazanılmış bir "hak".

Erken Cumhuriyet dönemindeki ikinci Cami Hademesi Nizamnamesi, birincisinin aksine sadece EUM tarafından hazırlanmıştır. EUM'nün yeni nizamnamesi Şura-yı Devlet'e sunulmuş ve 22 Nisan 1935 tarihinde İVH'nce onanarak yürürlüğe girmiştir.[177] Nizamnamenin üçüncü maddesinde yer alan "Meşrut olan hizmetler için yalnız ehliyet imtihanı yapılır" cümlesi, vakfiyede üzerine şart koşulmuş adayın ehliyetini ispat ettikten sonra göreve atanma usulünün devam ettiğini bize tanıtlar.[178] Nizamnamedeki bazı maddelerin değiştirilmesi ve

[176] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1149.
[177] **BCA BKKK,** 30 18 01 02 / 53 30 8. Bkz. EK 9.
[178] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 156, s. 725.

çeşitli fıkraların eklenmesine ilişkin 1936 ve 1938 senelerinde yapılan değişikliklerde de nizamnamenin konu bağlamındaki özüne dokunulmamıştır.[179] 1935'teki İkinci Cami Hademesi Nizamnamesi'nden sonra bu konudaki ilk kapsamlı düzenleme, 21 Nisan 1952 tarihinde "Hayrat Hademesi Tüzüğü" başlığı altında yapılmıştır.[180] Dolayısıyla araştırmamızın zamansal kapsamının sınırı olan 1950'ye kadar, cami ve hayrat hademelerinin tasnifi bölümünde gördüğümüz uygulamaların aksine, vakıf görevlerinin verilmesine ilişkin olarak vakfiye şartlarına ve kadim geleneklere riayet edilmeye devam edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yani 1928 nizamnamesinin diliyle söylersek, üzerine şartlı görev koşulmuş "evlat" ehliyetini ispat ettiği takdirde 1930 ve 40'lı yıllarda görevi üzerine almaya devam etmiştir. Peki diğer "evlatlar"?

Hayrat hademeliğinin babadan oğula geçme usulü

Ertan Gökmen, İmparatorluk döneminde hayrat hademelerinin göreve atanma ve görevden alınma usullerini sorunsallaştırdığı makalesinde, imamlık, hatiplik, müezzinlik gibi görevlerin vefat sebebiyle boşaldığında bu görevlere genellikle ölen kişinin oğullarının atanmış olduğunu söyler. Hatta bazı durumlarda ölen kişinin göreve atanabilecek oğlu olduğu halde, başka bir kişi haksızlık yaparak göreve el koysa dahi, durum tespit edildiği noktada haksız olarak göreve el koymuş kişi işten el çektirilerek görev hak sahibine geri verilmiştir. Ancak Gökmen, bu durumda bulunan hak sahiplerinin ehliyetli olup olmamaları konusuna değinmemiştir.[181] Gerçi yine Gökmen'in verdiği bilgilere göre, ehliyetli olmasalar dahi ilgili görevde uzun süre duramayacaklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira "görevin yerine getirilmesini engelleyecek düzeyde dinî bilgi donanımına sahip olmamak" hayrat hademelerinin görevden alınmalarını gerektirecek en önemli nedenlerden biridir. Gökmen makalesinde, gerek halkın ve cemaatin şikayeti üzerine gerek tespit edilmek suretiyle "nâ-ehl ve cühelâdan" oldukları gerekçesiyle 18. yüzyılın ortaları ve 19. yüzyılın başlarında birçok hayrat hademesinin görevden alınmasının örneklerini

[179] İlgili değişiklikler için sırasıyla bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 18, No: 23, s. 176-181 ve **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 19, No: 90, s. 319-320.
[180] Bunun için bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 33, No: 205, s. 1350-1359.
[181] Ertan Gökmen, "Osmanlı Devleti'nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması: Manisa-Demirci Örneği (1690-1830)", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 42, No: 4, Ekim-Kasım-Aralık 2006, s. 117.

vermiştir.[182] 1870 senesine gelip ilk Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'ne baktığımızda hayrat hademeliğinin babadan oğula geçme usulünün, "îfâya ehliyyet ve iktidârı mütehakkık" olmak kaydıyla yasalaştırılarak devam ettirildiğini görürüz. Görevin "hariçten" bir kimseye verilebilmesi için, vefat eden hademenin ya oğlunun olmaması ya da oğullarının hiçbirinin yeterli ehliyete sahip olmamaları gerekmektedir. [183] Ayrıntılarda çeşitli farklılıklar olsa da 1873 ve 1913 nizamnamelerinde de meseleye genel olarak aynı şekilde yaklaşılmış olduğu söylenebilir.[184]

Cumhuriyet döneminin 1928'de yürürlüğe giren ilk Cami Hademesi Nizamnamesi'nde de vefat durumunda hayrat hademeliği görevinin babadan oğula geçmesine ilişkin kadim geleneğin öz itibariyle korunduğunu görürüz. Bu noktada ileride inceleyeceğimiz 1935 nizamnamesinde konuya ilişkin yapılan değişikliklerin radikalliğini daha iyi anlayabilmemiz için, 1928 nizamnamesindeki ilgili maddelerin üzerinde ayrıntısıyla durmamız gerekir. Bu nizamnamede vefat durumunda görevin babadan oğula geçmesini sağlayan hükümler temel olarak on dördüncü ve on beşinci maddelerde dile getirilmiştir. Maddeler şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Madde 14: İlmi hizmet ashabının vefatında yetişmiş oğlu bulunmaz veyahut bulunur da imtihanda kazanmazsa yahut hizmeti kabul etmezse hizmet küçük oğlu bulunduğu takdirde müsabaka ile ehliyetini gösteren başka bir kimsenin niyabetile küçük oğluna verilir. Küçük oğullar çok ise hizmet yaşça büyüğünün hakkıdır.
> Madde 15: Bir şahıstan inhilâl eden müteaddit hizmetlerin verilmesinde o şahsın yetişmiş oğulları bulunduğu ve hariçten müsabaka imtihanına girenlerle müsavi kaldıkları takdirde tercih olunurlar; ve bunlar ehliyette birbirlerile müsavi olurlarsa aralarında kur'a çekilir.[185]

Açıkça söylemek gerekirse bu maddeleri yorumlamak bizim için oldukça güç oldu. Zira nizamnameyi kaleme alanların yaşadığı dönemde hayrat hademeliğinin babadan oğula geçmesi son derece doğal bir durum olduğu için, bu geleneğin vefat durumunda uygulanacağı ayrı bir maddede açık olarak belirtilmemiştir. Bu sebeple ilgili maddeler hakkındaki ilk yorumumuz 1928 nizamnamesiyle birlikte hayrat hademeliği görevlerinin babadan oğula geçme geleneğinin kaldırılıp sadece basit bir

---

[182] **A.g.m.,** s. 113-114.
[183] **Düstur,** 1. Tertip, Cilt: 2, s. 177.
[184] 1870, 1873 ve 1913 tarihli Tevcih-i Cihat Nizamnameleri arasında bu konu özelindeki farklar için bkz. Kaya, **a.g.m.,** s. 215-218 ve 229-230.
[185] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1149.

ayrıcalığa dönüştürüldüğüne yönelik olmuştu. Fakat nizamname maddeleri ile maddelerin uygulanışına ilişkin belgeleri karşılaştırdığımızda çeşitli uyuşmayan noktalar olduğunu gördük ve yorumun doğruluğu konusunda kararsızlığa düştük. Tam bu esnada Bafra Müftülüğü ile DİR Müşavere Heyeti arasındaki bir yazışma imdadımıza yetişti. Bizi büyük bir yanlışa düşmekten son anda kurtaran müftülüğün 21 Temmuz 1931 tarihli tahriratına Müşavere Heyeti'nin verdiği yanıt şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Bafra: Hademe-i Hayrat Nizamnamesi'nin (15) inci maddesinde bir şahıstan inhilal eden müteaddit hizmetlerin o şahsın yetişmiş oğullarına tevcihinde hariçten müsabakaya iştiraki arzu edenler müsabaka imtihanına kabul edilecekleri tasrih olunmakta ise de inhilal edecek tek bir hizmetinde o şahsın yetişmiş oğluna tevcihinde kezalik hariçten müsabakaya talip olanların iştiraklerine müsaade olunup olunmayacağında tereddüt hasıl olmakla istizanı keyfiyete dair müftülükten gelen 21/7/931 tarih ve 4 no.lu tahrirat okundu.
> (14) üncü maddede ... (16) ıncı maddenin birinci ve ikinci fırkasındaki müsabaka kaydından da anlaşılacağı veçhile babalarının vefatile inhilal edecek ilmi hizmetlere talip olan evladın hariçten taliplerle birlikte müsabaka imtihanına mecbur olduğunun mezkur maddeler uhdelerinde tek bir hizmet olan hizmet, ashabının evladına ait bulunduğunun Bafra Müftülüğü'ne işar buyurulması tezekkür kılındı.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> Rifat[186]

Bafra Müftülüğü'nün kararsızlığı ve Müşavere Heyeti'nin yanıtından anladığımız kadarıyla vefat eden hayrat hademesinin üzerindeki görev sayısı, ilgili görevlerin ne şekilde dağıtılacağını doğrudan etkilemektedir. Nizamnameyi hazırlayanların indinde vefat durumunda hayrat hademeliği görevi "tabii" babadan oğula geçecektir. Dolayısıyla on dördüncü maddede yer alan "İlmi hizmet ashabının vefatında yetişmiş oğlu bulunmaz veyahut bulunur da imtihanda kazanmazsa" şeklindeki ifadeler, vefat eden hayrat hademesinin reşit oğlu varsa ve sınava girerek başarılı olursa görevin ona verileceğine işaret etmektedir. Maddenin devamında yer alan görevin reşit olmayan oğula niyabetle verileceğine dair kısmı bir kenara bırakıp on beşinci maddeye geçersek, vefat eden hayrat hademesinin üstünde birden fazla görev olduğu takdirde, yani aynı zamanda hem imamlık hem hatiplik hem de müezzinlik yapıyorsa, dağıtımın nasıl yapılacağını öğreniriz. Buna göre, eğer birden fazla görevi olan bir hayrat hademesi vefat ettiğinde, tek bir görevi olan hayrat hademelerinin vefatında yapıldığı gibi görev, sınavda başarılı olan reşit oğula

[186] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 149.

doğrudan verilmeyip, görevi kazanmak için sınava girme hakkı herkese açık tutulmuştur. Vefat eden hayrat hademesinin oğulları ancak diğer adaylardan fazla puan alırlarsa veya diğer adaylarla eşit puana sahip olurlarsa görev onlara verilecektir. Bafra'daki örnekte vefat eden hayrat hademesinin sadece bir görevi olduğu için görev oğluna aittir. Dolayısıyla sınav dışarıdan gelecek olası adaylara açık olmayacaktır. Görevin reşit olmayan oğula nasıl verileceğini yorumlayabilmemiz için ise, "İlmi hizmet ashabının vefatında yetişmiş oğlu bulunmaz veyahut bulunur da imtihanda kazanmazsa" şeklindeki ifadeleri bu defa tersten değil olduğu gibi değerlendirmemiz gerekir. Buna göre ilgili görev böyle bir durumda sınavda başarılı olan bir kişinin vekaletinde vefat eden hayrat hademesinin reşit olmayan oğluna, eğer oğulları birden çok ise bunların en büyüğüne verilecektir. Nizamnamenin otuz sekizinci maddesine göre, bu surette verilen görevlerde "vekil ile asil arasında uzlaşılmamış ise aylık yarı yarıya taksim" olunacaktır.[187] Görevin "niyabet" usulüyle verilmesindeki diğer ayrıntılar 1928 nizamnamesinin on altıncı maddesinde belirtilmiştir.

> Madde 16: Küçük iken başkaca bir şahıs niyabetile ilmi hizmetlere tayin edilmiş olanlar mesleke ait ilim tahsilinde bulunmak ve muvazzaf askerliğini ikmal etmek şartile yirmi dört yaşına kadar müsabaka imtihanı isteyeceklerdir. On beş yaşına girdiği halde tahsilde bulunmıyanların veya tahsilde bulunduğu halde yirmi dört yaşına kadar müsabakaya girmiyenlerin veya imtihanda diğerlerile müsavi derecede ehliyet göstermiyenlerin hizmetleri müsabakada kazananlara verilir. Bilmüsabaka tayin edilmiş olan naipler imtihandan müstesna olup çocuktan inhilal eden hizmet kendilerine verilir.[188]

Maddeye göre hayrat hademeliği için reşit olma yaşı on beştir. Eğer niyabetle görev almış çocuk eğitimine devam etmiyorsa veya sınava girip en az diğer adaylar kadar başarılı olamadıysa babasından miras kalan görev ondan alınacaktır. Eğer on beş yaşına girdiği halde eğitimini sürdürüyorsa, yirmi dört yaşına kadar sınava girip görevi bizzat üzerine alma hakkı devam edecektir. Kanaatimize göre 1870'deki ilk Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nde başlayan ve diğer nizamnamelerde devam ettirilmiş olan, vefat durumunda görevin babadan oğula geçmesi konusunun söz konusu nizamnamelerin bütünü içindeki ağırlığı ve dile getirilişlerindeki ayrıntılar, bu geleneğin kaba bir nepotizm örneği olarak değerlendirilmesini engelleyecek boyuttadır. Bu kadim geleneğin sadece usta-çırak ilişkisi içinde hayrat hademeliğinin

[187] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1152.
[188] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1149.

devamının sağlanmasının garantiye alınma isteğinden kaynaklanmış olduğunu söylemek de eksik bir açıklama olacaktır. Umut Kaya, 1870 Tevcih-i Cihat Nizamnamesi temelinde, hayrat hademesi babanın vefatı üzerine maddi olarak müşkül durumda kalabilecek oğul açısından, "Osmanlı'nın bu sisteminin adeta bir sosyal güvence" oluşturduğunu söyler. Kaya, 1873 nizamnamesinin ise, görevlerin "hangi şartlarda yaşı küçük olan oğluna verileceğini, yaşı küçük olan kişinin yerine kimin nasıl görev yapacağını ve bu durumun ne kadar devam edeceğini" düzenlediğini söyleyerek, bu durumun nizamnamenin "sosyal güvenlik endişesinden kaynaklanmış bir düzenleme olduğu intibaını uyandırmakta" olduğunu belirtmiştir.[189] Kaya'nın 1870 ve 1873 nizamnameleri özelindeki tespitlerine aynen katılıyoruz. Dahası anlaşılabileceği üzere, bu tespitlerin 1913 Tevcih-i Cihat Nizamnamesi ve Cumhuriyet dönemindeki 1928 Cami Hademesi Nizamnamesi için de geçerli olduğu kanısındayız. Sonuç olarak kanaatimizce, hayrat hademeliğinin babadan oğula doğrudan veya niyabetle geçme geleneğinin sürdürülmesinin nedeni, görevin nesilden nesile geçirilerek devamlılığını sağlamak olduğu kadar vefat eden görevlinin oğullarına bir tür sosyal güvenlik sigortası oluşturmaktır.[190]

Buraya kadar konuyla ilgili açımlamaya gayret ettiğimiz hususlar ağırlıklı olarak nizamnamelerdeki hükümlerle ilgiliydi. Fakat bunu yaparken bile, Bafra Müftülüğü'nün ele aldığımız tahriratı olmasaydı yanlış noktalara savrulmamız işten bile değildi. Bu noktada söz konusu nizamnameler kadar, nizamnamelerdeki hükümlerin uygulanışının da önemi açığa çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1928 Cami Hademesi Nizamnamesi'ni DİR ile EUM beraber hazırlamıştır. Bu sürecin nasıl işlediği hakkında elde edebildiğimiz tek bilgi, nizamnamenin ilk olarak DİR tarafından hazırlandığı daha sonra EUM'nden görüş alındığıdır.[191] Dolayısıyla Evkaf'ın nizamnameye hangi ölçüde müdahale edebildiğine, hazırlık aşamasında iki kurum arasında yaşanmış olası tartışmalara, hangi kurumun hangi maddenin hazırlanmasında etkin olduğuna ve/veya hangi maddenin nizamnameye dahil olmasında ısrarcı olduğuna dair elimizde hiçbir bilgi yoktur. Bununla birlikte DİR Müşavere Heyeti'nin kararlarına baktığımızda, nizamname hükümlerinin Diyanet

---

[189] Kaya, **a.g.m.,** 216-218.

[190] Bu, hayrat hademelerine özgü bir uygulama değildir. 18. yüzyıldan itibaren bir Osmanlı bürokratının vefatı durumunda da boşta kalan görev bir "aile mirası" olarak büyük oğula devredilmiştir. Bkz. Özgür Türesay, **Être intellectuel à la fin de l'Empire ottoman : Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), INALCO, Paris, 2008, s. 45-46.

[191] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 6. Bkz. EK 10-A ve 10-B

tarafından uygulanışına dair üzerinde tartışabileceğimiz bazı önemli bilgileri elde etmek mümkün gözükmektedir. Bu bağlamda ilk olarak Müşavere Heyeti'nin vefat durumunda görevin babadan oğula geçmesi hakkındaki 1931'de verdiği şu karara bakmak ön açıcı olacaktır:

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	19/1/931 ve	29 Şaban 349	(İmza var)	

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
23	Karar 22	Sadıra 22	1

Niğde: Koyunlu Karyesi'nde bulunan Aşağı Mahalle Camii Şerifi'nin hatibi İsmail Efendi'nin vefatile münhal olan hatipliğin müteveffayı mumaileyhin kebir oğlu Mahmut Efendi'ye tevcihi muvafık olduğu tezekkür kılındı.

D. İ. Reisi Rifat[192]

Bu karar 1920'li ve 30'lu yıllardaki hayrat hademeliği görevlerinin babadan oğula geçmesine ilişkin benzer yüzlerce karardan bir tanesidir. Müşavere Heyeti'nin bu konudaki kararları neredeyse kelimesi kelimesine aynıdır. Bu bağlamda ilk bakışta, DİR'nin vefat durumunda hayrat hademesi görevlerini dağıtırken 1928 nizamnamesinin hilafına sınavı hiçe saydığı akla gelebilmektedir. Zira kararda Mahmut Efendi'nin sınava girip başarılı olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Müşavere Heyeti'nin kararlarına bakarken unutulmaması gereken husus, bunların büyük çoğunluğunun müftülüklerden gelen yazılara yanıt niteliğinde olduğudur. Heyet kararlarında, müftülüklerden gelen talepler, dilekler, şikayetler çoğu zaman yer almamakta veya bunlardan ancak özet şeklinde bahsedilmektedir. Dolayısıyla biz müftülüklerden gelen yazıların içeriklerini tam olarak bilemeyiz. Bu bilgiler çerçevesinde yeniden yukarıdaki örnek belgemize dönersek, Niğde Müftülüğü bizim göremediğimiz müracaatında, vefat eden hatip İsmail Efendi'nin oğlu Mahmut Efendi'nin sınava girip başarılı olduğunu ve bu bağlamda Cami Hademesi Nizamnamesi'nin ilgili maddesi uyarınca göreve atanmasında bir sakınca olup olmadığını sormuş olabilir. Müşavere Heyeti kararını açıklarken belki de bütün bu süreci sayıp dökmek yerine, laf kalabalığını önlemek adına hatipliği kestirmeden Mahmut Efendi'ye vermiştir. Tabii belirtmekte fayda var ki, Müşavere Heyeti'nin Güzel Su Nahiyesi'nde bulunan Can Paşa Camii hatibi Naim Efendi'nin vefatıyla boşalan hatiplik görevini, "mutevaffa-i mumaileyhin kebir oğlu Vehbi Efendi'ye bil-imtihan tevcih" kılmış olduğuna ilişkin 11 Haziran 1931

[192] **DİB DİYKKD**, 1931-A, s. 60.

tarihli kararına benzer de birçok kararı vardır.[193] Yani arşivlerden elde ettiğimiz belgelere dayanarak, erken Cumhuriyet döneminde DİR'nin, 1928 nizamnamesine aykırı olarak vefat durumunda boşalan görevleri sınavsız dağıtıp dağıtmadığı tespit edilemez. Bununla birlikte Diyanet'in hayrat hademeliğinin babadan oğula geçme geleneğine nasıl baktığını çözümlememize yardımcı olacak belgeler de yok değildir. Bu bağlamda, Tavşanlı Müftülüğü'nün mazbatasına DİR Müşavere Heyeti'nin 16 Kanunusani 1932 tarihinde verdiği şu yanıt incelenmeyi hak etmektedir.

Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Heyeti

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	16/1/932		(İmza var)	

Sadıra numarası 192

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
15	Karar 15		2

Tavşanlı: Gümüş Nahiyesi'ne tabi Kınık Karyesi'nde bulunan camii şerif hatibi Halil Efendi'nin vefatile münhal olan hatipliğin –müteveffayı mumaileyhin sekiz yaşında sagir bir oğlu var ise de mecnun olduğundan– Osman oğlu Bayram Efendi'ye asaleten tevcihi hakkındaki mazbata ve inha okundu.
Mezkur sagir mecnun olarak mı tevellüt etmiş yoksa sonradan mı duçar-ı cinnet olmuş, sinni nizamı dahilinde iade-i afiyet etmesi memul müdür? Ve cinnetinin derecesi nedir? Tabip raporile bildirilmesi hususunun mahalli müftülüğüne işar buyrulması tezekkür kılındı.

D. İşleri Reisi
Rifat[194]

DİR, Tavşanlı Müftülüğü'nün Halil Efendi'nin oğlunun ruhi durumu hakkındaki mütalaasını yeterli bulmamıştır. Hatta Tavşanlı Müftülüğü'ne karşı üstü kapalı bir güvensizlik duyulduğu bile söylenebilir. Ertan Gökmen, VGM Arşivi'nde bulunan hurufat defterlerindeki bilgilerden, XVII. yüzyılın sonundan XIX. yüzyılın ortalarına kadar cami ve mescitlere yapılan atamalar ve görevden almaların günü gününe tespit edilebileceğini belirtir. Gökmen, makalesinde hayrat hademelerinin atanma ve görevden alınma usulleri içerisinde, dışarıdan yapılan müdahaleler ile haksızlıkları da ele almıştır. Buna göre, cami ve mescitlerdeki görevlerde "gözü olan" pek çok kişi türlü yöntemlerle haksızlık yaparak görevleri üzerlerine almışlardır. Gökmen'in üzerinde durduğu haksızlık türlerinden biri de "küçük yaşta cihete sahip olan kişilere yapılan haksızlıklar"dır.[195] Bu bağlamda, vefat eden hayrat hademelerinin reşit olmayan oğullarının haklarının gasp edilmesinin öteden beri bir sorun oluşturduğu söylenebilir. DİR'nin, ele aldığımız örnekteki Tavşanlı

[193] Söz konusu karar için bkz. **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 32.
[194] **DİB DİYKKD**, 1932, s. 16.
[195] Gökmen, **a.g.m.,** s. 110-117.

Müftülüğü'ne karşı güvensizliğe kadar varan hassasiyetinin sebeplerinde biri bu olmalıdır. Fakat kanaatimizce Diyanet'in konu üzerindeki hassasiyetinin en az bunun kadar önemli olan diğer bir sebebi de, görevin babadan oğula geçmesi geleneğinin bütün şartlar zorlanarak sürdürülmesi isteğidir. DİR Müşavere Heyeti'nin Tokat Müftülüğü'nün talebi doğrultusunda aldığı 1 Şubat 1931 tarihli kararı da bu kanaatimizi destekler niteliktedir.

Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Heyeti

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	1/2/931 ve	13 Ramazan 349	(İmza var)	

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
65	Karar 57	Sadıra 57	3

Tokat: Arzupınar Karyesi'nde bulunan camii şerif imam ve hatibi Hacı Hasan Efendi'nin vefatile münhal olan imamlık ve hatiplik hizmetlerinin (24) üncü maddeye tevfikan müteveffayı mumaileyhin büyük oğlu Abdullah Efendi'ye tevdii muvafık olduğu tezekkür kılındı.

Diyanet Reisi
Rifat[196]

Vefat durumunda hayrat hademeliğinin kime devredileceğine yönelik Müşavere Heyeti'nin kararlarında genellikle sadece, görevin büyük oğula verildiği yazılır. Bu devir, 1928 Cami Hademesi Nizamnamesi'nin on dördüncü maddesinin gereğidir. Fakat görüleceği gibi bu kararda nizamnamenin yirmi dördüncü maddesine atıf yapılmıştır. Bunun basit bir yazım hatası olma olasılığı çok düşüktür. Zira on dördüncü maddenin gereği olarak yapılan devir işlemleri kararlarında Müşavere Heyeti'nin madde numarası vermek gibi bir adeti yoktur. Tabii bu mutlak olarak yukarıdaki örnekte bir yazım hatası yapılmadığının kanıtı olamaz. Yani Müşavere Heyeti bu kararında on dördüncü maddeye atıf yapmak isteyip karara yirmi dördüncü madde yazılmış olabilir. Fakat yirmi dördüncü maddeye baktığımızda, ilgili görevin bu maddenin gereği olarak da verilebileceğini görürüz. Bu bağlamda, Müşavere Heyeti'nin hatip Hacı Hasan Efendi'nin vefatının ardından verdiği bu kararda genel üslubunun dışına çıkarak madde numarası belirtmesi tesadüf eseri olmasa gerektir. Bu noktada, 1928 nizamnamesinin yirmi dördüncü maddesine bakmak tartışmanın geliştirilmesine katkı sunacaktır.

> Madde 24: İlân edildiği halde talip çıkmayan îlmî hizmetlere, encümenler münasibini vekil suretile imtihansız alırlar; fakat bunların aylıkları tam verilir.[197]

[196] **DİB DİYKKD**, 1931-A, s. 95.

Müşavere Heyeti'nin yukarıdaki kararında yazım hatası yapılmadığını kabul edersek, Abdullah Efendi'nin niye on dördüncü madde uyarınca değil de, yirmi dördüncü madde uyarınca göreve atandığı sorusunu yanıtlamamız gerekir. Örneğe baktığımızda Abdullah Efendi'nin on dördüncü maddeye göre sınavdan başarılı olduğu veya on beşinci maddeye göre olası adaylarla eşit puan aldığı takdirde göreve atanmasının önünde hiçbir engel gözükmemektedir. O halde geriye tek bir seçenek kalmaktadır; Abdullah Efendi ilgili sınava girmiş, ama kazanamamıştır. Tam bu esnada hayrat hademelerinin seçimini gerçekleştirmekle yükümlü olan encümen devreye girmiştir. 1928 nizamnamesinin üçüncü maddesine göre, "Hizmet sahiplerine ait işlerle meşgul olmak üzere kazalarda müftünün riyasetinde iki âzadan, vilayetlerde keza müftünün riyasetinde dört âzadan mürekkep bir encümen teşkil olunur. Bu encümenin âzası imam, hatip, vâiz veya dersiam olmak şartile vali ve kaymakamlar tarafından intihap edilir."[198] Dolayısıyla bizim, azalarının tamamı Diyanet personelinden oluşan müftünün başkanlığındaki encümenin, Arzupınar Karyesi'nde bulunan camideki görevler için sınava girmiş ama başarılı olamamış Abdullah Efendi'den daha "münasip" bir kişiyi bulamamış olduğunu kabul etmemiz gerekir. Dahası, DİR "genel merkezi" olarak nitelendirilebilecek Müşavere Heyeti de duruma itiraz etmediğine göre encümen ile aynı görüşte olmalıdır. Tabii bütün bu varsayımlar doğru olabilir; yani encümen gerçekten seçeneksiz kaldığı için görevi Abdullah Efendi'ye vermiş olabilir. Bunun oldukça düşük bir olasılık olduğu açıktır. Bize göre, Diyanet'in bütün teşkilat ve personeliyle aynı fikirde olması, bunun bir zihniyet meselesi olduğuna delalet eder. Yani DİR, hayrat hademeliğinin nesilden nesile geçmesi kadim geleneğinin ne olursa olsun sürdürülmesinden yanadır. Bu sebeple Diyanet, sınavda başarılı olamayan Abdullah Efendi'yi şartları zorlamak pahasına dahi olsa, olası daha "münasip" adaylara tercih etmiştir.

Müşavere Heyeti'nin 8 Haziran 1931 tarihli kararında da Diyanet'in hayrat hademeliğinin babadan oğula geçmesi geleneğini ne kadar önemsediğini görebiliriz. Buna göre, "Müteveffa hademenin müstahikki tevcih evladı var iken başkasına tevcih yapmak, hem nizamnameye hem de şimdiye kadar riyasetçe yapılagelen muameleye mugayirdir." Karara, bununla birlikte, 1928 nizamnamesinin "mutlak" olan maddelerine göre "münhal vuku'unda vefat eden hizmet sahiplerinin terk etmiş oldukları evlat, hariç sayılmayıp ahar niyabetile kendilerine tevcih yapılarak bu

[197] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1150.
[198] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1148.

suretle birçok çocukların tahsilleri ve mümkün mertebe maişetleri temin imkanı hasıl olmuş ve bugüne kadar hep muamele bu yolda cereyan ve makamın tasdikine iktiran etmiş" olduğu da eklenmiştir.[199] Peki DİR'nin korunmasını bu kadar önemsediği gelenek, şartlı vakıf görevlerinin vakfiyelere riayet edilerek verilmesindeki gibi 1950'ye kadar devam ettirilebilmiş midir? Sorunun cevabı için öncelikle 6 Şubat 1929 tarih ve 7643 sayılı kanun layihasına ve sonrasında 1935'te yürürlüğe konan erken Cumhuriyet dönemindeki son Cami Hademesi Nizamnamesi'ne bakılmalıdır.

"Umumi ve mülhak bütçelerden tesviye edilen hademe-i hayrat maaş ve ücretlerinin suret-i tesviyesi maaş kanunu ahkâmına tabidir" hükmünü içeren 7643 sayılı kanun layihası, hayrat hademelerinin İmparatorluk döneminden kalma bir takım ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması amacıyla kaleme alınmıştır. Layihanın gerekçesinde konumuzla ilgili olarak şunlar kaydedilmiştir:

> Hademe-i hayrat vezaifini ifa eden imam, hatip, dersiam ve sair vazife ashabı Memurin Kanunu'nda tasrih edilen maaşlı ve ücretli memurlardan madut olmadıklarından maaş ve ücretlerinin itası, ahkâmı hususiyeye tabi tutulmaktadır. Bunun neticesi olarak hilâfet ve saltanat devirlerinde yapılmış bir takım kanun ve nizamnamelerle bahş edilmiş olan imtiyaz ve müsaadata hala nail olmaktadırlar... Tevcih-i Cihat Nizamnamesi makamına kaim olmak üzere yeniden Şura-yı Devletçe tanzim edilmiş olan Cami Hademeleri Nizamnamesi de eski imtiyaz ve müsadaatı muhafaza etmektedir... Bu nizamname ile hizmet sahiplerinin vefatlarında işbu hizmetin, evlatlarına intikalini temin için oğulları tarafından deruhte oluncaya kadar niyabet ve vekâlet suretile ifa ettirileceği ve 38 inci maddesiyle de bu vazifeye mahsus maaş veya ücretin nısfının henüz vazife deruhte etmemiş olan evlatlara verileceği tasrih edilmiştir. Eski zihniyet eseri olarak herhangi bir vazifenin irsen intikalini temine matuf müsaadenin bu devirdeki nizamnamede yer bulması ve bilhassa ifayı vazife ile meşrut maaş veya ücretlerinin ifayı vazifeye başlamadan beşikten itibaren itasının kabul edilmesi hiçbir kanunla kabili telif değildir. Bütçeye de haizi tesir olan bu müsaade ve imtiyazlara artık nihayet verilmek için merbut kanun layihası tanzim edilmiştir.[200]

Cami Hademesi Nizamnamesi'nin 12 Ağustos 1928 tarihinde kabul edildiğini hatırlarsak, siyasal iktidar içindeki bir grubun en başından beri nizamnamedeki bazı hükümlere karşı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Grup, konuyla ilgili mücadelesini 1935 yılında başarıyla sonuçlandıracaktır.

---

[199] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 23-24.
[200] Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** s. 313-314.

22 Nisan 1935 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesi'nde konuya ilişkin iki madde vardır. Nizamnamenin üçüncü maddesinde yer alan "Cami ve mescidlerde açılacak hizmetler müsabaka imtihanile verilir" şeklindeki ifadeler esasında meseleye ne şekilde bakıldığının özeti niteliğindedir.[201] Konu hakkındaki ayrıntılar ise onuncu maddede verilecektir.

> Meşrut olmayan hizmetlerin niyabetle verilmesi usulü kaldırılmıştır. Ölen hademenin muhtaç kalan çocuklarına Evkaf Umum Müdürlüğü'nce muhtacin tertibinden maaş bağlanır. Bağlanacak maaş muhtacin tertibinden verilecek maşların en yüksek derecesinde olur. Ancak hizmetin niyabetle tevcihi takdirinde de verilecek parayı geçemez. Bu maaş, muhtacin maaşı hakkındaki hükümlere tevfikan, on dokuz yaşını bitirinceye kadar verilir. Yalnız ölünün yetişmiş oğlu veya oğulları müsabaka imtihanına girer de kazandıkları numara diğer isteklilerle beraber olursa üstün tutulurlar.[202]

1935 nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, vefat eden hayrat hademesinin görevinin veya görevlerinin oğluna veya oğullarına gerek doğrudan gerek niyabetle devredilmesi geleneği tamamen ortadan kaldırılmıştır. Niyabetle görev devri modern sigortaya dönüştürülürken, görevin sınavda başarılı olmak kaydıyla reşit oğula verilmesi usulünden geriye sadece, adayların eşit puan alması durumunda vefat eden hayrat hademesinin oğlu veya oğullarının diğerlerine üstün tutulacağı hükmü kalmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi iktidarı, daha önce üzerinde ayrıntısıyla durduğumuz 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı EUM'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu ile cami ve mescitlerin idaresini ve personelini DİR'nden alıp EUM'ne vermiştir.[203] Bu şartlar altında hayat hademeleri hakkındaki yeni nizamnamenin EUM tarafından hazırlanması doğal karşılanabilecek bir durumdur. Siyasal iktidar yetki devri sonrasında Evkaf'a hazırlattığı, Cevami ve Mesacidin Tasnifi ve Kadrolarının Tesbiti Hakkında Talimatname hakkındaki görüşünü usulen dahi olsa DİR'nden sorma ihtiyacı duymuştur.[204] Oysa bu defa görebildiğimiz kadarıyla Diyanet işin içine hiç karıştırılmamıştır. İktidar, yeni nizamnamenin hazırlanması görevini EUM'ne vermiş ve Evkaf da gereğini yerine getirmiştir. Sonuç olarak yüzlerce yıllık kadim bir gelenekten kaynaklanan, vefat durumunda hayrat hademeliği görevinin oğula devredilmesi "hakkı"ndan geriye sadece basit sayılabilecek bir ayrıcalık kalmıştır.

---

[201] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 156, s. 725.
[202] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 156, s. 725-726.
[203] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 12, No: 155, s. 551.
[204] Adı geçen talimatname için bkz. **Sicilli Kavanini,** "Cevami ve mesacidin tasnifi ve kadrolarının tesbiti hakkında talimatname", Cilt: 13, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 665-668.

Hayrat hademelerinin memurluğu

Erken Cumhuriyet döneminde hayrat hademeliğiyle ilgili literatüre bakıldığında, hayrat hademelerinin 15 Kanunuevvel 1927 tarih ve 846 sayılı Şura-yı Devlet kararıyla memur statüsünün dışına çıkarıldıkları görülür.[205] Hatta bu karardan sonra hayrat hademelerinin maaşları kesilerek mevcut görevlilerin görevlerine son verilmiştir.[206] O kadar ki, bu kararla hayrat hademelerinin "maddi ve manevi zararları had safhaya ulaşmış", onlar için "ıstıraplarla yüklü bir hayat" başlamıştır.[207] Literatürde bu karar ve iddialar ilk olarak Sadık Albayrak'ın birinci basımı 1973 yılında yapılan *Türkiye'de Din Kavgası* adlı kitabında yer almıştır.[208] Albayrak'a göre, Şura-yı Devlet'in verdiği karar sonrasında hayrat hademeleri artık "memur sayılmıyor, ikinci derecede vatandaş sınıfına sokulmuş oluyorlardı". Albayrak, bu tespitinden sonra söz konusu Şura-yı Devlet kararının bir kısmını olduğu gibi alıntılamıştır. Uzun olmasına karşın, konunun önemine binaen kararı biz de Albayrak'ın adı geçen çalışmasından doğrudan alıntılamayı uygun gördük.

> Memurların hayrat-ı şerîfeden bir hizmeti kabul ve ifâ edip edemeyeceklerinin tezekkür ve karara raptı hakkında Diyanet İşleri Riyaseti'nin Başvekâlet'ten muhavvel 4357-2917 numaralı, 1.12.1927 tarihli tezkeresi ile merbutları mütalâa ve tetkik olundu.
> Mevcut evraka göre Diyanet İşleri Riyaseti ile Maliye Vekâleti arasında nokta-i nazar ihtilâfı:
> Maliye Vekâleti'nin Maaş Kanunu'nun onuncu maddesine istinaden memurlar asaleten iki vazifeyi cem ve tek vazifelerden gayrı hususlarla iştigalden Memurîn Kanunu ile memnu oldukları cihetle memurlardan olan cami hademesinin aylıklarının ödenmesini men ve verilmiş olanların da geri

[205] Fahri Kayadibi, "Cumhuriyet Dönemi İmâm-Hatiplik ve Vâizlik", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,** No: 6, 1999, s. 176., Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kronolojisi", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 34, No: 1, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 102., İrfan Yücel, "Cumhuriyet Döneminde İmamlık", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 22, Ankara, 2000, s. 187., Ahmet Onay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Camilerin Finansmanı", **Değerler Eğitimi Dergisi,** Cilt: 7, No: 18, Aralık 2009, s. 52., Ahmet Önkal – Nebi Bozkurt, "Cami / Dinî ve Sosyokütürel Tarihi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 7, Ankara, 1993, s. 54.

[206] Mustafa Öcal, "Dünden Bugüne Din Görevlileri ve Meslekî Yeterlikleri", **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu (28-29 Mayıs 2002),** İlahiyat Bilimleri Vakfı Yay., Kayseri, 2003, s. 51., Turgay Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt: 7, No: 7, 1998, s. 546.

[207] Hasan Hüseyin Ceylan, **Cumhuriyet Dönemi Din/Devlet İlişkileri II,** Ankara: Rehber Yay., s. 148.

[208] Sadık Albayrak, 1970 ile 1978 yılları arasında İstanbul Müftülüğü'ne bağlı Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde uzman olarak çalışmıştır. Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası* kitabı da dahil, diğer pek çok eserini bu arşivden elde ettiği orjinal belgeler üzerine inşa etmiştir. Albayrak'ın eserleri ve hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.sadikalbayrak.com/biyo.html / son erişim tarihi: 8 Aralık 2018. Ayrıca İstanbul Müftülüğü'nün personeli olarak çalıştığı yıllara ilişkin kendisiyle yapılmış bir röportaj için bkz. Mahmut Dilbaz, "Sadık Albayrak ile Söyleşi", **Din ve Hayat,** No: 24, 2015, s. 44-51.

> alınmasına teşebbüs etmesinden ve Diyanet İşleri Riyaseti'nin de hayrat hademesinin memur sayılmaları için kendileri Memurîn ve Maaş Kanunu hükümlerine tabi olmadıkları ve bunların Tevcih-i Cihat Nizamnamesi ile müstesnâ bir vaziyette bulundukları mütalâasından neş'et eylemiştir.
> Gerek Maliye Vekâleti'nin ve gerek Diyanet İşleri Riyaseti'nin müstenidâtı tetkîk ve mesele etrafıyla tetkik olundukta:
> 1- Hayrat hademesinin aylıkları Muvazene-i Umumiye'ye dahil ise de bunlara Memurîn Kanunu'nun birinci maddesi mucibince 'devlet memuriyeti' tevdi edilmediğinden kendilerine 'memur' ve 'müstahdem' mahiyeti verilemeyeceği,
> 2- Gerçi Maaş Kanunu'nun 10. maddesine asaleten iki vazifenin bir zat uhdesinde toplanamayacağı yazılı ise de bu, Memurîn Kanunu'nun 47. maddesinde derç edilmiş olan 'asaleten iki memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemez' kaidesinden başka bir şey olmayıp Maaş Kanunu'nun 1. maddesinde 'devlet memuriyetine tayin olunanlar' diye muharrer fırkaya göre kanunun devlet memurluklarında bulunanlara münhasır bulunduğu tahsisen zikr edilmekle beraber 10. maddede asaleten cem'i yasak olduğu gösterilen iki vazifenin Memurîn Kanunu'nun 47. maddesinin 1. fıkrası mucibince devlet memuriyetine ait iki vazife olduğu,
> ...
> Keyfiyet bu şekilde Diyanet İşlerine bildirilmesi ve Maliye Vekâleti'ne de bu yolda tebligat yapılması ittifakla zikr edildi. 15.12.1927. Tanzîmat Dairesi Reisi Reşat, azalar: Süleyman Emîn, Abdullah Sabri, Ali Rıza, Ömer Lüftü."[209]

Görüldüğü gibi kararın, hayrat hademelerinin memurluk statülerinin ortadan kaldırılmasıyla hiçbir ilgisi yoktur. DİR ile Maliye Vekaleti "memurların hayrat-ı şerîfeden bir hizmeti kabul ve ifâ edip edemeyecekleri" konusu üzerine bir anlaşmazlık yaşamışlar, bunun üzerine Diyanet sorunun çözülmesi için Başvekalet'e başvurmuştur. Başvekalet de konuyu Şura-yı Devlet'e havale etmiştir. Kararın ikinci maddesinde, memurların birden çok vazife alıp alamayacaklarına ilişkin bir tartışma sürdürülmüştür. Dolayısıyla Albayrak, hayrat hademelerinin memurluktan çıkarıldıklarına ilişkin yorumunu birinci madde üzerinden dile getirmiş olmalıdır. Fakat birinci maddede de açıkça görülebileceği gibi bir hüküm verilmemiş sadece bir tespitte bulunulmuştur. Buna göre temel olarak, Memurin Kanunu'nun birinci maddesine göre hayrat hademelerine "devlet memuriyeti" verilmemiştir. Kararı defalarca ve defalarca okumamıza karşın, Albayrak'ın bu maddeden nasıl böyle bir sonuç çıkardığını anlayamadık. Daha sonra yazarın, söz konusu kararın bir kısmını alıntıladığını hatırlayarak, olası diğer maddelerde hayrat hademelerinin memurluktan çıkarıldığına ilişkin bir hükmün yer alabileceği, ama yanlışlıkla bu kısmın kitaba konmamış olabileceği aklımıza geldi. Kararın aslını bulmalıydık ve bir müddet sonra BCA BMGMK'nda bulduk. Fakat altı maddelik 15 Kanunuevvel 1927 tarihli Şura-yı

---

[209] Sadık Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası**, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984, s. 232-233.

Devlet kararının son dört maddesinde de, hayrat hademelerinin memuriyet durumlarıyla ilgili bir değişikliğe gidildiğine ilişkin herhangi bir hüküm yoktu.[210] Sonuç olarak Albayrak, oldukça hatalı bir yoruma imza atmıştır. Dahası hata fark edilmeksizin tekrar edilerek, hayrat hademelerinin 15 Kanunuevvel 1927 tarihinde memurluktan çıkarılma "hikayesi" ortaya çıkmıştır.

Literatürde hayrat hademelerinin memurluk statüleriyle ilgili Ramazan Buyrukçu'nun dile getirdiği başka bir bilgi daha bulunur. Buyrukçu, çalışmasında 30 Haziran 1929 tarihli *Resmi Gazete'*de yayınlanan 1452 sayılı Devlet Memurları Maaşatının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanun'a ekli DİR'nin kadro cetvelinde hayrat hademeleri kadrosunun olmadığını belirtmiştir. Buyrukçu'ya göre bu durum, hayrat hademelerinin "daimi maaşlı memur olarak kabul edilmemiş" olduklarına delalet eder.[211] Demek ki 15 Kanunuevvel 1927 tarihinde olmasa da, bir tarihte hayrat hademeleri memurluktan çıkarılmış olmalılardır. Bu noktada Şura-yı Devlet kararında atıfta bulunulan düzenlemelere bakmak yolumuzu aydınlatabilir. Karardaki ilk atıf Memurin Kanunu'nun birinci maddesine yapılmıştır.

> Kendisine devlet hizmeti tevdi olunan ve sicilli mahsusunda mukayyet olarak umumî veyahut hususî bütçelerden maaş alan kimseye memur denir.
> Devlet işlerinde ücretle kullanılan ve memurin sicilinde mukayyet bulunmayan ve memurin hukuk ve salâhiyetinden müstefit olmayan kimseye müstahdem denir.[212]

Maddede hayrat hademelerinin memurluktan çıkarıldığı doğrudan söylenmese de, memurluğun sınırlarının çizilmesi suretiyle çizginin dışında kalanların statüsü otomatik olarak düşürülmüş olabilir. Şura-yı Devlet kararının üçüncü maddesinde başka bir kanuna daha atıf yapılmıştır. 2 Temmuz 1927 tarihinde *Resmi Ceride*'de yayınlanarak yürürlüğe giren Maaş Kanunu'nun on dokuzuncu maddesine göre, "Müstahikkini ilmiye tertibinden maaş alanlardan umumî hizmetlerin herhangi birine tayin olunanların müstahikkini ilmiye maaşları" kesilecektir.[213] Şura-yı Devlet'e göre "müstahikkîn-i ilmiyye tertibinden maaş alanlarla" hayrat hademelerinin statüsü "başka mahiyette" olup, hademelerin tabi olduğu "husûsî ahkâm", 1926 senesi

---

[210] **BCA BMGMK**, 30 10 / 15 87 6. Bkz. EK 11-A ve 11-B.
[211] Ramazan Buyrukçu, **Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü,** Ankara: TDV Yay., 2011, s. 40. Buyrukçu'nun değindiği kanun için bkz. **Resmi Gazete,** No: 1229, 30 Haziran 1336, s. 7645-7646 ve 7654-7655.
[212] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 4, Kanun No: 788, s. 509.
[213] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 5, Kanun No: 1108, s. 445.

Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun on üçüncü ve 1927 Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun on dördüncü maddelerinde verilmiştir.[214] 1927'deki kanunun on dördüncü maddesi daha önce de üzerinde durduğumuz gibi cami ve mescitlerin tasnifle ilişkili olup, hayrat hademelerinin memurluğu konusunda bizi sonuca vardıracak nitelikte değildir.[215] 1926'daki kanunun on üçüncü maddesi ise şöyledir:

> Diyanet İşleri bütçesinin 417 nci faslına mevzu umuru hayriye vezaifi tahsisatı fevkalâdesi, memurin ve hademe-i evkaf maaşat ve vezaif zamaimi hakkındaki 25 Kânunuevvel 1335 tarihli kararnamenin beşinci maddesile 1340 senesi Evkaf muvazene kanununun yedinci maddesi ahkâmına tâbidir.[216]

Maddede adı geçen 1340 Evkaf Bütçe Kanunu'nun yedinci maddesine baktığımızda, bu maddede de "25 Kanunuevvel 1919 tarihli kararname"ye referans verildiğini görürüz.[217] On altı maddelik Memurin ve Hademe-i Evkaf Maaşat ve Vezaif Zamaimi Hakkında Nizamname'nin birinci maddesinde, "Evkaf Nezareti bütçesinden aidat-ı tekaüdiyeye tâbi maaş alan bilumum memurin ve müstahdemine" verilecek "tahsisat-ı fevkalâde"nin içeriği açıklanmıştır. Nizamnamenin beşinci maddesinde ise hayrat hademelerine Evkaf bütçesinden verilmekte olan "muhassasata" ne ölçüde zam yapılacağı yazılmıştır.[218] Bir yanda Evkaf Nezareti bütçesinden "maaş" alan bütün memur ve müstahdemler, diğer yanda yaptıkları hizmet karşılığında "muhassasat" verilen hayrat hademeleri. Ferit Devellioğlu'nun hazırladığı Osmanlıca-Türkçe sözlüğe göre "maaş", "me'murlara, emeklilere, dul ve yetimlere verilen aylık" anlamına gelmektedir.[219] Buna karşılık "muhassasat", "bir kimseye verilmiş olan maaş, tayın v.b." ile "bütçeden devlet daireleri için ayrılan para, ödenek" gibi anlamlar içermektedir. Kelime, "muhassas"ın çoğuludur ve "husus" ve "hâss" kökünden türetilmiştir.[220] Maaş memur statüsündeki görevlilere verilirken, muhassasat "kendine has" bir statüde olan hayrat hademelerine verilmektedir. 13 Kanunuevvel 1919 tarihli Maâşât Zamâimi Hakkında Kararnâme'de yer alan memurların maaşlarına zam oranlarıyla, 25 Kanunuevvel 1919 tarihli nizamnamede Evkaf Nezareti bünyesinde bulunan memurların zam

---

[214] **BCA BMGMK**, 30 10 / 15 87 6.
[215] İlgili madde için bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 8, No: 138, s. 192.
[216] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 4, Kanun No: 848, s. 722.
[217] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 2, Kanun No: 502, s. 403.
[218] **Sicilli Kavanini,** "Memurin ve hademe-i evkaf maaşat ve vezaif zamaimi hakkında nizamname", Cilt: 16, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 886-887.
[219] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Ankara: Doğuş Ltd. Şti. Matbaası, 1970, s. 666.
[220] **A.g.e.,** s. 800.

oranları aynıdır.[221] Halbuki nizamnamede, Evkaf memurlarıyla hayrat hademelerine yapılan zam oranları aynı değildir. Örneğin, 1 kuruştan 1000 kuruşa kadar maaşı olan memurlara maaşlarının üç katı zam öngörülürken, 100 kuruşa kadar "vazifesi" olan hayrat hademelerine "vazifelerinin" beş katı zam yapılması kararlaştırılmıştır.[222] Kanaatimizce bu noktada itiraf etmemiz gereken husus, hayrat hademelerinin memurluğu konusunda yanlış sorunun peşinden gitmiş olduğumuzdur. Cevaplandırılması gereken soru hayrat hademelerinin ne zaman memur statüsünün dışına çıkarıldıkları değil, tarihin bir döneminde bu statüye dahil edilip edilmedikleridir.

Seyit Ali Kahraman, farklı şekillerde idare edilen vakıfların zamanla "faaliyet alanlarının çeşitliliğinin artması ve idaresinin gittikçe zorlaşması" sebebiyle iktidar tarafından düzen altına alınmak istenildiğini, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bu amaç doğrultusunda 24 Eylül 1826 tarihinde kurulduğunu söyler. Kahraman çalışmasında Evkaf ile ilgili nizamnameler ve salnameler çerçevesinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin zaman içerisinde değişen teşkilat yapılarının dökümünü yapmıştır. Bu dökümlere bakarsak evkaf hademelerinin nezaretin hiçbir döneminde teşkilat yapısı içerisinde memur statüsünde yer almadığını görürüz.[223] Sorunun cevabını arayabileceğimiz diğer bir kaynak, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan *Barem Mevzuatı* adlı üç ciltlik eserdir. Barem, memurların maaş tutarlarının sınıf ve derecelere göre belirlendiği sistemin adıdır. Dolayısıyla devlet teşkilatı içerisinde yer alan bütün memurları bu mevzuatta görebilmemiz gerekir. Söz konusu çalışma birinci ve beşinci tertip *Düstur* ciltlerinin tamamı ile TBMM tutanaklarının büyük bölümünün taranması sonucunda elde edilen kararname, nizamname, talimat ve kanunların derlenmesiyle oluşturulmuştur.[224] Çalışmanın birinci cildi 1873 ile 1926 arasındaki düzenlemelere ayrılmıştır. Yüzlerce düzenlemenin yer aldığı kitapta hayrat hademelerinin devlet memuru statüsünde olduklarına dair en ufak bir ipucu dahi yoktur.

Sonuç olarak hayrat hademeleri ne Şura-yı Devlet'in kararıyla 15 Kanunuevvel 1927'de ne başka bir tarihte memurluktan çıkarılmış değillerdir. Memurluğa dahil

---

[221] **Barem Mevzuatı I (1873-1926),** Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 569.
[222] **Sicilli Kavanini,** "Memurin ve hademe-i evkaf maaşat ve vezaif zamaimi hakkında nizamname", Cilt: 16, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 886-887.
[223] Seyit Ali Kahraman, **Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti**, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006, s. XI-63.
[224] **Barem Mevzuatı I (1873-1926),** s. XV.

edilip edilmedikleri ve edildilerse ne zaman edildikleri sorusunun cevabı için ise, araştırmamızın zamansal kapsamı olan 1950'ye kadar kesinlikle memur statüsüne geçirilmediklerini söyleyebiliriz.[225]

Memurların hayrat hademeliği

Hayrat hademelerinin memurluğu konusunda üzerinde durduğumuz 15 Kanunuevvel 1927 tarih ve 846 sayılı Şura-yı Devlet kararı, esasında bu konuya değil, memurların hayrat hademesi olup olamayacağına ilişkindir. Karara göre memurların hayrat hademesi olmasında kanuni bir sakınca yoktur.[226] Fakat Şura-yı Devlet verdiği karardan yaklaşık dört sene sonra bu konuda farklı düşünmeye başlayacaktır. Bu farklılaşmayı görebilmemiz için DİR Müşavere Heyeti'nin 20 Şubat 1932 tarihli kararına bakmamız gerekir.

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	20/2/932		(İmza var)	

Sadıra numarası 1224-85

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
59	Karar 51		56

Şura-yı Devlet: Deavi Dairesi ifadesile varit 26/I/932 tarih ve 31/1224-85 tezkereye cevaptır.

Deavi Dairesi'nden çıkmış olan işbu karar hademe nizamnamesinin (39) uncu maddesine mugayirdir.

Filhakika, mülga Hademe-i Hayrat Nizamnamasi'nin (49) uncu maddesi meşrut olmıyan cihatın tevcihine muvazzaf hizmeti devlette müstahdem bulunmayı mani ad etmiş olduğundan ve halbuki maaşları pek cüzi olan imamet ve hitabete ehil zevat bulmakta pek ziyade müşkülat çekildiğinden mezkur nizamnamenin mer'i olduğu zamanlar memur olan hademeye maaş verilip verilmemesi hususunda bilhassa maaş kanunu çıktıktan sonra Maliye Vekaleti ile riyaset arasında hayli muhaberat cereyan etmiş ve nihayet Meclise müracaat olunarak bervechiati karar alınmıştı. (20 Haziran 927 tarihli Maaş Kanunu'nun (10) uncu maddesindeki vazife tabiri muvazene-i umumiye dahilinde bulunan veya mülhak bütçe ile idare olunan devairdeki maaşlı ve

[225] VGM, 12 Mayıs 1949 tarihinde gönderdiği tamimle, personelin siyasi partilere girmemesi hakkında teşkilatları uyarmıştır. Fakat bazı il teşkilatlarından hayrat hademelerinin memur statüsünde olmadıkları hatırlatılarak, "siyasi partilere girmemeleri hakkındaki hükmün ihlal edilmesi halinde tatbik olunacak müeyyide" sorulmuştur. VGM'nün hayrat hademelerinin memur olmadığını tasdik eden cevabı şu şekildedir: "Adı geçen umumî yazımız dikkatle okunursa anlaşılır ki, hayrat hademesinin siyasi partilere girmekten kanunen memnu oldukları beyan edilmemiştir. Mesele, hayır fikrini yaymak, geliştirmek davasını üzerine alan bir heyetin manen mütehalli olması lâzım gelen vasıflar yönünden mütalâa edilerek, yakında teklif edilecek kanun tasarısına konulacak hükümlere dikkatleri çekilmiştir. Bu itibarla halen hayrat hademesinin siyasi partilerde çalışmalarına kanunen mani bir hal bulunmadığından müeyyide tatbikinin bahis konusu olamıyacağı tebliğ olunur. 10 Eylül 1949" Bkz. **Genel Yazılar Dergisi,** No: 15, Ankara: İdeal Basımevi, 1951, s. 18.

[226] **BCA BMGMK**, 30 10 / 15 87 6.

ücretli memuriyetlere mahsus olup hademe-i hayrat vezaifine şamil değildir) İşbu karardan sonra yine memur bulunan hademeye ber-mutad ve memur olanların da imam, hatip, müezzin gibi vezaifi diniyeye tayin edilebilmelerini daha sarih bir surette tesbit için maaşları verilmiş ve cami hademesi nizamnamesine bir madde ilavesi münasip görülerek (39) uncu madde teklif ve esbabı mucibesi de şu surette yazılmıştı. (Kendilerinden istifade edilecek erbabı iktidarda ledelicap vazife tevcih edilmemesi maslahata münafi görüldüğü cihetle hizmete mani olmayacak memuriyetle herhangi bir cihetin içtima edeceğine dair (37) inci madde kaleme alınarak esbabı mucibesi ile Şura-yı Devlet'e sevk edilmiş olan madde (39) uncu madde olarak kabul edilmiş ve hatta hini müzakerede verdiğimiz izahat üzerine (Bu maddedeki hatiplik ve vaizliğin birer misal olarak zikredildiği ve asıl maksat zaman ve mekan itibarile kabil-i cem olmak) kaydı olduğu ve hatta bunu ifade etmek üzere "gibi" tabiri ilave edildiği Heyet-i Umumiye'de Riyaset tarafından mükerreren söylenmiş ve bu suretle nizamname kabul edildikten sonra Makam-ı Riyaset'çe Devlet memurlarına da memuriyetleri zaman ve mekan itibarile hizmetle kabil-i cem olmak şartile, hatiplik ve vaizlik gibi imamlık ve müezzinlik de tevcih edilmiş ve bugüne kadar da daima bu suretle muamele yapılagelmiştir.

İşte İzmir'deki Salepcioğlu Cami-i Şerifi imamlığının da Fetvahane Katibi Ali Rıza Efendi'ye tevcihi bu suretle vuku bulmuştur. Fetvahane katipliğinin gerek zaman ve gerek mekan itibarile vazife-i imameti ifaya mani olmadığı Riyaset'çe bittetkik anlaşıldıktan sonra işbu tevcihin muvafık olduğu tasdik olunmuş ve mumaileyh Ali Rıza Efendi o tarihten beri vazifesini ifa etmekte bulunmuştur. Binaenaleyh işbu tevcihin (39) uncu maddeye mugayir olmadığına dair olan müdafaanamemizin Heyet-i Umumiye'ce müzakere edilmesinin Şura-yı Devlet Riyaseti Aliyesi'ne iş'arı tezekkür kılındı.

D. İşleri Reisi
Rifat[227]

Kararda "mülga Hademe-i Hayrat Nizamnamesi" olarak geçen düzenleme, 5 Ağustos 1913 tarihli Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'dir. Nizamnamenin kırk dokuzuncu maddesinde, "Meşrût olmayan cihâtın tevcîhine muvazzafen hidmet-i devlette müstahdem" bulunmanın mani olacağı belirtilmiştir.[228] Anlaşılan o ki, Şura-yı Devlet Deavi Dairesi, DİR'ne bu maddeyi göstererek Fetvahane Katibi Ali Rıza Efendi'nin imam olamayacağını söylemiştir. Halbuki Diyanet'in de belirttiği üzere bizzat Şura-yı Devlet, Memurin ve Maaş Kanunlarını referans göstererek 15 Kanunuevvel 1927 tarihinde memurların hayrat hademesi olabileceğini karara bağlamıştır.[229] Dahası 12 Ağustos 1928 tarihinde İVH'nce kabul olunup yürürlüğe giren Cami Hademesi Nizamnamesi'nin kırkıncı maddesi uyarınca, "23 Temmuz 1329 tarihli Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nin tevliyet işlerine müteallik ahkâmı Evkaf'ça mer'i olmak üzere diğer ahkâmı mülga" edilmiş ve otuz dokuzuncu madde

[227] **DİB DİYKKD**, 1932, s. 55-55A.
[228] **Düstur,** 2. Tertip, Cilt:5, No: 244, s. 615.
[229] **BCA BMGMK**, 30 10 / 15 87 6.

ile "Hatiplik ve vaizlik gibi zaman ve mekân itibarile memuriyetlerle kabili teklif olan hizmetler memurlara verilebilir" kılınmıştır.[230] Dolayısıyla Fetvahane Katibi Ali Rıza Efendi'nin imamlığında kanunen bir sakınca olmadığı konusunda DİR haklıdır. 1927 Şura-yı Devlet kararı ve 1928 Cami Hademesi Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte memurların hayrat hademesi olup olmayacağı üzerindeki tek tartışma noktası, iki görevin "kabil-i cem" olup olmamasıdır. Nitekim 114 no.lu Bali Çavuş Mescidi müezzin ve kayyumu Kemal Efendi'nin polisliğe başlamasından sonra, bu iki vazifenin bir arada "içtimaı mümkün olamayacağı cihetle" hayrat hademeliği üzerinden alınmıştır.[231] Peki Şura-yı Devlet Devai Dairesi bütün bunları bilmiyor olabilir mi? Tabii bu da bir olasılıktır. Devai Dairesi'ndeki yetkililer memurların hayrat hademeliği yapabileceğine dair kanunları ve 1928 Cami Hademesi Nizamnamesi'ni yanlışlıkla gözden kaçırıp, memurların hayrat hademeliği yolunu tıkayan 1913 Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'ni temel almış olabilirler. Fakat Şura-yı Devlet'teki bu fikir değişikliğinin DİR'nden EUM'ne 1931'deki yetki devri sonrasında gerçekleştiğini ve Evkaf tarafından yeniden hazırlanacak olan Cami Hademesi Nizamnamesi'nde memurların hayrat hademesi olabilmesine dair hükmün değiştirileceğini hesaba katarsak, olayların bu şekilde gerçekleşmiş olabileceğine inanmak için oldukça safdil olmak gerekir. Bize göre, erken Cumhuriyet dönemi iktidarı memurların hayrat hademesi olabileceğine ilişkin fikrini değiştirmiş, Şura-yı Devlet de bu değişikliğe uyum sağlamaya çalışmıştır. Fakat kanunen DİR haklı konumdadır. Sanıyoruz ki, Şura-yı Devlet'in bu çıkışını memurların hayrat hademesi olabilme konusunda yaklaşan değişikliğin ayak sesleri olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Değişiklik, EUM'nün hazırlayıp İVH'nce 22 Nisan 1935 tarihinde kabul edilip yürürlüğe giren yeni Cami Hademesi Nizamnamesi ile tamamlanacaktır. Nizamnamenin beşinci maddesi bu konuya ayrılmıştır.

> Madde 5: Devlet memur ve müstahdemlerine cami ve mescid hizmeti verilmez. Ancak zaman ve mekân itibarile hizmetlerile telifi kabil olduğu takdirde vaizlik ve hatiplik verilebilir.[232]

Nizamnamenin yürürlüğe girmesinden yaklaşık bir buçuk sene sonra maddede yer alan "devlet memur ve müstahdemleri" ifadesi, "Umumî, mülhak ve hususî bütçelerle idarei hususiye ve belediyelerden maaş alan memur ve müstahdemler"

[230] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1152.
[231] **DİB DİYKKD**, 1930-A, s. 406.
[232] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 156, s. 725.

olarak değiştirilerek, hayrat hademesi olamayacak görevlilerin çerçevesi genişletilmiştir.[233] Esasında bu son gelişmeden daha önce, 27 Mayıs 1935 tarihinde çerçeveyi neredeyse tamamen dolduracak, yani memurların kendilerine kanunla bahşedilmiş vaizlik ve hatiplik yapabilme hakkını fiilen ortadan kaldıracak bir düzenleme daha yapılacaktır. Bu düzenlemenin adı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'dur. Kanunun üçüncü maddesine göre hafta tatili Cuma'dan Pazar'a alınmıştır.[234] Düzenlemenin konuya ilişkin getirdiği sonuçları görmek için ise EUM'nün 23 Eylül 1935 tarihli şu tebliğine bakmak gerekir:

> Yeni Hademe Nizamnamesi hükmünce memurlara cihet tevcih edilmediğine göre müesseseler müstahdemlerine de tevcih yapılıp yapılmayacağı ve elyevm memur uhdesinde bulunan hizmetlerin refi lazım gelip gelmiyeceği ve hafta tatili pazara çevrildiğine nazaran yine nizamnamenin hizmetlerle kabili telif olduğu takdirde vaizlik, hatiplik verileceğine dair olan hükmünün bundan sonra cari olup olmıyacağı ve evvelce verilmiş olanlar hakkında ne yolda muamele yapılacağı hususları bazı mahallerce sorulmaktadır.
> Cami ve mescitlerin hakiki ihtiyaca göre tasnifi ve hademe kadrolarının tesbiti icra ve mahallerine tebliğ edilmiş olup bu ihtiyacın tatmini esbabı mucibeye müstenit olanlardan gayrısının beş vakte açık bulundurulmasını iktiza ettirmekte olduğundan bu cihet ahiren tamim suretinde tebliğ kılınmış ve nizamnamenin memurlara cihet tevcih edilmiyeceği hakkındaki maddesi; hademenin daima vazifeleri başında bulunması maksadına müstenit olup bundan sonra camilerin beş vakte açılması itibariyle bunun temini için memurlar hakkında mevzu olan bu memuriyetin bütün gün memurlardan fazla çalışmağa mecbur olan müessesat müstahdemleri hakkında da tatbıki tabii bulunmuştur. Ancak bundan evvel memur ve müstahdemlerden iki veya üç vakitlik gibi ifası kabil olması cihetiyle uhdelerine hizmet verilmiş olanlar bundan sonra camilerin beş vakit açık bulunmasına binaen bu hizmetlerine asaleten devam edemeyecekleri cihetle hizmetlerini bizzat yapmadıkları sıkı murakabe ile tahakkuk ettiği takdirde nizamname hükümlerinin hemen tatbik edilerek hizmetlerine nihayet verilmesi icabedeceği bildirilir.[235]

Zaman ve mekan itibariyle memurlukla birleştirilebilir kılınan görevlerin vaizlik ve hatiplik olması tesadüf değildir. Zira bayram günleri dışında cami cemaatiyle vaizlerin ve hatiplerin en çok karşılaştıkları zamanlar Cuma günleridir. Cuma'da resmi olarak tatil olduğu için memurlukla birlikte vaizlik ve hatiplik pekala sürdürülebilir. Fakat 27 Mayıs 1935 itibariyle tatil günü Cuma'dan Pazar'a alındığı

---

[233] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 18, No: 23, s. 178.
[234] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 15, Kanun No: 2739, s. 411.
[235] **Mecmua,** Cilt: 4, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 59-60. *Mecmua,* EUM tarafından yayınlanan, içerisinde kurumla ilgili yasal düzenlemelerin ve kurum içi yazışmaların bulunabileceği arşiv niteliğinde bir yayındır. *Muharreratı Umumiye Mecmuası* ve *Genel Yazılar Dergisi* de *Mecmua'*nın devamı niteliğindedir.

için "bazı mahallerce" EUM'ne, "şimdi ne olacak?" türü soruların gelmesi gayet doğaldır. Evkaf'ın bu sorular karşısındaki tutumu son derece ilginçtir. Tatil gününün değişmesiyle memurların vaiz ve hatip olma durumları fiilen ortadan kalkmıştır. Sorunun cevabı bu açık durumun teyit edilmesini gerektirirken EUM, 25 Kanunuevvel 1932 tarihli tasnif bölümünde üzerinde durduğumuz Cevami ve Mesacidin Tasnifi ve Kadrolarının Tesbiti Hakkında Talimatname'ye atıfta bulunmuştur. Talimatnamenin dördüncü maddesini hatırlarsak, "her hangi bir camiin tasnif dahilinde kalabilmesi için" ilk şart "beş vakte küşade bulunması"dır.[236] Yani Evkaf'a göre kendi hazırladıkları Cami Hademesi Nizamnamesi'nin memurlara vaizlik ve hatiplik hakkı tanıyan maddesi, yine kendilerince hazırlanan tasnif talimatnamesinin ilgili maddesi uyarınca ölü doğmuştur, fiilen geçerliliği yoktur. EUM İdare Meclisi'nin 15 Kanunuevvel 1939 tarihli kararına göre, Cami Hademesi Nizamnamesi ile, zaman ve mekan itibariyle birleştirilebilir görülmediği takdirde memur ve müstahdemlere "cami ve mescit hizmeti verilemeyeceği tasrih edilmek suretiyle, memurluk ve müstahdemlik ile cami hizmetlerinin aynı şahısta içtima etmemesi esası" konulmuştur.[237] Maksat üzüm yemek değil bağcıyı dövmek olunca EUM bardağın boş tarafına odaklanmıştır. Bu şartlar altında Evkaf'ın, zaman ve mekan itibariyle görevlerin birleştirilebilirliği konusunda takdir yetkisini kullanırken pek de cömert davranmayacağını tahmin etmek güç değildir. Fakat, VGM İdare Meclisi kararları arasında bu bağlamda bulabildiğimiz belge sayısı oldukça sınırlı olduğundan, bu yöndeki çıkarımımızı destekleyecek verilerden büyük ölçüde yoksun

---

[236] **Sicilli Kavanini,** "Cevami ve mesacidin tasnifi ve kadrolarının tesbiti hakkında talimatname", Cilt: 13, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 666. EUM'nün bu maddenin uygulanması konusundaki hassasiyeti için 12 Eylül 1935 tarihli şu tamime bakılabilir: "Tasnif talimatnamesinin üçüncü ve dördüncü maddelerinin okunuşundan anlaşılacağı üzre tasnif dahili bırakılması lâzım gelen camilerde aranılacak birinci şart beş vakte açık bulunması esası olmakla beraber cami ve mescitlerin hakiki ihtiyaca göre tasnifleri yapılmış ve hademe kadrolarının tesbiti icra ve ikmal edilmiş ve evvelce birkaç vakte açık bulunanların bu ihtiyacı hakkiyle tatmin edebilmesi için beş vakitte açık kalmaları mûktezi bulunmuştur. Bu itibarla mezkûr kararnamenin beşinci madesinde yazılı ve dördüncü maddedeki şartları haiz olmakla beraber beş vakte açık olmadığı halde tasnif dahilinde bırakılmış ve neye binaen ibkaları istenildiği gönderilen tasnif cetvelinde biletraf izah edilmiş olan cami ve mescitlerden bundan sonra beş vakit açılması ve hademenin vazifelerini düzgün ve ilişiksiz yapmaları için sık sık murakabe edilerek devamsızlığı görülenler hakkında nizamname hükümlerinin derhal tatbikiyle hizmetlerine hemen nihayet verilmesi ve yerlerine kadro harici veya fazlası olanların nakillerinin yapılması ve bu hususta peyderpey malûmat verilmesi ve murakabenin alınan malumata göre şimdiye kadar esaslı bir surette yapılmayıp bu yüzden hademeye hizmetlerini yapmadıkları halde fuzulî para verildiği anlaşılmakla ileride teftiş neticesinde böyle bir hal tahakkuk ettiği takdirde verilen paraların tazmini cihetine gidileceği ve haklarında tatbikatı kanuniye yapılacağı cihetle bundan böyle hizmetlerin bizzat ifa ettirilmesinin teminile bazı yerlerde âdet halini iktisap etmiş olan gayrı resmî vekil istihdamına katiyyen meydan verilmemesi ehemmiyetle bildirilir." Bkz. **Mecmua,** Cilt: 4, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 55-56.

[237] **VGM İMK,** 1939, Karar No: 1140. Kararın tamamı için bkz. EK 12-A ve 12-B.

olduğumuzu belirtmemiz gerekir.[238] Bununla birlikte mevzu üzerine kurumlar arasındaki bakış açısı farklılığını görebilmemize olanak sağlayacak önemli bir belge DİR Müşavere Heyeti kararları arasında mevcuttur. 1 Şubat 1932 tarihli karar şu şekilde kaleme alınmıştır:

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
		I/II/932	(İmza var)	

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
360		Karar 178	6

Karar: Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 27/10/932 tarih ve 116238/44 no.lu Milas'taki Abdulaziz Ağa Camii imamet ve vaizlik ciheti hakkında tezkeresi okundu.

İmamet, hitabet, vaizlik gibi cihatın müftülere tevcihi velev ki bizzat encümenlere müftü riyaset etse bile nizamnameye mügayir değildir. 39 uncu maddedeki hitabet ve vaizlik birer misal olarak konulmuştur. Maksat zaman ve mekan itibariyle vezaifin kabili telif olmasıdır. Mahaza mümaileyh Müftü Sadık Ef.ye imamet ve vaizlik tevcih edilirken encümen riyasetinde kendisi bulunmayarak vekili tarafından yapılmıştır. Binaenaleyh ehliyeti müsellem olan Sadık Ef.nin müftülük vazifesi imamet, hitabet ve vaizlik cihetlerinin tevhiden tevcihine mani olamayacağının Evkaf Umum Müdürlüğü'ne cevaben iş'arı tezekkür kılındı.

D. İşleri Reisi
Rifat[239]

1928 Cami Hademesi Nizamnamesi'nin üçüncü maddesi uyarınca hayrat hademelerine ait işlerle meşgul olmak üzere kazalarda iki, vilayetlerde dört azadan oluşacak encümenlere müftüler başkanlık edecektir. Nizamnamenin beşinci maddesinde encümenlerin vazifeleri sıralanmıştır. Buna göre encümenler, "İlmî hizmet imtihanlarının yapılması; ilmî hizmetlerin ashabının hizmetten ihracı hakkında Diyanet İşleri Riyaseti'nin tasdikine arzolunmak üzere karar ittihazı ve ledelicap işte el çektirmelerine karar verilmesi; bedeni hizmetler ashabının tayin ve hizmetten ihraçları; intibatî mücazat hakkında karar ittihazı" gibi işlerin yapılmasından sorumlu tutulmuşlardır.[240] Nizamnamede encümenlerin ne kadar sürede bir toplanacaklarına dair bir bilgi yoktur. Bununla birlikte yukarıda

[238] Örneğin, 25 Temmuz 1945 tarihli karara göre Galata'da bulunan Arap Camii üçüncü müezzin ve kayyumu İsmail Tamçelik göreve asaleten tayin olmak istemiştir. Fakat Tamçelik, Fen Fakültesi'nde talebe bulunduğundan ve talebelikle bu görevlerin "muntazam ve iyi yapılması imkânı telif olunamayacağından ve zaten zaman ve mekân itibarile telif olunamayacak cami hizmetlerinin memurlara verilmemesi kaydı da tüzüğe bu maksatla konulmuş olduğundan" isteği kabul edilmemiştir. Bkz. **VGM İMK,** 1945, Karar No: 594. Kararın tamamı için bkz. EK 13.

[239] **DİB DİYKKD**, 1932, s. 253.

[240] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1147.

sıraladığımız sorumluluklara bakıldığında çok sık toplanmaları gerekmediği de aşikardır. Zaten bu örnekte de, Sadık Efendi sanki sadece bir encümen toplantısına katılamamış gibi gözükmektedir. Kaldı ki o toplantıya Sadık Efendi'nin vekili katılarak başkanlık görevini yerine getirmiştir. EUM bütün bunlara rağmen Sadık Efendi'nin müftülüğü ile hayrat hademeliği görevlerini "kabili telif" olarak görmemiştir.

b. Hayrat hademelerinin maaşları

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte fiyatların anormal artmasına karşın siyasal iktidar, memur aylıklarının yüzde ellisini kesintiye tabi tutarak tasarrufa yönelmişti. Böylelikle memurlar savaşın ilk aylarından itibaren geçim sıkıntısı içine girmişlerdi. Savaş sırasında enflasyonun kendini iyice hissettirmeye başlamasıyla birlikte iktidar, verdiği karardan dönerek maaşları yeniden tam verme kararı aldı. Ancak Kasım 1915'e kadar geçen ayların farkları ödenmeyecekti. 18 Eylül 1916 tarihli Harbin Devamı Müddetince Maaşata İcra Kılınacak Zamâim Hakkında Kanun-u Muvakkat ile ise yaşam pahalılığı nedeniyle memur maaşlarına ek olarak senelik "tahsisat-ı fevkalade" verilme yoluna gidildi. Buna karşın, memurlar ellerine geçen paranın alım gücünü sürekli yitirmesi karşısında giderek daha da yoksullaştılar. Savaş sonrası bir memurun maaşının satın alma gücü savaş öncesine oranla yüzde 60 ila 80 oranında azalmıştı.[241] Bu şartlar altında siyasal iktidarlar sonraki senelerde de maaşların iyileştirilmesine yönelik çeşitli düzenlemeler yaptılar. Örneğin 16 Mart 1919 tarihinde, 1335 Senesinden İtibaren Memûrîne Verilecek Bahâlık Zammı Hakkında Kârârnâme çıkartıldı. Evkaf memur ve müstahdemleriyle hayrat hademelerini kapsayacak pahalılık zammı kararnamesi ise 25 Mart 1919'da yürürlüğe girecekti.[242] Bizi Cumhuriyet dönemindeki hayrat hademelerinin maaşları konusuna bağlayacak tahsisat-ı fevkalade ise 25 Kanunuevvel 1919 tarihli Memurin ve Hademe-i Evkaf Maaşat ve Vezaif Zamaimi Hakkında Nizamname ile belirlenmiştir.

---

[241] Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918),** Ankara: Yurt Yay., 1982, s. 334. Toprak savaş sonrası memurların alım güçlerinin ne ölçüde düştüğünü öğretmen maaşları üzerinden gösterir. Buna göre, "Üçüncü derecede bir ilkokul öğretmeni 1914 Temmuz'unda 600 kuruşluk maaşının 235 kuruşunu temel ihtiyaçlarına harcıyordu. Diğer giderleri ve tasarruf için elinde 365 kuruş kalıyordu. Savaşın son yıllarında aynı öğretmen 840 kuruş aylıkla geçinmek zorunda kalmıştı. Eylül 1918'de orta dereceli bir memur için geçinme endeksinde yer alan zorunlu giderler 4594 kuruş olduğu göz önünde bulundurulursa, öğretmenin bütçesi ayda 3754 kuruş açık veriyordu." Bkz. **A.g.e.,** s. 334.

[242] Kararnameler için sırasıyla bkz. **Barem Mevzuatı I (1873-1926),** s. 517-523 ve 537-539.

Hayrat hademelerine verilen tahsisat-ı fevkaladeler

Nizamnamenin birinci maddesi Evkaf Vekaleti bünyesinde bulunan memurların maaş zamları hakkındayken, beşinci maddede hayrat hademelerinin muhassasatlarına yapılması öngörülen zamlar belirlenmiştir. Buna göre, hayrat hademelerine senede bir defaya mahsus olarak verilecek tahsisat-ı fevkalade oranları şöyledir:

> 100 kuruşa kadar vazifesi olanlara vazifelerinin beş misli,
> 101 kuruştan 200 kuruşa kadar vazifesi olanlara birinci yüz kuruş için beş misli ve ikinci yüz kuruş için dört misli,
> 201 kuruştan 300 kuruşa kadar vazifesi olanlara birinci iki yüz kuruş için kaidei sabıka veçhile ve mütebaki yüz kuruş için üç misli,
> 301 kuruştan 500 kuruşa kadar vazifesi olanlara birinci üç yüz kuruş için kaidei sabıka veçhile ve mütebaki iki yüz kuruş için iki misli,
> 501 kuruştan 1000 kuruşa kadar vazifesi olanlara birinci beş yüz kuruş için kaidei sabıka veçhile ve ikinci beş yüz kuruş için bir buçuk misli,
> 1001 kuruştan fazla vazifesi olanlara bin kuruş için kaidei sabıka veçhile ve üst tarafı için bir misli zam ita kılınır.[243]

Hayrat hademelerini ekonomik olarak rahatlatmak için düşünülmüş bu tahsisat Cumhuriyet'in ilk yıllarında da aynen verilmeye devam etmiştir. Örneğin, DİR'nin 1924 senesindeki ilk bütçe görüşmelerinde Maliye Vekili Mustafa Abdulhalik Bey[244], bütçenin kırk birinci faslının ikinci maddesine eklenen 849.296 liranın Evkaf'tan aktarılan Diyanet'in masrafı olduğunu, bunun da "tahsisatı fevlâlâde ve müessesatı umumiye muhassesatı" olarak verildiğini söylemiştir.[245] Tahsisat-ı fevkaladenin gerçekte verilip verilmediğini görmek için de ilgili encümenlerce hazırlanan tasnif cetvellerine bakılabilir. Örneğin, 1927 yılında Muğla'daki camilerde görev yapan hayrat hademelerinin maaşlarını gösterir cetvele göre, aylık 2 lira maaş alan bir hatibin tahsisat-ı fevkaladesi 9 lira, aylık 3 lira alan bir imamın tahsisat-ı fevkaladesi ise 12 liradır.[246] Esasında kağıt üzerinde bu tahsisat oldukça tatminkar gibi gözükmektedir. Halbuki enflasyonun olağanüstü artışı karşısında var

---

[243] **Sicilli Kavanini,** "Memurin ve hademe-i evkaf maaşat ve vezaif zamaimi hakkında nizamname", Cilt: 16, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 887-888.

[244] 1881'de Yanya'da doğan Mustafa Abdülhalik Renda, 1 Ekim 1957 senesinde vefat eden kadar, kaymakamlık, mutasarrıflık, valilik, milletvekilliği, TBMM başkanlığı, Maliye ve Müdâfaa-i Milliye vekilliği gibi birçok önemli idari ve siyasi görev üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 459.

[245] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 8/1, 41. İçtima, (19.04.1340), s. 860.

[246] **BCA DİBK,** 51 / 13 116 3. Bkz. EK 14. Dikkat edilirse bu örnekteki imam ve hatiplerin maaş ve tahsisat-ı fevkaladeleri arasındaki oranların 25 Kanunuevvel 1919 tarihli nizamname hükümleri uyarınca hesaplandığı görülecektir.

olan maaşlar üzerinden yapılacak bir tahsisat, beş kata kadar dahi olsa kifayetsiz kalmaya mahkumdur. Nitekim Hayrat-ı Şerife Hademe Cemiyeti Merkez-i Umumisi, TBMM azalarına hitaben hazırladığı arizasına, hayrat hademelerinin ve dolayısıyla İslam medeniyetinin "haşmeti"ni yansıtan büyük eser ve müesseselerin Evkaf İdaresi'nin "öteden beri" almış olduğu adil olmayan kararlar neticesinde çok kötü durumda olduklarını, gerekli şartlar sağlanmadıkça her eserin yok olmaya mahkum olduğunu ve bu eserlerin her şeyden önce hayrat hademeleri tarafından korunacaklarını belirterek başlamıştır. Cemiyet arizasına şöyle devam etmiştir:

> Bânîlerinin bile ruhunu ta'zîb eden harabî içinde o âsâr-ı eslâf bugün hâdimleriyle beraber birer heykel-i sefâlet gibi milletin varlığına temas eden bir sürü acı hakikatler ifhâm edip inliyorlar.
> Fi'l-hakika asırlarca evvel takdîr olunan bir ücretle o muazzam âsârın hidmeti ile tavzif buyurulan bugünün hadîmleri; en ibtidâî bir cemiyet arasında yaşayacak kadar bile bir nimete sahip olmak şöyle dursun, aynı idarenin diğer memur ve müstahdemîni nisbetinde de bir himaye ve sahâbet bulamadıkları için kendi ve ailelerinin boş midelerini ölmeyecek kadar doldurabilmek imkânını hidemât-ı asliyyelerinden ziyade haricî mesâîleriyle elde edebildikleri cihetle kavânîn-i beşeriyye fevkinde bir irade ve kuvve-i te'yîdiyyeye ve hükmünü cebren kabul ettirmek kuvvetine sahip olan kanûn-i tabîatın tesiri altında vazifelerini ihmâl edegeldikleri gibi müteahhid bulundukları vazifenin ulvîyyetini dahi takdîr etmelerine rağmen ashâb-ı vezâif ve cihâtın enzâr-ı beşeriyyete arz ettiği manzara-i sefaletin kuvve-i dâfiası karşısında erbâb-ı liyâkat, daha maddî ve kendileri için daha nâfî hidemâta rağbet ederek o âsâr geçen zamanla mütenâsib bir ihmal ile idâme-i hayata muktedir olamıyorlar.[247]

1925 zammı

Hayrat hademelerinin ekonomik durumlarını düzeltmek için tahsisat-ı fevkaladelerden daha köklü çözümler gerekiyordu. Zaten önceki bölümde ele aldığımız cami ve mescitlerin tasnif edilme fikri de bu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. 12 Haziran 1924 tarihli erken Cumhuriyet dönemindeki ilk tasnif talimatnamesinin yedinci maddesinde yetkili komisyonlarca doldurulacak olan tasnif defterlerinin DİR Müşavere Heyeti tarafından kontrol edilmesinin ve gerekli düzeltmelerin yapılmasının ardından hayrat hademelerinin "vazîfe miktarı"nın belirleneceği kayda

[247] **Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Â'zâ-yi Muhteremesine Hitaben Hayrat-ı Şerîfe Hademe Cemiyeti Merkez-i Umûmiyyesi'nin Meslekî ve İhtiyac-ı Metâlibi Hakkında Kaleme Almış Olduğu Arîzadır,** Kader Matbaası, 1340, s. 3.

alınmıştır.[248] Maddede yer alan "vazife miktarı" ifadesi hayrat hademelerinin maaşları anlamında kullanılmıştır.[249] Nitekim, talimatname hükümlerinin yerine getirilmesi hakkında DİR'nin Eğrigöz Kazası Müftülüğü'ne 22 Haziran 1924 tarihinde gönderdiği emirnamede, hayrat hademelerinin yaptıkları işler karşılığında alacakları meblağ için bu defa "maaş" kelimesi tercih edilecektir.[250] DİR, hayrat hademelerinin maaşlarını yeniden tespit etmek için tasnif yapadursun, erken Cumhuriyet dönemi iktidarı tasnifin sonucunu beklemeden duruma müdahale etme gereği duyacaktır. 31 Kanunusani 1925 tarihindeki bütçe müzakereleri sırasında Muvazene-i Maliye Encümeni mazbata muharriri Şakir Bey[251], DİR bütçesindeki 1924 ile 1925 seneleri arasındaki farkın, "bilhassa hademei hayrattan yüz kuruştan aşağı maaş almakta olan aksama ufak bir zam yapılmasından" ileri geldiğini söylemiştir.[252] Diğer mazbata muharriri Yahya Galip Bey ise, yapılacak zammın gerekçesini ve ne ölçüde olacağını şu sözlerle açıklayacaktır:

> Aldıkları vazaif ise yani (ücret) ekseriyet itibariyle gerek hususi gerek umumi gerek resmi ve gerek gayri resmi bütçelerde mevcut hademenin aldıkları en az ücretin bile bir kaç misli dunundadır. İki kuruştan bede ile yüz kuruştan aşağı vazife alan hademenin oldukça ehemmiyetli bir yekûna baliğ olduğunu arz etmek heyeti umumiyesinin vaziyetini takdire kafidir. Bu hususu nazarı dikkate alan encümenimiz maddesinde muharrer tahsisatı, maaşları yüz kuruştan dûn olanlardan bede ile küsuratın yüz kuruşa iblâğı ve bu suretle aledderecat kifayet edeceği miktara göre muntazam bir kadronun gelecek sene bütçesiyle beraber Meclise sevkini Diyanet İşleri Riyasetinden temenni ve mumaileyh tarafından kabulü taahhüdü üzerinde tespit edilmiştir.[253]

Müzakereler sürerken duyulmuş olacak ki, müftülüklerden DİR'ne zammın ne zaman verileceğine dair tahriratlar gelmeye başlamıştır. Diyanet, bütçeye konulan zammın TBMM'nce onaylanması halinde gerekenin yapılacağını 18 Şubat 1925'te müftülüklere iletecektir.[254] Temmuz ayında artık bütçe onaylanmış, zammın verileceği kesinleşmiştir. Fakat merkeze yapılan müracaatlar bitmek bilmemektedir. Bu müracaatlar sonucunda Diyanet bu defa zamdan hangi görevlilerin

---

[248] **BCA DİBK**, 51 / 2 1 39.
[249] Nizamnamenin sekizinci maddesinde "mikdâr-ı vezaif" ifadesi tercih edilmiştir. Bunun için bkz. **BCA DİBK**, 51 / 2 1 39.
[250] **BCA DİBK**, 51 / 12 104 10. Bkz. EK 15.
[251] Mehmet Şakir Kesebir, 1889'da Köprülü'de doğmuştur. Kaymakamlık ve mülkiye müfettişliği gibi idari görevlerin yanı sıra Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı ve TBMM'nde milletvekilliği yapmıştır. Bunları haricinde Muvazene-i Maliye Komisyonu Başkanı, İktisat ve Ziraat Vekili olarak da görevler üstlenen Kesebir, 6 Nisan 1966'da vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 288.
[252] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 13, 43. İçtima, (31.01.1341), s. 16.
[253] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 13, 43. İçtima, (31.01.1341), s. 289.
[254] **BCA DİBK**, 51 / 13 110 5. Bkz. EK 16.

faydalanacağını belirtmek zorunda kalacaktır. Buna göre zam, "hidemât-ı asliyye" sınıfını oluşturan imam, hatip, müezzin, kayyum ve ferraşlara verilecek, "cihât-ı fer'iyye" sınıfındaki görevlilere zam yapılmayacaktır. Diyanet söz konusu tamiminde, bu sınıftaki hademelerin "tezyid-i maaş hususunda nazar-i dikkate alınmayacak" müracaatta bulunmamalarına ilişkin gerekli bilgilendirmelerin kendilerine yapılması konusunda müftülükleri uyarmayı da ihmal etmemiştir.[255] Dolayısıyla başta duagular olmak üzere asli olmayan cami görevlilerinin 1925'ten itibaren gözden çıkarılmış olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

1925 zammı yeterli miydi?

Hayrat hademelerinin maaşlarına bir miktar zam yapılmıştır. Fakat bu zam, hademenin hayatını insani koşullarda idame ettirmesi için yeterli midir acaba? Bu noktada yeniden bütçe görüşmelerine dönüp, sözü milletvekillerine vermekte fayda vardır. DİR'nin 1924 bütçesi Meclis'te tartışılırken Kastamonu Milletvekili Halit Bey[256], bütçenin iki yüz dokuzuncu faslının onuncu sayfasının vaizlere ayrıldığını, burada yer alan elli vaiz için üçer lira maaş gösterildiğini söyledikten sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

> Zannediyorum ki, bu maaş altın devrine aittir. Altın devrinde bunların maaşları üç lira altın idi ve ekmeğin okkası on para idi. Binaenaleyh bugünkü vaziyetle mukayese edersek herhalde unutulduğuna hükmetmek lâzım gelir. Bu üç lira dilenciye verilmez. Binaenaleyh ya bu tayyedilmelidir, yahut kâfi derecede tezyit edilmelidir. Bugün devairde hademelere bile asgari 25 lira maaş veriyoruz.[257]

Zammın yapıldığı 1925 senesinde de bazı milletvekilleri konuya eğilmişlerdir. Bunlardan biri de Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey'dir.[258] Müfit Bey, camilerin pislikten "acınacak bir halde" olduğunu, DİR yöneticilerinin camilerin bu halde bulunmasını arzu ettiklerini zannetmediğini, bunun esas olarak hademeye verilen

[255] **BCA DİBK**, 51 / 4 28 3. Bkz. EK 17.
[256] Halit Akmansu, 1884'te Daday'da doğmuştur. İstiklal Madalyası sahibi bir asker olan Akmansu, II. dönem Kastamonu milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan (CHF) sonra siyasi hayatını Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda (TpCF) sürdürme kararı alan Akmansu, 10 Şubat 1953'te vefat etmiştir. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 105.
[257] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 8/1, 41. İçtima, (19.04.1340), s. 842.
[258] 1872'de Denizli'de doğan Mazhar Müfit Kansu, 1948'de vefat edene kadar birçok önemli idari ve siyasi görev üstlenmiştir. Bunların içinde kaymakamlık, valilik, İstiklal Mahkemesi üyeliği ve başkanlığı, milletvekilliği, encümen reisliği, komisyon başkanlığı gibi görevler vardır. Kansu, vefat edene kadar siyasi hayatın içinde kalmış ve bu süre zarfında Meclis'in en aktif milletvekillerinden biri olmuştur. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 386.

maaş miktarıyla doğru orantılı olduğunu söyledikten sonra, konuyla ilgili başından geçen bir olayı şu şekilde dile getirmiştir:

> İstanbul'da iken Sultanahmet Camii Şerifi'ni süpüren bir hademeye sordum. Yanımda bir ecnebi de vardı. Onun yanından kaçmıya mecbur oldum. Hademe dedi ki: Yüz elli kuruşla ben buraya vakfı vücut edemem, bu kadar olur. Efendiler! Hiç olmazsa büyük camilere olsun, bakmak istiyorsak, oradaki hademelerin karnını doyurmak lâzımdır.[259]

1925 bütçesiyle yapılan zam, yüz kuruştan aşağı olan hademenin maaşını yüz kuruşa çekmekle sınırlandırılmıştır. Halbuki Müfit Bey'in anlatımına göre, o dönemde maaşı yüz elli kuruş olan hademe bile "karnını doyurmaktan" acizdir. Hatta Halit Bey'e göre, üç lira maaş bile dilenciye verilmeyecek kadar azdır. Milletvekillerinin bu serzenişleri yapılan zammın ne kadar yetersiz olduğunu bize tanıtlamaktadır.

Maaş zammı kapsamında tasnif

Hayrat hademelerinin ekonomik durumları gerçekten iyileştirilmek isteniyorsa bütün kadroların maaşlarının yeniden saptanması gerekecektir. Fakat DİR'nin 20 Teşrinisani 1926 tarihli tamimine göre, kurumun bütçesine konulan muhassasatla ne o ne gelecek bir tarihte hayrat hademelerinin maaşlarına zam yapılabilmesinin olasılığı yoktur. Halbuki gerek Reislik gerek Maliye Vekaleti Bütçe Encümeni hayrat hademelerinin "terfii hususunu" kendilerine amaç edinmişlerdir. Esasında bu durum öteden beri bilinmektedir. Zira daha önce de hayrat hademelerinin maaşlarını yükseltmek için tasnif unvanıyla çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmış olmasına rağmen bu çabalardan başarılı bir sonuç elde edilememiştir. Buna göre, bazı camilerde bir imam olması gerekirken üç; bir ya da iki müezzin olması gerekirken on, on bir; birkaç kayyum olması gerekirken on, on beş kayyum istihdam edilebilmiştir.[260] Bu şartlar altında DİR, daha önce ele aldığımız radikal tedbirleri uygulamaya sokacak olan 20 Teşrinisani 1926 tarihli tamimi yayımlayacak ve 1925 bütçesiyle zam verilmeyip gözden çıkarılmış olan ikincil vakıf görevlerini icra eden bütün kadroların 1 Kanunuevvel 1926 tarihinden itibaren lağvedileceğini

[259] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 61. İçtima, (21.02.1341), s. 217.
[260] **BCA DİBK**, 51 / 2 6 17.

açıklayacaktır.[261] Uygulamaya konulan tensikat ve tasfiye kadroları önemli ölçüde rahatlatmışsa da, istenilen seviyenin uzağında kalmıştır. Bu noktada erken Cumhuriyet dönemi iktidarı mevzuyu daha ciddi bir şekilde ele almaya karar vermiş ve yapılması öngörülen tasnifi 1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'na dahil etmiştir. Kanunun on dördüncü maddesinin ilk kısmında daha önce gördüğümüz gibi "1927 sene-i maliyesi nihayetine kadar" camilerin "hakiki ihtiyaca göre" tasnifi yapılarak hayrat hademesi kadrolarının tespit edileceği hükmü getirilmiştir. İkinci kısımda ise şu ifadeler kullanılmıştır:

> Kadrolar haricinde kalacak vazifedarlar kemafissabık hizmetlerine devam edecekler ise de inhilâl vuku buldukça vazife ve muhassasatları tasarruf ve bu tasarruf kadro dâhilindeki hademei mevcude muhassasatının tedricen beş yüz kuruşa iblâğı için karşılık ittihaz olunur. Kadro dâhilinde vuku bulacak münhalâta kadro haricinde kalmış vazifedarlar varken başkasının tâyini caiz olmayıp bunlardan münasipleri naklen tâyin ve kadro haricindeki vazife ve muhassasatları tasarruf edilir. Hizmeti muattal veya bilüzum hâle gelen vazaif bademe kimseye tevcih olunamaz.[262]

1925 bütçesiyle asgari yüz kuruş yapılan hayrat hademesi maaşı, 1927 senesindeki bu kanunla aşamalı olarak beş yüz kuruşa çıkarılmak istenmiştir. Yukarıda verdiğimiz örneklerden o dönemde bir ailenin geçinebilmesi için beş yüz kuruşun dahi oldukça yetersiz olduğu açıktır. Bunların haricinde hayrat hademelerini ekonomik olarak zora sokan başka etmenler de vardır.

Tayyare Cemiyeti ve hayrat hademeleri

DİR 23 Mayıs 1927 tarihinde, "müterakkî ve mütemeddin memleketlerde Tayyare Cemiyeti'ne ve tayyareciliğe karşı yüksek alâka ve hamiyyet" gösterildiğini, "göklere hâkim olan ve asrî afetlerin en büyüğü sayılan harb zamanında başımıza yıldırımlar yağdırarak kıyamet koparan" tayyarelerin geliştirilmesi için çalışan Tayyare Cemiyeti'ne "odacılarımıza varıncaya kadar" destekte bulunulduğunu, bu şartlar altında hayrat hademelerinin de "asgari beş kuruş vermeyi taahhüt etmek suretiyle" Cemiyet'e aza tayin olarak katkı sağlamalarının "terakki-i memleket ve selâmet-i vatan namına ehemmiyetle tavsiye" olunduğunu söyleyecektir.[263] Diyanet

[261] **BCA DİBK**, 51 / 2 6 17.
[262] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 8, No: 138, s. 192.
[263] **BCA DİBK**, 51 / 7 56 1. Bkz. EK 18.

Reisi Rifat Börekçi [264] , "odacılarımıza varıncaya kadar" diyerek, hayrat hademelerinin odacılardan toplumsal statü olarak üstün olduğunu, odacılar destek oluyorsa imam-hatip, vaiz, müezzinlerin haydi haydi destek olması gerektiğini imlemiştir. Evet; belki hayrat hademesinin halk arasındaki statüsü bir odacıya göre yüksek olabilir, fakat devlet dairesinde çalışan bir odacının o dönemdeki maaşı hayrat hademeleri maaşının katbekat üstündedir. Aylık yüz kuruş maaş alan bir hayrat hademesi için beş kuruş, maaşının yirmi de biri demektir ki, bu oran bu dönem için bile hatırı sayılır bir meblağa denk gelmektedir. Buna karşın birçok hayrat hademesi Tayyare Cemiyeti'ne üye olmuş ve muhtemelen maaşlarının asgari yirmi de birine denk gelen aylık aidatlarını ödemişlerdir. Örneğin 1929 senesinin Kanunuevvelinde Müftü H. Fehmi Efendi yirmi beş kuruş, müftü müsevvidi yirmi kuruş, müezzin ve kayyumlar beş kuruş, imam ve hatipler beş kuruştan yirmi kuruşa kadar olan aidatlarını İzmit Tayyare Cemiyeti Riyaseti'ne yatırmışlardır. [265]

Hayrat hademelerinin ikinci bir işte çalışmaları

Hayrat hademelerini ekonomik olarak zorlayan başka bir etmen, ikinci bir işte çalışmaları halinde başlarına gelebilecek durumlardır. Konuya Gerede'de bulunan hayrat hademelerinin tahsisat-ı fevkaladeleriyle ilgili maruzatla başlanabilir. Buna göre, sanat ve ticaretle ilgili başka bir işte daha çalışan hayrat hademelerinin tahsisat-ı fevkaladeleri yarım olarak verilmiştir. Bunun üzerine bu durumdaki hayrat hademeleri Gerede Müftülüğü'ne başvurarak maaşlarına ek olarak verilen senelik ödeneklerinin yarım değil tam yatırılması talebinde bulunmuşlardır. Müftülük, 12 Şubat 1940 tarih ve 873/15 numaralı yazıyla hayrat hademelerinin bu konudaki talebini DİR'ne iletmiştir. Diyanet 23 Şubat 1940 tarihinde, "939 bütçesinin H cetveline dahil olan, elyevm ahkâmı meri kanunlar meyanında bulunan 1340 Evkaf Bütçe Kanunu'nun 7. maddesi"ne göre, talebin kanuna uygun olmadığını Gerede

[264] 16 Kasım 1861'de Ankara doğan Mehmet Rifat Börekçi, müderrislik ve İstînaf Mahkemesi üyeliği görevlerini yerine getirdikten sonra 25 Kasım 1908 tarihinde Ankara Müftüsü olarak atanmıştır. Milli Mücadele döneminde Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak Anadolu'nun işgal edilmesine karşı durmuştur. Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendi'nin milli mücadele aleyhinde fetva vermesi üzerine, Padişah ve Halifenin düşman elinde esir bulunduğunu ve Anadolu milli kuvvetlerinin meşru olduğunu anlatan karşı fetva hazırlanmasına öncülük etmiştir. 6 ay milletvekilliği de yapan Börekçi, 16 Aralık 1922'de Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti İftaiyye azalığına getirilecektir. 31 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Reisi olarak görevlendirilen Börekçi, bu görevi 5 Mart 1941'de vefat edene kadar sürdürmüştür. Bkz. Öcal, **Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri,** İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016, s. 37-41.

[265] **BCA DİBK**, 51 / 7 56 1. Bkz. EK 19. Numarası verilen dosyada buna benzer birçok belge bulmak mümkündür. Hatta aidat karşılığı verilen makbuzlar bile vardır. Örnek bir makbuz için bkz. EK 20.

Müftülüğü'ne bildirecektir.[266] Cevapta yer alan bütçe kanununun yedinci maddesi, Memurin ve Hademe-i Evkaf Maaşat ve Vezaif Zamaimi Hakkında Nizamaname'nin yine yedinci maddesi tadil edilerek şu şekilde oluşturulmuştur:

> Gerek Evkaf bütçesinden ve gerek muvazenei umumiye ile diğer mülhak bütçelerden tahsisatı fevkalâdeye tabi maaş ve ücret ve muhassasatı olan ve temettü vergisine tabi hizmet ve ticareti bulunanlarla müessesatı hususiye ve resmiyede şehrî veya senevi muhassasat ile müstahdem bulunanların hayratı şerifedeki hizmetlerinden olan vazifelerine göre verilmesi lâzım gelen tahsisatı fevkalâdeleri nısıf olarak ita olunur.[267]

Görüldüğü gibi hayrat hademelerinin ikinci bir işte çalışmalarına yasak getirilmemiş, bu durumdakilere tahsisat-ı fevkaladelerinin yarısının verileceği hükme bağlanmıştır.[268] Yalnız DİR, ikinci işten dolayı hayrat hademeliği görevinin aksatılmaması konusunda hassas davranılmasını istemiştir. Buna rağmen, zaman zaman ikinci işten kaynaklı devamsızlıklar söz konusu olabilmiştir. Örneğin, İskilip'teki Şeyh Muhittin Camii Müezzini Osman Efendi on sekiz sene "vukaatsız olarak" cami görevini sürdürdükten sonra, on beş gün kadar ticaretle meşgul olduğu için vazifeden el çektirilmiştir. Osman Efendi'nin, "merhameten vazifesinin kendisine iadesi istirhamına dair" istidasını Diyanet olumlu karşılamış ve müezzinlik yeniden kendisine verilmiştir.[269] Başka bir örnekte, İnebolu'daki Yahya Bey Camii Hatibi Ali Efendi yazıcılıkla meşgul olduğu için devamsızlık yapmakta ve kendisi "ifaya davet olunduğu halde ısga etmemekte"dir. DİR bu durumda İnebolu Müftülüğü'ne Ali Efendi için, Cami Hademesi Nizamnamesi'nin otuz dördüncü maddesinin uygulanmasını emreder.[270] Numarası verilen madde şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Vazifenin bizzat ifası şarttır. Meşru mazerete müstenit gaybubetlerde ehil bir vekil gösterilmesi lâzımdır. Meşru mazerete müstenit olmıyan devamsızlıkta encümenlerce devamsıza ilk defasında tahriren ihtar olunur. İkincisinde aylığın yarısının kesilmesi cezası verilip üçüncüsünde ise ihraç cezası tatbik edilir.[271]

---

[266] **DİB DİYKKD**, 1940, s. 62.
[267] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 2, Kanun No: 502, s. 403. Maddenin ilk hali için bkz. **Sicilli Kavanini,** "Memurin ve hademe-i evkaf maaşat ve vezaif zamaimi hakkında nizamname", Cilt: 16, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 886-887.
[268] 1944 yılı VGM Bütçe Kanunu'nun kabulüyle ikinci bir işte çalışan hayrat hademelerinin tahsisat-ı fevkaladelerinin yarısının kesilmesi usulünden vazgeçilmiş ve tahsisatlar tam verilmeye başlanmıştır. Bkz. **Muharreratı Umumiye Mecmuası,** Cilt: 9, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1945, s. 23.
[269] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 40.
[270] **DİB DİYKKD**, 1932, s. 112.
[271] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1151.

Esasında Ali Efendi kendisi için otuz dördüncü maddenin uygulamaya geçirilmesi konusunda şanslıdır. Zira DİR benzer durumda bulunan başka hayrat hademeleri hakkında çok daha sert kararlar alabilmiştir. Örneğin, İstanbul Laleli Camii müezzinlerinden Abdurrahman Efendi, "amele başılık etmek suretile hariçte ticaretle" uğraşmasından dolayı görevine son verilince konuyu Şura-yı Devlet'e taşımıştır. Diyanet açıklamasına, Abdurrahman Efendi'nin ticaretle iştigalinin Edirne Valiliği'nin incelemesiyle sabit olduğunu belirterek başlamıştır. Dahası Abdurrahman Efendi ilk vukuatından sonra bir daha izin istemiş ve yine ticaretle meşgul olmuştur. Bu sebeple otuz dördüncü maddenin gereği olarak ihtar ve maaş kesintisi cezalarına başvurulmaksızın hizmet doğrudan kendinden alınmıştır.[272] Fakat Şura-yı Devlet, DİR ile aynı fikirde değildir. Yapılan muamelenin kanuna uygun olmadığı gerekçesiyle ihraç işleminin iptal edilerek Abdurrahman Efendi'nin görevine iadesi istenmiştir. Buna karşın Diyanet'in geri adım atmaya hiç niyeti yoktur. 23 Eylül 1930 tarihinde Şura-yı Devlet'e konuya ilişkin olarak şu cevap gönderilmiştir.

> Edirne valisi ile müftüsünün vesait-i resmiyye ile Pavli Nahiyesi'nde icra ettikleri tahkikata istinaden Dinî Müesseseler Müdiriyeti ile İstanbul Müftülüğü'nün iş'arına nazaran evvelce de arzolunduğu veçhile mumaileyh Abdurrahman Ef. Pavli'de zahire tüccarı İsmail Hakkı Bey'in ticarethanesinde amele başılığı etmekte olduğu ve şu suretle vazifesine avdet etmesine hiçbir mani yok iken mücerret temin ve tezyid-i menfaat için mezûniyyetinin temdidi talebinde bulunduğu anlaşılmış olmakla mumaileyhin bütün iddialarına rağmen zavahir ve tahkikat-ı resmiyye kendisini alenen tekzip ederken böyle terk-i vazife eyleyenler değil ancak vazifesini ifa emrinde eser-i tesahül gösterenler hakkında kabiliyet-i tatbikiyyesi nümayan olan (34) üncü maddenin mumaileyhe tatbikine lüzum görülmediğinin cevaben tekrar Şura-yı Devlet'e arzı münasip olacağı tezekkür kılındı.
>
> Diyanet Reisi
> Rifat[273]

Hayrat hademelerinin ikinci bir işte çalışmaları konusunda ele aldığımız örnekler arasında içerik açısından bize göre hiçbir fark olmamasına rağmen, ilk örnekte doğrudan işe iade, ikinci örnekte otuz dördüncü maddenin devreye sokulması kararı alınmıştır. Abdurrahman Efendi için ise, hem de Şura-yı Devlet'in karşı kararına rağmen otuz dördüncü maddedeki aşamalardan geçmeksizin doğrudan görevden alma kararı verilmiştir. Kanaatimizce DİR'nin bu örnekler karşısındaki

[272] **DİB DİYKKD**, 1931-A, s. 15.
[273] **DİB DİYKKD**, 1930-B, s. 238.

tutum farklılığının nedeni, "kol kırılır yen içinde kalır" atasözünün anlamı çerçevesinde bulunabilir. İlk örnekteki Osman Efendi, hatasının farkındadır ve göreve iadesi için DİR'ne yalvarmıştır. İkinci örnekteki Ali Efendi'nin durumu pek de umursadığı söylenemez. Son örnekteki Abdurrahman Efendi ise, suçu sabit olmasına rağmen af dilenmek yerine, bağlı olduğu kurumu Şura-yı Devlet'e şikayet etmiştir. Diyanet'in Abdurrahman Efendi'yi, otuz dördüncü maddeyi devreye sokmaksızın doğrudan görevden almak istemesinin altında yatan neden bu şikayet olmalıdır.

Ödenemeyen maaşlar

Hayrat hademelerini maaşlarıyla ilgili düşüklüğü dışında sıkıntıya sokan diğer bir konu, maaşların zamanında ödenememesidir. Örneğin İVH'nin 1927 senesindeki bir kararına göre, hayrat hademelerinin "ikinci âti aylık" maaşları tam olarak ödenememiştir. Heyet 23 Mart 1927 tarihinde, Maliye Vekaleti'nin teklifi üzerine maaşların tam olarak ödenmesi için gerekli meblağın bütçeye koyulması kararını alacaktır.[274] İVH'nin bu kararına karşın aynı sorun sonraki yıllarda da devam edecektir. 14 Haziran 1928'de dört aydır maaş alamadıklarından dolayı oldukça zor durumda kalan imam-hatip ve müezzinler Kocaeli Müftülüğü'ne başvurmuşlar ve maaşlarının ödenmesi için gerekli işlemlerin yapılmasını talep etmişlerdir. Müftülük, hayrat hademelerinin taleplerini 18 Haziran 1928'de, "îcâbının icrâsına himmet buyurulması hususunda Evkaf Müdiriyeti'ne takdîm" edecektir.[275] 7 Ağustos 1933 tarihli başka bir örnekte İznik Müftülüğü, DİR'ne adeta serzenişte bulunmuştur. Müftülüğün anlatımında, şehir ve köyler "acınacak bir halde"dir. Köy camilerinin birçoklarında imam-hatip yoktur. Bu sebeple idareleri temin edilememekte ve camiler kimsesiz kalmaktadır. Müftülüğe göre şehirde de durum pek farklı sayılmaz. Zira şehir camilerindeki hademelerin de maaşları verilmediğinden camiler kapalı kalmaktadır. Diyanet bu serzenişe sadece, konunun muhatabının EUM olduğunu belirterek karşılık vermiştir.[276] Evet muhatap Evkaf'tır ve hayrat hademesinin bu durum karşısında ne kadar zorlandığının farkındadır. Fakat anlatımlarına göre Evkaf'ın da bir bütçesi vardır ve bu bütçe maaşların tam ve zamanında ödenmesi için yeterli değildir. İşte tam bu noktada EUM yetkililerinin aklına hem hayrat

[274] **BCA BKKK,** 30 18 01 01 / 23 20 19. Bkz. EK 21.
[275] **BCA DİBK,** 51 / 8 68 36. Bkz. EK 22.
[276] **DİB DİYKKD**, 1933, s. 30.

hademelerini memnun edecek hem siyasal iktidarın başka bir bağlamdaki talebini karşılayacak bir "cinlik" gelecektir: Vakıf mallarını hayrat hademesine satmak.

Vakıf mallarının satışları, hademe maaşları, iktidar ve EUM

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun'un yedinci maddesine göre, "Evkaf umuru, milletin hakikî menafiine muvafık bir şekilde halledilmek üzre bir müdiriyeti umumiye halinde şimdilik Başvekâlete tevdi edilmiştir."[277] Nazif Öztürk, maddede geçen "şimdilik" ifadesinin, erken Cumhuriyet dönemi iktidarının vakıf müessesesi hakkındaki nihai kararının bu şekilde olmadığına ve ileride vakıflarla ilgili yeni uygulamaların başlatılacağına delalet ettiğini söyler. Nitekim 429 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden yaklaşık iki sene sonra siyasal iktidar vakıfların geleceğini ne yönde şekillendireceğine karar verecektir. Buna göre, İVH'nin 21 Mart 1926 tarih ve 2472 sayılı kararı gereğince, Dahiliye, Maliye, Maarif, Ticaret, Sıhhıye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletlerinden ve EUM'nden tayin olunacak yüksek memurlardan oluşan bir komisyon, vakıfların tasfiyesine yönelik bir proje hazırlamakla yükümlü kılınmıştır. İlgili proje kısa zamanda hazırlansa da, Cumhuriyet iktidarı vakıfları tek bir kararla toptan tasfiye etmek yerine tedrici bir tasfiyeyi daha uygun bulacaktır.[278] Tedrici tasfiyeye örnek vermek gerekirse, 28 Nisan 1926 tarih ve 831 sayılı kanunun 2. maddesi ve 12 Ağustos 1928 tarihli nizamnamenin 7. maddesi gereğince sebil, çeşme ve şadırvanlar; EUM'nün 1926 yılı Bütçe Kanunu, 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediyeler Yasası, Bakanlar Kurulu'nun "Mezarlıklar Hakkındaki Nizamname'nin Mer'iyete Vazına dair" olan 11410 sayılı kararnamesi ve 1 Temmuz 1931'de yürürlüğe giren "Mezarlıklar Nizamnamesi"ne göre ise vakfa ait tapulu ve tapusuz umumi mezarlıklarla, metruk ve sahipsiz mezarlıklar belediyelere devredilmiştir. Benzer bir şekilde vakıflara ait taşınır kültür varlıkları da bu süreçte paylaşılmıştır. Örneğin, 16 Eylül 1925 tarihli "Tekkelerle Türbelerde Mevcut, Sanat ve Tarihi Kıymeti Haiz Eşya Hakkında Kararname"ye göre, bu tür taşınabilir nitelikteki eşyaların Müze Müdiriyeti'nce incelenmek üzere müzelere taşınması kararlaştırılmıştır. 3 Temmuz 1929 tarihli "Saltanat Arabalarıyla, Arabacı ve Seyis Elbiseleri ve Takımlarının Teşhiri Hakkında Kararname" uyarınca, ilgili eşyalar Topkapı Müzesinde sergilenmek üzere Maarif

[277] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 154, s. 665.
[278] Öztürk, **a.g.e.,** s. 379-380.

Vekaleti'ne verilmiştir.[279] Bu kapsamdaki diğer bir düzenleme, EUM'nün 1926 senesi bütçe kanununun altıncı maddesinde belirtilmiştir:

> Mevkilerine ve temin ettikleri menfaate nazaran ipkalarına lüzum ve mahal görülemeyen icarei vahideli akarat, arazi ve saireyi bilmüzayede satmaya veyahut mahallî idare heyetlerince daha menfaatli oldukları ba mazbata teyit edilecek olan diğer bir akar, arazi ve saire ile aynen istibdale müdiriyeti umumiye mezundur.
> Nakit ile satılacaklardan elde edilecek paralar fevkalâde tahsisat kayıt ve behemehal akar iştara veya inşasına tahsis olunur ve bu suretle sarfına kadar tenmiye edilir. Başka bir hususa sarfı katiyen memnudur.[280]

Erken Cumhuriyet dönemi iktidarının vakıflarla ilgili temel talebi, bir an önce satışların gerçekleştirilip tasfiyenin tamamlanmasıdır. Cami kapatma/satma uygulamaları üzerine olan çalışmamızda, EUM'nün bu talebi karşılamak için hayrat satışlarında çeşitli kolaylaştırıcı yöntemlere başvurduğunu söylemiştik. Buna göre Evkaf, satılığa çıkarılan fakat satılamayan vakıf taşınmazlarının değerlerinde tenzilat yapmak; hukuki prosedürlerin üzerinde fazla durulmayarak işlemi bir an önce gerçekleştirmek; satılık ilanlarında cami ve mescit demek yerine "harap vakıf bina" ifadesinin kullanılmasını sağlamak; camiler cami olarak satılığa çıkarıldığı takdirde isteklilerinin az olacağı anlaşıldığından, "rağbeti arttırmak için", camileri yıkıp enkazlarını ayrı, arsalarını ayrı satmak, gibi pek çok kolaylaştırıcı satış yöntemine başvurmuştur.[281] Evkaf Umum Müdürlüğü'nün hayrat hademelerinin maaşları bağlamındaki kolaylaştırıcı satış yöntemi ise şu şekildedir:

> Bazı Evkaf idarelerinin hademe vazifesinden bir hayli borçları olduğu malûmdur. Her ne kadar bunların tesviyesi için çalışılmakta ve merkezden de nakdi muavenette bulunulmakta ise de malî vaziyetler dolayısıle derhal verilmesine imkân bulunmayarak yine tedahülde kaldığı görülmektedir. Umum Müdürlüğümüzün bu borçları da vermesine çalışacağına şüphe yoktur. 926 senesi Bütçe Kanunu'nun altıncı maddesinin verdiği selâhiyete binaen satılmakta olan akarat ve arazi-i vakfiye satışlarına –arzu edildiği takdirde- hayrat hademesinin iştirak etmek suretile alacaklarına mukabil olmak ve kifayet etmeyen kısmının üst tarafına nakden vermek üzere gayrı menkul mal almaları ve alınacak mal bedellerinin alacakları ile irad ve masraf veçhile mahsub yaptırmaları düşünülmüş ve müzayededen mal verileceğine göre kanunî bir mahzur da görülememiştir.[282]

---

[279] Emre Madran, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950,** Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., 2002, s. 101-102.
[280] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 4, Kanun No: 850, s. 740.
[281] Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esen, ″Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları″**,** s. 114-119.
[282] **Mecmua,** Cilt: 4, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 56-57.

Görüldüğü gibi 1935 senesinde bile hayrat hademeleri maaşlarını tam ve zamanında alamamaktadırlar. Hatta bazı Evkaf idarelerinin hayrat hademelerine "bir hayli borçları" vardır. Bu şartlar altında EUM 21 Eylül 1935 tarihli bu kararıyla, hem iktidarın satışların bir an önce tamamlanması yönündeki talebini hem hayrat hademelerinin maaşlarının ödenmesine yönelik serzenişlerini karşılamak istemiştir. Hayrat hademelerinin Evkaf'ın bu teklifine nasıl baktığını bilmiyoruz. Fakat teklifi kabul etmiş olsalar dahi, maaşlarıyla ilgili temel sıkıntıları geçmiş olamaz. Zira 1935 senesinde hayrat hademelerinin maaşları hala çok düşük seviyededir.

Aşamalı zamdan maaşların derecelere göre verilmesine

1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu ile hayrat hademesi maaşlarının aşamalı olarak beş yüz kuruşa çıkarılmak istendiğini söylemiştik. Söz konusu kanun *Resmi Ceride*'de 26 Mayıs 1927'de yayınlanmıştır. Bundan tam dört gün sonra DİR müftülüklere tasnifin nasıl yapılacağının açıklandığı bir tamim yollayacaktır. Diyanet bu tamimde, "kaza ve vilâyet encümenlerince tesbît olunacak tasnîf üzerine merkezde icrâ olunacak tedkikat neticesinde kat'i olarak tesbît olunacak kadroların teblîğine kadar hademe-i hayrâtın maâşat zammına veya müceddeden maâş tahsîsine âid hiçbir mürâcaâtın" kabul edilmeyeceğini müftülüklere bildirecektir. [283] Nitekim elimizde bulunan belgelerden tasnifin tamamlanmasının ardından hayrat hademelerine bir miktar zam yapıldığını görebiliriz. Fakat yapılan bu zamdan kadroda bırakılan bütün hayrat hademelerinin aynı anda yararlandığını söylemek mümkün değildir. Örneğin Bilecik Vilayeti Merkez Müftülüğü, kaza müftülüklerinden gelen zam talepleri karşısında, 1928 yılında hayrat hademelerinin maaşlarına zam yapılması kapsamında yalnız Çifte Minareli Cami'nin müezzin ve kayyumunun maaşının elli kuruş zamla üç liraya çıkarıldığını, bunun dışında kadroya dahil olsun veya olmasın zam yapılmayacağını açıklayacaktır.[284]

1929'da hayrat hademelerinin maaşlarının düşüklüğü ve buna karşın maaşlarına zam yapılmaması Ankara Milletvekili Mustafa Efendi'yi de düşündürecektir. Mustafa Efendi'ye göre her şeyin fiyatının yirmi otuz misli arttığı o günlerde "kapıcılara varıncaya kadar" zam yapıldığı halde "ızdırap içinde acınacak

[283] **BCA DİBK,** 51 / 2 14 11. Tamimin tamamı için bkz. EK 23-A ve 23-B.
[284] **BCA DİBK,** 51 / 2 14 24. Bkz. EK 24.

bir halde bulunan" hayrat hademelerinin maaşlarına zam yapılmaması kabul edilemez. Mustafa Efendi 2 Nisan 1929 tarihinde verdiği bir takrirle bu durumun nedenini Maliye Vekaleti'nden soracaktır.[285] Vekalet'in Mustafa Efendi'ye ne cevap verdiğini bilemiyoruz. Fakat hangi cevabı vermiş olursa olsun sonucu değiştirmeyecek, hayrat hademelerinin maaşlarına ciddi bir zam yapılmayacak ve mevzu tartışma konusu olmaya devam edecektir.

1931'de hayrat hademeleri DİR'nden alınıp EUM'ne bağlandıktan sonra kadrolar, maaşlarıyla beraber Müdürlük bütçelerinde yer almaya başlayacaktır. Buna göre, 8 Haziran 1931 tarihli Meclis görüşmelerinde kabul edilen EUM'nün bütçesinde hayrat hademesi kadroları şu şekilde gösterilmiştir:

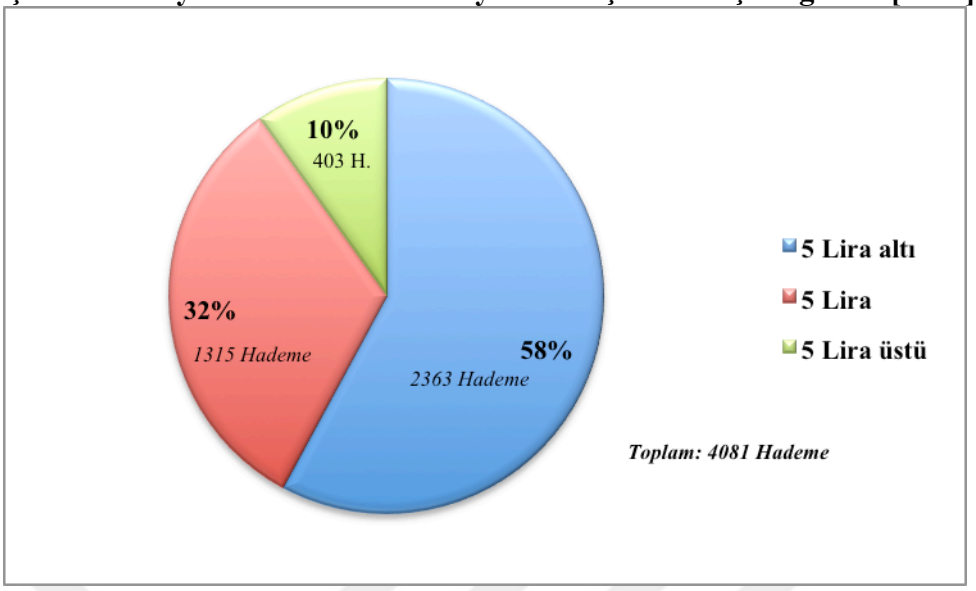
***Tablo I.2. Maaşlarına göre hayrat hademesi sayıları [1931]**

Memuriyetin nev'i	***Adet***	***Maaş (Lira)***
Hademe	1175	2
Hademe	863	3
Hademe	325	4
Hademe	1315	5
Hademe	145	6
Hademe	98	7
Hademe	51	8
Hademe	65	10
Hademe	19	12
Hademe	17	15
Hademe	8	20
Yekûn	4081[286]	

EUM kadroları imam, hatip, müezzin ve kayyum olarak ayırmamış, hepsini "hademe" çatısı altında toplamıştır. Bununla birlikte arşivlerde gördüğümüz tekil örneklerden yola çıkarak, genellikle düşük maaşların müezzin ve kayyumlara, yüksek maaşların imam ve hatiplere ait olduğu tahmininde bulunabiliriz. Tabloda on bir farklı miktarda maaş gösterilmiştir. Buna göre, 1931 yılında en düşük hayrat hademesi maaşı 2 lirayken, en yüksek maaş 20 liradır. Tabloyu hayrat hademesi sayıları ve maaşlarla orantılayıp grafiğe döktüğümüzde ise şöyle bir sonuç elde ederiz:

[285] **BCA BMGMK**, 30 10 / 5 30 21. Bkz. EK 25.
[286] **TBMM ZC,** Devre: 4, İçtima Senesi: Fevkalâde, Cilt: 2, 11. İnikat, (08.06.1931), S. Sayısı: 29, s. 61.

***Şekil I.2. Hayrat hademelerinin sayı ve maaşlarına ilişkin grafik [1931]**

Grafiğe baktığımızda toplam 4081 hayrat hademesinin %58'inin 5 liranın altında maaş aldığını görürüz. Bununla birlikte 5 lira maaş alanların oranı da %32 gibi azımsanmayacak bir seviyededir. Bu oranlar bize, 1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun on dördüncü maddesiyle hükme bağlanan, hayrat hademesi maaşlarının aşamalı olarak beş yüz kuruşa, yani 5 liraya çıkarılma planında belli bir oranda gelişme kaydedildiğini göstermektedir. 1931'den 1936 senesine kadar bu oranlar EUM'nün senelik bütçelerinde aynı şekilde yer almaya devam edecektir. 1937'de ise oldukça farklı bir tablo ile karşı karşıya kalırız.

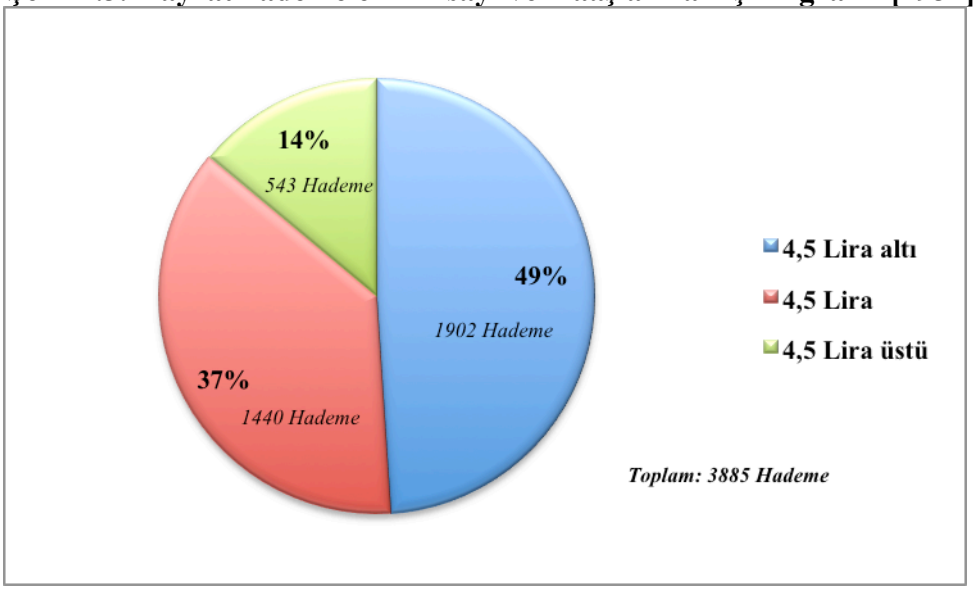
***Tablo I.3. Maaşlarına göre hayrat hademesi sayıları [1937]**

Memuriyetin nev'i	***Adet***	***Maaş (Lira)***
Hademe	205	0,5
Hademe	193	1
Hademe	60	1,5
Hademe	748	2
Hademe	29	2,5
Hademe	667	3
Hademe	1440	4,5
Hademe	305	7
Hademe	145	10
Hademe	32	12
Hademe	24	15
Hademe	26	20
Hademe	6	25
Hademe	5	30
---	3885[287]	

[287] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 2, Cilt: 18, 66. İnikat, (27.05.1937), S. Sayısı: 168, s. 23.

1937'deki hayrat hademesi kadrolarının maaş miktarlarını gösteren bu tabloya bakıldığında, ilk olarak maaşların düşürüldüğü zannedilir. Fakat daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, EUM Bütçe Kanunu'nun 1 Mart 1937'de Meclis'e sunulan gerekçesinde, 1931'den 1936'ya kadar DİR'nden devralınan hayrat hademesi kadrolarının seneden seneye aynen bütçelere geçirildiği belirtilmiştir. Halbuki kadroda bulunan hayrat hademeleri bunlardan ibaret değildir. Yeni zaptedilen hayrat vakıfların hademeleri kadroya girmeye devam etmektedir. Bununla birlikte cami ve mescitlerin kadro haricine çıkarılıp tasfiye edilmeleri çalışmaları da bitirilememiştir. Dolayısıyla bir yandan yeni hademeler kadroya alınırken diğer yandan bir kısım hademe de kadrodan çıkartılmaktadır. Sonuç olarak 1937'ye kadar hayrat hademelerinin sayı ve maaşları konusunda "fiiliyat ile cetvel arasında ahenk temin edilememiş"tir. 1937 senesi bütçesindeki bu cetvelle "ahenk" yeniden sağlanmıştır. Fakat bu yeni cetvelde dahi, hayrat hademelerinin gerçekte aldıkları maaşlar olduğu gibi yansıtılamamıştır. Zira yeni zaptedilen hayrat hademelerinin maaş miktarları bir cetvelde gösterilemeyecek kadar "çok muhtelif şekilde"dir. Bu sebeple kadro dahili kalan camiler on dört mertebeye ayrılmış ve hayrat hademelerinin maaşları da bu mertebelere göre tespit edilmiştir.[288]

*** Şekil I.3. Hayrat hademelerinin sayı ve maaşlarına ilişkin grafik [1937]**

Tabloda verilen maaş miktarları bütçeye uydurulmak kaygısıyla ortalama olarak belirlendiğinden, örneğin dört buçuk lira maaş alan 1440 hayrat hademesinin içerisinde dört lira 20 kuruş alan da olabilir, beş lira yirmi kuruş alan da. Bu bilgi

[288] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 2, Cilt: 18, 66. İnikat, (27.05.1937), S. Sayısı: 168, s. 6-8.

ışığında grafiğe bakarsak, 1931'den 1937'ye kadar hayrat hademesi maaşlarının bir miktar daha arttırıldığını söyleyebiliriz. Örneğin, 1931'e göre toplam hayrat hademesi sayısı düşmüşken beş lira üzeri maaş alanların sayısı artmış, 543'e çıkmıştır. Dört buçuk lira ve üstü maaş alanların oranı da %50'yi geçmiştir. Fakat aradan altı sene geçtiğini hesap ettiğimizde, maaşlarda gerçekleştirilen iyileştirmenin oldukça yavaş ilerlediğini söylemek sanırız yanlış olmayacaktır.

1937'deki gibi hayrat hademelerinin maaşlarının belirlenecek mertebelere göre verilmesi fikri, 5 Teşrinisani 1936 tarihinde de EUM Muamelat Müdürlüğü tarafından dile getirilmiş, fakat kabul görmemiştir. İdare Meclisi'nin bu yöndeki 7 Kanunuevvel 1936 tarihli kararı şu şekildedir:

> Bütçedeki tahsisat mikdarı, hademe aylıklarının alelıtlak çoğaltılmasına müsaid olmadığı cihetle bir hesaba istinad etmedikçe derece tayininden bir fayda temini imkânı görülememektedir. Bu itibarla ilk önce cami ve mescitlerin sınıflara ayrılarak her sınıf camilere ait hademe adedi tesbit olunmak suretiyle konacak derecelerin yekûnu ne mikdar tutacağını tayine bir esas elde edilmesi ve ondan sonra aylıkların derecesi tayin olunması daha uygun olacağından bu cihet yapılmak üzre evrakın Umum Müdürlüğe iadesine 7/12/936 gününde oybirliğiyle karar verildi.[289]

Evkaf İdare Meclisi, Muamelat Müdürlüğü'nün hademe aylıklarının arttırılmasına yönelik önerisini bütçe yetersizliği nedeniyle kabul etmemiştir. Kaldı ki daha cami ve mescitlerin tasnifi bile tamamlanmamıştır. Önce tasnif tam anlamıyla bitirilmeli, sonra camiler sınıflara ayrılmalıdır. Hayrat hademelerinin maaşları ancak bundan sonra tespit edilebilir. İdare Meclisi bu kararı 1936'da almıştır. Halbuki hatırlanacağı gibi, Cumhuriyet döneminde cami ve mescitlerin tasnifine 1924 senesinde başlanmıştır. Hatta 1932'deki son tasnif talimatnamesini de bizzat EUM hazırlamıştır. Buna rağmen tasnifin bitirilememesi şaşırtıcıdır. Acaba İdare Meclisi'nin kararında sadece kadroya yeni katılan vakıf camilerinden mi bahsedilmiştir? Meclis, kendini yanlış ifade etmediyse böyle bir olasılık söz konusu olamaz. Zira kararda açıkça belirtildiği gibi, yapılması gereken bütün cami ve mescitlerin sınıflara ayrılmasıdır; kadroya yeni katılanların değil. İdare Meclisi'nin hayrat hademelerinin maaşlarının arttırılması için gereğini ortaya koyduğu bu konu, esasında 1924'ten beri yapılagelmiş olması gereken camilerin çeşitli kıstaslar dahilinde tasnif edilmesi uygulamasının temel amacıdır. Meclis'in kararında, sanki o

[289] **VGM İMK,** 1936, Karar No: 828. Belgenin tamamı için bkz. EK 26.

tarihe kadar tasnifle ilgili hiçbir çalışmanın yapılmadığı izlenimi doğmaktadır. Halbuki arşivlerden elde ettiğimiz belgeler bazı bölgelerde tasnifin süratle bitirilerek camilerin sınıflara ayrıldığını bize tanıtlamaktadır. Örneğin Muğla'daki camiler, 26 Kanunusani 1928 tarih ve 220/216 numaralı tahrirat ve buna bağlı talimatname gereğince (8 Kanunusani 1928 tarihli ikinci tasnif talimatnamesi) tasnif edilerek üç sınıfa ayrılmıştır. Buna göre birinci sınıf camilerde, iki imam, bir hatip, bir müezzin ve bir kayyum bulunurken, ikinci sınıf camilerde bir imam, bir hatip, bir müezzin ve bir kayyum görev yapacaktır. Üçüncü sınıf camilerde ise imam ve hatiplik ile müezzinlik ve kayyumluğu aynı kişi icra etmek üzere iki hademe görev yapacaktır. Muğla'daki bu çalışma yaklaşık üç hafta gibi kısa bir süre içerisinde tamamlanmıştır.[290] Bu bağlamda EUM İdare Meclisi'nin 1936'daki kararında yer alan, "ilk önce cami ve mescitlerin sınıflara ayrılarak her sınıf camilere ait hademe adedi tesbit" edilmeli ve ondan sonra maaşlar buna göre saptanmalı yönündeki ifadelerle, uygulanmış olduğu şekliyle tasnife ilişkin gerçeklerin tam olarak birbirini tutmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Tabii, esasında İdare Meclisi'nin Muamelat Müdürlüğü'nün teklifini reddetmesindeki temel kıstası, teklifin bütçeyi aşmasıdır. Nitekim İdare Meclisi bu ret kararından yaklaşık beş ay sonra, hayrat hademelerinin maaşlarını derecelere ayıran başka bir teklifi, farklı sebepler de göstermesine rağmen temel olarak yine bütçeyi aştığı gerekçesiyle reddedecektir. Yukarıda yer verdiğimiz 1937 bütçesindeki cetvel ise İdare Meclisi'nce şu sözlerle kabul edilecektir:

> Muhasebeden yeni mazbut namile aylık alan hademe hakkında başkaca verilen cetvele nazaran bunların içinde senelik maktu olarak elli kuruş kadar cüz'i miktarlardan başlıyarak muhtelif miktarlarda aylık veya yıllık maktu vazife alanlarla tahsisata tabi şehrî aylık alanların da muhtelif miktarlarda olmak üzre aylıkları görüldüğünden bu cüz'i miktarlara göre derecenin yarım liradan başlaması halinde dahi bugün aldıkları aylıklara göre birkaç misli zam görmüş olacakları ve bu suretle tahsisat dahilinde bu işin teminine imkân bulunacağı anlaşıldığından, yarım liradan başlamak üzre 14 mertebeye muhtevi olmak ve yukarda yazılı köy ve kadro harici hademe ile, kürsü vaizleri ve 937 senesi bütçesile aylıkları tahsisat dahiline alınması teklif edilen yeni mazbut vakıflar hademesi hariç olmak üzre tasnif dahili cami ve mescit hademelerine dair ilişik kadro cetveli tanzim edilmiştir.[291]

Hayrat hademesi maaşlarını on dört mertebeye ayıran bu cetvel TBMM'nce kabul edilmiştir ama, cetvele bağlı olarak verilmesi gereken zam hademelere birden

[290] **BCA DİBK,** 51 / 13 116 3. Bkz. EK 27-A ve 27-B.
[291] **VGM İMK,** 1937, Karar No: 231. Belgenin tamamı için bkz. EK 28-A ve 28-B.

bire yansıtılmayacaktır. EUM bu zammı bütçeye uygunluk kıstası çerçevesinde "tedricen ve kısım kısım" tatbik edecektir.[292] Buna karşı bütçeyi zorlamayacağından olsa gerek, 1 Ekim 1940 tarihinde alınan bir kararla, 50 kuruşta az olan maaşlar 50 kuruşa, elli bir kuruştan doksan dokuz kuruşa kadar olan maaşlar yüz kuruşa çıkarılacaktır. Tam 50 kuruş alan hademelerin maaşları ise yine 50 kuruş olarak ödenmeye devam edecektir.[293] Evkaf bu düzenlemeyle, maaş seviyesi en düşük olan hayrat hademelerinin maaşlarını bir nebze yükseltmiştir. Fakat maaş artırım talepleri sadece en düşük seviyede maaş alanlardan değil, her seviyeden gelmektedir. 16 Kanunuevvel 1940 tarihli bir belgede, "hayrat hademesi tarafından aylıklarının artırılması için hemen her gün müracaat edilmekte ve bu taleplerin isafı Umum Müdürlükçe de çok arzu olunmakta ve bu hususta bazı esaslar da kurulmuş bulunmakta ise de, bütçenin vaziyeti itibarile şimdiki halde tatbikata geçilmesine imkân" görülmediği kayda geçirilmiştir. Bununla beraber Evkaf'a göre hayrat hademelerinin maaşlarının yükseltilmesi için başka çareler de vardır. Bir hayrat görevi boşaldığında aynı şehirde bulunan ve maaşı boşalan görevin maaşına en yakın olan hademe o göreve tayin edilebilir. Böyle "umumî bir teselsül" yapılırsa hayrat hademelerinin maaşları da otomatik olarak yükselmiş olacaktır. EUM bu açıklamayı yaptıktan sonra şu örneği verecektir:

> Meselâ yedi lira vazifeli olan bir imamlık açıldığı surette buna en yakın maaşı olan (meselâ altı lira maaşlı) diğer bir cami imamının buraya nakli ve bu suretle ikinci defa açılan altı lira maaşlı imamlığa da buna en yakın maaşlı (meselâ dört buçuk lira vazifeli) olan diğer bir cami imamının getirilmesi ve teselsüle devam olunarak en geride kalan en az maaşlı imamlık için imtihan yapılması lâzımdır.[294]

EUM'nün 1940'ta maaşların yükseltilmesi için çözüm yolu olarak bu yöntemi önermesi, kurumun ne kadar çaresiz olduğunu bize gösterir. Zira bu tip bir teselsülün gerçekleştirilmesi 1928'den beri planlanmaktadır. DİR'nin hazırladığı 8 Kanunusani 1928 tarihli ikinci tasnif talimatnamesinin altıncı ve yedinci maddeleri bu konuya ayrılmıştır. Buna göre boşalan bir görev, kadro haricine çıkarılmış bir caminin hademesi varken dışarıdan bir kimseye verilemez. Yalnız, tasnif haricinde kalan hayrat hademelerinin ilgili görevlere nakledilebilmeleri için, aldıkları maaş

[292] **VGM İMK,** 1937, Karar No: 579. Bkz. EK 29.
[293] **Muharreratı Umumiye Mecmuası,** Cilt: 6, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 127.
[294] **Muharreratı Umumiye Mecmuası,** Cilt: 6, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 71.

miktarının boşalan görevdekinden az olmaması gerekir.[295] Yani boşalan göreve tayin edilen hayrat hademesinin maaşı otomatik olarak yükselmiş olacaktır. Fakat belgelerden anladığımız kadarıyla bu yöntem on iki yıldır pek de başarılı olamamıştır ve 1940'dan sonra da olamayacaktır. Esasında maaş iyileştirilmesi için daha köklü çözüm önerileri getirilmiyor değildir. Bunlardan birini Evkaf Muamelat Müdürlüğü 29 Şubat 1940 tarihinde İdare Meclisi'ne iletecektir. Muamelat Müdürlüğü'ne göre "cami ve mescit hademesi aylıklarının cüziyetine binaen ekseri yerlerde camiler bakımsız ve kapalı kalmakta ve şimdiki muhasasat ile beş vakitte hizmet görecek hademe de bulunmamakta"dır. Bu sebeple maaşların yükseltilmesi şarttır. Müdürlük, camilerin on dört mertebeye ayrılması yerine, dokuz mertebeye ayrılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca en düşük maaşlar imam-hatipler için üç, müezzin ve kayyumlar için de iki liradan başlamalıdır. Evkaf İdare Meclisi'nin bu teklife yanıtı şu şekilde olmuştur:

> Bu teklifin tatbik imkanı Muhasebe ve Muamelât Müdürlerinin huzurlarile tetkik edilmiştir. Verilen izahattan 937 senesi bütçesine aid muhassasat üzerinden müfredatı tesbit ve 14 derece üzerinden kadroları tayin edilmiş olan tasnif esas ve kadrolarının camilerin sınıflara tefrik edilmemesinden dolayı henüz tatbik edilmediği anlaşılmıştır. Bu kadroların tutarı olan 844.000 lira sonraki seneler bütçelerinde birer mikdar tenzilâta uğrayarak bu sene bütçesindeki tahsisatın 804.316 liraya indiği ve gelecek sene bütçesine de bu mikdar konmuş olduğu cihetle bugün de tahsisat noktasından tamamen tatbikına imkan kalmamıştır. Muamelat Müdürlüğünce 9 sınıf üzerinden tasnifi teklif edilen hademe kadrolarının tamamen tatbiki halinde ise 955.200 liralık bir tahsisata tevakkuf edecektir ki, şimdiki muhassasattan 151.200 lira kadar fazlası vardır. Bu itibarla bütçeye bunun karşılığı konmadıkça şimdiki tasnif kadrolarının değiştirilmesine imkân görülemez.[296]

1937 bütçe kanununun kabulünün ardından üç sene geçmesine rağmen camiler hala sınıflara ayrılamamış ve dolayısıyla hayrat hademesi maaşları on dört derece üzerinden bile tayin edilememiştir. Maaşların yükseltilmesi bir yana bütün hayrat hademelerinin on dört derecelik maaşlarının toplamı 844.000 lirayken, 1940 bütçesinde tenzilata gidilmiş ve maaş toplamı 804.316 lira olarak belirlenmiştir. İdare Meclisi, camiler sınıflara ayrılmış ve maaşlar buna binaen on dört dereceli olarak tespit edilmiş dahi bile olsa, eldeki bütçeyle hayrat hademelerinin maaşlarının tam olarak ödenemeyeceğini söylemiştir. Bu şartlar altında Muamelat Müdürlüğü'nün hayrat hademelerinin maaşlarının yükseltilmesi teklifinin kabul

[295] **BCA DİBK**, 51 / 2 14 11.
[296] **VGM İMK,** 1940, Karar No: 176. Belgenin tamamı için bkz. EK 30-A ve 30-B.

edilmesinin imkanı yoktur. Görüldüğü gibi Evkaf İdare Meclisi her seferinde bütçe yetersizliğinden bahsetmektedir. Peki EUM'nün senelik bütçeleri gerçekten de bu kadar yetersiz midir?

EUM bütçelerinde hayrat hademesi maaşları

EUM'nün 1935 yılı bütçe kanununun gerekçesine, teşkilatın en önemli gelir kaynağının kiralar olduğu, halbuki 1929 dünya ekonomik bunalımının en çok kiraları vurduğu ve bu bağlamda 1931'den beri pek çok yerde kira gelirlerinin %50'den fazla azaldığı vurgulanarak başlanmıştır. Bunun bütçede önemli bir boşluk yapmakta olduğu açıktır. Fakat Evkaf'ın elinde pek çok irad kaynağı vardır ve bunlarla bu açık kapatılabilir. Bununla birlikte kaynaklardan kira geliri elde etmenin ilk şartı, mülklerin mamur bir halde bulundurulmalarıdır. Halbuki ekonomik krizden önceki bütçeyle bile bunu tam manasıyla yapmaya imkan yokken, krizin patlak vermesinden sonra bütçe biraz daha daralınca "hiçbir şey yapılamamak neticesine varılacaktık ki, bunu şimdiden söylemek, sebeplerini ve çaresini aramak lâzım ve zaruridir." EUM bu belirtilen çerçevede zaten bir ekonomik krizin ortasındayken, 1931'de bir de hayrat hademeleri DİR'nden alınıp kuruma devredilmiştir. Dahası, hayrat hademeleri Evkaf'a ilk geçtiği zaman verilmesi kararlaştırılan 200.000 lira, Maliye Vekaleti tarafından 1935'e kadar verilmemiş, o da kurumun üzerine "yükletilmiş"tir. Maliye Vekaleti'ne göre bu para "yardım" mahiyetindedir. Buna karşı EUM'ne göre işin gerçeği hiç de öyle değildir. Evkaf bu durumu kendince şöyle izah edecektir:

> Hayrat umuru Diyanet İşleri Riyaseti'ne ve muhassasatı Maliye Vekâleti'ne devredilirken yekûnu (849.000) lira derecesinde idi. Buna mukabil Evkaf'ın Maliye'ye maktuan (600.000) lira vermesi kabul edilmişti. Bunların sebebleri şunlardır:
> 1340 senesinde Diyanet İşleri'ne ve Maliye'ye devredilen hayrat meyanında esasen varidatları vaktile Maliye'ce zaptedilerek tabiatile masrafları da oraca temin olunagelmekte iken 1326 senesinde muayyen ve gayrimuayyen bütün masrafları karşılığı toptan ve maktuan verilmek suretile ve (tahsisatı hayriye) namile Evkaf'a devredilmiş olan hayrat ile Meşrutiyet'in ilânında Hazine-i Hassa'dan Maliye'ye devredilen emlâk ve arazi ve çiftlikler varidatından idare edilen ve bunlarla birlikte Maliye'ye devrolunub Maliye'ce idare edilmekte iken birinci fıkradaki hayrat ile ve ayni esaslar dairesinde ve (emlâk-ı müdevvere hayratı) namile Evkaf'a devredilmiş olan hayrat muhassasatının da dahil olması ile bunların ve aşar bedelâtının kesilmesile büsbütün varidatsız kalan, fakat yaşatılmaları lâzım gelen hayratın tamirlerinin Evkaf'ça yapılması esasının nazarı dikkate alınması idi. Evkaf'ın Maliye'den bedel olarak aldığı

> veya kendi cibayet eylediği aşardan ve muhassasatı malûme namı verilen bir kısım diğer bedelâttan yarım milyon liraya yakın para kaybettiği ve en büyük ve mühim eserlerin gelirleri hemen de aşardan ibaret olub halbuki yalnız bunların en mübrem tamirlerine her sene yüz binlerce lira sarfedildiği nazarı dikkate alınırsa bulunan sureti tesviyenin, yani Evkaf'ın (600 000) lira vermesi esasının Evkaf için hafif bir şey olmadığı bedihi ve aşikâr olmakla beraber bu sureti tesviye Evkaf'ça da kabul edilmiş idi. Hayratın tekrar Evkaf'a devrinde bu cihetler pek tabiî olarak yine nazarı dikkate alındı ve hayrat muhassasatının yekûnuna göre Evkaf'a senede (iki yüz bin) lira verilmesi, hatta tahakkukat fazla olursa bunun da ikmali kabul edildi idi. İşte Maliye'den bugün istediğimiz ve istemek zaruret ve mecburiyetinde bulunduğumuz iki yüz bin liranın mahiyeti budur. Ve bu mahiyetine göre yardım telâkkisi mümkün değildir. Alelâde ödenmesi lâzım gelen bir paradır. Bunun için gelecek sene bütçemizin iradına tekrar konulmuştur. Maliye'nin masraf bütçesine de konulmak suretile aynen kabulü bilhassa istirham olunur.[297]

EUM'nün bu serzenişi Bütçe Encümeni'ni harekete geçirecektir. Encümen mazbatasında, Hazine ile Evkaf'ın alacak-verecek hesaplarının o zamana kadar halledilmediği ve bu durumun bütçenin "sıhhatli" bir şekilde tespit edilememesi sonucunu doğurduğu belirtilmiştir. Bu nedenle ihtilaf halledilinceye kadar Evkaf bütçesine Hazine'den 100.000 lira yardımda bulunulmasına karar verilecektir.[298] Bu yardım 1945'e kadar zaman zaman kesilmiş[299], zaman zaman 80.000 liraya kadar düşmüş[300] ve zaman zaman da 200.000 liraya çıkmıştır.[301] 1945'te ise Hazine'den hayrat hademelerine verilen yardım kanunileştirilecek ve artırılacaktır. Bu yeni düzenlemeye geçmeden önce, kaldığımız yerden devam edip hayrat hademelerinin maaşları konusunda 1941'den sonra yaşanan gelişmelere bakmakta fayda vardır.

---

[297] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: Fevkalâde, Cilt: 2, 10. İnikat, (04.04.1935), S. Sayısı: 10, s. 4.

[298] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: Fevkalâde, Cilt: 2, 10. İnikat, (04.04.1935), S. Sayısı: 10, s. 8.

[299] 1941 ve 1944 seneleri Evkaf bütçelerinin (B) cetvelleri için bkz. **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: 2, Cilt: 17, 45. İnikat, (28.04.1941), S. Sayısı: 153, s. 19 ve **TBMM ZC,** Devre: 7, İçtima Senesi: 1, Cilt: 10, 65. İnikat, (30.05.1944), S. Sayısı: 121, s. 22. Ayrıca 1941 bütçe görüşmelerinde Manisa Milletvekili Refik İnce'nin konuyu dile getirişi ve encümenin buna cevabı için bkz. **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: 2, Cilt: 17, 45. İnikat, (28.04.1941), s. 133-138.

[300] Hazine'den EUM'ne yardım parası olarak 1937'den 1939'a kadar 93.000 lira, 1940'da ise 80.000 lira verilmiştir. İlgili senelerin Evkaf bütçelerinin (B) cetvelleri için sırasıyla bkz. **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 2, Cilt: 18, 66. İnikat, (27.05.1937), S. Sayısı: 168, s. 19., **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Cilt: 25, 69. İnikat, (28.05.1938), S. Sayısı: 178, s. 17., **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: F., Cilt: 2, 8. İnikat, (05.05.1939), S. Sayısı: 12, s. 19 ve **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: 1, Cilt: 11, 60. İnikat, (31.05.1940), S. Sayısı: 176, s. 20.

[301] 1942 ve 1943 seneleri Evkaf bütçelerinin (B) cetvelleri için bkz. **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: 3, Cilt: 25, 65. İnikat, (28.05.1942), S. Sayısı: 156, s. 24 ve **TBMM ZC,** Devre: 7, İçtima Senesi: F., Cilt: 2, 30. İnikat, (30.05.1943), S. Sayısı: 52, s. 24.

1941 sonrası hayrat hademesi maaşları

28 Kanunusani 1942'de kabul edilen Memur ve Müstahdemlere Verilecek Fevkalâde Zam Hakkında Kanun gereğince birçok sınıftan memur, müstahdem ve görevlinin maaşlarına farklı oranlarda zam yapılması kararlaştırılmıştır. Hayrat hademeleri, %25'lik oranla en fazla zam yapılan sınıflardan biridir. Bunun haricinde dört veya daha çok çocuğu bulunanlara, "dördüncü çocuktan itibaren çocuk başına ayda maktuan iki buçuk lira zam" da verilecektir.[302] Bu düzenlemeyle hayrat hademelerine o zamana kadar yapılmış en ciddi zamlar yapılmıştır. Buna karşın maaşları hala çok düşük seviyededir. Bu gerçeği dönemin Evkaf Umum Müdürü Fahrettin Kiper bir sene sonraki bütçe görüşmesinde gelen eleştiriler doğrultusunda kabul etmiştir. Kiper, hayrat hademelerine son üç senede kırk bin lira zam yapmalarına rağmen maaşların hala yeterli seviyede olmadığını, fakat ellerindeki bütçeyle ancak bu kadar olabildiğini dile getirmiştir. Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ[303] ise hayrat hademelerinin durumlarını şu şekilde özetleyecektir:

> Umumi hayrat masrafları, ibadethanelerde çalışan, orada vazife gören memurlara verilen paraları gösterir. Bunlar arasında öyle para alanlar var ki bu adamlar âdeta o para ile geçinmek için zahit olmaları bile kâfi değildir. Eski keşiş tarzında bile yaşamaları kabil değildir. 40 sene müddetle camisine devam etmiş, oradaki vazifesini görmüş bir adamın, bir memurun maaşı 450 kuruş olduğunu söylersem hayret edersiniz. 40 sene hizmet ettikten sonra, 450 kuruş kim bilir hangi zamandan kalmıştır. Belki son zamanda zam da görmüştür amma, cirmine göredir. Eğer bu zatlar Devlet memuru iseler Devler memurları arasında bu derece maaş alanlara asla rastgelinmez. Eğer bunlar hakikaten bu para ile idare edebilecek, yani müstağni adamlarsa, ki bizim elimize geçen vesikalar ve yapılan müracaatlardan anladığımıza göre hiç de öyle değildir, bunlar tatmin edilmek lâzımdır. Evkaf Umum Müdürlüğü'nün eskiden beri muhatap olduğu tenkitlere verdiği cevapları biliyoruz. Hakikaten bu bir Devlet mevzuudur.[304]

Böylece ilk defa bir milletvekilinin ağzından hayrat hademesi maaşlarının düşüklüğünün EUM'nün kendi başına altından kalkabileceği bir iş olmadığı, bunun bir devlet meselesi olduğu dillendirilmiş olur. CHP 6. Büyük Kurultayı'na sunulan vilayet kongrelerinden gelen dileklerin EUM'ne ilişkin bölümünde de hayrat

---

[302] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 23, Kanun No: 4178, s. 117.
[303] 1889'da Bursa'da doğan Osman Şevki Uludağ, askeri doktor olarak birçok alanda hizmet yaptıktan sonra, V., VI. ve VII. dönem Konya Milletvekili olarak parlamentoda yer almıştır. Uludağ, 19 Mart 1964 tarihinde vefat etmiştir. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 412.
[304] **TBMM ZC,** Devre: 7, İçtima Senesi: F., Cilt: 2, 30. İnikat, (28.05.1943), s. 322.

hademelerinin maaşlarının arttırılması gündeme getirilmiştir.[305] Bu dilekler kısa zamanda karşılık bulacak ve 4484 sayılı Cami ve Mescit Hademelerine Parasız Elbiselik Kumaş Verilmesi Hakkında Kanun 19 Temmuz 1943 tarihinde kabul edilecektir. Kanunun birinci maddesine göre, hayrat hademelerine "yerli fabrikalar mamullerinden bir defaya mahsus olmak üzere, parasız üçer metre elbiselik kumaş" verilecektir. Bunun için EUM'nün 1943 yılı bütçesinin otuz ikinci faslının altıncı maddesine 140.000 lira fevkalade tahsisat konulmuştur.[306] Esasında bu kanun, devletçe parasız verilecek giyim eşyası hakkındaki 4306 sayılı kanunun devamı niteliğindedir. Kocaeli Milletvekili İbrahim Tolon[307], İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu ağır ekonomik koşullar altında geçinme güçlüğü çeken memurlara verilen bu yardımın önemli olduğunu, fakat "besbelli zühul eseri olarak" hayrat hademelerinin kanuna dahil edilmediğini belirttikten sonra teklifini şu şekilde devam ettirmiştir:

> Esasen çok az bir maaş alan ve her yüzden sıkıntı içinde bulunan bu kanaatkârların nafakalarına bile yetiştiği şüpheli olan maaşlarından, para tasarruf ederek vazifedar oldukları yerlerde bir memura yakışır kılığa girmeleri muhal olduğuna göre, bugünkü günde kıyafetçe ekseriyetle perişan ve Hükümetin bu yardımına belki birinci derecede muhtaç bir halde bulunan hayrat hademesinin de bu haktan istifade ettirilmesi için işbu lâyiha düzenlenmiştir.[308]

İktidarın bu yardımı, "değişmez gelirli" diye vasıflandırılan memur ve müstahdemlerin İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği hayat pahalılığıyla baş edebilmeleri için 1941'den beri bazen kısmi bazen genel olarak verilen yardımlardan biridir. Bu çerçevede verilen en kapsamlı yardım, 21 Haziran 1944 tarih ve 4599 sayılı Fevkalade Hallerin Devamı Müddetince Memur ve Müstahdemlere Yapılacak Yardım Hakkında Kanun ile belirlenmiştir. Kanunun birinci maddesinin (L) fıkrasında yardımdan, "cami ve mescit hademeleriyle vaizler ve dersiamlar"ın da yararlanacağı kayda geçirilmiştir. Kanunun ikinci ve üçüncü maddesine göre aylık

---

[305] Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları,** Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 2002, s. 143.

[306] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 25, Kanun No: 4484, s. 708. Kumaşların nasıl dağıtılacağını düzenleyen, EUM tarafından hazırlanan talimatnamenin kabul kararı için bkz. **VGM İMK,** 1943, Karar No: 728. Ayrıca ilgili talimatname için bkz. EK 31-A, 31-B ve 31-C.

[307] İbrahim Hakkı Tolon, 1878'de İstanbul'da doğmuştur. Tolon, tabur komutanlığı, subay okulu müdürlüğü gibi pek çok önemli askeri görevi üstlendikten sonra, siyasete atılmaya karar vermiştir. II., III., VI. ve VII. dönem Kocaeli Milletvekili olarak Meclis'te yer alan Tolon, 2 Aralık 1956 tarihinde vefat etmiştir. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 409.

[308] **TBMM ZC,** Devre: 7, İçtima Senesi: F., Cilt: 4, 50. İnikat, (19.07.1943), S. Sayısı: 132, s. 1.

tutarı on beş liradan az olmamak üzere, "nevi ve miktarları" İVH, Dahiliye, Maliye, İktisat, Münakalat ve Ticaret Vekilliklerince tayin edilecek yardım maddeleri aylık veya en çok üç aylık olarak hak sahiplerine verilecektir. "Bu maddelerin bedelleri kâr gözetilmeyerek Hükümetçe tesbit" olunacaktır.[309] 1945 yılı EUM bütçesine bu kanun gereğince verilecek ayni yardım karşılığı olarak 525.000 lira konulmuştur.[310]

1947 yılında maaşlar konusunda yaşanan gelişmeler

İsmail Kara, "40'lı yılların ikinci yarısında daha bariz bir şekilde görülmeye başlayacak katı laikliğin tadil ve tashih çabalarına tekaddüm eden bazı ön/cü çıkışlar"ın 1939 ve 40'lı yılların ilk yarısında görülmeye başlandığını belirtir. Nurettin Topçu idaresinde *Hareket* dergisinin yayın hayatına başlaması (Şubat 1939), *İslâm Ansiklopedisi*'nin devlet tarafından basılmaya başlanması (1939), buna karşı "sivil ve muhalif bir hareket olarak" *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nin ve *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası'*nın devreye sokulması (1940), Şark-İslam klasiklerinin Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanmasına başlanması (1942), II. Maarif Şurası'nda Din Derslerinin "bir miktar dolaylı olarak" da olsa tekrar okullara konmasının gündeme gelmesi (1943) ve ilk cami yaptırma derneklerinin kurulması (1944) bunlar arasındadır.[311] Kara'ya göre siyasal iktidarın laikliği tadil ve tashih etme gereği duymasının üç nedeni vardır. Bunlardan ilki, "Türkiye'nin ağır aksak da olsa demokratikleşme mecburiyeti hissetmesi ve mütedeyyin halkın pasif de olsa ısrarlı dinî taleplerinin artık tek parti idaresinin eski yasakçı ve sınırlayıcı politikalarıyla idare edilemez hale gelmesidir." İkincisi, II. Dünya Savaşı ile şekillenen yeni uluslararası ilişkilerin getirdiği zorunluluklardır. Üçüncü sebep ise, Atatürk'ün vefatı ve "yeni devletlilerin kendilerine kuvvetli ve itibarlı yeni bir yer ve statü aramaları"dır. Kara, bu sebeplerden birinin öne çıkartılmasının neticeyi çok fazla değiştirmeyeceğini sandığını da sözlerine eklemiştir.[312] Benzer bir şekilde H. Seçkin Çelik de, "İnönü dönemindeki farklı politika ve tutumlara dikkat çeken eserlerde dahi, çoğu kez, 1938-1945, 1945-1950 yüzeysel dönemlendirmesi"nin temel alınmakta olduğunu, halbuki döneme ilişkin arşiv belgeleri ve birincil kaynaklara

[309] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 26, Kanun No: 4599, s. 645.
[310] **TBMM ZC,** Dönem: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 49. Birleşim, (02.05.1945), S. Sayısı: 89, s. 30.
[311] İsmail Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 2,** İstanbul: Dergah Yay., Kasım 2016, s. 32, 212 ve İsmail Kara, "Laiklik Politikalarının Değişmez Umdeleri Var mı?", **Derin Tarih,** No: 62, Mayıs 2017, s. 80-81.
[312] **A.g.m.,** s. 80.

bakıldığında, iktidarın laiklik politikalarının değişmesine ilişkin eğilimlerin hiç de 1945 ya da 1947'de başlamadığının görülebileceğini söylemiştir. Çelik'e göre erken Cumhuriyet dönemi laikliğine ilişkin uygulamaları yumuşatacak değişiklikler, "İnönü dönemi"nin başlarında ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak Çelik, lise tarih kitaplarının birinci cildinde insanlığın ortaya çıkışını evrim kuramına göre anlatan bölümlerin, 1939'da Atatürk ölür ölmez, "alelacele" tamamen kitaptan çıkarılmış olmasının, "İnönü yönetiminin başından beri böyle bir değişikliği" istediğine işaret ettiğini söylemiştir.[313] Esma Torun da, II. Dünya Savaşı yıllarındaki laiklik uygulamalarını sorunsallaştırdığı makalesinde, "çok partili yaşamda laiklik uygulamalarında yaşanan değişimlerin ilk işaretlerinin, Atatürk'ün ölümünden hemen sonraki süreçte" görülmeye başlandığını belirtmiştir. "Devrimlere ve Atatürk'e muhalif olanların" yeniden partiye ve devlet yönetimine katılımının sağlanması ve muhaliflerle uzlaşma politikasının izlenmesi, devrimlerin sona ereceği söylentilerinin çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum, "devrimleri başından beri benimsemeyen ve karşı olan çevrelerde" ümit ışığının yanmasını sağlamıştır. Torun'a göre, 1940'lı yılların ilk yarısında "başlayan ve biriken konular, çok partili yaşama geçtikten hemen sonra toplumsal muhalefetle de birleşerek, laiklikten verilen büyük ödünler olarak karşımıza çıkacaktır."[314] İlerideki bölümlerde inceleyeceğimiz DİR'nin birçok farklı alandaki uygumalarının ve bu alanlar içinde siyasal iktidarla kurduğu ilişki biçimlerinin farklılaşması bağlamında düşündüğümüzde, Torun ve Çelik'in laiklikle ilgili değişimin neredeyse Atatürk ölür ölmez başladığına ilişkin savlarının tez boyunca elde ettiğimiz bulgularla birebir örtüştüğü söylemek yanlış olmayacaktır. Tabii siyasal iktidarın laiklik politikalarındaki "tadil ve tashih" nedenleri üzerinde, uluslararası dengelerdeki değişimin ve/veya "mütedeyyin halkın pasif de olsa ısrarlı dinî talepleri"nin hiçbir etkisinin olmadığı söylenemez, fakat bu noktada İnönü'nün her ne sebeple olursa olsun, iktidara gelir gelmez ortaya koyduğu iradi tavrı gözden kaçırmamak gerekir ve hatta kanaatimizce öne çıkartmak daha doğru olacaktır. Sonuç olarak erken Cumhuriyet döneminin katı laiklik uygulamaları 1939 ve 1940'lı yılların ilk yarısında yumuşamaya başlamış, ikinci yarısında ise CHP'nin 1947'de gerçekleştirdiği Yedinci Büyük Kurultayı'nda somutlandığı

[313] H. Seçkin Çelik, "Gerçek Doxa'ya Karşı: İnönü Dönemindeki Laikliğe İlişkin Politikaların Yeniden Değerlendirilmesi (1938-1950)", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı, s. 141-151.
[314] Esma Torun, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları: Değişimin İlk İşaretleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** No: 29-30, Mayıs-Kasım 2012, s. 145-158.

biçimde değişime uğramıştır. Dolayısıyla 1947 Kurultayı'ndaki laiklikle ilgili değişim iradesini bir başlangıçtan ziyade, siyasal iktidarın 1939'dan itibaren devreye soktuğu iradenin bir devamı ve belki de doruk noktası olarak ele almak daha doğru olacaktır. Bu bakış açısı çerçevesinde Kurultay'a baktığımızda, tartışmaların esas konusunun din eğitimi olmasına karşın pek çok delege ve milletvekilinin hayrat hademelerinin ekonomik sıkıntılarını ve bununla bağlantılı veya bağlantısız bir şekilde DİR ile EUM'nün devlet içindeki konumlarına ilişkin eleştirilerini dile getirmiş olduğunu görürüz. Örneğin Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu[315], Müslümanların başına Diyanet İşleri Reisi'nin oturtulduğunu, fakat Reis'in kollarının bağlandığını, hiçbir iş yapmasına olanak tanınmadığını, sadece "boyuna tesbih çekmesine müsaade" edildiğini söyledikten sonra meseleyi hayrat hademelerine getirerek, "köylülerin ölülerini gömecek adamları" olmadığını belirtmiştir. Tekelioğlu'na göre çözüm, Hristiyan ve Musevi Türk Cemaatlerinde olduğu gibi vakıfların Müslüman cemaate, dolayısıyla DİR'ne devredilmesi ve Diyanet'in de devlet bünyesinden çıkarılmasıdır.[316] Kayseri Delegesi Şükrü Nayman'a göre de hayrat hademeleri "aç ve sefil bir haldedir". Fakat zannedildiği gibi bu durum DİR'nin "iktidarsızlığından" değil, kuruma salahiyet ve para verilmediğinden ileri gelmektedir.[317] Kongrenin hiç şüphe yok ki sözleri en tartışılan ismi İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir.[318] Tanrıöver'e göre, hayrat hademelerinin "üstleri başları, kıyafetleri" tarihi cami, mescit ve müesseselere "lâyık olmayacak vaziyettedir". İmam, hatip, müezzin ve kayyumların bu "perişan" hali, maaşlarının azlığından kaynaklanmaktadır. Bu görevlilere "hademelerden" daha az para verilmektedir. Tanrıöver, köylerdeki durumun daha da kötü olduğunu bir Meclis hademesinin kendisine aktarmış olduğunu söylediği şu sözlerle anlatmıştır:

> Vallahi, billâhi, altı köyümüzde bir tek imam kaldı. Ölülere nöbet bekletiyoruz. Ondan kalkıp bu köye geliyor ve boyuna köy değiştiriyor. Eğer bize imam ve hatip vermezseniz, ölülerimizi köpek leşi gibi toprağa gömeceğiz.[319]

---

[315] 1889'da doğan Ali Sinan Tekelioğlu, 15 Aralık 1965 tarihinde vefat etmiştir. Askerlik hayatından sonra avukatlık, kaymakamlık ve müfettişlik gibi görevlerde bulunmuştur. Siyasi hayatına CHP'nde başlayan Tekelioğlu, daha sonra DP'ye geçmiştir. Tekelioğlu VI. dönemden X. döneme kadar Seyhan Milletvekili olarak Meclis'te yer almıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** s. 666.

[316] **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı,** s. 450.

[317] **A.g.e.,** s. 452.

[318] Hamdullah Suphi Tanrıöver, 1885'te doğmuş ve 10 Haziran 1966 tarihinde vefat etmiştir. Öğretmenlik, müderrislik, büyükelçilik, Türk Ocağı başkanlığı, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Antalya, TBMM'nde Antalya, İstanbul, İçel ve Manisa milletvekillliği gibi görevlerde bulunmuş olan Tanrıöver, 4. Hükümet'te de Maarif Vekili olarak yer almıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** s. 641.

[319] **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı,** s. 457.

Kurultayda dile getirilen bu serzenişler, EUM'nün 1947 yılı bütçe görüşmelerinde de devam etmiştir. Görüşmeler sırasında birçok milletvekili hayrat hademelerinin "acınacak durumda" olduklarını dile getirmişler ve artık bu sorunun köklü bir şekilde çözülmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Örneğin Erzincan Milletvekili Abdülhak Fırat[320], yaz tatili için Bursa'ya gittiğinde camileri ve abideleri gezerken büyük bir caminin çıkışında bir takım adamların "boynu bükük bir halde" durarak dilendiklerini gördüğünü, kendisinin de diğer pek çok kişi gibi bunlara yardımda bulunduğunu, fakat içlerinden birinin "gayet güzel ve düzgün bir iki kelime" söylemesi üzerine, kim olduğunu sorduğunu söylemiştir. Fırat, bu kişinin caminin baş imamı olduğunu dile getirdikten sonra, hayrat hademelerinin durumunun "su götürmez bir hakikat" olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Fırat'a göre Evkaf bu meseleyi çözemiyorsa, Devlet'in "kudretli eli" yetişmeli ve bu "acı manzara" ortadan kaldırılmalıdır.[321] Kocaeli Milletvekili Sedat Pek[322] de, hayrat hademelerinin "bermutat, mağdur ve perişan" bir halde olduklarını, bu meseleye ehemmiyet verilmesi ve bir an önce sonuç alıcı tedbirlerin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Pek'e göre EUM'nün, vakıf binalarını "haraptır, üzerindeki bina yanmıştır diyerek tez elden paraya çevirmek ve onun parasını hâlâ eski mürabahacı zihniyetiyle işlemek" dışında başarabildiği bir konu yoktur. Dolayısıyla hayrat hademelerinin meselelerine de Evkaf'ın çare olamayacağı açıktır. Pek, köklü çözüm için, hayrat hademelerinin ya Evkaf'ın elinden alınarak yeniden DİR'ne bağlanması ya da "muvazene-i umumiyeye" alınmaları gerektiğini sözlerine eklemiştir. Meclis'te Pek'in bu sözlerine karşılık "doğru" nidaları yükselmiştir.[323] Pek ile birçok milletvekilinin paylaştığı bu fikirler hemen olmasa da zamanla hayata geçirilecektir.

1948 ve sonrası hayrat hademelerinin maaşları

1940'lı yıllarda yapılan zamlarla esasında hayrat hademelerinin maaşları, 1930'lu yıllarla mukayese edilemeyecek kadar iyi düzeye getirilmiştir. EUM'nün

---

[320] 1881'de Erzincan'da doğan İbrahim Abdülhak Fırat, askeri hukukçu olarak birçok önemli görev üstlendikten sonra siyasete girmiş ve II. ile VIII. dönem arasında üst üste Erzincan Milletvekili olarak parlamentoda yerini almıştır. Kırmızı şeritli İstiklal Madalyası da bulunan Fırat, 3 Nisan 1953'te vefat etmiştir. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 465.

[321] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 27. Birleşim, (30.12.1946), s. 821.

[322] 1897'de Karamürsel'de doğan Ali Sedat Pek, avukatlık, hakimlik, belediye meclis azalığı, baro başkanlığı, Halkevi başkanlığı gibi pek çok farklı görev üstlenmiştir. VII. ve VIII. dönem CHP Kocaeli Milletvekili de olan Pek, 9 Mayıs 1957'de vefat etmiştir. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 484.

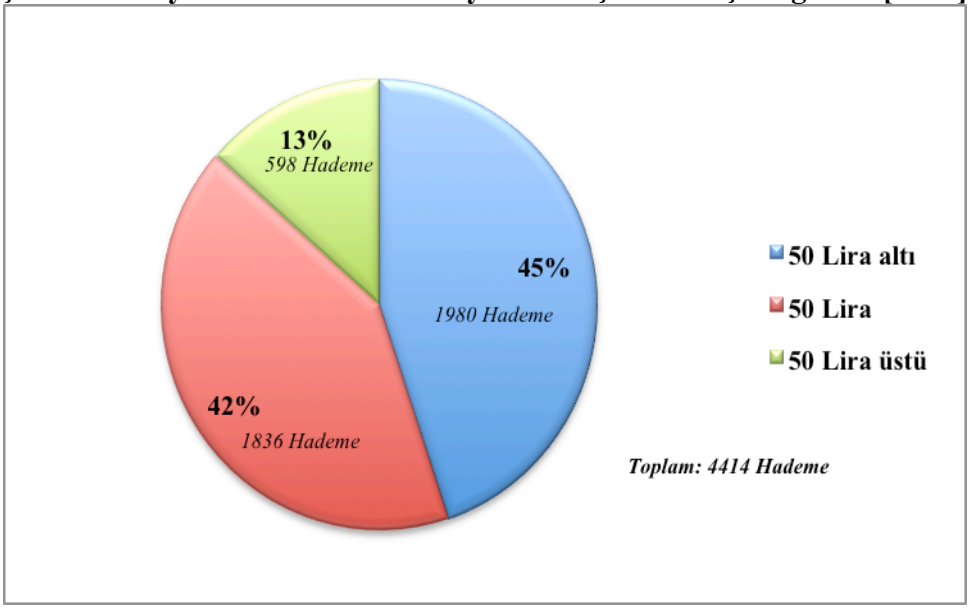
[323] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 27. Birleşim, (30.12.1946), s. 814.

1947 bütçesinin (K) cetveli ve bu cetvele dayanarak hazırladığımız grafiğe bakmak bu gerçeği açık bir şekilde görmemizi sağlayacaktır.

***Tablo I.4. Maaşlarına göre hayrat hademesi sayıları [1947]**

Adet	*Ücret*	*Senelik Tutarı (Lira)*
396	30	142.560
737	35	309.540
847	45	457.380
1836	50	1.101.600
256	55	168.960
73	60	52.560
132	65	102.960
46	70	38.640
51	80	48.960
24	90	25.920
14	110	18.480
2	120	2.880
--------- 4414		---------- 2.470.440[324]

***Şekil I.4. Hayrat hademelerinin sayı ve maaşlarına ilişkin grafik [1947]**

[324] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 27. Birleşim, (30.12.1946), S. Sayısı: 11, s. 30.

Görüldüğü gibi 1947 senesinde asgari hayrat hademesi maaşı 30 lira yapılmış ve 120 liraya kadar çıkan maaşlar verilir olmuştur. Buna karşın hayrat hademelerinin %45'i hala 50 liranın altında maaş almaya devam etmektedir. Durum böyle olunca, EUM'nün 1948'deki bütçe görüşmelerinde hayrat hademelerinin maaşlarının düşüklüğü yine tartışmaların odak noktası olacaktır. Tartışmayı Yozgat Milletvekili İhsan Olgun[325] başlatmıştır. Olgun, bütçe görüşmelerinde öteden beri yapıldığı gibi hayrat hademelerinin maaşlarını odacıların maaşlarıyla karşılaştırmıştır. Buna göre Evkaf bütçesinin (D) cetvelinde 75-80 lira aylıklı odacılar varken, hayrat hademelerinin 30-35 lira aylık almaları kabul edilemez. "Bunlar aile sahibidirler. Binaenaleyh bu yaraya el basmak lâzımdır."[326] Olgun'un karşılaştırması üzerinden gidersek, Evkaf bütçesinin (D) cetvelinde yer alan en düşük maaşların 15 lira ile kürsü vaizlerine verildiğini görürüz. Kürsü vaizlerini, 30 lira maaşla halâ müstahdemleri, 45 lira maaşla hasta bakıcı ve hizmetliler takip etmektedir. Asgari odacı maaşı ise 50 liradır.[327] Bu noktada yeniden Meclis'e döndüğümüzde, konuyla ilgili tartışmaların hayrat hademesi maaşlarının asgari odacı maaşına, yani 50 liraya çıkartılması üzerine yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Örneğin Çorum Milletvekili Hasene Ilgaz[328], 1947 bütçesinde yapılan 517.000 liralık zammın, "sanki büyük paralar alan geniş bir memur zümresi varmış gibi, hemen aynı yardımla fevkalâde zamların" kaldırılması sonucunu doğurduğunu, böylelikle yapılan zammın doğrudan doğruya 109.000 liraya indiğini söyledikten sonra konuşmasını şöyle devam ettirmiştir:

> Şimdi bana bir vatandaş olarak soruyorlar ve mektup yazıyorlar; her vilâyeti gezdikçe de aynı şeyi söylüyorlar: İçimizde 23 lira, 25 lira, 30 lira, 33 lira, 35 lira ve 40 lira maaş alanlar var, nasıl geçinebiliriz, bu kadar para ile nasıl geçinelim? Bu ıstırabı duyuyor ve duyduğum için diyorum ki; bir buçuk milyon liraya yakın Vakıflar Genel Müdürlüğü hayrat hademelerinden kesilmiş bir vergi var, hiç olmazsa ellerine 50 liradan yukarı para geçenlerden vergiler

---

[325] 1910'da Yozgat'ta doğan Mehmet İhsan Olgun, hayatı boyunca kaymakamlık, valilik ve mülkiye müfettişliği gibi birçok önemli idari görev üstlenmiştir. VIII. dönem CHP Yozgat milletvekili olarak TBMM'ne de giren Olgun, 6 Şubat 1985 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 508.

[326] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 12. Birleşim, (28.11.1947), s. 238.

[327] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 12. Birleşim, (28.11.1947), S. Sayısı: 3, s. 31-32.

[328] 1902'de İstanbul'da doğan Hasene Ilgaz, öğretmenlik, başöğretmenlik, Halkevi reisliği, Türk Dil Kurumu (TDK) ve Türk Hava Kurumun (THK) dahil birçok kurumun kuruculuğu ve başkanlığı, yine birçok gazete ve dergide yazarlık gibi çok farklı görevleri üstlenmiştir. 3 Mayıs 2000 tarihinde vefat eden Ilgaz, CHP VII. dönem Hatay ve VIII. dönem Çorum milletvekili olarak aktif siyasetin içinde de yer almıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 461.

> kesilse veya bu vatandaşların ücretleri en az elli liradan başlasa... Ve bu para kesintisiz ellerine geçse...[329]

Dönemin Başbakan Yardımcısı Ahmet Barutçu[330] da hayrat hademelerinin maaşlarının düşüklüğü konusunda meseleyi dile getiren milletvekilleriyle hemfikirdir. Fakat son yıllarda hayrat hademelerinin maaşlarına çok ciddi zam yapıldığı da gözden kaçırılmamalıdır. Şimdi söylenildiği gibi hayrat hademelerinin maaşları asgari 50 liraya yükseltilecek olursa, belki ellerine 15-20 lira daha fazla para geçecek ve bu "belki fazla ferahlatıcı bir tesir yapmayacak"tır. Bununla birlikte Barutçu'ya göre, verilmesi düşünülen bu zam yekun olarak düşünüldüğünde bütçeye bir milyon liralık bir fark yapacaktır. Yedi milyon liralık bütçe içinde bu rakamın da oldukça ciddi bir yer teşkil edeceği açıktır. Barutçu konuşmasında daha sonra doğrudan, hayrat hademesi maaşları konusunda tartışmayı başlatan İhsan Olgun'u eleştirecektir.

> Buyurdular ki, odacı 80 lira almakta, hademe-i hayrat ise çok az bir aylık alabilmektedir. Kabul etmek lâzımdır ki, odacıların kendi emsallerine nazaran fazla bir şey aldıkları yoktur. Fakat hademe-i hayratın maaş vaziyeti bunların vaziyetine uydurmak imkânı bulunmayınca, bunların vaziyetini onların vaziyetine indirmek tabiî hatıra gelecek bir şey değildir. (Gülüşmeler) Herhalde odacıların ücretleri de fazla görülecek bir ücret değildir.[331]

Barutçu'nun gülüşmelere varacak denli yaptığı mugalata, tartışmaların yönünü değiştiremeyecek ve Meclis'e hayrat hademesi maaşlarının asgari elli liradan başlaması için elli imzalı bir önerge verilecektir. Oylama sonucunda önerge dikkate alınmış ve bütçe komisyonuna havale edilmiştir.[332] EUM'nün 1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında bütçe komisyonu namına Diyarbakır Milletvekili Şeref Uluğ[333] söz almış ve 1948 yılında bütçe komisyonuna gelen önergeyi değerlendirdiklerini ve bu önergeyi kabul ettiklerini söylemiştir. Buna göre 1949 yılı bütçesindeki hayrat

---

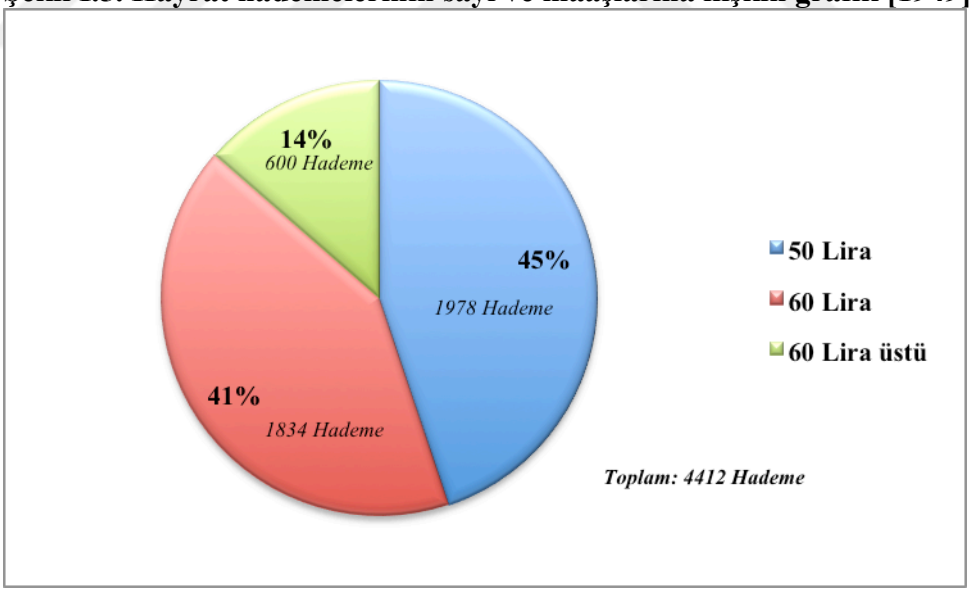
[329] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 12. Birleşim, (28.11.1947), s. 239-240.
[330] Mehmet Faik Barutçu, 1894'te Trabzon'da doğmuştur. Hayatı boyunca avukatlık ve gazeteciliğin yanında siyasetle de ilgilenmiştir. Barutçu, VI., VII., VIII., ve IX. dönem CHP'den Trabzon ve XI. dönem Ankara milletvekili olarak TBMM'nde yer almıştır. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak da görev yapan Barutçu, 14 Mart 1959 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** s. 692.
[331] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 12. Birleşim, (28.11.1947), s. 247-248.
[332] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 12. Birleşim, (28.11.1947), s. 252-253.
[333] Şeref Uluğ, 1892'de doğmuş ve 12 Şubat 1976 tarihinde vefat etmiştir. Öğretmenlik, müdürlük ve belediye başkanlığı gibi görevleri icra ettikten sonra, CHP'den II., VII. ve VIII. dönem Diyarbakır ve VI. dönem Urla Milletvekili olarak TBMM'ne girmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 463.

hademelerine ilişkin tablo ve bu tabloya dayanarak hazırladığımız grafik şu şekildedir:

***Tablo I.5. Maaşlarına göre hayrat hademesi sayıları [1949]**

Görevin çeşidi	*Sayı*	*Ücret (Lira)*
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	1978	50
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	1834	60
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	255	65
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	77	70
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	131	75
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	46	80
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	51	90
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	24	100
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	14	120
İmam, hatip, müezzin ve kayyum	2	130
---------	4412[334]	

*** Şekil I.5. Hayrat hademelerinin sayı ve maaşlarına ilişkin grafik [1949]**

Görüldüğü gibi aylık maaşı elli liradan aşağı olan hayrat hademelerinin maaşı elli liraya çıkarılmıştır. Uluğ bütçe görüşmeleri sırasında, maaşı elli liradan yukarı olanlar için de yirmi lira zam yapılmasının komisyonda görüşüldüğünü, fakat bu zammın bütçeyi çok zorlayacağı gerekçesiyle kabul edilemediğini, bunun yerine bu

[334] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 54. Birleşim, (27.02.1949), S. Sayısı: 22, s. 36.

durumdaki hayrat hademelerine on lira zam yapılacağını söylemiştir.[335] Tabloya bakıldığında bu zammın da yapıldığı görülmektedir. Altmış lira ve üstü maaş alanların oranı %55'tir. Bütün bu veriler bize, 1947 sonrasında siyasal iktidarın hayrat hademelerinin maaşlarının yükseltilmesi konusuna çok daha ciddi bir şekilde eğildiğini ve iki sene gibi kısa bir sürede gözle görülür çapta bir iyileştirmenin yapıldığını tanıtlamaktadır.

DİR, iktidar ve hayrat hademeliği

Başvekalet, 2 Kanunusani 1933 tarih ve 6/49 numaralı tezkereyle DİR'nin on yıllık faaliyetine ilişkin ayrıntılı bir rapor göndermesini talep eder.[336] Diyanet, talep edilen raporu iki ay içerisinde hazırlayıp yollayacaktır. Rapor incelendiğinde büyük bir kısmının hayrat hademelerinin tasnifinin sonuçlarına ayrılmış olduğu görülür. Buna göre, 1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun on dördüncü maddesi gereğince hazırlanan tasnif talimatnamesiyle 12 Ağustos 1928 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesi'nin hükümleri uyarınca cami ve mescidlerin "hakiki ihtiyaca göre" tasnifine başlanmış, bu suretle gerçekleştirilen tasfiye ve "hidematı fer'iyyenin ilgası" (1926 tamiminden bahsediyor) sonucunda elde edilen tasarruf dolayısıyla hayrat hademelerinin maaşları on bir dereceye ayrılarak verilmiş ve maaşlar 500 kuruşa çıkartılarak hademelerin "terfihi cihetine gidilmiştir." DİR, 1931 bütçesiyle beraber hayrat hademelerinin EUM'ne devredildiğini de rapora eklemiştir.[337] Diyanet adeta, "bizden istediğiniz her şeyi yaptık, ama hayrat hademelerini yine de Efkaf'a verdiniz" der gibidir. DİR gerçekten de hem siyasal iktidarın isteklerini yerine getirerek hayrat hademelerinin sayısını azaltmış hem bu yolla elde edilen tasarrufla hademe maaşlarını bir nebze de olsun yükseltmeyi başarmıştır. Fakat Diyanet, maaşların yükseltilmesi adına bile yapılacak olsun, daha fazla hayrat hademesinin kadro haricine çıkarılmasını desteklememiştir. Bu noktada iktidar tasnifi yürütmek için EUM'nü tercih etmiş ve tasnifin uygulayıcılığıyla beraber hayrat hademelerini de DİR'nin elinden alıp Evkaf'a bağlamıştır. Çünkü Diyanet ile siyasal iktidarın hayrat hademeliğine bakışları farklıdır. Diyanet, tasnif, tensikat ve tasfiyeyi bütçeden tasarruf ederek kadro dahilinde kalan hayrat hademesinin maaşlarının yükseltilerek yaşam şartlarının iyileştirilmesi adına

[335] **TBMM ZC,** Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 54. Birleşim, (27.02.1949), s. 965.
[336] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 18. Bkz. EK 32.
[337] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 18. Raporun tamamı için bkz. EK 33-A ve 33-B.

yaparken, iktidar için hayrat hademesi sayısının indirilmesi başlı başına bir amaçtır. Diyanet, hayrat hademeliğinin devamını garanti altına alan, görevin babadan oğula geçmesine ilişkin kadim geleneğin ne olursa olsun sürdürülmesi taraftarıyken, iktidar için bu geleneğin hiçbir önemi yoktur. Diyanet, devlet memurlarının hayrat hademeliğini desteklerken, iktidar memurların hayrat hademeliği yapmasını yasaklamış veya yapmasını sağlayacak koşulları ortadan kaldırmıştır.

1945 yılı EUM Bütçe Kanunu'nun gerekçesinde esasında Cumhuriyet'ten önce de hayrat hademelerinin düşük maaşla çalıştıkları, fakat ek gelirlerle hayatlarını sağlıklı bir şekilde idame ettirebildikleri söylenmiştir. Gerekçede belirten hayrat hademelerinin ek gelir kaynakları şunlardır:

> 1- Zamanın ilim kaynağı yerini tutan büyük cami medereselerinde şerefli kürsüleri olması,
> 2- Sanat ve ticaret yapmaları,
> 3- Mahalle ihtiyar heyetlerinde –şimdiki muhtarlar gibi- bir takım işlerden para almaları,
> 4-Mescit ve küçük camiler hademesinden bir haylısının mahalle halkından çeşitli yardım görmeleri.[338]

"Sosyal hal ve şartların mühim değişiklikleri, karşılıksız mülhak hayratın mazbataya geçmesi" gibi sebeplere Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik yük de eklenince hayrat hademelerinin hayatlarını idame ettirmeleri iyice zorlaşmıştır. Bu şartlar altında dahi EUM, "takatinin yettiği ölçüde" hayrat hademelerine "ferahlık vermeye" çalışmıştır.[339] Fakat bazı milletvekillerinin de belirttiği gibi bu bir "devlet meselesi"dir. EUM'nün kısıtlı bütçesiyle bunu kendi başına yapmasının imkanı yoktur. Peki erken Cumhuriyet döneminde bütün devlet memurlarının ekonomik durumu bu şekilde midir?

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 93. maddesiyle bütün memurların nitelikleri, hakları, görevleri, maaşları, ödenekleri, atanmaları, işten çıkartılmaları, yükseltilmelerine ilişkin meselelerin özel bir yasayla düzenlenmesi ilkesi getirilmiştir. Bu ilke ışığında ilk olarak 31 Mart 1926 tarih ve 788 sayılı Memurin Kanunu[340], daha sonra 2 Temmuz 1927 tarih ve 1108 sayılı Maaş Kanunu[341] *Resmi*

[338] **TBMM ZC,** Dönem: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 49. Birleşim, (02.05.1945), S. Sayısı: 89, s. 4-5.
[339] **TBMM ZC,** Dönem: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 49. Birleşim, (02.05.1945), S. Sayısı: 89, s. 5.
[340] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 4, Kanun No: 788, s. 509-521.

Ceride'de yayınlanarak yürürlüğe sokulmuştur. Memur maaşlarını derecelere göre düzenleyen barem sistemi ise Türkiye'de ilk defa, 30 Haziran 1929 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanan 1452 sayılı Devlet Memurları Maaşatının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanun ile uygulanmaya başlanmıştır.[342] Kanunun birinci maddesine göre, "zabitan ve askerî memurlar hariç", bütün devlet memurlarının maaş asılları yirmi dereceye ayrılmıştır. Bunlar üçüncü maddedeki kat sayılarla çarpılıp memurların eline geçecek meblağ tayin edilecektir.[343] Buna göre 1929 senesi için devlet memurlarına ödenecek maaşlar şu şekildedir:

***Tablo I.6. Devlet memurlarının derecelerine göre maaşları [1929]**

Derece	***Maaş asılları***	***Çarpım katsayısı***	***Ödenecek toplam maaş miktarı***
1	150 lira	4	600 lira
2	125 lira	4	500 lira
3	100 lira	4	400 lira
4	90 lira	3,2	288 lira
5	80 lira	3,2	256 lira
6	70 lira	3	210 lira
7	60 lira	3	180 lira
8	50 lira	3	150 lira
9	45 lira	2,8	126 lira
10	40 lira	2,7	108 lira
11	35 lira	2,8	98 lira
12	30 lira	2,8	84 lira
13	25 lira	3	75 lira
14	22 lira	3	66 lira
15	20 lira	3	60 lira
16	17,5 lira	3,2	56 lira
17	16 lira	3,25	52 lira
18	14 lira	3,5	49 lira
19	12 lira	3,75	45 lira
20	10 lira	4	40 lira

Görüldüğü gibi 1929'da en düşük dereceli devlet memurunun eline geçen aylık maaş 40 liradır. *Resmi Gazete*'de kanunun sonuna, devlet organlarına bağlı birimlerde çalışan bütün memurların dereceleri ve kaç kişi oldukları da eklenmiştir. Yirminci derecedeki devlet memurlarının hangi görevleri yaptığına baktığımızda, Darphane Müdürlüğü'ne bağlı ateşçi, İstanbul Damga Müdürlüğü'ne bağlı kolcu ve

[341] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 5, Kanun No: 1108, s. 443-446.
[342] Mehmet Göküş, "Tek-Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi", **Amme İdaresi Dergisi,** Cilt: 33, No: 2, Haziran 2000, s. 26.
[343] **Resmi Gazete,** No: 1229, 30 Haziran 1336, s. 7643.

kantarcı, Tuz İnhisar İdaresi Umum Müdürlüğü'ne bağlı sandık emini, Emniyet Umum Müdürlüğü'ne bağlı nezarethane memuru, üçüncü sınıf küçük sıhhat memurları, İstanbul Akliye ve Asabiye Hastanesi'ne bağlı eczacı muavini ve mubassır (hasta bakıcı), Rasathane'ye bağlı saatçi, Topkapı Müzesi'ne bağlı kapı muhafızı gibi çok farklı görevlerin olduğunu görürüz. DİR bünyesinde de yirminci dereceden memurlar vardır. Bunlar ambar memurları, müftü müsevvitleri ve hatta müftülerdir. 1929'da kadroda olan 42 müftü müsevvidinin 35'inin ve 401 müftünün 283'ünün maaşları en düşük seviye olan yirminci dereceden verilmiştir. DİR'nin merkez teşkilatı içindeki Dini Müesseseler Müdürlüğü'ne bağlı çalışan bir teberrükat ambar memurunun veya Levazım Müdürlüğü'ne bağlı çalışan bir mutemet veya katibin maaşı birçok müftünün maaşından fazladır.[344] Bununla birlikte Diyanet'in merkez teşkilatında yer alan personelin maaşları da, Reis Rifat Börekçi'ye göre yetersizdir. Bu durum karşısında Börekçi, 17 Nisan 1935 tarihinde Başvekil İsmet İnönü'ye şu mektubu yollayacaktır:

> Sayın General İsmet İnönü Başvekil,
> Arzı acizanemdir:
> Malûmu devletleridir ki atalardan kalma bir tabirle kendi etimizi kendi yağımızla kavurmak suretiyle bütün devairde olduğu gibi bir teşkilat kanun lâyihası takdim edilmiş ve hasbelicap Şurayı Devlet'in de tasdikinden çıktıktan sonra yüksek makamınızdan Kamutay'a takdim ve Bütçe Encümeni'ne tevdi kılınmıştır. Geçen devrenin nihayetlerine tesadüf ettiği için neticelenememiş ve bu içtima bidayetinde usul dairesinde müzakereye konulması hususu yine makamı devletleri tarafından Kamutay'a arz edilmiştir. Esas itibariyle tanzim ettiğimiz mezkûr kanun lâyihasına bağlı kadro cetvelinde münhalâta kimse tayin edilmemek ve vuku bulan tasarruftan bütçemize fazla tahsisat konulmamak suretiyle hazinei celileye yük olmamak ahassı amal ittihaz edilmiştir.
> Cenahı himayetlerine sığınmakla mübahi olan ve kemiyyeti on beş yirmi kişiyi aşmıyan bendelerinin diğer devairi devlet memurları arasında öksüz ve boyunları bükük kalmaya müsellemi âlem olan yüksek vicdan, yüce merhametleri razı olmıyacağı iki kere ikinin dört ettiği kadar kavanini bedihiyye ahkâmından bulunduğuna kanaatı kâmilemiz olduğunu derin ve samimi ihlas ve tazimlerime terdifen arza ictisar eylerim.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> Rifat[345]

Reis Börekçi'nin mektubunda bahsettiği "teşkilat kanunu", Diyanet İşleri Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun adıyla 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilip yürürlüğe girecektir. Kanun uyarınca DİR'nin merkez teşkilatına yirmi dokuz kişilik

[344] **Resmi Gazete,** No: 1229, 30 Haziran 1336, s. 7648-7746.
[345] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 2. Bkz. EK 34-A ve 34-B.

kadro tahsis edilmiştir.[346] Dolayısıyla Börekçi'nin "on beş yirmi kişiyi" aşmadığını söylediği kadrolar, merkez teşkilatı içerisindeki üst düzey personel olsa gerektir. Reis, bu kadroların diğer devlet memurları arasında "öksüz ve boyunları bükük" kalmaması için Başvekil İsmet İnönü'den maaş arttımı talebinde bulunmuştur. Bu talebin iktidar tarafından karşılanıp karşılanmadığını öğrenebilmemiz için, Diyanet'in merkez teşkilatı bünyesinde yer alan üst düzey personelin derece ve maaşlarının arttırılıp arttırılmadığına bakmamız gerekir. 1939'da "reis muavinliği" kadrosu açılana kadar, DİR'nde Reis'ten sonra en üst düzey personel Müşavere Heyeti üyeleri olmuşlardır. 1929'daki ilk Barem Kanunu'nda Müşavere Heyeti üyelerinin maaşları yetmiş lira olarak altıncı dereceden verilmiştir.[347] 1935'e kadar da Heyet üyelerinin derece ve maaşlarında herhangi bir artış yapılmamıştır.[348] Börekçi'nin yukarıdaki mektubundan sonra yürürlüğe giren Teşkilat Kanunu'nda ise, DİR'nin merkez teşkilatında yer alan personelin barem derecelerinin ve dolayısıyla maaşlarının bir miktar yükseltildiğini görürüz. Buna göre, Müşavere Heyeti üyelerinin barem dereceleri altıdan beşe yükseltirilerek maaşlarına on lira zam yapılmıştır.[349] Yapılan bu zammın göstermelik olduğunu söylemek sanıyoruz ki yanlış olmayacaktır. Bu göstermelik zam Rifat Börekçi'yi de tatmin etmemiş olacak ki, 1939'da daha kapsamlı bir zam için yeniden İnönü'ye başvuracaktır. Börekçi, ilk olarak 14 Kanunusani 1939'da Riyaset-i Cumhur Umumi Katibi Kemal Gedeleç'e[350] şu mektubu yollamıştır:

> Teşkilâtımız hakkındaki yüksek vadiniz henüz tahakkuk etmedi. Üç gündür Maliye Vekilini takip ediyoruz. Görüşebilmek mümkün olmadı. Halbuki bir taraftan barem görüşülüyor ve bizden de bugün öğleye yetişmek üzre geçen senenin aynı bir cetvel isteniyor. Otuz senedir, hatta otuz sekiz senedir on lira ile çalışan müftileri gördükçe adeta hicap duyuyorum. Teşkilâtımızın şu bir iki gün içinde çıkması için lütuf ve delâletinizi bekler hürmet ve muhabbetle gözlerinizden öperim.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> R. Börekçi

---

[346] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 270, s. 1503.
[347] **Resmi Gazete,** No: 1229, 30 Haziran 1336, s. 7654.
[348] 22 Mayıs 1935'te kabul edilen DİR bütçesindeki Müşavere Heyeti üyelerinin derece ve maaşları için bkz. **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: F., Cilt: 3, 27. İnikad, (22.05.1935), s. 316.
[349] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 270, s. 1503.
[350] Kemal Gedeleç, 1880'de İstanbul'da doğmuş ve 16 Şubat 1961'de vefat etmiştir. Denizli Sancağı Maiyet memurluğu, birçok bölgede kaymakamlık ve mutasarrıflık, 1. Sınıf Mülkiye müfettişliği, Bursa valiliği, Başvekalet müsteşarlığı gibi önemli görevler üstlenen Gedeleç, 3 Ocak 1939'da Riyaseticumhur Umumi Katibi olarak atanmış ve bu görevini 13 Temmuz 1947'de emekli olana kadar sürdürmüştür. Bkz. https://www.tccb.gov.tr/genelsekreterlik/kemalgedelec/ son erişim tarihi: 15 Mayıs 2018.

> Hamiş: Eğer münasip görürseniz Büyük Reisicumhurumuz İsmet İnönü'ye de bu hususta bir istirhamname yazayım. Gidebilse idim Maliye Vekiline bizzat gitmek isterdim. Sen benim vaziyetimi pekala bilirsin. Maliye Vekili ile herhalde telefon ile görüştükten sonra öğleye kadar bir cevap lütfetmenizi rica ederim.[351]

Anlaşılan o ki Rifat Börekçi'ye personel maaşlarına zam yapılabilmesi için DİR bütçesinin arttırılacağına ilişkin söz verilmiştir. Fakat 1939 genel bütçesi yapılmaya başlanmasına karşın, kurum bütçesinin arttırılacağına ilişikin herhangi bir izlenim oluşmamış, aksine 1938'deki bütçe cetvelinin aynısının gönderilmesi istenmiştir. Börekçi bu defa özellikle, bizim de değindiğimiz müftü maaşlarının düşüklüğü üzerinde durmuştur. Büyük bir olasılıkla sağlık durumunun elvermemesinden dolayı Maliye Vekili ile yüzyüze görüşemeyen Börekçi, Gedeleç'ten konuyla ilgili bir cevap beklemektedir. Belgelerin akışından anladığımız kadarıyla Gedeleç, Maliye Vekili ile telefonda görüşmüş, fakat Börekçi'nin arzu ettiği cevabı alamamıştır. Bunun üzerine Gedeleç, Börekçi'ye telefon ederek konuyu İsmet İnönü'ye açmasının yerine olacağını söylemiş olmalıdır. Zira aynı tarihli başka bir mektupta Börekçi, İnönü'ye şöyle seslenecektir:

> Ulu Reisicumhurumuz ve Aziz Şefimiz İsmet İnönü'ye
> Tam on beş senedir omuzlarıma yükletilmiş olan vazifemi hüsnü suretle yapmaktayım. Bu müddet içinde teşkilatımız için bir şey istemedim ve vazifemi müşkilatla yapmaya çalıştım. Pek değerli ve rejime bütün mevcudiyetlerile bağlı arkadaşlar ve müftilerimizin birçoklarının yirmi beş, otuz senedir on lira gibi bir odacı maaşı ile ızdırap içinde çalıştıklarını gördükçe müteessir oluyor ve üzülüyorum. Geçen sene yaparak Maliye'ye verdiğimiz teşkilat kanunumuz bu seneye bırakılmıştı. Şimdi de bunu çıkarmak istemiyorlar. Halbuki istediğimiz merkez ve bütün taşra için ancak yüz elli bin liradan ibarettir.
> On beş sene içerisinde bu kadarcık bir paranın teşkilatımıza çok görülmesi duacınızı, doğrusunu söylemek lazım gelirse, pek müteessir etti. Kendi şahsım namına yüksek varlığınızın bu milletin üzerinden eksik olmamasından ve milletimizin refah ve saatinden başka isteğim yoktur. Lakin en kıymetli arkadaşlarımın böyle mahrumiyetler içinde canla başla vazife görmeye çalışmaları beni de ızdıraba sevk etmektedir.
> İstediğimiz yüz elli bin liranın çok görülmemesini yüksek lütuflarından istirham eder ve her işinizde daima muvaffak bilhayr olmanızı ulu tanrıdan tazarru ve niyaz eylerim aziz başbuğum.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> R. Börekçi[352]

[351] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 02004874, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 493148. Bkz. EK 35.
[352] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 02004874, Ek No: 3, Belge Kayıt No: 487457. Bkz. EK 36-A ve 36-B.

Belgenin altında Kemal Gedeleç'in 21 Kanunusani 1939 tarihli olarak tuttuğu notta, mektubun Başvekil ile Maliye Vekili'ne bizzat arz edildiği ve Ahmet Hamdi Akseki ile görüşülerek bütçe artışının yüz elli binden yetmiş bin liraya düşürülerek anlaşma sağlandığı yazılmıştır. Fakat aylar çabuk geçmiş ve 1939 Mayısına geldiğimizde verilen sözler unutulmuştur. Bunun üzerine Rifat Börekçi bir kez daha Kemal Gedeleç'e durumu iletecektir. Börekçi, 16 Mayıs 1939 tarihli sitem dolu mektubunu şu şekilde kaleme almıştır:

> Çok Sayın Bayım Kemal Gedeleç Riyaset-i Cumhur Umumî Kâtibi,
> Aziz ve sevgili evladım,
> Yüksek himmetiniz ve kıymetli yardım ve irşadınızla ufak mıkyastaki teşkilat kanunumuz Bütçe Encümeni'ne girmiş idi. Müzakeresi başlanılmak üzre iken Başvekâlet'in şimdilik tehir edilsin diye Encümen Reisi'ne söylemesi bu işi tamamen geriye bıraktırmıştır. Bizim anladığımıza göre bunun yegâne saikı da bütçe müzakeresi esnasında Encümen'de şayanı ehemmiyet olmayan münakaşa imiş.
> Muhterem Kemal Beyefendi; on beş seneden beri encümenlerdeki müzakere ve Meclis'teki sözler sizin malumunuzdur. Bunlar söylenir geçer. Bunu söyliyenler sonra da Daire'ye gelerek müftiler için zammı maaş ricasında bulunurlar. Bir hafta evvel Kılıçoğlu Hakkı bir müftiyi alarak bizzat Dairemize geldi ve ricalarda bulundu. Bu değersiz sözlerden dolayı korkup da işimizi geriye bırakacak olursak Dairemizin kapısını kapamak lâzım gelecektir.
> Ulu Millî Şefin ve her birinizin yüksek teveccühlerine mazhar olmak şerefile mübahi olan duacınız kadar zorluklar içinde iş görmeye çalışan ve maiyetinin ızdıraplarını yakinen bildiği halde onların dileklerinin binde birini bile yerine getiremeyen müteessir ve daima muzdarip olan bir daire âmiri daha yoktur zannederim.
> Millî Şefimizin yüksek teveccüh ve emirleri ve sizlerin irşadınızla Bütçe Encümeni'nin ruznamesine kadar geçmiş olan bir şeyin tekrar geriye bıraktırılması duacınızı çok mütessir etmiştir. Benden bu kadarcık bir şeyin esirgeneceğini hayalimden bile geçirmemiştim. Bu, bana pek dokundu. Bunu böylece tarafımdan büyük ve Millî Şefimiz İsmet İnönü'ye arz edivermenizi rica ediyorum.
> Evvelce emir verdiği bir şey için tekrar kendisine bir daha mektup yazmayı hoş görmedim. Mamafih muvafık görürseniz yine yüksek delaletinizle bir mektup takdim edeyim. Evvelallah himmetiniz bu işe kâfidir. Şunu da arz edeyim ki: Eğer Millî Şefin iltizam ettiği hissedilirse kanunun Encümen'den sessiz sedasız geçeceğine kanaatim vardır. Görüşmelerden elde ettiğimiz netice de bu merkezdedir. Sıhhat ve afiyet içinde ikbal ve saadetinizin devam ve tezayüdünü ulu tanrıdan diler ve gözlerinizden öperim muhterem efendim.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> R. Börekçi[353]

---

[353] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 02004874, Ek No: 4, Belge Kayıt No: 493149. Bkz. EK 37-A ve 37-B. Rifat Börekçi'nin mektubunda pek de iyi bir şekilde bahsetmediği İsmail Hakkı Kılıçoğlu**,** 1872'de doğmuş ve 14 Nisan 1960 tarihinde vefat etmiştir. *Hür Fikir* gazetesi sahibi ve yazarı olan Kılıçoğlu, silah deposu müdürlüğü, Divân-ı Harp üyeliği gibi görevlerin yanı sıra, III.

Rifat Börekçi'nin bu yakarışlarının karşılık bulup bulmadığını öğrenebilmek için 1939 senesi bütçesine baktığımızda, "dersiam maaşlarını" ve "müteferrik hizmetleri" karşılamak üzere DİR bütçesinin 17.440 lira yükseltilmiş olduğunu görürüz.[354] Hükümetin masraf bütçelerine ilişkin gerekçesinde bu artışın Diyanet'e hangi alanlar için verildiği daha ayrıntılandırılmıştır. Buna göre, memur dersiamların tahsisat-ı fevkaladeleri 1933'ten sonra tenzil edilmiş, bu tenzilattan 12.584 lira tasarruf sağlanmıştır. Öte yandan Maliye Vekaleti'nin muvafakat ve teklifi üzerine Divan-ı Muhasebat Umumî Heyeti'nce 6 Kanunusani 1939'da 12.584 liralık tasarruf tutarının dersiamlara geri verilmesi kararlaştırılmıştır. [355] Dolayısıyla Reislik bütçesindeki artışın büyük bir kısmının, devlet organlarının kendi aralarındaki anlaşmazlığın hukuki olarak sonuçlandırılmasına binaen verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. "Müteferrik hizmetlere" baktığımızda da Börekçi'nin talep etmiş olduğu personel maaşlarının yükseltilmesiyle ilgili sadece bir kalemin olduğu görülür. "Ankara'nın iktisadî vaziyeti göz önünde tutularak" merkezde bulunan bir müvezzi ile odacıların maaşlarına bir miktar zam yapılmıştır. Börekçi'nin özel olarak dile getirmiş olduğu müftülere gelince, gerekçede onlarla da ilgili bazı düzenlemelerin yapılmış olduğunu görürüz. Örneğin her müftülüğe kırtasiye ve müteferrika masrafları için bir miktar zam yapılmıştır. Gerekçede müftülerin ekonomik durumlarını dolaylı da olsa etkileyebilecek sadece bir düzenleme vardır. Doğrudan bu konuya ayrılan gerekçenin altıncı maddesi şöyle kaleme alınmıştır:

> Vaktile sırf fetvahane olarak cami veya mescid ittisalinde eshabı hayır tarafından yaptırılan binaların zaman zaman Evkaf Umum Müdürlüğü ile idare-i hususiye ve belediyelerce kendi namlarına tapuya tescil ettirilerek

---

dönem Kocaeli ve IV., V. VI., ve VII. dönem Muş milletvekilliği görevlerini üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 418. Kılıçoğlu, Börekçi'nin yukarıda yer verdiğimiz mektubu yazmasından bir hafta sonra TBMM'nde DİR'nin bütçe görüşmeleri sırasında şunları söylemiştir: "Biliyorsunuz ki yıllarca bâtıl itikadlarla, medreselilerle, hurafelerle ve bu hurafeleri bize hakikat diye satanlarla mücadele ettim. Amma dinlere asla sataşmadım. Çünkü onun da haliki biziz. Bütün hür fikirlere olduğu gibi dindarların vicdanî kanaatlerine de hürmet ettim. Onun için bu hususta konuşmıyacağım. Çünkü dinler ve hurafeler olduğu gibi tabiatiyle bunların seremonileri ve bunları idare eden ruhanileri vardır. Belki Diyanet İşleri'nin Başvekalet'teki bütçesindeki para da bunun içindir. Ben parasına itiraz etmiyorum. Çünkü mürtezikayı doyurmak lâzım gelir. Amma şekline muterizim. Çünkü Teşkilat-ı Esasiyemizle lâik olduğumuzu kabul ve ilân etmişizdir. Lâik bir devletin resmî bütçesinde, Bâşvekalet bütçesi dahilinde bir Diyanet İşleri bütçesinin bulunmasını anlıyamıyorum. Bu, Evkaf Müdürlüğü'nün bütçesinde bir tek fasıl halinde gösterilir ve geçer giderdi. Umarım ki çok muvaffakiyetli işler yapmasını dilediğim Başvekilimiz gelecek sene bütçeyi artık bu şekilde huzurunuza getirmesin. Şimdi Diyanet İşleri Reisi'ne söyleyecek bir tek sözüm kalmıştır. Eğer iyi dindarlar yetiştirmek istiyorsa dinde reform yapması lâzımdır. Bu suretle din yalnız cahillerin değil bilginlerin de dini olsun." Bkz. **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: F., Cilt: 2, 15. İnikad, (23.05.1939), s. 188.

[354] **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: F., Cilt: 2, 14. İnikat, (22.05.1939), S. Sayısı: 25, s. 71-73.

[355] **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: F., Cilt: 2, 14. İnikat, (22.05.1939), S. Sayısı: 25, s. 8.

> müftiler icar bedeli vermeye icbar olunmakta ve tahsisatın kâfi gelmemesinden dolayı geçen senelerde verilip de bu sene verilememiş icar bedellerinden bir kısmı için bazı müftilerin icra yolile maaşından tahsili cihetine gidildiği görülmektedir. Bundan dolayı yeniden icar talep edenlerin adedi günden güne artmakta ve bu yüzden birçok müftiler maaşlarından bir kısmını buraya tahsis etmektedirler.
> 1938 bütçesine mevzu (5.000) liralık tahsisatın 1.700 lirası Riyaset merkez binasına tefrik edilmektedir. Hiç olmazsa vasatî aylığı üç lira ile bir daire temin edilebilmesi için on dört bin liraya ihtiyaç olmasına rağmen bunlardan bir kısmının halen icarsız olarak oturdukları göz önünde turularak icar bedeli maddesine ancak (2.400) lira zam yapılmak suretile (7.400) liraya iblâğ edilmiştir.[356]

Görüldüğü gibi 1930'lı yıllarda müftülerin ekonomik durumlarını zorlayan sadece maaşlarının düşüklüğü değildir. Yeniden esas konumuza dönersek, sonuç itibariyle Reis Rifat Börekçi'nin bütün çabalarına ve verilen sözlere rağmen DİR'nin 1939 bütçesinde personel maaşlarına istisnai birkaç kadro haricinde zam yapılmamış olduğunu görürüz. Börekçi, 5 Mart 1941 tarihinde vefat edecek ve yerine Şerafettin Yaltkaya[357] tayin edilecektir. Bu şartlar altında Yaltkaya'nın da göreve atandıktan sonraki ilk icraatlarından biri, %85 oranında personel zammı içeren yeni bir Teşkilat Kanunu hazırlamak olmuştur.[358]

DİR'nin merkez kadrosundaki personele ve müftülere oldukça düşük seviyede maaş verilen bir dönemde, hayrat hademelerine yüksek maaş verilmesi zaten beklenebilecek bir durum değildir. 1931 senesinde hayrat hademelerinin aldıkları maaşları hatırlarsak, Süleymaniye Camii baş imamının aylık maaşının en fazla 20 lira olmuş olabileceğini söyleyebiliriz. Yani 1930'lu yılların başında azami seviyede maaş alan bir hayrat hademesinin maaşı, asgari seviyede maaş alan bir devlet memurunun maaşının ancak yarısı etmektedir. Dolayısıyla Mehmet Bulut'un hayrat hademelerinin maddi yönden Cumhuriyet'in başından itibaren uzun yıllar "mağdur" edildiğine yönelik tespitine katılmamak elde değildir.[359] Bu tablo siyasal iktidarın dini konulara ilişkin tutum ve politikalarının değiştiği 1940'lı yılların ilk yarısından

---

[356] **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: F., Cilt: 2, 14. İnikat, (22.05.1939), S. Sayısı: 25, s. 9.

[357] 1880 senesinde İstanbul'da doğan Mehmet Şerafettin Yaltkaya, dersiamlık, muallimlik, müderrislik, enstitü müdürlüğü gibi görevlerde bulunduktan sonra Mehmet Rifat Börekçi'nin vefatı üzerine 14 Ocak 1942 tarihinde Diyanet İşleri Reisi olarak atanmıştır. Yaltkaya, 23 Nisan 1947'de vefat edene kadar reislik görevini sürdürmüştür. Bkz. Öcal, **Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri,** s. 49-51.

[358] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 16. Bkz. EK 38-A ve 38-B.

[359] Bulut, bu tespitinin ardından çalışmasını şöyle sürdürmüştür: "'Mağduriyet' derken günümüzde genel olarak devlet memurlarının maaşlarındaki düşüklüğü kasdetmiyoruz. Hassaten din görevlilerinin mağduriyetinden söz ediyoruz." Bkz. Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** s. 364.

itibaren yavaş yavaş değişmeye başlayacaktır. Kanaatimizce bütün bu veriler, hayrat hademelerinin ağırlığını oluşturduğu din adamları sınıfının erken Cumhuriyet dönemindeki düşük hayat standartlarının, bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan çok, iktidarın anti-klerikal ideolojik tercihleri sonucunda şekillendiğini bize tanıtlamaktadır.

B. İrşad: Vaaz ve vaizler

Sözlükteki karşılığı "nasihat ve öğüt" olan vaaz, İslami bir kavram olarak "kalbi yumuşatacak konularda iyiliği hatırlatma" anlamına gelmektedir. Vaazların amacı "insanları dinî yönden aydınlatmak, onları, ibadetlerini eksiksiz ve yanlışsız yapabilmelerini sağlayacak şekilde bilgilendirmektir."[360] Bununla birlikte vaazlar, İslam'ın başlangıcından itibaren Müslüman halka, "siyasî, içtimaî ve ahlakî esasların telkin ve taliminde de" en çok kullanılan araçlardan biri olagelmiştir.[361] Yani vaazlar ve Cuma hutbeleri "doğrudan veya sembolik olarak siyasî muhteva da" taşımaktadır.[362] Bu bağlamda siyasal iktidarlar, vaizlerin kimlikleri ve vaazların içerikleriyle yakından ilgilenmişlerdir. Örneğin, 1847 Ramazanında Meclis-i Vâlâ'da, vaazların Müslümanların aydınlatılmasındaki rolüne değinilerek, İstanbul'daki camilerde ehliyetsiz kimselere vaaz verdirilmemesinin önemine değinilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi öncesine ilişkin başka bir örnek, Muhammed Abduh tarafından Sultan Abdülhamit'e sunulan vaizleri ıslah projesidir. Abduh projesinde, vaizlerin dini bilgilerinin yeterliliğinin yanı sıra ahlaki olarak da halkın örnek alabileceği kişilerden seçilmesinin önemli olduğunu belirtmiştir. Abduh'a göre vaizler, halkın psikolojik durumunu çok iyi bilmeli ve vaazlarını bu duruma uygun biçimde vermelidirler. Vaizler ancak bu şekilde "insanların kalplerine hitap edebilme" şansını yakalayabileceklerdir. Abduh, Sultan Abdülhamit'in "pan-islamist" politikalarını da "gönülden" desteklemiştir. Buna göre vaizler, Padişah'ın başarısı için cemaate devlet sevgisini aşılamalı ve Müslümanların "Peygamberin Halifesi olan Emirü'l-Mü'minin Sultan Abdülhamid'i kendi nefislerine tercih

[360] **Dinî Kavramlar Sözlüğü,** Yay. İsmail Karagöz, Ankara: DİB Yay., 2006, s. 74.
[361] Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitimi Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi bir Bakış", **Dini Araştırmalar,** Cilt: 1, Sayı: 3, Ocak-Nisan 1999, s. 258-259.
[362] İsmail Kara, **İslâmcıların Siyasî Görüşleri,** İstanbul: İz Yay., 1994, s. 88.

etmeleri gerektiğini" anlatmalıdırlar.[363] Bu gibi örneklerden bahsedebilsek de, vaazlarla vaizliğin, gerek süreli yayınlarda gerek müstakil eserlerde ve gerekse de yetkili devlet organlarınca hazırlanan kanunname, nizamname ve layiha gibi düzenlemelerde daha önceki dönemlerle kıyaslanmayacak bir şekilde tartışma konusu haline gelmesi II. Meşrutiyet döneminde olmuştur. Buna ek olarak Meşrutiyet ilan edildikten sonra, vaazların kamuoyunu yönlendirmek için iktidar tarafından bir araç olarak kullanımında da büyük bir genişleme yaşanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde, meşrutiyet kavramının ne olup ne olmadığının halka açıklanması, halkın meşruti yönetime itaat etmesinin sağlanması, Osmanlıcılık fikri altında halkın bir araya toplanması, milli servetin arttırılmasının öneminin halka açıklanması gibi siyasi, sosyal ve iktisadi konularda, vaazlardan bir tür propaganda aracı olarak yararlanılmıştır.[364] Bunlara ek olarak İsmail Kara, "medeniyet ve terakkinin önündeki dinî muhtevalı engellerin" kaldırılmasında da vaaz ve hutbelerden yararlanıldığını söyler. Kara, "İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası) başta olmak üzere siyasî partilerin programlarında, ders, konuşma veya kitap şeklinde 'vaaz, hutbe ve irşad' faaliyetlerine yer vermiş" olduklarını belirtir.[365]

II. Meşrutiyet döneminde vaazlar bu kadar önem kazanınca, vaizlerin kimlerden seçilecekleri ve nasıl yetiştirilecekleri de temel bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. 28 Kanunuevvel 1912 tarihinde Soğukçeşme-Vani Efendi Medresesi'ne bağlı olarak açılan Medresetü'l-Vaizin meselenin çözümü için atılmış en önemli adım olmuştur.[366] Vaizlerin seçimi ve tayini konusunu Cumhuriyet dönemine bağlayacak düzenleme ise, 9 Nisan 1914 tarihli bir nizamnamedir.

Cevâmi ve mesâcid-i şerîfede va'z ve nasîhat edecek ulema hakkında nizamname

Vaizlerin belirli kıstaslar temelinde seçilmesi DİR'nin kurulur kurulmaz ilk ele aldığı konulardan birisi olmuştur. 31 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Reisliğine atanan Rifat Efendi, 2 Nisan 1924'te müftülüklere çektiği telgrafnamede, cami ve

[363] Doğan, "Yaygın Din Eğitimi Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi bir Bakış", s. 267-268.
[364] Recai Doğan, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 35, Sayı: 1, Ocak Şubat Mart 1999, s. 171-180.
[365] Kara, **İslâmcıların Siyasî Görüşleri,** s. 88-91.
[366] **A.g.m.,** s. 197.

mescitlerde vaaz verecek vaizlere ilişkin 9 Nisan 1914 tarihli nizamnameye uygun hareket edilmesini istemiştir.[367] Fakat bu uyarı yeterli gelmemiş olacak ki, 22 Temmuz 1924'te, "2 Nisan 1340 [1924] tarihli ve 24/18 numaralı tamimlerde bildirildiği üzere va'z ve nasîhat edeceklerin 27 Mart 1330 [9 Nisan 1914] tarihli nizamnamenin ahkâmına tevfîkan intihâb edilmeleri" hususu üzerinde bir kez daha durulmuştur.[368] Diyanet'in ısrarla içeriğine uygun hareket edilmesini istediği nizamname, Cevâmi ve Mesâcid-i Şerîfede Va'z ve Nasîhat Edecek Ulema Hakkında Nizamname'dir. Bu nizamnamede, vaizlerin nasıl seçileceğini düzenleyen ilk iki madde şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Madde 1: Cevâmi ve mesâcid-i şerîfede va'z ve nasîhat edecek ulemanın merkez-i saltanat-ı seniyyede Meşîhat-ı İslâmiyye Ders Vekâleti cânibinden ve taşralarda mahalleri kadı ve müftileri tarafından mezuniyeti hâvî birer vesîka-i resmiyyeyi hâiz olmaları lâzımdır.
> Madde 2: Maddei ânifede muharrer vesîkayı ibrâz edemeyenleri cevâmi ve mesâcid-i şerîfe hademesi icrâ-i mevâızdan men ile mükellef olup bunların ihtârâtını ısga etmeyenler zâbıtaca men olunurlar.[369]

Görüldüğü gibi buradaki temel mesele vaizlerin resmi vesikaya sahip olmaları ve resmi vesikası olmayanlara vaaz verdirilmemesidir. Nitekim DİR'nin Menteşe Müftülüğü'nün 14 Eylül 1925 tarih ve 111 sayılı tahriratına cevabında, maaşlı olarak kadroda bulunan dersiam ve vaizlerin dışındakilere resmi vesika verilemeyeceği bildirilmiştir.[370] Fakat müftülüklerden vaaz vesikalarının kimlere ve nasıl verileceğine ilişkin soruların ardı arkası kesilmez. Diyanet'in Isparta Müftülüğü'nün 22 Şubat 1926 tarih ve 142/7 sayılı tahriratına cevabında, resmi vaizlerin haricindeki kimselere, vaaz verebilmek için gerekli niteliklere sahip olsalar bile müsaade edilmeyeceği bildirilecektir.[371] DİR'nin Isparta Müftülüğü'ne verdiği bu cevap, 4 Mart 1926 tarihlidir. Üç gün sonra Fındık Kazası Müftülüğü, Kocaeli Müftülüğü'ne, "gerek Ramazan'da gerek eyyâm-ı sâirede dersiamlardan mâadâsına vâiz vesîkası verilip verilmeyeceğini" soracaktır.[372] 1914'ten beri yapılmaya çalışılan şey, özellikle Ramazan'da artış gösteren ve neredeyse her isteyenin vaaz verebilmesi üzerine kurulan geleneğin bir düzene oturtulmasıdır. François Georgeon,

---

[367] **BCA DİBK**, 51 / 2 12 13. Bkz. EK 39. Ayrıca bkz. **BCA DİBK**, 51 / 5 43 5.
[368] **BCA DİBK**, 51 / 5 43 9. Bkz. EK 40. Ayrıca bkz. **BCA DİBK**, 51 / 2 4 20 ve **BCA DİBK**, 51 / 13 109 8.
[369] **Düstur,** 2. Tertip, Cilt: 6, No: 224, s. 375.
[370] **BCA DİBK**, 51 / 13 114 48. Bkz. EK 41.
[371] **BCA DİBK**, 51 / 4 28 15. Bkz. EK 42.
[372] **BCA DİBK**, 51 / 8 66 27. Bkz. EK 43.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte din görevlilerinin ve özellikle de vaizlerin şiddetli bir şekilde eleştirilmeye başlandığını, "cahil ve yobaz olmakla, batıl itikatlar ve yanlış inançlar taşımakla" suçlandıklarını belirtir.[373] DİR önlem almazsa bu suçlamaların kısa süre sonra kendine de yöneleceğini bilmektedir. Fakat yıllarca tekrarlana tekrarlana katılaşmış ve müftülerin başvurularından anladığımız kadarıyla Diyanet personelinin genelince de içselleştirilmiş bir geleneği yıkmak kolay olmayacaktır. Reislik vaaz vermeye ilişkin bu geleneği yıkıp, vaizliği kendi tekeline alma mücadelesini ilk etapta 1914'teki nizamnameye referansla, daha sonra müftülüklerden gelen sorulara müstakil cevaplar vererek sürdürmüştür. 1928'te devreye başka bir nizamname sokulacaktır.

Vaiz seçimleriyle ilgili nizamnameler

Kimlerin vaaz verebileceğinin saptandığı 1914'teki nizamname, DİR ve EUM tarafından hazırlanan, Cami Hademeleri Nizamnamesinin Meriyete Vaz'ı Hakkında Kararname'nin İVH'nce 12 Ağustos 1928 tarihinde kabul edilmesine kadar geçerliliğini koruyacaktır. Bu yeni nizamnameye göre, müftünün başkanlığı altında kazalarda iki, vilayetlerde dört azadan oluşan birer encümen oluşturulacak, vaizlerin imtihanı ve seçimi bu encümenler tarafından yapılacaktır. Vaiz adaylarının öncelikle, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaları, sağlıklarının vazifelerini ifaya mani olmayacak durumda olduğunun tabip raporuyla sabit olması, kanuni suçları ve haysiyete aykırı lekelerinin olmaması ve askerlik hizmetlerinin ifa veya tecil edilmiş bulunması gerekmektedir. Önkoşulları karşılayan adaylar ilmi imtihana tabi tutulacaklardır.[374] 1928'de yürürlüğe giren bu nizamname 22 Nisan 1935 tarihinde kabul edilen yeni Cami Hademesi Nizamnamesi'ne kadar geçerliliğini korumuştur. 1935 nizamnamesinde de vaizlerin seçimini encümenler yapacak, yalnız bu encümenlere müftüler değil, o vilayet ve kaza merkezinde görev yapan evkaf

[373] François Georgeon, **Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan,** Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018, s. 169. Adnan Menderes, CHP'nde parti müfettişliği yaptığı sıralarda Konya'ya bağlı Hadim ilçe teşkilatındaki partililer hakkında şunları söylemiştir: "Bunlar vaiz, hatip geri kafalı softa insanlardır. Yönetim kurulunun diğer üyeleri de kendilerine benzer. Parti ödevlerinden hiçbirisini yapmış değillerdir. Hâdim'de parti teşkilatımız var demek doğru olmaz." Bkz. A. Yavuz Ergun, **CHP'li Menderes (1931-1945),** İstanbul: Boyut Yay., 2017, s. 77.

[374] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1147-1148. İmtihanın içeriği nizamnamenin yirminci maddesinde belirtilmiştir: "Madde 20: Vâizlik imtihanında taliplere bir âyeti kerime ile bir hâdisi şerif tahriren tercüme ve izah ettirilir. Tefsir ve hadis ile siyer ve tarihe dair en az üç sual sorulur. Bundan sonra tercüme ettirilen âyeti kerimenin veya hâdisi şerifin mevzuuna müteallik bir de mev'iza irat ettirilip ifade ve takdirdeki kudret tercihe sebep addedilir." Bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1150.

müdürü, memuru veya vekili başkanlık yapacaktır. İmtihanlarda ise "tefsir, hadis, siyer ve tarih" bilgisine, "yurt bilgisi" de eklenmiştir.[375] Vaiz seçimleriyle ilgili erken Cumhuriyet dönemindeki son düzenleme, 11 Teşrinisani 1937 tarihli Diyanet İşleri Reisliği Teşkilâtının Vazifelerini Gösterir Nizamname'nin on ikinci maddesiyle yapılmıştır. Buna göre, "camilerde ve mescidlerde vaız edecek vaizlerle dersiamların merkezde Diyanet İşleri Reisliği, vilâyetlerde ve kazalarda müftüler tarafından vaıza mezuniyeti havi birer vesikayı haiz olmaları lâzımdır."[376] Görüldüğü gibi burada malumun ilamından başka bir şey yapılmamıştır. Bu düzenlemelerle vaiz seçimleri çeşitli kıstaslar çerçevesinde belirli kurallara oturtulmuştur. Fakat uygulamada işler tam olarak böyle yürümeyecek, başka kıstaslar devreye girecektir.

Vaazların kontrolü bağlamında vaiz seçimleri

DİR'nin 22 Temmuz 1924 tarihinde müftülüklere gönderdiği uyarı yazısının ilk kısmı olan, vaizlerin 1914'teki nizamname hükümleri uyarınca seçilmesi konusu üzerinde daha önce durmuştuk. Müftülüklere gönderilen yazının ikinci kısmı ise, başka bir konuda olmasına rağmen yine uyarı mahiyetindedir. Buna göre, cami cemaatinin "huzûr ve huşûlarının ihlâl edilmemesi" için gerek vaaz gerek hutbe sırasında siyasi muhalefet veya siyasi muvafakat gibi algılanabilecek konulara girilmemesi hususunun her zamankinden ciddi ve sıkı bir şekilde kontrol edilmesi istenmiştir.[377] Fakat arşivlerden elde ettiğimiz belgelere baktığımızda vaizlerin bir kısmının DİR'nin bu yöndeki uyarısını ciddiye almadığını görürüz. Örneğin 3 Mart 1929 tarihli bir belgeden, Erzincan'ın Kemah kasabasında vaizlik yapan Sabri Efendi'nin, öğretmenlerin öğrencilere "oruç yedirdiklerinden" ve cennet ile cehennemin olmadığını söylediklerinden dem vurmuş ve daha sonra öğretmenlerle tartışarak "maksadınız dini kaldırmak mıdır?" diye sormuş olduğunu öğreniriz. Sabri Efendi bu ifadelerinden dolayı mahkemeye sevk edilmiş ve vaizlikten men edilmiştir.[378] Dahiliye Vekaleti Emniyet Umum Müdürlüğü'nce 22 Nisan 1929 tarihinde Başvekalet'e gönderilen bir bilgilendirme yazısında ise, Gerede'nin Kabille mahallesinde vaizlik yapan Hacı Hasan'ın, "Gazi Hazretlerinin hasta olduğuna ve Selanik'in alınarak mukabilinde İstanbul'un Yunanlılara verileceğine ve İsmet Paşa

[375] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 156, s. 726-727.
[376] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 19, No: 6, s. 26.
[377] **BCA DİBK**, 51 / 5 43 9.
[378] **BCA BMGMK**, 30 10 / 102 668 12. Bkz. EK 44.

Hazretlerinin Avrupa'ya ve İngiltere'ye gideceğine dair" ifadeler kullandığı için evrakıyla beraber Adliye'ye verilmiş olduğu kaydedilmiştir.[379] 21 Şubat 1929 tarihli başka bir örnekte, Yozgat Merkez Büyük Camii vaizi Ethem Hoca, "açık gezen kadınların fahişe olduklarını" söylediğinden ve daha başka "mürteciâne" sözler sarf ettiğinden dolayı mahkemeye sevk edilmiştir. Belgeden, Ethem Hoca'nın, önceki sene de "aynı vaziyeti" dolayısıyla mahkemeye sevk edilmiş olduğunu anlarız.[380] Bu bağlamda değineceğimiz son örnek 24 Şubat 1929 tarihlidir ve Trabzon Vilayeti Merkez vaizi Hacı Hafız İsmail Hakkı Efendi hakkındadır. Belgeye göre İsmail Hakkı Efendi, Eksotha Camii'nde *Kur'an*'dan bir ayeti "mevzubahsederek erkeklerin kadınları dayak altında bulundurmaları ve terakkiyatı medeniyeden menetmeleri lüzumunu" beyan ederek, "erkekleri kadınlar aleyhine tahrik ve teşvik" ettiğinden dolayı mahkemeye verilmiştir. Belgenin son kısmında, İsmail Hakkı Efendi'nin "vaza çıkmasına mümanaat olunmasının müftülükle polis müdürlüğüne tebliğ olunduğu ve geçen sene de böyle münasebetsizliğinden dolayı bir ay hapse mahkum olduğu cihetle vazifesinin üzerinden ref'i lüzumunun Diyanet İşleri Riyaseti'ne yazıldığı" kayda geçirilmiştir.[381] Son iki örneği diğer iki örnekten ayıran özellik, siyasal iktidarın çağdaşlaşma temelinde yerleştirmeye çalıştığı yeni toplumsal kalıplara ve bu bağlamdaki yeni "kadın" imajına karşı vaazların, aynı vaizler tarafından iki sene üst üste verilmiş olmasıdır. Yani laik rejim karşıtı propaganda yapan ve biri bu yüzden mahkemeye verilmiş diğeri ise bir ay hapse mahkum olmuş vaizlerin vesikaları bir sene içerisinde iptal edilmemiş, aynı şekilde vaaz vermeye devam edebilmişlerdir. Dolayısıyla 1920'li yıların sonunda ya müftülükler ya DİR ya da her ikisi birden vaazlarda laiklik karşıtı propaganda yapılmasını çok da önemsememişler ve bunu vaizlerin sertifikalarının iptal edilmesine neden olacak bir suç olarak görmemişlerdir. Buna karşı siyasal iktidar aynı kanaatte olmayacak ve vaazlarda rejim karşıtı propagandayı engellemek için konuya doğrudan müdahil olmaya başlayacaktır.

Dikkat edilecek olursa değindiğimiz bütün örnekler 1929 senesinin ilk yarısında gerçekleşmiştir. Tarihler 1929'un Haziran ayını gösterdiğinde ise siyasal iktidar "mahrem işaretli" bir tezkere ile doğrudan bu konuyla ilgili DİR'ni uyarma gereği duyacaktır. Bunun üzerine Diyanet 2 Temmuz 1929'da, tezkerenin bir suretini

[379] **BCA BMGMK**, 30 10 / 104 679 29. Bkz. EK 45.
[380] **BCA BMGMK**, 30 10 / 102 668 8. Bkz. EK 46.
[381] **BCA BMGMK**, 30 10 / 102 668 9. Bkz. EK 47.

ekleyerek müftülüklere, kontrollerinde bulunan vaizlerin "makamdan" gönderilen vaaz mevzularının dışına çıkmamaları konusuna son derece önem göstermeleri gerektiğini beyan edecektir.[382] Fakat siyasal iktidarın rejimi eleştirip laiklik karşıtı propaganda yapan vaizler meselesini bir uyarı yazısıyla kapatmaya hiç niyeti yoktur. 6 Kanunusani 1930 tarihinde Dahiliye Vekaleti, vaizler hakkında yeni bir tezkere hazırlayarak DİR'ne gönderdiğini Başvekalet'e bildirecektir.[383] Söz konusu tezkere şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Geçen sene Ramazan'da camilerde ders veren vaiz efendilerden bazıları, dinî ve ahlâkî olması lâzım gelen esaslardan inhiraf ederek haklarında takıbatı kanuniye icrasını mucip olacak derecede Türkiye B. M. Meclisi'nin tesis ve vaz ettiği esaslar, müesseseler aleyhinde mubalâtsızca mutalâada bulundukları malûmi riyasetpenahileridir.
> Milletimizin manevî ve maddî itilâlarına hadim olacak mevzulara inhisarı lâzım gelen bu mevizanın zatı riyasetpenahilerince tecviz buyurulmayacak şeklü sureti cereyanına müsamaha olunmamasının icap edenlere emrü tebliğine müsaâde buyurulmasını istirham ederim efendim.[384]

Burada doğrudan merkez konumundaki DİR, rejim karşıtı propaganda yapan vaizler konusunda eleştiriye tabi tutulmasa da, denetleyici konumundaki müftülükler, bu gibi vaizlere "müsamaha" gösterdikleri ima edilerek eleştirilmişlerdir. Kanaatimizce siyasal iktidar bu tezkereyle, "kızım sana söylüyorum gelinim sen anla" minvalinde Diyanet'i ciddi bir şekilde uyarmak istemiştir. 16 Kanunusani 1930'da DİR'ne bağlı Dini Müesseseler Müdürü Esat Bey *Cumhuriyet* gazetesine verdiği demeçte, Ramazan hazırlıklarının bitmek üzere olduğunu, camilerin temizlendiğini ve eksiklerinin tamamlandığını, İstanbul'da elektrik tesisatı yapılmamış bir caminin neredeyse kalmadığını, vaizlerin müftülükçe tayin edildiğini belirtikten sonra, "vaizlerin mevzulardan harice çıkıp çıkmadıkları teftiş" edileceğini sözlerine ekleyecektir.[385] Bir sene sonraki Ramazan'da vaizleri teftiş için on iki müfettişin tayin olunduğu ve bu müfettişlerin vaazlarda konu dışına çıkılıp çıkılmadığını ve vaizlerin vesikalarını kontrol edecekleri haber olarak *Cumhuriyet*'te yer alacaktır.[386] Emin olmasak da iki haberi birleştirdiğimizde on iki kişilik müfettiş grubunun, vaizleri denetleyerek konu dışına çıkan vaizleri tespit etmek adına DİR bünyesinde oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Fakat erken Cumhuriyet dönemi iktidarı

---

[382] **BCA DİBK**, 51 / 5 46 22. Bkz. EK 48.
[383] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 12. Bkz. EK 49.
[384] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 12. Bkz. EK 50.
[385] **Cumhuriyet**, 16 Kanunusani 1930, s. 2.
[386] **Cumhuriyet**, 15 Kanunusani 1931, s. 2.

birçok farklı başlık altında gözlemlediğimiz gibi, vaizlerin denetlenmesi meselesinde de Diyanet'e tam olarak güvenmemiştir. Daha önce yer verdiğimiz rejim karşıtı propaganda yapan vaizlerin sertifikalarının iptal edilmemesini göz önünde bulundurursak, bu noktada iktidarın çok da haksız olduğu söylenemez. 5 Şubat 1930'da Dahiliye Vekili Şükrü Kaya [387] , CHF Katibi Umumisi Saffet Beyefendi'ye[388], "bilhassa Ramazan ayında bazı işsizlerin kahvelerde ve sair toplantı yerlerinde kötü ruhlu adamların propaganda ve dedikodularına alet oldukları ve bu propagandaların revacını temin ettikleri emsaliyle sabittir" dedikten sonra, önceki sene bu propagandaya karşı propaganda yaptırıldığını ve bu karşı propagandada parti teşkilatından çok istifade edildiğini söylemiştir. Kaya'nın, 1930 Ramazanı için de parti teşkilatının en üst düzey yardımı sergileyeceğinden hiç şüphesi yoktur. Bununla birlikte, gerekli tedbirlerin alınması için görevlilere tebligat yapılmasını rica etmeyi uygun görmüştür.[389] Bunun üzerine CHF Katibi Umumiliği, "müfettiş beyefendilere" şu yazıyı gönderecektir:

> Menfi ve muzır propagandaların en ziyada revaç bulduğu zamanın Ramazan ayı olduğu tecrübelerimizle sabittir. Vaızların ağızlarının açıldığı ve oruç halile dinî tahrikâtın yapıldığı bu ay zarfında teşkilatımızın müteyakkız olması lüzumu aşikârdır. Bunun için Hükümet teşkilatıla el ele vererek bu gibi tahrikâtın önüne geçilmesine bilumum teşkilatımızca himmet olunmasının icab edenlere tebliğini ve ancak oruç halile esasen asabileşenlerin lüzumsuz yere tahrik edilmemelerine dikkat olunmasının da ilavesini rica ve bilvesile teyidi hürmet eylerim ef.[390]

Vaazların kontrolü konusunda müftülüklere ve dolayısıyla DİR'ne güvenmeyen siyasal iktidar parti teşkilatlarını devreye sokmuştur. Fakat buna rağmen laiklik ve iktidar karşıtı propaganda bitirilememektedir. 1930'un Kadir gecesinde Ayasofya Camii vaizi "demir hafız" lakaplı Mehmet Efendi, "yeni harfleri ben de bilirim, çocukları buraya [camiye] gönderin, şimdi çocuklar mekteplere ceplerinde rakı şişesi ile gidiyorlar" gibi sözler sarf ettiği için bir ay hapse mahkum

---

[387] Şükrü Kaya 1883'te İstanköy'de doğmuştur. Hakimlik, mülkiye müfettişliği, belediye reisliği gibi görevlerin yanı sıra milletvekilliği, Ziraat, Hariciye ve Dahiliye vekilliği gibi görevler de üstlenmiş olan Kaya, 10 Ocak 1959'da vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 280.

[388] Saffet Arıkan 1887'de Erzincan'da doğmuştur. Hayatı boyunca çeşitli askeri görevler üstlenmiş olan Arıkan, Halk Fırkası'nın kurucu üyelerinden biri olarak siyasete atılmıştır. Siyasi hayatında Kocaeli, Erzincan ve Konya milletvekilliklerinin yanı sıra Maarif ve Müdafaa-i Milliye vekillikleri de bulunan Arıkan, 26 Kasım 1947 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 465.

[389] **BCA CHPK,** 490 1 / 1 3 19. Bkz. EK 51.

[390] **BCA CHPK,** 490 1 / 1 3 19. Bkz. EK 52.

edilmiştir.[391] Benzer bir şekilde Zeyrek Camii vaizi Abdülhay Efendi'nin, "hükümete karşı tefevvühatı lisaniyede bulunmak cürmile tevkif edilerek Adliyeye verilmiş" olduğu 13 Şubat 1931'de haberleştirilecektir.[392] Bu şartlar altında Dahiliye Vekaleti 29 Teşrinisani 1932'de bir kez daha DİR'ni vaiz seçimleri konusunda uyarmak zorunda kalacaktır. Vekalete göre, "bilhassa Ramazanda vazeden eşhasın hüviyyet, masebak ve seciyelerinin mazbut ve temiz" ve Cumhuriyet ve "inkılapları" benimsemiş olması gerekmektedir. Bunların haricindeki kişilere vaizlik vesikası verilmemelidir. Dahası vesikalarını alan vaizlerin Cumhuriyet ve "inkılaplar" lehine halka "samimi ve iyi telkinler yapmaları çok muvafık olacaktır."[393] Bütün bu uyarılara rağmen vaizlerin yaptığı karşı propagandayı tam olarak kontrol altına alamayan siyasal iktidar, DİR ile sorunu çözemeyeceğini anlayarak 1930'ların ortasına doğru meseleye daha ciddi bir şekilde eğilecek ve gittikçe dozu artan bir şekilde vaiz seçimlerine müdahil olmaya başlayacaktır. Bunun ilk ibaresi Konya Valiliği'nin 22 Şubat 1934 tarihinde Konya Müftülüğü'ne yolladığı şu yazıda bulunabilir:

> Ramazanı şerifte gerek Vilayet merkezinde ve gerekse mülhakatında halka vazı nasihat etmek üzere kendilerine Diyanet İşleri Riyaseti'nden vesika verilmiş olan hoca efendiler kimlerden ibaret ise isim, şöhret ve memleketlerini gösterir bir kıt'a cedvelinin gönderilmesi ve bunların daha vazifeye başlamadan evvel verilmiş olan izin vesikaları ve birer adet de fotoğraflarile birlikte Emniyet Müdürlüğü'ne müracaat ettirilmesi rica olunur efendim.[394]

Görüldüğü üzere ele aldığımız neredeyse bütün belgeler Ramazan ayındaki vaazlarla ilgilidir. François Georgeon'un belirttiği gibi, "din temelli bir seferberlik" yaşanan Ramazan ayında iktidar, "laiklik yönündeki çalışmalarının eleştirilmesinden, bu çalışmalar aleyhine gösteriler yapılmasından, hatta 'tepki verme' tarzında girişimlere yol açmasından" kaygılanmaktadır.[395] Gerçekten de konumuz özelinde düşündüğümüzde, vaazların Ramazan'da diğer aylarla mukayese edilmeyecek kadar önem kazandığını ve vaiz sayısının da bu nispette arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. DİR, müftülükler aracılığıyla Ramazan ayında kadrolu vaizlerin yanında fahri vaizlere de vesika dağıtmaktadır. Onun için erken Cumhuriyet döneminde vaizler konusundaki esas meseleler genel olarak Ramazan'da gün yüzüne

---

[391] **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1930, s. 2.
[392] **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1931, s. 3.
[393] Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** s. 364.
[394] **BCA DİBK**, 51 / 12 101 18. Bkz. EK 53.
[395] Georgeon, **a.g.e.,** s. 168.

çıkmıştır. 1934'ten itibaren Ramazan'da fahri vaizlik yapacak olanlar öncelikle yine DİR'nden vesika alacaklar, daha sonra vesikaları ve birer fotoğraflarıyla Emniyet Umum Müdürlüklerine müracaat edeceklerdir. İki sene sonraki Ramazan'da kontroller daha da sıkılaştırılacaktır. Bu bağlamda, Dahiliye Vekaleti'nce 3 Şubat 1936'da DİR'ne gönderilen yazıda şu ifadeler kullanılmıştır:

> Üç hafta sonra Ramazan başlıyor. Hafızlar ve vaizlerin köylere ve öte beriye dağılma günleri içindeyiz. Geçmiş senelerin denemeleri bir takım cahillerin bu fırsattan istifade ederek arzu edilmiyen telkinler yaptıkları ve cer vesilesile halkı iz'aç ettikleri anlaşılmıştır. Bu hususta makamlarınca yapılacak vaiz tayinlerinde mahallî Müftiliklerin Valilerin müvafakat ve mütalaalarını almaları muvafık olacaktır. Makamı Âlîlerince icap edenlere tebligat yapılmasını rica ederim.[396]

Siyasal iktidar Diyanet ve müftülükleri görevlendirerek vaazlardaki rejim karşıtı propagandanın önüne geçemeyince en başından sürece müdahil olma kararı almıştır. Artık müftülükler vaizleri tayin ederken önce valiliklerden onay alacaklar ve şayet vaiz hakkındaki tahkikat sonucunda olumlu bir sonuç çıkarsa tayin işlemini gerçekleştireceklerdir. Yalnız görüldüğü gibi söz konusu yazıda yapılması istenen işlem için, "muvafık olacaktır" fiili kullanılmıştır. Yani ortada müftülerin vaizleri tayin ederken, önce olası vaizlerin valiliklerin onayından geçmelerine dair kesin bir hüküm yoktur. Arşivlerden elde ettiğimiz belgeler doğrultusunda, daha çok tavsiye niteliğinde olan bu yazının DİR tarafından müftülüklere ulaştırılmış olduğunu anlıyoruz. Örneğin Konya Müftülüğü, Kurban Bayramı'nda görev yapacak vaizlerin isimleriyle hangi camilerde vaaz vereceklerine ait bilgileri 4 Şubat 1938'de Konya "İlbaylık Yüksek Katı'na" göndermiş ve "gereğinin yapılmasına müsaadelerini" dilemiştir.[397] Bunun üzerine Konya Emniyet Müdürlüğü, isimleri verilen vaizlerin vaaz vermelerinde bir mahzur görülmediğini 7 Şubat 1938'de Konya Valiliği'ne iletecektir.[398] Konuyla ilgili belgeleri takip edersek, 27 Kanunuevvel 1938 tarihinde İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün İstanbul Müftülüğü'ne şu yazıyı yollamış olduğunu görürüz:

> Bu sene camilerde vaz etmelerine müsaade edilen bazı vaızların mevzu haricine çıkarak rejim aleyhinde sözler sarfettikleri görülmüştür. Bu itibarla bundan böyle ramazan ayı ile sair günlerde halkı tenvir ve irşat için vaz edecek olanların durumları evvel emirde esaslı surette vilayetlerce incelendikten sonra

[396] Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** s. 364.
[397] **BCA DİBK**, 51 / 12 102 9. Bkz. EK 54-A ve 54-B.
[398] **BCA DİBK**, 51 / 12 102 9. Bkz. EK 55.

> müftülüklerce vaz vesikası verilmesinin usul ittihazı Başvekaletçe de tasvip edilmiştir. Bu emre göre hareket edilmesini ehemmiyetle rica ederim.[399]

Nitekim Başvekalet'in 28 Şubat 1939 tarih ve 6/4778 sayılı yazısında, gerek kadrolu vaizlerin gerek Ramazan için istihdam edilecek fahri vaizlerin durumlarının valiliklerce tetkik edildikten sonra müftülerin vaaz vesikası vermesi emredilmiştir.[400] Valiliklerce "esaslı surette" incelenecek olan vaiz adaylarının dini bilgilerine göre değerlendirilmeyeceği açıktır. Dolayısıyla vaizlerden ilk beklenen rejime sadık olup, beklentiler doğrultusunda vaaz vermeleridir. Dini bilgilerinin yeterli olup olmaması tali bir konudur. Bu emrin yayımlanmasından birkaç ay sonra Silvan Müftülüğü, "vaaz hususunda liyakati müsellem olan" sabık Silvan Müftüsü'nün vaaz vermesine müsaade edilmesi talebini DİR'ne iletecektir. Reislik emre harfiyen uyup, yakın bir zamanda kendi personeli olan eski müftünün vaaz vesikası alabilmesi için önce mahalli emniyet müdürlüğünün mütalaasının alınması gerektiğini Silvan Müftülüğü'ne bildirmiştir.[401] Yine 1939 senesindeki başka bir örnekte, Devrek'te bulunan Yusuf Ziyaettin Camii imam ve hatibi Abdullah, kendisine müftülükçe tebligat yapılmasına rağmen vesika almaksızın vaaz vermeye devam etmektedir. Devrek Müftülüğü çareyi merkeze başvurmakta bulmuştur. Reislik, Abdullah'ın emre riayet etmediği takdirde mahalli idare amirliği vasıtasıyla vaazdan men ettirilmesi gerektiği kararını alacaktır.[402] Diyanet, konumunu siyasal iktidarın vaiz seçimleri konusunda seneler içinde artan hassasiyetine uygun biçimde yenilemiştir. Bazı müftülükler ise iktidarın bu hassasiyeti karşısında vaiz tayinlerinde çekingenlik göstermeye başlamışlardır. 4 Teşrinievvel 1938'de DİR, İstanbul Müftülüğü'ne avukatlık yapan Osman Nuri Bey'in vaaz verme isteğinde olduğuna dair arzuhalinin merkeze iletildiğini bildirmiştir. Diyanet, dini bilgileri yeterli, ahlaklı ve karakter sahibi, Cumhuriyet ve "inkılapları" benimsemiş kişilere yalnız Ramazan ayına mahsus olmak şartıyla izin verilebileceğini söylemiş ve bu hususta mesuliyetin müftülüklere ait olduğunu yazıya eklemiştir.[403] Bunun üzerine İstanbul Müftülüğü merkeze şu karşılığı verecektir:

---

[399] Sadık Albayrak, **İrtica'ın Tarihçesi 5 / Tek Parti Dönemi ve Batıcılık,** İstanbul: Araştırma Yay., 1989, s. 126
[400] **BCA DİBK**, 51 / 4 36 10. Bkz. EK 56.
[401] **DİB DİYKKD**, 1939-A, s. 268.
[402] **DİB DİYKKD**, 1939-A, s. 351.
[403] Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası,** s. 240 ve 27. vesika.

> ...İstanbul'da mevcut camilerin Ramazan'da bir kat daha ehemmiyet kazandığı nazara alınarak (...) her sene dairemize müracaat edenlerin adeti pek çok olup bunlara muvazzaf dersiam ve vaizlerimizin adedi fazla olduğundan hariçten va'z edecek zevata şimdilik ihtiyaç görülmediği yolunda cevap verilerek mes'ullerinin dileklerinin yerine getirilmesi cihetine gidilememektedir. Eğer riyasetin emrine uygun hareket tarzı zarurî ise bu gibi müracaatlarda bulunanların ekserisi taşralı olduğundan ilmî ehliyetlerinin burada anlaşılması mümkün ise de durumları mazbut olup olmadığının anlaşılması mutlaka Emniyet Müdürlüğünden alınan tamimde hüviyetlerinin tahkikine bağlı olup bunlar hakkında da ahiren Emniyet Müdürlüğünden alınan tamimde hüviyetlerinin tahkikine lüzum görülenlerin ilk önce mensup oldukları Vekâletler tarafından Dahiliye Vakâletine müracaat edilmesi ve bu vekâletten verilecek emir üzerine icabının ifâ edileceği bildirilmiştir. Binaenaleyh muvazzaf vaizlerin memur olmaları cihetle yolsuz hareketlerinde birinci derecede kendilerinin mes'ul olacakları ve meslekten yetişmeyen ve din hizmetlisi olmayan bir vaizin yapacağı hatadan ise doğrudan doğruya onu va'za sevk edene raci' olacağı cihetle üzerlerinde tevcih olunmuş vaizlik bulunmayan ve serdedilen sebeplere nazaran burada hüviyetin tetkikine imkan görülmeyen bu gibi zevata mes'uliyet deruhte edilerek va'z vesikası verilmesinin muvafık olamayacağı hürmetle arz olunur.[404]

Görüldüğü gibi en başta İstanbul Emniyet Müdürlüğü vaizlerin seçimi konusunda sorumluluk almak istememiş ve ilk müracaat adresi olarak Dahiliye Vekaleti'ni göstermek suretiyle işi yokuşa sürmüştür. Emniyet müdürlüklerinin işi yokuşa sürme yöntemleri sadece bununla sınırlı değildir. Bazı vakalarda emniyet müdürlükleri, müftülüklerden verilen vaiz vesikalarını yeterli bulmayıp kabul etmemişler ve bu vesikaların haricinde doğrudan DİR'den verilmiş olan başka bir vesika gösterildiği takdirde vaaz verilmesine müsaade edeceklerini söylemişlerdir.[405] Rejim karşıtı propagandaya sebebiyet vermek gibi erken Cumhuriyet döneminde son derece önemli olabilecek bir suçlamaya maruz kalmamaksa hedef, sorumluluktan sıyrılmak en risksiz yöntem olarak görülmüş olmalı. Örnekte yer aldığı şekliyle bu yöntemi kullanma konusunda emniyet müdürlükleri yalnız değildir; İstanbul Müftülüğü de belirtilen şartlar altında, bağlı olduğu merkez olan DİR'ne karşı gelmek pahasına sorumluluk alamayacağını açıkça belirtmekten çekinmemiştir. Zira esas olarak çekindiği merci Diyanet değil, siyasal iktidardır.

---

[404] **A.g.e.,** s. 240-241.
[405] Bunlar için bkz. **DİB DİYKKD**, 1937-38, s. 212, **DİB DİYKKD**, 1939-A, s. 264 ve **BCA DİBK**, 51 / 4 30 1. Son belgenin aslı için bkz. EK 57.

Vaazların kontrolü bağlamında vaaz özetlerinin merkeze gönderilmesi

Vaaz özetlerinin DİR Müşavere Heyeti'ne gönderimi uygulamasına 1926 senesinde başlanmış ve 1932'ye kadar Heyet'e gelen vaaz özet sayısı katlanarak çoğalmıştır. Diyanet'in onuncu yıl raporunda sunduğu Müşavere Heyeti'ne gelen evrak istatistiklerine göre, 1926'da 70, 1929'da 235 ve 1932'de 500 vaaz özeti incelenmek üzere Heyet'e sunulmuştur. 1926'dan 1932'ye Müşavere Heyeti'ne toplam 10.359 evrak gelmiştir.[406] Demek ki altı sene boyunca Heyet'e gelen evrakların yaklaşık %17'si vaaz özetlerinden oluşmuştur. Bu önemli bir orandır. Fakat DİR Müşavere Heyeti Arşivi'ne baktığımızda, 1934'ten itibaren vaaz özet ve konularının gönderimi meselesinin Heyet'in en önemli gündem maddesi haline geldiğini görürüz. Bu konuda arşivdeki gözlemimizin haricinde, biri 1938 diğeri 1948 senesine ait iki istatistiki bilgi de verilebilir. Sadık Albayrak, 1938 senesinde "Fetvahane"de görülen hizmetlere ilişkin 4.548 yazışmanın 1.200 kadarının "vaaz konusu hakkındaki muamelata" ait olduğunu belirtmiştir.[407] 15 Ocak 1949 tarihinde hazırlanan DİB Müşavere Kurulu'nun bir senelik çalışma raporunda ise, 1948 senesinde Müşavere Kurulu'na gelen 3.034 muameleli evrakın 2.481'inin vaaz özetleri olduğu kayda geçirilmiştir.[408] Peki ne olmuştur da vaaz özetlerinin merkeze gönderimi seneler içerisinde bu kadar önemli bir konu haline gelmiştir?

Mehmet Bulut'un da belirttiği üzere Reislik'ten müftülüklere gönderilen, vaizlerin vaaz esnasında dikkat etmesi gereken hususların ayrıntılı olarak ele alındığı ilk tamim, Ahmed Hamdi Akseki'nin hazırladığı 3 Şubat 1934 tarihli tamimdir.[409] Akseki bu tamiminde, vaizlerin uyması gereken "şartlar ve esasları" yedi madde halinde sıralamıştır. Vaaz özetlerinin merkeze gönderimiyle ilgili olan altıncı madde Akseki tarafından şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Yapılan vaızların bir hülasasını, vaızda okuduğu ayatı kerime ve ahadisi şerifeyi her vaız mahalli müftüliğine verecek ve müftiler tarafından her ay bunlar muntazaman riyasete gönderilecektir.[410]

---

[406] **BCA BMGMK,** 30 10 / 26 150 18. Bkz. EK 58.
[407] Albayrak, **İrtica'ın Tarihçesi 5 / Tek Parti Dönemi ve Batıcılık,** s. 157.
[408] **DİB DİYKKD**, 1949, s. 336.
[409] Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** s. 346.
[410] **A.g.e.,** s. 348.

Tamimin yayımlanmasından sonra, DİR Müşavere Heyeti'ni en çok meşgul edecek olan işlerden biri, merkeze gönderilen vaaz özetlerinin tamimde yer alan hükümlere uygun olarak yazılmasının sağlanması olacaktır. Fakat hükümler açıkça yazılmadığından vaaz özetlerinin gönderiminde çok ciddi kafa karışıklıkları yaşanmıştır. Örneğin belgelerden anlayabildiğimiz kadarıyla bazı özetler tamamen Arapça yazılmıştır. Halbuki Müşavere Heyeti'ne göre, "tamimde bildirildiği veçh üzere vaaz mevzularında yalınız ayet ve hadisler eski yazı ile Türkçe hulasaları da yeni yazı ile" yazılmalıdır.[411] Başka bir örnekte, vaazda okunan ayet ve hadisler hiç gösterilmemiş ve vaazın özeti "etraflıca" yapılmamıştır.[412] Alaca Müftülüğü'nden gelen vaaz özetleri ise dört haftalık gönderilmesi gerekirken yalnız iki haftalık gönderilmiştir.[413] Görüldüğü gibi bunlar sorunlu vaaz özetleridir. Fakat Müşavere Heyeti'ne başarılı vaaz özetleri de gönderilmemiş değildir. Örneğin Akseki'de görev yapan Ali Rıza Ögüdin, 1938 yılı içinde verdiği vaazlarda, "zemin ve zaman ve olbabdaki tamime muvafık mevzu intihab etmiş ve hulâsayı pek güzel yapmış"tır.[414] Belgede yer alan "olbabdaki tamim", büyük bir ihtimalle yukarıda değindiğimiz 3 Şubat 1934 tarihli tamimdir. Zira Müşavere Heyeti'nin vaaz özetleri hakkındaki 1 Mart 1939 tarihli bir kararında bile doğrudan bu tamime atıf yapılmıştır.[415] Vaazların "zemin ve zamana" uygun olarak verilmesi meselesine gelirsek, bunun bir kıstas olarak DİR'nin konuyla ilgili birçok tamiminde yer almış olduğunu görürüz. Nitekim 1934'deki tamimin de üçüncü maddesi bu meseleye ilişkindir. Buna göre, "vaız, telkını ahkâm ederken daima asrın icaplarını, zaman ve mekanın ıktizasını, milletin ve dinleyicilerin ihtiyaçlarını, nazarı dikkate almak mecburiyetindedir. Bu, bir vaız için en büyük amili muvaffakiyettir."[416] 1950'ye kadar vaazlara ilişkin olarak Diyanet'in müftülüklere yolladığı en ayrıntılı tamim, yine Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlanmıştır. Kırk dokuz maddeden oluşan 6 Ağustos 1945 tarihli tamimin on ikinci maddesi, vaazların "zaman ve mekana" uygun olarak verilmesine ilişkindir. Söz konusu madde Akseki tarafından şöyle kaleme alınmıştır:

> Kuran'ın her âyeti, hiç şüphe yoktur ki Allah kelâmıdır ve insanların saadeti içindir. Peygamberimizin bütün hadisleri de hikmetle doludur. Fakat bunlar yerinde ve zamanında söylenmezse beklenilen gayeye erişilemez.

---

[411] **DİB DİYKKD**, 1934, s. 21.
[412] **DİB DİYKKD**, 1937-38, s. 116.
[413] **DİB DİYKKD**, 1939-A, s. 236.
[414] **DİB DİYKKD**, 1937-38, s. 134.
[415] **DİB DİYKKD**, 1939-B, s. 127.
[416] Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** s. 347.

Binaenaleyh vaiz, vaaz mevzularına ve bunlar için seçeceği âyetlere ve hadislere çok dikkat edecektir. Gerek bunları seçerken ve gerek vaaz esnasında söz söylerken daima:
a) Asrın icaplarını,
b) Zaman ve mekânın iktizasını,
c) Milletin ve dinleyicilerin ihtiyaçlarını,
d) Memleketin ahlâki durumunu göz önünde tutmak mecburiyetindedir.
Yani vaazın muktazayı hale mutabakatı şarttır.[417]

Akseki daha sonraki tamimlerinde de vaazlarla ilgili "zaman ve mekan" meselesine değinmeye devam edecektir. Örneğin 20 Haziran 1946 tarihli tamimde Akseki, vaizleri her hafta toplanarak 1945'teki tamimin esaslarını tartışmaya ve değerlendirmeye davet etmiştir. Vaizler "bu suretle zaman ve mekân iycaplarına göre halkı nurlandıracak mevzular" seçmelidirler.[418] Hatta Akseki, Diyanet'in başına geçtiğini haber veren yazısında bile konuyu gündeme getirmiş ve vaizlerin "zaman ve mekânın iycapları ve bulunduğu memleketin ahlâkî durumu"nu daima göz önünde bulundurmalarını istemiştir.[419] Yani Akseki ve dolayısıyla DİR'nin gözünde vaazların "zamana ve mekana" uygunluğu, verilecek vaazların neredeyse "olmaz ise olmazı" niteliğindedir. Peki, "zamana ve mekana" uygunluk ne demektir ve bu bağlamdaki uygunluk veya uygunsuzluk nasıl tespit edilecektir? Cevabımıza sorduğumuz sorunun son kısmından başlarsak, yukarıda yer verdiğimiz Akseki'de görev yapan vaiz Ali Rıza Ögüdin örneğinde gördüğümüz üzere, vaazların "zamana ve mekana" uygun olup olmadığının kontrolünün merkeze gönderilen vaaz özetleri üzerinden yapılmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[420] Sorunun ilk kısmının cevabı üzerine tartışmak için ise, DİR Müşavere Heyeti'nin "zemin ve zamana" uygun olmayan bir vaaz özeti hakkında verdiği 15 Eylül 1939 tarihli karara bakmak ufuk açıcı olacaktır.

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	15/9/938	15/9/938	(İmza var)	

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
495		Karar 113	5

Karar: Bolvadin kazası vaizlarından Ahmed Fevzi Özdemir ve Ahmed Vehbiye aid vaz mevzuları tedkık ve mütalaa olundu:

[417] A. Hamdi Akseki, **Müftü ve Vaizlerin Ödevleri Hakkında Gerekli Açıklama**, Ankara: İdeal Basım ve Ciltevi, 1945, s. 6-7.
[418] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 17. Bkz. EK 59.
[419] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 21. Bkz. EK 60.
[420] Bu konuda metinde değindiğimizin haricindeki örnekler için bkz. **DİB DİYKKD**, 1937-38, s. 160, **DİB DİYKKD**, 1937-38, s. 236

> Vaız Fevzi'nin söylenmesi zaruri olan pek çok mühim meseleler var iken onları bırakıb da derslerinde bugün için tatbik sahası olmayan cariyeden ve cariye ile olan muamelei zevciyyeden bahsetmesi yaşadığı muhiti ve muhitin ihtiyaçlarını anlamamış olduğunu göstermekte olduğundan vazlarında zemin ve zamanın icablarını göz önüne alması hususunda vaiz mumaileyhe müftülük vasıtasıla tenbihat yapılması, vaız Ahmed Vehbi olbapdaki tamime uygun ve zemin ve zamana muvafık mevzu intihab eylemiş olduğunun işarı tezekkür kılındı. Diyanet İşleri Reis V.
> A. Hamdi Akseki[421]

DİR Müşavere Heyeti'nin kararından "tatbik sahası" olduğu takdirde cariyelerle ilgili konuların konuşulabileceğini anlıyoruz. Fakat bu gibi konuların o gün için "tatbik sahası yoktur"; bu sebeple vaazlarda cariyelerden bahsedilmesi "zemin ve zamana" uygun değildir. Dolayısıyla "zaman ve mekana" uygunluğun, DİR bünyesinde benimsenen İslamiyet'te geçerliliği olsa dahi, ülkenin o günkü toplumsal koşullarında uygulanma şansı olmayan konuların vaazlarda konuşulmaması esası olduğu söylenebilir. Devrimsel bir dönüşüm sürecinde olan erken Cumhuriyet dönemi Türkiyesi'nin toplumsal koşullarını belirleyen en önemli gücün de siyasal iktidar olduğunu kabul edersek, "zemine ve zamana" uygunluğun, aynı zamanda, vaazların iktidarın belirlediği sınırların dışına taşmaması esası olduğu da görülebilir. Bu açıkça bir kontrol sistemidir ve bu sistemin en önemli ayağını vaaz özetlerinin merkeze gönderimi oluşturmaktadır. 11 Teşrinisani 1937 tarihli Diyanet İşleri Reisliği teşkilatının vazifelerini gösterir nizamnameye göre vaizlerin yegane görevi, "Riyasetten alacakları talimat ve mevzular dahilinde itikadlar ve ibadetler hakkında halka vaızlarda bulunup her ay sonunda yaptıkları vaızların mevzularını ve hülâsalarını gösterir bir cetvel yaparak müftülük vasıtasile reislik makamına" göndermektir.[422] 15 Mart 1944 tarihli Şerafettin Yaltkaya imzalı tamimde ise, bu nizamnameye referans verilerek, "Bittabi ilgililerin takdir, tecziye ve terfileri bu tetkikler neticelerinde verilecek kararlara bağlıdır" denilmiş ve vaaz özetlerinin hangi amaçla merkeze gönderilmek zorunda olduğu şu şekilde izah edilmiştir:

> Va'z hülasalarından maksat; vaizlerin evvelden ders hazırlamalarını temin ile tuluatçılığın önünü almak, meslekî bilgisini artırmağa çalışmak, mesleke olan bağlılığını anlamak, ihtiyaca göre mevzuların seçilmesine dikkat ettirmek ve haklarında kıymet hükümleri vermektir.[423]

---

[421] **DİB DİYKKD**, 1937-38, s. 158.
[422] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 19, No: 6, s. 26.
[423] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 8. Bkz. EK 61. Ayrıca bkz. **DİB DİYKKD**, 1944-A, s. 57-58.

Vaaz özetlerinin gönderimi sonrasında yapılan değerlendirmeyle, vaizlere not verilecek ve bulundukları pozisyonlar bu notlara göre belirlenecektir. Dolayısıyla DİR'nin vaaz özet ve konularının merkeze gönderilme uygulamasını bir tür performans değerlendirme sistemi gibi görüp, mesleğe içkin teknik bir mesele olarak kodladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Tabii uygulamanın böyle bir yönü muhakkak vardır, fakat kanaatimizce vaaz özetlerinin merkeze gönderilmesinin nedenlerini tamamen mesleğe içkin olarak açıklamak indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Zaten meselenin başka boyutlar barındırdığı o kadar aşikardır ki, Yaltkaya'nın kendisi bile ilgili tamiminde bunlardan bahsetmek zorunda kalmıştır. Buna göre Müşavere Heyeti Kalemi'nde, vaizlere ilişkin, "icabında istenilecek malumatı cevaplandırmak için mevzuları ve hülasaları gösterir bir defter tutulmaktadır." Bu defterler müftülerden gelen bilgileri içermektedir. Müftüler, vaizlerin vaazlara devam edip etmediklerini, vazifelerini iyi yapıp yapmadıklarını, verdikleri vaazların adedini, merkezden gönderilen mevzuların haricine çıkıp çıkmadıklarını vaaz pusulalarına ekleyerek, genel bir değerlendirmeyle beraber merkeze iletmekle yükümlüdürler.[424] Bütün bunlar bize, vaaz özetlerinin merkeze gönderiminin seneler içinde kazandığı önemin, vaizlerin mesleki başarılarının ölçülmesinden çok, vaazların siyasal iktidarın belirlediği kıstaslar çerçevesine oturtulma isteğiyle ilgili olduğunu tanıtlar. Fakat ele aldığımız belgelerin hiçbiri, vaaz özetlerinin merkeze gönderilmesi uygulamasının temel olarak vaizlerin iktidarın belirlediği sınırların dışına çıkıp çıkmadığının saptanacağı kontrol mekanizmasının bir parçası olarak kullanıldığını, DİR'nin 24 Temmuz 1942 tarihinde müftülüklere gönderdiği aşağıda doğrudan alıntıladığımız yazı kadar açık bir biçimde gösteremez.

> Diyanet İşleri Reisliği
> Zat İşleri Müdürlüğü
> Sayı: 2809 ... Müftülüğüne
> Bilumum vaiz ve dersiamların halka vaz ve nasihatlarda bulunmaları 11/11/937 tarih ve 2/7647 sayılı nizamnamenin 10 ve 11 inci maddeleri iktizasından olduğu gibi yapılan vazlar için de birer hülasa gönderilmesi nizamnamenin 2 inci maddesinin (ç) fıkrasına göre zaruridir.
> Binaenaleyh Adliye meslekinde bulunanları müstesna olmak üzre bütün dersiam ve vaizlerin irşat vazifesini ifa ile vaz hülasaları tanzim ve Reisliğimize gönderilmek üzre Müftülüğünüze tevdi etmeleri ve bu lazimeye riayet etmiyenler hakkında kanuni muameleye tevessül edilmek üzre adlarının bildirilmesi ehemmiyetle beyan olunur. Diyanet İşleri Reisi
> Ş. Yaltkaya[425]

[424] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 8.
[425] **BCA DİBK**, 51/ 4 36 13. Bkz. EK 62.

Belgede yer alan "Adliye meslekinde bulunanlar" tabiri ile kimlerin kastedildiği tam olarak anlaşılamamıştır. Fakat tahminimizce bu tabirle kastedilenler hakim ve savcılardır. Zira hayrat hademelerini sorunsallaştırdığımız bölümden hatırlanacağı üzere, 22 Nisan 1935 tarihinde kabul edilip yürürlüğe giren yeni Cami Hademesi Nizamnamesi'nin beşinci maddesi uyarınca, "zaman ve mekân itibarile hizmetlerile telifi kabil olduğu takdirde" devlet memur ve müstahdemlerine vaizlik ve hatiplik verilebilmektedir.[426] Belgede 11 Teşrinisani 1937 tarihli nizamnameye atıfla, bütün vaiz ve dersiamların vaaz özetlerini merkeze göndermelerinin zorunlu olduğu, aksi takdirde haklarında soruşturma başlatılacağı hatırlatılmaktadır. Bu külfetten yalnız "Adliye meslekinde bulunan" vaizler azade tutulmuşlardır. Halbuki 1937'deki nizamnamenin hiçbir maddesinde vaizlerin bir kısmına böyle bir ayrıcalık sağlandığına ilişkin bir bilgi yer almamıştır.[427] Muhtemelen, aynı zamanda vaizlik yapan bazı hakim ve savcılar, vaaz özetlerini her ay bağlı oldukları müftülüklere göndermeyi bir külfet olarak algılamışlar ve şikayetlerini gerekli mercilere iletmişlerdir. Siyasal iktidar da, müşteki hakim ve savcıları haklı görmüş ve DİR'ne gereğinin yapılmasını "rica etmiş" olmalıdır. Olaylar bu şekilde gerçekleşmemiş olsa bile ortadaki somut durumun varlığı inkar edilemez. DİR vaizler arasında mesleklerine göre ayrım yapmış, bu bağlamda "Adliye meslekinde bulunanlara" güvenmiş ve onları denetlemek için herhangi bir sebep görmemiştir. Demek ki mesele, Yaltkaya'nın açıkladığı gibi sadece mesleğe içkin değildir. Vaaz özetlerinin merkeze gönderilmesi, vaazların rejimin çağdaşlaşma temelli prensiplerine uygun olup olmadığının denetlenebildiği, bu bağlamda vaizlerin, müftülerin ve hatta DİR'nin kontrol altında tutulduğu büyük denetim mekanizmasının bir parçasıdır.

Vaaz içeriklerinin belirlenmesi

DİR'nin 1925'teki bütçe görüşmeleri sırasında Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, "vaizlerin memleketimizin inkişafı iktisadisi namına ahaliyi irşat etmeleri hususunda" bir rapor hazırlayarak Diyanet'e sunduğunu söyledikten sonra konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür:

> Efendim! Şimdi vaizlerimize hatiplerimize rica ederiz. Eski seyirlerinden biraz infikâk etsinler, hakikate girsinler, halk hiçbir şey anlamıyor. Cenneti,

[426] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 156, s. 725.
[427] İlgili nizamnamenin tamamı için bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 19, No: 6, s. 23-26.

> cehennemi biraz bırakalım. Memleket lâzım, iktisat lâzım, geçinmek lâzım, hayat lâzım. Vaizlerimiz, vaazlarını bu cihete intikal ettirdiği gibi hatiplerimiz de herhangi bir münşiye giderek devlete, insaniyete, dünyaya lâzım olan bir hutbeyi tertip ettirerek okusunlar.[428]

Yahya Galip Bey'in bu konuşmayı yapmasından yaklaşık iki ay sonra Ramazan başlayacaktır. DİR, Ramazan yaklaşırken vaizleri çeşitli konularda uyarma gereği duymuştur. 1925 senesinin Ramazan ayında DİR, vaizlerden, dinin sadece ibadet boyutuyla ilgili değil, "içtimai, ahlaki, sınaî, ticari, zirai, âyât ve hadislerden tevhimat ve tenbîhat-ı lâzımede" de bulunmalarını istemiştir.[429] Anlaşılan Yahya Galip Bey'in raporu ve TBMM'ndeki konuşması etkili olmuştur. Tabii bu durum siyasal iktidarın taleplerinden bağımsız bir şekilde düşünülemez. Nitekim sonraki yıllarda vaazların sadece dini değil, ağırlıklı olarak iktisadi konuları da içermesi bir tür zorunluluk haline gelecektir. Örneğin, 2 Mart 1927 tarihli bir belgede Allah rızası için fahri vaizlik yapmak isteyen bir vaiz, "iş başvurusu" dilekçesinde, muhtemel yönlendirmeler sonucu, kanun ve nizamnamelerde bulunan yasaklı konulara girmeyeceğini, yukarıdaki alıntıda yer verilen konulara değineceğini ve "iktisâdiyyâtımızın terakki ve istikşâfına hâdim olmak üzere" vaaz vereceğini belirtme ihtiyacı hissetmiştir.[430] 1930'da Ramazan ayının gelişine bir hafta kala, *Cumhuriyet*'te vaaz ve mahyalarda "milli iktisat" ve "tasarruf" konularının işleneceği haberleştirilmiştir. [431] 1934'te Ahmet Hamdi Akseki, daha önce de üzerinde durduğumuz tamiminde, vaazların "iktisat ve tasarruf fikirlerini" uyandıracak bir şekilde verilmesi gerektiğini beyan edecektir.[432] 1939'a geldiğimizde ise DİR'nin, Tasarruf ve Yerli Malı Haftası çerçevesinde şu tamimi müftülüklere gönderdiğini görürüz:

---

[428] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 61. İçtima, (21.02.1341), s. 225.
[429] Ömer Karakaş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yönetimin Din Görevlilerinden Beklentileri ve Din Görevlilerinin İnkılâplar Karşısındaki Tutumu"**, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 12, Sayı: 3, 2014, s. 149.
[430] **BCA DİBK**, 51/ 14 118 8. Bkz. EK 63.
[431] **Cumhuriyet**, 25 Kanunusani 1930, s. 1. Bu çerçevede 1930'lu yıllarda camilere asılan, "Para biriktir", "Yerli malı al" türü mahyaların fotoğrafları için bkz. İsmail Kara, **Müslüman İstanbul'a Mahsus Bir Gelenek Mahya,** İstanbul: Dergah Yay., 2016, s. 110-112. Erken Cumhuriyet döneminde Edirne Selimiye Camii'ne, "Atatürk", "Varol İnönü" ve "Türk Yılmaz" yazan mahyalar da kurulmuştur. Kara bu mahyaların "Türkiye'de siyasetin dini istismar konusunda ne kadar ileriye gidebileceğini gösteren acı ve aldırışsız örnekler" olduğunu söyler. Bu mahyaların fotoğrafları için bkz. **A.g.e.**, s. 146- 149.
[432] Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** s. 347.

T.C. Diyanet İşleri Reisliği 20/11/1939
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 1531

Mut Müftülüğüne

18 Birinci Kanunda başlayacak olan "Onuncu Tasarruf ve Yerli Malı Haftası" münasebetile geçen senelerde olduğu gibi bu yıl dahi mezkûr hafta zarfında tasarruf hakkında yazılmış olan hutbelerin okunması ve vaızların da aynı esaslar üzerinde vaz ve nasihat etmeleri ve bu suretle hutbe ve mevızaların behemehal atideki mevzular etrafında yapılması lüzumunun hatip ve vaızlara tebliği ehemmiyetle tavsiye olunur.

A. Yerli malı kullanmanın bir millî borç olduğu ve bunun yurt ve ulus için faydaları.

B. Para biriktirmenin ferdçe ve ulusça ehemmiyeti, biriktirilen paraların bankalarımıza yatırılması, bankalarımızda 1938 senesinde 100 Milyonu bulan tasarruf hesaplarının kısa bir zamanda 500 Milyonu bulmasının ulusal bir hedef olarak anlatılması.

C. Tasarruf ve Yerli Malı Haftası aynı zamanda üzüm, incir, fındık, fıstık, Malatya kayısısı, portakal, elma haftası olduğundan bu hafta her yerde ve her evde bu yemişlerimizin yenmesi lüzum ve faydalarının anlatılması.

Diyanet İşleri Reisi Y. Muavin A. H. Akseki[433]

Görüldüğü üzere dönemin iktisat politikaları ve hatta iktisadi hedefleri, cemaate oldukça ayrıntılı bir şekilde vaazlar yoluyla aktarılmak istenmiştir. Belge, hutbe ve vaazların dönemin iktisat politikaları bağlamında bir eğitim/propaganda aracına dönüştürüldüğünü açık bir şekilde tanıtlamaktadır. Burada halka, "milli borçlarını" ödemeleri için iktisadi açıdan ne yapmaları ve hatta ne yemeleri gerektiği telkin edilmiştir. Başka örneklerde ne yapmamaları gerektiği de söylenmiştir. İsmet İnönü, 1 Teşrinisani 1942'deki yasama yılı açış konuşmasında, II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı olumsuz ekonomik koşullardan bahsettikten sonra, bu durumu rant sağlamak adına fırsata çevirmek isteyen için, "Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar" diyerek, 1940'lı yıllardaki karaborsacılık zihniyetini sert bir şekilde eleştirmiştir. İnönü, "Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye" tanımayacaklarını sözlerine eklemeyi de ihmal etmeyecektir.[434] İnönü'nün bu konuşmayı yapmasından birkaç ay sonra, dönemin Diyanet Reisi Şerafettin Yaltkaya, vaazlarda hangi konuların işlenmesi gerektiğine ilişkin olarak yayımladığı tamiminde karaborsacılıkla ilgili şunları söyleyecektir:

[433] **BCA DİBK**, 51 / 4 36 9. Bkz. EK 64. Aynı hafta çerçevesinde 1936 ve 1937'de gönderilen tamimler için bkz. Albayrak, **İrtica'ın Tarihçesi 5 / Tek Parti Dönemi ve Batıcılık,** s. 143-155.

[434] **Tarihe Düşülen Notlar-1 / Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987),** Ankara: TBMM Yay., 2011, s. 104.

> İhtikâr ve vurgunculuktan, eldeki malı bekletip de pahalansın diye saklamanın fenalıklarından ve bu hususta Peygamberimizin şiddetli emirlerinden bahsedilmeli.[435]

Görebildiğimiz kadarıyla DİR, vaazların içeriklerine ilişkin yayımladığı tamimler arasında ilk defa bu tamimde doğrudan karaborsacılığı hedef almıştır.[436] Dolayısıyla vaazların bazı durumlarda siyasal iktidarın güncel iktisadi politikalarıyla birebir uyumlu olarak şekillendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dikkat edildiğinde verdiğimiz bütün bu örneklerin, siyasal iktidarın vaazlardan iktisadi hedefleri doğrultusunda faydalanmasına ilişkin olduğu görülecektir. Fakat erken Cumhuriyet dönemi iktidarının vaazları, benimsediği politikalar doğrultusunda eğitim/propaganda aracı olarak kullanması sadece iktisadi hedefleriyle sınırlı olmamıştır. Siyasal iktidar, halk sağlığı ve buna bağlı olarak nüfus politikalarıyla ilgili meselelerde de vaazlardan faydalanmak istemiştir.

Murat Arpacı, erken Cumhuriyet dönemi Türkiyesi'nde hijyen, beden sağlığı ve bunlara bağlı olarak hıfzıssıhha meselesinin "Türklük ve milli çıkar vurgusuyla diyalog halinde olduğunu", kişinin kendisine özen göstermesinin bir "vatandaşlık görevi" olarak kodlandığını ve bedensel ve ruhsal hijyenin "temel bir ahlaki yükümlülük" haline geldiğini belirtir. Dolayısıyla hıfzıssıhha yalnızca tıbbi değil, "toplumsal, kültürel ve politik" de bir meseledir. Siyasal iktidar hastalıkları, hastalığa yakalanan bireyler üzerinden değil, "milletin sıhhatine zarar" vermesi temelinde ele almış ve hastalıklar karşısında gelecek nesillerin sağlıklı yetiştirilmesini bir devlet politikası haline getirmiştir. Bu bağlamda Arpacı'ya göre, erken Cumhuriyet döneminde kamu sağlığı ve hijyenist politikalar ile "nitelikli nüfus tartışmaları" birlikte yol almışlardır.[437]

Ahmet Hamdi Akseki, 1945 yılında yayımlandıktan kısa bir süre sonra kitaplaştırılan tamiminde, ilk olarak müftü, vaiz ve dersiamların hak ve vazifelerini sıralamış daha sonra vaizlerin vaaz esnasında dikkat etmesi gereken mühim noktaları anlatmıştır. Akseki'nin tamiminde üzerinde durduğu sonraki konular temizlik ve

---

[435] Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası,** s. 242 ve 28. vesika.
[436] Karaborsacılık karşıtlığı DİR'nin bundan sonraki tamimlerinde de devam etmiştir. Örneğin, 15 Ağustos 1944 tarihli tamimde "sinsi sinsi sahasını genişletmeye çalışan ahlâksızlıklar"a örnek olarak "ihtikâr" verilmiştir. Bkz. **BCA DİBK**, 51 / 4 30 9. Belgenin tamamı için bkz. EK 65-A ve 65-B.
[437] Murat Arpacı, "Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,** No: 17, Bahar 2017, s. 132-139.

vücut sağlığı olacaktır. Akseki, vücut sağlığını sadece şahıs temelinde ele almaz, "milletçe kuvvetli olmak için" de vücut sağlığına dikkat edilmesi gereklidir. Bunun için de her şeyden önce bulaşıcı hastalıklara karşı uyanık olunmalıdır. Akseki, bu aşamadan sonra bulaşıcı hastalıkları tanıtır ve bunlara karşı alınacak tedbirleri sıralar. Akseki'ye göre "dünya hayatında" muhtaç olunan her türlü nimeti ve imkanı sunan Türkiye, "âdeta dünya cennetidir." Fakat bu nimetlerden gereği gibi yararlanmak için, "îmanlı ve sıhhatli" olunması gerektiği asla unutulmamalıdır. Bu başarılabilirse hem "ruh" hem "beden" kuvvetli olacaktır. Akseki, "kuvvetli iman" olsa bile "sağlam ve temiz" vücut olmaz ise "ruhun çekeceği ıstırabın çok derin" olacağını söyler.[438] Akseki'nin bu bağlamda bahsettiği son konu, "Nüfus Meselesi" başlığı altında verilmiştir. Akseki konuya ilişkin vaizlere şöyle seslenmiştir:

> Her aile yetiştirdiği gürbüz evlâtlarının çokluğu ile kuvvet bularak devam ettiği gibi, büyük milletimiz ve yüce devletimiz de bugünkü iktisadî hayat dünyasında güçlü kuvvetli ve hassaten dürüst, ahlâklı, çalışkan ferdlerin tam bir sıhhat içinde milyonlarca artmasile kuvvet bularak ilelebet yaşıyacaktır. Binaenaleyh derslerinizde iktisat meselelerine ve bilhassa nüfusumuzun çoğalması işine çok mühim bir yer vereceksiniz.[439]

Akseki, siyasal iktidarın benimsediği kamu sağlığı politikalarını ve hijyenist söylemi Diyanet'in dini söylemiyle birleştirmiştir. Bütün bunlar yapılırsa ancak memleketin ihtiyaç duyduğu "gürbüz evlatlar" yetiştirilebilecek ve bu "nitelikli nüfus" sayesinde Türkiye iktisadi olarak kuvvet bularak sonsuza kadar yaşayabilecektir. Görüldüğü gibi Akseki'nin kamu sağlığı ve nüfus politikalarına bakışı, siyasal iktidarın erken Cumhuriyet döneminde benimsediği politikaların birebir aynısıdır. Bunların dışında siyasal iktidar vaazları, devlete bağlı "hayır müesseselerine" yardım yapılmasına teşvik için de kullanmıştır. Fitre, zekat ve kurban derilerinin nereye verileceğine ilişkin olan konunun başlangıcı, DİR'nin kuruluş yılına kadar geri götürülebilir.

Diyanet'in ilk Reisi Rifat Efendi'nin 1924 senesinin Ramazan ayında *Hakimiyet-i Milliye* gazetesindeki duyurusunda, fitre ve zekatların Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne verilmesinin uygun olacağını, hatta bunun bir "milli görev" olduğunu, bir fakire veya dilenciye verilecek olan fitre ve zekatın günlük ihtiyaçları karşılamak dışında bir işe yaramayacağını, bu bağlamda yardımların hayır cemiyetlerine

[438] Akseki, **Müftü ve Vaizlerin Ödevleri Hakkında Gerekli Açıklama,** s. 10-13.
[439] **A.g.e**., s. 13.

verilmesinin muhtaç çocuklara daha uzun süreli hizmetin verilebilmesini sağlayacağını ve bu hususun şer'an caiz olup olmadığında tereddüt edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. DİR'nin fitre ve zekatların Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne verilmesi konusundaki çalışmaları 1925 senesinde de devam etmiştir. Buna ek olarak cemiyetin bazı şubeleri müftülüklere başvurmuşlar ve fitre ve zekatların cemiyete verilmesinin dinen caiz olduğuna ilişkin fetva vermelerini talep etmişlerdir.1926'dan itibaren ise fitre ve zekat toplama hususunda Tayyare Cemiyeti daha başat bir konumda yer almaya başlayacaktır. Bu süreçte müftülükler Tayyare Cemiyeti'ne verilecek olan yardımların şer'an caiz olduğuna ilişkin fetvalar yayınlamışlar ve hayrat hademelerinin halkı bu yönde teşvik etmelerini istemişlerdir. 1928 senesinden sonra ise fitre, zekat ve kurban derilerini toplama yetkisi tek başına Tayyare Cemiyeti'ne geçmiştir.[440] Cemiyet topladığı yardımları kendisiyle beraber, Himaye-i Etfal ve Hilal-i Ahmer arasında eşit bir şekilde bölüştürmekle yükümlü kılınmıştır.[441] Bu düzen görebildiğimiz kadarıyla 1940'lı yılların ortalarına kadar devam etmiştir. Değişime dair bulabildiğimiz ilk belge 12 Temmuz 1947 tarihli ve 908 sayılı tamimdir. Bu tamimde Ahmet Hamdi Akseki, Müslümanlar için Ramazan'ın önemini anlattıktan sonra, vaizlerin verecekleri vaazlarda nelere dikkat etmeleri ve hangi hususlara değinmeleri gerektiğini belirttiği bölüme geçmiştir. Akseki ilgili bölümde yapılacak yardımlara ilişkin şunları kaydetmiştir:

> Müslümanlıkta ahlâka büyük ehemmiyet verilmiştir. O derece ki Müslümanlıkta ahlâki hukuk ve vazifelerle asıl iman ve ibadet arasında sıkı bir münasebet vardır. Allah'a bir ibadet vazifesi olan namaz ile orucun yanı başında daima başkalarına, fertlere ve cemiyete yardım etmek hakkında emirler ve tavsiyeler gelir. Ahlâkın kuvveti fedakârlık derecesiyle ölçülür. Bunun içindir ki Müslümanlık, bizi sadece vazifelerimizi yapmağa değil, bedenî ve malî fedakârlıklara da teşvik etmektedir. Mecburî vazifelerimizden fazla olarak fertlerin muhtaçlarına da ayrıca yardımda bulunmak süphe yok ki ahlâki bir vazifedir ve yerine göre fedakârlıktır.
>
> Hıfız kursları ve açılacak din bilgileri dershanelerine, Hava Kurumu'na edilecek teberrular, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi hayır derneklerine yapılacak yardımlar muhakkak ki memlekete en büyük hizmettir ve menfaati umumî ve şümullü fedakârlıklardandır.[442]

---

[440] Sevgi Adak, "Kemalist Laikliğin Oluşum Sürecinde Ramazanlar (1923-1938), **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 11, Güz 2010, s. 61-69.

[441] Bu konudaki 1934, 1938 ve 1945 senelerine ait örnek belgeler için sırasıyla bkz. **BCA DİBK**, 51 / 12 101 11. Bkz. EK 66., **BCA DİBK**, 51 / 12 102 7. Bkz. EK 67., **BCA DİBK**, 51 / 12 103 65. Bkz. EK 68.

[442] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 24. Tamimin tamamı için bkz. EK 69-A, 69-B ve 69-C.

Böylelikle 1924'ten beri ilk defa resmi bir yazıda, Müslümanların yapması gereken ve "ahlâkî bir vazife" olarak kodlanan muhtaçlara yardım yapmak için adres olarak gösterilen kurumların arasına, "Hıfız kursları ve açılacak din bilgileri dershaneleri" gibi yeni ve daha önemlisi görece daha "dini" kurumlar eklenmiş olur. Tamimin yayınlanmasından yaklaşık üç ay sonra yine Akseki tarafından Anamur Müftülüğü'ne gönderilen başka bir yazıda, kurban kesmek yerine, kurbanın veya bedelinin fakirlere veya herhangi bir hayır kurumuna verilmesinin caiz olmadığı, fakat kurban kesildikten sonra "derisini veya etini gerek fıkaraya ve gerek herhangi bir hayır kurumuna" vermekten çekinilmemesi gerektiği, bu bağlamda kurban derilerinin THK gibi "memlekete çok mühim yararlılıkları görülmüş" bir hayır kurumuna verilebileceği bildirilecektir.[443] Görüldüğü gibi Akseki bu örneklerde, dini yardımların doğrudan fakirlere verilmesini önermese de, verilmesinin caiz olduğunu belirterek DİR adına, 1924'ten beri süregelen, fitre, zekat ve kurban derilerinin devletin kontrolündeki hayır kurumlarına verilmesinin teşvik edilmesinden oldukça farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Akseki'nin başkanlığındaki DİR'nin 30 Eylül 1948 tarih ve 1298 sayılı tamiminde kurban derilerinin verileceği kurumların arasına "Cami Yaptırma Cemiyetleri" de eklenecektir.[444] 23 Haziran 1949 tarih ve 3945 sayılı tamimde ise, yardımların yapılmasının tavsiye edildiği ilk iki kurum cami yaptırma dernekleri ve *Kur'an* ve Hafız Kursları olmuştur. Önceki senelerin bu konudaki başat kurumu olan THK ilkin unutulmuş daha sonra metine eklenmiştir.[445] DİR'nin tutumundaki bu değişimin, CHP'nin katı laiklik anlayışının iyiden iyiye değiştiği 1940'lı yıların sonlarına doğru olması tesadüf olamaz. Anlaşılan o ki, siyasal iktidarın fitre, zekat ve kurban derilerinin hangi kurumlara verileceği yönündeki baskısı azalınca Diyanet, daha kendisine yakın, "dini" dernek ve kurumların listeye ekleyebilmiştir.

Siyasal iktidar ve Diyanet cephesinden vaazlar

Cumhuriyet iktidarı, vaazların güncel siyasal, kültürel ve ekonomik politikalar için bir eğitim/propaganda aracı haline getirilmesini kendinden önceki iktidarların deneyimlerinden devralmış ve geliştirmiştir. François Georgeon'un anlatımıyla 1930'lı yılların başında iktidar henüz her köy ve kasabaya girememiştir. CHP

[443] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 27. Bkz. EK 70.
[444] **BCA DİBK**, 51 / 4 31 7. Bkz. EK 71.
[445] **BCA DİBK**, 51 / 4 36 27. Tamimin tamamı için bkz. EK 72-A ve 72-B.

teşkilatı Doğu Anadolu başta olmak üzere, Anadolu'daki birçok noktada çok zayıf durumdadır. 1932'de iktidarın prensiplerini bütün ülkeye yaymak için CHP'ne bağlı Halkevleri kurulmuştur kurulmasına ama, bunları sayısı, 1927 yılı sayım sonuçlarına göre yaklaşık 40.000 köy bulunan Anadolu coğrafyası için çok yetersizdir. Georgeon, bu noktada siyasal iktidarın ülkenin her yerinde "hazır ve nazır olamayacağını" gayet iyi bildiğini, Anadolu'nun "fethedilmesinin" tek yolunun, "en ufak yerleşmede bile mescid ve camilerin oluşturduğu dini şebekeyi" kullanmaktan geçtiğini söylemiştir.[446] Dolayısıyla, kitle iletişim araçlarının ve bu araçlara ulaşım imkanlarının oldukça kısıtlı olduğu bir dönemde vaazlar, siyasal iktidarın halka ulaşması ve halkın yönlendirilmesi yolundaki en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Fakat bu işlevsel propaganda aracı erken Cumhuriyet döneminde sadece iktidar tarafından değil, rejime muhalif olanlarla rejim karşıtlarınca da etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır. İktidar hem bu karşı propagandanın önüne geçmek hem kendi istediği propagandayı halka ulaştırabilmek için vaazların kontrolüne vaizlerin seçiminden başlamıştır. Siyasal iktidar öncelikle, özellikle Ramazan aylarında neredeyse her isteyenin vaaz vermesi geleneğini ortadan kaldırmak adına, vaaz vesikalarının verilmesini çeşitli düzenlemelerle kontrol altına almak istemiştir. Fakat DİR ile özellikle müftülüklerin konuya tam manasıyla hassasiyet göstermemeleri sonucunda cami hademeleri ve teşkilat nizamnamelerindeki ilgili hükümler karşı propagandanın önlenmesinde tam olarak etkili olamamıştır. Bu sebeple iktidar gittikçe artan bir dozda ve hukuki düzenlemeleri aşan bir şekilde vaiz seçimlerine müdahil olmaya başlayacaktır. Bu müdahaleler siyasal iktidarın pek çok konuda olduğu gibi vaiz seçimlerinde de müftülüklere ve buna bağlı olarak DİR'ne güvenmediğini net bir biçimde bize gösterir. İktidarın bu müdahaleleri, siyasal, kültürel ve ekonomik hedefler doğrultusunda vaaz içeriklerinin yeniden oluşturulmasıyla birlikte yürütülmüştür. Öncelikle vaizler, muhalefet olarak algılanabilecek siyasi konulara girmemeleri, Reislik tarafından gönderilen mevzuların dışına çıkmamaları, "zaman ve mekan icaplarına" göre vaaz vermeleri gibi konularda sık sık uyarılmışlardır. Bu bağlamda, vaaz özetlerinin her ay merkeze gönderilmesi vaizlerin kontrol edilmesini sağlayan etkin bir araç olarak devreye sokulmuştur. Daha sonra vaaz içerikleri iktidarın çeşitli alanlardaki propagandasını yapacak bir şekilde yeniden oluşturulmaya başlanmıştır. Bütün bu süreçte DİR'nin, iktidarın açık müdahalelerine ve/veya vaazların güncel politikaların halka

[446] Georgeon, **a.g.e.,** s. 195.

eriştirilmesi için bir propaganda aracı olarak görülmesine herhangi bir itirazı olmamıştır. Hatta bazı örneklerde iktidarın benimsediği iktisat, sağlık ve nüfus politikaları Diyanet tarafından dini ve ahlaki söylemle birleştirilerek halka ulaştırılmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla vaazlar söz konusu olduğunda DİR'nin iktidardan bir nebze bağımsız olarak hareket edebildiği tek örnek, fitre, zekat ve kurban derilerinin verileceği kurumların çeşitlendirilmesidir. Diyanet 1940'lı yılların sonunda doğrudan iktidara bağlı kurumların yanında, cami yaptırma dernekleriyle *Kur'an* kurslarına da yardımda bulunulabileceğini söyleyebilmiştir. Kaldı ki bunun bile iktidardan ne kadar bağımsız olduğu tartışmalıdır. Zira *Kur'an* kursları Diyanet'in olduğu kadar dönem iktidarının da projesidir.

C. DİR'nin yayın ve kontrol faaliyetleri

DİR'nin yayın ve kontrol faaliyetlerinin siyasal iktidarla olan ilişkisi oldukça çapraşık ve çok katmanlıdır. Bu sebeple her ne kadar 1950 yılına kadar temel olarak tek bir merkezden yönetilse de, bu faaliyetler, Diyanet'in seneler içinde iktidar karşısındaki değişen konumu, değişen konumlara ilişkin olarak iktidarla kurduğu ilişki stratejileri ve savunma mekanizmaları bağlamında "yayın" ve "kontrol" olarak iki ana bölümde incelenip alt başlıklar halinde katmanlara nüfuz edilmeye çalışılacaktır.

1. DİR'nin yayın faaliyetleri: Siyasal iktidarın taleplerinin karşılanmasından bağımsız yayınlara

Erken Cumhuriyet döneminde DİR'nin yayın faaliyetlerinin nasıl şekillendirildiğini çözümlememize yardımcı olacak temel kaynaklardan biri 1925 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'na bağlı Diyanet teşkilatının bütçe görüşmeleridir.[447] Görüşmelerde tartışmaları, Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi

[447] Adı geçen bütçe görüşmelerinin önemine dikkat çeken ilk araştırmacı Mehmet Bulut'tur. Bulut'un konuyla ilgili çalışmaları için bkz. Mehmet Bulut, **I. ve II. TBMM'inde Din Eğitimi, Din Hizmetleri ve Dinî Yayın Konularında Yapılan Meclis Müzakereleri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991., Mehmet Bulut, "İlk Cumhuriyet Meclisinde Dini Yayıncılık Hakkında Tarihi Bir Karar", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 28, No: 1, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 139-149., Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Reisliği (Başkanlığı) 1341 (1925) Mali Yılı Bütçe Müzakereleri", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 36, No: 1, Ocak- Şubat-Mart 2000, s. 99-128.

Efendi'nin[448] bütçenin 214. faslı olan "umuru hayriye maaş ve muhassesatı"na ek bir maddenin konması amacıyla hazırladığı ve elli milletvekilinin imzaladığı takrir başlatmıştır. Azmi Efendi'nin takriri şu şekildedir:

> Bazıları tarafından Kur'an-ı Kerim'in hataâlüd bir surette lisanımıza tercüme ve neşredildiği görülmektedir. Bu kitab-ı celilin elyevm mevcut olan Türkçe tefsirleri dahi ihtiva ettiği meani-i dakikayı ifadede kasır olduğu cihetle mütehassıs bir heyet-i ilmiye tarafından Kur'an-ı Azümüşşan'ın lisanımıza tercüme ve Türkçe tefsiri ve keza lisanımıza tercümesi elzem olan bazı asarı İslâmiyenin nakil ve tercümesi ve dini İslâm aleyhinde intişar eden asarı ecnebiyeye mukabeleten neşriyatta bulunmak üzere 214 ncü fasla sekizinci madde olarak 20.000 liranın zam ve tahsisini teklif eyleriz.[449]

Azmi Efendi, böyle bir takrir vermesindeki maksadı açıklamaya, DİR'ne bağlı ilmi bir heyetin yapması lazım gelen bu çalışmaların zaten Reislik'in kuruluş kanununa içkin olduğunu belirterek başlamıştır.[450] Buna göre DİR'nin en önemli vazifelerinden biri dini müesseseleri idare etmekse bir diğeri de "milletin itikadatına müteallik olan ahkâmı İslâmiyeyi, milletin anlayabileceği bir derecede bir takım risail neşrederek onlara okutturmak ve onların İslâmi olan maneviyatını yükseltmek"tir. Bunun için öncelikle DİR'ne bağlı çalışacak eski Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti bünyesinde yer almış olan Tedkikat ve Telifat-ı İslamiye Heyeti'ne benzer bir heyet teşkil edilmesi gerekmektedir. Azmi Efendi'ye göre bu heyetin temel vazifeleri, *Kur'an*'ı "tefsiri bir şekilde tercüme etmek", halkın anlayabileceği tarzda dini eserler ve ilmihaller yazmak, İslam dinine ait önemli eserleri tercüme etmek, "yabancıların" İslam aleyhindeki yayınlarına karşı reddiyeler yazmak ve hatalı dini yayınlarla mücadele etmektir.[451] Görüşmelerin ileriki safhalarında heyetin vazifeleri arasında olması gerekenlere Türkçe hutbe mecmuası yazmak ve *Buhari-i Şerif* ve *Müslim-i Şerif* gibi hadis kitaplarının tercüme edilmesi de eklenmek istenecektir.[452] Başvekil Ali Fethi Bey[453] de bütün bu vazifelerin yapılması konusunda başta

---

[448] Abdullah Azmi Torun, 1869'da doğmuş ve 27 Eylül 1937 tarihinde vefat etmiştir. Meclis-i Mebusan'da I., II. Ve III. dönem Kütahya ve IV. dönem Eskişehir milletvekilliği, TBMM'nde ise I. ve II. dönem Eskişehir milletvekilliği görevlerini üstlenmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 95.

[449] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 61. İçtima, (21.02.1341), s. 222.

[450] Azmi Efendi'nin görüşmeler sırasında tamamıyla okuyarak referans gösterdiği ilgili kanunun birinci maddesi şu şekildedir: "Türkiye Cümhuriyetinde muamelâtı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği Hükümete ait olup dini mübini İslâmın bundan maada itikadat ve ibadata dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cümhuriyetin makarrında bir (Diyanet İşleri Reisliği) makamı tesis edilmiştir." Bunun için bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 154, s. 665.

[451] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 61. İçtima, (21.02.1341), s. 211-212.

[452] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 61. İçtima, (21.02.1341), s. 217-223.

[453] 1881 Pirlepe'de doğan Ali Fethi Okyar, 7 Mayıs 1943 tarihinde vefat etmiştir. Hayatı boyunca subay okulu komutanlığı, askeri ateşelik, büyükelçilik, milletvekilliği, TBMM başkanlığı, Dahiliye ve

Abdullah Azmi Efendi olmak üzere diğer milletvekilleriyle hemfikirdir. Yalnız Fethi Bey bu vazifeleri gerçekleştirecek heyetin DİR içerisindeki varlığı konusunda Azmi Efendi ile aynı görüşte değildir. Ona göre DİR bünyesinde yer alan sekiz kişilik Müşavere Heyeti haricinde bu vazifelerin gerçekleştirilmesi için yeni bir heyet tesis etmeye gerek yoktur. Zira Müşavere Heyeti bu vazifelerin birçoğunu yapabilir; zaten söz konusu heyet bu maksatla teşkil olunmuştur. Kaldı ki, Müşavere Heyeti o zamana kadar tartışma konusu olan vazifelerin bir kısmını yerine getirmiştir bile. Örneğin, Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti'nin isteği üzerine askerin anlayabileceği tarzda bir ilmihal yazılmıştır. Bunun haricinde İslam dininin esaslarının halkın anlayabileceği bir biçimde açıklandığı *Din Dersleri* adlı bir kitap ve *Ahlâk Dersleri* adında başka bir kitap daha kaleme alınmıştır. Bu kitaplar kısa süre sonra basılacaktır. Müşavere Heyeti bu önemli vazifelerin altından kalktığına göre *Kur'an*'ın tercüme ve tefsirinin de altından kalkabilir.[454] Ali Fethi Bey'in bu çıkışından sonra Abdullah Azmi Efendi, Müşavere Heyeti'nin hayrat hademelerinin tevcihi ve müftülerin fetvalarını tetkik etmek gibi çok önemli görevleri olduğunu, ayrıca heyet üyelerinin ağırlıklı olarak fıkıh konusunda uzman olduklarını, halbuki tefsir uzmanlığının tamamen başka bir alan olduğunu dile getirerek Müşavere Heyeti'nden ayrı başka bir heyetin teşkil edilmesinde ısrar eder. Bundan sonra konu üzerindeki tartışmalar önceliğin hangi başlıklara verilmesi gerektiği konusunda devam eder. Azmi Efendi, bahis konusu olan vazifeleri gerçekleştirecek mecranın Müşavere Heyeti'nden bağımsız olması konusunda ısrarcı olduğu gibi bu vazifelerin sadece *Kur'an* tefsirine indirgenmesine de karşı koymaya çalışmıştır. Esasında hiçbir milletvekili "yabancıların" İslam karşıtı yayınlarına karşı reddiye yazılması fikrine doğrudan karşı çıkmaz, ama onlara göre öncelik kesinlikle *Kur'an* ve hadis kitabı tercümesine verilmelidir. Görüşmelerde DİR'ni Aksekili Ahmet Hamdi Efendi[455] temsil etmektedir. İlginç olan şudur ki; Hamdi Efendi birçok konuyla ilgili Diyanet'in görüşünü dile getirirken heyetin bu şekildeki varlığı konusunda hiçbir şey

---

Adliye vekilliği ve başvekillik gibi son derece önemli görevler üstlenmiş olan Okyar, aynı zamanda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) da kurucu genel başkanlığını yapmıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 381.

[454] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 61. İçtima, (21.02.1341), s. 217-218.

[455] Ahmet Hamdi Akseki**,** 1887'de Antalya'nın Akseki ilçesine bağlı Güzelsu Nahiyesi'nde doğmuştur. Muallimlik, kürsü şeyhliği, Umûr-u Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti tedrisat umum müdürlüğü gibi görevler üstlenmiş olan Akseki'nin, DİR'ndeki ilk görevi Heyet-i Müşavere üyeliği olmuştur. Daha sonra Reis muavinliği ve vekilliği görevlerini de üstlenen Akseki, 29 Nisan 1947 tarihinde Diyanet İşleri Reisi olarak görevlendirilmiş ve 9 Ocak 1951 tarihinde vefat edene kadar bu görevi sürdürmüştür. Bkz. Öcal, **Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri,** s. 55-58.

söylememiştir.[456] Bunun nedenini anlayabilmemiz için bir parantez açmalı ve öncelikle DİR'nin bir sene önceki bütçe görüşmelerine bakmalıyız.

DİR'nin 1924 yılı bütçe görüşmeleri

DİR'nin ilk bütçe görüşmeleri 17 Nisan 1924 tarihinde yapılmıştır. Görüşmelerde ilk olarak Reislik'in nizamname olmadan kurulması eleştirilmiş ve daha sonra konumuz olan Müşavere Heyeti'nin konumu ve görevlerine geçilmiştir. Birçok milletvekili eski Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti bünyesinde yer alan, on birer üyelik İftaiye Heyeti ile Tedkikat ve Telifat-ı İslamiye Heyeti'nin ayrı ayrı önemli görevleri olduğunu, bu görevlerin hepsinin sekiz kişiden oluşan tek bir heyet tarafından yürütülemeyeceğini dile getirmişlerdir. Bu eleştirilere karşılık olarak dönemin Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey şunları söyleyecektir:

> Efendim, kanunda şu kadar aza diye bir kayıt yoktur. Burada sekiz kişiden ibaret bir Heyet-i Müşavere vardır. Diyanet İşleri Reisi onların vazifesini taksim edecektir. Meselâ: Üç kişi ayıracak siz şuna bakın. Siz de şuna bakın diye vezaifi taksim edecektir...
> Efendim, bunda bir hata varsa miktarındadır. Yani miktarında veya çokluğunda olabilir. Eğer Heyet-i Celile sekiz kişi gayri kâfidir derse, bu Heyet-i Celile'nin bileceği bir iştir. Diyanet İşleri Reisi, ben bunu sekiz kişi ile görürüm, kâfidir diyor.[457]

Görüldüğü gibi Maliye Vekili ilgili heyetin bu şekliyle oluşturulmasının bütün sorumluluğunu dönemin Diyanet İşleri Reisi Rifat Efendi'ye hasreder. Abdülhalik Bey konuşmasında, sanki Müşavere Heyeti için daha fazla kadro verilebilirmiş de, Reis Efendi istememiş gibi bir intiba uyandırmıştır. 17 Nisan görüşmeleri sonunda 1924 senesi DİR bütçesinin yeniden tetkik edilmesi için Maliye Encümeni'ne iadesine karar verilecektir. İki gün sonraki görüşmelerde okunan Maliye Encümeni mazbatasında da Abdülhalik Bey'in dediklerine benzer bir durumla karşılaşırız. Mazbatada "Riyaseti müşarülileyhanın bütçesi reisi ve muhasebe müdürü hazır olduğu halde Encümenimizce ariz amik tetkik edilmiş ve ... teklif olunan bütçenin ve müfredat kadrosunun ihtiyaca kâfi olduğuna" kanaat getirilmiştir.[458] 1924 senesindeki bütçe görüşmelerine DİR'ni temsilen kimse katılmamıştır. Dolayısıyla Reis Rifat Efendi'nin gerçekten böyle düşünüp düşünmediğini tutanaklara bakarak

[456] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 61. İçtima, (21.02.1341), s. 219-220.
[457] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 8/1, 40. İçtima, (17.04.1340), s. 803.
[458] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 8/1, 41. İçtima, (19.04.1340), s. 840.

anlayabilmemizin imkanı yoktur. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, 1925 senesindeki görüşmelere Diyanet'i temsilen Aksekili Ahmet Hamdi Efendi katılmış ve konuyla ilgili herhangi bir itirazı ve/veya açıklaması olmamıştır. Hatta bütçe görüşmelerindeki en önemli meselelerden biri heyetin nasıl şekillendirileceği olmasına rağmen sanki Hamdi Efendi bu konuya girmekten bilinçli bir şekilde uzak durmuştur. Bu noktada sorulması gereken soru, DİR temsilcisi Hamdi Efendi'nin, 1924'teki bütçe görüşmelerinde Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey'in Müşavere Heyeti'nin sekiz kişilik ve Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti zamanında çok daha fazla üyeden oluşan farklı heyetlerin yaptığı bütün vazifeleri üstüne almış bir şekilde kurgulanmış olması konusunda, "kendileri böyle istedi" şeklinde özetleyebileceğimiz açıklamalarını neden fırsat varken 1925 Meclisinde savunma veya düzeltme ihtiyacı hissetmediğidir. Sorunun cevabını DİR'nin kurulmasından kısa bir süre sonra Başvekalet'in isteği üzerine bu yeni teşkilatın nasıl yapılandırılması gerektiği üzerine hazırlanan raporda aramak ön açıcı olacaktır.

Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Tedrisât Umum Müdürü'nün raporu

DİR'nin kuruluş kanunu olan 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun'un Diyanet ile ilgili ilk altı maddesine baktığımızda Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak yerine DİR'nin kurulduğunu ve ana hatlarıyla bu yeni teşkilatın hangi görevleri üstleneceğini görürüz. Buna karşı Reis'in kimin tarafından nasıl atanacağı, hayrat hademelerinin ve müftülerin Reisliğe bağlı olduğu dışında kurumun teşkilat yapısı hakkında başka bir bilgi bulmak mümkün değildir. Bu eksiklik kanun hazırlayıcıları tarafından da fark edilmiş olmalı ki, dördüncü maddenin sonuna "Diyanet İşleri Reisliği teşkilâtı hakkında bir nizamname tanzim edilecektir" cümlesi eklenme gereği duyulmuştur.[459] Kendisine bağlı bir kurum olarak tesis edilen DİR'nin teşkilat yapısındaki muğlaklığın bir an önce giderilmesi için Başvekalet de devreye girmiş ve kaldırılan Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti Tedrisat Umum Müdürlüğü'nden konuya açıklık getiren bir rapor yazılması istenmiştir. Oldukça ayrıntılı bir şekilde kaleme

[459] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 154, s. 665. Bu konudaki düzenlemeler on seneyi aşkın bir süre sonra yapılacaktır. Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun, 14 Haziran 1935 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bunun için bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 270, s. 1501-1504. Bu kanun gereğince hazırlanan nizamname ise 11 Teşrinisani 1937 tarihinde kabul edilmiştir. Bunun için bkz. **Sicilli Kavanini,** "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilâtının Vazifelerini Gösterir Nizamname", Cilt: 18, Cihan Kitaphanesi, 1938, s. 868-871.

alınmış rapor kısa bir sürede hazırlanarak 12 Mart 1924 tarihinde Başvekil İsmet Paşa'ya takdim edilmiştir. Rapora bakıldığında Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nin teşkilat yapısının ve kadrolarının büyük ölçüde korunarak DİR'na aktarılması yönünde bir iradenin ortaya konduğunu görürüz. Bırakın Reislik'e ait bütün görevlerin Müşavere Heyeti adı altında sekiz kişiden müteşekkil bir heyetin üzerine verilmesini, raporda Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'ne bağlı olarak fetva, tetkikat ve telifat, tedrisat ve teftiş görevlerini yerine getiren heyetlerin kadrolarının olduğu gibi DİR'ne devredilmesi ve Diyanet'e bağlı "ifta', tedkikat ve irşâd, tevcîh-i cihât ve intihâb-ı memurin veya sadece tevcîh-i vezâif ve teftîş namıyla dört heyet" bulunması gerektiği savunulmuştur. Yani rapora göre Tedrisat Heyeti dışında Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti bünyesinde bulunan bütün heyetler adları değiştirilse de korunmalıdır.[460] İleride göreceğimiz gibi raportörün bu fikirleri kabul görmeyecektir. Bu bağlamda DİR'ne bağlanacak heyetler hakkındaki bu görüşler raportörün şahsi görüşleri olarak görülüp üzerinde fazla durulmaya değer bulunmayabilir. Fakat konumuz bağlamında raporun içeriği kadar raportörün kim olduğu da önemlidir.

Görebildiğimiz kadarıyla literatürde söz konusu rapordan bahseden iki çalışma vardır. Bunların ikisinde de raporun Reislik'in isteği üzerine Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti Tedrisat Umum Müdürü tarafından kaleme alındığı yazmaktadır.[461] Fakat iki çalışmada da dönemin Tedrisat Umum Müdürü'nün kim olduğu söylenmemiştir. Halbuki dönemin Tedrisat Umum Müdürü Aksekili Ahmet Hamdi Efendi'den başkası değildir. Böyle bir görevin Umum Müdür olduktan sonra medreselerin ıslahı konusundaki çalışmalarıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan takdirini kazanmış olan Ahmet Hamdi Efendi'ye verilmesi bir tesadüf olmasa gerektir. Hamdi Efendi, Tedrisat Umum Müdürü olarak görevini Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti kapanana dek sürdürmüş, Vekalet kapandıktan sonra bir müddet açıkta kalmış ve 26 Nisan 1924 tarihinde İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde Hadis ve Hadis Tarihi müderrisliğine atanmışken, Reis Rifat Efendi'nin ricasını kıramayarak DİR Müşavere Heyeti azalığı görevini kabul etmiştir.[462]

---

[460] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 149 9. Raporun tamamı için bkz. EK 73-A, 73-B, 73-C ve 73-Ç.
[461] Yanardağ, **a.g.e.,** s. 96-97 ve Mehmet Temel, **Atatürk Dönemi ve Din Hizmetleri**, Ankara: Akçağ Yay., 2010, s. 17-24.
[462] Veli Ertan, **Ahmet Hamdi Akseki,** İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988, s. 10-17.

Bu bilgiler ışığında düşündüğümüzde, Ahmet Hamdi Efendi'nin yaklaşık bir sene içerisinde fikirlerinde büyük bir değişim olmadıysa, görüşmeler sırasında Müşavere Heyeti'nin nicel ve nitel özellikleri hakkında iki kelime dahi etmemesinin iki nedeni olabilir: Reis Rifat Efendi ile Aksekili Ahmet Hamdi Efendi'nin fikirleri uyuşmamaktadır ya da Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey'in söylediklerinin aksine Heyet'in bu şekildeki yapısını DİR kabul etmeye mecbur bırakılmıştır. Rifat Efendi'nin bütçe görüşmeleri gibi Reislik'in devlet katındaki en önemli temsillerinden birine, fikirlerinin uyuşmadığı birini temsilci olarak görevlendirdiğini ileri sürmek akla yatkın gözükmemektedir. Kaldı ki, sırf bu mevzuda değil reislik dönemi boyunca Rifat Efendi vekalet görevini sık sık Ahmet Hamdi Efendi'ye vermiş ve 21 Temmuz 1939'da "Reis Muavinliği" kadrosunu kendisi için tahsis etmiştir.[463] Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi boyunca yayın ve kontrol faaliyetlerini şekillendirecek temel merci olan Müşavere Heyeti'nin, 1924 ve 1925'teki bütçe görüşmeleri sırasında yapılan bütün itirazlara rağmen, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti dönemindeki muadillerinden çok daha az sayıda üyeden oluşup, çok daha fazla sorumluluk almış bir şekilde tasarlanmış olmasının iktidarın tasarruf tedbirleri çerçevesindeki dayatması sonucunda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tercüme ve tefsir tahsisatı

Açtığımız uzunca parantezi kapatıp yeniden 1925'teki bütçe görüşmelerine geri dönersek, Abdullah Azmi Efendi'nin hazırladığı takririn olan şekliyle kabul edilmesi hususundaki ısrarının boşa çıktığını, bu bağlamda DİR'ne bağlı çalışacak ve Reislik'in bütün yayın faaliyetlerini yürütecek Tedkikat ve Telifat-ı İslamiye Heyeti'ne benzer ayrı bir heyetin kabul görmediğini, ama takrirde yer alan 20.000 liranın "Kur'an-ı Kerim ve Ahadisi Şerife Türkçe Tercüme ve Tefsir Heyeti Muhasses ücret ve masarifi" adı altında Meclis'ten geçtiğini görürüz.[464] Abdullah Azmi Efendi'nin takririnde 20.000 lira tahsisat istemesi, yapılacak işlerin tahmini masrafıyla ilgili olduğu kadar, DİR'nin Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nin doğrudan devamı olarak yapılandırılması isteminden kaynaklanmıştır. Zira Azmi Efendi'nin Şer'iyye ve Evkaf Vekili olduğu zaman Tedkikat ve Telifat-ı İslamiye Heyeti'nin yapacağı faaliyetler için Meclis'ten "Tetkikat ve telifat ile neşir ve irşad masrafı" adı

[463] Niyazi Baloğlu, "Diyanet İşleri Reisi Olarak Ahmet Hamdi Akseki", **Ahmet Hamdi Akseki (Sempozyum),** Yay. Hüseyin Arslan - Mehmet Erdoğan, Ankara: TDV Yay., 2004, s. 7.
[464] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 6". İçtima, (21.02.1341), s. 227.

altında tam 20.000 lira bütçe tahsis edilmiştir.[465] Bu bağlamda Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nden DİR'ne bir devamlılığın olduğu söylenebilir. Bu tahsisat, erken Cumhuriyet dönemi boyunca zaman zaman 4.000 liraya kadar düşmesine rağmen devam etmiştir.[466] Tahsisatın ismi 1938 senesine kadar ufak değişiklikler geçirse de *Kur'an*, hadis ve hutbe kitaplarının yayınlanması temelinde şekillendirilmiştir.[467] Bütçe görüşmelerine bakıldığında tahsisatın, ürün ortaya çıkmamasından dolayı zaman zaman eleştirildiği görülür. Örneğin 1930 senesindeki bütçe görüşmelerinde Kocaeli Milletvekili Kılıçoğlu Hakkı Bey konuyla ilgili şu sözleri söyleyecektir:

> ...Birkaç seneden beri Kur'an'ın tercümesi için büyük bir tahsisat veriyorsunuz. Öyle zannediyorum ki bu para şimdiye kadar elli bin liraya baliğ olmuştur. Fakat maat-teessüf ortada hiçbir eser yoktur. İstirham ederim, bu eser için bu kadar fedakârlığa yazık değil mi? Bu para on köylüye verilse neler yapmazdı? Bunun tayyini teklif ediyor ve bu hususta bir de takrir takdim ediyorum.[468]

İlgili tahsisat Meclis'te benzer sebeplerle 1931 ve 1934 yıllarında da eleştiriye uğrayacak, ama DİR'ne verilmeye devam edilecektir.[469] Diyanet bu tahsisatla yayın faaliyetlerini uzun bir süre aynı şekilde sürdürmüştür. 1938 yılında tahsisatın adının değişimi, DİR'nin yayın faaliyetlerinin niteliğini de etkileyecektir.

DİR'nin 1938'e kadar olan yayınları

1925 senesindeki bütçe görüşmelerinde Ali Fethi Bey'in bahsettiği, Ahmet Hamdi Akseki'nin kaleme aldığı *Ahlâk Dersleri* (1924) ve *Askere Din Dersleri* (1925) adlı kitapların haricinde 1938 senesine kadar *Türkçe Hutbe* (1927)[470], *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi I-II* (1928), yine Akseki'nin hazırladığı *Kuvvet ve Tayyare* (1935) ve *Yeni Hutbelerim* (1936) ve *Sahih-i Buhari Muhtasarı*

---

[465] Mehmet Bulut, "Şer'iye Vekâletinin Dinî Yayın Hizmetleri", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 30, No: 1, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 8-9.
[466] **TBMM ZC,** Devre: 4, İçtima Senesi: 1, Cilt: 9, 67. İnikat, (21.06.1932), s. 230.
[467] Örnek olarak DİR'nin 1935 senesindeki bütçesinde tahsisatın ismi "Kur'an-ı Kerim ve ahadisi şerife tercüme ve tefsir ücretlerile bunların ve hutbelerin tabı ve neşir masrafı"dır. Bkz. **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: F., Cilt: 3, 27. İnikat, (22.05.1935), s. 186.
[468] **TBMM ZC,** Devre: 3, İçtima Senesi: 3, Cilt: 19, 59. İnikat, (17.05.1930), s. 92.
[469] 1931 ve 1934'teki eleştiriler için bkz. **TBMM ZC,** Devre: 4, İçtima Senesi: F., Cilt: 3, 28. İnikat, (15.07.1931), s. 105 ve **TBMM ZC,** Devre: 4, İçtima Senesi: 3, Cilt: 22, 58. İnikat, (27.05.1934), s. 331.
[470] İsmail Kara, *Türkçe Hutbe* adlı bu eserin de isimsiz olmakla beraber Ahmet Hamdi Akseki'nin kaleminden çıktığını belirtir. Bkz. İsmail Kara, **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 2,** İstanbul: Dergâh Yay., 2011, s. 809.

Tecrid-i Sarih Tercümesi III (1936)[471], adlı kitaplar DİR yayınları bünyesinde basılmış ve parasız olarak dağıtılmıştır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Efendi'nin kaleme aldığı *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*'in[472] basımına ise 1935 senesinde başlanmış; 2, 3, 4, 5, 6. ciltler 1936'da; 7, 8 ve 9. ciltler ise 1938'de basılmış ve böylece mealli Türkçe *Kur'an* tefsirinin basımı tamamlanmıştır.[473] Dolayısıyla DİR'nin 1925'teki ilk tahsisattan 1938 senesine kadar *Kur'an*, hadis ve hutbe kitaplarının yayınlanması çerçevesinde oluşturulmuş kalıptan neredeyse hiç çıkmadığı söylemek yanlış olmayacaktır.[474] Burada Aksekili Ahmet Hamdi Efendi'nin yazdığı kitaplar bir nebze ayrıksı durmaktadır. Bunlardan ilki, ilk baskısı 1925'te yapılan *Askere Din Dersleri* adlı kitaptır. Daha önce belirttiğimiz gibi 1925 yılı bütçe görüşmelerinde Ali Fethi Bey kitabın doğrudan Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti'nin isteği üzerine yazılıp basıldığını söylemiştir.[475] Riyaset'in bu isteğinin belirtildiği ve Müşir [Mareşal] Fevzi[476] tarafından imzalanmış olan resmi yazı kitabın başına konulmuştur. Kitabın sonraki baskılarında da yer verilen yazı şu şekildedir:

> Ordunun maneviyat dersleri içinde en mühim kısmı diyanete müteallik tedrisattır. Asker ilmihali olmak üzere yazılmış bazı âsâr varsa da bunlar ya pek mufassal olarak veyahut da efradın anlayamayacağı bir üslûp ile tahrir kılınmışlardır. Binaenaleyh sade ve mülâhhas bir ilmihal kitabına ihtiyaç vardır. Ordunun bu ihtiyacının muhtasar bir risâle tertip edilerek temin buyurulmasını hâssaten istirham ederim. Bundan başka memleketimizde sa'y ü amel'in ne derecelerde geri kalmış olduğu malûmdur. Orduya gelen gençleri tedrisat-ı diniye ile sa'y ü amele teşvik için bu babdaki âyât-ı celile ve ahâdîs-i şerife ile kısaca Türkçeye tercümelerinin levhalar halinde askerî deshanelere talîkı pek münasip olacaktır. Bu ümmiyyenin husûlünü teminen o

[471] Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 2,** s. 436-438.
[472] Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **A.g.e.,** s. 441-447.
[473] Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Bibliyografyası", **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 33, No: 4, Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 86, 115.
[474] DİR'nce basılan ilk kitap olan ve söz konusu tahsisattan önce yayınlanan Ahmet Hamdi Akseki'nin kaleme aldığı *Ahlâk Dersleri* adlı eser de, yazarının Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye-i Şahane'deki din ve ahlak dersleri muallimliği döneminde gösterdiği ders notlarından derlediği bir ders kitabı olması dolayısıyla Diyanet'in yayınları bağlamında bahsettiğimiz çerçevenin dışında değildir. Kitap hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ertan, **Ahmet Hamdi Akseki,** s.70-74 ve Rabia Karakoyun Gündoğdu, "Ahmet Hamdi Akseki ve Din Dersleri Serencâmı", **Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu**, Ankara: DİB Yay., 2017, s. 480-494.
[475] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 61. İçtima, (21.02.1341), s. 218.
[476] 1876'da İstanbul'da doğan Mustafa Fevzi Çakmak, askerlik hayatında tugay ve ordu komutanlığı görevlerini sürdürdükten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Genelkurmay Başkanı olacaktır. Çakmak, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden emekli olduktan sonra siyasete atılarak DP listesinden ama bağımsız olarak VIII. dönem İstanbul Milletvekili seçilmiştir. Aynı zamanda Millet Partisi'nin kurucu üyesi ve onursal başkanı olan Çakmak, 10 Nisan 1950 tarihinde vefat etmiştir. Mareşal rütbesine sahip olan Çakmak'ın rütbesi kendisinin lakabı olarak kalmış ve tarihe adı Mareşal Fevzi Çakmak olarak kazınmıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 474.

> gibi âyât ve ahâdîs-i şerifenin bi'l-istihrac irsâline inayet-i celilelerini ayrıca istirham eylerim efendim.[477]

Yani söz konusu kitap Diyanet'in kendi inisiyatifiyle ortaya çıkmış değildir. Ahmet Hamdi Efendi kitabı Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti'nin siparişi üzerine hazırlamıştır.[478] Ahmet Hamdi Akseki'nin kaleme aldığı bir diğer eser, *Kuvvet ve Tayyare* adlı kitaptır. Akseki bu kitabında ilk olarak ayet ve hadislere dayanarak Müslümanların düşmanlarına karşı güçlerinin yettiği ölçüde "kuvvet" hazırlaması gerektiğini, buradaki "kuvvet"in açık olarak belirtilmediğini, yalnız "düşmanın cesaretini kıracak ve onu korkutacak kuvvet ne ise" onun hazırlanmasının emredildiğini belirtir. Akseki'ye göre 1930'ların dünyasındaki en müthiş "kuvvet" tayyaredir. Çünkü tayyareler eski savaş usullerini tamamen değiştirmiştir. Onlar bir anda havadan kartal gibi süzülüp memlekete bombalar, kurşunlar, şarapneller ve zehirli gazlar yağdırabilmektedir. Bu sözlerden sonra Akseki çalışmasını şöyle sürdürür:

> Gökten yağan bu ateşlere yerdeki âdî toplar, tüfenkler faide verir mi? Hayır, yüz bin kere hayır! Bunun önüne geçecek, bunun yolunu kesecek olan yine onun gibi tayyaredir.
> Binaenaleyh, bütün dünya milletleri gibi bizim de bugün tayyareye çok ehemmiyet vermemiz, onlar ne çeşit tayyare yaparsa onları bizim de yapmamız üzerimize vâcibdir. Başka suretle kendimizi ve memleketimizi koruyabilmek mümkin değildir. İşte her millet gibi bizim hükümetimiz de bu tayyare işine çok ehemmiyet veriyor. Bunun için ne yapmak mümkin ise yapıyor, lâkin gayet ince, gayet zor olan bu tayyare işi çok paraya, pek çok himmete muhtaçtır. Bunlar az para ile olamaz ve buna millet de yabancı kalamaz. Nasıl ki kalmadığını da bilfiil isbat etmektedir. Çünkü gizli ve aşikâr düşmanlara bizim de hazırlayabileceğimiz kuvvetin en ehemmiyetlisi bugün tayyaredir, tayyareciliktir. Sakın bu işe ehemmiyet vermemezlik etmeyin. Halinize göre yardımdan geri durmayın.[479]

Akseki'nin kitabının üst başlığı "Dinî Öğütler / Vâızlara Vaız Nümuneleri 1"dir. Yani bu eser bir Türkçe vaaz kitabıdır. Erken Cumhuriyet dönemindeki

---

[477] Aksekili Ahmet Hamdi, **Askere Din Dersleri**, Efkaf Matbaası, 1341-1344, sayfa numarasız olarak kitabın başına konulmuştur. Sonraki baskılar için bkz. Ahmed Hamdi Akseki, **Askere Din Kitabı**, DİR Yay., 1944, s. 3 ve A. Hamdi Akseki, **Askere Din Kitabı**, Ankara: DİB Yay., 1997, s. 5.

[478] İsmail Kara, Mareşal'in "mufassal veya efradın anlayamayacağı bir üslup" ile kaleme alınmış olarak bahsettiği eserlerin esasında böyle olmadığını, buradaki esas problemin "önceki kitapların padişah-halife merkezli ve daha yoğun dini bilgi/dini ahlak (maneviyat) kazandırmayı hedefleyen bir siyaset ve muhteva ile yazılmış-basılmış" olmalarından ileri geldiğini belirtmiştir. Kara'ya göre "Yeni idare, tahmin edilebilecek sebeplerden ötürü bu siyaset ve muhtevadan kurtulmak ve uzaklaşmak istemektedir." Bkz. İsmail Kara, "Cumhuriyet Devrinde 'Askere Din Dersleri' / İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur", **Toplumsal Tarih,** No: 166, Ekim 2007, s. 49.

[479] Ahmet Hamdi Akseki, **Kuvvet ve Tayyare,** DİR Neşriyatı, İstanbul, 1935, s. 14.

vaazları sorunsallaştırdığımız bölümde de değindiğimiz gibi, siyasal iktidar her fırsatta Türk Tayyare Cemiyeti'nin desteklenmesinin gereği konusunda DİR'ne direktifler vermiş ve özellikle vaazların bu konuda kullanılması hususu üzerinde ısrarla durmuştur. Bu bağlamda, söz konusu kitabın doğrudan iktidar tarafından sipariş edilmiş olma olasılığı son derece yüksektir.

İslam dininin temel kaynaklarının tefsir ve tercümesi olan *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir* ve *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi I-II* adlı eserleri dışarıda bırakırsak, DİR tarafından bastırılan bütün bu yayınların ortak özelliği, siyasal iktidarın çeşitli konulardaki pratik yararına hizmet etme gayesini içermeleridir. *Askere Din Dersleri* Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti'nin talebi doğrultusunda, askerleri "yurt sevgisi" ve "vazife aşkı" ile doldurmak için, "dünyadan el etek çektirecek ve yalnız kabrin ötesini düşündürecek" şekilde değil, "Mevlâsına olduğu kadar dünyasına, yurduna ve yuvasına da sımsıkı bağlıyacak" şekilde kaleme alınmıştır.[480] *Kuvvet ve Tayyare* siyasal iktidarın son derece önem verdiği bir mevzuda halkın vaazlar yoluyla bilinçlendirilmesi amacıyla yazılmıştır. Akseki'nin dönem içerisinde kaleme aldığı diğer eserler olan *Türkçe Hutbe ve Yeni Hutbelerim* adlı hutbe kitapları da vatan müdafaasının, Tayyare Cemiyeti'ne yardımın ve tasarrufun önemi gibi iktidarın ekonomik, sosyal ve siyasal amaçlarına doğrudan hizmet eden konular içermeleri haricinde, başlı başına bir iktidar projesi olan ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi projesinin bir parçasıdır. Sonuç olarak DİR bahis konusu olan tahsisatın ilk verildiği 1925'ten 1938'e kadar sadece, ya doğrudan tahsisatla alakalı ya da iktidar odaklarının doğrudan veya dolaylı olarak talep ettiği iktidar için pratik bir yararı olan kitapları yayınlamıştır. Müşavere Heyeti'nin 2 Haziran 1937 tarihli kararına bakmamız bu durumun ekonomik temelli sebeplerini anlayabilmemiz açısından bize önemli bilgiler sunacaktır.

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	2/6/937	2/6/937	(İmza var)	

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
212		Karar 14	1

Karar: Yeni nesil için, ahlak ve cihatın fazailine dair kitap telifine müsaade edilmesi hakkında İstanbul Üniversitesi'nde sabık dinler tarihi O. Profesörü Mehmet Ali Yümni Kızıltoprak imzasını taşıyan 31/5/937 tarihli istida tetkik ve mütalaa olundu:

[480] Akseki, **Askere Din Kitabı,** (1944), s. 4.

> Profesör Mehmet Ali Yümni'nin düşünce ve teklifleri esas itibarile muvafık ve hatta takdire değer bir fikirdir. Ancak Riyaset hesabına bir şey denilebilmek için evvel emirde Riyasetin bu gibi kitapları tabetmeye ve müellifine hakkı telif vermeye kâfi ve böyle bir parası olup olmadığının bilinmesine lüzum olduğu tezekkür kılındı. 2/6/937
>
> Diyanet İşleri Reisi
> R. Börekçi[481]

Bu konuda elimizde bundan başka bir belge yoktur. Dolayısıyla biz Mehmet Ali Yümni'nin istidasını nasıl bir üslupla kaleme aldığını bilmiyoruz. Bu bağlamda, Reis Rifat Börekçi'nin kelimelerine yansımış olan serzenişin doğrudan Yümni'ye mi, yoksa DİR'nin içinde bulunduğu duruma mı yönelik olduğunu kestirmemiz mümkün değildir. Fakat, belgeden çıkan kesin bir sonuç vardır ki, o da, Diyanet'in kendisine siyasal iktidar tarafından sipariş edilmiş olan kitapların basımı haricinde herhangi bir kitabı basmasına olanak sağlayacak bir bütçesi olmadığının en yetkili ağızdan dile getirilmiş olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla DİR'nin 1938'e kadar kendi istediği dini kitapları yayınlaması, içinde bulundukları ekonomik temelli nesnel koşullar çerçevesinde oldukça güç görünmektedir. Bu noktada sanıyoruz ki meseleyi niye 1925-1938 yılları arasında sınırladığımıza gelmemiz gerekir.

Tahsisat isminin değişimi

Daha önce de belirttiğimiz gibi *Kur'an*, hadis ve hutbe kitaplarının yayınlanması temelinde şekillendirilmiş olan tahsisatın adı DİR'nin 1938 senesi bütçesinde değiştirilmiştir. 1938 senesi masraf bütçeleri hakkında hükümetin esbab-ı mucibe layihalarında, *Kur'an-ı Kerim* tercüme ve tefsirinin tamamlandığı, hadis kitabının tercüme ve izahının tamamlanacağı konusunda DİR'nin taahhüde girdiği, bu kitabı ve "İslam dinine aid ve halkın ihtiyacı olan itikadat ve ibadata müteallik" eserleri yazmak ve basmak için tahsisata devam edildiği yazmaktadır.[482] O sene tahsisatın ismi değişime uğrayarak "İslâm dinine aid kitabların tercüme ve izahlarının ücretlerile bunların tabı ve neşir masrafları" olacaktır.[483] Artık DİR'nin yayıncılık faaliyetleri arasındaki temel görevi olan Elmalılı Hamdi Yazır'ın kaleme aldığı *Kur'an* meali ve tefsiri tamamlanmıştır. Bir sene sonra tahsisatın isminde daha köklü bir değişiklik yapılır ve bu isim 1948 senesine kadar ufak değişiklikler geçirse

[481] **DİB DİYKKD**, 1937-38, s. 15.
[482] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Cilt: 25, 64. İnikat, (23.05.1938), S. Sayısı: 181, s. 7.
[483] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Cilt: 25, 64. İnikat, (23.05.1938), s. 139.

de aynı minval üzere kalır. 1939 DİR bütçesindeki söz konusu tahsisatın ismi, "Dinî eserlerin telif, tercüme, tab ve neşir masrafları" olarak saptanmıştır.[484] Bu isim değişikliğinin Diyanet'in yayıncılık faaliyetlerine ne yönde yansıdığını anlayabilmemiz için kurumun 1938'den sonraki yayınlarına bakmamız gerekir.

DİR'nin 1938'den sonraki yayınları

Bahis konusu olan isim değişikliğinden sonra DİR'nin ilk yayını, dönemin İstanbul Müftüsü Mehmed Fehmi Ülgener'in[485] kaleme aldığı *Dinî, İdarî Malûmat Mecmuası ve İmtihan Rehberi* adlı kitaptır. Ülgener kitabın önsözünde Vakıflar Nizamnamesi uyarınca Evkaf Müdürlüklerinde görevli encümenler tarafından yapılagelmekte olan hayrat hademeliği, vaizlik ve mütevellilik imtihanlarının usulünü gösteren soru ve cevaplı bir kitap yazılmasının, bizzat bu encümenlerde görev alanlar tarafından istenildiğini belirtmiştir.[486] Vaiz adaylarına sınavlarda dini bilgilerin haricinde "Yurt Bilgisi" soruları da sorulmaktadır. Ülgener'in soru ve cevaplarına baktığımızda müstakbel din adamlarının dini bilgileri kadar, iktidarın istediği yeni insan tipine uygun milliyetçi, "makbul vatandaşlar" olmalarının da seçilmeleri hususunda önemli olduğunu görürüz.[487] Dolayısıyla Ülgener'in bu kitabının da 1925'ten beri süregelen DİR yayınlarına ait çizginin dışına taştığını söylemek olası değildir.

Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi'nin 9, 10, 11 ve 12. ciltleri haricinde DİR'nin bir sonraki yayını Ahmet Hamdi Akseki'nin *İslam Fıtri, Tabii ve Umumi Bir Dindir* adlı kitabıdır. Akseki'nin bu kitabı, iktidar odaklarının doğrudan

---

[484] **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: F., Cilt: 2, 15. İnikat, (23.05.1939), s. 189.

[485] 1864'te Safranbolu'da doğan Mehmed Fehmi Ülgener, 20 Nisan 1943 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Müderrislik ve medrese umum müfettişliği gibi görevleri icra ettikten sonra, 2 Şubat 1924 tarihinde İstanbul Müftülüğü'ne tayin edilmiş ve vefat edene kadar görevine devam etmiştir. Bkz. **Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü II**, s. 449.

[486] Mehmed Fehmi Ülgener, **Dinî, İdarî Malûmat Mecmuası ve İmtihan Rehberi,** İstanbul: DİR Neşriyatı, 1940, s. 3.

[487] Bu konuda söz konusu kitaptan verilebilecek olan en çarpıcı örnekler şunlardır: "Soru: Türk milletinin ne gibi meziyet ve faziletleri vardır? Cevap: Birçok meziyet ve fazileti vardır: Asildir, yeryüzünde binlerce yıllardan beri yaşamaktadır, diğer bir takım milletler gibi sonradan türeme değildir, ahlâkı temizdir, ahlâksız olanlardan hoşlanmaz, doğrudur, yalan nedir bilmez, cesurdur, düşmandan yüz çevirmez." s. 122; "Soru: Kasaba ve şehirlerde yaşayanların riayet etmesi icab eden usuller ne gibi şeylerdir? Cevap: Adabı muaşerete ve ictimaî terbiyeye riayet etmek gibi şeylerdir ki başlıcaları şunlardır: İctima edecekleri yerlerde muntazam tavır ve hareketlerde bulunmak, tramvaylarda, vapurlarda ve sair nakliye vasıtalarında riayeti lâzım olan şeylere dikkat etmek, sokakları temiz tutmak, öteye beriye süprüntü atmamak, tükürmemek adabı muaşeret usullerindendir." Ülgener, **a.g.e.,** s. 136.

veya dolaylı isteği dışında yazılması ve siyasal iktidar yararına herhangi bir pratik fayda içermemesi açısından bir ilktir. Kitabın basım yılıyla ilgili ilginç bir durum vardır. Kitap, DİR'nin 15. yayınıdır ve 1943 yılında basılmıştır. Halbuki yine Akseki'nin yazdığı *Yavrularımıza Din Dersleri* adlı kitap 1941 senesinde basılmış olmasına rağmen Reislik'in 16. yayını olarak numaralandırılmıştır. *İslam Fıtri, Tabii ve Umumi Bir Dindir* adlı kitabın önsözüne baktığımızda, Akseki'nin önsözü 1940 senesinde yazdığını görürüz.[488] Yani Akseki, kitabını basılmak üzere 1940'ta DİR'ne vermiştir. Diyanet de kitabı yayınlanacak eserler sırasına koymuş, fakat ne hikmetse kitabı planlanan tarihten en aşağı iki sene sonra basabilmiştir. Bunun nedenini bilemiyoruz.[489] Bizim için burada önemli olan husus, DİR'nin yayın faaliyetlerinin belirlendiği tahsisatın isminin değişmesinden ve eskisine göre daha kapsayıcı bir isim getirilmesinden bir-iki sene sonra, iktidarın amaçları doğrultusunda pratik faydası olmayan bir din kitabının siyasal iktidardan görece bağımsız bir şekilde yayınlanma fikrinin geliştirilmiş olmasıdır.[490] Yani tahsisatın isminde yapılan değişiklik sadece isminde kalmamış Diyanet yöneticilerinin zihin dünyalarında da bir şeylerin değişmesine vesile olmuştur. Tabii bu değişimde o zamana kadar en büyük masraf kalemi olan *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*'nin basımının 1938'de tamamlanmış ve *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi* ciltlerinin yaklaşık yarısının basılmış olmasından kaynaklı ekonomik rahatlama başat

---

[488] Ahmet Hamdi Akseki, **İslam Fıtri, Tabii, Umumi Bir Dindir,** İstanbul: DİR Neşriyatı, 1943, s. IV.

[489] Aynı tarihlerde buna benzer bir olay daha yaşanmıştır. Tahir Olgun'un kaleme aldığı *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* adlı eser DİR'nce beğenilmiş, basılmak istenmiş ve telif için yazara 100 Lira teklif edilmiştir. Hatta Ahmet Hamdi Akseki kitaba uzun bir önsöz bile yazmıştır. Bunlara karşın söz konusu kitap, DİR yayınları arasındaki yerini alamamıştır. Bkz. Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 2,** s. 470.

[490] İsmail Kara, Batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla birlikte, özellikle de II. Meşrutiyet'ten sonra dini içerikli eserde, dinin genel olarak "sosyolojist", "bilimci" ve hatta yer yer "pozitivist" bir bakış açısıyla ele alınmış veya "en azından böyle bir yaklaşım tarzına çok önem atfedilmiş" olduğunu söylemiştir. Kara'ya göre Cumhuriyet devrinde bu bakış açısı daha başat bir konuma erişmiştir. Kara, ilgili çalışmasını şöyle devam ettirmiştir: "Bir taraftan Cumhuriyet ideolojisi akıl ve bilim merkezli, sade ve dar kapsamlı bir din/İslâm çerçevesi çizmeye çalışırken her halükârda dini yaşatmak ve savunmak peşinde olan kişi ve kurumlar da artık zaafa uğrayan ve gayrımeşru sayılan bir inanış ve yaşama tarzını savunabilmek ve bir bakıma meşrulaştırabilmek için benzer bir yaklaşımdan fazlasıyla medet ummuştur... Ahmet Hamdi Akseki'nin *İslâm Fıtri Tabii ve Umumi Bir Dindir* adlı hacimli kitabı, ismi de dahil olmak üzere bu bakımdan temsil gücü yüksek bir örnek"tir. Bkz. İsmail Kara, **a.g.e.,** s. 420-421. Hicret K. Toprak da benzer bir şekilde Ahmet Hamdi Akseki'nin II. Meşrutiyet dönemi İslamcı aydınlarından biri olduğunu vurguladıktan sonra, Akseki'nin, eserlerinde "sahip olduğu müktesebatı, reformcu ve ihyacı bir anlayışla yeni devletin gereklilikleri ile telif ederken, itinalı bir dil ve rejimin hassasiyetlerini gözeten bir duyarlılıkla hareket etmiş olduğu"nu söylemiştir. Toprak'a göre, *İslâm Fıtri Tabii ve Umumi Bir Dindir* tam da böylesi bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Bkz. Hicret K. Toprak, "Türkiye'de Tek Parti Yönetiminde Resmî-Dini Neşriyat", **Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu,** Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yay., 2016, s. 642. Görüldüğü gibi Kara ve Toprak'ın, Akseki'nin *İslâm Fıtri Tabii ve Umumi Bir Dindir* adlı kitabına ilişkin savları, bizim ileri sürdüklerimizle farklı bir düzlemdedir.

konumdadır. Fakat siyasal iktidarın 1925'ten beri *Kur'an*, hadis ve hutbe kitaplarının yayınlanması için verilen tahsisatı, 1938'de işin büyük bir kısmı tamamlanmışken, meseleyi sadece tamamlanmamış olan hadis kitaplarının basımına indirgememesinin ve tahsisatın ismini dini kitapların telif, tercüme, basın ve yayın masrafları olarak genelleştirmesinin yarattığı boşluğun da DİR'nin yayın faaliyetlerine az da olsa bir özgürlük alanı bıraktığını gözden kaçırmamak lazımdır. Diyanet bu alandan 1940 senesinde faydalanmayı düşünmüşse de, nedenini bilemediğimiz sebeplerden dolayı somut olarak ilk defa 1943'te yayınlanan *İslam Fıtri, Tabii ve Umumi Bir Dindir* adlı kitapla bu özgürlük alanını kullanacaktır.

Bir kitap dolayısıyla DİR ile iktidarın karşı karşıya gelişi

DİR'nın 1940'tan 1948'e kadar yayınladığı diğer kitaplara baktığımızda, iktidarın istekleri doğrultusunda yazılmış ve/veya pratik bir yararı olan kitaplar kadar, Diyanet'in iktidardan görece bağımsız bir şekilde hazırladığı ilmi diyebileceğimiz kitapları da görmek mümkündür. Örneğin daha önce bahsettiğimiz Ahmet Hamdi Akseki'nin kaleme aldığı ilk baskısı 1925 yılında yapılmış olan kitap, *Askere Din Kitabı* adıyla 1944 senesinde bir daha basılacaktır. Buna karşı, Mehmet Şerafettin Yaltkaya'nın kaleme aldığı *Dini Makalelerim* adlı kitap, yazarının 1918-1924 yılları arasında İstanbul'un gündelik ve haftalık gazete ve dergilerinde yayınlanmış olan dini makalelerinin bir derlemesidir ve "ölümümüzden sonra ruhlarımız yaşayacak mı?", "hayat nereden gelmiştir?" gibi iktidar için herhangi bir pratik fayda içermeyen soruların İslam dini çerçevesindeki ilmi cevaplarını içermektedir.[491] Fakat ister o şekilde ister bu şekilde yazılsın bu kitapların hiçbirinde DİR siyasal iktidarla karşı karşıya gelmemiştir. 1950'ye kadar bu nitelikteki tek kitap Muhammed Hammadi'nin yazdığı *Batınilerin ve Karmatilerin İçyüzü* adlı kitabın 1948 yılındaki tercümesidir. Hammadi kitabının telif sebebini, Batınilerin "küfür ve dalâletini açıp meydana koymak" olarak belirtmiştir.[492] Ona göre Batıniler, dinin hakikatini karıştırarak, şeriatın hükümlerini çürütmek ve kamu haramlarını helâl kılmak istemektedirler.[493] Hammadi, Batınilerin kendilerine inanan "biçareyi"

[491] M. Şerafettin Yaltkaya, **Dini Makalelerim**, Ankara: DİR Neşriyatı, 1944.
[492] Muhammed Hammadi, **Bâtınilerin ve Karmatîlerin İçyüzü**, Çev. İsmail Hatib Erzen, Ankara: DİB Yay., 1948, s. 39.
[493] Hammadi'nin bu konuda örneklerinden biri şudur: "Dâvetçi, Allaha ve Mevlânaya itaat olmak üzere baş üstüne der ve hemen onu kendi evine götürür. O gece davetçinin karısıyla yatar, sabah olunca dâvetçi kapılarını çalar ve bu cahil halk bizim halimizi bilmeden kalkınız, der. Tam sapıtılmış

kandırarak, "kıl hamurdan çekildiği gibi, onu dinden sıyırıp" çıkardıklarını söyler.[494] Kitabın önsözünü yazan Muhammed Zahid El Kevseri, Batınileri "zındık" olarak nitelendirdikten sonra, ülkelere göre bu "zındıkların" mezheplerinin adlarının da değişiklik gösterdiğini söylemiştir. Örneğin, Kürdistan'da bunlara Alevi denirken, Anadolu'da Bektaşi ve Kızılbaş gibi isimler alabilmektedirler.[495] El Kevseri birçok İslam bilgini ve yazarının Batınilere karşı eserler yazıp Müslümanları uyardığını söyler. El Kevseri'nin belirttiğine göre, bunların içerisinden Muhibbî'nin *Hülâsatül Eser* adlı kitabında Dürziler, Nusayriler ve İsmaillilerin bir ve hepsinin "zındık" olduğu, bunların "küfürlerinden" şüphe edenlerin dahi kafir kabul edilmesi gerektiği, bu "taifelerin" mensuplarından "kız alıp vermek caiz olmadığı ve kestiklerinin yenmediği için Yahudi ve Hristiyanlardan daha kafir oldukları" yazılmıştır.[496] Kitap bu içeriğiyle günümüze kadar tartışma konusu olagelmiştir.[497] Kitabın senelerden beri tartışma konusu olmasının içeriği kadar önemli diğer nedenleri, devletin bir kurumu olan DİR tarafından basılmış olması ve dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin ve kitabı Türkçeye çeviren Hatay Müftüsü İsmail Hatib Erzen'in[498] kitaba yazdığı önsözlerdir. Yazdıkları önsözlerde gerek Akseki gerek

---

mürid, davetçiye teşekkür eder ve dualar eder. Dâvetçi: Bu iyilik benden değildir, Mavlânanın fazlındandır. Mürid davetçinin evinden çıkınca, bu melun dâvet ve tarikat adamları işidirler; hepsi de bu dâvetçinin yaptığı gibi mürüdi evlerine götürüp eşleriyle yatırırlar.* Sonra dâvetçi müride – Mevlânanın yanında en büyük toplantıyı da görmelisin, Allaha yakınlık vesilesini ver. Mürid on iki lirayı verir. Dâvetçi onu Mevlâları huzuruna götürür. Mevlâna! Kulun falan, en büyük toplantıyı görmek ister; şu da Necva vesilesi der. Mevlâları en büyük gece içtimaının kurulmasını emreder. Akşam karanlığı basıp kadehler dolaşır; başlar kızlar; nefisler çakır keyf olunca, bu mel'ûn tarikatın bütün mensupları karılarını getirirler; her kapıdan erkeklerin yanlarına girerler; çıraları ve mumları söndürürler ve her biri eline geçeni tutar." Bkz. **A.g.e.,** s. 47. * Çevirmen Hatay Müftüsü İsmail Hatib Erzen bu noktaya itiraz etmiştir. Fakat itirazı söylenenlerin içeriğine değildir. Erzen'in itirazı şu şekildedir: "Arapçasında (fela yebka minhüm ehadün illa bate maa zevcetihi) cümlesindeki (illa bate) yanlıştır. Doğrusu (illa ebatehû) dır. Bkz. **A.g.e.,** s. 110.

[494] **A.g.e.,** s. 94.

[495] **A.g.e.,** s. 31-32.

[496] **A.g.e.,** s. 34-35.

[497] Kitabın Türkiye'deki ikinci baskısı 2004 yılında Kadir Mısıroğlu'nun sahibi olduğu Sebil Yayınevi tarafından ilk baskısı üzerinden hiçbir değişikliğe gidilmeden yapılmıştır. Bu yeni baskının neden yapıldığı kitabın arka kapağında şöyle açıklanır: "Zamanımızda 'Hoşgörü' aldatmacasıyla başlayıp 'Diyalog' ihanetinde karar kılan yeni ve müthiş tahrip cereyanını layıkı ile anlayabilmek için elinizde tuttuğunuz bu ilmi eser, size ciddi bir rehberlik ve irşad vazifesi ifa edecektir!..." Bkz. Muhammed Hammadi, **Bâtınilerin ve Karmatîlerin İçyüzü**, Çev. İsmail Hatib Erzen, İstanbul: Sebil Yayınevi, 2004. Bu bağlamda Mısıroğlu'nun söz konusu kitabı, 1990'lı yılların başından itibaren bazı Sünni-Hanefi çevrelerin Alevilerle diyalog kurma anlayışını kökten eleştirmek ve bozmak için bastırdığı söylenebilir. 2013 yılında eski Alevi Bektaşi Federasyonu Genel Başkanı ve Birgün gazetesi yazarı Turan Eser, kitap hakkında suç duyurusunda bulunmuştur. Bunun için bkz. http://odatv.com/dedeler-soysuz-alevilerin-kestigi-yenmez-alevilerden-kiz-alinmaz--2505131200.html / son erişim tarihi: 23 Ekim 2017.

[498] 1882'de Siirt'te doğan İsmail Hatib Erzen, 1968 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Muallimlik ve hatiplikten sonra, sırasıyla Urfa Bozova, Diyarbakır Çermik, İstanbul Eyüp ilçeleriyle, 1934-1944 yılları arasında Gümüşhane, 1944-1949 yılları arasında Hatay ve 1951-1960 yılları arasında Malatya'da müftü olarak DİB bünyesinde yer almıştır. **Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü II**, s. 403.

Erzen kitabın içeriğine tamamen katılmakta olduklarını belirtmişler ve kendileri de içeriğe birebir uygun olan fikirlerini ifade etmekten çekinmemişlerdir. Örneğin Erzen'in önsöze şu ifadelerle başladığı görürüz:

> Bütün müverrihlerin ittifakiyle sabittir ki: Karmatîlerin, Bâtınîlerin zaman zaman Müslümanlığa karşı oynadıkları rolü, Müslümanlara verdikleri maddî ve mânevi zararları ve yaptıkları tahripleri İslâm düşmanlarından hiçbir fıkra, Yahudi ve Hristiyanlar bile yapamamıştır. Bu mel'unlar âdeta bir ağacın içine girerek kemir kemire zamanla çürütüp devrilmesine yol açan kurtlar gibidir.[499]

Ahmet Hamdi Akseki de yazdığı önsözle İsmail Hatib Erzen'den aşağı kalmamış ve hatta bazı ifadeleriyle Erzen'i bile geride bırakmıştır. Akseki, Batınileri, "dinden büsbütün sıyrılıp çıkmak" ve "İslamı içinden yıkmak için gizli cemiyetler kurmak"la itham etmiş ve onlar hakkında "fitne tohumu" ve "soysuz" gibi ifadeler kullanmıştır. Akseki de aynı El Kevseri gibi, Batınilerin bugün de bakiyeleri olduğunu, ülkelere göre bunlara verilen adların farklılık gösterdiğini belirtmiştir. Akseki'ye göre, bunlar Irak'ta Karamati ve Müzdekiyye adlarını alırken, Şam'da Nusayriye, Dürzü ve Tayamine adlarını almışlardır. Akseki saymaya devam eder: "Kürdistan'da Aleviyye, Türkler arasında Bektaşi ve Kızılbaş, Acemistan'da Babiye diye anılırlar".[500] Akseki önsözünün sonunda kitabın niye basıldığını şu sözlerle anlatır:

> Bu eser muhtelif adlarla şurada burada türeyen ve her birisi kendini peygamber yerine koyarak şeytanî doğuşlariyle halkımızın temiz akidesini bozmaya çalışanların maksat ve mahiyetlerini de pek güzel teşhir etmektedir. Bu bakımdan da bunun tercüme ve yayınında büyük faydalar vardır. Kötü emeller peşinde koşan bu şeytan ruhlu kimselerin tuzağına düşmekten milletimizi korumak en önemli vazifedir. Bu yoldaki ilmî yayınlarımıza imkân nisbetinde hız vereceğiz. Tevfik Allahtandır.[501]

Görüldüğü gibi Akseki'nin Diyanet İşleri Reisi olarak kitabı basmasındaki temel motivasyonu, milleti, Türkiye'deki adları Alevi, Bektaşi ve Kızılbaş olan "şeytan ruhlu" kimselerin kötü emellerinden korumaktır. Yani Başvekalet'e bağlı bir devlet kurumu olan Diyanet'in Reisi, devletin imkanlarını kullanıp yayın yapmak suretiyle, Anayasasındaki temel ilkelerden birinin laiklik olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde, vatandaşların bir kısmını inandıkları ve/veya üyesi bulundukları

[499] Hammadi, **a.g.e.,** s. 14.
[500] **A.g.e.,** s. 12.
[501] **A.g.e.,** s. 13.

dinden, mezhepten, değerlerden, geleneklerden (nasıl adlandırılırsa adlandırılsın) dolayı alenen ve en şedid bir şekilde aşağılamıştır.[502] Kitabın Diyanet ile siyasal iktidarı nasıl karşı karşıya getirdiği konusuna gelirsek, 1949 DİR bütçe görüşmelerine gidip dönemin CHP Hatay Milletvekili Suphi Bedir Uluç'a[503] kulak vermemiz gerekir:

> Arkadaşlar, 24 numaralı Bâtıniler ve Karmatiler namı altında Diyanet İşleri serisi olarak bir kitap neşredildi. Bu kitap bilhassa Hatay'ın ve Hatay'a muhit sahalarda bir kısım vatandaşlar üzerinde çok menfi tesir yaptı. Bir taraftan inkılâbımızla din mevzuunu fertle Tanrı arasında mânevi cephede bırakmaya çalışırken bir taraftan da Devlet bünyesinde resmi bir şekilde yer alan ve bütün din ve itikatlerin fevkinde laik esasa göre hareket etmesi lâzım gelen Diyanet İşlerinin böyle bir kitabı resmî olarak neşretmesi konusu üzerinde Hükümetin nokta-i nazarı nedir?[504]

Hatay, Alevi, Nusayri vatandaşların yoğun olarak yaşadığı bir ildir. CHP Hatay Milletvekili Uluç ise, Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasında aktif rol oynamış önemli siyasi şahsiyetlerden biridir ve her şeyden önce kendisi de bir Alevidir.[505] Dolayısıyla bu serzenişin Uluç'tan gelmesi son derece doğaldır. Meselenin Meclis'teki seyrine baktığımızda, dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan

---

[502] Ahmet Hamdi Akseki, Alevi, Bektaşi ve Kızılbaşlara karşı kullandığı bu ifadelerin benzerlerini kitabın basımından önce de sarfetmiştir. Konunun kritik önemine binaen tekrara düşmeyi göze alarak, Akseki'nin *İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*'ndan Eşref Edip ile mülakatının ilgili bölümlerini aynen aktarmayı uygun gördük: "Bütün bunların maksatları Müslüman itikadını bozmak, Müslümanların vahdetini kırarak onları birbirine düşürmekti. İslâmı içinden yıkmak için gizli cemiyetler kurmak suretile batıniyye mezhebine –ki bugünkü mânasile ibahiyye, dinsizlik demektir- inkılâp eden bu mezhep, Şiy'a maskesini takmaktan da çekinmemişlerdir... Hülâsa İbni Sebe ile başlıyan ve İslâmlar arasında her devride kanlı hâdiseler çıkarmış olan bu zındıkların mezheplerinin her memlekete göre bir adı vardır: En meşhur adı 'batıniyye'dir. Çünkü bunlar dinden soyunmak için her dışın bir içi, her tenzilin bir tevili vardır, diyorlardı. Irak'ta bunların adı Karamita ve Müzdekiye'dir. Çünkü bunlar da tıpkı Sasaniler devrinde Müzdek'in ortaya attığı mal ve kadında herkesin ortak olduğunu, bunlarda temellük ve tasarruf olamıyacağını da söylüyorlardı. Horasan'da bunlara Talimiyye ve Melâhidedenildiği gibi Kırmıt'ın kardeşi olan Meymûn'e nisbetle Meymûniyye de denir. Mısır'da meşhur 'Ubeyd'e nisbetle Ubeydiyyun; Şam'da Nusayriye, Dürzü, Teyamine adını alır. Filistin'de Behaiye; Hint'te Behere ve İsmailiye; Yemen'de Yamiyye; Kürdistan'da Aleviyye; Türkler arasında Baktaşi ve Kızılbaş; Acemistan'da Babiyye diye anılırlar." Bkz. Eşref Edip, "Rafızilik, Batınilik, Alevilik Hakkında Diyanet Reisi ile Mülâkat", **İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası**, No: 91, Ocak 1948, s. 4-5. Akseki mülakatın sonunda *Batınilerin ve Karmatilerin İçyüzü* adlı kitabın çevirisinin yakında yayınlanacağını şu sözlerle müjdelemiştir: "Yakında tercümesini yayınlıyacağımızı ümit ettiğim 'Keşfü Esrar-il-Batıniyye ve Ahbar-il-Karamita' eseri de bu hususta en mühim kitaplardan biridir." Bkz. **A.g.m.,** s. 5.

[503] 1900'de Antakya'da doğan Suphi Bedir Uluç, çiftçilik yaparken 1941 senesinde Hatay CHP il idare üyesi olmuştur. VIII. dönemde CHP'den Hatay milletvekili seçilen Uluç, 26 Ocak 1977 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 471.

[504] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 50. Birleşim, (23.02.1949), s. 449.

[505] Şemsettin Çelik, "Hatay Alevileri (Nusayrileri) Hakkında Bazı Notlar (1938-1950)", **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi,** No: 11, 2015, s. 73.

Yardımcısı Nihat Erim'in[506] kitabı Hükümet'in de zararlı saydığını ve bu hususta Diyanet İşleri Başkanı'nın kürsüye gelip bizzat izahat vermek istediğini belirtmiş olduğunu görürüz.[507] Fakat buna rağmen Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki kürsüye gel(e)memiştir. Akseki yerine izahatı "mesul Hükümet Reisi sıfatiyle" Şemsettin Günaltay[508] vermiştir. Günaltay izahatı şöyle olmuştur:

> Bu bahsedilen kitap neşredildiği mıntıkada yaşıyan bazı vatandaşlar üzerinde kötü tesir hâsıl ettiğini haber alır almaz kitabı getirttim, okudum ve bu kitabın kötü tesir yapacağına kani olduğum içindir ki, menettim. (Bravo sesleri) Bir kanun hakkında ilmî tetkik yapmak veya bir mezhebin tarihini yazmak meselesi başka, yazılan kitap gibi bir mıntıkada yaşıyan vatandaşların bir kısmının kanaatlerine muhalif ve onları rencide edecek bir eser neşretmek başkadır. Kitabın tevzii menedildiği gibi, bir kitabın bulunduğu mıntıkadaki vatandaşlar arasında münaferet yaratacağını kavramıyan eser sahibi memurun da oradan kaldırılmasını emrettim.[509]

---

[506] İsmail Nihat Erim, 1912'de doğmuş ve 19 Temmuz 1980 tarihinde vefat etmiştir. Hukuk profesörü olan Erim, *Ulus* gazetesindeki başyazarlıktan sonra, *Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerini kurmuş ve bunların yazarlığını yapmıştır. Siyasi hayatı boyunca Bayındırlık bakanlığı, Devlet bakanlığı, başbakan yardımcılığı ve başbakanlık görevlerinde bulunmuştur. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** s. 936.

[507] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 50. Birleşim, (23.02.1949), s. 450.

[508] Mehmet Şemsettin Günaltay, 1883'te Eğin'de doğmuş ve 19 Ekim 1961 tarihinde vefat etmiştir. Ordinaryüs Profesör ünvanlı Günaltay çeşitli okullarda müderrislik ve müdürlük yaptıktan sonra, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı olarak görev almıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurucu üyesi ve bir dönem başkanı da olan Günaltay, siyasi hayatına milletvekilliği, TBMM başkan vekilliği ve başbakanlık gibi çok önemli görevler sığdırmıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** s. 559.

[509] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 50. Birleşim, (23.02.1949), s. 451-452. Günaltay burada, "bir mezhebin tarihini yazmak meselesi başka, yazılan kitap gibi bir mıntıkada yaşıyan vatandaşların bir kısmının kanaatlerine muhalif ve onları rencide edecek bir eser neşretmek başkadır" derken, muhtemelen kendi eserleriyle Hammadi'nin kitabı arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır. Zira Günaltay'ın da Batıniler hakkında "ilmi" tespitleri vardır. Fakat bu tespitlerin Hammadi'nin tespitlerinden çok da farklı olduğu söylenemez. Aralarında olsa olsa derece farkı vardır. Örneğin, *Hurafattan Hakikata* adlı kitabının, "Uzak ve karanlık asırlardan intikal eden levsiyyât-ı esatiriyye Anadolu'nun saf ve necîb ırkını çok derinden sarsmıştır" diye başlayan, "Bâtıniyye mezhebinin Anadolu'daki teressübâtı: Rafızîlik - Sufîlik - Bektaşîlik" başlıklı bölümünde Günaltay, Rafızîleri "Anadolu'nun en cahil, en hurafeperest" cemaati olarak nitelendirdikten sonra, çalışmasını şöyle devam ettirmiştir: "Akla, irfana hatta insana yakışmayacak itikadat bu bedbahtları hayvan seviyesine indirmiştir." Günaltay'ın eseri buna benzer "ilmi" tespitlerle doludur. Bkz. Şemseddin Günaltay, **Hurufattan Hakikata,** Tevsî-i Tıbaat Matbaası, 1916, s. 206-207. Bu bağlamda, kitabı yasaklayan kişinin Şemsettin Günaltay olması tam anlamıyla tarihin bir cilvesidir. Günaltay'ın Rafızi, Bektaşi ve Alevi karşıtlığı o kadar meşhurdur ki, kendisi dönemin İslamcılarının konuyla ilgili görüşlerine başvurduğu en önemli yazarlardan biridir. Örneğin, 1947 yılının sonlarında okullara din dersinin konulması kamuoyunun gündemini meşgul ederken, dönemin önemli İslamcılarından biri olan Eşref Edip de tartışmaya katılmış ve "Alevilerin, Rafızilerin, Kızılbaşların gönlü olsun diye Müslüman Türk çocuklarına din dersi, din terbiyesi vermemek çok garib bir iddiadır" görüşünü dile getirmiştir. Edip, daha sonra "Batınilik, Razıfilik, Kızılbaşlık gibi türlü türlü namlar alan Alevilik nedir?" sorusunu sormuş ve cevaben "Alevilerin içyüzlerini, Büyük Millet Meclisi Reis Vekili üstad Şemseddin Günaltay'dan dinleyelim" demiştir. Edip bundan sonra, Günaltay'ın yukarıda bizim de küçük bir kısmını doğrudan alıntıladığımız Aleviler hakkındaki görüşlerinin derlemesini yapmıştır. Derleme şu şekilde başlar: "Dünyada, tarihi kendi keyiflerine göre tahrif etmek hususunda en çok meharet gösteren bir fırka varsa, o da Alevîlerdir". Bkz. Eşref Edip, "Halk Partisi Müfritlerinin Din Aleyhtarlığı", **İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası,** No: 89, Aralık 1947, s. 9-10. Eşref Edip'in Alevilik konusunda Şemsettin Günaltay'a müracaatı bununla sınırlı değildir. Edip, bizim de

Kitabın akıbetiyle ilgili bulabildiğimiz bundan başka bir bilgi yoktur. Yalnız görebildiğimiz kadarıyla, Hammadi'nin bu kitabı haricinde DİR'nin günümüze kadar Alevi-Bektaşi ve Kızılbaşlar hakkında bu çapta ve kapsamda başka bir olumsuz yayını olmamıştır.[510] Yani Akseki'nin dediğinin aksine Diyanet bu konudaki "ilmî yayınlara" hız verememiş, son vermiştir. Siyasal iktidar, DİR'ne yayın temelli bir özgürlük alanı bırakmışsa da, bu özgürlüğün sınırlarını en azından mezhep çatışması doğurabilecek konularda çok kesin bir şekilde çizmiş ve Diyanet'in bunu esnetmesine müsaade etmemiştir. Peki Diyanet böylesi bir kitabı niye daha önce değil de 1948 senesinde yayınlayabilme cesareti gösterebilmiştir?

"Pasif vaziyetten aktif vaziyete" DİR ve yayınları

Erken Cumhuriyet dönemi boyunca siyasal iktidarın DİR'nin teşkilat ve faaliyetleriyle ilgili bütçe ve tahsisatları saptanırken benimsediği temel kıstası, asgari düzeyi tutturup mümkün olduğu kadar tasarruf etmek şeklinde olmuştur. Diyanet'in yayın faaliyetlerini şekillendirecek olan Müşavere Heyeti'nin Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti dönemindeki muadillerinden farklı olarak asgari üye ile oluşturulması ve 1940'lı yıllara kadar sadece sipariş kitapları basacak kadar bütçe ayrılması siyasal iktidarın tasarruf tedbirlerinin uygulamaya dökülmüş halidir. Fakat bunları sadece basit bir tasarruf tedbiri olarak ele almak doğru değildir. Zira daha önce de farklı bağlamlarda görüdüğümüz gibi 1939'dan itibaren CHP'nin genel din politikası ve laiklik anlayışı değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, iktidarın DİR'nin teşkilat yapısı ve faaliyetlerine bakışı da değişmiştir. Artık bu konudaki temel yaklaşım, sadece, mümkün olduğu kadar tasarruf yapmak olmayacaktır. Değişim, 40'lı yılların ikinci yarısından sonra daha da hızlanacaktır. 1947 senesi bütçe görüşmelerinde CHP Ordu

değindiğimiz Ahmet Hamdi Akseki ile Alevilik konusundaki mülakatından iki hafta sonra, aynı konuda Günaltay'ın da görüşlerine başvurmuştur. Bunun için bkz. Şemseddin Günaltay, "Mulhitlerin Dinleri Bozup Yıkma Usulleri / Farmasonlukla Komünistlik ve Batınilik Teknikleri Arasında Münasebet", **İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası,** No: 93, Ocak 1948, s. 6-8.

[510] Hammadi'nin söyledikleriyle kıyaslanamaz nitelikte de olsa, DİR yayınları tarafından 1955'te basılan M. Zerrin Akgün'ün kaleme aldığı *İlim Bakımından İslâmiyet* adlı kitapta Alevilerin bir kısmının cahil olduğu öne sürülmüştür. Akgün kitabının ilgili bölümünü şu şekilde kaleme almıştır: "Koyu cahil olan bâzı Alevîler, Hazreti Ali'ye Allah nazariyle bakarak; hakikatte Ali'nin Allah olduğunu ve Ali'nin kendi heyeti ile Peygamberin heyeti şeklinde tecelli ettiğini iddia ile (Allah-Muhammed-Ali) nin bir olduğunu beyan ederler. Bu merdud akide; Hristiyanlıktaki teslis akidesine pek yakındır. Hattâ bâzı Alevîler İsa'nın dahi Ali'nin bir başka surette tecessümü olduğunu mütalâa etmişlerdir." M. Zerrin Akgün, **İlim Bakımından İslâmiyet,** Ankara: DİR Yay., 1955, s. 43.

Milletvekili Hamdi Şarlan[511], DİR'nin "pasif vaziyetten aktif vaziyete" getirilmesi gerektiğini dile getirmiştir.[512] Bir sene sonra ise 1939'dan beri ufak kelime farklılıklarını saymazsak değişmeyen DİR'nin yayın faaliyetleriyle ilgili olarak verilen "Dini eserleri satın alma, yazdırma, tercüme ve bastırma ücret ve masrafları" tahsisatının ismi "Yayın İşleri" olarak değiştirilmiştir. Daha önemlisi o zaman kadar en fazla 20.000 lira olarak verilen tahsisatın 50.000 liraya çıkarılmış olmasıdır.[513] Aynı yıl Diyarbakır Milletvekili Şeref Uluğ, DİR bütçesine dair hazırladığı raporda "Diyanet İşleri yayınlarının mütedavil sermaye ile idare edilmesi için bu yıl hazırlık yapılmasını tavsiyeye lâyık görüyorum" diyecektir.[514] Uluğ'un tavsiyesiyle ilgili hazırlıklar iki sene içerisinde tamamlanacaktır. 1950 senesine geldiğimizde artık DİR'nın yayın faaliyetleriyle ilgili bir döner sermayesi olmuştur.[515] İşte DİR bütün bu ideolojik değişim sonucunda şekillenen ekonomik iyileştirmeler sonucunda iktidardan bağımsız bir şekilde yayın vermeye başlamıştır. *Batınilerin ve Karmatilerin İçyüzü* adlı kitap bu siyasal ve ekonomik ortamda şekillenmiştir. Kitap, "pasif vaziyetten aktif vaziyete" geçişin ve bu bağlamda Diyanet'in bağımsız yayınlarının doruk noktasıdır.

2. DİR'nin kontrol faaliyetleri: Devletin ideolojik aygıtı olma arzusu

DİR'nin yayın faaliyetlerini sorunsallaştırdığımız bölümde, bu faaliyetlerden sorumlu olan birimin Müşavere Heyeti olduğunu dile getirmiştik. Erken Cumhuriyet döneminde Diyanet'in kontrol faaliyetlerinden de ağırlıklı olarak Müşavere Heyeti sorumlu ise de, bir birim daha bu işle uğraşmıştır: Mushafları ve Dini Eserleri Tetkik Heyeti.

Mushafları ve Dini Eserleri Tetkik Heyeti

Bu heyete ilk olarak 1927'de "Tetkik-i Mesahif Heyeti" adıyla DİR'nin merkez teşkilatı arasında yer verilmiştir. 1929'da adı Mushafları Tetkik Heyeti olarak değiştirilen heyet 1939'a kadar bu adla DİR'nin merkez teşkilatı içinde yer

[511] 1893'te Rize'de doğan Ahmet Hamdi Şarlan, 1 Eylül 1972'de vefat etmiştir. Hakimlik, Cumhuriyet savcılığı, avukatlık, baro başkanlığı gibi görevlerde bulunan Şarlan, aynı zamanda dört dönem CHP'den Ordu Milletvekili olmuştur. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** s. 589.
[512] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 19. Birleşim, (19.12.1946), s. 282.
[513] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 8, 24. Birleşim, (27.12.1947), s. 422.
[514] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 8, 23. Birleşim, (16.12.1947), 1948 Gider Bütçeleri, s. 60.
[515] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 24, 46. Birleşim, (14.02.1950), s. 559.

alır. 11 Teşrinisani 1937 tarihli Diyanet İşleri Reisliği Teşkilâtının Vazifelerini Gösterir Nizamname'de heyetin görevleri şu şekilde sıralanmıştır:

> Madde 6- Mushafları Tetkik Heyeti aşağıda yazılı vazifeleri görür:
> A- Mushaf Tetkik Heyeti hususî talimatnamesine tevfikan bütün matbaalarda tab edilecek Mushafları her türlü sehiv ve hatadan salim olmasını temin için her noktadan icap eden tashihlerini yapar ve basıldıktan sonra sehiv ve hatadan salim olduğunu resmi mühürle tasdik eder.
> B- Heyet, tashihlerinden geçmeksizin bastırılacak mushaflarla cüzler için Diyanet İşleri Reisliğine malûmat verir.[516]

Mushafları Tetkik Heyeti'nin adı, 5 Temmuz 1939 tarih ve 3665 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki Kanunda Bazı Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un kabul edilmesiyle Mushaflar ve Dini Eserler Tetkik Heyeti olarak değiştirilir.[517] Yalnız heyetin isim değişikliği sırasında bir tür karışıklık yaşanmıştır. Hükümetin teklif ettiği şekliyle heyetin adı Mushaflar ve Dini Eserler Tetkik Heyeti'dir. Fakat Bütçe Encümeni bu adı kabul etmez ve heyetin eski adıyla devam etmesinde ısrar eder. İlginç olan şudur ki, ne Hükümet layihasında ne Bütçe Encümeni mazbatasında heyetin isim değişikliğinin neden yapılması veya yapılmaması gerektiğine dair herhangi bir açıklama bulunur.[518] Dahası aynı Bütçe Encümeni, kanunun Meclis'teki oylanması sırasında sunduğu cetvelde heyetin ismini Mushaflar ve Dini Eserler Tetkik Heyeti olarak değiştirecektir.[519] Sonuç olarak isimlendirmede gerçekten sebepsiz bir karışıklık yaşanmış gibi gözükmektedir. Zaten fiiliyatta da DİR'nin kontrol faaliyetlerinde bu isim değişikliğinden kaynaklanan herhangi bir farklılaşma yaşanmamıştır. Yukarıda alıntıladığımız 11 Teşrinisani 1937 tarihli nizamnamenin altıncı maddesine göre Heyet'in görevleri saptanmıştır ve bu görevler arasında bütün dini eserlerin kontrol edilmesini kapsayacak bir içerik yoktur. Fakat DİR böylesi kapsayıcı bir görevi kendi üzerine almak istemektedir. Bu istek 1941'de Diyanet'ten İstanbul Müftülüğü'ne yazılan bir yazıda şöyle kendini gösterir:

> İstanbul Müftülüğüne,
> Kürsü vaizlerinden Cemal'in yazdığı Ümmüeymen adlı eserinde mevzu bahis eylediği idrarı nebi (Aleyhisselam) ın içilmesi meselesi nazarı dikkati celp ederek örfi idare komutanlığı tarafından bunun Diyanet İşleri Riyaseti'nden

[516] **Sicilli Kavanini,** "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilâtının Vazifelerini Gösterir Nizamname", Cilt: 18, Cihan Kitaphanesi, 1938, s. 869-870.
[517] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 20, No: 172, s. 1552-1553.
[518] **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: F., Cilt: 3, 33. İnikat, (30.06.1939), S. Sayısı: 137, s. 1-8.
[519] **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: F., Cilt: 3, 33. İnikat, (30.06.1939), s. 443.

tahkiki ve neticenin bildirilmesi Matbuat Umum Müdürlüğü'ne yazılmış ve müdüriyeti mumaileyhanın Başvekâlete arzı üzerine Sayın Vekil ile bizzat görüşülerek "Bu gibi dini eserlerin basılmazdan evvel Riyasetçe tetkik edilmesi lazım geldiği" teklifimiz mazharı kabul olmuş ve buna teferrü eden bazı meseleler de görüşülmüştür.
Buna ait diğer teferrüat düşünülmektedir.[520]

1941, Türkiye'de özel dini yayın sayısının katlanarak artmaya başladığı yıldır.[521] Bu noktada görüldüğü gibi DİR ülkede basılan bütün dini eserlerin basılmadan önce kontrol edilmesi görevini üzerine almak hususunda talepkardır. Fakat iktidar, 1944'e kadar bu talebi karşılamaktan uzak duracaktır. Bunun üzerine 4 Nisan 1944 tarihinde Reis Şerafettin Yaltkaya mevzuyu resmi yazıyla bir kez daha dile getirme gereği duyar. Bu uzun yazıyı DİR'nin iktidarla olan ilişki stratejilerini çözümlemek için oldukça yararlı bir kaynak olmasından dolayı olduğu gibi alıntılayacağız.

T.C. Diyanet İşleri Reisliği
4/4/1944
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 271/442

Yüksek Başvekâlete

Riyasetimize iki muhtelif yerden İslâm dininin ibadet ve itikat meselelerine dair olup üzerlerinde müelliflerinin isimleri ve basıldıkları tarih bulunmayan ve birbirlerine benzeyen üç kitap gelmiş ve incelenmeleri neticesinde bu kitapların birçok yanlışlıklarla beraber Şii propagandasını ihtiva etmekte bulundukları görülmüş ve bunlarda Türk ulusu için yüksek bir ülkü olan iman ve vicdan ve duygu birliği yerine ibadet ve itikat meselelerinde ihtilaflar tevlit etmek ve söndürülmesi beklenilen Sünnilik ve Şiilik kavgalarını yeniden canlandırmak istedikleri sezilmiştir.
Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü teşkilât ve vazifeleri hakkındaki 4475 sayılı kanunun birinci maddesinin 4. fıkrası uyarınca ilgili dairece bu yolda gerekli tedbirler alınacağı tabii bulunmakla beraber Reisliğimizin teşkilâtına dahil olup basılacak mushafları, duaları, namaz sure ve tercümelerini ve kanuni ünvanına nazaran dinî eserleri de tedkik ile mükellef bulunan "Mushafları ve Dini Eserleri Tedkik Heyeti" tarafından dinî eserlerin mushaflarla, dualar ve namaz surelerinde olduğu gibi basılmadan önce incelenmesi ve dinî konulara temas eden bütün dinî eserlerden birer nüshasının da Reisliğimize gönderilmesinin gerekliği hakkında ilgili dairelerce matbaalara tebligat yapılması çok yerinde olacaktır.
Bu lüzum geçen sene "Medeniyet Güneşi" adını taşıyan ve Müslümanlık adı altında Protestanlık propagandası yapan bir eserle bu sene Ömer Fevzi Mardin adında birinin din ve milletlerarası ilmihal adlı yeni dinî bir tez mahiyetindeki eseri ile kendisini yeniden hissettirmiş bulunmaktadır.
Bu gibi neşriyattan bu suretle vaktinde haberdar olabilmek imkânı dairemize

[520] Albayrak, **İrtica'ın Tarihçesi 5 / Tek Parti Dönemi ve Batıcılık,** s. 150.
[521] Bu bilgiyi veren İsmail Kara'ya teşekkürlerimizi sunarız.

bahş olunduğu takdirde muhteviyatı hakkında alakalı daireye muntazaman malumat verilebileceğini ve bunun yurdumuz ve millî ülkümüz için çok faydalı olacağı kanaatinde bulunduğumu yüksek takdir ve tasviplerine tazimlerimle arz ederim.

Diyanet İşleri Reisi
M. Ş. Yaltkaya[522]

Belgede adı geçen 16 Temmuz 1943 tarih ve 4475 sayılı Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun'un, ilgili teşkilatın görevlerinin açıklandığı birinci maddesinin dördüncü fıkrasında, "Millî menfaatlerimiz için zararlı tesirler yapabilecek basın, yayın ve telkin faaliyetlerinin mahiyeti hakkında halk efkârını aydınlatmak ve bu gibi faaliyetleri tetkik ve murakabe etmek" yazmaktadır.[523] DİR "milli menfaatlere" zararlı tesir yapacak yayınlardan dini içerikli olanlarının kontrolünü üstüne almayı talep etmiştir. Yalnız bu talep Başvekalet'e kuru kuruya değil, DİR'nin bu görevi zaten filli olarak yaptığı örnekleriyle açıklanarak iletilmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak Türk ulusunun birliğini bozucu "Şii propagandası"ndan bahsedilmiş, daha sonra "Protestanlık propagandası" ve "dinde reform" ile Diyanet'in bu yayınları kontrol etmesinin gerekliliği pekiştirilmeye çalışılmıştır. DİR, siyasal iktidarın erken Cumhuriyet döneminde sergilediği "din propagandası" karşıtlığını bilmekte ve talebine dair argümanlarını tam da bu noktalara temas edecek şekilde vermektedir. İleride de göreceğimiz gibi siyasal iktidarla DİR birçok noktada "din propagandası"nın mahiyeti hakkında farklı saiklerle de olsa ortaklaşabilmiştir. Diyanet, siyasal iktidarla ortaklaşabildiği noktaların altını çizerek hem iktidar mekanizması içerisindeki konumunu sağlamlaştırmak hem de kendine yeni faaliyet alanları yaratarak iktidara bağlı diğer teşkilatlar arasında nüfuzunu genişletmek istemektedir. DİR'nin siyasal iktidar ve diğer iktidar odakları karşısında sıklıkla uyguladığı bir diğer ilişki stratejisi kanuni boşluklardan sonuna kadar yararlanmak ve/veya çatışma noktalarını mümkün mertebe yasal zemine çekmektir. Burada Mushafları Tetkik Heyeti'nin adının bir karışıklık sonucunda Mushafları ve Dini Eserleri Tetkik Heyeti olduğunu Diyanet de gayet iyi bilmektedir. Fakat sonuç itibariyle ortada bir karışıklık, bir boşluk vardır. Madem heyetin adında "dini eserleri tetkik" ifadesi geçirilmiştir, o zaman sadece mushaf, dua ve namaz sureleri değil bütün dini eserler resmi bir şekilde DİR tarafından incelenebilir, hatta incelenmelidir. Şamil Dağcı'nın 1930 ile 1950 arasında

[522] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 21. Bkz. EK 74-A ve 74-B.
[523] **Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname ve Tamimler,** Başvekalet BYUM Yay., 1944, s. 26.

Din İşleri Yüksek Kurulu (Müşavere Heyeti) kararlarının yıllara göre dağılımını gösterdiği istatistiğe ve bizzat kararlar üzerindeki çalışmalarımız sonucundaki gözlemlerimize göre, kitap ve dergi inceleme kararları 1944 yılında o zamana kadar görülmedik bir şekilde artmıştır.[524] Dolayısıyla, ele aldığımız resmi yazının somut bir cevabını bulmasak da, DİR'nin bu mevzu özelindeki stratejilerinin başarılı bir şekilde sonuçlandığını söyleyebiliriz.

DİR'nin bütün dini yayınları kontrol isteği

Reislik'in dini yayınların kontrolü konusundaki ısrarının muhatabı sadece siyasal iktidar olmamıştır. Benzer bir talep daha geniş çerçeveden üniversitelere de iletilmiştir.

> Yüksek Reislikçe bugünün fikir ve ilim hareketlerini, din ve ahlak konularıyla ilgili yayınların takip edilmesi ciddi bir zarurettir.
> Bu cihetle Ankara Dil ve Tarih Fakültesi'nin ve Sayısal Bilgiler Yüksek Okulu'nun ve Ankara Hukuk Fakültesi'nin ve İstanbul Üniversitesi Tarih, Felsefe, Edebiyat ve Hukuk Fakültelerinin yayınladıkları dergi ve mecmualarla Tarih, Sosyoloji, İçtimai Ruhıyyat, Metafizik, Ahlak ve Terbiye, İslam ve Cemiyet Hukuku konuları dolayısında gerek tercüme ve gerek telif suretile yayınladıkları kitaplardan birer adedinin Reislik Kütüphanesine gönderilmeleri için adı geçen fakültelerin dekanlıklarına ayrı ayrı tezkere yazılmasının uygun olacağı tezekkür kılındı.
>
> 29/3/944[525]

Görüldüğü gibi buradaki talep, dönemin "fikir ve ilim hareketlerini, din ve ahlak konularıyla ilgili yayınların takip edilmesi" gibi görece daha "masum", buna karşın daha geniş çaplı bir taleptir. Bu talebin üniversiteler tarafından karşılanıp karşılanmadığı, eğer karşılandıysa ne ölçüde karşılandığına dair bulabildiğimiz bir belge yoktur. Fakat DİR'nin 1940'lı yılların sonuna doğru takip ve kontrol faaliyetlerini gittikçe arttırmış ve bu bağlamda Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nün (BYUM) her türlü dini yayından sorumlu bir tür şubesi haline gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ahmet Hamdi Akseki tarafından 9 Eylül 1947

[524] Şamil Dağcı, "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 38, No: 4, Ekim-Kasım-Aralık, 2002, s. 20. Bu çıkarımı doğrudan Dağcı'nın çalışmasına göre yapmamamızın nedeni, yazarın 1940, 1941 ve 1942 yıllarına ait istatistiki verileri hazırladığı tabloya koymamış olmasıdır. Dağcı bu eksikliğin nedenini çalışmasında açıklamamıştır. Büyük bir ihtimalle söz konusu yıllara ait defterler ciltlemede olduğu için Dağcı bunlara bakamamış ve bu yüzden çalışmasına dahil edememiştir. Bunun bizim açımızdan büyük bir önemi yoktur. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi 1940-1942 arasındaki defterler tarafımızdan incelenmiş ve 1944 yılına dair yaptığımız çıkarımı etkileyecek bir gözlemimiz olmamıştır.

[525] **DİB DİYKKD**, 1944-A, s. 91.

tarihinde Anamur Müftülüğü'ne gönderilen yazı DİR'nin bu konuyu ne kadar ciddiye aldığını tanıtlar niteliktedir.

T.C. Diyanet İşleri Reisliği
Yazı İşleri Müdürlüğü
No: 1154

Anamur Müftülüğüne

Son günlerde gazetelerde dinî meselelere sıkça rastlanmakta ve bazı haftalık gazete ve mecmualarda ise din mevzuları üzerine lehte ve aleyhte yazılar yazılmakta olduğundan bunları devamlı olarak günü gününe takip etmek için bir tedbir alınması gerektiğinden bu yolla merkezde bu işlerle uğraşacak bir büro kurulması ve yardımcı olarak da İstanbul'da çıkan gazete, dergi ve broşürleri takip etmek üzere İstanbul Müftülük memurlarından bazılarının bu işle tevzifi kararlaşmıştır.

İl ve ilçelerde çıkan gazete ve dergileri merkezce takip etmek mümkin olmadığından her müftülük dairesi, çevresinde çıkan bu gibi gazete ve dergilerde tesadüf edilecek herhangi bir dinî mesele üzerinde durmaları ve nazarı dikkati celp edecek mahiyette olanlar görülürse hemen işi Başkanlığımıza bildirmeleri gereklidir.

Müftülerimizin bu gibi meselelerde çok uyanık bulunmaları ve canlılık göstermeleri ehemmiyetle tamim olunur.

9/9/947

Diyanet İşleri Başkanı
A. H. Akseki[526]

Belge bizim için iki önemli boyut barındırmaktadır. Birincisi, gazete, dergi ve broşürlerdeki dini yazıları takip etmek için kurulacak bürodur. Söz konusu büro iktidardan bağımsız bir şekilde oluşturulmamıştır. Tam olarak böyle bir büro ne zaman oluşturulmuştur bilemiyoruz ama, Diyarbakır Milletvekili Şeref Uluğ'un DİR'nin 1948 senesi bütçesi için hazırladığı 12 Kasım 1947 tarihli raporda, bütçeye konan 36.800 liralık zammın yayınla ilgili diğer işlerin yanında "ilmî ve meslekî eser ve mecmua ve gazete ve belgelerin satın alınması" için de konulduğu yazmaktadır.[527] Dolayısıyla iktidarda bulunan CHP artık DİR'nin, kitapları basılmadan önce kontrol ve gazete, dergi ve broşürleri de dini konular temelinde takip etmesini istemektedir. Belgede üzerinde durulması gereken ikinci boyut, DİR'nin müftülüklere biçtiği roldür. Her müftülük, Diyanet'in yereldeki dini yayınları takipten sorumlu bürosu

[526] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 26. Bkz. EK 75.

[527] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 8, 23. Birleşim, (26.12.1947), 1948 Yılı Gider Bütçeleri, s. 60. Şeref Uluğ raporunda zammın DİB'nın "kötü telkinlerin tesiratını silmek için" bir dergi çıkarması için de yapıldığını belirtmiştir. Bir sonraki senenin bütçe görüşmelerinde ve yine Uluğ'un kaleme aldığı raporda da DİB'nın dergi çıkarması gerektiğinin altı çizilecektir. Bütçe görüşmeleri için bkz. **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 51. Birleşim, (23.02.1949), s. 446-447. Şeref Uluğ'un 2 Aralık 1948 tarihli raporu için bkz. **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 48. Birleşim, (21.02.1949), 1949 Yılı Gider Bütçeleri, s. 68-69. Buna karşın DİB'nın ilk dergisi *Reislik Mecmuası* adıyla 1954 yılında çıkarılabilmiştir. Bkz. Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayın Faaliyetleri", **İslamiyat,** Cilt: 4, No: 1, 2001, s. 64.

olarak kodlanmıştır. İstanbul'daki büro ve müftülükler sayesinde DİR ülkedeki bütün dini yayınları takip ve kontrol etme imkanını sağlamaya çalışmıştır. DİR'nin bu işin ne kadarını başarabildiğini bilemiyoruz, fakat özellikle Diyanet yetkililerinin deyişiyle "Şii-Alevi propagandası" yapan yayınların kontrol edilip engellenmesi konusunda merkezin ve yerel teşkilatların ellerinden gelen bütün gayreti gösterdiğini söyleyebiliriz.

"Şii-Alevi propagandası"nın önlenmesi / DİR ve Aleviler

DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi'nde yaptığımız çalışmalarda, 1940'lı yıllarda Diyanet'in kontrol faaliyetlerine ilişkin temel alanlardan birinin kendilerinin deyişiyle "Şii-Alevi propagandası"nı önlemek olduğunu tespit ettik. DİR Şii, Alevi, Bektaşi, Kızılbaş, Nusayri vb. adlandırmalarla beraber andığı hemen her yayını propaganda saymış ve iktidarla işbirliği yaparak yasaklanması için her yolu denemiştir. [528] Fakat bulabildiğimiz kaynak ve belgeler ışığında şunu hemen belirtmemiz gerekir ki, DİR'nin Alevilik-Bektaşilik ile ilgili bir yayına karşı doğrudan olumsuz ilk yaklaşımı 1942 senesine aittir. Görebildiğimiz kadarıyla Diyanet'in, ilk Reis Rifat Börekçi zamanında kendilerinin genellikle "Batınî" olarak kodladıkları gruplara karşı herhangi bir olumsuz söylem ve/veya faaliyeti olmamıştır. Hatta 5 Eylül 1938 tarihli bir belgede Sultanahmet Camii vaizlerden A. Bedreddin'in kürsüden "Dini parçalayan Şiilerle mutasavvıflardır" demesi, İstanbul Müftülüğü tarafından "zamanın nezaketi ile kabil-i telif olmayan ve cemaat arasında tefrikalar doğuracak" bir ifade olarak değerlendirilmiş ve meselenin resmi makamlara duyurulacağı söylendiğinden sadece tembihle yetinilmemiş adı geçen vaiz Sultanahmet Camii'indeki vaazlarından men edilmiştir.[529] Anlaşılan o ki, üç sene sonra bu tür meseleler "zamanın nezaketi ile kabil-i telif" olmaya başlayacaktır. İnceleme konumuz kapsamındaki zaman dilimi içerisinde resmi belgelere yansımış şekliyle DİR'nin adı geçen dini gruplara olumsuz bakışı Şerafettin Yaltkaya'nın reisliğinde başlamış ve Ahmet Hamdi Akseki'nin reisliği döneminde en üst seviyeye ulaşmıştır. Konuya ilişkin bulabildiğimiz ilk belge 21 Mart 1942 tarihinde DİR'ne sunulan Vahit Lütfi Salcı'nın kaleme aldığı *Gizli Türk Dinî Oyunları* adlı kitap

[528] DİR, Şii, Alevi, Bektaşi, Kızılbaş, Nusayri gibi dini grupların hepsini aynı kefeye koyup ona göre benzer bir tavır aldığından ve bu bağlamda bu grupların yayınlarını genellikle "Şii ve/veya Alevi propagandası" olarak kodladığından dolayı, bu dini gruplar arasında çok derin teorik ve pratik farklılıklar olmasına rağmen bu bölüm adı geçen grupların hepsini kapsayacak şekilde tasarlanmıştır.
[529] Albayrak, **İrtica'ın Tarihçesi 5 / Tek Parti Dönemi ve Batıcılık,** s. 151-152.

hakkında yazılmış rapordur. Kitap hakkındaki olaylar dönemin Matbuat Umum Müdürlüğü Selim Sarper'in[530] DİR'den kitap hakkında mütalaasını sormasıyla başlamıştır. Reislik kitabı İstanbul Müftülüğü'ne göndermiş ve Müşavere Azasından Kamil Miras, Mushafları Tetkik Heyeti ve müsevvitlerden oluşturulacak bir heyet tarafından kitabın incelenmesi direktifini vermiştir. O dönemde Reis Vekili olan Ahmet Hamdi Akseki, bir yandan kitap incelenirken diğer taraftan heyetin yazar hakkında da bilgi toplamasını istemiştir. Esasında Akseki'nin bu isteği yazar hakkında daha fazla bilgi toplanmasına yöneliktir. Zira Akseki bu yazıyı İstanbul Müftülüğü'ne yazar hakkında topladıkları bilgilerle beraber göndermiştir. DİR'nin "hususî tahkikatla" vardığı netice şudur:

> Eseri yazan Lütfi Gaziayıntaplıdır ve çok güzel Türkçe bilen bir Ermenidir. Kendisi Amerikan misyoner şirketi tarafından kiralanmış vaziyettedir. Geçen büyük harpte Ayıntap Amerikan Koleji'nde muallimdi. Mütarekede yine Ayıntap'ta İdadi Mektebi'nde İngilizce muallimliği yaptı. Ayıntap Genç Hristiyanlar Cemiyeti'ni kuranlardandır. Ayıntap'ın istirdadından sonra İstanbul'a gelmiş ve orada Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nde çalışmıştır. Bilahare Atina'da (Amerikalılar tarafından) tesis edilen İlâhiyat Fakültesi'ne dekan olarak gitmiştir. Yunanlıların bu fakülteyi istememeleri üzerine fakülte Beyrut'a nakledilmiştir. Lütfi Lionyan elyevm orada bulunmaktadır.[531]

Akseki'nin kitabın yazarı olarak adını geçirdiği "Lütfi Lionyan", akademik camiada 1925 ile 1932 yılları arasında Türkiye basınında çıkmış önemli makaleleri İngilizceye çevirip derlediği *The Turkish Press / Selections from the Turkish Press Showing Events and Opinions* adlı kitabıyla tanınan Lütfi Levonyan'dır.[532] Halbuki kitabın gerçek yazarı Vahit Lütfi Salcı'dır ve kendisi şair, müzisyen ve halkbilimcidir.[533] Yani aynı zamanda Bektaşi olan Salcı ile Akseki'nin bahsettiği kişinin arasında isim benzerliği haricinde hiçbir ortak yön yoktur. Tabii niyet okuması yapmak istemiyoruz ama, 1940'lı yıllar Türkiyesi'nde Amerikan

---

[530] Selim Sarper**,** 1899'da İstanbul'da doğmuş ve 11 Ekim 1968 tarihinde vefat etmiştir. Konsolosluk, müsteşarlık ve Matbuat Umum müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. CHP'den İstanbul Milletvekili olan Sarper, 24., 25. ve 26. Hükümetin Dışişleri Bakanı olarak görev almıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** s. 865.

[531] Albayrak, **İrtica'ın Tarihçesi 5 / Tek Parti Dönemi ve Batıcılık,** s. 163.

[532] Bu derleme için bkz. Lutfy Levonian, **The Turkish Press / Selections from the Turkish Press Showing Events and Opinions***,* Athens: School of Religion, 1932. Levonyan bununla birlikte, 1922-1927 yılları arasında "Ahlâkıyat-ı Diniye Kütüphanesi" başlığıyla, 1930-1934 yılları arasında da "Asrî Din Fikirleri" başlığı altında birçok yayın yapmıştır. İsmail Kara, Levonyan'ın bu yayınları hakkında şunları söylemiştir: "İlk bakışta İslâmiyetle alakalı gibi gözüken bu neşriyat bir taraftan Hristiyanlık propagandası yaparken diğer taraftan da dini sosyolojik ve antropolojik bir vakıa seviyesine indirgemekte, çoğunlukla da inkâr etmektedir." Bkz. Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 2,** s. 422.

[533] http://www.biyografya.com/biyografi/2466 / son erişim tarihi: 26 Ekim 2017.

misyonerleri tarafından "kiralanmış" bir Ermeni araştırmacının yazdığı Alevi-Bektaşi kültürünün incelendiği bir kitabın yasaklanmama olasılığının da oldukça düşük olduğunu belirtmek isteriz. Dolayısıyla bu durumla ilgili iki olasılık vardır. Birincisi kitabın yazarı hakkında çok ciddi bir hataya düşülmüştür. İkincisi ve çok daha vahimi, DİR'nde ilgili kitabın yazarını araştırmakla yükümlü kılınmış görevli kitabın yasaklanma olasılığını yükseltmek istemiştir. Bu olasılıkları bir tarafa bırakırsak, Akseki'nin talimatıyla oluşturulan komisyonun kitap hakkındaki oldukça ayrıntılı ve uzun mütalaasının konumuzla ilişkili kısımları şu şekilde olduğunu görürüz.

> ...Daima terakkiye müstenid olan daima hak ve hakikatı araştırmakla temayüz eden asil Türk kavminin ise yüceliklere eğilimli olan ruhu, İslâmiyet sayesinde lâyık olduğu kemalata erişmiş, cahiliye devirlerine ait olan ayinlerle, adetlerle hiçbir alâkası kalmamıştır. İslâmi hakikatleri idrakten mahrum, mahdut bazı kabile arasında mücerret bir adet ve eğlence neticesi olarak bir takım oyunların veya musiki toplantılarının devam edip durması ise; münderis, ibtidaî bir dine bağlılık eseri değildir. Ve bu oyunlar ile, eğlenceler ile iştigal edenler ise, şüphe yok ki ekseriyeti teşkil eden ve mensup oldukları hakikî bir dinin pek mukaddes vazifelerini seve seve ifa edip duran umum Türk kavmini temsil edemezler...
>
> Nefislerinin arzularına tabi, maddi zevklerini tatmine eğilimli olan bir takım kimselerin vakit vakit bazı büyüklere intisap iddia ederek yaptıkları akıl dışı hareketlere bir kıymet ve maneviyat vermek istedikleri tarihçe sabit bir hakikattır. İşte Alevî ve Bektaşî adı ile anılan bazı kimselerin kendilerini bu gibi büyüklere nispet etmeleri de bu cümledendir. Bu Türkler bir takım hükümdarların mezaliminden kurtulmak, ruhlarını tesliye edecek bir çare bulmak için gizli toplantılarda, câm-ı cem ayinlerinde bulunarak İslamiyet'e karşı bir cephe almış oldukları iddia olunuyor. Evet... İslâmiyet'in ulviyetini sezememiş olan, dimağlarını hakiki bir dinin nurları ile aydınlatmak ihtiyacını duymayan bazı şahıslar bu gibi bahane ile öyle din dışı bir maksada hizmet edebilir. Fakat Türk kavminin heyet-i umumiyesini böyle bir iddiadan tenzih etmek icap eder. Çünkü kendi temiz kanaatleri ile İslâmiyet'i kabullenmiş bulunmadıkları halde İslâmiyet'e candan hizmeti şeref bilmiş, Kelime-i Tevhid'i ilâye çalışmış, gizli ayinlerle ve saire ile kendilerini avutmak mecburiyetini asla hissetmemişlerdir...
>
> Tekrar ederiz ki bütün Türklere nazaran pek azınlıkta kalan ve hatta ekserisi Türk ırkına mensup olmayıp -bahse konu eserde de söylendiği vech ile- bir kısmı Kürtlerden, Arnavutlardan ve Hristiyan dönmelerinden ibaret bulunan Bektaşilerin, Alevilerin yaptıkları oyunlar din ile ilgili değildir...
>
> Bahse konu olan risalede saklı manzumelerden bir kısmı, Bektaşilerin gizli akidelerini ihtiva etmektedir. Bunların nazımları da ayrıca nazara alınmak icap eder. Bedreddinler gibi anarşik hareketlerden zevk alan, cemiyet hayatının meşru kayıtlarını, ihtilâlci zihniyetle yok etmeye çalışan, asılı cemiyet arasında en korkunç akideler, akımlar vücuda getirmeye alet olan kimselerin nefesleri bazen cemiyet hayatı için öldürücü bir zehir tesirini ihtiva eder.[534]

[534] Albayrak, **İrtica'ın Tarihçesi 5 / Tek Parti Dönemi ve Batıcılık,** s. 165-167.

Burada İstanbul Müftülüğü'nün meseleyi dönemin ruhuna uygun olarak Türk ırkının yüceliklerine ve "anarşik hareketler" karşıtlığına vurgu yaparak okuduğunu görürüz. Konuyla alakalı bulabildiğimiz başka hiçbir belgede Diyanet bu çapta ırkçı bir tutum takınmamıştır. Bu tutum, söz konusu mevzu Alevilik olduğunda bir tür savunma mekanizması olarak devreye giren Diyanet'e içkin bir zihniyetin sonucu olduğu kadar, Aleviliğin bir mesele olarak gündeme getirildiği ilk yıllarda DİR'nin sonuca odaklı bir şekilde siyasal iktidarla kurduğu bir tür ilişki stratejisi olarak da okunmalıdır. Diyanet bir iki sene içerisinde Alevilik meselesinde amacına ulaşabileceği çok daha etkili bir strateji geliştirecektir. Bu yeni strateji "propaganda" kavramı üzerine inşa edilmiştir.

1930 ve 40'lı yılların siyasal iktidarı için "din propagandası", ülkede "dinî bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dinî bir zihniyet fideliği vücude getirilmesine" sebep olacak, "irticai" içerikli yayınlardan, "dinde reform" öneren yayınlara kadar bütün dini yayınların yasaklanmasını olası hale getiren muğlak bir kodlama türüdür.[535] Bu bağlamda Matbuat Umum Müdürlüğü, 24 Temmuz 1942 tarihinde İstanbul, İzmir ve Adana gazetelerine tebliğ edilmek üzere şöyle bir talimat vermiştir:

> Gazetelerimizin son günlerdeki neşriyatı arasında dinlerden bahis bazı yazı ve mütalâa, ima ve temennilere rastlanmaktadır.
> Bundan sonra dinler mevzuu üzerinde gerek tarihî, gerek temsilî ve gerek mütalâa kabilinden olan her türlü makale, bend, fıkra ve tefrikaların neşrinden tevakki edilmesi ve başlamış bu kabil tefrikaların en çok on gün zarfında nihayetlendirilmesi ehemmiyetle rica olunur.[536]

---

[535] Eşref Edip, *Kara Kitap* adlı kitabında, kendisinin yazdığı ve "baştan başa âyât-ı kerimeden ibaret" olduğunu belirttiği *Kur'andan İktibaslar* adlı eser için dönemin Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör'ün 17 Mayıs 1942 tarihinde şu tezkereyi gönderdiği söyler: "Biz her ne şekilde ve surette olursa olsun memleket dahilinde dini neşriyat yapılarak, dinî bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dinî bir zihniyet fideliği vücude getirilmesine taraftar değiliz." Eşref Edip, **Kara Kitab,** İstanbul: Abdullah Işıklar Kitabevi, 1972, s. 26. Fakat bu belgenin tarihi ve kitap adında bazı yanlışlıklar olsa gerektir. Zira Dücane Cündioğlu'nun belirttiği üzere, 1942 senesinde Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör değil, Selim Sarper'dir. Dahası *Kur'andan iktibaslar* kitabının yayın tarihi 1934'tür. Bkz. Dücane Cündioğlu, **Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I,** İstanbul: Kitabevi Yay., 1999, s. 155. İsmail Kara da toplattırılan bu kitabın hangi kitap olduğunun yakın zamana kadar belli olmadığını, yakın zamana kadar A. H. Akseki'nin telif ettiği *Peygamberimiz Hazreti Muhammed Aleyhisselâm ve Müslümanlık* adlı kitabın en kuvvetli ihtimal olduğunu, fakat talebesi Yusuf Ünal'ın henüz yayınlanmamış araştırmalarına göre söz konusu kitabın Ömer Rıza Doğrul'un *Hazreti Muhammed'in Hayatı* olduğunu ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bunun için bkz. Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 2,** s. 417. 1930'lu ve 40'lı yıllarda "din propagandası" yapmış olarak kodlanıp yasaklanan kitaplar için bkz. Mustafa Yılmaz – Yasemin Doğan, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973),** Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007, s. 80-84.

[536] Turgut Er, **Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'de Sansür,** Ankara: Berikan Yayınevi, 2014, s. 170.

İşte DİR, iktidarın bu yaklaşımını eğip bükerek "din propagandası" karşıtlığını Şii-Alevi-Bektaşi yayınları karşıtlığı için bir kılıf haline getirecektir. Hafız Naci Gürses tarafından yazılan *Türkçe Kasideler ve Mevlid-i Şerif Duası* adlı kitap, DİR'ne göre "Şiilik propagandasını andırır bazı yazılar", "yanlışlıklar" ve "hurafeler" içermektedir.[537] Diyanet bu yöndeki raporunu 16 Mart 1944 tarihinde BYUM'ne iletecektir. Bunun üzerine dönemim Umum Müdürü Selim Sarper, Başbakanlık'a DİR'nin raporunu ilişiğe koyarak şöyle bir yazı gönderir:

> Bir takım yanlış mütalaaları ve hurafeleri ihtiva eden ve aynı zamanda Şiilik propagandası yapan broşürün, Matbuat Kanunun 51 inci maddesine istinaden mevcutlarının toplatılması ve satışının men'i hususunda Vekiller Heyeti kararı alınmasını yüksek tensiplerine üstün saygılarımla arzederim.[538]

Başka bir örnekte, BYUM, 27 Mart 1945 tarihinde DİR Müşavere Heyeti'nin mahzurlu olduğunu bildirmesi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla toplattırılıp satıştan men edilen *Tam Mevlid-i Şerif-i Muhammedi* adlı kitapla aynı mahiyette olduğunu belirttiği, 1943 yılında İstanbul Maarif Kütüphanesi tarafından yayınlanan *Tekmil ve Musahhah Mevlid-i Şerif* adlı kitabın Müşavere Heyeti tarafından değerlendirilmesini istemiştir. Heyet kitabı değerlendirmiş, kitabın adı geçen ilk kitapla aynı olduğunu ve dolayısıyla bu kitapta da "Şia propagandası" yapıldığı tespit edilmiştir.[539] Bunun üzerine adı geçen kitap Bakanlar Kurulu'nun 5 Temmuz 1945 tarih ve 3/2836 sayılı kararıyla toplattırılmış ve satışı yasaklanmıştır.[540] Bununla birlikte, DİR'nin Şii-Alevi yayınlara karşı bir silah olarak kullandığı kontrol faaliyeti, ilgili yayınları sadece "Şii-Alevi propagandası" olarak kodlamayla sınırlı değildir. DİR bazı örneklerde bunun ötesine geçmiş ve yayınlara doğrudan müdahale etmiştir. Daha önce Ahmet Hamdi Akseki'nin 9 Temmuz 1947 tarihli tamiminden bahsetmiştik. Burada müftülerin il ve ilçelerden çıkan dini yayınları takip etme konusunda "uyanık bulunmaları ve canlılık göstermeleri" isteniyordu.[541] Bazı müftüler ilgili konu Şii-Alevi propagandasının önlenmesi olunca Akseki'nin talimatı doğrultusunda oldukça "uyanık" davranmışlardır. Hekimhan Müftüsü de bunlardan biridir. Müftülüğün, 21 Aralık 1946 tarihinde yolladığı resmi yazıya Müşavere Heyeti'nin verdiği yanıt bu durumu tanıtlar niteliktedir.

---

[537] **DİB DİYKKD**, 1944-A, s. 62.
[538] **BCA BMGMK**, 30 10 / 86 570 8. Yazının tamamı için bkz. EK 76.
[539] **DİB DİYKKD**, 1945-A, s. 30.
[540] **BCA BKKK**, 30 18 1 2 / 108 43 9. Bkz. EK 77.
[541] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 26.

T.C. Diyanet İşleri Reisliği
Müşavere K.
A: 181
U: 34
İlçemiz halkının çoğunluğunu sağlayan Aleviler Türk milletinin manevi birliğini ihlal edecek akidelere sahiptirler. Bunların kökleşmiş kanaatlerini gösteren Haseniye adlı eseri ele geçirdim, sunuyorum. Bu bapta batıl fikirler ve hurafelerle mücadele için direktif verilmesi icap ediyorsa kitap hakkında mütalaanızla birlikte emirlerinizin bildirilmesine dair Hekimhan Müftülüğünün 21/12/946 tarih ve 29/10 sayılı yazısı okundu:
Alevilik milletin manevi birliğini parçalayarak şeyhlik postundan hükümdarlık tahtına atlamak için siyasi maksatla kurulmuş bir ihtilal partisi iken bilahare yalnız ocaklı denilen dedelerin şahsi menfaatlerine hizmete yarayan ve cehalet yüzünden bütün ömürleri boyunca bu ocaklılar için çalışan köylülerin gizli bir tarikatı haline gelmiştir. Bunlar da Alevilik, Batınilik ve Hurufilik akideleri o kadar kökleşmiş ve bir hurafeler silsilesi halinde o kadar sistemleştirilmiştir ki, bunları söküp atmak ancak cehaleti kaldırmakla mümkündür. Binaenaleyh bunları tahsile teşvik etmeli ve dedelerin bunlar üzerinde müessir olmalarını ve faaliyette bulunmalarını önlemeye çalışmalıdır. Hurafelerle mücadele maksadı ile ilim, din bakımından kendilerine karşı harekete geçmek aralarındaki batıl ve hatta siyasi propagandaları uyandırmaya hizmet eder. Yalnız şeyhlerin kendilerini esir gibi kullandıkları ve ellerinden kazançları alındığı ve bu hürriyet devrinde böyle dedelere köle gibi çalışmanın manasızlığını anlamak zamanı geldiği ve bu bakımdan kendilerinin şayanı merhamet oldukları söylenebilir. Bu sözlerin müessir olması için ehli beyte muhabbetin faziletten ve kendilerinin hakiki Türk oldukları halde aldanarak boş yere tefrikaya alet olduklarından ve hatta umumi meclislerde ve va'zlarda Alevilik diye isim vermeyerek hurafelerden ve bunlardaki batıl akidelerden bahsetmek lazımdır. Bu gibi mühim bir işe girişecek olanların çok uyanık ve dikkatli olması ve il, ilçelerin idare amiriyle fikirde mutabık olmaları şarttır. Yoksa hayır yapayım derken çok ağır mes'uliyete girilmiş olur. Bu cihetlerin mahalline bildirilmesi ve Haseniye adındaki kitabın kütüphanemizde alıkonulması muvafıktır.
Keyfiyetin yüksek başkanlığa arzına karar verildi.

1/2/947[542]

Belgede *Haseniye* olarak adı geçen kitap, büyük bir ihtimale Alevi-Bektaşi çevrelerince önemli klasiklerden biri olarak kabul edilen *Hüsniye*'dir.[543] Hekimhan

[542] **DİB DİYKKD,** 1947, s. 112-113.
[543] Eserin Türkçe'de birçok farklı baskısı vardır. Bunlardan bazıları için bkz. **Hüseniye,** Yay. Sefer Aytekin, Ankara: Emek Basım Yayınevi, 1955., **Tam Hüsniye,** Yay. Adil Ali Atalay, İstanbul: Can Yay., 1995., **Hüsniye,** Yay. Ali Toprak, İstanbul: Ant Yay., 1997. DİB'nın ilgili kitaba olumsuz yaklaşımı daha sonraki senelerde de sürmüştür. 1958 yılındaki bir kararda, *Hüsnüye*'nin "Müslüman Alevi vatandaşları sapıtmak gayesiyle yazılmış" olduğu belirtilmiştir. Bunun için bkz. **BCA DİBK**, 51 / 4 32 38. Bkz. EK 78. *Hüsniye,* görebildiğimiz kadarıyla son olarak 2014 yılında Sakarya Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu'nda tartışılmıştır. Ali Yaman bu sempozyumda, *Hüsniye*'nin Alevi-Bektaşi çevrelerince geleneğin en önemli yazılı kaynaklardan biri olarak kabul edilmesine karşın Diyanet Vakfı'nca basılmamasının nedeninin, "Sünni İslam anlayışı ile uyumsuz görülen içeriklerinden duyulan rahatsızlık" olduğunu söylemiştir. Yaman'a göre, "önemli olan Alevî-Bektaşî Klasikleri olarak nitelenen ve bu topluluklarda saygı gören kitapların ayrım gözetilmeksizin yayınlanması ise, bu tür içerik analizlerinin, dini/mezhebi değerlendirmelerin değil, Alevîlerin bu kaynaklara bakış açılarının dikkate alınması gerekir." Bkz. Ali Yaman, "Diyanet Vakfı'nca Yayınlanan Alevî-Bektaşî Klasikleri Üzerinden Diyanet ve Alevîlik

Müftüsü'nün kitap hakkında "ele geçirdim, sunuyorum" şeklinde kriminalize eden tavrını paylaşan DİR'nin, bu "kriminal" kitabın teşkilat kütüphanesinde "alıkonulması"nı uygun görmesi doğaldır. 1940'lı yılların Diyanetine göre "milletin manevi birliğini parçalayan gizli bir tarikat" olması itibariyle Aleviliğin kendisi zaten bir tür suç örgütüdür. Yalnız burada DİR, daha önce gördüğümüz İstanbul Müftülüğü'nün 1942'deki raporundaki bakış açısından farklı olarak Alevilerin "hakiki Türk" oldukları saptamasını yapar. Yani dedelerin kendilerine Alevi diyen halk üzerindeki tesiri kırılıp, buna bağlı olarak cehaletleri ortadan kaldırılabilirse onlar da bölücülükten vazgeçip gerçek birer "Müslüman" olabilirler. Belgede ilgi çekici bir diğer nokta, müftülere bu mücadele sırasında il ve ilçelerin idare amirleriyle işbirliği değil, "mutabık olma" şartı getirilmesidir. Yani DİR Alevilikle mücadeleye ciddi bir önem atfetse de, bu noktada devletle karşı karşıya gelmek istememiştir. Çünkü siyasal iktidarın bu konuda Diyanet gibi kesin bir fikri ve duruşu yoktur. DİR bunu bildiği için yerel idare amirlerinin itikadatına göre mücadele yürütülüp yürütülmeyeceğine karar verecektir. Diyanet yine siyasal iktidar karşısındaki doğal savunma mekanizmasını çalıştırmıştır. Mevzu ne kadar değerli olursa olsun, kaş yapayım derken göz çıkartmak asla istemez. Bu konuda başka bir örnek vermek gerekirse Müşavere Heyeti'nin 16 Nisan 1947 tarihli kararına bakılmalıdır.

> T.C. Diyanet İşleri Reisliği
> Müşavere K.
> A: 747
> U: 123
> Tuzluca Kaymakamlığı'ndan alınan yazı ile bu yazıya bağlı Vaiz İsmail Bahçeci tarafından verilen tezkerenin incelenmesine dair Başkanlığın 123 no.lu 7 Nisan 947 günlü yazısı okundu:
> Vaiz İsmail Bahçeci'nin bugüne kadar üç defa va'z ettiğini yazması ve Tuzluca halkının dini itikatlarının başkalığından bahsetmesine göre dini, hakkıyle idrak etmediğini göstermektedir. Vaizlerin ödevleri hakkında 583. no.lu açıklamaya göre İsmail Bahçeci Pazar ve Cuma günleri umumi va'zlarından başka asgari haftada iki gün de dini meselelerden bahs ile va'zını verecektir. Eğer şehir halkı Şii ise Şiiler pek alâ cemaate devam ederler ve va'z dinlerler. Ancak bunların mezhebi itikatlarını rencide etmemelidir. Eğer şehir halkı Alevi ise

---

Tartışmaları", **Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu,** Ankara: TDV Yay., 2016, s. 160-161. Sempozyumdan yaklaşık bir sene sonra DİB Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olarak tayin edilecek olan Cenksu Üçer'in, Diyanet'in Ali Yaman'a cevabı mahiyetindeki "müzâkere"si için bkz. Cenksu Üçer, "Müzâkere", **Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu,** Ankara: TDV Yay., 2016, s. 167-184. Aynı sempozyumda *Hüsniye*'nin, "Safevî taraftarları tarafından Anadolu'da kızılbaşlıktan ziyade, Şiîliği yaymak, hatta Anadolu'da yaşayan Alevî ve Bektaşî grupları Şiîleştirmek amacıyla yazıldığı"nı savunan bildiri için bkz. Harun Yıldız, "Hüsniye'de Mezhebî Motifler", **Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu,** Ankara: TDV Yay., 2016, s. 255-276.

> bunlarla bizzat hüsnü muaşeret ederek tedricen onların cehaletlerini izaleye çalışmak ilim ve marifet, birlik, muaşeret ve tesanüt gibi bahislerle bu vatan ve millete elbirliği ile hizmet etmek ve çalışmak fikirlerini işlemek gerektir. Kaymakamlığın "hiç şüphesiz ilçeye vaiz lazımdır" sözü de bu hakikati tebarüz ettirmekte olduğundan eğer orada Alevi ve Şii cemaati varsa vaiz kaymakamla görüşerek ona göre va'zlarını yukarıda gösterilen gayeler dairesinde idare etmelidir. Bu ilçede vaizliğin önemi bulunduğundan bu yolda tebligat yapılmakla beraber vaize 583 sayılı genelgeden bir nüsha gönderilmesi uygundur.
>
> 16/4/947[544]

Belli ki Tuzluca Kaymakamı "fikirde mutabık olma şartı"na uyan bir idari yöneticidir. DİR'ne bağlı personel böyle idari yöneticilerle işbirliği yaparak Şii ve Alevileri rencide etmeden, yavaş yavaş doğru yola sevk edecektir. Nitekim bu hususlar belgede numarası verilen genelgede de belirtilmiştir. 583 sayılı "Müftü ve Vaizlerin Ödevleri Hakkında Gerekli Açıklama" başlıklı genelge 6 Haziran 1945 tarihinde bütün müftülüklere gönderilmiştir. 49 maddelik genelgenin "Ruhî ve Manevî Hastalıklar" ara başlıklı bölümüne, "Ahlâksızlığın ve itikat bozukluğunun da bulaşıcı ve milletleri yok eden müthiş bir hastalık olduğu şüphesizdir" denilerek başlanmıştır. DİR'ne göre, "hırsızlık, yalancılık, müzevirlik, yalan şahitliği, sahtekârlık, dolandırıcılık, vurgunculuk, tefecilik, sarhoşluk, kumarbazlık, ihtikâr, ırz ve namusa ve komşularının mal ve mülküne tecavüz etmek, halkı birbirine düşürmek, kahve köşelerinde tembel tembel oturup dedikodu yapmak" gibi haller "ahlaksızlık hastalığının" başta gelen örneklerindendir.[545] Daha sonra konu "itikadat bozukluğuna" gelir. DİR bu "hastalık" konusunda vaiz ve müftüleri şöyle uyarmıştır:

> Herhangi maksatla olursa olsun Ehli Sünnet mezhebine aykırı fikirlerle halkımızın zihinlerini teşviş edenler, 1300 bu kadar sene evvel eshap arasında vukua gelen hadiseleri ele alarak Şiîlik, Alevîlik ve dervişlik propagandalarına ve böylece millî vahdetin bozulmasına âlet ve sebep olanlar görülür veya işitilirse derhal Başkanlığa haber verilecektir. Önümüzde bu kadar mühim vazifelerimiz varken bunları bırakıp da Osman, Ali, Muaviye, Hasan, Hüseyin, Kerbelâ ve Yezit meselelerile uğraşmak; yahut kendisini halka büyük tanıtmak için bir takım garip meseleler söyliyerek bu suretle mezhepleri takarrür ve teessüs etmiş dört büyük mezhep imamları aleyhinde bulunmak ve böylece ibadet ve diğer meselelerde halkın zihinlerini karıştırmak ve halk arasına nifak sokmak asla câiz değildir. Böylelerine müsaade edilmeyecektir.
>
> Bu noktaya müftülerimizin son derece dikkat etmeleri ve hangi suretle olursa olsun bu yolda hissedecekleri şeyleri derhal makama yazmaları lâzımdır.

[544] **DİB DİYKKD,** 1947, s. 282.
[545] Akseki, **Müftü ve Vaizlerin Ödevleri Hakkında Gerekli Açıklama**, s. 14.

> Halkımızın itikatta Ehli Sünnet mezhebine ve ibadetlerimizde ekseriyetin Hanefî olduğu unutulmamalıdır.[546]

DİR, Şiilik, Alevilik ve dervişliği "bulaşıcı müthiş bir hastalık" olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla "hastalığa" yakalananların tedavi edilmeleri gerektir. Tedavinin ilk aşamasında "hastalık" daha fazla yayılmadan "derhal" DİR'ne haber verilecektir. Diyanet bunun kolay bir mücadele olmayacağının farkındadır. Haber alındıktan sonra "hastalığın" boyutlarının ortaya çıkarılması lazımdır. Bunun için, DİR'nin bakış açısıyla söylersek bu "tefrikacı ve hurafeler silsilesiyle kökleşmiş cehalet" içindeki insanların nerelerde yaşadıklarını ve "hastalığı" kaç kişiye bulaştırdıklarını saptamak gerekecektir. Müşavere Heyeti'nin 29 Mart 1948 tarihli kararı buna yöneliktir.

> T.C. Diyanet İşleri Reisliği
> Müşavere K.
> A: 114
> U: 898
> Hattabi ve Revafıdi, Alevi Şialarından müteşekkil olan köylerde, bu fırkaca imam tanınmış olan kimselere ne suretle vesika verileceğinin bildirilmesine dair Yüksek Başkanlık'tan havale buyurulan Bismil Müftülüğü'nün 6/3/948 tarih ve 21 sayılı yazısı okundu:
> Köylerde imam olacaklar için Köy Kanunu'nun 84 üncü maddesi gereğince ilmihalini, amal-i erbaayi ve kâfi derecede Türkiye coğrafyasını, Türk ve İslam tarihini ve sağlık işlerini bilmek ve okunaklı yazı yazmak lazım olduğundan, imamlık vesikası bu bilgilerde ehliyeti olanlara verilir. Bu hüküm kanunidir, şahıslara ve fırkalara göre değişmez.
> Müftü, Bismil ilçesi çevresinde bulunan Hattabi ve Revafıd, Alevi, Şia gibi fırkalardan, daireye esaslı surette malumat vermelidir. Bunların mahiyet ve şümülü ne olduğunun, nerelerde ne kadar mensupları bulunduğunun bildirilmesi ve gerekli izahat verilmesi lazımdır.[547]

DİR'ne bağlı bir personel olan müftülerin görev ve yetkileri 11 Teşrinisani 1937 tarih ve 7647 numaralı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Nizamname ile saptanmıştır.[548] Oysa bu görev tanımlarının hiçbirinde Sünni olmayan dini toplulukları çeşitli kıstaslara göre fişlemek ve bu konuda DİR'ne bilgi vermek yoktur. Gördüğümüz kadarıyla siyasal iktidarın da Diyanet'ten böyle bir talebi olmamıştır. Söz konusu Şii, Alevi ve Bektaşiler olduğunda Diyanet, kimi

---

[546] **A.g.e.,** s. 15.
[547] **DİB DİYKK**, 1948, s. 269.
[548] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 19, s. 25, 26. DİR başka bir örnekte Dürzi veya Nusayri olduğu söylenen, "tefrikacı" ve halkı "iğfal" eden bir şeyhin propagandasına karşı yeterli önlemi almadığından dolayı Elbistan Müftülüğü'nü uyaracaktır. Bkz. **DİB DİYKK**, 1949, s. 92.

zaman siyasal iktidar ve iktidar odaklarıyla işbirliği içerisinde kimi zaman ise iktidardan direktif almaksızın, bağımsız bir şekilde hareket edebilmiştir. DİR ile Bismil Müftülüğü arasındaki yazışmaları takip edersek, Diyanet'in bu görevi ne kadar önemsediğini daha açık bir biçimde görebiliriz.

> Evvelce gelen tezkerede Hattabi ve Revafıd, Alevi, Şia gibi isimler geçtiği için bu isimlerin menşei, tarikat mı mezhep mi olduğu, mensupları ve şeyh veya dede ocakları olup olmadığı, nasıl bir akide güttükleri ve ne gibi ibadetlerde ve ayinlerde bulunduklarının bildirilmesi istenilmişti. O civar halkının yüzde ikisi de Şeytan'a tapan Yezidilerdir. Bu Yezidilerin orada taptıkları Şeyh Adli türbesi de vardır. Sonra bunların birtakım kitapları da vardır; diğerlerinin ellerinde nefesler ve gizli kitaplar olduğu gibi. Diyanet İşleri Teşkilatı'nın başlıca vazifelerinden biri memleketimizde bulunan bu gibi tarikatların ve mezheplerin mahiyetini öğrenmek ve hiç kimseye sezdirmeden ve fısıltıya meydan vermeden bunların bugünkü hayat şartlarını ve adetlerini, akidelerini ve ayinlerini ve kitaplarını ve hatta şeyhlerini öğrenmektir.[549]

Bu karar bize, DİR'nin en yetkili organı olan Müşavere Heyeti'nin ağzından, kurumun başlıca görevlerinden birinin "Hattabi ve Revafıd, Alevi, Şia ve Yezidiler" gibi dini grupları teferruatlı bir şekilde incelemek ve bunların mensuplarını fişlemek olduğunu gösterir. Belgedeki, işlerin "hiç kimseye sezdirmeden" yapılması vurgusu kanaatimizce iki yönlüdür. DİR'nin müftüler aracılığıyla yaptığı fişlemeleri halka sezdirilmeden yapılmasını istemesi, işin doğası gereği gayet normaldir. Fakat Diyanet yaptığı bu gizli faaliyeti siyasal iktidarın da duymasını istemez. Zira 1950 seçimleri yaklaşıkken DİR'nin Alevilere olan bu tutumu iktidar partisi olan CHP'de rahatsızlık yaratmaya başlamıştır. Konya CHP il yönetimine göre "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın fırsat buldukça hala Sünnîlik ve Alevîlik meselelerini kurcalamakta olması iyi tesirler" yapmamaktadır.[550] CHP içerisinde meseleye Konya il yönetimine benzer bir şekilde yaklaşan başkaları da vardır. Bunlardan biri CHP Seyhan Milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir'dir.[551] Yüreğir, 26 Kasım 1947'de "inkılap ve rejim aleyhinde yapılan neşriyat" hakkındaki önergesinin TBMM'nde tartışılması sırasında, dönemin İslamcı yayınlarını eleştirdikten sonra konuşmasına şöyle devam edecektir:

---

[549] **DİB DİYKK**, 1948, s. 247.

[550] Ömer Akdağ, **Çok Partili Dönemin Başlarında CHP'nin Laiklik Politikası / Konya Örneği 1946-1950,** Konya: Çizgi Kitabevi Yay., 2012, s. 178-179.

[551] Ahmet Remzi Yüreğir, 1892'de Adana doğmuş ve 7 Ekim 1951'de vefat etmiştir. *Yeni Adana* gazetesi sahibi ve başyazarı olan Yüreğir, hayatı boyunca Adana-Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruculuğu, THK, Türk Maarif Cemiyeti ve Seyhan Kızılay başkanlığı ve VIII. dönem CHP Seyhan milletvekilliği görevlerini yerine getirmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 499.

> Bir vesile ile bu neşriyata olan müsamahadan bahsetmiştim. Bilhassa Diyanet İşleri Reisliğinin nazarı dikkatini celbederim. Çünkü bu hususta halen en salahiyetli makam orasıdır. Bu mecmualar arasında ehli sünnetçilik ve ehli gayri sünnetçilik davası da başlamıştır. Hepimiz biliriz, bu memlekette mezhepçilik davası ve mezhep kavgası meselesi bu millete çoğa mal olmuştur. Memleket bu yüzden yıllarca nifak içinde çürümüş ve birlik kuvvetinden kaybetmiştir. Şimdi bu cereyan da alıp yürümüştür. Buna dikkati çekerim. Bilhassa bazı mecmuaları okursak ashabı peygambere küfrettin bilmem şunu, bunu yaptın diye millet arasında mütemadiyen nifak sokmakta ve mezhepçilik davasını ortaya atmaktadırlar.[552]

Yüreğir doğrudan gazete veya dergi adı vermese de, o dönemde tam da eleştirdiği zihniyette yayın yapan bir dergi vardır: *Ehli Sünnet*. Peki Yüreğir'in üstü kapalı olarak inkılap ve rejim aleyhindeki yayınlara müsamaha göstermekle eleştirdiği DİR, acaba söz konusu yayınlardan *Ehli Sünnet* hakkında ne düşünmektedir. Bunu anlamak için 25 Aralık 1947 tarihli belgeye bakmakta yarar vardır.

> T.C. Diyanet İşleri Reisliği
> Müşavere K.
> A: 348
> U: 2803
> Ehlisünnet gazetesi tarafından verilen ve bu gazetenin Şark vilayetlerinde çoğalmakta bulunan Alevilerin köylerine alınması için makamdan dış bakanlığına yazılmasını isteyen 15/10/947 tarihli dilekçe okundu:
> Bu gazete Alevi aleyhtarlığı ile şöhret aldığı için ilgili köy odalarına gönderilse de beklenilen fayda temin edilemez. Ancak bu gazete memleket için faydalı hizmetler ifa etmekte olduğundan 21, 22, 23, 24, 25, 26 ncı sayılarından yüzer adedinin dairemiz tarafından satın alınarak müftülüklere birer nüsha gönderilmesi uygundur.
> Keyfiyetin yüksek başkanlığa arzına karar verildi.[553]

Görüldüğü gibi DİR, yayın ve kontrolden sorumlu en önemli birimi Müşavere Heyeti'nin ifadesiyle "Alevi aleyhtarlığı ile şöhret" edinmiş bir dergiye müsamaha göstermenin çok ötesinde açıkça destelemektedir. *Ehli Sünnet* dergisinin bu şöhretinin gerçeği yansıtıp yansıtmadığına bakmak için derginin sayfalarında gezinmemiz gerekir. *Ehli Sünnet* dergisinin sahibi, başyazarı ve derginin önemli bir bölümünü teşkil eden imzasız makalelerin yazarı Abdurrahim Zapsu'dur.[554] Zapsu

---

[552] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 11. Birleşim, (26.11.1947), s. 209.
[553] **DİB DİYKKD**, 1947, s. 143.
[554] Abdürrahim Zapsu, 1890'da Van Başkale'de doğmuş ve 1958 yılında vefat etmiştir. Yazarlık hayatına Türkçe ve Kürtçe yayın yapan *Jin* dergisinde başlayan Zapsu, gençlik yıllarında Kürt Talebe Hevi (Ümit) Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Bir süre Mal Müdürlüğü'nde memurluk yapan Zapsu 1947'de *Ehli Sünnet* dergisini çıkartmaya başlamış, 1949'da da Necip Fazıl Kısakürek'in öncülüğünde kurulan Büyük Doğu Cemiyeti'nin kurucu üyeliği ve genel sekreterliği görevlerini

dergisinin 14 Kasım 1947 tarihli yirminci sayısındaki "İslamiyetin esaslarını kemiren Alevîliğin yeşil alevleri" başlıklı makalesinde, "İranlı kardeşlerimiz her ne kadar (Şi'î) vasfını almakta iseler de (Ehli dalâl) olan Alevîlerden değillerdir" dedikten sonra, Şiiliğin başlıca üç kolu bulunduğunu, Alevilerin "Şiayi galiye" koluna mensup olduklarını, ki bu kolun İslam dinini yıkmak için İslam haricinde oluşturulmuş gizli bir teşkilat olduğunu söylemiştir.[555] Zapsu'nun "Batıniye Mezhebi" başlıklı makalesinde Aleviliğe ait fikirlerini temellendirdiğini görürüz. Zapsu makalesinin sonunda "Müslüman evladı"na seslenerek, onları Aleviliğe karşı uyarmayı da ihmal etmemiştir. Zapsu'nun makalesinin ilgili yerleri şöyledir:

> ...Mecusîlerin kurduğu fırkadır ki isimlerine Alevî derler. Bu Alevî kelimesi [Hazreti Ali'ye] mensup demek değildir. Ateş [Alevîne] mensup demektir ki asıl Mecusî mukabilidir. Halkı en evvel isimleriyle aldatırlar. Ondan sonra altıncı derecedeki (mükellefler) faaliyete geçer, halkı imandan çıkarırlar (daimi mezun) götürürler...
> Yedinci mertebesi halidir:
> İslâmın emrettiği bütün emirlerden kurtulmak; sen artık kâmil bir adam oldun, senin üzerinde ne namaz, ne oruç ve ne de herhangi bir teklif yoktur diye İslâm ahkâmından tamamiyle ayırmak.
> İşte bu yedinci mertebeyi bulduktan sonra (selh) mertebesine varır ki (selh) bir koyun nasıl yüzülürse o adam da bütün İslâm esaslarından soyulur...
> İslâmiyetin imanına musallat olan en müthiş belâlar bunlardan gelir.
> Ey Müslüman evlâdı!
> Bu mezhebin halen taraftarları vardır, her tarafta faaliyettedirler. Sizi ibadetten soğuturlar. Yalandan (Ehli Beyt muhabbetini) aşılarlar. Fakat gayeleri Ehli Beyt değildir. Gayeleri İslâmiyeti yıkmaktır.
> Size tefsirden bahsederler; gayeleri İslâm ahkâmını öğretmek değildir. Gayeleri Kur'an'ı yanlış tefsir etmek, sizi dalâlete sokmaktır.
> Size ilimden ve akıldan fazla hissiyat telkin ederler. Birçok kimseleri nazarlarınızda hain gösterirler, Esahabı Rasulallah'a lânet ettirirler, ciddi bir İslâm olayım derken (kızıl) bir dinsiz olursun.
> Aklını başına al; aldanma, namazını kıl, bir ilmihal al, dinini ondan öğren, ibadetine o yolda devam et, imanına yazıktır.
> Cenabı Hak cümlemizi bu gibi aldatıcılardan muhafaza etsin.[556]

Görüldüğü gibi *Ehli Sünnet* dergisi "Alevi aleyhtarlığı şöhreti"ni boşuna almamıştır. İşte bu içerikteki dergiyle Diyanet'in teşrik-i mesaisi sadece derginin müftülüklere gönderilmesiyle sınırlı değildir. DİR, *Ehli Sünnet*'in sahibi Abdurrahman Zapsu'nun, dergisinin "dini terbiye bakımından orduya faydalı

üstlenmiştir. Bkz. Mustafa Uzun, "Zapsu, Abdürrahim", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 44, Ankara, 2013, s. 127.

[555] Abdurrahim Zapsu, "İslamiyetin Esaslarını Kemiren Alevîliğin Yeşil Alevleri", **Ehli Sünnet**, No: 20, 14 Kasım 1947, s. 3.

[556] Abdurrahim Zapsu, "Batıniye Mezhebi", **Ehli Sünnet**, No: 26, 26 Aralık 1947, s. 2.

olacağından askeri birlik kütüphanelerine" ve "dini terbiye bakımından vatan yavrularına faydalı olabileceğinden Milli Eğitim Bakanlığı mektep kütüphanelerine" gönderilmesi talebini uygun bularak derginin ilk on bir nüshasını Savunma ve Milli Eğitim Bakanlıklarına gönderecektir.[557] Gerçi DİR'nin dergiye bundan farklı bakması beklenebilecek bir husus değildir. Zira Diyanet ile *Ehli Sünnet*'in Alevilere bakışı arasında herhangi bir fark yoktur. Dahası derginin yazarlarından biri bizzat dönemin Diyanet İşleri Reisi olan Ahmet Hamdi Akseki'dir.[558]

Bu bölümde ele aldığımız örnek belgelerde görüldüğü üzere söz konusu "Şii-Alevi propagandası" olduğunda DİR ile BYUM son derece uyumlu bir şekilde çalışabilmişlerdir. Fakat BYUM'nün görevi, "propaganda" sadece Şii-Alevi kaynaklı olduğunda engellemek değil, genel olarak "din propagandası"nın engellenmesi üzerine kurulmuştur. Tam bu noktada iki kurum arasındaki uyum bozulacaktır.

DİR, BYUM ve Emniyet Umum Müdürlüğü'nün "din propagandası" algısı

BYUM, M. Şakir tarafından yazılıp 1944 yılında bastırılmış olan *Tam Namaz Hocası ve Namaz Sureleri ve Duaları 54 Farz* adlı kitabın DİR'nce incelenmesini ister. Diyanet kitapta bazı teknik hatalar olduğunu, bu hataların kitabın ehli tarafından yazılmadığını gösterdiğini, hatta "dini mevzudan istismar gayesi güdüldüğü"nün anlaşıldığını belirtmiştir. Buna rağmen Müşavere Heyeti raporunu şu şekilde bitirecektir: "Eserde bazı yanlışlar olmakla beraber yayınında mahzur olmadığı ve yanlışlar için İstanbul Müftülüğü'ne yazılması uygundur."[559] Bundan sonra yaşananlar gerek "din propagandası" kavramının devletin içindeki çeşitli teşkilatlarca nasıl farklı anlaşıldığını, gerek DİR'nin devlete bağlı diğer teşkilatlar arasındaki konumunu göstermesi açısından çarpıcı niteliktedir. BYUM, DİR'nin *Tam Namaz Hocası ve Namaz Sureleri ve Duaları 54 Farz* adlı kitap hakkındaki söz konusu raporunu tasvip etmemiştir. Konu Emniyet Umum Müdürlüğü'ne de (EUM) de aksettirilmiş ve kitabı inceledikten sonra onlar da BYUM ile aynı görüşe sahip olmuşlardır. Elimizde BYUM ve/veya EUM'nün DİR'ne gönderdiği resmi yazı yoktur. Bu bağlamda, söz konusu yazılarda nasıl bir dil kullanıldığını tam olarak

[557] **DİB DİYKKD**, 1947, s. 189-190.
[558] A. Hamdi Akseki'nin dergideki yazısı için bkz. Ahmed Hamdi Akseki, "14 Asır Evvel Doğan Güneş", **Ehli Sünnet,** No: 75, 1 Ocak 1950, s. 4-10.
[559] **DİB DİYKKD**, 1945-A, s. 71-72.

tespit edemedik. Fakat Müşavere Heyeti'nin aynı kitap üzerine olan ikinci raporunu barındıran belge bize bu konuda önemli ipuçları sunmaktadır.

> T.C. Diyanet İşleri Reisliği
> Müşavere Kurulu
> A / U: 831
> K 156
> M. Şakir tarafından yazılan ve Bozkurt Basımevi tarafından yayınlanan (*Tam Namaz Hocası*) adlı Diyanet Başkanlığı'nca zararsız mütalaa edildiği bunun aksine olarak Matbuat Umum Müdürlüğü'nce zararlı olduğu kanaati bulunduğundan eser bir kere de Emniyet Umum Müdürlüğü'ne gönderildiği ve Emniyet Umum Müdürlüğü'nce sureti ilişik 12/6/945 tarihli yazısında esaslı bir incelemeye tabi tutularak eserin zararlı olduğu kuvvetli delillere dayanılarak bildirilmekle Emniyet ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nce nokta-i nazarda iştirak hasıl olduğundan adı geçen yazının tetkikiyle mütalaalarımızın bildirilmesine dair Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nün 20/6/945 sayılı yazısı okundu:
> Kurulumuzun 18/4/945 günlü kararında bu eserin içinde birçok karışıklıklar ve ayrıca yanlışlar bulunduğu gösterilmiş ve eserin içine konunun ciddiyetiyle telif edilemeyen reklamlar karıştırıldığı ifade edilmiş ve neticede mezkur yanlışlıklar, bu kitabın ehil bir zat tarafından yazılmadığını gösterdiği ve dini konudan istismar gayesi güdüldüğü bildirilmiş ve ancak bu esbap eserin zararlı olmasına kanun mesnet olamayacağından kurulumuz eserin yayımını men etmek mesuliyetini üzerine almamıştır.
> Emniyet Umum Müdürlüğü'nün gösterdiği (saf yürekli müminler seçilir onunla istişare edilip dünya işleri doğrulur) sözünün siyakından kurulumuzca sırf ahlakî manada teavün ve istişare manası çıkarılmış ve rejim aleyhine bir tez ve laisizme aykırılık tasavvur edilememiştir.
> Hayz ve nifas bahsinde yazılan şeyler, dini meselelerden ibaret, bir doktorun kadın hususiyetlerini teşrihi kabilinden bulunmuş kanunen yüz kızartıcı mahiyette görülememiştir.
> Namaz bahsindeki Allahü ekber tabirinin, Fatiha'nın ve diğer surelerin Türkçe okunmasına gelince bu babta bir kanun ve yüksek bir emir yoktur. Bir devlet meselesi olan bu işe müdahale salahiyetimizin fevkindedir. Her işte salahiyet ve ehliyet gerektir.
> Alakadarlara bildirilmesi dileğiyle keyfiyetin Yüksek Başkanlık makamına arzına karar verildi.
>
> 26/6/945[560]

BYUM ile EUM "kuvvetli delillere dayanarak" kitabın rejim ve laiklik karşıtı olduğuna hükmetmişlerdir. Oysa DİR böyle düşünmemektedir. Ortada bu konuyla ilgili yasal bir soruşturma yoktur. Adı geçen üç kurumun devlet mekanizması içindeki konumları arasında hiyerarşik bir ilişkiden de söz edilemez. Fakat görüldüğü gibi BYUM ile EUM, DİR'den sanki aralarında hiyerarşik bir ilişki varmışçasına hesap sorabilmektedir. Dahası Diyanet bu hesap sorma şeklinde tezahür eden ilişki

[560] **DİB DİYKKD**, 1945-A, s. 65-66.

biçimine itiraz etmemiş ve savunma pozisyonuna geçerek, hiyerarşik bağının olmadığı bu iki kuruma kitap ile ilgili düşüncelerinden ötürü hesap vermiştir. Görüldüğü gibi DİR meseleyi yasal zeminde ele almış ve iki çeşit savunma yapmıştır. İlk olarak rejim aleyhtarlığı ile yüz kızartıcı mahiyetteki yazıların kanunen suç teşkil ettiğini bildiklerini, fakat kendilerinin bu kitaptan buna istinaden herhangi bir şey göremediklerini belirtmişlerdir. Daha sonra tekbirin, Fatiha ve diğer surelerin Türkçe okunması meselesindeki yasal boşluğa ve böyle bir düzenleme yapılacaksa bunun da bir devlet meselesi olduğuna işaret etmişlerdir. Farklı alanlarda gördüğümüz ve göreceğimiz pek çok örnekte olduğu gibi DİR, kendisi gibi devletin içerisinde yer alan ve hiyerarşik bir ilişkisi olmadığı diğer iktidar odakları karşısında hep savunma pozisyonu alarak hesap vermek zorunda kalmıştır. Tabii bunda siyasal iktidarın neredeyse bütün örneklerde Diyanet harici devlet kurumlarının yanında yer almasının payı inkar edilemez. Bu tartışma özelinde siyasal iktidarın nasıl konum aldığını göreceğimiz belgelere erişemedik. Ama Eşref Edip'in *Çocuklarımıza Din Okuma Kitabı* adlı eserinin başına gelenlere bakarsak siyasal iktidarın benzer bir durumda nasıl bir tepki vermiş olduğunu görebiliriz.

> T.C. Diyanet İşleri Reisliği
> Müşavere Kurulu
> Sayı: 143
> K: 42
> Eşref Edip tarafından yazılan ve İstanbul'da Asarı İlmiye Kütüphanesi'nce yayınlanan "Çocuklarımıza Din Okuma Kitabı" adlı eserin birinci cildinin incelenmesine dair Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nün 23/1/945 tarihli ve 424/491 sayılı yazısı okundu:
> 8-9 yaşındaki çocuklara göre yazılan 1944 İbrahim Horoz Basımevi'nde basılan işbu kitabın yayımında mahzur olmadığı ve keyfiyetin gereklilere bildirilmesinin uygun olacağı tezekkür kılındı.
>
> 15/2/945[561]

DİR'nin bu kararından BYUM yine memnun olmamış olacak ki, 3 Mart 1945 tarihinde iki farklı kitapla birlikte Eşref Edip'in söz konusu kitabının incelenmesini bir kez daha talep etmiştir. Müşavere Heyeti'nin 12 Nisan 1945 tarihli yeni raporunda "münderecatı itibarile yayımında dini mahzur yoktur" denmiştir.[562] Heyet kendini garantiye almak istercesine bu defa meseleyi doğrudan kendine mahsus olan alana çekerek, mahzur olmadığını "dini" terimiyle ifade etmiştir. Yani "kanuni bir mahzur olabilir, biz bunu bilemeyiz, o bizim alanımız değil" demeye getirmiştir. Bu

[561] **DİB DİYKKD**, 1945-A, s. 88.
[562] **DİB DİYKKD**, 1945-A, s. 80.

iki kurum arasındaki yazışmalar bu şekilde devam ederken siyasal iktidar kararını verecektir. İktidar DİR'nin kitap hakkındaki ikinci mütalaasını duyma gereği bile duymadan, Edip'in kitabının "okul kitabı sanılabilecek bir şekil verilmiş olmasından dolayı" dağıtımının yasaklanmasına ve mevcutlarının toplattırılmasına karar vermiştir.[563] Dönem iktidarının yayınların kontrolü konusunda ne kadar ince eleyip sık dokuduğuna ve meseleyi hangi boyutlara taşıdığına dair bulabildiğimiz en çarpıcı örnek ise *İman ve Akaid* adlı kitabın başına gelenlerdir.

Kırklareli Ziraat Müdürü Lütfü Aygün, kaleme aldığı *İman ve Akaid* adlı eser "batıl itikat telakki edici olduğu" gerekçesiyle topallattırılınca konunun üzerine gitmiş ve Başbakanlığa dava açmıştır. Aygün dava gerekçesinde kitabını "İslâmiyet hakkındaki yanlış telakkileri silmek ve İslâmiyet'in esaslarını asrın alabileceği lisanda ve ilmî bir şekilde anlatabilmek, genç nesli ruhî ve ahlâkî sahada yükseltmek maksadile" yazdığını söylemiş ve *İman ve Akaid* adlı bu eserin "Asrilere İman namı altında bundan 5, 6 sene evvel Diyanet İşleri Müşavere Heyetince tetkik ve 16/5/926 tarihli ve 30 sayılı mazbata ile kabul ve hukukçular tarafından tetkik edildikten sonra neşredildiği"ni eklemiştir. Dahası *İman ve Akaid* adlı toplattırılan eseri dahi "Adliye Vekaletince tetkik edilerek Kırklareli Cumhuriyet Müddeiumumiliğine takibatı mucib bir cihet görülmediği" yazılmıştır. Bu şartlar altında Aygün şunları talep etmiştir:

> ...Heyet-i Vekile'nin batıl noktaların neden ibaret olduğunu tevsik etmesi icap edeceğinden, hakkındaki Vekâlet emri muamelesi idarî ve siyasî veya inzibatî bir zaruret neticesi tatbik edilmediğinden bahsile Vekâlet emri muamelenin iptali muvacehesinde devletin siyasetine muhalif hareket etmek gibi bir su'i zan altında kaldığından vazifesine iadesi ve bilâ lüzum vekâlet emrine alındığından yarı maaşının, ziyaa uğratılan tekaütlük ve terfi haklarının, tehlikeye atılan istikbalinin müsadere edilen kitaplarının karşılık olmak üzere, Vekiller Heyeti'nden en aşağı 5.000 Lira tazminat alınması hususunda karar itası talebinden ibarettir.[564]

Yani Aygün'ün yazdığı kitap toplattırılmakla kalmamış, bu kitap sebebiyle Aygün görevinden de olmuştur. Tahmin edilebileceği üzere "Başvekâletin hasım gösterilmesi[nin] yerinde olmadığı"nın vurgulandığı kararda Aygün'ün talepleri kabul edilmemiştir.[565] Aygün birçok farklı devlet kurumu ve DİR'den onay almasına

[563] **BCA BKKK,** 30 18 1 2 / 107 103 13. Bkz. EK 79.
[564] **BCA BMGMK,** 30 10 / 86 568 11. Belgenin tamamı için bkz. EK 80-A ve 80-B.
[565] **BCA BMGMK,** 30 10 / 86 568 11.

rağmen kitabının toplattırılmasını önleyememiştir. Bu meselenin sadece dava ile ilgili olan kısmıdır. Kitabın çeşitli devlet kurumlarınca nasıl algılandığı ve bu bağlamda ne gibi tedbirlerin alındığını anlayabilmemiz için CHP Arşivine bakmamız gerekir. Bu çerçevede Kırklareli Valiliği'nin 12 Teşrinisani 1939 tarihinde CHP Genel Sekreteri Fikri Tuzer'e[566] şu yazıyı gönderdiğini görürüz:

> Vilâyet Ziraat Müdürü Hakkında.
> Kırklareli Ziraat Müdürü Lütfi Aygün, iki sene kadar evvel İstanbul Fidanlık asistanlığından Vilâyetimize tayin edilmiştir. İstanbul doğumlu, 50-55 yaşlarında olan bu adam, Arapça ve Fransızcayı mükemmel bilir, sofu bir şahıs olup beş vakit namaz kılmakta, oruç tutmaktadır. Bir fenalığı görülmemiştir. Kendisinin Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından olduğunu söylemiştir. Mevzuu bahis kitaptan iki ay evvel Kırklareli Yelişyurt Matbaası'nda 500 adet bastırdığı haber alınarak elde edilen bir adedi berayı tetkik 5.9.939 tarih ve Em. 222 sayılı yazımızla Dahiliye Vekâleti yüce katına sunulmuştur. Matbuat Umum Müdürlüğü dilile yüce Vekâletten gelen 3.11.939 gün ve 4530/2507/33/A/7 numaralı emirde; bu kitapların toplanması buyrulmuş olduğundan incelenmeye başlanmış ve kendi elinde 49 adet bulunarak alınmıştır.[567]

Yazı, kitabın yazar tarafından bakanlara, milletvekillerine, muhtelif valiliklere, Halkevlerine, İstanbul'daki kitapçılara ve halka gönderildiği veya satıldığı bilgisini vererek devam eder. Vali İhsan Aksoy vilayet bünyesinde, yazar Lütfi Aygün'ün evinde buldukları 49 adetten başka kitap bulurlarsa onları da toplayacağını belirtmiş ve "kitapların gönderildiği yerlere ait liste ile elde edilecek kitaplar"ın emre karşılık gönderileceğini eklemiştir. Bundan sonra çeşitli illerin Halkevleri, CHP Genel Sekreterliği, Kırklareli Emniyet Amirliği, Ziraat Vekaleti, Trakya Umumi Müfettişliği, Dahiliye Vekaleti gibi devlet kurumları arasında söz konusu kitaba dair birçok yazışma gerçekleşecektir. Bu yazışmalar içerisinde *İman ve Akaid* adlı kitabın "baştanbaşa bir safsata" olduğu "bir sürü geri fikir ve kanaatler" barındırdığı ve dahası bunları halka telkin ettiği gibi fikirleri bulmak mümkündür. Hatta CHP Genel Sekreteri Fikri Tüzel, dönemin Dahiliye Vekili Faik Öztrak'a[568] gönderdiği bir yazıda, Kırklareli Valiliği'nden kitap ve yazarı hakkında malumat istenilmişse de,

---

[566] Ahmet Fikri Tuzer, 1877'de Bulgaristan Şumnu'da doğmuş ve 16 Ağustos 1942 tarihinde vefat etmiştir. Askeri ve sivil doktorluk, Sıhhiye Vekâleti sosyal yardım müdürlüğü ve müsteşarlığı, milletvekilliği ve Dahiliye vekilliği gibi görevlerde bulunmuştur. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 324.

[567] **BCA CHPK,** 490 1 / 855 375 1. Yazının tamamı için bkz. EK 81-A ve 81-B.

[568] 1882'de Malkara'da doğan Faik Öztrak, hayatı boyunca kaymakamlık, mutasarrıflık, milletvekilliği, TBMM başkanvekilliği gibi görevlerde bulunmuştur. XII. Hükümet döneminde Dahiliye Vekili de olan Öztark, 30 Mayıs 1951'de vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 502.

"Yüksek Vekâletlerince bu işin daha esaslı bir şekilde ve daha yakından tetkik ve takip buyurulmasını çok lüzumlu ve yerinde görüyorum" diyerek meselenin kendileri için ne kadar önem arz ettiğini bildirmiştir.[569] Sanıyoruz ki, Lüftü Aygün kitabının devlet kurumlarını bu çapta meşgul ettiğini ve işin nerelere kadar gittiğini bilebilseydi bahsettiğimiz davayı açmazdı. Biz tekrar konumuz olan DİR'nin kontrol faaliyetlerine geri dönersek, Aygün'ün kitabı bağlamında Diyanet'in mevzunun neresinde olduğunu sorarak işe başlayabiliriz. Aygün dava gerekçesinde DİR'nin kitabının *Asrilere İman* adlı bir önceki versiyonunu 16 Mayıs 1926 tarihinde incelediğini ve olumlu görüş bildirdiğini söylemiştir. Belli ki yazar Diyanet'e kendi müracaat etmiş ve basılabileceğine dair olan kararı elde etmiştir. Aygün'ün *İman ve Akaid* adını verdiği bu yeni kitap eskisinin aynısıdır. Bu bağlamda Aygün, bu yeni kitap için yeniden DİR'ne başvurma gereği duymamıştır. Yalnız başvurma gereği duymayan sırf Aygün değildir. Görebildiğimiz kadarıyla siyasal iktidar ve/veya hiçbir iktidar odağı böylesi önem atfedilen bir kitap konusunda DİR'ne başvurma gereği duymamıştır. Örneklere baktığımızda bu başvuru gerçekleşmiş olsa bile, mahiyetinin 1926 yılındaki olumlu rapordan dolayı daha çok bir hesap sorma şeklinde olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Aygün'ün kitabı özelinde olmasa bile aynı tarihte başka bir kitap özelinde Müşavere Heyeti'nce alınan 22 Eylül 1939 tarihli karar yaptığımız tahmini destekler niteliktedir.

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	22/9/939	22/9/939	(İmza var)	

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
1148		Karar 582	3

Karar: Yozgat Kitapsarayı Müdürü Osman Nurioğlu tarafından telif olunup Mushafları Tetkik Heyeti'nce tetkik edilen *Yeni Tecvid* ve İstanbul Müftülüğü'nün muhavvel tahrirat ve merbutatı mütalaa olundu:

Heyeti müşarünileyha tarafından tertib edilen merbut iki liste mucebince tashih ve ikmali nevakıs edildikten sonra mezkûr eseri tab hususunda sahibinin muhayyer bulunduğunun ancak tabı takdirinde eserin üzerine (Diyanet Riyasetinin tasdıkini havidir) ibaresi konulmaması lüzumunun Yozgat Müftülüğü vasıtasıla eser sahibine tefhimi muvafık olacağı tezekkür kılındı.

Diyanet İşleri Reis Muavini[570]

[569] **BCA CHPK,** 490 1 / 855 375 1. Yazının tamamı için bkz. EK 82.
[570] **DİB DİYKKD**, 1939-A, s. 296.

Diğer bölümlerde birçok örneğini gördüğümüz ve göreceğimiz gibi devlet mekanizması içerisinde yer alan DİR devlete karşı kendini garanti altına alma gereği duymuştur. Çünkü "Alevi-Şii propagandası" gibi siyasal iktidar ve iktidar odaklarıyla ortaklaşılabilen alanlar haricinde, DİR'nin dini yayın kontrol faaliyetleri aynı zamanda bir kurum olarak Diyanet'in kontrol edildiği, sınavdan geçirildiği ve hesap sorulduğu bir alandır. Bu bağlamda, DİR erken Cumhuriyet dönemi iktidarına karşı çeşitli savunma mekanizmalarını geliştirmek zorunda kalacaktır. Bu konudaki diğer bir örnek için, Diyanet'in 15 Mayıs 1946 tarihinde müftülüklere yolladığı tamime bakılabilir. 431 sayılı tamimde "son günlerde yayınlanan bir eserde taşkın bir lisan ile idarei kelâm edilmiş ve bu gibi hallerin faydasından çok ziyanı olacağı derbiş kılınmış olduğundan badema müftü, dersiam, müsevvit ve diğer memurlarımız tarafından yazılacak eserlerin" Reislik tarafından görülmeden basılmaması ilgililere duyurulacaktır.[571]

DİR'nin kontrol faaliyetlerine dair olan arşiv taramalarımızda, dönemin ruhuna ayak uydurma adına bir tür otosansürün uygulanmaya koyulduğu örnekleri de bulmak mümkündür. Bu konudaki en ilginç örnek, 1943 yılında Basri Çantay tarafından tercüme edilmekte olan *Huccetullahi'l-Baliga* adlı eserin DİR'nde yol açtığı tartışmalardır. Çantay'ın tercümesinin birinci, ikinci ve üçüncü müsvedde defterleri Müşavere Heyeti tarafından incelenmiş ve bazı teknik ve ilmi eleştiriler haricinde çok başarılı bulunmuştur. Buraya kadar her şey normaldir. Fakat dönemin DİR Yazı İşleri Müdürü Hasan Fehmi Gökalp[572], Reislik tarafından Çantay'a sipariş edilen tercümeye ait vaktiyle yapılan mukavelenin "idari ve ilmi bakımdan eksik olduğunu" ve muhakkak ilmi bir şartnamesinin bulunması gerektiğini belirttikten sonra, eleştirilerini şöyle sürdürecektir:

> Usulüfürûda, Hikmet ve Felsefe'de mütehassıs bir kimse tarafından yapılabileceği cihetle -merhum- Müderris Hamdi Yazır'a verilmesi uygun olacağı hakkında Makama yazılmış bulunan 13.9.940 tarihli bir müzakerede imzam bulunması itibarile sırası gelmişken düşüncelerimi arz etmeyi gerekli ve haklı görüyorum: İlmi şartname hazırlanırken önce bu eserin fihristi gözden geçirilmeli, bugünün yükseldiği ilim ve idare durumumuza önemle itibar ve

[571] **BCA DİBK,** 51 / 4 30 16. Bkz. EK 83.
[572] Hasan Fehmi Gökalp, 1897'de doğmuş ve 15 Aralık 1948 tarihinde vefat etmiştir. Birçok bölgede tabiplik yapan Gökalp, 27 Haziran 1940'da DİR sicil mümeyyizliği görevine getirilmiştir. Daha sonra Zat İşleri Müdürü ve Müşavere Heyeti Azası da olan Gökalp, 7 Aralık 1948 tarihinde Sinop Memleket Hastanesi dahiliye mütehassıslığına tayin edilince Diyanet'ten ayrılmıştır. Bkz. **Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü I**, s. 76.

> ruhlarımıza işleyen inkılapçı rejimimize layık olduğu mertebe saygı gösterilerek bazı bahislerin tamamı, bazılarının da bir kısmı olsun mutlaka çıkarılmalıdır. Herhangi bir sebeple bu düşüncelerim yerinde görülmese bile çıkarılması gereken bahislerin tercümesine, ilim seviyeleri kafi mertebede olanlar muhtaç olmadıktan başka, eserin tamamı en aşağı 100 forma tutabileceğinden bin sayı basıldığı takdirde 100 toptan fazla kağıtla 6-7 bin lira basım, 1000 lira tashih ve 3000 lira kadar da tercüme ücreti olmak üzere ceman 13-14 bin lira para sarf edilebileceğinden hem bütçemizin azlığını hem de hazinenin zararını hesaba katarak neşredeceğimiz eserleri bundan sonra gereği gibi mutlaka kısaltmak zorunda olduğumuzu kesin olarak söylerim.[573]

Hasan Fehmi Gökalp'in bu çıkışından sonra neler yaşandığına dair başka bir belge bulamadık. Ama sonuç itibariyle kitap DİR yayınları arasında hiçbir zaman yer almamıştır.[574] Acaba ekonomik sebeplerle mi kitabın basılmasından vaz geçilmiştir; yoksa ruhlara işleyen inkılapçı rejime layık olduğu mertebede saygı göstermek için mi? Bu sorunun yanıtını bilemiyoruz. Fakat kesin olarak bildiğimiz bir şey varsa, o da DİR'nin dönemin ruhundan ve bu ruhun yansıması olarak şekillenen uygulamalardan kendini sakınmak istemesi sonucu bir takım tedbirler aldığıdır. Otosansür de bu tedbirlerden biridir.

DİR'nin Hanefilik dışındaki diğer Ehl-i Sünnet mezhepleri yayınlarına bakışı / DİR ve Şafiiler

DİR'nin Hanefilik dışındaki diğer Ehl-i Sünnet mezheplerine ve yayınlarına bakışını bütünsel olarak açımlamamıza olanak sağlayacak belgeler elimizde mevcut değildir. Bununla birlikte Diyanet'in Şafii mezhebi ve yayınlarına bakışını anlamamıza yardımcı olacak yeterli kaynağımız vardır. Bu nedenle bölüm sadece Şafiiler ve yayınları temelinde oluşturulmuştur.

DİR'nin Şafii mezhebine nasıl baktığını anlamımıza yardımcı olacak ilk belge Müşavere Heyeti'nin 14 Ekim 1940 tarihli kararıdır. Karar, Malatya Müftülüğü'nün ilde Şafii cemaati çok olduğundan teravih namazında "cemaatten mahrum kalmamak için Hanefi imamın sureler başındaki besmeleleri cehren okumasında beis olup olmadığını" sorması üzerine alınmıştır. Müşavere Heyeti'nin kararı şu şekildedir:

---

[573] **DİB DİYKKD,** 1943, s. 28-29.

[574] Kitap Türkçe'ye ancak 1994 yılında çevrilecektir. Önsözünü kaleme alan Hayrettin Karaman, kitabın daha önce de tercüme edilmek istendiğini, fakat Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay'ın teşebbüslerinin yarım kaldığını belirtmiştir. Bkz. Şâh Veliyyullah Ed-Dihlevî, **Hüccetullâhi'l-Bâliğa,** Çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yay., 1994, s. XI.

> Cemaatin imama tabi olması zaruri olduğu ve Hanefi'nin Şafii'ye, Şafii'nin Hanefi'ye iktidasının sıhhatinde şüphe bulunmadığı cihetle teklifinizin yerinde olmadığı ve bu gibi meselelere kütübü fıkhiyeye müracaatla cevap ita ve cemaati tenvir etmeniz lüzumu tezekkür kılındı.[575]

Tabii dini/mezhepsel meseleleri tezimizin alanı, konusu ve sorunsalı çerçevesinde ele almasak da, DİR'nin Hanefilik dışındaki Ehl-i Sünnet mezheplerine bakışını ve buna bağlı olarak yayın kontrol faaliyetleri çerçevesinde verilen kararları anlayabilmemiz için Diyanet'in farklı mezheplerdeki benzer sorunları nasıl çözdüğü üzerinde durmamız gerekir. Bu bağlamda, Yalova'nın Güney Köyü'nden Müderris Hasan Ulubay imzasıyla DİR'ne gönderilen dilekçeye Müşavere Heyeti'nin yanıtı bize yol gösterici olacaktır.

> Hanefi'nin Şafii'ye ve Şafii'nin Hanefi'ye iktidası caiz ise de muktedinin iltizam ettiği mezhepte namazın cevazına münafi bir halin imamda bulunmaması şarttır.
> Bunula beraber Yalova'da Güney Köyü'nün ekseri ahalisi Hanefi olduğu halde mezhebi Şafii olan imamın ne suretle tayin olunduğunun ve çoğunluğun halleri ne için nazara alınmayıp dedikoduya sebebiyet verildiğinin Yalova Müftülüğü'nden sorulması muvafık olacağı mütalasiyle keyfiyetin Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.
>
> 12/10/950[576]

Belli ki Güney Köyü'ndeki Şafii imamın namazları kendi mezhebi doğrultusunda kıldırması Hanefi olan cemaati rahatsız etmiş ve durum DİR'ne iletilmiştir. Görüldüğü gibi Diyanet'in cevabının ilk bölümü bir önce verdiğimiz örnekteki gibidir: "Hanefi, Şafii'ye ve Şafii de, Hanefi'ye uyacak". Malatya'daki örnekte cemaatin çoğu Şafii mezhebindeyken yanıt burada sonlandırılmıştır. Halbuki Güney Köyü'ndeki benzer bir örnekte yanıt burada sonlandırılmamış, durumun dedikoduya sebebiyet vermesinden dolayı Yalova Müftülüğü'nden hesap sorulmasına karar verilmiştir. Niye çoğunluk Hanefiyken Şafii bir imam tercih edilmiştir? Kanaatimizce DİR'nin bu kapsamda Yalova Müftülüğü'nden hesap sorması doğal karşılanmalıdır; tabii benzer bir durumda Şafii çoğunluğu olan bir cemaati de aynı şekilde gözetmek kaydıyla! Benzer konulardaki bu tutum farklılığı, Diyanet'in Hanefi dışında diğer Ehl-i Sünnet mezheplerine bakışını özetler niteliktedir. Bu bağlamda, çalışmamızın sınırı olan 1950'ye kadar DİR için temel olanın Hanefi mezhebi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diyanet'in Şafii mezhebine göre yazılmış yayınlara bakışı da, özetlemeye çalıştığımız Şafiiliğe genel

[575] **DİB DİYKKD,** 1940, s. 148.
[576] **DİB DİYKKD,** 1950, s. 27.

bakışının bir yansıması şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin DİR, 1949'da İstanbul Fırat Matbaası'ndan bastırılan Abdurrahim Zapsu'nun kaleme aldığı *Şafi'i İlmihali* adlı eseri genel olarak "faydalı" bulmakla birlikte, Şafii, Hanefi, Maliki ilmihali gibi "ayrılığı ifade eden" isimlerle ilmihal yazılmasını doğru bulmamıştır. Ne de olsa memlekette hakim olan Hanefi mezhebidir. İlmihal kitapları Hanefi mezhebine göre yazılmalıdır. Eğer muhakkak gerekiyorsa, Hanefi mezhebine göre yazılan ilmihallerde "şerh ve haşiyelerde" diğer mezhepler de gösterilebilir.[577] DİR'ne göre İslam bir tevhid dinidir. Bu kaide İslam'ın her hüküm ve emrinde görülebilir. "Dinin, ibadetlerin bütün ahkâmındaki ruh, cemaate, vahdet ve tesanüte sevk etmek, mütekâmil bir cemaat, metin bir kale gibi kuvvetli bir millet meydana getirmektir." Müslümanları bu gayeden uzaklaştıracak ve dolayısıyla ayrılık yaratacak hiçbir hareket İslam'ın esasları doğrultusunda kabul edilemez.[578] Peki DİR İslam'ın en önemli amaçlarından biri olduğunu söylediği bu birliği nerede gerçekleştirme yoluna gitmiştir? Sorunun cevabını Dersiam Abdullah Kazancı'nın Şafii fıkıhlarından derlediği *Şafii İlmihali* adlı eseri hakkında Müşavere Heyeti'nin görüşünü bildirdiği kararda arayabiliriz.

> Şimdiye kadar memlekette çoğunluk mezhebi olan Hanefi mezhebi üzerine yayınlanmış eserlerden haşiye ve not olarak diğer mezheplerin nokta-i nazarları da gösterilmiş olup ayrıca diğer mezheplere ait ilmihalin yayınlanmasına lüzum görülmediğinden ve esasen bugüne kadar yayınlanmış olan ilmihallerde Hanefi ilmihali diye bir isim görülmemiş olduğundan mumaileyhin yazısı incelenmiyerek kendisine iade edilmesi ve böyle mezhebi ayrılıkları alevlendirecek şeylerden tevakki olunması lüzumunun bildirilmesi muvafık görülmüş olmakla keyfiyetin Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.
>
> 31/10/950[579]

Acaba Abdullah Kazancı kitabının üzerine sadece "İlmihal" yazsaydı sonuç değişir miydi diye düşünmeden edemiyor insan! Büyük bir ihtimalle değişmezdi. Zira DİR için önemli olan kitabın adından çok içeriğidir. Esas olan "mezhebi ayrılıkları alevlendirecek" tutumlardan uzak durularak birliğin sağlanmasıdır. Diyanet'e göre bu birlik Hanefi mezhebi temelinde sağlanmalıdır. Birlik sağlanması doğrultusunda, Şafii gibi diğer Ehl-i Sünnet mezhepleri "şerh ve haşiyeler" içerisinde sıkıştırılabilecek birer ayrıntıdan ibarettir.

---

[577] **DİB DİYKKD,** 1949, s. 36.
[578] **DİB DİYKKD,** 1941, s. 29.
[579] **DİB DİYKKD,** 1950, s. 73.

Görüldüğü gibi, DİR Hanefi dışındaki diğer Ehl-i Sünnet mezhebi yayınlarına pek olumlu bakmasa da, asla "Şii-Alevi propagandası" olarak kodladığı yayınlara yaklaştığı gibi yaklaşmaz. Bu eserlere ve yazarlarına karşı ötekileştirici ve rencide edici bir dil kullanmaktan önemle uzak durmuştur. Bu noktadan devam edip Diyanet'in başka dini grupların yayınlarına nasıl baktığını ele almak istersek, karşımıza tarikatlar ve Sufi topluluklar çıkar.

DİR'nin tarikat ve Sufi toplulukların yayınlarına bakışı / DİR, tarikatlar ve tasavvuf

> Bazı yerlerde ne oldukları belirsiz bir takım kimselerin halk arasında hususî maksatlarla tarikat propagandaları yaptıkları haber alınmakta ve hattâ bu cihet mahkemelerden gelen resmî evraktan da anlaşılmaktadır.
> Dinî ve millî vahdeti ihlâl edecek mahiyette olan ve İslâmlıkla alâkası bulunmayan bu gibi hareketleri önlemek için:
> 1- Evvelâ; Mıntıkanızda Şeyh ve Halife unvaniyle faal kimseler bulunup bulunmadığının, varsa: Kendilerinin ve tarikatlarının adları ve faaliyet derecelerinin,
> 2- Bunların ne gibi maksat takip ettiklerinin ve bunun için ne yolda çalıştıklarının ve halka neler telkin ettiklerinin,
> 3- Halktan para alıp almadıklarının,
> 4- Âyin yapıp yapmadıklarının ve âyinleri mahiyetinin,
> 5- İnabe veriyorlarsa ne suretle verdiklerinin ve içlerine kadın alıp almadıklarının, kadınlara ne suretle inabe verdiklerinin;
> 6- Köy imamları arasında bu gibi şeylerle ilgili olanlar bulunup bulunmadığının
> 7- Böyle İslâmlıkla telif edilemeyen, dini ve millî vahdeti ihlâl edecek mahiyette olan bu gibi işler hakkında bugüne kadar sizin ve vaizlerinizin ciddi bir suretle meşgul olup olmadığınızın, olmuş iseniz ne gibi bir netice elde ettiğinizin ve olmamış iseniz, sebebinin izahı ve bu hususta vaizlerimizle birlikte yapacağımız vaaz-u nasihatlarda -mükerreren bildirdiğimiz gibi- katiyyen şahsiyata girilmemesi ve (Üd'ü ilâ sebili Rabbike bi'l-hikmeti vel mevızet-il-haseneti vecadilhüm billeti hiye ahsen) kavli keriminin düsturu hareket ittihaz olunması lüzumu ehemmiyetle ve tamimen bildirilir.
>
> Diyanet İşleri Başkanı
> A. Hamdi Akseki[580]

İsmail Kara "Cemaat ve tarikatları kontrol altına almak, dinî anlayışlarını, bu arada halk Müslümanlığını değiştirip dönüştürmek başından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açık veya örtük vazifelerinden biridir" dedikten sonra, 12 Temmuz 1947 tarihli bu belgenin Diyanet'in "tarihi boyunca tarikatlara ve cemaatlara nasıl

[580] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 23. Bkz. EK 84.

baktığını göstermesi üzerinden de okunabilir" nitelikte olduğunu belirtmiştir.[581] Arşiv çalışmalarımız sonucu bulduğumuz birçok belge Kara'nın savını doğrular niteliktedir. DİR her şeyden önce personelinin asla tarikatçılığa bulaşmasını istememiş ve bu konuda kesin kurallar koymuştur. Örnek bir karar için Müşavere Heyeti'nin 21 Nisan 1931 tarihli kararına bakılabilir:

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	21/4/931 ve	3 Zilhicce 349	(İmza var)	

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
22	Karar 253	Sadıra 253	4

İstanbul:

Hacı Bayram Haftani Camii Şerifi imam ve hatibi Sami Efendi'nin tarikata intisabından dolayı Menemen Divanı Harbi Örfi Kararı mucibince altı ay hapse ve elli lira ağır para cezasile mahkum olduğundan hakkında olunacak muamelenin emir ve işarı istirhamına dair müftülükten gelen 13/4/931 tarih ve 342 no.lu tahrirat ve merbutu üç kıta evrak-ı müteferriatı mütalaa olundu.

Nizamnamenin (36) ıncı maddesine tevfikan mumaileyhin uhdesinden cihetlerin ref'i muvafik olacağı tezekkür kılındı.

Diyanet İşleri Reisi
Rifat[582]

Bu kararda adı verilmeden bahsedilen nizamname DİR'nce hazırlanan 12 Ağustos 1928 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesi'dir. Nizamname'nin 36. maddesinde ise bir DİR personelinin gerek vazifesinden kaynaklı gerek şahsi bir suçundan dolayı mahkemeye verilip beraat ettiği takdirde, vazifesine devam edeceği; fakat mahkumiyetleri kesinleşenlerin mahkumiyet süreleri kanunen istihdamlarına engel olmadığı takdirde bu süre zarfında yerlerine vekil tayin edileceği ve aylıklarının yarısının kendilerine, yarısının vekillere verileceği yazmaktadır. Karar şu şekilde devam eder: "Ancak namus ve haysiyeti ihlâl eden bir cürüm ile ve mutlak surette ağır hapis veya o derecede mücazatı müstelzim bir fiil ile veya vazifesinden dolayı en az altı ay hapis ile mahkûm olanların hizmeti ref olunur".[583]

DİR'nin tarikatçılık karşıtlığı sadece tarikat mensubu personelini cezalandırmakla sınırlı değildir. Diyanet, tarikatçılık yapan kişileri idare

[581] İsmail Kara, "Diyanet'in Türkiye ile Akrabalık Derecesi Nedir?", **Derin Tarih,** No: 66, Eylül 2017, s. 40.
[582] **DİB DİYKKD,** 1931-A, s. 293.
[583] **Sicilli Kavanini,** "Cami Hademesi Nizamnamesi", Cilt: 12, Cihan Kitaphanesi, 1933, s. 895.

amirliklerine ihbar etmeyi de ihmal etmemiştir. Örneğin Müşavere Heyeti, Osmaniye Müftülüğü'nden gelen Şeyh Kürt Mustafa'nın tarikatının halifesi olarak köy köy dolaşan Hacı Ali hakkında yapılacak muamelenin bildirilmesi yönündeki yazıya şöyle yanıt vermiştir:

> Şeyhlik yapan Kürt Mustafa ile halifelerinin ve köyden köye dolaşıp bir ere el vermeyince cennete girilmez diye tarikatçılık propagandaları yapan Hacı Ali'nin hakkında kanuni takibat yapılmak üzere mahalli idare amirliğine müracaat edilmesinin mahalli müftülüğe yazılması için keyfiyetin Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.
>
> 28/12/948[584]

DİR çeşitli iktidar odaklarına tarikatçılık konusunda bir tür bilirkişilik görevi de yapmıştır. Cumhuriyet savcılıklarından, emniyet müdürlüklerinden, Adliye Vekaleti'nden gelen talepler doğrultusunda Diyanet, tarikatlar hakkında birçok rapor hazırlamıştır. Kimi zaman ilgili tarikatların tarihçelerinin de yazıldığı raporlarda, tarikatçı olduğundan şüphe edilen kişi ve toplulukların faaliyetleri, ayinleri, yayınları değerlendirilmiştir. Hatta ele geçirilen bulguların tarikatçılık sayılıp sayılmayacağı ve hangi tarikata ait oldukları bile DİR'ne sorulmuştur. Örneğin, Bergama Yargıçlığı ve Cumhuriyet Savcılığı'nın 2 Mayıs 1947 tarih ve 2649 sayılı yazısında, "ayin yapmaktan" sanık Bergama'nın Turabey Mahallesi'nden Mustafa Eren ve arkadaşları hakkında yapılmakta olan duruşmada DİR'den gelen rapor tatmin edici olmadığı için tam bir karara varılamadığı belirtildikten sonra, Halveti ve onun bir kolu olan Uşşaki Tarikatı'nın rütbeleri ve unvanları hakkında ayrıntılı bir açıklama istenmiştir. Bunun üzerine DİR Müşavere Heyeti'nin kararı şu şekilde olmuştur:

> Uşşaki tarikatının rütbeleri kutup, şeyh, halife ve mürittir. Müritliğin dereceleri: Şeyhin müride verdiği istiğfar, salât, tevhit, ismi celâl (estağfurullah, Allah, hu, lâilaheillallah gibi) evrat ve ezkârın değişmesidir. İlk intisap edenlere az miktarda esma verilir. Bu esmanın müsemması (zikir tekrarlamaktan beklenilen tesir) görüldüğü takdirde evrat arttırılır. Bu zikirler ve virtler, müridin istidadına göre verilir. Kabiliyeti çok olan mürit veya derviş kısa zamanda kat'ı merahil eder ve halife olur. Halife, şeyhlik vekili demektir. Bu zikirleri vermek şeyhlik hizmeti, bunlara devam etmek dervişlik hizmetidir. Bu tarikatçılar eskiden keçe külah bir başlık giyerler, şeyhleri de üzerinde yeşil bir sarık sararlardı. Kolsuz ve kulaklı yelek, haydari yakalı palto giymek de adetlerindendi. Müritlik, halifelik ve şeyhlik unvanlarının ve bu unvanları kullanmanın asgari haddi, tarikat isimlerinin ve unvanların değişik olabileceği

[584] **DİB DİYKKD,** 1949, s. 160.

> ihtimaline binaen Nazenin Tarikatı'na ait olanlarla diğer tarikatlara ait olan umumi vasıflar bağlı 12/3/947 tarihli kararda ayrıca izah edilmiştir.
> 28/5/947[585]

24 Şubat 1948 tarihinde bu defa Salihli Asliye Ceza Yargıçlığı DİR'ne başvurmuş ve "Rufai Şeyhi olan İbrahim Etem'in evinde toplanan sanıkların Ya Hayyu Ya Kayyum diyerek her iki taraflarına sallanarak höykürmelerinin ve buna mümasil Arapça dini sözler sarfetmelerinin tarikat âyini mahiyetinde olup olmadığının ve bu hallerinin Rufai tarikatı âyini veya şeyhliğe meyyal bir hal olup olmadığının" bildirilmesini istemiştir. DİR Müşavere Heyeti konuyu 5 Mart 1948'de masaya yatırarak ilgili makama şu cevabı vermiştir:

> Rufai tarikatının âyininde ekseriya ayakta muntazam adımla gidip gelme suretiyle devranla birlikte höykürülür ve zikredilir. Bu âyinde def vurulur ve bazen şiş batırılır. Zikr için yapılan toplulukta, cübbe giymek, şeyhlik veya halifelik alâmetidir. Toplu bir halde iki tarafa sallanarak evrat veya ezkâr okumak tarikatçiliğe ve şeyhliğe temayülü ve teşebbüsü ifade eder.[586]

Tahmin edilebileceği gibi bu örneklerin sayısı arttırılabilir. Hatta 1940'lı yılların sonlarına doğru çeşitli kurumlardan tarikatların mahiyetini öğrenmek isteyen talepler o kadar artmıştır ki, DİR yetkilileri bu talepleri karşılamak için "yegane ilmi kaynak" olarak addettikleri, Fatih Kütüphanesi İbrahim Efendi kısmında bulunan *Tibyan-ı Vesaili'l-Hakaık fi Beyan-i Selasili't-Taraık* adlı eseri fotoğrafını çekerek çoğaltmak suretiyle kurumun kütüphanesine koymaya karar vermişlerdir.[587]

DİR'nin tarikatçılık karşıtlığının yayın kontrol faaliyetlerine nasıl yansıdığı meselesine geldiğimizde, arşivlerden bu noktada çok fazla malzeme elde edemediğimizi belirtmemiz gerekir. Örneklerin içerisinde Diyanet'in mevzuya yaklaşımını en net biçimde gösteren belge, Vaiz Osman Altay'ın kaleme aldığı *Subhaneke ve Tesbih* adlı eser hakkında Müşavere Heyeti'nin kararıdır. İlgili karar şu şekildedir:

> İzmir vaizi Osman Altay'ın Diyanet teşkilatına bağlı bir memur olduğu halde yazdığı kitapta tarikatçılığı terviç eder mahiyette yazılar bulunması ve kendisinin "fazilet ufuklarına" yükseldiğinden bahsile övünmesi uygun görülmemiş ve hareketi Diyanet mensubuna ve vaizlik vazifesine aykırı

[585] **DİB DİYKKD,** 1947, s. 266.
[586] **DİB DİYKKD,** 1948, s. 280.
[587] **DİB DİYKKD,** 1948, s. 187.

> bulunmuştur. Kendisine bu gibi yazıların çıkartılması ve müftülükçe yapılacak muameleye riayet edilmesi bildirildiği halde, verilen emre uymayarak müsaadeden önce eseri yayınlaması ve dilekçesinde çıkardım dediği tarikatçılık ve övünmeden bazılarını ipka etmesi, kendisine ihtar verilmesini mucip hareketlerdendir. Eğer bundan sonra vazlarında veya yazılarında tarikatçılık ve kerametfuruşluk gibi övünmelere veya herhangi bir hurafeciliğe dair bir hal görülürse, hakkında Memurin Kanunu'nun ahkâmı tatbik edileceğinin de, ayrıca İzmir Müftülüğü vasıtasıyla bildirilmesi ve bağlı kitabın da dosyasında muhafazası uygundur.[588]

DİR'nin sufi topluluklara nasıl baktığına gelirsek, kurumun Melamilik ile ilgili görüşlerini belirttiği belgeleri incelemek ön açıcı olacaktır. Kocaeli Müdde-i Umumiliği ve Asliye Ceza Hakimliği'nden gelen "Melamiliğin şeyhliği ve müritliği icap ettirir ve intisap şekli ve muayyen bir ayini bulunan bir tarikat mı, yoksa felsefi, tasavvufi bir meslek ve meşrep mi olduğunun" sorulduğu 19 Şubat 1943 tarih ve 1251 sayılı resmi yazıya DİR'nin cevabında, Melamiliğin başlı başına bir tarikat ve icazetname silsilesinin olmadığı, "bu meslek[in] tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfat, tevhid-i zat adları ile vahdet-i vücut nazariyesini ve şeyh Muhittin Arabi'nin sofilik felsefesini anlamak derecelerinden ibaret" bulunduğu ifade edilmiştir. Zaten Meclis-i Meşayih tarafından tevcih edilen tarikat şeyhlikleri ve tekkeler arasında da Melamilik ismini taşıyan bir şeyhlik ve/veya tekkeye de rastlanmamıştır. Bunların haricinde, Melamilerin sohbetleri de gizli değildir. Melamiler kahvehanelerde, mescitlerde ve odalarda sohbet ederler ve sohbete kendilerine mensup olmayan kişilerin de girmesine müsaade ederler. Bu sohbetlerde hususi bir ayin ve/veya merasim yaptıkları da görülmemiştir.[589] Bununla beraber Melamiler sufi vahdet-i vücut felsefesi haricine çıkıp "intisap etme, mürit davet etme, zikir ve evrat verme gibi umumi surette tarikat alâmetlerini ve sonra halka yapmak, bir arada zikr etmek, inabe vermek ve ayin gibi veya taç, hırka, hilâfet verme gibi tarikat erkanlarını" yaptıkları takdirde 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun gereğince haklarında yasal işlem yapılmalıdır.[590] Görüldüğü gibi DİR tarikatçılığın yasak oluşunu tartışma konusu dahi yapmaz. Fakat Diyanet'in bu tutumunu, başka konulardaki birçok örnekte gördüğümüz, mecburiyetten kaynaklı "kanun böyle, yapacak bir şeyimiz yok" şeklinde özetleyebileceğimiz tutumla karıştırmamak

---

[588] **DİB DİYKKD,** 1948, s. 166.
[589] **DİB DİYKKD,** 1943, s. 179-180.
[590] **DİB DİYKKD,** 1943, s. 179-180. Adı geçen kanun için bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 7, No: 42, s. 113.

gerekir. Zira tarikatçılık karşıtlığı da DİR ile siyasal iktidarın ortaklaştığı konulardan biridir. Yani Diyanet'in tarikatlara karşı olan bu tutumu bir mecburiyet sonucunda değil, kurumun kendi dini fikrileri sonucunda şekillenmiştir. Sonuç olarak tarikatçılığa asla göz yummayan DİR, bu "suça" bulaşmamış sufi yaklaşımları tahammül sınırları içerisinde değerlendirmiştir. Fehmi Tandaç tarafından yazılan *Öz Söz* adlı eserin değerlendirilmesi, bu yaklaşımın Diyanet'in yayın kontrol faaliyetlerine nasıl yansıdığını bize gösterecektir.

> Bu eser İslam panteistleri sisteminin Kur'an'dan alınmış Ashab-ı Kehf, Hıdır ve Asa-yı Musa gibi kelimelerin tevillerini mistik bir şekilde ifade ve Muhiddin Arabi'nin vahdet-i vücut nazariyesini müdafaa gayesile yazılmıştır.
> Bu tazda sofiyane görüşün felsefeleştirilmesi usulü İslam aleminde emsali çok görünen yazılardandır.
> Bunlarda mevzu hadisleri sahih diye alarak hüküm yürütmek ekseri bir hal olarak vakidir. Mesela s. 31 de (İşte Allah'ın "kubbelerim altında velilerim vardır. Onları benden başka kimse bilmez" dediği veliler Kur'an'a varis olan bu mana erleridir. Allah bunları teayyüş kubbeleri altında gizlemiştir. Bunları arayıp bulmak gerektir) sözündeki Allah'a isnat olunan söz Kur'an'da olmadığı gibi hadis-i kutsilerde de yoktur. Bu gayri sahih hadise dayanan anlayış ve hüküm bittabi doğru değildir. Bununla beraber bu telakki Türk mutasavvıflarının bütün şiirlerinde kökleşmiş ve mevzu üzerine heyecanlı şiirler ve eserler yazılmıştır. Bu eser mahiyet itibarile bunlardan farklı değildir. Bu itibarla yayımında mahzur görülememiştir. Gereğinin ona göre yapılması için keyfiyetin Yüksek Reislik makamına arzına karara verildi.
> 12/12/944[591]

Kitabın incelenmesini 11 Ekim 1944 tarih ve 8887 sayılı yazı ile BYUM istemiştir. Eğer kitapta "din propagandası"nı andırır herhangi bir unsur bulunursa yasaklanacaktır. Fakat DİR'ne göre kitaptaki sufi yaklaşımın bir takım anlayışları dini olarak doğru olmasa da, bunlar yasaklanmayı gerektirecek kadar önemli konular değildir. Bu bağlamda kitap "din propagandası" olarak değerlendirilmemiş ve yayınlanmasında bir sakınca görülmemiştir.

"Hristiyan propagandası" karşısında DİR

DİR ile siyasal iktidarın "Şii-Alevi propagandası" olarak değerlendirilen yayınların yasaklanması konusunda ortak bir tutum takındığını belirtmiştik. Bu konudaki diğer bir ortaklaşım alanı "Hristiyan propagandası" olarak kodlanan

[591] **DİB DİYKKD,** 1944-B, s. 165.

yayınlardır. Bu yayınlara ilişkin verebileceğimiz ilk örnek Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından bastırılmış *Eyup* adlı kitaptır.

> T.C. Diyanet İşleri Reisliği
> Müşavere K.
> Sayı: 2701
> İbranice'den dilimize çevrilen Eyup adlı kitapta din propagandası yapılıp yapılmadığının incelenerek raporiyle birlikte gönderilmesine dair Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'nün 26.9.946 tarihli yazısı okundu:
> Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından 946'da bastırılmış ve İbranice aslından Türkçe'ye yeniden çevrilmiş olan küçük kıt'ada 87 sahifelik Eyup adlı kitap mukaddes kitabın parçasıdır. Kitabı Mukaddes Şirketi öteden beri Hristiyanlık propagandası için yayınlanmakta bulunmuştur. Gereğinin yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.
>
> 15/10/946[592]

BYUM belgede DİR'ne ilgili kitapta "din propagandası" yapılıp yapılmadığını sormuştur. Diyanet burada "din propagandası" demeyi tercih etmemiş, onun yerine "Hristiyan propagandası" demiştir. Fakat buradan yola çıkarak genelleme yapmak yanlış olur. Zira DİR çok tercih etmese de bazı örneklerde "din propagandası" kavramını da kullanmıştır. Hatta yine Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından yayınlanan *Tekvin* adlı kitap için Diyanet, çoğunlukla bedava dağıtılmakta olan adı geçen kitabın "dini propaganda kitabı olduğuna tereddüde mahal olmadığının" kararını vermiştir.[593] Gördüğümüz kadarıyla "din propagandası" kavramının kullanımı konusunda en hassas olan kurum BYUM'dür ve bu hassasiyetini araştırmamızın zamansal sınırı olan 1950 yılına kadar sürdürmüştür. Fakat BYUM'nün aksine bazı kurumlar dönemin ruhuna ayak uydurma adına çok hızlı tavır değiştirebilmişlerdir. Örneğin Emniyet Genel Müdürlüğü 3 Mart 1947 tarihli resmi yazıyla DİR'den *Hakikat ve İrfan* adlı kitabın incelenmesini ve "dini bakımdan faydalı veya zararlı bir eser olup olmadığının" bildirilmesini isteyecektir.[594] DİR de zaman içerisinde aynı konulara farklı tepkiler verebilmiştir. "Hristiyanlık propagandası" bağlamında bu konuda verilebilecek en ilgi çekici örnek, Süryani Kadim Kilisesi tarafından bastırılmış *Şahsi Namaz Kitabı* adlı eser hakkında farklı tarihlerde alınmış iki karardır. 5 Ekim 1944 tarihli ilk karar şöyledir:

---

[592] **DİB DİYKKD,** 1946-B, s. 75.
[593] **DİB DİYKKD,** 1948, s. 95.
[594] **DİB DİYKKD,** 1947, s. 52. EGM'nün benzer bir tavırla gönderdiği bir başka belge için bkz. **DİB DİYKKD,** 1948, s. 125.

T.C. Diyanet İşleri Reisliği
Müşavere Heyeti
Sayı: 1343
K: 322
Süryani Kadim Kilisesi'nin Şahsı Namaz Kitabı adlı eserin incelenmesine dair Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nün 5/10/944 günlü ve 8811 sayılı yazısı ve bağlı eser okundu:
Deyruzafaran rahiplerinden Hanna Dolebani'nin eseri olan ve İstanbul'da Güler Basımevi'nde 1944'te basılan bu eser Süryani Kadim namazlarının eşkalinden ve dualarından ve bu ayetler arasında okunacak mezburlardan bahis olup kendilerine ait dinî ibadet ve merasimden ibaret olduğunun cevaben Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'ne bildirilmesinin uygun olacağı tezekkür kılındı.

27/10/944[595]

DİR, BYUM'nün isteği üzerine kitabı incelemiş ve yasaklanmasına sebep olabilecek herhangi bir neden bulamamıştır. 1952 yılında bu defa EGM yine Süryani Kadim Kilisesi Metropoliti Hanna Dolapönü'nün kaleme aldığı *Hristiyan Kilisesi'nin Namazları* adlı kitabının DİB tarafından incelenmesini ister. Diyanet'in incelemesi sonucundaki kararı 1944'tekinden oldukça farklıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki İslam ahalisinin uzun zamandan beri dini bilgisiz kalmaları hasebiyle bu bakımdan cehaletin hüküm ferma olduğu bir zamanda İslami hakikatlerden bi haber saf Türk Müslüman vatandaşların zihinlerinin boşluğundan istifade edilmesini düşünen Süryani Misyonerleri bu vatandaşlara Hristiyanlığı aşılamak için Türk diliyle yazılmış olan Hristiyan Kilisesi'nin Namazları adlı eserini her babanın ve her çocuğun okumasını tavsiye ederek yayınlamışlardır. Ve ayrıca da yayınladıkları ilişik olan ve aynı gayeyi takip eden (Hikmetin Başlangıcı Rap Korkusudur) adlı aylık dergide dahi teslisi ve Hazreti İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu anlatarak işbu Hristiyan Kilisesi'nin Namazları eserinin okunmasını tavsiye etmektedirler. Her ne kadar Müslüman dinine ve kanuni mevzuatımıza göre dinlerin serbestliği kabul edilmiş ise de her din adamları yayınladıkları dinlerinin eserlerinin açıkça kendi dinlerine göre ibadetleri neden ibaret ise onu beyan ederek kendi dindaşlarının ve çocuklarının bunları bilmelerini ve öğrenmelerini tavsiye etmesi icap eder, yoksa Müslüman Türk muhitinde böyle sinsi ve gizli maksatlı tabirlerle herkes ve her çocuk bunları bilmeleri ve okumaları lazımdır diyerek hâli zihin olan Müslüman Türklere ve çocuklarına da şümulü bulunan bir tabir ile yazılması ve neşr ederek bunları köylerde saf ve cahil Müslümanların evlerine birer birer atmak suretiyle kendilerini iğfal ile Hristiyanlaştırmaya uğraşmaları hiçbir suretle kanunen dahi tecviz edilemez.
Binaenaleyh böyle kapalı tabirlerle ve gizli maksatlarla eserler yayınlanması Mardin'den vuku bulan ihbarlara ve Müslüman vatandaşların şikayetlerine nazaran vatandaşlar arasında ileride pek muhtemel olarak dini ve idari bakımlardan fitne ve fesat ika'i ile tefrika ihdas etmekten başka bir netice vermeyeceği cihetle; eserlerinin başlıklarında ve içlerinde derginin ve eserin

[595] **DİB DİYKKD,** 1944-B, s. 136.

> doğrudan doğruya Süryani Hristiyan dinine ait olduğunu ve bu ayinlerin de ancak Süryani ahali ve çocuklarına tavsiye edildiğini teşrih etmek suretiyle tashih edilerek basılmış olan nüshaları iptal etmelerinin ve saf Müslümanları ve çocuklarını böyle gizli gizli iğfalatta bulunmamaları lazım geldiğinin ve Müslüman dinine karşı muarazaları varsa açıkça münakaşa ve fikirlerini beyan etmekte serbest bulunduklarının lisanı hükümetle kendilerine ihtar edilmesi lüzumunun ve aksi halde yukarıda beyan olunan durumlara göre bu eserin İslami, idari ve siyasi bakımdan yayınlanmasında mahzur olduğunun bildirilmesinin uygun olacağı mütalaasıyla Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi. 18/9/952[596]

Tam adı *Süryani Kadim Kilisesinin Şahsi Namaz Kitabıdır* olan eser 1963 yılına kadar beş kez basılmıştır. Bu basımlardan 1952 haricinde olanlara ulaşabildik. Fakat bunlarda kitabı "her babanın ve her çocuğun okuması"nın tavsiye edildiğine dair bir ibare bulamadık. Yalnız kitabın 1944 basımındaki önsözde Diyanet'in takıldığı noktaya çekilebilecek bazı ifadelerin bulunduğunu gördük. İlgili önsözde Hanna Dolapönü (Dolebani) şunları söylemiştir:

> Ulu Tanrının biz kullarına ihsan buyurmakta olduğu sonsuz lütuf ve nimetlerine mukabil şükür ve senalarımızın takdim ve kabulü ancak dua ve namaz ile mümkün olduğundan bu mühim vazifenin müminler tarafından her gün ifası gerektir.
> İşte hepimize farz olan bu vazifenin yerine getirilmesi maksadiyle 1933 senesinde yeni Türk harflarile bastırmış olduğumuz bu dua ve namaz kitabını yeniden tetkik ederek neşir ettiriyorum. Bu suretle Rabbın ta'ziz olunmasına, dua ve namazlarına müdavim olan bu müminlere son derece faydalı bir hizmette bulunmuş olduğuma kani olarak kendimi bahtiyar sayarım.[597]

Dolapönü'nün özsözü, kitabın 1958 ve 1963 basımlarında da neredeyse aynı şekilde yer almıştır. Dolayısıyla, kitabın 1952 basımı elimizde olmadığından tam olarak emin olmasak da, DİB'nın kitaba olan tepkisi muhtemelen Dolapönü'nün bu önsözünden kaynaklanmıştır. Tahminimiz doğru ise, 1944 ile 1952 yılları arasındaki Diyanet'in tavır farklılığı üzerinde durulması gereken bir konu olarak ortaya çıkar. 1952'de iktidarda artık DP vardır ve Diyanet bu yeni iktidarın dine yaklaşımını tasvip etmektedir. Buna karşı, CHP'nin iktidar olduğu yıllarda İslam ahalisi dini açıdan bilgisiz kalmış ve cehalet her yanı sarmıştır. Başkanlık bu girizgahtan sonra eleştiri oklarını tek parti iktidarından kitaba çevirir ve kitabın herkese dolayısıyla "saf Müslüm Türklere" tavsiye edilmesini kabul edilemez bulur. Buraya kadar DİB

---

[596] **DİB DİYKKD,** 1952-A, s. 39-40.
[597] Hanna Dolebani, **Süryani Kadim Kilisesinin Şahsi Namaz Kitabıdır,** İstanbul: Güler Basımevi, 1944, s. 1.

sert dahi olsa eleştiri sınırları dışına çıkmamıştır. Fakat raporun sonunda kullanılan dil doğrudan tehdit dilidir. DİB, kitaba dair istenilen düzeltmeler yapılmaz ise, kitabın "İslami, idari ve siyasi bakımdan yayınlanmasında mahzur" olacağının bildirileceği tehdidinde bulunur. 1952 yılının Diyaneti "saf Türk Müslümanları ve çocuklarını" korumakta 1944'e göre çok daha kararlıdır. Bu kararlılık icabında tehditkar bir dil kullanılarak dahi gösterilmelidir.

DİR'nin "dinde reform" karşıtlığı

"Alevi, tarikat ve Hristiyan propagandası"nın önlenmesi dışında Diyanet'in erken Cumhuriyet döneminde hassasiyet gösterdiği diğer bir mevzu dinde reform önerdiği iddia edilen kitaplardır. Bu bağlamda, DİR'nin 29 Mart 1944 tarihinde müftülüklere gönderdiği tamime bakmakta fayda vardır.

> Ömer Fevzi Mardin tarafından basılan İslam Muhtırası adlı dört küçük sayfalık bir eserde İslam, iman ve amel, rıza, gaye esasları gibi yazılarla keyfi ve gayri İslami bir reform ve milletlerarası ilmihal propagandası yapılmaktadır. Bu adam evvelce de Din ve İlmihal Esasları diye indiyyattan ibaret ve Müslümanlıkla telif edilemeyen bir kitap neşretmişti. Bu tarzda yazılmış kitaplar karşısında gayet hassas bulunulması ve şayet çevrenize gelecek olursa bu nevi kitaplardan birer nüsha ile Makamın haberdar edilmesinin gerekli bulunduğu tamimen bildirilir.[598]

Zaten 13 Mart 1944 tarihinde BYUM'nün tezkeresi doğrultusunda kitap incelenmiş, bu bağlamda kitabın dini ve ilmi bir kıymeti olmadığı, yazarın "gayri İslami bir reform" önererek "propaganda" yaptığı tespit edilmiştir.[599] Rapor hemen BYUM'ne gönderilir. BYUM, "dinde reform" öneren bazı kitapların yasaklanması gerektiğini daha önceki tarihlerde de dile getirmiş olan bir kurumdur.[600] Dönemin Basın ve Yayın Umum Müdürü Selim Sarper, DİR'nin raporu doğrultusunda broşürün Matbuat Kanunu'nun 51. maddesi uyarınca mevcutlarının toplattırılmasının ve satışının yasaklanmasının uygun olacağını Başvekalet'e bildirecektir.[601] Bu bağlamda, "dinde reform" önerdiği düşünülen yayınların yasaklanması meselesinde de DİB ile BYUM'nün gayet uyumlu çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

---

[598] **BCA DİBK,** 51 / 4 36 19. Tamimin tamamı için bkz. EK 85.
[599] **DİB DİYKKD,** 1944-A, s. 79.
[600] Bunlar için bkz. **BCA BKKK,** 30 18 1 2 / 51 4 5. Bkz. EK 86 ve **BCA BKKK,** 30 18 1 2 / 78 76 20. Bkz. EK 87.
[601] **BCA BMGMK,** 30 10 / 86 570 7. Bkz. EK 88.

"Dini duyguları aşağılayıcı" yayınlar karşısında DİR

DİR'nın kontrol faaliyetleri kapsamında üzerinde duracağımız son konu "dini duyguları aşağılayıcı" olarak nitelendirilen yayınlar karşısında kurumun tavrıdır. Diyanet bu tür yayınları elinden geldiğince takip etmiş ve hemen yetkili organlara yazarak yayınlar hakkında tedbir alınmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda verebileceğimiz ilk örnek, Kırşehir Müftülüğü'nce "umumi Müslümanların kalplerini kırdığı" gerekçesiyle 1934 yılında Reisliğe şikayet edilen *Türk Teolojisi* adlı kitaptır. Bu şikayet üzerine DİR, Kırşehir Orta Mektep Müdürü Adil B. tarafından kaleme alınan eseri incelemiş ve müftülükle aynı kanıya varmıştır. Bunun üzerine ilgili kitap Başvekalet'e şikayet edilecektir. DİR şikayetine herkesin fikirlerini hür ve serbest olarak açıklayabileceğini, yalnız bu hürriyetin halkın inanışlarına açıkça tecavüz edip, onları aşağılama hakkı olamayacağını belirtilerek başlamıştır. Diyanet'e göre Adil B. "ne hürriyet vicdanına ne de ahlak kanunlarına zerre kadar hürmet göstermemiştir." Bu bağlamda, İslam peygamberi Muhammed'in de dahil olduğu bütün peygamberlere "gaddar, katil, sihirbaz ve yalancı" demek cüretini kendisinde görmüştür. Peki bu şartlar altında DİR'nin Başvekalet'ten isteği nedir? Kitabın yasaklanıp, toplattırılması mı; yazar hakkında "dini duyguları aşağılaması"ndan dolayı kanuni işlem yapılması mı? Diyanet'in bu durum karşısında siyasal iktidardan istediği bunların hiçbiri değildir. Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi sadece, resmi bir memur olması dolayısıyla kitabın yazarı Adil B. hakkında Maarif Vekaleti'nin "nazarı dikkatlerinin celp edilmesini derin saygılarımla rica ederim efendim Hazretleri" diyebilmiştir.[602] DİR'nin "dini duyguları aşağılayıcı" bulduğu yayınlar karşısındaki duruşu zamanla daha kendinden emin bir hale gelecektir. Bu bağlamda, Diyanet'in siyasal iktidarla da konu üzerinde daha açık ve talepkar bir ilişki biçimine geçtiğini görürüz. Diyanet, 1939'da kuruma yapılan bir müracaat sonucunda, *Amme Cüz'ü veya Kur'anın İç Yüzü* adlı kitapta, yazarın "açıktan açığa Kur'anı Kerim ve Peygamberi tezyif ve tahkir ettiği"ni saptamıştır. Reis Rifat Börekçi kitaba ilişkin olarak Başvekalet'e yolladığı resmi yazıyı şöyle bitirecektir:

> En garazkâr müsteşriklerin bile sırf ilme hürmet ve tarihi mesuliyet hislerile cesaret edemedikleri bir takım müfteriyatın ve cahilane mütalaaların mekteplerimizde masum Türk yavrularının talim ve terbiyesine memur bir muallim tarafından irtikâp edilmiş olmasını hayretle karşıladık. Milyonlarca müminin itikadlarını rencide eden ve tarihi hakikatleri de istediği gibi tahrif

[602] **DİB DİYKKD,** 1934, s. 39.

> etmekten sıkılmamış olan Muallim Ahmet Rasim Hayyat'ın işbu eseri hakkında lazım gelen muamelenin ifasını yüksek takdirlerine arz eder ve saygılarımı sunarım.[603]

Aradan beş sene geçtikten sonra DİR'nin kendine güveni çok daha fazladır. Bu defa, Başvekalet'ten yazar hakkında bağlı bulunduğu kurumun dikkatinin çekilmesi gibi yaptırım olarak bile nitelendirilemeyecek bir "rica" yerine, "lazım gelen muamelenin ifası" arz edilmektedir. Bunun üzerine Başvekalet, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'den [604] konunun incelenmesini ve mütalaalarının bildirilmesini rica edecektir.[605] 1951'e geldiğimizde ise Eminönü Halkevi tarafından çıkarılan *Beş Sanat* isimli derginin dokuzuncu sayısındaki Celal Sılay'ın yazdığı "Geri ile Savaş" başlıklı makale hakkında DİB ve makaleden Başkanlığı haberdar eden "hamiyetli Müslüman" Nazif Günar tarafından dava açılacaktır. Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu'nun 7 Eylül 1951 tarihindeki kararında, açılan davaların "İstanbul Cumhuriyet Savcılığınca takip edilip edilmediğinin ve takip edilmiş ise ne netice husule geldiğinin öğrenilip bildirilmesi" hususunda İstanbul Müftülüğü'ne yazılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. [606] Tam olarak erken Cumhuriyet döneminde dini duyguları aşağılayıcı olarak nitelendirilen yayınlar karşısında Diyanet'in tavrı konusuna girmemekle beraber, kontrol faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilecek olan ve aynı zamanda kurumun dini değerlerin korunması konusundaki hassasiyetini görebilmemiz açısından üzerinde durmamızın gerekli olduğunu düşündüğümüz son konu *Kur'an* sayfalarının kese kağıdı yapılmasıdır.

Kur'an sayfalarının kese kağıdı yapılması meselesi

Kur'an sayfalarının kese kağıdı yapılmasına ilişkin bulabildiğimiz ilk belge 17 Aralık 1937 tarihinde İstanbul Müftülüğü tarafından Türk Okutma Kurumu Reisliği'ne gönderilmiştir. Belgede dini eserleri basması dolayısıyla Müslümanlar arasında hürmet gören bir matbaa olan Osman Bey Matbaası'nın, ambarlarında mevcut bulunan tonlarca *Kur'an* sayfasını kese kağıdı yapılmak üzere ufak bir bedelle piyasaya sürmesinin vatandaşlarca esefle karşılandığı yazmaktadır. Müftülük

---

[603] **BCA BMGMK,** 30 10 / 86 568 7. Yazının tamamı için bkz. EK 89.
[604] Hasan Ali Yücel, 1897'de İstanbul'da doğmuş ve 20 Şubat 1961'de vefat etmiştir. Senelerce öğretmenlik, müfettişlik ve müdürlük yaparak eğitim-öğretim hayatına katkıda bulunan Yücel, bunların yanı sıra V, VI, VII ve VIII. dönem CHP İzmir Milletvekili ve X, XI, XII, XIII ve IVX. hükümetlerde de Maarif Vekili olarak görev yapmıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 478.
[605] **BCA BMGMK,** 30 10 / 86 568 7. Bkz. EK 90.
[606] **DİB DİYKKD,** 1951, s. 13.

"bu gibi hallere meydan verilmemesine delâlet olunmasını" istemektedir.[607] Konu kısa bir süre sonra Müftülük tarafından İstanbul Valiliği'ne de aksettirilmiş ve gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. İstanbul Vilayeti Emniyet Direktörlüğü'nün Müftülüğe gönderdiği cevap şöyledir:

> 18.4.938 gün ve 212 sayılı yazıya karşılıktır.
> Mevzuubahs edilen kese kağıtları Çemberliteş'ta, Osmanbey Matbaası'ndan muhtelif esnafa memleket dahilinde kullanılmamak ve Avrupa'da hamur haline getirilmek kaydı ile 65 küsür ton satıldığı, bunlardan bir kısmının İtalya'ya sevk edildiği halde diğerlerinin kese kağıdı yapılmak suretiyle istihlâk olunduğu anlaşılmıştır. Alâkadarların hakkında tanzim edilerek C.M.U. liğine verilmiş olan hazırlık tahkikat evrakı üzerine alınan karşılığın bir sureti ilişik olarak gönderilmiştir. Bununla beraber bu gibi Arapça dini kitaplardan kese kağıdı yapılmaması hususunda icab edenlere emir verilmiştir.[608]

Sadık Albayrak'ın İstanbul Müftülüğü Arşivi'nden bulduğu belgelerin arasında belgede bahsi geçen İstanbul Cumhuriyet Müdde-i Umumiliği'nin cevabı da vardır. Buna göre, "Hadise ceza mevzuatımıza göre ceza tahdidi altında değildir. Kanunun cezalandırmadığı bir fiil hakkında takibat yapılmasına imkân görülmemiştir." Müddei Umumilik "idari yoldan dinî hislere hürmetsizlik hududunu geçmeyen bu hallere" mani olup olmamanın kendi salahiyetlerine ait olduğunu da Emniyet İkinci Şube Müdürlüğü'ne hatırlatmayı unutmamıştır.[609] Bütün bu gelişmeler siyasal iktidarı da rahatsız etmiş ve hemen yasal bir düzenleme yapılma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda, Yazılı ve Basılı Kağıdların Kese Kağıdı Olarak Kullanılmaması Hakkında Kanun 28 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe girecektir. Kanunun birinci maddesi şöyledir:

> Yazılı ve basılı kitab ve defter yaprakları ile kâğıtlardan kese ve torba kâğıdı yapılması, satılması ve bu gibi kese ve torba kâğıdlarının satıcılar tarafından kullanılması yasaktır.
> Reklâm maksadile veya mağazanın isim ve mevkiini göstermek üzere hususî olarak yaptırılan yahut neşri ruhsat almağa bağlı matbualardan yapılmış bulunan kese ve torba kağıdları hakkında yukarıki fırka hükmü tatbik olunmaz.[610]

Sadece kanun metninden yola çıkarak kanunun ne amaçla çıkarıldığının bilinmesinin imkanı yoktur. İlgili kanunun TBMM'ndeki görüşmeleri sırasında da

---

[607] Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 2,** s. 480.
[608] Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası,** s. 244.
[609] Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası**, s. 245.
[610] **Sicilli Kavanini,** "Yazılı ve Basılı Kağıdların Kese Kağıdı Olarak Kullanılmaması Hakkında Kanun", Cilt: 19, Cihan Kitaphanesi, 1938, s. 697.

herhangi bir tartışma yaşanmadığından dolayı kanunun amacını buradan da öğrenemeyiz.[611] Sorumuzun cevabını kanun layihasının TBMM Yüksek Reisliği'ne sunuluşunda buluruz. Buna göre, "elden ele dolaşan ve temizliğini kaybeden" bu kağıtlar halkın sağlığı açısından tehlike arz etmektedir. Bunun ardından gelen cümle çok ilginçtir. Zira konunun bağlamını bilmeyen bir kimse bu cümleden hiçbir şey anlayamaz. Cümle şu şekildedir:

> Ayni zamanda muhtelif fikir cereyanlarının revaç bulduğu bir sırada menfi propaganda gayesile hareket edenlerin bu gibi vasıtalara da baş vurdukları ve bu yoldan efkâr-ı umumiyeyi muzır telkinlere maruz bıraktıkları anlaşılmasına binaen bu kâbil sıhhî ve siyasî mahzurları bertaraf etmek maksadile ilişik kanun projesi hazırlanmıştır.[612]

Layihayı hazırlayan Dahiliye Vekaleti gerek kanun metninde gerek layihanın "mucib sebepler"inde konunun bağlamını saklama gereği duymuştur. Fakat tarihler birbirini tutmaktadır. Söz konusu kanun, *Kur'an* sayfalarının kese kağıdı yapılması vakasının ortaya çıktığı tarihten yaklaşık yedi ay sonrasında kabul edilmiştir. İktidar bu vakadan rahatsız olmuş, fakat rahatsızlığının asıl sebebini dile getirmek istememiştir. Kanun yürürlüğe girdikten sonra bu gibi vakalar son bulmamış, 1950'lere kadar sürmüştür. DİR bu vakaları engellemek için elinden geleni yapmış gözükmektedir. Örneğin 1942'de gerçekleşen başka bir vakada Diyanet, kese kağıdı yapılmak üzere saklanılan *Kur'an* sayfalarının "bir Musevi"de bulunduğunu söyleyerek, "halkın dini duygularını inciten bu işin İstanbul Valiliği'ne müracaat edilerek Emniyet Müdürlüğü vasıtasile elinde daha çok Kuranı Kerim matbuları bulunduğu bildirilen Musevinin meydana çıkarılmasının ve yine Vilâyetçe icap eden kanuni ve idari muamelenin ifası hususunun İstanbul Müftülüğü'ne yazılması" kararını almıştır.[613] 1948'deki vakada üzerinde çeşitli ayetlerin yazılı bulunduğu *İslam Dünyası* dergisinin satılamayan nüshalarının kese kağıdı yapıldığı Bolu Müftülüğü tarafından DİR'ne bildirilmiştir. Diyanet ilgili kanun maddesine atıfta bulunarak bu yasağa uyulmasının gereği konusunda BYUM tarafından gazete ve mecmualara tamim gönderilmesi ve bundan sonra bu gibi vakalarla karşılaşıldığı takdirde, kanuni muamele yapılmak üzere bir zabıt varakası tutulması gerektiği kararını almıştır.[614] İktidarın ve DİR'nin bütün çabalarına rağmen kayda geçen başka

---

[611] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26, 82. İçtima, (28.06.1938), s. 436-437.
[612] **TBMM ZC,** Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26, 82. İçtima, (28.06.1938), S. Sayısı: 322, s. 1.
[613] **DİB DİYKKD,** 1942, s. 79.
[614] **DİB DİYKKD,** 1948, s. 170.

bir örnek daha vardır. Diyanet kanuni tedbirlerle bu meseleyi çözemeyeceğini anlamış olacak ki, bu defa farklı bir yöntem izlemiştir. Silvan Müftülüğü, üzerinde ayet-i kerime ve hadis-i şerif yazılı *Sebilürreşad* dergisi sayfalarının kese kağıdı yapıldığını 25 Şubat 1951 tarihinde DİB'na bildirmiştir. Bu vakada Başkanlık ilgili müftülüğe hiçbir şey söylememiştir. Doğrudan *Sebilürreşad* dergisine yazılarak dergide bundan sonra ayeti kerime ve hadisi şerif yazılmaması istenmiştir.[615]

Diyanet, kontrol ve ötekiler

DİR'nin 1940'lı yıllarda yayın kontrol faaliyetleri çerçevesinde BYUM'nün dini yayınlardan sorumlu bir şubesiymiş gibi çalışması ve bu bağlamda "din propagandası" yapan yayınların sansüründen sorumlu ideolojik bir aygıt olmayı bizzat kurumun bu yöndeki ısrarlı talep ve eylemleri sonucunda olmuştur. Böylece Diyanet'in hem faaliyet alanı genişlemiş hem siyasal iktidarın gözündeki işlevselliği artmıştır. Ama Diyanet'in özellikle inisiyatif alarak üstlendiği faaliyet alanları aynı zamanda birer mücadele alanıdır. BYUM, Emniyet Umum Müdürlüğü, mülki idare amirlikleri gibi iktidar odakları çoğu zaman bu alanlarda DİR'nin karşısına blok halinde çıkarak bir tür müfettiş görevi üstlenmişlerdir. DİR ve diğer devlet kurumları arasında genellikle gayrı resmi olarak kurulan bu hiyerarşik ilişkide Reislik hep şüphe edilen, dolayısıyla kontrol edilip hesap sorulan taraf olmuştur. Bu bağlamda Diyanet hem kontrol eden hem rejimin laiklik ilkesine ne ölçüde uyduğu ve sadık olup olmadığı kontrol edilen bir tür denektir. DİR, Şii-Alevi, Hristiyan, tarikat ve dinde reform propagandası yapan yayınların değerlendirilmesi noktasındaki deneylerden başarıyla geçmişse de, Sünni-Hanefi çizgisindeki bazı yayınların değerlendirilmesi işinde başarısız olmuş ve güvenilmezliği bir kez daha tescillenmiştir. Reislik'in yayın kontrol faaliyetleri çerçevesinde siyasal iktidar ve iktidar odaklarıyla kurduğu ilişki bu şekildedir. Ama aynı çerçevede Diyanet başka yapılarla da ilişkiye girmiştir. Bunlar DİR'nin ötekileridir; yani Şiiler, Aleviler, Bektaşiler, tarikatlar, sufi topluluklar ve hatta Hanefi dışındaki diğer Ehl-i Sünnet mezhepler. Araştırma sınırımız olan 1950'ye kadar Diyanet için temel, asıl, yerli, milli ve en makbul olan Hanefi mezhebidir. Örneğin Şafiiler Ehl-i Sünnet içindeki bir mezhep olarak tabii ki makbuldürler, fakat bu makbullük onlara özgü ilmihal kitabı yazılabilmesine olanak tanıyacak ölçüde değildir. Şafiiler ancak Hanefi

[615] **DİB DİYKKD,** 1951, s. 18.

çizgisine göre yazılmış ilmihallerde şerh ve haşiyelerde kendilerine yer bulabilirler. Sufi topluluklar tarikatlaşmadıkları müddetçe zararsızdırlar. Bu toplulukların yayınlarında birçok dini yanlışlar bulunmasına rağmen, tasavvufta bu yanlışlar kökleşmiş olduğundan çok fazla üzerinde durmaya gerek yoktur. Sonuç olarak Diyanet için, sufi topluluklar "ailenin yaramaz çocuğu" gibidir; çeşitli yaramazlıkları vardır ama yine de ailenin içindedirler. DİR'nin gerçek ötekileri tarikatlardır. Fakat Diyanet'in tarikatçılık karşıtlığının bütün tarikatlara aynı düzeyde yansıdığını söylemek doğru değildir. 1950'ye kadar tarikatçılık karşıtlığı noktasında DİR için yanıtlanması gereken temel soru şu olmuştur: "Hangi tarikat?" Bu bağlamda, daha önce de belirttiğimiz gibi İsmail Kara'nın DİR'nin bütün tarikatlara karşı olduğu yönündeki tespitlerine katılsak da, "Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin M. Hammadî'den tercüme edilerek Diyanet yayınları arasında neşredilen *Batınîler ve Karmatîlerin İçyüzü* kitabına yazdığı uzun önsözde 'gizli tarikatlar'la Alevilik, Bektaşîlîk, Kızılbaşlık hakkında yaptığı bazı değerlendirmeler sadece Alevilik üzerinden ele alınmış ve tartışma konusu yapılmıştır. Halbuki tasavvuf düşüncesine ve tarikatlara hayli mesafeli olan Akseki'nin meselesi Diyanet'in genel yaklaşımına paralel olarak bütün tarikatlar ve batınî (ezoterik) hareketlerdir" yönündeki tespitlerine katılmadığımızı belirtmek isteriz.[616] Evet, Akseki tasavvuf düşüncesine ve bütün tarikatlara "hayli mesafeli"dir, fakat bu mesafe, söz konusu, Akseki'nin deyişiyle "en meşhur adı" Batıniye olan ve "Türkler arasında Bektaşi ve Kızılbaş" olarak anılan "tarikatlar" olunca, diğer tarikatlardan farklı olarak köktenci bir düşmanlığa dönüşmüştür.[617] Tam da bu yüzden Akseki'nin *Batınîler ve Karmatîlerin İçyüzü* adlı kitaba yazdığı önsözün temel meselesi Batıniliğin kolları olarak andığı Alevi, Bektaşi ve Kızılbaşlardır. Akseki'nin bu fikirleri kurum olarak Diyanet'in de meseleye yaklaşımını belirlemiştir. Tarikatçılık kanuni olarak suç olduğu gibi, Diyanet'in gözünde dini olarak doğru bir yol değildir. Diyanet bu suçun cezasız

---

[616] İsmail Kara, "Diyanet Ayrılırsa Devlet Ne Olacak?", **Derin Tarih,** No: 44, Kasım 2015, s. 113.

[617] Ömer Yılmaz, Ahmet Hamdi Akseki'nin eserlerini "ahlâki" açıdan ele alarak yaptığı çözümlemesinde, Akseki'nin tasavvufa bakışını şu şekilde tarif etmiştir: "Ahmet Hamdi Efendi, yaşadığı çağdaki dönemin sosyal ve siyasi konjonktürünü de dikkate alarak bu asırda tasavvufla doğrudan ilgilenmemiştir. Bilakis tasavvufu istismar edenlere, ibahi ve batıni anlayışlara karşı çıkmış; toplumda tasavvuf adına yapılangelen yanlışlara sesini yükseltmiştir. Bir başka ifadeyle o, Kur'an ve sahih sünnetle çelişmeyen tasavvuf anlayışını tavsip ederken, batıni, ibahi, heretik tasavvufi anlayışları reddetmiştir... Merhum Aksekili tasavvuf ve kurumlarının oldukça tereddi ettiği, siyasetin tekke ve tarikatları ıslah etmek yerine onu tamamen devre dışı bıraktığı bir dönemde, ahlâk ilmine önem vermekle tasavvuf ilminin tercümanlığını üstlenmiştir. Akseli merhum, bu haliyle herhangi bir tarikata 'mürid' değilse de, tasavvufa 'muhib' biridir." Bkz. Ömer Yılmaz, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Ahlâk Düşüncesinde Tasavvufî İzler", **Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu,** Ankara: DİB Yay., 2017, s. 176.

kalmaması için elinden geleni yapmaya gayret etmiştir. Bununla birlikte DİR'nin bu gayreti gösterirken kullandığı dil ve eylem biçimleri, kurumun "tarikat" olarak nitelendirdiği yapılara göre farklılık göstermiştir. Batıni, Rafızi, Alevi, Kızılbaş, Bektaşi veya Nusayri olarak kodlanan "tarikatlara" gösterilen köktenci karşıtlık diğer tarikatlara karşı bu şiddette gösterilmemiştir. Aradaki bu farkı en açık biçimde DİR'nin de müdahil olduğu, Hacı Bayram-ı Veli Türbesi ve Camii, Bayramiyye tarikatı ve karşıtları arasında gerçekleşmiş tartışmada görebiliriz. Tartışma *Hacı Bayram Türbesiyle Camisi Bize Emanettir* adlı broşürün yayınlanmasıyla başlamıştır. Broşürde Hacı Bayram'ın Bayramiyye tarikatının kurucusu olduğu, çeşitli kerametleri, türbesi ve camisinin tamiri gibi konulara değinilmiştir. Hoca Osman Güçlü bu broşüre karşı bir broşür hazırlayarak yanıt vermiştir. Güçlü karşı broşüre, Hacı Bayram'ın dini tedrisatı bırakarak "menfaatperest" bir şeyh olan Hamid'e intisap ettiğini ve dolayısıyla ilme ihanet ettiğini söyleyerek başlamıştır. Güçlü'ye göre böyle "gafil bir dervişe evliya süsü vermek cehalet ve hamakatten başka bir şey değildir." Güçlü, Hacı Bayram hakkındaki kitapların tamamının yalan üzerine kuruluğunu ve bunların "halkın sırtından geçinen serseri dervişlerin propagandası" olduğunu belirtmiştir. Ona göre, "Erenler sözü; Kızılbaşların, Bayrami dervişlerinin sözleridir. Bayrami tarikatı İran'dan gelmiştir. Şu halde Bayrami tarikatı Kızılbaşlığın, Rafiziliğin özüdür. Hacı Bayram'ın kendi kitabında bayramiyyem ben, halikiyyem ben diye sözleri var. Bu söz küfürden başka ne olur?... Tarikatlar Yahudi dönmesi İbni Sebe, Batınilerin Şeyhi Hasan Sabbah'a mensuptur. Müslümanlıktan hariçtir."[618] DİR'nin Güçlü'nün broşürü hakkında mütalaası ise şu şekilde olmuştur:

> ... Bir alimin tedris hayatını bırakarak tarikata intisabı da mazide ilme hıyanet sayılamazdı. Nitekim Gazali ve Molla Cami tedris hayatından sonra inzivaya çekildiler. Ancak bugün tarikatçılık kanun dışıdır. Sonra bu gibi zatlara menfaatperest de denilemez. Zira bunlar bir lokma bir kırka yolunu güderlerdi...
>
> Hacı Bayram hakkında ve diğer birçok erenler hakkında yazılan menakıp kitapları ve vilayatnamelerde mübalağalar ve hurafeler varsa da bunlar hakkında yazılmış eserlerin kaffesi yalandır demek doğru değildir. Bayrami tarikatı, Kızılbaşlığın ve Rafiziliğin özüdür sözü de yerinde değildir. Çünkü Kızılbaşlık Şah İsmail devrinde Hacı Bayram'ın ölümünden yüz sene sonra çıkmıştır. Rafizilik Şiilikten azma bir taifedir. Hacı Bayram Şii değildir. Evet Hacı Bayram'ın vahdet-i vücut felsefesini işrab eden sözleri vardır. Eğer bir kitabında Bayramiyyem ben, Halikiyyem ben demiş ise bu gibi sözleri tevil etmek, büyüklerin sözlerini hüsnü niyetle Müslümanlığa uygun tarzda anlamak lazımdır. Tarikatların Peygambere, Ebu Bekir'e ve Ali'ye mensup olduğuna ve

[618] **DİB DİYKKD,** 1949, s. 152-153.

bu zevatın hafi ve celi tarikat telkinlerinde bulunduklarına dair sözler ilmen ve tarihan sabit değildir. Malum olan tarikatlar ve tasavvuf ikinci asırda görülmeye başlamıştır. Tasavvufun ilmi olanları da vardır. Avam arasında hurafelerle dolu olanları da vardır. Binaenaleyh bu tarikatların alelıtlak Yahudi dönmesi İbni Sebe'ye ve Batınilerin Şeyhi Hasan Sabbah'a mensup olduklarını söylemek yerinde olamaz. İbni Sebe ilk defa mezhep ihtilafı çıkaran adamdır. Hasan Sabbah ise Batını tarikatların ikinci müceddididir.
Bayramiyye tarikatı; melamiye, vahdet-i vücut ve halvet gibi esasları cami ise de İbni Sebe ve Hasan Sabbah ile Rafızilik ve Kızılbaşlıkla ilgili değildir.[619]

Sonuç olarak DİR bütün tarikatlara karşıdır. Tarikat mensubu personelini teşkilat bünyesinde barındırmamıştır. Tarikatçılık yapanları mülki idare amirliklerine bildirmeyi kendine bir borç bilmiştir. Fakat Diyanet'e göre kesinlikle bütün tarikatlar bir değildir. Diyanet'in gözünde başka hiçbir tarikat Rafızi ve Batını olarak adlandırdıkları tarikatlar kadar zararlı değildir. Diyanet, Hoca Osman Güçlü'nün broşürünü yorumlarken Bayramiyye tarikatının Rafızilik ve Kızılbaşlıkla bir ilgisi olmadığını belirtmiştir. Kanaatimizce zaten böyle bir ilgi olsaydı Bayramiyye tarikatıyla mücadele Güçlü'ye bırakılmaz, DİR hemen olaya müdahil olarak baş düşmanla mücadeleyi bizzat yönetirdi.

D. Miras hukukuna ilişkin faaliyetler: Bir muharebe alanı olarak miras meselesi

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	27/6/936	27/6/936	(İmza var)	

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
383		Karar/37	8

Karar:
Kanunu Medeni'nin neşrinden evvel vefat edenlerin arazi-i metrukelerinin İntikalat Kanunu ahkamına tevfikan ve akarat ile emval-i menkuleleri dahi feraiz mucibince vereseleri tarafından taksimat talebinde bulunarak dairemize bila-arzuhal müracaat eden eshab-ı mesalihi, eslaf zamanında taksimat muamelesi veçhi mezkur üzerine yapılıp ve defteri mahsusuna kayd ile her bir veresenin derece-i hisselerini bildirir bir kıta vesika eslaf tarafından imza edilerek daireye müracaat eden veresenin yedine verildiklerine dair dairemizde elyevm mevcud bulunan bilumum kuyudat-ı resmiyeden keyfiyet müsteban olmaktadır. Binaenaleyh şimdiye kadar daileri dahi bu yolda ifayı muamele ve ayni vaziyet ve hareketi takip etmekte iken bu kerre bura Jandarma Kumandanı gerek kanunu mezkurun neşrinden evvel ve gerek sonra taksimat muamelesi her halde mahkeme tarafından ifası muktezi olduğunu ısrar ve ifadatına karşı mezkur kanunun neşrinden sonra ölenlerin taksimat-ı emvali gerçi mahkemeye ait ise de kanunu mezkurun neşrinden evvel metrukenin taksimat muamelesi

[619] **DİB DİYKKD,** 1949, s. 154.

> daire-i fetvaya ait olduğuna dair mumaileyhe karşı irad edilen müdafaat, ikna ve ısga edilemeyip buna dair behemehal Diyanet İşleri Riyaseti'nden bir emir getirilmesine mütevakkıf olduğunun talep ve ısrarında bulunmakta olduğundan bu babda ne yolda muamele yapılması icab edeceğine dair bir emir irsali hakkında Marmaris Müftülüğü'nden gelen 17/6/936 tarih ve 107 no. lu tahrirat tetkik ve mütalaa olundu.
> Kanunu Medeni'nin neşrinden evvele ait bulunan miras taksimatına cevap vermek müftülerin vezaifi cümlesinden olup kendilerini bundan men eden bir kanun veya emir olmadığının mezkur müftülüğe bildirilmesi tezekkür kılındı.
> 27/6/936
> Diyanet İşleri Reisi Rifat[620]

Belgede miras dağıtımıyla ilgili üç çerçeveden bahsedilmektir. Medeni Kanun, İntikalat Kanunu ve feraiz. Feraiz, ölmüş bir kişinin mirasının kimlere ve nasıl dağıtılacağını hükme bağlayan bir fıkıh ilmi türüdür.[621] Reis Rifat Börekçi'nin "İntikalat Kanunu" olarak adını andığı kanun ise, büyük bir ihtmalle 21 Şubat 1328 tarihli Emval-i Gayrimenkule İntikalatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'tır.[622] Bu kanun 761 tarihinden itibaren intikalat esaslarını belirlemek amacıyla hazırlanan sekiz adet kanunun sonuncusudur ve Medeni Kanun'un yürürlüğe konulduğu 4 Teşrinievvel 1926 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.[623] 29 Mayıs 1926 tarihli Kanunu Medeninin Sureti Meriyet ve Şekli Tatbıki Hakkında Kanun gereğince "Kanunu Medeninin mer'i olmağa başladığı tarihten evvelki hadiselerin hukuki hükümleri, mezkur hadiseler hangi kanun mer'i iken olmuş ise yine o kanuna tabi kalır." Aynı kanunun 16. maddesi ise şöyledir: "Yeni kanunun meriyetinden evvel ölmüş olan bir kimsenin mirası, meriyetinden sonra dahi eski kanuna tabi olur. Bu kaide gerek mirasçılara gerek mirasın intikaline şamildir."[624] Dahası miras bırakan kişi Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten sonra ölmüşse bile, mirasçılar arasında "mirasın taksimi mukavelesi" yapıldığı takdirde mirası diledikleri hukuk sistemi çerçevesinde bölüşebilirler. Bu bağlamda Şakir Berki, mirasçıların istiyorlarsa mirası kendi aralarında Roma Hukuku'na veya Fransız Hukuku'na veya "Kur'an'daki hisse ve taksim emirlerine itibar ederek" taksim edebileceklerini belirtmiştir. Berki'ye göre, mirası İslam Hukuku'na göre bölüşmek isteyenler ya bu

---

[620] **DİB DİYKKD**, 1935-36, s. 71.
[621] Ali Himmet Berki, **Miras ve Tatbikat / Feraiz-İntikal-Medeni Kanunda Miras-Tatbikat**, İstanbul: Üçler Basımevi, 1947, s. 9.
[622] **Düstur,** 2. Tertip, Cilt: 5, No: 89, s. 145-147.
[623] Sadullah Seyhan, **Tatbikatlı Feraiz ve İntikal Kanunları**, Ankara: Ankara Basımevi, 1948, s. 112, 140.
[624] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 7, No: 296, s. 1210.

konudaki fıkıh kitaplarına ya da müftülüklere müracaat edeceklerdir.[625] Fakat DİR Müşavere Heyeti Arşivi'nde bulduğumuz birçok belgede erken Cumhuriyet döneminde müftülüklere yapılan bu konudaki müracaatların sadece mirası İslam Hukuku'na göre bölüşmek isteyen vatandaşlardan değil, mahkemelerden de geldiğini tespit ettik. Zira Medeni Kanun ile birlikte feraiz ve intikal hükümleri yürürlükten kaldırılınca, bu ilimler artık Hukuk Fakültelerinde de okutulmamaya başlanmıştır. Bu durum hakim ve tapu memurlarının miras paylaşımı meselelerini hallederken hata yapmalarını yol açmıştır.[626] Bu bağlamda, hata yapmak istemeyen hakimler müftülüklere başvuracaklardır. Marmaris'teki jandarma komutanlarından biri ise, miras paylaştırma yetkisinin müftülerin sorumluluğunda olmadığını, bu gibi meselelerin Medeni Hukuk çerçevesinde mahkemelerce halledilmesi gerektiğini düşünmekte ve bu fikrinde ısrarcı davranarak, müftülerin böyle bir yetkisi olduğuna dair bağlı oldukları kurum olan DİR'den muhakkak bir emir istemektedir. Yani Müftülükle yetki tartışmasına giren jandarma komutanı miras paylaşımı meselelerinin hangi kurum tarafından halledileceği konusunda kendisini yetkili görmekte ve bu bağlamda müftülükten hesap sormaktan da çekinmemektedir. DİR pek çok örnekte gördüğümüz gibi meselede yine altta alan taraf olmak zorunda kalmıştır. Zira Diyanet'in karşısındaki jandarma komutanını müftülerin böyle bir yetkisi olduğuna ikna edecek kanuni bir dayanağı yoktur. Buna karşı, müftüleri bu vazifeden "men eden bir kanun veya emir" de yoktur. Buna benzer vakalar daha önce de yaşanmıştır. Örneğin, 4 Nisan 1929'da Nallıhan Kazası Müftülüğü'nden gelen, müftülerin miras paylaşımı meselelerindeki konumlarını bildiren kanunun gönderilmesine dair olan isteğe Diyanet, 3 Mart 1924 tarihli kuruluş kanununu göndererek yanıt vermeye çalışmıştır.[627] Halbuki söz konusu kanunda doğrudan müftülerle ilgili sadece bir madde vardır. O maddede de "Müftülerin mercii Diyanet İşleri Reisliğidir" dışında herhangi başka bir şey yazmamaktadır.[628] Dolayısıyla müftlerin miras paylaşımlarındaki konumları bağlamında ortada çok ciddi bir belirsizlik vardır. Bu belirsizlik hali bir yandan DİR'ne miras paylaşımı gibi önemli bir alanda söz söylemeye olanak tanırken, bir yandan da Marmaris'teki örnekte görüldüğü gibi Diyanet'i başka devlet kurumlarıyla karşı karşıya getirmektedir. Bu konudaki diğer bir örnek, Artıkova Hukuk Mahkemesi Riyaseti'nin 13 Temmuz

---

[625] Şakir Berki, "İslâm Hukuku Miras Sistemi ile Medeni Kanunun Miras Sistemi Arasındaki Farklar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** No: 22, 1980, s. 2-3.
[626] **A.g.m.,** s. 7.
[627] **DİB DİYKKD**, 1929-A, k. 293.
[628] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 154, s. 665.

1929 tarihli tahriratıdır. Tahriratta, Nefise Hanım ile Mehmet Efendi ve rüfekası arasında miras konusunda süregiden çekişmenin dava ile sonuçlandığı belirtildikten sonra çekişmenin kaynağı olarak kaza müftüsü Feyzullah Efendi'nin verdiği fetva gösterilmiştir. Anlaşılan o ki taraflardan biri veya birkaçı Feyzullah Efendi'nin miras paylaşımı hakkındaki fetvasından memnun olmamış, hakkını mahkemede aramaya karar vermiş ve bu sırada da Feyzullah Efendi'nin fetvasından bahsetmiştir. Artıkova Hukuk Mahkemesi Riyaseti bir daha böyle bir olayla karşılaşmamak için DİR'den müftünün "bu gibi miras fetvalarının itasından men" edilmesini talep etmiştir.[629] Benzer bir sıkıntı Mihalıççık Kaymakamlığı ile de yaşanacaktır. Bu örnek Mihalıççık Müftülüğü'nün 13 Mayıs 1933 tarihli tahriratına Müşavere Heyeti'nin verdiği cevaptan izlenebilir.

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	21/5/933		(İmza var)	

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
103		Karar/192	1

Karar: Mihalıççık Müftülüğü'nün 13/5/933 tarih ve 40 no.lu Kanunu Medeni'nin gerek neşrinden evvel ve gerek sonra vuku bulan miras ve arazi meseleleri hakkında müftülük tarafından eshab-ı mesaliha şifahen veya fetva şeklinde hiçbir suretle cevap verilemeyeceği ve bunların mahkemeye ait bulunduğu kaza kaymakamının söylediği, vazifesine müdahale etmekte olduğu şayet bu bapta bir kanun varsa tebliği yoksa müftülük vazifesine kaymakamın müdahale etmemesi hususunda Dahiliye Vekaleti vasıtasıyla kaymakama tebligat yapılması hakkındaki tahrirat okundu.

Kanunu Medeni'nin neşrinden evvele ait bulunan miras vesaire bu gibi mesaile cevap vermek müftülerin vezaifi cümlesinden olup kendilerini bundan men eden bir kanun veya emir olmadığının ve kaymakam hakkında Dahiliye Vekaleti'ne yazıldığının müftülüğe bildirilmesi ve bu bapta Dahiliye Vekaleti'ne de yazılması tezekkür kılındı.

Diyanet İşleri R. Rifat[630]

DİR'nin Dahiliye Vekaleti'ne bu konuda gerçekten herhangi bir yazı yollayıp yollamadığını ve eğer yolladıysa Dahiliye Vekaleti'nin bu yazıya ne cevap verdiğini bilebilmemize olanak sağlayacak yazışmalara ulaşamadık. Fakat konuyla ilgili örnek vakaları takip ettiğimizde, Diyanet'in Dahiliye Vekaleti'nden umduğu yanıtı tam olarak alamadığını söyleyebileceğimiz ipuçlarına sahip olabiliriz. Bu bağlamda, Oltu Müftülüğü'nün 29 Haziran 1936 tarihli tahriratına bakmakta fayda vardır. Müftülük ilgili tahriratında "Kanunu Medeni'den evvel ölenlerin mallarını vereselerine usulü

[629] **DİB DİYKKD**, 1929-B, k. 419.
[630] **DİB DİYKKD**,1933, s. 15.

feraiza tevfikan taksim edip ellerine bir taksim kağıdı yazıp vermeye müftülerin salahiyeti var mı? Yoksa sade ağızdan cevap vermekle iktifa mı edecekler?" diye Diyanet'e sormaktadır. DİR müftülüğe verdiği cevapta yine müftülerin bu meselede söz söyleme hakkını ellerinden alacak herhangi bir kanun veya emir olmadığını vurgulamış ve cevapların "şifahen" cevap verilmesini istemiştir.[631] Diyanet delil teşkil edip kurumu zora sokacak olayların bu şekilde önüne geçmeye çalışmıştır. Reislik, müftülerin miras paylaşımı konusunda söz söyleme yetkisine hukuki olarak sahip olmasından sonra dahi bu savunma mekanizması devrede tutmaya devam etmiştir. Bunun nedenlerine geçmeden önce miras paylaşımı alanındaki kurumlara ilişkin belirsizliği ortadan kaldıracak olan kanuni düzenlemeye bakmamız gerekir.

Belirsizliğin son bulması

14 Haziran 1935 tarih ve 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun'un ikinci maddesinde, birinci maddede yazılı olup teşkilatı oluşturan her bir birimin vazifelerinin ileride hazırlanacak bir nizamnameyle tespit olunacağı yazılmıştır.[632] DİR'nce hazırlanan nizamname İVH'nin 11 Teşrinisani 1937 tarihli toplantısında onaylanarak yürürlüğe konulacaktır.[633] Nizamnamenin 8. maddesinde "müftülerin başlıca vazifeleri" açıklanmıştır. İlgili maddenin E fıkrası ise müftülerin doğrudan doğruya miras paylaşımları konusundaki rollerine ilişkindir:

> İtikatlara ve ibadetlere ve Medeni Kanunun neşrinden evvelki zamana aid vasiyet ve miras gibi hususlara dair sorulacak suallere lazım gelen cevapları ya re'sen veya Diyanet İşleri Riyasetinden alacakları cevapları verirler.[634]

Bu nizamnameyle birlikte DİR ve müftülerin Medeni Kanun'un kabulünden önceki miras konularında açıklama ve bilgi verme yetkisi resmileşmiştir. Fakat belgelere bakıldığında müftülüklerin cephesinde hala tam olarak anlaşılmayan bazı hususlar olduğu görülür. Örneğin Pervarı Müftülüğü, Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden önceki miras meseleleri konusunda müracaatta bulunan kişilerin kabul edilip, meselelerinin "halli için" nasıl bir yol izlenilmesi gerektiğini 8 Ağustos 1939 tarihli tahriratıyla DİR'den sormuştur. Diyanet cevabında, söz konusu miras meselesi

---

631 **DİB DİYKKD**, 1935-36, s. 76.
632 **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 270, s. 1501.
633 **BCA BKKK,** 30 18 01 02 / 80 92 15. Bkz. EK 91.
634 **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 19, No: 6, s. 26.

Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten önceye ilişkin olsa bile, bu meselenin "ahkam-ı fıkhiyyeye tevfikan hal ve faslı"nın mahkemelere ait bulunduğunu, fakat bu gibi meselelerde şahısların başvurularına cevap vermenin müftülerin görevi olduğunu söylemiştir.[635] Yani müftüler açıklama ve bilgi verme yetkisine sahiptirler, fakat son tahlilde meseleler mahkemelerde sonuçlandırılacaktır. Buna karşın vatandaşların müftülüklere miras meselelerinin halledilmesi konusundaki müracaatları devam etmektedir. Hatta bu müracaatlardan bazıları Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonraki tarihlere denk gelmektedir. Örneğin Arapkir Müftülüğü, 21 Mayıs 1942 tarih ve 25 numaralı yazısında DİR'den bu gibi müracaatlar karşısında ne yapması gerektiği sormuştur. Diyanet müftülüğün sorusunu şu şekilde cevaplandırmıştır:

> Müftülerin, Kanunu Medeni'ye taalluk eden ve eşhas tarafından vuku bulan miras mesailine gerek şifahen ve gerek tahriren cevap vermeleri memnu bulunduğu; ancak mahkemeden ve tapu dairelerinden resmen vuku bulacak suallere cevap vereceklerinin ve bu bapta tereddüte mahal bulunmadığının müftülüğe emir ve işarı muvafık olacağı tezekkür kılındı.[636]

Görüldüğü gibi DİR sınırı son derece net bir şekilde çizmiştir. Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonraki bir tarihe denk gelen miras meselelerinde müftülerin şahıs başvurularında açıklama ve bilgi vermeye hakkı yoktur. Ancak mahkemelerden ve tapu dairelerinden gelecek olan resmi başvurulara cevap vereceklerdir. Kanaatimizce işte tam bu noktada Diyanet'in cevabında üzerinde durulması gereken bir nokta vardır. DİR bu konuda "tereddüte mahal bulunmadığının" altını çizmek zorunluluğunu hissetmiştir. Peki niye tereddüt edilsin ki! Sorunun cevabı müftülerin bu tür resmi başvurularda verdikleri taksim pusulaları bağlamında aranabilir.

Taksim pusulaları ve imza meselesi

> Diyanet İşleri Reisliği
> Müsevvit Tarihi tesvit Tarihi tebyiz Mümeyyiz Hulâsa
> 8/12/939 8/12/939 (İmza var)
> Sadıra numarası
> Varide numarası Umumi Hususi Adedi leffi
> 1690 Karar/627
> Harice verilen taksim pusulasına imza edilip edilmeyeceğine dair Zat İşleri Müdürlüğü'nün 1/12/939 tarih ve 4767 no.lu tezkeresine merbut Elazığ Müftülüğü'nün tahriratı tetkik ve mütalaa olundu:

[635] **DİB DİYKKD**, 1939-A, s. 265.
[636] **DİB DİYKKD**, 1942, k. 74.

Diyanet İşleri Reisliği teşkilatının 11/11/937 tarihli nizamnamesinin (8) inci maddesi hükmünce Kanunu Medeni'nin neşrinden sonraya ait miras mesaili hakkındaki suallere cevap vermek müftülerin salahiyeti haricinde ise de münasahalı miras mesaili hesabatında müftülerin mümareselerinden istifade için mahkeme reisleri ile tapu memurları tarafından müracaat vukuunda müftülerin sureti gayri resmiyede teshilat gösterebileceklerinin ve bu suretle tanzim edilecek taksim pusulalarını müftülerin imzalamaya mecbur olmadıklarının cevaben mezkur müftülüğe işar buyurulması muvafık olacağı tezekkür kılındı.

8/12/939 Diyanet İşleri Reis Muavini
A. H. Akseki[637]

Daha önce de değindiğimiz gibi, müftülerin görevlerinin sıralandığı nizamnamede Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonraki miras meselelerinde sorulacak sorulara cevap verme gibi yetkisi bulunmamaktadır. Müftüler bu işlemi sadece mahkemeler ve tapu memurlukları gibi kurumlardan gelen resmi müracaatlar sonrası gayri resmi olarak yapabileceklerdir. Zaten aksi bir durum olduğunda, yani müftüler Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonraki miras meseleleri hakkındaki şahıs başvurularına yanıt verdiklerinde hemen uyarılmışlardır. Örneğin, Pötürge Müftüsü, "Kanunu Medeni'nin neşrinden sonra fetva verdiği" için Pötürge Kaymakamlığı'nın 22 Aralık 1941 tarih ve 75 numaralı yazısı ile DİR'ne şikayet edilmiştir.[638] Fakat Elazığ Müftülüğü'nün tahriratı Medeni Kanun'dan sonraki miras meselelerindeki resmi başvurularla ilgilidir. Diyanet müftülerin bu resmi başvuruları taksim pusulaları düzenleyerek yanıtlayabileceklerini, yalnız müftülerin düzenledikleri pusulalara imza atmalarının zorunlu olmadığını belirtmiştir. Bu noktada sorulması gereken soru, DİR'nin müftülere hazırladıkları "taksim pusulalarını" neden imzalamak zorunda olmadıklarını vurgulama gereği duyduğudur? Sorunun yanıtını Pötürge Müftülüğü'nün 31 Şubat 1942 tarihli tahriratında aramak aydınlatıcı olacaktır.

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
		Sadıra numarası		
Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi	
414		Karar/39	1	

Zat İşleri Müdürlüğü'nün 9/3/942 tarih ve 665 no.lu yazısı ve merbutu Pütürge Müftülüğü'nün 31/2/942 tarih ve 2 no.lu tahriratı okundu:
Riyaset makamı teşkilatının 11/11/937 tarihli nizamnamenin 8 inci maddesi hükmünce Kanunu Medeni neşrinden evvele ait miras mesailine cevap vermek

[637] **DİB DİYKKD**, 1939-A, s. 341.
[638] **DİB DİYKK**, 1942, k. 3.

müftülerin vezaifi cümlesinden olmakla beraber neşrinden sonraya ait miras meselelerine cevap vermek müftülerin salahiyeti haricinde ise de müftülerin münasaha mesailindeki ihtisas ve mümareselerinden istifade için mahkeme reisleriyle tapu memurları tarafından müracaat vukuunda cevap itasında bir mahzur olmayacağı ve bu yoldaki cevaplardan dolayı müftülerin ücret almaya hak ve salahiyetleri bulunmadığı ve kaymakamların icabı halinde teftiş ve murakabe hakları olduğunun cevaben emir ve işar muvafık olacağı tezekkür kılındı. 17/3/942

Diyanet İşleri Reisi Y. Muavin[639]

Görüldüğü gibi DİR, "kaymakamların icabı halinde teftiş ve murakabe hakları"nı hangi bağlamda kullanacaklarını belirtmemiştir. Yani müftüler bu tür işlemlerde para alıp almadıkları bağlamında mı, yoksa düzenledikleri taksim pusulaları bağlamında mı kaymakamlar tarafından teftiş ve kontrol edileceklerdir? Taksim pusulalarının feraiz çerçevesindeki İslam dini hükümlerine göre düzenleneceğini aklımıza getirirsek, kaymakamların bu gibi dini bir konuya müdahil olmalarının mantıksız olacağını düşünüp, kontrol yetkisinin sadece para alıp almama meselesine ilişkin olabileceği sonucunu çıkarabiliriz. Fakat örnekleri takip ettiğimizde bu çıkarımın gerçeği yansıtmadığı görülecektir. Bu bağlamda, Emniyet Umum Müdürlüğü'nün Diyanet'e gönderdiği "mahrem yazı"ya Müşavere Heyeti'nin 26 Aralık 1944 tarihli cevabı şu şekildedir:

T.C. Diyanet İşleri Reisliği
Müşavere Heyeti
Sayı: 1566
K: 360
Çatalca Müftüsü Hüseyin Doğruer hakkında Emniyet Umum Müdürlüğü'nden gelen mahrem yazı ile ilişik fetvaların incelenmesine dair Yüksek Reislik makamından havale edilen 2/12/944 tarih ve 4899 numaralı yazı okundu:
Bağlı üç fetva Edirne Vilayeti'nin tezkeresi üzerine ve 20/7/944 tarihinde makamı riyasetten heyetimize havale buyurularak incelenmiş ve 1/8/944 tarihinde karara bağlanmış ve verilen fetva hükümlerinin doğru olduğu ve ancak incelemenin tamamlanması için sureti istiftanın bildirilmesi istenilmişti. Bu talebe cevap gelmemekle beraber bu yazıların Kanunu Medeni'nin neşrinden evvelki veraset meselelerine ait olduğu ve bu suretle yazılan yazıların Diyanet İşleri teşkilatının vazifelerini gösterir talimatnamenin 8 inci maddesinin E fıkrası (itikatlara ve ibadetlere ve Medeni Kanun'un neşrinden evvelki zamana ait vasiyet ve miras gibi hususlara dair sorulacak suallere lazım gelen cevapları verirler) gereğince müftülerin vezaifi cümlesinden bulunduğu cihetle müftü hakkında tatbikata lüzum olmadığının cevaben Emniyet Umum Müdürlüğü'ne bildirilmesinin uygun olacağı tezekkür kılındı.

26/12/944[640]

[639] **DİB DİYKK**, 1942, k. 39.
[640] **DİB DİYKK**, 1944-B, s. 173.

Bu örnek bize müftülerin miras meselelerinde verdikleri fetvaların sadece kaymakamlıkların değil, valiliklerin ve Emniyet Umum Müdürlüğü'nün de ilgi alanına girdiğini göstermektedir. DİR'nin miras meselesi bağlamındaki pek çok örnekte gördüğümüz çekingen tavrı muhtemelen bu "ilgi" den kaynaklanmıştır. Diyanet İşleri Reisliği Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Nizamname'nin 11 Teşrinisani 1937 tarihinde yürürlüğe girmesinden sonra Medeni Kanun'dan önceki miras meselelerinde müftülerin açıklama ve bilgi verme hakkı resmileşmiştir. Fakat ilgili nizamnamenin yürürlüğe girmesinden önceki belirsizlik halinde, Diyanet'in müftülere Medeni Kanun'dan önceki miras meselelerinde fetva vererek değil "şifahen" yanıt vermelerini salık vermesi durumundaki çekingen tavır, açıklama ve bilgi verme hakkı resmileştikten sonra bile devam etmiştir. Zira ilgili nizamnameyle söz konusu belirsizlik halinin tam olarak ortadan kalktığı söylenemez. Meselede hala gri alanlara vardır. Bu gri alanlar sayesinde DİR mahkemeler ve tapu müdürlüklerinden gelen resmi bir başvuru olduğu takdirde Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten sonraki miras meselelerinde de açıklama ve bilgi verebilme olasılığına sahip olmuştur. Fakat bunun bir bedeli vardır. Diyanet bu bedeli mümkün olduğu kadar hafif bir şekilde ödemek için çeşitli tedbir ve savunma mekanizmalarını devreye sokmuştur. Dolayısıyla DİR'nin müftülüklere, bir yandan müracaat kurumlardan geldikçe Medeni Kanun'dan sonraki miras meselelerinde de söz söylenmesinde "tereddüte mahal olmadığını" bildirmesi, diğer yandan aynı koşullarda hazırlanan taksim pusulalarına imza atılmasının zorunlu olmadığını vurgulaması ilk bakışta çelişki gibi görülebilirse de, bu tavır farklılığını bilinçli bir tedbir ve savunma mekanizması olarak okumak kanaatimizce daha doğru olacaktır. Sonuç olarak, daha önce ayrıntısıyla ele aldığımız 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı EUM'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle faaliyet alanı iyice daralan DİR, miras paylaşımı gibi önemli bir meselede açıklama ve bilgi verme hakkını kaybetmek istememiştir. Diyanet önce bu konudaki belirsizlikten yararlanarak meselelere müdahil olmuş, daha sonra gri bölgelerden faydalanarak faaliyet alanı mümkün olduğu kadar genişletmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Reislik, kaymakamlıklar, valilikler ve Emniyet Umum Müdürlüğü gibi iktidar odaklarıyla mücadeleye girişmekten çekinmemiştir. Bu mücadele bir yandan miras meselesi üzerinden adı geçen iktidar odakları tarafından denetlenme ve hatta hesap sorulma sonucunu doğururken, diğer yandan Diyanet'in bu konudaki söz söyleme inisiyatifini keskinleştirmiştir.

E. Bir onay mekanizması olarak DİR

Mehmet Bulut, erken Cumhuriyet dönemi iktidarının DİR'ni muhatap almadan "dine ve dini hayata tavırlar aldığını ve düzenlemeler içine girdiğini" söyler. Bulut'un "din ile ilgili devrimler" olarak nitelendirdiği bu düzenlemelere Diyanet yetkilileri, "doğrudan karşı çıkmamışlarsa da, açık destek ve fetvaları da söz konusu olmamıştır." Bulut, buna karşın iktidarın dinle ilgili düzenlemeleri DİR'ni aracı kılarak uygulatmaya çalıştığını belirtmiştir. Diyanet'in bu düzenlemelerdeki yegane dahli gelen emir ve direktifleri müftülüklere tamim etmek şeklinde olmuştur.[641] Benzer bir şekilde İsmail Kara da, "doğrudan din işleriyle ilgili" konularda dahi kararların siyasi iktidarın tasarrufu olarak gerçekleştirildiğini, DİR'nin ise bu süreçte "ya görüşüne hiç başvurulmadan veya aykırı görüş bildirmesine rağmen alınan bu kararları uygulamaya, hatta doğruluklarını savunmaya icbar" edildiğini söylemiştir.[642] Bulut ve Kara'nın savlarına temel olarak katılmakla beraber, ayrıntılarda bazı eksikliklerinin olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu eksiklikler en açık şekilde, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi kapsamında uygulamaya geçirilmiş olan ezan, kamet, salat u selam ve tekbirin Arapça okunmasının yasaklanması uygulamasının ayrıntılarında görülebilir. Bu ve yine bu çerçevede ele alınabilecek olan bazı bölgelerde sala okuma kısıtlamalarına ilişkin düzenlemeler karşısında DİR'nin konumu, söz konusu düzenlemelerin hayata geçirildiği 1932'den tezin zamansal kapsamının sonu olan 1950'ye kadar hep aynı şekilde kalmamıştır. Diyanet'in bu zaman dilimi içindeki ilgili düzenlemelerin ayrıntılarına ilişkin tutum alışındaki farklılaşma kurumun siyasal iktidarla kurduğu ilişkiler bağlamında nasıl bir onay mekanizması olduğunu gözler önüne serecektir.

Ezan, kamet ve salat u selamın Türkçeleştirilmesi

Erken Cumhuriyet döneminde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi projesi kapsamındaki ilk Türkçe ezan, Hafız Rıfat tarafından 30 Ocak 1932 tarihinde İstanbul Fatih Camii'nde okunacaktır. Bu bir denemedir ve siyasal iktidara göre başarılı olmuştur. Bundan sonra ezanların bütün Türkiye'de Türkçe okunması için gerekli çalışmalar yapılmaya başlanacaktır. Erken Cumhuriyet dönemi iktidarının 1933 Ramazan ayı için temennisi artık ülkedeki bütün camilerde ezanın Türkçe

[641] Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** s. 158-159.
[642] Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 1,** s. 76.

okunmasıdır. Fakat, Türkçe ezanın son halinin belirlenmesi, bestesinin hazırlanması, imam ve müezzinlerin Türkçe ezan okuma kursundan mezun olmaları beklenilenden daha çok vakit alacak, iktidarın 1933 yılına ilişkin temennisi gerçekleşemeyecektir. Bırakın ülkedeki bütün camileri, sadece bir şehrin bütün camilerinde bile Türkçe ezan aynı anda okunamamıştır.[643] Dahası uygulamanın yürürlüğe konulmaya başlandığı bazı bölgelerde halk arasında çeşitli huzursuzluklar ve tepkiler baş göstermiştir. Bu bağlamda, 18 Kanunusani 1933'de CHF Katibiumumisi Recep Bey, CHF İdare Heyeti Reisliği'ne, "Türkçe ezan ve Türkçe Kuran dolayisile irticai mahiyette propagandalar yapılmakta" olduğunu bildirerek teşkilatın bu propagandacılara karşı mahalli yöneticilerle işbirliği yaparak "basit ruhlu halkın aldatılmasının önüne geçilmesini" istemiştir.[644] Türkçe ezana karşı ilk büyük toplu gösteri ise 1 Şubat 1933'te Bursa'da yapılacaktır. Olaylar, Türkçe ezan okumak istemeyen ve bu sebeple göreve gelmeyen müezzinin yerine cemaatten bazı kişilerin Arapça ezan ve kamet okumasına, yine cemaat içerisinde bulunan bir sivil polis memurunun müdahale etmesiyle başlamıştır. Namaz sonrasında Türkçe ezan uygulamasını protesto etmek ve yeniden Arapça ezana dönülmesi talebini iletmek için cemaatten bir grup, Evkaf Müdürlüğü'ne doğru sloganlar ve tekbirler eşliğinde yürüyüşe geçmiştir. Müdürlüğün önüne gelen göstericiler Evkaf Müdürü'ne, İstanbul ve başka şehirlerde ezanın Arapça okunmaya devam ettiğini, Bursa'da ise Türkçe'ye geçildiğini, bu uygulamayı kabul etmediklerini ve ezanın yeniden eski haliyle okunmasını istediklerini dile getirmişlerdir. Müdür ise emrin yukarıdan geldiğini ve kendisinin bu hususta bir şey yapamayacağını göstericilere iletmiştir. Bunun üzerine gittikçe artan kalabalık Bursa Valiliği'ne yönelmiştir. Eylemlerine valilik önünde devam eden göstericiler bir süre sonra kolluk kuvvetlerinin zoruyla dağıtılmışlardır.[645] Esasında olaylar bundan ibaret olmasına karşın, protesto haberlerinin Mustafa Kemal'e ulaşması meselenin büyümesine sebep olacak ve gösterinin etkisi mahiyetinden çok daha büyük olacaktır. Bu bağlamda, Dahiliye Vekaleti olayı haber alır almaz DİR'ni ezanın her yerde Türkçe okunmasının sağlanması konusunda sert bir biçimde uyarmıştır. Söz konusu uyarı yazısı ve

---

[643] Dücane Cündioğlu, **Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi**, İstanbul: Kitabevi Yay., 1998, s. 88-102.

[644] **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı,** Cilt: 2, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933, s. 19.

[645] Ali Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,** No: 10, 2006, s. 85.

Diyanet'in bu yazı sonrası 4 Şubat 1933'te müftülüklere yolladığı aynı sertlikteki tamim şöyledir:

> Dahiliye Vekâleti celîlesinden varid tezkerede: "Türkçe ezan hakkında riyaset-i aliyyelerince ittihaz olunan karar ve tamimin her tarafta aynı hassasiyetle tatbik ve takip edilmemekte olduğu vilâyetlerin iş'arından anlaşılmakta olduğundan bu teşevvüş ve intizamsızlığın izalesini temin edecek kat'î ve sarih tebligatın te'kiden ve müstacelen ifası ve keyfiyetten vilayetlerin de haberdâr edilmesi için bir suretin vekâlete gönderilmesi, ifade ve izbar buyurulduğuna nazaran evvelce riyaset makamınca tesbit ve Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından vilâyetlere ve Evkaf Müdürlerine ta'mîm edilen Türkçe ezan ve ikamet suretlerinin memleketin her tarafında, hatta en ücra bir köşesinde aynı şekil ve aynı zamanda bir ahenk, bir siyak dairesinde tatbiki zaruri olduğu halde şer'an memnu olmayan böyle Türkçe ezan ve kamet hakkında bazı müftüler tarafından tereddüte meydan verildiği anlaşılmıştır."
> Binaenaleyh bu ta'mimin vusulünü müteakip umum ilmiye memurları, imam ve hatiblere kat'î tebligat icrası ile en ufak muhalefet irtikâp edeceklerin kat'î ve şedit mücazata ma'rûz kalacakları ta'mîmen beyan olunur efendim.[646]

Görüldüğü gibi DİR, Dahiliye Vekaleti'nin uyarısını harfiyen yerine getirecek nitelikte "kat'î ve sarih" bir tebligat yollamıştır müftülüklere. Ezanın Türkçe okunmasına en ufak bir muhalefetin dahi affedilmeyeceği ve en sert biçimde cezalandırılacağı ilgililere duyurulmuştur.[647] Fakat DİR bununla da yetinmeyecektir. Bu tamim müftülüklere yollandıktan yaklaşık bir ay sonra bu defa salat u selam Türkçeleştirilecek ve bundan sonra bu şekilde okunması istenecektir. 6 Mart 1933 tarihli tamim şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Öz dilimizle her tarafta Türkçe ezanın okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça Salatüselâm okumak ahenksiz düşeceği gibi Hükümeti Celile'nin takip buyurduğu maksadı milliye de uygun gelmediğine binaen İstanbul'daki erbabı ihtisasla bilmuhabere balâya yazılan üç suret ile Türkçe tekbir gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa icabında alâkadarların ondan okumaları lüzumu tamimen beyan olunur efendim.[648]

---

[646] Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası**, s. 251.

[647] Nitekim Diyanet'in bu kesin talimatına uymayıp ezan ve kameti Arapça okumaya devam edenlerin cezalandırılmasına hemen başlanacaktır. Örneğin, Bursa olayının ardından İzmir ve Salihli'de Türkçe ezan okumakta direnen dört imam ve müezzin tutuklanarak mahkemeye verilmişlerdir. 27 Şubat 1933 tarihli Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlı bir belgede, Urfa'da vazifesi olmamasına rağmen Arapça kamet okuyan cami cemaatinden bir şahısın, müezzinin ihbarı sonucu yakalanıp Adliye'ye sevk edildiği yazılmıştır. Aynı arşivdeki 10 Mayıs 1933 tarihli bir belgede de Çorum'da bayram namazından sonra Arapça ezan okuyan bir kişinin ağır cezada yargılandığı daha sonra beraat ettirildiği kayıtlara geçmiştir. Bkz. Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", s. 88.

[648] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 21. Bkz. EK 92. Belgede yer alan Türkçe tekbir ve salat u selamlar şöyledir: "Türkçe salatüselam: 1-) Tanrı elçisi Muhammet salat sana selâm sana / Tanrı sevgilisi Muhammet salat sana selâm sana / Tanrı elçileri salat sizlere selâm sizlere 2-) Ey Tanrının elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selâmet / Ey Tanrının sevgilisi Muhammet senin üzerine

Tamimin esas konusu salat u selamlardır. DİR bundan böyle salat u selamların Arapça değil, tamimle birlikte göndermiş oldukları Türkçe şekillerinden biriyle okunması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim 1934'ün Ocak ayında Tireli Ali oğlu Hafız Ahmet Efendi İzmir'in Kemaraltı Camii'nde Arapça salat u selam okuduğundan dolayı tutuklanarak iki gün hafif hapse ve yarım lira hafif para cezasına çarptırılmıştır. Yalnız Ahmet Efendi savunmasında kendisine salat u selamı Türkçe okuması hakkında bir emir tebliğ olunmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Adliye Vekaleti konunun üzerine düşecek ve ezan ve kamet gibi salat u selamın da Türkçe okunması hakkında DİR'nce yapılmış bir tebliğ olup olmadığını bildirilmesi ve eğer varsa bir suretinin gönderilmesine ilişkin ilgili kuruma emir verilmesi için Başvekalet'e müracaat edecektir.[649] Başvekalet, Adliye Vekaleti'nin talebini yerine getirerek, Diyanet'ten konuyla ilgili bir açıklamada bulunmasını ister.[650] Açıklamayı 20 Kanunusani 1934 tarihinde Ahmet Hamdi Akseki yapacaktır. Buna göre, salat u selamın Türkçesi 6 Mart 1933'de bütün müftülüklere ve 12 Mart 1933'te ise Dahiliye Vekaleti ile EUM'ne gönderilmiştir.[651] Dolayısıyla Mart 1933 itibariyle ezan ve kametten sonra salat u selamın da Arapça okunması yasaklanmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde tekbirler

6 Mart 1933 tarihli tamimde salat u selamın Türkçe versiyonlarıyla birlikte tekbirin Türkçesinin de müftülüklere gönderilmiş olduğunu görürüz. Fakat salat u selamlar gibi tekbirlerin de tamimin yayımlanmasından itibaren Türkçe okunmasının gerekip gerekmediğini sadece bu tamime bakarak anlamak mümkün değildir. Bu noktada dönemin İstanbul Müftüsü Fehmi Efendi imdadımıza koşacaktır. Fehmi Efendi 14 Mart 1933 tarihinde tamimin içeriğine ve uygulanışına ilişkin *Milliyet* gazetesine şu demeci vermiştir:

> Diyanet İşleri Reisliği, minarelerde ezanın Türkçe okunduğu cihetle, ezanın arkasından salâtüselâmın ve tekbirin Arapça okunmasının âhengi ihlâl edeceğini ve hükümetçe de matlûp bulunduğu veçhile salâtüselâm ile tekbirin de Türkçe okunmasını tamim etmiştir. Bu tamimin birer suretini vilâyet

---

olsun rahmet ve selâmet / Ey Tanrının elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selâmet 3-) Ey Tanrı elçisi Muhammet sanadır rahmet ve selâmet / Ey Tanrı sevgilisi Muhammet sanadır rahmet ve selâmet / Ey Tanrı elçileri sizedir rahmet ve selâmet. Türkçe tekbir: Tanrı uludur Tanrı uludur / Tanrıdan başka Tanrı yoktur / Tanrı uludur Tanrı uludur / Hamd ona mahsustur."

[649] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 21. Bkz. EK 93.

[650] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 21. Bkz. EK 94.

[651] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 21. Bkz. EK 95.

> makamına ve Evkaf Müdürlüğü'ne gönderdim. Türkçe tekbir evvelce hazırlanmıştı. Türkçe salâtüselâm için üç formül tebliğ edilmiştir. Bunlardan herhangi birinin okunması veya her hafta birinin okunması itibarile ihtiyaca bırakılmıştır.[652]

Fehmi Efendi bu demeciyle ezan ve salat u selam gibi tekbirin de Türkçe olarak okunacağını herhangi bir tartışmaya yer bırakmayacak açıklıkla kamuoyuna duyurmuştur. Bu tamimin yayımlanmasından sonra ezan ve kamette olduğu gibi salat u selam ve tekbiri de Arapça okuyanlar cezalandırılacaklardır. Örneğin, 1935 Ramazanı'nda Erenköy'deki Zihni Paşa Camii ile Beyoğlu'ndaki Ağa Camii'nde bayram namazı esnasında cemaatten bazı kişiler Arapça tekbir getirdiklerinden dolayı haklarında inceleme başlatılmıştır.[653] 8 Ocak 1936 tarihli Dahiliye Vekaleti'nden CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilen başka bir belgede, Trabzon'un Çarşı Camii'nde bir kişinin yine bayram namazı sırasında Arapça tekbir getirdiğinden dolayı hakkında tahkikat başlatıldığı kaydedilmiştir.[654] Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan belgelerde de 1938 yılı içinde çeşitli vesilelerle Arapça tekbir getiren pek çok kişinin Adliye'ye sevk edildiğini görürüz. Bunlardan bazıları herhangi bir cezaya çarptırılmazken bazıları hafif para cezalarına çarptırılmışlardır.[655] Valilik tarafından Konya Müftülüğü'ne yollanan 15 Şubat 1938 tarihli belge ise hem mülki idare amirliklerinin konuyu ne kadar ciddiye aldıklarını görmemiz açısından hem DİR'nin 1940 yılıyla beraber ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi bağlamındaki değişen konumunu anlamamız açısından oldukça önemli bir noktada durduğu için, söz konusu belgeyi olduğu gibi aktarmayı uygun görüyoruz.

> Vilayet Müftülüğü'ne
> 4/2/938 gün ve 1341/383 sayılı yazı karşılığıdır.
> 1- Kurban Bayramı günü sabahı camilerde vaiz vermeleri tensip ve listesi verilen kişilerden Karamanlı Hasan Gemalmaz Camisi'nde duanın sonunda Arapça tekbir almıştır.
> 2- Ne için tekbiri Türkçe almadığı sorulmuş tekbirin Türkçe alınması hakkında kendisine tarafınızdan böyle bir tebligat yapılmadığını ve Türkçe tekbiri bilmediğini söylemiştir.
> 3- Badema resmi vaizlerden başka böyle ehliyetsiz kimselere katiyen izin verilmiyecektir.

---

[652] **Milliyet,** 15 Mart 1933, s. 1.
[653] **BCA CHPK,** 490 1 / 611 121 1. Bkz. EK 96.
[654] Hicret Kiraz Toprak, **Diyanet İşleri Başkanlığı – Türkiye Cumhuriyetinde İslam'ın Kurumsal Statüsü (1924-1950),** s. 224.
[655] Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", s. 89.

> 4- Resmi vaizlere de Diyanet İşleri Reisliği'nden gelen evamir ve talimatın iyice anlatılması lâzımdır.
> 5- Badema bu suretle hareket edilmesini ve tekbirin Türkçe alınması hususunda Karamanlı Hasan'a tarafınızdan bir tebligat yapılıp yapılmadığının bildirilmesini dilerim.[656]

Vaazları sorunsallaştırdığımız bölümde ayrıntısıyla değindiğimiz üzere siyasal iktidar, vaazların ve hutbelerin kedisine karşı bir propaganda aracı olarak kullanımı olasılığı karşısında aşırı derecede tedirgindir. Bunun üzerine bir de ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi projesi eklenmiştir. Artık en ufak bir aykırılık dahi kabul edilemez. Mülki idare amirlikleri siyasal iktidarın bu projeyi ne kadar önemsediğini gayet iyi bilmektedirler. İktidardan aldıkları güçle ne pahasına olursa olsun projenin hayata geçirilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Konya Valiliği ilgili yazıya Türkçe tekbir getiren Karamanlı Hasan'a fahri vaizlik yapma yetkisinin müftülük tarafından verildiğini vurgulayarak başlamıştır. Valilik, "sizin vaizlik yapmasını uygun gördüğünüz kişi işte bu!" demeye getirerek yazının başlangıcından itibaren müftülüğü eleştirmeye girişmiştir. Fakat valilik bununla da kalmamış, müftülüğe üst perdeden bir dil kullanarak çeşitli emirler vermiştir. Müftülüğe bu yazının gönderilmesinden iki gün sonra bu defa Konya Emniyet Müdürlüğü, "hükümetin inkılâbına ve rejimine aykırı Arapça tekbir" getirenlerin uyarılması konusunda imam, hatip ve müezzinlere bir tebligat yapılıp yapılmadığının bildirilmesini isteyecektir.[657] Ne yazık ki Konya Müftülüğü'nün ve/veya konu kuruma aksettirilmişse Diyanet'in bu yazılara nasıl karşılık verdiğine ilişkin elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte, Konya Müftülüğü ve/veya DİR muhtemelen 6 Mart 1933 tarihli tamimin ilgili birimlere ulaştırılmış olduğunu, dolayısıyla tekbirin Türkçe okunması gerektiğine ilişkin tebligatın yapıldığını bildirmişlerdir. Bu muhtemel sonuca nasıl vardığımızı açıklayabilmemiz için DİR Müşavere Heyeti'nin 24 Eylül 1945 tarih ve 1149 sayılı kararına göz atmamız gerekir. Söz konusu kararda, Karamürsel Müftüsü Mustafa Asım Karabulut'un "lihye-i saadet" ziyareti sırasında Arapça tekbir almak ve aldırmaktan dolayı sanık durumuna düştüğü görürüz. Bunun üzerine Karamürsel Barış Yargıçlığı DİR'ne müracaat ederek, "camii şerif dahilinde dini merasim esnasında alınması gerekli tekbir ve tehlillerin ne surette yapılacağı hakkında bir karar ittihaz ve tebliğ edilip edilmediğini" soracaktır. Görüldüğü gibi Karamürsel Barış Yargıçlığı'nın sorusuyla Konya Valiliği ile Emniyet Müdürlüğü'nün sorusu

[656] **BCA DİBK**, 51 / 12 102 12. Bkz. EK 97.
[657] **BCA DİBK**, 51 / 12 102 13. Bkz. EK 98.

aynıdır. DİR Müşavere Heyeti, 6 Mart 1933 tarih ve 730/265 sayılı tamimde salat u selam ve tekbirin Türkçe okunması gerektiğinin bütün müftülüklere bildirildiğini belirterek cevabına başlamıştır. Yalnız tekbirin tercümesine ilişkin müracaatların artması üzerine Müşavere Heyeti konuyu ele almış ve 29 Mayıs 1940 tarihinde, 1933 tamimindeki "tekbirlerden maksat Kurban Bayramı arifesinin sabah namazından itibaren bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar cemaatle kılınan farz namazlarından sonra cemaat tarafından alınan teşrik tekbirleri olup başka tekbirlere şümulü bulunmadığı"nı karara bağlanmıştır. Dolayısıyla Diyanet'e göre Karamürsel Müftüsü'nün "lihye-i saadet" ziyareti sırasında tekbiri Arapça aslından okumasının herhangi bir sakıncası bulunmamaktadır.[658] Sonuç olarak 1940'tan önce gerçekleşmiş olduğu için Konya'daki örnek vakada Konya Valiliği ile Emniyet Müdürlüğü'ne 1933 tamimine göre gerekli açıklama yapılmış olmalıdır. 29 Mayıs 1940'tan sonraki benzer vakalarda ise artık Diyanet belirlemiş olduğu yeni konuma göre tavrını alacaktır. Örneğin DİR Müşavere Heyeti 21 Haziran 1940'ta aynı konuda VUM'nce yapılan bir müracaat sonrasında şu kararı vermiştir:

> Erenköyü'nde Zihnipaşa Camii sabık imam ve hatibi Tevfik Ülker'in 22 Mayıs 940 tarihli istidası üzerine makamı Riyasetten verilen cevapta müstedii mumaileyhin Arapça tekbirleri hutbede okuduğunu beyan etmesine göre hareketi muahezeyi mucib bir suç teşkil edip etmeyeceğinin istifsarına dair Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün 18 Haziran 940 tarih ve 76280/28 no.lu tezkeresi okunmakla, hatibi mumaileyhin hutbede tekbirleri Arapça okumasının bir suç teşkil etmeyeceğinin cevaben müdüriyeti müşarünileyhaya işar buyurulması muvafık olacağı tezekkür kılındı.
>
> 21/6/940
> Diyanet İşleri Reis Muavini
> A. H. Akseki[659]

DİR 1940 yılının Mayıs ayından itibaren iktidar odaklarıyla tekbirlerin Arapça okunması konusunda açık bir mücadele içine girmiştir. 9 Nisan 1941'de sanıyoruz müftülüklerden gelen taleplerden dolayı Diyanet, 1940'taki kararını yineleyecek ve Arapça tekbirlerin arkasında durduğunu bir kez daha ilan edecektir.[660] Tam bu sıralarda iktidar cephesinden mücadelenin seyrini etkileyecek önemli bir hamle gelecek ve Arapça ezan ve kamet okumak kanunen yasaklanacaktır.

---

[658] **DİB DİYKKD**, 1945-A, s. 97.
[659] **DİB DİYKKD**, 1940, s. 111.
[660] **DİB DİYKKD**, 1941, s. 34.

4055 sayılı Arapça ezan ve kamet okumayı yasaklayan kanun

Ali Dikici, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nden elde ettiği belgelere dayanarak 1941'e kadar Arapça ezan okuyanlara verilecek cezalar konusunda yasal boşluktan kaynaklı bir belirsizlik yaşandığını, aynı suçlamayla haklarında dava açılan kişilerin farklı farklı cezalara çarptırıldıklarını veya hiç ceza almadıklarını, ayrıca ceza kararlarının da Yargıtay tarafından birkaç kez bozulduğunu söyler.[661] Nitekim TCK'nun 526. maddesini değiştiren kanun lahiyasının esbab-ı mucibesinde de, DİR'nin ezan ve kametin Arapça okunmasını menettiği, emre karşı gelen Diyanet personelinin TCK'nun 526. maddesi uyarınca takip ve tecziye edildiği, fakat Diyanet personeli olmayanların hakkında ceza verilmesine imkan hasıl olmadığı belirtilmiştir. Dahası, "Temyiz mahkemesi 526 ncı maddenin tatbik edilebilmesi için salâhiyettar merciin verdiği emrin kanun ve nizamlara aykırı olmaması icap ettiğini nazara alınarak Diyanet İşleri'ne olan merbutiyetleri nihayet bir emri vicdaniyeden ibaret olan efrada mezkûr müessesenin bu yolda bir emir veremiyeceği ve verdiği emre riayet edilmemesinin de bu esaslı unsurun mefkudiyeti hasebile suç teşkil etmiyeceği kanaatine varmıştır."[662] Konuyla ilgili gelişmeleri takip edebilmemiz için öncelikle TCK'nun 526. maddesinin ilk haline bakmamız gerekir. Söz konusu madde şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Her kim salâhiyettar merciinden kanun ve usul dairesinde verilmiş bir emre itaatsizlik eder yahut ammenin istirahat ve selâmeti veya madelet mulâhazası namına merciinden kanun dairesinde ittihaz edilmiş bir tedbire riayet etmezse bir ay kadar hafif hapse ve elli liraya kadar hafif cezayi nakdiye mahkûm olur.[663]

Yargıtay bu madde uyarınca Diyanet personeli olsun olmasın Arapça ezan ve kamet okuyanların cezalandırılamayacağına hükmetmiştir. Peki ne olmuştur da Yargıtay böyle bir karar alma gereği duymuştur? Altan Öymen *Değişim Yılları* adlı anı kitabında, 1941 yılında 526. madde uyarınca Arapça ezan ve/veya kamet okuduğundan dolayı cezaya çarptırılmış olan bir kişinin, cezanın "kanunsuz" olduğunu öne sürerek Yargıtay'a başvurduğunu söyler. Yargıtay durumu inceledikten sonra yukarıda gördüğümüz gibi kişinin başvurusunu haklı bulup,

---

[661] Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", s. 90.
[662] **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: 2, Cilt: 18, 55. İnikat, (23.05.1941), S. Sayısı: 186, s. 2.
[663] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 4, Kanun No: 765, s. 456.

mahkeme kararını bozmuştur. Öymen, Yargıtay'ın "bozma gerekçesini" şu şekilde anlatmıştır:

> Arapça ezan okumak, maddedeki ifadesiyle "yetkili makamlar tarafından kanun ve nizamlara aykırı olmayarak verilen bir emre itaat etmemek veya o yolda alınmış bir tedbire riayet eylememek" sayılmazdı. Çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Ezan Arapça okunsun" genelgesi "kanun ve nizam" açısından geçerli bir emir veya tedbir sayılamazdı. Öyle sayılması için genelgenin, ya "adaletle ilgli işlemler"le, ya "kamu güvenliği" veya "kamu düzeni"yle ya da "genel sağlığın korunması"yla ilgili bir "gerekçeli düşünce"ye dayanması gerekirdi. Ortada böyle mantıkî bir gerekçe yoktu.[664]

Görüldüğü gibi Öymen'in anlatımındaki gerekçeyle, TCK'nun 526. maddesini değiştiren kanun lahiyasının esbab-ı mucibesinde gerekçe birebir örtüşmektedir. Öymen, bizim de katıldığımız şekilde, "tek parti dönemindeki adalet sisteminin -en azından bazı konularda- hükümetten ne kadar bağımsız olduğunu göstermesi açısından" Yargıtay'ın bu kararını "ilginç" olarak nitelendirdikten sonra, kararı uygulayan mahkemelerin Arapça ezan okuyanlara ceza vermemeye başlaması üzerine, Arapça ezan okuma fiillerinin giderek arttığını belirtmiştir. Siyasal iktidar bu durumda çareyi, TCK'nun 526. maddesinin değiştirilmesinde bulmuştur.[665] Söz konusu maddenin değiştirilmesine ilişkin kanun layihası TBMM'nde çeşitli tartışmalara vesile olmuş, ama içeriğe esastan sadece Antalya milletvekili Rasih Kaplan[666] karşı çıkmıştır. Kaplan'a göre ezanın Türkçe okunması halihazırda başarılmıştır. Bunun kanuni bir ceza mevzuu haline getirilmesi laikliğe aykırı olacaktır. Ayrıca ezan, "çok nazik" bir konudur. Bu düzenleme bir fıkra olarak kanuna koyulursa "vatandaşlar arasında çok şeylere sebep olacaktır." Kaplan'ın bu çıkışına cevap, dönemin Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili[667] tarafından verilecektir. Etili'ye göre ne laiklik prensibi ne taassup bu kanunun çıkmasına engel olamaz. "Bir inkılâpçı için zaman, her zaman zamandır. İnkılâp ruhunu taşıyan adam ölünceye kadar bunu taşır. Asla başka bir ruh taşıyamaz. Bunu asla kabul

---

[664] Altan Öymen, **Değişim Yılları,** İstanbul: Doğan Kitap, 2004, s. 486.
[665] **A.g.e.,** s. 486-487.
[666] Mehmet Rasih Kaplan, 1883'te doğmuş ve 13 Kasım 1952 tarihinde vefat etmiştir. Eskişehir İstiklal Mahkemesi üyeliği, Konya İl Genel Meclisi üyeliği, Akseki Maarif Encümeni başkanlığı gibi görevlerin yanı sıra yedi dönem Antalya ve bir dönem Maraş milletvekilliği görevlerini icra etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 451.
[667] 1892'de İstanbul'da doğan Ziya Gevher Etili, gazetecilik, tüccarlık, öğretmenlik gibi mesleklerin yanı sıra siyasete de atılmış ve III., IV. ve V. dönem Çanakkale milletvekilliği görevini icra etmiştir. Parlamenterler Birliği Türk Grubu üyeliği de bulunan Etili, 16 Ekim 1968'de vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 316.

edemeyiz."[668] Etili, Kaplan'ı devrimcilikten ödün vermekle suçlamıştır. Buna karşın Kaplan fikrini değiştirmemiş ve ilgili fıkradan "Arapça ezan okuyanlar" ifadesinin çıkarılması için takrir vermiştir. Fakat 1941 Meclisi'nde meseleye Etili gibi bakan milletvekilleri ağırlıkta olduğundan Kaplan'ın takriri kabul edilmeyecektir. 4055 sayılı kanun, 2 Haziran 1942'de hakkında başka tartışma olmaksızın kabul edilmiştir. Artık TCK'nun 526. maddesi uyarınca "Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasile" cezalandırılacaklardır.[669]

Belirttiğimiz gibi kanun, Arapça ezan ve kamet okuyanların cezalandırılması konusundaki tartışmaları bitirmek üzere yasal boşluğun doldurulması amacıyla hazırlanmıştır. Evet, 4055 sayılı kanun Arapça ezan ve kamet okuyanlar için nasıl ve hangi cezanın verileceğine ilişkin tartışmaları bitirmiştir bitirmesine ama, tekbir ve salat u selamın Arapça okunmasına dair bir yasak getirmemesi dolayısıyla bu alandaki hukuki boşluğu tam olarak dolduramamıştır. DİR, Mayıs 1940'ta başlattığı ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine karşı olan mücadelesini işte tam da bu boşluktan sızarak devam ettirecektir.

Arapça ezan ve kamet okuma yasağı, iktidar odakları ve DİR

Seydişehir Sulh Ceza Mahkemesi, Arapça ezan okumaktan sanık sandalyesine oturtulmuş olan Çat Köyü imamı Mustafa oğlu Musa Uzun'un savunmasında belirttiği üzere, "mevlid-i şerifin kenarında bulunan naat-ı şerifi minarede yüksek sesle okumanın" yasak olup olmadığını 24 Haziran 1946 tarih ve 1340 sayılı yazı ile DİR'ne sormuştur. Diyanet 17 Temmuz 1946 tarihli yanıtında, minarelerde naat-ı şerif okumanın yasak olmadığını kendinden gayet emin bir şekilde dile getirecektir.[670] Kurumun bu özgüveni doğrudan 4055 sayılı Arapça ezan ve kamet okumayı yasaklayan kanundan ileri gelmiştir. Kanun açık bir şekilde sadece Arapça ezan ve kamet okumayı yasaklamıştır. Savunmasında da belirttiği gibi Uzun, minareden ezan değil naat-ı şerif okumuştur. Dolayısıyla Uzun işlemediği bir suçtan dolayı sanık olmuştur. DİR, bu örnekte Uzun'un gerçekleştirdiği eylemin suç teşkil etmediğini ilgili kanun maddesine atıf yapmaksızın doğrudan söylemiştir. Fakat

[668] **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: 2, Cilt: 18, 55. İnikat, (23.05.1941), s. 144.
[669] **TBMM ZC,** Devre: 6, İçtima Senesi: 2, Cilt: 19, 61. İnikat, (02.06.1941), s. 6.
[670] **DİB DİYKKD**, 1946-B, s. 334.

olaylar her zaman bu kadar basit olmayacak ve dolayısıyla Diyanet'in işi de her zaman bu kadar kolay olmayacaktır.

Ramazan Bayramı hutbesinde tekbirleri Türkçe okuduğu halde bayram vaazı sonunda kürsüde Arapça tekbir getirdiğinden dolayı tutuklanarak beş gün hapse çarptırılan Burdur merkez vaizi, 19 Kasım 1946 tarihinde bir dilekçeyle bağlı bulunduğu kurum olan Diyanet'e başvurmuş ve yargılama esnasında kendisine İçişleri Bakanlığı'nca yayımlanan tekbirlerin Arapça okunmasını yasaklayan kararın gösterildiğini, fakat kendisinin bundan haberi olmadığını belirtmiş, bu bağlamda mevlitlerde ve hatim dualarında alınan Arapça tekbirlerin yasak olup olmadığının açıklanmasını istemiştir. DİR Müşavere Heyeti 7 Aralık 1946 tarihli kararına, 6 Mart 1933 tarihli tamimin gerçekten de kurum tarafından yayımlandığını belirterek başlamıştır.[671] Fakat hemen ardından 29 Mayıs 1940 tarihli karara geçilmiştir. Yani Diyanet, "Evet bu tamimi 1933'te biz yayınladık, ama hatamızı 1940'ta düzelttik" demeye getirmiştir. Hatta Heyet bu kararında bir adım daha ileri giderek, "esasen Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan yazılan genelgenin milli ahenk husulünü temin etmek arzusunda olduğu sarihtir" diyecektir. DİR kendi yayımladığı tamim hakkında on üç sene sonra günah çıkarmak zorunda kalmıştır. Zira İçişleri Bakanlığı kurumun yayınladığı bu tamim üzerinden Arapça tekbir alanları sanık sandalyesine oturtmaktadır. Müşavere Heyeti, 4055 sayılı kanunun sadece Arapça ezan ve kamet okumayı ceza müeyyidesi altına almış olduğunu, bunlardan tamamen ayrı birer ibadet unsuru olan tekbir nevileriyle salat u selam nevilerinin ceza kapsamına girmeyeceğini belirterek kararını açıklamaya devam etmiştir. Esasında cevabı burada bitirebilecekken Heyet, yine 1940 tarihli karara atıfta bulunarak, "va'z esnasında kürsüde okunan tekbirler ve hatta bayram hutbelerinde hatim esnasında alınan tekbirler genelgenin şümulü haricindedir" demiş ve kararını bu şekilde sonlandırmayı uygun görmüştür.[672] Kanaatimizce Heyet'in, kanun maddesi gibi daha geçerli bir dayanağı varken, cevabını 1940'taki bir kararla bitirmesinin nedeni, kritik konularda bir tür öz savunma refleksi olarak devreye giren, zamanında alınan kararlara ilişkin kurumsal tutarlılığı koruma isteğinden kaynaklanmıştır. Bu refleks Müşavere Heyeti'nin 26 Aralık 1945 tarihli kararında çok daha açık bir biçimde görülebilir.

---

[671] Bu başlangıçtan biz yargılama sırasında sanık sandalyesindeki vaize gösterilen kararın 6 Mart 1933 tarihli tamim olduğunu anlarız.

[672] **DİB DİYKKD**, 1946-B, s. 151-152.

Akhisar Cumhuriyet Savcılığı 7 Aralık 1945'te DİR'ne başvurarak, Paşa Camii imamı Mehmet Çangırlı'nın hutbede Arapça tekbir okumaktan sanık durumunda olduğunu belirttikten sonra, bu eylemin TCK'nun değiştirilmiş olan 526. maddesinde yer alan "Arapça ezan ve kamet okuyanlar" ibaresi içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine ilişkin açıklama getirmesini istemiştir. Diyanet, yine 1933 ve 1940'taki konuya ilişkin tamimlerden dem vurmuştur. Zaten TCK'nun 4055 sayılı kanun ile değiştirilmiş 526. maddesine göre Arapça tekbir almak şuç teşkil etmemektedir. Fakat Müşavere Heyeti konuyu incelemiş ve Mehmet Çangarlı'nın bayram namazlarındaki tekbirleri Arapça okuduğunu tespit etmiştir. Bu şartlar altında Heyet Çangarlı'ya, "bayramlarda tekbirlerin insicamı muhafaza için Türkçe okunması, geçen senelerde Türkçe alındığı halde bu sefer tekbirleri Arapça almak gibi yanlışlığa düşmemeğe dikkat edilmesi gerektiğinin" ihtar edilmesini karar altına alacaktır.[673] Yani mesele sadece kurumsal tutarlılığa zeval gelmesinin önüne geçmektir. Yoksa Diyanet yetkilileri de gayet iyi bilmektedirler ki, 1933'teki tamimde yer alan "tekbirlerden maksat Kurban Bayramı arifesinin sabah namazından itibaren bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar cemaatle kılınan farz namazlarından sonra cemaat tarafından alınan teşrik tekbirleri olup başka tekbirlere şümulü bulunmadığı"na yönelik 29 Mayıs 1940'ta alınan kararın gerçekliğinin hiçbir inandırıcılığı yoktur. DİR, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi meselesinde büyük bir ihtimalle mecbur bırakıldığı 1933'teki eski konumundan 1940 Mayısından itibaren takınmaya başladığı yeni konumuna geçişi sağlamak ve bunu yaparken tutarlılığını korumak, yani açıkça söylemek gerekirse vaziyeti kurtarmak için böyle bir karar almak zorunda kalmıştır. Fakat Diyanet 1933'teki tamimin yol açtığı bedellerden kolay kolay kurtulamayacaktır.

1947 Temmuzunda Isparta Müftülüğü, 6 Mart 1933'teki tamimde yer alan tekbirlerin Arapça okunması yasağının sadece minarelerde okunan tekbirlere ilişkin olması gerektiğini, halbuki söz konusu tamimin hatim, ders ve/veya dua aralarındaki bütün tekbirlere doğru genişletilmek için kullanıldığını belirtmiştir. Müftülük, her yıl İçişleri Bakanlığı'ndan valiliklere ezan ve kametin yanında tekbirlerin de her yerde ve her koşulda Türkçe okunmasının emredildiğini, bu şartlar altında ilgililerin tereddüte düştüklerini ve nasıl davranacaklarını şaşırdıklarını söylemiştir. DİR Müşavere Heyeti 5 Temmuz 1947'deki kararında her zamanki argümanları

[673] **DİB DİYKKD**, 1946-B, s. 489-490.

sıraladıktan sonra, "vicdanı umurdan olan dini işlerde kanunların sağladığı serbesti ihlal edilemeyeceğinden bu gibi mesailde verilen emirler hislerde ve hareketlerde ahenk teminini istihdaf eder. Bu ahengin mümkün olduğu kadar muhafazaya gayret edilmesi gerektir" diyecektir.[674] Heyet, kendince durumu tespit etmiştir. Fakat bu tespitini konunun esas muhatabı olan İçişleri Bakanlığı ile paylaşmaya cesaret edememiştir. Gerekli cesaret DİR Müşavere Heyeti'ne yaklaşık iki ay sonra gelecektir.

Antalya Müftülüğü 11 Ağustos 1947 tarih ve 114 sayılı yazı ile Diyanet'e başvurup bayramlarda ve diğer günlerde tekbirlerin ne surette alınacağına ilişkin bir açıklama getirilmesini talep etmiştir. DİR Müşavere Heyeti, bütün ilgili kararlarda olduğu gibi 6 Mart 1933 tarihli tamiminden bahsederek konuya giriş yapmıştır. Kararın bundan sonrası ise gerçekten oldukça şaşırtıcı öğelerle doludur. Heyet kararına şöyle devam etmiştir:

> Temyiz Mahkemesi, Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin tatbik edilebilmesi için salahiyettar merciin verdiği emrin kanun ve nizamlara aykırı olmaması icap ettiğini nazara alarak Diyanet İşleri'ne olan merbutiyetleri nihayet bir emri vicdaniden ibaret olan efrada mezkur müessesenin bu yolda bir emir veremiyeceği ve verdiği emre riayet edilmesinin de bu esaslı unsurun mefkudiyeti hasebiyle suç teşkil etmiyeceği kanaatine varmış olduğundan 526. maddeye bir fıkrai mahsusa ilave edilerek Arapça ezan ve kamet okuyanlar için 2/6/941 tarihli ve 4055 numaralı kanunla ceza vaz edilmek mecburiyeti hasıl olmuştur. Temyiz Mahkemesi'nin kanaati yukarıdaki tamimi hükümsüz bıraktığı gibi, mezkur tamimden muahhar olan kanun da yalnız ezan ile kametin Arapça okunmasını men etmiştir. Kanunda kullanılan kelimenin mana hududu haricine çıkılamıyacağı gibi, cezada kıyas da caiz olmadığından bu cezai hükmün salat u selam ve tekbirlere teşmili mümkün değildir. Vicdani umurdan olan dini işlerde kanunların sağladığı serbesti başka suretlerle ihlal edilemiyeceği gibi 5/7/947 tarihli kararda açıklanmış ve bu mevzu üzerinde müftülüklerden müracaatlar tekerrür etmiş olduğundan yanlışlığın önüne geçmek için bu cihetin bir genelge ile müftülüklere açıklanması ve İçişleri Bakanlığı'ndan valiliklere gönderilen genelgelerde Türkçe okunması için ezan ile kametin yanına tekbir tabirinin de ilave edildiği vaki iş'arattan anlaşıldığından bu cihet hakkında da tensip buyurulduğu takdirde İçişleri Bakanlığı'nın dikkatinin çekilmesi hususlarının yüksek başkanlığa arzına karar verildi. 12/9/947[675]

DİR 6 Mart 1933'teki tamimin vebalini, kurumsal tutarlılığına zarar getirmeden 1940'ta ödemeye çalışmıştır. Fakat İçişleri Bakanlığı'nın ısrarla bu

[674] **DİB DİYKKD**, 1947, s. 126.
[675] **DİB DİYKKD**, 1947, s. 19.

tamimi kullanarak Arapça tekbir alanları cezalandırması karşısında Diyanet, kurumsal tutarlılığını bir kenara itmek zorunda kalmıştır. DİR, on dört sene önce kendilerince verilen kararın, kurumun ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi meselesindeki yeni konumu bağlamında ne kadar yanlış olduğunu ve dahası Temyiz Mahkemesi'nin kararına istinaden artık bu kararın hükümsüz kaldığını itiraf etmiştir. 1947 yılının Diyanet'i İçişleri Bakanlığı ile başka şekilde mücadele edemeyince Temyiz Mahkemesi'nin yanında yer alarak 1933'teki Diyanet'in karşısına dikilmekten çekinmeyecektir. Artık İçişleri Bakanlığı ile bu meselenin halledilmesinin vakti gelmiştir.

Evet, İçişleri Bakanlığı ile DİR'nin müzakereleri başlamıştır başlamasına ama, bir yandan da Arapça tekbir getirenler engellenmeye devam etmiştir. Örneğin, 21 Kasım 1947'de Abdulgafur Işıtın DİR'ne bir dilekçe yollayarak, Balıkesir'de Kur'an-ı Kerim, hatim, mevlüt ve toplantılarda alınan Arapça tekbirlere müdahale edildiği bildirmiştir.[676] 17 Haziran 1948'de bu defa Çankırı Müftülüğü TCK'nun 526. maddesinin tekbir ve salat u selamı kapsayıp kapsamadığını soracaktır. DİR Müşavere Heyeti, Çankırı Müftülüğü'ne tekbir ve salat u selamın Arapça okunmasında herhangi bir kanuni mahzurun olmadığını bildirmiştir. Yalnız bu defa kararın altına el yazısıyla, "Adliye'den aldığımız malumat doğrudur. Kanun yalnız ezan ile kamete inhisar eder" notu düşülmüştür.[677] Artık DİR için tünelin ucundaki ışık gözükmüş, mücadelenin sonuna yaklaşılmıştır. Tosya Müftülüğü, 4055 sayılı kanuna göre "dini cemiyetle merasimlerde okunacak tekbirler ve teşrik tekbirlerinin" Arapça okunmasında kanuni bir sakınca olmaması gerektiğini, bununla birlikte "bu hususta mütalaa ve emirlerin" bildirilmesine ilişkin yazıyı 3 Eylül 1948 tarihinde DİR'ne iletmiştir. Müşavere Heyeti, Tosya Müftülüğü'nü 18 Eylül 1948 tarihli cevabıyla bilgilendirecektir. Buna göre, "müftünün beyan ettiği mütalaanın doğruluğundan şüphe edilecek bir cihet bulunmadığının cevaben mahalline yazılması" kararlaştırılmıştır. [678] Dikkat edilirse Diyanet'in bu defa teşrik tekbirleriyle ilgili 1940'ta aldığı kararı devreye sokmadığı görülür. Fakat sanıyoruz ki, kafalarda oluşabilecek soru işaretlerini tam olarak ortadan kaldırmak için Müşavere Heyeti birkaç gün sonra aldığı bir kararda, teşrik tekbirleriyle ilgili son yaklaşımını ayrıntılı bir şekilde açıklama ihtiyacı duymuştur. Heyet'e göre ezan ve

[676] **DİB DİYKKD**, 1947, s. 125.
[677] **DİB DİYKKD**, 1948, s. 223.
[678] **DİB DİYKKD**, 1948, s. 219.

kametin Türkçe okunması ilgili kanunun icabıdır. Salat u selam ile teşrik tekbirlerinin Türkçe ve Arapça okunması ise tamamen mahallin örfüne bırakılmıştır. "Arapça okunduğu takdirde men edilemeyeceği gibi Türkçe okunduğu takdirde de muhalefet edilemez." Müşavere Heyeti'nin bu açılımı, hem 1940'ta teşrik tekbirleriyle ilgili aldıkları karara tutarlılık göstermekte hem Diyanet'in ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi konusundaki yeni konumunu belirlemektedir. Heyet bu kararı, Üsküdar Müftülüğü'nün "tekbirlerin Arapça alınması hakkında Yüce katınızdan İçişleri Bakanlığı'na yazıldığı halde şimdiye kadar ilgili makamlardan bir cevap" alınamadığını belirttiği yazısına istinaden almıştır. Kararda İçişleri Bakanlığı ile müzakerenin nasıl sonuçlandığına ilişkin herhangi bir açıklama getirilmemiştir. Yalnız kararın sonuna el yazıyla "tamim ile bildirilmesi" notunun düşüldüğü görülür.[679] Söz konusu tamimin bir örneği, kararın alınmasından bir gün sonra 22 Eylül 1948'de Anamur Müftülüğü'ne yollanacaktır. İbadet dilinin Diyanet'e göre yeniden "din diline" döndürülme mücadelesinin ilk aşaması olan tekbirlerin Arapça alınabilmesini müjdeleyen ve bu bağlamda bir tür zafer ilanı olan tamim şöyle kaleme alınmıştır:

> Anamur Müftülüğü'ne
> Arapça ezan ve kametin memnuiyeti hakkındaki 4055 sayılı kanun hükmü yalnız ezan ve kamete münhasır olup mevlidlerde, hatim esnasında, bayram namazlarında ve bayram günlerinde alınan Arapça tekbirlere şamil bulunmadığı İçişleri Bakanlığı ile yapılan konuşma ve yazışmalar sonucunda Başkanlığımızın noktai nazarı uygun görülerek gereğinin ona göre yapılması valiliklere tamimen tebliğ edilmiş olduğundan camilerdeki vazife sahipleri çağrılarak lâzım gelen tenbihatın yapılması lüzumu tamimen bildirilir.
> Keyfiyet Vakıflar Genel Müdürlüğüne de yazılmıştır.
> Diyanet İşleri Başkanı
> A. H. Akseki[680]

Ölü için Sala okuma kısıtlamaları ve DİR

Rize Polis Serkomiserliği'nin valiliğe sunduktan sonra müftülüğe havale ettiği 27 Temmuz 1929 tarih ve 1344-24 numaralı yazısında meyyit salalarının yasaklanması istenmiştir. Bunun üzerine Rize Müftülüğü meseleyi hemen Reislik makamına bildirecektir. DİR Müşavere Heyeti 12 Ağustos 1929'da konuyla ilişkin şu kararı almıştır:

[679] **DİB DİYKKD**, 1948, s. 218.
[680] **BCA DİBK**, 51 / 4 31 3. Bkz. EK 99.

> Bir asırdan fazla zamandan beri hürriyet ve medeniyet yolunda hatve endazi terakki olan muasır hükümetlerde bile ölü vukuunda kiliselerde nakusi matem çalındığı meşhut ve bu hali takdir edenler yok farz edilse bile tenkit eyleyenlere tesadüf edilmezken, meyyitin ehibbasını keyfiyetten haberdar ederek merhuma karşı son vazifei ihtiram ve insaniyi ifaya davet mahiyetini de haiz ve medarı tesanüt olmak üzere verilen, ve elyevm merkezi hükümetimizde de hürmetle telakki edilen cenaze vukuunda verilegelen meyyit salasının verilmesinde maddi ve manevi hiçbir zarar melhuz ve meşhut olamayacağını cevaben işarı tezekkür kılındı.[681]

DİR konuyla ilgili görüşünde, Avrupa ülkelerinde bile farklı da olsa uygulanan cenazeye çağırma ritüelinin ne açıdan mahzurlu olabileceğini anlamadığını, bu uygulamanın maddi ve manevi hiçbir zararının olamayacağını dile getirmiştir. DİR'nin salaların okunmasına yönelik meşruluk kaynaklarının "muasır hükümetler"de de benzer uygulamaların yapılması ve o zamanki "hükümet merkezi"nin duruma hürmetle yaklaşıyor olması oldukça manidardır. DİR emniyet yetkililerine adeta şöyle demeye çalışmıştır; "Kraldan çok kralcı olmayın; bugün Avrupa ülkelerinde dahi bu uygulama var, dahası sizin de idaresi altında olduğunuz hükümetimiz bile bu durumu hürmetle karşılıyor." Yani Diyanet, salaların okunma meşruiyetini dine içkin bir yerden yapmaktansa, erken Cumhuriyet dönemi iktidarının muhtemelen daha meşru kabul edeceği "muasırlık" üzerinden temellendirmiştir. Bu temellendirme o zaman için işe yaramıştır. Fakat 1932'den itibaren erken Cumhuriyet dönemi iktidarı ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi uygulamaları kapsamında minarelerden Arapça herhangi bir sözün yankılanmasını istemez. 1930'lu ve 40'lı yıllarda Arapça ezan, kamet, salat u selam ve tekbir okumak cezalandırıldığı gibi sala vermek de cezalandırılmıştır. Örneğin, CHP Maraş İlyönkurul Başkanı ve Burdur Milletvekili Halit Onaran'ın[682] genel sekreterliğe yolladığı 10 Kanunusani 1936 tarihli bir yazıda, 1935 yazında minarelerin birinde Türkçe salanın içine Arapça bazı sözler karıştırıldığını duyması üzerine Maraş Müftüsünü partiye davet ederek "dikkat gözüne çekmiş" ve bütün camilere bu konuda ihtar verdirtmiştir. Fakat 1936 Kanunusanisinde yaşanan ay tutulması üzerine eski adetlere uyarak birkaç el silah atılmış ve yine minarelerden Arapça sala okunmuştur. Olayın failleri tutuklanarak Adliye'ye sevk edilmişlerdir. Bununla

---

[681] **DİB DİYKKD**, 1929-D, s. 31.

[682] 1881'de İzmir'de doğan Mehmet Halit Onaran, tahrirat müdürlüğü, vali yardımcılığı gibi bürokratik görevlerde bulunduktan sonra hayatını aktif siyasetin içinde geçirmeye karar vermiştir. Bu bağlamda Onaran, III. dönem Kars, IV. ve V. dönem Budur, VI. dönem Mardin, VII. dönem İzmir ve VIII. dönem Muş Milletvekili olarak parlamentoda CHP çatısı altında siyasi hayatını sürdürmüştür. Onaran, 18 Mart 1964'te vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 494.

birlikte Onaran, müftünün de cezalandırılması gerektiğini savunur. Onaran'a göre müftü, "fena adam olmamakla beraber mutaassıp ve koyu softalardandır." Onaran, minarelerden Arapça salanın bir daha duyulmaması için müftüye kendi makamında "şiddetli bir kulak büküntüsü" yaptırılmasının uygun olacağı görüşündedir.[683] Yaklaşık bir sene sonra Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Kuşadası'na bağlı Belevi Köyü'nde sarhoş olduğu öne sürülen Germencikli Reşid Arapça sala verdiğinden dolayı yakalanıp Adliye'ye teslim edilecektir.[684] Bu olaydan aşağı yukarı üç buçuk ay sonra ise vefat durumunda sala okunmasının gerekliliği konusunda 1929'dan tamamen farklı bir Diyanet ile karşılaşırız. Bu bağlamda üzerinde durmak istediğimiz, DİR tarafından Kula Müftülüğü'ne 15 Nisan 1937'de yollanan tamim şu şekilde kaleme alınmıştır:

T.C.
Diyanet İşleri Reisliği
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 1378/526

Kula Müftülüğüne

Ölüm haberlerini ilan eden ″sala″nın hasta ve asabı bozuk insanlar üzerinde uyandırdığı acı tesirler dolayısile kaldırılması Riyaset makamından istenilmiştir.

Hiç bir şer'i hükmü haiz bulunmayan cenaze salâlarının bundan böyle minarelerde okunmamasının alakadarlara tebliğini tamimen bildiririm.

15-4-937
Diyanet İşleri Reisi
R. Börekçi[685]

Görüldüğü gibi 1929'da emniyet güçlerinin salaları engelleme girişimlerine keskin bir duruş sergileyerek karşı koyan DİR, 1937'de kimliği belirsiz biri veya birilerinin "hasta" ve "asabı bozuk" insanların olumsuz etkilendikleri gerekçesiyle salaların kaldırılması isteğini haklı görüp, zaten "hiçbir şer'i hükmü haiz bulunmayan cenaze salalarının" minarelerden okunmaması yönünde bir tamim yayımlayabilmiştir. Peki 1929'dan 1937'ye kadar salaların okunup okunmaması gibi kritik bir mevzuda DİR'nin bakış açısı nasıl bu kadar hızlı ve dikkat çekici bir değişikliğe uğramıştır? Acaba 1937'ye gelindiğinde, Rifat Börekçi'nin dile getirmiş olduğu üzere "hükümet merkezimizde de hürmetle telakki edilen cenaze vukuunda verilegelen meyyit salası" artık "hükümet merkezinde" o kadar da hürmetle telakki

[683] **BCA CHPK**, 490 01 / 611 121 1. Bkz. EK 100.
[684] **BCA CHPK**, 490 01 / 611 121 1. Bkz. EK 101.
[685] Halil Altuntaş, **Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi,** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2005, s. 194.

edilmiyor muydu? Soruların cevaplarını verebilmemiz ve Diyanet'in salaların okunması meselesinde yeniden değişecek bakış açısını görebilmemiz için on sene daha ilerleyip 1947'ye gelmemiz gerekecektir. Bu bağlamda üzerinde duracağımız ilk belge, DİR Müşavere Heyeti'nin cenaze salaları hakkında 25 Şubat 1947'de aldığı bir karardır.

> T.C. Diyanet İşleri Reisliği
> Müşavere K.
> A: 187
> U: 64
> Cenaze salası yıllardan beri adetimizdir. İnkılap dolayısıyla resmen izin almak mülahazasıyla uzun zamandır yapılamamaktadır. Başka mahallerde serbestçe yapılan dini adetin bizde de serbest yapılması için müftülüğe emir buyrulmasına dair yüksek başkanlıktan havale buyrulan Hasan Fahri'nin 5/1/947 tarihli dilekçe ve mazbatası okudu:
> Cenaze için sala mahalli örfde mevcut olduğu takdirde Türkçe okunmasına devam edilebilir. Mevcut olmadığı takdirde ihdas edilemez. Bu hususun dilekçe sahibine bildirilmesi için mahalli müftülüğüne yazılmasının uygun olacağı tezekkür kılındı.[686]

1929'dan 1937'ye ve 1947'ye, DİR'ndeki görüş değişikliği oldukça çarpıcı! Belge bize ilk olarak, dilekçe sahibi Hasan Fahri'nin sala okuma yasağının "hasta ve asabı bozuk insanlar üzerinde uyandırdığı acı tesirler" dolayısıyla değil de, kendisinin "inkılap" dediği süreç gerekçesiyle uygulanmaya konmuş olduğu fikrinde olduğunu anlatır. DİR Müşavere Heyeti ise, Fahri'nin fikirlerini düzeltmek adına, yasağı kendilerinin uygulamaya koyduğunu ve dolayısıyla bu yasağın "inkılap" ile ilgisi olmadığına ilişkin bir açıklama yapma gereği duymamıştır. Yani kanaatimizce Heyet, dolaylı yoldan da olsa, Fahri ile bu konuda fikirdaş olduğunu belli etmek istemiştir. Fakat artık "inkılap" eskisi gibi keskin değildir; hem salalar "başka mahallerde serbestçe" okunabilmektedir. Bu da belgenin bize anlattığı ikinci şeydir: Sala yasağının genel değil, bazı bölgelerde uygulanmış olması. Nitekim ileride ele alacağımız belgeler bu çıkarımı destekleyecektir. Hasan Fahri'nin dilekçesini geçip Müşavere Heyeti'nin dilekçeye cevabına gelirsek, kurum tarafından cenaze salalarının okunmasının yalnız bir şarta bağlandığı görürüz: Mahalli örfte mevcut olması. Eğer mahalli örfte böyle bir uygulama mevcut değilse yeniden yaratılamaz ama eğer varsa, Türkçe olmak kaydıyla devam edilebilir. Bu da belgeden çıkardığımız son bilgidir: Salalar mahalli örfte mevcut ise okunabilir, ama Türkçe!

[686] **DİB DİYKKD**, 1947, s. 127.

DİR'nin bu hususta ki tavrı da, 1940'tan itibaren iktidarla olan özellikle tekbirlerin Arapça okunabilmesi bağlamındaki mücadelesinde kat ettiği mesafe nispetinde hızlı bir şekilde değişecektir. Bu değişimi görebilmemiz için yaklaşık bir buçuk sene ilerleyip DİR Müşavere Heyeti'nin 16 Eylül 1948 tarihli kararını ayrıntılı bir şekilde incelememiz gerekir.

T.C. Diyanet İşleri Reisliği
Müşavere Kurulu
Sayı: 3792-3882
K: 290 Özü: Cenazeyi ilan için sala vermekte kanuni bir sakınca olmadığı hk.

Ölü salalarının Urfa Vilayetinde terk edildiği ve bu hususta 937 tarihli sureti bağlı bir tebliğ mevcut olduğu halde Urfa Müftülüğü'nün bir yazısı üzerine 948 tarihli ikinci bir tebliğ yapıldığı, halbuki kamet gibi bir mana ifade eden salanın unutulduğu bir anda yenilenmesi muvafık olmayacağı ve işin bu esasa göre tanzim edilmesi muvafık olacağına dair Urfa Valiliği'nin 8/6/948 tarihli yazısı ile bu yazıya verilecek karşılıktan bir örneğinin gönderilmesine dair İç İşleri Bakanlığı'nın 7/Eylül/948 tarihli yazısı, evvelce bu yolda cereyan eden muhabere dosyasıyla birleştirilerek okundu:

Bahis mevzuu iki yazıdan birincisinde Ordu Valisi'nin 21/11/934 tarihli ve ölüm haberini ilan eden salanın kaldırılmasına Belediye Meclisince karar verilmiş olduğu ve bu kararın muvafık görüldüğü hakkındaki yazısına karşılık olarak o zaman Riyasetten 12/4/937 tarihli bir yazı gitmiş ise de ahiren Yargıtay'dan çıkan bir karar bu emirleri hükümsüz bırakmıştır. Bununla beraber Başkanlığımızdan çıkan ikinci yazıda İslam şiarından olan minare nasıl şer'i bir hükme dayanmadığı halde örfü müstemir haline gelmiş ve bir emri müstahsen sayılmış ise de eslaf tarafından istihsan tarikiyle kabul edilen salanın da cenaze vuku'unu ihbar için örf haline gelen yerlerde okunmasına devam edilmesi ve bu örfün bulunmadığı yerlerde ihdas edilmemesi hususu da Urfa Müftülüğü'nün 15/3/948 tarihli yazısına karşılık olarak bildirilmişti.

Meselenin şer'i mahiyeti: Ölüm vuku'unu ilan din kardeşlerini cenazeye karşı son bir hürmet vazifesi ifasına davettir. İlan keyfiyetinin her dinde kabul edilmiş bir usulü vardır. Hristiyanlarda çan çalmak usulüne karşı Müslümanlıkta sala okunması istihsan yoluyla kabul edilmiş ve memleketimizin bazı yerlerinde bu usül örfü müştemir haline gelmiştir. Her türlü dini örfleri ve ayinleri Teşkilatı Esasiye Kanunumuz himayesine almış olduğundan bunlara aykırı hareket edilemez.

Kanuni cihetine gelince: Malumdur ki Teşkilatı Esasiye Kanunuyla korunan dini ayinler serbestisi hilafına salahiyettar bir merci tarafından verilmiş olsa dahi verilecek emirler hükümsüzdür. Nitekim Yargıtay ezan ve kamet hakkında ceza kanununun 526. cı maddesinin tatbik edilebilmesi için selahiyettar merciin verdiği emirler kanun ve nizamlara aykırı olmaması icap ettiğini nazara alarak Diyanet İşerine olan merbutiyetleri nihayet bir emri vicdaniden ibaret olan efrada mezkur müessesenin bu yolda bir emir veremeyeceği ve verdiği emre riayet edilmemesinin de bu esaslı unsurun mef'udiyeti hasebiyle suç teşkil etmeyeceği kanaatine varmıştır. Bunun için Arapça kamet ve ezan okuma memnu'iyetinin sureti mahsusada kanunlaştırılmasına lüzum hasıl olmuş ve ceza kanununa mezkur ceza'i

> müeyyide konmuştur. Kanuni mevzuatın serahati haricinde kalan kısımlar ise evvelki ahkama şer'i icaplara tabidir. Ceza'i mevzularda kıyas da cari olmadığına göre ölü için okunacak sala kamete kıyas edilemez. Kanunun kullandığı kelimenin mana hududu haricine teşmili de caiz olmadığından yeniden bir memnu'iyet ihdas edilemez.
> Netice, mümasil hadiseler dolayısıyla 27/8/947 tarihli yazı ile bu bapta İç İşleri Bakanlığına arzedilen izahatta belirtildiği veçhile mevridi nas'da kıyasa ve ceza'i hükümlerde tamime mahal olmayacağından hadisede mevcut dini bir örfü kaldırmak cihetine gidilemeyeceği gibi mevcut olmayan bir örfü ihdas cihetine de gidilemez.
> Heyetimiz tarafından Mayıs tarihli verilen karar bu ciheti açıklamıştır. Keyfiyetin Urfa Valiliğine ve bir suretinin İç İşleri Bakanlığına ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne cevaben bildirilmesi için Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.[687]

İlk olarak 1937'deki bazı bölgeler için sala okuma yasağı getiren karara yeni bir yorum getiren 12 Mayıs 1948 tarihli karara bakarsak, bu yenilemenin bazı müezzinlerin 1937'de okunmaları men edilmiş olan salaları yeniden okumaya başlamaları üzerine Urfa Valiliği'nin söz konusu tamimi müftülüğe hatırlatarak yaptığı müracaatın DİR Müşavere Heyeti'ne yansıması sonucunda alındığını görürüz.[688] Anlaşılan o ki, 1933'teki salat u selam ve tekbirlerin Arapça okunmasını yasaklayan tamim nasıl yıllar sonra iktidar organları tarafından bir koz olarak kullanıldıysa, 1937'deki bazı bölgelerde salaların okumasını yasaklayan tamim de yine aynı güçler tarafından o şekilde kullanılmıştır. Nitekim başka müftülüklerden de gelen sala vermenin kanunen yasak olup olmadığının bildirilmesine yönelik talepler ilgili tamimin iktidar organlarınca bir tür koz olarak kullanıldığını destekler niteliktedir.[689] Diyanet, Urfa Müftülüğü'nün 15 Mart 1948 tarih ve 15 sayılı yazısı karşısında, 1940'tan beri siyasal iktidarla ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine karşı yaptığı mücadele içinde edindiği tecrübeye dayanarak 1937'de salalarla ilgili olarak alınan kararın yorumlanmasında bir değişikliğe gitme ihtiyacı hissetmiştir. Ama bu değişiklik kurumun istediği sonucu vermemiş bu defa devreye doğrudan İçişleri Bakanlığı girmiştir. DİR'nin, tekbirler konusunda olduğu gibi daha sağlam argümanlara ihtiyacı vardır. İşte bu noktada Diyanet, 1933'te yayımladığı tamime karşı takındığı tutumun aynısını 1937'deki tamim için de uygulayacaktır. 1948 yılının Diyanet'i 12 Nisan 1937'deki tamimi yayımlayan Diyanet'in karşısındadır artık. Yeni Diyanet Yargıtay'ın kurum tarafından 1937'de yayımlanan tamimi iptal eden kararını sevinçle karşılar. Müşavere Heyeti, bir buçuk sene önce "mahalli örfte

[687] **DİB DİYKKD**, 1948, s. 220-221.
[688] **DİB DİYKKD**, 1948, s. 255.
[689] Bunlardan bazıları için bkz. **DİB DİYKKD**, 1948, s. 258 ve **DİB DİYKKD**, 1948, s. 286.

varsa salalar Türkçe olarak okunabilir" şeklinde özetleyebileceğimiz yaklaşımında da değişikliğe gitmiştir. Değişiklik sonrasında DİR'ne göre, belirtilen koşullar mevcutsa salaların Arapça olarak okunmasında hiçbir mahzur yoktur. Dahası, Diyanet bu yeni yaklaşımını 1929'daki yaklaşımına benzer bir noktadan temellendirmekten de çekinmemiştir. Buna göre, "Cenaze törenine katılımı sağlamak için her dinde olduğu gibi Müslümanlıkta da bir örf vardır. Bu da sala okumaktır." Fakat DİR salaların okunabilmesine ilişkin olan meşruluk zeminini sabit tutmamış, Anayasa'ya atıfta bulunarak kuvvetlendirmiştir. Sala okunması dini bir örfse ve her türlü dini örf ve ayin anayasal güvence altına alınmışsa bazı bölgelerde salaların yasaklanması yasa dışı olacaktır. DİR, siyasal iktidarı kendi koyduğu kanunlara uymaya davet etmiştir. Sonuç olarak karşımızda 1929, 1937 ve 1947 sonrası olmak üzere üç farklı dönemde üç farklı Diyanet vardır. Peki Diyanet siyasal iktidarın basit bir onay mekanizmasıysa, bu üç farklı yapı nasıl açıklanabilir?

Hangi Diyanet?

TCK'nun ezan ve kamet okunmasına yasak getiren 4055 sayılı kanun ile değiştirilmiş olan 526. maddesinin yeniden değiştirilmesine ilişkin kanun tasarısı, vatandaşların çoğunluğunu oluşturan Müslüman Türklere "sebepsiz yere mânevi huzursuzluk" verdiği, Anayasal bir ilke olan laikliğe ve "bilhassa ana hak ve hürriyetlerden olan yine vicdan ve din serbestisini herhangi bir zorlama altında bulundurmama" ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle TBMM'ne sunulmuştur.[690] Söz konusu tasarı, üzerinde mühim bir tartışma olmaksızın 16 Haziran 1950 tarihinde kabul edilerek kanunlaşmıştır.[691] Buna göre, "Arapça ezan ve kamet okuyanlar" ifadesi TCK'nun 526. maddesinden çıkarılmıştır. Artık ezan ve kametin Arapça okunmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. DİR bu haberi müftülüklere 23 Haziran 1950 tarihinde şöyle müjdeleyecektir:

> T.C.
> Diyanet İşleri Başkanlığı
> Yazı İşleri ve Evrak Müdürlüğü
> Sayı: 6715
>
> ... Müftülüğüne
>
> Ezan ve kametin sadece bir ilân değil, namaz vakitlerinde ve Peygamber tarafından takrir edilmiş olan hususî lafızlara ve namaz vakitlerinin girdiğini

[690] **TBMM TD,** Dönem: 9, Toplantı Senesi: Olğ., Cilt: 1, 9. Birleşim, (16.06.1950), S. Sayısı: 3, s. 2.
[691] **TBMM TD,** Dönem: 9, Toplantı Senesi: Olğ., Cilt: 1, 9. Birleşim, (16.06.1950), s. 181-187.

bildiren bir i'lam ve ilân olduğu ilmî ve dini bir hakıkattır. Kitap ve sünetle sabittir.
Elfazı mahsusa, ezanın rüknü ve sıhhatının şartı olduğuna göre hususî lafızlarından başkasile okunan ezana, velev en doğru bir tercüme ile de olsa, itibar yoktur.
Tamamile dini bir ibadet mevzuu olan ezan ve kameti asli şekilden çıkarıp şu veya bu dille okumaya zorlayıcı hükümlerin, ezan ve kameti din lisanile okumak yasağının ahiren B. Millet Meclisi'nce kaldırılması hadisesinin vatandaşlar üzerinde husule getirdiği büyük ferahlık ve hoşnutluk, yurdun muhtelif bölgelerinden gelen yazılarda açıklanmaktadır.
Bu yolda yapılan tebligat üzerine, ilçenizde/ilinizde hasıl olan durum hakkında bilgi verilmekle beraber hangi gün ve vakitten itibaren tatbikata başladığının ve ezanı kendisine mahsus olan usul ve dini lisanla okumayı bilmeyen müezzinler bulunup bulunmadığının, şayet böyleleri varsa bu hususta ne gibi tedbirler alındığının bildirilmesi lüzumu ehemmiyetle beyan olunur.

Diyanet İşleri Başkanı
A. H. Akseki[692]

DİR 1940'tan itibaren ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine karşı mücadeleye girişmiş, fakat bu mücadelesini 1941'de Arapça okunması kanunen yasaklanan ezan ve kamet üzerinden değil de, kurumun siyasal iktidarla kurduğu ilişkiler bağlamındaki ana stratejilerinden biri olan kanuni boşluklardan yararlanma temelinde salat u selam ve tekbirin Arapça okunabilmesi üzerinden sürdürmüştür. Fakat ilgili arşivlerden elde ettiğimiz bütün belgelerde ezan ve kametin Arapça okunamamasının "kanunun icabı" olduğu muhakkak vurgulanmıştır. Kanaatimizce 1940'lı yıllardaki Diyanet yetkililerinin bu vurguyu her yerde yapmalarının nedeni din adamları ve dindar vatandaşlar karşısında kurumu korumak ilerisi için bir mesaj bırakma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Esasında Diyanet, ezan ve kametin de Arapça okunma yasağına karşıdır. Fakat başta dönemin ruhu ve bu bağlamda kurumun siyasal iktidarla kurduğu ilişki biçimi, Diyanet yetkililerinin bu karşıtlığı açık bir kurumsal mücadeleye dönüştürmesini engellemiştir.[693] 16 Haziran 1950'de ise yasak kalkınca, DİR'nin konuya ilişkin gerçek fikrini açıklamasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. İsmail Kara'nın anlatımıyla, 1940'lı yıllardaki muhafazakar ve mütedeyyin çevreler, "itaatkâr olmakla beraber 'dini' sahada harekete geçmek için

[692] **BCA DİBK**, 51 / 4 31 12. Bkz. EK 102.
[693] İktidara geldikten sonra ilk icraatı Arapça ezan okuma yasağını kaldırmak olan Adnan Menderes, CHP müfettişi olduğu Ocak 1936'da dönemin ruhunu birebir yansıtır biçimde, İçel Merkez ilçesine ilişkin raporunda, A. Yavuz Ergun'un belirttiği üzere Arapça ezan okunmasını "gericilik" kategorisine sokarak şunları söylemiştir: "Geçen ramazan bayramında camide vaiz eden bir yobaz irticaı körükleyici bir çok saçmalar söylemiştir. Bunda o kadar ileri gitmiştir ki, cür'et ve küstahlığına şaşmamak elden gelmez. Yakalanarak mahkemeye verilen bu yobaz, Mersin müftüsünün eniştesi imiş. Camide bu yolda saçma bir vaaz vermeden başka ve önceleri şurada, burada bu gibi yobazca telkinatta bulunduğu, hatta yaylada Arapça ezan okuduğu da söyleniyor." Bkz. Ergun, **a.g.e.,** 108.

kapıların aralanmasını bekleyen, tanımsız fakat fedakâr, yumuşak ısrarlı dindar insanlar"dan oluşmaktadır.[694] Sonuç olarak, Ahmet Hamdi Akseki de bu insanlardan biridir. Kapılar biraz açılınca ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine karşı DİR içerisinde başkan yardımcısı ve başkan olarak mücadelenin en ön saflarında yerini almıştır. Halbuki şimdi kapılar en azından bu konuda ardına kadar açılmıştır. Akseki'nin genel soğukkanlı tutumunun aksine bu tamimde kullandığı coşkun lisan, senelerin birikiminin içe atılmasından kaynaklı kabına sığmazlığın bir eseri olsa gerektir.[695] Bu noktada cevabını aradığımız soruya Ahmet Hamdi Akseki'nin başkanlığı bağlamında geri dönersek, 1930'lu, 40'lı ve yukarıdaki tamim çerçevesinde 50'li yıllardaki DİR'nin ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi projesine bakışındaki farklılığın, Akseki'nin kişiliği ve ideolojisinin farklılığı temelinde açıklanıp açıklanamayacağı sorusu sanıyoruz ki meşru hale gelecektir.

İlk kurulduğu günlerden itibaren DİR'nin içerisinde yer almış olan Ahmet Hamdi Akseki, kurum bünyesinde ilk defa oluşturulan Diyanet İşleri Reis Muavinliği görevine 21 Temmuz 1939'da atanmış ve 5 Mart 1941'de Reis Rıfat Börekçi vefat edene kadar da bu görevde kalmıştır. Börekçi'nin vefatından sonra Akseki vekaleten Diyanet İşleri Reisi olarak atanacaktır. 14 Kanunusani 1942'ye geldiğimizde ise kuruma yeni bir Reis atanacak, fakat bu kişi Akseki olmayacaktır. Siyasal iktidarın Diyanet'in tepesinde görmek istediği kişi Şerafettin Yaltkaya olmuştur. Ahmet Hamdi Akseki, 23 Nisan 1947'de Şerafettin Yaltkaya vefat edince Diyanet İşleri Reisi olarak görevlendirilmiştir.[696] Yaltkaya, 1930'lu yıllarda *Kur'an*'ın Türkçe tercümesiyle namaz kılınabileceğini savunmuş olan isimlerden biridir.[697] Akseki ise bu fikre tam anlamıyla karşıdır.[698] Diyanet'in ilk Reisi Rıfat Börekçi vefat edince

---

[694] İsmail Kara, "Şişli Camisi Hangi Devirde Yapılmış Olabilir", **Derin Tarih,** No: 54, Eylül 2016, s. 31.

[695] Halil Altuntaş, Akseki'nin bu tamimdeki üslubunun, "bendini yıkmış suyun taşkın halini andırmakta" olduğunu söylemiştir. Bkz. Altuntaş, **a.g.e.,** s. 116.

[696] Öcal, **Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri,** s. 58.

[697] Hikmet Bayur, "Kur'an Dili Üzerinde Bir İnceleme", **Belleten,** Cilt: 22, No: 88, Ekim 1958, s. 599-605. Mustafa Âsım Köksal, Şerafettin Yaltkaya'nın kendisine "Kur'an tercümesi ile namaz kılmadığını, şahsî kanaat bakımından Türkçe ibadete kâil olmadığını, bu fetvayı veriş sebebinin ilerideki nesillerin Kur'an'ı unutmamalarını ve tercümesi ile olsun onunla alâkalarının devamlılığını sağlamak olduğunu" söylediğini anılarında dile getirmiştir. Bkz. Âsım Cüneyd Köksal, **İlim Semasında Bir Yıldız Mustafa Âsım Köksal Hayatı, Hatıraları, Eserlerinden Seçmeler,** İstanbul: Büyüyenay Yay., 2017, s. 45.

[698] 1926 yılında İstanbul Göztepe Camii imam ve hatibi Cemaleddin Efendi'nin *Kur'an* tercümesiyle namaz kıldırmaya teşebbüs etmesinden sonra Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi, bu teşebbüse ilişkin kurumun resmi görüşünü dile getirme görevini Ahmet Hamdi Akseki'ye vermiştir. Akseki hazırladığı raporda şöyle demiştir: "Herhangi bir suretle yapılan tefsir ve tercümelerde Kur'an niteliği yoktur ve indirilmiş lafzın gayrisiyle namaz kılmak hiçbir mezhebe göre sahih ve caiz değildir." Bkz. Ahmet

siyasal iktidar yeni bir reis arayışına girmiş ve kurum içindeki faaliyetlerinden dolayı olası adayların en kuvvetlisi Ahmet Hamdi Akseki'yi görmezden gelmiştir. Milli Şef İsmet İnönü yeni reisi arama görevini Başvekil Refik Saydam'a[699] vermiştir. Saydam, "Reisicümhurumuzun Yüce Huzurlarına" hitaben kaleme aldığı 6 Eylül 1941 tarihli yazısına, Şerafettin Yaltkaya ile uzun uzun görüştüğünü belirterek başlamıştır. Bu görüşme neticesinde Saydam'ın, Yaltkaya'yı Milli Şef'e şu şekilde tanıttığını görürüz: "Evvelce telakki eylediğim yüksek emirleri dairesinde kendisile kolayca teşriki mesai imkânı olduğu neticesine vardım."[700] Belli ki 1942 yılının siyasal iktidar sahipleri Ahmet Hamdi Akseki ile "kolayca teşriki mesai imkânı" olamayacağını düşünmüşlerdir. Peki bu bilgiler ışığında düşündüğümüzde DİR'nin ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine karşı başlattığı mücadelenin "Akseki farkı"ndan kaynaklandığı söylenebilir mi? Hatırlanacağı üzere DİR'nce mücadele tam olarak 29 Mayıs 1940'ta başlatılmıştır. Torunu Hüseyin İsmet Börekçi'nin aktardığına göre Rıfat Börekçi'nin sağlık durumu 1940'lı yılların sonlarına doğru bozulmaya başlamış ve son üç ayını yatağa bağlı olarak geçirmek zorunda kalmıştır.[701] Rıfat Börekçi, Akseki'yi rahatsız bulunduğu zamanlarda resmi muharreratı namına havale ve imza etmeye ve emir vermeye 14 Kanunuevvel 1933'te yetkili kılmıştır.[702] Torun Börekçi'nin dedesiyle ilgili hatıraları aktarırken zamansal açıdan gerçeklikten biraz uzaklaşmış olabileceğini düşünürsek, esasında Akseki'nin ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine karşı mücadeleyi Börekçi'nin hastalığı esnasında vekaletini kullanarak kişisel inisiyatifiyle başlatabileceği sonucuna da varabiliriz. Fakat bu halde, 1940'ta başlayan mücadelenin Yaltkaya'nın Reisliği döneminde kesintiye uğramış olması gerektir. Halbuki arşivlere baktığımızda Yaltkaya'nın Reisliği döneminde de DİR'nin kurum olarak tekbir ve salat u selamın Türkçe okunmasına karşı koyduğuna ilişkin birçok belge bulmak mümkündür. Buna ek olarak, DİR tarafından 6 Mart 1933'te tekbir ve salat u selamın Arapça okunması ve 15 Nisan

---

Hamdi Akseki, **Namaz ve Kur'an / Namazda Kur'an Okuma Meselesi,** Yay., Halil Altuntaş, Ankara: DİB Yay., 2012, s. 17.

[699] İbrahim Refik Saydam 1881'de İstanbul'da doğmuştur. Askeri doktor olan Saydam, sıhhiye müfettiş yardımcılığı ve müfettişliği gibi birçok üst düzey askeri görev üstlendikten sonra Erzurum ve Sivas Kongreleri üyesi olarak kurtuluş hareketine katılmıştır. Halk fırkası kurucu üyesi de olan Saydam, birçok dönem İstanbul milletvekilliği görevini yerine getirmiştir. Sıhhiye ve Dahiliye vekillikleri de bulunan Saydam, XI. ve XII. dönem hükümetlerinin Başvekili olarak erken Cumhuriyet dönemi siyasetinin en önemli isimlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 332.

[700] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 02005654, Ek No: 46, Belge Kayıt No: 496817. Bkz. EK 103.

[701] Abdurrahman Kaplan, **Kurtuluş Savaşı'nın Manevi Reisi M. Rıfat Börekçi,** Ankara: Hitabevi Yay., 2014, s. 452

[702] **A.g.e.,** s. 534.

1937'de de bazı bölgelerde meyyit salalarının okunması yasaklanırken Ahmet Hamdi Akseki kurumun en önemli ikinci kişisi olmayı sürdürmüştür. Hatta örneğini verdiğimiz gibi, 1934'ün Ocak ayında Tireli Ali oğlu Hafız Ahmet Efendi'nin İzmir'in Kemaraltı Camii'nde Arapça salat u selam okumasından dolayı tutuklanarak iki gün hafif hapse ve yarım lira hafif para cezasına çarptırılmasıyla ilgili yazışmaları, muhtemelen Reis Rıfat Börekçi'nin rahatsızlandığı bir döneme denk geldiği için, onun namına bizzat Ahmet Hamdi Akseki yapmıştır.[703] Hatırlanacağı üzere bu yazışmalarda Akseki, DİR'nin 1930'lardaki konumunun gereği neyse o şekilde davranmış ve kesinlikle en ufak bir karşı duruş sergilememiştir. Dolayısıyla ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine karşı Mayıs 1940'ta başlatılan mücadelenin "Akseki farkı"ndan kaynaklanmış olduğunu öne sürmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Kanaatimizce DİR'nin, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesinin bir uzantısı olarak tekbir ve salat u selamın Arapça okunması yasağına karşı mücadele başlatma cesaretini 1940'lı yılların başında gösterebilmesinin nedeni, farklı konu başlıklarında gördüğümüz ve ileride görmeye devam edeceğimiz üzere iktidarın laiklik politikalarının 1939'dan itibaren değişmeye başlamasıyla beraber, muhafazakar ve İslamcı çevrelerde oluşmuş, bir şeylerin değişebileceğine dair olan umutlu politik atmosferdir.

[703] Ek olarak verdiğimiz Ahmet Hamdi Akseki imzalı belgenin haricinde, aynı dosyada bulunan ve yine Akseki tarafından imzalanmış başka bir yazı için bkz. **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 21. Bkz. EK 104.

II. DİR'NİN DEVLETİN DİĞER KURUMLARIYLA İLİŞKİSİ

İsmail Kara, DİR ile Şeyhülislamlık makamı arasında bir devamlılık ilişkisinin kurulup kurulamayacağı tartışmasına, Şeyhülislamlık'ın halifelik/padişahlık ve sadrazamlıktan sonra devletin "en üst ve itibarlı makamı" olduğunu, yasama, yürütme ve yargı alanlarında başka kurumlarla karşılaştırılamayacak ölçüde "yaygın ve etkin yetkileri" bulunduğunu, XIX. yüzyılın ortalarına kadar eğitim, adliye ve vakıfların bütünüyle söz konusu makama bağlı olarak teşkilatlandırıldığını, bugün belediye hizmetleri denilen birçok faaliyet alanının vakıflarla irtibatlı bir şekilde kadılar tarafından yürütüldüğünü belirterek başlar. Kara, daha sonra sözü 1920-24 yılları arasında faaliyet gösteren Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'ne getirir. Kara'ya göre, Şer'iye ve Evkaf Vekaleti, "statüsü, görev ve yetkileri şeyhülislâmlığa göre sınırlı bir hale gelmiş olmasına rağmen yine de bakanlık düzeyinde ve etkili bir kurumdur. Dinî hizmetler, dinî hayat, dinî yayınlar, medreseler, tekkeler, vakıflar konusunda birinci derecede yetki ve görevlerle donatılmıştır. Hem Bakanlar Kurulu'nda yer alması hem de Meclis'teki Şer'iye Encümeni ile doğrudan bağları sayesinde hukukî düzenlemeler dahil her konuda görüş bildirmekte, görüşlerinin bir kısmı bağlayıcı olmakta ve fikirlerini savunmaktadır... Bakanlar Kurulu listelerinde Şer'iye Vekili, şeyhülislâma benzer bir şekilde Meclis Başkanı/Başbakan'dan hemen sonra zikredilmektedir." Bu bağlamda Kara, DİR ile Şeyhülislamlık ve Şer'iye ve Evkaf Vekaleti arasında bir "benzerlik ilişkisinden çok farklılık ilişkisinin" öne çıktığını, "hatta kıyaslama ve devamlılık ilişkisinin kurulmasını zorlaştıracak bir daralma ve gerilemenin olduğunu" söyler.[704] Kara'nın tamamıyla katıldığımız savlarının perçinleneceği en simgesel alan, sanıyoruz ki DİR'ne tahsis edilen mekandır. Necip Fazıl Kısakürek, 1940'lı yılların ortalarında Ahmet Hamdi Akseki'yi Reis Muaviniyken makamında ziyarete gittiğinde, Diyanet teşkilatının bulunduğu mekanı, "refahlı bir aileye bile yetmeyecek, kümese benzer bir apartman dairesi" olarak tarif etmiştir.[705] Kısakürek'in durumu ne kadar mübalağa ettiğini tam olarak bilemiyoruz.

[704] Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 1**, s. 62.
[705] Necip Fazıl Kısakürek, **Konuşmalar,** İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2017, s. 127.

Ama Ahmet Hamdi Akseki'nin 1940'lı yılların sonundaki teşkilatın merkez mekanını değiştirmek için yaptığı mücadele sırasındaki yazılarına baktığımızda, durumun pek de parlak olmadığı anlaşılıyor. Bu bağlamda 20 Şubat 1947 tarihli belgede Akseki, mekansal sıkıntılarını Başbakanlık'a şu şekilde dile getirmiştir:

> Yüksek Başbakanlığa
> Altı yıldan beri Sanayi Caddesi'ndeki Çıngıllı Apartmanı'nın iki katında oturulmakta ise de binanın daireye elverişli olmaması ve darlığı yüzünden yıldan yıla sıkıntı çekilmekte ve birçok levazım ve ayniyat eşyası koridorlarda her an tehlikeye maruz bulunmakta olduğu gibi kütüphanemiz dahi - aynı sebeplerle - bir kitap deposu olmaktan kurtarılamamış ve istifade edilir bir hale konulamamıştır.
> Bundan başka binanın, otomobillerin durak yerinde, sanat mektebi ve demirci atölyeleri arasında, demir mağazaları üzerinde bulunması ve ahiren alt katının otel ittihaz edilip radyo ve saire bulundurulması itibariyle de çalışmak için lüzumlu olan huzur ve sükûndan daima mahrum kalınmaktadır.
> Hacıbayram Caddesi'nde, vaktiyle Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ne tahsis edilmiş olup halen Emniyet şubelerinden bir kısmının isticarında bulunan bina, dairemiz için bir dereceye kadar elverişli görüldüğünden gereğine yüksek emir ve müsaadelerini tazimlerimle arz ve rica ederim.
>
> Diyanet İşleri Başkanı Y.
> A. H. Akseki[706]

Bu talebine olumlu bir yanıt gelmemiş olacak ki, Akseki 4 Haziran 1947'de neredeyse aynı kelimelerle talebini tekrarlayacaktır.[707] Eylül 1947'ye geldiğimizde DİR hala aynı yerdedir ve sıkıntılar devam etmektedir. Bu şartlar altında Akseki, 25 Eylül 1947 tarihinde Başbakanlık'a bir kez daha başvuracaktır. "Artist kadın ve erkek müşterilerin -yapılan tenbihata rağmen- hemen her gün kapı ve merdiven başlarında gecelik elbiseleriyle dikilmeleri, mesleki temrinlerde bulunmaları herhangi bir dairenin resmiyet ve ciddiyetiyle asla mütenasip olmadığı"nın belirtildiği yazıda Akseki'nin bu defa, Akşam Kız Sanat Okulu'na tahsis edilmiş olan eski Hukuk Fakültesi binasını gözüne kestirmiş olduğunu görürüz. Akseki söz konusu binanın Diyanet'e kiralanması için ilgili yerlere talimat verilmesini talep etmiştir.[708] Bu konuda bulabildiğimiz son belge 28 Mayıs 1949 tarihlidir ve Akseki hala Akşam Kız Sanat Okulu'nun DİR'ne tahsis edilmesini istemektedir.[709] Süleymaniye'deki Haliç'e nazır Bâb-ı Meşîhat makamından Ankara'daki Çıngıllı

[706] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 29. Bkz. EK 105.
[707] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 29. Bkz. EK 106.
[708] Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluş Yılları", **Diyanet Aylık Dergi,** No: 279, Mart 2017, s. 10-11.
[709] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 33. Bkz. EK 107.

Apartmanı'ndaki bir daireye... Bu küçülme DİR'nin devletin diğer kurumlarıyla olan ilişkisini doğrudan etkileyecektir.

A. DİR'nin mülki idare amirlikleriyle ilişkisi

DİR, özellikle 1931'deki yetki devrinden sonra faaliyetlerini yürütebileceği alanlar azalınca, bir yandan elinde kalan yetki ve görev alanlarını başka devlet kurumlarının müdahalesine karşı savunmaya çalışırken, diğer yandan kanuni boşluklardan yararlanarak ve/veya yasal zemini zorlayarak sorumluluk sahasını mümkün olduğu kadar genişletmeye çalışmıştır. Şiddeti, sıklığı ve uzunluğu açısından DİR'nin mülki idare amirlikleriyle olan mücadelesi bu alandaki en önemli konu başlıklarından biridir. Bu bağlamda, ilgili kurumlar arasında üzerinde duracağımız ilk mücadele alanı, Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kullanılmaya başlamasıyla oluşmuştur.

Yeni harflerin kabulü

1 Teşrinisani 1928 tarih ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmesinden sonra, o zamana kadar "Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan" yeni Türk harfleri kullanılacaktır.[710] Fakat, esasında bu radikal dönüşüm, adı geçen kanunun kabul edilmesinden çok daha önce başlamıştır.

Ağdalı devlet dilinin halk tarafından anlaşılır hale getirilip okuryazarlığın kolaylaştırılması için dilde sadeleşme ve alfabe değiştirme fikri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme çabalarıyla birlikte gündeme gelmeye başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, matbaalardaki kullanım zorluğu nedeniyle Arap harfleri tartışmalı hale gelecek ve bu çerçevede alfabe tartışmaları giderek yoğunlaşacaktır. Alfabe değişimiyle ilgili tartışmalar Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. 1924'te TBMM'nde Maarif Vekaleti bütçesi görüşülürken İzmir Milletvekili Şükrü Bey[711], Arap harflerini Türkçe yazmaya uygun olmadığı

[710] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 10, No: 1, s. 3.
[711] Mehmet Şükrü Saraçoğlu, 1886'da Ödemiş'te doğmuş ve 27 Aralık 1953'te vefat etmiştir. Maiyet memurluğu, öğretmenlik ve okul müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuş olan Saraçoğlu, Osmanlı Mebusan Meclisi IV. dönem İzmir milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. TBMM'nde de birçok

gerekçesiyle eleştirmiştir. Dahası Şükrü Bey'e göre, özverili çalışmalara rağmen halkın okuma yazma öğrenememesinin ve buna bağlı olarak bilgisizliğin nedeni Arap harfleridir. Şükrü Bey'in konuşması Meclis'te büyük gürültülere sebep ve kamuoyunda da konunun tartışmaya açılmasına vesile olacaktır. Arap harflerinin yerine Latin harflerinin geçirilmesi tartışmalarının yeniden gündeme gelmesi, *Akşam* gazetesinin "Latin harflerini kabul etmeli mi, etmemeli mi?" başlıklı anketinin yayınlanmasıyla olmuştur. Ankete dönemin önemli aydınları katılmışlar ve çoğunluğu olumsuz görüş bildirmişlerdir. Fakat rüzgar kısa bir süre sonra tersine dönmeye başlayacak ve 1927'nin sonlarıyla 1928'in ilk yarısında Latin harflerinin Türkçe'ye uygunluğunu destekleyen yazılar basında giderek daha fazla yer bulacaktır. 20 Mayıs 1928'de uluslararası rakamların kabulü hakkında çıkarılan kanunun kabulü sırasında birçok milletvekili, Arap harflerinin değiştirilmesi yönünde konuşmalar yapmışlardır. Bunun üzerine Latin harflerinin kabulü meselesi bir kez daha basının gündemini meşgul edecektir. Bu defa konuyla ilgili yazanların çoğu, tavırlarını Latin harflerinin kabulünden yana koymuşlardır. Haziran 1928'de ise Maarif Vekaleti bünyesinde bir "Dil Encümeni" kurulacak ve böylece alfabe değişimi için fiilen çalışmalara başlanacaktır. Dil Encümeni, çalışmalarını kısa bir sürede tamamlayarak "Elifba Raporu"nu yayımlamış ve yeni alfabe, komisyon üyelerinden Bolu Milletvekili Falih Rıfkı Bey[712] tarafından 1 Ağustos 1928'de Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal'e takdim edilmiştir. Dil Encümeni temsilcisi Falih Rıfkı Bey, yeni harfler için beş ile on beş yıl arası aşamalı bir geçiş önerirken Gazi, geçişin ya üç ayda olacağını ya da hiçbir zaman olmayacağını söyleyecektir. Gazi'nin vakit kaybetmeye hiç niyeti yoktur. Geçiş süreci bir an önce başlatılmalıdır. Yeni Türk harfleri, 9 Ağustos 1928 tarihinde Sarayburnu'ndaki bir eğlencede gecenin sürprizi olarak, Cumhuriyet'in kurucusu ve devrimin önderi olan Mustafa Kemal tarafından bizzat tanıtılmıştır. Yeni harflerin öğrenimiyle ilgili ilk ders de yine kendisi tarafından 11 Ağustos'ta saray görevlilerine verilmiştir. Gazi, bu ilk dersinden sonra yeni harfleri tanıtmak için yurt gezilerine çıkmaya başlayacaktır. Dönemin aydınları, üst düzey askeri ve mülki idareciler, milletvekilleri ve parti yöneticilerinin katılımıyla düzenlenen 29 Ağustos 1928 tarihli "devlet zirvesi türü bir

---

kez İzmir milletvekilliği yapmış olan Saraçoğlu'nun, Maarif, Maliye, Adliye, Hariciye vekilliklerinin yanı sıra TBMM başkanlığı ve başvekilliği de bulunur. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 478.

[712] 1893'te İstanbul'da doğan Falih Rıfkı Atay, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Milliyet*, *Ulus*, *Akşam* gazetelerinde başyazarlık yapmıştır. II., III., IV. dönem Bolu ve V., VI., VII. ve VIII. dönem Ankara milletvekili olarak parlamentoda da yer almış olan Atay, 20 Mart 1971 tarihinde vefat etmiştir. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 449.

toplantıda" ise, yeni Türk harflerinin kabul edildiğine ilişkin "Dolmabahçe kararları" açıklanmıştır.[713] Evet, yeni harflere geçiş yapılmıştır, fakat artık siyasal iktidarın daha büyük bir sorunu vardır: Bu değişikliği, yani yeni "Türk harfleri"ni halkın içselleştirebilmesini sağlamak. İktidar bu büyük sorunu, Millet Mektepleri adı altında ulusal bir eğitim seferberliği başlatarak aşmayı hedeflemiştir.

Yeni harflerin kabul edildiği gün TBMM'nde bir konuşma yapan Başvekil İsmet Paşa, yeni harflerin halka öğretilmesi için bütün memlekette "Millet Mektepleri" adıyla kursların açılacağını, vatandaşların işlerini aksatmadan bu kurslara devam ederek kısa zamanda okur-yazar duruma geleceklerini müjdelemiştir. Kursların işleyişinin açıklandığı ilk Millet Mektepleri Talimatnamesi 24 Kasım 1928 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak bu talimatname yaklaşık bir sene sonra Maarif Vekaleti'nin önerisi ve İVH'nin kararıyla değişikliğe uğrayacaktır.[714] Yeni talimatnameye göre Millet Mektepleri, "Türkiye halkını okuyup yazmağa muktedir bir hale getirmek ve ona hayat ve maişetinin istilzam ettiği ana bilgileri kazandırmak maksadile" kurulmuştur. Kadın olsun erkek olsun her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının "yardımcı uzuvları"nı oluşturduğu ve "aslî talebesi" olduğu Millet Mektepleri'nin reisleri, "Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, İcra Vekilleri, Büyük Erkânı Harbiye Reisi ve Halk Fırkası Kâtibi Umumisi"dir. Mekteplerin Umumî Reisi ve Başmuallimi, "Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir." Millet Mekteplerinin "tesis, küşat ve idaresi vazifesi", Maarif Vekaleti'nin yol göstericiliği ve emirleri çerçevesinde valiliklerin sorumluluğundadır. Fakat vilayetlerde valiler ve kazalarda kaymakamlar bu sorumluluğu tek başlarına kullanmayacaklardır. Millet Mektepleri vilayetlerde, valinin başkanlığı altında, maarif müdürü, vilayet encümeninden bir aza, Halk Fırkası mutemedi, belediye reisi ve Türk Ocağı reisinden; kazalarda ise kaymakamın başkanlığı altında maarif memuru, belediye reisi, Halk Fırkası mutemedi ve varsa Türk Ocağı reisinden oluşturulacak bir heyet tarafından yönetilecektir. Heyet'in konumuz bağlamındaki en önemli görevi, "talimatnamenin verdiği salâhiyetleri kullanarak mütenevvi irşat ve teşvik faaliyetlerine tevessül veya talimatnamenin tasrih ettiği müeyyidelere müracaat ederek vatandaşların Millet Mekteplerine

[713] Birol Çaymaz, "Alfabe Devrimi ve Millet Mektepleri", **Bilgi ve Bellek,** No: 9, 2011, s. 140-146.
[714] Mustafa Albayrak, "Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 10, No: 29, Temmuz 1994, s. 472-473.

devamlarını temin etmek"tir.[715] Yönetimle ilgili doğrudan valilere verilen görevler ise talimatnamenin on yedinci maddesinde belirtilmiştir:

> Vilâyet Millet Mektepleri İdare Heyeti reisi sıfatile valiler her sene şu iki raporu Maarif Vekâleti'ne göndermekle mükelleftirler.
> A. Birinci rapor: 15 Kanunuevvele kadar gönderilmiş olacak ve bu raporda vilâyet dahilinde muhtelif neviden ne kadar Millet Mektebi dersanesi açıldığı, kaç muallimin tedrisatla tavzif edildiği ve kaç vatandaşın devama başladığı, bunların cinsiyetlerile kurslara sureti inkısamları bildirilecektir.
> B. İkinci rapor: 14 nüsha olarak Mart'ın 15 inde mahallerinde postaya verilmiş olacaktır. Bunda da valiler birinci raporlarında arzettikleri vaziyette husule gelen ihsaî tahavvülleri, Millet Mekteplerini ikmal eden vatandaşların miktarını, cinsiyetlere ve muhtelif kurslara sureti inkısamını ve halkı okutma faaliyeti hakkındaki umumî mütalaalarile temennilerini bildireceklerdir.[716]

Erken Cumhuriyet dönemi iktidarının en önem verdiği düzenlemelerden biri olduğu, Umumi Reis'inin doğrudan Gazi olmasıyla belli edildiği Millet Mektepleri projesinin yürütülmesinde mülki idare amirliklerine başat bir rol verilmiştir. Kaymakamlar ve valiler, bu büyük ulusal seferberlik projesinde kendilerine verilmiş olan rolün altından kalkmak için ellerinden geleni yapacaklardır. Hatta kimi zaman bu uğurda yetki ve sorumluluklarının sınırlarını dahi aşmaktan çekinmeyeceklerdir. Yeni harflerin halka benimsetilmesi konusunda DİR ile çatışma yaşayacakları esas zemin tam da burasıdır. Yoksa Diyanet de siyasal iktidarın bu devrimsel dönüşüm bağlamındaki taleplerini karşılamak konusunda ilk günden itibaren hassas davranmıştır. Reislik bu bağlamda ilk olarak, Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un bir suretini müftülüklere göndermiş ve bundan sonraki işlemlerin kanunun içeriğine uygun olarak yapılması gerektiğini tebliğ etmiştir.[717] "Bu kanunun neşri tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bilcümle şirket, cemiyet ve hususî müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleye konulması mecburi" olduğundan memurların yeni harfleri öğrenmelerine öncelik verilmiştir.[718] Esasında memurların yeni harfleri

---

[715] İlgili müeyyideler talimatnamenin kırk dokuzuncu ve ellinci maddelerinde belirtilmiştir. Buna göre, "Kasabalarda, mektepli köylerde ikamet etmiş olup da sıhhî bir mazereti olmıyan ve maişet şeraiti de Millet Mektepleri'nin tedrisat zamanlarında devamına mâni teşkil etmemiş" vatandaşların Millet Mektepleri'ne devam etmeyenlerinden, "İdare Heyeti kararile ve istidadının derecesile mütenasip olarak İdarei Vilâyet Kanunu'nun 68. maddesi ahkâmına tevfikan İdare Heyeti'nce takdir edilecek miktarda cezayi naktî" alınacaktır. Bkz. **Sicilli Kavanini,** "Millet Mektepleri Talimatnamesi", Cilt: 13, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 135.

[716] **Sicilli Kavanini,** "Millet Mektepleri Talimatnamesi", Cilt: 13, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 130-131.

[717] **BCA DİBK**, 51 / 2 7 15. Bkz. EK 108.

[718] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 10, No: 1, s. 3.

öğrenme süreci kanunun yürürlüğe girmesinden önce, Gazi'nin yeni harflerin tanıtımıyla ilgili 23 Ağustos 1928'de yurt gezilerine çıkmasıyla başlamıştır. Birol Çaymaz, bu gezilerin amacını şöyle açıklamıştır:

> M. Kemal bu gezilerde halkı harf inkılâbından haberdar ederek olası tepkileri ölçmekte, basın aracılığıyla kamuoyuna yansıyan açıklamalarıyla inkılâba popüler bir meşruiyet kazandırmakta, halka harf devrimi yolunda bizzat rehberlik etmekte, ortak bir amaç için onları seferber etmekte ve ulusun/halkın desteğini arkasına alarak bürokrasiye ve olası muhalif çevrelere harf değişikliği konusunda ne denli kararlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ziyaret edilen yerlerde idari ve mülki erkânın yeni harflerden bizzat cumhurbaşkanı tarafından sınava tabi tutulması sembolik şiddet vasıtasıyla hem bürokrasiyi zorlayıcı bir işlevi yerine getirmekte hem de harf inkılâbı için bakanların ve milletvekillerinin Gazi'yi örnek alarak izlemeleri gereken yolu göstermektedir. Böylece Başöğretmenin önderliğinde bakanların ve milletvekillerinin kendi seçim bölgelerinde harf öğretmeye girişmeleri tüm ülkede adeta yeni bir seferberlik havası yaratmıştır. Yalnız bu çerçevede harekete geçirilenlerin popüler halk katmanları değil daha ziyade devlet memurları olduğunu belirtmek gerekiyor. Memurlar her an tabi olabilecekleri bir sınavın heyecanı ve belki de korkusuyla yeni harfleri öğrenmeye giriştiler.[719]

Memurlar yeni harfleri öğrenmek için açılmış olan kurslara devam etmeli ve kısa zamanda yeni harfleri okuyup yazacak seviyeye gelmelidirler. Bu yöndeki tebligat, İstanbul Valiliği'nce 1928 Teşrinisanisinin son günlerinde İstanbul Müftülüğü'ne ulaştırılacaktır.[720] Fakat burada memur olarak kastedilen sadece İstanbul Müftülüğü personeli değildir. 3 Teşrinievvel 1928 tarihli bir belgede, nerede görev yaptığını tespit edemediğimiz bir kaymakam "Müftü Efendi"yi, "memurin-i diniye" ile birlikte imam, hatip ve müezzinlerin de "memurlara mahsus" yeni harf kursuna katılımlarının sağlanması konusunda pek de devlet kurumları arasındaki nezaket diline uygun olmayacak bir biçimde uyarmıştır. Personelin bu kurslara devamını sağlamak müftünün vazifesidir. Kaymakam, "bu hususta görülecek müsamahanın mutlaka şikayet olunacağı"nın bilinerek, kurslara devam temin işlemlerinin "ehemmiyetle" yapılmasını tavsiye etmiştir.[721] Bununla birlikte hayrat hademelerinin yeni harfleri öğrenmeleri o kadar kolay olmayacaktır. 26 Teşrinisani 1929 tarihinde Boldan Müftülüğü, yeni harflerle okuma-yazma öğrenemeyen imam ve hatiplere nasıl muamele edileceğini Reislik'e sorma gereği duymuştur. Müşavere Heyeti'nin müftülüğe cevabında, "şimdilik" kaydıyla "kati ihtar" ile yetinilmesi

---

[719] Çaymaz, **a.g.m.,** s. 146-147.
[720] **İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi,** No: 04-00046-0001, s. 74. Bkz. EK 109.
[721] **BCA DİBK**, 51 / 13 108 9. Bkz. EK 110.

kararlaştırılmıştır.[722] 1931'e gelindiğinde ise kaymakam ve valiler, kendilerine Millet Mektepleri Talimatnamesi ile verilen yetkileri aşarak, hala Latin harfleriyle okuma-yazma öğrenemeyen hayrat hademesi karşısında yeni bir yaptırımı devreye sokmak istemişlerdir. Şubat 1931'de bu defa Çorum Müftülüğü yeni harfleri öğrenemeyen hayrat hademeleri hakkında yapılması gereken işlemi Reislik'e soracaktır. Müşavere Heyeti, "evvelce yapılan tebligatı umumiyeye rağmen hala Türk harflerile okuyup yazmayanlar varsa üç ay zarfında öğrenmeleri için kendilerine ihtaratı lazımede" bulunulması hükmünü vermiştir.[723] Sayılı gün çabuk geçmiş buna karşı hayrat hademelerinin birçoğu hala yeni harfleri öğrenememişlerdir. 11 Haziran 1931'de Çorum Müftülüğü, okuma-yazma öğrenemeyen imam ve hatiplerin işten el çektirilmesine yönelik valilikten gelen emirnameyi Reislik'e iletecektir.[724] Aynı gün Çarşamba Müftülüğü'nden de benzer bir yazı gönderilmiştir. Buna göre, "Türk harflerini öğrendiğine dair vesika ibraz edemiyen müstahdemin hizmetlerine nihayet verilmesi" vali ve kaymakam tarafından müftüye tebliğ edilmiştir.[725] DİR'nin son olarak verdiği üç ay mühlet dolunca bu defa devreye mülki idare amirlikleri girmeye başlamışlardır. Fakat kaymakam ve valilerin hayrat hademelerini herhangi bir sebeple işten atma gibi bir yetkileri yoktur. Millet Mektepleri Talimatnamesi'nde yeni harfleri öğrenemeyenler hakkında uygulanacaklar arasında görevden el çektirme gibi bir müeyyide yoktur. Müftüler bu sebeple ne yapacaklarını şaşırmışlar ve meselenin çözümünü Reislik'ten sorma gereği duymuşlardır. DİR Müşavere Heyeti'nin Çarşamba Müftülüğü'ne verdiği yanıtta sadece, yeni harfleri öğrenemeyen personele yeniden "münasip mühlet" verilmesi gerektiği söylenmiştir.[726] Heyet'in Çorum Müftülüğü'ne gönderdiği yanıtta ise neden yeni bir mühlet verilmesinin gereği açıklanacaktır.

> İcabı bilmüzakere esasen münhal cihetlere talip bulunmakta müşkülat çekildiği halde mevcut hademenin Türk harflerinden imtihan veremeyenlere de bu suretle işten el çektirilecek olursa pek çok camiler hademesiz kalacağından buna meydan verilmemek üzere yeniden münasip ve müsait mühlet itası muvafık bulunduğu tezekkür kılındı.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> Rifat[727]

[722] **DİB DİYKKD**, 1929-C, s. 207.
[723] **DİB DİYKKD**, 1931-A, s. 128.
[724] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 55.
[725] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 53.
[726] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 53.
[727] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 55.

Mülki idare amirliklerinin camilerin hademesiz kalması gibi bir sorunu yoktur. Çünkü onların yegane sorumluluğu siyasal iktidaradır. İktidar, kaymakam ve valilere bir görev vermiştir. Bu görev ne olursa olsun yerine getirilmelidir. Oysa DİR'nin hem iktidara hem personeline hem de halka karşı formel ve enformel sorumlukları vardır. Diyanet'in erken Cumhuriyet dönemindeki temel mücadelesi, bu farklı sorumluluk türlerini dengelemeye çalışmak üzerine kurulmuştur. Onun için yeni harfleri öğrenemeyen hayrat hademelerine DİR tarafından "münasip" mühlet üzerine mühlet verilmiştir. Örneğin yazışmaları takip edersek Diyanet'in 25 Haziran 1931'de Çorum Müftülüğü'ne okuma-yazma öğrenememiş olan hayrat hademesi için altı ay daha mühlet vermiş olduğunu görürüz.[728] Fakat bundan sonra bu tür yazışmalar birden bire son bulacaktır. Bunun nedenini DİR Müşavere Heyeti'nin 24 Teşrinievvel 1936 tarihinde verdiği bir kararda bulabiliriz.

> Yeni Türk yazısını bilmeyen kasaba ve köylerde bulunan imamların imamlık vazifesini yapmaları kanunen caiz olmayacağından dolayı ilçebaylıkça bütün köy imamlarının vazifesine nihayet verildiği ve bu yıl ilçe merkezinde yeni bir mektep ihdas edildiği ve bundan böyle vuku bulan cenazelerin teçhiz ve tekfinlerini yapacak kimse kalmayıp bilakis şimdi köylerde vakı olan cenazeler günlerce yerde kaldığı hakkında Diyadin Müftülüğü'nden gelen 10/10/936 tarih ve (9) numaralı tahrirat tetkik ve mütalaa olundu.
> Aidiyeti cihetile Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne tevdii münasib olacağı tezekkür kılındı.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> Rifat[729]

Burada da karşımıza 8 Haziran 1931 tarihinde gerçekleştirilen yetki devri çıkmıştır. Hayrat hademeleri bu tarihten sonra EUM'ne bağlandıkları için DİR'nin konuyla ilgili herhangi bir dahli ve dolayısıyla müdahalesi söz konusu olamayacaktır. Nitekim Diyadin Müftülüğü'ne verilen yukarıdaki cevap da bu durumu teyit eder niteliktedir. Mülki idare amirliklerinin konuya ilişkin tavırlarının katılığını daha açık bir şekilde görebilmemiz için, 1935'te El-aziz Vilayeti'nde yeni harfleri öğrenemeyen hayrat hademelerinin durumuna bakmamız gerekir. 13 Kanunuevvel 1935'te dönemin Evkaf Umum Müdürü Fahrettin Kiper, El-aziz'deki hayrat hademelerinin birçoğunun elli, altmış yaşını aşmış insanlardan oluştuğunu, içlerinden sadece onunun yeni harfleri öğrenebilecek kudrette olduğunu, bunların hemen Millet Mekteplerine sevkinin sağlanacağını, diğerlerinin de okuma-yazma

[728] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 71.
[729] **DİB DİYKKD**, 1935-36, s. 83.

bilen hademeyle müzakere ederek görevlerini icra edebileceklerini El-aziz Valiliği'ne bildirecekken, ilgili valiliğin kendilerinin cevabını beklemeksizin yeni harfleri öğrenmemiş olan hademenin maaşlarını kestiğini Başvekalet'e bildirmiştir. Kiper'e göre, "öğrenme kabiliyeti en yüksek derecede olan gençler için bile bir zaman meselesi olan" bu işin yaşı ilerlemiş insanlar için birdenbire halledilmesinin imkanı yoktur. Bu yüzden maaşlarının verilmemesi "adalet icaplarına asla uygun" olmayacaktır. Kiper, siyasal iktidarın yeni harflerin öğrenilmesine nasıl yaklaştığını ve bu konuda mülki idare amirliklerinin tutumunu gayet iyi bilmektedir. Bu sebeple, El-aziz Valiliği'nin tamamen kendi sorumluluk sahalarında olan bir meseleye yetkilerini aşarak müdahale etmesini işin içine hiç karıştırmayacaktır. Kiper, Başvekalet'e gönderdiği yazısını, "işin itidâl dairesinde halli için gerekli tebligatın icrasına müsaadelerini derin saygılarımla dilerim" diyerek bitirmiştir.[730] Başvekalet tarafından 17 Kanunuevvel 1935'te El-aziz Valiliği'ne gönderilen yazıda, verilmeyen maaşların "hemen" verilmesi istenmiştir.[731] Valilik yazı eline geçer geçmez gereğini hemen yerine getirecektir.[732] DİR karşısında pek çok konuda aynı cephede yer alan EUM ile mülki idare amirlikleri bu defa kendileri karşı karşıya gelmiştir. El-aziz Valiliği kraldan çok kralcı tavrıyla yetkilerini aşarak EUM'nün sahasına müdahale etmiş, fakat esas "kral" meseleye son noktayı koymuştur. Bununla birlikte Evkaf böyle bir konu üzerinden mülki idare amirlikleriyle çatışmaya girmekten oldukça rahatsız olmuş olmalı ki, 18 Kanunuevvel 1935'te Evkaf memurlukları ile müdürlüklerine şu tamimi yollama ihtiyacı duymuştur:

> Cami ve mescitler hademesinden bazılarının henüz Türk harflerini bilmedikleri anlaşılmıştır. Hademe Nizamnamesi'nin neşrinden sonra tayin edilmiş olanların imtihanları yazı ile yapılması bu nizamname icabından olmasına göre, bunların Türk harflerini bildikleri derkârdır.
> Eskiden tayin edilmiş olup da bilmeyenlerin isimlerile nerenin hademesi olduğunu ve doğum ve işe giriş tarihlerini gösterir bir cetvelin çabukça gönderilmesi ve Türk harflerinin 1929 İkinci Kanun'dan itibaren tatbik ve kabulüne dair kanunun neşrinden beri bunların ne için Millet Mekteplerine devam etmedikleri ve öğrenmedikleri hususundaki malûmatın da açıkça bildirilmesi beklenir.[733]

EUM'nün bu tamiminden sonra yeni Türk harflerini öğrenemeyen hayrat hademesi hakkında nasıl bir uygulamaya gidildiğine ilişkin bilgilere arşivlerden

[730] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 315 18. Bkz. EK 111.
[731] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 315 18. Bkz. EK 112.
[732] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 315 18. Bkz. EK 113.
[733] **Mecmua,** Cilt: 4, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 69.

ulaşamadık. Görebildiğimiz kadarıyla arşivlerde, yukarıdaki örnekten sonra Evkaf ile mülki idare amirliklerinin hayrat hademelerinin okuma-yazma bilmemelerinden dolayı karşı karşıya gelmelerine ilişkin de bir belge yoktur. Dolayısıyla dini konularda DİR'nin karşısında çoğu zaman beraber hareket eden kurumlar arasında gerçekleşmiş olan bu meseleyi bir istisna olarak kabul etmek gerekir. Mesele Evkaf'ın ricasıyla Başvekalet'in devreye girmesi sonucunda sorunsuz bir şekilde halledilmiştir. Fakat erken Cumhuriyet döneminde benzer konumda EUM yerine DİR olduğunda işler bu şekilde yürümeyecektir. Bu durumu en açık biçimde köy imamlarının tayin, azil ve kontrolü konularında Diyanet ile mülki idare amirliklerinin ilişkisi bağlamında gözlemleyebiliriz.

Köy imamlarının tayin, azil ve kontrolleri

Bayındır Müftülüğü 10 Nisan 1932'de köylerde bulunan imam ve hatiplerin kaymakamlıktan vesikaları bulunmadığı gerekçesiyle görevlerine son verildiği bilgisini Diyanet'e iletmiş ve bu durumda ne yapılması gerektiğini sormuştur. DİR Müşavere Heyeti, müftülüğün başvurusunu hemen incelemiş ve 14 Nisan'da konuyla ilgili olarak şu kararı almıştır:

> Köylerdeki imam, hoca ve hatiplerin kaymakamlıktan vesika almadıkları için vazifelerine nihayet verildiği ve böyle vesikaları olmayanları istihdam eden köy muhtarları hakkında takibatı kanuniye yapılacağı Bayındır Kaymakamlığı'ndan bütün köylere tamim edilmiş ve bunun üzerine köylerde namaz kıldıran imam ve hatiplerin vazifelerine nihayet verilerek cevamii şerifenin kapanmasına sebep olmuştur. Halbuki köy kanununun 84 üncü maddesine tevfikan imtihan veren köy imamlarının ancak köy derneğinin intihabı ve müftünün buyrultusuyla tayin olacakları ve bunların kaymakamdan ayrıca bir vesika almalarına lüzumu kanuni olmadığı ve yalnız bir köyde birden fazla imam bulunursa ihtiyar meclisinde aza olarak bulunacak imam kaymakam tarafından seçileceği mezkur kanunun 83 üncü ve 86 ıncı maddelerinin sarahati iktizasından bulunmakla şeraiti kanuniyeye ve müftünün buyrultusuna haiz bulunan köy imam ve hatiplerinin kaymakamlıktan vesikaları olmadığından dolayı imamet ve hitabet vazifelerine nihayet verilemeyeceği cihetle bu bapta Dahiliye Vekaleti Celilesine bir tezkere yazılması muvafık olacağı tezekkür kılındı.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> Rifat[734]

[734] **DİB DİYKKD**, 1932, s. 129.

Heyet'e göre kanunun 83, 84 ve 86. maddeleri uyarınca kaymakamların köylerde vazife yapacak imamların tayininde herhangi bir müdahaleleri söz konusu olamaz. Dolayısıyla müftülükler tarafından verilen "buyrultular" haricinde köy imamlarının işe kabul edilirken bir de kaymakamlardan "vesika" almalarının gereği ve kanuni dayanağı yoktur. Cumhuriyet döneminde köy imamlarıyla ilgili ilk yasal düzenleme olan 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu'nun dokuzuncu faslında bulunan 83, 84, 85 ve 86. maddeler köy imamlarının tayin ve görevlerindeki bazı ayrıntılara ayrılmıştır. Söz konusu maddeler şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Madde 83: Köy imamları köy derneğinin intihabı ve müftinin buyrultusile tayin olunurlar. Bu kanunun neşri tarihinde mevcut olan imamlar yeniden buyrultu almağa mecburdurlar.
> Madde 84: İmam olacaklar, yirmi dördüncü maddeye göre (ikinci fırkasından başka) lâzım gelen sıfatları haiz olmakla beraber ilmihal, âmelierbaa ve kâfi derecede Türkiye coğrafyası ve Türk ve İslâm tarihini ve sağlık işlerini bilmek ve okunaklı yazı yazmak lâzımdır.
> Madde 85: Köy imamlarına köyce şimdiye kadar ne veriliyorsa gene o verilecektir. Ancak verilen şeyler, ihtiyar meclisi vasıtasile toplanır ve verilir.
> Madde 86: Bir köyde birden fazla imam bulunursa ihtiyar meclisinde aza olarak bulunacak imamı kaymakam seçer.[735]

Görüldüğü gibi DİR köy imamlarının seçimi sırasındaki kaymakamların konumu konusunda haklı gibi durmaktadır. Kanunun seksen üçüncü maddesinde köy imamlarının nasıl seçileceği açık olarak yazılmıştır. İmamları köy derneği seçecek ve bunlar daha sonra müftünün buyrultusuyla tayin olunacaklardır. Köy imamlarıyla ilgili kaymakamların yegane görevi kanunun seksen altıncı maddesinde belirtilmiştir ki, bunun da imamların işe alınmasıyla hiçbir ilgisi yoktur. Yani Bayındır Kaymakamı kendisine verilmiş yetkileri aşarak köy imamlarının seçim sürecine fiili olarak müdahale etmektedir. DİR Müşavere Heyeti yukarıda yer verdiğimiz savunmasının sonunda, meseleyi Dahiliye Vekaleti'ne arz etme kararı almıştır. Arşivlerde bu kararın gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine ilişkin herhangi bir bilgi bulamadık. Fakat Dahiliye Vekaleti'ne müracaat edilmiş dahi olsa Diyanet'e olumlu bir geri dönüş yapıldığını sanmıyoruz. Zira kaymakamların köy imamlarıyla ilgili DİR'nin sorumluluk alanına müdahale etme vakaları senelerce devam etmiştir. Örneğin Gülnar Müftülüğü 7 Temmuz 1933 tarih ve 21 numaralı tahriratında, kaza merkezinde sadece tek bir cami bulunduğunu, bu caminin imamının da kaymakam tarafından görevinden men edildiğini, bu sebeple kazada ezan okunamayıp, namaz

[735] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 170, s. 720.

kılınamadığını Diyanet'e bildirmiştir. Müşavere Heyeti "dinî işlere müdahale eden kaymakamlığın meni zımnında Dahiliye Vekâleti'ne, Evkaf'a ait hususat için de Müdüriyeti Umumiye'ye" başvurmaya karar vermiştir.[736] 25 Kanunusani 1937 tarih ve 5 numaralı tahriratında Gemlik Müftülüğü, köy imamlarının seçim kağıtlarının kaymakam tarafından Maarif Memurluğu'na gönderilerek adayların orada yeni yazıdan imtihan edildikleri ve "köylerin birleştirilme meselesinden dolayı merkez olacak köylerden başka köylerde imam" tayin edilmesine müsaade edilmemesi durumunu DİR'ne iletmiştir. Bu sebeplerle yirmi altı köyden ancak onunda imam kalmıştır. İmamın olmadığı köylerde ezan okunamamakta ve namaz kılınamamaktadır. Dahası cenazelerin kaldırılması konusunda da çok "müşkilât" çekilmektedir. Müftülük, Gemlik Kaymakamlığı'na durumu "münasib lisanla" anlatmış ve "çok reca edilmiş" ise de yeni imam tayinine müsaade edilmemiştir. DİR Müşavere Heyeti'nin konuya ilişkin 8 Mayıs 1937 tarihli cevabı, 1932'de Bayındır Müftülüğü'ne yolladığı cevapla neredeyse kelimesi kelimesine aynıdır. Yalnız bu defa "bu gibi Dahiliye memurları"nı Dahiliye Vekaleti'ne şikayet etmektense konuyu Başvekalet'e aktarmayı tercih etmiştir.[737] Anlaşılan o ki DİR, Dahiliye Vekaleti'ne yaptığı müracaatlardan istediği sonucu elde edememiş, konuyu daha üst bir merciye taşımaya karar vermiştir. Fakat arşivlerden bulduğumuz belgeleri takip edersek Diyanet'in bu başvurusuna da olumlu bir yanıt almış olduğunu söyleyemeyiz. Zira benzer bir olay 1939 senesinde de yaşanacak, Ermenek Kaymakamlığı "kendi kendine" mevcut imam ve hatipleri görevden alarak yerlerine yenilerini atayacaktır. DİR Müşavere Heyeti'nin konu hakkındaki 8 Temmuz 1939 tarihli kararı, meselenin Dahiliye Vekaleti'ne iletilmesi yönünde olmuştur.[738] Muhatabı EUM'yken Başvekalet'in nasıl bir tavır aldığını görmüştük. Fakat köy imamları söz konusu olduğunda mesele benzer olsa da muhatap DİR'dir. Elimizde sadece Müşavere Heyeti'nin kararları olduğundan, kurumlar arasında yazışmaların nasıl gerçekleştiğini bilemiyoruz. Belki de Başvekalet konunun muhatabının Dahiliye Vekaleti olduğunu, bu gibi müracaatların ilgili vekalete yapılması gerektiğini bildirmiştir. Ama kesin olarak bildiğimiz bir şey var ki, o da DİR'nin mülki idare amirliklerini köy imamlarına ilişkin işlere karışmalarından dolayı şikayetlerinden olumlu bir sonuç elde edemediğidir. Siyasal iktidar ikisi de devlet kurumu olduğu halde muhatap Evkaf olduğunda başka, Diyanet olduğunda başka

[736] **DİB DİYKKD**, 1933, s. 21.
[737] **DİB DİYKKD**, 1937-38, s. 11-12.
[738] **DİB DİYKKD**, 1939-A, s. 207.

tepkiler geliştirmiştir. Tabii mülki idare amirlikleri hayrat hademeleri bağlamında EUM ile de sorun yaşamışlar, ama bunlar münferit vakalar olarak kalmış ve iktidarın araya girmesiyle hemen çözüme kavuşmuştur. Oysa kaymakam ve valilerin müftülüklerle ve dolayısıyla DİR ile ilişkileri erken Cumhuriyet döneminin bütününde sorunlu olmuştur. Buna karşı EUM, hayrat hademeleriyle ilgili bazı işlerde mülki idare amirlikleri tarafından işbirliği içinde olunması gereken bir kurum olarak görülmüştür. Örneğin Ayaş Kaymakamlığı, köylerde ve şehirlerde cemaatle idare edilen ve dolayısıyla EUM'ne bağlı olmadan görev yapan "hademei hayratın, ve bahusus irşad vazifesile mükellef olan hatiplerin vazifelerindeki ehemmiyet ve nezaket itibarıla" tayin ve azillerinin EUM'nün tasdikinden geçmesi gerektiğini 25 Temmuz 1936'da müftülüğe bildirmiştir.[739] Genel olarak hayrat hademeleri ve özellikle halkla doğrudan temas halinde olan, Cuma namazlarını kıldırıp hutbeleri okuyan hatipler zaten olağan şüphelilerdir. Bunlar öyle dikkatli yapılması gereken ve nazik görevlerdir ki, bunları gerçekleştirecek personelin seçiminden işten çıkarılmasına kadar olan bütün süreçler güvenilir bir kurumun tasdikinden geçmesi gerekir. Bir devlet kurumu olan Ayaş Kaymakamlığı yine bir devlet kurumu olan DİR'ni güvenilir bir kurum olarak görmemekte, fakat başka bir devlet kurumunu, EUM'nü güvenilir olarak görmektedir. Dahası bunu neredeyse açık açık söylemekten de çekinmemiştir. Evkaf güvenilir bir partnerdir, Diyanet ise güvenilmez bir şüpheli.

Erken Cumhuriyet döneminde kaymakamlar müftülüklerin yetki alanında olan bir görev bağlamında devamlı surette DİR'nin sorumluluk sahasına fiili olarak müdahale etmişler ve yapılan tüm müracaatlara rağmen bu müdahaleler engellenememiştir. Siyasal iktidarın göz yumması ve hatta müsaade etmesi söz konusu olmasa bu fiili durumun senelerce sürmesinin olasılığı yoktur. Diyanet mülki idare amirlikleri karşısında faaliyet alanlarını korumak için devamlı savunma pozisyonunda kalmaya mecbur bırakılmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla münferit bir vaka olmasına karşın, kaymakamların fiili müdahaleleri sonucunda işin nerelere kadar gidebildiği ve Diyanet'in uç bir örnek karşısında bile nasıl çekingenlik sergilediğini görebilmemiz için Polatlı Teke Köyü imamı ve Polatlı Müftülüğü'nün 9 Aralık 1947'deki başvurusuna ve bu başvuruya Müşavere Heyeti'nin nasıl bir yanıt vermiş olduğuna bakmakta fayda vardır.

[739] **DİB DİYKKD**, 1935-36, s. 78.

> Biz köy imamları bağladığım belge ile zan altında yaşamaktayız. Üç ayda bir kere karakola gidip isbatı vücut ediyoruz. İmamlık suç ise, biz de imamlıktan vaz geçelim. Yoksa bu tecavüzlerin önü alınmasına dair Polatlı İlçesi Teke Köyü imamının 9/12/947 tarihli dilekçesi ve Polatlı Müftüsü'nün derkenarı okundu:
> Polatlı Kaymakamı tarafından 1/8/947 tarihinde imamlık belgesi başlığı altında verilen varakada yazılı ikinci notta üç ayda bir bu belge ile jandarma komutanlığına tasdik ettirilecektir denilmekte ve imamlık belgesi kaymakam tarafından imza edilmiş bulunmaktadır.
> Köy Kanunu'nun 83 üncü maddesinde köy imamları müftünün buyrultusu ile tayin edilir denilmekte olduğuna ve 84 üncü madde delaletiyle 24 üncü maddede yazılı evsafı haiz bulunduktan sonra verileceğine göre imamlık belgesi müftüler tarafından verilmesi ve bu belge vazifenin sonuna kadar muteber olması lazım gelirken her üç ayda bir jandarma komutanlığınca tasdik ettirilmesini istemek usulsüzdür. Böyle bir belgenin kaymakam tarafından verilmesi ve böyle bir tahdit yapılmasına ne gibi amiller bulunduğunun bir kere müftülük tarafından sorulması ve ondan sonra icabının düşünülmesi uygun olacağı tezekkür kılındı.
>
> 30/12/947[740]

Görüldüğü gibi DİR 1930'ların başlarından itibaren bu gibi durumlar için kullanageldiği savunmanın bir benzerini yapmıştır. Yalnız burada Köy Kanunu'nun 84. maddesi ışığında 24. maddeye atıfta bulunulması yeni bir durumdur. Kanunun 24. maddesindeki ilgili hükümlerde köylerde imam olmak isteyen adayların, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve on sekiz yaşını doldurmuş olmaları, cinayet suçundan mahkumiyetlerinin bulunmaması, "delilik, bunaklık, sefihlik" gibi bir hal sebebiyle hakim tarafından üzerlerinde vasi konulmamış olması gerekmektedir.[741] Peki bunları hangi makam kontrol edecektir? Sorunun cevabını DİR'nin Mut Müftülüğü'ne yolladığı 22 Ağustos 1942 tarih ve 1258 sayılı yazıda bulmak mümkündür. Buna göre, köy imamlarının adı geçen kanunun 24. maddesinde yer alan nitelikleri taşıyıp taşımadıkları "emniyetçe durumlarının tetkik" edilmesiyle belirlenecektir. Diyanet bu şekilde durumları incelenmeden buyrultu verilmiş köy imamları varsa kendilerine bildirilmesini ve bundan sonra köy imamlarının tayininde bu esasa göre hareket edilmesinin gereğini "ehemmiyetle" beyan etmiştir.[742] Dolayısıyla DİR Köy Kanunu'nun 24. maddesine atıf yaparak, "köy imamları zaten Emniyet Müdürlüklerince incelendikten sonra işe alınıyor" demeye getirmektedir. Polatlı Kaymakamlığı, köy imamlarını devamlı gözetimde tutulması gereken potansiyel suçlular olarak görmüş ve bu bağlamda hiçbir hukuki dayanağı olmaksızın onları üç

[740] **DİB DİYKKD**, 1947, s. 136.
[741] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 170, s. 706.
[742] **BCA DİBK**, 51 / 4 36 16. Bkz. EK 114.

ayda bir jandarma kontrolünden geçmeye mecbur bırakmıştır.[743] DİR de ilgili kararında bu uygulamanın açık bir "usulsüzlük" olduğunu tespit etmiştir. Buna karşın Diyanet, neden böyle bir uygulamaya girişilmiş olduğunu müftülükten sorma dışında herhangi bir girişimde bulunmayı düşünmemiştir. "İcabının düşünülmesi" müftülükten gelecek yanıttan sonraya bırakılmıştır. Belki de Polatlı'daki hayrat hademeleri bir tarikata üyedirler ya da "irticai" hareketlere bir meyilleri vardır! Muhtemelen DİR, birkaç köy imamı için siyasi iktidarla karşı karşıya gelme riskini almak istememiş ve çoğu zaman yaptığı gibi Polatlı Kaymakamlığı'nın bu hukuksuz müdahalelerini olabildiğince alttan almayı uygun bulmuştur.

İbadethane krizi

Cami ve hayrat hademelerinin tasnifi bölümünde ayrıntısıyla değindiğimiz üzere DİR, 1928'de hazırladığı ikinci tasnif talimatnamesinin uygulamaya geçirilmesiyle cami ve cami personeli sayısının "hakiki ihtiyaç" doğrultusunda ayarlanmış olacağını düşünüyordu. Tasnif sonrası kadroda kalacak olan hayrat hademelerinin hayat standartları yükseltilmiş olacaktı. Halbuki siyasal iktidara göre Diyanet'in hazırladığı tasnif talimatnamesi cami ve hayrat hademesi sayısının "hakiki ihtiyaca" göre belirlenmesi konusunda yeterli değildi. İktidar cami ve hayrat hademesi sayısının daha da düşürülmesi gerektiği kanısındaydı. Bu bağlamda, tasnif görevi DİR'nden alınıp EUM'ne verildi. Evkaf, erken Cumhuriyet dönemi iktidarının kendisine verdiği görevi sorgulamaksızın yerine getirecekti. Diyanet'e göre 1932'de EUM tarafından hazırlanan üçüncü tasnif talimatnamesiyle gereğinden fazla tensikat yapılmış olacak ve halkın dini ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli bir boşluk oluşacaktı. Bunların haricinde bir de camilerin çeşitli devlet kurumlarınca işgal edilme meselesi vardı.

Siyasal iktidar II. Dünya Savaşı'na hazırlık kapsamında, asker sayısıyla birlikte ordunun iaşe, ikmal ve mühimmat kapasitesini de arttırmak istiyordu. Bu kapsamda geniş çaplı bir hazırlığa girişildi. Hazırlıklar 7 Haziran 1939 tarih ve 3634 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu ile tamamlandı. Kanuna göre, "askeri makamlarca

[743] Mehmet Bulut doktora tezinde erken Cumhuriyet dönemi iktidarının hayrat hademelerine bakışına ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur: "Cumhuriyet döneminde din görevlileri siyasi idare tarafından çoğu kez potansiyel suçlu ve laik devlet düzenini ortadan kaldıracak potansiyel bir güç odağı olarak telakki edildiği için bazen kendilerine endişeyle, şüpheyle bakılmış, bunun sonucunda en azından göz hapsine alınabilmişlerdir." Bkz. Bulut, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** s. 362.

ihtiyaç gösterilmesi ve uygun bulunması halinde", kamu, özel ve tüzel kişilere ait bina, ahır ve mağaza gibi yapılar ordu tarafından kirası verilmek suretiyle işgal edilebilecekti. Kanuna ek olarak Milli Müdafaa Vekaleti ile EUM arasında bir koordinasyon kararı akdedildi. 452 sayılı bu karara göre Türk Silahlı Kuvvetleri, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Ziraat Bankası savaşa hazırlık kapsamında vakıf cami ve mescitleri de işgal edebileceklerdi. Yalnız, vatandaşın ibadet ihtiyacı dikkate alınarak, ilk önce kadro haricine çıkartılan cami ve mescitlerin, yine kirası verilmek suretiyle işgal edilmesine karar verilmişti. Kullanım sırasında meydana gelecek zarar ve ziyan işgalci kurum tarafından karşılanacaktı. Bunların haricinde, tarihi ve mimari değeri olan cami ve mescitlere dokunulmayacak ve tasnif harici bırakılan cami ve mescitlerin ihtiyacı karşılayamaması halinde kadro dahilindeki cami ve mescitler işgal edilebilecekti. Bu bağlamda Milli Müdafaa Vekaleti, ihtiyaç duyulan camilerin "ordunun emrine verilmesini" 2 Eylül 1939 tarihinde Başvekalet'ten talep edecek ve Başvekalet de 5 Eylül 1939'da gereğinin yapılmasını valiliklere bildirecektir. Eylül 1939 itibariyle artık cami ve mescitlerin hukuki olarak işgal edilme prosedürü tamamlanmıştır.[744] Bununla birlikte elimizdeki belgeler cami işgallerinin bu tarihten çok daha önce, 1920'lerin ikinci yarısında başladığını bize gösterir.[745] Yani 3634 sayılı kanun ve 452 sayılı koordinasyon kararı, fiili durumu hukukileştirmekten öte bir anlam taşımamıştır. Dahası gerek 1939 öncesinde gerek sonrasında tarihi ve mimari değeri olan camiler de işgal edilmiştir. Örneğin, Gazi Mustafa Kemal 1931'deki yurt gezisinde gördüğü Konya'daki Alaeddin Camii'nin de içinde bulunduğu, "Türk medeniyetinin hakikî mimarî şaheserleri sayılacak kıymette" olan bazı camilerin derhal tahliye edilip, tamir ettirilmesi için gereğinin yapılmasını 22 Mart 1931 tarihli yazısında Başvekil İsmet Paşa'dan rica etmiştir. Fakat bu ricanın ardından yaklaşık bir sene geçmesine rağmen Alaeddin Camii tahliye dahi ettirilememiştir. Görülen o ki, camilerin işgal edilmesine bir kere göz yumulduktan sonra ipin ucu kaçmış, erken Cumhuriyet dönemi iktidarı "rica" en üst makamdan gelse dahi cami işgallerini kontrol edemez hale gelmiştir.[746] Burada iktidarı oluşturan güçlerin, camiler üzerinden kendi aralarında açıkça bir hegemonya mücadelesine giriştiklerini görürüz. Bu mücadelede sırasında Milli Müdafaa Vekaleti ve ordunun kanun ve kural tanımaz nobran tutumu hemen göze çarpar. 1939 sonrasından bir

[744] Öztürk, **a.g.e.,** s. 511-513.
[745] Bunlardan bazıları için bkz. **BCA DİBK,** 51 / 8 67 16. Bkz EK 115, **BCA DİBK,** 51 / 8 67 8. Bkz. EK 116., **BCA DİBK,** 51 / 13 115 75. Bkz. EK 117 ve **BCA DİBK,** 51 / 13 115 57. Bkz. EK 118-A, 118-B ve 118-C.
[746] Esen, ″Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları″, s.125-128.

örnek vermek gerekirse, Üsküdar'daki Atik Valide Camii ve Tekkesi ile Çinili'deki Efgan Tekkesi'nin 1941'deki durumlarına bakılabilir. VUM'nün 3 Kanunuevvel 1941'de Başvekalet'e gönderdiği yazıda, tarihi ve mimari bakımdan çok değerli olan Atik Valide Camii ve Tekkesi ile Efgan Tekkesi'nin Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu'na aykırı bir şekilde, VUM'ne haber bile verilmeksizin işgal edildiği, yapılan teşebbüsler sonunda yalnız Efgan Tekkesi'nin havuzlu odasının boşaltılabildiği, hayvan barınağı olarak kullanılan Atik Valide Tekkesinin odalarının işgaline devam edildiği bildirilmiştir. Dönemin Vakıflar Umum Müdürü Fahrettin Kiper yazısını şöyle devam ettirmiştir:

> Bu eserler ve Efgan Tekkesi'nin havuzu emsalsiz ince ve kıymetli yadigârlardır. Bunca tebligata karşı yine vuku bulan bu gibi tecavüzler şüphesiz ki lâyıksız ve acıklıdır. Üsküdar'da birkaç hayvan alacak kiralık bina bulmak zor bir şey değildir. Millî eserlerin korunması, bunlara el uzatılmaması ve boşaltılması lâzımdır. Cumhuriyet idaresi tarihinde yanıklı iz bırakacak olan bu gibi hallere son verilmesinin icab edenlere tebliğine müsaade buyurulmasını önemle arz ve reca ederim.
>
> Vakıflar Umum Müdürü
> F. Kiper[747]

Öte yandan bizi konumuz bağlamında esas ilgilendiren tarihi değeri olsun olmasın kadro dahilindeki ibadete açık camilerin işgal edilmesidir. Arşivlerde bu konuda da birçok belge bulmak mümkündür. Örneğin Başvekalet'in 24 Şubat 1938 tarihli yazısında ilgili daire ve makamdan izin alınmadıkça tasnif harici bile olsa tarihi ve mimari değeri olan eserlerin "hiçbir sebep ve bahane" ile işgal edilmemesi bildirilmiş olmasına rağmen, Maraş'ta on biri halkın ibadetine açık, dördü kapalı, dördü cemaate ve biri de mülhak vakfa ait olmak üzere 20 caminin birden Maraş Valiliği'nce alayın ve şubenin emrine teslim edildiği kayda geçirilmiştir. Başvekalet, "askerî ihtiyaç için bazı yerlerin muvakkaten işgaline zaruret hasıl olsa dahi usulen alâkadar daireye müracaatla muvafakatini istihsal" etmenin gerekli olduğunun bilinmesine rağmen, "dairei aidesinin muvafakatini almak şöyle dursun, malûmat bile vermeye lüzum" görmeden yirmi caminin birden işgal edilmesinin nedeninin anlaşılmadığını da yazıya eklenmeyi unutmamıştır.[748] DİR en başından itibaren

---

[747] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 318 16. Bkz. EK 119. Cami işgalleri konusunda ayrıntılı bilgi ve farklı örnekler için bkz. Esen, ″Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları″, s. 124-129., Öztürk, **a.g.e.,** s. 511-519 ve Ömer Obuz, "Yakın Geçmişte Camilerin Farklı Kurumlara Tahsisi ve Askeri Amaçlı Kullanımı Üzerine Bir İnceleme", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 6, No: 3, 2017, s. 1444-1460.

[748] **Mecmua,** Cilt: 4, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 77-78.

ibadete açık camilerin işgal edilmesine karşı durmaya çalışmıştır. Örneğin Müşavere Heyeti'nin 3 Şubat 1930 tarihli bir kararında, Gediz Gazi Kemal mahallesindeki beş vakte küşade bulunan Kurşunlu Camii'nin Müftülüğe haber verilmeden, "teberrükât ve mefruşatının kaldırılmasına meydan vermeksizin kapısının kilidi kırılarak" ve hatta "pencereleri abdesthane ittihaz" edilerek ordu tarafından işgal edildiği kayda geçirilmiştir. Heyet, bu gibi "gayrilayık muameleye" meydan verilmemesi için Milli Müdafaa Vekaleti'ne başvurulmasını kararlaştırmıştır.[749] Fakat gerek Diyanet gerek Başvekalet ve gerekse de Vakıflar cephesinden yapılan müracaatlar sonucu değiştirmeyecek, ordu ve Milli Müdafaa Vekaleti camileri kendi bildikleri yöntemlerle işgal etmeye devam edeceklerdir.[750] Durumun ne boyutlara geldiğini görebilmek için, Çankırı'daki kadro dahilinde bulunan Yeni Cami'nin buğday ambarı yapılmak üzere kiralanması talebi karşısında Vakıflar Umum Müdürü Fahrettin Kiper'in, 3 Teşrinisani 1939 tarihinde Başvekalet'e gönderdiği yazıya bakılabilir. Kiper yazısında şunları kaydetmiştir:

> Askeri icablar sevkile memleketin birçok yerlerinde ekseri camilerin işgal edildiği ve geride kalan kısım halkın ihtiyacına gayrı kâfi bulunduğu cihetle, kadro dahilinde bulunan camilerin bir kısmının da Ofis tarafından işgal edilerek buğday ambarı yapılmasına mevzuat müsait değildir. Şu sırada sık sık bu türlü talepler karşısında kalındığından mevzu bahis olan Yeni Cami'nin Ofis'e kira ile verilmesi bu yolda mesbuk müracaatların tervicini zarurî kılacağı ve bu yüzden vukua gelecek tahribatın telafisi gayrı kabil zararlara sebebiyet vereceği de şüphesizdir.[751]

Cami işgalleri o kadar yaygınlaşmıştır ki, birçok bölgede işgal altında olmayan camilerin sayısı halkın ibadet ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir. Bu noktada DİR taşın altına elini sokacak ve hem daha önce de belirttiğimiz gibi cami işgallerine mümkün olduğu ölçüde karşı koymaya çalışacak hem müftülüklerden gelen talepler doğrultusunda alternatif ibadethane mekanları yaratmaya gayret edecektir. Örneğin, Kalecik Müftülüğü 27 Teşrinievvel 1943 tarih ve 58 numaralı yazısında, ordunun ve Ofis'in işgal ettiği camilerde Cuma ve Bayram namazları kılınamadığından, "finayi

---

[749] **DİB DİYKKD**, 1930-B, s. 330. Bu konuda başka örnekler için bkz. **DİB DİYKKD**, 1944-B, s. 167 ve **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 24. Bkz. EK 120.

[750] Elimizde bulunan belgelerden ordunun işgali altındaki camilerde oluşan zarar ve ziyanın karşılanmadığı ve kiralarının da verilmediğini anlıyoruz. Bu konuda bir örnek için bkz. **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 318 24. Bkz. EK 121-A ve 121-B. Kira bedellerinin ve işgallerden doğan zararların karşılığının aranılmamakta olduğunun bildirilerek, genel merkez tarafından vakıflar müdürlükleri ve memurluklarının uyarıldığı ve o tarihten sonra bu meblağların ilgili kurumlardan nasıl tahsil edileceğinin madde madde bildirildiği 5 Teşrinievvel 1942 tarih ve 140580/48 sayılı tamim için bkz. **Muharretaı Umumiye Mecmuası,** Cilt: 7, Ankara: İdeal Matbaa, 1943, s. 70-71.

[751] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 318 1. Bkz. EK 122.

mısır" denilen köylerin çeperlerindeki harmanlık, mezarlık, ağıl gibi eklentilerde veya seçilmiş başka herhangi bir yerde namaz kılmanın mahzuru olup olmadığını sormuştur. DİR Müşavere Heyeti'nin Kalecik Müftülüğü'ne 8 Teşrinisani 1943 tarihli yanıtı şu şekilde olmuştur:

> Erzak koymak veya askeri barındırmak için cami ve mescitleri işgal edilen mezkûr kasaba veya köy halkı kendi cami veya mescitlerinden evvelce tayin edilen imam ve hatiplerle Cuma ve Bayram namazlarını kendilerince namaz yeri ittihaz ettikleri bir mevkide kılmaları caizdir. Bunun için imam ve hatibe yeniden buyrultu vermeye lüzum görülmediğinden keyfiyetin müftülüğe bildirilmesi tezekkür kılındı.[752]

Başka bir örnekte Bursa'nın İhsaniye köyündeki caminin askerler tarafından işgal edilmesi üzerine, İskender oğlu Ali tarafından Diyanet'e başvurulmuş ve boşta bulunan köy okulunda namaz kılmak istedikleri dile getirilmiştir. DİR Müşavere Heyeti'nin 22 Ağustos 1944 tarihli kararında, bu konuda "tereddüde mahal bulunmadığının Bursa Müftülüğü vasıtasile alakalılara tebligat yapılmasının uygun olacağı" kararlaştırılmıştır.[753] Müşavere Heyeti'nin karar defterleri 1940'lı yıllarda camilerin işgal edilmesi sonrasında alınmış benzeri kararlarla doludur. Arşivlerden gördüğümüz kadarıyla 1940'lı yılların sonuna kadar iktidar, DİR tarafından onaylanarak belirlenen bu yeni ibadethane mekanlarına genel olarak karışmamıştır. Belli ki, tasnif sonucunda kadro dahilinde bırakılıp ibadete açık olan camilerin bile işgal edilip ibadete kapatılması karşısında iktidar, Diyanet'in bu fiili müdahalesini görmezden gelmeyi uygun bulmuştur. Kanaatimizce siyasal iktidar ile DİR arasında adı konmamış zımni bir sözleşme vardır. Fakat Ankara Valiliği bu zımni sözleşmeyi tanımayacaktır. DİR 20 Teşrinievvel 1939'da "mühim ve müstacel" kaydının düşüldüğü yazısında konuyla ilgili olarak Ankara Valiliği'ni Başvekalet'e şu şekilde şikayet etmiştir:

> Mevcut camilerimiz Ramazan ayında cemaatı tamamile istiap etmediğinden ve mevsim dolayısiyle de cami havlisinde ehemmiyetsiz bir örtü üzerinde namaz kılmanın sıhhatca melhuz mahzurlarını nazarı dikkata alarak evlerinde cemaatla namaz kılmak için müracaat eden bazı kimselere öteden beri olduğu gibi Reisliğimizce resmen müsaadeler verilmiş ve verilmektedir. Bu suretle müsaade edilenlerden Atıf Bey Mahallesi'nde cemaatla namaz kılanların, Dairemizin resmi vesikasını da hamil bulunmalarına rağmen, Vilayet'e atfedilerek Emniyet'çe namazdan men edildikleri haber alınmıştır. Bundan başka, bulundukları yerde cami olmadığı için, Akköprü'de bulunan

[752] **DİB DİYKKD**, 1943, s. 169.
[753] **DİB DİYKKD**, 1944-B, s. 40.

> Müslümanların oradaki bir hanı intihap ederek on beş senedir namazlarını kılmakta ve şimdiye kadar hiçbir müdahale edilmemekte iken bir emirle onların da namazdan men edildikleri anlaşılmıştır.
> Şurası kati olarak bilinmelidir ki, bir Müslümanın namaz kılmak için ne dairemizden ve ne de başka bir makamdan vesika almağa veya izin istemeğe ihtiyacı yoktur. Namazı yalnız başına kılabileceği gibi bir kişiden fazla olunca cemaatla da kılar ve cemaatla kılması elbette daha faziletlidir.
> Cemaatla namaz kılmak için behemehal müsaade lazımsa bunun yegâne mercii Diyanet İşleri Reisliği ve onu temsil eden müftülüktür. Bizim vesikamızı tanımamak, bize itimatsızlık gösterme; yüksek Vekaletinize merbutiyetiyle iftihar eden bu Daireyi hiçe saymak ve bizden şüphe etmek demektir. Bir Diyanet İşleri Riyaseti'nin verdiği vesikayı tanımamanın halk üzerinde ne gibi tesir yapacağını düşünmek lazımdır.
> Bir Müslümanın namaz için polise haber vermeye mecbur olduğu malumumuz değildir. Ve şimdiye kadar böyle bir şey de olmamıştır. Herhangi bir mazeretle camie gidememiş olan Müslümanların evlerinde veya bir han odasında cemaat olarak namaz kılmalarının meni suretiyle namaz ve ibadet işlerine karışmak, halkımızın en mukaddes en ulvî ve en nazik hislerini rencide etmek olduğu gibi vazife ve salahiyeti kanunla tayin edilmiş bulunan Diyanet İşeri Reisliğiniz tarafından verilmiş bir vesikaya da ehemmiyet verilmemesi azîm teessürümüzü mucip olmuştur.
> Vicdan hürriyeti serbest, itikad ve ibadet her türlü tecavüzden masun olan millî ve layik bir hükümetin idaresinde yaşamakla müftehir bulunan muhterem dindaşlarımızın böyle mukaddes ve ulvi hislerile oynanılmaması için lazım gelenlere yüksek emirlerini bekler ve neticeden makamı senâverinin de acele haberdar edilmesini tazimlerimle arz ve rica ederim.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> R. Börekçi[754]

Bu gibi mühim meselelerde adeta bir hukukçu gibi çalışıp ilgili yasal düzenlemelere referans vererek savunma ve/veya şikayetini dile getiren DİR, bu defa hiçbir hukuki düzenlemeye referans vermemiştir. Çünkü ortada konuyla ilgili Diyanet'in konumunu yasal zemine oturtacak veya güçlendirecek bir mevzuat yoktur. Böyle olunca Reislik, "öteden beri" diyerek siyasal iktidarla yapmış oldukları zımni sözleşmeye atıfta bulunmuştur. Fakat bu sefer sert kayaya çarpılmış ve DİR'nin karşılığı da o derece sert olmuştur. Kanaatimizce Rifat Börekçi'nin erken Cumhuriyet dönemi belgelerine yansımış olduğu şekliyle oldukça nadir rastladığımız tarzda, "şurası kati olarak bilinmelidir ki" gibi bir rest çekmesinin altında yatan neden, yalnızca, o zamana kadar dokunulmayan bir alana müdahale edilmesi ve bu bağlamda o alanı kaptırma korkusu değil, meselenin Ankara'da geçmesiyle ilgilidir. 1930'lu yılların ortalarında Börekçi sadece DİR'nin değil, aynı zamanda, CHP Ankara Vilayet Kongresi'nin ve CHP Ankara İl Yönetim Kurulu'nun da

[754] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 14. Bkz. EK 123-A ve 123-B.

başkanıdır.[755] Yani ülkedeki tek siyasi partinin Başkent'teki en yetkili ismidir. Fakat 18 Haziran 1936'da İsmet İnönü tarafından yayımlanan beyanname ile açıklık getirilen parti-devlet bütünleşmesi çerçevesinde vilayetlerin valileri aynı zamanda CHP'nin il başkanları haline geleceklerdir.[756] İşte bu düzenlemenin yürürlüğe girmesinden sonra Börekçi'nin CHP il başkanlığını devrettiği isim dönemin Ankara Valisi Nevzat Tandoğan olacaktır.[757] Sanıyoruz ki, CHP'nin sabık il başkanı Börekçi, halefi Tandoğan'ın, başkanlığını yaptığı kuruma bu şekilde itimatsızlık göstermesini kendisine karşı yapılmış bir hareket olarak algılamış ve durumu kabul edememiştir. Tabii doğrudan alıntıladığımız bu belgede olay tamamen Diyanet'in Reisi Rifat Börekçi'nin gözünden aksettirilmiştir. Meseleyi daha sağlıklı bir şekilde çözümleyebilmemiz için Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın da görüşlerine başvurmamız gerekir. Başvekalet, DİR'nin şikayeti eline geçer geçmez Ankara Valiliği'nden konuyla ilgili "acele" açıklama talep etmiştir.[758] Başvekalet'in talebi üzerine 23 Teşrinievvel 1939'da Vali Nevzat Tandoğan şu açıklamayı yapacaktır:

> 21.10.939 G. ve 6/5558 sayılı emirleri cevabıdır.
> Diyanet İşleri Reisliği'nden Yüksek Makamlarına sunulan 20.10.939 tarihli vatandaşların vicdan hürriyetlerine müdahale edildiğinden bahis tezkeresi suretini okudum:
> 1-) Ankara Müftülüğü'nden 18.10.939 tarihli ve 514 sayılı tezkere ile İzzettin Camii ikinci vaizi Hasan Hüseyin Tunçel'in bu vazifesine ilâveten Atıfbey Mahallesi ahalisi tarafından cami ittihaz edilen mahalde öğle vakti vâz etmesinde mahzur olup olmadığı sorulmuş, mezkûr mahallin birkaç odadan ibaret bir ikametgâh bulunması itibarile cami olarak kullanılmasının ve orada vâz edilmesinin muvafık olamayacağı müftülüğe cevaben bildirilmiştir.
> 2-) Bugüne kadar Ankara'da camilerden başka yerlerde umumun iştirakile teravih namazı kılınması hakkında mesbuk hiçbir muamele olmadığı halde bu defa Akköprü'de İsviçre Hanı'nın bir odasında ezan okutturup umuma açık olarak namaz kıldırıldığı, yine Altındağ'da bir kulübede ezan okutturulup

---

[755] Rifat Börekçi'nin 3 Şubat 1935 tarihinde CHF Vilayet Kongresi Reisi olarak Atatürk'e yolladığı telgraf için bkz. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 01016613, Ek No: 56, Belge Kayıt No: 616732. Bkz. EK 124-A ve 124-B. Börekçi'nin 28 Teşrinievvel 1935'te on ikinci Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla, CHP Ankara İlyönkurul Başkanı sıfatıyla Atatürk'e çektiği kutlama telgrafı için bkz. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 01016611, Ek No: 300, Belge Kayıt No: 577598. Bkz. EK 125.

[756] Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İstanbul: İletişim Yay., 2009, s. 111.

[757] Bununla birlikte Börekçi, CHP Ankara Vilayet Kongresi Başkanı olmayı sürdürmüştür. Börekçi'nin Atatürk ve İnönü'ye Kongre Başkanı olarak yolladığı, sonuncusu 17 Kanunuevvel 1938 tarihli yazılar için bkz. Abdurrahman Kaplan, **a.g.e.,** s. 520-529. İsmet İnönü'nün, 24 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Konferansı dolayısıyla Ankara Valisi ve CHP Ankara İlyönkurul Başkanı Nevzat Tandoğan'ın mesajına verdiği yanıt için bkz. **İsmet İnönü / Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938,** Yay. İlhan Turan, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., 2003, s. 210.

[758] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 14. Bkz. EK 126.

teravih namazı kıldırıldığı görülmüş ve mevzuata aykırı olan bu hareketlerin men'i cihetine gidilmiştir.
3-) Diyanet İşleri Riyaseti'nin tezkeresinde mevzubahs edildiği şekilde vicdan hürriyetini takyit eden veya herhangi bir suretle Müslümanları münferit veya müçtemi hallerde ibadetten men eden tedbirler alınmış değildir. Kaldı ki Müslümanların cemaatle namaz kılmasını temin etmek için onlara camilerden gayri yer göstermek bu Müslümanların ibadetini ve vicdan hürriyetini takyit etmek demektir.
Bahusus cami ve mescitlerin tasnifine ve kadrolarının tesbitine dair olan 8.1.928 no.lu talimatnameyi muaddil talimatname ve 15.11.935 tarihli ve 2845 sayılı kanuna tevfikan bütün memlekette olduğu gibi Ankara'da da halkın ibadetine kifayet edecek derecede cami ve mescit tespit edilmiştir. Müftülüğün kendiliğinden lüzumu esaslı tetkikatla sabit olmadan ve mevzuata tevfik edilmeden mabetlerin, elverişli olmayan yerlere teşmiline kalkışması ve bunun da Diyanet İşleri Reisliği'nce terviç edilmesi hususları bu esasa tevafuk etmemektedir.
Kaldı ki devlet bütçesinden aldıkları ücret mukabilinde ancak mabet olarak teessüs etmiş olan yerlerde vazife görmeye kanunen memur ve mecbur olan imamların, vaizlerin, şunun veya bunun alelıtlak gösterecekleri yerlerde kanunun tayin ettiği kisveyi labis olarak vazife ifa edemeyecekleri kanun istizasındandır.
4-) 13.12.934 tarihli ve 2596 sayılı kanunun tatbikine mütedair bulunan nizamnamenin 3. maddesine göre mabetler, her din saliklerinin ibadetine mahsus ve usule muvafık olarak teessüs etmiş olan kapalı mahallerdir.
Nizamnamenin bu tarifi ibadete mahsus yerlerin usule muvafık olarak teessüs etmiş bulunmasını zaruri kılmaktadır.
5-) 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği teşkilat ve vazifeleri hakkındaki kanun bu riyasetin ve ona merbut teşkilatın, müftülüklerin bir yerin mabet ittihazı için izin ve müsaade verecekleri hakkında hiçbir hüküm tesis etmemiştir. Binaenaleyh müftülük veya Diyanet İşleri Reisliği böyle bir teşebbüs aldığı takdirde bu teşebbüsün kanuna aykırı olacağı ve hükümetin bunu önlemek mecburiyetinde bulunacağı arz ve izahtan müstağnidir.
6-) Halkın vicdanı üzerinde müessir, vaaz ve nasihat yolu ile propagandalara makes olan ve umumun girmesine, toplanmasına müsaid bulunan ibadethanelerin, ancak her bakımdan tetkikat yapmaya selâhiyetli mülkiye amirlerinin malûmat ve muvafakatı tahtında tesis olunması ve bu merciler tarafından verilecek izin ve müsaade üzerine küşad edilmesi ahkâmı umumiye icabatındandır.
7-) Hadise, yukarıda arz ve izah edilen sebepler dahilinde tetkik ve mütalaa edilmiş; Atıfbey, Altındağ mahallelerinde ve Akköprü'deki İşviçre Hanı'nda müftülüğün ve Diyanet İşleri Reisliği'nin verdiği vesikalarla hususi ikametgâhların mabet ittihazına kalkışılmasının ve han odalarının bu suretle ibadet yeri ittihaz edilmesinin ve ancak usule muvafık olarak teessüs etmiş olan mabetler haricinde kisvei ilmiyeyi lâbis imam ve vaizlerin vazife görmelerinin men edilmiş bulunduğunu tazimlerimle arz ederim.

Vali Tandoğan[759]

[759] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 14. Bkz. EK 127-A, 127-B ve 127-C.

Görüldüğü gibi Börekçi'nin aksine Tandoğan, savunmasını tamamen ilgili hukuki mevzuat üzerine temellendirmiştir. İlk olarak Tandoğan, EUM'nün 1932'de hazırladığı tasnif talimatnamesine ve 15 Teşrinisani 1935 tarih ve 2845 sayılı kanuna atıfta bulunmuştur. Talimatnameye göre tasnif Evkaf tarafından yapılacak ve "hakiki ihtiyaca" göre hangi camilerin kadro dahilinde veya haricinde bırakılacağı saptanacaktır.[760] Daha önce de üzerinde durduğumuz 2845 sayılı kanunla ise, kadro harici bırakılan camilerin kapatılacakları ve "kendilerinden başkaca istifade" edileceği, yani satılacakları hükme bağlanmıştır.[761] Tandoğan'ın referans verdiği diğer bir kanun, 13 Kanunuevvel 1934 tarihinde *Resmi Gazate'*de yayınlanarak yürürlüğe giren Bazı Kisvelerin Giyilemiyeceğine Dair Kanun'dur.[762] "Kanunun tatbikine mütedair bulunan nizamname" ise 6 Şubat 1935'te İVH'nce onanarak yürürlüğe girmiştir. Nizamnamenin üçüncü maddesine göre mabetler, Tandoğan'ın da belirtmiş olduğu üzere, "her din ibadetine mahsus ve usule muvafık olarak teessüs etmiş olan kapalı mahallerdir."[763] Valinin son olarak referans gösterdiği kanun 14 Haziran 1935 tarih ve 2800 sayılı DİR'nin teşkilat kanunudur.[764] Gerçekten de müftülüklere ve/veya DİR'ne ne bu kanunda, ne kanuna dayanarak hazırlanan 11 Teşrinisani 1937 tarihli teşkilatın vazifelerini gösterir nizamnamede[765], ne de 1939'da ve 1940'lı yıllar boyunca teşkilat kanununa ek olarak yapılan kanunlarda[766] bir mekanı ibadethane olarak belirleme yetkisi verilmiş değildir. Dolayısıyla ilgili kanuni mevzuata baktığımızda Ankara Valisi Nevzat Tandoğan müdahalesinde haklı gözükmektedir. Tandoğan'ın savunmasının altıncı maddesi ise mevzuatı aşan bir bakış açısıyla yazılmıştır ve sanıyoruz ki Börekçi'nin bu denli hiddetlenmesinin altında yatan gerçek sebep de bu bakış açısıdır.

1930'larla birlikte siyasal iktidar her türlü toplanma mekanını rejim karşıtı hareketlerin veya rejimi çeşitli konularda eleştirip alternatif oluşturabilecek olası muhalefet odaklarının yeşerebileceği yerler olarak görmüş ve bunları ya Türk Ocakları, Türk Kadınlar Birliği, Türk Mason Cemiyeti gibi "sivil toplum

---

[760] Talimatnamenin tamamı için bkz. **Sicilli Kavanini,** "Cevami ve mesacidin tasnifi ve kadrolarının tesbiti hakkında talimatname", Cilt: 13, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 665-668.
[761] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 17, No: 6, s. 14.
[762] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 12, s. 34.
[763] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 121, s. 589.
[764] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 270, s. 1501-1504.
[765] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 19, No: 6, s. 23-26.
[766] Bu düzenlemeler için sırasıyla bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 20, No: 172, s. 1552-1554, **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 22, No: 74, s. 138, **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 23, No: 27, s. 51 ve **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 25, No: 236, s. 1251.

örgütleri"nde görüldüğü şekliyle kendilerini feshetmek zorunda bırakmış ya da sıkı bir denetime tabi tutmuştur.[767] DİR'nin irşad faaliyetlerini sorunsallaştırdığımız bölümde gördüğümüz gibi, özellikle vaazlar yoluyla propaganda yapılmaya elverişliliği dolayısıyla camilerin de siyasal iktidar tarafından denetlenmesi gereken toplanma mekanları olarak görülmüş olduğu açıktır. Erken Cumhuriyet dönemi iktidarı diğer pek çok konuda olduğu gibi camilerin denetlenmesi konusunda da DİR'ne tam olarak güvenmemiştir. Daha önce Ayaş Kaymakamlığı'nda gördüğümüz ve bu örnekte de Vali Tandoğan'ın Diyanet'e karşı açık olarak dile getirmiş olduğu güvensizlik, siyasal iktidarın zihniyetiyle doğrudan bağlantılıdır. Mesele laiklikle bir şekilde bağlantılı konularda rejimi koruma ve kollamaysa ya EUM ya Tandoğan'ın deyişiyle "her bakımdan tetkikat yapmaya selâhiyetli mülkiye amirleri" devreye girmelidir. Dolayısıyla rejim karşıtı propaganda yapılmaya elverişli olan ibadethanelere vesika veren kişinin iktidar partisine gönülden bağlı, partinin Başkent il başkanlığını yapmış ve kongre başkanlığını yapmaya devam ediyor olmasının hiçbir ehemmiyeti yoktur. Sonuç itibariyle başındaki kişi Rifat Böreçi de olsa, Diyanet, Diyanet'tir.

Arşivlerden elde edebildiğimiz belgelere göre, 1950'ye kadar mülki idare amirlikleriyle DİR'nin ibadethaneler bağlamında çatışma yaşamasına ilişkin son örnek Boyabat'ta gerçekleşmiştir. Olayın ayrıntılarını DİR'den Anamur Müftülüğü'ne yollanan bir tamimde buluruz. 9 Eylül 1947 tarihli tamim şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Mübarek Ramazan'ın sıcaklara tesadüfü dolayısiyle Boyabat'ta halk bahçelerde teravih namazı kılmakta iken mahallî idare makamlarınca Jandarma marifetile kanundan bahsile men edildiklerine dair Fuat Abdi tarafından çekilen telgraf üzerine Başkanlığımızla İçişleri Bakanlığı arasında vaki muhabere neticesinde; adı geçen Bakanlıkça Sinop Valiliği'ne yazılıp bir örneği Dairemize yollanan 13/8/947 tarih ve 46037 sayılı yazıyı aynen yazıyoruz: (Şimdiye kadar mescit, cami, namazgâh gibi tesbit edilmiş ve ibadete tahsis edilmiş olan yerlerde açık veya kapalı olsun namazı mani tedbir alınmaz.
> Bunun haricinde ve Hükümet'in malumatı olmadan toplu olarak şu veya bu mahallin namaz kılma yeri ittihaz edilmesi bir nevi toplantı mahiyetindedir. Binaenaleyh büyük toplantı şeklinde mutat ibadet mahalleri dışındaki açık veya kapalı yerlerde Hükümet'ten izin almadıkça ibadet vesilesile toplananların

[767] Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1913),** İstanbul: İletişim Yay., 1997, s. 403, 404 ve Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945,** Altın Kitaplar Yay., 1983, s. 78-86.

> cemaat haline inkilap etmesi caiz değildir...) Hükümet'in bu yazısına göre mescit, cami, namazgâh olan yerlerde açık olsun kapalı olsun cemaat halinde toplanmak ve namaz kılmak, ibadet etmek için Hükümet'ten izin ve müsaade almak lâzım değildir. Bunlardan başka yerlerde, teravih namazlarında ve rahmet dualarında olduğu gibi, ibadet ve namaz için toplanmak istenildiğinde evvelâ mahalli müftülüğü tarafından o yerin en büyük mülkiye âmirine malumat verilmek suretile gereğinin yapılması Riyasetimizce de uygun görülmüş olduğundan badema bunun usul ittihaz edilmesi ve şayet yine bir taraftan müdahale edilecek olursa hemen Başkanlığımıza telle haber verilmesi tamimen beyan olunur.
>
> Diyanet İşleri Başkanı
> A. H. Akseki[768]

DİR bardağın boş tarafındansa dolu tarafını görmeyi tercih etmiştir. Halbuki sorun, cami, mescit ve namazgah olarak belirlenmiş yerlerde toplanmak ve namaz kılmaktan değil, DİR'nin halkın talepleri doğrultusunda ibadethane sayısını fiili olarak yükseltmesinden kaynaklanmıştır. Diyanet bu fiili uygulamayı, her ne kadar mülki idare amirlikleriyle sorun yaşasa da 1947'ye kadar gerçekleştirmiş gibi gözükmektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından Sinop Valiliği yoluyla DİR'ne yollanan bu yazı, 1930'lu ve 40'lı yıllar boyunca iktidar ile Diyanet arasında ibadethane yeri tahsis etme konusundaki zımni sözleşmeye son vermiş ve bu konudaki yetkiyi mülki idare amirliklerine vermiştir.

İktidar, DİR ve mülki idare amirlikleri

Ankara Valiliği ile DİR'nin ibadethanelere vesika vermesi üzerinden çatışmaya girmesi konusunu Cemil Koçak da irdelemiştir. Koçak, Vali Tandoğan'ın savunmasında DİR'ne karşı "açık bir güvensizlik içinde bulunduğunu" hissettirdiğini söyledikten sonra, savunmada kullanılan "üst perdeden dile" işaret eder. Koçak'a göre, bu üslup Ankara Valiliği'nin "kendisini nasıl daha üst pozisyonda algıladığını, gördüğünü ve gösterdiğini bize açıkça nakletmektedir."[769] Koçak'ın Ankara Valiliği üzerinden yaptığı bu tespite tamamıyla katılıyoruz. Hatta bu tespitin erken Cumhuriyet döneminde sadece Ankara Valiliği özelinde değil, müftülükler ve dolayısıyla DİR'nin karşısındaki bütün mülki idare amirlikleri için az veya çok geçerli olduğunu düşünüyoruz. Yeni Türk harflerinin öğretimi, köy imamlarının tayin, azil ve kontrolü ve ibadet yeri tahsisi için vesika verilmesi gibi ele aldığımız başlıklardaki örneklerin tamamında mülki idare amirlikleri, doğrudan DİR'nin

[768] **BCA DİBK**, 51 / 4 30 25. Bkz. EK 128.
[769] Cemil Koçak, **Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler**, İstanbul: İletişim Yay., 2011, s. 54.

ve/veya müftülüklerin görev alanındaki işlere veya bahsettiğimiz iktidarla olan zımni sözleşmeden kaynaklı faaliyetlere çoğu zaman ellerindeki yetkileri aşarak müdahale etmişler ve bunu yaparken DİR ve/veya müftülüklerle adeta emir komuta zinciri içindeymişçesine, devlet kurumları arasındaki nezakete uygun olmayan bir şekilde ilişkiye girmişleridir. Bazı örneklerde bu durum nobranlığa kadar vardırılmıştır. Örneğin, DİR Müşavere Heyeti'nin 22 Nisan 1939 tarihli bir kararında, Rize Müftülüğü ile Rize Valiliği arasında geçen bir olaydan bahsedilir. Buna göre Rize Valisi, bir gün şifahi bir emirle, ortada hiçbir sebep yokken fetvahaneye ait 312 cilt kitabı Halk Kitabevi'ne aldırmıştır. Müftülüğün bu nobranlık karşısında yapabildiği tek şey konuyu Reislik'e iletmek olmuştur. Reislik de "fetvahanenin meslek ve ihtisasına ait demirbaş eşyadan bulunan" kitapların iadesi için Rize Valiliği'ne yazı yazılmasını uygun bulmuştur.[770] Olayların bundan sonra nasıl bir seyir izlediğini bilemiyoruz, ama bu kadarı bile bir valiliğin müftülüğe karşı nasıl hesap vermez bir nobranlık ilişkisi geliştirdiğini bize tanıtlar. 1930'lu ve 40'lı yıllar boyunca süren bu hegemonik ilişkinin mutlak galibi olan mülki idare amirliklerinin bu konumlarını tek başlarına mücadele içerisinde sağladıklarını söylemek gerçekçi olmayacaktır. Arkalarında siyasal iktidarın örneklerini gördüğümüz biçimde en hafif şekliyle söylersek görmezden gelmesi olmasa, kaymakamlıkların ve valiliklerin böylesi bir hegemonya kurmalarının imkanı yoktur. Yereldeki devlet ve dolayısıyla iktidar kaymakamlar ve valilerdir. Müftüler doğrudan onların astlarıdır, Başvekalet'e bağlı DİR ise adeta "ateş olsan cirmin kadar yer yakarsın" dedikleri ve bu bağlamda pek de kale almadıkları Ankara'daki bir apartmanın bir katı.

B. DİR'nin Evkaf Umum Müdürlüğü ile İlişkisi

8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı EUM'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte yetki ve görev alanlarının büyük bir kısmı elinden alınan DİR'nin, bu duruma cami ve hayrat hademelerinin tasnifi özelindeki itirazlarını görmüştük. Esasında Diyanet'in tasnif konusundaki bu itirazları, genel olarak yetki devrinin geneline olan itirazlarının bir uzantısıdır. DİR başından itibaren yetki devrine karşı durarak mücadelesini hukuki zeminde sürdürebildiği yere kadar sürdürmüştür. Bu süreçte en çok karşı karşıya gelip çatışma yaşadığı kurum doğal

[770] **DİB DİYKKD**, 1939-B, s. 262.

olarak EUM olmuştur. Çatışmaların fitili yetki devri kanununun yürürlüğe girmesinden iki ay sonra ateşlenecektir.

Tayin ve azil yetkisi

İshak Fakıh Camii Müezzin ve Kayyumu Hafız Ali Efendi'nin askere sevk edilmesiyle boşalan hademe kadrosu, DİR Müşavere Heyeti'nin 1 Ağustos 1931 tarih ve 521 numaralı kararıyla Yusuf Ziya Efendi'ye verilmiştir. Bunun üzerine Ziya Efendi maaşını almak için Eskişehir Evkaf Müdürlüğü'ne müracaat etmiş, fakat kendisine, "Evkaf Bütçe Kanunu'nun altıncı maddesine tevfikan ve 1 Haziran 1931'den itibaren hademenin tayin ve azilleri Evkaf Umum Müdürlüğü'nce icra ve tasdik olunacaktır. Binaenaleyh, hademeyi biz tayin ve tasdik ettireceğiz. Bu itibarla seni müezzin ve kayyum tanımıyorum, maaş da verememe" şeklinde cevap verilmiştir. Bu cevap karşısında Ziya Efendi mağduriyetinin giderilmesi için Eskişehir Müftülüğü'ne müracaat edecek, Müftülük de konunun çözüme kavuşturulması için 6 Ağustos 1931 tarih ve 104 numaralı tahriratla Müşavere Heyeti'ne başvuracaktır. Heyet, Ziya Efendi'nin mağduriyetine ilişkin meseleyi hemen masaya yatıracak ve 25 Ağustos 1931 tarihinde şu kararı alacaktır:

> Eskişehir Evkaf Müdürü'nün cevabı hikâye edilerek Evkaf Bütçe Kanunu'nun (6) ncı maddesinde mevzubahis 12 Ağustos 1928 tarihli Cami Hademeleri Nizamnamesi'ne tevfikan yapılacak azil ve nasıpların herhalde müftüler tarafından vuku bulacak inha ve Heyet-i Müşavere'nin tetkikine muhtaç olduğu mezkûr nizamnamenin sarahati cümlesinden olmakla hademenin mağduriyetine mahal kalmamak üzere mezkûr nizamnameye tevfikan yapılan tevcih muamelesinin Eskişehir Evkaf Müdürü tarafından kabul edilmiyerek hademeye maaş verilmemesi hademenin mağduriyetine badi olacağından, işbu hademenin maaşlarının verilmesi hususunda doğrudan doğruya makamı riyaseti celileden Umum Evkaf Müdürlüğü'ne tezkere yazılmasının muvafık olacağı tezekkür kılındı.
>
> Diyanet İşleri Reisi Rifat[771]

Görüldüğü gibi 1931'deki Evkaf bütçe kanununun hayrat hademelerinin tayin ve azillerini düzenleyen hükümlerine ilişkin iki farklı yorum vardır. Eskişehir Evkaf Müdürlüğü, hademelerin tayin ve azillerinin ilgili kanunun altıncı maddesi uyarınca 1 Haziran 1931 tarihinden itibaren EUM'nce gerçekleştirileceğini söylerken, DİR 12 Ağustos 1928 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesi'ne referansla, tayin ve azillerin her halükarda müftüler tarafından yapılıp Müşavere Heyeti tarafından incelenip

[771] **DİB DİYKKD,** 1931-B, s. 198-199.

onaylanarak gerçekleştirileceğini belirtmiştir. Buradaki yorum farkının nereden kaynaklandığını bulabilmemiz için, söz konusu kanunun altıncı maddesine daha yakından bakmamız gerekir.

> Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki cami ve mescitlerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. Bu hademenin tayin ve azilleri 12 Ağustos 1928 tarihli cami hademeleri nizamnamesine tevfikan Evkaf Umum Müdürlüğünce icra ve tasdik olunur.[772]

Esasında maddede anlaşılmayacak bir şey yoktur. Hayrat hademelerinin tayin ve azillerinin EUM'nce "icra ve tasdik" olunacağı gayet açık bir şekilde yazılmıştır. Diyanet, durumu kabul edememiş, gözünün gördüğüne yüreği inanmak istememiştir. Evet, 1928 nizamnamesine göre gerek ilmi gerek bedeni hademe kadrolarının tayin ve azillerinin müftünün başkanlığında, azaları imam, hatip, vaiz veya dersiamlardan oluşan bir komisyon tarafından yapılacağı belirtilmiştir.[773] Fakat, 1931'deki bu düzenlemeyle yeni bir duruma geçildiği aşikardır. Buna göre, hayrat hademeleri yine 1928 nizamnamesinde yazılı olan hükümlere göre seçilecekler, ama artık bu işlemi müftülerin başkanlığındaki komisyonlar değil EUM gerçekleştirecektir. Kanunun bu açık hükmüne karşın, DİR mücadelesinden vazgeçmeyecektir. Başka bir örnekte Urfa Evkaf Müdürlüğü, hayrat hademelerinin tayin ve azilleriyle kontrollerinin Evkaf'a ait olduğunu resmen tebliğ edince, Urfa Müftülüğü bu konuda ne yapması gerektiğini Müşavere Heyeti'ne sormuştur. Heyet, bu defa daha farklı bir savunma stratejisi uygulayacak ve ileride göreceğimiz gibi bu stratejiyi geliştirip konu bağlamında doğrudan siyasal iktidarla olan iletişiminde kullanacaktır. DİR Müşavere Heyeti'nin 12 Teşrinievvel 1931 tarihindeki kararı şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Cami hademesinin sırf dinî olan vazifesini murakabe ve icap eden muameleyi ittihaz etmek dinî bir vazife olmak itibarile Diyanet İşleri Riyaseti'ne ve onun memurları olan müftülere ait olması tabii olduğu ve esasen birçok kazalarda Evkaf memurları bulunmadığı cihetle vezaifi diniyenin murakabesini Evkaf memurlarına terk etmek bu mühim vazifenin ihlaline sebebiyet vereceği gibi, tevcihin müftülerin riyaseti altında olmaması da vezaifin ehline tevdii noktasından birçok mehaziri dai olacağından murakabenin kemakân Riyaset'e ait ve tevcihin de kemakân müftülerin riyaseti altında yapılması zaruri olduğunun emir ve iş'arı ve Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi'ne de bu hususta bir tezkere tastiri muvafık olacağı tezekkür kılındı.
>
> D. İşleri Reisi Rifat[774]

---

[772] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 12, No: 155, s. 551.
[773] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 9, No: 274, s. 1147.
[774] **DİB DİYKKD,** 1931-B, s. 225-226.

DİR, tayin ve azil ile uğraşırken bir de hayrat hademelerinin kontrolü meselesi ortaya çıkmıştır. Diyanet'e göre hayrat hademelerinin idari görevleri yoktur, onlar sadece dini bir görevi yerine getirmektedirler. Bu bağlamda, dini bir vazifenin kontrolü işi tabii olarak EUM'ne değil DİR'ne ait olacaktır. Dahası, pek çok bölgede Evkaf memurlarının olmaması nedeniyle, görev Evkaf'ın olsa dahi bu durum kontrolün aksamasına sebebiyet verecektir. Diyanet, tayin konusunda da Evkaf memurlarına güvenmemektedir. DİR'ne göre, evkaf memurlarının eliyle dağıtılacak olan hayrat hademesi kadrolarının "ehil" kişilere verilmeme riski vardır ve bu birçok mahzura yol açabilecek önemli bir meseledir. Diyanet, hayrat hademeleriyle ilişkisi bağlamındaki mevcut konumundan kopmak istememekte ve bu çerçevede EUM ile çatışma yaşamaktadır. İşte tam bu noktada EUM'nden mücadelenin seyrini değiştirecek kritik bir hamle gelecektir.

Çatışmanın üst mercilere taşınması

EUM, DİR ile hayrat hademelerinin tayin ve azilleri konusunda yaşadığı çatışmanın halledilmesi için, 101343/159 sayılı tezkere ile 6 Kanunuevvel 1931 tarihinde Başvekalet'e müracaat etmiştir. Evkaf'ın tezkeresinde, 1931 Evkaf bütçe kanununun altıncı maddesinin uygulanmasında bazı "müşkülâta maruz kalındığından bu maddenin tefsirine ihtiyaç hasıl" olduğu, onlara göre hayrat hademelerinin bu kanun uyarınca kendilerine bağlandığı, buna karşın DİR'nin hayrat hademelerinin tayin ve azil görevini bırakmak istemediği belirtilmiştir. Tezkere önce TBMM'ne ve oradan da Bütçe Encümeni'ne havale edilecektir. Dönemin Evkaf Umum Müdürü Rüştü Bey'in izahatı sonrasında tezkere incelenmiş ve Meclis genel kurulunun tasvibine arz olunmuştur.[775] Meclis, Bütçe Encümeni'nin konuya yaklaşımını 4 Kanunusani 1932 tarihinde aynen onaylayacak ve böylece karar şu şekilde açıklanacaktır:

> Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 malî senesi Bütçe Kanununun altıncı maddesinde (Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki cami ve medreselerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Bu hademenin tayin ve azilleri 12 Ağustos 1928 tarihli cami hademeleri nizamnamesine tevfikan Evkaf Umum Müdürlüğünce icra ve tasdik olunur) denilmiş olmasına nazaran bu hükmün Şeriye ve Evkaf Vekâletinin ilgasına dair olan 429 numaralı kanunun beşinci maddesi hükmünün ilgasını da âmir ve mutazammın

[775] **TBMM ZC,** Devre: 4, İçtima Senesi: 1, Cilt: 5, 21. İnikat, (04.01.1932), S. Sayısı: 48, s. 1-2.

> olduğu bedihî bulunduğundan mevzubahs nizamnamenin sadece tayin ve azle müteallik merasim itibarile ahkâmının Evkaf Umum Müdürlüğünce icrası mezkûr Bütçe Kanununun altıncı maddesinin ahkâmı sarihası icabatındandır.[776]

Elimizde bulunmadığından dolayı emin olamasak da, anladığımız kadarıyla DİR, EUM ile olan yazışmalarında yukarıdaki örneklerde gördüğümüz argümanlarının yanı sıra kurumun kuruluş kanunu olan 429 sayılı kanunun beşinci maddesini referans göstererek savunma stratejisini geliştirmiştir. 3 Mart 1924 tarihli kanunun beşinci maddesine göre cami ve mescitlerin yönetimiyle, hayrat hademelerinin tayin ve azilleri DİR'ne verilmiştir.[777] Diyanet bu defa meseleyi son derece somut bir yerden yakalamış gibi durmaktadır. Evet, 1931'deki kanun açıkça 3 Mart 1924 tarihli kanunun ilgili hükümlerine aykırıdır. Ama bu durum, Diyanet'in istediği sonucu doğurmayacak, hayrat hademelerinin tayin ve azil yetkisinin EUM'nde olduğu TBMM'nce bir kez daha tescillenmiş olacaktır. Buna karşın DİR'nin pes etmeye hiç niyeti yoktur. Bu defa Diyanet 6 Mart 1932'de, 1931 senesi Evkaf bütçe kanununun altıncı maddesinin kaldırılması ve 3 Mart 1924 tarih ve 429 numaralı kanunun beşinci maddesinin kurumun hazırladığı şekilde tadili için Başvekalet'e başvuracaktır.[778] DİR, EUM ile olan mücadelesinde çıtayı yükseltmiş, meseleyi kökten çözmeye karar vermiştir. 429 sayılı kanunun beşinci maddesinin Diyanet tarafından tadil edilmiş şeklinde, hayrat hademelerinin tayin ve azillerinden Diyanet İşleri Reisi'nin sorumlu olduğu yazılmıştır. EUM sadece hademelerin maaşlarını vermekle yükümlü kılınmıştır.[779] DİR, layihanın gerekçesinde ise adeta içini dökmüş ve hatta EUM'nü siyasal iktidara şikayet etmiştir. 3 Mart 1924 tarihli kanunun birinci ve beşinci maddelerine atıfla başlanılan layiha şöyle devam ettirilmiştir:

> İsminden dahi müsteban olduğu veçhile "Diyanet İşleri Reisliği" dini mübini İslâmın ahkâmı esasiyesini teşkil eden itikadat ve onun zahirde bir tecellisi demek olan ibadatına müteallik bilcümle mesail ile mesalihin tedviri maksadile tesis edilmiş ve maddei kanuniyede de bu cihet tasrih olunmuştur.
> ... Camilerde yapılacak ibadetler ile, dinî mübini İslâmın itikadiyat, ahlâkiyat, içtimaiyat, ve ibadat gibi mesaili diniyesi hakkında vuku bulacak nesayih ve irşadatın da dinî mesaili müdrik zevat tarafından ifa edilmesi bir emri zaruri ve bu zevatın dinî ve ilmî ölçülerini yapmak da "itikadat ve ibadata dair bütün mesalihin tedviri" uhdei mesuliyetine tevdi edilmiş olan "Diyanet İşleri

[776] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 13, No: 40, s. 72-73.
[777] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 154, s. 665.
[778] **BCA BMGMK**, 30 10 / 20 119 20. Bkz. EK 129.
[779] **BCA BMGMK**, 30 10 / 20 119 20. Bkz. EK 130.

> Reisliği"ne ait olmak gayet tabii bir keyfiyet idi... Riyaseti âcizi 3 Mart 1924 tarihinden itibaren kanunun tayin ettiği şekilde ve umumun memnuniyetini mucip bir tarzda vazifesini ifa etmekte iken 1931 tarihinden itibaren işbu hademenin maaşatı Maliye'den Evkaf bütçesine devredilmiş olduğu malumdur. Bu devrin nedeni yalnız maaşa ait olmak ve hademenin sırf ilmî ve dinî bir vazife olan imamet ve hitabet gibi cihetlere tayin ve icabında aynı vazifeden azilleri yine bermutat ve kanunu mahsus mucibince Riyaseti âcizi tarafından icra edilmek, hem ruhu kanuna, hem de salâhiyet noktasından maslahata muvafık bir şey olduğu halde Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından 1931 malî yılı bütçe kanununa vaz edilmek üzere teklif ve Meclis'çe de kabul edilmiş olan altıncı maddeye istinat ederek hademenin azil ve nasıplarını da Evkaf'ça icra etmek istenilmiştir. Ve bu hususta bir de nizamname kaleme alarak Şura-yı Devlet'e sevk etmişlerdir. Riyaset bunu haber alarak Şura-yı Devlet'te vaziyeti izah ve mezkûr bütçe kanununun Evkaf'ça bir istinat teşkil edemiyeceğini ve çünkü mezkûr kanunun Evkaf Umum Müdürlüğü'ne verdiği hakkın 1928 tarihli Cami Hademeleri Nizamnamesi ahkâmına tevfikan ifayı muâmele yapmakla mukayyet olduğunu teşrih etmiş ve bu suretle teşebbüsünün akim kalacağını anlayan Evkaf Müdürü Umumiliği Devlet Şurası'nın vereceği hükmü beklemeden Büyük Millet Meclisi'ne haberimiz olmaksızın bir takrir ile müracaat ederek 4/1/932 tarih ve 670 no.lu kararı almıştır. Alakadar bulunan her iki daireyi dinlemeksizin verilen işbu karara göre Evkaf bütçe kanunundaki maddei muvakkata 3 Mart 340 tarihli ve 429 no.lu kanunun beşinci maddesinin lağvini mutazammın bulunmaktadır. Bu ise Diyanet İşlerine ait bulunan vezaifin tamamile Evkaf Umum Müdürlüğü'ne devri demektir. Berveçhi balâ arz edildiği veçhile, itikadat ve ibadat gibi sırf dinî işlerle meşgul olmak ve müessesatı diniyeyi idare etmek üzere Cümhuriyet'in makarrında bir (Diyanet İşleri Reisliği) tesis edildiği mezkûr kanunun birinci maddesinde musarrah ve binaenaleyh böyle bir makamı tesis ve ona en ağır vezaifi tahmil etmiş olan mezkûr kanunun birinci maddesinin sureti tatbikiyesini irae eden aynı kanunun beşinci maddesinin ilgası cihetine gitmek kanunen mevcut ve üzerine pek mühim vazife tahmil edilmiş olan bir dairenin hukukuna riayet etmemeyi müstelzimdir. Çünkü Riyeset'e tahmil edilmiş olan dinî vezaifi ancak beşinci maddenin amir olduğu şekilde yapabileceği ve başka suretle bunun kabiliyeti tatbikiyesi olamıyacağı varestei izahtır. Binaenaleyh bir seneye yakın bir zamandan beri müzebzep bir halde bulunan imam, hatip gibi dinî memurların azil ve nasıplarının yine 3 Mart 340 tarih ve 429 no.lu kanun mucibince yegâne selâhiyettar makam bulunan Diyanet İşleri Riyaseti tarafından icra edilebilmesi için 1931 Evkaf bütçe kanununa vaz edilmiş olan altıncı maddenin kaldırılması ve 3 Mart 1340 tarihli kanunun beşinci maddesinin âtideki şekilde tadil edilmesi icap etmekte olduğundan 1340 tarih ve 429 no.lu kanunun beşinci maddesi makamına kaim olmak üzre merbut maddei kanuniye kaleme alınmıştır.[780]

DİR'ne göre 1931'deki yetki devri sadece hayrat hademelerinin maaşlarını verecek merciyle ilgilidir. Kanunda hayrat hademelerinin tayin ve azillerinin EUM'ne verilmesine ilişkin bir hüküm yoktur. Bu karışıklığın tek sorumlusu Evkaf'tır. Zaten gerçekte böyle bir düzenlemeye gidilmiş olsa, Diyanet'in bütün

[780] **BCA BMGMK**, 30 10 / 20 119 20. Layihanın tamamı için bkz. EK 131-A, 131-B ve 131-C.

görevleri Evkaf'a devredilmiş olur ki, bu da "Cumhuriyet'in makarrında" kurulmuş ve "en ağır" görevler verilmiş bir kurumun "hukukuna riayet etmemeyi" gerektirecektir. Kanaatimizce DİR'nin bu meseledeki temel yanlışı, EUM ile mücadele ettiğini sanmasıdır. Tabii bu bir savunma stratejisi de olabilir. Belki de Diyanet esas mücadele ettiği yapının siyasal iktidar olduğunu biliyordur. Doğrudan iktidara karşı koyamayacağını öngörüp, meseleyi anlamamazlıktan gelerek mücadeleyi kendine eşit gördüğü Evkaf özelinde sürdürmek istemiş olabilir. Ne yazık ki bu olasılıkları mümkün olduğu kadar doğrulayabileceğimiz veya yanlışlayabileceğimiz kaynaklar, örneğin hatıratlar bulunmamaktadır. Bu noktada tartışma götürmez olan bir şey varsa, o da DİR'nin meseleye bakış açısıdır. Diyanet, yetki devrine maaşlar konusu dışında tamamen karşıdır. Mücadele bu şekilde sürerken gidişata hiç uymayan bir gelişme yaşanacak ve yeni bir Cami Hademesi Nizamnamesi ortaya çıkacaktır. Bunun için DİR'nin layihası bağlamındaki gelişmelere yeniden dönmek üzere bir parantez açıp, bu yeni nizamname etrafında şekillenen tartışmalara bakmamız gerekir.

Cami Hademesi Nizamnamesi'nin bazı maddelerinin tadili hakkında nizamname

> Cami Hademesi Nizamnamesi'nin bazı maddelerini tadil için Diyanet İşleri Riyaseti'nce hazırlanan ve Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiyesi'nce bittetkik Şura-yı müşarünileyhanın 24/2/932 tarihli ve 2978 numaralı tezkeresiyle tevdi olunan merbut nizamnamenin meriyete vazı İcra Vekilleri Heyeti'nin 13/3/932 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.
>
> Reisicumhur
> Gazi M. Kemal[781]

DİR'nin, Başvekalet'e 6 Mart 1932 tarihinde başvurduğunu hatırlar ve yukarıdaki kararda gördüğümüz, Diyanet'çe hazırlanan Cami Hademesi Nizamnamesi'nin tadil edilmiş halini Şura-yı Devlet'in 24 Şubat 1932'de İVH'ne gönderdiğini göz önünde bulundurursak, Diyanet'in konuyla ilgili önce Şura-yı Devlet'e başvurduğunu kabul etmemiz gerekir. DİR'nin temel talebi EUM'ne olan yetki devrinin sadece maaşlar konusuyla sınırlı tutulmasıdır. Diyanet, Cami Hademesi Nizamnamesi'nde yer alan hayrat hademelerinin maaşları konusundaki hükümleri yeni şartlar uyarınca düzenlemek istemiş olmalıdır. Yukarıdaki İVH kararnamesinde zikredilen nizamname, *Düstur*'un ilgili cildinde kararnameye ek

[781] **BCA BKKK**, 30 18 1 2 / 26 16 15. Bkz. EK 132.

olarak konulmuştur. İVH'nin 13 Mart 1932 tarihinde aldığı kararla yürürlüğe giren Cami Hademesi Nizamnamesi'nin konumuz açısından getirdiği en önemli yenilikler şunlardır:

* Hayrat hademelerinin her türlü işleriyle meşgul olmak üzere kazalarda ve vilayetlerde müftülerin başkanlığında oluşturulacak encümenlere, bundan böyle vilayetlerde Evkaf müdürleri ve kazalarda ise Evkaf memurları başkanlık yapacaktır. Ancak Evkaf müdür veya memurunun bulunmadığı bölgelerde müftüler encümen başkanı olabileceklerdir.

* 1928 nizamnamesine göre encümen azalarının isimlerinin müftüler aracılığıyla DİR'ne bildirilmesi gerekirken, artık Diyanet tamamen devreden çıkarılmış, isimlerin kaymakamlarca valilere ve valilerce de EUM'ne bildirileceği karara bağlanmıştır.

* İmamlık ve hatiplik gibi ilmi hizmetleri gerçekleştirecek hademenin tayin ve azillerindeki karar yetkisi DİR'den alınıp EUM'ne verilmiştir.

* Kayyumluk, mahyacılık gibi bedeni hizmetlerde görev yapacak hademenin seçim ve tayini yine doğrudan doğruya encümenler tarafından yapılacak, fakat eskiden olduğu gibi göreve yeni tayin olunan hademenin isimleri Diyanet'e değil, Evkaf'a bildirilecektir.

* Nizamnameye yeni eklenen on birinci maddeye göre, hayrat hademelerinin görevlerini nasıl yapmakta olduklarının ve tavır ve hareketlerinin görevleriyle uygun olup olmadığının kontrolünü yapmak EUM'nün sorumluluğunda olacaktır. DİR sadece vaizler ile dersiamların kontrolünden sorumludur. Bunun haricinde müftüler ilmi hizmetlerde görev yapan hademelerle ilgili duydukları haberleri encümenlere ileteceklerdir.[782]

Yetki devri sonrasının yeni şartlarının nizamnameye dökülmesi son derece normaldir. Buradaki anormallik, İVH'nin kararnamesindeki bu değişikliklerin DİR'nce hazırlandığının yazılmış olmasıdır. Bu aşamada acaba bir yazım hatası

[782] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 13, No: 60, s. 147-150.

olabilir mi diye düşünmeden edemedik ve söz konusu kararnamenin başka kaynaklarda nasıl yer aldığına bakmaya karar verdik. Bu bağlamda, *Düstur* ve *Resmi Gazete*'ye bakıldığında, ikisinde de kararnamenin aynı şekilde yer almış olduğu görülür.[783] Tabii bu durum yazım hatası yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Belki, İVH kararnamesinde yazım hatası yapılmış ve bu hata diğer kaynaklarda da düzeltilmeyerek aynı şekilde yer almaya devam etmiştir. Bu aklımıza gelen ilk olasılıktır. İkinci olasılık Diyanet'ten içeri başka bir Diyanet'in varlığıdır. Siyasal iktidarın her dediğine mutlak anlamda uyan Diyanet içerisindeki bir yapı, yetki devriyle ilgili genel tutumun dışına çıkarak Diyanet'i adeta tabela kurumuna çevirecek olan bu değişikliklere imza atmış olabilir. Fakat başka hiçbir örnekte böylesi bir yapının varlığına delalet edecek unsurlar olmadığı için, bunu oldukça düşük bir olasılık olarak gördüğümüzü söylememiz gerekir. Öte yandan, meselenin basit bir yazım hatasından kaynaklandığını destekleyecek önemli göstergeler elimizde mevcuttur. Hatırlanacağı üzere DİR'nin 6 Mart 1932'de Başvekalet'e gönderdiği layihanın gerekçesinde, EUM'nün hayrat hademelerinin tayin ve azilleri konusunda bir nizamname kaleme aldığı ve bunu Şura-yı Devlet'e gönderdiği söylenmiştir. Aynı layihada, Diyanet'in bu haberi alır almaz, Şura-yı Devlet'e kendi cephesinden meseleyi izah ettiği de yazılmıştır. DİR Arşivi'ne bakıldığında, mevzunun kurum tarafından dile getirilmiş olduğu şekliyle gerçekleşmiş olduğuna ilişkin şu belge görülebilir:

Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Heyeti

Müsevvit Tarihi tesvit Tarihi tebyiz Mümeyyiz Hulâsa

12/10/931

Sadıra numarası

Varide numarası Umumi Hususi Adedi leffi

Karar/638 Sadıra

Riyaseti Celile'ye

Hademe-i hayratın tayin ve azilerile imtihanlarının sureti icrasına dair Evkaf Umum Müdüriyeti'nce bir talimatname kaleme alınarak berayı tetkik Şura-yı Devlet'e takdim kılındığı müstahberdir.

Cami hademesi vezaifi ve o vezaifin murakabesi, sırf dinî bir vazife olmak itibarile, Riyaset-i celileye ait bulunduğu cihetle bu hususa ait talimatnamenin Riyaset'in de haberdar olması zaruri olduğunun Başvekâlet-i celile vasıtasile Şura-yı Devlet Riyaseti'ne bildirilmesi muvafık olacağı tezekkür kılındı.[784]

[783] Bunlar için sırasıyla bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 13, No: 60, s. 147 ve **Resmi Gazete,** No: 2060, 26 Mart 1932, s. 1315.

[784] **DİB DİYKKD**, 1931-B, s. 224.

DİR gerçekten Şura-yı Devlet'e başvurmuştur. Fakat bu başvuru, Cami Hademesi Nizamnamesi'nin tadil edilmiş halini sunmak için değil, tersine "hademe-i hayratın tayin ve azilerile imtihanlarının sureti icrasına dair" EUM tarafından hazırlanmış ve Şura-yı Devlet'e sunulmuş olan "talimatname"ye karşı koymak için yapılmıştır. Layihada anlatıldığı üzere EUM, Şura-yı Devlet'ten çıkacak sonucu beklemeden meseleyi Başvekalet üzerinden TBMM'ne taşımış ve hayrat hademelerinin tayin ve azillerinin Evkaf'ın sorumluluğunda olduğunu tescilleyen 4 Kanunusani 1932 tarihli kararın alınmasını sağlamıştır. İşte bunun üzerine DİR, 6 Mart 1932'de Başvekalet'e başvurmuş ve 1931'deki yetki devriyle getirilen maaşlar konusu dışındaki bütün yeniliklerin kaldırılmasını istemiştir. Dahası Cami Hademesi Nizamnamesi bu yeni haliyle o kadar Diyanet'in savunmuş olduğu tezlere uzaktır ki, Evkaf tarafından Diyanet'e karşı yetki devrini meşrulaştırma araçlarından biri olarak kullanılacaktır.[785] Bunların haricinde DİR Müşavere Heyeti'nin, Cami Hademesi Nizamnamesi'ndeki radikal değişikliklerin İVH'nce onaylanmasından sonra aldığı bazı kararlardan da, yeni nizamnamenin Diyanet tarafından değil, tersine Evkaf tarafından yazıldığını anlayabiliriz. Örneğin, Ayvalık Müftülüğü'nden gelen 10 Nisan 1932 tarihli tahrirata Müşavere Heyeti'nin yanıtı şu şekilde olmuştur:

Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Heyeti

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
		25/04/932	(imza var)	

Sadıra numarası 12

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
186	Karar/128	Sadıra/128	6

Ayvalık:

Sakarya mahallesinde bulunan camii şerif imamet ve hitabetinin Muhittin Efendi'ye tevcihi makamı celile riyaset penahice tasdik buyurulmuş olduğu halde Evkaf memuru mezkur tevcihi kabul etmemekte olduğundan olunacak muamelenin istizanı hakkında müftülükten gelen 10/4/932 tarih ve 12 no.lu tahrirat dosyasıyla birlikte okundu.

Tevcihi mezkur Evkaf Nizamnamesi'nin Ceridei Resmiye ile neşrinden mukaddem yapılmış olduğuna nazaran muvafık olduğu tezekkür kılındı.

Diyanet İşleri Reisi
Rifat[786]

Tarihler göz önünde bulundurulduğunda, Müşavere Heyeti'nin yukarıdaki kararında "Evkaf Nizamnamesi" olarak adlandırdığı nizamnamenin, 13 Mart 1932 tarihinde İVH'nin onayıyla yürürlüğe giren Cami Hademesi Nizamnamesi'nin bazı

[785] **BCA BMGMK**, 30 10 / 20 119 20. Bkz. EK 133.
[786] **DİB DİYKKD**, 1932, s. 144. Benzer başka bir karar için bkz. **DİB DİYKKD**, 1932, s. 133.

maddelerinin tadili hakkında nizamname olma olasılığı çok yüksektir. Eğer öyleyse DİR, yeni nizamnameyi Evkaf teşkilatının nizamnamesi olarak görmektedir. Bütün bunlar bize, Cami Hademesi Nizamnamesi'nin yeni halinin ilgili kararnamede yer aldığı üzere DİR tarafından hazırlanmış olma olasılığının çok düşük olduğunu tanıtlamaktadır. Bu bağlamda, yanlışlığın basit bir yazım hatasından kaynaklanmış olma olasılığı da oldukça yüksektir.

DİR layihası hakkında Şura-yı Devlet kararı

Açtığımız genişçe parantezi kapayıp yeniden DİR'nin layihasına dönersek, Başvekalet'in söz konusu layihayı 20 Mart 1932'de Şura-yı Devlet'e sevk ettiğini görürüz.[787] Burada önce Tanzimat Dairesi layihayı inceleyecek ve inceleme sonucunu 24 Mart 1932'de Heyet-i Umumiye'ye yollayacaktır. Heyet 7 Nisan 1932 tarihinde, "mütalaa ve noktai nazar itibarile muvafık ve esbabı mucibeye müstenit bulunduğu görülen mezkûr mazbata münderecatının aynen kabulüne" ittifakla karar verecektir.[788] Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin mazbatasında önce DİR'nin konuya ilişkin görüşleri özetlenerek verilmiş, sonra EUM'nün konuya yaklaşımına geçilmiştir. Dört sayfa süren bu bölümde mesele iki ayrı kurumun gözünden anlatılmış ve hiçbir şekilde yorum yapılmamıştır. Tanzimat Dairesi meseleyi yorumlamaya başlar başlamaz ilk vurgusunu, 1931'deki düzenlemeyle hayrat hademesi kadrolarının umumi bütçeden çıkarılmış olduğu üzerine yapacaktır. Cami ve mescitlerin idaresiyle hademe kadrolarının Evkaf'a bağlanması bu değişikliğin bir uzantısıdır. Zaten 1931 senesindeki Evkaf bütçe kanununun altı, yedi ve sekizinci maddelerinin TBMM'nce kabulü, DİR'ne bağlı bulunan Dini Müesseseler Müdüriyeti'nin bütün kadrosu ve hayrat hademelerinin Evkaf'a geçmesinin onayıdır.[789] Tanzimat Dairesi'nin bu hususu ısrarla vurgulaması boşuna değildir.

[787] **BCA BMGMK**, 30 10 / 20 119 20. Bkz. EK 134.
[788] **BCA BMGMK**, 30 10 / 20 119 20. Bkz. EK 135.
[789] İlgili maddeler şu şekildedir: "Madde 6: Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki cami ve mescitlerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. Bu hademenin tayin ve azilleri 12 Ağustos 1928 tarihli cami hademeleri nizamnamesine tevfikan Evkaf Umum Müdürlüğünce icra ve tasdik olunur. Madde 7: Evkaf Umum Müdürlüğünce 1931 mali senesi nihayetine kadar cami ve mescitlerin hakiki ihtiyaca göre tasnifi ve zaman ve mekân itibarile cem'i kabil olan vazifeler birleştirilmek suretile hademe kadrolarının yeniden tespiti mecburidir. Umum müdürlükçe tanzim olunacak tasnif cetveli İcra Vekilleri Heyetince tasdik edildikten sonra tatbik olunur. Kadro haricinde kalacak vazife sahipleri hizmetlerine devam edecekler ise de bunlardan inhilal vuku buldukça vazife ve muhassasatları tasarruf ve bu tasarruflar kadro dahilindeki mevcut hademe muhassasatının tedricen 500 kuruşa iblağı için karşılık ittihaz olunur. Kadro dahilinde vuku bulacak münhallere kadro haricinde kalmış vazife sahipleri varken başkasının tayini caiz olmayıp bunlardan münasipleri naklen tayin ve kadro haricindeki vazife ve muhassasatları tasarruf edilir.

Daire, doğrudan söylemese de meselenin basit bir yetki devri olmadığını, 1931'deki düzenlemenin çok daha büyük ve önemli bir amaç için yapıldığını imlemektedir. Bu amaç tahmin edilebileceği gibi laikliktir. Esasında kanaatimizce mesele bu noktada sonlanmıştır, fakat Tanzimat Dairesi duruma ilişkin teknik hususları da açıklayarak kafalarda oluşabilecek olası soru işaretlerini tamamen ortadan kaldırmak istemiştir. Bu bağlamda, mazbata şu şekilde devam ettirilmiştir:

> Bundan başka meselenin esası hakkında Diyanet İşleri Reisliği ile Evkaf Umum Müdürlüğü arasında tahaddüs eden ihtilaf üzerine keyfiyet Büyük Millet Meclisi'ne intikal ederek ittihaz olunan kararda da Meclisi Ali'nin bu baptaki noktai nazarı bir kere daha sarahatle ifade olunduktan başka bu hükmün Şer'iyye ve Evkaf Vekaletlerinin ilgasına dair olan 429 numaralı kanunun beşinci maddesi hükmünün ilgasını da amir ve mutazammın olduğu tasrih kılınmıştır.
> Bir de Diyanet İşleri Riyaseti'nin esbabı mucibe layihasında mesaili diniye hakkında nasayih ve irşadatta bulunacak zevatın dinî ve ilmî ölçülerini yapmak Riyaset'in vezaifi tabiiyesinden madut olmak lâzım geleceği mütalaasına istinat edilmekte ise de 12 Ağustos 928 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesi'nin ahiren Şura-yı Devlet'çe kabul edilen tadilatına nazaran da hizmet sahiplerine ait işlerle meşgul olmak üzere teşekkül edecek encümenlerde müftüler dahil bulunduğu gibi nizamnameye ilave edilen madde mucibince cami hademelerinin vazifelerini ne suretle yapmakta olduklarını ve tavır ve hareketlerinin mesleklerile mütenasip bir tarzda olup olmadığını teftiş ve murakabe etmek Evkaf Umum Müdürlüğü'ne ait olmakla beraber vaizlerle dersiamların vazifelerini murakabe etmek Diyanet İşleri Riyaset'ne ait olduğu ve müftüler ilmî hizmetler eshabının vazifelerine müteallik muttali olacakları hususatı encümene bildirmekle mükellef bulundukları cihetle Diyanet İşleri Riyaseti'ne merbut bulunan müftülerin encümenlerde reis vaziyetinde bulunmasile aza vaziyetinde kalması kendilerinden bu hususta beklenilecek hizmetin esasına müessir olamıyacağı ve vaizlerle dersiamların murakabe vazifesinin Diyanet İşleri Riyaseti'ne aidiyeti hususundaki sarahatin matlubu temine kifayet edeceği derkârdır.
> Meclisi Ali'nin noktai nazarı bu suretle sarahaten taayyün ettikten ve cevami ve mesacidin idaresi ve hademenin azil ve nasıpları Evkaf'a devredilmiş olmağla beraber nizamnamede kabul edilen esaslar Diyanet İşleri Riyaseti'nce medarı istinat ittihaz olunan mülahazatı temine kâfi bulunduktan sonra salifüzzikir maddei kanuniyenin teklifine mahal olamıyacağı mütalaa olunmaktadır.
> Keyfiyetin Heyeti Umumiye'ce müzakeresi zımnında Riyaseti Celile'ye takdimi 24/3/932 tarihinde ittifakla kararlaştırılmıştı.[790]

Hizmeti muattal veya bilüzum hale gelen vazifeler bundan sonra kimseye tevcih olunmaz. Madde 8: Altıncı madde mucibince Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilen hizmetler için Diyanet İşleri Reisliği teşkilatında dahil bulunan ve merbut (E) cetvelinde derece, adet ve maaşları gösterilen memurlar almakta oldukları maaşlarla Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. Bunlardan umum müdürlükçe istihdamlarına lüzum görülmeyenlere kanunu mahsusuna tevfikan umum müdürlük bütçesinden açık maaşı verilir." Bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 12, No: 155, s. 551, 552.

[790] **BCA BMGMK**, 30 10 / 20 119 20. Mazbatanın tamamı için bkz. EK 136-A, 136-B, 136-C, 136-Ç, 136-D ve 136-E.

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi temel vurguyu laiklik üzerinden yapmış, hayrat hademelerinin tayin ve azil yetkisinin EUM'nde olduğunu tasdik eden 4 Kanunusani 1932 tarihli TBMM kararına ve 13 Mart 1932 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesi'nin bazı maddelerinin tadili hakkında nizamnameye de referans vererek mütalaasını hukuki olarak güçlendirmiştir. Her ne kadar Rifat Börekçi 1 Mayıs 1932'de hala, Başvekalet Müsteşarlığı'na, hayrat hademelerine ilişkin bir takım mühim meselelerin karmaşık bir halde bulunduğunu, bu durumun bir an önce çözülmesi için layihanın Meclis'e sevk edilmesinin zorunlu olduğunu, belki de son bir umut olarak bildirse de, son zamanların popüler deyimiyle söylersek atı alan Üsküdar'ı çoktan geçmiştir.[791] Esasında DİR de 1932 Nisan ayının sonlarına doğru durumu kabullenmeye başlamıştır. Örneğin 26 Nisan 1932'de, Kütahya'nın Şuhut Nahiyesi'nde bulunan Kürtler Karyesi'ndeki cami hatibi Osman Efendi'nin vefatıyla boşalan hatipliğin İsmail Efendi'nin niyabetiyle vefat etmiş olan hatibin küçük oğlu Hasan Hüseyin Efendi'ye verilmesi hakkında Kütahya Müftülüğü'nden gelen yazının, "aidiyet hasebiyle" Evkaf Umum Müdürlüğü'ne irsaline karar verilmiştir.[792] Buna karşın ne hayrat hademeleri Diyanet'ten ne de Diyanet hayrat hademelerinden tamamen kopabilecektir.

Hayrat hademeleri, DİR ve EUM

Diyanet İşleri Reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
	14/01/934			

Sadıra numarası

Varide numarası	Umumi	Hususi	Adedi leffi
10		Karar/1	1

Karar: Gebze Müftülüğü'nün 14/1/934 tarihli cami hakkındaki telgrafı okundu. Halkın ihtiyacatı diniyesini nazarı itibara almak lüzum ve zaruretine binaen Bayram ve Cuma kıldıracak bir hatip tayini isaf mesulleri zımnında Evkaf Umum Müdürlüğü'ne tevdii muvafık olacağı tezekkür kılındı.

Diyanet İş. R. N.
A. Hamdi[793]

Anlaşılan o ki, Gebze'de bulunan bir camide Bayram ve Cuma günleri hutbeleri okuyacak ve Cuma namazını kıldıracak bir hatip ihtiyacı doğmuş ve halk bu ihtiyacın karşılanması için müftülüğe başvurmuştur. Müftülük de bu ihtiyacı haklı görerek mevzuyu DİR'ne iletmiştir. Diyanet öncelikle, halkın dini ihtiyaçlarının

[791] **BCA BMGMK**, 30 10 / 20 119 20. Bkz. EK 137.
[792] **DİB DİYKKD**, 1932, s. 135.
[793] **DİB DİYKKD**, 1934, s. 3.

dikkate alınmasının bir zorunluluk olduğunu söylemiş ve daha sonra hayrat hademelerinin tayin sorumluluğu EUM'nde olduğu için, Gebze halkının bu talebini Evkaf'a iletmiştir. İlk bakışta bu süreçte bir anormallik görünmez. Fakat bu yazışmaların 1934 senesinde gerçekleştirildiğini hesaba katarsak, kurumların hukuki sorumlulukları açısından ortada normal olmayan bazı hususların var olduğu görülebilir. Halkın dini bir ihtiyacının karşılanması için müftülüğe gitmesi gayet doğaldır. Fakat Cami Hademesi Nizamnamesi'nin 13 Mart 1932 tarihinde İVH'nin kararnamesiyle yürürlüğe giren yeni halinde, hatiplik gibi ilmi hizmetlerde görev yapacak hademelerin seçiminin encümenlerce yapılacağı ve encümenlerin bu yöndeki kararlarının gerekçeleriyle birlikte, tetkik ve tasdik edilmek üzere EUM'ne yollanacağı hiçbir tereddüte mahal olmayacak şekilde yazılmıştır.[794] Dolayısıyla, yeni nizamnamenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren DİR'nin artık konu bağlamında herhangi bir dahli kalmamıştır. Buna karşın, Gebze Müftülüğü'nün konuyu DİR'ne iletmesi ve Diyanet'in de müftülüğe yasal prosedürler açısından konunun ilgili encümende görüşülmesi gerektiğini söylemeyip, kendini bir tür aracı konumuna sokarak EUM'ne konuya ilişkin müracaatta bulunması, yetki devrinin üzerinden yaklaşık iki sene geçmiş olduğu halde kurumun hayrat hademelerini hala yasal prosedürlerin dışına çıkabilecek kadar önemsediğini bize gösterir. Başka bir örnekte Arapsun Kazası'na bağlı Silahdar Mehmet Paşa Camii Hatibi Alim Efendi vefat etmiş ve görev oğlu Raşit Efendi'ye geçmiştir. Fakat EUM bilemediğimiz bir sebeple Raşit Efendi'nin hatiplik görevine son vermiştir. Raşit Efendi de birikmiş maaşlarının verilmesi ve göreve iade edilmesi için DİR'ne başvurmuştur. Diyanet başvuruyu hemen değerlendirmiş ve mağduriyetin giderilmesi için EUM'ne bir tahrirat yollamıştır. Buna karşı, Evkaf'tan konuyla ilgili bir ses çıkmayınca Raşit Efendi bir kez daha Diyanet'e başvurma gereği duyacaktır. DİR Müşavere Heyeti'nin bu ikinci başvuruya cevabı şu şekilde olmuştur:

> Evvelce bu hususa ait müstedi mumaileyh tarafından makamı riyasete verilip de aidiyeti hasebile Evkaf Umum Müdürlüğü'ne 20/2/933 tarih ve 992 no.lu tahrirata rapten gönderilen arzuhale tevhit edilmesi zımnında işbu ikinci arzuhalin de müdiriyeti müşarünileyhaya tevdii lüzumu ve mahalli müftülüğü vasıtasıle müstediye bildirilmesi tezekkür kılındı.
>
> Diyanet İşleri Reisi Namına
> A. Hamdi[795]

[794] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 13, No: 60, s. 148.
[795] **DİB DİYKKD**, 1934, s. 61.

1931'deki yetki devrine ilişkin DİR'nin kabul ettiği tek değişiklik maaşlar konusundaydı. Diyanet, hayrat hademelerinin maaşlarının EUM tarafından ödenmesinde bir sakınca görmemişti. Bu ufak hatırlatmadan sonra yeniden örneğimize dönersek, Raşit Efendi'nin iki temel isteğinden birinin tamamen maaşlar konusunda olduğunu görürüz. Buna karşın Diyanet, Raşit Efendi'nin birikmiş maaşlarının verilmesi konusundaki isteğini Evkaf'a iletmekten çekinmemiştir. Dolayısıyla DİR'nin yetki devrinden sonra dahi hayrat hademelerini kendi personeli olarak görmeye devam ettiğini ve bazı hayrat hademelerinin de Diyanet ile olan kurumsal bağlarından kopamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu karşılıklı bağ hukuki boşluklardan yararlanılarak zamanla daha da kuvvetlendirilecektir.

Köylerde ve şehirlerde cemaatle idare edilen camilerde hademelik

Artvin Müftülüğü köy imam ve hatiplerinin nasıl tayin edileceği konusunda kararsızlığa kapılınca 30 Mart 1932 tarihinde DİR'ne başvurmuştur. Diyanet bu başvuru üzerine kendinden gayet emin bir şekilde, köylerdeki imam ve hatiplerin Köy Kanunu'nun 83 ve 84. maddeleri uyarınca tayin edileceğini Artvin Müftülüğü'ne bildirecektir.[796] Hatırlanacağı üzere kanunun 84. maddesinde kimlerin köylerde imam olabileceği açıklanırken, 83. maddede köy imamlarının nasıl tayin olunacağı açıklanmıştır. Buna göre, "köy imamları köy derneğinin intihabı ve müftinin buyrultusile tayin" olunacaklardır.[797] Dikkat edilirse söz konusu kanunda sadece imamlardan bahsedilmiş, kimlerin hatip olabilecekleri ve bunların nasıl tayin edileceğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu konuda kanuni bir boşluk olduğu açıktır ve yetki alanını genişletmek isteyen DİR bu boşluktan faydalanmak istemektedir. Fakat bu konuda Diyanet yalnız değildir. Hayrat hademeleri konusundaki baş rakibi EUM de boşluğun farkına varmış ve doldurulması için hemen faaliyete geçmiştir. Evkaf'ın 25 Teşrinisani 1935 tarihli tamiminde, köy imamlarının Köy Kanunu'nun ilgili maddeleri uyarınca tayin edileceklerinden encümenlerle ve buna bağlı olarak kurumlarıyla bir ilişkilerinin olmadığı, bununla beraber köy camilerindeki hatiplerin tayininin hademe encümenlerince yapılmasının ve evrakın da kuruma gönderilmesinin "icap" edeceği Evkaf müdürlüklerine bildirilmiştir.[798] Fakat EUM söz konusu tamiminde bu uygulamanın hangi yasal

[796] **DİB DİYKKD**, 1932, s. 126.
[797] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 5, No: 170, s. 720.
[798] **Mecmua,** Cilt: 4, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 66.

düzenlemeye binaen "icap" ettiğine ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir. Evkaf'ın bu tamime ek olarak yaklaşık üç ay sonra yayımladığı başka bir tamimde de durum değişmemiş, yine sadece tevcih kağıtlarının Müdürlüğe gönderilmesinin "lazım" olduğu belirtilmiştir.[799] Bu yeni mücadele alanında kozlar paylaşılacak ve bu durum başka alanların açılmasına vesile olacaktır. Örneğin Kastamonu Evkaf Memurluğu'nun, Köy Kanunu'nun 83. maddesi uyarınca şehirlerde ve köylerde cemaat tarafından idare edilen camilerin hayrat hademesi kadrolarından yalnız imam ve müezzinlerin tayininin müftülüğün sorumluluğunda olduğunu söylemesi üzerine Kastamonu Müftülüğü tayinlerin hangi kurum tarafından yapılacağını DİR'den sorma gereği duymuştur. Müftülüğün 3 Haziran 1936 tarihli tahriratına Müşavere Heyeti'nin cevabı şöyle olmuştur:

> Şehirde ve köyde cemaatle idare olunan cami ve mescit hademelerinin tayinleri ve imtihanları köy kanununun madde-i mahsusuna tevfikan müftülerin riyaseti altındaki encümen tarafından yapılarak lazım gelen buyrultunun verileceğinin mezkur müftülüğe işarı tezekkür kılındı.[800]

Köy camilerinden sonra bir de şehirlerde cemaat tarafından idare edilen camilerin hayrat hademesi kadrolarının kime bağlı olacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Başka bir örnekte, Ayaş Kaymakamlığı'nın hayrat hademelerinin "vazifelerindeki ehemmiyet ve nezaket itibarile" tayin ve azillerinin EUM'nün tasdikinden geçmesi gerektiğini müftülüğe bildirmesi ve müftülüğün de bu durumda nasıl davranmasının uygun düşeceğini sorması üzerine Diyanet, bu konuda kendilerine resmi bir tebliğin gelmediğini söyleyerek, Ayaş Müftülüğü'nün gerek köylerde gerek şehirlerde cemaatle idare edilen camilerdeki hademelerinin tayin ve azillerine eskiden olduğu gibi devam etmesini istemiştir.[801] Köylerde sadece hatiplerle ilişkili olan hukuki boşluk cemaatle idare edilen şehir camilerinin hademe kadrolarının tamamında vardır. Görüldüğü gibi DİR bu kadroları kaptırmak istememektedir. Bununla birlikte aynı kadrolara EUM de taliptir. Evkaf'ın meseleye bakış açısı 25 Teşrinisani 1935 tarihli tamimde görülebilir.

> Nizamnamenin encümenlerin yapacağı işlerden bahseden ikinci maddesinin son fıkrasında cami ve mescitler hademesinin hizmete alınması ve hizmetten çıkarılması hakkındaki kararları Umum Müdürlüğün tasdikile tamamlanır

[799] **Mecmua,** Cilt: 4, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 70.
[800] **DİB DİYKKD**, 1935-36, s. 73.
[801] **DİB DİYKKD**, 1935-36, s. 78.

> denmesine nazaran bu hademenin de mahalleri encümenlerince usulüne tevfikan intihab ve tayinleri ve tevcih evrakının tasdiki için Müdüriyeti Umumiye'ye gönderilmesi lâzımdır.[802]

Tamimdeki "nizamname", yürürlüğe konması İVH'nce 22 Nisan 1935 tarihinde onanan EUM'nün hazırladığı yeni Cami Hademesi Nizamnamesi'dir. Nizamname'nin birinci maddesine göre, "cami ve mescidlerde hizmet görecek imam, hatib, müezzin, kayyum, vâiz gibi hademenin seçilmesi ve bunların hizmete alınması ve hizmetten çıkarılması ve yerlerinin değiştirilmesi bu nizamnamenin hükümlerine göre" yapılacaktır. Nizamnamenin ikinci faslı encümenlerin yapacakları işlere ayrılmıştır. Buna göre, encümenlerin başlıca vazifelerinden biri, "hademenin hizmete alınması yahut hizmetten çıkarılması hakkında karar vermek"tir. Bu kararlar EUM'nün tasdiki ile tamamlanacaktır.[803] Görüldüğü gibi nizamnamenin yer verdiğimiz maddelerinde camiler yönetim şekillerine göre ayrılmış bir şekilde değil, bütün olarak ele alınmışlardır. Dolayısıyla EUM'nün cemaatle idare edilen camiler konusuna yaklaşımı hukuki açıdan doğru gibi gözükmektedir. Bununla birlikte, sanıyoruz ki EUM'nün cemaatle idare edilen camilerdeki hayrat hademelerini kuruma bağlayıp maaş vermeye pek de istekli olmaması ve daha önemlisi siyasal iktidarın meseleyi önemsemeyip karışmaması neticesinde konu uzun yıllar sürüncemede kalmıştır.[804] Bu süreçte DİR'nin stratejik hamleleri meseleye farklı bir boyut katacaktır.

Halk tarafından satın alınan camiler bağlamında DİR ile EUM'nün mücadelesi

Nazif Öztürk, camilerin tasnif edilip "hakiki ihtiyaca" göre kadro haricinde bırakıldıktan sonra satılmasını halkın tasvip etmediğini, bu tutumun da satılığa çıkarılan camilere ilgisiz kalınarak gösterildiğini söyler.[805] Bu sebeple bazı bölgelerde satılığa çıkarılan camiler birkaç kişinin elinde toplanmıştır. Örneğin, Gaziantep'te satılığa çıkarılan camilere halkın rağbet etmemesi üzerine, bu tür

---

[802] **Mecmua,** Cilt: 4, Ankara: İdeal Matbaa, 1942, s. 66.
[803] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 16, No: 156, s. 724-727.
[804] DİR Müşavere Heyeti'nin 28 Temmuz 1947 tarihli bir kararında, "Vakıflar İdaresi bütçesinden maaş almıyan ve ancemaatin idare edilen camilerin imam ve hatiplerinin müftüler tarafından usulen buyrultu ile tayinleri lazım geldiği hakkında Evkaf İdaresi ile görüşülmektedir" yazmaktadır. Karar için bkz. **DİB DİYKKD**, 1947, s. 116. DİR ile EUM arasında köy hatiplerinin tayin ve azilleri bağlamında olan mücadele de karşılıklı yazışmalarla araştırmamızın zamansal sınırı olan 1950'ye kadar aynı şekilde devam etmiştir. Bu konuda 23 Eylül 1949 tarihli bir belge için bkz. **DİB DİYKKD**, 1949, s. 128.
[805] Öztürk, **a.g.e.,** s. 488-489.

camilerin birçoğunu Babi Şükrü isimli bir kişi satın almıştır.[806] Öztürk, satın alınan cami ve mescitlerin çok çeşitli amaçlarla kullanıldığını, bununla birlikte bu camilerden bazılarının günümüzde hala ayakta ve ibadete açık olduğunu belirtir. Öztürk'e göre, "toplumun temel değer yargılarına saygı ve bağlılık" sebebiyle bazı kişiler satın aldıkları cami ve mescitleri bir süre beklettikten sonra, yeniden ibadete açmak istemişlerdir. Bir dönem VGM Hayır İşleri ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanı olarak da görev yapmış olan Öztürk, 1936'da satılan Çorum'daki Ümit Halife Camii'nin DP iktidarı döneminde, sahibinin isteği üzerine yeniden ibadete açıldığını Çorum'a giderek bizzat gördüğünü de çalışmasına eklemiştir.[807] DİR Arşivi'nde de bu konuda örnekler görmek mümkündür. Bu bağlamda ilk olarak, DİR Müşavere Heyeti'nin 24 Nisan 1944 tarih ve 474 sayılı kararına bakılabilir.

> Dursun Bey kaza merkezinde kadro dışına çıkarılmış ve mülkiyeti satılmış olan Mollaoğlu Mahallesi'nde Hacı Himmet ve Çakmak mahallesinde Debbağhane Camilerini ayrı ayrı iki şahıs alarak yine cami olarak bıraktıklarını ve bunlardan Hacı Himmet Camii'nin mabed olarak açılması için müracaata karşı Vakıflar Umum Müdürlüğü'nce müsaade edilmediği ancak mahalle halkının cemaatle idare edilmek şartıyla Cuma ve Bayram kılınmak üzere mezuniyyet talebinde bulunduklarına dair 47 numaralı ve 11/4/944 tarihli yazısı okundu.
> Cemaatle idare edilen cami veya mescitlere Diyanet İşleri Reisliği mümessili bulunan müftü tarafından Cuma ve Bayram namazı kılınmak üzere mezuniyet verilmesinin ve mahalline bu yolda tebligat yapılmasının uygun olacağı kararlaştırıldı.
>
> 24/4/944[808]

Herhalde Dursun Bey halkı söz konusu camileri cemaatle idare edip, hayrat hademelerinin maaşlarının karşılanması halinde ibadetin devamının sağlanacağını kendileri düşünmemiştir. 1930'ların ortalarından itibaren işleme geçmiş birçok belgede DİR, cemaatle idare edilen camilerin sorumluluğunun müftülüklerde olduğunu ısrarla ilgililere bildirmeye devam etmiştir. EUM'nün camilerin tasnifiyle ilgili temel amacı, iktidarın direktifleri doğrultusunda tasnifi bir an önce tamamlayıp tasarruf sağlamak ve kadro haricine çıkarılmasına karar verilen camilerin satışını gerçekleştirmektir. Çok radikal örnekler olmadığı müddetçe EUM, satış işlemi gerçekleştirilerek mülkiyeti şahıslara devredilmiş camilerin hangi amaçla

---

[806] Necmettin Şahiner, **Gaziantep'in Yokedilen Camileri,** İstanbul: Gaziantep Şehit Kamil Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yay., 1995, s. 59.
[807] Öztürk, **a.g.e.,** s. 497. Buna benzer başka birçok tanıklık için bkz. Mehmed Şevki Eygi, **Yakın Tarihimizde Câmi Kıyımı,** İstanbul: Tarih ve İbret Yay., 2003.
[808] **DİB DİYKKD**, 1944-A, s. 99.

kullanıldığına karışmamıştır.[809] Dolayısıyla bu örnekte, Evkaf'ın caminin yeniden ibadete açılmasına müsaade etmemesi büyük oranda personele verilecek olan maaşla ilgili bir durumdur. Nitekim Evkaf İdare Meclisi'nin 16 Eylül 1936 tarih ve 636 sayılı kararında, kadro haricine çıkarılıp resmen kapatılmış olan bir camide cami hademesinin görevine devam etse bile bunun, "murakabeye tabi ifayı vazifeden sayılamayacağından" maaşının verilmesini gerektirecek bir durum olmadığı oybirliğiyle hükme bağlanmıştır.[810] İdare Meclisi, resmen kapalı olan bir camide ibadet yapılıp yapılamayacağına ilişkin hiçbir görüş belirtmemiş, meseleyi sadece personele verilecek maaş üzerinden ele almıştır. Başka bir örnekte Konya Vakıflar Müdürlüğü 23 Aralık 1947 tarih ve 892 sayılı yazıyla, "öteden beri halk tarafından idare olunup ibadete açık bulundurulan camilerin", ordu ve Ofis tarafından işgali halinde kira bedeli alınıp alınmayacağını sormuştur. VGM İdare Meclisi halk tarafından idare edilen camilerin Genel Müdürlük ile bir ilgileri olmadığı gerekçesiyle kira bedeli alınmayacağına hükmetmiştir.[811] Bununla birlikte, EUM'nün bu konuda tamamen çekincesiz bir şekilde hareket ettiği söylenemez. 1945 yılı Evkaf bütçe görüşmelerinde, Hatay'da kapatılmış bir caminin bütün masrafları halk tarafından karşılanmak üzere yeniden ibadete açılması talebi karşısında dönemin Evkaf Umum Müdürü Fahrettin Kiper şöyle bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır:

> Halk tarafından Hatay'da bir cami yapılmak istenildiği, kapalı bir caminin açılmasını, imam ve müezzininin masrafının halk tarafından verileceğini, buna müsaade edilmesini talep buyurdular.
> Cami açılması meselesinde Vakıflar İdaresi bir müşkül karşısındadır... Asıl müşkül hademei hayrat maaşı alanların maaşları yeter dereceye çıkarılmamışken bir taraftan da cami yapılması yük üzerine yük ilâvesinden başka bir şey ifade etmiyecektir. Taki mühim bir ihtiyaç meydanda olmasın.
> İkincisi, bu camiler kapatılırken, eskiden vilâyetlerce, birer komisyon teşekkül etmiş, bu komisyonlar tasfiye komisyonu namı altında; nerelerde cami tesisi lâzım, şu kadar metre uzaklığında olacak falan diye bazı camileri tasfiyeye tâbi tutmuşlar. Şimdi, şuradan, buradan cami açalım diye birçok müracaatlar vâki olmaktadır. Caminin açılması meselesi değil, onun yaşaması meselesi olduğu için bu meseleyi tetkik etmek lâzımdır.[812]

---

[809] 1945 yılı Evkaf bütçe görüşmelerinde, satışı gerçekleştirilmiş bir caminin yeni sahibi tarafından kiraya verildiği, kiralayanların da camiyi şarap imalathanesi olarak kullandıkları, bu durumda halkın "hissiyatı diniyelerinin rencide" olduğu belirtilmiş ve Evkaf Umum Müdüründen bunun önüne geçilmesi rica edilmiştir. Bunun üzerine Evkaf Umum Müdürü Fahrettin Kiper, bunun "muvafık olmadığı"nı belirterek, mahalline yazı yazıldığını, fakat "henüz cevap alacak kadar bir zaman" geçmediğini sözlerine eklemiştir. Bkz. **TBMM ZC,** Dönem: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 49. Birleşim, (02.05.1945), s. 3-4.

[810] **VGM İMK,** 1936, Karar No: 590. Bkz. EK 138.

[811] **VGM İMK,** 1947, Karar No: 835. Bkz. EK 139.

[812] **TBMM ZC,** Dönem: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 49. Birleşim, (02.05.1945), s. 4-5.

Kiper'in açıklamalarının iki boyutu vardır. Birinci boyut, EUM'nün meseleye 1930'ların ortalarından itibaren bakışı çerçevesinde ekonomik temellidir. Kiper, var olan personelin bile maaşları yeteri kadar değilken, yeni cami açıp bütçeye ilave gider ekleyemeyeceklerini belirtmiştir. Fakat görüldüğü gibi Hatay'daki örnekte böyle bir durum söz konusu değildir. Zira Kiper'in kendisinin de vurguladığı üzere, halk hayrat hademelerinin masraflarını kendilerinin karşılayacağını söylemektedir. Kiper açıklamasının ilk boyutunun konuyla ilişkili olmadığını fark etmiş olacak ki, açıklamasına yeni bir boyut katma gereği duymuştur. Kiper'in açıklamasının ikinci kısmı meselenin siyasal boyutunu gözler önüne serer. Kiper, camilerin tasnif edilerek kapatılması ve satılmasının bir program dahilinde ve doğrudan siyasal iktidarın tasarrufunda gerçekleştirildiğini çok iyi bilmektedir. Evet, o eski CHP iktidarı artık yoktur, fakat Kiper için belli ki 1945, siyasal değişimin nasıl olacağını tam olarak kestirmek için hala erken bir yıldır. Yoksa Kiper'in böylesi önemli bir meseleyi, "caminin açılması meselesi değil, onun yaşaması meselesi olduğu için bu meseleyi tetkik etmek lâzımdır" diyerek, esasında hiçbir şey söylemeden sonlandırması, onun sözel becerilerinin yetersizliğinden kaynaklanmamaktadır. Bu durum kanaatimizce son derece bilinçli bir tercihtir ve dolayısıyla meselenin 1940'ların sonlarına kadar sürüncemede kalmasını sağlayan temel faktörün de bu tercih olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Zaten tersi durum, EUM'nün, Başvekalet ve/veya Şura-yı Devlet'e başvurup istediği kararı aldırarak, cemaatle idare edilen camilerle personelinin sorumluluğunu kendi üzerine almasının önünde bir engel olduğunun ileri sürülmesi anlamına gelir ki, bu da 1950'ye kadar olan Evkaf, Diyanet ve iktidar arasındaki ilişkisel örüntüler açısından pek olacak bir iş değildir. Sonuç olarak Evkaf ne cemaatle idare edilen camilerin personeline maaş vermek ne bu meseleyi tamamen Diyanet'e bırakıp siyasal iktidarın olası tepkisine fırsat vermek istemiştir. DİR ise senelerce siyasal iktidar ve iktidar odaklarıyla mücadele ede ede oyunu kurallarına göre oynamayı başarır olmuştur. DİR, belgelere yansımış olduğu kadarıyla 1930'ların ortalarından itibaren başlamış olduğu görülen cemaat camisi hademelerinin hangi kurumun sorumluluğunda olduğuna ilişkin tartışmayı, temel olarak EUM ile sürdürerek yeni bir kazanım elde etme şansı yakalamıştır. Hatırlanacağı üzere, Diyanet'in tasnif bağlamında erken Cumhuriyet dönemi iktidarının tasarruf baskısıyla hayrat hademelerinin refahı arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik olarak bulduğu son çözüm 1928'deki ikinci tasnif talimatnamesidir. DİR'ne göre bu talimatnamenin uygulamaya geçirilmesiyle cami

ve hayrat hademeleri bağlamındaki "hakiki ihtiyaç" temin edilecektir. Buna karşı gittikçe daha fazlasını talep eden siyasal iktidar için Diyanet artık doğru bir partner değildir. Bu sebeple iktidar cami ve hayrat hademelerinin sorumluluğuyla tasnif yetkisini DİR'den alıp EUM'ne vermiştir. Evkaf da 1932'de erken Cumhuriyet dönemi iktidarının bu yöndeki taleplerini harfiyen karşılayan yeni bir tasnif talimatnamesi hazırlayarak, Diyanet'in tüm itirazlarına rağmen daha fazla sayıda cami ve hayrat hademesinin kadro dışına çıkarılmasını sağlamıştır. İşte Reislik o zaman için durduramadığı bu sürece, Evkaf tarafından kadro dışına çıkarılarak satılan ve yeni sahipleri tarafından tekrar ibadete açılmak istenen camiler vasıtasıyla müdahale etme şansı yakalamıştır. Tabii arşivlerden elde ettiğimiz belgeler ışığında, bu şekilde yeniden ibadete açılan örnek birkaç cami ile, EUM'nün tasnifi sonrasında kapatılan camilerin sayısının mukayese edilemeyecek seviyede olduğunu belirtmemiz gerekir. Bununla birlikte Feroz Ahmad'ın belirttiği üzere, yirmi yedi yıl süren CHP iktidarı sırasında Başkent Ankara'ya tek bir büyük cami inşa edilmediğini hesaba katarsak, DİR'nce bir mescidin bile ibadete açılmasının ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz.[813] Bu yüzden Diyanet, Evkaf tarafından satılıp yeni sahiplerince tekrar ibadete açılmak istenen camilere olanca gücüyle sarılmıştır. Örneğin, Konya'da Ahmet Dede Mahallesi'nde bulunan bir mescit kadro haricine çıkarılıp 1935'te satılmıştır. Mescidi satın alan Mehmet Parlak, 7000 lira vererek mescidi yenilemiş ve on iki sene sonra yeniden ibadete açmak istemiştir. Bu sebeple Konya Müftülüğü'ne başvuran Parlak'a, cemaatle idare edilen camilere personel atanması için DİR'den emir verilmesi gerektiği söylenmiştir. Bunun üzerine Parlak, 13 Ocak 1947'de konuyla ilgili dilekçesini Diyanet'e yollamıştır. Müşavere Heyeti'nin dilekçeye cevabı şu şekilde olmuştur:

> Vakıflar idaresi maaşları Vakıflar İdaresi'nce verilen imam ve hatipleri tayin ederler. Bahis mevzuu Ahmet Dede Mahallesi'ndeki mescit satılmak suretiyle Vakıflar İdaresi'nden çıkmıştır. Bu gibi yeni yapılan veya cemaatle idare edilen ve Vakıflar İdaresi'nce alakası olmayan bir camie imam ve hatip tayin ekmekte tereddüt caiz olamayacağının Konya Müftülüğü'ne bildirilmesi uygundur.[814]

Görüldüğü gibi bu konuda Diyanet'e göre tereddüt edecek en ufak bir husus yoktur. DİR, müftüler vasıtasıyla, aldıkları camileri yeniden ibadete açmak isteyen kişileri bilinçlendirmiştir. Sonuç olarak Diyanet, Evkaf'ın bilinçli bir şekilde

[813] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul: Kaynak Yay., 2005, s. 113.
[814] **DİB DİYKKD**, 1947, s. 313.

sürüncemede bıraktığı cemaatle idare edilen camilerde sorumluluğun hangi kurumda olduğuna ilişkin meseleyi, çok başarılı bir hamle ile ibadete açık camilerin sayısını yükseltmek için bir fırsat olarak değerlendirmeyi başarmıştır.

İktidar, EUM ve DİR

1930'ların sonlarında EUM'nün düzenlediği bir sergide vakıf kavramı şöyle açıklanmıştır:

> İnsan, tabiatın mevlûdudur. Hayat ve şuur iktisab edince şahsiyetini bulur. Hayatın sertlikleri ve acılıkları insan şuuru üzerinde büyük tesirler yapar. Bu sertlikleri ve acılıkları azaltmak, hayatı güzelleştirmek ve yükseltmek, insan şuurunun ilk duyduğu ihtiyaçlardan biridir. Bütün terakkilerin ve medeniyetin membaı olan insan şuuru bu ihtiyacı karşılayabilmek için büyük ve temelli bir usul aramış ve Vakıf sisteminde aradığını bulmuştur. Vakıf, hem şahsî hem içtimaî teşebbüsle böyle büyük bir işe girişmek, bu derece şümullü bir davayı benimsemek demektir.[815]

Dönemin ruhuna uygun olarak insan, süreç içerisinde evrim geçirerek bilinçlenen ve böylece kendini bulan bir varlık olarak tarif edilmiştir. İnsan varoluşsal acılarını dindirmek için, hayatı "güzelleştirmek ve yükseltmek" ihtiyacını duymuştur. Vakıf, bu ihtiyacın giderilmesi sonucunda ortaya çıkan eserdir. Aynı sergide, "Türk vakıflarının tarihin her devrinde, Türk dünyasının her yerinde milli vicdandan birer eyilik, güzellik ve şefkat âbidesi halinde" doğduğu ve yükseldiği gösterilmeye çalışılmış ve vakıfların tarihinin, "Türklüğün" tarihi ile başladığı belirtilmiştir.[816] Bu bakış açısını erken Cumhuriyet döneminde yayınlanmış pek çok eserde görmek mümkündür. Örneğin, 1937'de düzenlenen İkinci Türk Tarih Kongresi ve sergisi münasebetiyle Türk Tarih Kurumu'na EUM'nce sunulan raporda da vakıf, "bir malın hayırlı bir maksada ebedî olarak ayrılması ve bırakılması" olarak tarif edilmiştir. İnsanlar maddi ve manevi ihtiyaçlarını giderip "yurda fayda" sağlamak için vakıf eserler meydana getirmişlerdir. "Büyük milletlere yaraşan büyük ve ölmez eserlerdir. Böyle milletler emellerini daima yaşatmak ister ve onu sönmekten sıyanet eder." Raporda, "Türkün ruhundaki cömertlikten ve ulusseverlikten doğan" vakıfların tarihinin, Türk milletinin tarihiyle beraber başlatılabileceği söylenmiştir. "Orta Asya'dan her yana dağılan Türkler gittikleri

[815] **Vakıflar Galerisi Hakkında Muhtasar İzahat,** Ankara: Devlet Matbaası, 1939, s. 3.
[816] **A.g.e.,** s. 4.

yerlere kahramanlık ve medeniyet götürdükleri gibi, iyilik ve yardım fikirlerini de yaymışlardır." Dolayısıyla vakıflar, "Türklüğün orijinal eserleridir."[817]

Erken Cumhuriyet dönemi iktidarının camilere bakışı da bu çerçevede şekillenmiştir. Her ne kadar cami imgesi dönemin kültürel ve politik yayınlarında "eski"yi, yani ulusal/modern/yeni olmayanı ve bu bağlamda aşılması gereken bir dönemi simgelemek için araçsallaştırılmış olsa da, iktidara göre camiler aynı zamanda Türklerin "kadim medeniyetlerden" biri olduğunu kanıtlayan ve "Türklüğün yüceliğini" yeni kuşaklara iletecek ulusal sembollerdir. Bu çerçevede siyasal iktidar, "Türk'ün büyük varlığını üzerinde taşıyan", tarihi ve mimari değeri olan camilerin korunmasına büyük özen göstermiştir.[818] İktidar için camiler, Müslüman vatandaşların ibadetlerini yapmak için kullandıkları dini mekanlar olmalarından çok, "Türklüğün" taşıyıcıları olmalarından dolayı değerlidir. Bu bağlamda siyasal iktidarın tarihi ve mimari değeri olan camiler dışındaki camilere çok da önem gösterildiği söylenemez. Bu bakış açısının kanaatimizce en açık bir şekilde görülebileceği yerlerden biri, 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında toplanan CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'dır. Kurultay'da Evkaf Genel Müdürlüğü ile ilgili dilekler okunduktan sonra Erzurum Milletvekili Necip Asım Yazıksız[819], "İstanbul'un göbeğinde Mahmudpaşa Camii vardır. İlk İstanbul'da Türk mimarisinin güzel bir eseridir. Tamirsizlik yüzünden birçok yerleri yıkılıyor. Üzerinde keçiler otluyor. Yazıktır, bunun çaresi bulunsun" diyecektir.[820] Evkaf Genel Müdürlüğü'nün Büyük Kurultay'daki temsilcisi, Evkaf Genel Direktör Vekili Kemal Gedeleç'tir. Gedeleç, camilerin, mescitlerin ve diğer hayrat eserlerinin tamire muhtaç yerleri olduğunu öğrendiklerinde, "ellerindeki para ve iktidar nispetinde hemen" tamir ettirdiklerini, yeni kaynaklarla "Türklüğü temsil eden" hayratı tamir ve ihyaya muvafık olacaklarını söylemiştir.[821] Gedeleç'ten sonra konuya Muş Milletvekili Hakkı Kılıçoğlu değinecek ve şu konuşmayı yapacaktır:

---

[817] **Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar,** İstanbul: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1937, s. 4-5.
[818] Esen, **a.g.e.**, s. 136-145.
[819] Necip Asım Yazıksız 1861'de Kilis'te doğmuştur. Askeri öğretmenlik, *İkdam*, *Türk Yurdu*, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası* gibi dönemin önemli yayınlarında yazarlık, Darülfünün'da Türk Lisanı Tarihi müderrisliği gibi görevler üstlenmesinin yanı sıra, III., IV. ve V. dönem Erzurum milletvekilliği yaparak aktif siyasi hayatın içerisinde de yer almış olan Yazıksız, 14 Aralık 1935 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 258.
[820] **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası / 9-16 Mayıs 1935**, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, s. 121
[821] **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası / 9-16 Mayıs 1935**, s. 121.

> Arkadaşlar, asırlardan beri yurdumuzda bir derd olan bu evkaf işlerinin cezrî bir surette yeni kanunla halledilmiş olduğunu sanıyorum ve böyle isterim. Pek hürmet ettiğim bir bilgin arkadaşımın, bir caminin tamiri için söz söylemesi benim ıstırabımı mucib oldu. (Gürültüler, mimarî kıymeti vardır sesleri) Köylerde mekteb yoktur, hastalar için yatacak yatak ve yer yoktur, bin türlü elem vardır. Bütün bunlar yapılmış bitmiş, herkes okumuş, hastalık kalmamış ve nihayet insanın kendi evinde yapacağı bir ibadet için 50-60 hatta 100 bin lira bir masraf yapılmasını ben anlamıyorum. Hakikat olan kuvvettir. İnsanlar, dinler için değil, dinler insanlar içindir.[822]

Kemal Gedeleç, Kılıçoğlu'nun bu sözlerine karşılık Evkaf Genel Müdürlüğü adına olan yanıtına, Evkaf'ın ilgili kanun uyarınca tarihi abidelerin muhafazasına mecbur olduğunu vurgulayarak başlamıştır. Tartışmayı başlatan Mahmutpaşa Camii de tarihi ve mimari değeri olan bir cami ise muhafaza edilecek, yoksa "tasfiye edilecek hayrattan ise" tasfiye edilecektir.[823] 1930'lar Türkiyesi'ndeki iktidar için bir caminin mimari ve tarihi değeri varsa üzerinde tartışmaya değerdir, yoksa tasnif talimatnamesinin hükümleri uyarınca ya tasfiye edilmeli ya ibadete açık kalmaya devam etmelidir. Tasnif, eleştirilebilecek veya tartışmaya açılacak bir uygulama değil, bir gerçekliktir. 1930'lu yıllarda artık tasnifi uygulayacak kurumun bu gerçekliği tamamıyla idrak etmiş olması gerekiyordu. İşte bu noktada devreye EUM girecekti. Fakat Evkaf'ın da siyasal iktidarın istediği kurum haline gelişi birden bire olmamıştır. Cumhuriyet rejiminin en önemli ideologlarından biri olan Mahmut Esat Bozkurt, 30 Kanunuevvel 1930'da kaleme aldığı bir makalesinde o dönemde Diyanet ve Evkaf'ın içinde bulunduğu durumu şöyle eleştirmiştir:

> Diyanet teşkilatı başıboştur; istikametsizdir; inkılaba göre faaliyette değildir; aksi haldedir. Medeni Kanun'a rağmen Evkaf teşkilatı keçe külâha dolanmış yeşil sarığıyla eskiliği bekliyor!... Devlet teşkilatının büyük bir kısmı istibdadı olduğu gibi teslim almış olan Meşrutiyet'in mirasıdır. Bunları, eskiliklerden örnek alarak değil, yeniliklerin gereklerine göre kurup faaliyete koymak zarureti vardır. İnkılap, kuvvetini eskilikte değil, yenilikte bulmalıdır.[824]

Bozkurt'a göre DİR kadar EUM de yeni rejimin taleplerini karşılayacak nitelikte değildi. Bozkurt, iki kuruma da yeniden şekil verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Erken Cumhuriyet dönemi iktidarı da EUM bağlamında Bozkurt ile aynı fikirdedir. Evkaf teşkilatı, Bozkurt'un makalesini yayınlamasından kısa bir süre

---

[822] **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası / 9-16 Mayıs 1935**, s. 122.
[823] **A.g.e.,** s. 122.
[824] **Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler IV,** Yay. Şaduman Halıcı, İstanbul: Kaynak Yay., 2015, s. 128.

sonra tam anlamıyla yeni rejimin istediği rotaya sokulacaktır. Cumhuriyet iktidarının başarılarının anlatıldığı, *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı* adlı propaganda yapıtında bu süreç şöyle anlatılmıştır:

> Cümhuriyet rejimi, Vakıflar idaresini, kendisini mazinin karanlıklarına bağlayan geri ve sakat usulleri tahripkâr tesirleri altında ilerilemekten ve kımıldamaktan mahrum müesseseler arasında buldu. İmparatorluktan aldığı mirası kat'î bir tasfiyeye tabî tutan ve millî bünyeye uymıyan müessese ve teşekküllerin hayatına son veren yeni rejim, yaşatmak ve yükseltmek istediği teşekküller arasında, Türkün ruhundaki cömertlikten doğan bu ulusal varlığa da kurtarıcı elini uzattı. Onu yaşatmak için, onu ezen eski iskolâstik usul ve zihniyeti yok etmek lâzım geliyordu. Millî bünyeyi ve devlet kudretini tereddiye uğratan âmiller Cümhuriyetin kudretli eliyle birer birer ortadan kaldırıldıkça vakıflar da kendisini ezen engellerden kurtulmağa başladı. Bütçe kanunlarına konulan yeni hukuk telâkkisine uygun hükümlerle gittikçe salâha doğru yol alan Vakıflar idaresi de nihayet Vakıflar Kanunu ve nizamnamesiyle yeni rejimin bünyesine esaslı surette mal edilmiş oldu.[825]

Kitapta EUM bu şekilde anlatılırken, DİR'ne hiç yer verilmemiştir. Tabii bunun nedeni basit bir gözden kaçırma olabilirse de, kanaatimizce temel neden, siyasal iktidarın DİR'ne ilişkin bir başarı hikayesinin olmamasıdır. İktidar, 3 Mart 1924'te DİR'ne verdiği cami ve mescitlerin yönetimiyle, hayrat hademelerinin tayin, azil ve kontrol sorumluluğunu, 8 Haziran 1931'de kurumdan geri alarak, hızla "yeni rejimin bünyesine esaslı surette mal" edilecek olan EUM'ne vermiştir. Dahası bütün bir ülkedeki cami ve hayrat hademesi sayısının belirleneceği tasnifin uygulayıcısı da artık Diyanet değil, Evkaf olacaktır. DİR'ne göre bu değişiklik, kurumun bütün görevlerinin "tamamıyla" EUM'ne devri anlamına geliyordu. O kadar olmasa da, bu devrin kuruma 1950'ye kadar vurulan en büyük darbe olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Buna rağmen Diyanet rest çekmemiş ve mücadeleyi sadece Evkaf ile sınırlı tutarak, sanıyoruz ki yapabileceği en başarılı stratejiyi uygulamıştır. Peki rest çekseydi ne olurdu? Bizim bu afaki soruya tahmini cevabımız, 1930'lu yıllarda "Üniversite reformu" benzeri bir "Diyanet reformu"nu bugün konuşuyor olacağımız yönündedir.

---

[825] **Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı**, Ankara: Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 483.

C. DİR'nin Maarif Vekaleti ile İlişkisi

1950 yılına kadar Maarif Vekaleti ile DİR'nin karşı karşıya geldiği pek çok konu olmuştur. Fakat bunların çoğu münferit vakalar olarak kalmış ve hiçbiri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Kur'an* tefsirinin basımı ve *Kur'an* kursları çerçevesinde oluşmuş mücadele kadar kapsamlı ve uzun soluklu olmamıştır. Bu sebeple Maarif Vekaleti ile DİR arasındaki çatışmalı ilişki zemini bu iki başlık altında incelenecektir.

1. DİR, Maarif Vekaleti ve Kur'an tefsiri

> Başvekâlet Yüksek Makamına
> Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsiri hakkında yazılan 22/12/932 tarih ve 3506/2916 no.lu tezkere muktezasının tesriine emrü irade buyrulmasını tazimlerimle arz ve istirham eylerim ef. H.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> Rifat[826]

Reis Rifat Börekçi'nin 18 Şubat 1932 tarihli yukarıdaki belgede bahsettiği çalışma, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir* adlı eseridir. Börekçi bu yazısıyla, 22 Kanunuevvel 1932'de gönderdikleri tezkereye ilişkin olarak yapılması gerekenlerin hızlandırılması ricasında bulunmuştur. Börekçi'nin 1932 Kanunuevvel ayının sonlarında Başvekalet'e yolladığı yazıdaki yapılması gerekenlerin neler olduğunu ise, 22 Nisan 1933 tarihli başka bir belgede bulmak mümkündür. Yine Reis tarafından kaleme alınmış belgede şunlar kaydedilmiştir:

> Başvekâlet Yüksek Makamına
> Riyaseti daiyanem tarafından dersiamdan Elmalılı Hamdi Efendi'ye yazdırılarak 8 ay evvel tab edilmek üzere Devlet Matbaası'na tevdi edilmiş olan Kur'an-ı Kerim tefsir ve tercümesinin tabına matbaaca hala başlanılmamıştır. Buna sebep ise Maarif Vekâleti Celilesi tarafından tefsirin ifadesinin bir defa da Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından tetkiki muvafık olacağı hususundaki tahriratıdır. Yüksek makamınıza 22/12/932 tarih ve 2506/2916 no.lu tezkerei acizi ile de arzedildiği veçhile tamamiyle ilmi ve şayanı itimat olduğuna kani bulunduğumuz bu kitabın bir an evvel tab edilmesi ahassı amilimizdir. Bir ihtisas ve ilim mahsulü olan bu tefsir tab edildikten sonradır ki lisanımızın alacağı sade şekle göre bir tefsir ve tercüme yapmak kolaylaştırılmış olacaktır. Halbuki bu tefsirin Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nden

[826] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 19. Bkz. EK 140.

> havalesi kitabın tabının çok geri ve hatta bu işin akım kalmasını intaç edecektir. Binaenaleyh tefsirin birinci tabının hazırlandığı şekilde ve yapılan mukavele mucibince tabına başlanılmak üzere Maarif Vekâleti'nin matbaaya emir vermesine tevassut ve delâlet veyahut başka bir matbaaya verilmesi muvafık görüldüğü takdirde Devlet Matbaası'yla olan mukavelenin feshine müsaade buyrulmasını tekiden arz ve tazimlerimi teyit eylerim ef. H.
>
> Diyanet İşleri Reisi
> Rifat[827]

Reis'in anlatımından, Elmalılı'nın çalışmasının basılabilir ilk kısmını bitirip Diyanet'e teslim ettiğini, Diyanet'in de bu kısmı basılması için 1932'nin Eylül ayında Devlet Matbaası'na ulaştırdığını öğreniyoruz. Fakat Maarif Vekaleti, tefsirin Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC) tarafından da kontrol edilmesini gerekli görüyordu. DİR'nin ise çalışmaya güveni tamdı ve TDTC tarafından yapılacak olan bir kontrolün kitabın basımını zora sokacağı düşünülüyordu. Diyanet'e göre eser olduğu şekliyle basılmalıydı. Daha sonra Türkçe'nin alacağı "sade şekle göre", yeni bir tefsir ve tercüme bu baskı temel alınarak yapılabilirdi. Bu noktadan ileri gitmeden önce, 1930'lu yılların başında Türkçe ile ilgili olarak iktidar tarafından devreye sokulan planlara göz atmamız gerekir.

Hüseyin Sadoğlu'na göre erken Cumhuriyet dönemindeki "maddi dil planlaması"na alfabe değişikliğiyle başlanmış, "dilbilgiselleştirme" ve "sözcükleştirmeyle" devam edilmiştir. İktidarın amacı, "Türkçe'nin yabancı etkilerden arındırılması ve yeniden biçimlendirilmesi"dir. Bu bağlamda daha önce bahsetmiş olduğumuz Dil Encümeni, alfabe değişikliğinden sonra faaliyetlerini sonlandırmamış, "söz derleme" çalışmalarıyla dili "Türkçeleştirme" hedefine yönelmiştir. Aynı günlerde bilimsel terimlere Türkçe karşılık bulmak amacıyla, Darülfünun'da İsmail Hakkı Bey'in başkanlığı altında Istılahât-ı İlmiye Komisyonu da oluşturulmuştur. Fakat iki yapılanma da yeterli düzeyde etkin olmadığından, Dil Encümeni 1929'un ilk günlerinde lağvedilmiş ve yerine yeni bir Dil Heyeti oluşturulmuştur. Heyet'in temel görevi, "Türkçe sözcüklerden oluşan bir sözlük" hazırlamaktır. Fakat üyeler arasındaki görüş ayrılıkları ve ödeneğinin kesilmesi nedeniyle Dil Heyeti, Temmuz 1931'de faaliyetlerine son vermiştir. Bunun üzerine 12 Temmuz 1932'de, teşkilat şeması ve nizamnamesi genel hatlarıyla bizzat Mustafa Kemal tarafından hazırlanan TDTC kurulmuştur. Cemiyet'in temel amaçlarından biri, "Türkçe'nin söz ve terim hazinesini güçlendirmek için halk ağzından ve eski

[827] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 19. Bkz. EK 141.

yazılı metinlerden tarama ve derleme" olarak saptanmıştır. 26 Eylül 1932 tarihinde toplanan I. Türk Dil Kurultayı'ndan sonra bu amaç, Cemiyet'in en önemli gündem maddesi haline getirilmiştir. Buna göre, yabancı sözcükler "tasfiye" edilecek ve yerlerine derleme ve tarama faaliyetlerinden elde edilecek olan "öztürkçe" sözcükler getirilerek, dilde "özleştirme" sağlanacaktır.[828]

Bu bilgiler ışığında yeniden Rifat Börekçi'nin ilgili yazısına dönersek, DİR ile Maarif Vekaleti arasındaki Elmalı'nın tefsiri üzerine olan esas anlaşmazlığın, dilde "özleştirme" uygulamalarına ilişkin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. I. Türk Dil Kurultayı'nda TDTC'nin fahrî reisi sıfatıyla yaptığı konuşmada, kurultay kararlarının "bütün hükümet teşkilatı tarafından, bütün imkân vasıtalarıyla tatbikine çalışılacağını" dile getirmiş olan dönemin Maarif Vekili Reşit Galip'in, *Kur'an* tefsirini "öztürkçe" haline getirmek istemesi de gayet doğaldır.[829] Nitekim Galip, 14 Mayıs 1933 tarihinde konuyla ilgili Başvekalet'e yolladığı bir yazıda, "halk arasında en çok teamüm ve intişar edecek olan bir eserin ifadesi bilhassa Türk dili sahasında bir inkılâp vücuda getirildiği sırada büyük bir ehemmiyeti haiz olduğundan, vücuda getirilen tercümenin ifadesinin evelce de arzedildiği veçhile vekâletimizce ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nce tetkikinden evvel neşri muvafık görülmediğini" belirterek, bu niyetini üstü kapalı da olsa dile getirmiştir.[830] Öte yandan Reis Rifat Börekçi de tefsirin olduğu gibi basılması konusunda kararlıdır. Eğer Maarif Vekeleti'nin kontrolünde olan Devlet Matbaası eseri bu şekilde basmayacaksa oyalanmaya lüzum yoktur, Reislik basacak başka bir matbaa bulabilir. Bu kararlılıkla Börekçi 9 Temmuz 1933'te bir kez daha Başvekalet'e başvurmuş ve basım işinin hızlandırılmasını istemiştir.[831] Konuyla ilgili bulabildiğimiz son belge Başvekalet'in Maarif Vekaleti'ne 4 Kanunuevvel 1933 tarihinde gönderdiği, konuyla ilgili tezkere

---

[828] Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları,** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, s. 230-243.

[829] **A.g.e.,** s. 239-240. Kasım Hızlı konuyla ilgili makalesinde, Reşit Galip'in o dönemde sadece Maarif Vekili olmadığını, "inkılâpların" hem fikir babası hem uygulayıcısı olarak önemli roller üstlendiğini belirtmiştir. Hızlı'ya göre, İslam peygamberi Muhammed'in "Türk asıllı olmasından tutun da İslâm'ın ne kadar Türk olduğuna varıncaya kadar insan aklının sınırlarını zorlayacak tüm iddiaları" barındıran "Müslümanlık: Türk'ün Millî Dini" başlıklı rapor, Galip'in tefsirle ilgili esas düşüncelerini ele veriyordu. Galip, "İslâm'ın Türk milletinin millî dini hâline gelebilmesi için dinî duaların ve kitapların millî dil ile okunup yazılabilir hâle gelmesini istiyordu." Hızlı buradan hareketle, Elmalılı'nın tefsirinin sadeleştirilmek istenmesindeki esas gayenin, müfessirine rağmen sade bir dille yayınlanıp tahrif edilmiş eserin toplum nezdinde kabul görmesini sağlamak ve böylece namazların Türkçe kılınmasını olanaklı kılmak olduğunu dile getirmiştir. Bkz. Kasım Hızlı, "Elmalılı Tefsiri Neredeyse Yayınlanmayacaktı!", **Yedıkıta,** No: 117, Mayıs 2018, s. 27.

[830] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 19. Bkz. EK 142.

[831] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 19. Bkz. EK 143.

suretlerinin bulunduğu bilgilendirme yazısıdır.[832] Muhtemelen yeni Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur[833] bir türlü çözüme kavuşturulamayan bu sorunu neresinden devraldığını öğrenmek istemiştir. Sonrasındaki gelişmeler yıllar sonra Bayur'un ağzından şöyle nakledilecektir:

> ...Kur'an tefsiri bitmiş ve Millî Eğitim Bakanlığınca yönetilen devlet basımevinde basılması için bu bakanlığa gönderilmişti. O sırada Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı bulunan İhsan Sungu eserin ön sözünü bana gösterdi ve "bunu böyle basabilir miyiz?" dedi. Önsöz şöyle başlıyordu: "Haşa Türkçe Kur'an." Ben de, biz bu işte yalnızca basıcı olmakla birlikte, elbette basamayız, dedim.
> Bu "Haşa" sözü basımevleri için önce 1729'a kadar üç yüz yıl, Patrona Halil olayından bir süre sonra da yine 1784'e kadar kırk iki yıl, Batıda bilgi ve teknik çağlayanları yaratmış olan "Rönesans" devrinde doğan ve mutaassıpların ağziyle "Ulum-u dalle", yani "sapık bilimler" denilen bütün bilimler için Tanzimat'a kadar dört yüz yıl, ikinci Sultan Mahmut Yeniçerileri yok edinceye kadar ordunun yeni silahların gerektirdiği gibi talim ve terbiye görmesini önlemek için de iki yüz yıl kullanılmıştı.
> Atatürk devrimlerinin bir amacı da bu gibi "Haşa"lara son vermek ve uygarlık dünyasiyle birlikte ilerlemeyi önleyen bu anlayışı ortadan kaldırmaktı.
> Elmalılı Hamdi Hoca tefsirinin basılması işini yalnızca bir buyrukla durdurmak istemedim ve ilgilileri akıl ve mantıkla doğru yola getirmeyi daha uygun buldum. Bu düşünce ile İmam-ı Âzam'ın yukarda anılan içtihadı (görüşü) üzerinde o sırada İlâhiyat Fakültesinde profesör olan İzmirli İsmail Hakkı ve Şerafettin Yaltkaya'dan bilgi istedim.
> O yıllarda Diyanet İşleri Başkanı bulunan Rifat Börekçi Hoca çok yaşlanmıştı ve hastaydı; bütün işler, ileride kendisi de o makama geçecek olan, müşavir Aksekili Hamdi Hoca'nın elinde idi.
> Kendisini Bakanlığa çağırdım. Yukarda adı geçen iki din bilgininin çalışmalarını duymuş, neden kendisini istemiş olduğumu da sezmiş olup tetik üzerindeydi. "Zat-ı âliniz hanefî misiniz?" dedim. "Müslümanım efendim" dedi ve sorumu hangi biçime soksam mezhebini sorsam bu karşılıktan başka bir söz söylemedi.
> Bunun üzerine İmam-ı Âzam'ın namaz ve Kur'an dili üzerindeki içtihadını ve adı geçen iki profesörün verdikleri bilgiyi ileri sürdüm. İzmirli İsmail Hakkı için: "Hocamdır amma isteğe göre fetva verir" dedi. "Ya Şerafettin Yaltkaya?" dedim, bir karşılık vermedi.
> İmam-ı Âzam'ın içtihadına gelince: "Rücu etmiştir (dönmüştür) efendim" dedi. Bunun böyle olmadığını yine andığımız iki din bilgininin tanıtladıkları ve bu "rücu" söylentisinin İmam-ı Âzam'ın ölümünden yüzlerce yıl sonra ortaya atılmış bir yalan olduğunu söylememe karşı da "rücu etmiştir efendim" sözünü tekrarlıya durmakla yetindi.

---

[832] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 150 19. Bkz. EK 144.

[833] Yusuf Hikmet Bayur 1892'de İstanbul'da doğmuştur. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi bir tarih profesörü olan Bayur, üst düzey bürokratik görevlerde bulunmuştur. Siyasete CHP'nde başlayan Bayur, birçok dönem Manisa milletvekili olarak görev aldıktan sonra, milletvekilliği görevini bağımsız olarak sürdürmeyi tercih etmiştir. VII. dönemde Maarif Vekili olarak da görev yapmış olan Bayur, 6 Mart 1980 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** s. 415.

> Söyliyecek bir şey kalmamıştı ve kendisiyle tartışmanın imkânı olmadığını anlamıştım. Bu "Haşa Türkçe Kur'an" sözü durdukça Tefsir'i basmıyacağımızı söyledim. "Hamdi Efendi Hazretlerine (Elmalılı Hamdi) arzedeyim, bilmem razı olur mu" diyerek ayrıldı.
> Çok geçmeden Bakanlıktan çekildim ve tefsirin "Haşa Türkçe Kur'an" sözü çıkarılmış olarak basıldığını öğrendim. Ancak onu yıllar sonra ele aldığımda önsöze o ayarda, belki de daha ağır, birçok şeyler konulduğunu gördüm. Bunların biri: "Türkçe Kur'an mı var behey şaşkın?" sözüdür.
> Elmalılı Hamdi Hoca bizim "Haşa Türkçe Kur'an" sözündeki kırıcı ve küçültücü biçime itiraz etmiş olduğumuzu anlamamazlıktan gelmiş, daha doğrusu Osmanlı devletini batırmış olan taassubun yeni bir örneğini vermiştir.[834]

Görüldüğü gibi Maarif Vekili değişince Elmalılı'nın tefsirinin basılmama nedeni değişse de sonuç değişmemiş, basım işi yine askıya alınmıştır. Bununla birlikte Maarif Vekaleti'nin bu karşı duruşu karşısında DİR de kararlı bir duruş sergilemiş ve eserin ilk cildi Matbaa-i Ebuzziya'dan 1935 senesinde "Mukaddime" bölümü olmaksızın basılmıştır. "Mukaddime" bölümü 1936'da basılan iki cilde konulacaktır. İsmail Kara, tefsirin 32 sayfalık mukaddimesinin yaklaşık 25 sayfasının, "sanki özel olarak Kur'an'ın tam olarak hiçbir dile aktarılamayacağını vurgulamak için kaleme alınmış gibi" olduğunu söylemiştir.[835]

2. DİR, Maarif Vekaleti ve Kur'an kursları

Erken Cumhuriyet döneminde *Kur'an* kurslarının açılmasına yönelik ilk girişim EUM'nün 1925 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Antalya Milletvekili Rasih Efendi'nin hazırladığı ve elli milletvekilinin imzalarıyla destek verdikleri 2 Nisan 1925 tarihli takrirdir. Takrirde hafız yetiştirmek için Evkaf masraf bütçesinin altıncı faslına aylık elli lira ücretli 10 hoca için senelik altı bin liranın konulması öngörülmüştür.[836] Encümene gönderilen takrir için karar 6 Nisan 1925 tarihinde açıklanır. Buna göre takrirde bahsedildiği şekliyle hafız yetiştirmek gerekli bir hizmet olarak değerlendirilmiştir. Fakat encümen bu hizmeti gerçekleştirecek

---

[834] Hikmet Bayur, "İbadet Dili", **Necati Lugal Armağanı,** Ankara: TTK Basımevi, 1968, s. 152-153.
[835] Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2,** s. 444. Bununla birlikte Necmi Atik, Elmalılı'nın metrukâtında yaptığı araştırmalarda, tefsirin Osmanlıca orjinalini bulduğunu ve kim tarafından Latinize edildiği belli olmayan 1936 baskısındaki "Mukaddime" bölümünün, "resmî makamlar tarafından gerekli görülen! değişiklikler yapıldıktan sonra basılmış" olduğunun anlaşıldığını söylemiştir. Bkz. Necmi Atik, "Elmalılı'nın 'Hak Dini Kur'ân Dili' Adlı Tefsiri'nin Mukaddimesi'nin Edisyon Kritiği", **İlahiyat Araştırmaları Dergisi,** No: 6, Aralık 2016, s. 99-101. Ayrıca konu üzerine Atik ile yapılmış bir röportaj için bkz. Necmi Atik, "Elmalılı Tefsiri'nin Başına Neler Gelmedi ki!", Yay. Veysel Sekmen-Ahmet Apaydın, **Yedikıta,** No: 117, Mayıs 2018, s. 28-37.
[836] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 17, 92. İnikat, (02.04.1341), s. 49.

kurumun EUM değil DİR olduğunu, dolayısıyla hocaların maaşlarının Diyanet bütçesine dahil edilmesi gerektiğini belirtecektir. Encümenin ilgili takrirdeki diğer bir değişikliği hocaların maaşlarının aylık elli liradan kırk liraya indirilmesi doğrultusunda olmuştur. Rasih Efendi encümenin değişikliklerine itiraz etmemiş ve teşekkür ederek konuyu kapatmıştır. Senelik 4800 lira olarak belirlenen hafız yetiştirecek hocaların maaşları DİR bütçesine bir "faslı mahsus olarak" konulacak ve Diyanet bu bağlamda hemen faaliyete geçecektir.[837] Bu noktadan sonra *Kur'an* kursları DİR ile Maarif Vekaleti'nin en önemli çatışma konusu olacaktır.

1925: Mücadele başlıyor

Çatışmanın Konya Vilayeti'ndeki ayağı, Konya Valiliği'nin Maarif Vekaleti'ne gönderdiği 9 Temmuz 1925 tarihli yazıyla başlamıştır. İlgili yazıda *Kur'an* hafızı yetiştirmek adına açılacak bu kursun, "mâzîden bir türlü uzaklaşmasını istemeyen köhne nazarlara yeniden kuvvet verecek ve birçok zinde vücutları atâlete sevk eyleyecek" bir niteliğe sahip olacağı belirtilmiştir. Dahası valiliğe göre Konya, "daha yarım asır ve belki de pek fazla bir zaman için hafız ihtiyacını duyacak vaziyette değildir." DİR mutlaka hafız yetiştirmek istiyorsa bunu İzmir, Adana ve benzeri gibi gerçekten ihtiyaç duyulan şehirlerde yapmalıdır. Konya'da açılacak bir hafız kursu, "Cumhuriyet'in ilanından beri yapılan cüret-kârâne mesaiyi zir ü zeber edecek kadar su-i tesir hâsıl" edecektir.[838] Bu yazının Maarif Vekaleti'ne gönderilmesinden iki gün sonra, bu defa Konya Maarif Müdürlüğü aynı konuya eğilecektir. Müdürlüğün yine Maarif Vekaleti'ne gönderdiği yazıda, "Konya'da böyle bir müessesenin küşâdı bin medrese açılmışçasına mâzîye doğru bir hareket tevlîd etmiş olacak ve dağarcığı alan köylü çocukları bu medreseye koşacaktır" gibi Konya Valiliği'nin yazısını hatırlatır ifadelerin yanı sıra, hafız kurusunun açıldığı yer olan ve Konya Müftülüğü olarak kullanılan medresenin, genel olarak medreselerin kullanım haklarının Maarif Vekaleti'ne ait olduğu gerekçesiyle boşaltılması için teşebbüste bulunulduğuna dair ifadeler de vardır. Maarif Müdürlüğü aynı Valilik gibi hafız yetiştirmek için hükümet tarafından verilen tahsisatın İzmir ve benzeri şehirlerde kullanılması gerektiğinin altını çizerek yazısını sonlandırmıştır.[839] Maarif Vekaleti Konya'dan gelen bu uyarıları dikkate almış ve ilgili *Kur'an* kursunun

[837] **TBMM ZC,** Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 17, 95. İnikat, (06.04.1341), s. 123.
[838] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 149 16. Bkz. EK 145.
[839] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 149 16. Bkz. EK 146.

kapatılması için hemen faaliyete geçmiştir. Bu bağlamda, Maarif Vekaleti'nin Başvekalet'e, üzerinde durduğumuz Konya Maarif Müdürlüğü ve Valiliği tarafından gönderilen yazıların birer suretlerini de ekleyerek 22 Temmuz 1925 tarihinde şöyle bir ricada bulunduğunu görürüz:

> Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'yla resmî mektep açmak hakkının münhasıran Maârif Vekâleti'ne verildiği malûm-ı devletleridir. Bu mektebin devlet bütçesinden küşâdına teşebbüs edilmesine nazaran hususî bir mahiyeti hâiz bulunması da vârid değildir. Vilâyet Maârif Müdüriyetince dermeyan olunan mütâlaâtın nazar-ı dikkate alınarak mevzû-i bahs mektebin Konya'da küşâdından sarf-ı nazar olunması hususunun daire-i aidesine emir buyurulmasını maa-l-ihtirâm arz ve rica ederim efendim.[840]

Görüldüğü gibi Maarif Vekaleti meseleye Konya Valiliği ve/veya Konya Maarif Müdürlüğü'nde çok daha geniş bir açıdan yaklaşmış ve temel olarak kursun Konya gibi kritik bir vilayette açılmasına dayanarak değil, *Kur'an* kurslarının Tevhid-i Tedrisat yasasına aykırı olduğunu öne sürerek görüşlerini temellendirmiştir. Yani Maarif Vekaleti kursların tamamına karşı bir pozisyonda kendini konumlandırmıştır. Başvekalet'in bu ricaya karşılık verip vermediği ve verdiyse nasıl bir karşılık verdiğine dair elimizde mevcut bir belge olmasa da, olayların akışını takip edebileceğimiz başka belgeler vardır. Bu bağlamda 15 Ağustos 1925 tarihinde DİR'nin Maarif Vekaleti'ne gönderdiği yazıya bakılabilir.

> Maârif Vekâleti Celilesine
> Konya Vilâyet'nden vârid 28/7/341 tarihli ve 14968/1342 numaralı tahrirattan huffâzlık talîmine müsâade edilmediği anlaşılmaktadır.
> Meriyyeti Meclis-i Alice temin edilen bir mâdde-i kanûnîyyenin ale-l-usûl infâz hükmüne mümânaat olunmaması hususunun mezkûr vilâyet maârif müdürüne tebliği ve neticeden malûmât itâsı ricâ olunur efendim.
> Diyanet İşleri Reisi Rifat[841]

Belgeden Konya Maarif Müdürlüğü'nün *Kur'an* kursuna hangi yöntemle müsaade etmediğini anlayamıyoruz. 11 Temmuz 1925 tarihli yazıda belirtildiği gibi kursun verileceği mekan olan medresenin boşaltılması teşebbüsünün gerçekleştirilmiş hali mi bu "müsaade edilememe" durumu, yoksa bu iş için başka bir yöntem mi uygulandı bilemiyoruz. Fakat kesin olan bir şey varsa, o da, ortada Konya Maarif Müdürlüğü'nün filli bir müdahalesinin söz konusu olduğudur. Maarif Vekaleti, DİR'nin bu müracaatına beş gün sonra 20 Ağustos'ta yanıt verir. Maarif

[840] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 149 16. Bkz. EK 147.
[841] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 313 16. Bkz. EK 148.

Vekaleti yanıtında, *Kur'an* kursları hakkında 15/8/341 tarihli ve 5256/3056 numaralı tezkere ile vekaletin görüşlerinin bildirildiği ve bu bağlamda, Vilayet Maarif Müdürlüğü tarafından açılmasına müsaade edilmeyen Konya *Kur'an* Kursu'nun da ilgili tezkeredeki esaslara göre dönüştürülmesinin istendiği dile getirilmiştir.[842] Vekaletin yanıtında bahsettiği tezkere şu şekildedir:

> Diyânet İşleri Riyâset-i Aliyesine
> 28 Temmuz 340 tarihli ve 5365/2317 numaralı tahrirat-ı aliyeleri cevabıdır:
> 3 Mart 340 tarihli ve 430 numaralı Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu Maârif Vekâleti'ne imâmet ve hitâbet gibi, hidemât-ı dinîyenin îfâsı vazifesiyle mükellef memurlar yetişmesi için sûret-i mahsûsada mektep küşâdı hakkını bahşetmekte ve buna istinâden açılmış olan imâm ve hatîb mekteplerimiz hâl-i faâliyyette bulunmaktadır. Binaenaleyh Riyâset-i Aliyelerinin 341 senesi bütçesinin 214 üncü [A] faslına Dârülhuffâz küşâdı için ilave edildiği iş'ar buyurulan dört bin sekiz yüz lira ile on vilâyette müstakillen birer Dârülhuffâz küşâdı sûretiyle Tevhîd-i Tedrisât esasını ihlâl etmiş olmaktansa mezkûr tahsisat ile imâm ve hatîb mekteplerinde hıfz-ı Kur'an'a da tâlib bulunan talebenin talîmleriyle eimme ve hutebâ arasında hafızlıkla da mümtaz gençler yetiştirilmesi için bu mekteplere Riyâset-i Aliyelerince münâsib muallimler tayîni maksad-ı asliyeye daha muvaâfık olacaktır. Esasen tahsîl-i ibtidâiyesini ikmâl etmemiş çocukların hıfz-ı Kur'an ile mükellef tutulmaları hiçbir nokta-i nazardan câiz görülemeyeceğinden mevzû-i bahs tahsisat ile imâm ve hatîb mektepleri için bir de hıfz-ı Kur'an muallimi tayîni min külli'l-vücûh tercihe şâyân olmak lâzım gelir. İmâm ve hatîb mekteplerinin bulunduğu merkezler melfûf varakada gösterilmiştir. Bu mütalaâa tensîb buyurulduğu takdirde muallimlerin tayîniyle mekteplere muktezî teblîgat icrâ kılınmak üzere isimlerinin inbâsı maa'l-ihtirâm rica olunur efendim.[843]

Maarif Vekaleti, Başvekalet'e gönderdiği yazıda olduğu gibi, hafız yetiştirmek maksadıyla açılan *Kur'an* kurslarının Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na aykırı olduğunu dile getirmiştir. Yalnız bu defa Maarif Vekaleti sorunun çözümü adına bir öneriyle DİR'nin karşısına çıkacaktır. Buna göre, Vekalet'e bağlı İmam ve Hatip Mektepleri bünyesinde öğrenim gören talebelerin arasından istekli olanlara, Diyanet'in uygun göreceği hocalar tarafından okullarında hafızlık eğitimi verilebilecektir. Maarif Vekaleti bu önerisini, ilkokul eğitimlerini tamamlamamış çocukların *Kur'an* hafızlığına "mükellef tutulmaları hiçbir nokta-i nazardan câiz görülemeyeceği" gibi bariz bir zorlama bir bağlantıyla daha da temellendirmeye çalışmıştır. İleride göreceğimiz gibi bu zorlama bağlantıda yer alan ilkokul eğitimini tamamlamamış çocukların *Kur'an* kursuna katılıp katılmaması meselesi, *Kur'an* kursları konusunda

[842] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 313 16. Bkz. EK 149.
[843] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 313 16. Bkz. EK 150.

karşıt cephelerde yer alan DİR ile başta Maarif Vekaleti olmak üzere farklı devlet kurumları arasındaki mücadelenin temel unsurlarından biri olacaktır. Maarif Vekaleti'nin neden böyle bir cevap yazmak zorunda kaldığı sorusunu sorarsak, karşımıza DİR'nin 28 Temmuz 1925 tarihli tahriratı çıkar. Bu tahrirata baktığımızda Konya'dakine benzer bir durumun Bursa'da da yaşandığını, Bursa Maarif Müdürlüğü'nün sorunun DİR ile Maarif Vekaleti arasında çözümleninceye ve çözüm neticesinde Maarif Vekaleti'nden kursların açılmasına müsaade izni alınıncaya kadar Bursa'da *Kur'an* kursu açılmasına izin verilemeyeceğini bildirdiğini görürüz. Diyanet bu tahriratına da, 1925 senesi bütçesinin Meclis'teki müzakeresinde *Kur'an* kurslarının açılması konusunun gündeme geldiğini ve bunun üzerine 4800 liranın Reislik bütçesine ilave edildiğine işaret ederek başlamıştır. Tahriratın sonunda *Kur'an* kurslarının açılmasının kanunun emriyle zorunlu olduğuna vurgu yapılmış ve hafız yetiştirilecek kursların "bir mektep olmayıp yalnız talîm-i *Kur'an*'a mahsûs bir hane" olduğu belirtilmiştir.[844] "Kanunun gereği" ve "mektep değil kurs" olarak özetleyebileceğimiz bu argümanlar DİR'nin mesele tamamıyla çözüme kavuşturuluncaya kadar kullandığı temel argümanlar olacaktır. DİR ile Maarif Vekaleti arasındaki bu çatışma 1925 yılının sonuna kadar bitirilemeyince, 24 Aralık 1925 tarihinde Maarif Vekaleti konuyla ilgili görüşlerini yeniden Başvekalat'e bildirmek zorunda kalmıştır.[845]

> Başvekâlet-i Celîle-i Cenâb-ı Sâmîsine
>
> Diyânet İşleri Riyâseti'nce, sene-i mâliyye bütçesinin 214'üncü (A) faslına mevzû dört bin sekiz yüz Lira ile bazı vilâyet merkezlerinde (Dârülhuffâz) küşadına teşebbüs olunması üzerine Riyâset-i müşârün-ileyhâ ile Vekalet-i acizi arasında cereyan eden muhabereye ait muharrerâtın birer sûreti leffen takdîm kılındı. Bunların mutaâlasından müstebân olacağı vechile (Dârülhuffâz) küşâdı "Tevhîd-i Tedrisât" esasına muhâlif görülmüş ve hıfz-ı Kur'an'ın aynı tahsisatla imâm ve hatîb mekteplerinde muallimler istihdâmı suretiyle temîni teklîf olunmuştur.
>
> Riyâset-i müşârün-ileyhâ, bu suret-i tesviyeye muvâfakat etmemektedir. Mevzû-i bahs tahsisat, gelecek sene bütçesinde de îfâ edildiği takdîrde tatbîkatında yine aynı ihtilâf hâdis olacağından bunun ya Vekâlet-i âcizîyye dermiyân olunan şekil dahilinde sarfına veyahut Diyânet İşleri bütçesinden ihrâcıyla imâm ve hatîb mektepleri tahsisatına ilavesi esbabının istikmâline müsâade buyrulmasını arz ve rica ederim efendim.[846]

---

[844] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 313 16. Bkz. EK 151.
[845] 1925 senesinde *Kur'an* kursları Kastamonu Vilayeti'nde de iki kurum arasında çatışmaya yol açmıştır. Bunun için bkz. **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 313 16. Bkz. EK 152.
[846] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 313 16. Bkz. EK 153.

Başvekalet'in Maarif Vekaleti'nin bu önerisine nasıl cevap verdiğini bulamadık. Buna karşı olayların akşını takip ettiğimizde erken Cumhuriyet dönemi siyasal iktidarının genel olarak yaptığının aksine Maarif Vekaleti'nin değil DİR'nin yanında durduğunu ve bu doğrultuda *Kur'an* kurslarının Diyanet bünyesinde verilmeye devam edildiğini görürüz.

Arap harfleriyle eğitim yasağı ve Kur'an kursları

Kaldığımız yerden devam edersek 1925 senesi için DİR ile Maarif Vekaleti arasındaki hegemonya mücadelesini Diyanet'in kazandığını, buna karşın Maarif Vekaleti'nin mücadeleden vazgeçmediğini belirterek söze başlayabiliriz. 24 Mart 1931 tarihinde Bahçecik Nahiyesi Müdürü'nün, Kocaeli Valiliği'ne bir köy imamının çocuklara Arap harfleriyle ders verdiği gerekçesiyle imamlıktan el çektirilmesi gerektiğine dair mütalaası, DİR ile Maarif Vekaleti arasındaki mücadelenin seyrini yeni bir boyuta taşıyacak ilk ipucu mahiyetindedir.[847] Bahçecik'teki söz konusu köy imamının başına ne geldiğini bilemesek de, gelişmeleri takip edersek 1931 yılının sonundan itibaren aynı eylemi gerçekleştirenlerin akıbetlerini öğrenebiliriz.

23 Aralık 1931 tarihinde, "Arap harfleriyle tedrisat yapmak için gizli veya aleni dershane açanlar hakkında talimatname" İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul olunmuştur. Dört maddelik talimatnamenin birinci maddesine göre, "Türk harflerinin kabul ve tatbikine dair olan 1 Teşrinisani 1928 tarih ve 1353 numaralı kanunun 9 uncu maddesi hilâfına olarak Arap harflerile tedrisat yapmak için gizli veya alenî dershane açanlar ve bu dershanelerde tedrisatta bulunanlar 1 Mart 1926 tarih ve 765 numaralı Türk Ceza Kanunu'nun 526 ncı maddesi mucibince tecziye olunacaklardır."[848] Hatırlanacağı gibi TCK'nun 526. maddesine göre, "salâhiyettar merciinden kanun ve usul dairesinde verilmiş bir emre itaatsizlik" edenler veya "ammenin istirahat ve selâmeti veya madelet mulâhazası namına merciinden kanun dairesinde ittihaz edilmiş bir tedbire riayet" etmeyenler bir aya kadar hafif hapis ve elli liraya kadar hafif para cezasına çarptırılacaklardır.[849] Peki siyasal iktidar ne

[847] **BCA DİBK**, 51 / 8 69 32. Bkz. EK 154.
[848] **Sicilli Kavanini,** "Arap harflerile tedrisat yapmak için gizli veya alenî dershane açanlar hakkında talimatname", Cilt: 13, Cihan Kitaphanesi, 1936, s. 488.
[849] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 7, No: 167, s. 612.

olmuştu da 1931 senesinin sonunda Arap harfleriyle yapılacak eğitime böyle bir ceza getirme yoluna gitmiştir? Sorunun cevabını ilgili İVH kararında bulabiliriz.

> Arap harfleriyle tedrisat yapmak için gizli veya alenî dershane açanlara dair tanzim olunan merbut talimatnamenin meriyete vaz'ı; Maarif Vekâleti'nin 21/7/931 tarih ve 1750 numaralı tezkeresiyle yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 23/12/931 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.[850]

Görüldüğü gibi siyasal iktidar bu kararı Maarif Vekaleti'nin teklifi üzerine alma gereği duymuştur. Talimatnamenin yürürlüğe girmesinden sonra Arapça eğitim vermekle suçlanan kişiler hakkında adli işlem yapılmaya başlanmıştır. Örneğin 16 Kanunuevvel 1933 tarihli bir belgede, Hacı Veysi Efendi'nin Konya Dolap Camii'nde en büyüğü altı yaşında olmak üzere yirmi çocuğa Arapça ders verdiği anlaşıldığından mahkemeye verildiği kayda geçirilmiştir.[851] Başka bir örnekte, 1937 yılında Gaziantep'te 50 yaşlarında bir kadın kendi evinde gizlice Arapça eğitim verirken suçüstü yakalanmış ve hakkında adli işlem yapılmak üzere mahkemeye sevk edilmiştir. Suç delili olarak ele geçirilip mahkemeye sunulan bazı kitap ve eşyalar şöyle sıralanmıştır: 3 adet Mevlüt, 5 Tebareke Cüzü, 25 Amme Cüzü, 1 Kadsemiallah, 7 Kur'an-ı Kerim, 10 Elif Cüzü, 2 Minder, 1 sıra, 1 sopa.[852] Fakat yasak sadece sade vatandaşlara değil, *Kur'an* öğreticilerine de uygulanmıştır. Bu bağlamda, Kayseri Bedestan Camii'nde görev yapan Nurioğlu Mehmet adlı *Kur'an* öğreticisinin Arap harfli kitaplar kullandığı gerekçesiyle tutuklanarak mahkemeye sevk edildiğini görürüz.[853] Maarif Vekaleti kursları kendi bünyesine alamasa da, bu hamlesiyle, hem resmi kurslar dışındaki özel kursları engellemiş hem Diyanet'e bağlı kursların sadece *Kur'an* hafızlığının öğretilmesiyle sınırlı tutulmasını garanti altına almıştır. Öte yandan örneğini verdiğimiz gibi bazı *Kur'an* öğreticilerinin yasağı ihlal edip haklarında adli işlem yapılması üzerine DİR, şöyle bir uyarı yapma gereği duyacaktır:

---

[850] **BCA BKKK**, 30 18 1 2 / 24 81 15. Bkz. EK 155.

[851] www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2217307-tek-parti-zamaninda-yasak-olan-sadece-arapca-ezan-degildi-hem-muslumanlar-hem-de-diger-dinlerin-mensuplari-cok-siki-takip-altindaydi / son erişim tarihi: 28 Aralık 2018.

[852] Ali Dikici, "Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** No: 42, Kasım 2008, s. 164-165.

[853] Bünyamin Kocaoğlu, "Atatürk Dönemi Laiklik Uygulamalarına Yönelik Bazı Toplumsal Tepkiler", **Turkish Studies,** No: 2/4, Sonbahar 2007, s. 1303.

İstanbul Müftülüğüne,
Kur'an öğreticilerden bazılarının vazifeleri dışına çıkarak henüz ilk tahsilini bitirmemiş ufak çocuklara ders verdikleri ve bu meyanda eski Arap harfleriyle yazılmış dini kitaplar da okuttukları ve Riyaset makamından vazife ve salahiyet verilmediği halde bazı hocaların bundan istifade ederek mahallat arasında küçük cami ve mescitlerde başlarına topladıkları çocuklara gizlice dini dersler verdikleri görülmüş ve haklarında adli takibat yapılarak Adliyeye verildiği mevsukan haber alınmıştır. Bu gibi uygun görülmeyen hallere meydan verilmemesine ve Kur'an öğreticilerinin tecvit gibi Kur'an'ın kıraatine ait okutulmasına lüzum görülen kitapların yeni Türk harfleriyle yazılı olmasına dikkat edilecektir. Daimi surette mahalli polisin ve kültür çevirgenliğinin murakabesi altında bulunması için bu dershanelerin her yerde muayen yerlerde olması ve bu dershane yerlerinin, çalışma saatlerinin Valiliğe bildirilmesi lazımdır.

27/6/935 Diyanet İşleri Reisi
Rifat[854]

Daha öce gördüğümüz üzere ilkokul eğitimini tamamlamamış çocukların *Kur'an* kurslarına katılımı konusu 1925'ten beri Maarif Vekaleti'nin DİR'ni sıkıştırmak için kullandığı en temel başlıktır. Şimdi bunun yanına Arap harfli kitaplarla eğitim vermek de eklenmiştir. Diyanet'in bu yeni durum üzerine bulduğu çözüm *Kur'an* dışındaki eğitim kitaplarının "yeni Türk harfleriyle" yazılı olmasına dikkat edilmesidir.

Kur'an kurslarının denetimi

Yukarıda yer verdiğimiz belgeden en geç 1935 senesinden itibaren *Kur'an* kurslarının denetiminin yerel emniyet ve maarif müdürlükleri tarafından yapılmaya başlandığını da anlıyoruz. Emniyet ve maarif müdürlükleri *Kur'an* kurslarının yerleri ve çalışma saatleri gibi bilgileri müftülerin bilgilendirmeleri üzerine valiliklerden öğreneceklerdir. Nitekim İstanbul Müftülüğü DİR'nin bu uyarısı üzerine 17 Temmuz 1935 tarihinde müftülüğe bağlı *Kur'an* kurslarının yerlerini ve çalışma saatlerini gösterir cetveli İstanbul Valiliği'ne göndermiştir.[855] Fakat ilgili belgeleri takip

[854] Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası,** s. 247. 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında toplanan CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nda dildeki "Öztürkçe" akımı çerçevesinde birçok vekaletin adı değiştirilmiş, Maarif Vekaleti'nin adı da "Kültür Bakanlığı" olmuştur. Kurultay'dan yaklaşık bir ay sonra, 10 Haziran 1935 tarih ve 2773 sayılı "Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerin Eklenmesine İlişkin Kanun" ile söz konusu değişiklik resmileştirilecektir. Bu kapsamda, Maarif Müdürlüklerinin adı, "Kültür Çevirgenliği" ya da "Kültür Direktörlüğü" olarak değiştirilmiştir. Bakanlığın ve merkez teşkilatı oluşturan dairelerin adları 22 Eylül 1941 tarih ve 4113 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle eski haline döndürülmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Demirel, "1930'lu yıllarda Bir İsim Değişikliği - Maarif Vekaleti / Kültür Bakanlığı", **Tarih ve Toplum,** No: 234, Haziran 2003, s. 31-37.

[855] Albayrak, **İrtica'ın Tarihçesi 5 / Tek Parti Dönemi ve Batıcılık**, s. 130-131.

ettiğimizde bu cetvellerin sadece valiliklere değil doğrudan maarif müdürlüklerine de gönderilmiş olduğunu görürüz. Anlaşılan o ki, Maarif müdürlükleri *Kur'an* kurslarının denetimini hiçbir aracı kurum olmaksızın doğrudan kendileri yapmak istemişlerdir. Maarif müdürlüklerinin kontrol konusunu nerelere vardırdığını anlayabilmek için İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün, İstanbul Müftülüğü'ne göndermiş olduğu 27 Eylül 1935 tarihli kurumlar arası nezaket dilinin sınırlarını oldukça aşan şu yazıya bakılabilir:

> İstanbul Müftülüğü'ne,
> Kültür Direktörlüğüne gönderdiğiniz 6 no.lu çizelgeleri geri gönderiyoruz. Aşağıdaki buyruğa göre doldurup en kısa zamanda göndermenizi bildiririm.
> Hüviyet varakaları olan Hıfz-ı Kur'an dersaneleri bizzat şunlardır:
> 1) Beşiktaş Ekmekçibaşı Aliağa Camii
> 2) Nuruosmaniye Camii
> 3) Fatih Camii
> 4) Eminönü Çakırağa Camii
> Yalnız dört tane hıfz-ı Kur'an dersanesi vardır. Gönderilen çizelgede ise beş camide Hıfz-ı Kur'an dersanesi olduğu anlaşılmaktadır. Çakırağa Camii olmadığına nazaran Yeni Cami ve Beyazıt camilerinde yeniden Hıfz-ı Kur'an dersanesi açılmış ise bildirilmediğinin sebebi? Çakarağa Camiindeki Hıfz-ı Kur'an dersanesi kapanmış ise neden bildirilmedi?
> Bu cihetlerin muhassaran bildirilmesi, fişlerden her hıfz-ı Kur'an dersanesi için ikişer tane doldurulması gerekir. Dört hıfz-ı Kur'an dersanesi için sekiz tane gönderdik. Daha altı tane gönderiyoruz. Verilen talimat dairesinde yürümenizi ve son olarak iki gün zarfında çizelgelerin gönderilmesini bildiririm.
> Kültür Direktör V.[856]

Kontrol yetkisi maarif müdürlüklerindedir; fakat bu belgede kullanılan üslup "kontrol" kavramı altında açıklanamayacak denli nobrandır. Maarif Müdür Vekili *Kur'an* kurslarının denetlenmesi yetkisine dayanarak İstanbul Müftülüğü üzerinde emir-komuta zincirine dayalı hiyerarşik bir ilişki düzeni kurmuş ve muhatabı olan müftüyü son derece basit olan bir hata nedeniyle adeta azarlamıştır. Buna karşın müftülük cevabını gayet soğukkanlı ve saygı çerçevesinde verecektir.[857] Kanaatimizce, İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün böyle basit bir mesele için takındığı

---

[856] **A.g.e.,** s. 132-134.

[857] Müftülüğün cevabı şu şekildedir: "İstanbul'da halen mevcut hıfz-ı Kur'an dershaneleri şunlardır: 1- Fatih Camii; 2- Çarşıda Çakırağa Camii; 3- Nuruosmaniye Camii; 4- Yeni Cami. Şimdilik bunlardan başka yoktur. Bütçe mucibince İstanbul'da ayda kırkar lira ücret iki hıfız muallimi vardır. Bunlardan Ömer'in Fatih ve Çarşıda Çakırağa Camilerinde ve Hasan'ın da Nuruosmaniye ve Yeni Cami'de dershaneleri vardır. Bu dershanelerin talebesine ait yeniden yaptırılan ikişerden sekiz çizelge ilişik olarak gönderilmiştir.
Beşiktaş'ta Ekmekçibaşı Camii'ndeki dershane talebe olmadığından ve Beyazıt Camii'nde açtırılan dershaneye de hariçten talabe gelmediğinden kapatılmıştır. Lüzum hasıl olup talep vukuunda açılması veya kapatılması icap eden dershanelerin bundan böyle isimlerinin idarenize bildirileceğini saygılarımla sunarım." Bkz. **A.g.e.,** s. 133-135.

bu tavır münferit bir vaka olarak değil, 1925'ten beri *Kur'an* kursları etrafında DİR ile Maarif Vekaleti arasında süregelen mücadelenin geldiği nokta olarak değerlendirilmelidir. DİR *Kur'an* kurslarını Maarif Vekaleti'ne bırakmamıştır ama, karşılığında bu mesele üzerinden çeşitli gerekçelerle devamlı sıkıştırılmış, suçlanmış ve kendini savunmak durumunda bırakılmıştır. Örneğin, 1935 senesinde Dahiliye Vekaleti, ilgili belgede yer almadığı için bilemediğimiz bir sebepten ötürü Balıkesir *Kur'an* Kursu'nun kapatılması için Başvekalet'e başvurmuş ve bunun üzerine DİR'den konuya açıklık getirmesi istenmiştir. Diyanet 16 Mayıs 1935 tarihli savunusuna "Bütçenin (D) cetvelinde dahil (9) tane kırk liralık; (3) tane otuz liralık ücretli hıfız muallimliği vardır. Üç yüz kırkdan beri devam etmektedir" diyerek başlayacaktır. Bu başlangıç çok anlamlıdır. Zira söz konusu *Kur'an* kursları olduğunda başta Maarif Vekaleti olmak üzere diğer devlet kurumları tarafından sanki DİR kendi başına iş çeviriyormuş gibi bir izlenim verilmeye çalışılmıştır. Halbuki Diyanet'in de ısrarla vurguladığı gibi *Kur'an* kursları siyasal iktidarın bir tasarrufu olarak şekillenmiş ve öylece de devam etmiştir. DİR'nin savunusunda ileride bir kırılmaya tekabül edeceği için bizi esas ilgilendiren, kursların mahiyetinin açıklandığı bölümdür.

> Bunların vazifeleri, ilk tahsilini bitirmiş olup da ibadet de okumak için Kur'an bellemek istiyenlere Kur'an'ı belletmek ve ezberlediklerini Kur'an'a mahsus usul ve kıraat üzre dinlemek ve hatalarını düzeltmektir. Bu cihet için arzetmiş olduğumuz veçhile ilk tahsilini bitirmek mutlaka şarttır ve bu hususta mükerreren tebligat yapılmıştır.[858]

Görüldüğü gibi DİR bu bölümde öteden beri söylediği iki noktayı tekrar etmiştir. Bunlar, ilk tahsili bitirmiş olmak şartına mutlaka riayet edildiği ve kursların *Kur'an*'ı belletmek dışına çıkmadığıdır. Fakat 1939'a geldiğimizde Diyanet artık kursların mahiyeti konusunda aynı şekilde düşünmemeye başlayacaktır.

Kur'an öğretici hafızlar hakkında talimatname

DİR, *Kur'an* kurslarını daha düzenli hale getirmek adına 2 Ağustos 1939 tarihinde "Kur'an öğretici hafızlar hakkında talimatname"yi Başvekalet'e sunmuştur. Talimatname şu şekildedir:

---

[858] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 4. Belgenin tamamı için bkz. EK 156-A ve 156-B.

Madde 1: Kur'an-ı Kerim ta'lim edecek hafızların, Diyanet İşleri Reisliği tarafından verilmiş bir vesikayı haiz bulunmaları şarttır.
3 Mart 340 tarihli ve 429 sayılı kanunun birinci maddesinde:
(Dini mübini İslamın ... i'tikadat ve ibadata dair bütün ahkam ve mesalihinin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi... Diyanet İşleri Reisliği...)ne tevdi edildiğinden: Diyanet İşleri Reislği; Kur'an-ı Kerim'in namazda ve namaz haricinde, kendine mahsus olan usulü kıraat ve tecvidi üzre doğru okunmasını temin ve arzu edenlere Kur'an öğretmek maksadile lüzum ve ihtiyaç görülen mahallere öteden beri olduğu gibi, aylıklı veya fahri olarak Kur'an öğretici hafız tayin eder.
Madde 2: Kur'an öğretici hafızlar, doğrudan doğruya Riyasetçe seçilip tayin olunacağı gibi, Kur'anı Kerim tecvidine, usulü kıraatına, kavaidi tertiline ve vücuhu kıraatına hakkile vakıf bulunanlar arasından güzel sesli ve musikiye aşina olanları tercih edilmek suretile müftülükçe de seçilip inha ve Reislikçe vazifeleri tasdik olunur.
Madde 3: Kur'an öğretici hafızlar, Pazar ve bayramlardan başka her gün cami ve mescit gibi muayyen ve herkese açık olan bir yerde veya bir binada ve muayyen saatlerde vazifelerine devam ederler.
Madde 4: Kur'an öğretici hafızların vazifeleri aşağıdaki fıkralarda gösterilmiştir:
A) Namazda okunacak muayyen sureleri ve yahut bazı ayetleri bellemek için kendilerine müracaat eden her vatandaşa bunları güzelce belletmek,
B) İlk tahsil çağını bitirmiş olanlardan Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberlemek ve hafız olmak isteyenlere usulü veçhile Kur'an belletmek ve ezberletmek ve ezberledikleri sure ve cüzleri dinlemek,
C) İmam hatip ve müezzinlerin Kur'an-ı Kerim'e mahsus olan usulü kıraat ve tecviddeki noksanlarını ikmal ve hatalarını tashih etmek,
Ç) Diyanet İşleri Reisliği tarafından imam ve hatipler için yazılıp bastırılan kitaptan i'tikad ve ibadet meselelerini -isteyenlere- öğretmek,
D) Türkçe ezan ve kametin düzgün bir şekilde okunmasını temin etmek,
E) Her ay sonu, mesaisi hakkında bir cetvel yaparak Diyanet İşleri Reisliğine gönderilmek üzere müftülüğe takdim eylemek.
Madde 5: Kur'an öğretici hafızların mesul amiri müftülerdir. Müftüler bunların çalıştığı yeri ve okuma saatini mahallin en büyük mülkiye memuruna bildirmekle mükelleftir.
Kur'an okumaya devam eyleyecekler için tutulan sicil kayıt defteri müftü tarafından kontrol olunur.
Madde 6: Diyanet İşleri Reisliği, tayin edeceği Kur'an öğretici hafızların adlarını ve mahallerini İstatistik Umum Müdürlüğü ile Dahiliye Vekilliği'ne bildirir.[859]

Talimatnamenin ikinci maddesinin "ç" bendi DİR'nin *Kur'an* kurslarının mahiyetine bakışında açık bir kırılmaya tekabül eder. Esasında burada "bakışı" demek uygun değildir. Zira, Rifat Börekçi'nin talimatnameyi Başvekalet'e sunuş yazısında, *Kur'an* kurslarının bazı kasaba ve köylerdeki imam, hatip ve müezzin ihtiyacının karşılanmasında bir kaynak olarak "öteden beri" kullanıldığı açıkça

[859] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 13. EK 157-A ve 157-B.

yazılmıştır.[860] Dolayısıyla Diyanet'teki kırılma, kurslara bakış açısını yansıtmayla ilgilidir. 1935'teki sadece "hafızlık kursu" savunusundan, 1939'da hayrat hademelerinin devşirildiği bir kaynak olarak *Kur'an* kurslarına geçiş yaşanmıştır. Demek ki 1939'da Diyanet'in "öteden beri" el altından gerçekleştirdiği bu faaliyetini alenen beyan etmesinde herhangi bir çekincesi kalmamıştır. Nitekim bu rahatlamayı *Kur'an* kursu sayısındaki artıştan da görmek mümkündür. Buna göre, 1936-37'de 16 kursta 372'i erkek 37'si kız olmak üzere toplam 409 öğrenci ders görmekteyken, 1940-41'de 56 kursta 1380'i erkek 309'u kız olmak üzere toplam 1689 öğrenci ders görmektedir.[861] Yani yaklaşık üç senede kurs ve öğrenci sayısı aşağı yukarı dört kat arttırılmıştır. DİR 1930'lu yılların sonunda artık, *Kur'an* kurslarının mahiyeti ve sayısıyla ilgili konularda elindeki kartları açık oynamaya başlamıştır. Tabii bu şartlar altında Maarif Vekaleti de boş durmayacaktır. 27 Ocak 1940'ta dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, Başvekalet'e DİR'nin kurslara ilişkin talimatnamesiyle ilgili şu yazıyı yollamıştır:

> Başvekillik Yüksek Makamına,
> Dahiliye Vekilliğinden alınan 19/1/1940 tarih ve 3379 numaralı yazıda Diyanet İşleri Reisliğince memleketin muhtelif yerlerinde açılan "Kuran öğretme kursları"nın 49'u bulduğu ve bunlardan 28'inin Diyanet İşleri bütçesindeki tahsisatla, 21'inin de fahri öğretmenlerin hizmetine dayanılarak tahsisatsız idare edildiği bildirilmekte, ayrıca da bu müesseselerin genişlemekte olduğuna, faaliyetlerinin hem mevcut kanunların hükümlerine aykırı görüldüğüne, hem de ilerisi için şüpheli ihtimaller sakladığına işaret edilmektedir.
> Diyanet İşleri Reisliğince "Kur'an öğretme kursları" denilen müesseselerin faaliyet tarzları hakkında gerek Dahiliye Vekilliğinden gerek valiliklerden Vekilliğimize gelen ve büyük bir dosya teşkil eden yazıların hepsinde bu teşkilatın endişe verici mahiyeti bilhassa bahsa mevzu olmuştur.
> Yüksek Makamların son defa 17 Mart 1939 tarih ve 2-506 numaralı yazımızla arzolunduğu gibi Diyanet İşleri Reisliği'nin Kur'an öğretimi hakkında hususi bir talimatnamesi vardır. Bu talimatname bir öğretim mevzuuna dair olmasına rağmen Vekilliğimizden geçirilmeden tatbik mevkiine konmuştur. Neticede 430 numaralı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile 789 numaralı Maarif Teşkilatı Kanunu'nun hükümlerine aykırı olarak Maarif Vekilliği'nin ruhsatı ve muvafakatı haricinde dershane açılması emrivaki haline gelmiştir. Diyanet İşleri Reisliği'nin bu dershanelere kurs adını vermesi kanunun tarifine uygun değildir. Çünkü 789 numaralı kanunun 4. maddesine göre kurs, Vekaletlerin muayyen tahsil dereceleri haricinde kendi memur ve mensupları için muvakkaten açacakları talim müesseseleridir. "Kur'an öğretme kursları"na gelenler Diyanet İşleri memuru olmadıkları gibi müesseselerin faaliyetleri de daimidir.

[860] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 13. Sunuş yazısının tamamı için bkz. EK 158-A ve 158-B.
[861] Jäschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık,** s. 76.

Kaldı ki Diyanet İşleri Reisliği kendi talimatnamesine de sadık kalmamaktadır. Bu talimatnamenin 9. maddesinde öğretmenin vali ve kaymakamlar tarafından inhası lazım geldiği halde tayinler merkezden resen tebliğ suretile yapılmaktadır. Bundan başka Diyanet İşleri Reisliği 1939 bütçe kanunu ile aldığı tahsisatın hududu dahilinde kalmaya razı olmamış, Büyük Millet Meclisi'nce tespit edilen ihtiyaç dışında 21 tane de fahri öğretmen tayin etmiştir. 1934 bütçesinde sayıları 9 olan bu Kur'an öğretmenlerinin 1939 bütçesindeki tahsisatla 28'e kadar çıkabilmeleri ve fahri çalışanlarla birlikte 49'a varmaları ayrıca dikkate değer.

Kur'an öğretmenleri ekseriyet itibarile ilk tahsilini bitirmemiş olanlara Arap harfleri tedrisatı yapmakta, bu hususta Arap harfleriyle yazılmış Türkçe alfabeler kullanılmakta, aynı zamanda talebelerini -talimatnameleri icabı- evelce az çok Kur'an okumayı öğrenmişlerden seçmektedirler. Arap harflerinin 49 müessesede bu kadar teşvikle okutulmasından doğacak netice endişeye de değer.

Vekilliğimizin görüşüne göre:

1- Diyanet İşleri Reisliğince Maarif Vekaletinden muvafakat alınmaksızın dershane açılması Maarif Teşkilatı Kanunu'na muhaliftir. Hele bu dershanelerin 1939 bütçesi dışında kalan 21 tanesinin, Türk Ceza Kanunu'nun 3531 numaralı kanunla değiştirilen 261. maddesine göre derhal kapatılması ve açanların tatbikata uğratılması lazım gelir.

2- 15 Şubat 1934 ve 10 Mart 1939 tarihli yazılarımızda da arzolunduğu gibi Diyanet İşleri Reisliği Kur'an'ı Arap harfleriyle öğretmeyi iltizam ettikçe memlekette Arap harflerile tedrisatın endişe verecek bir şekilde genişlemesinin önü alınamayacağından Kur'an'ın Arap harflerile öğretilmesinden vazgeçilmesi, Türk harflerile yazılmış Kur'an tercümesi üzerinden talimde bulunulması münasip olur.

3- Kur'an öğretme dershaneleri hakkındaki talimatnamenin Diyanet İşleri Reisliğince derhal tetkik için Vekilliğimize gönderilmesi ve talimatname kati şeklini alıncaya kadar darshanelerin faaliyetten alıkonulması icap eder.

4- Kur'an öğretme dershanelerinin yalnız Kur'an öğretmekle kalmıyarak öğretmenlerin talebelerine Arap harflerile Türkçe okutmaları kuvvetle melhuz olduğundan bu dershanelerin daimi surette Vekilliğimizin murakabesi altına konması lazımdır.

Gereğinin icap edenlere emir ve tebliğine yüksek müsaadelerini rica eder, en derin saygılarımı sunarım.

Maarif Vekili
Yücel[862]

Çeşitli valilikler, Dahiliye Vekaleti ve Maarif Vekaleti kendileri gibi devletin içinde yer alan DİR'nin kanuni bir faaliyetini, Hasan Ali Yücel'in kaleminden çıktığı şekliyle "ilerisi için şüpheli ihtimaller sakladığı" ve/veya "endişe verici mahiyet"te olduğu gibi sözlerle kriminalize etmek istemişlerdir. Burada her ne kadar açık bir şekilde söylenmese de, Maarif Vekaleti tarafından siyasal iktidar üzerinde *Kur'an* kurslarının laikliğe aykırı faaliyetler için bir toplaşma mekanı sunduğu izlenimi

[862] Esma Torun, **II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimlere Yol Açan İç ve Dış Etkenler (1945-1960),** (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2002, s. I-Ib.

uyandırılmaya çalışılmıştır. Öte yandan, Yücel'in devreye soktuğu 789 numaralı Maarif Teşkilatına Dair Kanun açısından Maarif Vekaleti'nin duruşunda haksız olduğu söylenemez. Zira kanunun üçüncü maddesine göre söz konusu eğitim kurumu bir mektep ise "tedrisat derecesi"ne göre ya programı Maarif Vekaleti ile ilgili vekalet tarafından ortaklaşa yapılır ya da "Maarif Vekaleti'nin mütalaası alınmak şartile ait olduğu vekâlet tarafından tanzim ve Maarif Vekâletince tescil olunur". Dördüncü maddeye göre ise, "Türkiye'de hiçbir mektep Maarif Vekâletinin ruhsat ve muvafakati olmaksızın açılamaz. Vekâletler muayyen tahsil dereceleri haricinde kendi memur ve mensupları için muvakkat kurs ve talimgâhlar açabilirler."[863] Yani *Kur'an* kursları mektep statüsündeyse programlarının en azından Maarif Vekaleti'nin onayından geçmesi gerekir; mektep değil kurs statüsündeyse de buralarda sadece Diyanet personeline, o da belirli bir dönem için eğitim verilebilir. Bununla birlikte, fahri veya maaşlı öğreticilerin "vali ve kaymakamlar tarafından inhası" olmaksızın merkezden doğrudan atandığı iddiası hiç değilse 1939 senesi için gerçeği yansıtmamaktadır. Örneğin, DİR Müşavere Heyeti 28 Şubat 1939 tarihli kararında Salihli Kazası'nda fahri *Kur'an* öğreticiliği yapmak isteyen İbrahim oğlu Mustafa Irmak'ın başvurusunu "kaymakamlığın muvafık reyi ve inhası üzerine" kabul edebileceğini Salihli Müftülüğü'ne bildirmiştir.[864] Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, *Kur'an* kurslarının akıbetiyle ilgili yapılması gerekenleri dört maddede sıralamıştır. Birinci maddede, yazının içinde de sıklıkla zikredilen fahri öğretmenlerce açılan kurslardan bahsedilmiş ve bunların TCK'nun ilgili maddesi uyarınca derhal kapatılarak açanlar hakkında adli işlem yapılması gerektiği öne sürülmüştür. Söz konusu maddeye göre, "Kanun ve nizamlara aykırı olarak mekteb veya dersane açanlar, açılan mekteb veya dershane kapatılmakla beraber elli liradan beş yüz liraya ve ruhsatsız öğretmenlik edenlerle bunları istihdam eyleyenler 30 liradan 100 liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır. Mükerrirler hakkında para cezası ile beraber bir aydan üç aya kadar hapis cezası hükmolunur".[865] Halbuki DİR yukarıda yer verdiğimiz talimatnamenin birinci maddesine göre hem maaşlı hem fahri *Kur'an* öğreticilerini "öteden beri" kadrosunda barındırmaktadır. Yani *Kur'an* kursları "kanun ve nizamlara aykırı olarak" açılmadılarsa, ruhsatsızlık gibi bir sorun olamaz. Çünkü DİR, fahri öğreticilere de aynı maaşlı öğreticiler gibi sertifika vermektedir ve fahri öğreticilerin kursları da diğerleri gibi denetlenmektedir. Maarif Vekaleti'nce

[863] **Kanunlar Dergisi,** Cilt: 4, Kanun No: 789, s. 522.
[864] **DİB DİYKKD,** 1939-B, s. 125.
[865] **Düstur,** 3. Tertip, Cilt: 19, No: 319, s. 1666.

ikinci maddede açıklanan görüşler ise, DİR ile Maarif Vekaleti arasında 1925'ten beri *Kur'an* kursları meselesinde süregiden mücadelenin en can alıcı noktasıdır. Zira kurslarda *Kur'an*'ın Arapça aslıyla değil, Türkçe tercümesiyle "talimde bulunulması" DİR'nce o tarihe kadar uygulanmış olan kursların varoluş nedeninin ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Kursların temel amacı *Kur'an*'ı Arapça aslından ezberlemektir. Maarif Vekaleti'nin önerisi *Kur'an* kurslarının tamamıyla farklı bir amaca evrilmesini öngörmektedir. Üçüncü ve dördüncü maddeler ise *Kur'an* kurslarının ilk açıldığı günden beri Maarif Vekaleti'nin kursları kendi bünyesine alma projesinin devamı niteliğindedir. Olayları takip ettiğimizde siyasal iktidarın Maarif Vekili Yücel'in önerilerine kayıtsız kaldığını ve kursların olduğu şekliyle devam ettiğini görürüz. İktidarın yanında yer almamasına karşın, Maarif Vekaleti *Kur'an* kurslarını olduğu şekliyle devamına karşı yürüttüğü mücadelesinden vazgeçmemiştir. Örneğin Maarif Vekaleti, 13 Ağustos 1941 tarihinde *Kur'an* kurslarına "ilk tahsil mecburiyetinde bulunan" 7-16 yaşlarındaki çocukların da kayıt edildiğini Başvekalet'e bildirmiştir. Bunun üzerine Başvekalet DİR'den, "henüz ilk tahsilini bitirmemiş olan çocukların bu kurslara alınmamasının teminini" rica etmiştir.[866] Diyanet'in Başvekalet'e cevabında, kurslardan gelen "mesai cetvellerinin tetkikinde ilk tahsilini veya ilk tahsil çağını bitirmemiş olanların hafızlığa çalıştırıldığına dair bir kayda tesadüf edilememiş" olduğu, "cami ve mescit gibi herkese açık bulunan Kur'an öğretme mahallerine mekteplerin tatili münasebetile bazı çocukların da giderek Kur'an-ı Kerim dinlemiş olmaları"nın ihtimal dahilinde bulunduğu ve o zamana kadar ilk tahsil çağını bitirmemiş olanların kurslara kayıt edilmemiş olmasına rağmen bu konuda hassasiyet gösterilmeye devam edilmesi lüzumunun müftülüklere yeniden tamim edileceği kayda geçirilmiştir.[867] 1942'ye geldiğimizde ise DİR'den önemli bir hamle gelecektir.

DİR teşkilat ve vazifeleri hakkında kanun layihası

Önceki bölümlerde Şerafettin Yaltkaya'nın göreve atandıktan sonraki ilk icraatlarından birinin, yeni bir Teşkilat Kanunu hazırlayarak Başvekalet'e yürürlüğe konması ricasıyla göndermek olduğunu söylemiştik.[868] 14 Nisan 1942 tarih ve 481

[866] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 15. Bkz. EK 159-A ve 159-B.
[867] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 15. Bkz. EK 160. DİR gerçekten bu gibi "usulsüz" hareketlere meydan verilmemesi adına 19 Ağustos 1942 tarihinde İstanbul Müftülüğü'ne bir yazı göndermiştir. Bunun için bkz. Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası,** s. 249-250.
[868] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 16.

sayılı kanun layihasının konumuzla doğrudan ilgili beşinci ve altıncı maddeleri şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Madde 5: Diyanet İşleri Reisliği; imam, hatip, vaiz, müfti muavini, müfti ve yüksek diniyat mutahassısları yetiştirecek orta, lise ve yüksek kısımları ihtiva eden meslekî menşeler ile ayrıca imam, hatip, müezzin ve hafızlık kursları açmağa mezundur.
> Madde 6: Diyanet İşleri Reisliği, meslekine ait umumi ve hususi suretteki tahsillerin derecelerini tayin ve tesbit eder.[869]

Şerafettin Yaltkaya artık gemileri yakmıştır. O zamana kadar Diyanet'in elinde sadece hafızlık kursu varken, bunun yanına kuruma bağlı imam, hatip ve müezzinlik kurslarının da açılması talep edilmiştir. Bundan çok daha önemlisi ise "menşe" olarak adlandırılan, fakat esasında bariz bir şekilde İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi benzeri eğitim kurumlarının DİR'ne bağlı bir şekilde açılması isteğidir. Yaltkaya, Diyanet'in yıllardır benimsediği "mektep değil kurs" olarak özetleyebileceğimiz savunma konumunu tamamen bırakmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na açıkça aykırı olacak bir şekilde çeşitli kademelerden din adamlarının yetiştirileceği okulların doğrudan kurum bünyesinde açılmasını öngören bir kanun teklifi hazırlayıp sunarak aktif bir mücadeleye girişmiştir. Layihanın gerekçesinde Yaltkaya, hangi sebeplerle bu kurs ve okulları talep ettiklerini dile getirmekten de çekinmeyecek ve aşağıdaki satırları kaleme alacaktır:

> Bugün birçok kasaba ve köylerde ezan okuyacak, namaz kıldıracak, ölüleri yıkayacak, Cuma hutbelerini okuyacak imam, hatip ve hatta müezzin bile bulunamamaktadır. Umumiyetle şehir, kasaba ve köyler ahalisinin zaman zaman şuraya buraya başvurmakta oldukları ve bu yolda ne yapılması lazım geleceği hakkında mahalli ve hatta mıntıkaları haricindeki yerlerin müftülüklerine müracaat ettikleri ve bazı mahallerde ise köylerin hiçbirinde imam ve hatip gibi dinî vazife sahipleri bulunmadığından cenazelerin ekseriya yıkanmadan gömülmekte oldukları ve bu esefli halin, halkın vicdanları üzerinde ızdıraplar hasıl ettiği sık sık vuku bulan müracaatlardan anlaşılmaktadır. Mevcut imam ve hatipler ise her gün azalmakta ve yerleri her an boşalmaktadır.
> İmam ve hatip yokluğundan daha mühim bir cihette bugün müfti ve vaiz gibi dinî alim ve mürşitlerin bulunmasındaki güçlüktür. İlmî ihtisasa bağlı olan bu meselede bütün bütün adam yokluğu ile karşılaşılmaktadır. Şimdiye kadar bu mühim vazifeler, eski medreselerden veya mülga Darülfünun'un Ulumu Âliyei Diniye şubesile İlahiyat Fakültesi'nden yetişmiş kimselere tevdi edilegelmiş idiyse de son zamanlarda dahi azalmakta ve başka mesleklere geçmiş bulunmakta olduklarından ve Diyanet İşleri Reisliği ise halkın bu yoldaki

[869] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 16. Layihanın tamamı için bkz. EK 161-A ve 161-B.

> ihtiyacını nazarı dikkate almak mevkiinde bulunduğundan bu vaziyet karşısında bihakkın endişe duymaktadır. Çünki bu durumun devamı halinde bugün kıymet verilmiyen kimseler dahi yarın bulunmayacaktır. Bütün bunlar; elde din adamı yetiştirecek bir menşe bulunmasının zaruri olduğunu ve günden güne bu zaruretin artmakta bulunduğunu göstermektedir.[870]

Peki Maarif Vekaleti'nin Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na açıkça aykırı olan bu talepler karşısındaki tutumu ne olmuştur? Ne yazık ki bu soruyu yanıtlayacak herhangi bir veriye ulaşamadık. Bununla birlikte uzun yıllar DİR'nde birçok üst düzey görevi icra etmiş olan Mustafa Âsım Köksal'ın[871] anılarına bakarsak, siyasal iktidarın bu taleplere nasıl karşılık vermiş olduğunu öğrenebiliriz. Köksal'ın torunu Âsım Cüneyd Köksal, Şerafettin Yaltkaya ile Ahmet Hamdi Akseki'nin arasının mesleki rekabetten dolayı pek iyi olmadığını belirttikten sonra, dedesinin hatıralarına dayanarak Diyanet'in 1942'deki İmam- Hatip Mektepleri talebini şu şekilde anlatmıştır:

> Yaltkaya'nın başkanlığı esnasında, devrin başbakanı Refik Saydam, İmam-Hatip okullarının kurulması için teşebbüste bulunur ve Reis Muavini Akseki'den bu okullara ait bir teşkilat programı hazırlamasını emreder: Akseki: "Tamam efendim, hazırlıyoruz." gibi ifadelerle vakit kazanır, 6 ay kadar bir müddet geçtikten sonra Refik Saydam programın hazırlanıp hazırlanmadığını sorar, Akseki yine aynı ifadelerle mukabelede bulununca başbakan kızar ve: "Eğer bunu siz hazırlamazsanız, Milli Eğeitim'e hazırlatırım!" der. Akseki'nin -M. Âsım Köksal'ın tabiriyle- paçaları tutuşur.
> Teşkilat programını hazırlama vazifesi M. Âsım Köksal'a verilir. Kendisine: "Hiç kimseyle görüşmeyeceksin, bunu hazırladığını kimse bilmeyecek!" denilir. Program hazırlanıp tamamlanır ve daktilo edilirken Şerafeddin Yaltkaya bunu görür ve M. Âsım Köksal ile aralarında şu diyalog geçer:
> - Bunu kim hazırladı?
> - Efendim, ben tebyiz ediyorum.
> - Ben onu sormuyorum, kimin hazırladığını soruyorum!
> - Efendim, ben tebyiz ediyorum.
> Üçüncü kere aynı soru ve cevapların tekrarlanmasından sonra Yaltkaya durumu anlar ve: "Anlaşıldı! Bundan sonra senin odan, benimkinin yanındaki olacak!" der. M. Âsım Köksal'ın odası oraya taşınır. Akseki'nin bu olaya canı sıkılır.
> Bu arada Refik Saydam vefat eder (1942), yerine Şükrü Saraçoğlu başbakan olur. Ahmed Hamdi Akseki yeni başbakanı tebrik ettikten sonra, selefi zamanında hazırlanmış bulunan İmam-Hatip okulları teşkilat programını ve

---

[870] **BCA BMGMK**, 30 10 / 26 151 16. Gerekçenin tamamı için bkz. EK 162-A, 162-B ve 162-C.

[871] 5 Eylül 1913'de Kayseri Develi'de doğan Mustafa Âsım Köksal, 8 Ağustos 1933'te DİR'ndeki ilk memurluğuna atanmıştır. Reislik'te, 19 Eylül 1964'te emekli olan kadar, evrak ve zat işleri bölümlerinde katiplik, tahsis memurluğu, sicil mümeyyizliği, yazı ve evrak işleri müdürlüğü ve yayın müdürlüğü gibi birçok görev üstlenmiştir. Emekli olduktan sonra 17 ciltlik *İslâm Tarihi* eserini kaleme alan Köksal, 28 Kasım 1998 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. **Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü I**, s. 84.

> konuyla ilgili kanun tasarısını hatırlatır. Saraçoğlu sert bir ifadeyle: "Bu milletin başına yeniden sarık sardırmayız! Bu okullar katiyen açılmayacaktır!" der. Böylece bu tasarı neticesiz kalır ve uzun bir müddet sonraya ertelenir.[872]

Köksal ile Akseki arasındaki, bu olayda ithama bile varmış olan çekişmeyi bir kenara bırakırsak, her ne kadar Köksal, Başvekil istedi diyorsa da, Yaltkaya'nın resmi yazısı elimizde olduğundan Diyanet'in talebi sonrasında Refik Saydam'ın talebe sıcak baktığını ve bu konuda bir program hazırlanmasını istediğini anlıyoruz. Fakat Köksal'ın anlatımına göre, Saydam 8 Temmuz 1942'de vefat edince, yerine Başvekil olarak atanan Şükrü Saraçoğlu, İmam-Hatip Mektepleri açma projesini belli ki laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle "katiyen" diyerek reddetmiştir. Saraçoğlu 5 Ağustos 1946'ya kadar Başvekil olarak görev yapmıştır. Olayların akışını takip edersek Saraçoğlu'nun "katiyen" çıkışının zamanla yumuşadığını ve bu bağlamda İmam-Hatip Mekteplerinin yeniden müzakere edilebilir bir proje haline geldiği görürüz. Bu akışı takip edebilmemiz için Şerafettin Yaltkaya'nın da bahsetmiş olduğu, halkın müftülükler vasıtasıyla DİR'ne ulaştırdığı dini konulardaki taleplerine bakmamız gerekir.

"Dinimizi öğrenmek istiyoruz..." talepleri

Niksar'da oturan bazı vatandaşların ilk tahsilini bitirmiş çocuklara namaz kılacak derecede *Kur'an* öğretmek ve "dinen bilinmesi zaruri olan malumatı" vermek için bir okul açılmasına yönelik talepleri, 1 Şubat 1943 tarihinde müftülük aracılığıyla DİR Müşavere Heyeti'ne iletilmiştir. Heyet, çocukların dini terbiyelerinin her şeyden önce anne ve babaya ait olduğunu ve bu hususun Medeni Kanun'un ilgili hükümlerince garanti altına alındığını belirterek cevabına başlamış ve gerisini şu şekilde getirmiştir.

> Ancak bu talepnamedeki mektep tabiri bir sehiv olup kurstan kinaye olarak kullanılmış olsa gerektir. Yoksa Maarif Teşkilatı'na dair kanunun (4) üncü maddesinde: (Türkiye'de hiçbir mektep Maarif Vekaleti'nin ruhsat ve muvafakatı olmaksızın açılamaz) denildiğine göre mektep unvanı ve sakfı altında tedrisat münhasıran Maarif Vekaleti'nin muvafakatına mütevakkıftır. Binaenaleyh Kur'an kursu namı altında ve bu hususta Riyasetçe meri olan usule göre müsaade buyurulması muvafık olacağı tezekkür kılındı.[873]

---

[872] Köksal, **İlim Semasında Bir Yıldız Mustafa Âsım Köksal Hayatı, Hatıraları, Eserlerinden Seçmeler,** s. 46-47.
[873] **DİB DİYKKD,** 1943, s. 20.

Saraçoğlu'nun "katiyen" çıkışı tam bu sıralarda yaşanmış olacak ki DİR, "mektep" fikrini tartışma konusu dahi yapmamış ve yeniden eski konumuna dönerek halkın istediği dini eğitimin *Kur'an* kursları vasıtasıyla verilebileceğini belirtmiştir. Diyanet, eğitimin verileceği mekana "mektep" değil de "kurs" denildiği takdirde işlerliğin bir şekilde sağlanabileceğini anlamıştır. Bu doğrultuda din eğitimi için okul isteyenlere *Kur'an* kursları vasıtasıyla ulaşmaya çabalamıştır. HMKD üzerinde yaptığımız çalışmalarda 1943 yılında bu türden birçok talebin Müşavere Heyeti'ne iletildiğini tespit ettik. Örneğin, Niksar'daki vatandaşların taleplerine benzer bir talep yine 1943 yılında Antalya'nın Doyran köyünde ikamet eden Halil Özcan ve arkadaşları tarafından DİR'ne iletilecektir. Doyran köylüleri, "Bizler dinimizi, diyanetimizi, kitabımızı öğrenmek istiyoruz; fakat kimden öğrenelim? Öğretecek yok" diyerek Diyanet'ten yardım istemişlerdir. Köylülerin anlatımına göre ne *Kur'an* öğreticileri ne müftü ve müsevvidi ne de vaizler köylerine gelmektedirler. DİR'nin çözümü her ayın belirli günlerinde vilayet vaizinin köye gitmesini sağlamak ve Şerafettin Yaltkaya'nın *Benim Dinim* ile Ahmed Hamdi Akseki'nin *Yavrularımıza Din Dersleri* adlı kitaplardan münasip miktarda göndermek olmuştur.[874] Diyanet benzer talepler için genel olarak aynı çözümleri önermiş, bunların haricinde köylere *Kur'an* kurslarının açılmasını da teşvik etmiştir.[875] Başka bir talep Bozüyük Müftülüğü tarafından DİR'ne 18 Kasım 1943 tarihinde iletilmiştir. Diyanet'in 6 Ocak 1944 tarihli cevabı yine Medeni Kanun'un ilgili hükümlerince dini terbiyenin aile tarafından verileceği ve teşkilat kanununun birinci maddesi uyarınca, "İslam dininin itikadat ve ibadete dair bütün ahkâm ve mesalihin tedviri"nin Diyanet memurlarının en önemli vazifesi olduğu belirtilerek başlamıştır. Fakat cevabın bundan sonrası Saraçoğlu'nun çıkışı sonrasında bir ilke tekabül edecektir.

> ...Binaenaleyh herkes kendi dini meselelerini ve dini ihtiyaçları için lazım olan bilgileri öğrenmekte, bu hürriyetten istifade ederler, sorar öğrenir ve sorana öğretirler. Ancak bu iş için müstakil mektep açmak ayrıca teşkilat meselesi olup, bu bapta dairemizce lazım gelen teşebbüslerde bulunulmuştur.[876]

1942'nin sonlarında Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun "katiyen" çıkışıyla rafa kaldırılan İmam-Hatip Mektepleri projesi bir sene sonra tekrar gündeme

[874] **DİB DİYKKD,** 1943, s. 24.
[875] **DİB DİYKKD,** 1943, s. 69-70; 1943, s. 117; 1943 s. 188.
[876] **DİB DİYKKD,** 1944-A, s. 1.

alınabilmiştir. Halbuki Başvekil yine Saraçoğlu'dur. Demek ki aradan bir sene geçince Saraçoğlu'na bu proje artık ülkenin başına "sarık sardırmaya" benzememeye başlamıştır. Tam bu esnada Döşemealtı Nahiyesi'ne bağlı Kara Öz Hatipler Köyü İhtiyar Heyeti'nin Antalya Müftülüğü vasıtasıyla DİR Müşavere Heyeti'ne ilettiği köy çocuklarının dini esasları bilmediklerine yönelik serzenişleri ve yardım talepleri, Heyet tarafından daha önce gördüğümüz gibi çeşitli din öğretme kitaplarının ve vaizlerin gönderilmesi gibi yöntemlerle çözülmeye çalışılmış, bunun yanı sıra ilk defa *Kur'an* kurslarının ıslahının da düşünülmekte olduğu müjdelenmiştir.[877] Yani Diyanet temel amacın hafızlık eğitimi olduğu *Kur'an* kurslarını bir tür meslek okuluna çevirmek istemektedir. *Kur'an* kurslarının ıslah edilmesiyle oluşturulacak bu okullarda *Kur'an* hafızlığının yanı sıra öğretilecekler Müşavere Heyeti'nin 2 Mart 1944 tarihli kararında belirtilmiştir. Buna göre bu okullarda, yürürlükte olan kanunlardan aile hayatı ve köy bilgisine ait kısımlardan, iman ve ibadet meselelerine, vatan ve millet sevgisinden, askerlik heyecanı ve ahlak kaidelerine kadar pek çok konu üzerinde durulacaktır. Heyet'e göre bu okullardan mezun olanlar "köylerde hükümet işlerine yardım edecek bir aydın" olacaklardır.[878] Mart ayı içerisinde Lüleburgaz Müftülüğü'ne ve oradan da Müşavere Heyeti'ne iletilen şikayetlerin bir diğeri de köylerin imamsız kaldığına dair olanlardır. Heyet bu şikayetlere çözüm olarak şunu önermiştir:

> ...Köylere imam bulmak için ise şimdilik tedbir ilk tahsili bitirmiş olan çocukların Kur'an öğretmenlerinin derslerine devam etmeleri ve dairemiz tarafından yayımlanan eserleri okumasıdır. Kurs açılması hakkındaki teşebbüsler neticelenince keyfiyyet ayrıca bildirilecektir.[879]

Diyanet'in muhayyilesinde ıslah edilmiş *Kur'an* kursları imamların yetiştirileceği bir tür meslek okuludur. Bu hayalin gerçekleştirilmesi yolundaki girişimler sonuçlandırılıncaya kadar hal-i hazırdaki *Kur'an* kursları temel dini bilgilerin edinilmesi için kullanılabilir. Yani Diyanet cephesinde her şey yolunda gibi gitmektedir. Tam bu sıralarda bir gazete haberi ortalığı karıştıracak ve yavaş yavaş ilerleyen süreci sekteye uğratacaktır.

---

[877] **DİB DİYKKD,** 1944-A, s. 41.
[878] **DİB DİYKKD,** 1944-A, s. 55-56.
[879] **DİB DİYKKD,** 1944-A, s. 88.

Bir gazete haberinin yol açtıkları

12 Ağustos 1944 tarihinde Basın ve Yayın Umum Müdürü Selim Sarper, "*Tasviri Efkâr* gazetesinin 8 Ağustos 1944 tarihli nüshasında intişar eden 'Edirne'de Evkaf İdaresi'nin din dersleri kursları faaliyete geçti' başlıklı haberin ve 9 Ağustos tarihli *Akşam* gazetesindeki bu hadiseye ait fıkranın örnekleri"ni Başvekalet'e sununca DİR kendini *Kur'an* kursları konusunda hiç de istemediği bir tartışmanın içinde bulacaktır.[880] *Tasviri Efkâr*'ın Edirne muhabirlerinden Kadri Kayabal konuyla ilgili haberinde, "Evkaf İdaresi tarafından Sultanselim ve Eski Cami'de kurulan din dersleri kursları faaliyete geçmiştir. İlk mektep mezunları ile on yedi yaşını doldurmuş olan vatandaşların devam ettikleri bu kurslarda talebeye Kur'an-ı Kerim ve diğer dini dersler öğretilmektedir" diyerek tartışmanın fitilini ateşlemiştir.[881] Bir gün sonra *Akşam* gazetesinde isimsiz şekilde yayınlanan provokatif bir haberde, Kayabal'ın haberi doğrudan alıntılandıktan sonra, "Acaba biz mi yanlış okuduk diye birkaç kere tekrarladık. Acaba muhabir mi yanlış gördü, yoksa gazete mi yanlış anladı? 'Kurs' adı altında yeni şekil 'medrese' mi açılıyor?" denilecektir.[882] İşte Umum Müdür Selim Sarper'i harekete geçiren haberler bunlardır. Başvekalet, Sarper'in yazısını alır almaz hemen konunun muhatabı VUM'nden açıklama talep etmiştir. VUM'nün 16 Ağustos 1944 tarihli cevabında, "Gerek Edirne'de ve gerek herhangi bir yerde din dersleri kursu namile idaremizce açılmış bir kurs mevcut değildir" denilmiş ve ardından şunlar eklenmiştir: "Yalnız kadrosunda ücretli (Kur'an öğreticileri) bulunan Diyanet İşleri Reisliği'nin, isteyenlere Kur'an okumayı öğretmek için kurslar açmakta olduğu anlaşıldığından bu yazılarda bahsedilen kursun (Kur'an kursu) olması muhtemel bulunduğunu... derin saygılarımla arz ederim"[883]. Başvekalet, VUM'nden bu cevabı aldıktan sonra hemen DİR'ne yönelir ve kurumun bu hususta malumat vermesi istenir. Konunun kurumlar arası yazışmalardaki seyri böyleyken, diğer bir yandan konuyla ilgili basındaki tartışmalar devam etmiştir. "Din dersi kursu" açılacak haberine en sert tepkiyi *Tanin* gazetesi yazarlarından Ali Rauf Akan vermiştir. Akan'ın "Maskeli İrtica" başlığını taşıyan makalesinin konuyla ilişkili bölümü şu şekildedir:

---

[880] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 318 27. EK 163.
[881] **Tasviri Efkâr,** 8 Ağustos 1944, s. 2.
[882] **Akşam,** 9 Ağustos 1944, s. 1.
[883] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 318 27. EK 164.

> Akşam'ın "Dikkatler" sütunu muharriri bir gazetenin sütunları arasında gizlenen yeşil bir haberi kulaklarından yakalamış: Haber Edirne'de medrese binasında Kur'an ve din dersi kursları açıldığını müjdeliyor. Bu harpte muazzam mühimmat depolarını, kocaman şehirleri, kilometrelerce siperleri maskelemekte üstat olan hangi tabiye ustası bu kadar sinsice maskeleme yapabilir? Bayanlara daktilo kursu, Sümer Bank memurlarına meslek kursu, genç kızlarımıza biçki ve dikiş kursu gibi Edirne'nin inkılâp çocuklarına da medresede din ve Kur'an kursu! Dile kolay, kulağa hoş gelen ultra-modern bir tabiye! Sanki yeşil kuvvet başından sarığı atıp saçlarına bukle yaptırmış, şalvarını çıkarıp da şort giymiş, mikrofon karşısında "Mızraklı ilmühal" okuyor!...
> İnkılâp Türkiyesi'nin halkı aydınlatma vasıtaları olan kurslar arkasında sinsi sinsi faaliyetini devam ettiren irticaa göz kulak olmak gerek. Zira su uyur, belki düşman da uyur, hatta her şey uyuyabilir ama irtica, işte hiçbir zaman uyumuyor! Uyanık bulunalım![884]

Tanin yazarı Akan, öncelikle *Akşam* gazetesini irticaya destek vermekle eleştirmiş, ardından eleştiri oklarını Diyanet'e yönlendirmiştir. Akan'ın yazdıklarından Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri faaliyette olan *Kur'an* kurslarını bildiğini ve bunları kendisinin deyişiyle "halkı aydınlatma vasıtaları" olarak gördüğünü anlıyoruz. Dolayısıyla Akan bu kursların DİR'ne bağlı olduğunun da bilincindedir. Akan'a göre Diyanet'in bünyesindeki bu kurslarda irticacı güçler "sinsi sinsi" faaliyetlerini devam ettirmektedir. Akan, açık olarak adını zikretmese de bir devlet kurumu olan Diyanet'in içindeki bazı unsurların mürteci olduğunu da söylemiştir. Bu itham 1944 yılı Türkiyesi'nde çok ciddi sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Nitekim DİR de durumun farkına vararak Akan'ın bu ithamlarını, Başvekalet sormaksızın cevaplama gereği duymuştur. Dönemin Diyanet İşleri Reisi Şerafettin Yaltkaya, *Tasviri Efkâr* gazetesinin "din dersleri kursları faaliyete geçti" başlıklı haberinin sebep olduğu tartışmalara binaen Başvekalet'e gönderdiği cevabını şu şekilde kaleme almıştır:

> Başvekalet Yüksek Makamına,
> 19/8/944 tarih ve 4-4244/6-2362 sayılı yüksek yazılarına cevabıdır:
> Tasviri Efkâr ve Akşam gazetelerinde intişar edip birer sureti yüksek emirlerine bağlı yazılar hakikate uygun değildir.
> "Din dersleri kursları" adında ne Evkaf'a ne de Reisliğimize ait bir müessese yoktur. Meselenin hakikati şundan ibarettir:
> Yüksek makamlarınca da bilindiği veçhile evvelden beri memleketimizin her tarafında güzel hafızlar yetişmektedir. Bunlar Kur'an ilminde ihtisası olan bir zat tarafından çalıştırılarak Kur'an'ın kendisine mahsus bir şekilde okunması temin edilir ve hafızların ezberledikleri sahifeler dinlenir. Bu, umumiyetle

[884] **Tanin,** 20 Ağustos 1944, s. 2.

camilerde olduğu için bu meyanda Kur'an'ı yalnız yüzünden okumayı bellemek veya sadece namaz surelerini öğrenmek isteyenler olursa onları da okutur ve yanlışlarını düzeltir. Bu işlerin hepsi cami imamı veyahut başka bir hafız tarafından ve sırf kendi arzusıyle, Allah rızası için yapılırdı. Bu maksatla büyük camilerin hepsinde sabah ve öğle namazlarından sonra imamın çevresinde muhtelif yaşta birçok kimseler toplanır ve böylece hem Kur'an talimi yaptırılır hem de hafız olmak isteyenlerin ezberledikleri sahifeler dinlenirdi. Birkaç büyük şehirde (Darülhuffaz) adıyle resmi ve hocası maaşlı müesseseler de vardı. Şu izahattan da anlaşılacağına göre, bu usül ne bir tedris, ne de bugünkü manasiyle bir kurs olmayıp belki bir Müslümanın namaz ve ibadetlere ait öğrenilmesi zaruri gördüğü şeyleri daha iyi bilen birinden gidip öğrenmesinden ibarettir.

Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nin ilgasına kadar böylece devam edegelmiş olan bu usül, ondan sonra da yine devam etmiş ve etmektedir. Şu kadar ki, evvelce bir kayda tabi olmıyarak her hafızın veya her iyi Kur'an okuyanın fahri olarak istediği yerde yapageldiği bu vazife Reisliğimiz tarafından tahdit edilmiş ve mahallindeki ihtiyaçları tebarüz ettiren müracaatlar üzerine bu vazifeyi görmek isteyenlere, önceden bulundukları yerin müftülükler ile idare amirleri tarafından hüviyetleri tetkik ve muvafakatları alındıktan sonra izin verilmiş ve aynı zamanda hafız olacak ve Kur'an okuyacak olanların ilkokulu bitirmiş veyahut ilkokul çağını geçmiş olmalarını da şart koşmuştur. Bu vazife bugün de yine ekseriyetle camilerde ve herkesin gözü önünde ve muayyen saatlerde yapılmakta ve arzu eden Müslümanlar bundan faydalanmaktadır. İşte Edirne'de bahis mevzu olan mesele de budur. Edirne'de evvelden beri bir hafız tarafından bu iş idare edilmekte iken bir aralık devamsızlığı yüzünden sekteye uğramış ve tekrar vuku bulan müracaatlar üzerine bugün Sarı Cami imamı olan İbrahim Borima'ya müsaade edilmiş ve bu zat askere alındığı 20 Nisan 941 tarihine kadar bu vazifeyi görmüştür. Bu işin tam ehli bulunan İbrahim Boriman'ın askerden geldikten sonra vazifeye devamı için müftülük tarafından yeniden makamımıza müracaat edilmiş ve bütçemizde para kalmadığından şimdilik fahri olarak tayini hususunda adı geçenin muvafakati ve vilayet makamının da 1/5/944 tarih ve 45 sayılı yazılarile müsaadesi alındıktan sonra 23/5/944 tarih ve 27-1164/2072 sayılı yazımızla izin verilmiş ve 1/6/944 tarihinden itibaren müftülük yakınındeki eski camide vazifeye başladığı yine vilayet makamından bildirilmiştir.

Bütçe ile olan alakasına gelince: 1341 senesi bütçe müzakereleri sırasında 50 imzalı bir takrir üzerine Diyanet İşleri Bütçesi'ne (Huffaz muallimleri ücüratı) namı altında 214 "A" faslının küşadı teklif ve Yüksek Meclis tarafından kabul edilmiştir. O günden beri bütçelerin D cetvellerinde gösterilegelmekte ve bunların pek az miktarına verilebilmektedir.

Meselenin mahiyeti bundan ibaret olduğu halde Tasviri Efkâr gazetesinde bunun tamamile başka bir şekilde yazılması ve yanlış yazıya dayanarak Akşam'daki mütalaalar eğer bir maksada müstenit değilse, herhalde bilgisizlik eseri olduğuna şüphe yoktur.

Halkımızın ibadetile ilgili olan meselelerle meşgul olmak, 3 Mart 340 tarih ve 429 sayılı kanunun Reisliğimize tahmil eylediği en esaslı vazifelerden olduğu halde yine aynı gazete muhabirinin yanlış haberi üzerine mütalaa yürüten Tanin gazetesinin bunu memlekette bir irtica gibi göstermesi hüsniyetle telif edilemeyecek bir harekettir. Bu gibi yazıların halk üzerinde ne fena bir tesir yaptığı 20 Ağustos tarihli Tanin gazetesinde bu mevzua temas eden "Maskeli irtica" serlevhalı ve "Ali Ruaf Akan imzalı" yazı üzerine dairemize vuku bulan

> müracaatlardan anlaşılmaktadır. Yazılarında daha dikkatli olmaları ve memleketin en çok muhtaç olduğu huzur ve sükûnu ihlal ve milli vahdet üzerinde menfi tesirler yapmaktan hali kalmayan bu gibi asılsız yazılara meydan verilmemesi için ilgili makamlara emir buyrulması ve Kur'an öğreticileri kadrosuna ait cetvelin bağlı olarak takdim kılındığını tazimlerimle arz ve rica ederim.
>
> 28/8/944 Diyanet İşleri Reisi
> M. Ş. Yaltkaya[885]

Cemil Koçak, Yaltkaya'nın bu yazısına ilişkin olarak, yazının üslubu ve ağır ithamlara karşın altta alma tarzının DİR'nin siyasal iktidar karşısında ne denli savunma pozisyonunda olduğunu gösterdiğini belirtir.[886] Diyanet'in *Kur'an* kurslarını ıslah ederek bir tür dini meslek okuluna dönüştürme planı ve bunun için girişimde bulunması muhtemelen dedikodu şeklinde kamuoyunda dolaşıma girmiş, bu dedikodulardan etkilenen *Tasviri Efkâr* muhabiri Kadri Kayabal da böyle bir haber yapmıştır. Diyanet öyle ağır bir ithamın altında kalmıştır ki, cevabında bu planından bahsedememiş ve yeniden savunma konumuna geri dönmüştür. Bu bağlamda, *Kur'an* kurslarının siyasal iktidar tarafından kendisine verilmiş bir görev olduğunu vurgulayarak bir meşruluk zemini sağlamaya çalışmış ve kurslardaki eğitimi hafızlığa indirgemek zorunda kalmıştır. Bütün bu tartışmaların kursların DİR'nin istediği noktaya doğru evrilmesine ne ölçüde etki ettiğini tahmin etmek güçtür. Fakat siyasal iktidarın meseleye doğrudan katıldığını hesaba katarsak, tartışmaların Diyanet'in planlarına etki etmediğini öne sürmek doğru bir yaklaşım tarzı olmasa gerektir. Olaylardan sonra ilgili konuda bulabildiğimiz ilk belge, Müşavere Heyeti'nin Koçhisar Müftülüğü'nden gelen "imam ve hatip yetiştirmek maksadıyla kurs açılması" talebine verdiği 27 Ocak 1945 tarihli yanıttır. Heyet yanıtında, şimdilik fahri olarak hizmet verecek bir *Kur'an* öğreticisiyle sorunun çözülebileceği belirtildikten sonra şunlar söylenmiştir: "Yoksa İmam ve Hatip Okulu açmak için Riyaset lazım gelen teşebbüslerde bulunmuş"tur.[887] Görüldüğü gibi Diyanet mücadelesinden vazgeçmemiştir. 6 Temmuz 1945 tarihinde ise DİR Müşavere Heyeti'nin Antalya Müftülüğü'nden gelen "din bilgisi öğretme" talebine şöyle bir karşılık verdiğini görürüz:

> Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 80. maddesine göre her türlü tedrisat hükümetin murakabesi altında ve kanun dairesinde serbesttir. Eğitim Bakanlığı'nın

[885] **BCA BMGMK**, 30 10 / 192 318 27. Bkz. EK 165-A, 165-B ve 165-C.
[886] Koçak, **Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler**, s. 65.
[887] **DİB DİYKKD,** 1944-B, s. 195.

> salahiyetine dahil etmemek şartıyla hususi çalışmalarla imamların kendi yerlerine imam yetiştirmeleri itikat ve ibadetlere ait müracaatları karşılayarak sorulacak meselelerin icabını bildirmeleri gereklidir. Bu iş için müstakil mektep açmak ayrıca teşkilat meselesi olduğundan kendi yağımızla kavrulmak ve hususi teşebbüslerle ilim sevgisi ve din bilgisi heyecanı uyandırmak teşkilat mensuplarının idrak etmeleri gereken bir iştir.
> Eskiden beri atalarımız bazı ilimleri ve sanatları çırak yetiştirmek suretile ve hususi teşebbüslerle idame etmişlerdir. Bu gibi hayırlı teşebbüslere ve çalışmalara memleket ve millete faydalı olmaya çalışanları hükümet ve millet de sever, hüsni niyyet ve gayret her türlü muvafakatiyetin anahtarıdır.[888]

DİR, 1942'den beri sürdürdüğü mücadelesinden şimdilik vazgeçmiş gibi gözükmektedir. 1944 yılı Türkiyesi'nde *Kur'an* kurslarının "din dersi kurslarına" veya "imam-hatip okullarına" dönüştürülme projesi hala irtica ile ilişkilendirilip çok sert tepki görebilmektedir. Burada "hala" dememizin nedeni Türkiye'de laiklik ile ilgili siyasi *zeitgeist*in çok kısa bir süre sonra gözle görülebilir bir biçimde değişecek olmasıdır. Değişim gerçekleşene kadar Diyanet siyasal iktidarla kurduğu ilişkisel stratejiyi değiştirecek ve imam-hatip yetiştirme meselesinde okul projesinden vazgeçerek "kendi yağında kavrulmaya" başlayacaktır. Yani mücadelesinde başarısız olan DİR, Maarif Vekaleti gibi devletin diğer kurumlarıyla ve siyasal iktidarla karşılaşmadan, başka bir deyişle hiçbir devlet kurumunu işine karıştırmadan imam-hatip yetiştirmenin yolunu bulmuştur. İmam ve hatipler usta çırak ilişkisi içerisinde kurum bünyesinde yetiştirilecektir. Belki okul gibi çok sayıda mezun verilemeyecek ama az sayıda da olsa imam-hatip yetiştirilebilecektir. Diyanet'in bu cevabı Antalya Müftülüğü'ne gönderdiği günlerde Nazilli Müftülüğü'nden yeni bir yazı gelir. Aydın Valiliği'nce gönderilen tezkere karşısında müftülük nasıl hareket etmesi gerektiğini sormaktadır. Müşavere Heyeti'nin cevabı Diyanet'in çoğu zaman bir blok halinde karşısında olan iktidar odaklarıyla kurduğu yeni ilişki tarzının farklı bir boyutunu resmeder.

> İçişleri Bakanlığı'nca verilen sureti bağlı 10/5/945 günlü emirde Kur'an kurslarında yalınız ve ezber olarak Kur'an bellettirileceği ve bu kurslarda Arap harflerini okumak ve din dersi vermek 1353 sayılı kanun ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince mevzu bahis olamaz ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nca müftülere gönderilen özel mahiyetteki talimatnameye riayetle ilk tahsil çağında olmayan çocuklara Kur'an ezberlettirilmesinde mahzur olmadığı bildirilmektedir.
> 1- 1353 no.lu kanunun birinci ve dokuzuncu maddelerinde Türk harflerinin yalnız Türkçe için mecburi olduğu ve 12073 no.lu talimatname bu maddeyi şerh ettiği cihetle bunlar ecnebi bir dil olan Arapça için Arap harflerinin

[888] **DİB DİYKKD,** 1945-A, s. 102-103.

> kullanılmasına mani değildir. Arap harflerini bilmeden Kur'an-ı Kerim'in Arabi metnini ezberlemek hiç şüphesiz mümkün olamaz. Her lisanı o lisana mahsus harflerle okumak kanunen caizdir. Nitekim bugün Eğitim Bakanlığı'nca neşr edilen Arapça metinler Arap harflerile yayınlanmaktadır.
> 2- Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun birinci ve dördüncü maddelerince tedrisat ve mektepler küşadı Eğitim Bakanlığı'na ait olmakla beraber herkesin talim ve terbiyeleri ve dini ihtiyaçları için muktazi hürriyetten müstefit olacakları Medeni Kanun'un 319. maddesile ve çocuğun dini terbiyesini tayin eden ana babanın hürriyeti tahdit edilemeyeceği de 266. maddesile hiç kimsenin din ve mezhebinden dolayı muaheze edilemeyeceği her türlü dinin ayinlerin serbest bulunduğu da Anayasanın 3115 sayılı kanun ile muaddel 8. maddesile temin edilmiş bulunmaktadır. Bu kanuni icapların ilcasile Büyük Millet Meclisi Kur'an kursları için bütçeye lazım gelen tahsisatı kabul etmiş ve çocuklarına dini terbiye vermek din ve mezhebini öğretmek ve Kur'an'ı iyice talim etmek isteyenlerin dini ihtiyaçları için muktazi vesait sağlanmıştır. Bu suretle Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatının vazifelerini gösterir 7647 sayılı talimatnamedeki "Diyanet İşleri Başkanlığı itikadat ve ibadata dair bütün ahkam ve mesalihin tedviri vazifeleri ile mükelleftir" fıkrasının icabı da yerine getirilmiştir.
> 3- Kur'an öğretici kursu hakkındaki özel talimat sureti ile 11/3/943 tarihli tamim sureti bağlıdır. Bu talimatname namazlarımızın ve ibadetlerimizin sıhhatli ve tam olarak yapılmasını amaç edinmiştir. Mecburi ilk tahsilini ifa edenlerin usul ve kaidesi veçhile Kur'an okumasını öğrenmek imam, hatip ve müezzinlerin aslı vazifelerindeki esaslı rükünleri öğrenmeleri Türkçe hutbe, ezan ve kameti ve Kur'an ayetlerini güzel okumalarını sağlamaları bir dereceye kadar bu suretle imkan altına girebilmektedir.
> İçişleri Bakanlığı'nın yazısında bu gaye ve maksat ifade edilmiştir. Arap harflerinin okunması mevzu bahis olmayacaktır denilmesi Arap harfleriyle Türkçe okutmanın memnuiyeti belirtilmiş, din dersi okunmayacaktır denilmesi de program dahilinde ve muayyen kitaptan sıra dersi verilemeyeceği bildirilmiştir. Yoksa itikadata ve ibadata dair ahkam ve mesalihin öğretilmesi memnu olmak şöyle dursun kanunen vazifelerimiz cümlesindendir.[889]

İçişleri Bakanlığı'nın gönderdiği tezkere elimizde olmadığı için kesin konuşmak doğru olmasa da, tezkerenin özetinden bile fazlaca yoruma açık bir yazı olmadığı görülebilmektedir. Esasında İçişleri Bakanlığı *Kur'an* kurslarının niteliği hakkında senelerden beri uygulanan prosedürün gereğini her zaman yaptığı gibi yerine getirmiştir. Burada farklı olan DİR'nin tavrıdır. Tabii her metin çeşitli paradigmalar çerçevesinde birbirinden çok farklı bir şekilde yorumlanabilir. Fakat DİR'nin burada yaptığını yorum farklılığı olarak değerlendirmek güçtür. Kanaatimizce Müşavere Heyeti'nin bu cevabı daha çok anlamamazlığa gelmek ile tarif edilebilir. Diyanet İçişleri Bakanlığı'nın tezkeresine karşın *Kur'an* kurslarını kendi bildiği şekliyle yönetmekte ısrar etmektedir. 1935 senesinde müftüleri, "Kur'an'ın kıraatine ait okutulmasına lüzum görülen kitapların yeni Türk harfleriyle

[889] **DİB DİYKKD,** 1945-A, s. 98-99.

yazılı olmasına dikkat edilecektir"[890] şekilde uyaran Diyanet, on sene sonra çok daha farklı kendinden emin bir duruş sergileyebilmiştir. Gerçi bu noktada "kendinden emin" deyişimize bir şerh düşmemiz gerekir. Zira ilgili karar sayfasının arkasında yazılan bir bilgi notunda, "Aydın Valiliği'nden direktif mahiyetinde olarak kaymakamlığa yazılan ve dairemizce cevaplandırılması beklenilmeyen mahrem bir yazının cevaplandırılması ortaya bir takım idari müşkilatın çıkmasına sebebiyet verebileceğinden" kararın "şimdilik" saklanmasının daha uygun olacağı yazılmıştır.[891] DİR 1935 senesine göre kendine daha güvenlidir; ama bu güvenin de bir sınırı vardır. Burada "şimdilik" ibaresinin üzerinde de durmak gerekir. Diyanet sanki bir şeylerin değişimini bekler gibidir. Değişim gerçekleştikten sonra istediği cevabı istediği kuruma gönderebilecektir. O zaman kadar imam ve hatip yetiştirmek üzerine olan faaliyetlerini "kendi yağında kavrularak", yani el altından sürdürecektir.

1945 sonrası Türk siyasi hayatındaki gelişmeler ve Kur'an kursları

7 Ocak 1946'da DP kurulmuş, 21 Temmuz 1946'da ise genel seçimler yapılmıştır. Seçimin sonucunda CHP yeniden iktidar koltuğuna otursa da DP karşısında çok kan kaybetmiştir. Herkes bir sonraki seçimlerde CHP'nin DP karşısında işinin çok daha zor olacağının farkındadır. Bu şartlar altında CHP içerisinde dini konulara daha sıcak yaklaşılması gerektiğini düşünenler parti içinde gittikçe güçlenmeye başlamışlardır. Fakat dönemin Başbakanı Recep Peker[892] onlarla aynı görüşte değildir. 24 Aralık 1946 tarihinde TBMM'nde MEB Bütçesi tartışılırken bazı milletvekilleri "komünizm tehlikesi"ne karşı dinin bir silah olarak kullanılabileceğine vurgu yapmışlar ve bu bağlamda dini eğitimden bahsetmişlerdir. Peker bunun üzerine Meclis kürsüsünden şu konuşmayı yapacaktır:

> Muhterem arkadaşlar; Millî Eğitim Bütçesi'nin konuşulması yolunda gidilirken söz dinî tedrisat meselesine intikal etti... Burada bugün konuşulan sözler arasında mevcut bazı fena, içtimai tesirlerin ve akidelerin tahribatından cemiyetimizi korumak için bir takım manevî, mefkurevi varlıklara istinat etmek lüzumundan bahsedildi. Evet ben fikri esas olarak takdir ediyorum.

[890] Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası,** s. 247.
[891] **DİB DİYKKD,** 1945-A, s. 99'un arkası.
[892] Mehmet Recep Peker, 1870'de İstanbul'da doğmuş ve 2 Nisan 1950 tarihinde vefat etmiştir. Halk Fırkası kurucu üyesi olan Peker, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi başyazarlığı, Kütahya ve İstanbul milletvekilliği, Maliye, Dahiliye, Mübadele, İmar ve İskan, Müdafaa-i Milliye, Nafıa vekilliği gibi çok önemli görevlerde bulunmuştur. Peker son olarak 15. Hükümet'te Başbakan olarak görev almıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 476.

> Fakat bahsettikleri zehre karşı korunma vasıtası sadece ve sadece millet duygusundan ibarettir... Bu konudaki sözümü pek çok uzatmak istemiyorum. Yalnız şu noktayı ehemmiyetle arzedeyim ki, komünizm denen bir içtimai zehirden bünyeyi korumak için onun yanında yavaş yavaş genişleyecek bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek aşağı yukarı bir öldürücü zehrin lâakal onun kadar öldürücü olan başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir.[893]

Peker'in dini eğitime karşı olan bu katı tutumu, artık CHP içerisinde gittikçe güç kaybedecek olan bir kesimin son çırpınışlarıdır. CHP Parti Divanı 1947 yılı başında yaptığı toplantıda, laiklik ilkesi korunarak Türkçe harfli özel din eğitiminin MEB'nın denetiminde yapılabileceğini karara bağlamıştır. Bundan sonra 1947 yılı boyunca dini eğitim meselesi gerek parti içinde gerek kamuoyu önünde yoğun bir şekilde tartışılacaktır.[894] Tartışmalar sürerken İsmet İnönü, 11 Temmuz 1947 akşamı Türk siyasi hayatının en önemli dönemeçlerinden biri kabul edilen ve daha sonra "12 Temmuz Beyannamesi" olarak anılacak bildirisini okuduktan kısa bir süre sonra Peker partiden tasfiye edilecek ve böylece parti içerisinde dini eğitimi savunanların sesleri daha gür çıkmaya başlayacaktır. CHP'de bu gelişmeler yaşanırken dönemin İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen[895], Yüksek Diyanet İşleri Başkanlığı'na 27 Mayıs 1947 tarihinde "Kur'an-ı Kerim Kursları Hakkında Layiha"sını sunmuştur. Bilmen'in oldukça ayrıntılı bir şekilde kaleme aldığı layihasında *Kur'an* kurslarında yalnız *Kur'an*'ın ezberletildiğini, din dersleri mevcut olmadığından bu kurslardan mezun olanların dini bir vazifeyi yerine getirecek en basit bilgilerden bile mahrum olduklarını, halbuki memlekette bir zamanlar bir hayli fazla olan imamlık, hatiplik, vaizlik ve müftülük gibi dini hizmetleri ifa eden din alimlerinin bir kısmının ölmesi bir kısmının da ihtiyarlık sebebiyle vazifelerini yapamaz hale gelmelerinden dolayı artık bulunamadıklarını, vaktiyle Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince din derslerinin verileceği bütün müesseselerin MEB'na devredildiğini, fakat bu müesseselerin devamının temin edilemediğini bunun için en kısa zamanda DİR'ne bağlı din görevlisi yetiştirecek okulların açılması gerektiği düşüncelerini dile getirmiştir.[896]

---

[893] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 22. Birleşim, (24.12.1946), s. 444-445.

[894] Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) – Cilt: 4 Dönüşüm / Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika,** İstanbul: İletişim Yay., 2015, s. 177-186.

[895] 1882 yılında Erzurum'un Salasar Köyü'nde doğan Ömer Nasuhi Bilmen, 14 Şubat 1926'da İstanbul Müftülüğü müsevvidliğine tayin olunarak DİR bünyesine dahil olmuştur. Bu görevi uzun yıllar yürüttükten sonra 16 Haziran 1943'te İstanbul Müftüsü olarak tayin edilen Bilmen, 30 Haziran 1960 ise Diyanet İşleri Başkanı olacaktır. Fakat Bilmen'in bu görevi çok uzun sürmemiş ve 6 Nisan 1961'de emekliye ayrılmıştır. Bilmen 12 Ekim 1971'de İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. **Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü I**, s. 27.

[896] Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası,** s. 332-345.

Böylelikle İmam-Hatip Mektepleri projesi Bilmen'in ağzından bir kez daha dile getirilmiş olur. Bilmen'in bu öneriyi sunmasından yaklaşık beş ay sonra, CHP 7. Büyük Kurultayı'nı toplayacaktır. 17 Kasım'da başlayıp 4 Aralık 1947'de son bulacak Kurultay'ın en önemli ve tartışmalı konularından biri laiklik çerçevesinde dini eğitim olacaktır. Tartışmalar boyunca dini eğitimi en kararlı şekilde savunan İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Van Milletvekili İbrahim Arvas, Kurultay Başkanlığı'na şu önergeleri sunmuşlardır:

> Lüzumu bütün memlekette hissedilen bir tedbir olmak üzere imam ve hatip yetiştirmek üzere mektep açmaya Diyanet İşleri Riyaseti'nin Hükümetçe mezun kılınmasını teklif ederim.
>
> İstanbul Milletvekili H. S. Tanrıöver

> Mülhak bütçesi bulunan Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi'ni Diyanet İşlerine bağlamak suretiyle şahsiyeti hükmiyeyi haiz kılarak imam, hatip, vâiz mekteplerinin açılmasını ve idaresinin bu kurula vererek bu suretle Müslüman vatandaşlarımızın arzuyu umumisine tercüman olmasını ve esasen lâiklik prensibimize bunun asla tezat teşkil etmeyeceğini arz ederiz.
>
> Van Milletvekili İbrahim Arvas[897]

DİR artık yalnız değildir. Kurumun İmam-Hatip Okulu açması gerektiği fikri artık iktidardaki CHP'li milletvekilleri tarafından da açık açık savunulmaktadır. Nitekim CHP Konya Milletvekili Fatin Gökmen[898] ve on altı milletvekili arkadaşı "Diyanet İşleri Başkanlığı'nca imam, hatip ve vaiz okullariyle yüksek din okulları açılmasına ve hayrat hademesinin Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmesine dair kanun teklifi"ni 2 Şubat 1948'de TBMM Yüksek Başkanlığı'na sunmuştur.[899] Başlığından da anlaşılabileceği gibi teklif, DİB'nı imam-hatip, vaiz ve yüksek din alimi yetiştirmek üzere masrafları genel bütçeden karşılanacak meslek mektepleri ve kursları açmaya yetkili kılmaktadır. Kanun teklifinin İmam-Hatip Okullarıyla ilgili kısmının gerekçesinde şunlar söylenmiştir:

> Bu müesseselere olan ihtiyaç 24 sene evvel takdîr olunmuş ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile tamim olunmuş ve yürütülmesi Millî Eğitim Bakanlığı'na bırakılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı bu mektebleri açmamış ve

---

[897] **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı,** s. 512. Görüldüğü gibi İbrahim Arvas verdiği önergede konuyu sadece imam-hatip okullarıyla sınırlandırmaz. Arvas konuya çok daha geniş bir çerveden bakarak, 3 Mart 1924 tarihinde gerçekleştirilen düzenlemelerde köklü bir reform önermektedir.

[898] 1879'da Akseki'ye bağlı Menteşbey Köyü'nde doğan Mehmet Fatin Gökmen, 7 Aralık 1955 tarihinde vefat etmiştir. Öğretmenlik, müderrislik, rasathane müdürlüğü yapan Gökmen, VII. ve VIII. dönem CHP Konya Milletvekili olarak da görev yapmıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 486.

[899] **TBMM TD,** Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 10, 37. Birleşim, (02.02.1948), s. 3.

> 24 seneden beri bu dinî vazifeleri selâhiyetle ifâ edecek bir kimse yetişmemiştir. Eski vazifedârlar ise gittikçe ortadan çekildiğinden yerleri boş kalmış veya ehliyetsiz ellere geçmiştir. Bu vaziyetin neticesi olarak da bir taraftan şahsî dinî hükümleri ile tenvir edilemeyen ve onu lâyıkı ile ifâ edemeyen halkımız manevî ıstırap içinde kalmış, diğer taraftan meleketin ötesinde berisinde tarikat namına bir takım hurafeler türemiş ve muzır akidelere yol açmıştır. İşte gün geçtikçe artmakta olan bu hallerin varacağı sonucu düşünerek bu müesseselerin bir an evvel açılmasını millî bir zaruret olarak görmekteyiz. Kaldı ki bu işin Millî Eğitim Bakanlığı'na verilmiş olması çok gayr-ı tabiîdir. Diyanet işleri ile meşgul bir teşkilat varken lâik olan devletimizin muasır kültür işlerini yürütmeğe ayrılmış bir şubenin dinî işlerle vazifeli kılınması kadar gayr-ı tabiî bir vaziyet olamaz. Millî Eğitim Bakanlığı'nın 27 sene içinde kendisine tevdi edilmiş olan bu vazifeyi ifâ edememesi müsamahadan ziyade bu gayr-ı tabiîliğe hamledilmelidir.[900]

Görüldüğü gibi CHP Konya Milletvekili Fatin Gökmen ve arkadaşlarının mevzuya bakış açısıyla yukarıda *Kur'an* kursları hakkındaki layihasına yer verdiğimiz İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen'in bakış açısı arasında neredeyse hiçbir fark yoktur. Ancak Diyanet cephesindeki bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Cemil Koçak'ın da belirttiği üzere okullarda din dersleri okutulması ve konumuz olan dini meslek okullarının açılması meselelerinde karara varmak hiç de kolay olmayacaktır. Üzerinde anlaşma sağlanamayan birçok ayrıntı vardır. Bunun için CHP Meclis Grubu'nda konuyu araştırmak ve rapor hazırlamak üzere bir komisyon oluşturulacaktır.[901] Komisyondan İmam-Hatip Okullarının açılmasıyla ilgili çıkan ilk karar şöyledir:

> Müslüman vatandaşların imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerini ifa edecek elemanlara da ihtiyaç olduğu ve bunları yetiştirecek öğretim müesseselerinin kurulması lâzım geldiği tesbit edilmiş ve bu nevi öğretim kurumlarının rejimimizin ve Anayasamızın lâyiklik esasları ile asla tearuz etmeden Devlet yardımı ile kurulabileceği esasında birleşilmiştir.
> Anayasamızın 80'nci maddesi hükümete bir nevi öğretimi denetleme vazifesi verir. 789 sayılı Maarif Teşkilâtı Kanunu'nun 4'üncü maddesi bu denetlemenin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmasını emreder. Anayasamızın ve Maarif Teşkilât Kanunu'nun bu amir hükümleri sebebiyle ve maslahatın da icabı olarak Müslüman dininin meslek adamlarını yetiştirmek üzere kurulacak okulların da programları ile kitaplarının tetkik ve tasdiki her nevi tedris ve terbiye faaliyetlerinin kontrolü ve bu müesseselerde hizmet göreceklerin intihap ve tayinlerinin tasdiki bakımlarından Milli Eğitim Bakanlığı'nın devamlı alâka, teftiş ve murakabesi altında bulunmaları gerektiği ittifakla tespit olunmuştur.

---

[900] **Selâmet,** 13 Şubat 1948, No: 39, s. 7; aktaran Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası,** s. 263-264.
[901] Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) – Cilt: 4 Dönüşüm / Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika,** s. 210.

> İmam ve hatip okullarının hangi müessese tarafından kurulması ve nereye bağlı olması uzun tartışmalara konu teşkil etmiş ve bu konu üzerinde üç teklif öne sürülmüştür.
> Tekliflerden birisi; bu kurumların Devletçe yardım görecek ve murakabe edilecek bir hayır cemiyeti tarafından kurulup, hükümetin murakabesi altında onun tarafından idare olunması yolunda idi.
> Böyle bir hizmetin tek bir cemiyete inhisar ettirilmesinin güçlüğü ve böyle bir cemiyetin zamanla alabileceği şekiller veya aynı maksat için birçok cemiyetlerin kurulmasına teşebbüs olunması ihtimali ehemmiyetli mahzurlar olarak mütalâa edilmiş ve bu teklif çoğunluk tarafından kabul olunmamıştır.
> Bahis konusu olan okulların doğrudan doğruya Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulup idare edilmesi hakkında teklif de, Diyanet İşleri Teşkilâtı'nın Devlet kadrosunda Müslüman halkın her nevi din işlerini murakabe ve tanzim eden bir makam olması sebebiyle bu makam tarafından kurulmasının daha uygun ve pratik olacağı ve halkımızı daha ziyade tatmin edeceği mülâhazasiyle kabul olunmamıştır.
> Bu okulların masraflarının Diyanet İşleri Bütçesi'nde yer alması ve her nevi hususi tahsil kurumlariyle Devletin diğer teşkilâtı tarafından açılan okullar üzerinde murakabe ve teftiş hakkı kanunlarımızla müeyyet bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu okullarla her bakımdan ilgilenip, onları devamlı teftiş ve murakabe altında bulundurması tabiî ve zaruri görülmüştür.
> Milli Eğitim Bakanlığı'nın imam ve hatip okullariyle devamlı ilgisinin teftiş ve murakabesinin bir cihazı olmak üzere de Diyanet İşleri'nde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın başkanlığı altında bir heyet kurulması ve bu heyetin Diyanet İşleri Müşavere Hayeti'nden iki üye ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın üç ve kurulacak İslam İlahiyat Fakültesi'nin de bir temsilcisinden mürekkep bulunması çoğunlukla kararlaştırılmıştır.
> İmam ve hatip okullarının Milli Eğitim Bakanlığı'nın tetkik ve tasdikına sunulacak olan programlariyle kitaplarını hazırlamak, öğretim ve idare elemanlarını Milli Eğitim Bakanlığı'na inha etmek bu heyetin esas vazifelerini teşkil edecektir. İmam ve hatip okullarının hangi tahsil kademesinden öğrenci alacağı ve tahsil sürelerinin ne olacağı ve bu okulların nerelerde ve ne tarzda açılacağı gibi teknik hususlarla da bu kurul meşgul olacaktır.[902]

MEB ile seneler süren mücadele komisyondaki çoğunluğun savunusuyla kazanılmış ve böylece Diyanet'in *Kur'an* kurslarından imam-hatip okullarına uzanan hedefleri için artık tünelin ucunda ışık görünmüştür. Fakat komisyon üyelerinden Tahsin Banguoğlu [903] ile Nihat Erim komisyon raporuna muhalefet şerhi koymuşlardır. Esasında Banguoğlu ve Erim de komisyonda, "yirmi beş yıl inkıtaa uğramış bir din adamları neslinin bugünkü maddî ve mânevî durumunu belirterek, yeni baştan münever bir din adamları nesli yetiştirmek zarureti üzerinde ısrar"

[902] **BCA BÖKMK**, 30 1 / 42 251 17. Raporun tamamı için bkz. EK 166-A ve 166-B.
[903] Hasan Tahsin Banguoğlu, 1904'te Drama'da doğmuş ve 3 Mart 1989'da vefat etmiştir. Çeşitli okul ve üniversitelerde hocalık ve yöneticilik yapan Banguoğlu, 1940'lı yıllarda siyasete atılmaya karar vermiş ve CHP'ne girmiştir. Siyasi hayatını VII. ve VIII. dönem Bingöl Milletvekili olarak sürdüren Banguoğlu, aynı zamanda Milli Eğitim Bakanı olarak da görev yapmıştır. Bkz. **TBMM Albümü / 1920-1950,** s. 455.

etmişlerdir. Anlatımlarına göre bu konuda komisyonda "düşünce ve dilek beraberliği" sağlanmıştır. Din eğitimi verecek kurumların devlet eliyle kalkındırılmasında da laikliğe "asla bir aykırılık" görmemişlerdir. İtirazları din görevlilerinin yetiştirileceği okulların hangi kuruma bağlı olacağı üzerinedir. Onlara göre dini eğitim verilecek okulların MEB'na değil de, DİB'na bağlanması ülke için "tarihi bir hata" olacaktır. Banguoğlu ve Erim itirazlarını şöyle sürdürmüşlerdir:

> Atatürk inkılâbının hedefini ve asıl meyvasını teşkil eden şey, bir zihniyet değişikliğidir. Garbın müspet ilim zihniyeti ile şark medresesinin skolastiği bizim memleketimizde tam bir asır dövüşmüş bulunuyordu. Millî felaketlerimizin başlıca âmili olan bu zihniyet savaşına nihayet vermek için, biz halkı zorlayarak bir takım değişiklikler yaptık ve milletimizi yeni bir dünya görüşüne kavuşturduk. Tevhidi Tedrisat Kanunu ile sağlamak istediğimiz şey de iki türlü münevveri ortadan kaldırarak bu kültür birliğini yaratmaktan ibaretti.
>
> Şimdi biz, medrese zihniyetinin yaşlanmış son mümessillerini, Diyanet İşleri Reisliği çevresinde toplanmış görüyoruz. Bunlar skolastik kültürün tohumluklarıdır. Geçen inkılâp yıllarının bu zevatın zihniyetinde hiçbir değişiklik yapmamış olduğu ise eserleriyle sabittir. Bu vatandaşlar eliyle açılacak tahsil müesseselerinin de, her ne şekil ve nam altında olursa olsun, eski medreseden başka bir şey olamayacağı muhakkaktır.
>
> Yeniden kurulacak olan bu müesseseler için yanlış bir temel seçmiş bulunuyoruz. Bu iş kolaylıkla Türkiye'de medreselerin yeniden açılması mânâ ve mahiyetini alabilecek ve skolastik zihniyetin yeniden filizlenmesi neticesini doğurabilecektir. Belki kısa zamanda bu kökten aşılanmış genç Türk nesilleri tekrar köylere kadar yayılacak ve inkılâptan evvel olduğu gibi, halk ile Devlet arasında bir kast, kapalı bir sınıf teşkil edeceklerdir. Tanzimat'tan beri çarpışmış olan iki türlü zihniyet ve iki türlü münevver, tekrar karşı karşıya gelecektir.
>
> Buna mukabil, bu öğretimin bizim modern mektep nizâmı ve havası içinde, Millî Eğitim Bakanlığı eliyle mahzursuzca başarılabileceği kanaatindeyiz. Hedef, bu mekteplerin hocalıklarına kısa zamanda İlâhiyat Fakültesi'nden yetişecek genç din adamlarını getirmek olmalıdır. Bizi yeniden şeriatçılıkla uğraşmaktan ancak bunlar kurtarabilecektir.[904]

Banguoğlu ve Erim, Başbakanlık'a bağlı bir devlet kurumu olan DİB'nı "skolastik kültürün tohumluğu" olmak gibi son derece ağır bir şekilde itham edip, bir de bunun kanıtı olarak Başkanlık'ın yayınlarını göstermişlerdir. Onlara göre imam-hatip okulları Diyanet'e bağlanacak olursa Türkiye yeniden "şeriatçılıkla" uğraşmak zorunda kalacaktır. Gerçi kanaatimizce özellikle Banguoğlu'nun bu konudaki

[904] **BCA BÖKMK**, 30 1 / 42 251 17. Bkz. EK 167. Görüldüğü üzere Banguoğlu ile Erim'in şerhleri arşiv belgesinde eksik kalmıştır. Bu kısımlar için Cemil Koçak'ın künyesi verilen olan çalışmasından yararlanılmıştır. Ayrıca komisyon raporunun ve şerhin tamamı için de bkz. **Büyük Doğu,** 5 Mart 1948, No: 83; aktaran Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) – Cilt: 4 Dönüşüm / Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika,** s. 226-230.

düşüncelerinin samimiyeti oldukça tartışma götürür. Bu yöndeki kanaatimizi neye dayanarak temellendirdiğimizi açımlamak için Banguoğlu'nun hatıralarına müracaat etmemiz gerekir. Hatıralarda imam-hatip okullarının açılmasıyla ilgili kısım şu şekildedir:

> İkinci Hasan Saka kabinesinde Milli Eğitim Bakanı bendim. Davayı baştan beri takip etmiş olmakla birlikte benim de yenmek zorunda olduğum güçlükler vardı. Grup kararlarından ikisi, İlahiyat Fakültesi kurulması ve türbelerin açılması hakkında kanunlar çıkarmak lâzımdı. Öbür ikisi, din dersleri konması ve İmam-Hatip Okulları açılması hususlarını mevcut kanunlarla ve Bakanlık yetkisi ile başarabilecektim. Kitap yazdırmak da zaman alacaktı. Hatırımdadır, sayın İnönü bu bahiste benimle hiçbir şey konuşmuyordu.
> Diyanet İşleri Başkanı rahmetli Hamdi Efendi ile görüştüm:
> - Hocam, bu kitapları sen yazacaksın, dedim.
> - Nasıl kitap istiyorsun? diye sordu.
> - Dinde inkılâp olmaz, biz vaktiyle nasıl okuduysak öyle, dedim. Ve ilâve ettim, yalnız mezhep ayrılıklarına girmeyelim ve hurafeye yer vermeyelim.
>
> Hoca:
> - Tabiî, öyle olur, dedi ve yardımcı bir heyetle kitapları yazmaya koyuldu.[905]

Tahsin Banguoğlu'nun, eğitimle ilgili görüşleri ve öne sürdüğü fikirler Hasan Saka'nın[906] dikkati çekmiş ve 10 Haziran 1948 tarihinde kurulan II. Hasan Saka Hükümeti'nde Banguoğlu Milli Eğitim Bakanı olmuştur.[907] Yani Banguoğlu, komisyon raporuna şerh koymasından yaklaşık dört ay sonra Milli Eğitim Bakanı olarak atanacaktır. Acaba parlamento kulisleri vasıtasıyla Banguoğlu'nun kulağına yakında Milli Eğitim Bakanı olarak atanacağı fısıldanmış mıdır? Bu sorunun cevabını bilemiyoruz. Fakat, Banguoğlu'nun yukarıda aktardığımız hatırasına göre, Milli Eğitim Bakanı olduktan sonra, ilkokullarda okutulacak din dersi kitaplarını hazırlaması için, daha önce "skolastik zihniyetli" olarak nitelendirdiği kurumun

---

[905] Tahsin Banguoğlu, **Kendimize Geleceğiz,** İstanbul: Derya Dağıtım Yay., 1984, s. 99-100. İleride göreceğimiz üzere Tahsin Banguoğlu'nun Milli Eğitim Bakanlığı döneminde açılacak olan "imam-hatip yetiştirme kursları"nda hangi kitapların takip edileceği de DİB'na sorulmuştur. Bunun için bkz. **DİB DİYKKD,** 1949, s. 139. İsmail Kara, Banguoğlu'nun bu hatıratında ve röportajlarında "1940'lı yıllardaki din eğitimiyle ilgili düşüncelerini, icraatını ve konumunu büyük ölçüde tarihî gerçeklere aykırı bir şekilde" yeniden kurgulamış olduğunu belirtir. Bunun için bkz. Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 2,** s. 274.

[906] 1885'te Trabzon'da doğan Hasan Saka, 29 Temmuz 1960'da vefat etmiştir. Meclis-i Mebusan ve TBMM'nde milletvekilliği, TBMM başkanvekilliği, İcra Vekilleri Heyeti üyeliği yapan Saka, bunların yanı sıra Maliye, İktisat, Ticaret ve Dışişleri Bakanı olarak da görev almıştır. Saka, 16. ve 17. Hükümet'in de Başbakanı olarak Türkiye siyaset tarihine geçmiştir. Bkz. **TBMM Albümü / 1950-1980,** s. 598.

[907] İlker Dere, **Tek Parti Döneminde Din Eğitiminin Yolunu Açan Bakan Hasan Tahsin Banguoğlu,** İstanbul: Akıl Fikir Yay., 2014, s. 37.

başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki'ye teklifi bizzat götürdüğünü biliyoruz.[908] Komisyonun raporuna şerh koyan diğer bir isim Nihat Erim'in anılarında "Grup toplantısında biz ilk okullarda din dersi verilmesini kabul ettik, fakat imam ve hatip yetiştirme işinde, Diyanet İşleri'ne bağlamaya şiddetle muarız kaldık. Pekercilerle işbirliği yaparak bu meseleyi Meclis'in kış tatilinden sonraya bıraktırdık"[909] demesini de göz önünde bulundurduğumuzda, Banguoğlu'nun Diyanet hakkındaki fazlasıyla olumsuz değerlendirmelerinin "Pekercilerle" işbirliği yapmak gibi stratejik bir nedenle dillendirilmiş olma olasılığının kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz.[910]

Sonuç olarak "İmam-hatip yetiştirme kursları" adı altında din görevlisi yetiştirmek üzere oluşturulan eğitim kurumlarının on ay süreli müfredat programı MEB Talim ve Terbiye Heyeti'nin 30 Aralık 1948 tarih ve 247 sayılı kararıyla belirlenmiş ve kurslar 1949 yılı başında MEB'na bağlı olarak açılmıştır.[911] Bu kurslarla birlikte Ankara'da İlahiyat Fakültesi açılmış ve ilkokul dördüncü ve beşinci sınıflara seçmeli din dersleri de konulmuştur. Fakat bu sonuç Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'yi asla memnun etmemiştir. Akseki az ile tatmin olacak yapıda bir insan değildir. Bu konudaki mücadelesinden vefat edene kadar vaz geçmeyecektir. Vefatından yaklaşık bir sene önce hazırladığı 12 Aralık 1950 tarihli, din eğitimi verilecek olan okul ve/veya kursların kesinlikle Diyanet'e bağlı olması gerektiğini savunduğu raporunda, bu alanda gerçekleştirilen yeni düzenlemeleri şu sözlerle eleştirmiştir:

> Bilindiği veçhile Diyanet İşleri Başkanlığı 3 Mart 1340 tarih ve 429 sayılı kanunla teşekkül etmiştir. O kanuna göre, dinî işleri tedvir etmek, cami ve mescitleri idare eylemek Başkanlığın esas vazifelerindendir. Başkanlık, bütün köylere kadar şamil bulunan bu vazifesini layıkile yapabilmek için İslâm dininin bütün inceliklerine, şark ve garp felsefesine vakıf yüksek din adamlarına, halkımızı irşad edecek kudretli müftülere, vaizlere, kendisine

---

[908] Akseki bu teklif üzerine *Yavrularımıza Din Kitabı ve Öğretmen ve Öğrencilere Yardımcı Din Dersleri I-II* adını verdiği kitapları kısa sürede hazırlayacaktır. Bkz. **A.g.e.,** s. 187-188.

[909] Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979,** Yay. Ahmet Demirel, Cilt: 1, İstanbul: YKY Yay., 2004, s. 253.

[910] Burada CHP içinde "Pekerciler" olarak adlandırılan kesim, partide Recep Peker ile birlikte hareket eden kesimdir.

[911] Mustafa Öcal, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi**, Dergâh Yay., İstanbul, 2011, s. 164-165. Söz konusu eğitim kurumlarına "okul" değil de, "kurs" denilmesinin sebebini Tahsin Banguoğlu hatıralarında şöyle anlatır: "Rapora ben muhalefet şerhi yazdım, Nihat Erim de imza etti. Biz mesleki din eğitiminin de Diyanet İşleri'ne değil, Milli Eğitim'e bağlanmasını istiyorduk. Gruptan karar da o yolda çıktı. Ancak devrimciler bir takrirle bir balgam attılar, İmam-Hatip Okulları 'kursları' oldu." Bkz. Banguoğlu, **a.g.e.,** s. 99. Banguoğlu'nun "balgam" olarak nitelendirdiği takrir için bkz. **BCA BÖKMK**, 30 1 / 42 251 17. EK 168.

hürmet telkin ettirecek imam ve hatiplere muhtaçtı. Bunları Milli Eğeitim Bakanlığı yetiştirecekti. Çünkü yukarda da arz edildiği gibi Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün dinî müesseseler de ona devredilmişti ve adını "İmam-Hatip mektebi"ne çevirdiği bu dinî müesseselerde binlerce yetişmiş talebe vardı. Fakat sonradan bu müesseselerin de kapatılmış veya kapamış olduğunu görüyoruz.

Tevhid-i Tedrisat namı altında evvela bu müesseseler Marrif Vekâleti'ne devir ve sonra askerî mektepler tekrar Milli Savunma Bakanlığı'na iade edildiği ve birçok Vekâletlere de meslekî mektepler açmak salahiyeti verildiği halde Diyanet İşleri Başkanlığı'na böyle bir salahiyet de verilmemiştir. Halbuki papaz mekteplerine asla dokunulmamıştı. Yalnız İslâm din adamlarının yetişmesine mahsus bu hareket yüzünden din adamları o kadar azaldı ki birçok köylerde cenaze yıkayacak adam bile bulunamaz oldu. Bu ihtiyacı, muhtelif zamanlarda yüksek makamlara yaptığımız müracaatlarla, verdiğimiz raporlarla belirttik. Nihayet, Büyük Millet Meclisi'nin geçen devresinde sunulmuş olan iki layiha ile bu cihet açıklandı. Bu suretle iş matbuata da aksetti. Bu layihalarda dinî ihtiyaç ve bunun sebepleri bütün üryanlığı ile gösterilerek Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı muhtelif dereceleri ihtiva eden dinî bir müessesenin açılması lüzumu belirtiliyordu. Bu haklı ve yerinde olan talep hususi bir komisyona havale edilmiş, neticede, istenilen bu müesseseleri yerine Üniversite'ye bağlı bir "İslam İlahiyat Fakültesi" açılmasına, ilk mekteplerin dördüncü ve beşinci sınıflarına ihtiyari din dersi konulmasına, imam ve hatip ihtiyacını önlemek üzere de, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından on aylık kurslar açılmasına karar verilmişti. Üniversite dahilinde açılacak olan bu fakülteden maksat burada bilhassa İslâm ilimlerine ehmmiyet verilerek güya istediğimiz din adamlarının yetişmesini temin etmekti. Halbuki sonradan fakülteye ait olmak üzere üniversite tarafından hazırlanmış olan kanunda "İslam" kelimesi de kaldırılarak yalnız "İlahiyat (Teoloji) Fakültesi" diye teklif edilmiştir. Bu fakülteye girebilmek için sadece lise mezunu olmak kafî görüldü. Binaealeyh bugünkü İlahiyat Fakültesi katiyen memlekete lüzumu olan din adamlarını yetiştirecek bir durumda değildir. Ve bu şerâit altında bunun imkânı yoktur. Bununla beraber Üniversite dahilinde böyle bir fakültenin bulunmasına muarız değiliz. Öyle bir müessese de bulunabilir. Bizim istediğimiz ise bu değil, belki memleketin her sahadaki dinî ihtiyaçları ile mütenasip yüksek İslâm alimleri yetiştirebilecek hakiki bir din müessesesidir. Ve bu da, dünyanın her tarafından olduğu gibi, ancak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından idare edilmek suretiyle olacaktır. Bunun bir an evvel açılması ise memleket için hayati bir zarurettir.

İlahiyat Fakültesi'yle birlikte açılmış olan İmam ve Hatip Kurslarına gelince: Bugünkü haliyle bunlardan da hiçbir fayda memul değildir. Evvelce nasıl kapatılmış ise bugün de açılmadan kapanmış denilebilir. Her birine ikişer yüz lira ücret verilen 5-6 muallim tarafından idare edilen kursların bir kısmında bir tek talebe bile yoktur. Bunun da sebebi atılan yanlış adımdır. Çünkü sırf dinî olan İmam ve Hatip Kurslarının mercii ve bunlarla ciddi bir şekilde meşgul olacak olan da Diyanet Başkanlığı'dır. Mekteplere konmuş olan din dersleri de hiçbir fayda etmemiş ve hatta bazı yerlerde öğretmenler için bir alay konusu olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı'nca sınıf öğretmenlerine verilen emre karşı "Biz laik öğretmenleriz; hem bu dersler ihtiyaridir, istersek okuturuz" denilmiştir. Hem öğretmenin hem de öğrencinin keyfine bırakılmış bir ders elbette bu neticeyi verecekti.

Binaenaleyh memleketin hakiki din ihtiyacını karşılayacak orta ve yüksek dereceli din müesseselerinin açılması ve bütün mekteplerdeki din işleri ile

> ciddi bir şekilde meşgul olması için, Amerika'da, Avrupa'da olduğu gibi, bunun yegâne mercii bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı'na salahiyet verilmesi lazımdır. Muvakkat işlerle oyalanmaya zamanımız hiç de müsait değildir.[912]

Siyasal iktidar, Maarif Vekaleti ve Diyanet üçgeninde Kur'an kursları

Necati Lugal, Gotthard Jäschke'ye, Maarif Vekaleti'nin Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na dayanarak *Kur'an* kurslarını kendi bünyesine almak istemesine karşın, Diyanet'in o dönemdeki Reisi olan Rifat Efendi'nin çabalarının kursların kurum bünyesinde kalmasını sağladığı söylemiştir.[913] İsmail Kara da benzer bir şekilde, rivayetlere göre Milli Mücadele yıllarında çok yararlılıkları görülmüş Rifat Börekçi'nin, Mustafa Kemal Paşa'ya, "bunları bana bağışlayın paşam" demiş ve böylece kursların Diyanet'te kalmış olduğunu aktarmıştır.[914] Literatürde, laiklikle ilgili konulardaki hassasiyetin zirvede olduğu 1930'lu yıllarda, hem de Maarif Vekaleti bu kadar ısrarlı bir şekilde bastırırken *Kur'an* kurslarının nasıl olup da Diyanet'in elinde kaldığına dair herhangi bir başka açıklama yoktur. Önceki bölümlerde ele aldığımız örneklerin neredeyse tamamında siyasal iktidarın, DİR ile diğer devlet kurumları arasında bir uzlaşmazlık olduğunda Diyanet'in dışındaki kurumun yanında yer almış olduğunu görmüştük. Halbuki *Kur'an* kursları konusunda bu durum tam tersi istikamette gerçekleşmiştir. Üzerinde durduğumuz belgelerde Reis Rifat Börekçi, *Kur'an* kurslarının Diyanet bünyesinde kalması adına 1920'li ve 30'lu yıllarda başka mevzularda pek de rastlamadığımız tarzda, hem de ortada Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Maarif Teşkilatına Dair Kanun varken son derece kararlı bir tavır ortaya koymuş ve sonuç itibariyle mücadelede galip gelmiştir. Bu bağlamda, rivayetlerin gerçeği yansıtma olasılığının oldukça yüksek olduğunu söylememiz gerekir. Erken Cumhuriyet döneminde en yukarıdaki makamdan söz alınmadıkça böylesi kritik bir meselenin DİR'nin lehine hallolunması pek akla yatkın gibi durmamaktadır. Peki bu olasılık gerçeği yansıtıyorsa Atatürk neden böyle bir söz verme ihtiyacı hissetmiştir?

Mustafa Öcal erken Cumhuriyet döneminde, "hemen her seviyedeki okulun programları arasında Kur'an-ı Kerim derslerinin yer aldığı ve ayrıca müstakilen Kur'an eğitim ve öğretimi yaptıran çok sayıdaki Dâru'l-Kurrâları olan ve bunları en

---

[912] Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 1,** s. 150-152.
[913] Jäschke, **a.g.e.,** s. 75.
[914] Kara, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 2,** s. 233.

ücra köy ve kasabalara varıncaya kadar yaygınlaştırmış bir ülkeden", sadece sınırlı sayıdaki *Kur'an* kurslarının açıldığı bir ülkeye geçildiğini belirtir. Öcal daha sonra, bütün bir ülkeyi düşündüğümüzde bu kursların Türkiye için ne ifade ettiği sorar. Öcal'ın sorduğu soruya cevabı şu şekilde olmuştur: "Kuşkusuz bunlar, sembolik kurs merkezleri olmaktan öteye bir anlam ifade etmemiştir".[915] Öte yandan Mehmet Bulut'un da belirttiği gibi, İmam Hatip Mekteplerinin 1930'da ve İlahiyat Fakültelerinin 1933'de kapatılmış ve böylece Türkiye'de örgün mesleki dini eğitim veren herhangi bir kurum kalmamış olduğunu ve 1950'li yıllara kadar, her ne kadar ihtiyacı karşılamaktan uzak olsa da, din görevlisi yetiştirmek için kaynak olarak sadece *Kur'an* kurslarının kaldığını düşünürsek, bu kurslarının o dönem için önemini daha iyi bir şekilde idrak edebiliriz.[916] Bu tartışmalar ışığında yeniden sormuş olduğumuz soruya odaklanırsak, ilk olarak söylenilmesi gereken husus, yazışmalara da yansımış olduğu şekliyle Atatürk ile Reis Rifat Börekçi'nin Milli Mücadele yıllarından itibaren oldukça sıcak bir teşrik-i mesai içinde bulunmuş olduklarıdır. Dolayısıyla ilk etapta Atatürk'ün, Börekçi'nin bu ufak ricasını kırmayıp, *Kur'an* kurslarının DİR bünyesinde açılmasının sözünü vermiş olma olasılığı gayet akla yatkın gibi durmaktadır. Daha sonrasında da Atatürk vefat eden kadar kurs sayısının asgari düzeyde tutulmuş olduğunun gözden kaçırılmaması gerekir. Peki Börekçi'nin 1939'da açıkça söylediği, kursların amaçları haricinde, aynı zamanda imam, hatip ve müezzin yetiştirilen bir merkez olarak kullanılmasına nasıl müsaade edilmiştir? Kursların denetimleri bu kadar sıkı yapılırken bu durumu siyasal iktidarın ve dolayısıyla Atatürk'ün bilmemesinin olasılığı yoktur. Dolayısıyla burada da DİR ile iktidar arasında başka konularda gördüğümüz zımni bir sözleşme imzalanmış olma olasılığından bahsetmenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak bunlar sadece olasılıklardır; belki günün birinde bulunacak bir belge ve/veya yayınlanacak bir hatırat bu sorulara daha temelli ve kapsamlı cevaplar verebilmemize olanak sağlayacak bilgileri barındıracaktır. O tarihe kadar kesin olan bir şey varsa, o da, *Kur'an* kurslarının Maarif Vekaleti'nin tüm çabalarına rağmen DİR'nin bünyesinde verilmeye devam etmiş olduğudur ve bu durum söz konusu devlet kurumları ve siyasal iktidar ilişkileri üçgeni içerisinde bir istisnadır.

---

[915] Öcal, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi,** s. 473.

[916] Mehmet Bulut, "Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu ve Diyanet İşleri Başkanlığına Eleman Yetiştiren Kurum Olarak İmam-Hatip Okulları (Tarihi Süreç İçinde Gelişmeler)", **II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998),** Cilt: II, Ankara: DİB Yay., 2003, s. 548.

SONUÇ

Kuruluşundan 1950'ye kadar DİR'nin devlet içindeki konumunu belirlemek için meseleye iki farklı bakış açısından yaklaşılmalıdır. Bunlardan ilki siyasal iktidar ve iktidar odaklarının DİR'ni devlet içerisinde nerede gördüklerine, ikincisi ise, Diyanet'in kendini nasıl konumlandırdığına ilişkindir. DİR'nin yetki ve görev alanları içindeki faaliyetlerine odaklanıldığında, çok açık bir biçimde mücadele halinde olan iki blok görülür. Erken Cumhuriyet dönemi laiklik anlayışını tam anlamıyla benimsemiş veya benimsemiş görünen veya hiçbir şekilde bu anlayışa itiraz etmeyen siyasal iktidar ve iktidar odaklarından oluşan hegemonik blok karşısındaki Diyanet, iktidarın direktifleri doğrultusunda hareket eden bir kurum olduğu kadar, ona zaman zaman pasif veya aktif olarak direnen, onunla pazarlık eden, pazarlıklar sonucunda iktidarla uzlaşan veya iktidarı kendine uymaya razı eden ve bu bağlamlarda çeşitli ilişki stratejileri geliştiren, fakat asla mutlak anlamda iktidara tabi olmayan siyasal bir özne olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda CHP döneminde DİR hiçbir zaman, siyasal iktidarın dini kontrol etmesini sağlayan sıradan bir uzuv veya basit bir ideolojik aygıt olmamıştır. Diyanet'in devlet içindeki konumunu belirleyen ilişkisel örüntü, böyle tek yönlü bir çıkarım yapılarak kestirip atılamayacak ölçüde çok katmanlı ve çetrefillidir. Dahası bu örüntü tekdüze bir zamansallıkta da cereyan etmemiş, kurumların kendi aralarında yaptıkları mücadeleler, pazarlıklar ve uzlaşmalar bağlamında süreç içerisinde farklılaşmıştır.

İktidara göre Diyanet'in devlet içindeki konumu

Tartışmaya siyasal iktidarın DİR'ni nerede ve nasıl konumlandırdığıyla başlarsak, iktidar cephesi tarafından, özellikle 1940'lı yılların ortalarına kadar, Diyanet'in pek de muteber ve makbul bir kurum olarak görülmediğini söyleyerek söze başlayabiliriz. Şeyhülislamlık ile Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nin yetki ve görev alanlarının pek çoğu kırpılarak kurulmuş olan DİR, süreç içerisinde daha da yetkisiz bir hale getirilip, adeta bir tabela kurumuna indirgenerek Ankara'da giriş katı otel olan ve bu otelin "artist kadın ve erkek müşterilerinin kapı ve merdiven başlarında

gecelik elbiseleriyle dikildikleri ve mesleki temrinlerde bulundukları" bir apartmanın ikinci katına sıkıştırılmıştır.[917] Başkanlık'ın Çıngıllı Apartmanı'ndaki durumu ve bütün çabalarına karşın bu durumdan çıkamayışı, Diyanet'in iktidarın gözündeki konumunu birebir yansıtır. İktidarın erken Cumhuriyet dönemindeki anti-klerikal tutum alışından kaynaklanan bu konumlandırma, Diyanet personelinin sosyo-ekonomik durumunu da doğrudan belirlemiştir. İmam, hatip, müezzin ve kayyumlardan oluşan hayrat hademeleri, DİR personeli olmalarına karşın memur statüsünde sayılmamışlar ve uzun yıllar çok düşük seviyede maaş almışlardır. Örneğin, 1930'lu yılların başında azami seviyede maaş alan bir imamın maaşı, asgari seviyede maaş alan bir devlet memurunun maaşının ancak yarısı etmektedir. Kaldı ki o yıllarda bu seviyede maaş alan hayrat hademeleri, toplam hayrat hademesi sayısının %1'ini bile teşkil etmemektedir. 1931 senesi verilerine göre hayrat hademelerinin yaklaşık %3'ü ise en düşük seviyedeki maaş olan iki lira almaktadırlar. İki lira en alt kademedeki bir devlet memuru maaşının %5'ine denk gelmektedir. DİR'nin yereldeki en üst düzey personeli olan müftüler ise devlet memuru statüsüne erişmişlerdir. Bununla birlikte 1930'lu yıllarda görev yapan müftülerin yarısından fazlası en düşük seviye olan yirminci dereceden kadroya alınmışlardır. Bu şartlar altında DİR'nin merkez teşkilatı içindeki Dini Müesseseler Müdürlüğü'ne bağlı çalışan bir teberrükat ambar memurunun veya Levazım Müdürlüğü'ne bağlı çalışan bir mutemet veya katibin maaşı birçok müftünün maaşından fazla olmuştur. Dahası, vakıf olan birçok müftülük binasının Vakıflar müdürlükleri ve belediyelerce tapuya tescil ettirilerek kendi üzerlerine geçirilmesinden sonra, müftüler görev yaptıkları mekanlarda kiracı konumuna düşürülmüşler ve kiralar zaten kısıtlı olan maaşlarından kesilmiştir. Kirayı ödeyemeyen müftülerin maaşlarına da icra yoluyla el konulmuştur.

Siyasal iktidarın Cemil Koçak'ın deyişiyle DİR'ne "üvey evlat muamelesi" yapması, kurumun diğer devlet kurumlarıyla olan ilişkisini de doğrudan etkilemiştir.[918] Kanun ve nizamnameler çerçevesindeki yetki ve görevlendirmelere dayalı iktidar alanlarında bile Diyanet, çoğu zaman, hiyerarşik bir ilişki içinde bulunmadığı başka devlet kurumlarının, bazı örneklerde kurumlar arası nezaket kurallarını zorlayarak yaptıkları fiili müdahaleleri karşısında savunma pozisyonunda kalmayı tercih etmiştir. Yani DİR'nin kendi iktidar alanlarında bile tam anlamıyla

[917] Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluş Yılları", s. 10-11.
[918] Koçak, **Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler**, s. 59.

muktedir olmuş olduğu söylenemez. Bu durumun temel nedeni, *Kur'an* kurslarının DİR'ne bağlı olarak sürdürülmesi gibi bazı istisnai örnekler haricinde, siyasal iktidarın devlet kurumları arasındaki meselelerin neredeyse tamamında, sanki bir kaide varmışçasına Diyanet'in dışındaki kurumun yanında yer almış olmasıdır.

İktidar, erken Cumhuriyet döneminde DİR'ne asla tam olarak güvenmemiştir. Bununla birlikte bu güven bunalımının tek nedeninin, döneme hakim olan anti-klerikal atmosferden kaynaklı bir tür paranoya olduğunu söylemek indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Esasında söz konusu olan daha çok, tutum alışları ve öncelikleri farklı olan iki dünya görüşüdür. DİR'ne göre rejim karşıtı propaganda yapan vaizlerin bunu bir daha yapmamaları için uyarılmaları yeterliyken, iktidar için bu tutum irticai unsurlara verilmiş kabul edilemez nitelikte bir ödündür. 1930'lu ve 40'lı yılların siyasal iktidarı için "din propagandası", ülkede "dinî bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dinî bir zihniyet fideliği vücude getirilmesine" olanak sağlayacak her türlü dini yayınken[919] ve bunların kesinlikle yasaklanması gerekirken, Diyanet'e göre Sünni-Hanefi çizgisindeki, Eşref Edip'in kaleme aldığı *Çocuklarımıza Din Okuma Kitabı* gibi bazı eserlerin yayınlanmasında herhangi bir mahzur yoktur.[920] Alfabe değişikliğinden sonra siyasal iktidarın temel önceliği, ülkedeki bütün vatandaşların bir an önce yeni alfabeyle okuyup yazmasının sağlanmasıyken ve bu uğurda yeni alfabeyi öğrenemeyenlere çeşitli müeyyideler getirilmişken, DİR'nin önceliği zaten sınırlı sayıda olan hayrat hademesi kadrolarını böyle bir sebepten dolayı kaybetmemektir. Bundan dolayı DİR, mülki idare amirliklerinin bütün baskılarına karşın, yeni harfleri öğrenemeyen personeline mühlet üzerine mühlet vermiştir. DİR'nin birçok konudaki, ama özellikle de iktidarın, doğrudan topluma temas edip karşı devrimci propaganda aracı olarak kullanılabilme potansiyeli barındırdığı için özel önem gösterdiği vaazlar ve hutbeler konusundaki "zamana ve zemine" uygunluk kriteri, iki farklı dünya görüşünün açık bir biçimde görülebileceği diğer bir noktadır. Örneğin DİR'ne göre 1930'lu yıllarda "cariyelerden ve cariyelerle olan muamelei zevciyyeden" bahsetmek, "zemin ve zaman icablarına" uymadığı ve o dönem için "tatbik sahası" olmadığı için doğru değildir.[921] Gün gelir devran dönerse tabii bu meseleler de tartışılabilir. Oysa erken Cumhuriyet dönemi iktidarı tarafından, Diyanet'in koşullar uygun olmadığından

[919] Edip, **Kara Kitab,** s. 26.
[920] **DİB DİYKKD**, 1945-A, s. 88.
[921] **DİB DİYKKD**, 1937-38, s. 158.

dolayı bahsini geçirmek istemediği "cariyeler" gibi pek çok konu koşulsuz ve şartsız reddedilmiştir. Bu çerçeveden baktığımızda Diyanet'in pek çok konuda erken Cumhuriyet dönemi iktidarından farklı görüşleri olduğunu, fakat bunları günü gelinceye kadar kendi bünyesinde saklı tutmayı tercih ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yani DİR, devrimci iktidarın erken öten horoza neler yapacağını gayet iyi bir şekilde çözümlemiş ve tutum ve önceliklerini bu çözümleme doğrultusunda belirlemiştir. Bu şartlar altında iktidarın kendi adına DİR'ne verdiği, dini yayınların veya vaazların denetimi gibi görevler bile, aynı zamanda Diyanet'in denetlendiği, sınandığı ve bazı durumlarda hesap sorulduğu alanlar olarak tasarlanmıştır. Esasında DİR'nin bu sınavların birçoğundan başarıyla geçtiği söylenebilir. Fakat iktidarın aradığı kendi kapasitesi içinde mümkün olduğu kadar başarılı bir öğrenci değil, iktidara mutlak surette itaat edecek, bağımsız hiçbir fikri olmayan ve bu bağlamda sadece iktidar tarafından kendine ezberletilmiş sözleri iktidarın istediği zaman dile getiren bir öğrencidir. Başarılı olunamayan her sınav ve/veya ufak itirazlar siyasal iktidarın Diyanet'e olan güvensizliğini daha da kuvvetlendirmiştir. Sonuç olarak DİR, iktidarın gözünde 1950'ye kadar hiçbir zaman Şerif Mardin'in dediği gibi "tam anlamıyla bir Cumhuriyet kurumu" olmamış, namakbul bir kurum olarak kalmıştır.[922] Kanaatimizce 1930'lu ve 40'lı yıllarda mutlaka böyle bir kurum bulunmak isteniyorsa, şimdiye kadar bu bağlamda hiç incelenmemiş olan EUM'ne bakmak daha doğru bir tercih olacaktır.

Diyanet'in kendini devlet içinde konumlandırışı

İktidarın konumlandırmasını geçip, Diyanet'in devlet içinde kendini nerede ve nasıl konumlandırdığına gelirsek, tartışmayı kurumun siyasal iktidar ve iktidar odaklarıyla kurduğu ilişkiler ağında sürdürmemiz gerekir. Zira DİR'nin kendini devlet içindeki konumlandırışı sürekli aynı şekilde kalmamış, bahsettiğimiz ilişkiler ağı çerçevesinde değişime uğramıştır. Bu bağlamda 1950'ye kadar, iki kırılma noktası ve dolayısıyla üç dönemden bahsetmek yerinde olacaktır. DİR ile siyasal iktidar arasındaki ilişkisel örüntüde, Diyanet'in öne çıkardığı veya öne çıkarmak zorunda kaldığı tutum ve davranışlar temelinde, 1924-31 yılları arasındaki döneme "uyum", 1931-39 yılları arasındaki döneme "itaat" ve 1939-50 yılları arasındaki döneme de "mücadele" dönemi denebilir.

[922] Mardin, "19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı'da ve Türkiye'de İslam", s. 69.

Uyum

1870'ten itibaren iktidarların hayrat hademelerine ilişkin temel tutumu, hademe sayısında tensikat yapıp tasarruf sağlamak şeklinde olmuştur. Yapılması planlanan tensikatın çeşitli kurallar çerçevesinde ilerlemesi öngörülen bir tasnife bağlanması ilk defa 1913'teki Tevcih-i Cihat Nizamnamesi ile sağlanmıştır. Cumhuriyet iktidarı tasnif ve tensikat fikrini olduğu gibi sahiplenmiş ve planın uygulayıcısı olarak DİR'ni görevlendirmiştir. Diyanet, kurulduktan hemen sonra kendine verilmiş olan bu görevi, Tevcih-i Cihat Nizamnamesi benzeri bir talimatname hazırlayarak sürdürmeye çalışmıştır. Buna göre tasnifin amacı, fazlalık olarak görülen hademelerden kurtularak tasarruf sağlayıp, bu tasarrufu, ibadetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için yeterli miktarda kadro verilecek olan hayrat hademelerinin sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirmek için kullanmaktır. Fakat siyasal iktidar ilk günlerden itibaren Diyanet'in tasnifin uygulayıcısı olarak performansından memnun kalmamış ve kurum üzerinde devamlı baskı uygulayarak daha fazlasını talep etmiştir. Bu şartlar altında DİR'nin 1926 yılı için bulduğu çözüm, camilerde yer alması zorunlu olmayan ve bu bağlamda varlıkları yüzyıllardan beri tartışma konusu haline gelmiş olan duagu gibi vazifeleri tasfiye etmek olmuştur. Diyanet bu stratejik hamlesiyle hem siyasal iktidardan gelen baskıları absorbe etmeyi hem de tasfiyeyle sağlanacak olan tasarrufla ibadethanelerin temel direği olan imam ve hatiplerin yaşam seviyesini yükseltmeyi amaçlamıştır. Aradan bir sene geçip tasfiye tamamlandığında hayrat hademelerinin sayısı aşağı yukarı yarı yarıya azaltılmıştır. Buna karşın siyasal iktidara göre yapılan tensikat, tasfiye ve dolayısıyla tasarruf hala yeterli değildir. Bu sebeple iktidar, 19 Nisan 1927 tarihli 1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun on dördüncü maddesini devreye sokacaktır. Maddeye göre camiler "hakiki ihtiyaca göre" tasnif edilecek ve bunların içindeki görevlerden "zaman ve mekan itibariyle" birleştirilebilir olanları birleştirilerek cami hademesi kadroları tespit edilecektir. Yani bu kanunla sadece hayrat hademelerinin değil, camilerin de tasnif edilmesi öngörülmüştür. DİR, bu daha kapsamlı düşünülmüş olan tasnifi uygulamak için 1928'de ikinci bir tasnif talimatnamesi hazırlamıştır. Bu talimatname Diyanet'in tasnif bağlamında, erken Cumhuriyet dönemi iktidarının tasarruf baskısıyla hayrat hademelerinin refahı arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik olarak bulduğu son çözümdür. DİR muhtemelen talimatnamenin

uygulamaya geçirilmesiyle gerçekten de cami ve cami personeli sayısının "hakiki ihtiyaç" doğrultusunda ayarlanmış olacağını düşünmüştür. İktidar, Diyanet'in bundan fazlasına uyum sağlayamayacağını fark etmiş ve kendine tasnifin uygulayıcısı olarak daha uygun bir partner arayışına girişmiştir.

İktidar ile DİR arasındaki uyum bozulduktan sonra aranan taze kan EUM bünyesinde bulunmuştur. EUM'nün 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu uyarınca cami ve mescitlerin idaresi ve tasnifi görevi DİR'nden alınarak Evkaf'a devredilmiştir. Dahası, artık hayrat hademeleri de EUM'ne bağlanmışlardır. Yani kuruluşunun ardından henüz sekiz sene dahi geçmeden Diyanet'in iki temel faaliyet alanından biri elinden alınarak Evkaf'a verilmiştir. DİR'ne göre bu devir kurumun kuruluş kanununa aykırıdır. Diyanet'in sahip olduğu bütün görevler Evkaf'a verilerek, kurumun temel varoluş sebebi ortadan kaldırılmaktadır. Tabii bu kadar olmasa da bu devir sonrasında DİR'nin yetki, görev ve faaliyet alanlarının çok ciddi bir şekilde daraltıldığı aşikardır. Diyanet, iktidara ne kadar uyum sağlamaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. 1931 sonrası DİR'nın siyasal iktidar ve iktidar odaklarıyla kurduğu ilişkide duygusal bir kopuş yaşanmış, ilişkide artık başka bir kavram öne çıkmaya başlamıştır. Uyum bitmiş, itaat dönemine geçilmiştir.

İtaat

1930'lu yıllar CHP iktidarının dini alana en fazla müdahale ettiği ve laiklik hassasiyetinin dorukta olduğu yıllardır. Bu yıllarda DİR iktidarın baskılarına göğüs gerememiş ve sonrasında pişman olacağı birçok karara imza atmıştır. Diyanet, 1939 senesiyle beraber iktidarın baskısıyla onaylamak zorunda kaldığı birçok düzenlemeye direnmeye başlayacaktır. Bu tür düzenlemelerin içinde özellikle ikisi öne çıkar. Bunlar, iktidar tarafından uygulamaya sokulan ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi projesi kapsamında ezan, kamet, salat u selam ve tekbirin Arapça okunmasını ve bazı bölgelerde sala verilmesini yasaklayan kararlardır.

1 Şubat 1933'te Bursa'da ezanın Türkçe okunmasının toplu bir şekilde protesto edilmesi irticai bir kalkışma olarak değerlendirilmiş ve o günden sonra bir daha böyle bir olay yaşanmaması için alınan tedbirler ağırlaştırılmaya başlanmıştır. Bu

bağlamda olay sonrasında, bazı müftülerin ezan ve kametin Türkçe okunmasında tereddüt ettiklerinden bahisle DİR de sert bir şekilde uyarılmıştır. Diyanet, tamamen dini alana ait olmasına karşın kuruma hiç danışılmadan doğrudan siyasal iktidarın inisiyatifiyle gerçekleştirilmiş bu ve benzeri birçok düzenlemenin hayata geçirilmesinde destekleyici ve hatta uygulayıcı konumuna bürünmeye mecbur bırakılmıştır. Başkanlık, 6 Şubat 1933'teki tamimiyle 1939 sonrasında çok pişman olacağı ve hatta karşısında duracağı ezan ve kamet gibi salat u selam ve tekbirin de Türkçe okunmasını emreden karara imza atacak ve böylelikle iktidara itaat ederek sadakatini gösterecektir.

1929'da Rize'deki yerel polis güçleri ve Rize Valiliği meyyit salalarının yasaklanması talebiyle müftülüğe başvurmuşlardır. Müftülük bu önemli başvuruyu hemen DİR'ne iletmiştir. Reislik Müşavere Heyeti'nin 12 Ağustos 1929'da aldığı kararda, Avrupa ülkelerinde bile farklı da olsa uygulanan cenazeye çağırma ritüelinin ne açıdan mahzurlu olabileceğinin anlaşılmadığı, bu uygulamanın maddi ve manevi kimseye hiçbir zararının olamayacağı dile getirilerek, yasaklanma talebi reddedilmiştir. İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmalarının başlamadığı "uyum" döneminde alınan bu karar, 1937 senesine geldiğimizde geçersiz sayılacak ve salaların okunmasına yönelik tamamen zıt bir karar alınacaktır. Buna göre, "hasta ve asabı bozuk insanlar üzerinde uyandırdığı acı tesirler"den dolayı meyyit salalarının kaldırılması DİR'nden istenmiş, Diyanet de bu isteği kırmayarak, "hiç bir şer'i hükmü haiz bulunmayan" cenaze salalarının o tarihten sonra okunmamasına hükmetmiştir. Yalnız bu karar bütün Türkiye genelinde değil, bazı bölgelerde uygulanmıştır.

Söylediğimiz gibi bunlar en çarpıcı örneklerdir. Fakat bizim için esas ilginç olan sadece bu örneklerde değil, ele aldığımız neredeyse bütün alanlarda sanki bir işaret fişeği yakılmışçasına 1939'dan itibaren DİR cephesinden iktidarın dayatmalarına karşı bir direnişin başlatılmış olmasıdır. Artık Diyanet ile siyasal iktidar ve iktidar odaklarının ilişkisinde "itaat" değil, "mücadele" kavramı öne çıkacaktır.

Mücadele

Ağustos 1939'a kadar, *Kur'an* kurslarına ilişkin Maarif Vekaleti'nin sıkıştırmalarına karşı, DİR'nin savunmasında kullandığı en temel argümanlardan biri, kurslarda sadece *Kur'an* hafızlığının öğretiliyor olmasıdır. Kurslarda talebelere kesinlikle hafızlık dışında başka bir dini konu ve/veya din dersi gösterilmemektedir. Fakat 2 Ağustos 1939 tarihinde Başvekalet'e sunulan "Kur'an öğretici hafızlar hakkında talimatname"de Reis Rifat Börekçi, *Kur'an* kurslarının bazı kasaba ve köylerdeki imam, hatip ve müezzin ihtiyacının karşılanmasında bir kaynak olarak "öteden beri" kullanıldığı açık açık söyleyebilmiştir. Demek ki, 1939'da Diyanet'in "öteden beri" el altından gerçekleştirdiği bu faaliyetini alenen beyan etmesinde herhangi bir çekincesi kalmamıştır. Dahası söz konusu talimatnamede DİR'nin isteyenlere, "imam ve hatipler için yazılıp bastırılan kitaptan i'tikad ve ibadet meselelerini" de öğretebileceği dile getirilmiştir. Diyanet'in *Kur'an* kurslarına ilişkin 1925'ten beri süregelen korkuları adeta bir anda ortadan kalkmıştır. Nitekim bu rahatlama *Kur'an* kursu ve hafızlık talebesi sayısındaki artıştan da görülebilir. 1937'den 1940'a geldiğimizde kurs ve talebe sayısı yaklaşık dört kat arttırılmıştır. *Kur'an* kurslarının mahiyeti bağlamında başlatılan bu direniş zamanla daha da güçlendirilecek ve kursların İmam-Hatip Mekteplerine dönüştürülme talebine evrilecektir. DİR'nin *Kur'an* kurslarına ilişkin başlattığı bu direniş istisnai değil, topyekun bir mücadelenin parçasıdır. Ezan, kamet, salat u selam ve tekbirin Arapça okunma yasağına karşı başlatılan direniş, mücadelenin diğer önemli bir parçasını oluşturur.

DİR Müşavere Heyeti 29 Mayıs 1940 tarihinde aldığı bir kararla, 1933'te Arapça okunması kurum tarafından yayımlanan bir tamimle yasaklanan tekbirlerin aslında, "Kurban Bayramı arifesinin sabah namazından itibaren bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar cemaatle kılınan farz namazlarından sonra cemaat tarafından alınan teşrik tekbirleri" olduğunu, dolayısıyla başka bir zaman ve mekanda getirilen Arapça tekbirlerin yasak kapsamında olmadığını hükme bağlamıştır. İnandırıcılığı oldukça düşük olan bu kararla Diyanet, 1933'ten beri kabul etmek ve dahası uygulayıcısı olmak zorunda kaldığı bir iktidar uygulamasına başkaldırmıştır. Fakat Diyanet 1933'teki tamimin yol açtığı bedellerden öyle kolay kolay sıyrılamayacaktır. 1941'de siyasal iktidar, Araçpa ezan ve kamet okuyanların

TCK'nun 526. maddesi uyarınca "üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezası"na çarptırılmasına hükmedecektir. Görüldüğü gibi kanunda söz konusu olan sadece ezan ve kamettir. Halbuki salat u selam ve tekbir getirenlere de bu kanun ve daha önemlisi DİR'nin 1933'teki tamimi uyarınca ceza verilmeye başlanmıştır. Öte yandan Yargıtay, temel olarak "salâhiyettar merciin verdiği emrin kanun ve nizamlara aykırı olmaması" gerektiği hükmüne dayanarak DİR'nin 1933'teki tamimi uyarınca hiç kimsenin cezalandırılamayacağına hükmetmiştir. Bu şartlar altında 1947'ye geldiğimizde, yeni Diyanet Yargıtay'ın yanında 1933'teki Diyanet'in karşısına dikilecektir. Ölüm haberini minarelerden veren salalar konusunda da benzer bir durum yaşanacak ve 1947 sonrası salaların "mahalli örfte mevcutsa" yeniden okunabilmesine hükmedilecektir.

Diğer örneklere göz atacak olursak Reis Rifat Börekçi'nin İsmet İnönü'ye yazdığı mektuplara bakılabilir. Hatırlanacağı üzere 1935'teki ilk mektupta Börekçi, DİR'nin merkez teşkilatında bulunan üst düzey personel için maaş artımı talebinde bulunmuştur. 1935'te İsmet İnönü Başbakan'dır. Sonraki mektuplar 1939 senesinde gönderilmiştir. Fakat bu defa mektuplar Başbakanlığa değil, Cumhurbaşkanlığı'na gönderilecektir. Bu noktada cevabı aranması gereken soru, Börekçi'nin neden 1935'teki mektubunu samimiyet derecesinin daha yüksek olduğunu bildiğimiz Atatürk'e değil de, Başbakan İnönü'ye gönderdiği veya neden 1935 ile 1939 tarihlerindeki benzer konulardaki mektuplarını farklı makamlara göndermeyi tercih ettiğidir. Börekçi ile İnönü ve Atatürk'ün yazışmalarına dayanarak yıllar arasındaki bu tercih farklılığının, Atatürk'ün maaş artışı talebi gibi dünyevi meselelerle uğraştırılamayacak ölçüde ulvi bir şahsiyet olarak görülmüş olmasına karşın, İnönü'nün ulaşılabilir ve hatta sitem edilebilir bir mesafede görülmüş olmasından ileri gelmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

DİR'nin yayın ve kontrol faaliyetlerine geldiğimizde de benzer bir durumla karşılaşırız. Diyanet ilk defa siyasal iktidarın amaçları doğrultusunda pratik faydası olmayan bir din kitabının yayınlanma fikrini 1940 yılında geliştirmiş, fakat uygulamaya 1943'te geçirebilmiştir. 1948'de DİR tarafından yayınlanan Muhammed Hammadi'nin yazdığı *Batınilerin ve Karmatilerin İçyüzü* adlı kitap iktidardan tepki görüp toplattırılacak ölçüde bağımsız bir yayın olacaktır. Diyanet'in ülkede basılan bütün dini eserlerin basılmadan önce kontrol edilmesi görevini üzerine almak

hususundaki talebine de yine ilk defa 1941 yılındaki bir belgede rastlarız. Belgeleri takip ettiğimizde bu talebin 1944'e kadar çeşitli vesilelerle siyasal iktidara ulaştırıldığını görürüz. Arşivlerden elde ettiğimiz kitap ve dergi inceleme kararlarının 1944 yılında o zamana kadar görülmedik bir şekilde artmış olması olgusu, iktidarın Diyanet'in bu talebine olumlu karşılık vermiş olduğunu bize tanıtlamıştır.

Peki 1939 ve 40'lı yılların başında ne değişmiştir de DİR iktidarın dini alandaki çeşitli düzenlemelerine direniş göstermeye başlamış ve dini alandaki faaliyetlerini arttırmaya girişmiştir. İsmail Kara, H. Seçkin Çelik ve Esma Torun'un çalışmalarında örnekleriyle tanıtladıkları gibi, siyasal iktidarın laiklik politikasındaki değişimin ilk örnekleri 1939 senesiyle birlikte görülmeye başlanmıştır. DİR'nin iktidara mutlak itaati bırakıp, kendi görüşleri doğrultusunda mücadeleye girişmeye başladığı yıl da 1939'dur. Bu denk geliş basit bir tesadüf eseri olmasa gerektir. 1939 aynı zamanda II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıldır. Siyasal iktidarların böyle dönemlerde toplumu olası bir savaşa hazırlamak için milliyetçiliği ve dini duyguları besleyen politikaları öne çıkarmaları gayet olağan bir durumdur. Bu bağlamda İnönü'nün 1930'ların katı laiklik politikalarından bir takım ödünler vermesi stratejik açıdan doğal karşılanabilir. Fakat sanıyoruz ki, II. Dünya Savaşı'nın 1939'da ortada hiçbir şey yokken birden bire ortaya çıkmış olduğunu kimse iddia edemez. Dahası Atatürk gibi bir strateji uzmanının ve öngörülü politikacının savaşın çıkacağını tahmin edemeyeceği de akla yatkın gözükmemektedir. Muhafazakar halk kesimlerinin dini alandaki katı politikalarının yumuşatılmasına yönelik talepleri de, İnönü iktidarının laiklik politikalarını gözden geçirmesinde etkili olmuş olabilir. DİR Arşivi'nde yaptığımız çalışmalarda bu tür taleplerin 1940'lı yılların başından itibaren dile getirilir olduğunu tespit ettik. Tabii 1930'lu yıllarda da böyle talepler dile getirilmiş, fakat belgelere yansımamış olabilir ya da biz taramalarımızda gözden kaçırmış olabiliriz. Öte yandan 1930'lu ve 40'lı yıllarda ortak pek çok konuyu arşivlerde bulmak mümkünken, böylesi taleplere ilişkin belgelerin sadece 40'lı yıllarda bulunması ve/veya özellikle 1943 senesinde patlama yapan halk tarafından müftülüklere iletilerek Diyanet'e aktarılan "dinimizi öğrenmek istiyoruz" taleplerinin 1930'lu yıllardaki bir benzerinin hiç karşımıza çıkmaması, bu olasılığın gayet zayıf olduğunun göstergesidir. Kanaatimizce laiklik hassasiyetinin en yoğun olduğu 1930'lu yıllarda kimse böyle bir talebi dillendirmeye cesaret edememiştir. Kaldı ki cesaret edilmiş olsa bile, ortada şöyle bir gerçeklik vardır: 1930'larda olası talepler

kesinlikle ciddiye alınmamış, devrimci iktidar nasıl biliyorsa o şekilde hareket etmiştir. Oysa 1940'larda halkın dini alandaki talepleri ciddiye alınarak, belki beklenen seviyede olmasa da gelen talepler doğrultusunda çeşitli düzeltmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Bütün bunlar, 1939 öncesiyle sonrası arasındaki esas değişkenin Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı olduğunu bize tanıtlar. Milli Şef İsmet İnönü, Atatürk ölür ölmez, hangi sebeple olursa olsun, Atatürk'e çeşitli konularda muhalefet etmiş isimleri partiye ve devlet yönetimine almaya ve dini alana ilişkin 1930'ların laiklik anlayışı temelinde şekillendirilmiş birçok düzenlemeyi gözden geçirmeye başlamıştır. DİR'nin iktidarın dini alandaki çeşitli düzenlemelerine karşı direniş gösterebilmesinin ve kendi bildiği doğrular üzerinde talepkar olmaya başlamasının, yani iktidar karşısında pasif vaziyetten aktif vaziyete geçmesinin 1939 senesinde başlamasının nedeni, Atatürk'ün ölümüyle İnönü iktidarının ilk günlerinden itibaren uygulamaya konulan bu yeni anlayışın, mücadele edilirse dini alanda bir şeylerin değiştirilebileceğine dair uyandırdığı umuttur.

SÖZLÜKÇE*

Akarât: Gelir sağlayan mallar ve yapılar.

An-cemaatin cami: Cemaat tarafından idare edilen cami.

Âsâr-ı atîka: Eski eserler.

Buhurcu / Buhurdancı: Vakıf kuruluşlarının bazılarında buhur (tütsü) yakmakla görevli kişi.

Cesâmet: Büyüklük, irilik.

Cihet: İmamet, hitabet, müderrislik, vâizlik, kayyımlık gibi müessesât-ı hayriyyeye ait hizmettir. Çoğulu "cihât" tır. Cihet, asliyye ve fer'iyye olmak üzere iki çeşittir.

Cihat-ı bedeniye: Vakıf işlerinde bedenen çalışan kayyum, ferraş, mahyacı, kapıcı, müstahdem gibi görevlilere verilen genel ad.

Cihat-ı ilmiye: Vakıf hizmetlerinde görev yapan ilmiye sınıfı mensuplarının genel adı.

Dersiam: Camilerde veya başka yerlerde halka açık dersler veren hoca, müderris.

Emvâl-i menkule: Taşınabilen mallar.

Eshâb-ı mesâlih: Hükümet dairelerinde bitirilecek işleri olan kimseler.

Fer'iyye: Asılla ilgili olmayıp, ikinci derecede olan.

Ferrâş: Vakıf kuruluşlarının halılarını yıkamak, katlamak ve temizlemekle vazifeli kişi.

Hademe-i hayrat: Hayır müesseselerinde (hususen camilerde) vazifesi olan din görevlileri.

Hayrat: Hayre kelimesinin çoğuludur. Allah rızası ve hayır için vücuda getirilen ve vakfedilen eserlerdir.

---

* Sözlükçede yararlanılan kaynaklar: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2011., **Dinî Kavramlar Sözlüğü,** Yay. İsmail Karagöz, DİB Yay., Ankara, 2010., Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi / Bir Sosyal Tarih İncelemesi,** TTK Basımevi, Ankara, 2003., Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi,** TDV Yay., Ankara, 1995 ve **Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü: www.vgm.gov.tr/vakıf-işlemleri/vakıf-kayıtları-arşivi/vakıf-deyimleri-ve-terimleri-sözlüğü /** son erişim tarihi: 28 Aralık 2018

İcâr: Kira parası.

İntikal: Babadan kalma miras.

Kayyım: Vakıf kuruluşlarını ve camileri korumak, temizlemek, ışıklarını yakmak ve onlarla ilgili diğer işleri yürütmekle görevlendirilmiş kişilere verilen genel ad.

Kebîr: Yaşça büyük, çocukluktan çıkmış genç.

Küşâde: Açık.

Mazbût vakıf: Zabtolunmuş, ele geçirilmiş. Doğrudan doğruya Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından idare edilen vakıf.

Mebâni-i vakfiye: Vakıf binaları

Meşrût: Şart koşulmuş, şartlı, şarta bağlı.

Meşrûtün-leh: Vâkıf tarafından vakfın menfaati kendisine şart olunan cihettir. Meselâ, vâkıf vakf eylediği hanın vâridâtını bir medresenin müderris ve talebesine, bir caminin imam ve hatibine veya kendi evladına şart etmiş ise bunlar meşrûtun-leh olmuş olur.

Meyyit: Ölmüş, ölü.

Muâmelât: Bir fıkıh terimi olarak, alışveriş, kira, şirketler, evlilik, miras, vasiyet gibi insanlar arası ilişkileri düzenleyen kuralların tamamını ifade eder.

Muvakkit: Namaz vakitlerini tespit eden ve saatleri ayarlayan görevli.

Muvâzene-i Umûmiyye: Vekâletler bütçesinin bütünü.

Müessesât-ı hayriyye: Kamu yararına iş gören câmi, medrese, kütüphane gibi hayır ve vakıf kurumları.

Mülhak vakıf: İlhak edilmiş, katılmış, Evkâf İdaresi'ne bağlı olmadan mütevellisi tarafından idare edilen vakıf.

Mütevaffâ: Vefât etmiş, ölmüş, ölü.

Nass: İslâm literatüründe genel olarak ayet ve hadisleri ifade etmektedir. Fıkıh usulünde ise, gönderiliş gayesine uygun olarak, manasına açık bir şekilde delalet eden lafızdır.

Niyâbet: Vekâlet, vekillik.

Sagîr: Küçük, ufak, ergenlik çağına gelmemiş çocuk.

Vakfiyye: Bir vakfın şartlarını bildiren resmî senet.

Teâmül: Öteden beri olagelen muâmele, yerleşmiş olan örf, âdet.

Tecvîd: Kur’ân-ı Kerîm’i usulüne bağlı kalarak okuma ilmi.

Teselsül: Zincirleme gitme.

Tevcîh: Rütbe, mevki, vazife verme ve maaş tahsis etme.

KAYNAKÇA

Arşivler

BCA BKKK
BCA BMGMK
BCA BÖKMK
BCA CHPK
BCA DİBK

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

DİB DİYKKD

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi

VGM İMK

Belgesel Kaynaklar

Düstur
Kanunlar Dergisi
Meclis-i Âyân ZC
Meclis-i Mebûsân ZC
Mecmua / Muharreratı Umumiye Mecmuası / Genel Yazılar Dergisi
Resmi Gazete
Sicilli Kavanini
TBMM TD
TBMM ZC

Kitaplar

4 Teşrinievvel 1926 Tarihinden Evvel Vücüt Bulmuş Olan Vakıfların Ne Suretle İdare Edileceği Hakkında Muhtelif Lâyıhalar, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1933.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul: Kaynak Yay., 2005.

Akdağ, Ömer, **Çok Partili Dönemin Başlarında CHP'nin Laiklik Politikası / Konya Örneği 1946-1950,** Konya: Çizgi Kitabevi Yay., 2012.

Akgün, M. Zerrin, **İlim Bakımından İslâmiyet,** Ankara: DİR Yay., 1955.

Akgündüz, Ahmet, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi,** Ankara: TTK Basımevi, 1988.

Akın, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923) / Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare,** İstanbul: İletişim Yay., 2001.

Akseki, Ahmed Hamdi, **Askere Din Kitabı**, DİR Yay., 1944.

Akseki, A. Hamdi, **Askere Din Kitabı**, Ankara: DİB Yay., 1997.

Akseki, Ahmet Hamdi, **İslam Fıtri, Tabii, Umumi Bir Dindir,** İstanbul: DİR Neşriyatı, 1943.

Akseki, Ahmet Hamdi, **Kuvvet ve Tayyare,** İstanbul: DİR Neşriyatı, 1935.

Akseki, A. Hamdi, **Müftü ve Vaizlerin Ödevleri Hakkında Gerekli Açıklama**, Ankara: İdeal Basım ve Ciltevi, 1945.

Akseki, Ahmet Hamdi, **Namaz ve Kur'an / Namazda Kur'an Okuma Meselesi,** Yay., Halil Altuntaş, Ankara: DİB Yay., 2012.

Aksekili, Ahmet Hamdi, **Askere Din Dersleri**, Efkaf Matbaası, 1341-1344.

Aksoy, Mehmet, **Şeyhülislamlıktan Bugüne / Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığı'na Giriş,** Köln: Önel Yay., 1998.

Albayrak, Sadık, **İrtica'ın Tarihçesi 5 / Tek Parti Dönemi ve Batıcılık,** İstanbul: Araştırma Yay., 1989.

Albayrak, Sadık, **Türkiye'de Din Kavgası**, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984.

Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları,** Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İstanbul: İletişim Yay., 2002.

Altuntaş, Halil, **Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi,** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2005.

Ateş, Kazım, **Yurttaşlığın Kıyısında Aleviler / "Öz Türkler" ve "Heretik Ötekiler"**, Ankara: Phoenix Yay., 2011.

Banguoğlu, Tahsin, **Kendimize Geleceğiz,** İstanbul: Derya Dağıtım Yay., 1984.

Barem Mevzuatı I (1873-1926), Ankara: TTK Basımevi, 1995.

Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname ve Tamimler, Başvekalet BYUM Yay., 1944.

Berki, Ali Himmet, **Miras ve Tatbikat / Feraiz-İntikal-Medeni Kanunda Miras-Tatbikat**, İstanbul: Üçler Basımevi, 1947.

Bozan, İrfan, **Devlet ile Toplum Arasında / Bir Okul İmam Hatip Liseleri-Bir Kurum Diyanet İşleri Başkanlığı**, İstanbul: Tesev Yay., 2007.

Buyrukçu, Ramazan, **Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü,** Ankara: TDV Yay., 2011.

Ceylan, Hasan Hüseyin, **Cumhuriyet Dönemi Din/Devlet İlişkileri II,** Ankara: Rehber Yay.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası / 9-16 Mayıs 1935, Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara, 1948.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı, Cilt: 2, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933.

Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara: Cumhuriyet Matbaası, 1938.

Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar, İstanbul: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1937.

Cündioğlu, Dücane, **Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I,** İstanbul: Kitabevi Yay., 1999.

Cündioğlu, Dücane, **Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi,** İstanbul: Kitabevi Yay., 1998.

Çankaya, Ali, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler I-VII,** Ankara: Örnek Matbaası, 1954.

Çakır, Ruşen-Bozan, İrfan, **Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?**, İstanbul: Tesev Yay., 2005.

Dere, İlker, **Tek Parti Döneminde Din Eğitiminin Yolunu Açan Bakan Hasan Tahsin Banguoğlu,** İstanbul: Akıl Fikir Yay., 2014.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Ankara: Doğuş Ltd. Şti. Matbaası, 1970.

Dinî Kavramlar Sözlüğü, Yay. İsmail Karagöz, Ankara: DİB Yay., 2006.

Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü, Ankara: DİB Yay., 1989.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu, Çalışması ve Birimlerinin Tanıtılması (1924-1973), Yay. Nail Arslanpay, Ankara: DİB Yay., 1973.

Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987), Yay. Nihat Aytürk, Yaşar Çelik, Enver Şahin Arslan, Ankara: DİB Yay., 1987.

Dolebani, Hanna, **Süryani Kadim Kilisesinin Şahsi Namaz Kitabıdır,** İstanbul: Güler Basımevi, 1944.

Dursun, Tuncay, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları,** Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 2002.

Ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah, **Hüccetullâhi'l-Bâliğa,** Çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yay., 1994.

Edip, Eşref, **Kara Kitab,** İstanbul: Abdullah Işıklar Kitabevi, 1972.

Er, Turgut, **Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'de Sansür,** Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.

Ergun, A. Yavuz, **CHP'li Menderes (1931-1945),** İstanbul: Boyut Yay., 2017.

Erim, Nihat, **Günlükler 1925-1979,** Yay. Ahmet Demirel, Cilt: 1, İstanbul: YKY Yay., 2004.

Ertan, Veli, **Ahmet Hamdi Akseki,** İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988.

Eygi, Mehmed Şevki, **Yakın Tarihimizde Câmi Kıyımı,** İstanbul: Tarih ve İbret Yay., 2003.

Georgeon, François, **Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan,** Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018.

Gözaydın, İştar, **Diyanet / Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, İstanbul: İletişim Yay., 2009.

Günaltay, Şemseddin, **Hurufattan Hakikata,** Tevsî-i Tıbaat Matbaası, 1916.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi / I. ve II. Meşrutiyet,** Cilt: II, Ankara: TBMM Vakfı Yay., 1998.

Hammadi, Muhammed, **Bâtınilerin ve Karmatîlerin İçyüzü**, Çev. İsmail Hatib Erzen, Ankara: DİB Yay., 1948.

Hammadi, Muhammed, **Bâtınilerin ve Karmatîlerin İçyüzü**, Çev. İsmail Hatib Erzen, İstanbul: Sebil Yayınevi, 2004.

Hüseniye, Yay. Sefer Aytekin, Ankara: Emek Basım Yayınevi, 1955.

Hüsniye, Yay. Ali Toprak, İstanbul: Ant Yay., 1997.

İskora, Muharrem Mazlum, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965,** Ankara: Gnkur. Basımevi, 1966.

İsmet İnönü / Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938, Yay. İlhan Turan, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., 2003.

Jäschke, Gotthard, **Der Islam in der neuen Türkei,** Leiden: E. J. Brill, 1951.

Jäschke, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Çev. Hayrullah Örs, Ankara: Bilgi Yay., 1972.

Kahraman, Seyit Ali, **Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti**, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006.

Kaplan, Abdurrahman, **Kurtuluş Savaşı'nın Manevi Reisi M. Rıfat Börekçi,** Ankara: Hitabevi Yay., 2014.

Kara, İsmail, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1,** İstanbul: Dergah Yay., 2008.

Kara, İsmail, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2,** İstanbul: Dergah Yay., Kasım 2016.

Kara, İsmail, **İslâmcıların Siyasî Görüşleri,** İstanbul: İz Yay., 1994.

Kara, İsmail, **Müslüman İstanbul'a Mahsus Bir Gelenek Mahya,** İstanbul: Dergah Yay., 2016.

Kara, İsmail, **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 2,** İstanbul: Dergâh Yay., 2011.

Kara, Mustafa, **Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler,** İstanbul: Dergah Yay., 1977.

Kaya, Kamil, **Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı,** İstanbul: Birleşik Dağıtım, 1998.

Kısakürek, Necip Fazıl, **Konuşmalar,** İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2017.

Koçak, Cemil, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, İstanbul: İletişim Yay., 2005.

Koçak, Cemil, **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, İstanbul: Timaş Yay., 2012.

Koçak, Cemil, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İstanbul: İletişim Yay., 2009.

Koçak, Cemil, **Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler**, İstanbul: İletişim Yay., 2011.

Koçak, Cemil, **Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) – Cilt: 4 Dönüşüm / Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika,** İstanbul: İletişim Yay., 2015.

Köksal, Âsım Cüneyd, **İlim Semasında Bir Yıldız Mustafa Âsım Köksal Hayatı, Hatıraları, Eserlerinden Seçmeler,** İstanbul: Büyüyenay Yay., 2017.

Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü I-II-III, Yay. Hasan Demirbağ, Yüksel Onay, Fevzi Erarslan, Ebubekir Alkan, Mithat Acat, Nazım Ensaroğlu, Gürcan Sarıkoyuncu, Ankara: DİB Yay., 2010.

Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler) – (1924 – 1997), Yay. Mehmet Gökkaya, Ahmet Sargın, Nurettin Tanrıverdi, Mustafa Sönmez, Ahmet Karaoğlu, Hüseyin Ekiz, Ankara: DİB Yay., 1999.

Levonian, Lutfy, **The Turkish Press / Selections from the Turkish Press Showing Events and Opinions**, Athens: School of Religion, 1932.

Madran, Emre, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950,** Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., 2002.

Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler IV, Yay. Şaduman Halıcı, İstanbul: Kaynak Yay., 2015.

Metinsoy, Murat, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye / Gündelik Yaşam, Devlet ve Toplum,** İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2016.

Migdal, Joel S., **State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another**, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Oruç, Yener, **Atatürk'ün "Fikir Fedaisi" Dr. Reşit Galip,** İstanbul: Gürer Yay., 2007.

Öcal, Mustafa, **Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri,** İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Öcal, Mustafa, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi**, İstanbul: Dergâh Yay., 2011.

Öymen, Altan, **Değişim Yılları,** İstanbul: Doğan Kitap, 2004.

Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi,** Ankara: TDV Yay., 1995.

Pehlivan, Battal, **Aleviler ve Diyanet**, Pencere Yay., İstanbul, 1994.

Poulantzas, Nicos, **Devlet, İktidar, Sosyalizm,** Çev. Turhan Ilgaz, Ankara: Epos Yay., 2006.

Poulantzas, Nicos, **Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Epos Yay., 2014.

Sadoğlu, Hüseyin, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları,** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003.

Sevva, İskender, **Türkiye'de Diyanet ve Din Görevlileri Gerçeği,** Ankara: İtalik Yay., 2003.

Seyhan, Sadullah, **Tatbikatlı Feraiz ve İntikal Kanunları**, Ankara: Ankara Basımevi, 1948.

Sosyo-ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı / Kamuoyunun Diyanet'e Bakışı Tartışmalar ve Öneriler, Yay. Sevgi Özçelik, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2014.

Şahiner, Necmettin, **Gaziantep'in Yokedilen Camileri,** İstanbul: Gaziantep Şehit Kamil Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yay., 1995.

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), Yay. Haz. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2015.

Tam Hüsniye, Yay. Adil Ali Atalay, İstanbul: Can Yay., 1995.

Tarhanlı, İştar B., **Müslüman Toplum, "Laik" Devlet / Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı,** İstanbul: Afa Yay., 1993.

Tarihe Düşülen Notlar-1 / Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987), Ankara: TBMM Yay., 2011.

Taş, Kemalettin, **Türk Halkının Gözüyle Diyanet**, İstanbul: İz Yay., 2002.

TBMM Albümü / 1920-1950, Cilt: 1, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010.

TBMM Albümü / 1950-1980, Cilt: 2, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010.

Temel, Mehmet, **Atatürk Dönemi ve Din Hizmetleri**, Ankara: Akçağ Yay., 2010.

Toprak, Binnaz, **Islam and Political Development in Turkey**, Leiden: E. J. Brill, 1981.

Toprak, Zafer, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918),** Ankara: Yurt Yay., 1982.

Tural, Erkan, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi / II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler,** Ankara: İmge Yay., 2016, s. 75.

Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Â'zâ-yi Muhteremesine Hitaben Hayrat-ı Şerîfe Hademe Cemiyeti Merkez-i Umûmiyyesi'nin Meslekî ve İhtiyac-ı Metâlibi Hakkında Kaleme Almış Olduğu Arîzadır, Kader Matbaası, 1340.

Uluçay, Ömer, **Tartışmalı Kurum Diyanet**, Adana: Gözde Yay., 1998.

Uzunoğlu, Ahmet, **En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1978.

Ülgener, Mehmed Fehmi, **Dinî, İdarî Malûmat Mecmuası ve İmtihan Rehberi,** İstanbul: DİR Neşriyatı, 1940.

Üstel, Füsun, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1913),** İstanbul: İletişim Yay., 1997.

Vakıflar Galerisi Hakkında Muhtasar İzahat, Ankara: Devlet Matbaası, 1939.

Yaltkaya, M. Şerafettin, **Dini Makalelerim**, Ankara: DİR Neşriyatı, 1944.

Yanardağ, Ayşe, **Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938),** Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2018.

Yavuzer, Hasan, **Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı / Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi**, Kayseri: Laçin Yay., 2006.

Yediyıldız, Bahaeddin, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi / Bir Sosyal Tarih İncelemesi,** Ankara: TTK Basımevi, 2003.

Yenal, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi,** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2010.

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945,** Altın Kitaplar Yay., 1983.

Yılmaz, Mustafa – Doğan, Yasemin, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973),** Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007.

Tezler

Abay, Ali Rıza, **Cumhuriyet Dönemi Diyanet İşleri Başkanlığının Organizasyonu,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989.

Akalın, Ömer, **The Change in Official Islam in Turkey: An Analysis of Friday Sermons Published by The Presidency of Religious Affairs,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Aksoy, Mehmet, **Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığı'na Giriş,** (Doktora Tezi), T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1997.

Bedir, Osman Nuri, **Kamu Yönetimi Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'na Paydaşların Etkileri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Boyacıoğlu, Ramazan, **Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığı'na Geçiş,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.

Bulut, Mehmet, **I. ve II. TBMM'inde Din Eğitimi, Din Hizmetleri ve Dinî Yayın Konularında Yapılan Meclis Müzakereleri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

Bulut, Mehmet, **Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.

Çiftçi, Ayşe Nur, **T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı Takvimlerinde Yeralan Hadislerin Tahric ve Tenkidi,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.

Erdin, Halil İbrahim, **john Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2015.

Ertem, Adnan, **Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bütünleşme Açısından Vakıflar**, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Hülür, Asuman Banu, **İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Kahraman, Hakan, **Sosyolojik Açıdan Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir İnceleme,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.

Kaya, Kamil, **Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı,** (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.

Kenar, Ceren, **Bargaining between Islam and Kemalism: An Investigation of Official Islam through Friday Sermons,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Kurt, Abdurrahman, **Diyanet İşleri Başkanlığına Sorulan Fetvalara Göre Türkiye'de Dini Hayat (1998-2001 Fetvâlarına göre),** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2004.

Mafratoğlu, Recepali, **Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları ve Dayandığı Şer'î Delilleri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2012.

Metinsoy, Murat, **Everyday Politics of Ordinary People: Public Opinion, Dissent, and Resistance in Early Republican Turkey 1925-1939**, (Yayınlamamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Saçmalı, Muhammet Habib, **Compliance and Negotiation: The Role of Turkish Diyanet in the Production of Friday Khutbas,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Söylev, Ömer Faruk, **Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik – Alanları, İmkânları ve Yöntemleri – (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2014.

Toprak, Hicret Kiraz, **Diyanet İşleri Başkanlığı – Türkiye Cumhuriyetinde İslam'ın Kurumsal Statüsü (1924-1950),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2017.

Torun, Esma, **II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimlere Yol Açan İç ve Dış Etkenler (1945-1960),** (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2002.

Tuyan, Zehra, **Cumhuriyet Dönemi Tesisleri (Vakıfları) / 1926-1967,** (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), TC Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2009.

Türesay, Özgür, **Être intellectuel à la fin de l'Empire ottoman : Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), INALCO, Paris, 2008.

Yanardağ, Ayşe, **Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2012.

Yavuzer, Hasan, **Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)**, (Doktora Tezi), T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005.

Makaleler

Açıkel, Fethi, "Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar", **Toplum ve Bilim**, No: 105, 2006, s. 30-69.

Adak, Sevgi, "Kemalist Laikliğin Oluşum Sürecinde Ramazanlar (1923-1938), **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 11, Güz 2010, s. 47-88.

Akseki, Ahmed Hamdi, "14 Asır Evvel Doğan Güneş", **Ehli Sünnet,** Sayı: 75, 1 Ocak 1950, s. 4-10.

Albayrak, Mustafa, "Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 10, No: 29, Temmuz 1994, s. 471-483.

Arlı, Alim, "Devletin Sürekliliği, devrimin muhafazası, toplumun denetimi sorunu: Merkez-çevre paradigmasının sınırlılıkları üzerine notlar", **Toplum ve Bilim,** No: 105, 2006, s. 96-128.

Arpacı, Murat, "Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,** No: 17, Bahar 2017, s. 129-156.

Ateş, Kazım, "Ulusal Kimlik İçinde Alevi-Yurttaş ve Merkez-Çevre Eksenini Yeniden Düşünmek", **Toplum ve Bilim,** No: 107, 2006, s. 259-275.

Atik, Necmi, "Elmalılı'nın 'Hak Dini Kur'ân Dili' Adlı Tefsiri'nin Mukaddimesi'nin Edisyon Kritiği", **İlahiyat Araştırmaları Dergisi,** No: 6, Aralık 2016, s. 99-131.

Atik, Necmi, "Elmalılı Tefsiri'nin Başına Neler Gelmedi ki!", Yay. Veysel Sekmen-Ahmet Apaydın, **Yedikıta,** No: 117, Mayıs 2018, s. 28-37.

Aydın, Suavi, "Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerine Düşünceler", **Toplum ve Bilim,** No: 105, 2006, s. 70-95.

Baloğlu, Niyazi, "Diyanet İşleri Reisi Olarak Ahmet Hamdi Akseki", **Ahmet Hamdi Akseki (Sempozyum),** Yay. Hüseyin Arslan - Mehmet Erdoğan, Ankara: TDV Yay., 2004, s. 7-14.

Bayur, Hikmet, "İbadet Dili", **Necati Lugal Armağanı,** Ankara: TTK Basımevi, 1968, s. 151-158.

Bayur, Hikmet, "Kur'an Dili Üzerinde Bir İnceleme", **Belleten,** Cilt: 22, No: 88, Ekim 1958, s. 599-605.

Berki, Şakir, "İslâm Hukuku Miras Sistemi ile Medeni Kanunun Miras Sistemi Arasındaki Farklar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı: 22, 1980, s. 1-15.

Bulut, Mehmet, "Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu ve Diyanet İşleri Başkanlığına Eleman Yetiştiren Kurum Olarak İmam-Hatip Okulları (Tarihi Süreç İçinde Gelişmeler)", **II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998),** Cilt: II, Ankara: DİB Yay., 2003, s. 542-565.

Bulut, Mehmet, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kronolojisi", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 34, No: 1, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 99-114.

Bulut, Mehmet, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluş Yılları", **Diyanet Aylık Dergi,** No: 279, Mart 2017, s. 6-11.

Bulut, Mehmet, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayın Faaliyetleri", **İslamiyat,** Cilt: 4, Sayı: 1, 2001, s. 61-72.

Bulut, Mehmet, "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Bibliyografyası", **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 33, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 85-128.

Bulut, Mehmet, "Diyanet İşleri Reisliği (Başkanlığı) 1341 (1925) Mali Yılı Bütçe Müzakereleri", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 36, Sayı: 1, Ocak- Şubat-Mart 2000, s. 99-128.

Bulut, Mehmet, "İlk Cumhuriyet Meclisinde Dini Yayıncılık Hakkında Tarihi Bir Karar", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 28, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 139-149.

Bulut, Mehmet, "Şer'iye Vekâletinin Dinî Yayın Hizmetleri", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 30, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 3-16.

Clayer, Nathalie, "Dayatma ve Uzlaşma Arasında Bir Laiklik? Tek Parti Türkiye'sinde Din Eğitiminin İdaresi", **Devlet Olma Zanaatı / Osmanlı'dan Bugüne Kamu İcraatı,** Çev. Ali Berktay, İstanbul: İletişim Yay., 2016, s. 97-118.

Çaymaz, Birol, "Alfabe Devrimi ve Millet Mektepleri", **Bilgi ve Bellek,** No: 9, 2011, s.140-162.

Çelik, H. Seçkin, "Gerçek Doxa'ya Karşı: İnönü Dönemindeki Laikliğe İlişkin Politikaların Yeniden Değerlendirilmesi (1938-1950)", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı, s. 132-155.

Çelik, Şemsettin, "Hatay Alevileri (Nusayrileri) Hakkında Bazı Notlar (1938-1950)", **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi,** Sayı: 11, 2015, s. 65-98.

Çınar, Hüseyin, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Katalogu", **Vakıflar Dergisi,** No: 34, Aralık 2010, s. 179-187.

Çınar, Menderes, "Kültürel Yabancılaşma Tezi Üzerine", **Toplum ve Bilim,** No: 105, 2006, s. 153-165.

Dağcı, Şamil, "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 38, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık, 2002, s. 5-20.

Demirel, Ahmet, "1930'lu yıllarda Bir İsim Değişikliği - Maarif Vekaleti / Kültür Bakanlığı", **Tarih ve Toplum,** No: 234, Haziran 2003, s. 31-37.

Dikici, Ali, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,** No: 10, 2006, s. 77-104.

Dikici, Ali, "Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** No: 42, Kasım 2008, s. 161-192.

Dilbaz, Mahmut, "Sadık Albayrak ile Söyleşi", **Din ve Hayat,** No: 24, 2015, s. 44-51.

Dinler, Demet, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", **Praksis**, No: 9, Kış-Bahar 2009, s. 17-54.

Doğan, Recai, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 35, Sayı: 1, Ocak Şubat Mart 1999, s. 171-206.

Doğan, Recai, "Yaygın Din Eğitimi Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi bir Bakış", **Dini Araştırmalar,** Cilt: 1, Sayı: 3, Ocak-Nisan 1999, s. 257-272.

Edip, Eşref, "Halk Partisi Müfritlerinin Din Aleyhtarlığı", **İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası,** No: 89, Aralık 1947, s. 5-14.

Edip, Eşref, "Rafızilik, Batınilik, Alevilik Hakkında Diyanet Reisi ile Mülâkat", **İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası**, No: 91, Ocak 1948, s. 2-5.

Erdem, Nilüfer, "Harisiyos Vamvakas'ın Osmanlı Milletvekili Olarak Etkinliği", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, Bahar 2103, s. 43-56.

Esen, A. Kıvanç, "Bir 'Kırk Kere Söylersen Gerçek Olur' Vakası Olarak 'Dini Islah Beyannamesi' ve 'Gerçeğin' Kaynağı", **Kebikeç,** No: 41, 2016, s. 149-159.

Esen, A. Kıvanç, ″Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları″, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, No: 13, Güz 2011, s. 91-158.

Gourisse, Benjamin, "Nizam Vermek/Emretmek ve Uzlaşmak: Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Somut Olarak Kamusal İcraat", **Devlet Olma Zanaatı / Osmanlı'dan Bugüne Kamu İcraatı,** Çev. Ali Berktay, İstanbul: İletişim Yay., 2016, s. 7-30.

Gökmen, Ertan, "Osmanlı Devleti'nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması: Manisa-Demirci Örneği (1690-1830)", **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 42, No: 4, Ekim-Kasım-Aralık 2006, s. 109-120.

Göküş, Mehmet, "Tek-Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi", **Amme İdaresi Dergisi,** Cilt: 33, No: 2, Haziran 2000, s. 23-33.

Gülmez, Mesut, "Türk Kamu Görevlilerinin Sayısal Evrimi", **Amme İdaresi Dergisi,** Sayı: 6/3, Eylül 1973, s. 27-47.

Günaltay, Şemseddin, "Mulhitlerin Dinleri Bozup Yıkma Usulleri / Farmasonlukla Komünistlik ve Batınilik Teknikleri Arasında Münasebet", **İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası,** No: 93, Ocak 1948, s. 6-8.

Gündoğdu, Rabia Karakoyun, "Ahmet Hamdi Akseki ve Din Dersleri Serencâmı", **Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu**, Ankara: DİB Yay., 2017, s. 469-534.

Gündüz, Turgay, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt: 7, No: 7, 1998, s. 543-557.

Hatipoğlu, Atakan, "Şerif Mardin'de Kemalizm ve Din Sorunu: Eleştirel Bir Okuma İçin Kenar Notları", **Bilim ve Ütopya,** No: 280, Ekim 2017, s. 19-27.

Hızlı, Kasım, "Elmalılı Tefsiri Neredeyse Yayınlanmayacaktı!", **Yedikıta,** No: 117, Mayıs 2018, s. 18-27.

İpşirli, Mehmet, "Cihet", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 7, Ankara, 1993, s. 547.

İpşirli, Mehmet, "Duâgû", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 9, Ankara: TDV Yay., 1994, s. 541-542.

Kara, İsmail, "Cumhuriyet Devrinde 'Askere Din Dersleri' / İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur", **Toplumsal Tarih,** Sayı: 166, Ekim 2007, s. 48-53.

Kara, İsmail, "Din ile Olmuyor Dinsiz de Olmuyor! Cumhuriyet Devri din Politikaları", **Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2013, s. 72-96.

Kara, İsmail, "Diyanet Ayrılırsa Devlet Ne Olacak?", **Derin Tarih,** Sayı: 44, Kasım 2015, s. 112-116.

Kara, İsmail, "Diyanet'in Türkiye ile Akrabalık Derecesi Nedir?", **Derin Tarih,** Sayı: 66, Eylül 2017, s. 35-43.

Kara, İsmail, "Laiklik Politikalarının Değişmez Umdeleri Var mı?", **Derin Tarih,** No: 62, Mayıs 2017, s. 80-84.

Kara, İsmail, "Şişli Camisi Hangi Devirde Yapılmış Olabilir", **Derin Tarih,** No: 54, Eylül 2016, s. 30-34.

Karakaş, Ömer, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yönetimin Din Görevlilerinden Beklentileri ve Din Görevlilerinin İnkılâplar Karşısındaki Tutumu"**, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 12, Sayı: 3, 2014, s. 140-166.

Kaya, Umut, "Osmanlı'da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme", **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi,** No: 21 / 1, Haziran 2017, s. 203-254.

Kayadibi, Fahri, "Cumhuriyet Dönemi İmâm-Hatiplik ve Vâizlik", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,** No: 6, 1999, s. 145-180.

Kazancıgil, Ali, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Türk Siyasal Hayatı / Değişim ve Süreklilik,** Yay. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Der Yay., s. 185-203.

Kocaoğlu, Bünyamin, "Atatürk Dönemi Laiklik Uygulamalarına Yönelik Bazı Toplumsal Tepkiler", **Turkish Studies,** No: 2/4, Sonbahar 2007, s. 1297-1307.

Köksal, Yonca, "Sosyal Kontrol Sistemleri: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Devlet-Toplum' İlişkileri", **Tarihsel Sosyoloji / Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar**, Yay. F. Ergut, A. Uysal, Ankara: Dipnot Yay., 2007, s. 111-141.

Köksal, Yonca, "Tanzimat ve Tarih Yazımı", **DoğuBatı,** No: 51, Aralık 2010, s. 193-214.

Mardin, Şerif, "19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı'da ve Türkiye'de İslam", **Türkiye, İslam ve Sekülarizm / Makaleler V**, İstanbul: İletişim Yay., 2011, s. 43-108.

Mardin, Şerif, "Modern Türkiye'de Din", **Türkiye'de Din ve Siyaset / Makaleler III**, İstanbul: İletişim Yay., 1991, s. 81-113.

Mardin, Şerif, "Türkiye'de Din ve Laiklik", **Türkiye'de Din ve Siyaset / Makaleler III**, İstanbul: İletişim Yay., 1991, s. 37-80.

Mardin, Şerif, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset / Makaleler I**, İstanbul: İletişim Yay., 1990, s. 30-66.

Metinsoy, Murat, "Everyday Resistance to Unveiling and Flexible Secularism in Early Republican Turkey", **Anti-Veiling Campaigns in the Muslim World / Gender, Modernism and the Politics of Dress,** Yay., Stephanie Cronin, New York: Routledge, 2014, s. 86-117.

Metinsoy, Murat, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet ve Köylüler: Hububat Alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Direnişi", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,** No: 15, Güz 2012, s. 85-125.

Metinsoy, Murat, "Kemalizmin Taşrası: Erken Cumhuriyet Taşrasında Parti, Devlet ve Toplum", **Toplum ve Bilim,** No: 118, 2010, s. 124-164.

Obuz, Ömer, "Yakın Geçmişte Camilerin Farklı Kurumlara Tahsisi ve Askeri Amaçlı Kullanımı Üzerine Bir İnceleme", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 6, No: 3, 2017, s. 1444-1460.

Onay, Ahmet, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Camilerin Finansmanı", **Değerler Eğitimi Dergisi,** Cilt: 7, No: 18, Aralık 2009, s. 43-80.

Öcal, Mustafa, "Dünden Bugüne Din Görevlileri ve Meslekî Yeterlikleri", **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu (28-29 Mayıs 2002),** İlahiyat Bilimleri Vakfı Yay., Kayseri, 2003, s. 45-69.

Önkal, Ahmet – Bozkurt, Nebi, "Cami / Dinî ve Sosyokütürel Tarihi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 7, Ankara, 1993, s. 46-56.

Özcan, Tahsin, "Ziyâeddin Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 44, Ankara: TDV Yay., 2014, s. 490-491.

Pay, Salih, "Klasik Dönem Osmanlı Külliyelerinde Personel Sistemi", **Türkler,** Cilt: 10, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 491-509.

Reyhan, Cenk, "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi Bir Açıklama Modeli", **Toplum ve Bilim,** No: 83, 1999-2000, s. 267-290.

Rustow, Dankwart A., "Politics and Islam in Turkey 1920-55", **Islam and the West,** Yay. Richard Frye, The Hague: Mouton, 1957, s. 69-107.

Rustow, Dankwart A., "The Military: Turkey", **Political Modernization in japan and Turkey,** Yay. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, Princeton: Princeton University Press, 1964, s. 352-388.

Sönmez, Erdem, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi", **Praksis,** No: 23, 2010, s. 39-62.

Şenel, Şennur-Tuyan, Zehra, ″1926-1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Tesisler (Vakıflar)″, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 3, No: 5, Kış 2009, s. 123-141.

Toprak, Hicret K., "Türkiye'de Tek Parti Yönetiminde Resmî-Dini Neşriyat", **Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu,** Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yay., 2016, s. 633-646.

Torun, Esma, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları: Değişimin İlk İşaretleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** No: 29-30, Mayıs-Kasım 2012, s. 143-158.

Tunçay, Mete, "Heyet-i Mahsusalar (1923-1938) Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması", **Bilineceği Bilmek**, İstanbul: Alan Yay., 1983, s. 132-160.

Tunçay, Mete - Özen, Haldun, "Darülfünün Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü", **Tarih ve Toplum,** Sayı: 10, Ekim 1984, s. 6-20.

Unat, Faik Reşit, "Profesör Dr. Gotthard Jäschke", **Belleten,** Cilt: XXVIII, No: 110, Nisan 1964, s. 301-303.

Uzun, Mustafa, "Zapsu, Abdürrahim", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 44, Ankara, 2013, s. 127-128.

Üçer, Cenksu, "Müzâkere", **Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu,** Ankara: TDV Yay., 2016, s. 167-184.

Yalman, Galip L., "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi", **Sürekli Kriz Politikaları / Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet**, Yay. Neşecan Balkan-Sungur Savran, İstanbul: Metis Yay., 2004, s. 45-75.

Yaman, Ali, "Diyanet Vakfı'nca Yayınlanan Alevî-Bektaşî Klasikleri Üzerinden Diyanet ve Alevîlik Tartışmaları", **Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu,** Ankara: TDV Yay., 2016, s. 148-166.

Yıldız, Harun, "Hüsniye'de Mezhebî Motifler", **Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu,** Ankara: TDV Yay., 2016, s. 255-276.

Yılmaz, İlkay, "Osmanlı-Türk Tarih Yazımındaki Temel Eğilimler ve Eleştiriler Çerçevesinde Bürokrasiye Yaklaşım Biçimleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,** No: 21, 2012, s. 119-147.

Yılmaz, Ömer, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Ahlâk Düşüncesinde Tasavvufî İzler", **Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu,** Ankara: DİB Yay., 2017, s. 155-176.

Yücel, İrfan, "Cumhuriyet Döneminde İmamlık", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 22, Ankara, 2000, s. 186-188.

Zapsu, Abdurrahim, "Batıniye Mezhebi", **Ehli Sünnet**, Sayı: 26, 26 Aralık 1947, s. 2.

Zapsu, Abdurrahim, "İslamiyetin Esaslarını Kemiren Alevîliğin Yeşil Alevleri", **Ehli Sünnet**, Sayı: 20, 14 Kasım 1947, s. 1-3.

Gazete haberleri

Akşam, 9 Ağustos 1944.

Cumhuriyet, 16 Kanunusani 1930.
Cumhuriyet, 25 Kanunusani 1930.
Cumhuriyet, 25 Nisan 1930.
Cumhuriyet, 15 Kanunusani 1931.
Cumhuriyet, 13 Şubat 1931.

Tanin, 20 Ağustos 1944

Tasviri Efkâr, 8 Ağustos 1944.

İnternet siteleri

http://www.biyografya.com/biyografi/2466 / son erişim tarihi: 26 Ekim 2017.

http://www.biyografya.com/biyografi/3487 / son erişim tarihi: 3 Kasım 2017.

http://odatv.com/dedeler-soysuz-alevilerin-kestigi-yenmez-alevilerden-kiz-alinmaz--2505131200.html / son erişim tarihi: 23 Ekim 2017.

http://www.sadikalbayrak.com/biyo.html / son erişim tarihi: 8 Aralık 2018.

https://www.tccb.gov.tr/genelsekreterlik/kemalgedelec/ / son erişim tarihi: 15 Mayıs 2018.

https://www.vgm.gov.tr/vakıf-işlemleri/vakıf-kayıtları-arşivi/vakıf-deyimleri-ve-terimleri-sözlüğü / son erişim tarihi: 28 Aralık 2018

www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2217307-tek-parti-zamaninda-yasak-olan-sadece-arapca-ezan-degildi-hem-muslumanlar-hem-de-diger-dinlerin-mensuplari-cok-siki-takip-altindaydi / son erişim tarihi: 28 Aralık 2018.

EKLER

EK 1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 | 105 | | | 2 | 1 | 39

EK 2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

(2)

تورکیه جمهوریتی

دیانت ایشلری رئیسلکی

عدد
۲۰۲۹
۹۵۱۵

شاوشتی حضرتلری معتلکنه

بودجه‌منده موضوع خدمهٔ خیرات مخصصاتنك حالاً وآتیاً تزییدی‌امکانی اولمادیغی جهتله الیوم موجود خدمهٔ خیرات‌معاشاتنك تزییدینه محل کوریله‌مه‌مکده حال‌بوکه کرك مقام ثناوری کرکسه موازنهٔ مالیه انجمنی خیرات شریفه‌مستخدمینك ترفیهی خصوصنی استهداف ایتمکده‌در.

موجود قادروده داخل وظیفه اولان خیرات شریفه مستخدمینك موجود مخصصات ایله ترفیهی تحت امکانده اولمادیغی ساقط اداره‌نك‌ده نظر دقتی جلب ایتمش اولمالیدرکه طوتیلان سقیم اصولك قسماً تعمیرینه معطوف بعض محللرده تصلیف عنوانیله تدابیر اتخاذینه مجبور اولمش ایسه‌ده بوتدابیرك‌ده تطبیقنه برچوق محذورلریله نقصانلری وحقسزلقلری احتوا ایله‌دیکی وازجمله بعض جوامع شریفه‌ده برامام برینه اوچ وبر ایکی مؤذن برینه اون اون‌بر وبرقاچ قیم برینه اون اون بش قیم استخدام ایدلمکده بولوندیغی کورولمش وبونلرك مجموعنه وبریلن تخصیصات ایله حقیق مقداره ایندیریله‌جك خدمه‌سینك تمامیله ترفیهی تأمین ایدلمش اولاجقدن بعدما آتیده‌کی مقررات وموادہ توفیقاً معامله اجراسی خدمه‌نك منفعتنه الیق وانسب بولونمشدر .

۱ — جوامع شریفه‌دن متعدد امای‌بولونانلرك امامتلردن بربنك انحلالنده توجیه‌یاپیلمایوب‌وظیفه‌نك‌وقوف‌ماوتوامسی‌صورتیله امامله‌رك بره ایندیرلمسی والیوم قادرومزدن معاش آلان خدمهٔ خیراتدن سائر خدمتلرده مستخدم ووظیفه‌سنه لزوم حقیق کورولمه‌ین کیمسه‌لر وار ایکن خدمهٔ خیرات ترتیبندن وظیفه‌لری اولیانلره توجیه یاپیلمامسی‌وعین جامع امامتنك‌انحلالنده امامتك خطیب عهده‌سنه توجیهی ایله امامت وخطابت وظیفه‌نك برذات عهده‌سنده جمی‌الزم اولدیغی .

۲ — وظیفهٔ خطابتك انحلالنده وظیفهٔ مذکورەنك دوغریدن امام عهده‌سنه توجیهی صورتیله وظیفه‌لرك توحیدی .

۳ — مؤذنلك ایله قیملكك شخص واحد عهده‌سنده جمی جائز وحتی لازم اولدیغنه نظراً مؤذنلك ایله قیملكك برذات عهده‌سنده اجتماعینك تأمینی جهتنه کیدیله‌رك قادرولرده‌کی فضله‌لغك ازاله‌سی ،

٤ — مواد سابقه‌ده اسامیسی‌ذکر اولونان‌خدماتدن غیری اولان‌وخدمات فرعیه‌دن بولونان جزء ، دور ، وعظ ، فراش‌الخ کبی‌وظائفك انحلالنده قطعیاً توجیه معامله‌سی یاپیلمایوب عمان معلومات اعطاسی .

٥ — جوامع شریفه‌ده ایفاسی مشروط جهات فرعیه‌دن بخاریخوان ، مسلمخوان ، شفا ومصاحفخوان ، شیخ‌القرا ، درسعام وعظیه ، جزخوان ، اجزا ، دور ، موقت ، مهیاجی وظیفه‌لرندن ماعدا عهده‌لرنده‌کی جهتلرینه مقابل وظیفه ترتیبندن معاشلری بولونان خیرات شریفه مستخدمینی ایله تربه‌دارلر وتربه‌لرده‌کی ایفاسی مشروط وظائف ۱ کانون اول ۹۲٦ تاریخندن اعتباراً لغو ایدلمش اولدیغندن قادرودن تنزیلی.

٦ — تربه‌دارلر حقنده هیئت وکیلهٔ جلیله قرارینك تماماً تطبیق اولونماسی مقتضی اولدیغندن مذکور خدمتده مستخدم بولونماسی‌حسبیله مخصصات آلان تربه‌دارلره‌ایلك انحلال ایده‌جك خدمات تکلیف ایدیله‌رك توجیهی واستنکافلری تقدیرده معاشلرینك درحال قطعی واشعاری.

۷ — جوامع شریفه‌ده انحلال ایدن وظائفه محترق ومنهدم جوامع‌شریفه‌خدمه‌سی‌موجود ایکن‌خارجدن مراجعت ایده‌جکلره خدمهٔ خیرات وظائفنك قطعیاً توجیه اولونماسی ومحترق ومنهدم جوامعه عائد برقطعه لیستەنك ارسالی .

بروجه‌بالا موادك تطبیقی خصوصنده مقتضی معامله‌نك ایفاسی اهمینله وتعمیماً تبلیغ اولونور افندم .

۱۰ تشرین‌ثانی ۱۹۲٦

دیانت ایشلری رئیسی

10

051 | 108 | | 2 | 6 | 17

EK 3

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Riyasetin tarihi teşekkülü olan 340 senesinden hademei hayratın Evkafa devri tarihi olan I/Haziran/93I tarihine kadar her sene Bütçeye mevzu tahsisatlar dairesinde idare olunan cevami ve mesacidi şerife ve hademei hayrat miktarı ve Müstehikkini ilmiye adediyle muamelâtı resmiyeyi gösterir İstetistik cetveli - dir .

Senesi	Cevami ve mesacit Adet	Hademei hayratın Adet	Müstehikkini ilmiyenin Adet	Evrakı varide Adet	Evrakı sadıra Adet	senei atiyeye müdevver ebrak Adet
340	3000	I2000	I200	2695	25I2	I83
34I	3000	I2000	I000	6585	6265	320
926	3000	II850	925	5778	5375	403
927	2950	II000	80I	5II5	4786	329
928	2800	9000	6I5	50I2	4687	325
929	2650	8300	584	4329	3985	346
930	2300	6327	560	3870	3642	230
93I	204I	426I	425	3407	3I42	267
932	93I Bütçesiyle evkafa devredilmiş tir .		398	3630	3465	I65

030 | 10 | | | 26 | 150 | 18

EK 4

تعليماتنامه صورتی

ماده ۱ — ۱۹۲۷ سنهٔ مالیه‌سی نهایتنه قدار جوامع ومساجد شریفه حقیقی احتیاجه کوره تصنیف اولونه جقدر.

ماده ۲ — جوامع ومساجد شریفه‌نك برنجی ماده‌ده‌کی اساس دائره‌سنده تصنیفی هر ولایت وقضا مرکزنده مفتیلرك ریاستی آلتنده خدمهٔ خیرات نظامنامه‌سی موجبنجه تشکیل ایده‌جك قومیسیونلره عائددر .

ماده ۳ — تصنیف بروجه آتی اساسلر داخلنده اجرا ایدیله‌جکدر .

آ) قادروده موجود جوامع ومساجد شریفه‌نك بش وقته کشاده اولانلری ایله صرف کوندوز ویالکز کیجه نمازلرینه ویاخود کیجه ایله کوندوز نمازلرندن برقسمنه کشاده اولانلری تفریق اولونه جقدر .

ب) جوامع ومساجد شریفه تصنیف ایدیلیرکن جوامع مذکوره‌نك جسامتنه ، موقع واهمیتنه کوره جهات مزبوره‌نك خدماتی قاچ کیشی طرفندن ایفا اولونه بیله جکی بالتعیین مناسبتلری اعتباریله اوقادار قسمه آیریله جقدر

ج) تصنیفی متضمن جوامع ومساجد شریفه بیننده اصغری ۵۰۰ (بشیوز) مترو بولونمسی لازمدر. حین حاجنده بونلرك وضعیت معماریه‌ده اعتباریله اهمیتلری ، موقع وجسامتلری ، جماعتنك چوقلغی نظردقته آلنه‌رق مسافه‌لر آزه‌سنده تعدیلات اجرا ایدلمسی جائزدر .

ماده ٤ — جوامع و مساجد شریفه بروجه‌بالا اساسات دائره‌سنده تصنیف ایدلمکله برابر تصنیف داخلنده قالان اشبو مؤسساتدن هرهانکیسنده ایفا ایدلمکده اولان وظائف دینیه‌دن زمان ومکان واهمیت اعتباریله قابل جمع اولانلری شخص واحد عهده‌سنده نظامنامه‌نك احکام عمومیه‌سی دائره‌سنده توحید وبوصورتله جوامع خدمه‌سی تثبیت اولونه جقدر .

ماده ٥ — خدمه‌سی تثبیت اولونان جوامع و مساجددن قادرو فضله‌سی قالان خدمه‌ایله «۵۰۰» مترو داخلنده قالوبده تصنیف خارجی براقیلاجق جوامع ومساجد شریفه‌دن قادرو خارجی قالان خدمکان وظیفه‌لرینه دوام ایده‌جك ومخصصاتلرینی کافی السابق آلاجقلر وآنجق انحلال وقوع بولدقجه وظیفه ومخصصاتلری تصرف وبوتصرفات قادرو داخلنده‌کی خدمهٔ موجوده مخصصاتنه باالنها تدریجاً ضم اولونه جقدر .

ماده ٦ — تصنیف داخلنده اولان جوامع شریفه‌ده انحلال ایدن جهات بشنجی ماده‌ده مذکور خدمه واراکین خارجدن کیمسه‌یه توجیه اولونامز. انحلال ایدن جهته خدمه‌دن برقاچ طالب ظهور ایتدیکی تقدیرده اصولاً بینلرنده مسابقه اجرا واثبات اهلیت ایدن ذاته ترجیحاً توجیه ومضبطه‌سی برای تصدیق مقام ریاسته تقدیم اولونور .

ماده ۷ — تصنیف خارجنده قالان جوامع خدمه‌سندن بری ویاخود تصنیفده قبول ایدیلن مقداردن فضله خدمه‌سی بولونان جوامع شریفه‌ده عدد محدوددن فضله اولان خدمه‌دن مناسبلری معاش حاضرلری متدارندن دون اولمامق شرطیله قادرو داخلنده‌کی منحلاته نقل ایدیله‌بیلیرلر .

ماده ۸ — اهالیٔ محلیه طرفندن اداره اولونان جوامع ومساجد شریفه خدماتی نظامنامه وجهله علی الاصول توجیه تابعدر .

ماده ۹ — برجامعده انحلال ایدن مؤذنلك قیمه وقیملك مؤذنه ویریله‌جك وبونده اهلیت وموافقتنامه‌لری نظردقته آلنه‌جقدر.

CC-NIII | 1 | 2 | 14 | 11

EK 5-A

Sayı 111457/91

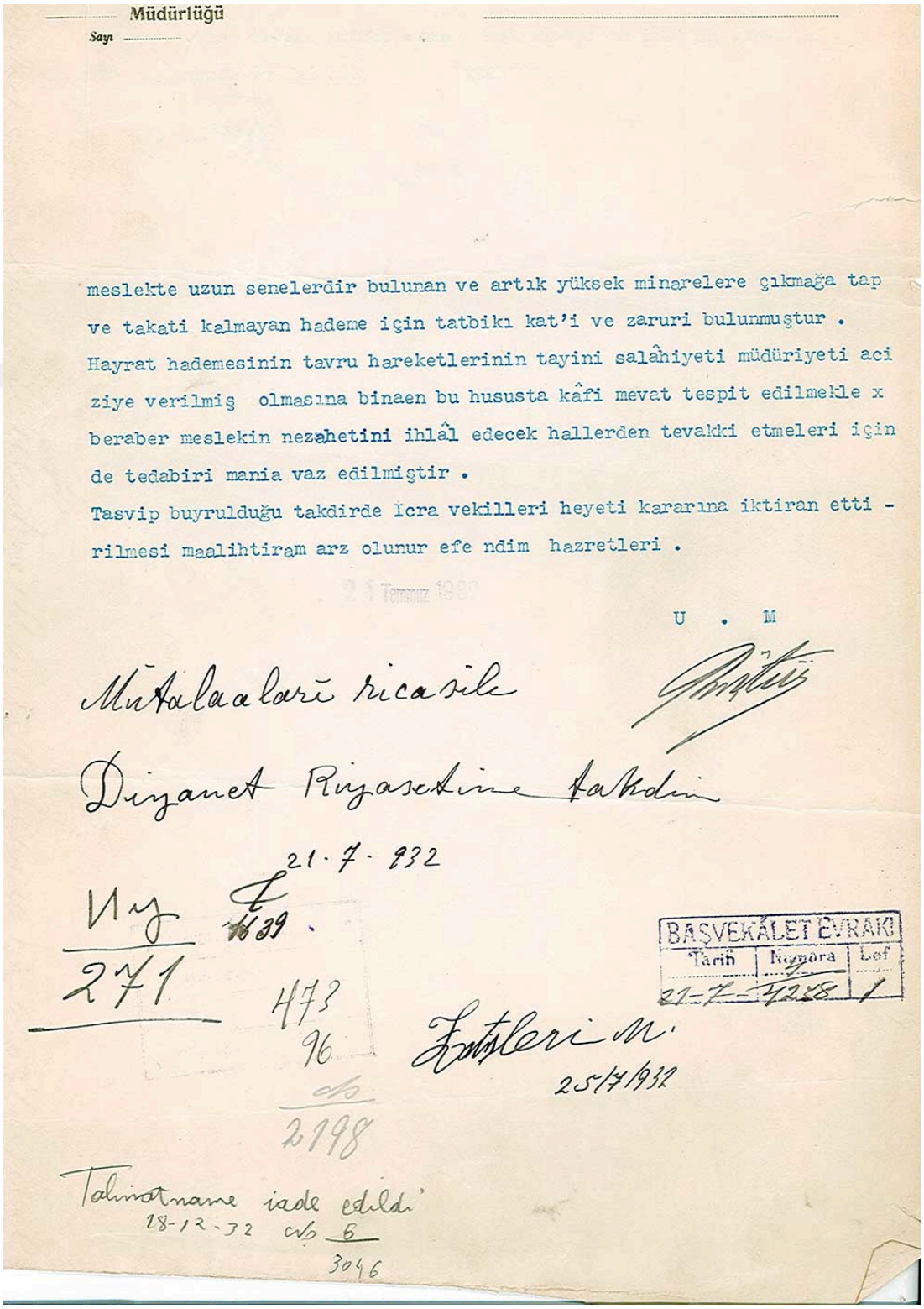
Başvekâleti Celileye

Hademe umurunun Diyanet işleri riyasetince tedvir ve rüyet edildiği zaman cami ve mescitlerin tasnifi ve hademe kadrolarının tespiti için 8 kânunu sani 928 tarihli ve 606I numaralı talimatname ahkâmı tatbik ve icra edilmişti . Ancak tatbikat neticesinde bu günün ihtiyaçlarını temamen tatmin ve temin etmeyen bazı noktalar görülmüş ve bu esnada hademe umuru da ciheti vakfa devir edilerek bu noksanların ikmali için senei hazıra Evkaf Bütçe kanununun 5 inci maddesiyle bu sene nihayetine kadar mevcut tasnifin ve hademe kadrolarının tadili hususu vaz ve kabul buyrulmuştu . Bu esasa binaen raptenx takdim kılınan talimatname kaleme alınmıştır .

Eski talimata nazaran cami ve mescitlerin tasnifi bunların birbirlerine olan mesafesi , mimarî veya tarihî bir kıymeti haiz olması ve cemaati ve vakti ifası gibi tayin ve tespit edilen esaslara tevfikan mahalli Müftüleri nin riyasetinde ve sırf hayrat hademesinden terekküp eden Encümenlerce ifa edilmişti . Yeni talimatnamede ise evvelki esaslarla beraber mülhak ve ancemaatin idare olunan cami ve mescitlere de şümul edilmek ve memleketin haritasına nazaran müstakbel vaziyet ve mamuriyet gibi esasların da ilâvesiyle tasnif dahili kalacak mıkdar eskisini tecavüz etmemek üzere bu husus Evkaf müdir veya memurlarının riyaseti altında Müftülerin de dahil olduğu Encümenlerce icra edilmek ve mahalli en büyük Mülkiye memuru tarafından muvafık görülmek ve sonra Müdüriyeti acizice de ayrıca tetkik olunmak gibi mevat ve hususatın vaziyle genişletilmiştir .

Kadroların tespitinde de feri adedilen ve ifası lüzumu dergâr olan x hizmetlerin de esas vazifelerde dahil olduğu hususu tasrih edildiği gibi hizmetlerin daha iyi ifa ve idare edilebilmesi için de gerek ilmî ve gerek bedenî hizmetler eshabı ayni şehir dahilinde olmak ve müktesep hakları mahfuz kalmak kaydiyle nakil ve tahvilleri esası vaz edilmiş ve bu halin bilhassa bu x

EK 5-B

Müdürlüğü

Sayı .....

meslekte uzun senelerdir bulunan ve artık yüksek minarelere çıkmağa tap ve takati kalmayan hademe için tatbikı kat'i ve zaruri bulunmuştur . Hayrat hademesinin tavru hareketlerinin tayini salâhiyeti müdüriyeti aci ziye verilmiş olmasına binaen bu hususta kâfi mevat tespit edilmekle x beraber meslekin nezahetini ihlâl edecek hallerden tevakki etmeleri için de tedabiri mania vaz edilmiştir .

Tasvip buyrulduğu takdirde İcra vekilleri heyeti kararına iktiran etti - rilmesi maalihtiram arz olunur efe ndim hazretleri .

21 Temmuz 1932

U . M

Mütalaaları rica sile

Diyanet Riyasetine Tahkim

21.7.932

Hy

271

473

96

Evkaf Umum Müdürlüğü

25/7/1932

2198

Talimatname iade edildi

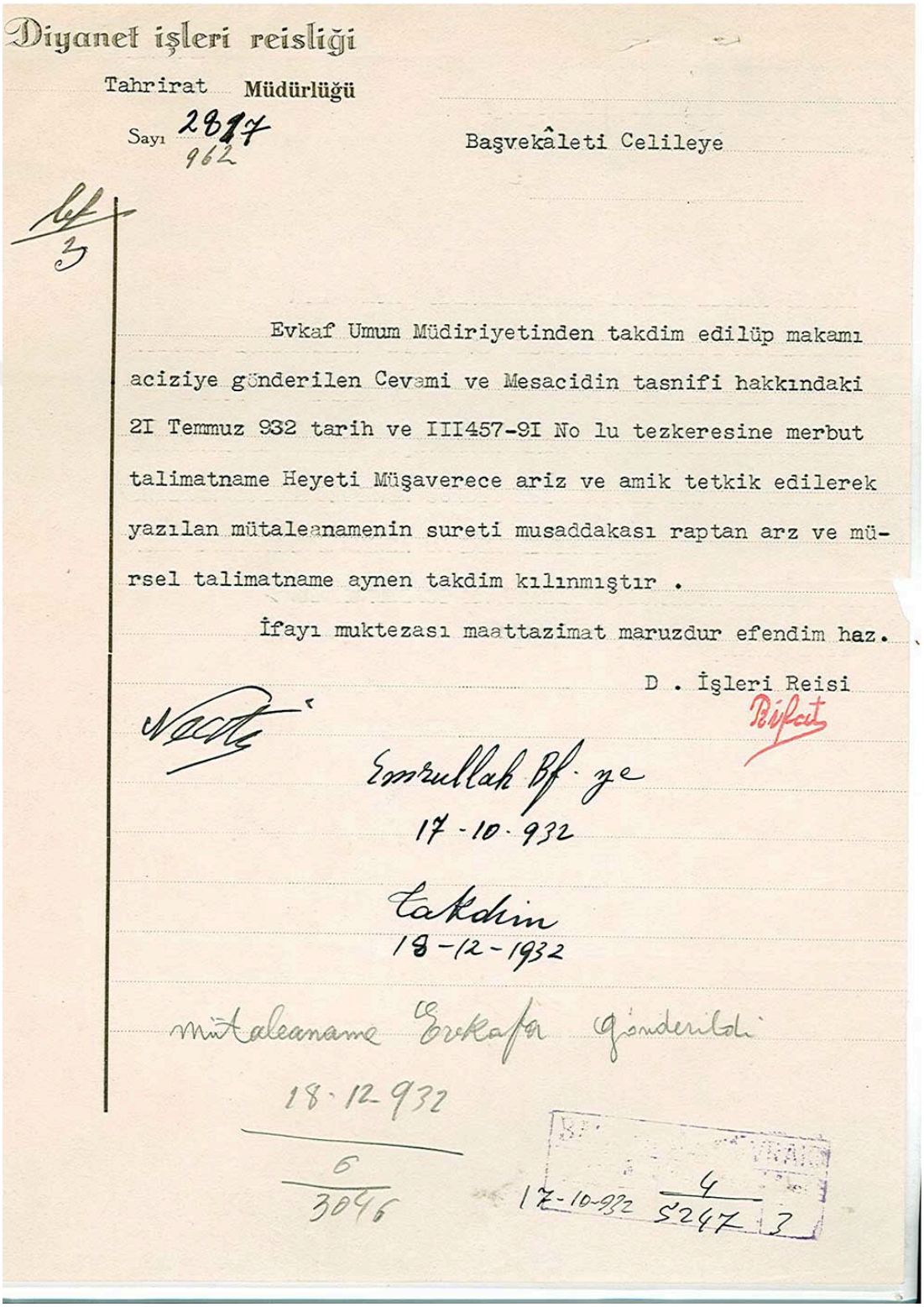
18-12-32 c/p 6

3046

BAŞVEKÂLET EVRAKI

Tarih	Numara	Ek
21-7-932	2198	1

EK 6-A

Diyanet işleri reisliği

Tahrirat Müdürlüğü

Sayı 2817 / 962

Başvekâleti Celileye

Lef 3

Evkaf Umum Müdiriyetinden takdim edilüp makamı aciziye gönderilen Cevami ve Mesacidin tasnifi hakkındaki 21 Temmuz 932 tarih ve III457-91 No lu tezkeresine merbut talimatname Heyeti Müşaverece ariz ve amik tetkik edilerek yazılan mütaleanamenin sureti musaddakası raptan arz ve mürsel talimatname aynen takdim kılınmıştır .

İfayı muktezası maattazimat maruzdur efendim haz.

D . İşleri Reisi

Rifat

Emrullah Bf. ye

17-10-932

Takdim

18-12-1932

mütaleanamе Evkafa gönderildi

18-12-932

6 / 3046

17-10-932 4 / 5247 3

EK 6-B

Diyanet işleri reisliği

Müdürlüğü

Sayı

Bazı maddeler hakkındaki mutalaamız berveçhi ati arz olunur .

Madde- 2- Şu suretle olmak muvafık görülmüştür .

Cevami ve mesacidin tasnifi her vilayet ve kaza merkezinde Müftilerin riyaseti altında tevcih heyeti azasından teşekkül edecek heyetler tarafından icra olunur . Evkaf müdiri ve memurları bu heyetin azai tabiiyyesindendir .Bu heyetlerin verecekleri karar Evkaf Müdir ve ya memurları tarafından heyette ekalliyyetde kalmış olanlar bulunduğu taktide onların da mütalealarının ilavesile makamı vilayete arz edilüp vilayetde aynen Umum Müdürlüğe gönderilir ve Umum Müdürlüğün tasdikı ile kesbi kat'iyet eder .

4 inci maddedeki (Beş vakta küşade bulunmak) ve mamur olmak kayıtlarının tay edilmesi münasıptır bu kayıtlar ihtiyaca göre yapılacak olan tasnif esasına mugayir görülmektedir yerine göre mühim bir cami dahi Beş vakta küşade olmıyabilir. kezalik lüzumu olan bir yerdeki bir camiişerifin her hangi

EK 6-C

Diyanet işleri reisliği

Müdürlüğü

Sayı .....

bir sebeple harap olması ve onun tasfiye haricinde bırakılm-
asını istilzam etmeyeceği cihetle tasnif dahilinde bırakılare
ak tamir edilmelidir .

Madde- 5- Şu suretle yazılmak muvafıktır .

Beş vakta küşade ve mamur olmamakla beraber 3 . 4 . 5 .
inci şartları haiz olan Cami ve Mescitler tasnif dahilinde
bırakılır .

Madde - 6 - Mülhak ve ancemaatin idare edilen Cami ve Mescid-
lerin tasnife idhal edilmemeleri muvafık görülmüştür.

Madde -I2 - Müezzin ve Kayyım vazıfelerinden biri ilmî diğe-
ri bedenî olduğu cihetle tevhidi mecburi olmayup Müezz-
inlik için ehliyet aranması ve I2 inci maddenin o sure-
tle tashih olunması muvafıktır .

I4 üncü maddedeki mevzubahis olan tasnif harici hademe nakll
olunurken vazıfenin ayni derece ve nevinden olması nazarı

EK 6-Ç

Diyanet işleri reisliği

Müdürlüğü

Sayı

dikkate alınmak lazımdır .

I5 inci maddedeki icabına göre (kaydı tay edilerek) yerine Umum Müdürlükçe müstehik olan Hademe maaşatına zam yapılır kaydı ilave edilmelidir .

I7 -I8 inci maddelerin tasnif ile alakası olmadığından bu maddelerin tayyı münasıptır .

I9 üncu maddenin sonuna vezaifi fer'iyeye ait (Muhassasatları verilmek şartile) kemakân ifa olunur denilmelidir.

Mezkûr talimatnamenin yokarıda izah edilen şekilde tesbit olunması hem Hademe menafiine , hemde evelce yapılmış olan tasnif esaslarına muvafık olacağı tezekkür kılındı .

Aslı gibidir . I6/IO/932

EK 7-A

Neşriyat Şubesi
Sayı:

İkinci madde :

Diyanet İşleri Riyaseti,Tasnif Hey'etinin Riyasetini müftülere vererek hey'etin kararları üzerinde vilâyete bir hakkı takdir bağışlamamaktadır .

Evkaf, bu riyaseti evkaf memurlarına verip karar hakkında evkaf memurlarının bir mütalâası varsa onu vilâyetin takdirine arz eylemektedir .

(Mütalâa :

Malî ve idarî mes'uliyet evkafa yükletilince riyasetin de evkaf memurlarına verilmesi ve kararlar üzerinde vilâyete bir hakkı takdir bağışlanması muvafıkı maslahattır .)

Dördüncü madde :

Diyanet İşleri beş vakite küşade ve mamur olmak kayıtlarınalüzum görmemektedir .

Evkaf ise bu kayıtlarla ma'mur ve cemaatlı olan cami ve mescitleri tercih etmiştir .

(Mütalâa:

Evkafın koyduğu kayıthharap olanları ve cemaatsız kalarak bilfiil metrûk ve ihtiyaç harıcında kalanları tasnif harıcında bırakmıştır . Bu kayıtlar tasnifden matlup olan gayeye muvafık olma gerektir .)

Beşinci madde :

Bu madde dördüncü maddeye müteferri olduğundan hangi dairenin talimatnamesi tercih olunursa ona teb'ab kabul edilmesi lâzımgelir .

EK 7-B

Neşriyat Şubesi
Sayı: .....

Altıncı madde:

Bu maddede Diyanet İşleri mülhak ve ancemaatin idare edilen camileri tasnife ithal etmemektedir .

Evkaf bunları da tasnife tabi tutuyor .

On dördüncü madde :

Diyanet İşleri hademelerin naklinde vazifenin ayniyetini iltizam etmektedir,ki bu mütalâa varittir .

On beşinci madde :

Bu madde hakkında Diyanet İşlerinin mütalâası varittir, ki o da evkaf lâyihasındaki (icabına göre) kaydının tayyını talepten ibarettir .

Onyedinci

On sekizinci madde :

Evkaf bu talimatname ile ve tasnif dolayısile hizmetinden istifade kabil olamıyan kimselerin müktesep hakları mahfuz kalmak şartı altında , diğer camilere ve mescitlere nakillerini teklif etmektedir .

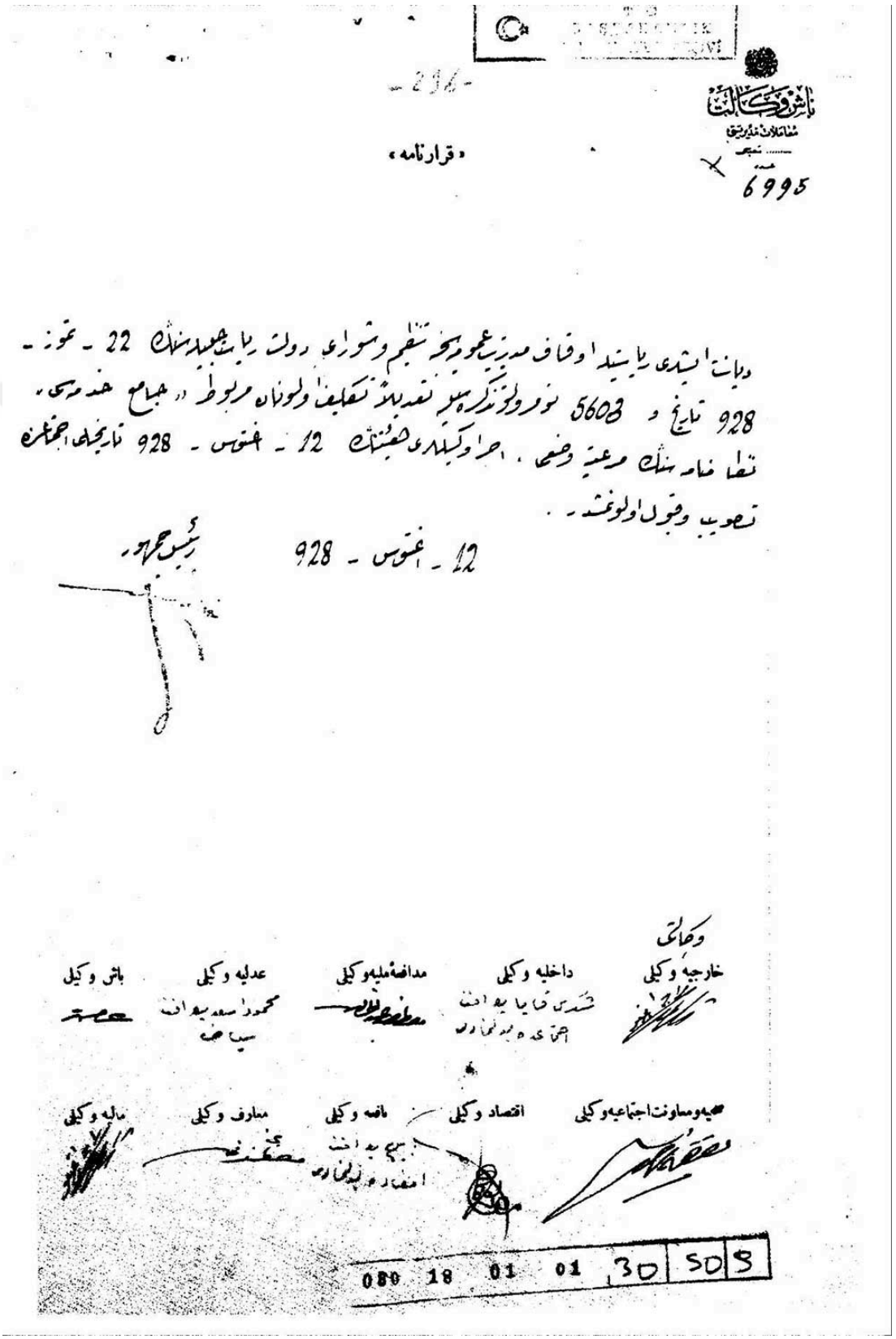
Diyanet İşleri buna lüzum görmiyor .

On dokuzuncu madde :

Diyanet İşleri muhassasatın verilmesi kaydını ilâve etmektedir .

Diğer maddeler hakkında Diyanet İşleri Riyasetinden bir mütalâa irat olunmamıştır .

EK 8

-294-

ناشر وکالتی
مضابطات مدیریتی
نمره 6995

«قرارنامه»

دیانت ایشیدی یاپیلدی اوقاف مدیریت عمومیه سنجه تنظیم وشوراء دولت ریاستجه 22 - تموز - 928 تاریخ و 5603 نومرولی تذکره سیله تقدیم قیلنان تکالیف ولونان مربوط «جماع خدمه سی» نقطه نظاره سنك مرعیتی وضمنده، اجراوکیلاری حضورنده 12 - اغستوس - 928 تاریخنده اجتماعن تصویب وقبول اولونمشدر.

12 - اغستوس - 928

رئیس محلولی

وکالتی

خارجیه وکیلی

داخلیه وکیلی

مدافعه ملیه وکیلی

عدلیه وکیلی

باش وکیلی

صحیه ومعاونت اجتماعیه وکیلی

اقتصاد وکیلی

مالیه وکیلی

معارف وکیلی

نافعه وکیلی

080 18 01 01 30 505

EK 9

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube: .....
Sayı : .....
2
2392

KARARNAME

Evkaf Umum Müdürlüğünce yeniden hazırlanan ve Şurayıdevlet-ce görülerek 21/4/935 tarih ve 3698 sayılı tezkere ile gönderilen "ilişik"cami hademesi nizamnamesi"nin meriyete konulması;İcra Vekilleri Heyetince 22/4/935 de onanmışdır.

22/4/935

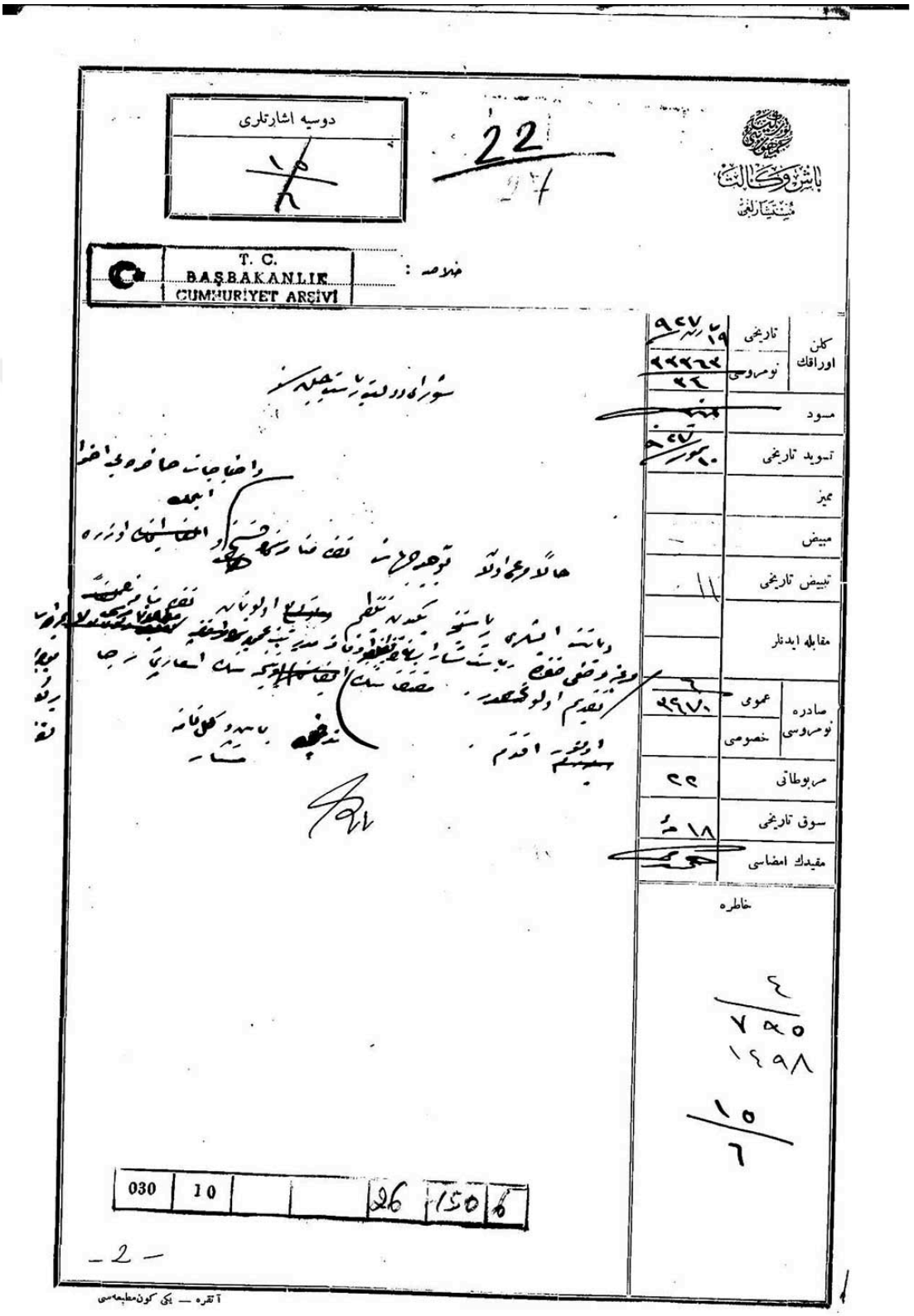
REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş.V.	Ad.V.	M.M.V.	Da.V.
İ. İnönü	S. Saracoğlu	K. Oğlu	S. Kaya
Ha.V.	**Ma.V.**	**Mf.V.**	**Na.V.**
S. Kaya	A. Oğuzlu	B. Oğuz	A. Çetinkaya
İk.V.	**S.İ.M.V.**	**G.İ.V.**	**Zr.V.**
C. Bayar	D. R. Aydam	Kara Kuvvetleri Komutanı	Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Reisi

080 | 13 | 01 | 02 | 53 | 20 | 8

EK 10-A

دوسیه اشارتلری

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

باش وکالت
مستشارلغی

خلاصه :

کلن اوراقك	تاریخی	۱۹ ۲ ۹۴۷
	نومروسی	۲۲۲۶۲ ۲۲
مسود		
تسوید تاریخی		۲۰ ۲ ۹۴۷
ممیز		
مبیض		
تبییض تاریخی		۱۱
مقابله ایدنلر		
صادره نومروسی	عمومی	۲۹۷۰
	خصوصی	
مربوطاتی		۲۲
سوق تاریخی		۱۸ ۲
مقیدك امضاسی		

خاطره

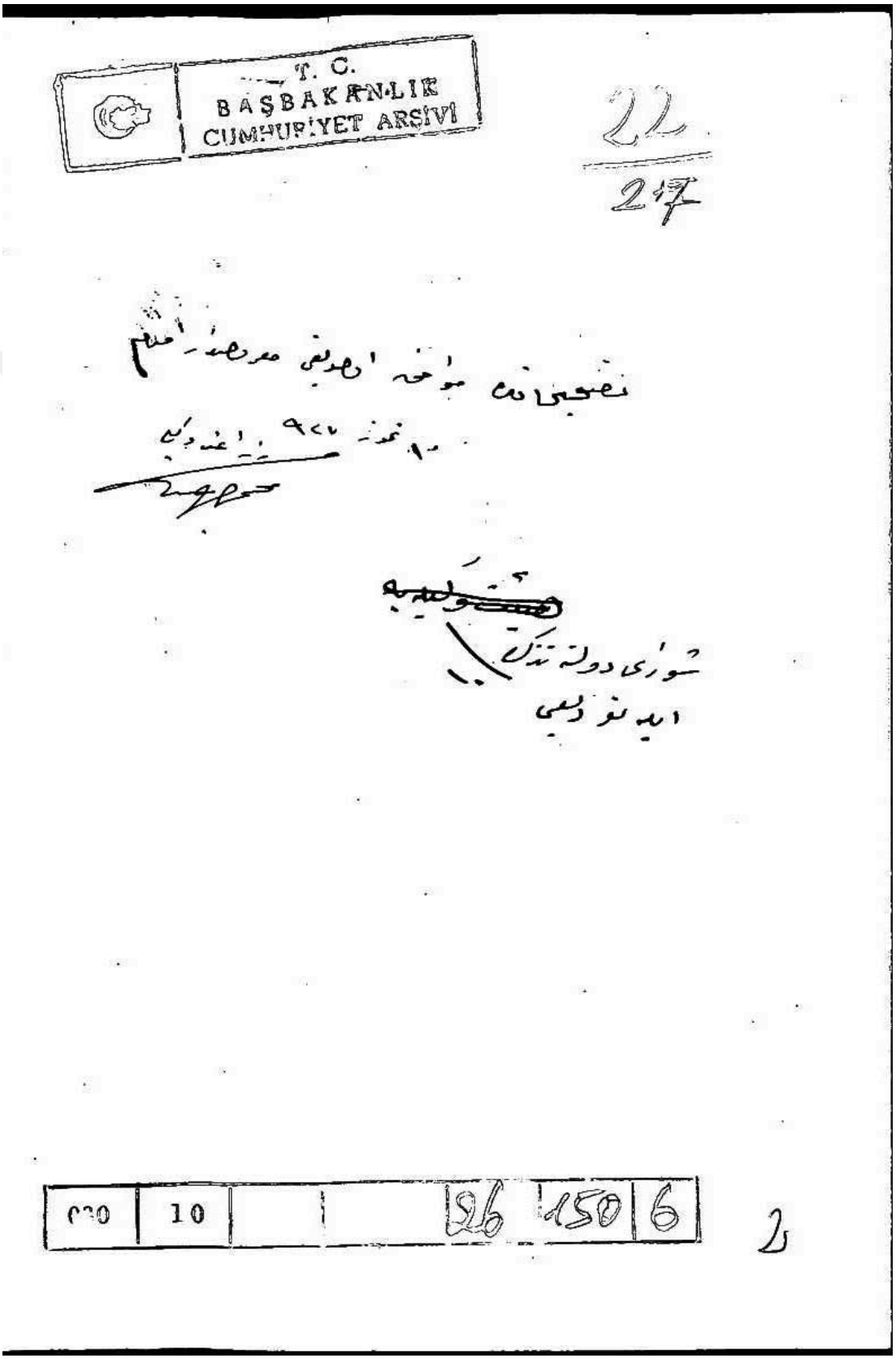
٤
٧٨٥
١٤٩٨
١٥
٦

030	10			26	150	6

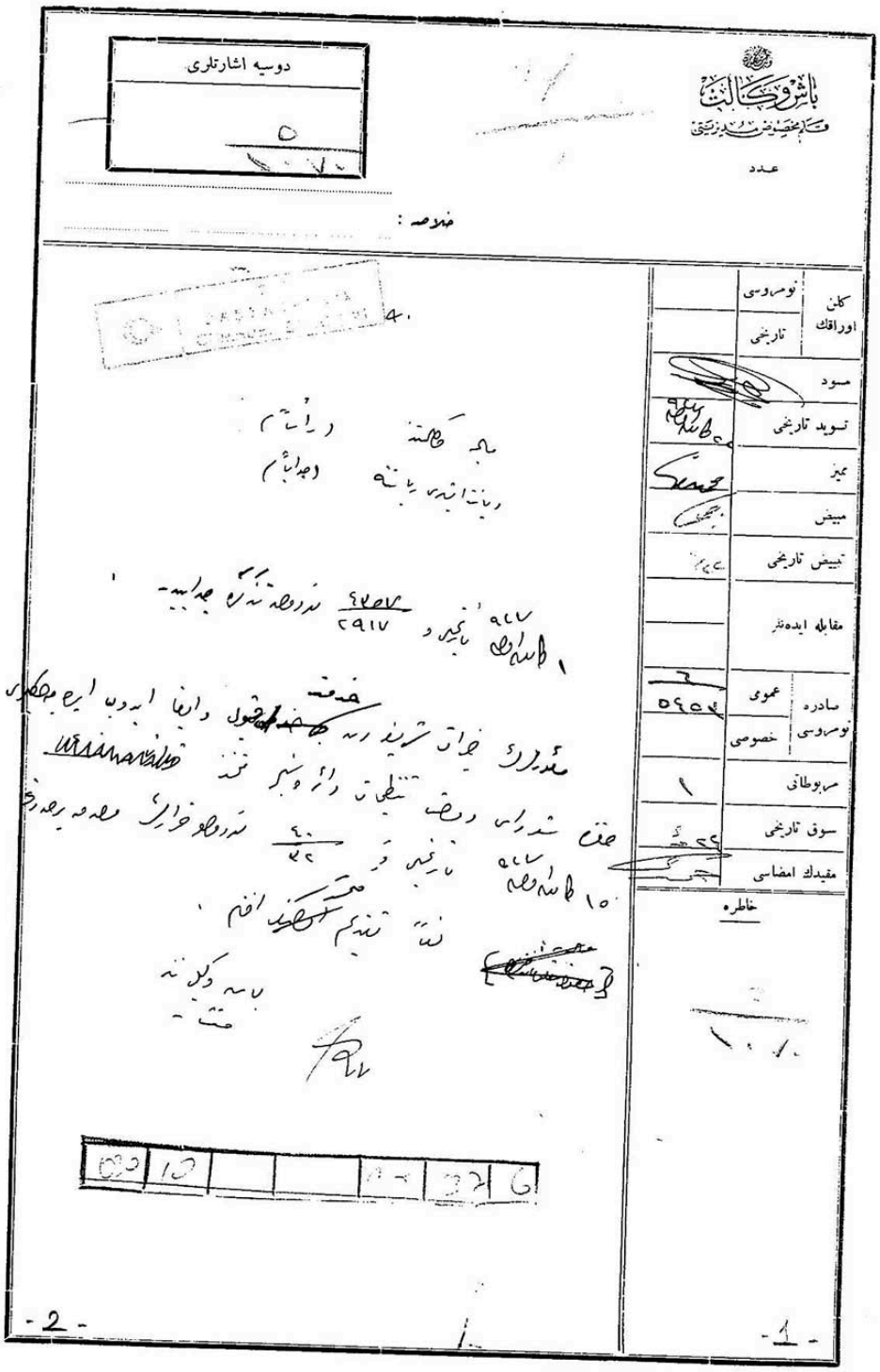
-2-

آنقره — بکی کون مطبعه‌سی

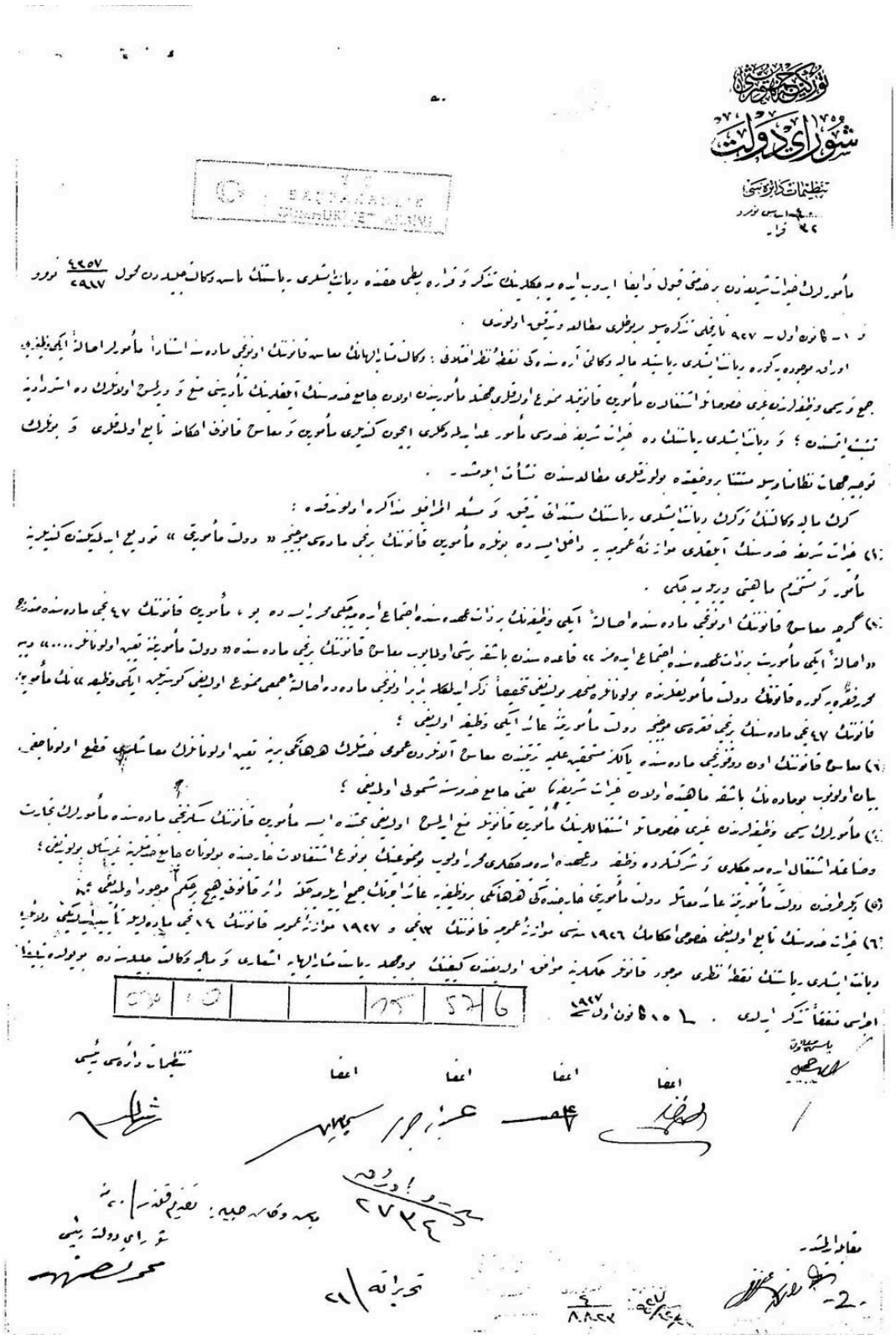
EK 10-B

EK 11-A

باش وكالت
دوسیه اشارتلری
عدد
خلاصه :
کلن اوراقك
تومسودسی
تاریخی
مسود
تسوید تاریخی
بیض
مبیض
تبییض تاریخی
مقابله ایده‌نظر
صادره تومسودسی
عمومی
خصوصی
مربوطاتی
سوق تاریخی
مقیدك امضاسی
خاطره
-2-
-1-

EK 11-B

EK 12-A

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
İdare Meclisi
Sayı ...I23I....

Hülâsa

Cami ve mescit hizmetleri eshabının memuriyet ve hizmete tarihî intisablarından itibaren müstafî addedilmelerine dair .

Karar № II40

Cami hademesi nizamnamesinin bazı maddelerini değiştiren 2I/I2/936 gün ve 2/5740 sayılı nizamnamenin ikinci maddesinin birinci fıkrasından ve saireden bahsile, memur ve müstahdem olanların cami hizmetine alınmaması hademe nizamnamesi ahkâmından ise de 25 K.evvel 335 tarihli tahsisatı fevkalade kararnamesinin tadil edilen 7 inci maddesi 939 senesi bütçe kanunile de tatbikı temdid edilmiş olmasına göre, hayrat hademesi iken başka bir hizmete tayin edilen bir hademeye mezkûr maddeye istinaden yine tahsisatı fevkaladesinin yarısının verilmesi icab etmekte ise de , mezkûr maddenin hini tadilinde hademe iken memur olanlar hakkında mı yoksa ondan sonra da memuriyete giren xx hademeye de mi şumulü olub olmadığından tereddüd edildiğinden olunacak muamelenin tayinine dair Muamelât Müdürlüğünün tevdi olunan 8/I2/939 günlü ve I2805 sayılı yazısile ilişiği okundu .

Cami hademesi nizamnamesinin bazı maddelerinin değiştirilmesi ve 3 üncü ve I3 üncü maddelerine birer fıkra eklenmesi hakkındaki 2I/I2/936 tarihli nizamnamenin ikinci maddesinden, zaman ve mekân itibarile telif kabiliyeti görülmediği takdirde umumî, mühak, hususî bütçelerle , idarei hususiye ve Belediyelerden maaş alan memur ve müstahdemlere cami ve mescit hizmeti verilemeyeceği tasrih edilmek suretile, memurluk ve müstahdemlik ile cami hizmetlerinin aynı şahısta içtima etmemesi esası konulmuş olmasına göre, mezkûr nizamnameden sonra, zaman ve mekân itibarile kabili telif olmayan cami ve mescit hizmetleri eshabının isimleri tasrih edilen dairelerde vazife kabul etmesi bu hükme muhalifdir . Binaenaleyh bu mevzuat hilâfında mezkûr dairelerde memuriyet ve hizmet deruhde eylemiş olanların bu memuriyet ve hizmetlere tarihi intisablarından itibaren cami ve mescitteki hiz-

EK 12-B

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
İdare Meclisi
Sayı .....

Karar №

Hülâsa

.....

.....

metlerinden müstafi addedilmeleri zarurî olmakla tafsisatı fevkalade esaslarının buna göre tatbikı icabeder .

Bu veçhile gereği yapılmak üzre Umum Müdürlüğe tevdiine 15/12/939 gününde oybirliğiyle karar verildi .

İdare Meclisi Reisi | Üye Umum Müdür | Üye | Üye | Üye Açık

S. Beyaz | H. Ötüken | H. Güreş | F. Tuğtekin |

İ. Ülgenmez

EK 13

T. C.
VAKIFLAR
UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
İdare Meclisi
Evrak No. 6II
Karar No. 594

Hulâsa

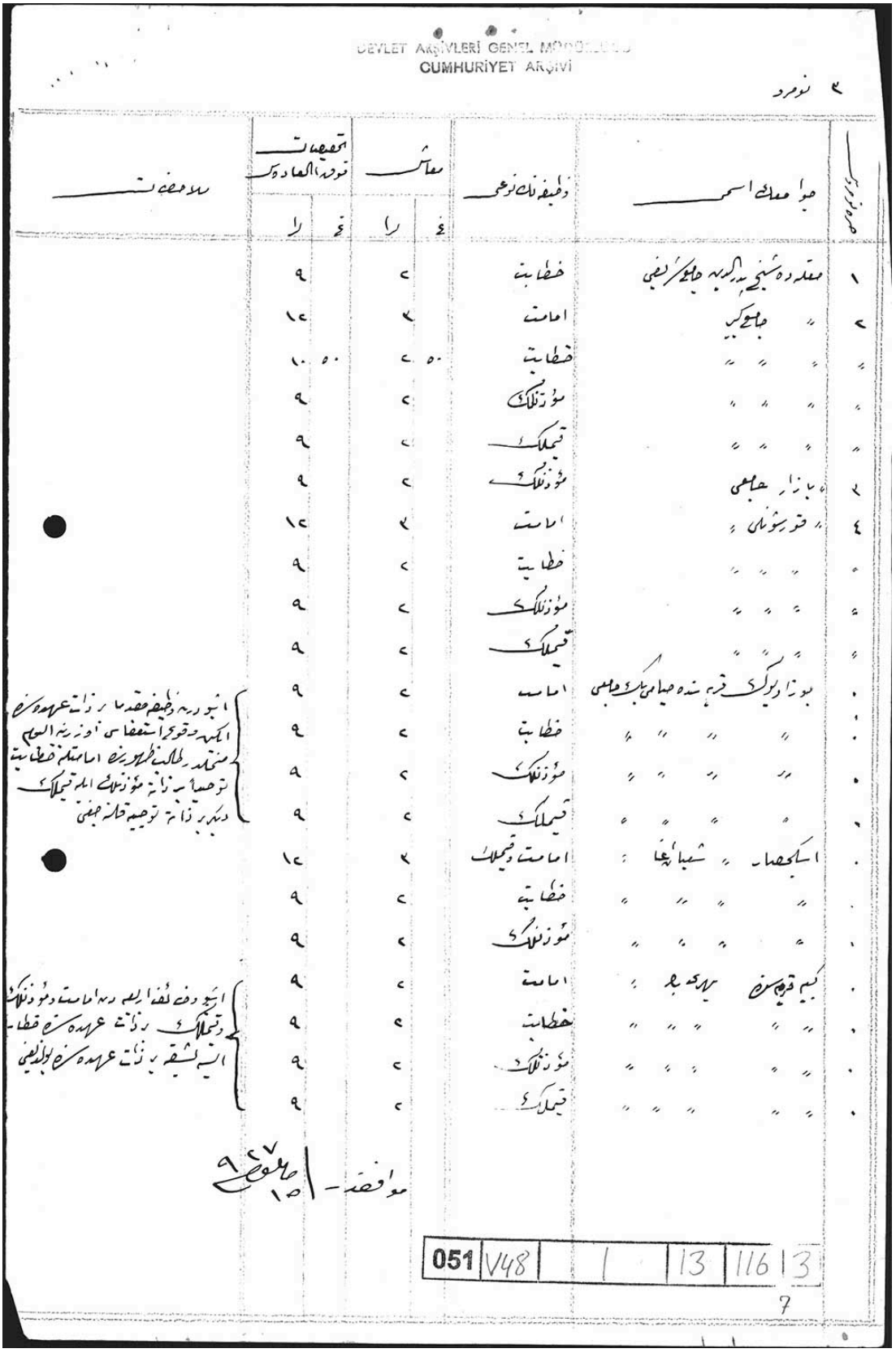
Galatada Arap camii müezzinliğine tayin olunması istenilen İsmail H.

Galatada Arap camii kadrosundaki üçüncü müezzin ve kayyımlığa asaleten tayinine lûzum gösterilen İsmail Tamçelik'in Fen fakültesinde talebe olduğu tevcih mazbatası mündericatından anlaşılması üzerine bir mekteb talebesine cami hizmeti verilmesi mümkün görülemeyerek bu işe aid tevcih kararı tasdik edilmemiş olduğu ve işin cami hademesi tüzüğünün uygulanmasile ilgili olmasından incelenerek bir karara bağlanması hakkında Muamelât Müdürlüğünün 1977/945 gün ve 6II kâğıt işleri sayılı yazısı ve ilişikleri okundu .

Bedeni hizmetlerden olan müezzinlik ve kayyımlık ödevinin de bizzat yapılması cami hademesi tüzüğünde yazılı olub Fen fakültesinde talebelikle bu hizmetin muntazam ve iyi yapılması imkânı telif olunamayacağından ve zaten zaman ve mekân itibarile telif olunamayacak cami hizmetlerinin memurlara verilmemesi kaydı da tüzüğe bu maksatla konulmuş olduğundan , adı geçen şahsın müezzin ve kayyımlığa asaleten tayinine imkân bulunmadığı yolunda yapılmış olan tebliğ tüzükte gözetilen gayeye uygun görülmüştür . Gereği yapılmak üzre Umum Müdürlüğe tevdiine 25/7/945 gününde oybirliğiyle karar verildi .

İdare Meclisi	Üye	Üye	Üye	Üye
Başkanı V.	Umum Müdür			Açık

EK 14

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

صره نمره	جوامعك اسمى	وظيفه نك نوعى	معاش		تخصيصات توحيد الخدمه يه		سلاحيتى
			غ	ر	غ	ر	
١	مقدره شيخ بدرالدين جامع كبير	خطابت		٤		٩	
٢	" جامع كبير	امامت		٧		١٤	
"	" " "	خطابت	٥٠	٤	٥٠	١٠	
"	" " "	مؤذنلك		٤		٩	
"	" " "	قيملك		٤		٩	
٢	" بازار جامعى	مؤذنلك		٤		٩	
٤	" قورشونلى "	امامت		٧		١٤	
"	" " "	خطابت		٤		٩	
"	" " "	مؤذنلك		٤		٩	
"	" " "	قيملك		٤		٩	
٠	بوزاويرك قريه سنده جامع بك جامعى	امامت		٤		٩	
٠	" " " "	خطابت		٤		٩	
٠	" " " "	مؤذنلك		٤		٩	
٠	" " " "	قيملك		٤		٩	
٠	اسكجهصار " شعبانغا "	امامت وقيملك		٧		١٤	
٠	" " " "	خطابت		٤		٩	
٠	" " " "	مؤذنلك		٤		٩	
٠	كيم قوجه سن " جامع	امامت		٤		٩	
٠	" " " "	خطابت		٤		٩	
٠	" " " "	مؤذنلك		٤		٩	
٠	" " " "	قيملك		٤		٩	

ايكيسى دخى ليله ده امامت ومؤذنلك وقيملك رزقاتى عرهده سنه قطعا ايسه شقه يه رزقاتى عرهده سنه اولديغى

ايكيسى دخى ليله ده امامت ومؤذنلك وقيملك رزقاتى عرهده سنه قطعا ايسه شقه يه رزقاتى عرهده سنه اولديغى

موافقه - ٩ ٧ / ١٥

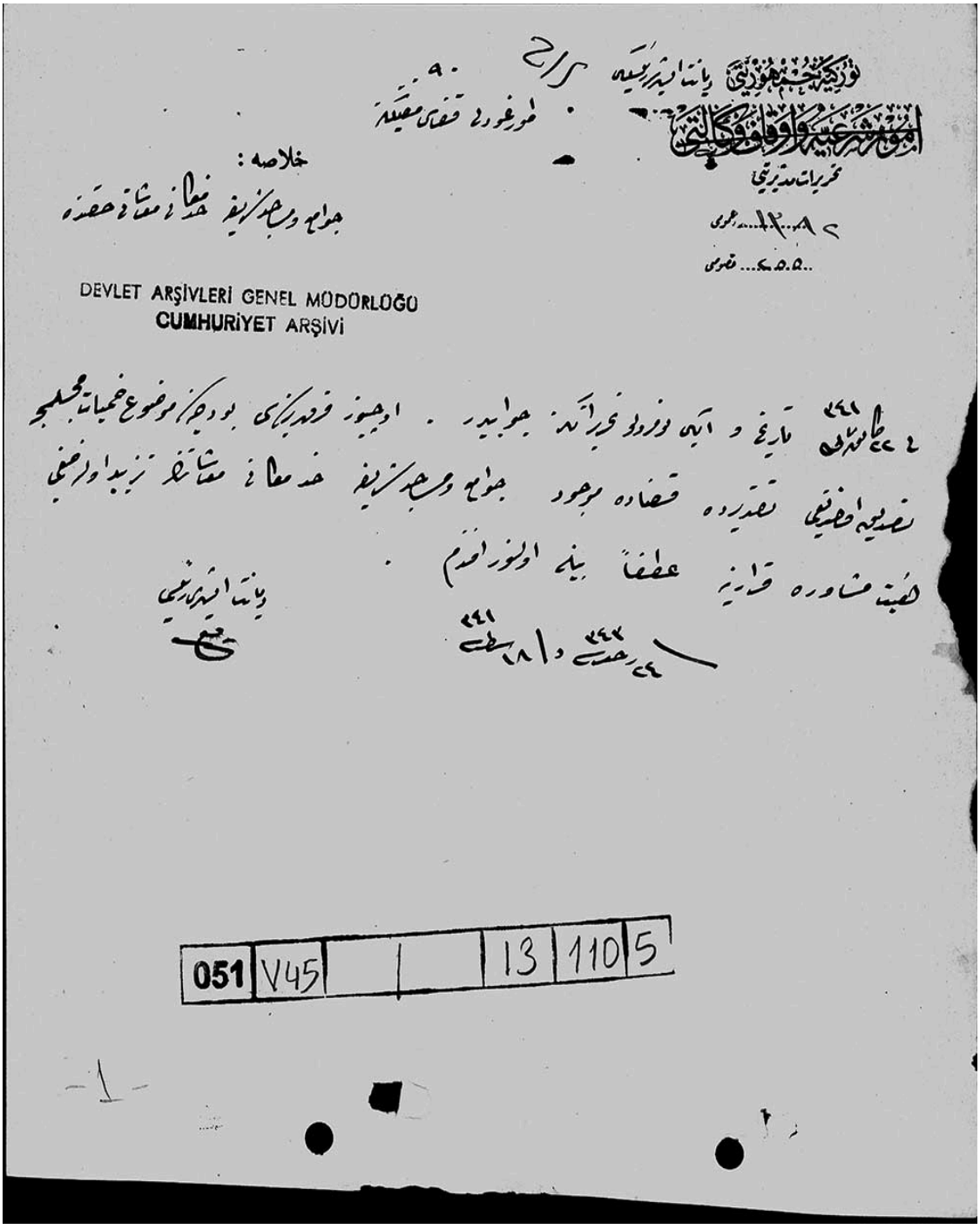
051 V48 1 13 116 13
7

EK 15

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 | V43 | | | 12 | 104 | 10

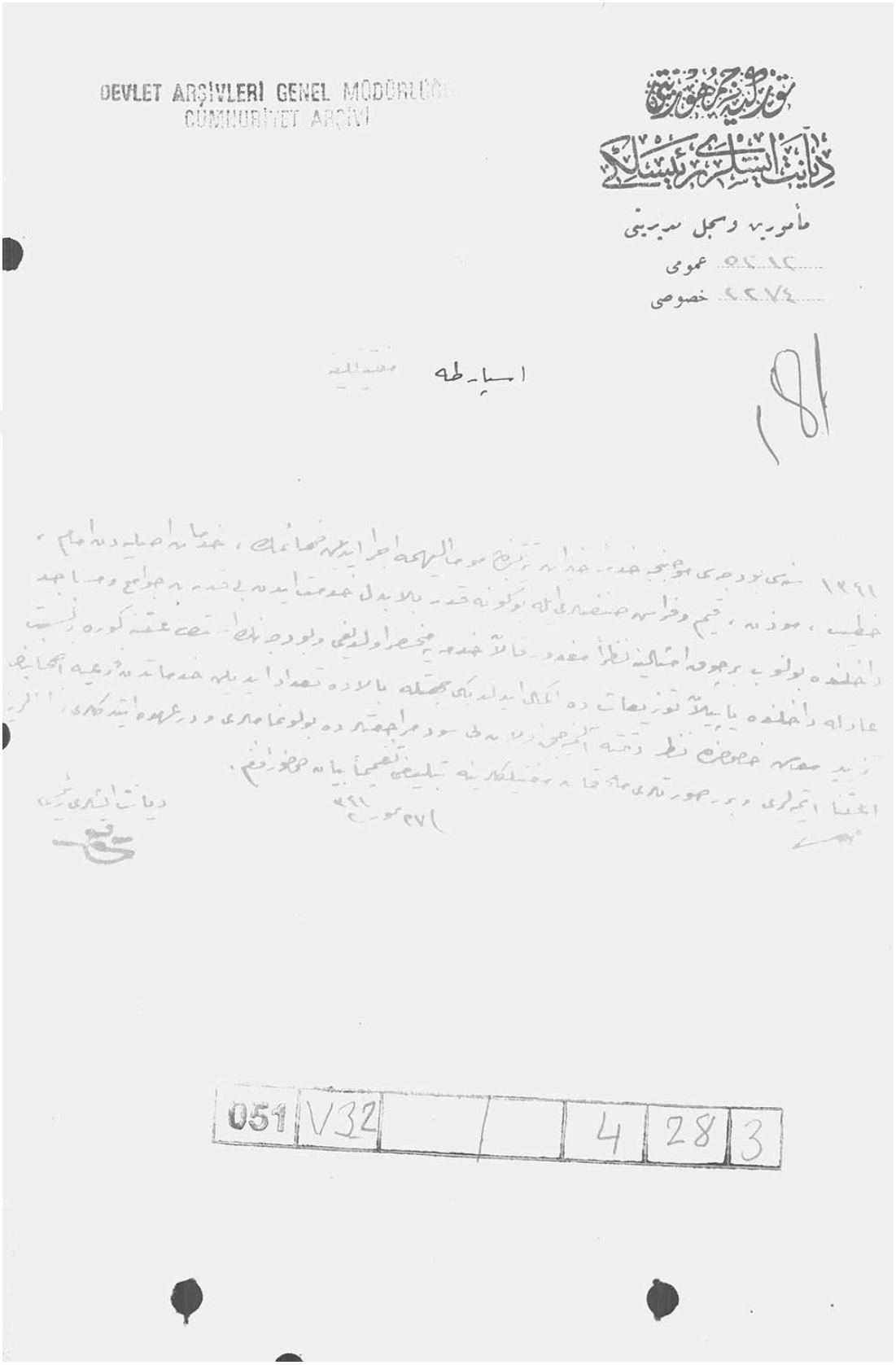
EK 16

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 V45 13 110 5

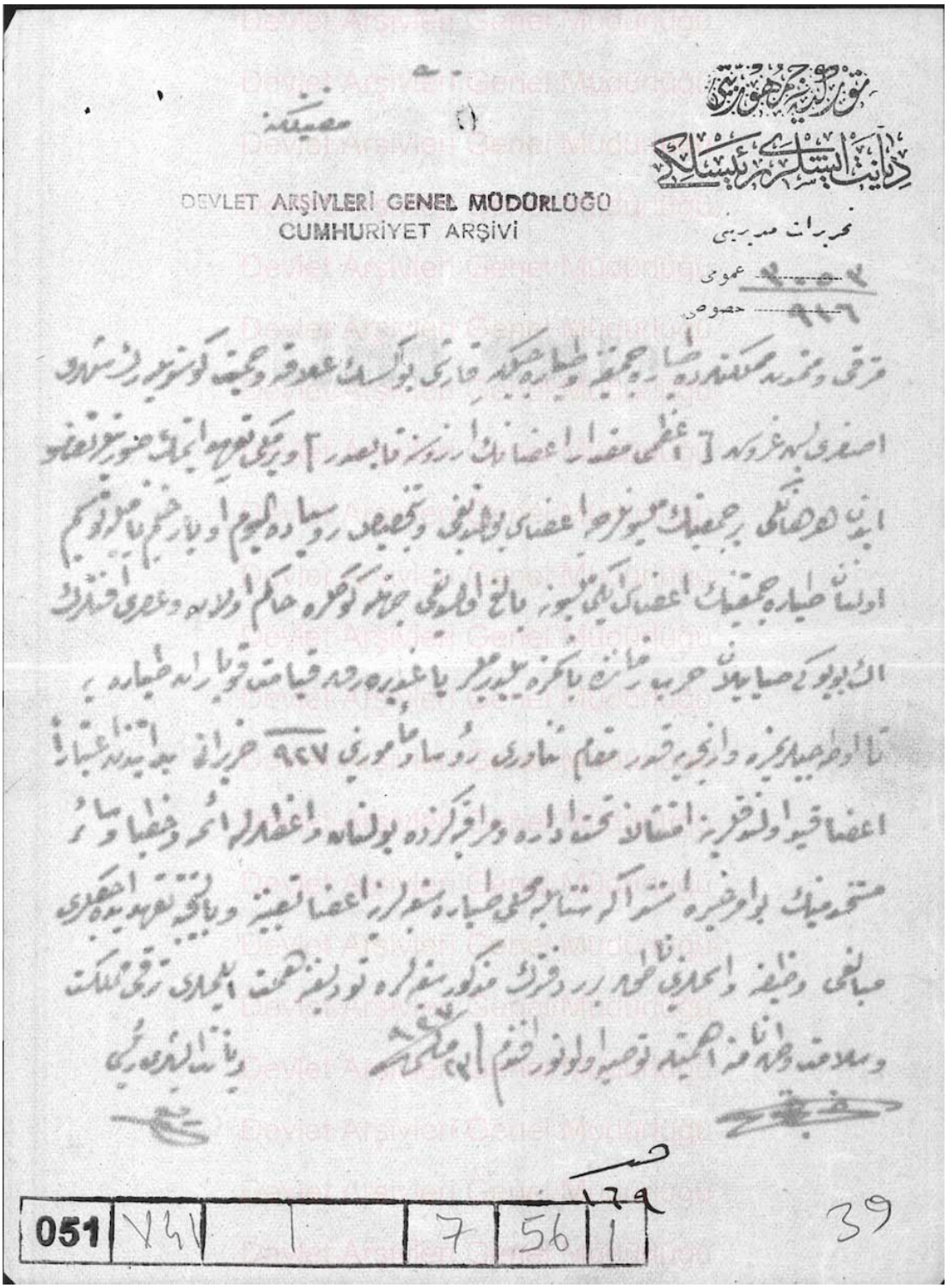
EK 17

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 V32 / 4 28 3

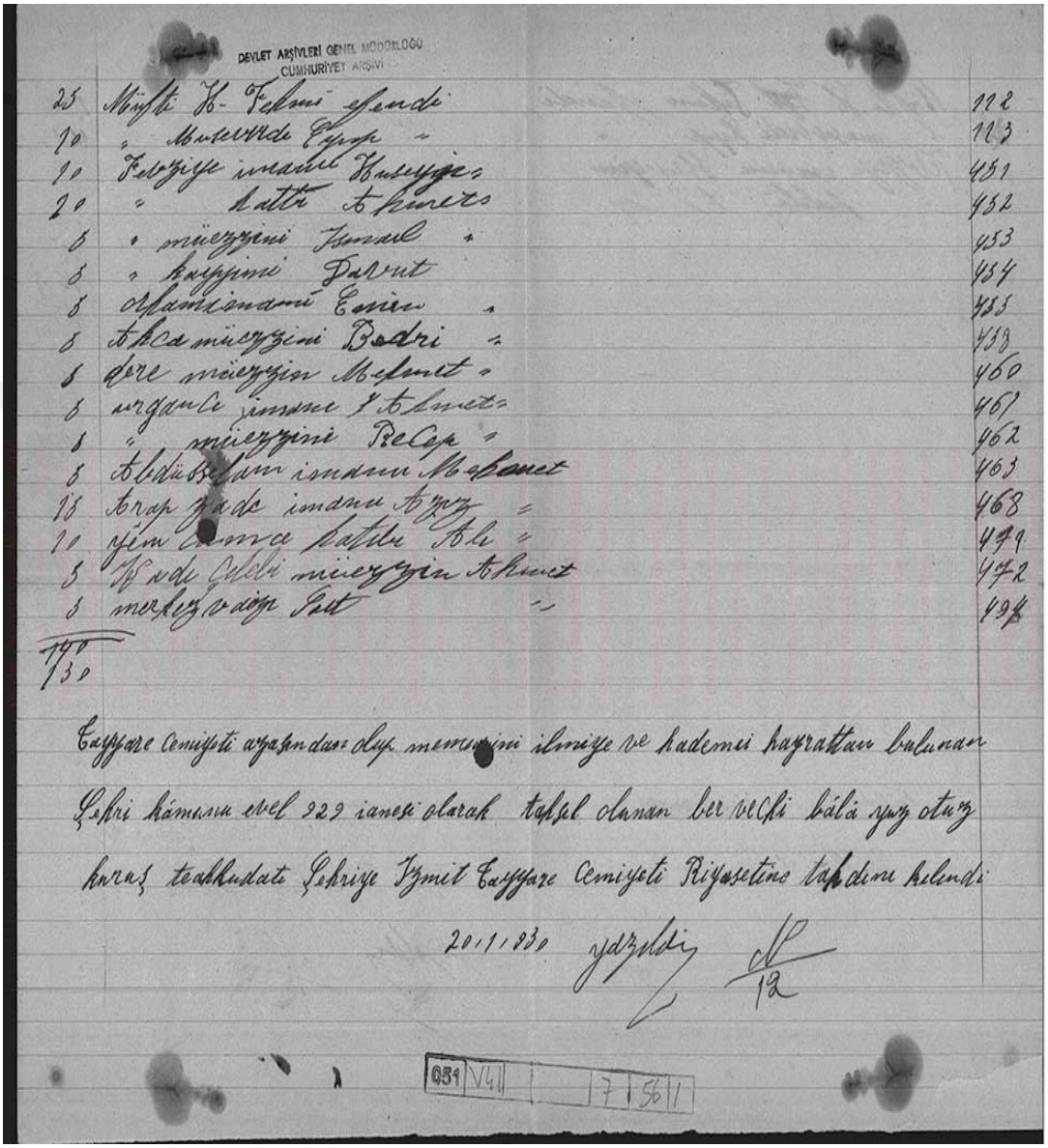
EK 18

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 | ٧٤٧ | 1 | 7 | 56 | 1 | 39

EK 19

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

25 Müfti Hz. Fehmi efendi 122
10 " Mahkeme Cüppe " 123
10 Belediye imamı Hüseyin " 451
20 " katibi Ahmet " 452
6 " müezzini İsmail " 453
6 " kayyimi Davut " 454
6 Camiimamı Emin " 455
6 Aşağı müezzini Bedri " 458
6 Orta müezzin Mehmet " 460
6 Organcı imamı Ahmet " 461
6 " müezzini Recep " 462
6 Abdülbekir imamı Mehmet 463
15 Arap Yakup imamı Ahmet " 468
10 Yeni Camii katibi Ali " 471
5 Yeni Çelebi müezzini Ahmet 472
6 mezbeze bekçi Said " 498

170
130

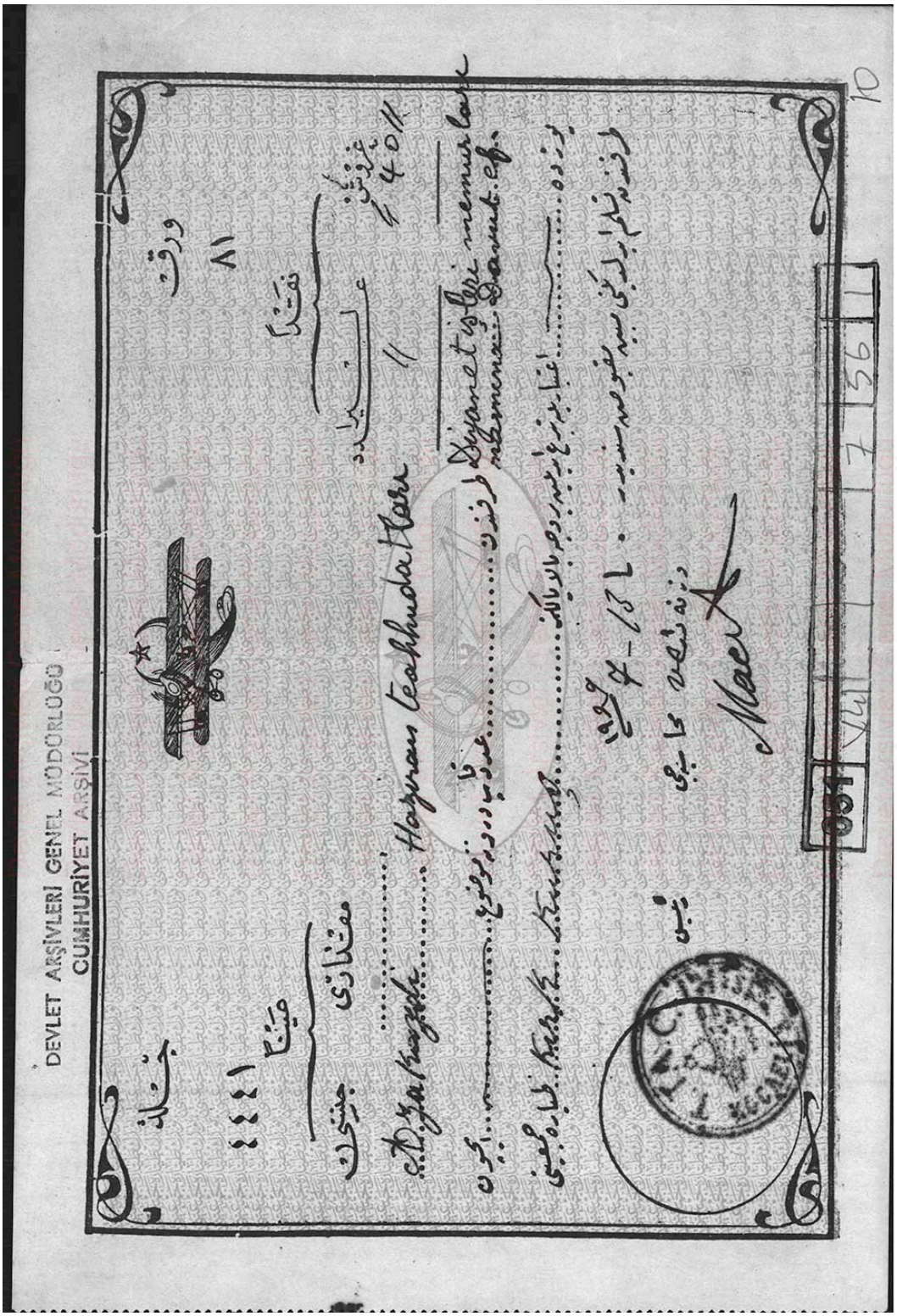
Tayyare Cemiyeti azasından olup memuriyeti ilmiye ve hademei hayrattan bulunan Şehri kâmilen evel 929 ianesi olarak tahsil olunan beryekûn bâlâ yüz otuz kuruş teahhudatı Şehriye İzmit Tayyare Cemiyeti Riyasetine takdim kılındı

20/1/930 yazıldı

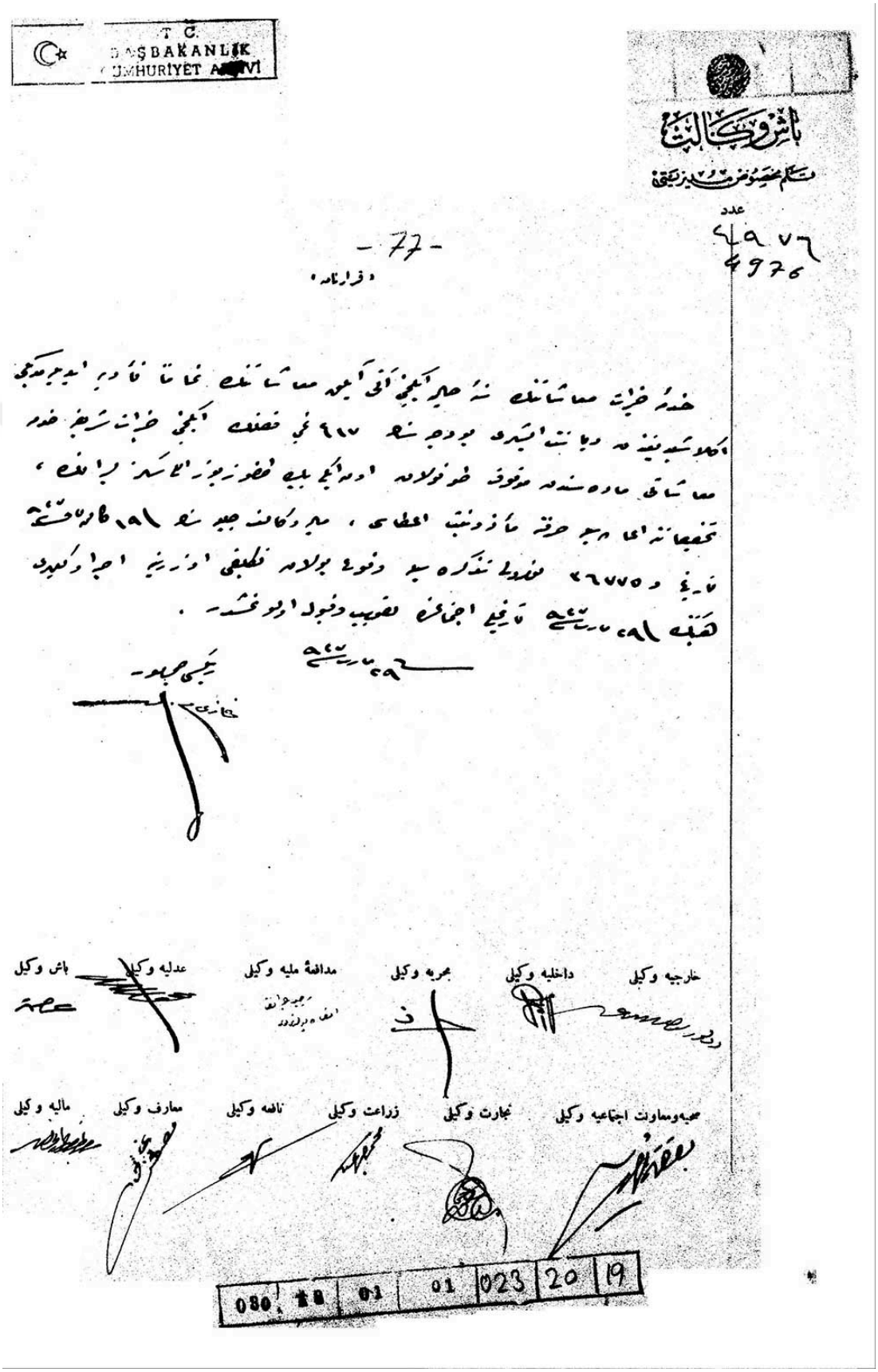
12

051 V41 7 5611

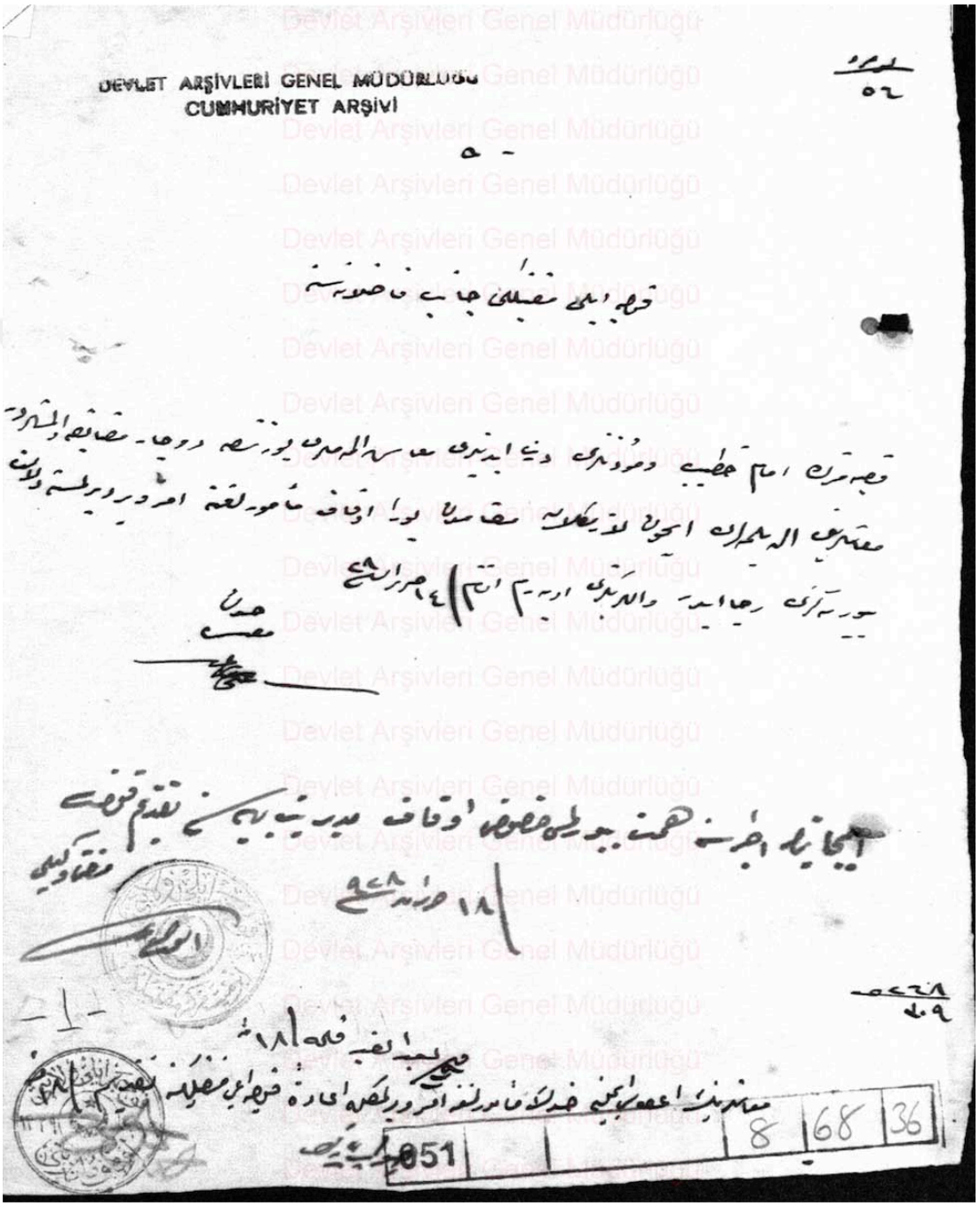
EK 20

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
Hatıranın Kaldırılacağı Yer
Hatıranın Kaldırılacağı Tarih
Hatıranın Kaldırılacağı Memurluk
Hatıranın Damgalanacağı Tarih

EK 21

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
BAŞVEKALET
عدد
- 77 -
باش وكيل
عدليه وكيل
مدافعهٔ مليه وكيل
بحريه وكيل
داخليه وكيل
خارجيه وكيل
مالیه وكيل
معارف وكيل
نافعه وكيل
زراعت وكيل
تجارت وكيل
صحيه ومعاونت اجتماعيه وكيل

EK 22

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
051
8
68
36

EK 23-A

7

دیانت ایشلری رئیسلکی
مأمورین وسجل مدیریتی
عمومی
خصوصی ۱۷۰۹

مفتیلکنه

۱۹۲۷سنه‌سی موازنهٔ عمومیه قانونك اون دوردنجی ماده‌سی ـ دیانت ایشلری ریاستنجه تنظیم واجرا وکیللری هیئتنجه تصدیق ایدیله‌جك بر تعلیماتنامه‌یه توفیقاً ۱۹۲۷ سنهٔ مالیه‌سی نهایتنه قدر جوامعك حقیقی احتیاجه کوره تصنیفی و زمان ومکان اعتباریله قابل‌جمع اولان وظیفه‌لر توحیدایدلمك‌صورتیله اشبوجوامع خدمه‌سی قادرولرینك تثبیتی مجبوریدر. قادرولر خارجندن قاله‌جق وظیفه‌دارلر کافی‌السابق خدمتلرینه دوام ایده‌جکلرایسه‌ده انحلال‌وقوع‌بولدقجه وظیفه‌ومخصصاتلری‌تصرف وبه تصرفان قادرو داخلنده‌کی خدمهٔ موجوده مخصصاتنك تدریجاً بشیوزغروشه ابلاغی ایچون قارشیلق اتخاذ اولونور . قادرو داخلنده وقوع بوله‌جق منحلاته قادرو خارجنده قالمش وظیفه‌دارلر وار ایکن باشقه‌سنك تعیینی جائز اولمایوب بونلردن مناسبلری تفلاً تعیین وقادرو خارجنده‌کی وظیفه و مخصصاتلری تصرف ایدیلیر . خدمتی معطل ویا بی لزوم حاله کلن وظائف بعدما کیمسه‌یه توجیه اولونامازز. صراحتی قارشیسنده توجیه جهات نظامنامه‌سنك ۱ حزیران ۹۲۷ تاریخندن اعتباراً موقع مرعیتدن رفعی طبیعیدر.

مادهٔ مذکوره‌یه توفیقاً تنظیم اولونان تعلیماتنامه‌نك موقع مرعیته وضعنه قدر بروجه زیر معامله اجراسی ضروریدر.

مذکور تعلیماتنامه‌نك ۳۷ نجی ماده‌سنده مادهٔ قانونیه‌نك برنجی فقره‌سنده موضوع بحث خصوصاتك اجراسی شوصورتله تثبیت ایدلمشدر : ماده ـ ۳۷ توجیه جهات انجمنلری جوامع شریفه‌نك جسامت وموقع واهمیتنه کوره خدماتی قاچ کشی طرفندن ایفا اولونه‌بیله‌جکنی بالتعیین مناسبتلری اعتباریله استانبولده دورت ، ولایات‌سائره‌ده‌ایکی، اوچ وقضا مرا کزنده‌ایکی‌قسمه آییراجقلردر. بوکا بناءً درکه مربوط درت قطعه جدول ربطاً ارسال اولونمشدر . برنجی جدوله کرك‌مال و اوقاف صندوقلرندن مخصصات آلان وکرك متولی معرفتیله اداره ویا بی قدرت اولان جوامع و مساجدشریفه تعلیماتنامه‌نك اوتوز یدنجی ماده‌سنده محرر قیود نظردقته آلنه‌رق قضالرده ایکی ، ولایاتده ایکی ، اوچ قسمه تفریق ایدیله‌جك وصیره نومروسی تحتنده جدوله قید وصنفی کوستریله‌جك وبالآخره قادرومزده داخل و خدمه‌سی مال صندوقلرندن معاش آلان جوامع شریفه بو جدوله آلدینی صیره نومروسی وتصنیف صیره‌سیله ایکنجی جدوله نقل ایدیله‌جکدر . بو جدوله یالکز مال صندوقلرندن معاشلرینی آلان خدمهٔ خیراتك جوامعنه‌منحصر وقادرومزه داخل بولونان‌قسم ادخال اولونه‌جق وبو جوامع برنجی عمومی جدولدن ایکنجی جدوله آلدینی صیره نومروسیله‌کچه‌جك وصیره نومروسی خانه‌سنه عینی نومرو ایله یازیلاجقدر . چونکه جوامع شریفه‌نك متعدد اسمی بولوندیغندن وقوع بولان مراجعتلرك قادروده مقید اولمیان بر نام ایله محرر بولونماسی حسبیله معاملاتك سکته‌یه اوغرادینی کورولمکده‌در . بوکا بناءً درکه جوامعك تصنیفندن صوکرا برنجی عمومی جدولده تسلسلاً جوامعه ویریلن نومرولر بعدما مراجعاتده فلانجه نومروده مقیددر دیه‌یه نظر اعتباره آلنه‌رق اشعار اولونه‌جقدر .

ایکنجی‌خانه‌یه جوامع شریفه‌نك اسمی ونام دیکری یازیلاجق ومتعاقب خانه‌ده‌ده جامعك کشاده ویا مسدود اولدینی و مسدود ایسه اسبابی اشارت ایدیله‌جکدر . جدولك دوردنجی خانه‌سنه جامعك کارکیر و اخشاب اولدینی ، بشنجی خانه‌سنده جسامتی ، عرضی ، طولی مترو حسابیله کوستریله‌جك و آلتنجی خانه‌یه بش وقته کشاده اولدینی تقدیرده یالکز بش وقته‌اشارتی قونه‌جق بش وقته کشاده دکلسه آچیلمقده اولدینی وقتلر برر برر یازیلاجقدر . جدولك یدنجی خانه‌سنه جامعك جوارنده بولنان دیکر جامع ویا

GBT | N11 | 1 | 2 | 14 | 11

2

EK 23-B

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

مساجده مسافه‌سی وسکزنجی خانه‌یه‌ده بشیوز مترو داخلنده جوامع ومساجدك اسمی ومتعاقب خانه‌یه جامعك بولوندیغی موقعك
اسمی وبونی متعاقب خانه‌لرده‌ده مناره‌لرینك عددی ، شرفه‌لرینك مقداری ، جامعك تاریخ انشاسی ودرونده جمعه‌وبایرام نمازلری
ایله‌بر قیلنادیغی تحریر اولونه‌جقدر . اوچنجی جدوله ایسه قادرومزده داخل ومال صندوقندن معاش وتخصیصاتی آلان جوامع
شریفه‌وظائفی علی‌المفردات کوستریله‌جکدر . شویله‌که : برنجی عمومی دفتردن ایکنجی جدوله‌کچن صیره‌نومروسی ، صیره‌نومروسی
خانه‌سنه وضع‌وایکنجی خانه‌یه جوامع شریفه‌نك اسمی ووظائفك نوعی خانه‌سنه‌ده امامت ، خطابت ، مؤذنلك ، قیملك کبی‌وظائف
ومعاش وتخصیصات فوق‌العاده‌سی خانه‌لرینه معاش وتخصیصات فوق‌العاده‌لری تحریر اولونه‌جق ووظائف فرعیه‌دن اولان خدمات
وار ایسه جوامع شریفه‌نك خدمات اصلیه‌سی یازلدقدن صوکرا آیریجه مذکور جدولك نهایتنده علی‌المفردات کوسترینه‌جکدر .
برخدمات‌فرعیه امام ، خطیب ، مؤذن و قیم کبی وظائف اربابی عهده‌سنده‌ایسه خدمات فرعیه‌قسمنك ملاحظات‌خانه‌سنده‌وظائف
اصلیه اربابندن کیمك عهده‌سنده یعنی هانکی جامع خدمه‌سنك عهده‌سنده ایسه یازیله‌جقدر .

قضا و ولایات انجمنلرنجه تثبیت اولونه‌جق تصنیف اوزرینه مرکزده اجرا اولونه‌جق تدقیقات نتیجه‌سنده قطعی اولارق
تثبیت اولونه‌جق قادرولرك تبلیغنه قدر خدمهٔ خیراتك معاشات ضمنه ویا مجدداً معاش تخصیصنه عائد هیچ برمراجعتی اسعاف
ابدیه‌میه‌جکندن شیمدیدن مومی‌الیهمه تبلیغات مقتضیه اجراسی الزمدر .

اشبو تبلیغات عمومیه‌یه اصغری بر هفته واعظمی بر آیده جواب ویریله‌جك یعنی جدوللر مطلوب وجهله املا ایدیله‌رك درحال
ارسال اولونه‌جقدر .

اشبو اوچ جدوله علاوةً جوامع ومساجدی موجود اولان قریه‌لرك اسمنی کوسترر برجدولده ربط اولونه‌جق ودرونده
جمعه وبایرام‌نمازلری قیلنوب قیلنادیغی آیریجه اشارت ایدیله‌جکدر . بالعموم ولایات وقضا مفتیلرینه یازلمشدر . مطلوب‌معلوماتك
درجنه اشعاری اهمیتله بیان اولونور افندم .

۳۰ مایس ۹۲۷

دیانت ایشلری رئیسی

CUM | VIII | 12 | 14 | 11

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

326 285

تورکیه جمهوریتی

یلدیز جك ولایتی

سکوت قضای مفتیلکی

مرکز مفتیلکی

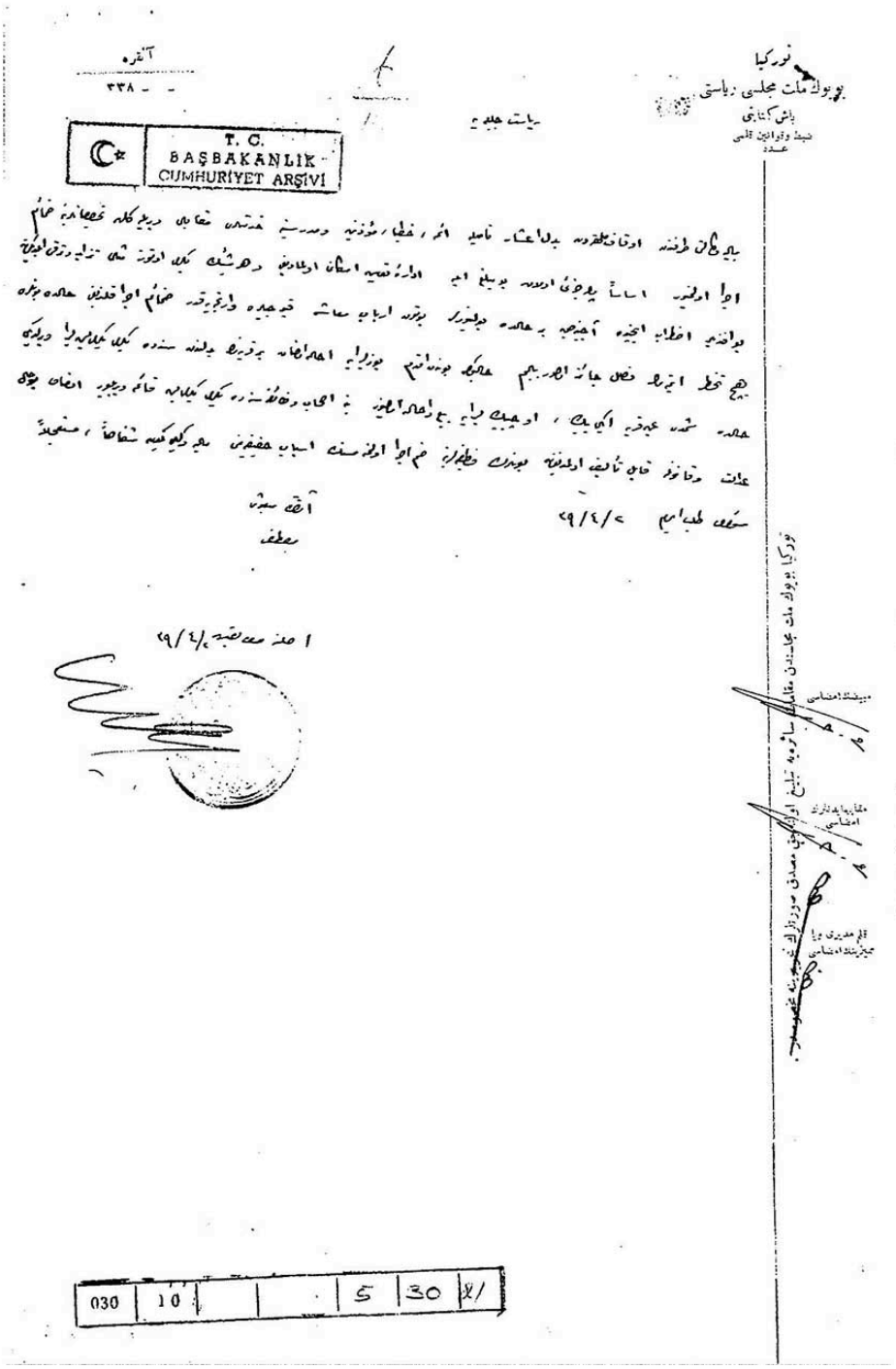
عدد

223

[illegible] قادیولرده یکیشملغی تأمید ایچون [illegible] کانون اول [illegible] تاریخنده اجرا [illegible] جامع خدمه سی [illegible] وقوعبولمه [illegible] یاپیلمش عقد سندیدر اولوقت [illegible]
قادیولرده یکیشملغی تأمید ایچون 1 کانون اول 926 تاریخنده اجرا جامع خدمه سی سنات ته وقوعبولمه خانمی مستر دیانت افندی یاپمش عقد سندیدر اولوقت [illegible]
تاریخ و 99/205 عدد تعلیمه مربوط قادیولرده باکلر ایکی بوزالتمش دوقه شاره 1 جامع تریف خوفه شاره و قیم سانسه الاغرسه حمله ایچون ایدوغ
ایدلیکی کوستر لکده اولوب بعدما قادیولرده داخل وخیر داخل جامع خدمه سنوکرن خم ساسه ولرکن قادیولرده اوغلی حقنده وقوعبولمه طبیعی زوجه امکانه
خالدیفه بوکی مراجعه، معاکزده اجاکوره جواب اعطای حقنده سبب ارث 1 سیاه الوزاخم 928 - 12 - 23 مدیر [illegible]

351 | VII | 1 | 2 | 14 | 24

EK 25

EK 26

T. C.
VAKIFLAR
Ümum Müdürlüğü
İdare Meclisi
Sayı: 808

Hulâsa
Cami ve mescid hademeleri aylıklarının dereceye tefriki h .

Karar № 828

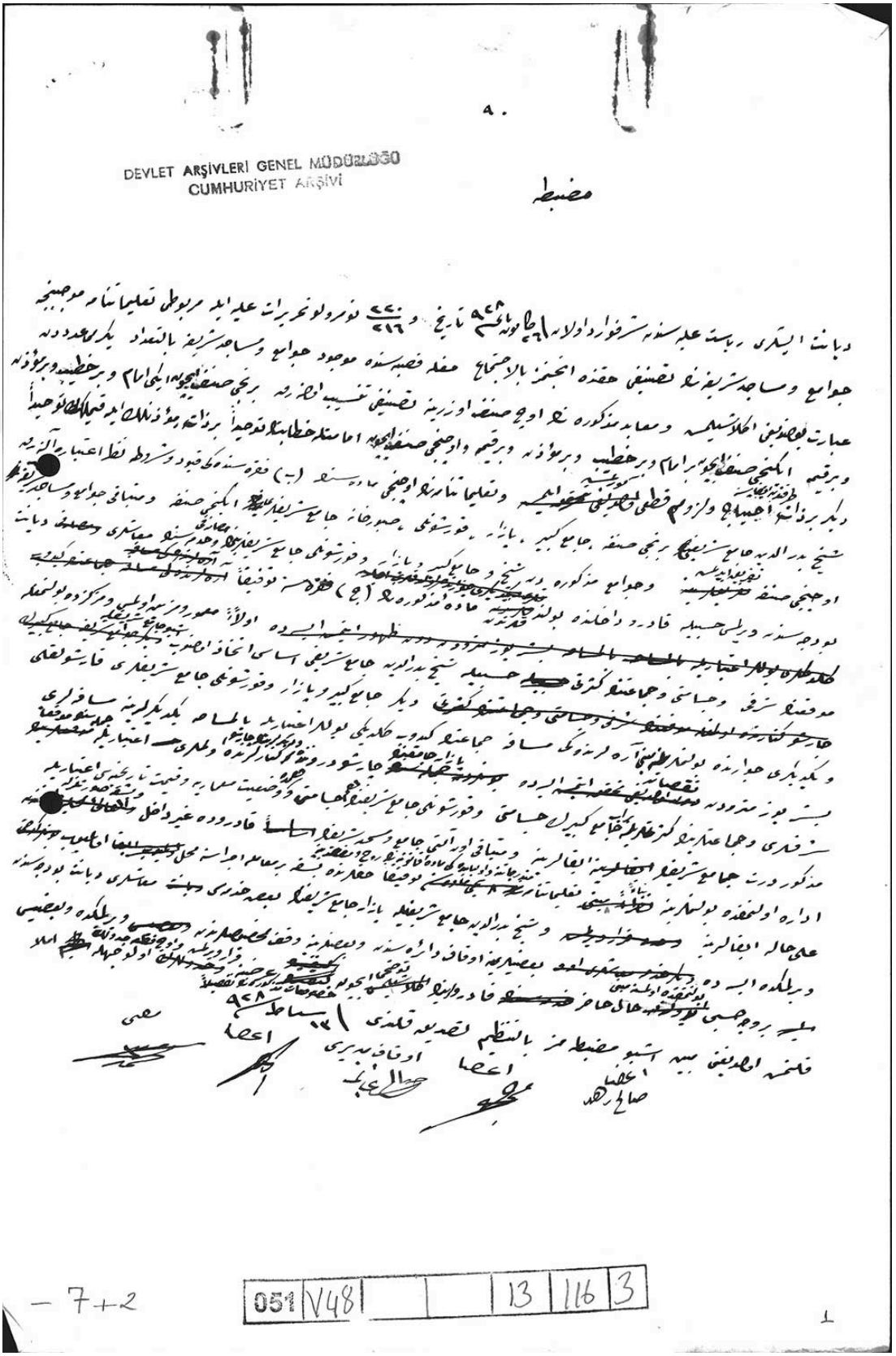
Cami ve Mescid hademeleri aylıklarının dereceye tefriki hak - kında yapılup Muamelât Müdürlüğünün 5/II/936 tarhlive 852 N . lı yazısile tevdi olunan Kararname müsveddesi okundu .

Bütçedeki tahsisat mikdarı,hademe aylıklarının alelitlak ço - ğaltılmasına müsaid olmadığı cihetle bir hesaba istinad etmedikçe derece tayininden bir fayda temini imkânı görülememektedir . Bu itibarla ilk önce Cami ve Mescidlerin sınıflara ayrılarak her sı- nıf camilere ait hademe adedi tesbit olunmak suretile konacak de- recelerin yekûnu ne mikdar tutacağını tayine bir esas elde edil - mesi ve ondan sonra aylıkların derecesi tayin olunması daha uygun olacağından bu cihet yapılmak üzre evrakın Umum Müdürlüğe iadesine 7/I2/936 gününde oybirliğiyle karar verildi .

İdare Meclisi	Aza	Aza	Aza	Aza
Reisi	Ümum Müdür muavini H. Güçel		H. Berksun bulunmadı	Açık

Selâmi

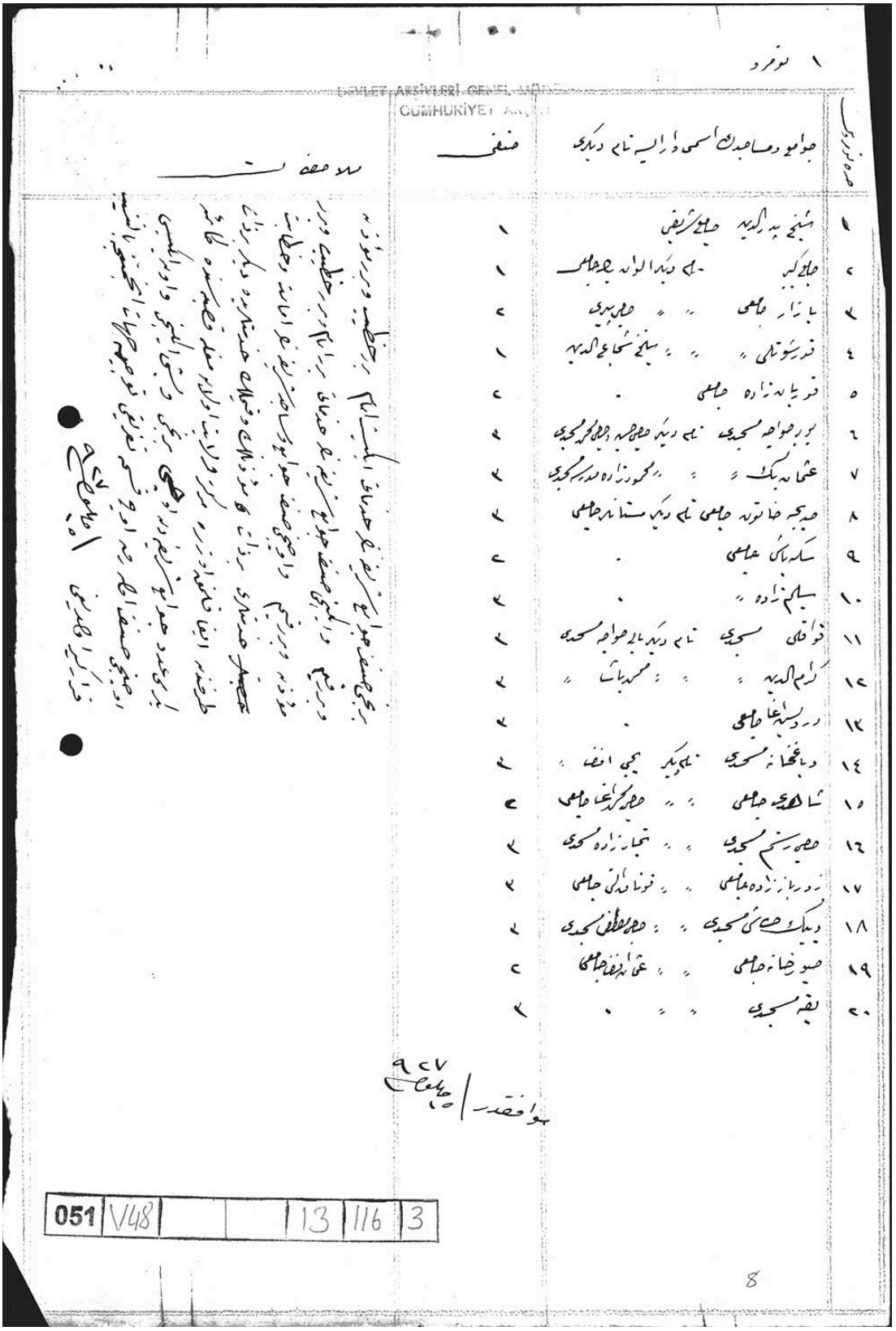
EK 27-A

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 | V48 | | | 13 | 116 | 3

EK 27-B

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
051 | V48 | | | 13 | 116 | 3

EK 28-A

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
İdare Meclisi
Sayı: ....6.. R.

Hulâsa

Karar № 231

Cami ve Mescit Hademelerinin aylıklarının derecelere ayrılması hakkında Komisyonca tertip olunan rapor ve merbutu cetvel ile buna ilişik diğer evrak okundu .

Bu cetvelde dört buçuk lira olarak kadroya geçirilen beş liralık hademe adedi bu gün bu mikdar aylık alanlara nazaran noksan olup bunun hakikî sayıya iblağı halinde , tahsisat ile birlikte aylık mikdarlar yekûnu bütçedeki tahsisatı tecavüz etmekte ve Komisyon raporunda, köylerdeki cami hademesi ile , kadro harici hademenin ve kürsü vaizlerinin aylıkları bu tahsisat haricinde gösterilmekte olduğundan sözü geçen cetveldeki mertebeler üzerinden hademenin yedi dereceye ayrılmak suretile bütçeye mevzu tahsisat dahilinde kadroların tatbiki imkânsız görülmüştür . Muhasebeden yeni mazbut namile aylık alan hademe hakkında başkaca verilen cetvele nazaran bunların içinde senelik maktu olarak elli kuruş kadar cüz'î mikdarlardan başliyarak muhtelif miktarlarda aylık veya yıllık maktu vazife alanlarla tahsisata tabi şehrî aylık alanların da muhtelif miktarlarda olmak üzre aylıkları görüldüğünden bu cüz'î miktarlara göre derecenin yarım liradan başlaması halinde dahi bu gün aldıkları aylıklara göre bir kaç misli zam görmüş olacakları ve bu suretle tahsisat dahilinde bu işin temininc imkân bulunacağı anlaşıldığından , yarım liradan başlamak üzre I4 mertebeyi muhtevi olmak ve yukarda yazılı köy ve kadro harici hademe ile , kürsü vaizleri ve 937 senesi bütçesile aylıkları tahsisat dahilinc alınmak teklif edilen yeni mazbut vakıflar hademesi hariç olmak üzre tasnif dahili Cami ve Mescit Hademelerine ait ilişik kadro cetveli tanzimedilmiştir . Bu cetvelin I937 senesi bütçesine D cetveli olarak konularak sureti tatbiki hakkındaki Talimatnamenin Bütçenın tasdikin-/

EK 28-B

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
İdare Meclisi
Sayı: .....

Hulâsa

Karar №

don sonra ayrıca ihzarı uygun görüldüğünden gereği yapılmak üzre Umum Müdürlüğe tevdiine 5/4/937 gününde oybirliğiyle karar verildi.

İdare Meclisi Başkanı | Üye Umum Müdür | Üye | Üye | Üye

EK 29

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
İdare Meclisi
Sayı : 775/272

Karar № 579

Hulâsa

Cami ve Mescit hizmetleri aylıkları dereceleri h.

23 N. lı ve 5/4/937 tarihli karara ektir.

Müzbutan idare edilen tasnif dahili cami ve mescit hizmetleri aylıklarına ait olup 937 malî sene bütçesine konulan D cetveli uyarınca yapılacak kadrolara ve derece terfii esaslarına dair Umum Müdürlükçe yapılıp tevdi olunan Talimatname tetkik olundu.

Komisyonun raporundaki ihtirazî kayıtlar itibarile tatbika imkân bırakmak için yeniden bazı esasların konması ve cami ve Mescitlerin yeni dereceler üzerinden tesbit edilecek kadrolarına göre bütçedeki tahsisatın yetip yetmiyeceğinin tayini tabiî olmakle alınacak neticeye nazaran idare edilmek üzre tanzim olunacak bu kadroları, Umum Müdürlüğün gereğine göre, tedricen ve kısım kısım tatbik etmeye salâhiyetli kılınması zarurî görülmekle bu suretle tadilen yapılan Talimatname iliştirilmiştir. Tatbiki için Umum Müdürlüğe tevdiine I / 7/937 gününde oybirliğiyle karar verildi.

İdare Meclisi Başkanı — Üye Umum Müdür — Üye — Üye — Üye

Üşenmez

EK 30-A

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
İdare Meclisi
Sayı: 166

Hülâsa

Cami hademelerinin kadroları H.

Karar № 176

Mazbutan idare edilen tasnif dahili cami ve mescit hademesi aylıklarının cüziyetine binaen ekseri yerlerde camiler bakımsız ve kapalı kalmakta ve şimdiki muhassasat ile beş vakitte hizmet görecek hademe de bulunmamakta olduğundan bahsile I/7/937 tarihli idare Meclisi kararına bağlı ... talimatname esas ve kadrolarının bazı cihetlerinin değiştirilmesi ve bunlar hakkında I4 sınıf yerine 9 sınıf üzerinden kadrolar tertibi ve imam ve hatibler için asgarî 3 ve müezzin ve kayyımlar için de asgarî iki liranın aslî aylığa esas tutulması hakkında bazı izahat ve malûmatı havi Muamelât Müdürlüğünün mevdu 29/2/940 tarih ve 279 No.lı müzekkeresi ve ilişik dosya okundu .

Bu teklifin tatbik imkânı Muhasebe ve Muamelât Müdürlerinin huzurlarile tetkik edilmiştir. Verilen izahattan 937 senesi bütçesine aid Muhassasat üzerinden müfredatı tesbit ve I4 derece üzerinden kadroları tayin edilmiş olan tasnif esas ve kadrolarının camilerin sınıflara tefrik edilmemesinden dolayı henüz tatbik edilmediği anlaşılmıştır. Bu kadroların tutarı olan 844000 lira sonraki seneler bütçelerinde birer mikdar tenzilâta uğrayarak bu sene bütçesindeki tahsisatın 804316 liraya indiği ve gelecek sene bütçesine de bu mikdar konmuş olduğu cihetle bu gün de tahsisat noktasından tamamen tatbikına imkan kalmamıştır . Muamelât Müdürlüğünce 9 sınıf üzerinden tasnifi teklif edilen hademe kadrolarının tamamen tatbiki halinde ise 955200 liralık bir tahsisata tevakkuf edecektir ki şimdiki muhassasattan I5I200 lira kadar fazlası vardır .

EK 30-B

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
İdare
Sayı: .....

Hülâsa
.....
.....

Karar №

Bu itibarla bütçeye bunun karşılığı konmadıkça şimdiki tasnif kadrolarının değiştirilmesine imkân görülemez . Bütçeye mevzu 804216 lira tahsisattan ancak 784041 liranın sarfı tahakkuk eylemekte bulunduğu beyanile tahsisatta 20000 lira kadar görülen bir fazlalığın bu hususa karşılık tutulması hakkında Muamelât Müdürlüğünce serdedilen mülahazaya gelince: 86000 lira kadar fazla tahsisat istimaline ihtiyaç göstermesi ve kemmiyet itibarile de hademenin en çoklarını teşkil eden 9 uncu sınıf aylıklarının ziyadeleştirilmesine bu mikdar karşılık tutulsa bile bütçeye yine 66000 lira kadar yeni bir tahsisat konması lûzumu aşikârdır . Bununla beraber bu fazlalık halen müstahdem hademeden bir kısmına nısıf tahsisatı fevkalade verilmesi müstelzim vaziyetlerden de hadis olmak ihtimaline binaen müfredat üzerinden hesab yapılmadıkça bunun kat'îyeti anlaşılamayacağından keyfiyetin Muhasebe Müdürlüğünce biletraf tetkik olunarak bütçede fazlalık olub olmadığının ve bütçelerin seyrine göre hangi kadronun tatbiki mümkün olacağının tesbitile bildirilmesi için Umum Müdürlüğe tevdiine 5/3/940 gününde oybirliğiyle karar verildi .

İdare Meclisi	Üye	Üye	Üye	Üye
Reisi	Umum Müdür F. Kiper İmzada bulunmadı	H. [illegible]	[illegible]	Açık

EK 31-A

..... Müdürlüğü

: .....

Vakıflar Umum Müdürlüğü bütçesinden aylık alan cami ve mescidler hademesiyle Cuma ve kürsü vaizlerine 4484 sayılı kanun uyarınca parasız verilecek elbiselik kumaş hakkında talimatname

le

- Bu talimatnamede kullanılan (Hayrat hademesi) tabirinden maksad, vakıflar Umum Müdürlüğü bütçesinin 3 üncü faslının birinci cami ve mescidler hademesi vazife ve tahsisatı fevkaladeleri maddesiyle aynı fasılın 5 inci Cuma ve Kürsü vaizleri maaş ve tahsisatı fevkaladeleri maddesinden ve 1943 mâlî yılı bütçe kanununun 9 uncu maddesi uyarınca faslı mahsusundan aylık alan cami ve mescidler hademeleriyle Cuma ve kürsü vaizleridir .
- Birinci maddede adı geçen hayrat hademelerinin yalnız kendilerine üçer metre elbiselik kumaş verilecektir . Bunların yalnız kendilerine elbiselik kumaş verileceğine ve hüviyetleri de vakıflar idarelerince malûm bulunduğuna göre kendilerinden ayrıca beyanname alınmayacaktır .
- Müsbet bulunan imam ve hatiplikle müezzin ve kayyımlığa açıktan tayin edilen vekillerle sonsuz izin alupta vekil göstermiyen İmam hatip ve müezzin kayyımların yerlerine kendilerinden kalan yarım aylıkla cami hademesi nizamnamesinin 28 inci maddesi uyarınca vakıflar idarelerince tayin edilmiş olan vekillere de üçer metre elbiselik kumaş verilecektir . Yalnız Hastalık dolayısiyle izin alanların ve fiili hizmet haricinde tâlim ve manevra münasebetiyle silah altına alınanların elbiselik kumaşların kendilerine verileceğinden bunların yerlerine gerek kendileri tarafından gösterilen ve gerek vakıflar idarelerince tayin olunan vekillerle sonsuz izin verilen hayrat hademesi ve bunların yerlerine kendileri tarafından gösterilen vekiller elbiselik kumaş alamiyacaklardır .
- Cami ve mescid hademelerinden 4178 sayılı kanun mevzuuna giren daire ve müesseselerden birinden memur ve müstahdem olupta elbiselik kumaş almış bulunanlara bu kanuna göre ayrıca kumaş verilmiyeceği gibi uhdelerinde muhtelif cihetler bulunanlara da yalnız bir cihetten elbiselik kumaş verilecektir .
- Vakıflar idareleri kendi veznelerinden aylık alan hayrat hademesinin aylık tevziatında olduğu gibi asli ve fer'i hizmet sahiplerinin hiç birisini açıkta bırakmamak suretiyle üç nusha bordurusunu tanzim ve kendilerine imza ettirdikten sonra idarede kayıtlarına uygun olduğunu tasdik ederek bu bordurunun bir nushasını idarede alıkoyacaklar, bir

EK 31-B

..... Müdürlügü

.....

nushasını yerli mallar pazarına gönderecekler ve bir nushasını da altıncı madde mucebince intihap edilecek mutemede vereceklerdir . Kazalar x yerli mallar pazarından kumaş almak için mutemed tayin etmiyeceklerinde bu borduruların bir nushasını yerli mallar pazarına gördererek diğer ik nushasını idarede alıkoyacaklardır . Yerli mallar pazarlarına verilecek bordurular yerli mallar pazarı , mahallinde ise imza mukabilinde verilecek değilse posta ile gönderilecektir .

- Hayrat hademelerine verilecek kumaşların - mahallinde yerli mallar pazarrr olsun olmasun - topdan alınarak mutemedler vasıtasiyle kendilerine tevzi edilmesi esası üzerinde mütabık kalınmış olduğundan vilayet vakıflar Müdür veya memurunun teklifi ve Valinin tensibiyle hayrat hademesinden veya Vakıflar memurlarından biri mutemed tayir edilerek kazalarda m dahil olduğu halde o vilayet dahilinde bulunan bütün hayrat hademesirin kumaşları bu mutemedler vasıtasiyle aldırılacaktır .
Bu mutemedlerin ellerine vali tarafından tasdik edilmiş foğuğraflı bir hüviyet varakası verilecek ve bu hüviyet varakasında hayrat hademesinin kumaşlarını almak için mutemed tayib edildiği yazılı bulunacaktır .
Vilayet merkezinde yerli mallar pazarı bulunmamasına binaen bu kumaşlar topdan almak için yerli mallar pazarı bulunan mahallere gönderilecek mutemedlere harcirah ve yevmiye verilmesi hüviyet varakası masraflarının da Vakıflar idaresince ödenmesi lazım geleceğinden bunlar için ne miktar tahsisata ihtiyaç varsa hemen talep edilecektir .
- Mutemedler aldıkları kumaşların kazalara aid kısmını bir mukbuz mukabilinde vilayet vakıflar idaresine teslim ve vilayet merkezine aid kısmını beşinci madde mucebince kendilerine verilecek borduruya göre imza mukabilinde istihkak sahiplerine tevzi edilecektir .
- Vilayet vakıflar müdür veya memurları mutemedden teslim aldıkları kazalara aid kumaşı posta ile kaza vakıflar memurluğuna göndereceklerdir .
Kaza vakıflar memurları dahi bu kumaşları yedinci maddede yazılı mutemedler gibi ve ellerinde bulunan iki nusha bordurunun biri üzerirden imza mukabilinde istihkak sahiplerine tevzi eyliyecekklerdir .
- Vakıflar teşkilatı bulunmayan kazalardaki hayrat hademeleri aylıklarını hangi vakıflar idaresi veznesinden alıyorlar ise elbiselik kumaşlarını da o idareden alacaklardır . Bu kumaşlar ya bizzat kendilerine veya istid'a ile göstereceksleri mutemede verilir .
- Tevziatın arkasını alan kaza vakıflar memurları çift imzalı tevziat bordurularını bağlı bulundukları vilayet vakıflar idaresine ve vilayet vakıflar idaresi de kazalara aid borduruları celbettikden ve vilayet merkezindeki tevziatın arkasını aldıkdan sonra bu borduruların hepsiri birleştirerek bir tahriratla Umum Müdürlüğe göndereceklerdir .

EK 31-C

..... Müdürlüğü

Sayı : .....

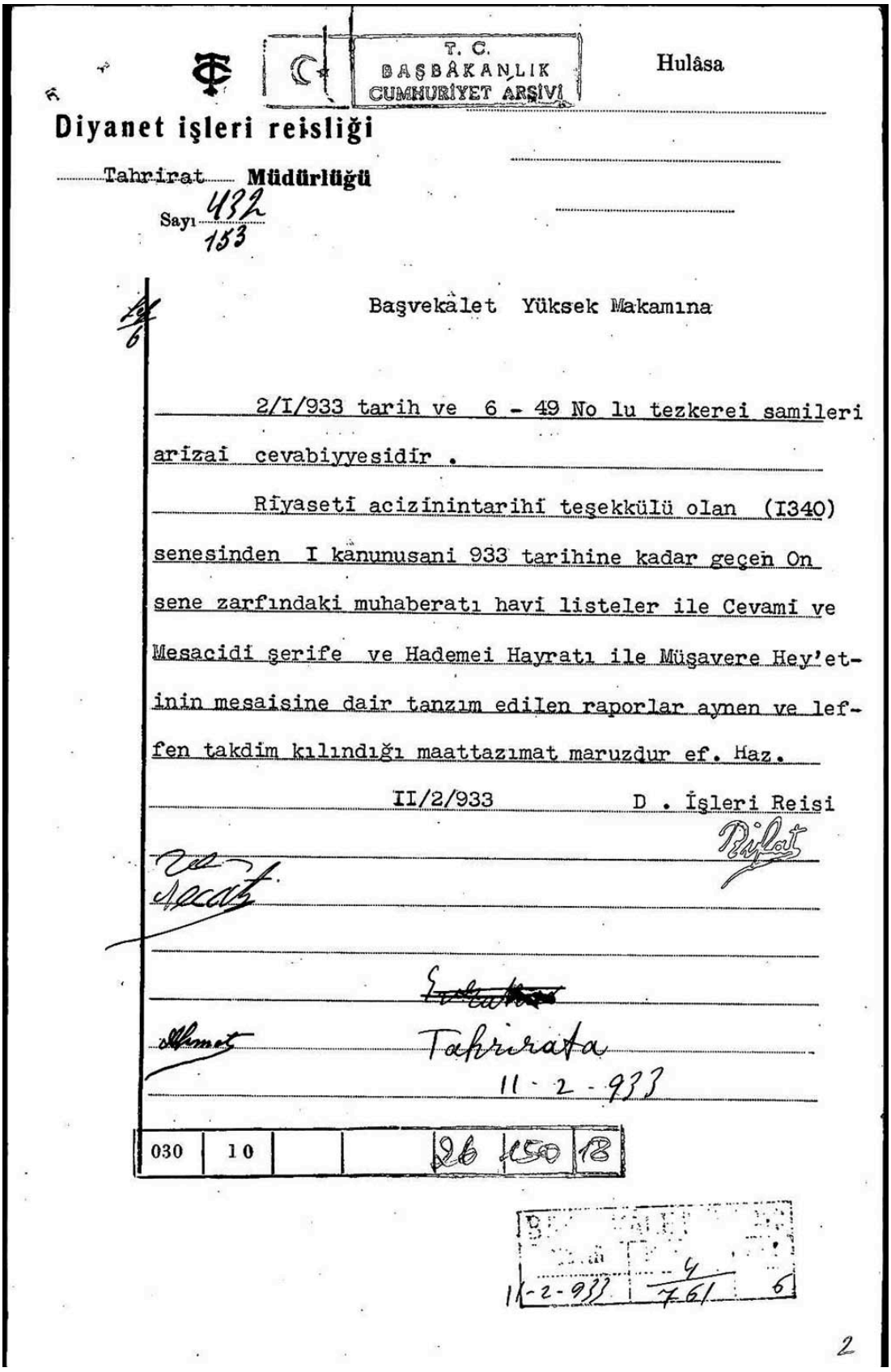
11 - Yerli mallar pazarları evelce kendisine gönderilmiş veya verilmiş olan borduroya göre verilmesi lazım gelen kumaşı altıncı madde de yazılı mutemedlerden alacakları bir sened mukabilinde kendilerine teslim edecek ve ellerindeki hüviyet varakası da alınıp işbu senedle birlikte borûroya rabt edeceklerdir .

12 - Yerli mallar pazarları vakıflar idarelerinden verilen veya gönderilen borduroları mucebince verilmesi lazım gelen kumaşı mutemedlere teslim ettikden sonra mutemedden alacakları sened ve hüviyet varakaları ile borduruları Sümer Bank İdare merkezine göndereceklerdir .

13 - Sümer bank idare merkezi vilayetlerden gelen borduroları kendi yapacağı bir borduroya rabtederek Vakıflar Umum Müdürlüğüne gönderecek ve umum müdürlüğün alakadar şubesi tarafından tetkik edilerek verilen kumaş miktarına göre bankanın tahakkuk eden matlubu ita emrine bağlanup Divanı muhasebata vize ettirilmek suretiyle tesviye ve mahsup olunacaktır

14 - Hangi şehirlerde yerli mallar pazarı bulunduğu ve bunlara hangi vilayetlerin bağlı olduğu ilişik listede gösterilmiştir .

EK 32

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hulâsa

Diyanet işleri reisliği

Tahrirat **Müdürlüğü**

Sayı 432
153

Başvekâlet Yüksek Makamına

2/I/933 tarih ve 6 - 49 No lu tezkerei samileri arizai cevabiyyesidir .

Riyaseti acizinintarihi teşekkülü olan (I340) senesinden I kanunusani 933 tarihine kadar geçen On sene zarfındaki muhaberatı havi listeler ile Cevami ve Mesacidi şerife ve Hademei Hayratı ile Müşavere Hey'etinin mesaisine dair tanzım edilen raporlar aynen ve leffen takdim kılındığı maattazımat maruzdur ef. Haz.

II/2/933 D . İşleri Reisi

Rıfkat

Tahrirata
11 - 2 - 933

030	10			26	150	18

11-2-933 | 761 | 6

2

EK 33-A

T. C.

Diyanet İşleri Reisliği

Zat işleri Müdürlüğü

Sayı .....

Baş vekâlet Yüksek makamından varit ve ğeçen IO sene zarfındaki mesainin bildirilmesine dair olup kalemimize havale buyrulân 2/I/933 tarih ve 6/49 No lu tezkerei sami üzerine Riyaseti celinenin tarihi teşekkülü olan 340 senesinden I/Kânun S/933 senesine kadar her sene Bütçelere mevzu tahsisat dairesinde idare olunan ve kalemimizi alakadar eden Aksam ve muhaberatı Umumiye ye ait IO senelik mesai icmalen merbut listelerde gösterilmekle bu bapdaki Mutaleai acizi bervechi zir arz olunur .

İcra kılınan tetkikat neticesinde hanei mahsuslarında işaret edildiği vechile 340 senesinde hidematı feriyede dahil olduğu halde (3000) küsür cevami ve mesacidi şerife ile (I2000) küsür adet hademei hayratın Evkaftan Riyasete devredildiği ve Mülga şeriye vekâletinden de (I200) Küsür adet Müstehikkini ilmiyenin devren alındığı görülmüştür . Bini devirde miktarı ~~I2000~~ (I2000) tecavüz eden hademei hayrat meyanında 5 , IO , I7,50 , 25 , 50 , 75 , I00 kuruştan başlayarak muhtelif dereceler üzerinde pek az bir vazife alan hademe mevcut olup I927 senesi muvazenei Umumiye kanunun I4 üncü maddesine tevfikan mevki meriyete vaz olunan tasnif talimatnamesi ile I2/Ağustos/928 tarih ve 6995 No lu icra vekilleri kariyla tasvip buyrulân I/eylûl/928 tarihinde neşrolunan 29/ Temmuz /928 tarihli cami hademesi nizamnamesine tevfikan cevami ve mesacidi şerifenin hakiki ihtiyaca göre tasnifi ve vezaifi diniyenin zeman ve Mekân ve ehemmiyeti itibariyle kabili cem olanları şahsı vahit uhdesinde tevhit suretiyle cevami ve hademe mevcudunun tesbitine başlanılmış hidematı fer'iyenin ilgası ve tasfiye neticesiyle elde edilen tasarruf dolayisiyla hademe derecatı II sınıf üzerinden tesbit

000	10		86 150	18

7

EK 33-B

T. C.

Diyanet İşleri Reisliği

Zat işleri Müdürlüğü

Sayı

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

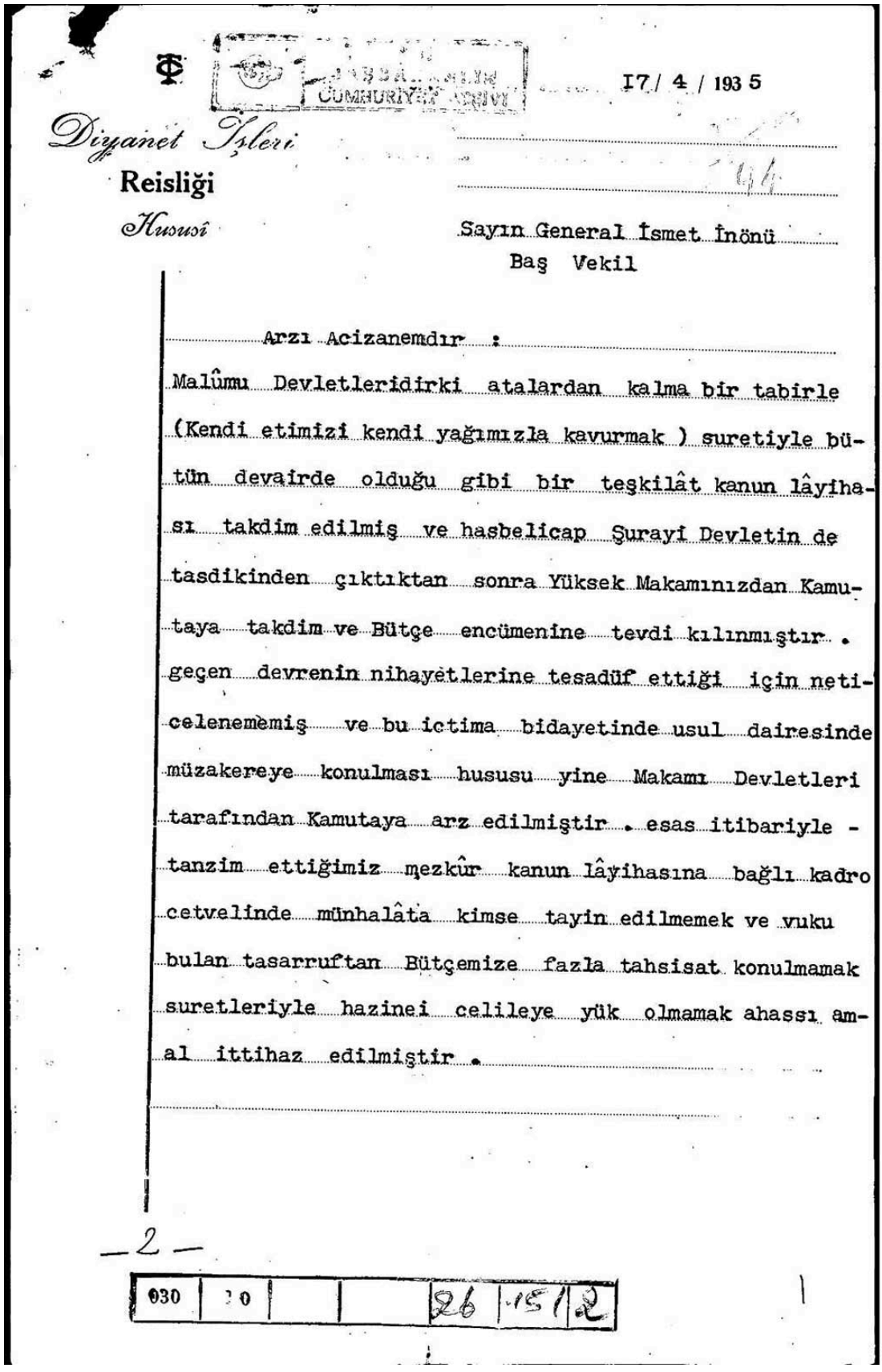
ve hademe Maaşatının 500 kuruşa iblağı suretiyle hademenin terfihi cihetine gidilmiştir. 930 senesi zarfında bir çok cevami ve mesacidi şerifenin ahalinin idaresine terki ve hademesinin - diğer Münhâl cevami vazifelerine yerleştirilmesi suretiyle hiç bir hademenin magduriyetine meydan verilmemek şartiyla cevami - adedinin (204I)ve hademe mevcudunun 426I miktara indirilmiş. - ve bu surètle (93I) Bütçesiyle evkaf Müdüriyeti umumiyesine devredilmiştir. Müstehikkini ilmiyeye gelince kezalik listenin sütunu mahsusunda görüleceği vechile bidayeten bu tertipten Maaş alan zevatın adedi (I200) olup vefat ve suveri saire ile inhilâl eden Maaşlar hiç bir kimseye tahsis edilmeyerek her sene tasarruf suretiyle bu tertipten Maaş alan zevatın miktarı (398) adede inmiştir. Meclisi Alice kabul edilen ve şehri ügretleri 40 liradan ibaret olan(9) Hifiz Muallimi tahsisatı münasip - Vilâyetler tevzi edilmiştir. Muallimlerin bihakkın vazifelerini ifa ettikleri alınan raporların tetkikinden anlaşılmaktadır. IO senelik muhaberatı resmiye ise icmalen hanei mahsuslarında irae edilmiş olduğunu mübeyyin işbu rapor arz ve takdim kılınmıştır ef.

8/2/933 Zat işleri Müdürü

030	10			26 1156	18

6

EK 34-A

Diyanet İşleri
Reisliği
Hususî

17 / 4 / 1935

Sayın General İsmet İnönü
Baş Vekil

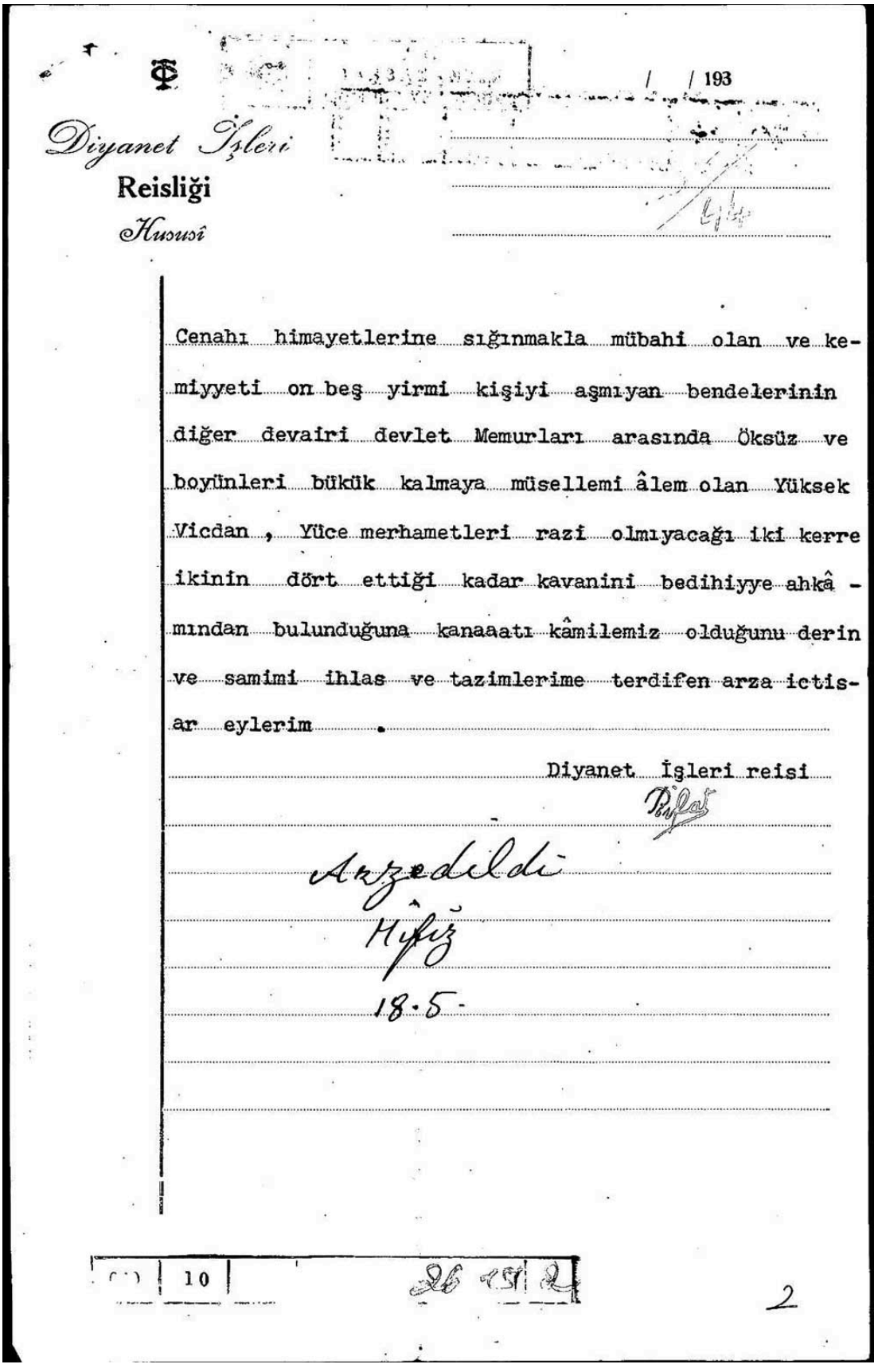
Arzı Acizanemdır :

Malûmu Devletleridirki atalardan kalma bir tabirle (Kendi etimizi kendi yağımızla kavurmak) suretiyle bütün devairde olduğu gibi bir teşkilât kanun lâyihası takdim edilmiş ve hasbelicap Şurayi Devletin de tasdikinden çıktıktan sonra Yüksek Makamınızdan Kamutaya takdim ve Bütçe encümenine tevdi kılınmıştır . geçen devrenin nihayetlerine tesadüf ettiği için neticelenememiş ve bu ictima bidayetinde usul dairesinde müzakereye konulması hususu yine Makamı Devletleri tarafından Kamutaya arz edilmiştir . esas itibariyle - tanzim ettiğimiz mezkûr kanun lâyihasına bağlı kadro cetvelinde münhalâta kimse tayin edilmemek ve vuku bulan tasarruftan Bütçemize fazla tahsisat konulmamak suretleriyle hazinei celileye yük olmamak ahassı amal ittihaz edilmiştir .

-2-

030 | 10 | | | 26 | 151 | 2

EK 34-B

Diyanet İşleri
Reisliği
Hususî

/ / 193

Cenahı himayetlerine sığınmakla mübahi olan ve kemiyyeti on beş yirmi kişiyi aşmıyan bendelerinin diğer devairi devlet Memurları arasında Öksüz ve boyünleri bükük kalmaya müsellemi âlem olan Yüksek Vicdan , Yüce merhametleri razi olmıyacağı iki kerre ikinin dört ettiği kadar kavanini bedihiyye ahkâmından bulunduğuna kanaaatı kâmilemiz olduğunu derin ve samimi ihlas ve tazimlerime terdifen arza ictisar eylerim .

Diyanet İşleri reisi

Arzedildi
Hıfız
18.5.

10

2

EK 35

C. C.

Diyanet İşleri Reisliği

Hususî

CUMHURBAŞKANLIĞI İSMET İNÖNÜ
Yer 2/10-32
Desi
Dosya
Fihrist No: 4874-5

14/ I / 1939

Sayın Bay Kemal Gedeleç

Riyaseti Cumhur Umumi Kâtibi

Teşkilâtımız hakkındaki yüksek vadiniz henüz tahakkuk etmedi. Üç gündür Maliye Vekilini takip ediyoruz. Görüşe bilmek mümkün olmadı. Halbuki bir taraftan barem görüşülüyor ve bizden de bugün öğleye yetişmek üzre geçen senenin aynı bir cetvel isteniyor. Otuz senedir, hatta otuz sekiz senedir on lira ile çalışan müftileri gördükçe adeta hicap duyuyorum. Teşkilâtımızın şu bir iki gün içinde çıkması için lutuf ve delâletinizi bekler hürmet ve muhabbetle gözlerinizden öperim.

Diyanet İşleri Reisi

R. Börekçi

Hamiş:

Eğer münasip görürseniz Büyük Reisi Cumhurumuz İsmet İnönü-ne de bu hususta bir istirhamname yazayım. Gide bilse idim Maliye Vekiline bizzat gitmek isterdim. sen benim vaziyetimi pekalâ bilirsin. Maliye Vekili ile herhalde telefon ile görüştükten sonra öyleye kadar bir cevap lutfetmenizi rica ederim.

EK 36-A

Diyanet işleri
Reisliği

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ AR
Yer No: 2/10-32
Desimal No:
Dosya No:
Fihrist No: 4274-3

Ulu reisi cümhurumuz ve Aziz şefimiz

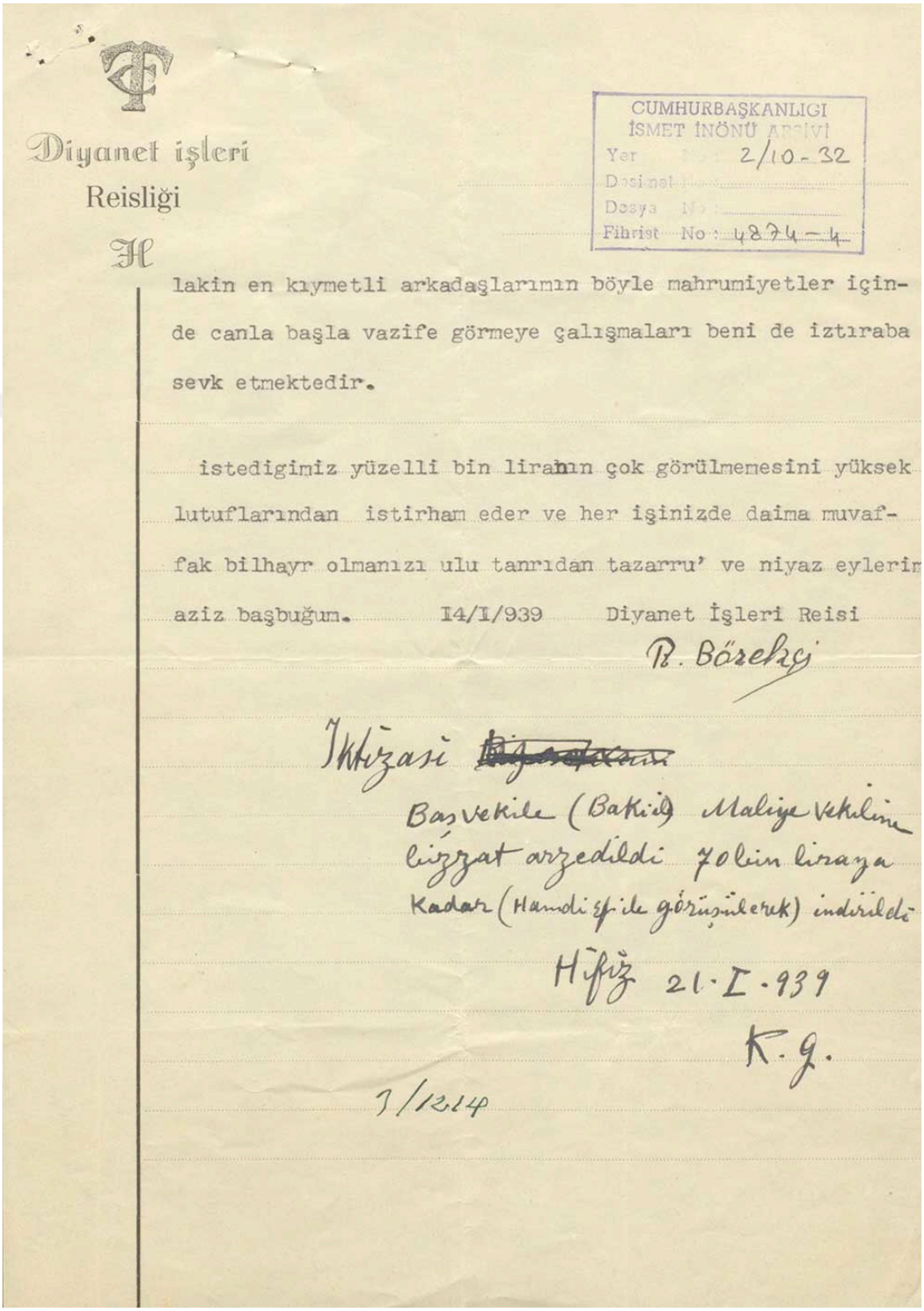
İsmet İnönüne

Tam onbeş senedir omuzlarıma yükletilmiş olan vazifemi hüsnü suretle yapmaktayım. bu müddet içinde teşkilatımız için bir şey istemedim. ve vazifemi çok müşkilatla yapmaya çalıştım. pek degerli ve rejime bütün mevcudiyetlerile bağlı arkadaşlar ve müftilerimizin bir çoklarının yirmibeş , otuz senedir on lira gibi bir odacı maaşı ile iztirap içinde çalıştıklarını gördükçe müteessir oluyor ve üzülüyorum. geçen sene yaparak maliyeye verdigimiz teşkilat kanunumuz bu seneye bırakılmıştı. şimdi de bunu çıkarmak istemiyorlar. halbu ki istedigimiz: merkez ve bütün taşra için ancak yüzelli bin liradan ibarettir.

2/10

on beş sene içinde bu kadarcık bir paranın teşkilatımıza çok görülmesi düacınızı, doğrusunu söylemek lazımgelirse, pek müteessir etti. kendi şahsım namına yüksek varlığınızın bu milletin üzerinden eksik olmamasından ve milletimizin refah ve seadetinden başka istegim yoktur.

EK 36-B

Diyanet işleri
Reisliği

CUMHURBAŞKANLIGI
İSMET İNÖNÜ ARŞİVİ
Yer 2/10-32
Dosya No:
Fihrist No: 4874-4

Hlakin en kıymetli arkadaşlarının böyle mahrumiyetler içinde canla başla vazife görmeye çalışmaları beni de iztıraba sevk etmektedir.

istediğimiz yüzelli bin liranın çok görülmemesini yüksek lutuflarından istirham eder ve her işinizde daima muvaffak bilhayr olmanızı ulu tanrıdan tazarru' ve niyaz eylerim aziz başbuğum. 14/I/939 Diyanet İşleri Reisi

R. Börekçi

İktizasi [redacted]

Başvekile (Bakiye) Maliye Vekilinin bizzat arzedildi 70 bin liraya kadar (Handi eşi ile görüşülerek) indirildi

Hifiz 21-I-939

K.G.

7/12.14

EK 37-A

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Hususî

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ ARŞİVİ
Yer 2/10-32
Desimal
Dosya No
Fihrist No 4824-1

16 / 5 / 1939

Çok sayın bayım Kemal gedeleç

Riyaseti cümhur umumî kâtibi

Aziz ve sevgili Evladım,

Yüksek himmetiniz ve kıymetli yardım ve irşadınızla ufak mıkyastaki teşkilat kanunumuz bütçe encümenine -- girmiş idi. müzakeresi başlanılmak üzre iken Başvekâletin şimdilik te'hir edilsin diye encümen reisine söylemesi bu işi temamen giriye bıraktırmıştır. bizim anladığımıza göre bunun yegâne saikı da bütçe müzakeresi esnasında encümende şayanı ehemmiyet olmayan münakaşa imiş.

muhterem kemal beyefendi; on beş senedenberi encü-- menlerdeki müzakere ve meclisteki sözler sizin malumuzdur. bunlar söylenir geçer. bunu söyliyenler sonrada - daireye gelerek müftiler için zammı maaş ricasında bulunurlar. bir hafta evvel kılıc oğlu hakkı bir müftiyi alarak bizzat dairemize geldi ve ricalarda bulundu. bu degersiz sözlerden dolayı korkup ta işimizi geriye bırakacak olursak dairemizin kapısını kapamak lâzımgelecektir.

ulu millî şefin ve her birinizin yüksek teveccühlerine mazhar olmak şerefile mübahi olan düacınız kadar --

EK 37-B

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Hususî

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ
Yer 2/10-32
Desimal No :
Dosya No :
Fihrist No : 4824-2

/ / 193

zorluklar içinde iş görmeye çalışan ve maiyetinin ıztıraplarını yakînen bildigi halde onların dileklerinin -- binde birini bile yerine getiremeyen müteessir ve daima muztarip olan bir daire âmiri daha yoktur zannederim.

Millî şefimizin yüksek teveccüh ve emirleri ve sizlerin irşadınızla bütçe encümeninin ruznamesine kadar geçmiş olan bir şeyin tekrar geriye bıraktırılması düacınızı çok müteessir etmiştir. benden bu kadarcık bir şeyin -- esirgeneceğini hayalimden bile geçirmemiştim. bu, bana pek dokundu. bunu böylece tarafımdan büyük ve millî şefimiz İsmet inönüne arz edivermenizi rica ediyorum.

evvelce emir verdigi bir şey için tekrar kendisine bir daha mektup yazmayı hoş görmedim. maa mafih muvafık görürseniz yine yüksek delaletinizle bir mektup takdim -- edeyim. evvel allah himmetiniz bu işe kâfidir. şunu da arzedeyim ki : eger millî şefin iltizam ettigi his edilirse kanun encümenden sessiz sadasız geçecegine kanaatım vardır. görüşmelerden elde ettigimiz netice de bu - merkezdedir. sıhhat ve afiyet içinde ikbal ve seadetinizin devam ve tezayüdünü ulu tanrıdan diler ve gözlerinizden öperim muhterem efendim.

Diyanet İşleri Reisi
B. Börekçi

Yazı İşlerine?
18-5-939

EK 38-A

T. C.

DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı 481

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

İlişigi
3 Takım
Layiha

14 / 4 / 1942

Başvekâlet Yüksek Makamına

Mühim bir ihtiyacı önlemek maksadile, Reisligimiz Teşkilat ve Vazifeleri hakkında hazırlanıp ilişik olarak takdim kılınan Kanun Layihasının icabının icrasına yüksek müsaadelerini tazimlerimle arz ve rica ederim .

Diyanet İşleri Reisi

M. Ş. Yalçınkaya

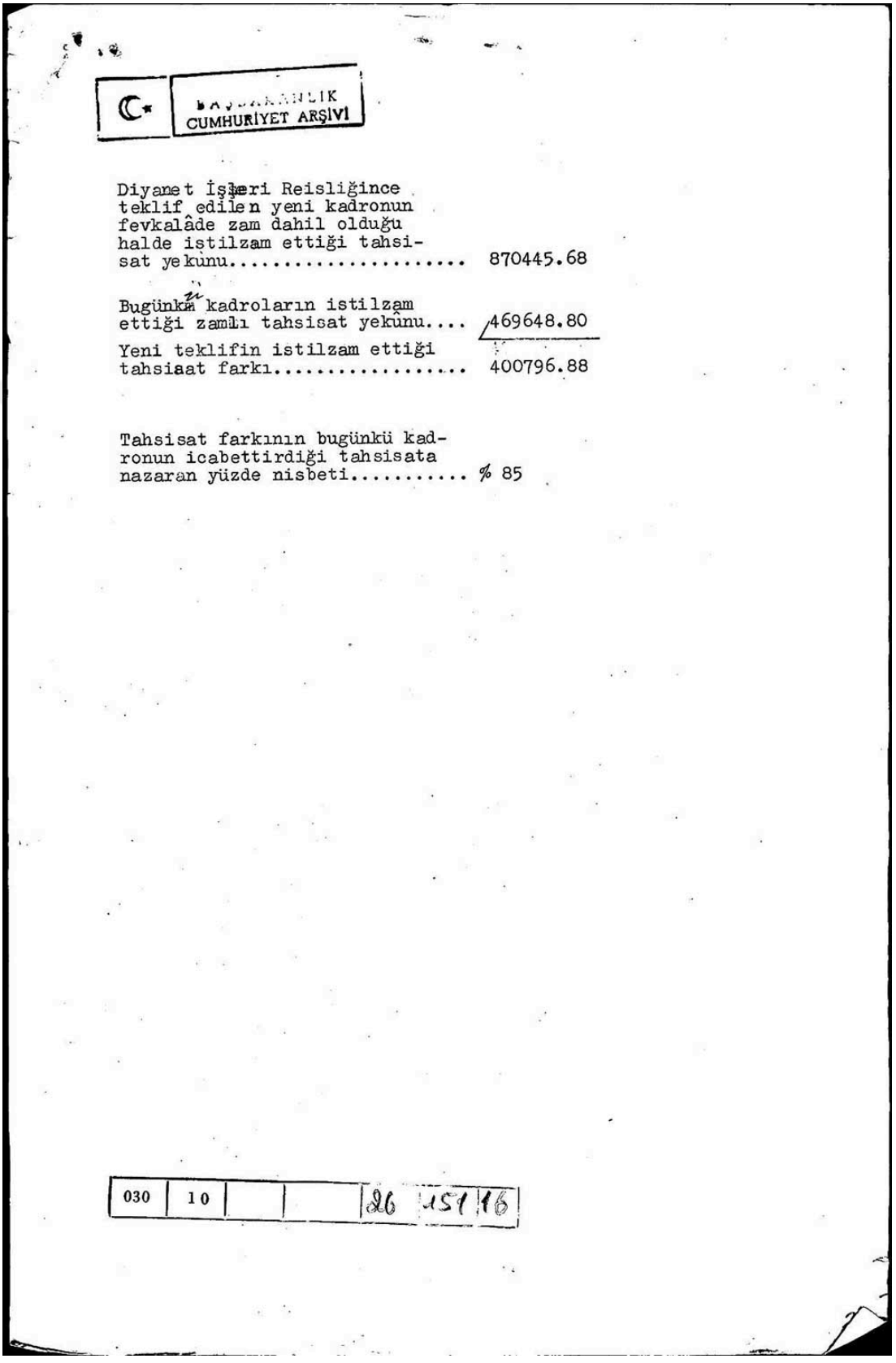
0 | 26 | 851 | 16

-14-

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

1

EK 38-B

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

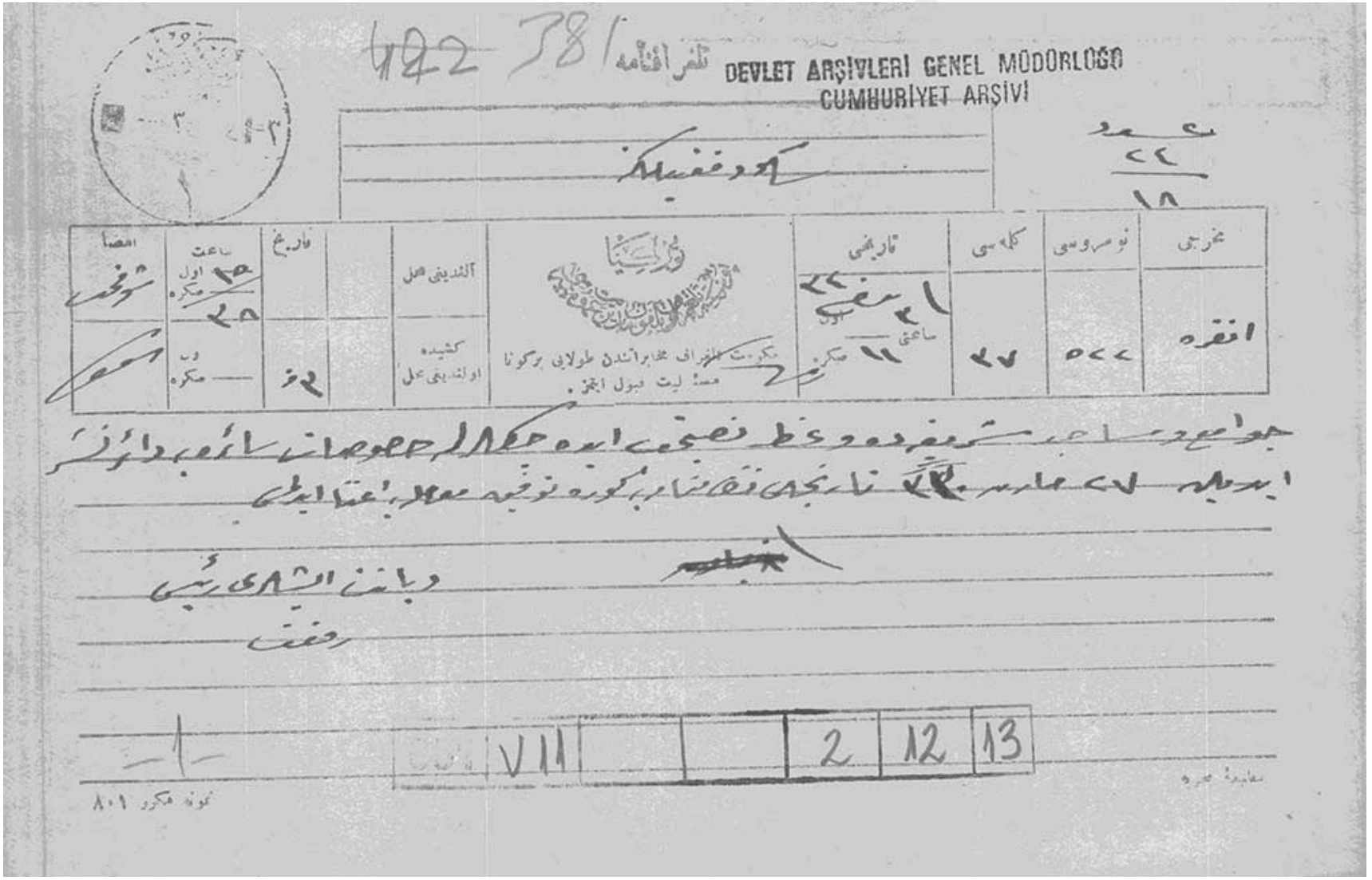
Diyanet İşleri Reisliğince teklif edilen yeni kadronun fevkalâde zam dahil olduğu halde istilzam ettiği tahsisat yekûnu..... 870445.68

Bugünkü kadroların istilzam ettiği zamlı tahsisat yekûnu.... 469648.80

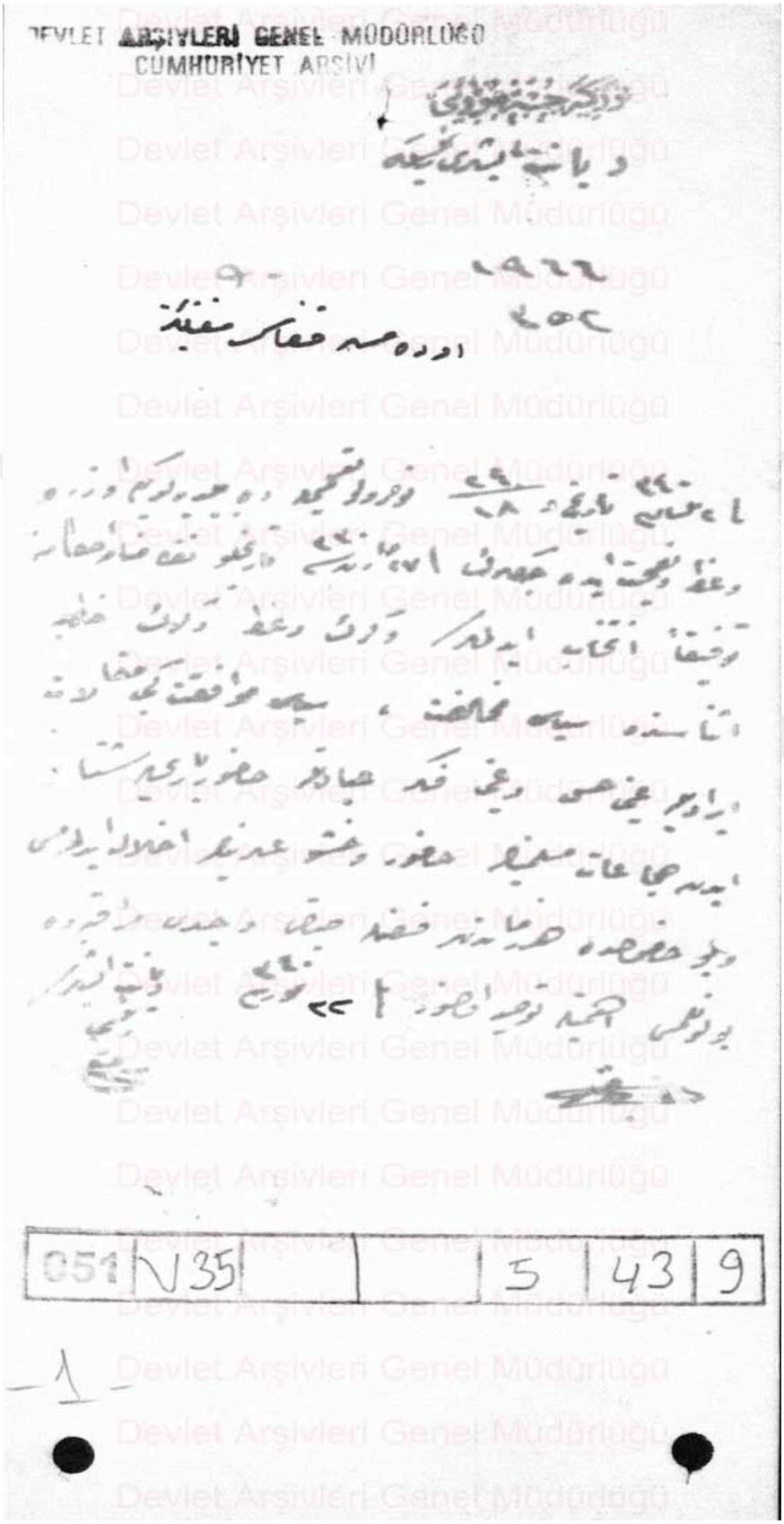
Yeni teklifin istilzam ettiği tahsiaat farkı..... 400796.88

Tahsisat farkının bugünkü kadronun icabettirdiği tahsisata nazaran yüzde nisbeti..... % 85

030 | 10 | | | 26 151 16

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
تلغرافنامه
نمره
تاریخی
کلمه سی
نومروسی
مخرجی
انقره
ساعت
اول
آلندیغی محل
کشیده
اولندیغی محل
تاریخ
ساعت
وصل
امضا
DAHİLİYE VEKİLİ RÜŞTÜ
2 12 13

EK 40

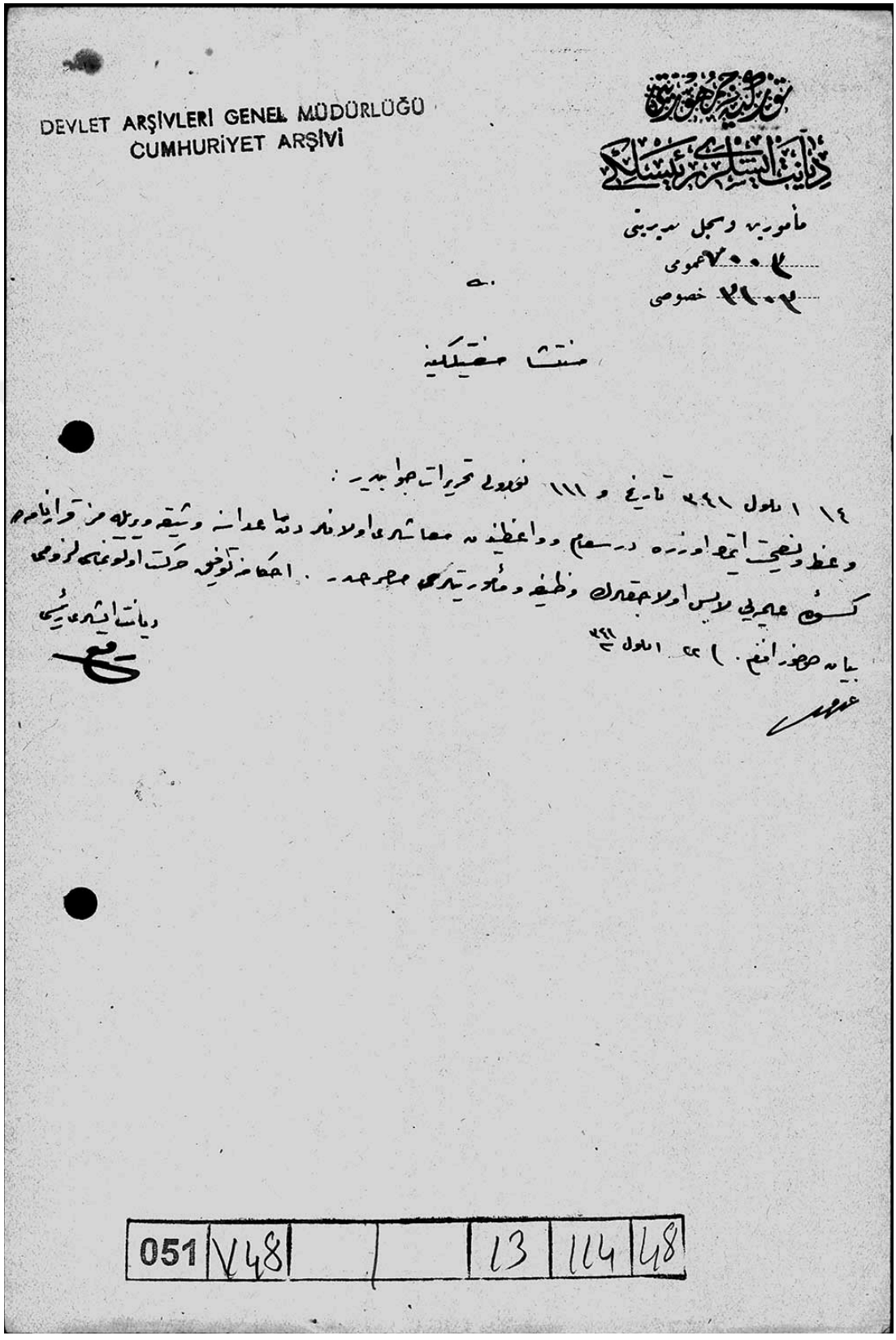

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 | N35 | | | 5 | 43 | 9

-1-

EK 41

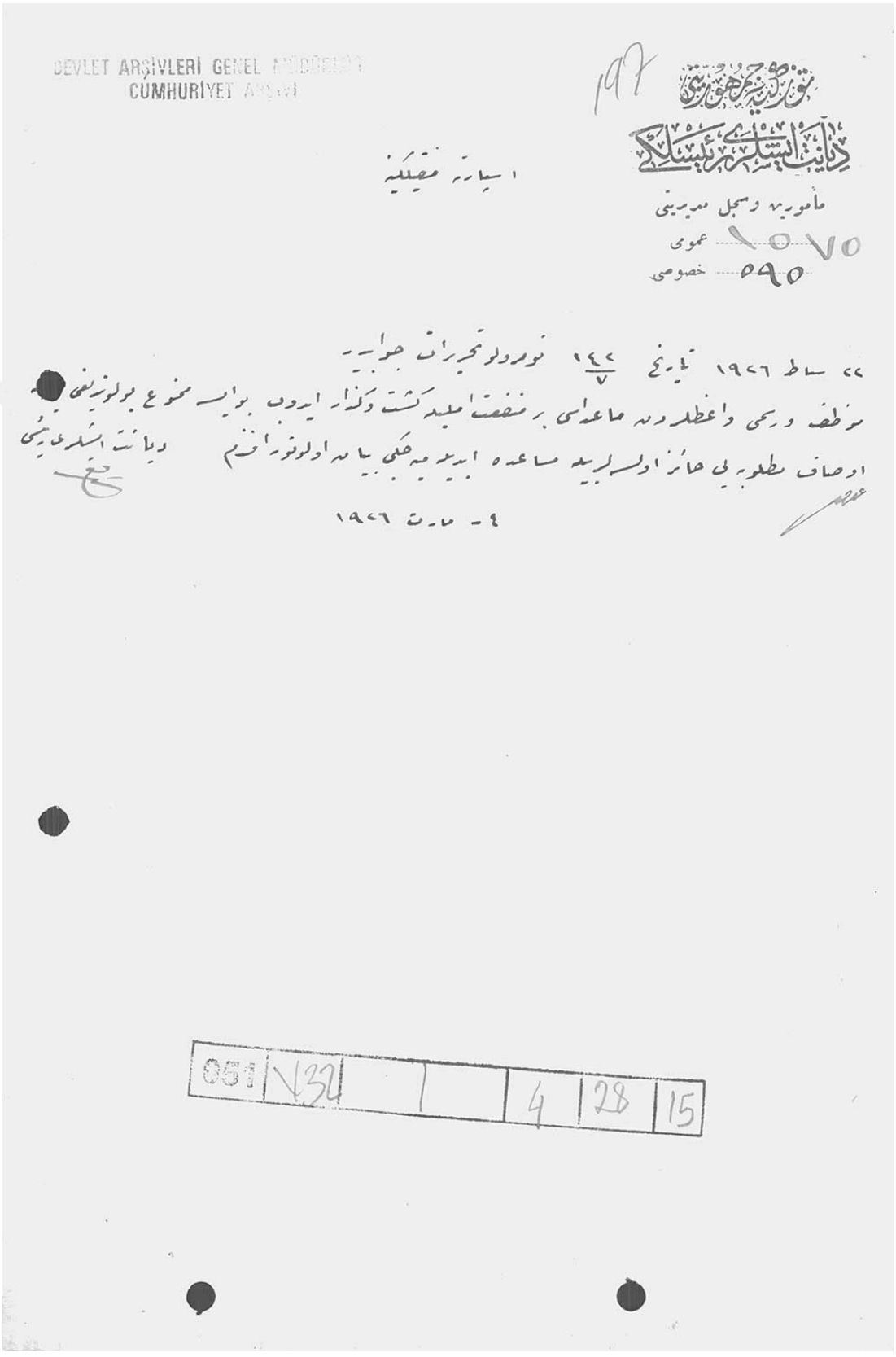

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 V48 13 114 48

EK 42

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

تورکیه جمهوریتی
دیانت ایشلری رئیسلگی
مأموریه و سجل مدیریتی
عمومی ۱۰۷۵
خصوصی ۵۹۵

۱۹۲

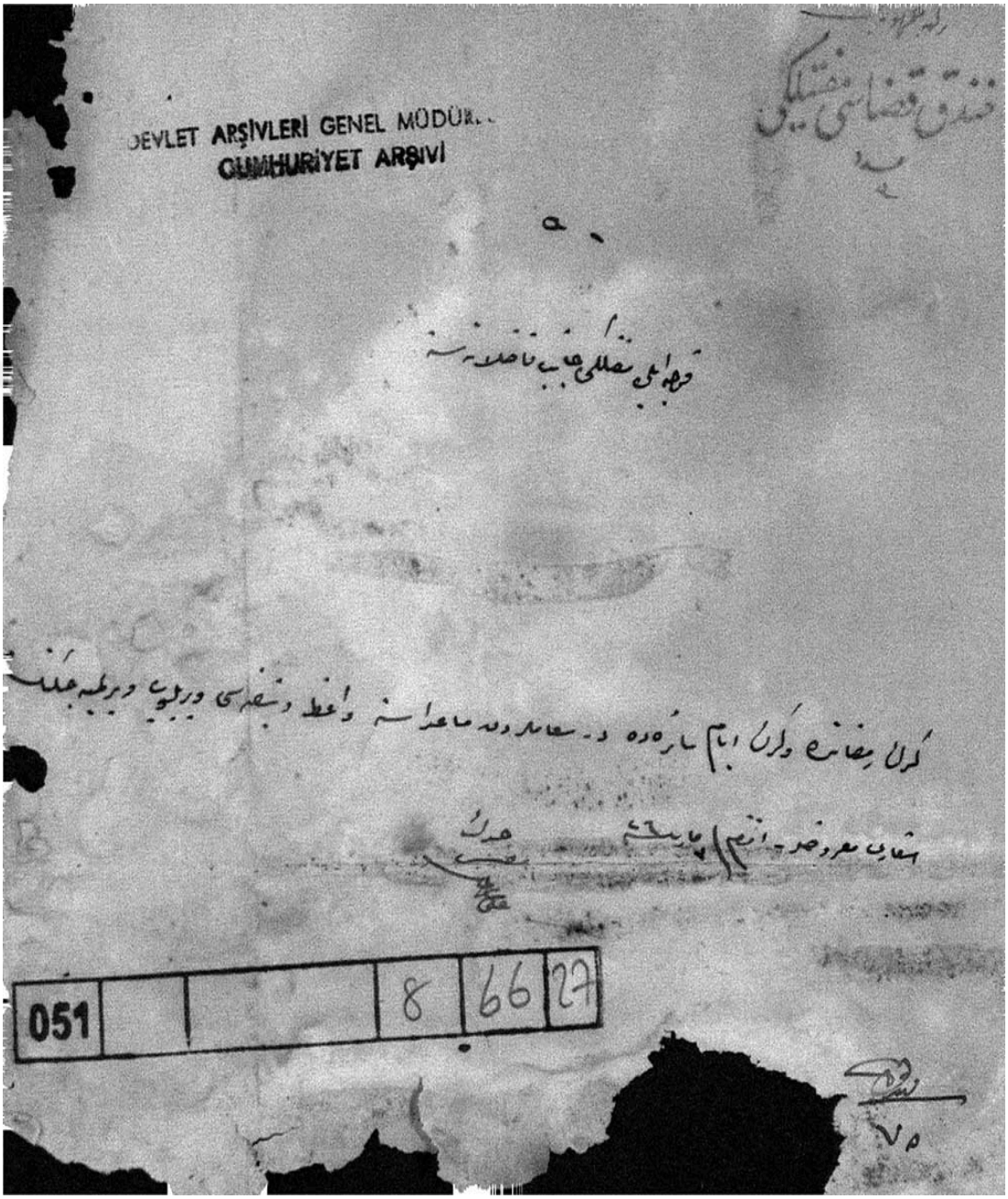
اسیاره مقیلیه

«« ساط ۱۹۷۶ تاریخ ۱۴۷/۷ نومرولو تحریرات جوابیه
مرطف و رحمی واعظلرده صاعه‌ای بر منفعت ایلیه کشت وکذار ایدوب بوایسه ممنوع بولونوبغنی
اوصاف مطلوبه‌یی حائز اولسه‌لر بیله مساعده ایدیله‌جکی بیانه اولونور. اقتضم دیانت ایشلری رئیسی

۴ - مارت ۱۹۷۶

051 | 432 | 1 | 4 | 28 | 15

EK 43

EK 44

3/3/929

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekâleti celileye

Birinci
596 44

Evvel 244

Kemah kasabasında iki camide vaiz hafız Sabri efendinin vaiz esnasında muallimlerin talebeye oruç yedirdiklerinden ve cennet ile cehennemin olmadığını söylediklerinden bahsetmesi ve aynı şekilde mektepte muallimlerin müvacehesinde beyan eylemekle beraber maksadınız dini kaldırmaktır dediği anlaşılarak evrakiyle mahkemeye tevdi ve icrayi vaizden menedildiği Erzincan vilâyetinden bildirilmiştir . Arzederim efendim . Dahiliye vekili

Rıfat

S. Kaya

جواباً بازیلهجق محرراته عائد اولدیغی شبه تاریخ ونومروسنك درجی رجا اولنور .

BAŞVEKÂLET EVRAK
7-3-29 1651
-1-

030 | 10 | | | 102 | 668 | 12

EK 45

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü
Şube Birinci K.
Hususî 1249
Umumi 75

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara
22/4/929
25

Başvekâleti celileye

Hulasa: Geredeli vaiz Hacı Hasan hakkında .

Evvek 356

Geredenin Kabille mahallesinden vaiz Hacı Hasan ismindeki biri Gazi hazretlerinin hasta olduğuna ve Selâniğin alınarak mukabilinde Istanbulun Yunanlılara verileceğine ve İsmet paşa hazretlerinin Avrupaya ve İngiltereye gideceğine dair ifadatta bulunduğu anlaşılması üzerine evrakiyle adliyeye verildiği arzolunur efendim . Dahiliye vekili

Rıfat

Ş. Kaya

BAŞVEKÂLET EVRAKI
Tarih | Numara | Lef
28-4-29 | 2834

030 | 10 | | | 104 | 679 | 29

-1-

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

EK 46

21/2/929

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekâleti celileye

Birinci

Yozgattaki merkez büyük cami vaizi Ethem hocanın açık gezen kadınların fahişe olduklarını vasfiyle tahkir etmiş olması ve daha bazı mürteciâne sözler sarf eylemiş olması hasebiyle mahkemeye sevkının mukarrer bulunduğu ve geçen senede aynı vaziyeti dolayisiyle mahkemeye sevkolounmuş bulunduğu vilâyetten iş'âr kılınmıştır . Arzederim efendim . Dahiliye vekili

جواباً يازيلمجق محرراته عائد اولديغی شبه تاريخ ونومرولرك درجی رجا اولنور .

-1-

BAŞVEKÂLET EVRAKI
Tarih 25-2-29 | Numara 1402 | Lef

030 10 102 668 8

EK 47

24/2/929
28
T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekâleti celileye

Birinci
k. 1
550\41

Trabzon vilâyeti merkez vaizi Hacı Hafız Ismail Hakkı efendinin bir Cuma günü Trabzonun Eksotha camiinde bir ayeti kuraniyeyi mevzubahsederek erkeklerin kadınları dayak altında bulundurmaları ve terekkıyatı medeniyeden menetmeleri lüzumunu beyan suretiyle tefsir ederek erkekleri kadınlar aleyhine tahrik ve teşvik yolunda vaizlarda bulunmasından dolayi mahkemeye verildiği ve bu adamın vaza çıkmasına mümanaat olunmasının müftülükle polis müdürlüğüne tebliğ olunduğu ve geçen senede böyle münasebetsizliğinden dolayi bir ay hapsa mahkum olduğu cihetle vazifesinin üzerinden ref'i lüzumunun Diyanet işleri riyasetine yazıldığı vilâyeti mezkureden bildirilmiştir . Arzederim efendim .

Dahiliye vekili

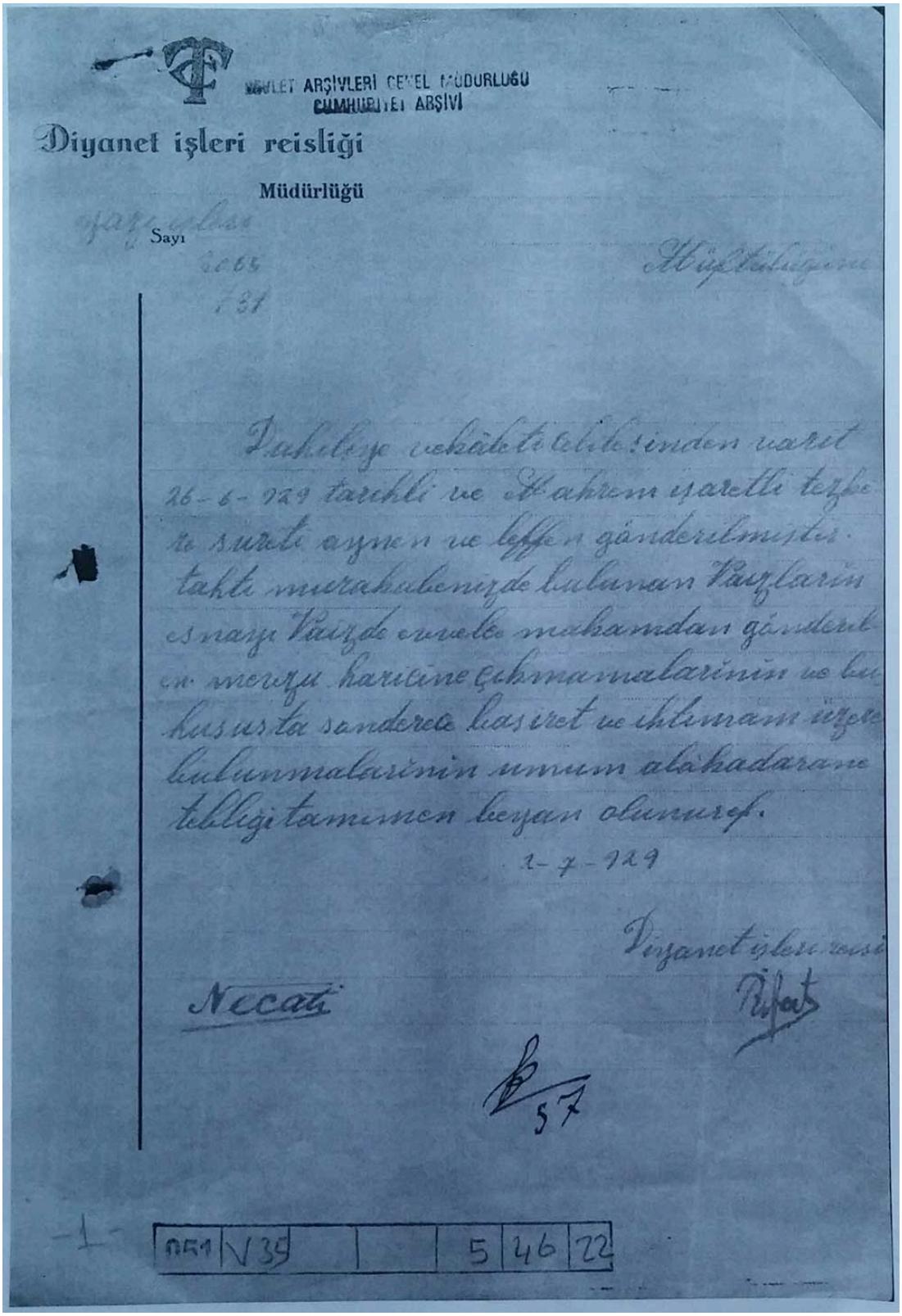
S. Kaya

-1-

جواباً يازيلمجق محرراته عائد اولديغي شبه تاريخ ونومروسيله درجي رجا اولنور .

BAŞVEKÂLET EVRAK
Tarih | Numara | Lef
030 | 10 | 102 | 668 | 9

EK 48

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Diyanet işleri reisliği

Müdürlüğü

Sayı

Müfettişliğine

Dahiliye nezâretinden vârid 26-6-929 tarihli ve Mahrem işaretli tezkere suretleri aynen ve leffen gönderilmiştir. Takdir muvâfakatinizde bulunan vâizlerin esnây-ı vâizde cemiyete mahsûsdan gönderdikleri mevzû hâricine çıkmamalarının ve bu husûsda sanderece hassâsiyet ve ihtimâm üzere bulunmalarının umûm alâkadârâne tebliği tamamen beyân olunur ef.

1-7-929

Diyanet işleri reisi

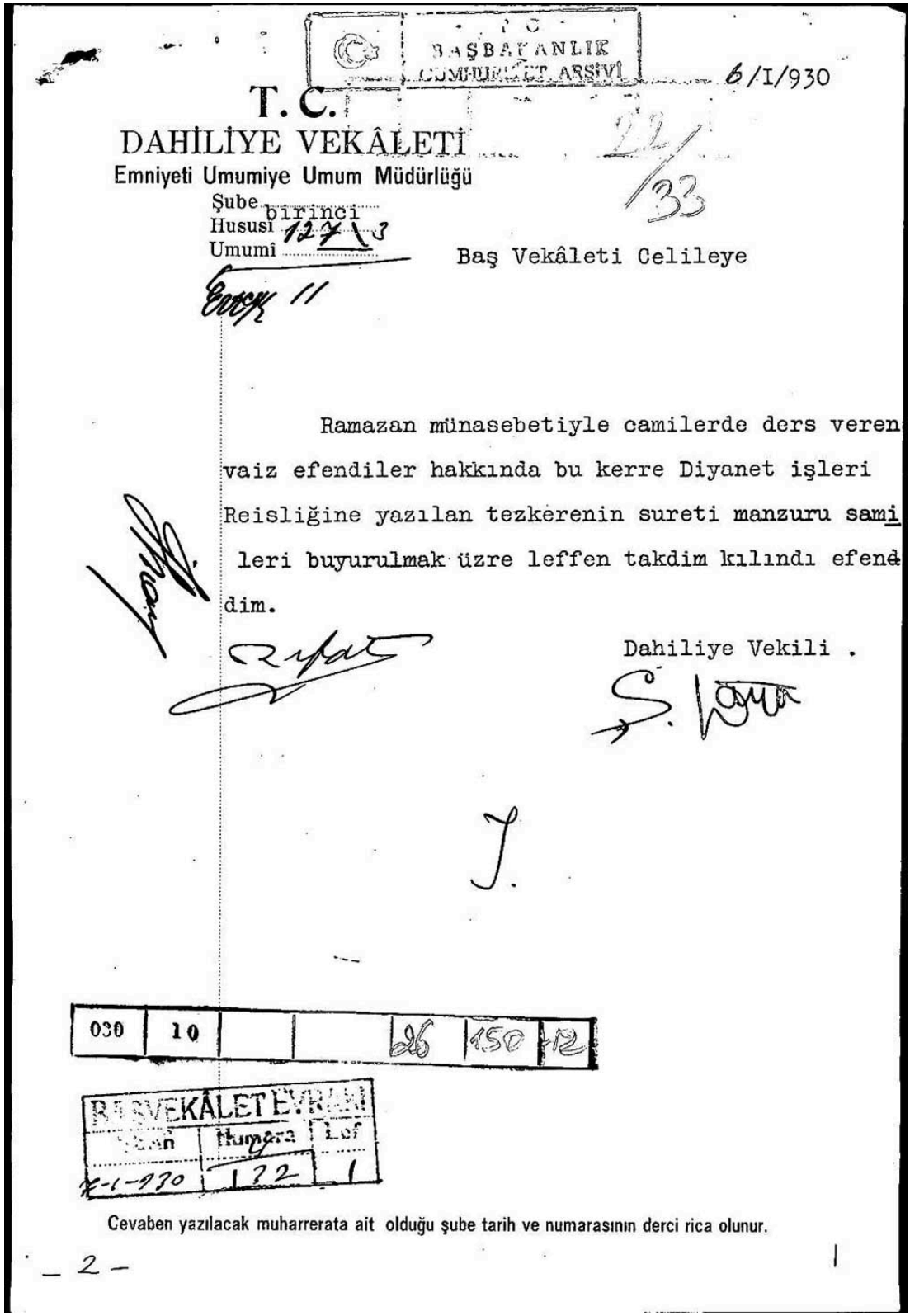
Necati

Rıfat

57

051 | V39 | | 5 | 46 | 22

EK 49

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü
Şube birinci
Hususî 127\3
Umumî

6/I/930

Baş Vekâleti Celileye

Ramazan münasebetiyle camilerde ders veren vaiz efendiler hakkında bu kerre Diyanet işleri Reisliğine yazılan tezkerenin sureti manzuru samileri buyurulmak üzre leffen takdim kılındı efendim.

Dahiliye Vekili .

030 | 10 | | | 26 | 150 | 12

BAŞVEKÂLET EVRAK
Tarih | Numara | Lef
7-1-930 | 122 | 1

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur.

- 2 -

EK 50

— SURET —

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü
Şube birinci K.I
Hususî .....
Umumî .....

33

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Geçen sene ramazanda camilerde ders veren vaiz efendilerden bazıları, dinî ve ahlâkî olması lâzımgelen esaslardan inhiraf ederek haklarında takıbatı kanuniye icrasını mucip olacak derecede Türkiye B.M. meclisinin tesis ve vaz ettiği esaslar, müessiseler aleyhinde mubalâtsızca mutalâa da bulundukları malûmu riyasetpenahileridir .

Milletimizin manevî ve maddî italâlarına ha dim olacak mevzulara inhisarı lâzımgelen bu mevizanın zatı riyasetpenahilerince tecviz buyurulmayacak şeklü sureti cereyanına müsamaha olunmamasının icap edenlere emrü tebliğine müsaâde buyurulmasını istirham ederim efendim.

Aslı gibidir .

030	10			26	1150

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur.

2

EK 51

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

157

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususî kalem

5.II.930

9
206

C.H.F. kâtibi umumisi Saffet Beyefendiye

Muhterem efendim ,

Kışın , bilhassa Ramazan ayında bazı işsizlerin kahvelerde ve sair toplantı yerlerinde kötü ruhlu adamların propaganda ve dedikodularına âlet oldukları ve bu propagandaların revacını temin ettikleri emsaliyle sabittir . Geçen sene buna karşı gelmek için mukabil propagandalar yaptırılmış ve bu hususta fırkamız teşkilatından çok istifade edilmişti . Bu sene de aynı veçhile yaptırılmakta olan irşat ve mukabil propagandalara fırkamız teşkilatının âzamî müzaharet ve muavenetinin ibaal edileceğine eminim . Bu münasebetle keyfiyetin bir kerre de tarafı âlilerinden icabedenlere teblig buyrulmasını rica ve bilvesile teyidi hörmet eylerim efendim.

Ekrem

Dahiliye vekili
S. Kaya

8 - 10 - II - 930

C. H. F.
Kâtibi umumiliği
6 ŞUBAT 1930
№ 2099 | Evrak

- 2 - 490 | 01 | | | 1 | 3 | 19

1

EK 52

DEVLET [redacted] MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

2087

157

Müfettiş Beyefendilere

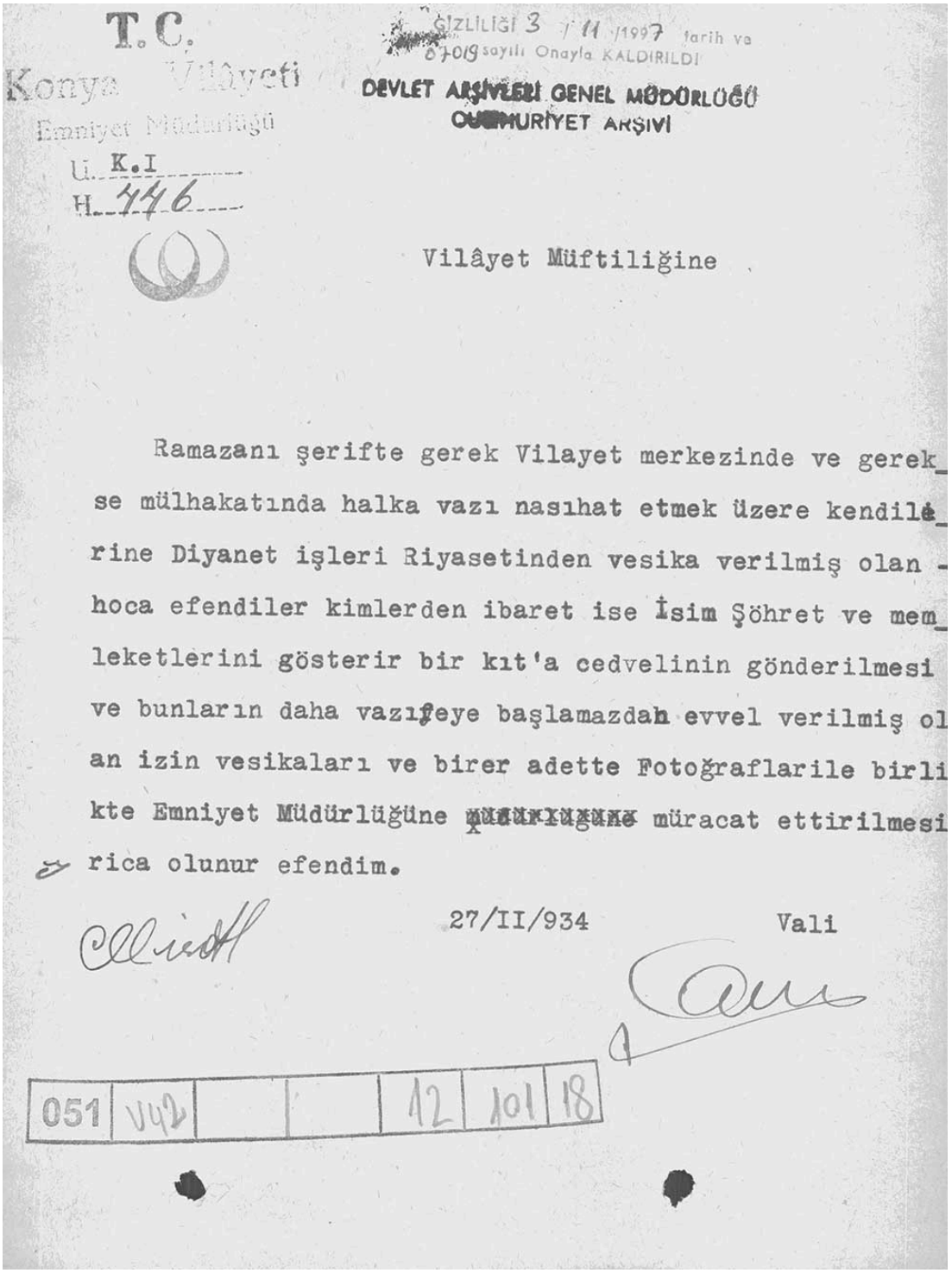
Menfi ve muzır propagandaların en ziyade revaç bulduğu zemanın ramazan ayı olduğu tecrübelermizle sabittir . Kaızların ağızlarının açıldığı ve oruç [redacted] dinî tahrikâtın yapıldığı bu ay zarfında teşkilatımızın müteyakkız olması luzumu aşikârdır . Bunun için Hükûmet teşkilatıla el ele verilerek bu gibi tahrikâtin önüne geçilmesine bilumum teşkilatımızca himmet olunmasının icab edenlere tebligini ve ancak oruç halile esasen asabileşenlerin [redacted] yere tahrik edilmemeğe dikkat olunmasının de ilavesini rica ve bilvesile teyidi hürmet eylerim Ef .

2-II-930

C.3 490 01 1 2 19

2

EK 53

T.C.
Konya Vilâyeti
Emniyet Müdürlüğü
U. K.I
H. 446

Sözlüğü 3 / 11 /1997 tarih ve
6709 sayılı Onayla KALDIRILDI
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

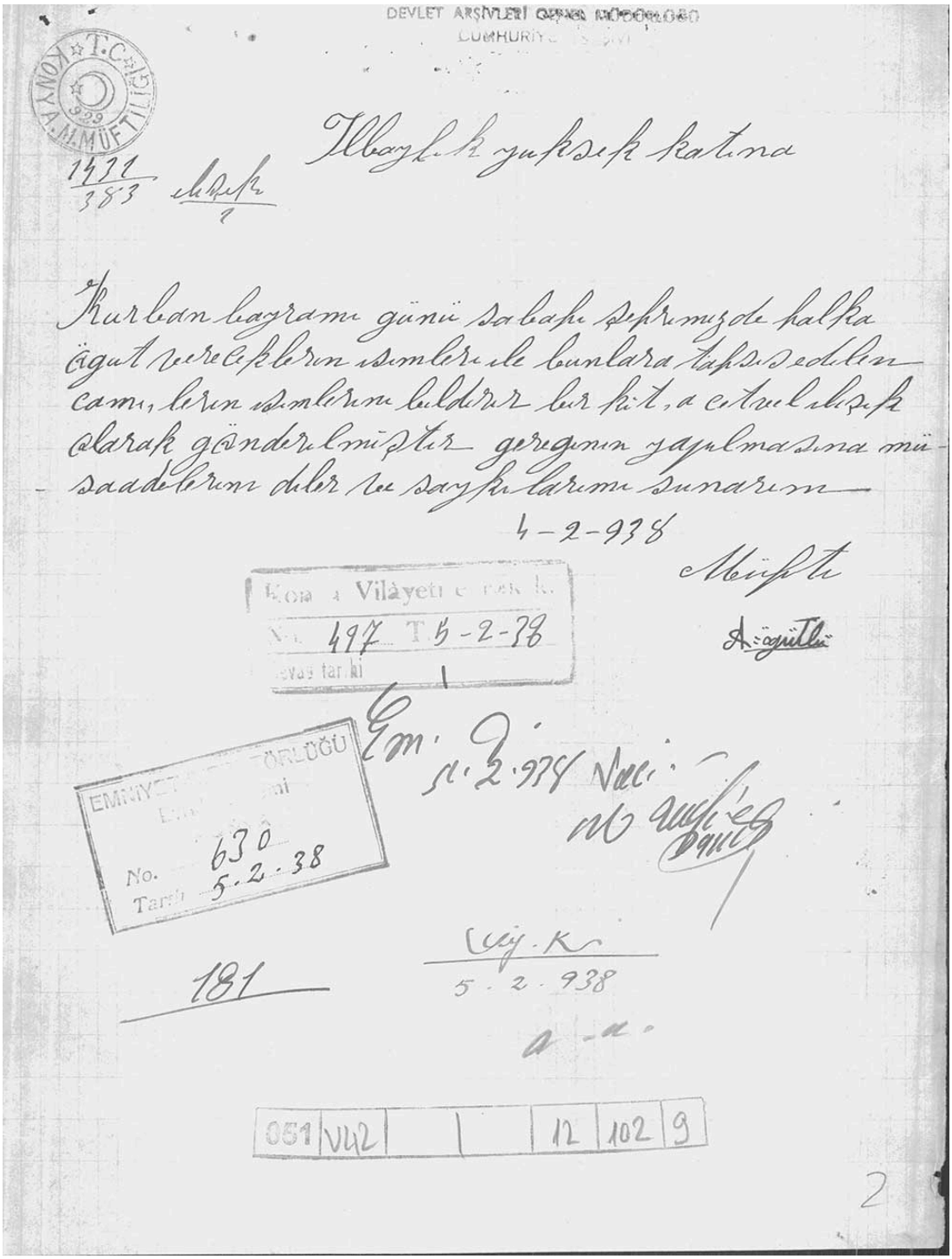
Vilâyet Müftiliğine

Ramazanı şerifte gerek Vilayet merkezinde ve gerek_
se mülhakatında halka vazı nasıhat etmek üzere kendile_
rine Diyanet işleri Riyasetinden vesika verilmiş olan -
hoca efendiler kimlerden ibaret ise İsim Şöhret ve mem_
leketlerini gösterir bir kıt'a cedvelinin gönderilmesi
ve bunların daha vazifeye başlamazdan evvel verilmiş ol
an izin vesikaları ve birer adette Fotoğraflarile birli
kte Emniyet Müdürlüğüne müracat ettirilmesi
rica olunur efendim.

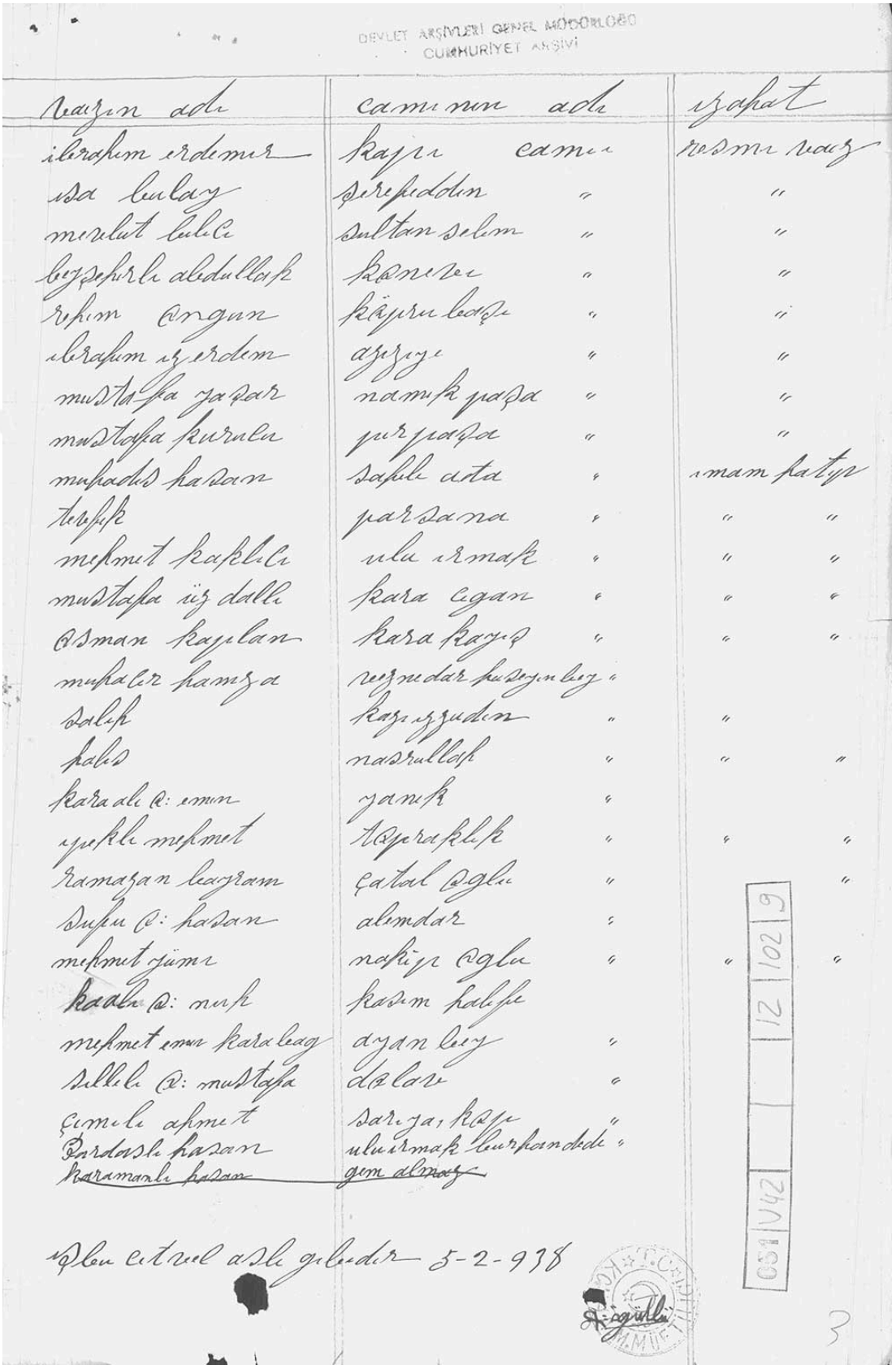
27/II/934 Vali

051 | V42 | | | 12 | 101 | 18

EK 54-A

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
T.C. KONYA A.M.MÜFTÜLÜĞÜ 939
1421
383
İllâyetlik yüksek katına
Kurban bayramı günü sabahı şehrimizde halka
ağaç vereceklerin isimleriyle bunlara tahsis edilen
camilerin isimlerini bildirir bir kıt'a cetvel ilişik
olarak gönderilmiştir gereğinin yapılmasına mü-
saadelerini dilerim ve saygılarımı sunarım
4-2-938
Müftü
A. Ağıllı
Konya Vilâyeti Evrak K.
No. 497 T. 5-2-38
Cevap tarihi
EMNİYET ... ÖRLÜĞÜ
No. 630
Tarih 5.2.38
Em. 5.2.938 Nac.
5.2.938
a-a.
051 | V42 | | 12 | 102 | 9
2

EK 54-B

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Vazifesi adı	Camunun adı	Yapılan
İbrahim Erdemir	Kayı camii	resmi vazife
Asa Bulay	Şerefeddin "	"
Mevlut Bulcu	Sultan Selim "	"
Bozkurtlu Abdullah	Kanuni "	"
Rahim Organ	Köprübaşı "	"
İbrahim Yiğerdem	Azapçı "	"
Mustafa Yapar	Namık Paşa "	"
Mustafa Kurulu	Yürüyüş "	"
Muhadis Hasan	Sahile doğru "	imam hatip
Teşkil	Yarısına "	" "
Mehmet Kaplan	Ulu Camii "	" "
Mustafa Üzdallı	Kara Ağaç "	" "
Osman Kaplan	Kara Kayış "	" "
Muhacir Hamza	Nazmdar Hüseyin Bey "	
Salih	Kayı Yiğidem "	"
Halil	Nasrullah "	" "
Karaali O: Emin	Yanık "	
Yüzlü Mehmet	Hayrakçık "	" "
Ramazan Bayram	Çatal Oğlu "	"
Dursun O: Hasan	Alemdar "	
Mehmet Cüneyt	Nakiş Oğlu "	" "
Kadir O: Nuri	Kasım Halife	
Mehmet Emin Karabacak	Ayan Bey "	
Sallabi O: Mustafa	Dolaba "	
Çimenli Ahmet	Sarıca Kaşe "	
Kardaşlı Hasan	Ulucamak Kurşundede "	
~~Karamanlı Hasan~~	~~Gemi almaz~~	

Eski cetvel aslı gelmedi 5-2-938

Kayıtlı

051 V42 12 102 9

3

EK 55

T.C.
Konya Vilâyeti
[illegible] Müdürlüğü

GİZLİLİĞİ 3/11/1997 tarih ve
07019 sayılı Onayla KALDIRILDI

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

U.—K:I
H—181

İlisiği

2

Vilâyet Yüce katına :

Bağlı listede isimleri geçen hocaların camiler de kurban bayramı günü vaiz vermelerinde bir mahzur görülememektedir .Saygılarımla arzederim . 7/2/938

Emniyet Müdürü

5/6 Onay müftülüğe
7.2.938 Vaiz

051 | V42 | | | 12 | 102 | 9

-3-

1

EK 56

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

2

T. C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 620

21/4/939

Müftiliğine

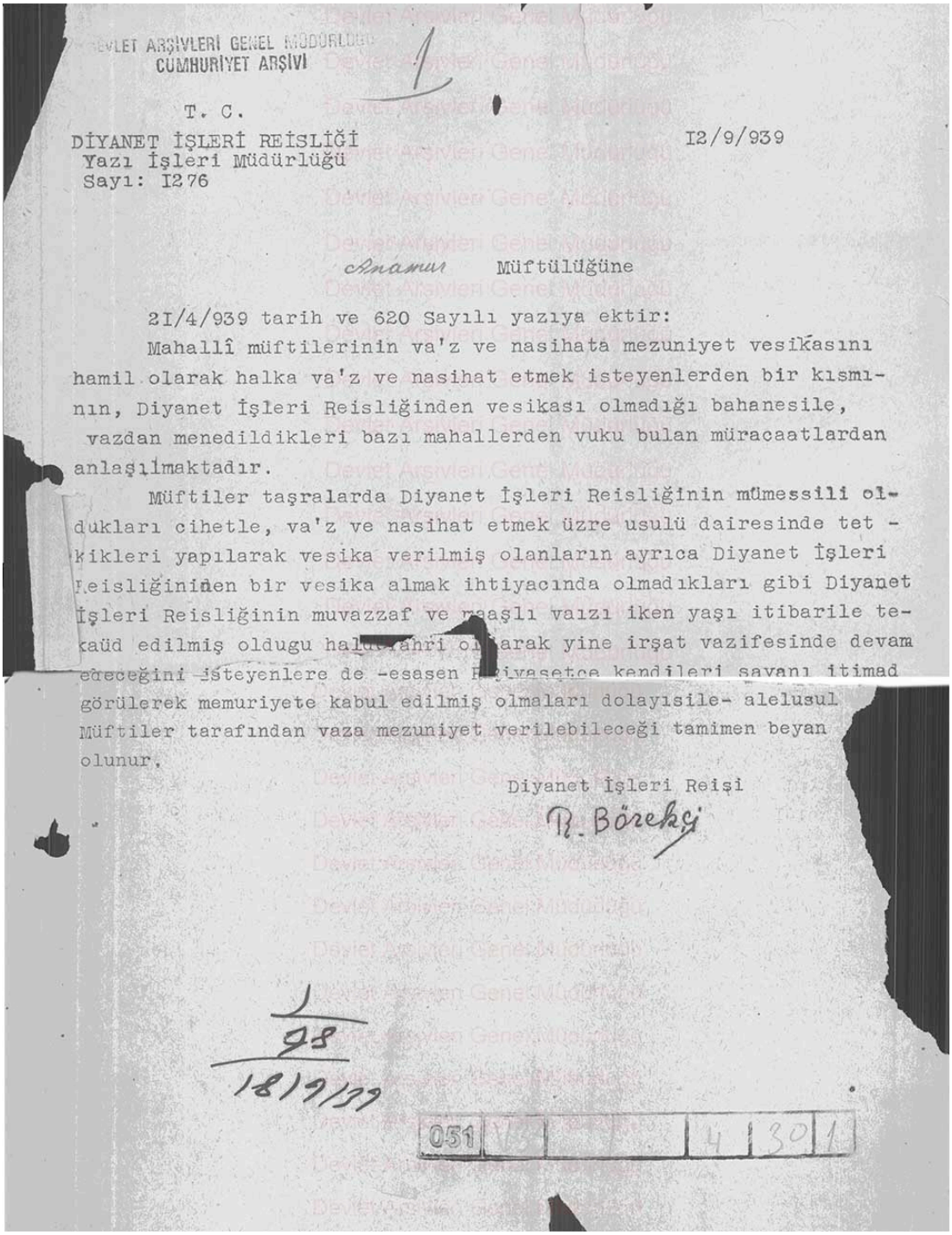
Dahiliye vekâletinden alınan 16/3/939 tarih ve 13449 No.lu mahrem tezkerede "Yüksek Baş Vekâletin 28/II/939 gün ve 6/4778 sayılı emirlerine imtisalen gerek devlet memuru olarak, gerek ramazan için ilâveten istihdam edilecek vaizlerin durumlarının Valiliklerce tetkik ve tesbitinden sonra Müftiliklerce va'za izin verilmesi icap etmekte ve keyfiyetin de bu tarzda Valiliklere tamim edildiği" bildirilmektedir.

İş'arı vakia göre ifayı muamele olunması tamimen tavsiye olunur.

Diyanet İşleri Reisi N.

051 | 133 | | 4 | 36 | 10

EK 57

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1

T. C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 1276

12/9/939

Aksaray Müftülüğüne

21/4/939 tarih ve 620 Sayılı yazıya ektir:

Mahallî müftilerinin va'z ve nasihata mezuniyet vesikasını hamil olarak halka va'z ve nasihat etmek isteyenlerden bir kısmının, Diyanet İşleri Reisliğinden vesikası olmadığı bahanesile, vazdan menedildikleri bazı mahallerden vuku bulan müracaatlardan anlaşılmaktadır.

Müftiler taşralarda Diyanet İşleri Reisliğinin mümessili oldukları cihetle, va'z ve nasihat etmek üzre usulü dairesinde tetkikleri yapılarak vesika verilmiş olanların ayrıca Diyanet İşleri Reisliğinden bir vesika almak ihtiyacında olmadıkları gibi Diyanet İşleri Reisliğinin muvazzaf ve maaşlı vaizi iken yaşı itibarile tekaüd edilmiş oldugu halde fahri olarak yine irşat vazifesinde devam edeceğini isteyenlere de -esasen Riyasetce kendileri sayanı itimad görülerek memuriyete kabul edilmiş olmaları dolayısile- alelusul Müftiler tarafından vaza mezuniyet verilebileceği tamimen beyan olunur.

Diyanet İşleri Reisi
R. Börekçi

1
98
18/9/39

051 4 30 1

EK 58

Senesi	Varide	Tevcih Kararı	Mesaili Diniye	Vaiz Mevzuu.
I340	I647	I033	6I4	.
I34I	I830	I45I	379	.
I926	2477	I805	602	70
I927	I664	I36I	2I8	85
I928	I256	I024	I57	75
I929	I467	958	274	235
I930	I262	7I0	225	327
I93I	I308	52I	3I2	475
I932	925	.	425	500
	I3836	8863	3206	I767

T. C.

185

Riyaseti Celileye

Hey'eti Müşaverenin Başlica Vazaifesi Makamı Riyasetten Havale Buyurulan Her nevi Evrakı Tetkık ve Muktazi Kararları Riyasete Arz Etmekdir .

Berveçhi Bala Müfredatı Gösterildigi Vechile Riyasetin Teşekkülü Tarihi Olan (I340) Senesinden Bu Güne Kadar Hey'etimize (8863)ü Vezaifi Diniye Eshabına' (3206)sı Dinî Mesâile ' (I767)side Varzlardan Gelen Vaz Mevzularını Tetkıka Ait Olmak Üzre (I3836) Evrak Havale Buyurulmuş ve Bunlar Hey'etce Tetkık Edilerek Alelusul Makamı Riyasete Takdim Olunmuşdır

Bundan Başka Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetinin Talebi Üzerine Askere Din Dersleri ' Ve Hatibler İçin Türkce Hutbe Kitabı ' Ve Birde Ahlak Dersleri Tertip Ve Tap Ettirilmişdir . Buhari Şerifin Tap Edilmiş Olan İki Cildinin Da Yine Hey'et Azâları Tarafından Tetkık Edilmiş Oldugu Arz Olunur Ef .

21 / I / 933

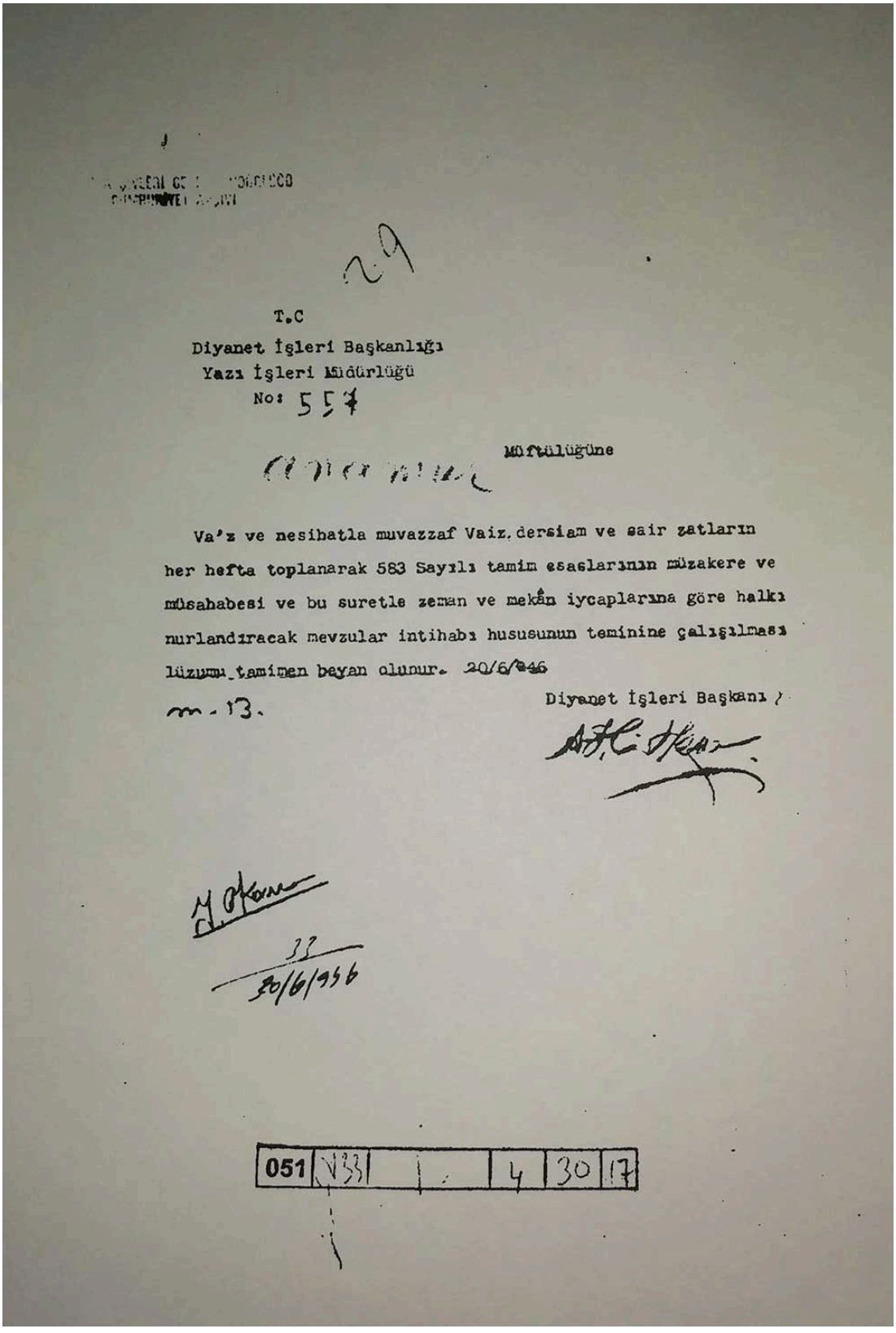
Kabul 22/1/933

Af. Kühtü

214 | 030 | 10 | | | 26 | 150 | 18 |

5

EK 59

T.C
Diyanet İşleri Başkanlığı
Yazı İşleri Müdürlüğü
No: 557

Müftülüğüne

Va'z ve nesihatla muvazzaf Vaiz, dersiam ve sair zatların her hefta toplanarak 583 Sayılı tamim esaslarının müzakere ve müsahabesi ve bu suretle zaman ve mekân iycaplarına göre halkı nurlandıracak mevzular intihabı hususunun teminine çalışılması lüzumu tamimen beyan olunur. 20/6/946

m.13.

Diyanet İşleri Başkanı

20/6/956

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
DİYANET İŞLERİ
BAŞKANLIĞI
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı : 598

12 / 5 / 1947

Müftülüğüne

Cenâbıhakkın lutf-ü-inayetine ve Peygamber efendimizin imdadı ruhânisine güvenerek Diyanet İşleri Başkanlığını deruhte etmiş ve işe başlamış bulunuyorum.

Üzerime aldığım vazifenin ne kadar ağır ve ne derece mesuliyetli olduğunu takdir edenlerdenim.

Bununla beraber iyi niyetle, feragat ve sadakatle çalışanlara karşı Allahütaalânın yardım edeceği ve onları tevfikatı suphaniyyesine mazhar kılacağı hakkındaki iymanım çok kuvvetlidir.

Muvaffakiyetin diğer bir âmili de, mesai arkadaşlarımın her hususta bana yardımcı ve zahir olmalarıdır. Binaenaleyh, yardımlarını esirgemiyecek olan mesai arkadaşlarıma şimdiden teşekkür etmeği bir vecibe bilirim.

Hepimiz ayni yolun yolcuları olduğumuz cihetle mesleğimizin teâli ve terakkisi, milletimize ve memleketimize daha faydalı olabilmemiz için elbirliği ile çalışmak esas vazifemiz ve borcumurdur. Bu borcu hakkiyle ödeyememek endişesinin hepimizi ayni şiddetle titreteceğinden emin olduğum için aşağıdaki esaslara son derece dikkat ve riayet etmeyi bütün meslek arkadaşlarımdan rica ediyorum :

1) Vazife, herşeyin fevkinde bir kutsiyeti haizdir. Bize tevdi edilen her hangi bir vazifeyi tam bir aşk ve şevk ile yapmaya çalışmayı kendimize en mukaddes bir gaye edinmeli ve bunu her hangi bir mazeret dolayısiyle yapamadığımız zamanlarda bile vicdan azabı duymalıyız.

2) Vazife bir emanettir. Memleketimizin yükselmesi, inkişaf ve terakkisi de her ferdin kendisine tevdi edilen vazifeyi en iyi bir tarzda yapmasına bağlıdır. Vazifeye ehemmiyet vermemek, vazifeyi bile bile ihmâl etmek, emanete hiyanettir. Emanete hiyanetin ne demek olduğunu çok iyi bilen meslekdaşlarımdan hiç birisinin böyle bir derekeye sukut edeceklerine asla ihtimal vermiyorum. Vazifesini yapmayanlar hem Allaha, hem Peygambere ve hem de mensup bulunduğu millete hiyanet etmiş olurlar. Binaenalevh, vazifesine karşı kayıtsızlığı, ihmali anlaşılan her hangi bir memur hakkında derhal kanunî muameleye tevessül olunacağı şüphesizdir.

3) Halkımızın dinî ihtiyaçlarını tatmin ve eksiklerini ikmale ve ashabı mesalihin işlerini tam vaktinde yapmaya çalışmak ve kendilerine karşı her vakit iyi muamele etmek en birinci vazifemiz olmalıdır.

4) Bütün Müftü ve Vaiz meslekdaşlarım, halkımıza her yönden imtisal numunesi olmalıdır. Sade söz söylemek kâfi değildir. Bir din adamı, bir vaiz kendi söylediklerini evvelâ kendi nefsinde tatbik etmeli; özü, sözü ve işi birbirini tutmalıdır. Halk, sözlerini işleri tekzip eden vaizlerin nasihatlerine kıymet vermez.

Yapılacak va'zlarda, zaman ve mekânın iycapları ve bulunduğu memleketin ahlâkî durumu dâima göz önünde tutulmalıdır.

Memlekette salgın hastalıklarla yapılan mücadelelere iştirak etmek bütün meslekdaşlarım için bir vecibe olduğu gibi en büyük hastalık olan ahlaksızlığın her çeşidi ile en güzel bir şekilde ve kimsenin kalbini kırmayarak mücadele etmek de başlıca vazifelerdendir.

Mensup olduğumuz büyük milleti teşkil eden fertlerin maddeten ve manen yükselmesine ve bu suretle bütün beşeriyete terakki ve fazilet numunesi olmıya çalışmak hepimiz için dinî ve millî bir borçdur.

051 V33 1 4 30 20

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Binaenaleyh; Müftü, Vaiz ve Dersiam arkadaşlarımızın sürekli bir surette yapacakları va'zlarla dinin esaslarına, ibadet ve ahlâka dair okutacakları derslerle, yapacakları telkinlerle halkımızın din ve dünya işlerinde daima ileri gitmelerine, ahlâk bakımından her gün biraz daha yükselmelerine, âile ve yurd sevgisinin; millet fertlerinin arasındaki sevgi, saygı ve birliğin kuvvetlenmesine ve bu kuvvetin bakasına çalışmaları iycap eder.

Buna son derece ehemmiyet verilmesi ve her hangi bir unvan altında din namına bazı cahiller tarafından halkın iğfal edilmesine asla meydan verilmemesi hakiki din adamlarına düşen en büyük vazifedir. Bu hususta çok uyanık ve pek titiz olmak lâzımdır.

5) Âmirlere, büyüklere ve bilhassa ilim adamlarımıza itaat ve hürmet etmek, küçüklere karşı şefkat ve merhamet hisleriyle mütehassis olmak her birimiz için ahlâki bir borçtur. Borcumuzu ödemeye çalışmak da ayrıca bir vazifedir. Allah korkusu, memleket ve millet sevgisi, vazife aşkı, âmir ve mafevke itaat hissi, en büyük muvaffakiyet âmilidir.

Bu esaslar dairesinde hareket etmelerini bütün meslekdaşlarımdan bekler, millet ve memleket işlerinde Allahtan hayırlı ve davamlı muvaffakiyetler dilerim.

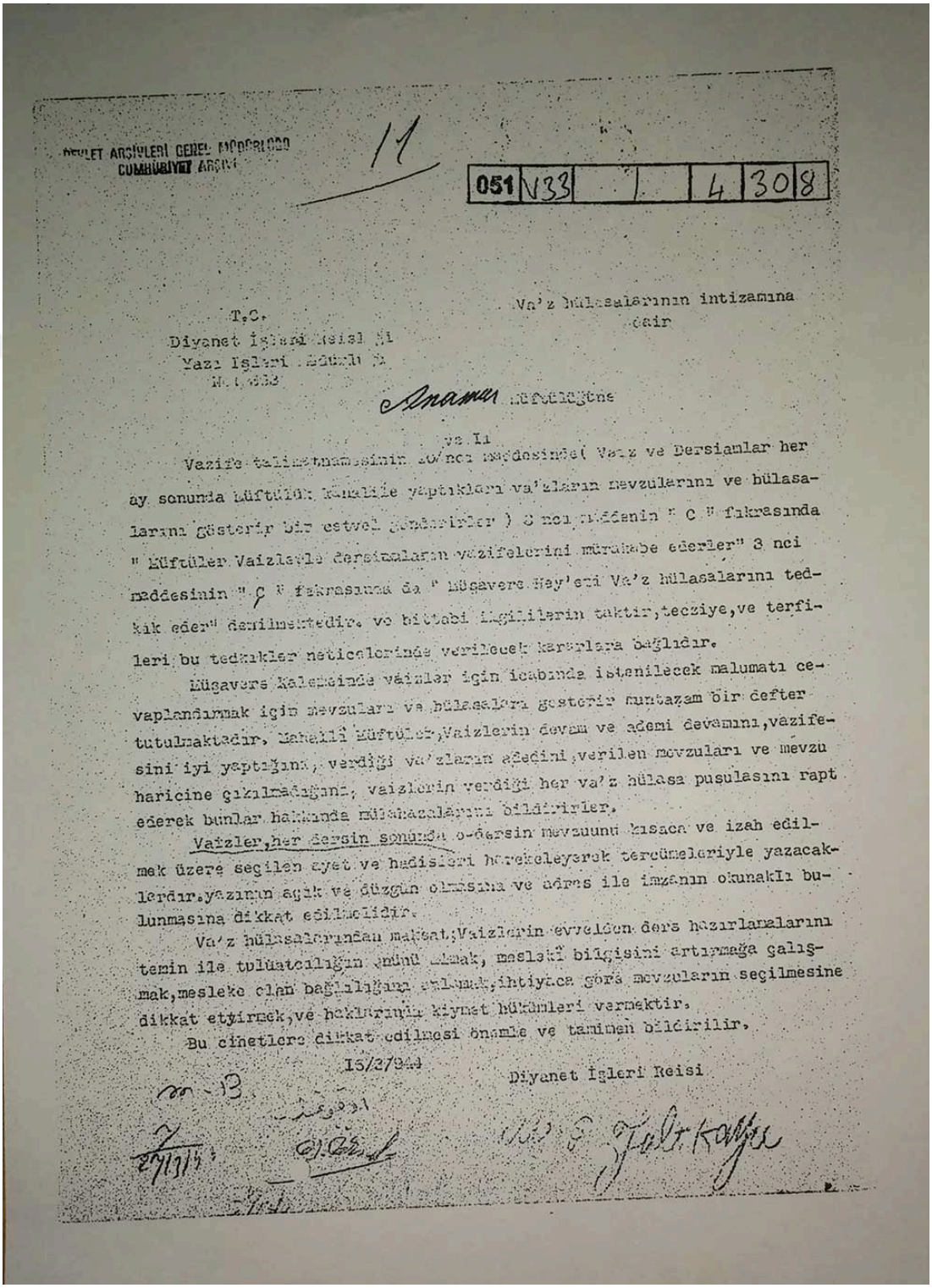
23
21/5/1947

Diyanet İşleri Başkanı
A. Hamdi Akseki

051 V33 1 4 30 20

EK 60

EK 61

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

11

051 | V33 | 1 | 4 | 30 | 8

T.C.
Diyanet İşleri Reisliği
Yazı İşleri Müdürlüğü
No. 1033

Va'z hülasalarının intizamına dair

Ankara Müftülüğüne

Vazife talimatnamesinin 20'nci maddesinde(Vaiz ve Dersiamlar her ay sonunda Müftülük kanalile yaptıkları va'zların mevzularını ve hülasalarına gösterir bir cetvel gönderirler) 3 ncü maddenin " C " fıkrasında " Müftüler Vaizlerle dersiamların vazifelerini murakabe ederler" 3 ncü maddesinin " ç " fıkrasında da " Müşavere Hey'eti Va'z hülasalarını tedkik eder" denilmektedir. ve bi'tabi ilgililerin taktir,tecziye,ve terfileri bu tedkikler neticelerinde verilecek kararlara bağlıdır.

Müşavere kalemlerinde vaizler için icabında istenilecek malumatı cevaplandırmak için mevzuları ve hülasaları gösterir muntazam bir defter tutulmaktadır. Mahallî Müftüler,Vaizlerin devam ve ademi devamını,vazifesini iyi yaptığını, verdiği va'zların eğedini,verilen mevzuları ve mevzu haricine çıkılmadığını, vaizlerin verdiği her va'z hülasa pusulasını rapt ederek bunlar hakkında mülahazalarını bildirirler.

Vaizler,her dersin sonunda o dersin mevzuunu kısaca ve izah edilmek üzere seçilen ayet ve hadisleri hareketleyerek tercümeleriyle yazacaklardır.yazının açık ve düzgün olmasına ve adres ile imzanın okunaklı bulunmasına dikkat edilmelidir.

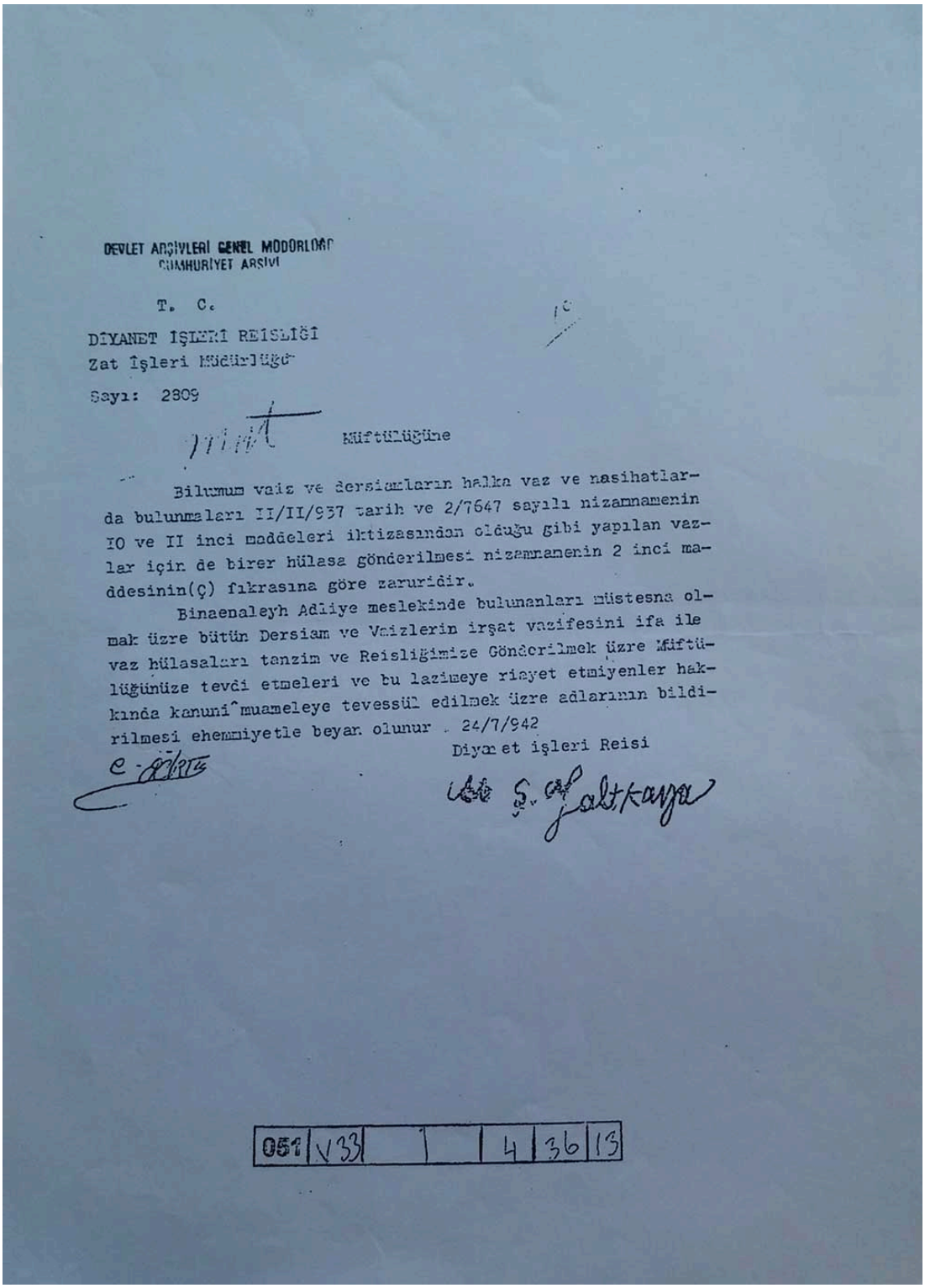
Va'z hülasalarından maksat;Vaizlerin evveldem ders hazırlamalarını temin ile telkinatçılığın yönü olmak, meslekî bilgisini artırmağa çalışmak,mesleke olan bağlılığını artırmak,ihtiyaca göre mevzuların seçilmesine dikkat etmek,ve hakkında kıymet hükümleri vermektir.

Bu cihetlere dikkat edilmesi önemle ve tamimen bildirilir.

15/2/944

Diyanet İşleri Reisi

EK 62

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.

DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Zat İşleri Müdürlüğü

Sayı: 2809

Müftülüğüne

Bilumum vaiz ve dersiamların halka vaz ve nasihatlarda bulunmaları II/II/937 tarih ve 2/7647 sayılı nizamnamenin IO ve II inci maddeleri iktizasından olduğu gibi yapılan vazlar için de birer hülasa gönderilmesi nizamnamenin 2 inci maddesinin(Ç) fıkrasına göre zaruridir.

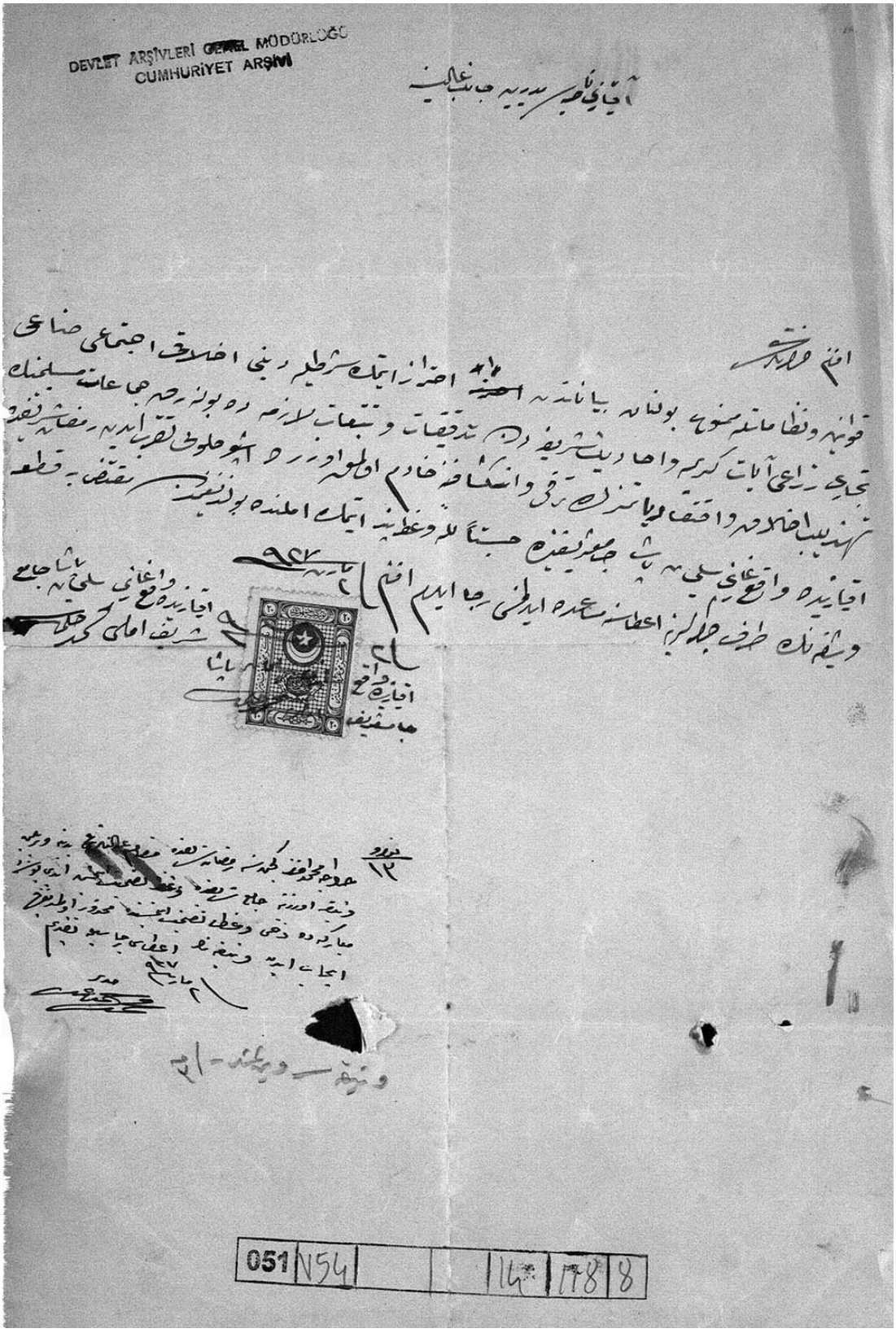
Binaenaleyh Adliye meslekinde bulunanları müstesna olmak üzre bütün Dersiam ve Vaizlerin irşat vazifesini ifa ile vaz hülasaları tanzim ve Reisliğimize Gönderilmek üzre Müftülüğünüze tevdi etmeleri ve bu lazimeye riayet etmiyenler hakkında kanuni muameleye tevessül edilmek üzre adlarının bildirilmesi ehemmiyetle beyan olunur. 24/7/942

Diyanet işleri Reisi

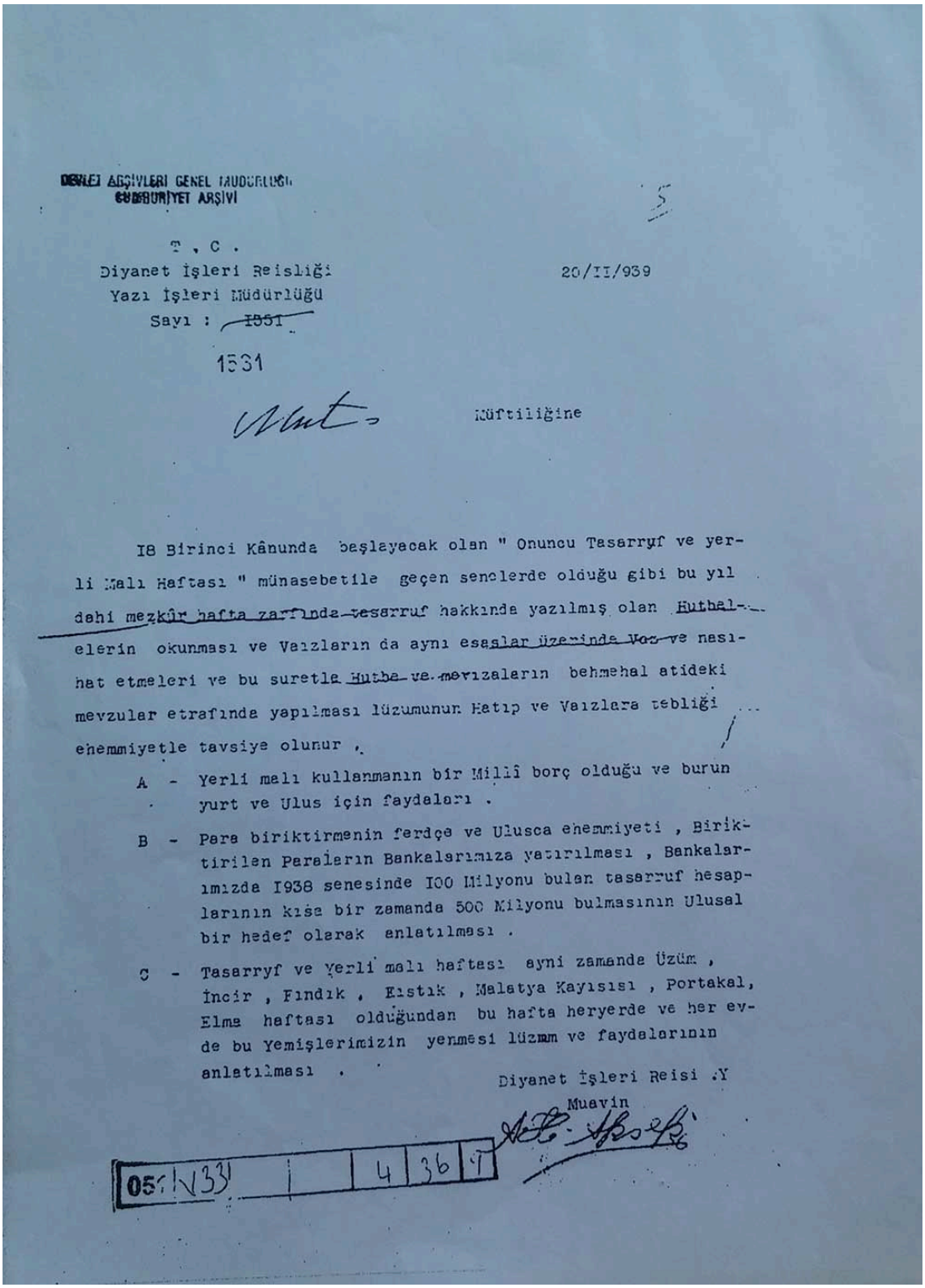
Ş. Galtkaya

051 | V33 | | 4 | 36 | 13

EK 63

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
051 | N54 | 14 | 118 | 8

EK 64

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T . C .
Diyanet İşleri Reisliği
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı : ~~1851~~
1531

20/II/939

Müftiliğine

18 Birinci Kânunda başlayacak olan " Onuncu Tasarruf ve yerli Malı Haftası " münasebetile geçen senelerde olduğu gibi bu yıl dahi mezkûr hafta zarfında tasarruf hakkında yazılmış olan Hutbalerin okunması ve Vaizlerin da aynı esaslar üzerinde Vaz ve nasihat etmeleri ve bu suretle Hutba ve mevizaların behmehal atideki mevzular etrafında yapılması lüzumunun Hatip ve Vaizlere tebliği ehemmiyetle tavsiye olunur .

A - Yerli malı kullanmanın bir Millî borç olduğu ve burun yurt ve Ulus için faydaları .

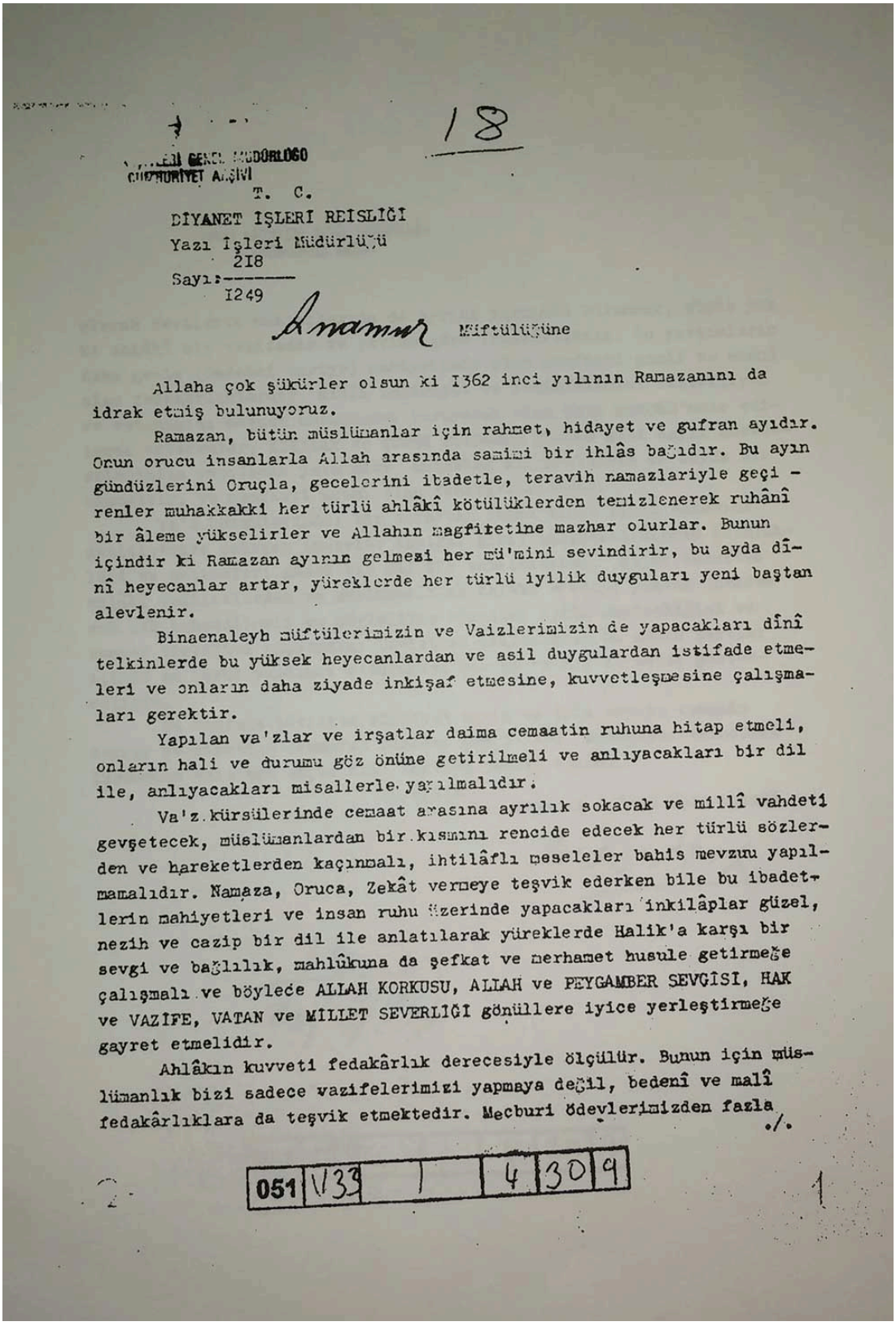
B - Para biriktirmenin ferdçe ve Ulusca ehemmiyeti , Biriktirilen Paraların Bankalarımıza yatırılması , Bankalarımızda 1938 senesinde 100 Milyonu bulan tasarruf hesaplarının kısa bir zamanda 500 Milyonu bulmasının Ulusal bir hedef olarak anlatılması .

C - Tasarryf ve Yerli malı haftası ayni zamanda Üzüm , İncir , Fındık , Fıstık , Malatya Kayısısı , Portakal, Elma haftası olduğundan bu hafta heryerde ve her evde bu Yemişlerimizin yenmesi lüzum ve faydalarının anlatılması .

Diyanet İşleri Reisi .V
Muavin

05 V33 | 1 | 4 | 36 | 7

EK 65-A

18

...LERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
DİYANET İŞLERİ REISLİĞİ
Yazı İşleri Müdürlüğü
218
Sayı:-------
1249

Amasya Müftülüğüne

Allaha çok şükürler olsun ki 1362 inci yılının Ramazanını da idrak etmiş bulunuyoruz.

Ramazan, bütün müslümanlar için rahmet, hidayet ve gufran ayıdır. Onun orucu insanlarla Allah arasında samimi bir ihlâs bağıdır. Bu ayın gündüzlerini Oruçla, gecelerini ibadetle, teravih namazlariyle geçi - renler muhakkakki her türlü ahlâkî kötülüklerden temizlenerek ruhânî bir âleme yükselirler ve Allahın magfiretine mazhar olurlar. Bunun içindir ki Ramazan ayının gelmesi her mü'mini sevindirir, bu ayda dînî heyecanlar artar, yüreklerde her türlü iyilik duyguları yeni baştan alevlenir.

Binaenaleyh müftülerimizin ve Vaizlerimizin de yapacakları dînî telkinlerde bu yüksek heyecanlardan ve asil duygulardan istifade etmeleri ve onların daha ziyade inkişaf etmesine, kuvvetleşmesine çalışmaları gerektir.

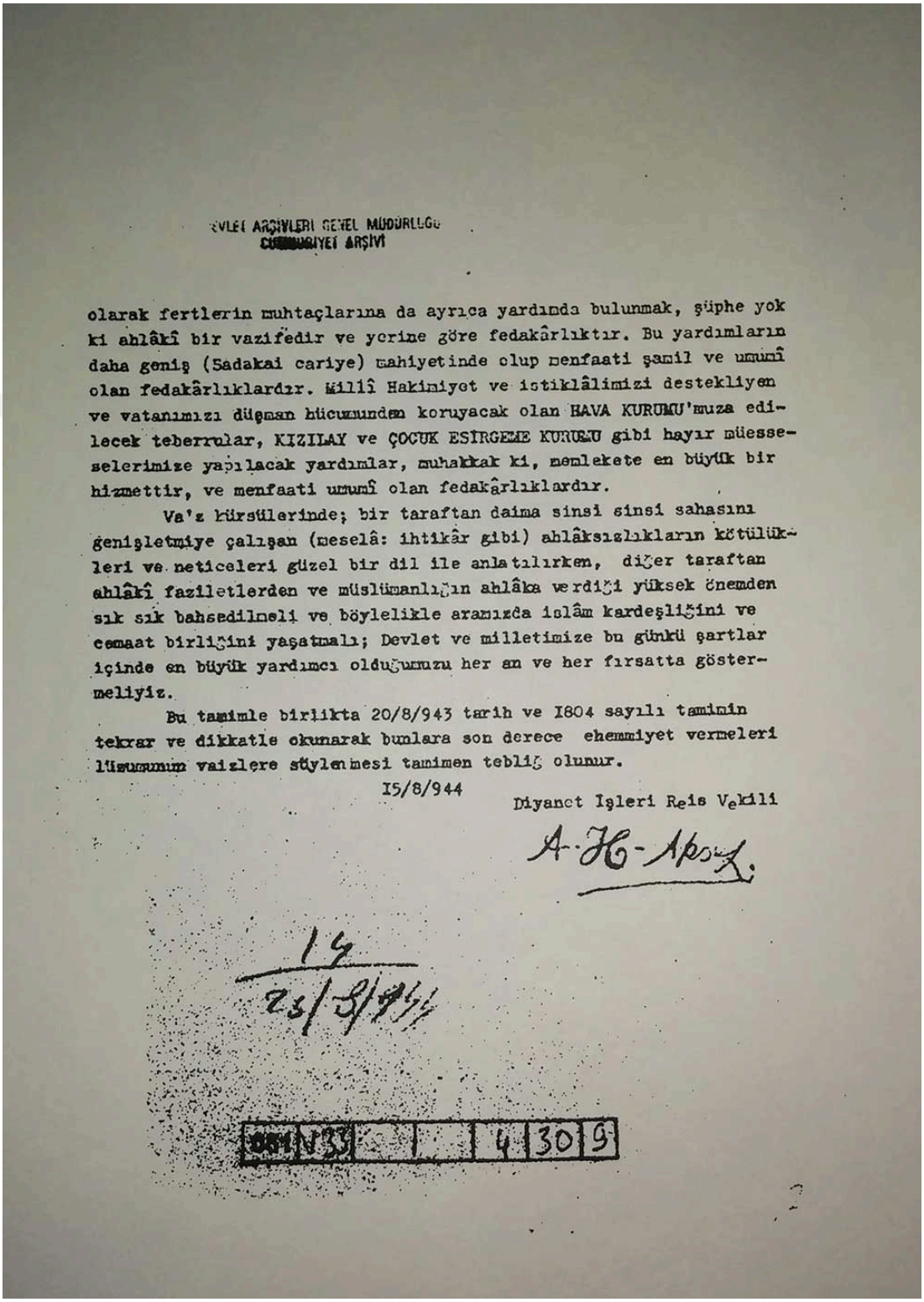
Yapılan va'zlar ve irşatlar daima cemaatin ruhuna hitap etmeli, onların hali ve durumu göz önüne getirilmeli ve anlıyacakları bir dil ile, anlıyacakları misallerle yapılmalıdır.

Va'z kürsülerinde cemaat arasına ayrılık sokacak ve millî vahdeti gevşetecek, müslümanlardan bir kısmını rencide edecek her türlü sözlerden ve hareketlerden kaçınmalı, ihtilâflı meseleler bahis mevzuu yapılmamalıdır. Namaza, Oruca, Zekât vermeye teşvik ederken bile bu ibadetlerin mahiyetleri ve insan ruhu üzerinde yapacakları inkilâplar güzel, nezih ve cazip bir dil ile anlatılarak yüreklerde Halik'a karşı bir sevgi ve bağlılık, mahlûkuna da şefkat ve merhamet husule getirmeğe çalışmalı ve böylece ALLAH KORKUSU, ALLAH ve PEYGAMBER SEVGİSİ, HAK ve VAZİFE, VATAN ve MİLLET SEVERLİĞİ gönüllere iyice yerleştirmeğe gayret etmelidir.

Ahlâkın kuvveti fedakârlık derecesiyle ölçülür. Bunun için müslümanlık bizi sadece vazifelerimizi yapmaya değil, bedenî ve malî fedakârlıklara da teşvik etmektedir. Mecburi ödevlerimizden fazla ./.

051 V33 1 4 30 9

EK 65-B

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

olarak fertlerin muhtaçlarına da ayrıca yardımda bulunmak, şüphe yok ki ahlâkî bir vazifedir ve yerine göre fedakârlıktır. Bu yardımların daha geniş (Sadakai cariye) mahiyetinde olup menfaati şamil ve umumî olan fedakârlıklardır. Millî Hakimiyet ve istiklâlimizi destekliyen ve vatanımızı düşman hücumundan koruyacak olan HAVA KURUMU'muza edilecek teberrular, KIZILAY ve ÇOCUK ESİRGEME KURUMU gibi hayır müesseselerimize yapılacak yardımlar, muhakkak ki, memlekete en büyük bir hizmettir, ve menfaati umumî olan fedakârlıklardır.

Va'z kürsülerinde; bir taraftan daima sinsi sinsi sahasını genişletmiye çalışan (meselâ: ihtikâr gibi) ahlâksızlıkların kötülükleri ve neticeleri güzel bir dil ile anlatılırken, diğer taraftan ahlâkî faziletlerden ve müslümanlığın ahlâka verdiği yüksek önemden sık sık bahsedilmeli ve böylelikle aramızda islâm kardeşliğini ve cemaat birliğini yaşatmalı; Devlet ve milletimize bu günkü şartlar içinde en büyük yardımcı olduğumuzu her an ve her fırsatta göstermeliyiz.

Bu tamimle birlikte 20/8/943 tarih ve I804 sayılı tamimin tekrar ve dikkatle okunarak bunlara son derece ehemmiyet vermeleri lüzumunun vaizlere söylenmesi tamimen tebliğ olunur.

I5/8/944

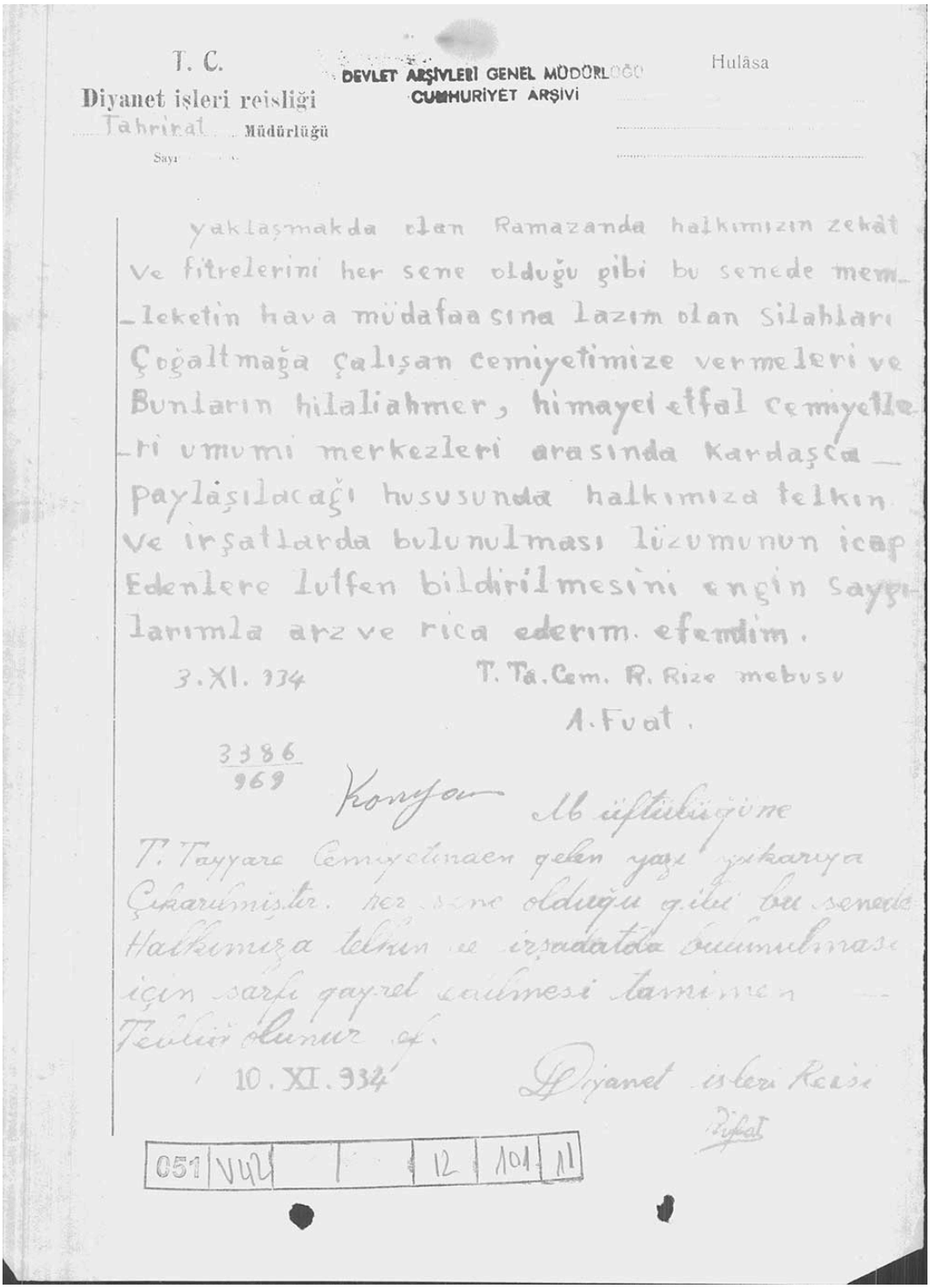
Diyanet İşleri Reis Vekili

A. Hamdi Akseki

14
23/8/944

051 N33 1 4 30 9

EK 66

T. C.
Diyanet işleri reisliği
Tahrirat Müdürlüğü
Sayı

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hulâsa

yaklaşmakda olan Ramazanda halkımızın zekât ve fitrelerini her sene olduğu gibi bu senede memleketin hava müdafaasına lazım olan Silahları Çoğaltmağa çalışan cemiyetimize vermeleri ve Bunların hilaliahmer, himayei etfal cemiyetleri umumi merkezleri arasında kardaşca paylaşılacağı hususunda halkımıza telkin ve irşatlarda bulunulması lüzumunun icap Edenlere lutfen bildirilmesini engin Sayğılarımla arz ve rica ederim. efendim.

3. XI. 934

T. Tâ. Cem. R. Rize mebusu
A. Fuat.

3386
969

Konya Müftülüğüne

T. Tayyare Cemiyetinden gelen yazı yukarıya Çıkarılmıştır. her sene olduğu gibi bu senede Halkımıza telkin ve irşadatda bulunulması için sarfı gayret edilmesi tamimen Tebliğ olunur efendim.

10. XI. 934

Diyanet işleri Reisi
Rifat

051 | V42 | 12 | 104 | 11

EK 67

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Konya

I— 3 — 938.

Vilâyetine

Konya

Türk Hava Kurumu

Konya ŞUBESİ

Sayı

İlişiği

Genel merkezimizden aldığımız emir üzerine bu senede yine teşkilatımızla yurt sever halkımızdan yaklaşan kurban bayramında deri ve bağır saklar toplanarak üç hayır müessese arasında taksim edilecektir.

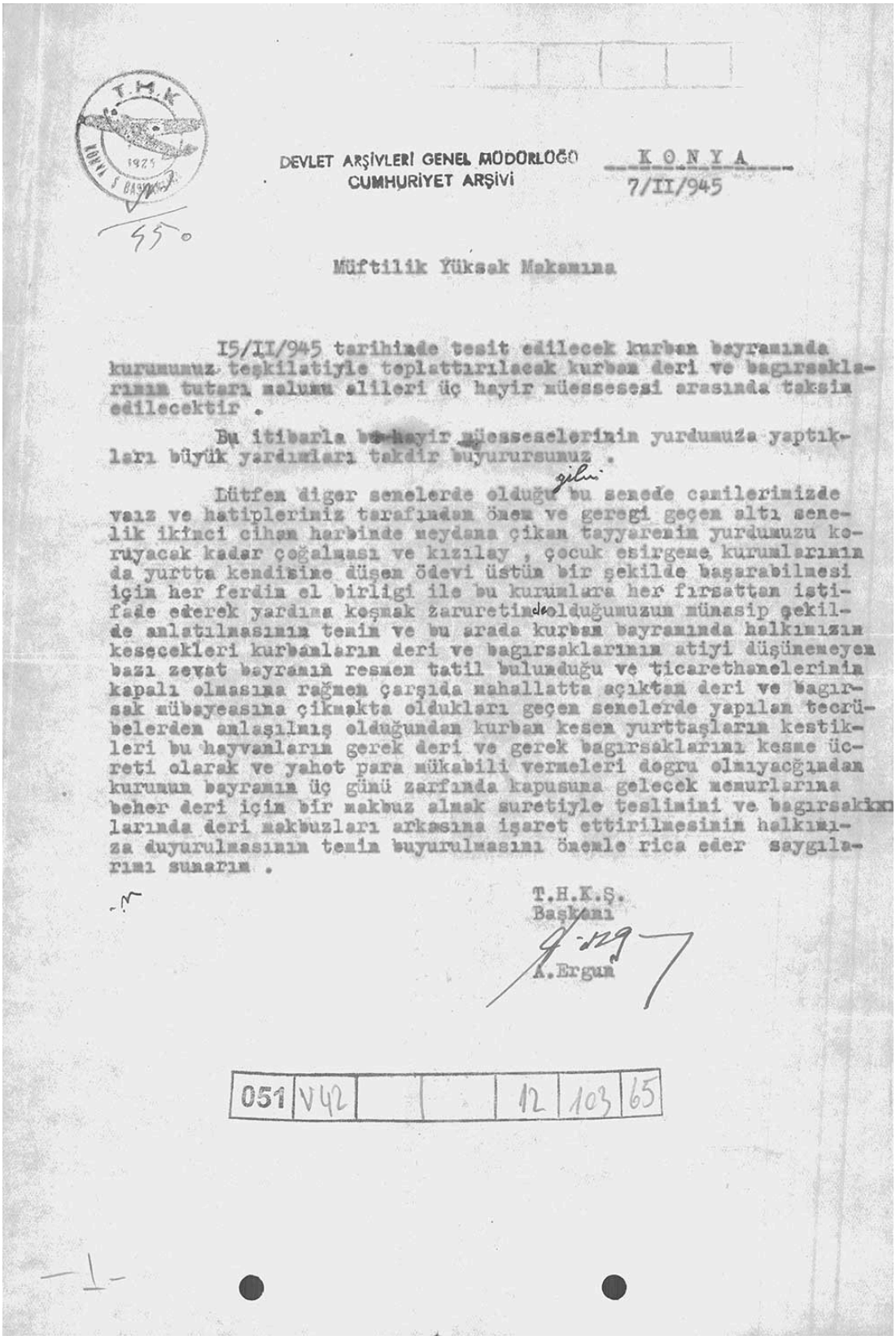
Bu hayır müesseselerinin yurdumuzda yaptığı ve yapacağı işler zati alilerincede malum bulunduğundan lütfen bayramda vaiz ve hatiplarımız tarafından halkımıza esaslı bir surette anlatılarak(memleketini ve atiyi düşünemeyen bir takım eşhasın çarşı ve mahallat arasında kanunen tetil ve ticarethaneler kapalı ve bu vesile ile yurdun ihtiyaçları karşılanmak üzere çalıştığı bir sırada deri ve bağırsakları bilhassa çocukların ellerinden ufak birer bedelle almak suretiyle)bu gelirlere azami engel olanlara verilmesine meydan bırakılmayarak kurumun tayin ettiği memurlara resmi mekbuz mukabilinde deri ve bağırsaklarının verilmesi hususunun teminini diler hurmetlerimi sunarım.

Başkan

M. yıldıray

051 | 142 | | | 12 | 102 | 7

EK 68

T.H.K.
KONYA 5 BASIMEVİ 1925

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

KONYA
7/II/945

55.

Müftilik Yüksek Makamına

I5/II/945 tarihinde tesit edilecek kurban bayramında kurumumuz teşkilatiyle toplattırılacak kurban deri ve bağırsaklarının tutarı malumu alileri üç hayir müessesesi arasında taksim edilecektir .

Bu itibarla bu hayir müesseselerinin yurdumuza yaptıkları büyük yardımları takdir buyurursunuz .

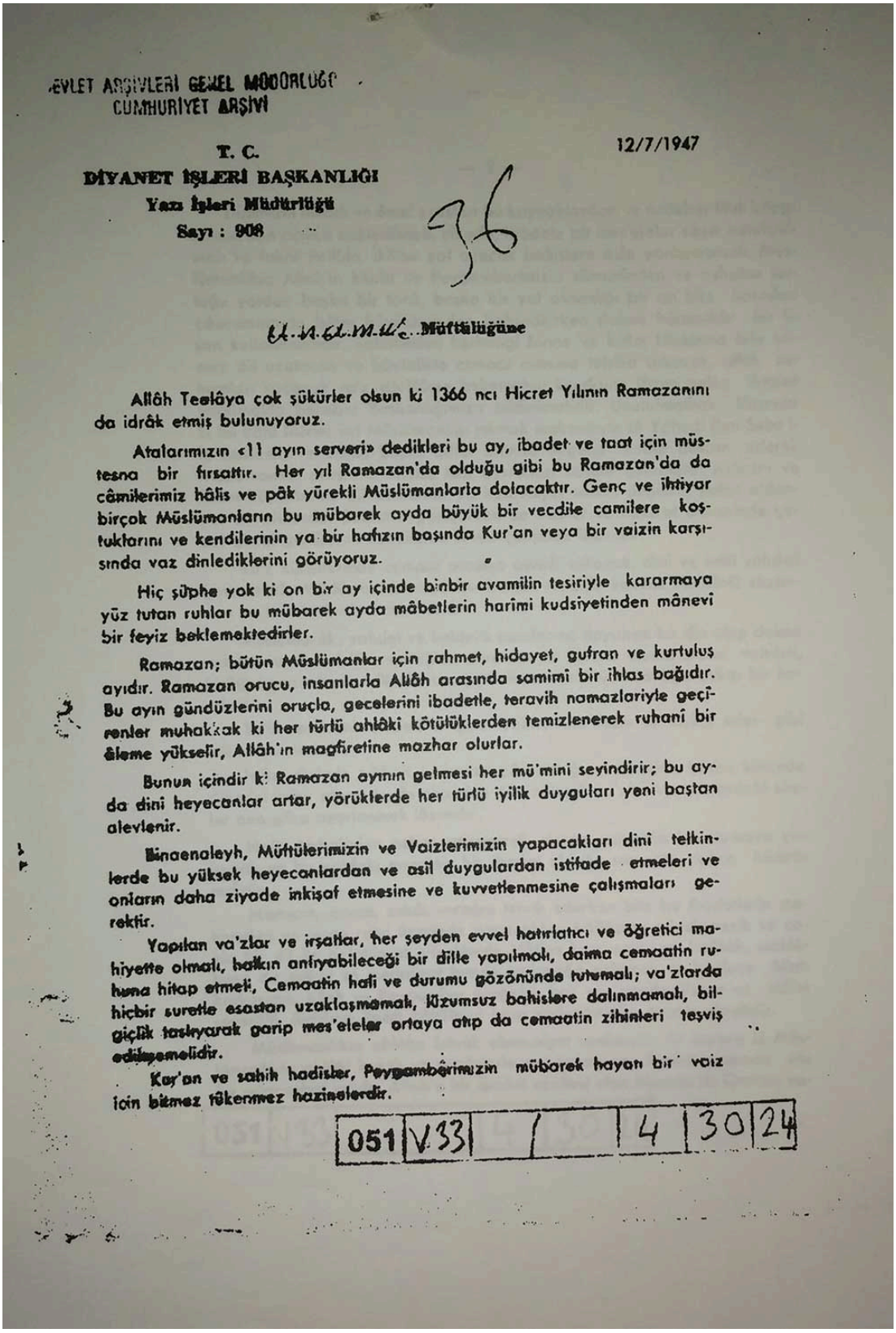
Lütfen diger senelerde olduğu gibi bu senede camilerimizde vaız ve hatiplerimiz tarafından önem ve geregi geçen altı senelik ikinci cihan harbinde meydana çikan tayyarenin yurdumuzu koruyacak kadar çoğalması ve kızılay , çocuk esirgeme kurumlarının da yurtta kendisine düşen ödevi üstün bir şekilde başarabilmesi için her ferdin el birligi ile bu kurumlara her fırsattan istifade ederek yardıma koşmak zaruretinde olduğumuzun münasip şekilde anlatılmasının temin ve bu arada kurban bayramında halkımızın keseceksleri kurbanların deri ve bagırsaklarının atiyi düşünemeyen bazı zevat bayramın resmen tatil buluduğu ve ticarethanelerinin kapalı olmasına rağmen çarşıda mahallatta açıktan deri ve bagırsak mübayeasına çikmakta oldukları geçen senelerde yapılan tecrübelerden anlaşılmış olduğundan kurban kesen yurttaşların kestikleri bu hayvanların gerek deri ve gerek bagırsaklarını kesme ücreti olarak ve yahut para mükabili vermeleri dogru olmıyacağından kurumun bayramın üç günü zarfında kapusuna gelecek memurlarına beher deri için bir makbuz almak suretiyle teslimini ve bagırsakkı larında deri makbuzları arkasına işaret ettirilmesinin halkımıza duyurulmasının temin buyurulmasını önemle rica eder saygılarımı sunarım .

T.H.K.Ş.
Başkanı
A.Ergun

051 | V42 | | | 12 | 103 | 65

-1-

EK 69-A

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı : 908

12/7/1947

36

Ü.M.E.M.Müftülüğüne

Allâh Teâlâya çok şükürler olsun ki 1366 ncı Hicret Yılının Ramazanını da idrâk etmiş bulunuyoruz.

Atalarımızın «11 ayın serveri» dedikleri bu ay, ibadet ve taat için müstesna bir fırsattır. Her yıl Ramazan'da olduğu gibi bu Ramazan'da da câmilerimiz hâlis ve pâk yürekli Müslümanlarla dolacaktır. Genç ve ihtiyar birçok Müslümanların bu mübarek ayda büyük bir vecdile camilere koştuklarını ve kendilerinin ya bir hafızın başında Kur'an veya bir vaizin karşısında vaz dinlediklerini görüyoruz.

Hiç şüphe yok ki on bir ay içinde binbir avamilin tesiriyle kararmaya yüz tutan ruhlar bu mübarek ayda mâbetlerin harimi kudsiyetinden mânevî bir feyiz beklemektedirler.

Ramazan; bütün Müslümanlar için rahmet, hidayet, gufran ve kurtuluş ayıdır. Ramazan orucu, insanlarla Allâh arasında samimî bir ihlas bağıdır. Bu ayın gündüzlerini oruçla, gecelerini ibadetle, teravih namazlariyle geçirenler muhakkak ki her türlü ahlâki kötülüklerden temizlenerek ruhanî bir âleme yükselir, Allâh'ın mağfiretine mazhar olurlar.

Bunun içindir ki Ramazan ayının gelmesi her mü'mini seyindirir; bu ayda dini heyecanlar artar, yörüklerde her türlü iyilik duyguları yeni baştan alevlenir.

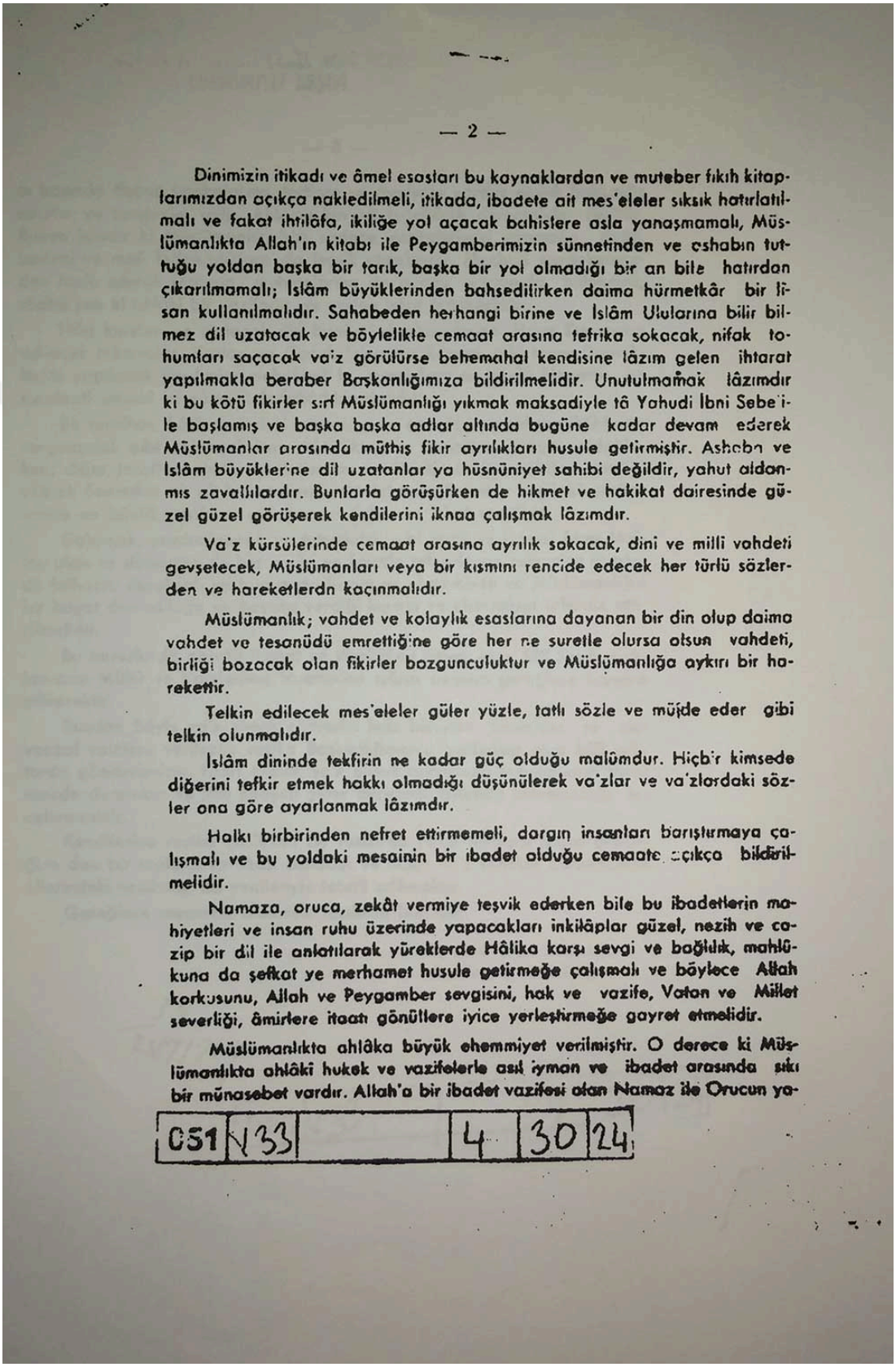
Binaenaleyh, Müftülerimizin ve Vaizlerimizin yapacakları dinî telkinlerde bu yüksek heyecanlardan ve asil duygulardan istifade etmeleri ve onların daha ziyade inkişaf etmesine ve kuvvetlenmesine çalışmaları gerektir.

Yapılan va'zlar ve irşatlar, her şeyden evvel hatırlatıcı ve öğretici mahiyette olmalı, halkın anlıyabileceği bir dille yapılmalı, daima cemaatin ruhuna hitap etmeli, Cemaatin hali ve durumu gözönünde tutulmalı; va'zlarda hiçbir suretle esastan uzaklaşmamalı, lüzumsuz bahislere dalınmamalı, bilgiçlik taslıyarak garip mes'eleler ortaya atıp da cemaatin zihinleri teşviş edilmemelidir.

Kur'an ve sahih hadisler, Peygamberimizin mübarek hayatı bir vaiz için bitmez tükenmez hazinelerdir.

051 | V33 | | 4 | 30 | 24

EK 69-B

— 2 —

Dinimizin itikadı ve âmel esasları bu kaynaklardan ve muteber fıkıh kitaplarımızdan açıkça nakledilmeli, itikada, ibadete ait mes'eleler sıksık hatırlatılmalı ve fakat ihtilâfa, ikiliğe yol açacak bahislere asla yanaşmamalı, Müslümanlıkta Allah'ın kitabı ile Peygamberimizin sünnetinden ve eshabın tuttuğu yoldan başka bir tarık, başka bir yol olmadığı bir an bile hatırdan çıkarılmamalı; İslâm büyüklerinden bahsedilirken daima hürmetkâr bir lisan kullanılmalıdır. Sahabeden herhangi birine ve İslâm Ulularına bilir bilmez dil uzatacak ve böylelikle cemaat arasına tefrika sokacak, nifak tohumları saçacak va'z görülürse behemahal kendisine lâzım gelen ihtarat yapılmakla beraber Başkanlığımıza bildirilmelidir. Unutulmamak lâzımdır ki bu kötü fikirler sırf Müslümanlığı yıkmak maksadiyle tâ Yahudi İbni Sebe'i-le başlamış ve başka başka adlar altında bugüne kadar devam ederek Müslümanlar arasında müthiş fikir ayrılıkları husule getirmiştir. Ashabı ve İslâm büyüklerine dil uzatanlar ya hüsnüniyet sahibi değildir, yahut aldanmış zavallılardır. Bunlarla görüşürken de hikmet ve hakikat dairesinde güzel güzel görüşerek kendilerini iknaa çalışmak lâzımdır.

Va'z kürsülerinde cemaat arasına ayrılık sokacak, dini ve milli vahdeti gevşetecek, Müslümanları veya bir kısmını rencide edecek her türlü sözlerden ve hareketlerdn kaçınmalıdır.

Müslümanlık; vahdet ve kolaylık esaslarına dayanan bir din olup daima vahdet ve tesanüdü emrettiğine göre her ne suretle olursa olsun vahdeti, birliği bozacak olan fikirler bozgunculuktur ve Müslümanlığa aykırı bir harekettir.

Telkin edilecek mes'eleler güler yüzle, tatlı sözle ve müjde eder gibi telkin olunmalıdır.

İslâm dininde tekfirin ne kadar güç olduğu malûmdur. Hiçbir kimsede diğerini tefkir etmek hakkı olmadığı düşünülerek va'zlar ve va'zlardaki sözler ona göre ayarlanmak lâzımdır.

Halkı birbirinden nefret ettirmemeli, dargın insanları barıştırmaya çalışmalı ve bu yoldaki mesainin bir ibadet olduğu cemaate açıkça bildirilmelidir.

Namaza, oruca, zekât vermiye teşvik ederken bile bu ibadetlerin mahiyetleri ve insan ruhu üzerinde yapacakları inkilâplar güzel, nezih ve cazip bir dil ile anlatılarak yüreklerde Hâlika karşı sevgi ve bağlılık, mahlûkuna da şefkat ve merhamet husule getirmeğe çalışmalı ve böylece Allah korkusunu, Allah ve Peygamber sevgisini, hak ve vazife, Vatan ve Millet severliği, âmirlere itaatı gönüllere iyice yerleştirmeğe gayret etmelidir.

Müslümanlıkta ahlâka büyük ehemmiyet verilmiştir. O derece ki Müslümanlıkta ahlâki hukuk ve vazifelerle asıl iyman ve ibadet arasında sıkı bir münasebet vardır. Allah'a bir ibadet vazifesi olan Namaz ile Orucun ya-

051 | N33 | | 4 | 30 | 24

EK 69-C

DEVLET ... GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

nı başında daima başkalarına, fertlere ve cemiyete yardım etmek hakkında emirler ve tavsiyeler gelir. Ahlâkın kuvveti fedakârlık derecesiyle ölçülür. Bunun içindir ki Müslümanlık, bizi sadece vazifelerimizi yapmağa değil, bedenî ve malî fedakârlıklara da teşvik etmektedir. Mecburî vazifelerimizden fazla olarak fertlerin muhtaçlarına da ayrıca yardımda bulunmak, şüphe yok ki ahlâkî bir vazifedir, ve yerine göre fedakârlıktır.

Hıfız kursları ve açılacak din bilgileri dershanelerine, Hava Kurumuna edilecek teberrular, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi hayır Derneklerine yapılacak yardımlar muhakkak ki memlekete en büyük hizmettir ve menfaati umumi ve şümullü fedakârlıklardandır.

Bir taraftan, hâlâ sinsi sinsi tutunmıya ve genişlemiye çalışan ihtikâr ve vurgunculuk gibi ahlâksızlıkların kötülükleri ve neticeleri açıkça anlatılırken, diğer taraftan ahlâkî faziletlerden ve Müslümanlığın ahlâka verdiği yüksek önemden sık sık bahsedilmeli; Devlet ve milletimize bugünkü şartlar içinde en büyük yardımcı olduğumuzu izhar ve isbat etmeliyiz.

Çalışmak, yardımlaşmak ve tutumluluk gibi ferdî ve içtimaî birer lâzime olan ve dinimizce de her vesile ve fırsatla tekrarlanan mevzular üzerinde bilhassa durulmalı ve bunun da lüzum ve ehemmiyeti ve Müslümanlığın bir hayat dini olduğu ve hayata verdiği kıymet ve ehemmiyet tebarüz ettirilmelidir.

Bu hususlarda gerekli izahat ve direktifleri ihtiva eden 583 Sayılı açıklamanın Müftü ve Vaizlerimiz tarafından tekrar okunup gereğince hareket edilecektir.

Bundan böyle va'z etmek ehliyetini haiz bulunan kimselere ve muvazzaf vaizlere verilecek vesika Başkanlığımızca bastırılmış olup kâfi miktarda gönderilmiştir. Fahrî olarak va'z etmek arzusunda bulunanların evvel emirde durumları ve ilmî kifayeti yeter derecede bulunup bulunmadığı incelenecektir.

Kendilerine vesika verilirken bu vesikada yazılı şartlara riayet edeceğine dair bir taahhüt varakası alınacak ve halen va'z etmekte bulunanların ellerindeki vesikalar da yenileriyle tebdil edilecektir.

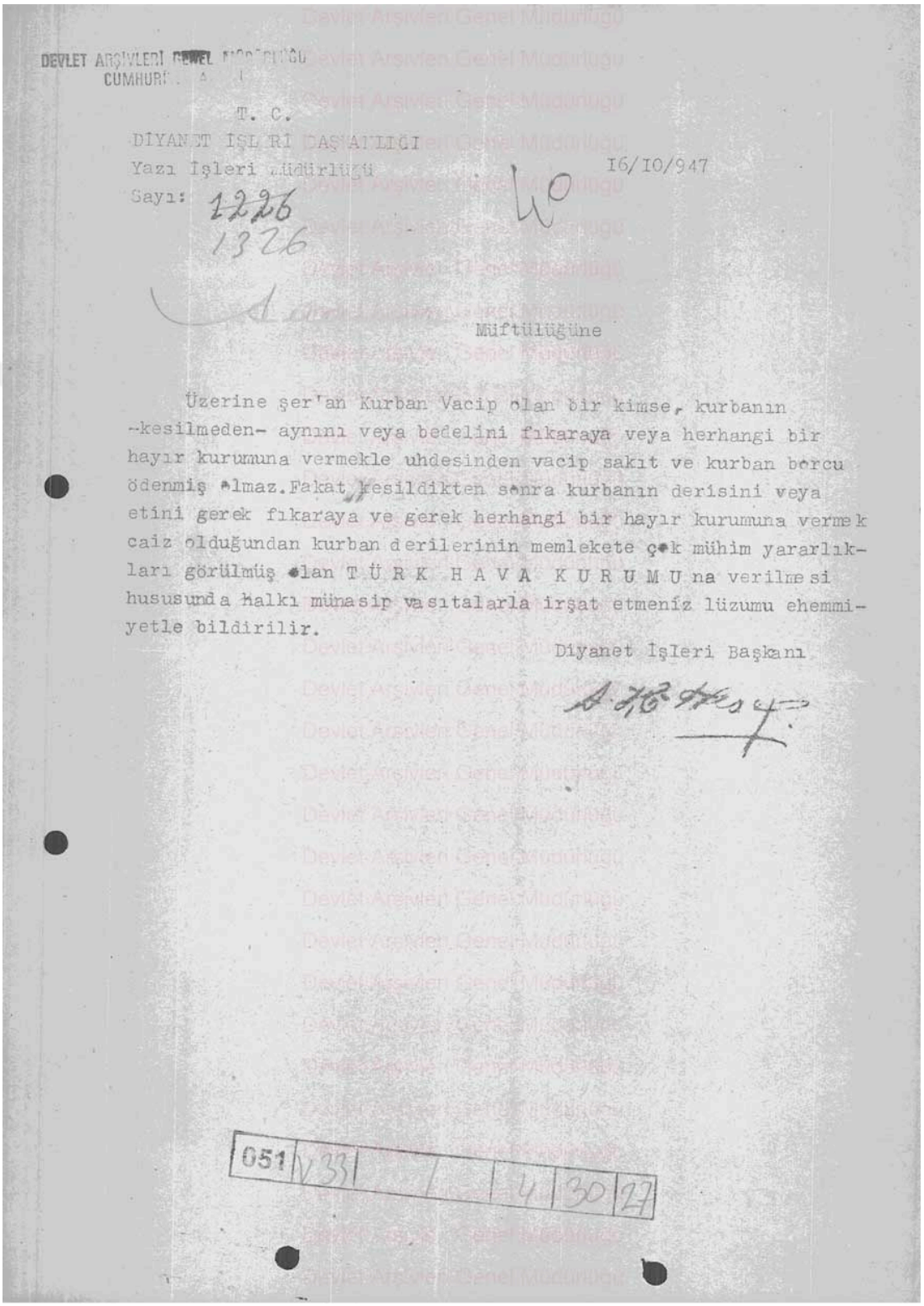
Gereğince muamele olunması tamimen bildirilir.

Diyanet İşleri Başkanı
A. Hamdi AKSEKİ

34
25/7/1947

GSI V33 4 30 24

EK 70

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 1226
1326

16/10/947

Müftülüğüne

Üzerine şer'an Kurban Vacip olan bir kimse, kurbanın -kesilmeden- aynını veya bedelini fıkaraya veya herhangi bir hayır kurumuna vermekle uhdesinden vacip sakıt ve kurban borcu ödenmiş olmaz. Fakat kesildikten sonra kurbanın derisini veya etini gerek fıkaraya ve gerek herhangi bir hayır kurumuna vermek caiz olduğundan kurban derilerinin memlekete çok mühim yararlıkları görülmüş olan T Ü R K H A V A K U R U M U na verilmesi hususunda halkı münasip vasıtalarla irşat etmeniz lüzumu ehemmiyetle bildirilir.

Diyanet İşleri Başkanı

051 V 331 1 4 30 27

EK 71

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T . C.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Yazı İşleri Müdürlüğü

No: 1298

30/9/948

Anamur Müftülüğüne

Kurban derilerininşimdiye kadar olduğu gibi Hava Kurumu, Kızılay, Hayırlar ve Cami Yaptırma Cemiyetleri gibi memfaatı umuma şamil bulunan kurumlara ve heyetlere verilmesi yerinde olacağının ~~ya~~ halkımıza yapılacak va'zlarla anlatılması lûzumu tamimem beyan olunur.

Diyanet İşleri Başkanı

27
11/10/948

11/10/948

051 V33 1 4 31 7

11-10-948

EK 72-A

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

32

T.C
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 3945

23/6/949

Müftülüğüne

Allah'a şükürler olsun ki 1368 nci yılının Ramazanını da huzur ve sükûn içinde idrak etmiş bulunuyoruz. İnşaallah bu mübarek günler, memleketimiz ve bütün İslâm dünyası için daha büyük ilerlemelerin ve dinî inkişafların bir mebdeî olacaktır.

Bilirsiniz ki: Ramazan, bütün müslümanlar için rahmet ve gufran ayıdır. Bu ayın gündüzlerini oruçla, gecelerini ibadetle, teravih namazlarile geçirenlere ne mutlu.... Bunlar, muhakkak ki her türlü ahlâkî kötülüklerden temizlenerek ruhanî bir âleme yükselirler ve Allah'ın mağfiretine mazhar olurlar. Bunun içindir ki Ramazan ayının gelmesi müminleri sevindirir, bu ayda dinî heyecanlar artar, yüreklerde her türlü iyilik duyguları yeni baştan parlar binaenaleyh bu güzel vesile ile meslekdaşlarımıza vazifelerini bir kere daha hatırlatmak isterim:

Müftülerimiz ve Vaizleriniz ifasiyle mükellef bulundukları dinî vazifelerine daha ziyade ehemmiyet verneleri ve yapacakları dinî telkinlerde bu mübarek ayın verdiği yüksek heyecanlardan ve asil duygulardan istifade etmeleri ve onların daha ziyade inkişaf etmesine, kuvvetlenmesine çalışması gerektir. Bunun için de 583 No.lu açıklama müftülerimiz ve vaizleriniz tarafından tekrar tekrar okunarak her madde üzerinde ehemmiyetle durulması ve telkinlerde bu esasların göz önünde bulundurulması lâzımdır.

Yapılan va'zlar, telkin ve irşatlar daima cemaatin ruhuna hitabetmeli, cemaatin ihtiyacı, hali ve durumu göz önüne getirilmeli ve bütün bunlar anlayacakları bir dil ile, zevk ve neş'eyle dinleyecekleri misallerle yapılmalıdır. Cemaat içinde anlayış bakımından her sınıf ve her tabakadan insanların bulunabileceği bir an bile hatırdan çıkarılmamalıdır.

Va'z kürsülerinde hiç bir vesile ve suretle şahsiyattan bahsolunamaz. Vaiz, ancak irşada, daha doğrusu yalnız dinî ahkâmı tebliğe memur olduğu cihetle peygamberimiz bu hususta nasıl hareket etmiş ise öyle hareket etmelidir. Peygamber efendimizin hareketleri bizim için en büyük hareket düsturudur. Cemaat arasına ayrılık sokacak, dinî ve millî vahdeti genişletecek gevşetecek, müslümanlardan bir

35 | V33 | | 4 | 36 | 27

1

EK 72-B

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

kısmını gücendirecek her türlü sözlerden ve hareketlerden kaçınmalı, ihtilâflı meseleler kat'iyen bahis mevzuu yapılmamalıdır. Sağa sola ifrata tefrite sapmıyarak hak itikat ve peygamber efendimiz ile Hülâfai-Raşidinin gittikleri yol öyle güzel ve nezih bir surette anlatılmalı ki yanlış yola sapmış olan, gittiği yolun doğru olmadığını kendisi anlasın ...

Namaza, oruca, zekât vermeye teşvik ederken bile bu ibadetlerin mahiyetleri ve insan ruhu üzerinde yapacakları inkilâplar güzel, nezih ve cazip bir dil ile anlatılarak yüreklerde bunlara karşı bir aşk uyandırmağa, Allah'a karşı bir sevgi ve bağlılık, Allah'ın yarattıklarına da şefkat ve merhamet husule getirmeğe çalışmalı ve böylece Allah korkusunu, Allah ve Peygamber sevgisini, hak ve vazife vatan ve millet severliği gönüllere iyice yerleştirmeye gayret etmelidir. Hurafelerin ve İsrâiliyatın derslerde kat'iyen yeri yoktur. Yeri geldikçe bu husûsta halkımız irşad edilmelidir.

Şunuda unutmamak gerektir ki:

Ahlâkın kudreti fedakârlık derecesiyledir. ölçülür. Bunun için müslümanlık bizi saadece yapmakla mükellef bulunduğumuz vazifelerimizi yapmıya değil malî fedakârlıklara da teşvik etmektedir. Üzerimize farz ve vacip olan mecburî ödevlerimizden fazla olarak fertlerin muhtaçlarına da ayrıca yardımda bulunmak, şüphe yok ki ahlâki bir vazifedir. Ve yerine göre fedakârlıktır.

Bu yardımların daha geniş olanları; "Sadakai cariye" mahiyetinde olup menfaati şamil ve umumî olan fedakârlıklardır. Bir çok yerlerde yeniden kurulan ve memleketin camilerini tamir etmeğe, yeniden camiler yaptırmaya ve diğer hayır işlerine çalışan kurumlar; Kur'an ve Hafız kursları, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Hava esseselerimize yapılacak yardımlar muhakkak ki memlekete en büyük bir hizmettir ve menfaati umumiolan fedakârlıklardır. Va'z kürsülerinde, bir taraftan daima sinsi sinsi sahasını genişletmeye çalışan meselâ: "İhtikâr" gibi ahlâksızlıkların kötülüklerin ve neticeleri üzerinde bilhassa önemle durulmalı ve güzel bir dil ile bunun ahlâka ve insanlığa aykırı bir şey olduğu anlatılırken diğer taraftan ahlâkı vazifelerden ve müslümanlığın ahlâka verdiği yüksek önemden bahsedilmeli bu hususta peygamberimizin ahlâkından ve Sahabei-kiramın hallerinden misaller getirmeli ve böylelikle aramızda islam kardeşliğini ve cemaat birliğini en kuvvetli bir şekilde yaştmalı ve böylece devlet ve milletimize bu günkü şartlar içinde en kuvvetli yardımcı olduğumuzu her an ve her fırsatta göstermeliyiz.

Diyanet İşleri Başkanı
A. Hamdi Akseki

051 V33 1 4 36 26

A. H. Akseki

2

EK 73-A

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

محترم محافظ وباسه وكيلي عصمت پاشا حضرتلرينه

شرف بقبل ايلديكم ارسالئ كوليسا هيروداوزرينه « دياڻت ايشلري رئيسلگي » حقنده كي مطالعات ماجرانامي بروجه زير تقديم اعتساء ايديورم :

دياڻت ايشلري پاشالغڻ نه كي تشكيلاتنه سالڻ اولمق و رئيسڻ اوصافي دوشونولورسه بو معاملاڻ لهويتي غايتي مبدأ نظر اتخاذ اولونمسي ضرورق واردر .

دياڻت كلمه سنڻ افاده ايلديگي معنايه نظراً « دياڻت ايشلري رياستي » نڻ لهويتي عوائدندن تولايي استنباط اولونه بيلمكده و بو معاملاڻ عملي وعلمي بر غايه تعقيب ايده جگي مطالعه اولونمقده در . بناءً عليه بر نجي ماده بو نقطه نظره كوره قلم آلنمشدر .

دياڻت ايشلري معامي اڻڪ بويوك برمرجع دني اولمق سياسي علاقه دار اولماسي نظر دقته آلنرق بو ايكنجي ماده وضع ايديلمش و هر هانگي برسبيدن دولايي رئيسڻ بولونه مديغي زمانلر كفايته جك برذاتڻ لزومي دوشونولمشدر .

اشبو مقام ، علمي وعملي اولديغي قدر وظيفه دني ايضاً ايجابيله يلمك ايجاب ايدن اصول و مشخصاتي نظر دقته آلنرق اوچونجي ، درد نجي ماده لر اولوبده ترتيب ايديلمشدر .

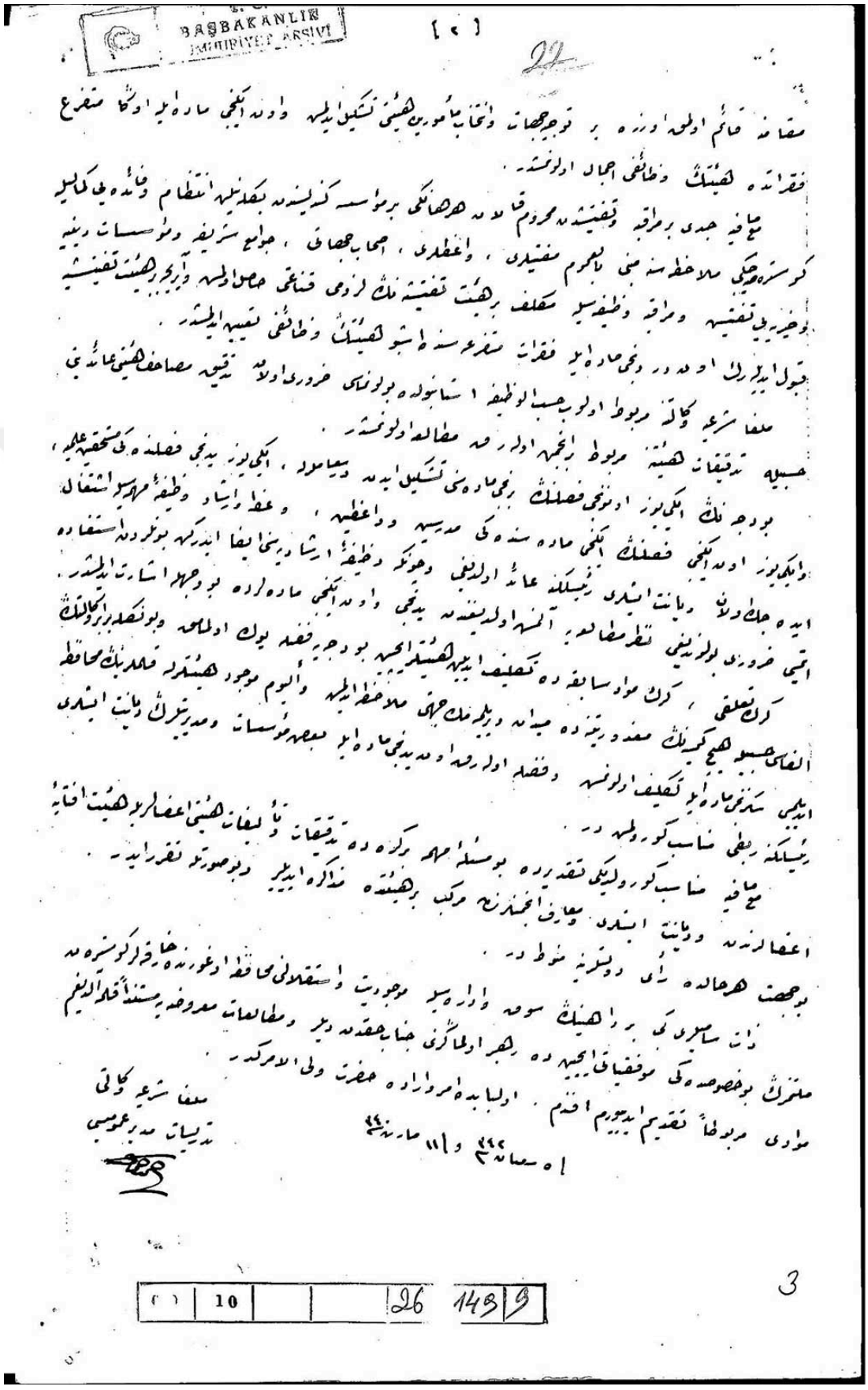
بو نقطه لر بر طرفدن حقايقه و مبادئ اسلاميه ، احكام و هوايج اسلاميه ، فضائل و غايات اسلاميه يي تدقيقه ، قرآن كريم ايله بالخاصه اخلاقي و اجتماعي اولڻ احاديث شريفه نڻ نسائره ترجيحي لزومنه و بو صورتله اخلاقه فاضله اسلاميه يي احياجاتنه كوره مؤلفات نافعه نشرايتمك و اسلامي بر محيط المعارف وجوده كتيرمك و بو صورتله اخلاقه فاضله اسلاميه يي تعميم و وجدانلره تلقين و تزييه ايتمك اسلامك ساسلرني تهدئه مادي و معنويه ايله خلقه سوديره جك و تحويه بالله ايجاب ايدن مقام ، اسلامي احكامڻ كمالات مدنيه سني تشكيل ايتمكده در .

بناءً عليه اتحي ، بدنجي و سكزنجي ، طقوزنجي ، اونونجي ماده لرلر اونره متفرع مواد و تحقيقات اساسيه اوزرينه ترتيب ايديلمشدر .

شرعيه و كالتسڻ علما اولديغي جهته رئيسڻ اونجي ماده سيله تقديم ايديلمه سي اولان وظائف مهمه سنديه ، قدر قضاءً مدرسيات شيخي ، قضاءً مجلس شيخ و قضاءً ده شورای دولت طرفنده تدريا ايلمكده اولديغي نظر دقته آلنرق مجلس شيخ و تدريسات هيئتي

030 | 10 | | | 26 1499

EK 73-B

EK 73-C

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

"دیانت ایشلری ریاستی" تشکیلاتنه عائد ملاحظات

۱ - دیانت ایشلری ریاستنه علوم شرعیه و اختصاصی اولان ریاستجه برابر اسلامك حادثات اقضیه و آفاقیه ی نظوز نظره مطالعه یه مقتدر بولنانه برذات باسه وکالت طرفندن انجا و رئیس جمهور طرفندن تعیین اولونور .

۲ - دیانت ایشلری رئیسی لایعزلدر .

۳ - دیانت ایشلری رئیسك بر معاونی اولوب رئیسك غیبوبتنده کندیسنه وکالت ایدر .

۴ - معاون رئیس طرفندن انجا اولونوب رئیس جمهور طرفندن تعیین اولونور .

۵ - مفتیلرك مرجعی دیانت ایشلری ریاستی در .

۶ - "دیانت ایشلری ریاستی" حقایق اسلامیه نك نشر و تعمیمایله مسلمانلرك تربیه دینیه سنه و مزایای فاضلهٔ اسلامیه نك انکشافه ساعی برمقام معلمدر .

۷ - قبه حیات شرطیه معاشاتله و معاملر مدرسیه و واعظلر و متحققه علیه دیانت ایشلری ریاستنه دوراید لمشدر .

۸ - دیانت ایشلری ریاستنده افتا ، تدقیقات و ایشاد ، توجیهات و نحایا تأموریه ، [و یاساده جه "توجیه وظائف"] تفتیشه تأموریه درت هیئت وارد .

ملغا شرعیه وکالتنه مربوط و الیوم موجود اولان افتا ، تدقیقات تألیفات ، تدریسات و تفتیشه هیئتلرك اعمالی

دیانت ریاستنه دوراید لمشدر . هیئتلرك هر بریسی ایچون آیریجه تعلیمات نامه لری عقد آنه جقدر .

۹ - افتا هیئتنك وظائفی بروجه آتیدر :

آ) بالذات امور افتا ایله مشغول اولمق و مفتیلرك و مرجعلرك فتاوی لرنده اجابه تدقیقه و آندرك ده معروضه قاله قلری خصوصلرده حل ایتمك ؛

ب) تورکیه جمهوریتی خارجنده بولنانه تشکیلات افتائیه ده وارد اولان اعلامات تدقیقه ایله مك .

۱۰ - تدقیق و ایشاد هیئتنك وظائفی بروجه آتیدر :

آ) عقائد جدیدهٔ اسلامیه یی هر درلو اعتقادات باطله دن حمایه ی مدافعه و حقایق دینیه و اخلاقیه ی عالم محمدیه یی نشر و تعمیم ؛

ب) نشریات و صوبیاژه ایله مسلمانلرك تربیه دینیه سنه و مزایای فاضلهٔ اسلامیه نك انکشافه چالشمق ؛

ج) مفتیلرك ، واعظلرك ، امام و خطیبلرك خلقك ایشاد و تنویرینی وسائط مختلفه ایله تأمینه چالشمق .

۱۱ - الیوم استانبولده موجود بولنانه تدقیقه مصاحف هیئتی ابقا و تدقیقات هیئتنه مربوط بحثلر اولروجه قبول ایدیلشدر .

۱۲ - توجیهات و نحایا تأموریه [توجیه وظائف] هیئتنك وظائفی بروجه آتیدر :

آ) تورکیه جمهوریتی حدودی داخلنده بولنانه مفتیلرك بالجمله جوامع و جامع سریف لرنك و تکایا و زوایالرنك اداره سیله

ائمه و خطبا ، وعاظ ، شیخ ، مؤذنه و قیملر سائر مستخدمینك ، طابور و آندن ماعدا لرنك اصول

دائره سنده انتخابنه ، تعیینه و عزللرینه متعلق معاملاتی تدویر ایدر .

4

030 | 10 | | | 26 145 9

EK 73-Ç

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

12

ب) ديسيپلين ضياع كورولمه يرارك عمومي واعظ اولدرجه استخدام ايدر .

ج) تكاليف وزائلك اداء لرني تأمينه ويوست تشيلكلرك سالكين تنوير وارشاده مقتدر اصحاب لياقتي انتخاب ايتمك .

١٣ - توجيه جلسات هيئتي رئيس ايله درت اعضادن مركب در .

١٤ - تفتيشه ومراقبه هيئتي بروجه آتي وظائفه مكلفدر :

آ) مفتيلرك ، واعظلرك ، امام وخطيبلرك ، وبالجمله اصحاب جبايك تفتيشي ؛

ب) تكاليفاتك تفتيشي :

ج) جوامع شريفه ، مؤسسات دينيه وصنائع خيريه لك تفتيشي .

١٥ - هيئت تفتيشيه برئيس ايله بدي مفتشدن مركبدر . دونكر ديگر مفتشلرك تابع اولديغي حكام تابعدر .

١٦ - رياست ابنده ياسنه مربوط اولوب اسبو هيئتك وظيفه تحريريسي تسليم ايتمك ايجون بر هيئت قلميسي واردر .

١٧ - بروجه آتي مؤسسات قلمدن هيئت اصليه سي رياسه ياسنه مربوط در :

آ) اليوم سفلا اوقاف وكالتنه مربوط اولان اوقاف صنائع خيريه مديريتي ؛

ب) سفلا اوقاف جبايت مديريتي ؛

ج) سفلا شرعيه وكالتي مأموريه وحبس مديريتي ؛

د) سفلا تحريرات دائره مديريتي ؛

س) سفلا محاسبه ، معتمد ولوازم .

١٥ صفر سنه ٣٤٤ و ١١ عارشنه ٣٤٤

سفلا شرعيه وكالتي
تدريسات مديرعمومسي

| | 10 | | 86 145 | 9 |

5

EK 74-A

4/4/1964

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı 217/442

22/64

Hülâsa : .....

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Başvekâlete

Riyasetimize iki muhtelif yerden İslâm Dininin ibadet ve itikat mes'elelerine dair olup üzerlerinde müelliflerinin isimleri ve basıldıkları tarih bulunmıyan ve birbirlerine benzeyen üç kitap gelmiş ve incelenmeleri neticesinde bu kitapların bir çok yanlışlıklarla beraber şii propagandasını ihtiva etmekte bulundukları görülmüş ve bunlarda Türk ulusu için yüksek bir ülkü olan iman ve vicdan ve duygu birliği yerine ibadet ve itikat mes'elelerinde ihtilaflar tevlit etmek ve söndürülmesi beklenilen Sünnilik ve Şiilik kavkalarını yeniden canlandırmak istedikleri sezilmiştir.

Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü teşkilât ve vazifeleri hakkındaki 4475 Sayılı Kanunun birinci maddesinin 4 nci fıkresi uyarınca ilgili dairece bu yolda gerekli tedbirler alınacağı tabii bulunmakla beraber Reisliğimiz teşkilâtına dahil olup basılacak Mushafları, dualarıı,namaz sure ve tercümelerini ve Kanuni unvanına nazaran dinî eserleri de tedkık ile mükellef bulunan"Mushaflar ve dinî eserleri tedkık hey'eti" tarafından dinî eserlerin mushaflarla dualar ve namaz surelerinde olduğu gibi basılmadan önce incelenmesi ve dinî konulara temas eden bütün dinî eserlerden birer nüshasının da Reisliğimize gönderilmesinin gerekligi hakkında ilgili dairelerce Matbaalara tebliğat yapılması çok yerinde olacaktır.

Bu lüzum geçen sene " Medeniyet güneşi" adını taşıyan ve müslümanlık adı altında protestanlık propagandası yapan bir eserle bu sene Ömer Fevzi Mardin adında birinin din ve milletler arası ilmihal adlı yeni dinî bir tez mahiyetindeki eseri ile kendisini yeniden his ettirmiş bulunmaktadır .

Cevaben yazılacak muharrerata dit olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

-2-

030	10	26 151 21

EK 74-B

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği

Sayı .....

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hülâsa : .....

Bu gibi neşriyattan bu suretle vaktında haberdar olabilmek imkânı dairemize bahş olunduğu taktirde muhteviyatı hakkında alakalı daireye muntazaman malumat verilebileceğini ve bunun yurdumuz ve millî ülkümüz için çok faydalı olacağı kanaatında bulunduğumuzu yüksek taktir ve tasviplerine tazimlerimle arz ederim .

m.13 . 4/4/944

Diyanet İşleri Reisi

M. Ş. Yalkaya

6-4-944 | 1626

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

030	10		26 451 R1

2

EK 75

DEVLET AR... Müdür...
Cümhuriyet Arşivi

T.C
Diyanet İşleri Başkanlığı
Yazı İşleri Müdürlüğü
No: 1154

...Müftülüğüne

Son günlerde gazetelerde dinî mes'elelere sıkça rastlanmakta ve bazı haftalık gazete ve mecmualarda ise din mevzuları üzerine lehde ve aleyhte yazılar yazılmakta olduğundan bunları devamlı olarak günü gününe takip etmek için bir tedbir alınması gerektiğinden bu yolda merkezde bu işlerle uğraşacak bir büro kurulması ve yardımcı olarak da İstanbulda çıkan gazete, dergi ve broşürleri takip etmek üzere İstanbul Müftülük memurlarımızdan bazılarının bu işle tevzifi kararlaşmıştır.

İl ve İlçelerde çıkan gazete ve dergileri merkezce takip etmek mümkün olmadığından her müftülük dairesi, çevresinde çıkan bu gibi gazete ve dergilerde tesadüf edilecek her hangi bir dinî mes'ele üzerinde durmaları ve nazarı dikkati celp edecek mahiyette olanlar görülürse hemen ~~işaret~~ işi Başkanlığımıza bildirmeleri gereklidir.

Müftülerimizin bu gibi mes'elelerde çok uyanık bulunmaları ve canlılık göstermeleri ehemmiyetle tamim olunur.

9/9/947

Diyanet İşleri Başkanı
A. H. Aksoy

38
20/9/1947

051 | V33 | 1 | 4 | 30 | 26

EK 76

T. C.
Başvekâlet
BASIN VE YAYIN UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Daire :
Sayı : İç Yayın 5209/2330

Ankara: 28.3.1944

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekâlet Yüksek Makamına

Hafız Naçi Gürses tarafından yazılan ve İstanbul'da Burhanettin matbaasında basılan "Türkçe Kasideler ve Mevlüdü Şerif duası" adlı broşürle bu broşür hakkında Diyanet İşleri Reisliğince tanzim olunan rapor ilişik olarak takdim kılınmıştır.

Bir takım yanlış mutaleaları ve hurafeleri ihtiva eden ve aynı zamanda şîîlik propagandası yapan broşürün, Matbuat Kanununun 51 inci maddesine istinaden mevcutlarının toplatılması ve satışının men'i hususunda Vekiller Heyeti kararı alınmasını yüksek tensiplerine üstün saygılarımla arzederim.

Basın ve Yayın Umum Müdürü
Orta Elçi
(Selim Sarper)

030	10			80	520	8

İlişik: Bir broşür, bir rapor.

VEKALET

29-1-944 1500.2 V.A

Verilen cevaplarda : Daire ve şube adının yazılması.

1

EK 77

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

2836

Karar

İstanbul'da Maarif Kitaphanesi tarafından yayınlanan "Tekmil ve Musahhah - Mefhari Mevcudat mevludü şerif" adlı kitapla yine İstanbul'da Bozkurt Kitap ve Basımevi tarafından yayınlanmış olan "Tam ve ilâveli mevludü nebevi" adlı kitapların dağıtılmasının men'i ve eldekilerin toplattırılması; 1881 sayılı Matbuat Kanununun 2657 sayılı kanunla değiştirilen 51 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 5/7/1945 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

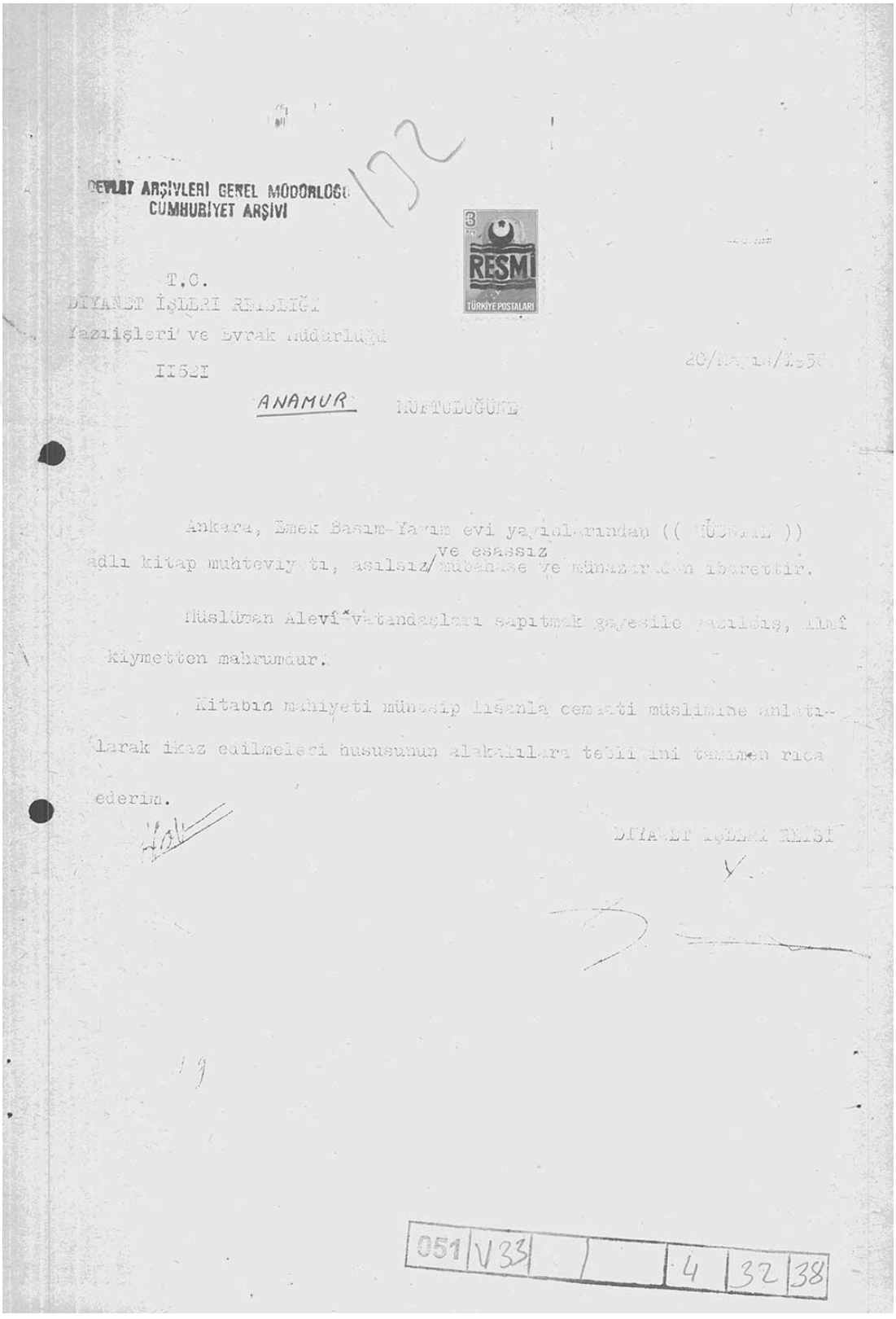
Başbakan — Adalet Bakanı — Milli Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı V.

Maliye Bakanı — Milli Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Ekonomi Bakanı — Sa. ve So. Y. Bakanı

Gümrük ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Ticaret Bakanı — Çalışma Bakanı

080 18 01 02 108 43 9

EK 78

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

172

T.C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Yazışleri ve Evrak Müdürlüğü
ANKARA

20/[illegible]/1958

ANAMUR MÜFTÜLÜĞÜNE

Ankara, Emek Basım-Yayım evi yayınlarından (([illegible])) adlı kitap muhteviyatı, asılsız ve esassız mübahase ve münazaradan ibarettir.

Müslüman Alevî vatandaşlara sapıtmak gayesile yazılmış, ilmî kıymetten mahrumdur.

Kitabın mahiyeti münasip lisanla cemaati müslimine anlatılarak ikaz edilmeleri hususunun alakalılara tebliğini temimen rica ederim.

DİYANET İŞLERİ REİSİ

19

051 V33 4 32 38

EK 79

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

2260

Karar

Eşref Edib tarafından yazılıp 1944 yılında İbrahim Horoz Basımevinde basılan ve İstanbul'da Âsâri İlmiye Kütüphanesince yayınlanan "Çocuklarımıza din okuma kitabı" adlı kitabın okul kitabı sahılabilecek bir şekil verilmiş olmasından dolayı dağıtılmasının men'i ve mevcutlarının toplattırılması; 1881 sayılı Matbuat Kanununun 2657 sayılı kanunla değiştirilen 51 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 5/3/1945 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başb. Ad. B. M. M. B. Da. B. Ha. B.

Ma. B. Mf. B. Na. B. İk. B. S. İ. M. B.

G. İ. B. Zr. B. Mü. B. Ti. B.

[30 18 07 02 107 103/13]

EK 80-A

T. C.
Devlet Şûrası
Dava Daireleri Umumi Heyeti
No Es 40/322
Ki 60/344

T. C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVİ

18.6.1340

Davacı Karkloreli eski Ziraat müdürü Ankara Gazinosu otelinde 6 numarada Lütfü Aygün .

Davalı Vekiller Heyeti namına Bayındırlık .

Davanın Ki İstimlâkiyat hakkındaki yanlış telakkileri silmek ve istimlâkiyatın esaslarını tayin edebileceği kanunda ve ilmî bir şekilde anlatabilmek, geniş mevkii ruhî ve ahlâkî sahada, yükseltmek maksadile yazdığı (imam ve ahlak) isimli eserini matbuat kanununun 37 inci maddesi ilmî ve ahlâkî eserlerin sansüre ve ruhsat resmiye muhtaç olmaklarını mucibi olduğundan dava tarihinden 8 ve 9 ay evvel bastırılmış ise de eseri batıl itikat telakki edici olduğu istinadla heyeti vekile kararile toplandırılmış ve aynı kararı tevfikan Bayındırlık kendisini Vekâlet emrine aldırmış olduğundan (imam ve ahlak) isimindeki eseri (eserlere itiraz) namı altında bundan 6,5 sene evvel Diyanet işleri müdavere heyetince tetkik ve 16/6/340 tarihli ve 36 sayılı mazbata ile kabul ve mahkemeler tarafından tetkik edildikten sonra neşredildiği ; bu gün toplandırılan eseri dahi Adliye Vekâletince tetkik edilerek Karkloreli Cümhuriyet müddeiumumiliğine tebliğatı mucip bir cihet görülmediği yazıldığı cihetle eserinde toplandırılmayı mucip bir vesiyet bulunmadığı , türkiye hükûmetinin dayn ,ahit , vicdan hürriyetlerine müdahale etmiyeceği cihetle Karkloreli müddeiumumi Necip Feher tarafından ilân edildiği ve tegbiliği esasiye kanunun 60,63,67 inci maddeleri bu hak ve hürriyetleri tayin ettiği halde Heyeti Vekile kararı bu esaslara mugayir olduğundan Heyeti Vekilenin batıl noktaların neden ibaret olduğunu tevsik etmesi icap edeceğinden halkındaki Vekâlet emri mucibince idarî ve siyasî veyo inzibatî bir cesaret neticesi tatbik edilmediğinden bahisle Vekâlet emri mucibince istimlâk muvacehesinde devletin siyasetine muhalif hareket etmek gibi bir su'i zan altında kal

T.C. DEVLET ŞÛRASI DAVA DAİRELERİ UMUMİ HEYETİ 1935

030 | 10 | | | 86 | 568 | 11

-2-

EK 80-B

T. C.
Devlet Şûrası
Dava Daireleri Umumî Heyeti
No. E:GO/228
K:GO/264

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

(2)

değinden vezifesine iadesi ve bilâ lüzum vekâlet emrine alındığından yerî mahkemenin ziyaa uğratılan teminatlık ve teşvîk haklarının tahlikeye atılan iştirâkçilerin mağdûriyete çekilen hâsılatlarının karşılık olmak üzere Vekiller Heyetinden en aşağı 6000 lira tazminat alınması hususunda karar itirâz talebinden ibârettir .

İcra vekilleri heyeti kararlarından müteveellit ihtilâfatta hükûmet Başvekâlete değil bu kararı icra mevkiine koy ve tatbik etmiş olan idareye tevecchüh edeceğinden ve esasen müddeâ iştirâkde bu merkezde bulunduğundan davanın hükûmet noktasından reddi mütalaasındadır .

TÜRK ULUSU ADINA

Hükûm veren Devlet Şûrası Dava Daireleri Umumî Heyeti tarafından işin gereği düşünüldü:

Davacı İcra Vekilleri Heyetince müttehaz kararın tebliğ Başvekâletten verilen emir üzerine vekâlet emrine alındığını değinmeyenle ve Başvekâleti hasım göstererek bu hususî kararın iptalini ve Vekâlet emrine alınması ve hâsılatının toplandırılması sebebî ile uğradığı zararlar dolayısile de beş bin lira teminatın hükûm eltına alınmasını istemekte ise de Vekâlet emri mahiyetinin 2919 sayılı kanunun hükmü dairesinde yapılmış olması tabiî bulunduğundan bu hususda Başvekâletin hasım gösterilmesi yerinde olmadığı gibi İcra Vekilleri Heyetince müttehaz kararlardan dolayı bâlâmaliler tarafından açılacak idarî davalarda hükûmetin bu kararı tatbik mevkiine koyan Vekâlet olayına tevcihi de zarurî olduğundan hükûmetin teşvikî noktasından davanın reddine ve 600 kurug ilâm harcının Ödenbu suretile davacının bidayeten ödediği yirmi beş lira ruhu ilâm harcının kendisine geri verilmesine 18/6/940 tarihinde ittifakla karar verildi .

Aslı gibidir

T.C. DAVA DAİRELERİ UMUMİ DEVLET ŞÛRASI 1875

030 | 10 | | | 86 | 568 | 11

2

EK 81-A

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususî Kalem Müdürlüğü

6776

Geldiği yer	Tlg. No.	Tarihi	Şifre Numarası	Gurubu	Açanın adı
Kırklareli	479	12.11.39	Em. 2153	972	Ertuğrul

Telgrafhaneye verildiği	Tarih	Sa.	Da.	Telgrafhanece alındığı	Tarih	Sa.	Da.
	12.11.939	9	00		12.11.939	12	00
Kaleme geldiği	Tarih	Sa.	Da.	Kalemde açıldığı	Tarih	Sa.	Da.
	12.11.939	17	00		12.11.939	17	50

Dahiliye Vekâletine

C. H. P. Genel Sekreteri Sayın
Fikri Tuzer'e

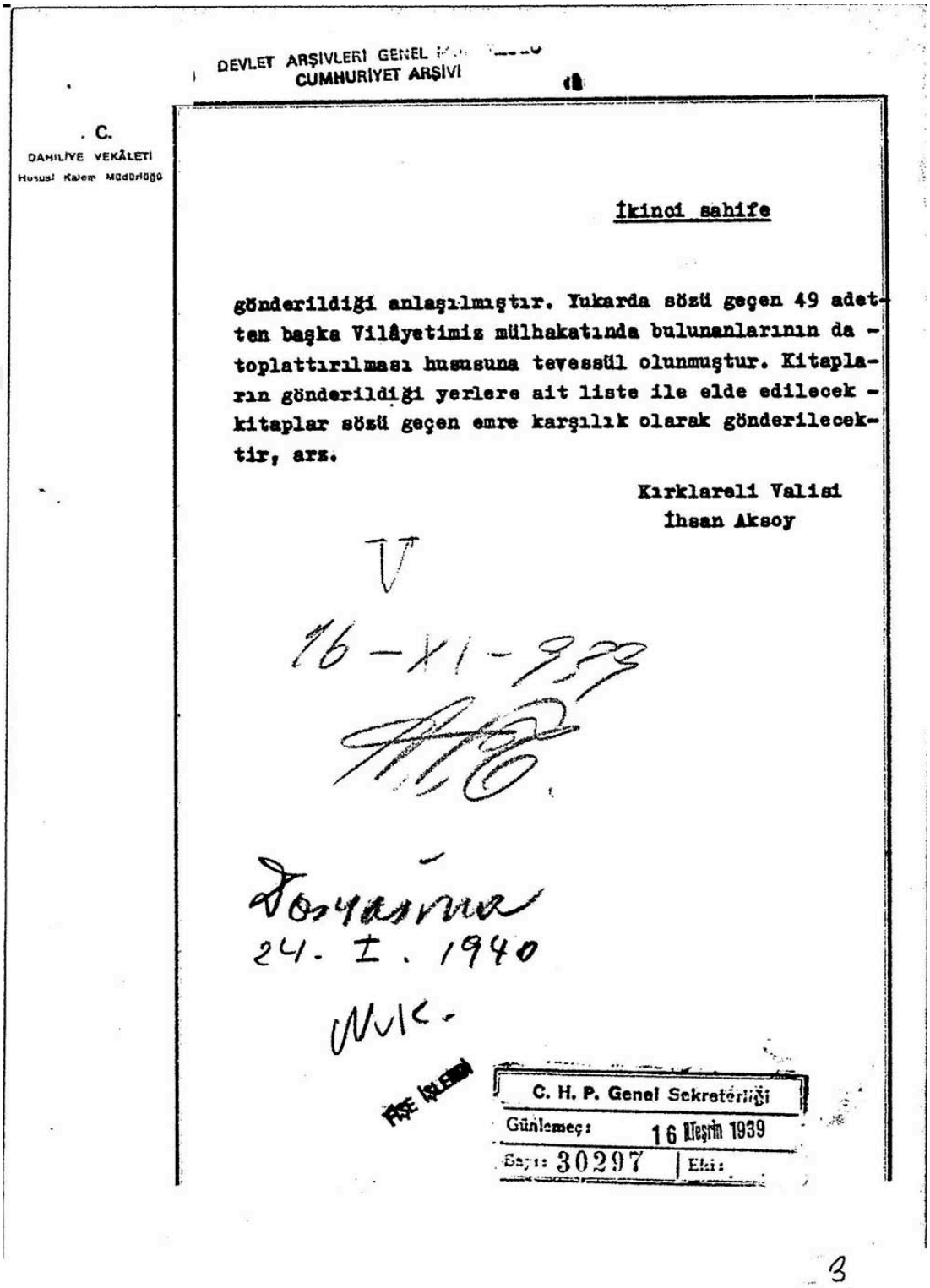
10.11.939 gün ve 18635 sayılı kapalı tel karşılığıdır:

Vilâyet Ziraat Müdürü hakkında.

Kırklareli Ziraat Müdürü Lûtfi Aygün, iki sene kadar evvel İstanbul Fidanlık asistanlığından Vilâyetimize tayin edilmiştir. İstanbul doğumlu, 50 - 55 yaşlarında olan bu adam, arapça ve fransızcayı mükemmelen bilir, sofu bir şahıs olup beş vakit namaz kılmakta, oruç tutmaktadır. Bir fenalığı görülmemiştir. Kendisinin Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından olduğunu söylemiştir. Mevzuu bahis kitaptan iki ay evvel Kırklareli Yeşilyurt matbaasında 500 adet bastırdığı haber alınarak elde edilen bir adedi berayı tetkik 5.9.939 tarih ve Em. 222 sayılı yazımızla Dahiliye Vekâleti yüce katına sunulmuştur. Matbuat Umum Müdürlüğü dilile yüce Vekâletten gelen 3.11.939 gün ve 4530/2507/33/A/7 numaralı emirde; bu kitapların toplanması buyrulmuş olduğundan incelenmeğe başlanmış ve kendi elinde 49 adet bulunarak alınmıştır. Mütebakisinin kendisi tarafından Vekillerimize, Mebuslarımıza, muhtelif vilâyetlere, İstanbul'daki kitapçılara, muhtelif memurlara, tüccarlara, halka ve sair yerlere yolladığı ve satıldığı ve o meyanda 80 adedinin de bütün vilâyetler ve bazı kazalar Halkevleri kütüphanelerine

./.

EK 81-B

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL [illegible]
CUMHURİYET ARŞİVİ

. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Husus! Kalem Müdürlüğü

İkinci sahife

gönderildiği anlaşılmıştır. Yukarda sözü geçen 49 adetten başka Vilâyetimiz mülhakatında bulunanlarının da - toplattırılması hususuna tevessül olunmuştur. Kitapların gönderildiği yerlere ait liste ile elde edilecek - kitaplar sözü geçen emre karşılık olarak gönderilecektir, arz.

Kırklareli Valisi
İhsan Aksoy

V
16-XI-939

Dosyasına
24. I. 1940

C. H. P. Genel Sekreterliği
Günlemeç: 16 Teşrin 1939
Sayı: 30297 | Ekı:

3

EK 82

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

5
18680

Ankara, 16 Teşrin 1939

bağlısı
1

Sayın Faik Öztrak
Dahiliye Vekili

Özetidir:

Kırklareli vilayet Ziraat müdürü Doktor Ağronom Lutfi Aygün tarafından Kırklarelinde ; Yeşil Yurd matbaasında tab ve muhtelif yerlere sevk ve hediye edildiği anlaşılan (İman ve akait veyahut tabii ve umumi din esasları) adlı eserinden bir nüshası bilvesile Genel Sekreterliğimizce elde edilmiştir .

Muhteviyatı itibarile pek çok dikkate şayan görülen ve mevzuu bakımından da bir sürü geri fikir ve kanaatleri de ihtiva ve telkın eden bu eser ve müellifi hakkında bir sureti ilişik sunulan şifre ile Kırklareli valiliğinden malumat istenilmişse de ; yüksek vekâletlerince bu işin daha esaslı bir şekilde ve daha yakından tetkik ve takıp buyurulmasını çok lüzumlu ve yerinde görüyorum.

Bu hususta bizleri tenvir edecek kıymetli ve vazıh malumatın lutfu ricasile derin sevgi ve saygılarımı sunarım.

11/XI

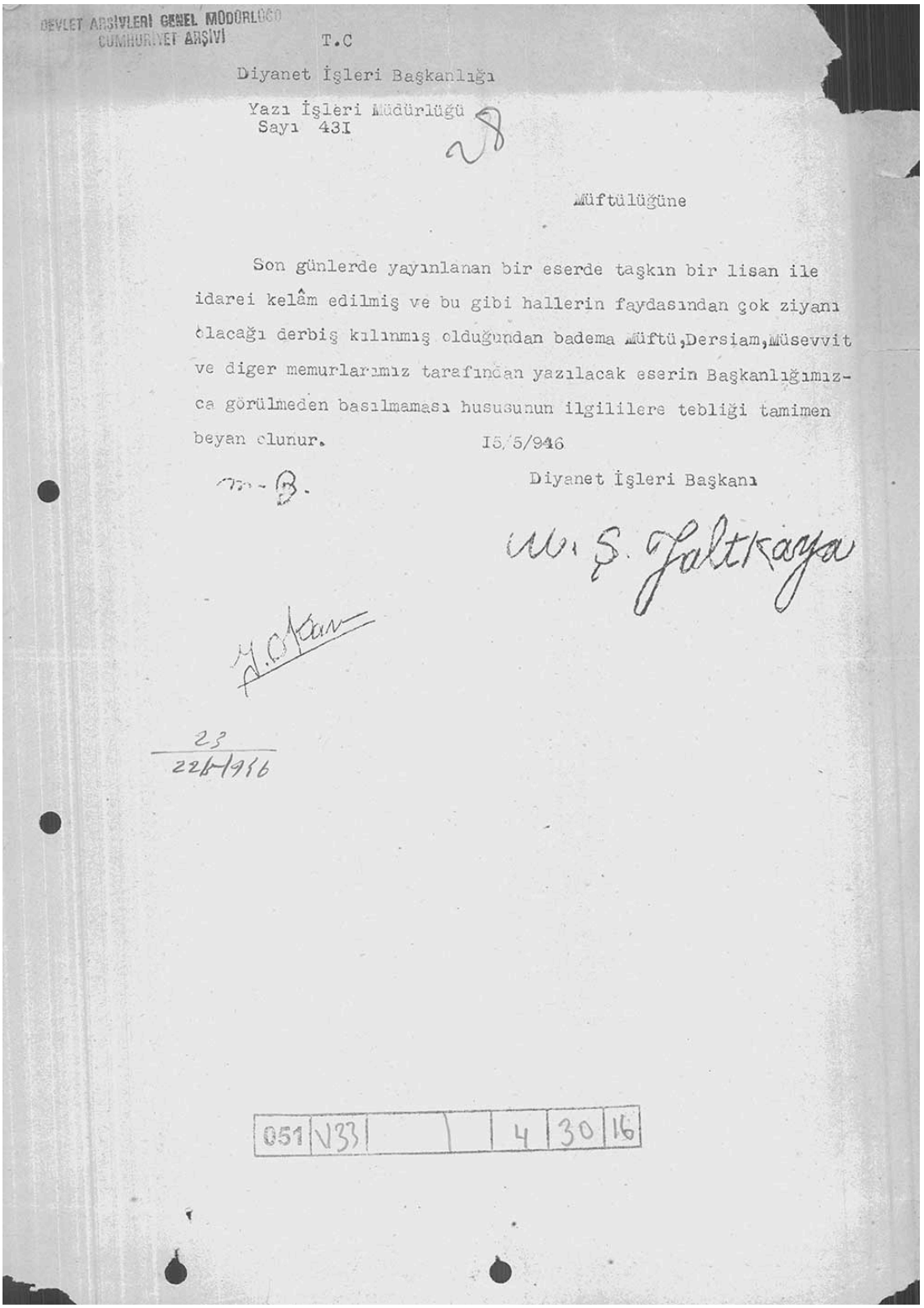
16 Teşrin 1939

11/11/939

FİŞE İŞLENDİ

6

EK 83

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C
Diyanet İşleri Başkanlığı
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı 431

Müftülüğüne

Son günlerde yayınlanan bir eserde taşkın bir lisan ile idarei kelâm edilmiş ve bu gibi hallerin faydasından çok ziyanı olacağı derbiş kılınmış olduğundan bademe Müftü,Dersiam,Müsevvit ve diger memurlarımız tarafından yazılacak eserin Başkanlığımızca görülmeden basılmaması hususunun ilgililere tebliği tamimen beyan olunur. 15/5/946

Diyanet İşleri Başkanı
M. Ş. Galtıkaya

051 V33 4 30 16

EK 84

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 904

3-1

12/7/1947

.....Müftülüğüne

Bazı yerlerde ne oldukları belirsiz bir takım kimselerin halk arasında hususi maksatlarla tarikat propogandaları yaptıkları haber alınmakta ve hattâ bu cihet mahkemelerden gelen resmi evraktan da anlaşılmaktadır.

Dini ve millî vahdeti ihlâl edecek mahiyette olan ve İslâmlıkla alâkası bulunmıyan bu gibi hareketleri önlemek için:

1 — Evvelâ; Mıntakanızda Şeyh ve Halife unvaniyle faal kimseler bulunup bulunmadığının, varsa: kendilerinin ve tarikatlerının adları ve faaliyet derecelerinin,

2 — Bunların ne gibi bir maksat takip ettiklerinin ve bunun için ne yolda çalıştıklarının ve halka neler telkin ettiklerinin,

3 — Halktan para alıp almadıklarının,

4 — Âyin yapıp yapmadıklarının ve âyinleri mahiyetinin,

5 — İnabe veriyorlarsa ne suretle verdiklerinin ve içlerine kadın alıp almadıklarının, kadınlara ne suretle inabe verdiklerinin;

6 — Köy İmamları arasında bu gibi şeylerle ilgili olanlar bulunup bulunmadığının

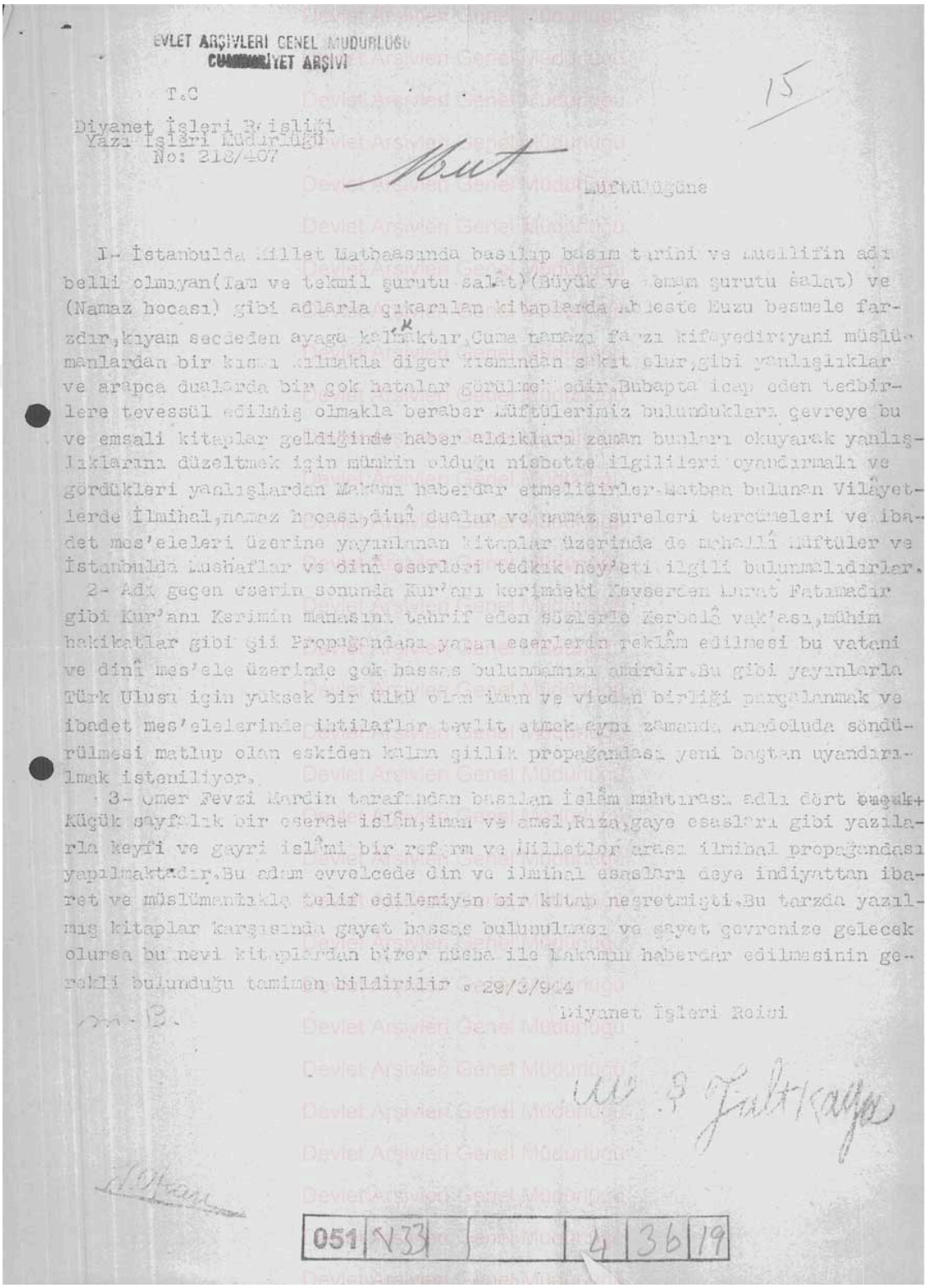
7 — Böyle İslâmlıkla telif edilemiyen, dini ve millî vahdeti ihlâl edecek mahiyette olan bu gibi işler hakkında bugüne kadar sizin ve Vaizlerinizin ciddî bir surette meşgul olup olmadığınızın, olmuş iseniz ne gibi bir netice elde ettiğinizin ve olmamış iseniz, sebebinin izahı ve bu hususta Vaizlerimizle birlikte yapacağınız vaz-u nesâihlerde - mükerreren bildirdiğimiz gibi- kat'iyyen şahsiyata girişilmemesi ve (Üd'ü ilâ Sebili Rabbike Bilhikmeti vel mevizet-il-haseneti vecadilhüm billeti hiye ahsen) kavli kerimine düstvru hareket ittihaz olunması lüzumu ehemmiyetle ve tamimen bildirilir.

Diyanet İşleri Başkanı
A. Hamdi AKSEKİ

22
24/7/947

051 V33 4 30 23

EK 85

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C

Diyanet İşleri Reisliği
Yazı İşleri Müdürlüğü
No: 218/407

15

Müftülüğüne

1- İstanbulda Millet Matbaasında basılıp basım tarihi ve müellifin adı belli olmıyan(Tam ve tekmil gurutu salât)(Büyük ve tamam gurutu salat) ve (Namaz hocası) gibi adlarla çıkarılan kitaplarda Ahleste Kuzu besmele farzdır,kıyam secdeden ayağa kalkmaktır,Cuma namazı farzı kifayedir;yani müslümanlardan bir kısmı kılmakla diğer kısmından sakit olur,gibi yanlışlıklar ve arapca dualarda bir çok hatalar görülmekdedir.Bubapta icap eden tedbirlere tevessül edilmiş olmakla beraber Müftüleriniz bulundukları çevreye bu ve emsali kitaplar geldiğinde haber aldıkları zaman bunları okuyarak yanlışlıklarını düzeltmek için mümkin olduğu nisbette ilgilileri uyandırmalı ve gördükleri yanlışlardan Makama haberdar etmelidirler.Matbaa bulunan Vilâyetlerde İlmihal,namaz hocası,dinî dualar ve namaz sureleri tercümeleri ve ibadet mes'eleleri üzerine yayınlanan kitaplar üzerinde de mahallî Müftüler ve İstanbulda Müftüler ve dinî eserleri tedkik hey'eti ilgili bulunmalıdırlar.

2- Adı geçen eserin sonunda Kur'anı kerimdeki Kevserden kurat Fatımadır gibi Kur'anı Kerimin manasını tahrif eden sözlerle Kerbelâ vak'ası,mühim hakikatlar gibi gii Propagandaya yarar eserlerin reklâm edilmesi bu vatani ve dinî mes'ele üzerinde çok hassas bulunmamızı emirdir.Bu gibi yayınlarla Türk Ulusu için yüksek bir ülkü olan din ve vicdan birliği parçalanmak ve ibadet mes'elelerinde ihtilaflar tevlit etmek aynı zamanda Anadoluda söndürülmesi matlup olan eskiden kalma giilik propagandası yeni baştan uyandırılmak isteniliyor.

3- Ömer Fevzi Mardin tarafından basılan İslâm mühtırası adlı dört buçuk+ Küçük sayfalık bir eserde islâm,iman ve amel,Rıza,gaye esasları gibi yazılarla keyfi ve gayri islâmi bir reform ve Milletler arası ilmihal propagandası yapılmaktadır.Bu adım evvelcede din ve ilmihal esasları deye indiyattan ibaret ve müslümanlıkla telif edilemiyen bir kitap neşretmişti.Bu tarzda yazılmış kitaplar karşısında gayet hassas bulunulması ve gayet çevrenize gelecek olursa bu nevi kitaplardan birer nüsha ile Makamın haberdar edilmesinin gerekli bulunduğu tamimen bildirilir. 29/3/944

Diyanet İşleri Reisi

051 | 433 | | 4 | 36 | 19

EK 86

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Matbuat Umum Müdürlüğü
Sayı
35

26

Öz:

Ankara : 14 Son kânun 935

Başvekâlet Yüksek Makamına

A.İbrahim tarafından yazılarak 1934 yılında Türkiye matbaasında basılmış olan "Millî Din Duygusu" ve Öz Türk Dini" adlı kitabın satıştan menni muvafık görülmüş ve Matbuat Kanununun tadil edilen 51 inci maddesi mucibince Vekâletimizce mezkûr eserin satıştan menni hususu temin edilmiştir .

Mezkûr eserin satıştan menni hususunda Vekiller Heyeti tarafından karar verilmesini rica ederim.

V. 2.

Dahiliye Vekili

S. Kaya

Not:

"Millî Din Duygusu ve Öz Türk dini"adlı eser hakkında hazırlanan rapor ilişiktir.-

Onayı 16-1-35

Tera V. H. ne 15-1-935

16-1-935

Cevaben yazılacak evraka: Cevap olduğu muharreratın tarih numarasile hangi daire ifadesile yazıldığının dercolunması rica olunur.

15-1-935 | 4/125 | 6

EK 87

M.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Matbuat Umum Müdürlüğü
Sayı
4921/33/A/VII

47.1

Öz : 53

Ankara: 5/8/937

Başvekâlet Yüksek Makamına

H.Veli Yücebey tarafından yazılarak Istanbul'da reklâm matbaasında bastırılmış olan "Müslümanlığın beş şartları , yahut, islâm dininde yenilik" adlı eser tetkik edilmiştir. Bu kitap mahiyeti itibarile islâm dininde bazı reformlar yapmak maksadını takip etmektedir. Bu kitabın bazı dinî münakaşaların zuhuruna sebep olması muhtemel bulunduğu gibi dinî kanunlarla da zekât gibi dinî ahkâma müeyyideler konulması istenmekte ve hükûmetlerin bunu tatbik etmesi hususu ileri sürülmektedir. Aynı zamanda müellif bunların bir islâm kongresinde kararlaştırılacağı bildirilmektedir.

Bu neşriyat mahiyeti itibarile Türkiyenin lâyiklik prensibi aleyhinde olup dinî dünya işlerine müdahale ettirmek kasdini gütmektedir. Bu sebepten Matbuat kanununun tadil edilmiş bulunan 51 inci maddesi mucibince Türkiye'de satışı mennedilmiş olup mezkûr kanun ahkâmına göre bu kararın Vekiller Hey'etince sür'atle tasvibini rica eylerim.

S. E

Dahiliye Vekili

Not: Kitap ilişik olarak sunulmuştur.

S. Kaya

Dua v. H.ine
1.9.937

Kabul. 38.8.937

6028 3-9-37

Cevaben yazılacak evraka cevab olduğu muharreratın tarih numarasının yazılması rica olunur.

1-9-37 4 6028 Eh 1

EK 88

T. C.
Başvekâlet
BASIN VE YAYIN UMUM MÜDÜRLÜĞÜ

Ankara: 28.3.1944

Daire : İç Yayın
Sayı : 5208-2329

Başvekâlet Yüksek Makamına

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ömer Fevzi Mardin tarafından yazılan ve İstanbul'da Sinan matbaasında basılan "İslâm Muhtırası" adlı eserin bir nüshası ile bu eser hakkında Diyanet İşleri Reisliğince tanzim olunan raporun bir sureti ilişik olarak takdim kılınmıştır.

Dinler Arası adiyle propaganda yaptığı ileri sürülmekte olan broşürün Matbuat Kanununun 51 inci maddesine istinaden mevcutlarının toplatılması ve satışının men'i hususunda vekiller Heyeti kararı alınmasını yüksek tensiplerine üstün saygılarımla arzederim.

Basın ve Yayın Umum Müdürü
Orta Elçi
(Selim Sarper

030	10			86	510	7

İlişik : Bir broşür, bir rapor.

29-3-944 | 1499 | 2 | 1

Verilen cevaplarda : Daire ve şube adının yazılması. V.A

2+1 broşür

EK 89

T. C.
DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı : 641

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

6 / 5 / 1939

Başvekâlet Yüksek Makamına

Balıkesir Lisesi Muallimlerinden " Ahmed Rasim Hayyat " tarafından " Amme Cüz'ü ve ya Kur'anın İç Yüzü " adında bir eser yazılup bastırıldığı ve bununla açıkta açığa Kur'anı Kerimi ve Peygamberi tezyif ve tahkir ettiği vukubulan muracaatlardan anlaşılmış ve bu kerre Makamımıza gönderilen bir nüshası tarafımızdan tetkik edilerek mumaileyhin Yüzlerce Milyon insanın ta'zım ve tebcil eylediği bir kitabı celil ile bir Peygamberi zişanıtezyif ve tahkir etmekle kalmıyarak aynı zamanda hakikate ve tarihe karşı da en büyük ve açık iftiralar savurmaktan hiç sıkılmamış olduğu görülmüştür.

En garazkâr müsteşriklerin bile sırf ilme hürmet ve tarihi mes'uliyet hislerile cesaret edemedikleri bir takım müfteriyatın ve cahilane mutalaaların Mekteplerimizde masum Türk yavrularının talim ve terbiyesine memur bir muallim tarafından irtikâp edilmiş olmasını hayretle karşıladık. Milyonlarca mü'minin itikadlarını rencide eden ve tarihi hakıkatleri de istediği gibi tahrif etmekten sıkılmamış olan Muallim Ahmet Rasim Hayyatın işbu eseri hakkında lazımgelen muamelenin ifasını yüksek takdirlerine arz eder ve saygılarımı sunarım .

Diyanet İşleri Reisi

R. Börekçi

Yazı işleri mü.?

13-5-939

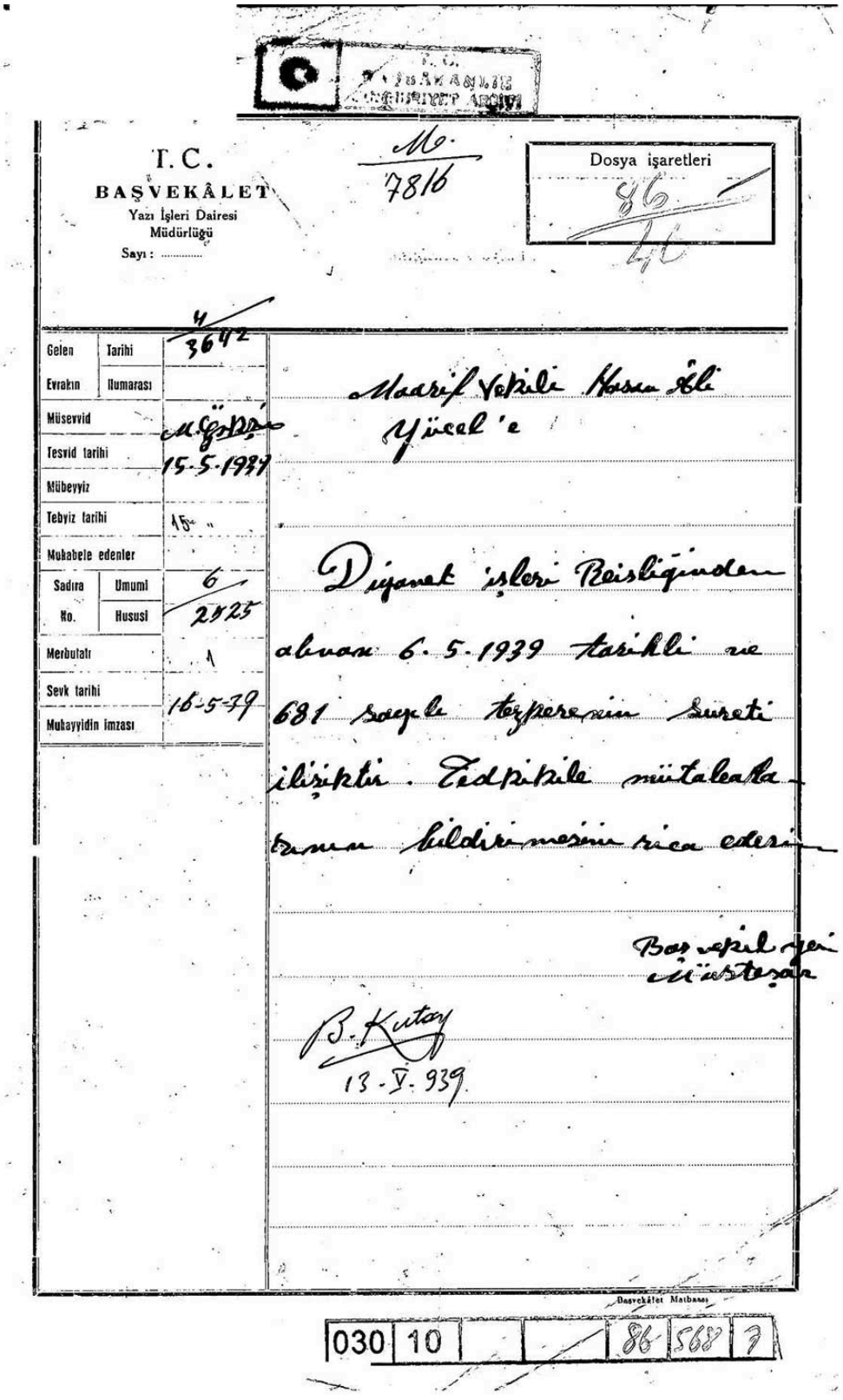
030 | 10 | | | 86 | 568 | 7

140
EVRAK
Ler
6-5-939 3642

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

2

EK 90

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı : .....

Mo. 7816

Dosya işaretleri
86
41

Gelen	Tarihi	4/3642
Evrakın	Numarası	
Müsevvid		M. Ş.
Tesvid tarihi		15-5-1939
Mübeyyiz		
Tebyiz tarihi		15 "
Mukabele edenler		
Sadıra No.	Umumi	6
	Hususi	2525
Merbutatı		1
Sevk tarihi		16-5-39
Mukayyidin imzası		

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e

Dışişleri İşleri Reisliğinden alınan 6.5.1939 tarihli ve 681 sayılı tezkerenin sureti ilişiktir. Tedkikile mütalaasının tarafıma bildirilmesini rica ederim.

Başvekil namına müsteşar
B. Kutay
13-V-939

Başvekâlet Matbaası

030 | 10 | | | 86 | 568 | 7

EK 91

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
7647

Kararname

2800 Sayılı kanunun ikinci maddesine göre Diyanet İşleri Riyasetince teklif ve Şurayı Devletçe görülerek tadilen tanzim ve tevdi olunan ilişik "Diyanet İşleri Reisliği teşkilâtının vazifelerini gösterir nizamname" nin meriyete konulması; İcra Vekilleri Heyetinin II/II/937 tarihli toplantısında onanmıştır.

REİSİCUMHUR
K. Atatürk

Bş. V. C. Bayar
Ad. V. S. Saraçoğlu
M. M. V. K. Özalp
Da. V Ş. Kaya
Ha. V. Fevzi Çakmak
Ma. V, A. Fuad Uzkan
Mf. V. F. Atakan
Na. V. A. Cetinkaya
İk. V. ve Zr.V.V. Hüsnü
S. İ. M. V. Dr. H. Alatas
G. İ. V. Rauf Orbay
Zr. V.V.

030 | 18 | 01 | 02 | 80 | 92 | 15

EK 92

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı:.....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

(Türkçe Salatüselâm)

-I-

Tanrı Elçisi Muhammet Salat Sana Selâm Sana
" Sevğilisi " " " " "
" Elçileri Salat Sizlere Selâm sizlere

-2-

Ey Tanrınını elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevğilisi " " " " " "
Ey Tanrının elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selâmet

-3-

Ey Tanrı Elçisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey " Sevğilisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey " Elçileri Sizedir Rahmet ve Selâmet

(Türkçe Tekbir)

Tanrı uludur tanrı uludur
Tanrıdan başka tanrı yoktur
Tanrı uludur tanrı uludur
Hamd ona mahsusdur

T. C.
Diya net İşleri Reisliği
Tahrirat Müdürlüğü
730,265

----------Müftülüğüne

Öz dilimizle her tarfta Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda Minarelerde Arapça Salatüselâm akumak ahenksiz düşeceği gibi Hükûmeti Celilenin takîp buyurduğu maksadı milliye de uygun gelmediğine binaen İstanbuldaki erbabı ihtisasla bilmuhabere balâya yazılan Üç suret ile Türkçe tekbir gönderilmiştir . her hangisi arzu olunursa icabında alâkadarların xx ondan okumaları lüzumu tamimen beyan olunur Efendim .

6/3/933
mühür

Diyanet İşleri Reisi

Aslıgibidir.
25/I/934

3

030 | 10 | 26 150 | 01

EK 93

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
ADLİYE VEKÂLETİ
ceza işleri Müdürlüğü

Adet 165 Umumî
Adet 12 Hususî

Adet
Leffi

Yüksek Baş vekâlete

H:

Türkçe salatü selam H:

Tireli Ali oğlu Hafız Ahmet efendi İzmirin kemer altı camiinde arapça selatü selam okuduğundan İzmir sulh mahkemesince T.C.K. 526 ci maddesine tevfikan iki gün hafif hapse ve yarım lira hafif para cezasına mahkûm edildiği ve mumaileyh müdafaasında selatü selam hakkında bir emir tebliğ olunmadığını söylediği mahalli C.M.U.liğinin işarından anlaşılmaktadır .

Ezan ve kamet gibi salatü selamın da türkçe okunması hakkında Diyanet işleri riyasıtince yapılmış bir tebliğ ve tamim olup olmadığının bildirilmesi yapılmış tebliğ varsa bir suretinin gönderilmesi hususuna emir ve müsaade buyurulmasını istirham eylerim efendim hazretleri .

C.M.mu. 8-11-934
Hasan Saffet

Adliye vekaleti
Vekili
Cevdet

030	10			26	150 91

Yazı İş. M.
9-1-1974

BAŞVEKÂLET EVRAK
9-1-934 | 152

Cevaben yazılacak evrak : Cevap olduğu muharreratın tarih numarasile hangi daire ifadesile yazıldığı derç olması rica olunur.

EK 94

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: .....

5/53

Dosya işaretleri

Evrakın	Numarası	
	Tarihi	
Yazan memur		M. Ziyaettin
Yazı tarihi		10-1-934
Muavin		
Beyaz eden		
Beyaz tarihi		10-1-934
Karşılaştıranlar		
Sadıra No.		6/186
Merbutatı		
Sevk tarihi		12-1-934
Kaydeden		[illegible]

Düşünceler

030 | 10 | | 26 | 1550 | 21

Diyanet İşleri Reisliğine

İzmirde Kemeraltı camiinde arapça selâtü selâm okunduğundan dolayı T. C. K. 526 ıncı maddesine tevfikan işbu gün hafif hapse ve yirmi lira hafif para cezasına İzmir Sulh mahkemesince mahkûm edilmiş olan Tirelı Abdioğlu Hafız Ahmet Ef. selâtü selâm hakkında bir emir tebliğ edilmediğini söyleyerek müdafaada bulunmuş olduğundan Ezan ve Kamet gibi selâtü selâmun da türkçe okunması hakkında Riyasetiniz'ce yapılmış tebliğat olup olmadığının bildirilmesi ve yapılmış ise suretinin gönderilmesi Adliye Vekilliğinin talebi üzerine rica olunur Ef.

Baş vekil n.
Müsteşar

10-1-934

Başvekâlet Matbaası

7

EK 95

T. C.
BAŞBAKANLIK
CÜMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
Diyanet işleri reisliği
Tahrirat Müdürlüğü
Sayı 148
56

Hulâsa

Başvekâlet Yüksek makamına

IO/I/934 Tarih ve 6/I36 sayılı Tezkerei samileri arizai cevabiyesidir .

Salatüselâmın da türkçesi 6/3/933 Tarihinde bilcümle Müftülüklere ve I2/3/933 Tarihinde de berayi malumat Dahiliye vekâleti yüksek makamına ve bir kaç nüs'hası da Evkaf Umum Müdürlügüne gönderilmiş olduğunu Tazimlerimle arzeylerim efendim Hazretleri . 20/I/934

D . İşleri reisi
N.

Yazı İş. Md. ne
21 - I - 1934

030 | 10 | 1 | 26 | 150 | 21

6

21-1-934 | 275

EK 96

İstanbul Valiliğinin 27/12/935 tarih Em. 8796 sayılı

sayılı şifresi örneği

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1 - Ramazan ayı vukuatı hakkında:

2 - Ramazan devam ettiği müddetçe Camiler'de Cumhuriyet ve inkilâbımızın yüksek prensiplerine aykırı bir hadise olmamıştır. Bütün camilerde Müftülükçe verilen mevzular dahilinde ve muayyen vaizler tarafından vaizedilmiştir. Yalnız 23/12/935 gün ve 7913 sayılı şifremizde arzedildiği üzere Fatih kazası dahilinde çivi zade camiinde imamın tarikat yolu hareketi nazarı dikkati celbettiğinden Müddei umumiliğe verilmiş ise de kendisinin bu camiin imamı olması dolayısiyle suçun vazifeden mütevellit olduğu ileri sürülerek evvel emirde idare hey'etinden karar alınmak üzere evrak iade edilmiş ve kendisi serbest bırakılmıştır. Bu Ramazan da Camilerin diger senelere nisbeten daha çok kalabalık olduğu ve talebelerle gençlerden bir çok kimselerin de bulunduğu görülmüştür. Bayram namazı münasebetiyle camilerde alınan tertibatta da bir intizamsızlık olmamıştır. Ancak Erenköyünde Zihni paşa camiinde Kasap Hacı Mustafa ve Beyoğlunda Ağa camiinde kayyum Rifat, fotoğrafcı Ferit İbrahim, Bulgaristanlı İsmail taraflarından tekbirler Arapça olarak okunmuşsa da devamına meydan verilmemiş ve bu hareketlerinden dolayı haklarında takibata başlanmıştır. Bunların da mahiyeti itibariyle fena bir maksada müstenit olmadığı tesbit edilmiştir. Bayram günlerinde mal ve can Emniyet noktasından ve inzibat cihetinden kendisinden mazarrat umulan ve faal bir vaziyette bulunan sabıkalılardan bir kısmı polis vazife ve selâhiyet kanununun 18 inci maddesinde dayanarak bayram sonuna kadar nezaret altına alınmış olduğunu bilgi olarak arzederim.

Vali N.
H. Karataban

Aslı gibidir.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 611 - Dosya No: 121 - Sıra No: 1

EK 97

T.C.

GİZLİLİĞİ 3/11/1997 tarih ve 97019 sayılı Onayla KALDIRILDI

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Özü 15/2/938

Arapça tekbir alan karamanlı Hasan HK.

K:I
209

Vilâyet Müftulüğüne

4/2/938 gün ve 1341/383 sayılı yazı karşılığıdır.

1- Kurban bayramı günü sabahı camiler de vaiz vermeleri tensip ve listesi verilen kişilerden Karamanlı Hasan Gemalmaz camisinde düanın sonunda arapça tekbir almıştır.

2- Ne için tekbiri türkçe almadığı sorulmuş tekbirin türkçe alınması hakkında kendisine tarafınızdan böyle bir tebliğat yapılmadığını ve türkçe tekbiri bilmediğini söylemiştir.

3- Bademe resmi vaizlerden başka böyle ehliyetsiz kimselere kat'iyen izin verilmiyecektir.

4- Resmi vaizlere de diyanet işleri reisliğinden gelen evamir ve talimatın iyice anlatılması lâzımdır.

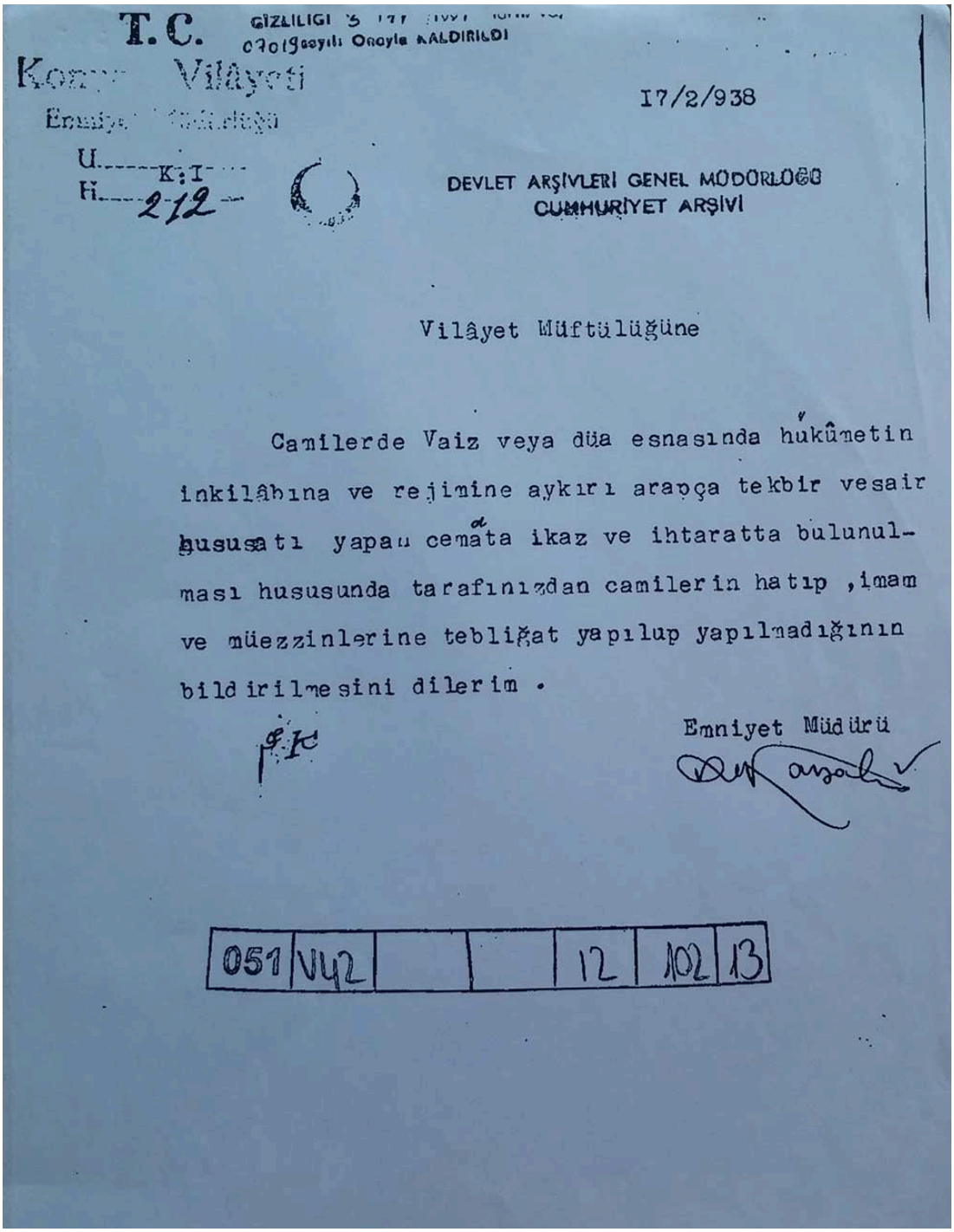
5- Bademe bu suretle hareket edilmesini ve tekbirin türkçe alınması hususunda Karamanlı Hasana tarafınızdan bir tebliğat yapılup yapılmadığının bildirilmesini dilerim.

Em.Md.

Vali

051 | V42 | | 12 | 102 | 12

EK 98

T.C. GİZLİLİĞİ 3 [illegible] Gün ve [illegible] Sayılı Emirle KALDIRILDI

Konya Vilâyeti
Emniyet Müdürlüğü
U.---K:I---
H.---212---

17/2/938

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Vilâyet Müftülüğüne

Camilerde Vaiz veya dûa esnasında hukûmetin inkilâbına ve rejimine aykırı arapça tekbir vesair hususatı yapan cemâata ikaz ve ihtaratta bulunulması hususunda tarafınızdan camilerin hatıp ,imam ve müezzinlerine tebliğat yapılup yapılmadığının bildirilmesini dilerim .

Emniyet Müdürü

051 | V42 | | | 12 | 102 | 13

EK 99

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CÜMHURİYET ARŞİVİ

22/9/948

T . C
Diyanet İşleri Başkanlığı

Yazı İşleri Müdürlüğü
N: 1287

Anamur

Müftülüğüne

Arapça ezan ve kametin memnuiyeti hakkındaki 4055 sayılı kanun hükmü yalnız ezan ve kamete münhasır olup mevlidlerde, hatim esnasında, bayram namazlarında ve bayram günlerinde alınan arapça tekbirlere şamil bulunmadığı İç İşleri Bakanlığı ile yapılan konuşma ve yazışmalar sonucunda Başkanlığımızın noktai nazarı uygun görülerek gereğinin ona göre yapılması Valiliklere tamimen tebliğ ~~ed~~ edilmiş olduğundan camilerdeki vazife sahipleri çağrılarak lâzım gelen tenbihatın yapılması lûzumu tamimen bildirilir.

Keyfiyet Vakıflar Genel Müdürlüğüne de yazılmıştır.

a.a
T.Okan

Diyanet İşleri Başkanı
A. Fik. Arısoy

23
30/9/948

051 V33 4 31 3

EK 100

C.H.P.
M A R A Ş
Ilyönkurul Başkanlığı
Sayı
4

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

24729 Maraş
Io/I/936

C. H. P. C.
Gönderme : 13 X Sani 1936
Sayı: 1807

C.H.P.Genel Sekreterliği Yüksek Katına

A n k a r a

Geçen Cuma, Bir Gün Minarelerin birinde Türkce Selanın iç-ine Bazı Arapcalarda Karıştırıldığını Eşitmem üzerine Maraş Müftüsünü Partiye Davet ederk Ehemmiyetle dikkat Gözünüe çekmiş Ve bütün camilere Ihtarlar Yapıştırmıştım.

Dün Gıce Ay Tutulması üzerine, Eski adete uyularak,Bir Kaç El Silah Atıldığını Vali Konağından Eşittik . Ilbayın Telefonla Verdiği Emirle bu Silah Atanlar Yakalanmıştır.Bu arada Minarelerde de arapca se-La verildiği Polisce Görülmüş,Failleri Tutularak Adliyeye verilmiştir. Ve Ilbaylıktan Iç Işleri Bakanlığına Yazılmıştır.

Buranın Müftüsü Fena adam olmamakla beraber mutaassip ve Koyu Softalardandır.Kendisine Merciinden Şiddetli bir Kulak bükümtüsü Yaptırılmasını Uygun buluyorum.

Derin Sayğılarımla Arz ederim

C.H.P.
Ilyönkurul Başkanı
Burdur Saylavı
H. Onaran

-1-

490 | 01 | ... | ... | 611 | 121 | 1

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 611 - Dosya No: 121 - Sıra No: 1

EK 101

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususî Kalem Müdürlüğü

1. S. 2.

3
772

Arap'ca selâ veren
Reşat hakkında .

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. Genel Sekreterliğine

Gönderme Tarihi: 4 K.Sanî 1937
Sayı: 4998 | Ekleri:

Ramazan bayramının ikinci günü Germencik'li Reşid'in serhoş olarak Kuşadasına bağlı Belevi köyünde Arapca selâ verdiği görülerek yakalanıp adliyeye teslim edildiği İzmir Valiliğinden bildirilmiştir .

Bilgi için saygı ile arzederim.

Başvekâlete, R.C.U.Kâtipliğine, Adliye Vekâletine ve C.H.P.G.Sekreterliğine yazılmıştır .

III 5-I-1937

Dahiliye Vekili

Ozan dosyasına
Ö. K

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 611 - Dosya No: 121 - Sıra No: 1

EK 102

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C.

Diyanet İşleri Başkanlığı
Yazı İşleri ve Evrak Md.lüğü
Sayı : 6715

23.6.1950

Müftülüğüne

Ezan ve Kametin sadece bir ilân değil, namaz vakitlerinde ve Peygamber tarafından takrir edilmiş olan hususî lafızlarla ve namaz vakitlerinin girdiğini bildiren bir i lam ve ilân olduğu ilmî ve dini bir hakikattır, Kitap ve Sünnetle sabittir.

Elrazı mahsusa, Ezanın sıhhatının şartı olduğuna göre hususî lafızlarından başkasile okunan ezana, velev en doğru bir tercüme ile de olsa, itibar yoktur.

Tamamile dini bir ibadet mevzuu olan Ezan ve Kameti asli şeklinden çıkarıp şu veya bu dille okumaya zorlayıcı hükümlerin, Ezan ve Kameti diñ lisanile okumak yasağının ahiren B.Millet Meclisince kaldırılması hadisesinin vatandaşlar üzerinde husule getirdiği büyük ferahlık ve hoşnutluk, yurdun muhtelif bölgelerinden gelen yazılarda açıklanmaktadır.

Bu yılda yapılan tebliğat üzerine, ilçenizde hasıl olan durum hakkında bilgi verilmekle beraber hangi gün ve vakitten itibaren tatbikata başladığının ve Ezanı, kendisine mahsus olan usul ve dini lisanla okumayı bilmiyen müezzinler bulunup bulunmadığının, şayet böyleleri varsa bu hususta ne gibi tedbirler alındığının bildirilmesi lüzumu ehemmiyetle beyan olunur.

A. K.

Diyanet İşleri Başkanı
A. Hamdi Akseki

A. H. Akseki

25
30/6/950

-1-

051 V33 / 4 31 12

EK 103

42/10

Şifre
Çok Aceledir

Ankara, 6-9-1941

Riyaseticümhur Umumî Kâtipliği
Florya

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ ARŞİVİ
Yer No : 2/11-31
Dosyal No :
Dosya No :
Fihrist No : 5654-62

Reisicümhurumuzun Yüce Huzurlarına:

I- Dün ve bugün Üniversite Ordinaryüs Profesörlerinde Şerafettin Yaltkaya ile uzun görüştüm. Evvelce telekki eylediğim Yüksek Emirleri dairesinde kendisile kolayca teşriki mesai imkânı olduğu neticesine vardım. Vazife teklif ettim. Bir gece düşündükten sonra bugün kabul edeceğini bildirdi.

Bir iki güne kadar İstanbulda bulunacaktır, arzu buyurulduğu taktirde kendisinin celbi ile görüşülmesini yüksek taktirlerine arzederim.

Başvekil
Dr. Refik Saydam

Arzedildi
Hifzi 6.9.1941

EK 104

T. Ç.
Diyanet işleri reisliği
Tahrirat Müdürlüğü
Sayı 130
61

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

23/I/934
Hulâsa

Başvekâlet Yüksek makamına

2I/I/934 tarih ve 6/208 sayılı tezkerei Samileri arizai cevabiyesidir :

6/3/933 tarihinde Müftiliklere gönderilen tamimin tasdikli örneğinden bir danesi iliştirilerek takdim kılınmış olduğunu tazimlerimle arz eylerim ef . Hz

Diyanet işleri reisi
N

A. Hamdi

yazı İ. Md. ne
23. I. 1934

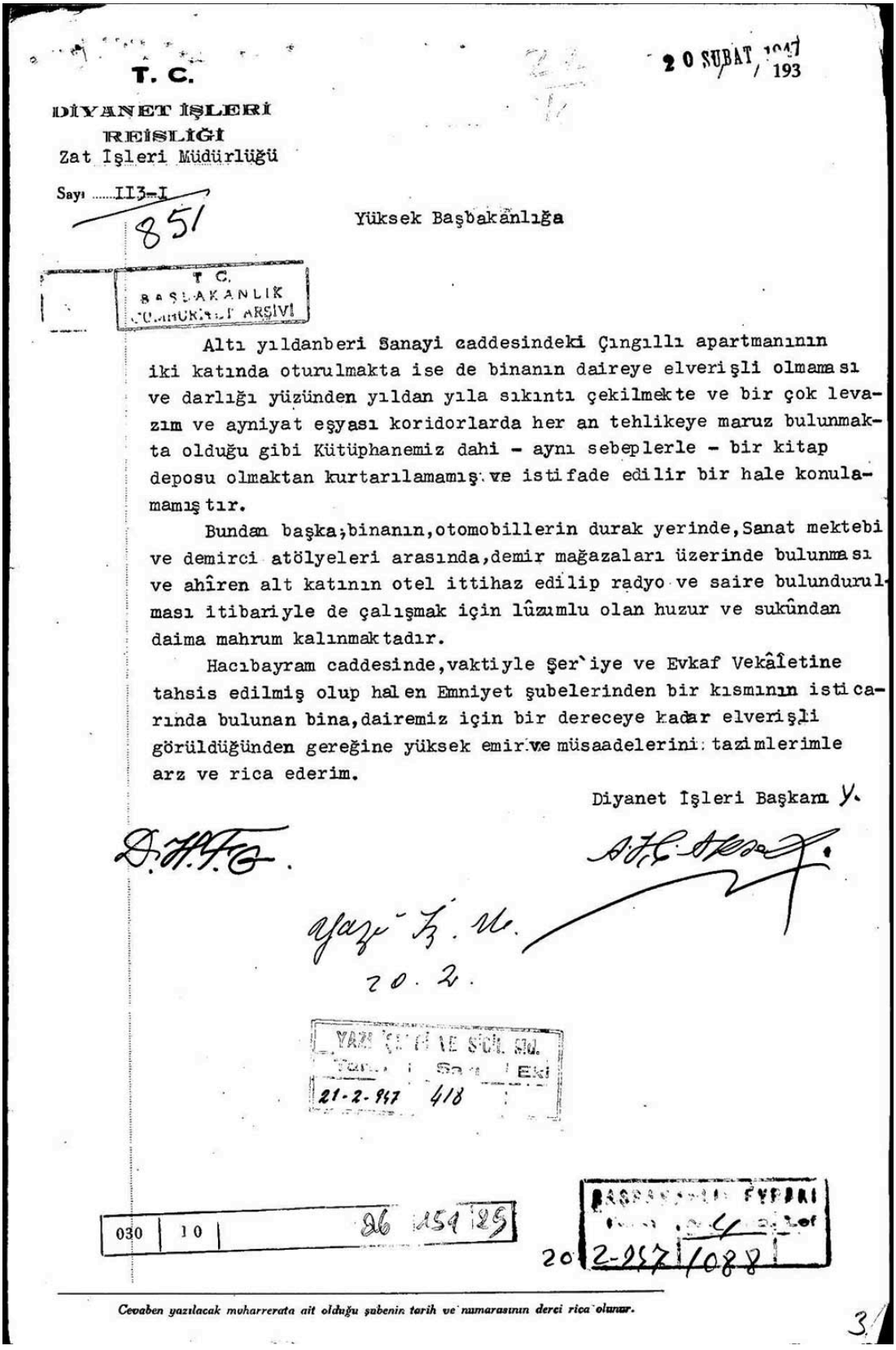
2

030	10			26	150	21

23-1-934 | 4 | 216 | 1

1/53

EK 105

T. C.
DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ
Zat İşleri Müdürlüğü

Sayı II3-I
851

20 ŞUBAT 193

Yüksek Başbakanlığa

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Altı yıldanberi Sanayi caddesindeki Çıngıllı apartmanının iki katında oturulmakta ise de binanın daireye elverişli olmaması ve darlığı yüzünden yıldan yıla sıkıntı çekilmekte ve bir çok levazım ve ayniyat eşyası koridorlarda her an tehlikeye maruz bulunmakta olduğu gibi Kütüphanemiz dahi - aynı sebeplerle - bir kitap deposu olmaktan kurtarılamamış ve istifade edilir bir hale konulamamıştır.

Bundan başka;binanın,otomobillerin durak yerinde,Sanat mektebi ve demirci atölyeleri arasında,demir mağazaları üzerinde bulunması ve ahîren alt katının otel ittihaz edilip radyo ve saire bulundurulması itibariyle de çalışmak için lûzumlu olan huzur ve sukûndan daima mahrum kalınmaktadır.

Hacıbayram caddesinde,vaktiyle Şer`iye ve Evkaf Vekâletine tahsis edilmiş olup halen Emniyet şubelerinden bir kısmının isticarında bulunan bina,dairemiz için bir dereceye kadar elverişli görüldüğünden gereğine yüksek emir ve müsaadelerini tazimlerimle arz ve rica ederim.

Diyanet İşleri Başkanı V.

D.H.İ.Ö.

A.H.C. Akses

yaz- İ. M.
20. 2.

YAZI İŞLERİ VE SÜR. MD.
Tarih | Sayı | Ek
21-2-947 418

030 | 10 | 86 159 125

BAŞBAKANLIK EVRAKI
20 2-257 1088

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

3

EK 106

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Zat İşleri Müdürlüğü

Sayı : 113-1

4 Haziran 1947

2314

Başbakanlık Yüksek Katına

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

20/Şubat/947 gün ve II3-I/85I sayılı yazımızla arz olunduğu üzere halen işgalimizde bulunan apartman katı Diyanet Reisliği Dairesi olmağa elverişli ve kâfi değildir : Bulunduğumuz binanın I.ci katı otel haline getirilmiştir . Müşterek bir kapıdan girilip çıkılması pek uygunsuz olduğu gibi mesai zamanlarında otelde ve etrafımızdaki kahvehanelerin Radyo sesleri ve demirci dükkânlarının şiddetli kürültüleri huzur ve sükünla çalışmağa imkân bırakmamaktadır .

Başkanlığımıza mustakil bir bina yapılıncaya kadar Devlete ait binalardan birinin ayrılarak âcil ihtiyacımızın karşılanmasına yüksek müsaadelerini tazimlerimle arz eylerim .

4/6/947

Diyanet İşleri Başkanı

A.Y.G. Hilmi

M.H.T.G.

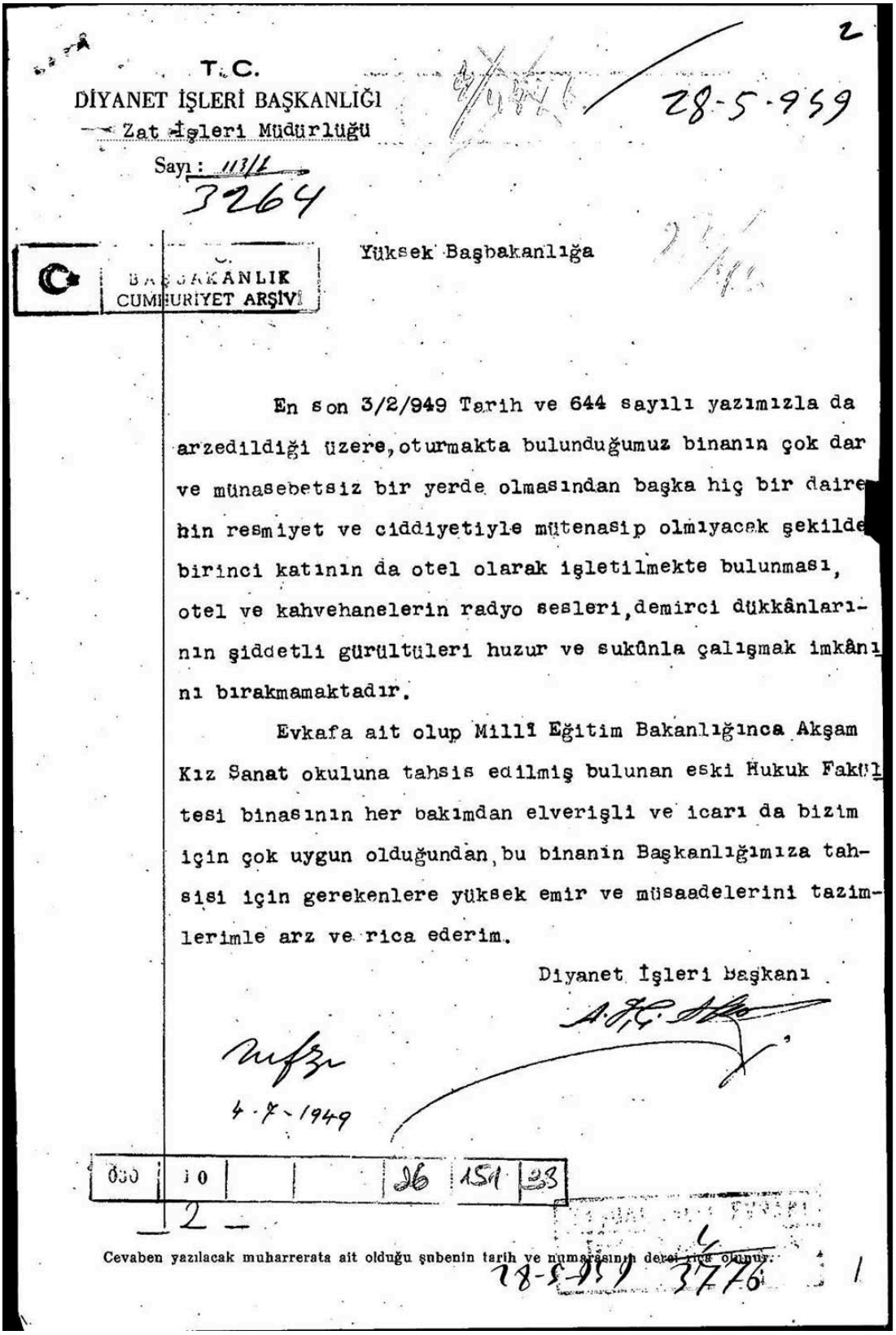
BAŞBAKANLIK EVRAKI
4 ra Lef
4-6-47 3142

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

- 3 -

10 | 26 151 | 29

EK 107

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Zat İşleri Müdürlüğü

Sayı : 113/1
3264

28-5-959

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Başbakanlığa

En son 3/2/949 Tarih ve 644 sayılı yazımızla da arzedildiği üzere, oturmakta bulunduğumuz binanın çok dar ve münasebetsiz bir yerde olmasından başka hiç bir daire hin resmiyet ve ciddiyetiyle mütenasip olmıyacak şekilde birinci katının da otel olarak işletilmekte bulunması, otel ve kahvehanelerin radyo sesleri, demirci dükkânlarının şiddetli gürültüleri huzur ve sukûnla çalışmak imkânını bırakmamaktadır.

Evkafa ait olup Millî Eğitim Bakanlığınca Akşam Kız Sanat okuluna tahsis edilmiş bulunan eski Hukuk Fakültesi binasının her bakımdan elverişli ve icarı da bizim için çok uygun olduğundan, bu binanin Başkanlığımıza tahsisi için gerekenlere yüksek emir ve müsaadelerini tazimlerimle arz ve rica ederim.

Diyanet İşleri Başkanı

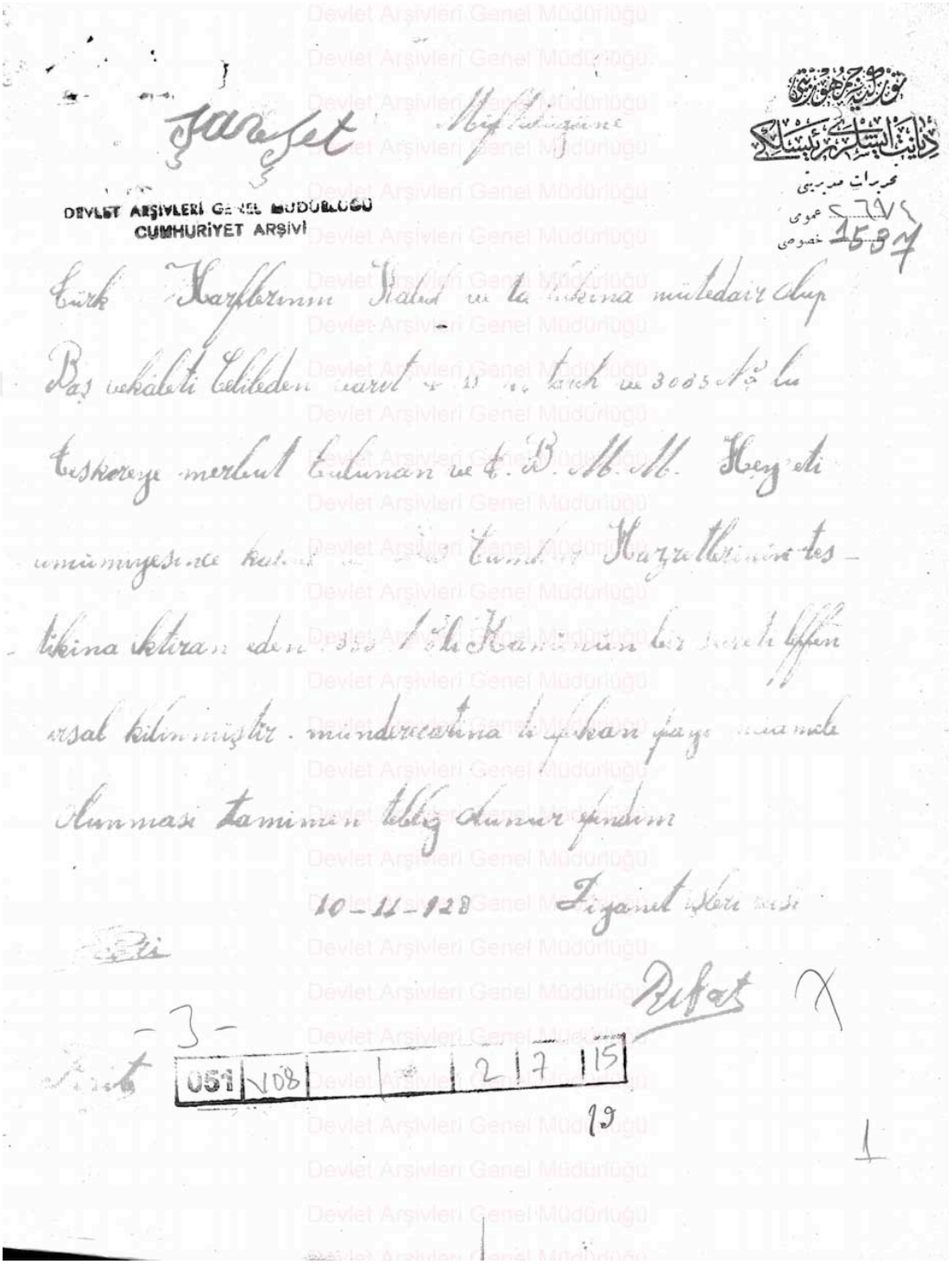
4-7-1949

030 | 10 | | | 26 | 151 | 23

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

28-5-959 3776

EK 108

Hariciye Nezareti
Matbuat Müdüriyeti
Umumi 797
Hususi 1597

Gazete

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türk Kızılayının Rahat ve Iskânına müteallik olup Başvekâleti Celileden varid 9 Kânunuevvel 928 tarih ve 3005 No.lu tezkereye merbut bulunan V. D. M. M. Heyeti umumiyesine takdim kılınan Türk Kızılayının tesisi Iskânına ait Kanunun bir nüshasını ilişik olarak irsal kılınmıştır. Mündericatına bi'l-ıttılâ'

Rumuzu tamiman tebliğ buyurulmasını rica ederim

10-12-928 Dahiliye Vekili

Rıfat

-3-

051 V08 2 7 15

19

1

EK 109

VİLAYET
TARİRAT KALEMİ
№ 5055/707

Müfettüluge

Yeni harflerimizin temini tedrisi zîminînda nufuzu amiriyetin istimaline dair Dahiliye vekaleti celilesinden varit olan 22.10.928 tarih ve 5381 numarali tahrirat suretleri leffen irsal ve ehemmiyetle tebliğ olunur efendim

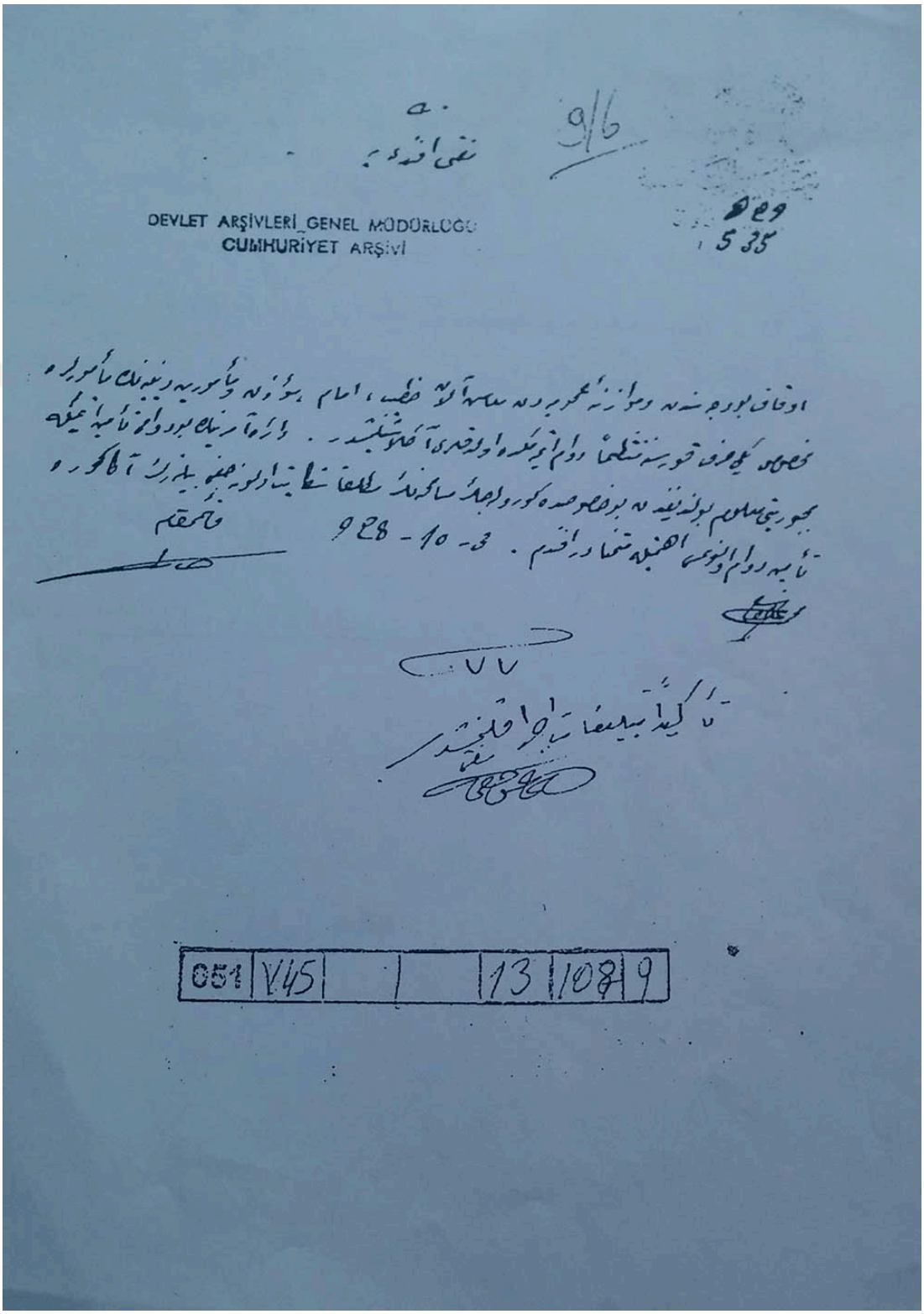
Vali vekili
M. nudai

Suretler:

Maârif vekaletinin 17.10.928 tarih ve 27547/10779 numarali tezkeresinin sureti leffen gönderildi:

Memurinin yeni harflerin tedrisi için her yerde açilmiş olan kürslara devamda alakasizlik göstermeleri gayri caiz bulundugundan behemehal kürslara devamînin teminile malûmat ve melekelerinin kisa bir zaman zarfında Devlet ümürünü yeni harflerle tedvir için kâfi bir seviyeye isali esbabinin istikmali ehemmiyetle ve tamimen tebliğ olünür efendim.

EK 110

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 | V45 | | 13 | 108 | 9

EK 111

T. C.
EVKAF
Umum Müdürlüğü
Müdürlüğü

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayı : 174387
139

Hulâsa

cami hademelerinin yeni türk harflerinin öğretilmesi.H

İLİŞİĞİ / 1

Yüksek Başvekâlete

El'aziz valiliğince yeni Türk harflerinden imtihana tabi tutulmak istenilen cami hademesinin bir çoğu elli, altmış yaşlarındaki ihtiyar adamlardan olup işlerinde ancak on kadarı bu harfleri öğrenebilecek kudrette bulunduğu ve geri kalan yaşlıların hizmetlerine nihayet verilirse yerlerine başkası konamıyacağı gibi hayatlarının son devrelerinde yoksul düşmelerine sebep olunacağı mahallindeki vakıflar müdürlüğünden bildirilmişti .

Bu harfleri öğrenebilecek iktidârda olanların hemen Millet mekteplerine sevki ve öteki çok yaşlıların da bunlar tarafından müzakere ettirilmek suretiyle yeni harfleri öğrenmek nimetinde mümkün olduğu kadar istifâde ettirilmesi ve vilâyet makamına da bu suretle müracaat ve maksat izah olunarak bu hususta yardım temini hakkında yazılan cevap postaya verileceği sırada öğreni bağlı olarak sunulan Tel yazısı alınmıştır .

Öğrenme kabiliyeti en yüksek derecede olan gençler için bile bir zaman mes'elesi olan bu işi böyle yaşı çok ilerlemiş insanlar için birdenbire hal etmeğe maddeten imkân bulunamıyacağı ve bu yüzden istihkaklarının verilmemesi ise yüksek makamınızca adalet icaplarına aslâ uygun görülmiyeceği şüphesizdir .

İşin itidâl dairesinde halli için gerekli tebligatın icrasına müsaadelerini derin saygılarımla dilerim . 19 Kânun 1935

Vakıflar Umum Müdürü

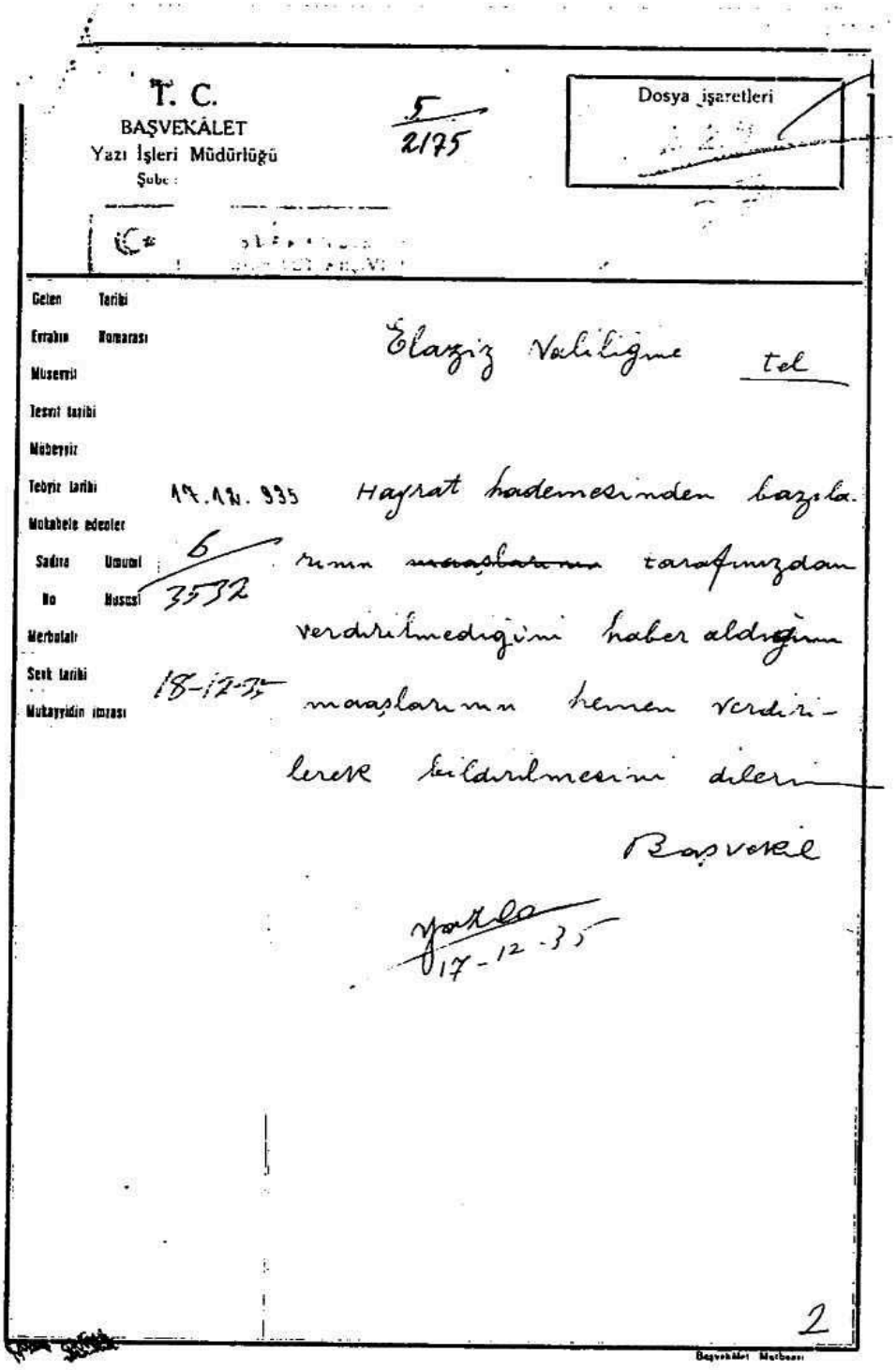
Güngü
14-12-35

Boş okunuşsuz : Bağ Valinin bu işleri yapmağa hakkı ve salahiyeti var mi dir ?
16.12.935

14-12-935 64281

030	10		192	315	18

EK 112

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Şube :

5
2175

Dosya işaretleri

Gelen Tarihi
Evrakın Numarası
Müsenisi
Tesnit tarihi
Müberyiz
Tebriz tarihi 17.12.935
Mukabele edenler
Sadire Umumi 6
No Hususi 3532
Merbutatı
Sevk tarihi 18-12-35
Mukayyidin imzası

Elazig Valiliğine tel

Hayrat hademesinden bazılarının ~~maaşlarının~~ tarafınızdan verdirilmediğini haber aldığım maaşlarının hemen verdirilerek bildirilmesini dilerim

Başvekil

Vekâlen
17-12-35

2

Başvekâlet Matbaası

030 | 10 | | | 192 | 315 | 18

T. C.
P. T. T. U. M.

TELGRAF

Yol

Adres :

14674

Servis işaretleri

ankra bas vekalete

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

İLK MERKEZ	A)	KELİME	VERİLDİĞİ Tarih	VERİLDİĞİ Saat	RESMİ / HUSUSİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI Tarih	ALINDIĞI Saat	İMZA
1206 elaziz	858	19/12 12					19-12	23/5	

C 18/12/35 sayili tele yapilmayan bazi tediyelerin dun temamlandigini arzederim 132/127 kalem - valiit gur

Evraka
20-12-935

030 | 10 | | | 192 | 315 | 18

BAŞBAKANLIK
Tarih | Numara
20-12-35 | 2568

EK 114

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

8

T.C

Diyanet işleri Reisliği
Yazışleri Müdürlüğü
No I258

Müftülüğüne

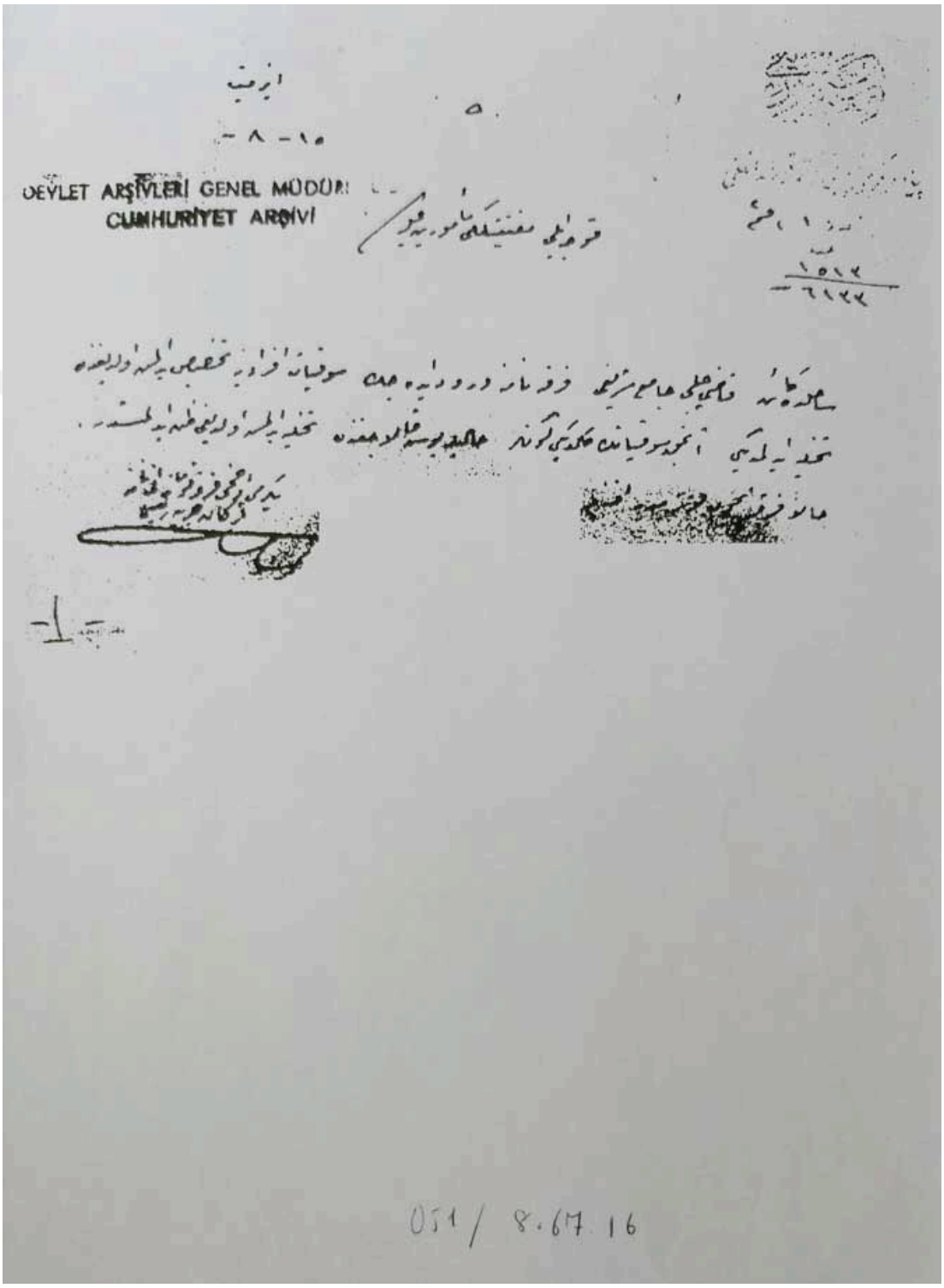
Köy imamlarının 442 No.lu köy kanununun 24 üncü maddesindeki "2 inci fıkra hariç" evsafı haiz olmaları ve binaen alyh tayinlerinden evel emniyetçe durumlarının tetkiki = lâzım geleceğine göre böyle durumları incelenmeden tarafınızdan buyrultu verilmek suretile tayin edilmiş köy imamları varsa reisliğimize bildirilmesi ve badema bu esas dairesinde hareket edilmesi lüzumu ehemmiyetle beyan olunur.

22/8/942 Diyanet İşleri Reisi

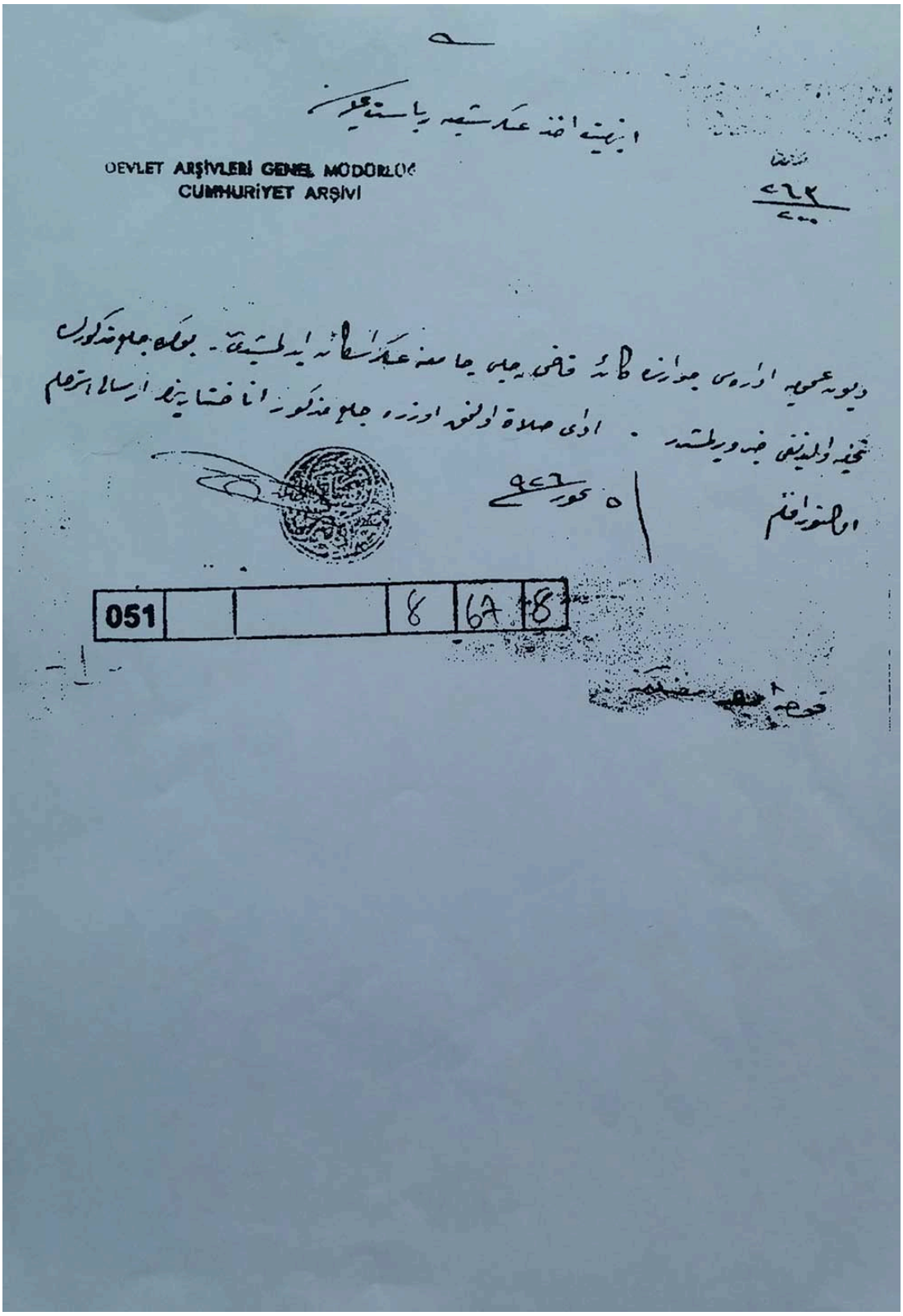
M. Ş. Galtkaya

051 | V33 | | 1 | 4 | 36 | 16

EK 115

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
051 / 8.67.16

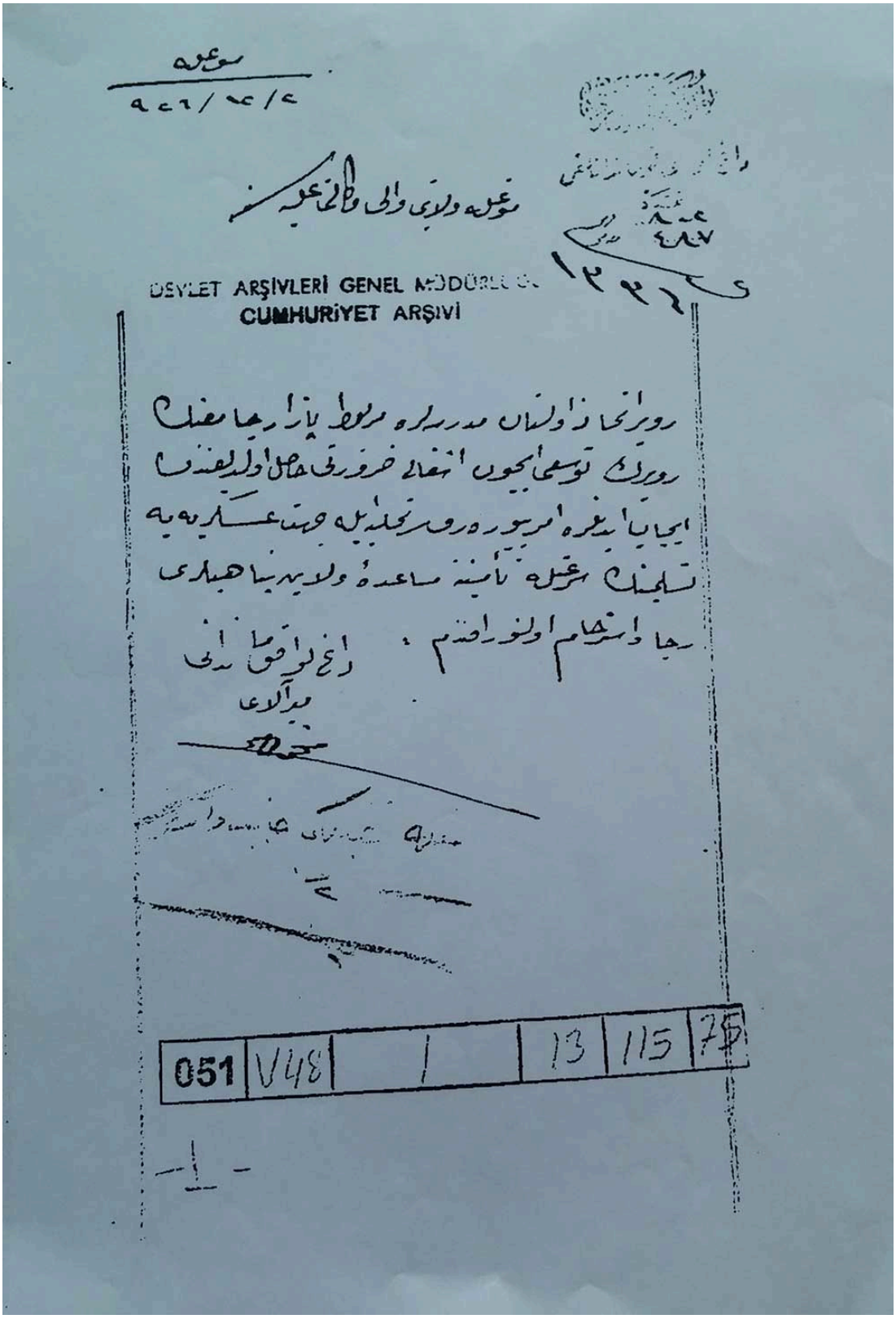
EK 116

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 | | | 8 | 67 | 18

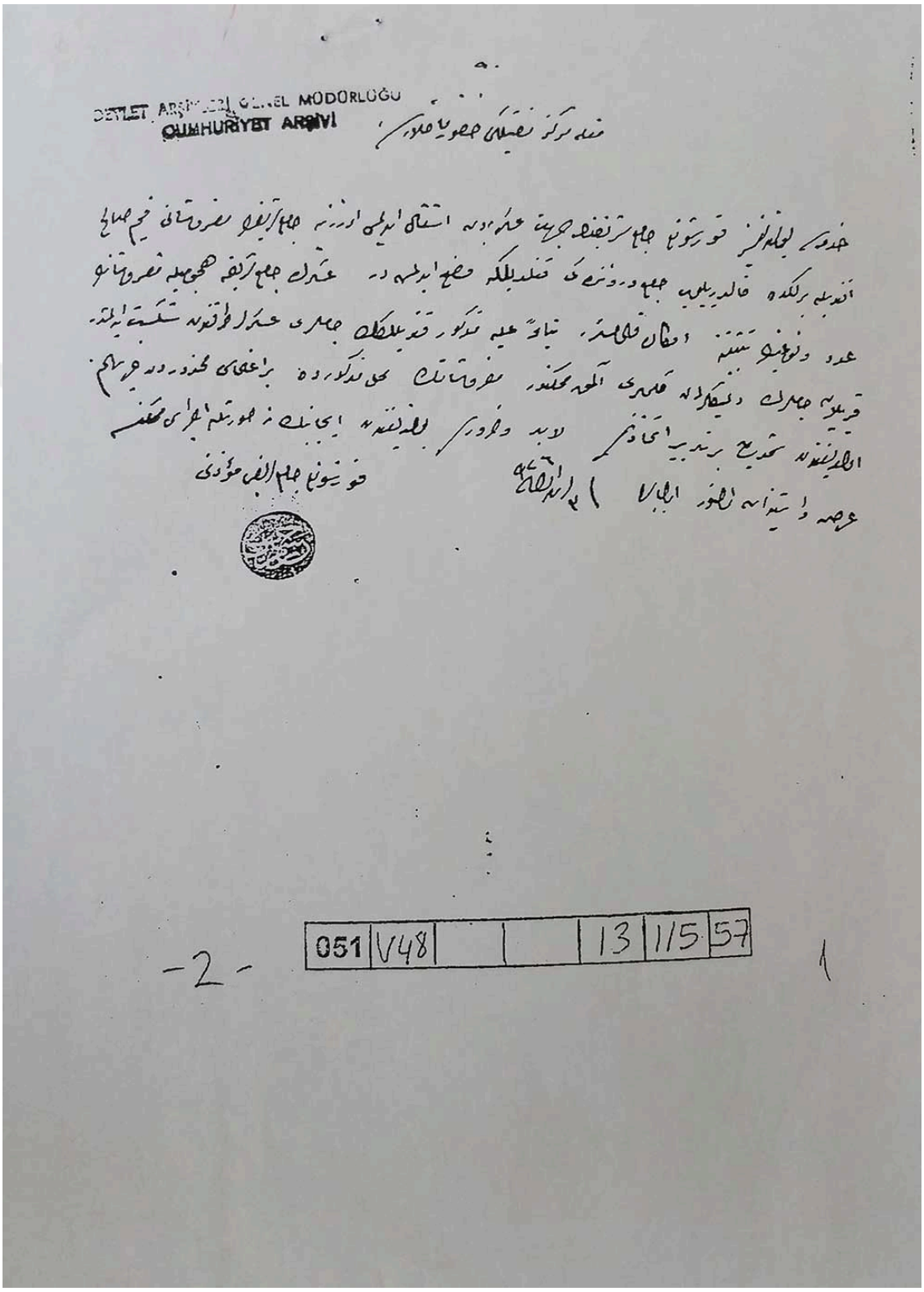
EK 117

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

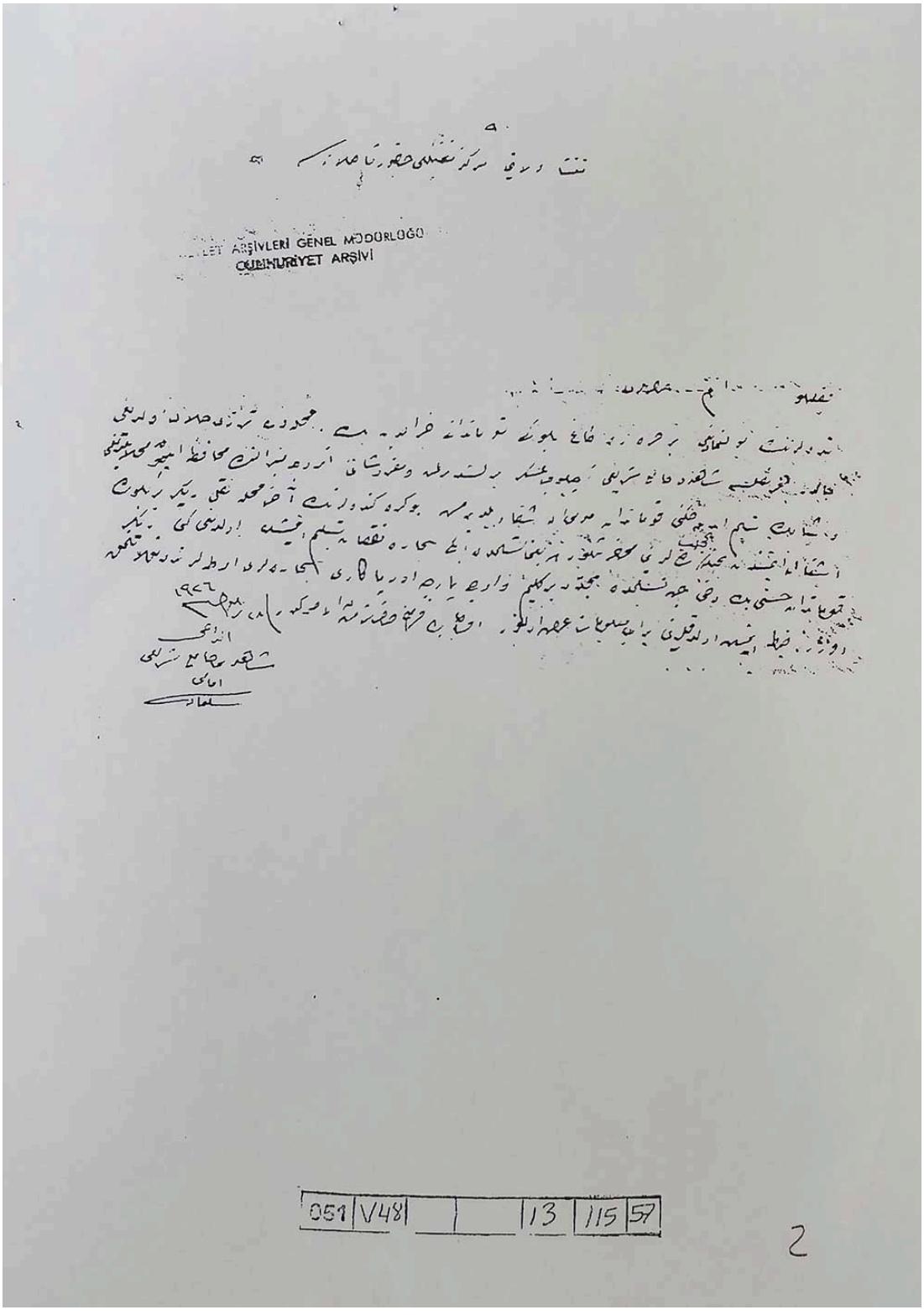
051 | V48 | 1 | 13 | 115 | 75

EK 118-A

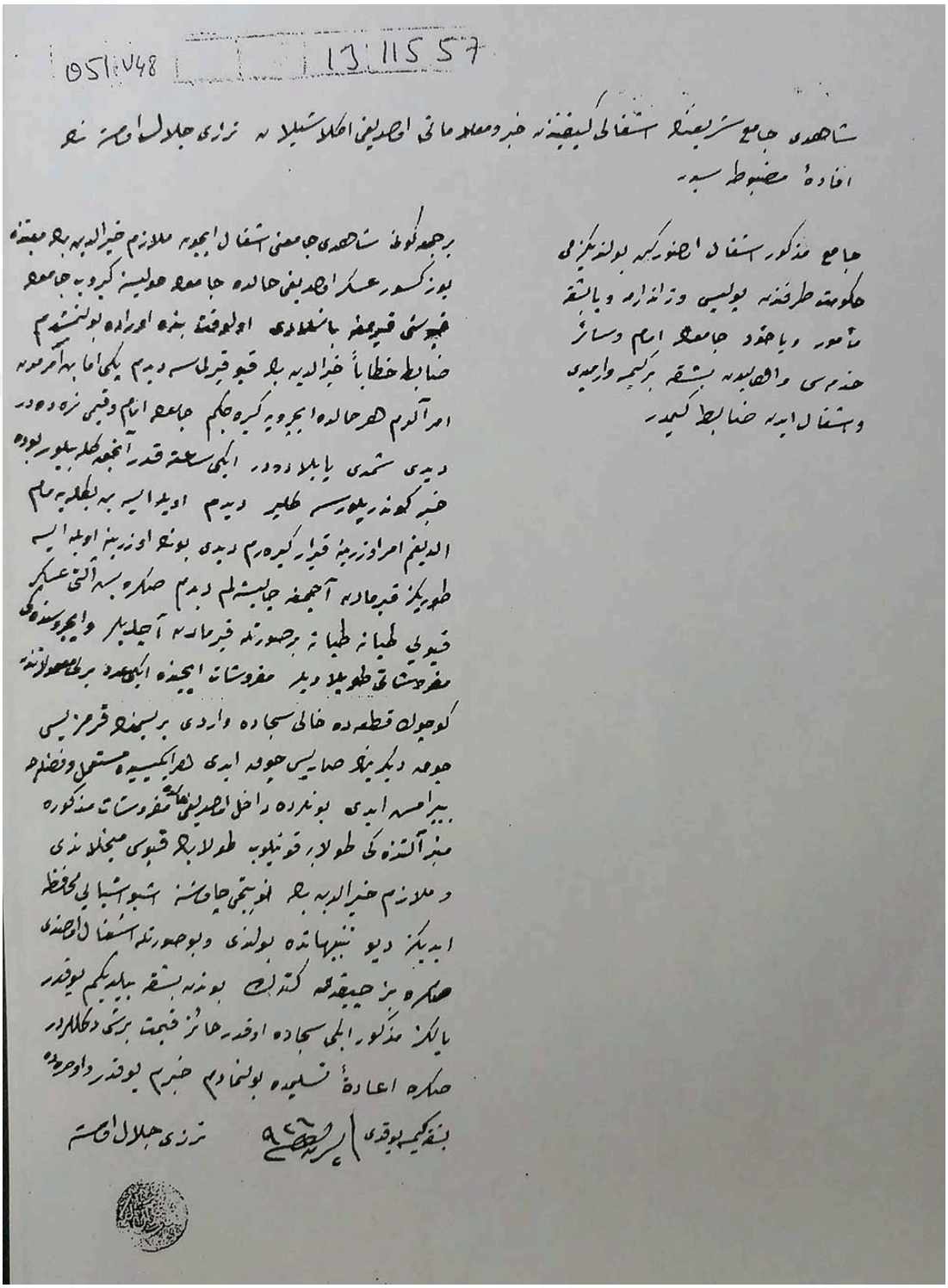

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

051 V48 13 115 57

EK 118-B

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

EK 118-C

EK 119

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
Muamelât Müdürlüğü
Sayı: 118134
212

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

3 [illegible] 1 [illegible]

Hülâsa
Üsküdarda askeriyece
işgal edilen tarihi
eserler H.

Önemli ve aceledir

Yüksek Başvekâlete

Tarihî ve Mimarî bakımdan çok değerli olan Üsküdarda Âtik Valde camii ve müştemilâtından Âtik Valde tekkesi ile Çinilideki Efgan tekkesi Millî Müdafaa mükellefiyeti kanunu hilâfına vakıflar müdürlüğüne haber bile verilmeksizin işgal edilmiş ve yapılan teşebbüs sonunda yalnız Efgan tekkesinin havuzlu odası boşaltılarak içinde hayvan bağlı bulunan Âtik Valde tekkesi odalarının işgaline devam edilmekte bulunmuştur.

Bu eserler ve Efgan tekkesinin havuzu emsalsiz ince ve kıymetli yadigârlardır. Bunca tebligata karşı yine vukubulan bu gibi tecavüzler şüphesizki lâyıksız ve acıklıdır. Üsküdarda bir kaç hayvan alacak kiralık bina bulmak zor bir şey değildir. Millî eserlerin korunması, bunlara el uzatılmaması ve boşaltılması lâzımdır. Cumhuriyet idaresi tarihinde yanıklı iz bırakacak olan bu gibi hallere son verilmesinin icab edenlere tebliğine müsaade buyurulmasını önemle arz ve reca ederim.

Vakıflar Umum Müdürü

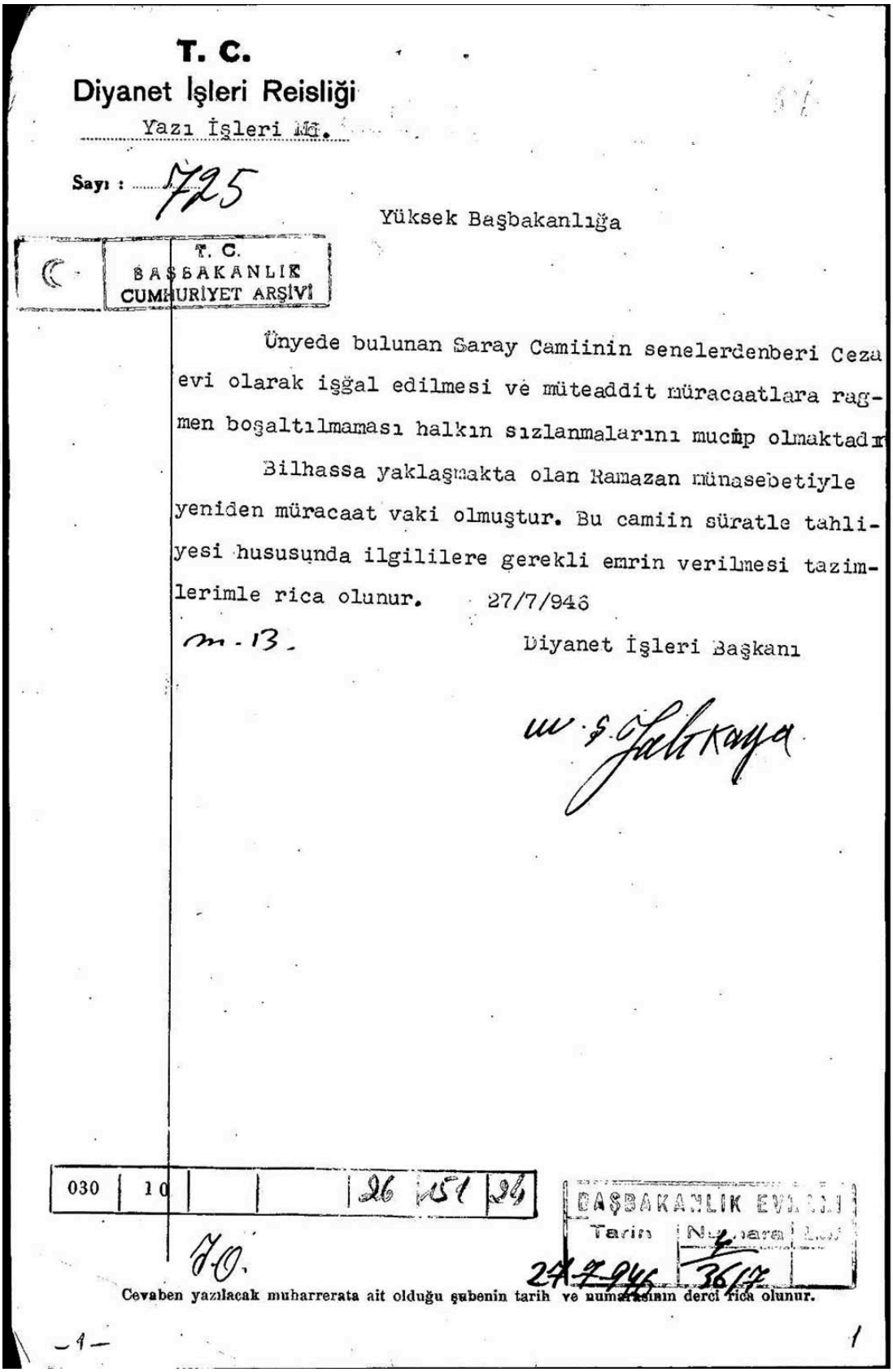
yazılış ne?
4.12.1944

030 | 10 | | | 192 | 318 | 16

4/12/941 9706

S.Ö

EK 120

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Yazı İşleri Md.

Sayı : 725

Yüksek Başbakanlığa

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ünyede bulunan Saray Camiinin senelerdenberi Ceza evi olarak işğal edilmesi ve müteaddit müracaatlara ragmen boşaltılmaması halkın sızlanmalarını mucip olmaktadır.

Bilhassa yaklaşmakta olan Ramazan münasebetiyle yeniden müracaat vaki olmuştur. Bu camiin süratle tahliyesi hususunda ilgililere gerekli emrin verilmesi tazimlerimle rica olunur. 27/7/946

m.13.

Diyanet İşleri Başkanı

M. Ş. Şahkaya

030 | 10 | | | 26 | 51 | 96

BAŞBAKANLIK EVRAK
Tarih | Numara | Ek
24-7-946 | 3617

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

-1-

1

EK 121-A

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
Muamelât Müdürlüğü

Sayı: 144527
242

30 [illegible] 1942

Hülâsa

Kadrc harici camilerin işgal lerine mukabil vakfa kira v rilmesine dair.

Başvekâlet Yüksek Makamına

Millî Müdafaa Vekâletinin ilişik tezkerelerinde askerler tarafından işgal edilen camiler için kira verilemiyeceği ve tamirleri de yapıldığı bi dirilmektedir.

3634 numaralı Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanununun verdiği selâhiyet dayanılarak yüzlerce cami cihetî askeriyece işgal edilmiştir. Mezkûr kanunla verilen selâhiyet mutlak olmayıp işgal ve tahliyeler bazı hükümlere tabi tutulmaktadır. Bir çok yerlerde kanunun bu merasimine riayet edilmemekle beraber daha ziyade camilerden istifade edilmekte ve bu yüzden Türklüğün yüksek zekâ ve san'at kabiliyetinin belgeleri olan âbidelerimiz harap olmakta ve vakıflar bütçesile bunların eski hallerine getirilmesi kabil olmamaktadır. Netekim son zamanlarda bir kaç defa el konulub bırakılan Afyon'da (Gedik Ahmed paşa) camiinin yaşadılması için tamirine bin bir zorluk ve fedakârlıkla (57000) küsur lira harcanmıştır. Ve yine Afyon'da yıllardanberi işgal altında tutulan Selçuk eserlerinden Camii-Kebirin bugün döşemeleri harap olmuş, bütün dam kirişleri çürümüş, tehlikeli bir hal almış ve 80 - 100 bin lira ile onarılabilecek duruma düşmüştür.

Askerlerin iskân edildikleri binalarda sebeb oldukları bütün zararlardan devletin mes'ul tulunduğu kanunun I7 nci maddesinde açıkca gösterilmiş ve I9 uncu maddesi de binaların işgallerine mukabil sahiplerine memleket rayicine göre takdir edilecek kiranın verilmesini mecburî tutmuştur. Millî Müdafaa Vekâleti cami ve mescitlerin ibadet yeri bulunması dolayısile kira verilemeyeceğini beyan etmekte ise de 2845 numaralı kanun mucibince tasnif dışında kalacak cami ve mescitlerden usûl ve mevzuata göre başkaca istifade edilmek icap ettiğinden kadro dışı kalmakla (ibadet yeri) vasfını kaybetmiş olan cami binaları için vakfa kira verilmesi zarurî olduğunu derin saygılarımla arzederim.

Vakıflar Umum Müdürü

Yazı İşleri Md. ne
2 - XII - 42

030 | 10 | 192 | 318 | 24

30-11-42 9702

EK 121-B

T. C.
M. M. V.
İmalât inşaat ve Mü Dairesi
Kısım : 2.Ş.Md.
Sayı : 4174
11642

Ankara
24/10/1942

Öz: evkafa ait işgal edile n Camilerle mescitler H.

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekâlet yüksek katına

İlişiği

1 - Vakıflar umum müdürlüğünden alınan bir yazıda; Millî müdafaa mükellefiyeti kanununa dayanılarak askerlerin iskân ,konaklama ve depo ihtiyaçları için bir çok camilerle mescitlerin işgal edildiği ve cami kadrolarının 2845 sayılı kanun uyarınca tesbit edilerek tasfiye edilmiş ve bu suretle kadro dışında bırakılmış olan cami binalarından satış ve kira suretile istifade edilmesi ve bu kanun ve işgal edilen binalar için kira verilmesi de millî müdafaa mükellefiyeti kanununun hükümleri icabından olduğundan işgal edilen hayrat binalar için 3634 No.lu kanunun 4,18, 19 uncu maddeleri uyarınca icar bedelinin verilmesi istenilmektedir .

2 - Vakıflar umum müdürlüğü ; esas yazısında cihetî askeriyece işgal edilmekte olan cami ve mescitlerin tamire muhtaç bir hale girmiş olduğundan bahsedilmekte isede;cami ve mescitler içinde değerli malzeme vesair askerî teçhizat bulunmasından bunların tamirleri vekâletimizce yapılmaktadır.

3 - Kira meselesine gelince;irat getirmiyen cami ve mescitler esasen ibadet yeri bulunmasından ve işgalleri ise muvakkat olmasından bunlar için kira verilemiyeceği malumu devletleri olduğunu saygılarımla arz ederim.

M . M . V .

Vakıflar 26. Md.
2-1-1942
030 10

192:318.24

EK 122

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
muamelât Müdürlüğü
Sayı: 66636
273

3 Kasım
Hulâsa

Başvekâlet yüksek makamına

21/X/939 günlü ve 3559/6 sayılı tezkere karşılığıdır.

Çankırıda kadro dahilinde bulunan yeni camiin, vilâyetin yazısında zikredilen mucib sebeblere göre buğday anbarı ittihaz edilmek üzre toprak mahsulleri ofisine kiralanması istenilmekdedir.

Askeri icablar sevkile memleketin bir çok yerlerinde ekseri camilerin işgal edildiği ve geride kalan kısım halkın ihtiyacına gayri kâfi bulunduğu cihetle, kadro dahilinde bulunan camilerin bir kısmının da ofis tarafından işgal edilerek buğday anbarı yapılmasına mevzuat müsait değildir. Şu sırada sık sık bu dürlü talebler karşısında kalındığından mevzuu bahis olan yeni camiin ofise kira ile verilmesi bu yolda mesbuk müracaatların tervicini zarurî kılacağı ve bu yüzden vukua gelecek tahribatın telafisi gayri kabil zararlara sebebiyyet vereceği de şüphesizdir.

Her idarenin kendisine lüzumlu vesaiti tedarik ederek mabetlerin kendi maksadı tesisleri haricinde kullanılması doğru olmayacağından çankırıda ofis ihtiyacının başka binalardan temini lüzumunun cevaben vilayete tebliğine yüksek müsaadelerini saygılarla arz ve reca ederim.

R. Sevük

Vakıflar Umum Müdürü

Yazı İşlerine
6. 11. 939

030 | 10 | | | 192 | 318 | 1

2

6-11-39 | 9224

9097

EK 123-A

T. C.
DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı 4329

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

20 / IO / 1939

Mühim ve Müsta'cel

Başvekâlet Yüksek Makamına

Mevcut Cami'lerimiz, Ramazan ayında cemaatı temamile istiap etmediginden ve mevsim dolayısiyle de cami havlisinde, ehemmiyetsiz bir örtü üzerinde namaz kılmanın sıhhatca melhuz mahzurlarını nazarı dıkkata alarak evlerinde cemaatla namaz kılmak için müracaat eden bazı kimselere-ötedenberi olduğu gibi- Reisligimizce resmen müsaadeler verilmiş ve verilmektedir. bu suretle müsaade edilenlerden Âtıfbey-mahallesinde cemaatla namaz kılanların, Dairemizin resmi vesikasını da hâmil bulunmalarına rağmen, Vilayete atfedilerek Emniyetçe namazdan men edildikleri haber alınmıştır. bundan başka, bulundukları yerde cami olmadığı için, akköprüde bulunan müslümanların oradaki bir Hanı intihap ederek onbeş senedir namazlarını kılmakta ve şimdiye kadar hiç bir müdahale edilmemekte iken bir emirle onların da namazdan men edildikleri anlaşılmıştır.

Şurası kat'i olarak bilinmelidir ki bir müslümanın namaz kılmak için ne Dairemizden ve nede başka bir makamdan vesika almağa veya izin istemege ihtiyacı yoktur. namazını yalnız başına kıla bilecegi gibi bir kişiden fazla olunca cemaatla da kılar ve cemaatla kılması elbette daha faziletlidir.

Cemaatla namaz kılmak için behemehal müsaade lazımsa bunun yegâne mercii Diyanet işleri Reisligi ve onu temsil eden Müftülüktür. Bizim vesikamızı tanımamak,bize i'timatsızlık göstermek ; yüksek Vekâletinize merbutiyetiyle iftihar eden bu Daireyi hiçe saymak ve bizden şüphe etmek demektir. Bir Diyanet İşleri Riyasetinin verdigi Vesikayı tanımamanın halk üzerinde ne gibi te'sir yapacağını düşünmek -

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

030	10			86	151/11

5

EK 123-B

T. C.
DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

/ / 193

Sayı .....

lazımdır.

Bir müslümanın namaz için Polise haber vermeye mecbur olduğu ma'lumumız degildir. ve şimdiye kadar böyle bir şey de olmamıştır. her hangi bir ma'zeretle camia gidememiş olan müslümanların evlerinde veya bir han odasında cemaat olarak namaz kılmalarının meni suretiyle namaz ve ibadet işlerine karışmak, Halkımızın en mukaddes ,en ulvî ve en nazik hislerini rencide etmek olduğu gibi vazife ve salahiyeti kanunla tayin edilmiş bulunan Diyanet İşleri Reisliginiz Tarafından verilmiş bir vesikaya da ehemmiyet verilmemesi azîm teessürümüzü mucip olmuştur.

Vicdan hürriyeti serbest, itikad ve ibadet her türlü tecavüzden masun olan millî ve layik bir Hükûmetin idaresinde yaşamakla müftehir bulunan muhterem Dindaşlarımızın böyle, mukaddes ve ulvî -- hislerile onyanılmaması için lazımgelenlere yüksek Emirlerini bekler ve neticeden makamı senâverinin de acele haberdar edilmesini ta'zimlerimle arz ve rica ederim.

Diyanet İşleri Reisi
B. Börekçi

030 | 10 | | | 26 | 51 | 14

20-10-39 | 9398

6

Cevaben yazılacak muharrerata ait oldağu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

01016613-57

DEVLET — **T.C. P.T.T. TELGRAFNAME** (Nü: 251)

Telgraf muhaberatından dolayı mes'uliyet kabul edilmez.

A	VII.2.C
D	92
F	1-57

ÖĞLMABAHÇE 13-2-1935 İSTANBUL

[*] (R = Resmî demektir.
G = Devlî demektir.)

Adres: Cumhuriyet halk fırkası lideri ve

Tarih:

önderi Reisi Cumhur Kemal Atatürk'e

İLK MERKEZ	№	KELİME	VERİLDİĞİ Tarih	VERİLDİĞİ Saat	R. G. [*]	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI Tarih	ALINDIĞI Saat	İMZA
ankara	bulano		3-2	20	R		3-2-35	15	12-Kinaneğ

bugün toplanan fırkamızın vilayet Kongresi ilekleyiş ve dirilis yolunda ulusumuza en büyük hizi verdiğini fırkamızın kurucusu ve ebedi başkanı büyük atamız atatürke sönmez bağlılığını ve candan saygılarını sonsuza kadar

01016613-57

DEVLET

Telgraf muhaberatından dolayı mes'uliyet kabul olunmaz.

T.C. P.T.T. TELGRAFNAME

(Nü: 251)

A	VII-2-C
D	92
F	1-57

GÜLHANE 13-2-1935 İSTANBUL

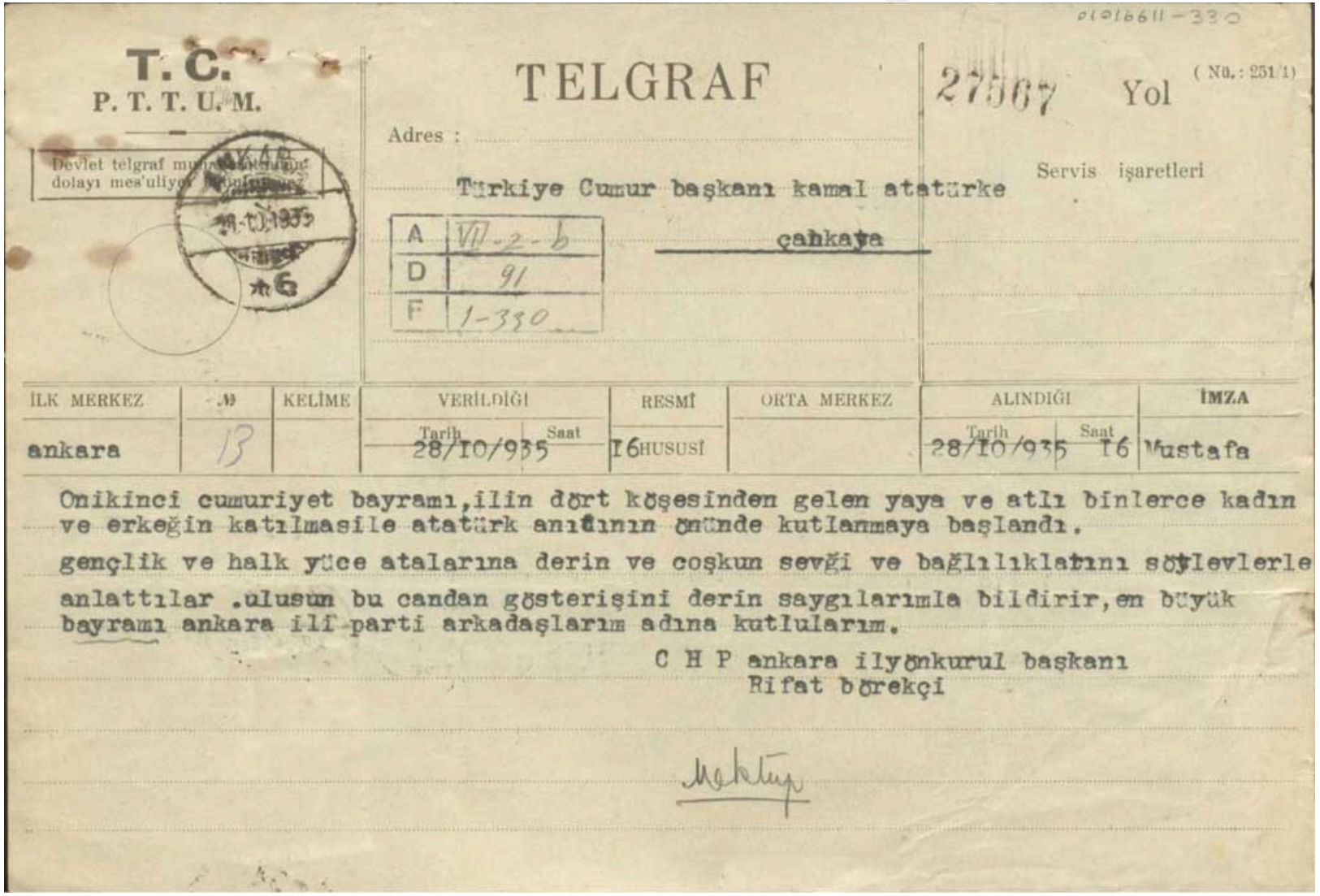
[*] (R.) = Resmî demektir.
G. = Cayrı resmî demektir.

Adres: Cumhuriyet halk fırkası umumi reisi ve önderi Reisi Cumhur Kemal Atatürk'e

Tarik:

İLK MERKEZ	№	KELİME	VERİLDİĞİ Tarih	VERİLDİĞİ Saat	R. G. [*]	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI Tarih	ALINDIĞI Saat	İMZA
ankara			3-2	20	17		3-2-35	15	17-Kirazoğlu

bugün toplanan fırkamızın vilayet Kongresi ilerleyiş ve dirilis yolunda ulusumuza en büyük hizmet veren fırkamızın Kurucusu ve ebedi başkanı büyük atamız atatürke sönmez bağlılığını ve candan saygılarını sunmaya kalkar

T. C.
P. T. T. U. M.

Devlet telgraf mu[illegible]
dolayı mes'uliyet [illegible]

TELGRAF

27567 Yol (Nu.: 251 1)

Adres :

Servis işaretleri

Türkiye Cumur başkanı kamal atatürke

çankaya

A	VII-2-b
D	91
F	1-330

İLK MERKEZ	No	KELİME	VERİLDİĞİ Tarih	Saat	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI Tarih	Saat	İMZA
ankara	13		28/10/935		16 HUSUSİ		28/10/935	16	Mustafa

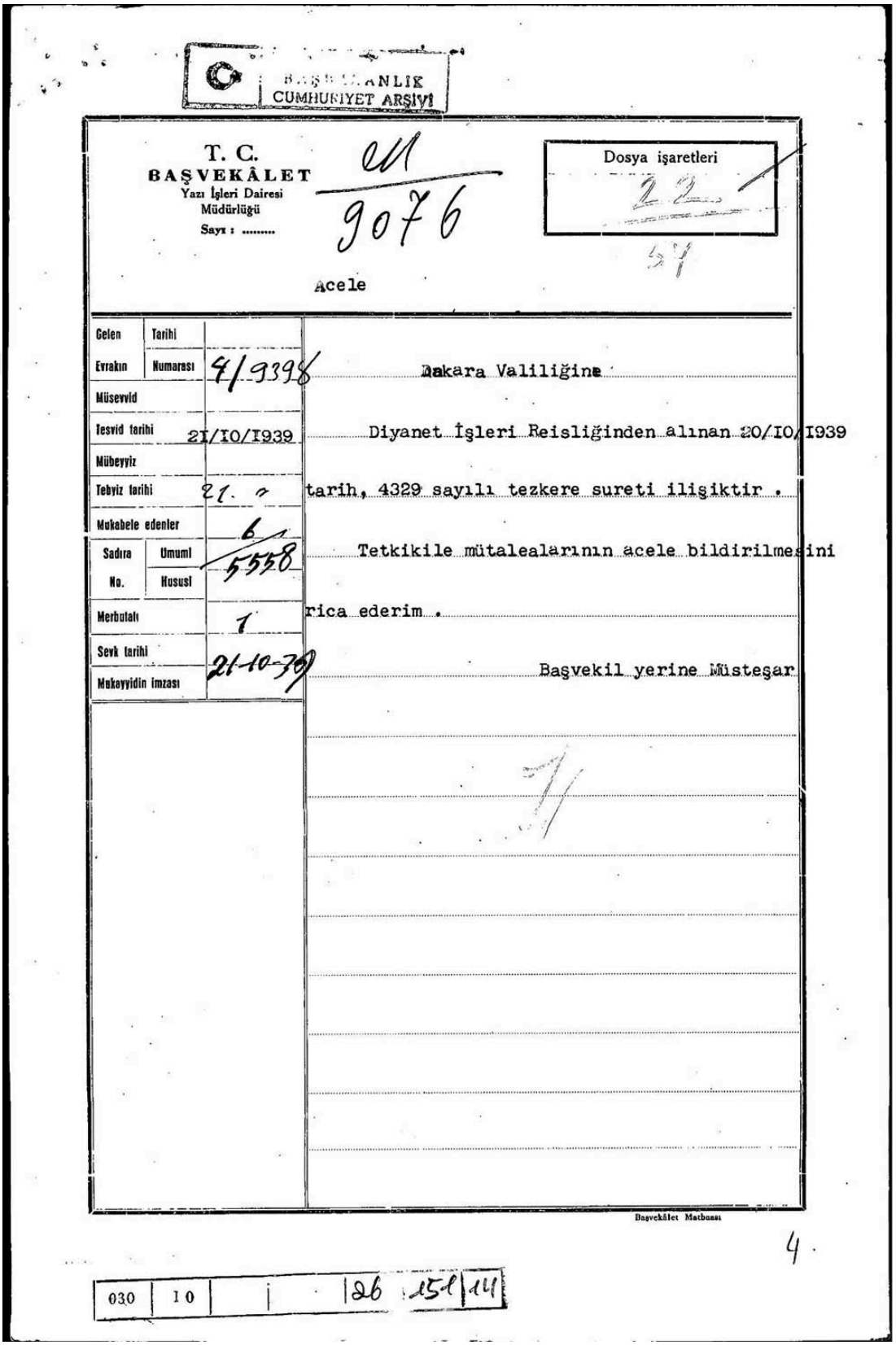
Onikinci cumuriyet bayramı,ilin dört köşesinden gelen yaya ve atlı binlerce kadın ve erkeğin katılmasile atatürk anıtının önünde kutlanmaya başlandı.

gençlik ve halk yüce atalarına derin ve coşkun sevği ve bağlılıklarını söylevlerle anlattılar .ulusun bu candan gösterişini derin saygılarımla bildirir,en büyük bayramı ankara ili parti arkadaşlarım adına kutlularım.

C H P ankara ilyönkurul başkanı
Rifat börekçi

Mektup

EK 126

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı : .....

9076

Dosya işaretleri
22

Acele

Gelen Evrakın	Tarihi	
	Numarası	4/9398
Müsevvid		
Tesvid tarihi		21/IO/1939
Mübeyyiz		
Tebyiz tarihi		21. o
Mukabele edenler		6
Sadıra No.	Umumî	5558
	Hususî	
Merbutatı		1
Sevk tarihi		21-10-39
Mukayyidin imzası		

Ankara Valiliğine

Diyanet İşleri Reisliğinden alınan 20/IO/1939 tarih, 4329 sayılı tezkere sureti ilişiktir.

Tetkikile mütalealarının acele bildirilmesini rica ederim.

Başvekil yerine Müsteşar

Başvekâlet Matbaası

4.

030 | 10 | | 26 | 15-1 | 14

EK 127-A

T. C.
ANKARA VİLÂYETİ
Emniyet Direktörlüğü
Şube : 1 B 1
Hususi :
Umumi : 12633

T. C.
BAŞBAKANLIK
CÜMHURİYET ARŞİVİ

23/10/19

H :

Başvekâlet Yüksek makamına

21.10.939 G. ve 6/5558 sayılı emirleri cevabıdır.

Diyanet işleri reisliğinden Yüksek makamlarına sunulan 20.10.939 tarihli Vatandaşların vicdan hüriyetlerine müdahale edildiğinden bahis tezkeresi suretini okudum :

1) Ankara Müftülüğünden 18.10.939 tarihli ve 514 sayılı tezkere ile İzzettin Camii ikinci vaizi Hasan Hüseyin Tunçelin bu vazifesine ilâveten Atıfbey mahallesi ahalisi tarafından cami ittihaz edilen mahalde öğle vakti vâz etmesinde mahzur olup olmadığı sorulmuş, mezkûr mahallin bir kaç odadan ibaret bir ikametgâh bulunması itibarile cami olarak kullanılmasının ve orada vâz edilmesinin muvafık olamayacağı Müftülüğe cevaben bildirilmiştir .

2) Bu güne kadar Ankarada camilerden başka yerlerde umumun iştirakile teravih namazı kılınması hakkında mesbuk hiç bir muamele olmadığı halde bu defa Akköprüde İsviçre hanının bir odasında ezan okutturulup Umuma açık olarak namaz kıldırıldığı, yine altındağda bir kulübede ezan okutturulup teravih namazı kıldırıldığı görülmüş ve mevzuata aykırı olan bu hareketlerin men'i cihetine gidilmiştir .

3) Diyanet işleri riyasetinin tezkeresinde mevzubahs edildiği şekilde vicdan hüriyetini takyit eden veya her hangi bir suretle müslümanları münferit veya müçtemi hallerde ibadetten men eden tedbirler alınmış değildir. Kaldıki müslümanların cemaatla namaz kılmasını temin etmek için onlara camilerden gayri yer göstermek bu müslümanların ibadetini ve vicdan hüriyeti takyit etmek demektir.

030	10			26	151	14

6 — Cevaplarda ait olduğu şubenin tarih ve sayısının yazılmasını dilerim.

EK 127-B

T. C.
ANKARA VİLÂYETİ
Emniyet Direktörlüğü
Şube : B
Hususî :
Umumî :

H : ... / 19 ...

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bahusus cami ve mescitlerin tasnifine ve kadrolarının tesbitine dair olan 8.I.928 Tarih ve 606I N.Lu talimatnameyi muaddil talimatname ve I5.II.935 tarihli ve 2845 sayılı kanuna tevfikan bütün memlekette olduğu gibi Ankarada da halkın ibadetine kifayet edecek derecede cami ve mescit tesbit edilmiştir. Müftülüğün kendiliğinden lüzumu esaslı tetkikatla sabit olmadan ve mevzuata tevfik edilmeden mabetlerin, elverişli olmayan yerlere teşmiline kalkışması ve bunun da diyanet işleri reisliğince tervic edilmesi hususları bu esasa tevafuk etmemektedir.

Kaldıki Devlet bütcesinden aldıkları ücret mukabilinde Ancak mabet olarak teessüs etmiş olan yerlerde vazife görmeye kanunen memur ve mecbur olan imamların, vaizlerin; şunun veya bunun alelitlak gösterecekleri yerlerde kanunun tayin ettiği kisveyilabis olarak vazife ifa edemeyecekleri kanun iktizasındandır.

4) I3.I2.934 tarihli 2596 sayılı kanunun tabikine Mütedair bulunan Nizamnamenin 3 ncü maddesine göre mabetler, her Din salikl rinin ibadetine mahsus ve usule muvafık olarak teessüs etmiş olan kapalı mahallerdir.

Nizamnamenin bu tarifi ibadete mahsus yerlerin usule muvafı olarak teessüs etmiş bulunmasını zaruri kılmaktadır.

5) 2800 sayılı Diyanet işleri Reisliği teşkilât ve vazifeleri hakkındaki kanun bu riyasetin ve ona merbut teşkilâtın, Müftülüklerin bir yerin mabet ittihazı için izin ve müsaade verecekleri hakkında hiç bir hükûm tesis etmemiştir. Binaenaleyh Müftülük veya Diyanet işleri Reisliği böyle bir teşebbüs aldığı takdirde bu teşebbüsün kanuna aykırı olacağı ve hükûmetin bunu önlemek mecburiyetinde bulunacağı arz ve izahtan müstağnidir.

030	10			96	154	14

Cevaplarda ait olduğu şubenin tarih ve sayısının yazılmasını dilerim.

2

EK 127-C

T. C.
ANKARA VİLÂYETİ
Emniyet Direktörlüğü
Şube : B
Hususî :
Umumî :

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

/ / 19

H :

6) Halkın vicdanı üzerinde müessir, vaız ve nasihat yolu ile Propagandalara makes olan ve umumun girmesine, toplansına müsaid bulunan ibadet hanelerin, ancakher bakımdan tetkikat yapmağa selâhiyetli mülkiye amirlerinin malûmatve muvafakatı tahtında tesis olunması ve bu merciler tarafından verilecek izin ve müsaade üzerine küşad edilmesi ahkâmı umumiye icabatındandır.

7) Hadise, yukarıda arz ve izah edilen sebepler dahilinde tetkik ve mütalea edilmiş; Atıfbey, Altındağ mahallelerinde ve Akköprüdeki İsviçre hanında müftülüğün ve Diyanet işleri Reisliğinin verdiği vesikalarla Hususı ikametgâhların mabet ittihazına kalkışılmasının ve han odalarının bu suretle ibadet yeri ittihaz edilmesinin ve ancak usule muvafık olarak teessüs etmiş olan mabetler haricinde Kisvei ilmiyeyi lâbis İmam ve vaizlerin vazife görmelerinin men edilmiş bulunduğunu tazimlerimle arzederim.

Vali
Tahsin Doğan

Dahiliye Vekâletine
25-Kas-939

4-11-939

030 | 10 | | 26 | 151 | 14

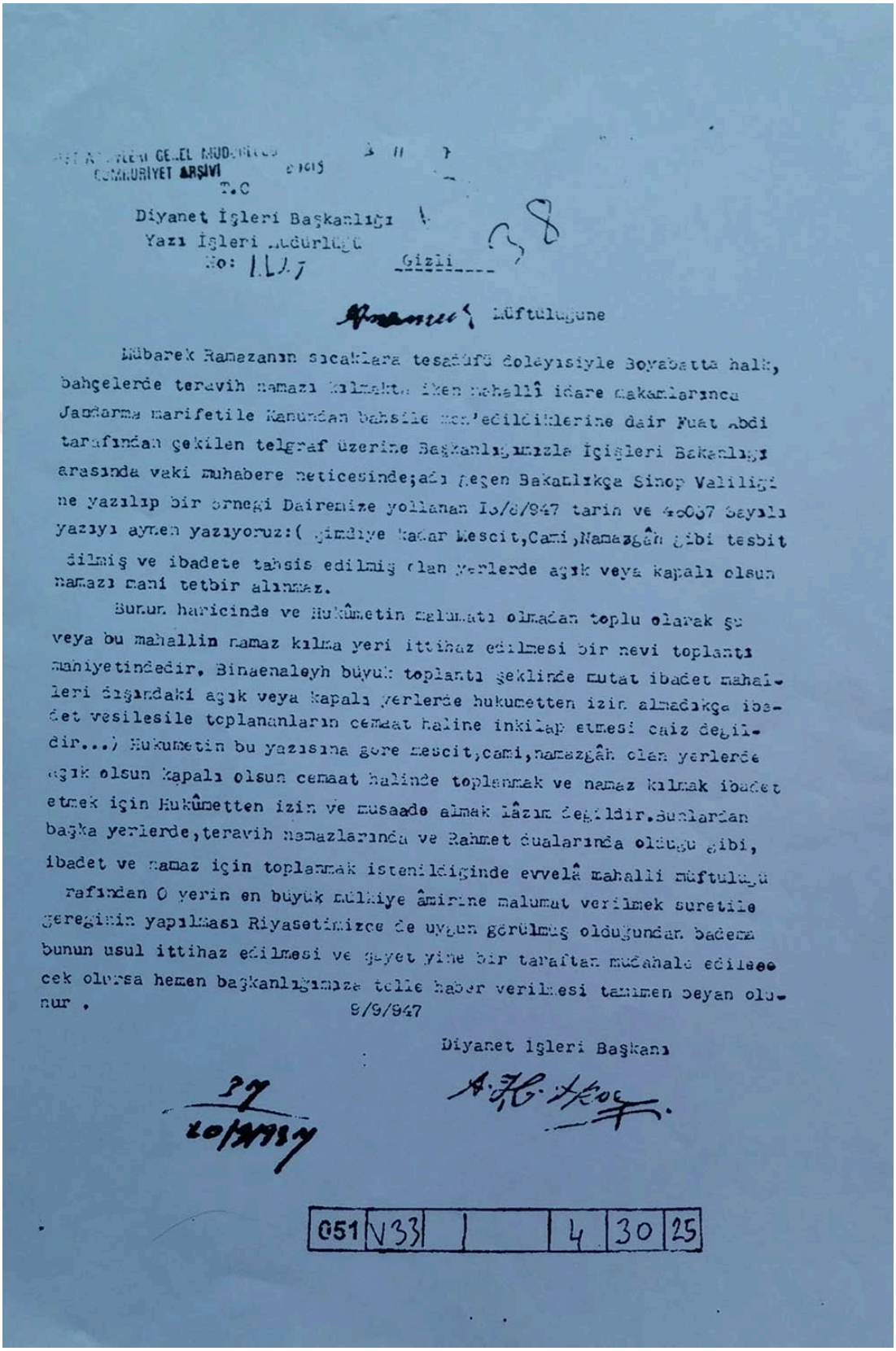
7-11-39 | 29071

9076

Cevaplarda ait olduğu şubenin tarih ve sayısının yazılmasını dilerim.

3

EK 128

BAŞBAKANLIK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
T.C

Diyanet İşleri Başkanlığı
Yazı İşleri Müdürlüğü
No: 1147 Gizli

[illegible] Müftülüğüne

Mübarek Ramazanın sıcaklara tesadüfü dolayısiyle boyabatta halk, bahçelerde teravih namazı kılmakta iken mahallî idare makamlarınca Jandarma marifetile Kanundan bahsile men'edildiklerine dair Fuat Abdi tarafından çekilen telgraf üzerine Başkanlığımızla İçişleri Bakanlığı arasında vaki muhabere neticesinde;adı geçen Bakanlıkça Sinop Valiliğine yazılıp bir örneği Dairemize yollanan Is/d/947 tarih ve 4e067 sayılı yazıyı aynen yazıyoruz:(şimdiye kadar Mescit,Cami,Namazgâh gibi tesbit edilmiş ve ibadete tahsis edilmiş olan yerlerde açık veya kapalı olsun namazı mani tedbir alınmaz.

Bunun haricinde ve Hükûmetin malumatı olmadan toplu olarak şu veya bu mahallin namaz kılma yeri ittihaz edilmesi bir nevi toplantı mahiyetindedir. Binaenaleyh büyük toplantı şeklinde mutat ibadet mahalleri dışındaki açık veya kapalı yerlerde hukumetten izin almadıkça ibadet vesilesile toplananların cemaat haline inkilap etmesi caiz değildir...) Hukumetin bu yazısına göre mescit,cami,namazgâh olan yerlerde açık olsun kapalı olsun cemaat halinde toplanmak ve namaz kılmak ibadet etmek için Hükûmetten izin ve musaade almak lâzım değildir.Bunlardan başka yerlerde,teravih namazlarında ve Rahmet dualarında olduğu gibi, ibadet ve namaz için toplanmak istenildiğinde evvelâ mahalli müftülüğü tarafından O yerin en büyük mülkiye âmirine malumat verilmek suretile gereğinin yapılması Riyasetimizce de uygun görülmüş olduğundan badema bunun usul ittihaz edilmesi ve gayet yine bir taraftan müdahale edilecek olursa hemen başkanlığımıza telle haber verilmesi tamimen beyan olunur .

9/9/947

Diyanet İşleri Başkanı

A.Z.Ö.

051 N33 4 30 25

EK 129

T.C
Diyanet İşleri Reisliği
Tahrirat müdürlüğü
N 383

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

--Leffi-
2

----A.N.K.A.R.A----
6/3/932

19
314

Başvekâleti Celileye

1931 Evkaf Bütçe kanununun Altıncı maddesinin kaldırılmasile 3/mart/340 tarih ve 429 Nolu kanunun beşinci maddesinin tadilini mutazammin kaleme alınan maddei kanuniye ile esbabı mucibe lâyihası leffen takdim kılındığı maattazimat maruzdur efendim hazretleri.

Diyanet İşleri Reisi
Rıfkı

Necat

Evkafa, Maliyeye
Tezkere Mukarrerata
6 - 3 - 932

030 | 10 | | | 20 | 119 | 20

6-3-932 | 4 | 949 | 2 | 15

Celâd

EK 130

T.C
Diyanet İşleri Reisliği
Tahrirat müdürlüğü

19

3/ Mart /340 tarih ve 429 Nolu kanunun beşinci maddesi şu suretle Tadil edilmiştir

Madde 5- Türkiye Cümhuriyeti dahilinde bulunan bilcümle cevami ve mesacidi şerifede İmamlık, hatıplık, Müezzinlik, Kayyımlık kürsü ve Cuma Vaızları gibi Bilumum vazaifi diniye erbabının ve sair müstahdiminin tayin ve azillerine Diyanet İşleri reisi memurdur. Bunların maaşları Evkaf Umum müdürlüğüne devredilmiş olmağla bademe evkaf bütçesinden verilir.

030	10			20	119	20

16

EK 131-A

T.C
Diyanet İşleri Reisliği
Tahrirat müdürlüğü

19

T.C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Esbabı mucibe Lâyihası

3/ mart/340 tarihli ve 429 Nolu Şeyʼiyye ve evkaf ve Erkânı harbiyei Umumiye vekâletlerinin İlgasına dair olan kanunun birinci maddesile Türkiye Cümhuriyetinde muâmelâtı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük millet meclisi ve onun teşkil ettiği hukumete ait olduğu tasrih edildikten sonra yine ayni maddede " Dini mübini İslâmın muâmelâtı nastan maada iti kadat ve ibadata dair ~~bulunan~~ bütün mesalihin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cümhuriyetin makarrında (Bir Diyanet İşleri Reisliği) Teʼsis edldiği " ve beşinci maddesinde türkiye Cümhuriyeti memaliki dahilinde bilcümle dinî müesseselerde vazaifi diniye ifa edecek dinî memurların tayin ve azilleri Diyanet İşleri Reisliğine âit olduğu tasrih olunmuştur.

İsminden dahi müsteban olduğu veçhile " Diyanet işleri Reisliği " dinî mübini İslâmın ahkâmı esasiyesini teşkil eden itikadat ve onun zahirde bir tecellisi demek olan ibadatına müteallik bilcümle mesail ve mesalihin tedviri maksadile teʼsis edilmiş ve maddei kanuniyede de bu cihet tasrih olunmuştur.

müstağni arz ve beyandırki dinî mübini İslâmın hedefi, beşeriyetin tekâmülüdür. ibadatına varincaya kadar her şeyde takip olunan hedef, tekâmülü ferdî ve bilhassa tekâmülü ictimaîyi teʼmin ile beşeriyeti seadete isal etmektir. sırf ferdî bir vazife gibi telekki edilen ibadatı islâmiyede bile cemʼiyyetin tekâmülü esası mündemictir. bunun içindirki içtima mahalleri olan camile re giderek cemaatle namaz kılmak hususunda çok sıkı emirler varit olmuştur. camilerde yapılacak ibadetler ile, dinî mübini islâmın itikadiyat, ahlâkiyat, içtimaiyat ve ibadat gibi mesaili diniyesi hakkında vuku bulacak mesayih ve irşadatında dinî mesaili müdrik zevat tarafından ifa edilmesi bir emri zaruri ve bu zevatın dinî ve ilmi ölçülerini yapmakta " itikadat ve ibadata dair bütün mesalihin tedviri" uhdei mesʼuliyetine tevdi edilmiş olan " Diyanet İşleri Reisliği"

| 030 | 10 | | | 20 | 19 | 20 |

17

EK 131-B

T.C
Diyanet İşleri Reisliği
Tahrirat müdürlüğü

19
317

T.C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

ne âit olmak gayet tabii bir keyfiyet idi. nasılki vazii kanun bu cihetide nazarı dikkate alarak(Türkiye Cümhuriyeti memaliki dahilinde bilcümle Cevami ve mesacidi şerifede vazaifi diniye ifa edecek zevatan tayin ve azilleri Diyanet İşleri Reisliğine ait olduğunu) da kanunun beşinci maddesinde tasrih etmiştir. Riyaseti âcizi 3/mart/I340 tarihinden itibaren kanunun tayin ettiği şekilde ve umumun memnuniyetini mucip bir tarzda vazifesini ifa etmekte iken I33I tarihinden itibaren işbu hademenin maaşatı Maliyeden Evkaf bütçesine devredilmiş olduğu malumdur. bu devrin hedefi yalnız maaşa ait olmak ve hademe nin sırf ilmî ve dinî bir vazife olan imamet ve hitabet gibi cihetlere tayin ve icabında aynı vazaifden azilleri yine bermutat ve kanunu mahsus mucibince Riyaseti âcizi tarafından icra edilmek, hem ruhu kanuna, hemde salâhiyet noktasından maslahata muvafık bir şey olduğu halde Evkaf umum müdürlüğü tarafı ndan I93I malî senesi bütçe kanununa vaz'edilmek üzre teklif ve Mecliscede kabul edilmiş olan altıncı maddeye istinat ederek hademenin azil ve nasıplarınıda Evkafca icra etmek istenilmiştir. ve bu hususta birde nizamname kalem me alarak Şurayı Devlete sevk etmişlerdir. Riyaset bunu haber alarak Şurayı Devlette vaziyeti izah ve mezkûr bütçe kanununun Evkafca bir istinat teşkil edemiyeceğini ve cünkü mezkûr kanunun Evkaf umum müdürlüğüne verdiği hakkın I928 tarihli Cami hademeleri nizamnamesi ahkâmına tevfikan ifayı muâmele yapmakla mukayyet olduğunu tasrih etmiş ve bu suretle teşebbüsünün akim kalacağını anlayan Evkaf müdürü umumiliği Devlet şurasının vereceği hükmü beklemeden Büyük Millet meclisine haberimiz olmaksızın bir takrir ile müracaat ederek 4/I/932 tarih ve 670 Nolu kararı almıştır. alakadar bulunan her iki daireyi dinlemeksizin verilen işbu karara göre evkaf bütçe kanunnundaki maddei muvakkata 3/mart/340 tarihli ve 489 Nolu kanunun beşinci maddesinin lağvini mutazammin bulunmaktadır. bu ise Diyanet İşlerine ait bulunan vazaifin temamile Evkaf umum müdürlüğüne devri demektir. berveçhi bala arz edildiği veçhile, itikadat ve ibadat gibi sırf dinî işlerle meşgul olmak ve müessesatı diniyeyi idare etmek üzre Cümhuriyetin makarrında bir(Diyanet İşleri Reisliği) Tesis edildiği mezkûr kanunun birinci maddesinde musarrah ve binaenaleyh böyle bir makamın tesis ve ona en agır vezaifi tahmil etmiş olan mezkûr kanunun

20 | 19 | 20
030 | 10

18

EK 131-C

T.C
Diyanet İşleri Reisliği
Tahrirat müdürlüğü

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

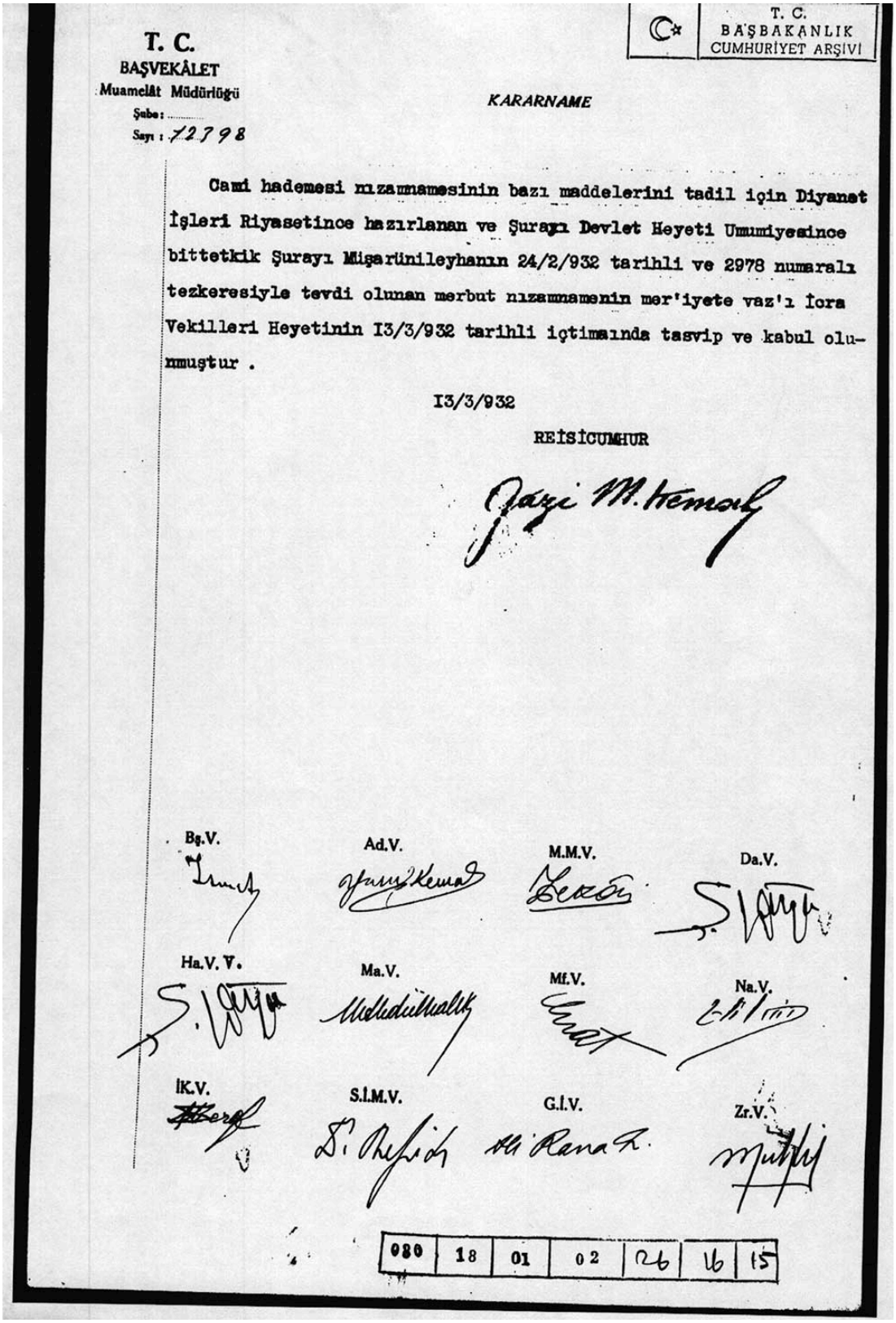
19
317

Birinci maddesinin sureti tatbikiyesini irâe eden ayni kanunun beşinci madd-
esinin ilgası cihetine gitmek kanunen mevcut ve üzerine pek mühim vazife ta
hmil edilmiş olan bir dairenin hukukuna riâyet etmemeyi müstelzimdir .
cünkü riyasete tahmil edilmiş olan dinî vezaifi ancak beşinci maddenin âmir
olduğu şekilde yapa bileceği ve başka suretle bunun kabiliyeti tatbikiyesi
olamıyacağı varestei izahtır. binaenaleyh bir seneye yakin bir zemandanberü
müzebzeb bir halde bulunan imam, hatip gibi dinî memurların ve nasıplarının
yine 3/ mart/340 tarih ve 429 Nolu kanun mucibince yegâne selâhiyettar maka
am bulunan Diyanet işleri Riyaseti tarafından icra edile bilmesi için 1931
Evkaf bütçe kanunununa vaz'edilmiş olan altıncı maddenin kaldırılması ve
3/mart/1340 tarihli kanunun beşinci maddesinin âtideki şekilde tadil edilme
si icap etmekte olduğundan 1340 tarih ve 429 Nolu kanunun beşinci maddesi
makamına kaim olmak üzre merbut maddei kanuniye kaleme alınmıştır.

030	10			20	119	20

19

EK 132

T. C.
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube:
Sayı : 12798

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

Cami hademesi nizamnamesinin bazı maddelerini tadil için Diyanet İşleri Riyasetince hazırlanan ve Şurayı Devlet Heyeti Umumiyesince bittetkik Şurayı Müşarünileyhanın 24/2/932 tarihli ve 2978 numaralı tezkeresiyle tevdi olunan merbut nizamnamenin mer'iyete vaz'ı İcra Vekilleri Heyetinin I3/3/932 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .

I3/3/932

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

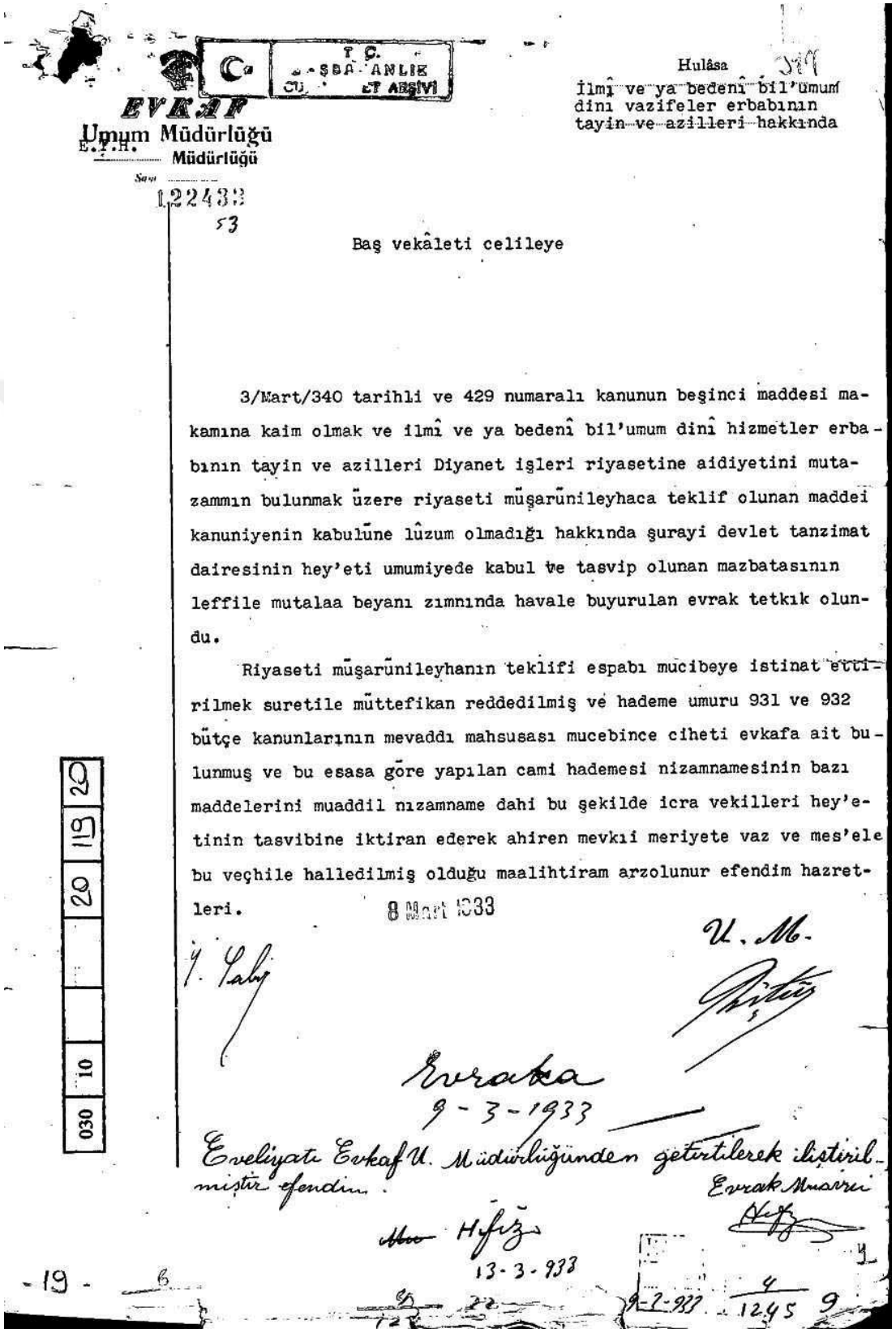
Bş.V. Ad.V. M.M.V. Da.V.

Ha.V.V. Ma.V. Mf.V. Na.V.

İK.V. S.İ.M.V. G.İ.V. Zr.V.

080 | 18 | 01 | 02 | 26 | 16 | 15

EK 133

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

EVKAF
Umum Müdürlüğü
E.Ş.H. Müdürlüğü

Sayı 122433
53

Hulâsa
İlmî ve ya bedenî bil'umum dinî vazifeler erbabının tayin ve azilleri hakkında

Baş vekâleti celileye

3/Mart/340 tarihli ve 429 numaralı kanunun beşinci maddesi makamına kaim olmak ve ilmî ve ya bedenî bil'umum dinî hizmetler erbabının tayin ve azilleri Diyanet işleri riyasetine aidiyetini mutazammın bulunmak üzere riyaseti müşarünileyhaca teklif olunan maddei kanuniyenin kabulüne lüzum olmadığı hakkında şurayi devlet tanzimat dairesinin hey'eti umumiyede kabul ve tasvip olunan mazbatasının leffile mutalaa beyanı zımnında havale buyurulan evrak tetkik olundu.

Riyaseti müşarünileyhanın teklifi espabı mucibeye istinat ettirilmek suretile müttefikan reddedilmiş ve hademe umuru 931 ve 932 bütçe kanunlarının mevaddı mahsusası mucebince ciheti evkafa ait bulunmuş ve bu esasa göre yapılan cami hademesi nizamnamesinin bazı maddelerini muaddil nızamname dahi bu şekilde icra vekilleri hey'etinin tasvibine iktiran ederek ahiren mevkii meriyete vaz ve mes'ele bu veçhile halledilmiş olduğu maalihtiram arzolunur efendim hazretleri.

8 Mart 1933

U. M.

Evraka
9-3-1933

Evveliyatı Evkaf U. Müdürlüğünden getirtilerek ikmal-miştir efendim.

Evrak Müsaviri

Hfz
13-3-933

030 | 10 | | 20 | 19 | 20

-19-

EK 134

T. C.
ŞURAYIDEVLET
Reisliği
No 7850

30/4/932

(3)

Yüksek Başvekâlete

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

3 mart 340 tarih ve 429 numaralı kanunun beşinci maddesini muaddil kanun lâiyhasının tetkikına dair Diyanet Işleri Riyasetinin Makamı samilerinden muhavvel 20/3/932 tarihli ve 105592/31 numaralı tezkeresine melfuf dosyanın tetkikı üzerine Tanzimat Dairesile Heyeti Umumiyeden yazılan mazbatalar aslî evrakile birlikte takdim kılındı efendim Hz.

Edip Cemil

Şûrayıdevlet Reisi V
Ali Rıza

İcra V-li-ne
2-5-932
Mütalaa beyanı Evkaf Umum Müdürlüğüne 24-12-932

Encümene
26/12/32

22 KANUN 1932
1622
1-5-932
2182
20 1119
10
030

12

EK 135

T. C.
ŞURAYIDEVLET
Hey'eti umumiyesi
No. 57 75

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

3 mart 340 tarihli ve 429 numaralı kanunun beşinci maddesi makâmına kaim olmak üzere Diyanet İşleri Riyasetince teklif olunan maddei kanuniye lâyihasının tetkikine mütedair Tanzimat Dairesinin 9/9 numaralı ve 24/3/1932 tarihli mazbatası Heyeti Umumiyede okundu.

İcra edilen tetkikat ve cereyan eden müzakere neticesinde ;ihtiva eylediği mütalea ve noktai nazar itibarile muvafık ve esbabı mucibeye müstenit bulunduğu görülen mezkûr mazbata münderecatının aynen kabulüne 7 nisan 1932 tarihinde ittifakla karar verildi .

Şûrayıdevlet Reisi	M.L. ve Nafia D. Reisi	Tanzimat D. Reisi	Daavi D. Reisi	Mülkiye D. Reisi

Aza	Aza	Aza	Aza	Aza
Aza	Aza	Aza	Aza	Aza
Vasfi B. hasta				

Aza	Aza	Aza	Aza Umumî Kâtip

030 | 10 | | | 20 | 119 | 20

2

EK 136-A

T. C.
ŞURAYIDEVLET
Tanzimat Dairesi
№ 9 Esas
9 Karar
6313 Evrak

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

H: 3 mart 340 tarih ve 429 numaralı kanunun beşinci maddesini muaddil kanun lâyıhası H.

(M A Z B A T A)

3 mart 340 tarihli ve 429 numaralı kanunun beşinci maddesi makamına kaim olmak üzere tedvini zımnında kaleme alınan maddenin teklifi hakkında Diyanet İşleri Riyasetinden Başvekâleti Celileye takdim olunan tezkere üzerine, Evkaf Umum Müdürlüğünün mütaleasını havi yazılan 20 mart 932 tarihli ve I05592/3I numaralı tezkere tetkik ve mütalea beyan edilmek üzere Şûrayıdevlete havale ve Dairemize tevdi kılınmağla teferruatile birlikte mütalea olundu .

Diyanet İşleri Riyasetinin esbabı mucibe lâyıhasında 3 mart 340 tarihli ve 429 numaralı Kanunun birinci maddesinde dini mübini islâmın muamelâtı nastan maada itikadat ve ibadata dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cümhuriyetin makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği Makamı tesis ve beşinci maddesinde Türkiye Cümhuriyeti memaliki dahilinde bilcümle cevami ve mesacidi şerifenin idaresine ve Hatip ve Vâiz ve Müezzin ve Kayyümlerin ve sair müstahdeminin tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisliğinin memur edildiği tasrih olunduğundan ve dini mübini islâmın ahkâmı esasiyesini teşkil eden itikadat ve onun zahirde bir tecellisi demek olan ibadata müteallik bilcümle mesail ve mesalihin tedviri Riyasete müfevvaz olup cevamii şerifede yapılacak ibadat bu cümleden olduğu gibi mesaili diniye hakkında yapılacak nasayih ve irşadatın da dini mesaili müdrik zevat tarafından ifa edilmesi bir emri zarurî ve bu zevatın dinî ve ilmî ölçülerini yapmakta da Riyasete ait olmak gayet tabiî ve kanunun intişarından beri bu suretle muamele carî iken I93I tarihinden itibaren Cami Hademeleri maaşatının Maliyeden Evkaf bütçesine devrinden dolayı I93I senesi Evkaf Bütçe kanununa konulan altıncı maddeye istinaden Müdüriyeti Umumiye hademenin tayin ve azilleri mesailini temamile kendi salâhiyeti dahiline almak isteyerek 3

030 | 10 | | | 20 | 119 | 20

EK 136-B

T. C.
ŞURAYIDEVLET
Tanzimat Dairesi
No.....

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

(2)

19

bu yolda bir Nizamname teklif ettiği gibi Nizamname henuz Şûrayıdevletten çıkmaksızın Büyük Millet Meclisinden 4/I/932 tarihli ve 670 numaralı karar istihsal edilmiş ise de Riyasete kanunen mevdu vazaif ancak beşinci madde hükmünün bakasile kabili ifa olup Maliyeden Evkafa devir keyfiyetinin hedefi yalnız maaşata münhasır bulunduğundan bahsile 1931 senesi Evkaf Bütçe kanununun altıncı maddesinin ilgası ve 3 mart 340 tarihli kanunun beşinci maddesinin de (Türkiye Cümhuriyeti dahilinde bulunan bilcümle cevami ve mesacidi şerifede İmamlık, Hatiplik, Müezzinlik, Kayyümlük, Kürsü ve Cuma Vaizleri gibi bilûmum vazaifi diniye erbabının ve sair müstahdeminin tayin ve azillerine Diyanet İşleri Riyasetinin memur bulunduğu ve bunların maaşları Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmiş olduğundan bademe Evkaf Bütçesinden verileceği) şeklinde tadili teklif olunmuştur .

Evkaf Umum Müdürlüğünün noktai nazarına gelince 3 mart 340 tarihli kanunun neşrinden sonra hayrat hademesi vazaifinin tesviyesi mercii tebdil olunduğu cihetle hademenin azil ve nasbı salâhiyetinin de Riyaseti müşarünileyhaya tevdi edilmiş bulunması pek tabii olup bilâhara 1931 senesi Evkaf Bütçe Kanununun altıncı maddesile Hayrat Umuru Umum Müdürlüğüne devredilmekle bütçe hukuk ve mes'uliyetlerinin tabii icabatından olan azil ve nasp salâhiyeti de Müdüriyete verilmiş ve hatta vazıı kanun nefsi hayrata ait kadroların yeniden tetkik ve tertibi ve hademesinin tensikını bile bütçenin tatbikına müteallik zaruretlerden addederek o suretle maddeye ithal eylemiş olduğu ve mahasa camilerde halka dini nasayihte bulunacak zevata Müftülerden vesika almadıkça vazife yaptırılmamak ve kendileri daima Müftüler tarafından mürakabe edilerek gösterilen lüzum üzerine derhal men olunmak suretile Riyaseti müşarünileyhanın kanuni salâhiyetine ehemmiyetle riayet edilmekte bulunduğu ve hademenin azil ve nasbı keyfiyeti esasatı diniyeye değil hususatı dünyeviyeye müteallik ve Müdüriyete aidiyeti bütçe hukuk ve

030 | 10 | | | 20 | 11 | 9 | 20

4

EK 136-C

T. C.
ŞURAYIDEVLET
Tanzimat Dairesi
Nº .....

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

(3)

19

mes'uliyetinden mütevellit olup Riyaseti müşarünileyhanın Nizamnamenin tetkiki sırasında bu yolda serdettiği müddeayat üzerine 1931 senesi Evkaf Bütçe Kanununun altıncı maddesi tefsir olunmak üzere Büyük Millet Meclisine sevkolunarak ittihaz buyurulan 670 numaralı kararda hademenin azil ve nasbı hususunun Müdüriyete aidiyeti dermeyan olunmağla beraber Bütçe Kanununa mevzu işbu maddenin Diyanet İşleri Riyasetince tadili teklif edilen 429 numaralı kanunun beşinci maddesinin ilgasına âmir ve mutazammin bulunduğu tasrih edilmiş olduğu cihetle Büyük Millet Meclisince ilgası kabul edilen kanun maddesinin tadili teklifi mevzuubahs olamıyacağı merkezinde bulunmuştur .

Filhakika 3 mart 340 tarihli ve 429 numaralı kanun Diyanet İşleri Reisliği makamının teşkiliile vazaifinden yukarıda aynen nakledildiği veçhile bahsetmektedir .

931 senesi Evkaf Bütçe Kanununa gelince altıncı maddesinde (Türkiye Cümhuriyeti dahilindeki cami ve mescitlerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmiştir . Bu hademenin tayin ve azilleri 12 ağustos 928 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesine tevfikan Evkaf Umum Müdürlüğünce icra ve tasdik olunur) denildiği gibi yedinci maddesinde cami ve mescitlerin hakiki ihtiyaca göre tasnifi ve zaman ve mekân itibarile cem'i kabil olan vazifeler birleştirilmek suretile hademe kadrosunun yeniden tesbiti Evkaf Umum Müdürlüğüne tahmil ve sekizinci maddesinde de altıncı madde mucibince Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilen hizmetler için Diyanet İşleri Reisliği teşkilâtında dahil bulunan memurların da Evkaf Umum Müdürlüğüne devredildiği tasrih kılınmış ve bu suretle devredilen memurlar meyanında dini müesseseler idaresi takımile dahil olup hayrat hademeleri mürakipleri de bu meyanda bulunmuştur . Esas hakkında Diyanet İşleri Riyasetile Evkaf Umum Müdürlüğü arasında tahaddüs eden ihtilâfın devamına mebni Evkaf Umum Müdürlüğünün teklifi üzerine bu maddenin tefsiri Başvekâleti Celilece Büyük Millet Meclisine sevkolunarak Heyeti Umumiyece ittihaz olunup resmî

030 | 10 | | | 20 | 119 | 20

5

EK 136-Ç

T. C.
ŞURAYIDEVLET
Tanzimat Dairesi
№.....

(4)

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

gazetede intişar eden 670 numaralı kararda (1931 senesi Evkaf Bütçe kanununun altıncı maddesinde "Türkiye Cümhuriyeti dahilindeki Cami ve mescitlerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmiştir . Bu hademenin tayin ve azilleri 12 ağustos 928 tarihli Cami Hademeleri Nizamnamesine tevfikan Evkaf Umum Müdürlüğünce icra ve tasdik olunur" denilmiş olmasına nazaran bu hükmün Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin ilgasına dair olan 429 numaralı kanunun beşinci maddesi hükmünün ilgasını da âmir ve mutazammin olduğu bedihî bulunduğundan mevzuubahs Nizamnamenin sadece tayin ve azle mütealllik merasim itibarile ahkâmının Evkaf Umum Müdürlüğünce icrası mezkûr bütçe kanununun altıncı maddesinin ahkâmı sarihası icabatından olduğu) sarahatini muhtevi bulunmuştur .

İcabı teemmül olundu:

Camiler ve Mescitler birer vakıf müessesesi olmak itibarile hademesinin azil ve nasbı da dahil olmak üzere bütün muameleleri mine'lkadim Evkafça cereyan etmekte bulunmuş olup Diyanet İşleri Reisliğinin teşkili sırasında cevami ve mesacidi şerifenin idaresine ve Hatip ve Vâiz ve Müezzin ve Kayyımlarin ve sair müstahdeminin tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisliği memur edildiği gibi hademe vazaifi de Evkaftan devren umumî bütçeye ithal edilmişken ahiren bu vazaifin yine Evkafa iadesi esası kararlaştırılarak hademe vazaifi umumî bütçeden çıkarılarak 931 Evkaf bütçesine ithal ve Evkaf Bütçe Kanununa da bu bapta ahkâmı sariha vaz olunmak suretile cevami ve mesacidi şerifenin idaresi ve hademesinin azil ve nasbı Evkafa devredilmiştir .

931 senesi Evkaf Bütçe Kanununun altıncı maddesi bu cihetı tasrih ettiği gibi yedinci ve sekizinci maddeleri de bu sarahati teyit etmekte ve dinî müesseseler Müdüriyetinin bütün kadrosile Evkafa devredilmesi ve hayrat hademesi mürakiplerinin de bu meyanda bulunması bu vazifelerin bademe Evkafça ifası Büyük Millet Meclisince maksut olduğunu göstermektedir.

030	10			20	119	20

6

EK 136-D

T. C.
ŞURAYIDEVLET
Tanzimat Dairesi
No

(5)

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Bundan başka meselenin e-sası hakkında Diyanet İşleri Reisliğile Evkaf Umum Müdürlüğü arasında tahaddüs eden ihtilâf üzerine keyfiyet Büyük Millet Meclisine intikal ederek ittihaz olunan kararda da Meclisi Âlinin bu baptaki noktai nazarı bir kerre daha sarahatle ifade olunduktan başka bu hükmün şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin ilgasına dair olan 429 numaralı kanunun beşinci maddesi hükmünün ilgasını da âmir ve mutazammin olduğu tasrih kılınmıştır .

Bir de Diyanet İşleri Riyasetinin Esbabı mucibe lâyihasında mesaili diniye hakkında nasayih ve irşadatta bulunacak sevatın dini ve ilmi ölçülerini yapmak Riyasetin vazaifi tabiiyesinden madut olmak lâzım geleceği mütaleasına istinat edilmekte ise de 12 ağustos 928 tarihli Cami Hademesi Nizamnamesinin ahiren Şurayıdevletçe kabul edilen tadilâtına nazaran da hizmet sahiplerine ait işlerle meşgul olmak üzere teşekkül edecek Encümenlerde Müftüler dahil bulunduğu gibi Nizam nameye ilâve edilen madde mucibince cami hademelerinin vazifelerini ne suretle yapmakta olduklarını ve tavır ve hareketlerinin meslekleriyle mütenasip bir tarzda olup olmadığını teftiş ve mürakabe etmek Evkaf Umum Müdürlüğüne ait olmakla beraber Vâizlerle Dersiamların vazifelerini mürakabe etmek Diyanet İşleri Riyasetine ait olduğu ve Müftüler ilmi hizmetler eshabının vazifelerine mütealik muttali olacakları hususatı Encümene bildirmekle mükellef bulundukları cihetle Diyanet İşleri Riyasetine merbut bulunan Müftülerin Encümenlerde Reis vaziyetinde bulunmasile Aza vaziyetinde kalması kendilerinden bu hususta beklenilecek hizmetin esasına müessir olamıyacağı ve Vâizlerle Dersiamlarının mürakabe vazifesinin Diyanet İşleri Riyasetine aidiyeti hususundaki sarahatin matlubu temine kifayet edeceği derkârdır .

Meclisi Âlinin noktai nazarı bu suretle sarahaten tayyün ettikden ve cevami ve mesacidin idaresi ve hademenin azil ve nasıpları Evkafa devredilmiş olmağla beraber Nizamnamede kabul edilen esaslar Diyanet İşleri Riyasetince medarı istinat ittihaz olunan mülâhazatı-

030 | 10 | | | 20 | 11 | 20 | 7

EK 136-E

T. C.
ŞURAYIDEVLET
Tanzimat Dairesi
№.....

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

(6)

19
311

temine kâfi bulunduktan sonra salifüzzikir maddei kanuniyenin teklifine mahal olamıyacağı mütalea olunmaktadır .

Keyfiyetin Heyeti Umumiyece müzakeresi zımnında Riyaseti Celileye takdimi 24/3/932 tarihinde ittifakla kararlaştırılmıştı .

Reis	Aza	Aza	Aza	Aza
İ. Hakkı	Ali Rıza	Ş. Lütfi Bey Dıvanı Daresinde	Edip	Münhal

H.U. 27.3.932
E.E.

ŞURA-İ DEVLET KALEMİ
Numarası | Tarihi | Lefi
6313 | 28 3 932 | Ta

H. U. № 57
29 - 3 - 932

030	10			20	119	20	

8

EK 137

1/5/932

Diyanet işleri
Reisliği

Başvekâlete Müsteşarı Kemâl B. ef.ye

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

1931 Evkaf Bütçe kanununun 6 ıncı maddesinin Kaldırılmasile 3/Mart/340 tarih ve 429 Nolu kanunun 5 inci maddesinin tadili hakkında kaleme alınan maddei kanuniye ile esbabı mucibe lâyihası 6/3/932 tarih ve 195 Nolu tezkerei âciziye raptен takdim kılınmıştı.

Eimme ve hutabaya ait bir takım mesaili mühimmei diniye müzebzeb bir halde kaldığı cihetle mezkûr maddei kanuniye ile esbabı mucibe lâyıhasının bir anevvel Büyük Millet Meclisine Sevk edilmesi zaruri olduğundan bu hususa delâlet ve tevessut buyurmanızı hürmetlerime terdifen rica ederim efendim.

D. İŞ. Reisi
Bilet

Evraka ?
1-5-932
Muharrerafa
2-5-932

030 | 10 | | | 20 | 115 | 20

11

EK 138

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
İdare Meclisi
Sayı: 636

Karar №
590

Hulâsa

Kasımpaşada Havuzlu camii ...ahin
imamının istediği aylık B... ...tılma

Tamirat dolaysile veya sair sebeblerle kapalı bulunan cami hade... ...in
mesi, camiin son cemaat yerinde veya camiin hariminde kapalı bir ... satın
yerde vazife gördüklerinden maaşlarına tam olarak istemekde olub ...kte
hizmetin ifa edildiği sabit olduğu takdirde maaşlarının tam olarak ...an
verilmesi, Hukuk Müşavirliğinin mütaleasında gösterilmekde ise de ... satış
cami dahilinde yapılması esas olan vazifenin başka yerlerde ifası- ...kıf-
na cevaz verilmesi bir çok yolsuzluklara sebebiyet vereceği cihetle ...ının
bu müraceatların kabul edilmemesi ve ez cümle İstanbulda Havuzlar ...ık
camii imamının bu yoldaki talebin reddi lâzım geleceği hakkında
Muhasebe Müdürlüğünün tevdi olunan 14/9/936 günlü ve 1138 sayılı
yazısı ile ilişiği evrak okundu .

...ami
Adı geçen Kasımpaşada havuzlu camiinin Vakıflar Müdürlüğünce ...desi
29/2/932 tarihinde resmen kapatılarak teberrükâtının aher mahalle ...uygun
kaldırıldığı evrak arasında sureti merbut yazıdan anlaşılmasına ...ara
ve bu suretle bu caminin 932 senesi T.sani gayesine kadar kapalı ...rli-
kaldığına göre resmen cemaata kapalı tutulan bir caminin harimind...
...n mahdud olan son cemaat yerinde edayı selât edilse bile müraka-
beye tabi ifayı vazifeden sayılamayacağından bu caminin eski ima-
mı Mehmedin son cemaat mahallinde vazife gördüğünü ileri sürerek
taleb ettiği paranın verilmesi lâzım gelmeyeceğine 16/9/936 gününde oybirliğiyle karar verildi .

İdare Meclisi Reisi — Aza — Umum Müdür — Aza — H. Yücel izinli — Aza

EK 139

T. C.
VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
İdare Meclisi
Evrak No. 892
Karar No. 835

Özet

Konyada cemaat tarafından idare olunan camilerin işgali halinde kira alınıp alınmayacağı H.

Konya vakıflar Müdürlüğünün ilişik yazısında; öteden beri halk tarafından idare olunup ibadete açık bulundurulan camilerin Millî savunma mükellefiyeti kararile işgalleri halinde kira aranılmasında tereddüt edilerek yapılacak işlem sorulmakta olduğundan bahsile; vaktile yapılan tasnifle alâkalandırılmamış olan halk elindeki camilerin asker ve Ofis tarafından işgallerinden dolayı idaremizce kira aranılması icab edip etmeyeceğinin idare meclisince incelenmesi hakkında Muamelât Müdürlüğünün 23/I2/947 gün ve 892 kâğıt işleri sayılı yazısı ve ilişikleri okundu .

Tasnifle ve Genel Müdürlükle alâkası bulunmayan halk elindeki camilerin asker veya Ofis tarafından işgallerinden dolayı vakıflar idaresinin kira isteğinde bulunması hukukan bahis mevzuu olmayıp , bu hak olsa olsa bu camilerin masraflarını ve tamirlerini karşılamakta olan mahallî halk mümessillerine râci olacığından Konya vakıflar Müdürlüğüne bu yolda cevap verilmek üzre genel Müdürlüğe tevdiine 25/I2/947 gününde oybirliğiyle karar verildi .

İdare Meclisi Başkanı V.	Üye Genel Müdür	Üye	Üye	Üye Açık
H. [illegible]	[illegible]		[illegible]	

EK 140

T. C.
Diyanet işleri reisliği
Zat işleri Müdürlüğü
Sayı 528
402

Hulâsa

Başvekâlet Yüksek makamına

Kur'ani kerimin tercüme ve tefsiri hakkında yazılân 22/I2/932 tarih ve 3506/2916 No lu tezkere - muktezasının tesriine emrü irade buyurulmasını tazimlerimle arz ve istirham eylerim ef. H.

I8/2/933 Diyanet işleri reisi
Rifat

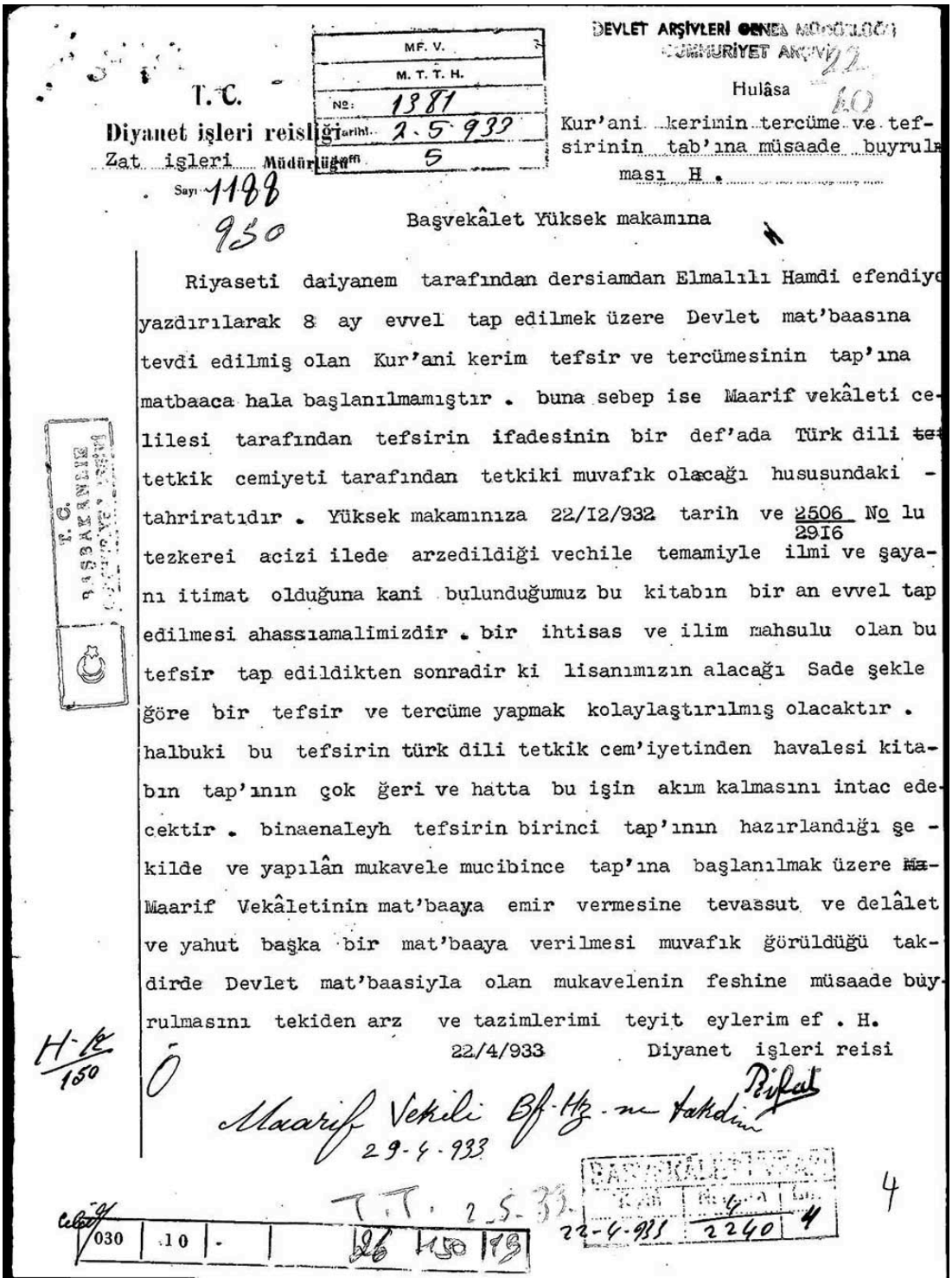
Evrakla
18-2-933

5

030	10			96 1150	19

BAŞVEKÂLET EVRAKI
Tarih 18-2-33 No 912

EK 141

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

MF. V.
M. T. T. H.
Nº: 1381
tarihi: 2.5.933
ekleri: 5

T.C.
Diyanet işleri reisliği
Zat işleri Müdürlüğü
Sayı: 1188
930

Hulâsa
Kur'ani kerimin tercüme ve tefsirinin tab'ına müsaade buyrulması H.

Başvekâlet Yüksek makamına

Riyaseti daiyanem tarafından dersiamdan Elmalılı Hamdi efendiye yazdırılarak 8 ay evvel tap edilmek üzere Devlet mat'baasına tevdi edilmiş olan Kur'ani kerim tefsir ve tercümesinin tap'ına matbaaca hala başlanılmamıştır . buna sebep ise Maarif vekâleti celilesi tarafından tefsirin ifadesinin bir def'ada Türk dili tetkik cemiyeti tarafından tetkiki muvafık olacağı hususundaki tahriratıdır . Yüksek makamınıza 22/I2/932 tarih ve 2506 No lu 2916 tezkerei acizi ilede arzedildiği vechile temamiyle ilmi ve şayanı itimat olduğuna kani bulunduğumuz bu kitabın bir an evvel tap edilmesi ahassıamalimizdir . bir ihtisas ve ilim mahsulu olan bu tefsir tap edildikten sonradir ki lisanımızın alacağı Sade şekle göre bir tefsir ve tercüme yapmak kolaylaştırılmış olacaktır . halbuki bu tefsirin türk dili tetkik cem'iyetinden havalesi kitabın tap'ının çok ğeri ve hatta bu işin akım kalmasını intac edecektir . binaenaleyh tefsirin birinci tap'ının hazırlandığı şekilde ve yapılân mukavele mucibince tap'ına başlanılmak üzere Maarif Vekâletinin mat'baaya emir vermesine tevassut ve delâlet ve yahut başka bir mat'baaya verilmesi muvafık görüldüğü takdirde Devlet mat'baasiyla olan mukavelenin feshine müsaade buyrulmasını tekiden arz ve tazimlerimi teyit eylerim ef . H.

22/4/933 Diyanet işleri reisi
Rıfkat

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

H-k 150

Maarif Vekili Bf-Hz-ne takdim
29-4-933

T.T. 2.5.33

030 | 10 | - | 26 150 | 73

BAŞBAKANLIK
Kab. | Rüs. | Ek
22-4-933 | 2240 | 4

4

EK 142

T. C.
Maarif Vekâleti
M.T.T. Dairesi
Umumî No. 1651
Hususî No. .....

T. C. BAŞBAKANLIK

Ankara 14 / 5 / 1933

Hülsaâ .....

Başvekâlet Yüksek Makamına

Diyanet İşleri Reisliğince tercüme ettirilip Devlet matbaasında bastırılmasına başlanılan kur'an tercümesinin basılmadan evel ifadesinin bir defa da vekâletimiz ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından gözden geçirilmesi hakkında Yüksek Makamlarına takdim kılınan tezkeremiz üzerine Müşarünileyh Reislikten Huzuru Devletlerine takdim kılınan 22/4/1933 tarihli ve 1188/950 numaralı tezkere vekaletimizce mutalea ve tetkik olundu. Diyanet İşleri Reisliği kur'an tercümesinin Vekâletimizce ve Türk Dili Tetkik Cemiyetince tetkikına lüzum olmadığından bahsetmekte ise de halk arasında en çok teammüm ve intişar edecek olan bir eserin ifadesi bilhassa Türk Dili sahasında bir inkılâp vücuda getirildiği sırada büyük bir ehemmiyeti haiz olduğundan vücuda getirilen tercümenin ifadesinin evelce de arzedildiği veçhile Vekâletimizce ve Türk Dili Tetkik Cemiyetince tetkikından evel neşri muvafık görülmediğini ve Müşarünileyh Reisliğin tezkeresile merbutu dosyanın iadeten Yüksek Makamlarına takdim kılındığını arz ile derin tazimlerimi teyit eylerim, Efendim.

Maarif Vekili

Takdim
16-5-933

Lef.

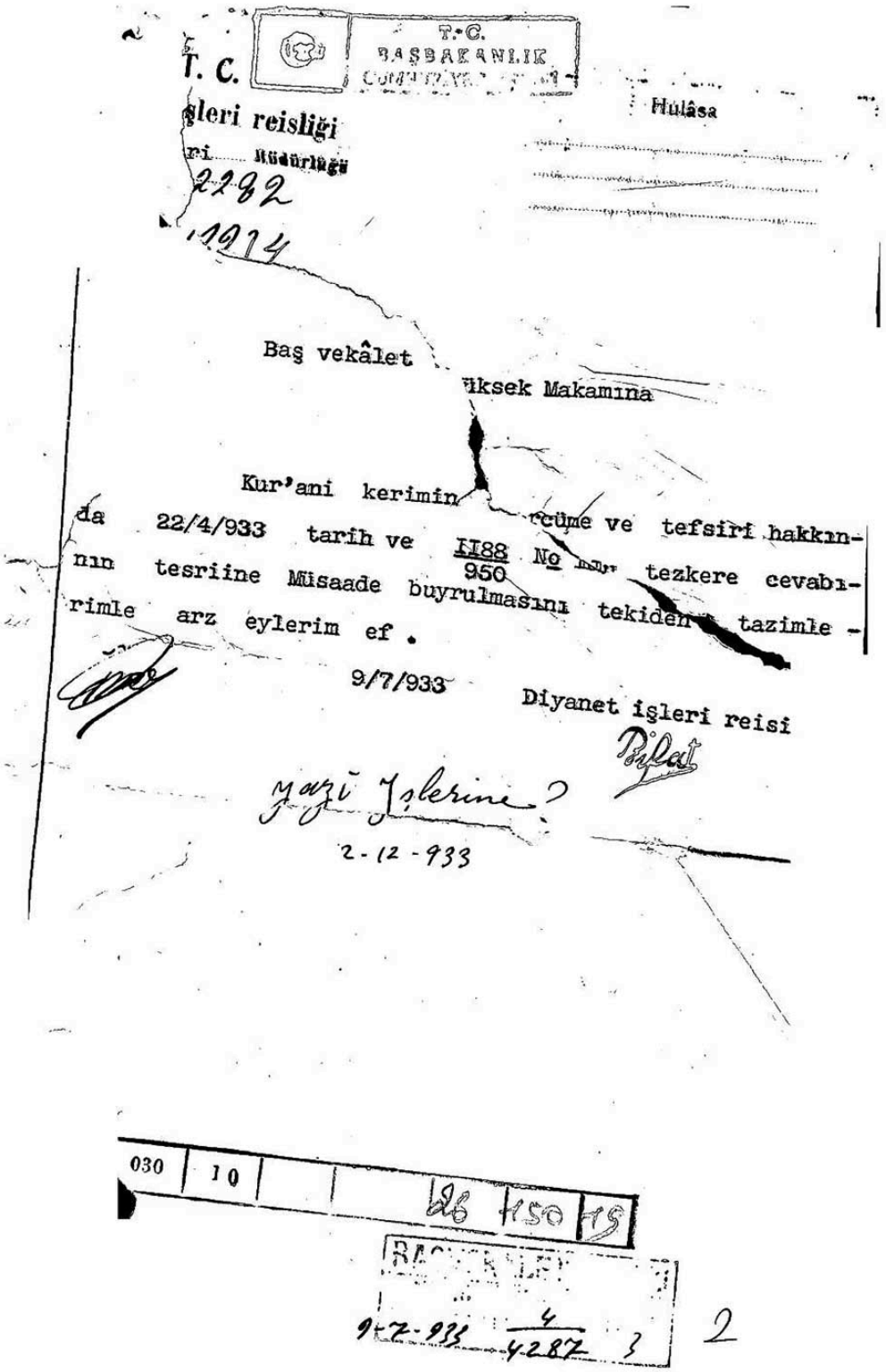
037 | 10 | 1 | 26 1650 | 19

3

NR.
Hangi Daire evrakına cevap teşkil ettiğinin tasrihi rica olunur.

15-5-933 4 2815 2

EK 143

T. C.
BAŞBAKANLIK

T. C.
şleri reisliği
ri Müdürlüğü
2282
1934

Hulâsa

Baş vekâlet
üksek Makamına

Kur'ani kerimin rcüme ve tefsiri hakkında 22/4/933 tarih ve II88 / 950 No.lu tezkere cevabının tesriine Müsaade buyrulmasını tekiden tazimle - rimle arz eylerim ef.

9/7/933

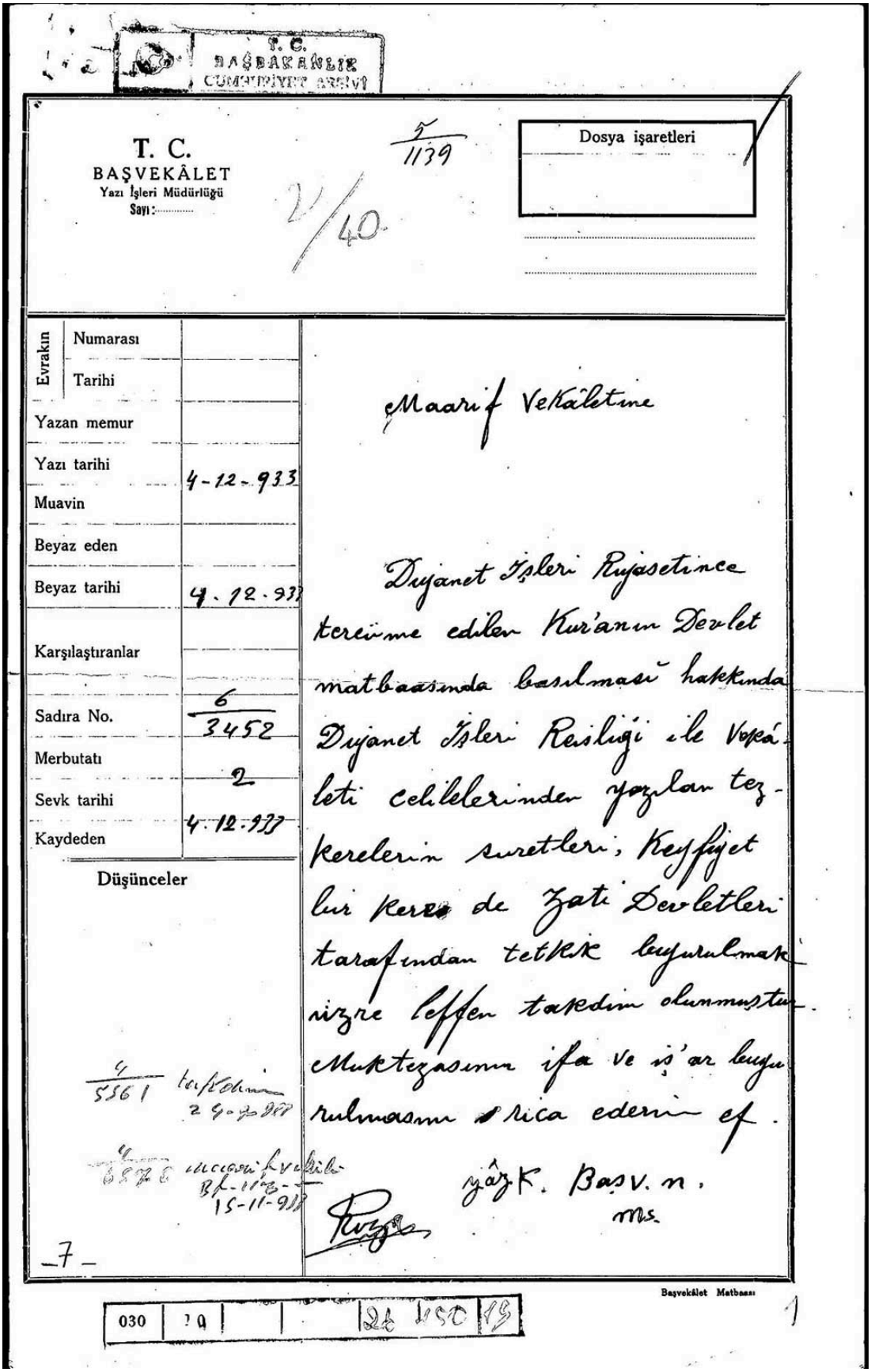
Diyanet işleri reisi
Bilal

Yazı İşlerine?
2-12-933

030 | 10 | 26 | 150 | 15

9-7-933 4 4287 3 2

EK 144

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: .....

5/1139
2/40.

Dosya işaretleri

Evrakın	
Numarası	
Tarihi	
Yazan memur	
Yazı tarihi	4-12-933
Muavin	
Beyaz eden	
Beyaz tarihi	4.12.933
Karşılaştıranlar	
Sadıra No.	6/3452
Merbutatı	2
Sevk tarihi	
Kaydeden	4.12.933

Düşünceler

4/5561 başkâtibine 29-12-933

4/6878 müsteşar vekiline 15-11-933

-7-

Maarif Vekâletine

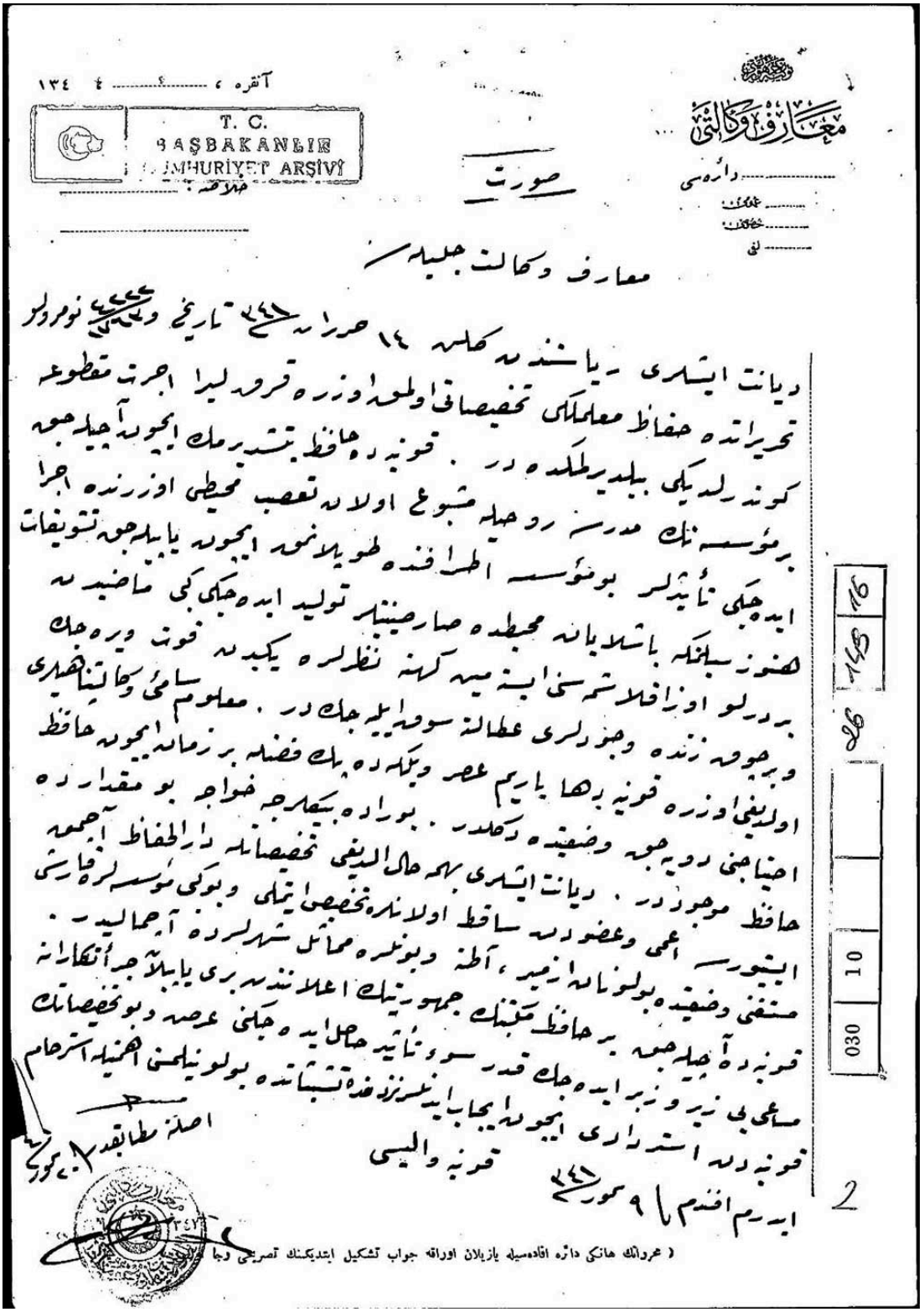
Diyanet İşleri Riyasetince tercüme edilen Kur'anın Devlet matbaasında basılması hakkında Diyanet İşleri Reisliği ile Vekâleti celilelerinden yazılan tezkerelerin suretleri; Keyfiyet bir kere de Zatı Devletleri tarafından tetkik buyurulmak üzere leffen takdim olunmuştur. Muktezasının ifa ve işʿar buyurulmasını rica ederim efendim.

yâzK. Başv. n.
ms.

Başvekâlet Matbaası

030 | 10 | | | 24 1150 | 13

EK 145

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

معارف وكالتى
دائره سى

صورت

معارف وكالت جليله سنه

ديانت ايشلرى مديريتنك ١٤ حزيران ٩٢ تاريخ وسنه ٣٠٠٠ نومرولو تحريراتنده حفاظ معاملاتك تخصيصاتى اولمق اوزره قرمه ليرا اجرت مقطوعه كوندرلديكى بيلديرلمكده در . قونيه ده حافظ بتشيرمك ايچون آيلق جمعه برمؤسسه نك مدرسه رو حيله مشروع اولارق تعصب محيطى اوزرنده اجرا ايده جكى تأييدلر بومؤسسه اطرافنده طوپلانمه ايچون يابيلمه جمعه تشويقات حضوريله باشلايانه محيطده صارصينتيلر توليد ايده جكى كبى ماضيده بدرلو اوزاقلاشمش اولان عطالت سوقه ايله جك در . معلوم سامى وكالتپناهيلرى وبرجوقه زنده وجوزلرى اولديغى اوزره قونيه ده بولونمايه جك فضله بر زمانه ايچون حافظ اجنبى دويه جمعه وضيفه وكلدى . بو اداره بكمه جه خواجه بو مقداره حافظ موجود در . ديانت ايشلرى بكمه حاك الديغى تخصيصاتله دار الحفاظ آيلق ايتيورسه اعمى وعضو ده ساقط اولارق تخصيصاتلى وبوكى مؤسسه لره فارسى مستغنى وضيفه بولونمايه جك ، آطه وبونلره صائل شهرلرده آيلق ايدر . قونيه ده آيلق جمعه بر حافظ مكتبك جمهوريتك اعلان ندبرى يابيلاجه انكارانه مساعى بى زيده وزيرايده جك قدر سوء تأثير حاصل ايده جكى عصه وبو تخصيصاتك قونيه ده استدارى ايچون ايجاب ايدن زنده تبيانده بولونيلمق اكنيله استرحام ايدرم افندم ١٩ حزيران ٣٠٠٠

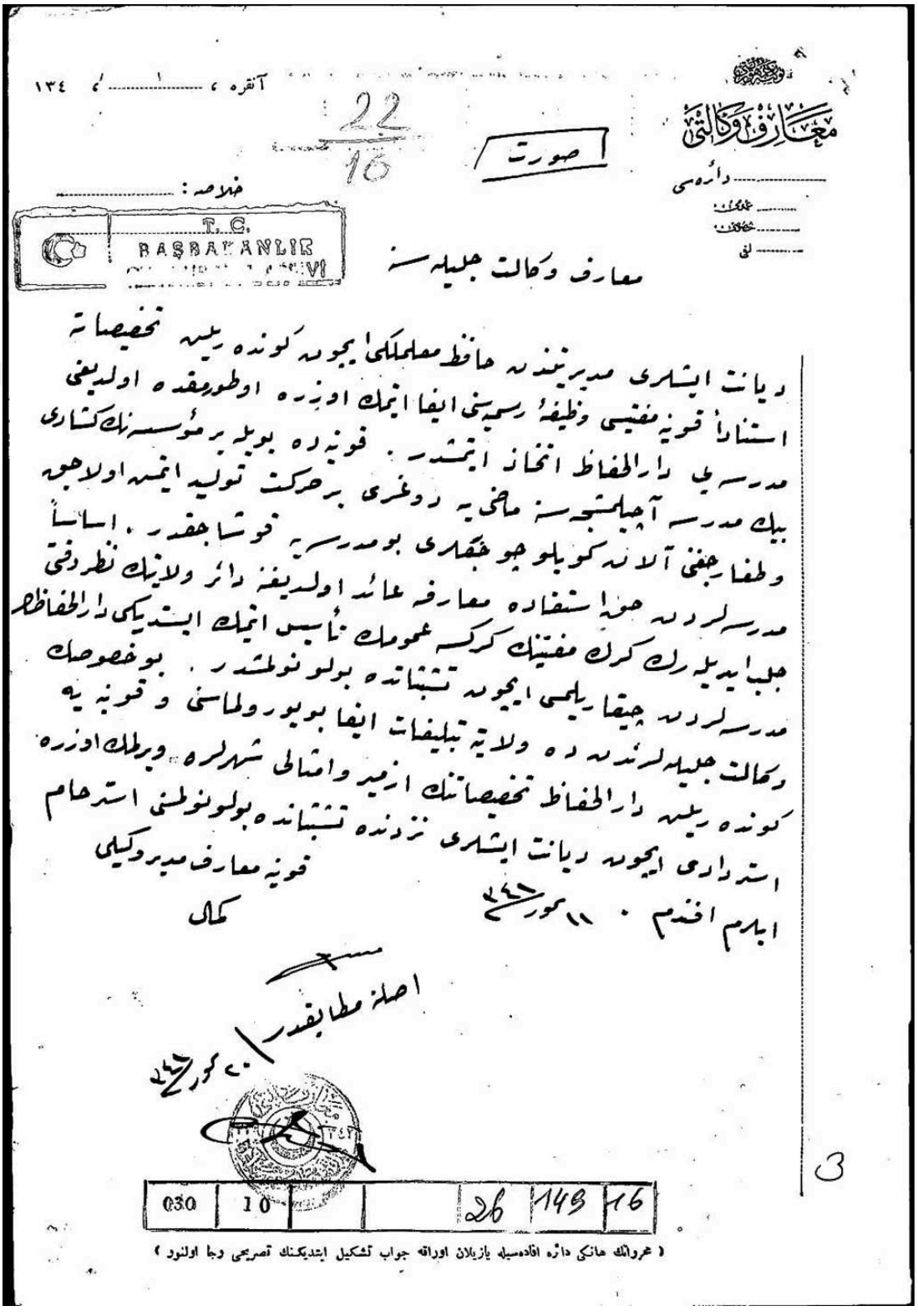
قونيه واليسى

اصله مطابقدر ٢٠ حزيران ٣٠٠٠

(عروالك هانكى دائره اقادمسيله يازيلان اوراقه جواب تشكيل ايتديكنك تصريحى رجا

15 | 145 | 86
030 | 10
2

EK 146

معارف وكالتى

دائره‌سى

صورت

22/16

خلاصه: .....

T.C. BAŞBAKANLIK

معارف وكالت جليله‌سنه

ديانت ايشارى مديرينده حافظ معلملكى ايجون كونده ريلمه تخصيصات استنادا قونيه مفتيسى وظيفه‌سى سببيله ايفا ايتمك اوزره اوطورمقده اولديغى مدرسه‌يى دار الحفاظ اتخاذ ايتمشدر. قونيده بويله بر مؤسسه‌نك كشادى بيك مدرسه آچيلمسنه مانع يه روغمى برحركت توليد ايتمه اولاجغه وطفا جغنى آلاندن كوبلو جه خدمتى بو مدرسه‌يه قوشاجقدر. اساساً مدرسه‌لرده جه استفاده معارفه عائد اولديغندن دائر ولايتك نظر دقتى جلب ايدرك كرك مفتيلك كرك عمومك تأسيس ايتمك ايستديكى دار الحفاظلر مدرسه‌لرده جه قيقا يلمسى ايجون تنبيهاته بولونولمشدر. بوخصوصك وكالت جليله‌لرندن ده ولايته تبليغات ايفا بويورولماسنى و قونيه يه كونده ريلمه دار الحفاظ تخصيصاتنك ازميد واضالى شهرلره وبرلمك اوزره استدارى ايجون ديانت ايشارى نزدنده تنبيهاته بولونولمسنى استرحام ايلرم افندم. ١١ مور ٩٤٦

قونيه معارف مديرى وكيلى

كمال

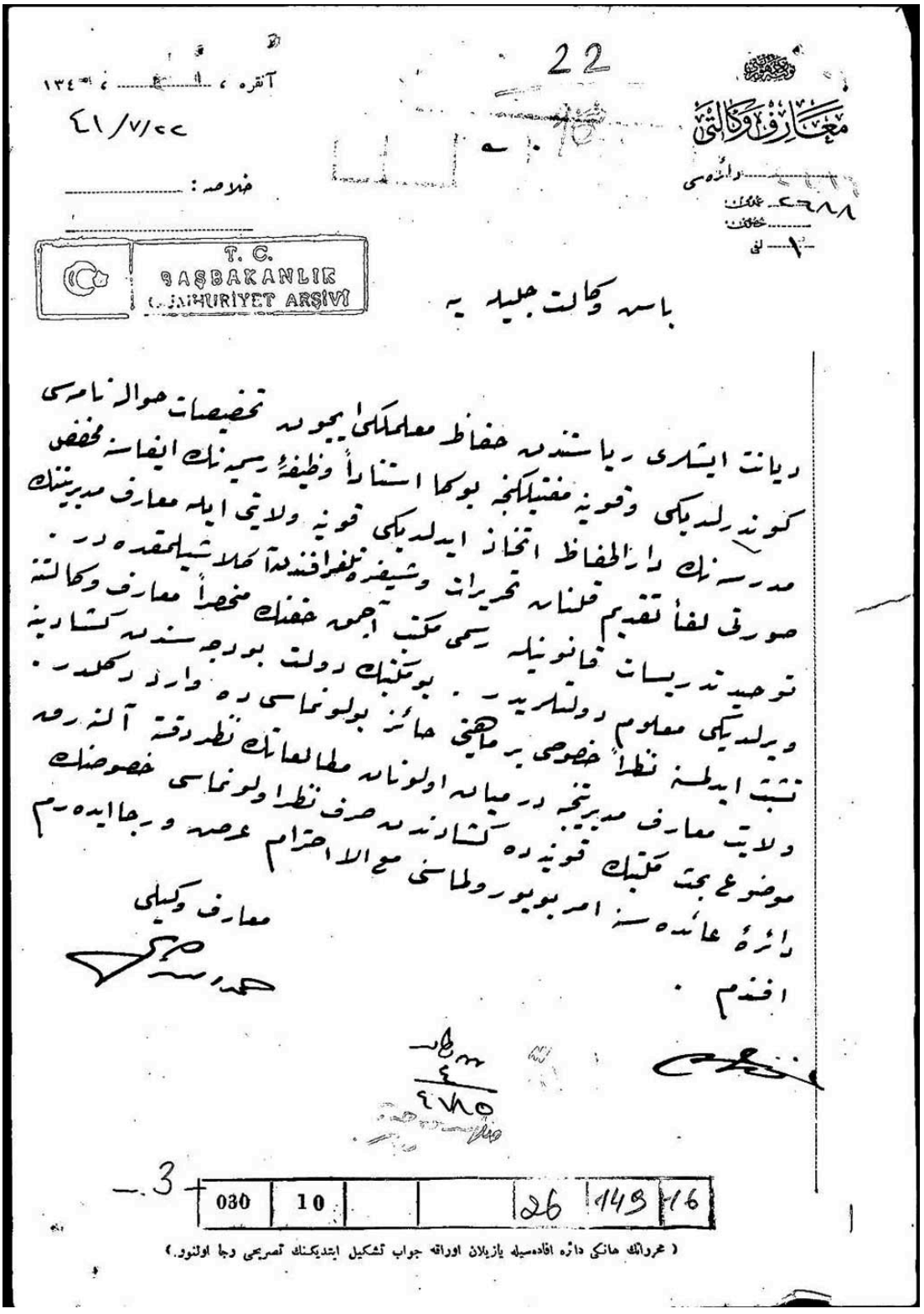
اصله مطابقدر ١١ كور ٩٤٦

030	10			26	143	16

(عروالك هانكى دائره افادەسيله يازيلان اوراقه جواب تشكيل ايتديكنك تصريحى وجا اولنور)

3

EK 147

معارف وكالتى

آنقره ، ... ، ١٣٤٠

٤١/٧/٢٢

22

خلاصه : ...

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

باسمه وكالت جليله يه

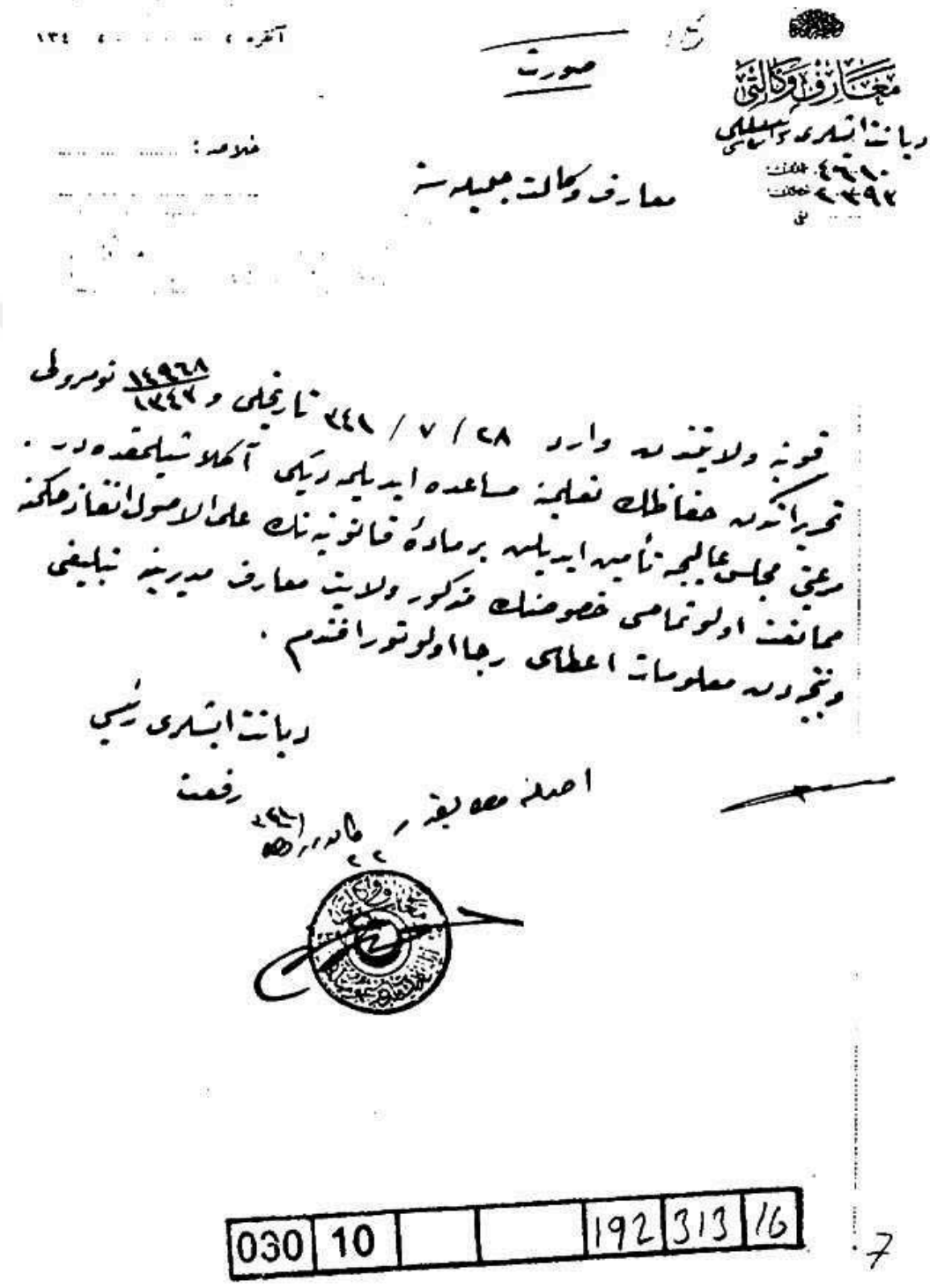
ديانت ايشلرى رياستنده حفاظ معاملكى ايچون تخصيصات حوالنامه سى
كونديلديكى وقوعه مقابلنجه بوكا استناداً وظيفهٔ رسميه نك ايفاسنه مخصوص
مدرسه نك داراطفاظ اتخاذ ايديلديكى قونيه ولايتى ايله معارف مديريتنك
صورتى لفاً تقديم قلنانه تحريرات وشيفره تلغرافنده آكلاشيلمقده در .
توحيد ديسات قانونيله رسمى مكتب آچمه حقنك مخصوصاً معارف وكالتنه
ويريلديكى معلوم دولتلريدر . بوتقديرك دولت بودجه سنده كتاريه
ثبت ايديلمسى نظراً خصوصى بر ماهيتى حائز بولونماسى ده واردر دكلدر .
ولايت معارف مديريتجه دخى ايالته اولونانه مطالعاتك نظر دقته آلنه رق
موضوع بحث مكتبك قونيه ده كشاديله صرف نظر اولونماسى خصوصنك
دائرهٔ عاليه سنه امر بيورولماسى صوالاحترام عرضه و رجا ايده رم
افندم .

معارف وكيلى

030 | 10 | | | 26 | 149 | 16

(عروالك هانكى دائره افادهسيله يازيلان اوراقه جواب تشكيل ايتديكنك تصريحى رجا اولنور.)

EK 148

صورت

معارف وکالت جلیله سنه

فونه ولایتنده وارد ۱۳۴۱ / ۷ / ۲۸ تاریخلی و ۱۹۶۸ نومرولی
تحریراتده حفاظت تعلیمیه مساعده ایدیلمه ریکی آکلاشیلمقده در.
یعنی مجلس عالیجه تأسیه ایدیلمه برماده قانونیه نک علی الاصول انفاذ ملکنه
ممانعت اولونماسی خصوصنک مذکور ولایت معارف مدیریته تبلیغی
وتجدیده معلومات اعطای رجا اولونورا قدم.

ریاست انبساری رئیسی

رفعت

اصله مطابقدر، مامورالله

030 | 10 | | | 192 | 313 | 16

7

(هرنوکه حانکی دائره نظیره یازیلان تحریراته جواب تشکیل ایتدیکنده تمریفی دخی اولنور)

EK 149

صورت

٤٦/٨/٢٠

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

مخابرات وكالتى

ريانت انبارى رياستعليه

١٥ مايس ٧٤١ تاريخلى و ٤٦٨٠/٢٤٩٢ نومرولو تذكره جوابيه ؛
دار الحفاظ جمعه ١٥/٨/٧٤١ تاريخلى و ٥٢٥٦/٢٠٥٦ نومرولو تذكره ايله
وكالتك نقطه نظرى بلديه بلمنه . معارف مديرى طرفندن كتابه
مخابره ايدلديكى اشعار ايدلمه قونيه دار الحفاظنك اوامر
توفيقى منضماً رافعدم .

معارف وكيلى

اصل مطابقدر طاهر

cc

030 | 10 | | | 192 | 313 | 16

4

EK 150

صورت

٢٤١ / ٨ / ١٥

معارف وكالتي

ريات انيارى رياست عليه سه

٢٤١ سنه سى ٥٦٥ نومرولى تحريرات عليه لرى جوابيدر :

٢٤٠ سنه سى ٥٦٥ نومرولى توجيه ندياسات قانوف معارف وكالتنه امامت وخطابت كبى خدمات رسمه نك ابقاسى وظيفه سيله مكلف مأمور لرينه سوى ايجون صورى بخصوصده حق كتارى حقى بحسه اتمكده وبوكا استناداً آجيلسه اولانه امام وخطب مكتبدن حال خطابنده بولونمقده در . بناء عليه رياست عليه لرينك ٢٤١ سنه سى بودجه سنك ٢١٤ نجى [آ] فصلنه راى الحفاظ كتارى ايجون علاوه ايديلمكى انتظارى صورتيله تودعه رياسات اسلى افغانيسه اولمقدنسه مذكور تخصصات ايله امام وخطب مكتبدنده حفظ قرآنده طالب بولونانه طلبه نك نصلجه بر امه وخطبا آرمنده محافظله ره مناسب كورلجه رشيدى ايجون بومكتبده رياست عليه لرنجه مناسب معلم تعيني مقصد اصليه دكما سواغه اولاجقدر . اساساً فصل ابتدائيسنى اكمال ايتمسه جوهو قارك حفظ قرآنه ايله مكلف طوتولمالرى صحيح بر نقطه نظر دكلدر جائز كورولديكندن موضوع بحث تخصصات ايله امام وخطب مكتبدى ايجون بر ده حفظ قرآنه معلم تعيني مسه على الوجوه ترجيح شايانه اولمغه لازم كلير .

امام وخطب مكتبدنك بولونديغى مركزلر ملحوظ ورفوده كوسترلمشدر . بو مطالعه نظر بولونوب ليسانس نقدر ده معلم لرك تعيينيله مكتبدن مقتضى تبليغات اجرا قلنمه اوزره اعلم بك انباسى مع الاحترام رجا اولنور افندم .

معارف وكيلى

اصلنه مطابقدر

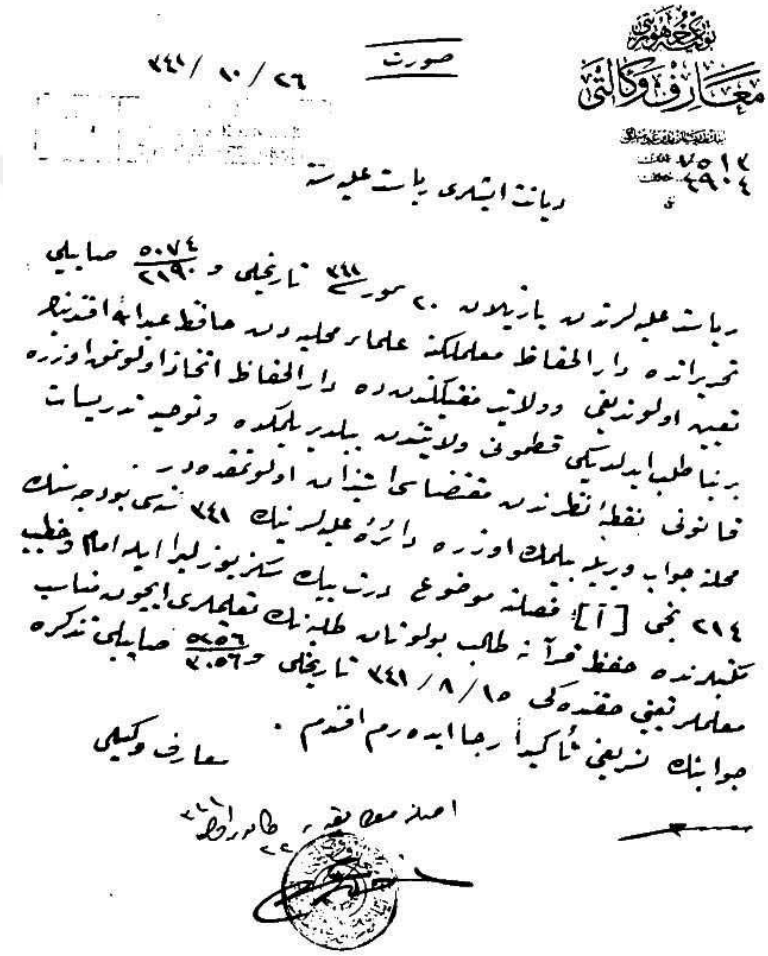
5

030 | 10 | | | 192 | 313 | 16

EK 151

EK 152

صورت

٢٤٤ / ١٠ / ٢٦

معارف وكالتي

٥٠١٤
٤٩٠٤

ريات ابتدائي رياست عليه سنه

٥٠٧٤ / ٤٩٠٤ صايلي ٢٤١ سوزلي ٢٠ نجي تاريخلي و
ريات عليه لرنده بازيلوله تحريرانده دار الحفاظ معاملكنه علمار محليه دن حافظ عبدالله افندينك
نصبه اولونديغي ودلايب مقبلنديره دار الحفاظ اتخاذ اولونموازره
بنا طلب ابدلديكي قطعوني ولايتنده بلديه بلكده وتوصيه نديسات
قانوني نقطه نظرندن مقتضاسي اجرا اولونمقدوسنك بوجه
محله جواب ويرلمك اوزره دائره عليه سنك ٢٤١ سنه سي
٢١٤ نجي [آ] فصلنه موضوع درت بيك سكز يوز لبرا ايله امام وخطيب
تثبيت نده حفظ قرآن طالب بولونانه طلبه نك تعليماتي ايجونه نصاب
معاملات نبيغي حقنده كي ١٥ / ٨ / ٢٤١ تاريخلي ٥٠٥٦ / ٤٠٥٦ صايلي تذكره
جوابنك نزيغي تأكيداً رجا ايده رم اقدم .

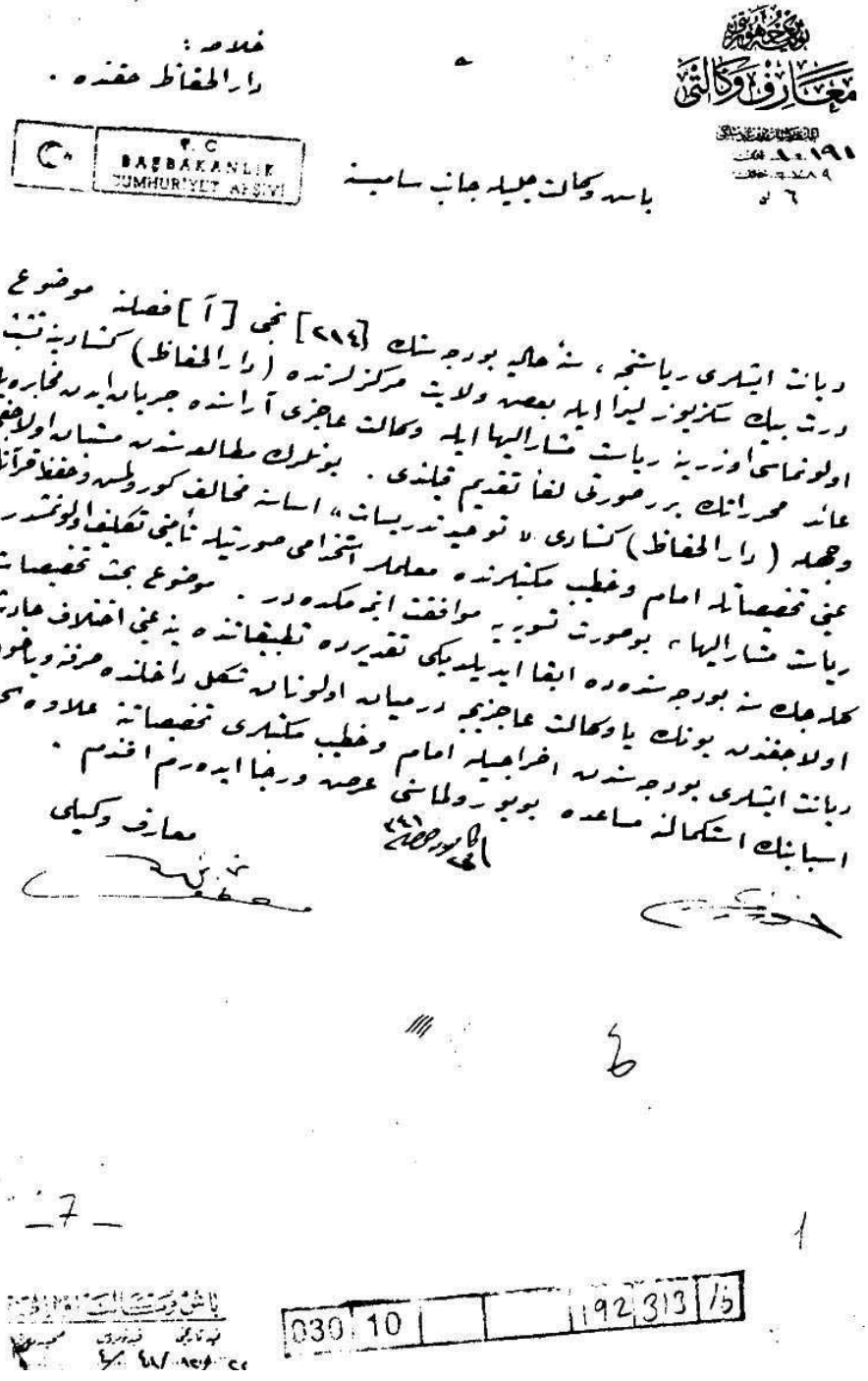
معارف وكيلي

امضا معصوم بقه ، طاهر الحاج

030 | 10 | | | 192 | 313 | 16

3

EK 153

خلاصه:
(راء الحفاظ) حفظه.

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

معارف وكالتى

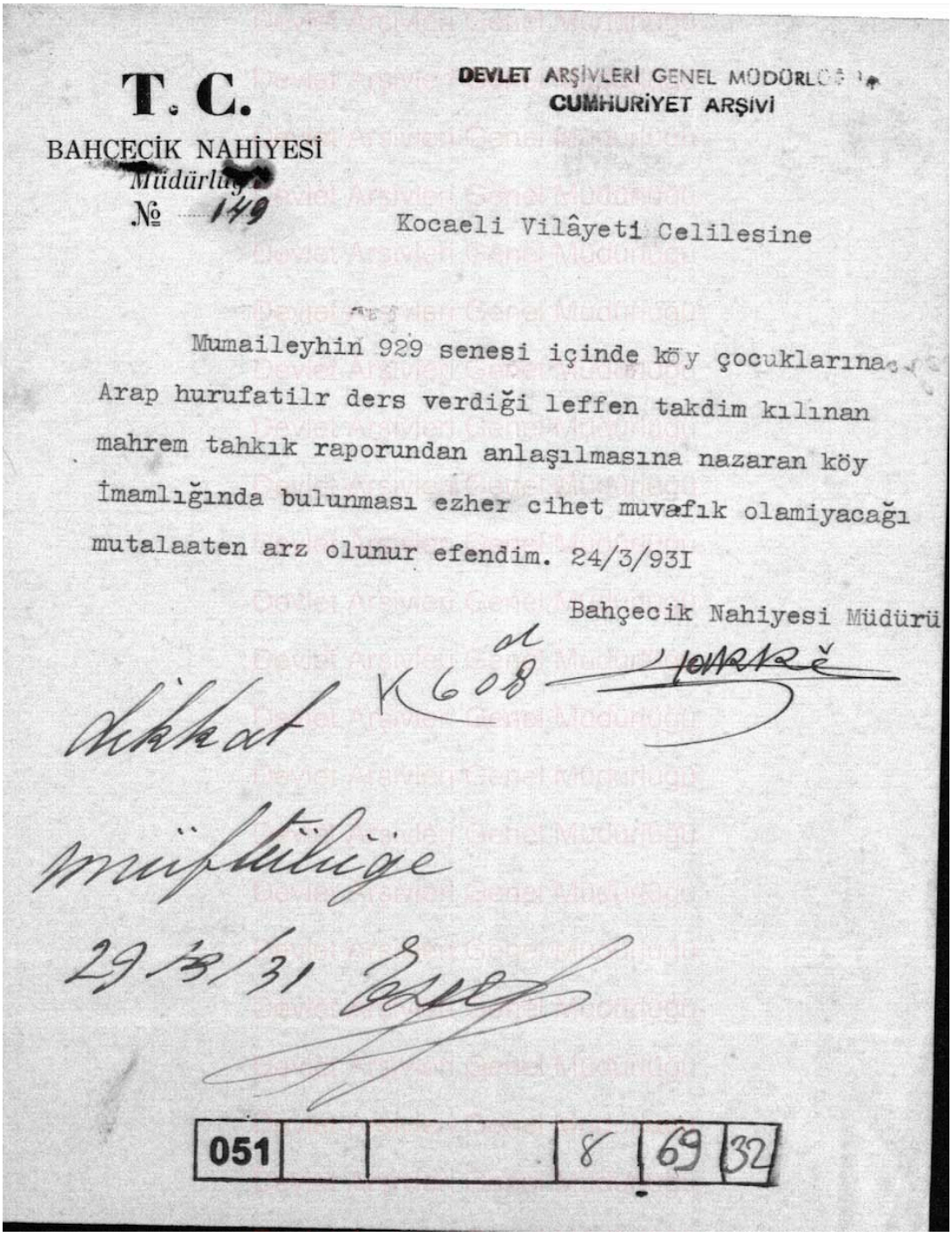
باسه وكالت جليله جانب سامينه

ربانت ابتدائى رياضيه، سنه عاليه بورجه سنك [٢١٤] نجى [آ] فصلنه موضوع
درت بيك سكزيوز ليرا ايله بعصه ولايت مركزلرنده (راء الحفاظ) كتابنه نصب
اولونماسى وزيره رياست شار اليها ايله وكالت عاجزى آيانده جريانه بدء مخابره -
عائد محررانك برصورتى لفا تقديم قلندى. بونلرك مطالعه سنه مشاراليه اولانجى
وجهله (راء الحفاظ) كتابى «توهيد رياضيات» اسامه مخالف كورولمه وحفظ قرآنك
عين تخصصاتله امام وخطيب مكتبلرنده معامله اتخاذى صورتيله نامنى تكليف اولونمسى.
رياست شار اليها، بوصورت تنويره موافقت ابدمكده در. موضوع بحث تخصصات،
كلدجك سنه بورجه سنده ده ابقا ايديلديكى تقديرده تطبيقاتنده بنه عين اختلاف عارت
اولاجغندن بونك يادكالت عاجزيجه درميانه اولونانله شكل داخلنده صرفه وباخود
ربانت ابتدائى بورجه سنده اخراجيله امام وخطيب مكتبلرى تخصصاتنه علاوه سى
اسبابنك استكمالنه مساعده بويورولمانى عرضه ورجا ايده رم افندم.

معارف وكيلى

030 10 192 313 15

EK 154

T. C.
BAHÇECİK NAHİYESİ
Müdürlüğü
№ 149

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kocaeli Vilâyeti Celilesine

Mumaileyhin 929 senesi içinde köy çocuklarına Arap hurufatilr ders verdiği leffen takdim kılınan mahrem tahkık raporundan anlaşılmasına nazaran köy İmamlığında bulunması ezher cihet muvafık olamiyacağı mutalaaten arz olunur efendim. 24/3/93I

Bahçecik Nahiyesi Müdürü

Mektubat K 608

müfettişliğe

29/3/31

051 | | | 8 | 69 | 32

EK 155

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube: ———
Sayı: 1.2.0.73

KARARNAME

Arap harfleriyle tedrisat yapmak için gizli veya alenî dershane açanlara dair tanzim olunan merbut talimatnamenin meriyete x vaz'ı; Maarif Vekâletinin 21/7/931 tarih ve 1750 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 23/12/931 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.

23/12/931

REİS İCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

a. V.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

730 16 01 81 15

EK 156-A

Diyanet İşleri
Reisliği
Hususî

Hıfz
19.7.35

/ / 193 .

Bay Kemal

Yüksek Baş Vekâlet Müsteşarı

I- Bütcenin (D)Cetvelinde dahil (9)tane Kırk liralık; (3) tane Otuz liralık ücretli hıfız muallimliği vardır. Üçyüz kırkdan beri devam etmekdedir.

2- Muayyen bir mektebleri yokdur. Bunlar Müftilerin gösterdikleri Cami veya Mescitde yè yine Müftilerin kontrolü altında ifayı vazife etmekdedirler.

3- Bunların vazifeleri, ilk tahsilini bitirmiş olub da ibadetde okumak için Kur'an bellemek istiyenlere kur'anı belletmek ve ezberlediklerini Kur'ana mahsus usul ve kıraat üzre dinlemek ve hatalarını düzeltmekdir. Bu cihet için arzetmiş olduğumuz veçhile ilk tahsilini bitirmek mutlaka şartdır ve bu hususda mükerreren tebligat yapılmışdır.

veya kur'an ezberlemek

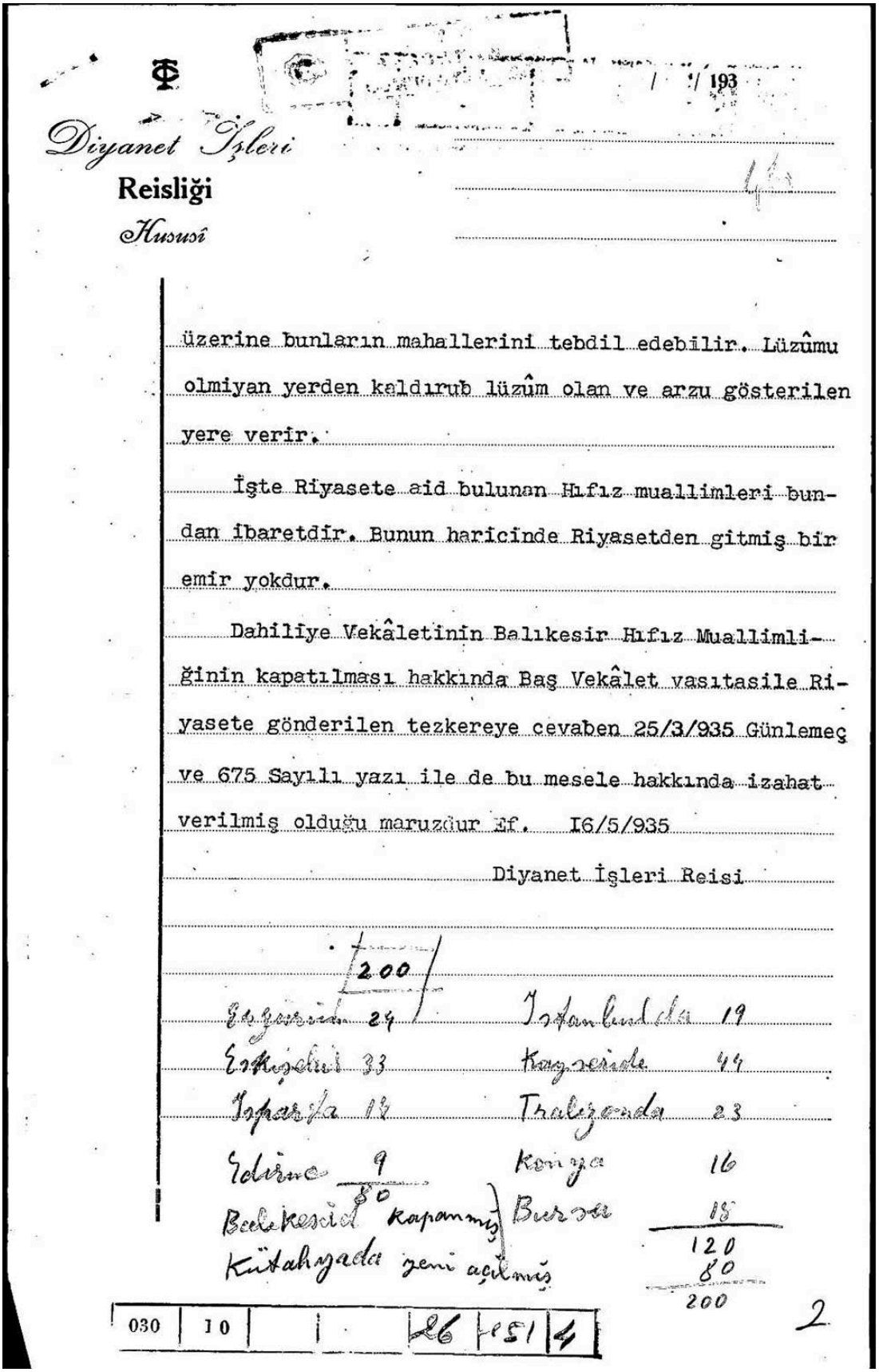
4- Bulunduğu mahaller: İstanbul, Edirne, İsparta Eskişehir, Erzurum, Bursa, Konya, Trabzon, Kayseri, Kütahya, Balıkesir.

5- Riyaset Lüzum gördüğü zaman veya genel arzu

-2-

030 | 10 | | 26 | 151 | 4

EK 156-B

Diyanet İşleri
Reisliği
Hususî

/ / 193

üzerine bunların mahallerini tebdil edebilir. Lüzûmu olmiyan yerden kaldırub lüzûm olan ve arzu gösterilen yere verir.

İşte Riyasete aid bulunan Hıfız muallimleri bundan ibaretdir. Bunun haricinde Riyasetden gitmiş bir emir yokdur.

Dahiliye Vekâletinin Balıkesir Hıfız Muallimliğinin kapatılması hakkında Baş Vekâlet vasıtasile Riyasete gönderilen tezkereye cevaben 25/3/935 Günlemeç ve 675 Sayılı yazı ile de bu mesele hakkında izahat verilmiş olduğu maruzdur Ef. I6/5/935

Diyanet İşleri Reisi

200

Erzurumda	24	İstanbulda	19
Eskişehirde	33	Kayseride	44
İsparta	12	Trabzonda	23
Edirne	9	Konya	16
Balıkesirde	80 Kapanmış	Bursa	18
Kütahyada	yeni açılmış		120
			80
			200

030 | 10 | | 26 | 951 | 4

2

EK 157-A

T.C.
DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

/ / 193

Sayı .....

Kur'an öğretici Hâfızlar
hakkında ta'limatname

Madde 1- Kur'anı kerim ta'lim edecek hâfızların, Diyanet İşleri Reisliği tarafından verilmiş bir vesikayı haiz bulunmaları şarttır.

3 mart 340 tarihli ve 429 sayılı kanunun birinci maddesinde: (Dini mübini islâmın .. .. i'tikadat ve ibadata dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi... Diyanet İşleri Reisligi...)ne tevdi edildiginden ; Diyanet işleri Reisligi; kur'anı kerimin namazda ve namaz haricinde , kendine mahsus olan -- usulu kıraat ve tecvidi üzre doğru okunmasını temin ve arzu edenlere kur'an öğretmek maksadile lüzum ve ihtiyac görülen mahallere öteden beri olduğu gibi, aylıklı veya fahrî olarak kur'an öğretici hâfız tayin eder.

Madde 2- Kur'an öğretici hafızlar, doğrudan doğruya Riyasetce -- seçilip tayin olunacağı gibi, kur'anı kerimin tecvidine, usulü kıraatına, kavaidi tertiline ve vücuhu kıraatına hakkile vâkıf bulunanlar arasından güzel sesli ve musikiye aşina olanları tercih edilmek suretile müftülükçe de seçilip inha ve Reislikçe vazifeleri tasdik olunur.

Madde 3 - Kur'an öğretici hafızlar, pazar ve bayramlardan başka her gün cami ve mescid gibi muayyen ve herkese açık olan bir yerde veya bir binada ve muayyen saatlerde vazifelerine devam ederler.

Madde 4 - Kur'an öğretici hafızların vazifeleri aşağıdaki fıkralarda gösterilmiştir:

A) namazda okunacak muayyen sureleri ve yahut bazı ayetleri bellemek için kendilerine müracaat eden her vatandaşa bunları güzelce -- belletmek,

B) ilk tahsil çağını bitirmiş olanlardan kur'anı kerimin temamını

030 | 10 | | | 26 | 15 | 73

3

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

EK 157-B

T. C.
DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

/ / 193

Sayı .....

ezberlemek ve hafiz olmak isteyenlere usulü veçhile kur'an belletmek ve ezberletmek ve ezberledikleri sure ve cüzleri dinlemek,

C) imam hatip ve müezzinlerin kur'anı kerime mahsus olan usulü kıraat ve tecviddeki noksanlarını ikmal ve hatalarını tashih etmek,

Ç) Diyanet işleri Reisligi tarafından imam ve hatipler için yazılıp bastırılan kitaptan i'tikad ve ibadet meselelerini -isteyenlere- ögretmek,

D) Türkçe ezan ve ikametin düzgün bir şekilde okunmasını temin etmek,

E) her ay sonu, mesaisi hakkında bir cetvel yaparak Diyanet işleri Reisligine gönderilmek üzre müftülüge takdim eylemek..

Madde 5- Kur'an ögretici hafızların mes'ul âmiri müftülerdir. müftüler, bunların çalıştığı yeri ve okuma saatını mahallin en büyük mülkiye memuruna bildirmekle mükelleftir.

Kur'an okumaya devam eyleyecekler için tutulan sicil kayıt defteri müftü tarafından kontrol olunur.

Madde 6- Diyanet işleri Reisligi, tayin edecegi kur'an ögretici hafızların adlarını ve mahallerini İstatistik umum Müdürlügü ile -- Dahiliye vekilligine bildirir.

030 | 10 | | 26 | 157 | 13

4

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

EK 158-A

T. C.
DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ
yazı işleri müdürlügü

Sayı 1132

2181 1934

Başvekâlet Yüksek makamına

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Evvelce Ehliyetli ehliyetsiz bir takım kimseler isteyince va'za çıkar, istedikleri gibi hutbe okur ve diledikleri zaman her yerde kur'an ta'lim edebilirlerdi.

İdaremiz bu serbestinin mahzurlarını nazarı dıkkata alarak ne öyle her hangi birinin kürsiye, ne de hüviyeti ve ehliyeti gayrı malum bir kimsenin minbere çıkmasına ve istedigi gibi va'z edip hutbe okumasına müsaade etmeyerek hatip ve vaizlerin ne yolda hareket edeceklerini, hutbe ve mev'izelerin mevzu'larını nızamname ve ta'limatnamelerle tayin ve ellerine birer proğram da vermek suretile bunun haricine çıkmamalarını temin etmiştir. yalnız, ötedenberi camilerde muayyen vakıtlarda- arzu edenlere- ehli tarafından yapıla gelmekte olan "ta'limi kur'an" işi şimdiye kadar bir nızamname veya ta'limatname ile tanzim edilmemiş ,ancak kur'an talim eyliyeceklerin ellerine birer vesika verilmek suretile iktifa olunmuştu.

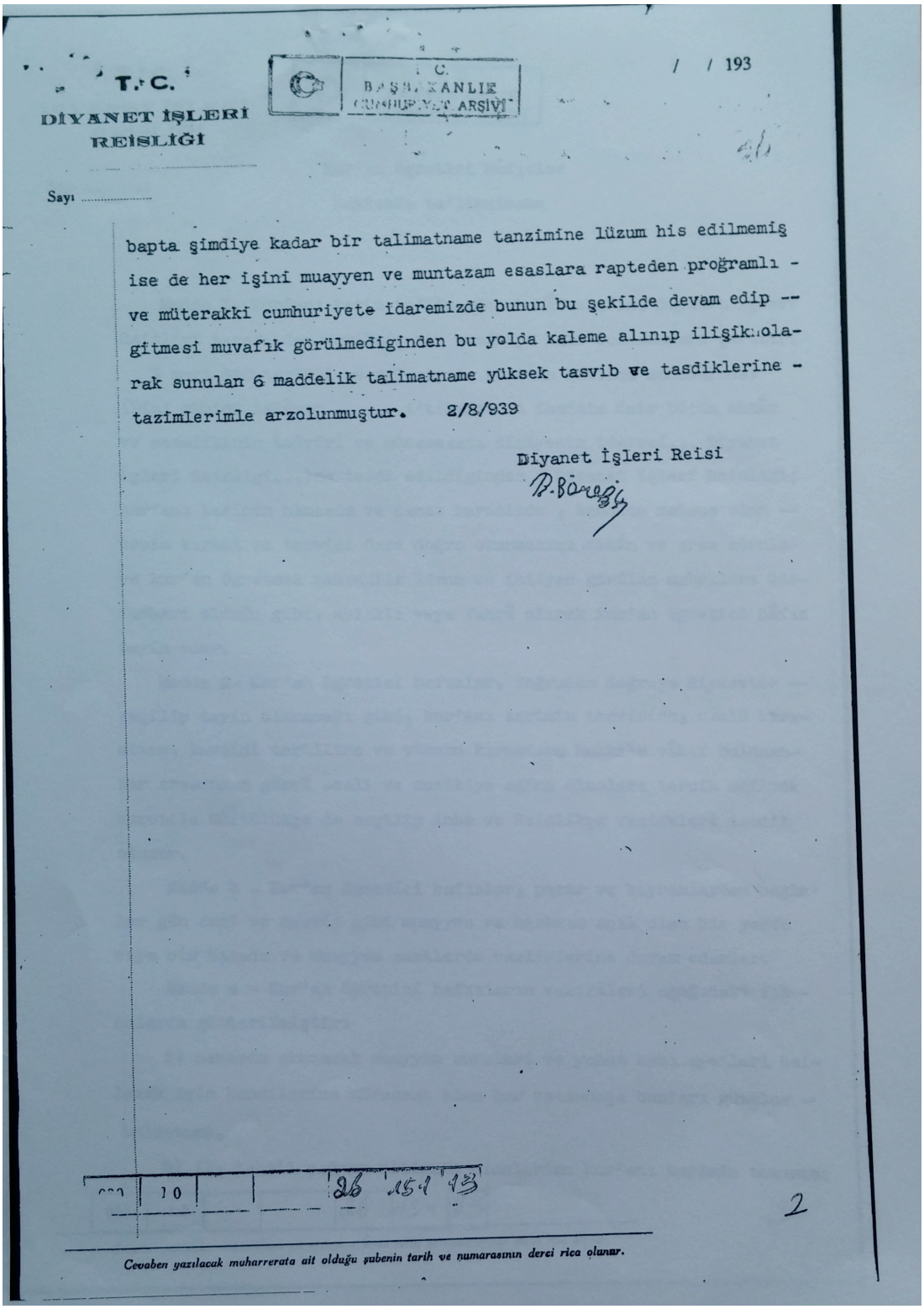
030 | 10 | | | | 151 | 27

kur'anı kerimin gerek namaz dahilinde ve gerek namaz haricinde kendine mahsus olan usul ve kıraatı üzre doğru okunmasını temin maksadile minelkadim büyük camilerin hemen hepsinde namaz vakıtlarından sonra veya evvel -isteyenlere- kur'an talim ettirildigi gibi- Dairemiz Tarafından da sırf dinî ve zarurî ve aynı zamanda esas -- vazife olan bu mühim maksadın daha iyi te'mini için kur'an ögretici hâfızlar tayin ve tavzif olunup bunlardan bir kısmına bütçenin " D " cetvelinden aylık da verilmekte bulunmuştur.

aynı zamanda bazı kasaba ve köyler için imam,hatip ve müezzin ihtiyacını da velev kısmen olsun önlemeye çalışan bu vazifenin ötedenberi mevcut olmasına ve devam edip gelmiş bulunmasına rağmen bu

Cevaben yazılacak muharrerata ait oldağu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

EK 158-B

T.C.
DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

/ / 193

Sayı .....

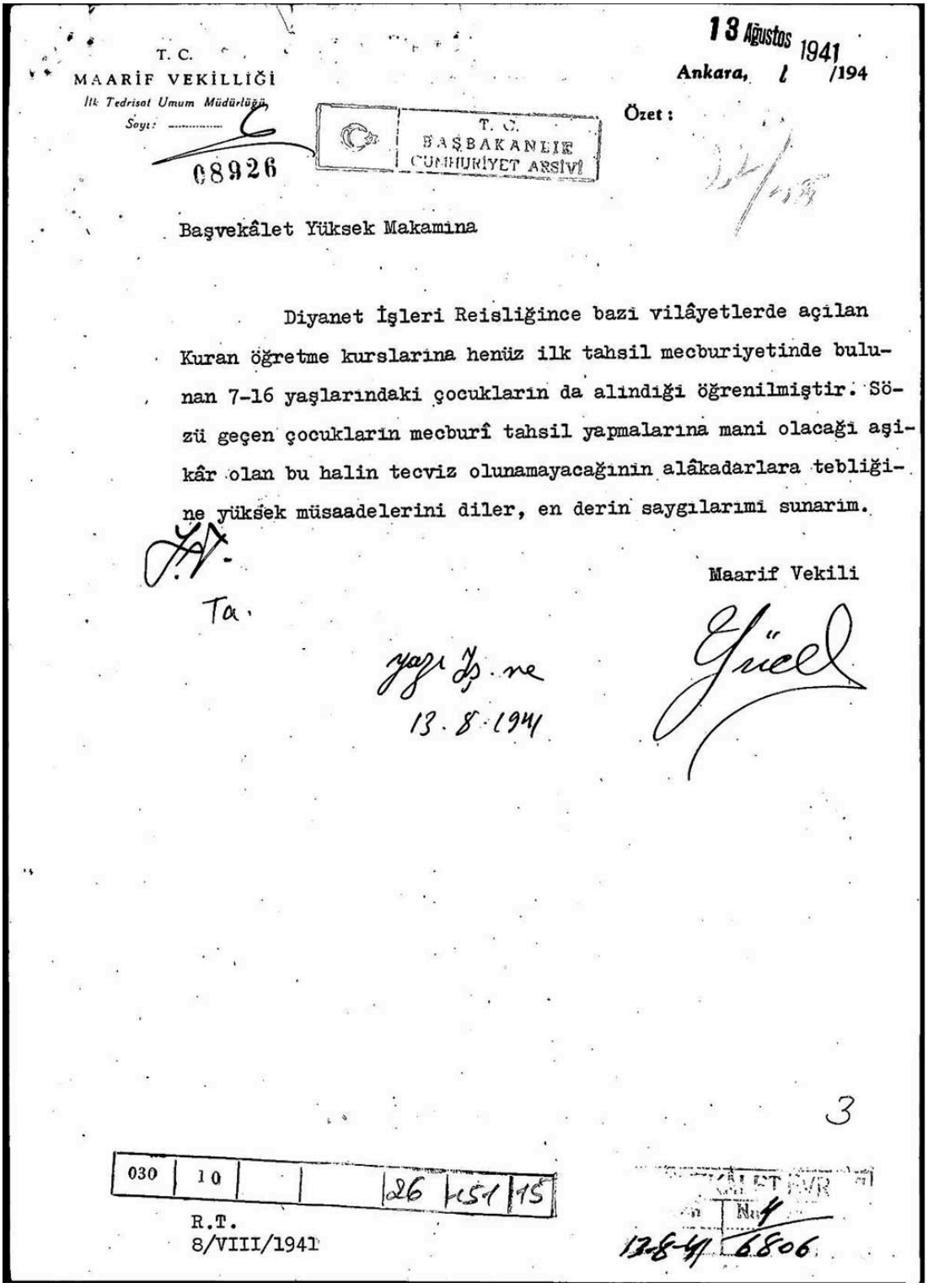
bapta şimdiye kadar bir talimatname tanzimine lüzum his edilmemiş ise de her işini muayyen ve muntazam esaslara rapteden proğramlı - ve müterakki cumhuriyete idaremizde bunun bu şekilde devam edip -- gitmesi muvafık görülmediginden bu yolda kaleme alınıp ilişik olarak sunulan 6 maddelik talimatname yüksek tasvib ve tasdiklerine - tazimlerimle arzolunmuştur. 2/8/939

Diyanet İşleri Reisi
B. Börekçi

2

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

EK 159-A

T. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü
Sayı: .....
08926

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

13 Ağustos 1941
Ankara, 1 /194

Özet :

Başvekâlet Yüksek Makamına

Diyanet İşleri Reisliğince bazi vilâyetlerde açılan Kuran öğretme kurslarına henüz ilk tahsil mecburiyetinde bulunan 7-16 yaşlarındaki çocukların da alındığı öğrenilmiştir. Sözü geçen çocukların mecburî tahsil yapmalarına mani olacağı aşikâr olan bu halin tecviz olunamayacağının alâkadarlara tebliğine yüksek müsaadelerini diler, en derin saygılarımı sunarım.

Maarif Vekili

Tamam.

yaşı 7-16 ne
13.8.1941

Güzel

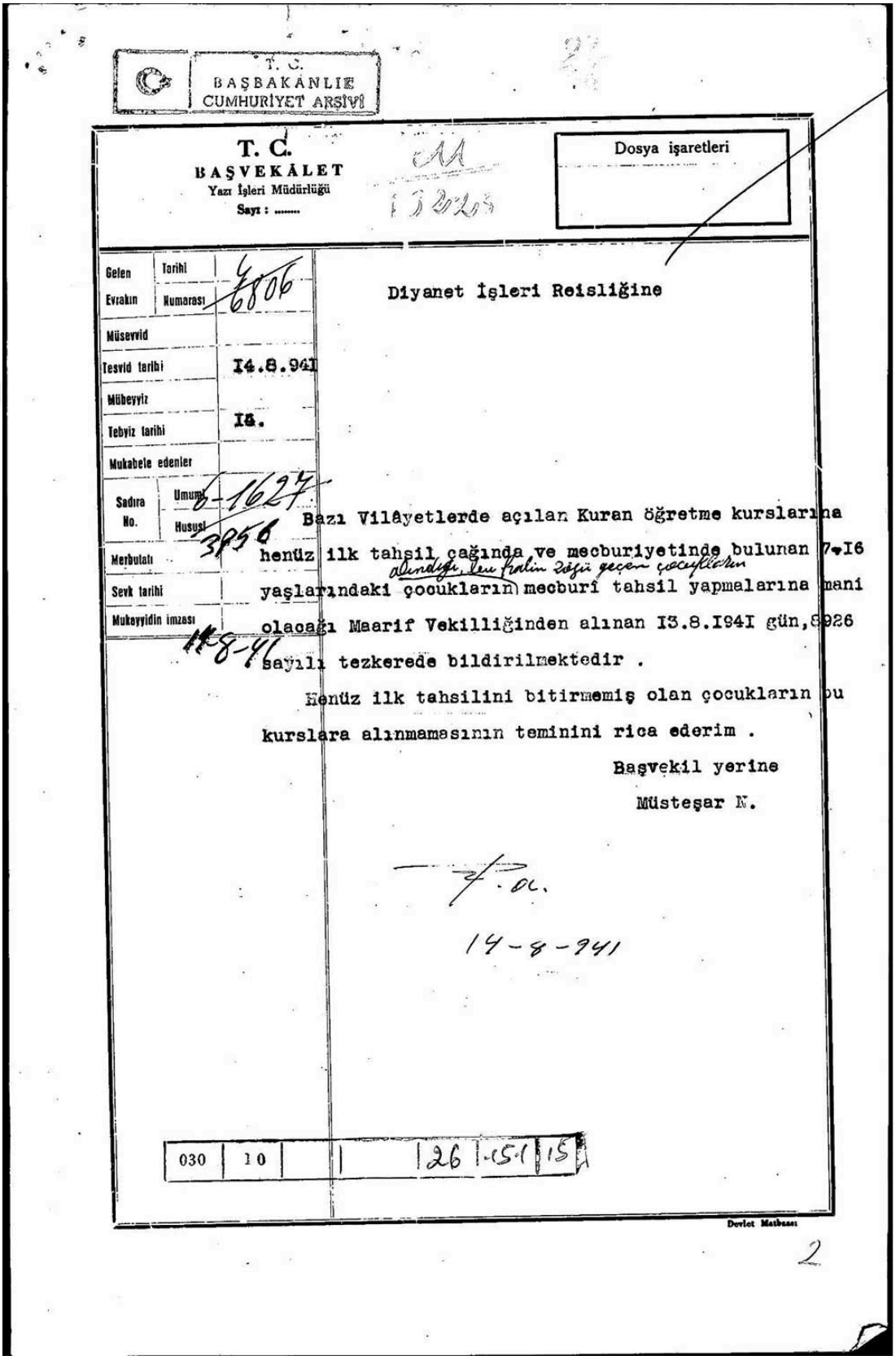
3

030 | 10 | | | 26 | 451 | 15

R.T.
8/VIII/1941

13-8-41 6806

EK 159-B

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı : .....

Dosya işaretleri

Gelen Evrakın	Tarihi	
	Numarası	6806
Müsevvid		
Tesvid tarihi		I4.8.941
Mübeyyiz		
Tebyiz tarihi		I6.
Mukabele edenler		
Sadıra No.	Umumi	6-1627
	Hususi	3956
Merbutatı		
Sevk tarihi		
Mukayyidin imzası		

Diyanet İşleri Reisliğine

Bazı Vilâyetlerde açılan Kuran öğretme kurslarına henüz ilk tahsil çağında ve mecburiyetinde bulunan 7-I6 yaşlarındaki çocukların mecburi tahsil yapmalarına mani olacağı Maarif Vekilliğinden alınan I3.8.I94I gün, 8926 sayılı tezkerede bildirilmektedir .

Henüz ilk tahsilini bitirmemiş olan çocukların bu kurslara alınmamasının teminini rica ederim .

Başvekil yerine
Müsteşar N.

14-8-941

030	10		26-5-1	15

Devlet Matbaası

EK 160

19/8/941

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Zat İşleri Müdürlügü
Sayı : 2898

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Baş vekâlet Yüksek Makamına

Yazı işleri dairesi müdürlügü ifadesile şeref-varit I4/8/94I tarih ve 6-I627/3956 sayılı yüksek tezkereleri mütalaa edildi.

Her ay sonu kur'an ögretme kurslarından reisligimize gelen mesai cetvellerinin tetkikinde ilk tahsilini ve ya ilk tahsil çağını bitirmemiş olanların hafızlığa çalıştırıldığına dair bir kayda tesadüf edilememiştir.

Cami ve mescit gibi herkese açık bulunan kuran ögretme mahallerine-mekteplerin tatili münasebetile-bazı çocukların da giderek kur'anı kerim dinlemiş olmaları muhtemel bulunduğunu ve şimdiye kadar ilk tahsil çağını bitirmemiş olanların kur'an ögretme kursuna kayt ve kabul edilmemiş olmasına rağmen bu bapta hassasiyet gösterilmekte devam edilmesi luzumunun mahalli müftülüklerine tekrar tamimen tabliğ kılındığını tazimlerimle arz eylerim.

Diyanet İşleri Reis
Vekili

yazı İş.ne
22.8.1941

030	10			26	251	15

— 3 —

Cev. 18225

22.8.941 7072

Cevabın yazılacak muherrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

EK 161-A

T. C.
DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ

/ / 193

Sayı .....

Diyanet İşleri Reisliğinin
Teşkilât ve vazifeleri
hakkında Kanun

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Madde 1- Diyanet İşleri Reisliği teşkilâtı bir Reisin idaresi altında, bu kanuna bağlı cetvellerde yazılı memuriyetlerle Dersiam ve Vaizlerden mürekkeptir.

Madde 2- Diyanet İşleri Reisliği teşkilâtının vazifeleri bir nızamname ile tayin edilir.

Madde 3- Diyanet İşleri Reisi, Başvekilin inhası üzerine Cumhur Reisi tarafından tayin olunur.

Müşavere ve dinî eserler Tetkik Hey'eti azası akâid ve ulûmu islamiyede ihtisası bulunanlar arasından -beş sene açıkta kalmış olmak kaydına tabi olmaksızın- seçilir. Bunların, müftülük ve dersiamlıkla ilmi mahiyeti haiz hizmetleri ihtisasa mesned olan hizmetlerden sayılır.

Madde 4- Her vilâyet ve kaza merkezinde, Diyanet İşleri Reisliğine bağlı birer müfti bulunur.

Madde 5- Diyanet İşleri Reisliği; İmam, Hatip, Vaiz, Müfti muavini, Müfti ve Yüksek diniyat mutahassısları yetiştirecek orta, lise ve yüksek kısımları ihtiva eden meslekî menşe'ler ile ayrıca İmam, hatip, müezzin ve hafızlık kursları açmağa mezundur.

Madde 6-Diyanet İşleri Reisliği, meslekine ait umumi ve hususi suretteki tahsillerin derecelerini tayin ve tesbit eder.

Madde 7- 1942 senesi bütçesine mevzu tahsisatı tecavüz ettirmemek şartile, muhtaç ilmiye mensupları ve yetimlerine müstehikkini ilmiye tertibindeki münhallerden, Diyanet İşleri Reisliğince maaş tahsis ve zam icra olunur.

26 151 16

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

6

EK 161-B

T. C.

DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ

/ / 193

S: 2

Sayı .....

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Madde 8- Diyanet İşleri Reisliği teşkilâtı, bu kanuna bağlı I ve 2 sayılı cetvelde gösterilmiştir.

Madde 9- 8 inci maddede yazılı teşkilât kadrolarındaki ihtisas mevkileri, bu kanuna bağlı 3 sayılı cetvelde gösterilmiştir.

Madde IO- 2800, 3665 ve 3960 sayılı kanunlarla 3888 sayılı kanuna bağlı "I" sayılı cetvelin Diyanet İşleri başlığı altındaki kısmı kaldırılmıştır.

Madde II- Bu kanun, neşri tarihinden muteberdir.

Madde I2- Bu kanunun hükümlerini icraya, Başvekil ve Maliye vekili memurdur.

26 457 16

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

EK 162-A

T. C.

DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ

/ / 193

Sayı

BA... CUMHURİYET ARŞİVİ

Mucip sebebler

Tesis ve teşkilindeki maksat 429 numaralı kanunla tayin olunan (Diyanet İşleri Reisliği) ; bu kanun mucebince uhdesine düşen vazifeyi şimdiye kadar müftüler, vaizler, imam ve hatipler ve bir de neşrettiği ilmî eserlerle ifaya çalışmış ve çalışmakta bulunmuştur.

Reisliğin bu yoldaki çalışmalarının muvaffakiyetle temadisi ve iyi neticeler verebilmesi, uhdelerine tevcih edilecek dinî vazifeleri istenilen şekilde yapmiya muktedir, münevver kimselerin vücuduna bağlı bulunmakta ve müftü, vaiz, imam ve hatip gibi din adamlarının esaslı bilgiler ile mücehhez olmaları ve kuvvetli bir seciyeye sahip bulunmaları gerekmektedir. Bu şartları temamile haiz dinî vazife erbabını kolaylıkla bulmak şöyle dursun, bugün birçok kasaba ve köylerde ezan okuyacak, namaz kıldıracak, ölüleri yıkayacak, cuma hutbelerini okuyacak imam hatip ve hatta müezzin bile bulunamamaktadır. Umumiyetle şehir, kasaba ve köyler ahalisinin zaman zaman şuraya buraya baş vurmakta oldukları ve bu yolda ne yapılması lazım geleceği hakkında mahalli ve hatta mıntakaları haricindeki yerlerin müftülüklerine müracaat ettikleri ve bazı mahallerde ise köylerin hiç birinde imam ve hatip gibi dinî vazife sahipleri bulunmadığından cenazelerin ekseriya yıkanmadan gömülmekte oldukları ve bu esefli halin, halkın vicdanları üzerinde ıztıraplar hasıl ettiği sık sık vuku bulan müracaatlardan anlaşılmaktadır.

Mevcut imam ve hatipler ise her gün azalmakta ve yerleri her an boşalmaktadır.

030 | 10 | | | 26 | 151 | 16

İmam ve hatip yokluğundan daha mühim bir cihet de bugün müfti ve vaiz gibi dinî alim ve mürşitlerin bulunmasındaki güçlüktür. İlmî ihtisasa bağlı olan bu meselede bütün bütün adam yokluğu ile karşılaşılmaktadır. Şimdiye kadar bu mühim vazifeler, eski medreselerden veya mülga darülfünunun ulumu âliyei diniye şubesile ilâhiyat fakültesinden yetişmiş kimselere tevdi edilegelmiş idiyse de son zamanlarda bunlar

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

3

EK 162-B

T. C.

DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ

/ / 193

S: 2

Sayı .....

dahi azalmakta ve başka mesleklere geçmiş bulunmakta olduklarından ve Diyanet İşleri Reisliği ise halkın bu yoldaki ihtiyacını nazarı dikkate almak mevkiinde bulunduğundan bu vaziyet karşısında bihakkin endişe duymaktadır. Çünki bu durumun devamı halinde bugün kiymet verilmiyen kimseler dahi yarın bulunamiyacaktır. Bütün bunlar; elde din adamları yetiştirecek bir menşe' bulunmasının zaruri olduğunu ve günden güne bu zaruretin artmakta bulunduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, İslâm dininin yüksek hakikatlarını köylere varıncıya kadar yaymak, halkın dinî duyğularını saf ve nezih bir surette yükselterek maddiyat sahasında olduğu kadar maneviyat ve diyanet hususunda dahi milletimizin en kudretli ve ahlâklı fertlerden müteşekkil bir hey'eti içtimaiye olmasını temine çalışmak da Diyanet İşleri Reisliğine düşen bir ve belki birinci vazifedir. Bunu gereği gibi ifa etmek ve bu yoldaki derin ihtiyacı hakiki menfeatlerimize en uyğun şekilde karşılayabilmek üzre münevver din alimleri, bilgili İmam ve mukni' ve güzel söz söylemiye muktedir hatipler yetiştirecek muhtelif derecede meslekî müessese ve kurslar açabilmek hususunda Diyanet = İşleri Reisliğine salâhiyet verilmesi, bütün amaçlarında halkın yükselmesine ve yurdun seadetini gözeten Cumhuriyet Hukûmetinin yüksek Meclisince de isabetli görüleceğinde şüphe yoktur.

Teşkilâtı kazalara kadar uzanan ve idaresile mükellef bulunduğu müesseseler en küçük köylere kadar şamil bulunan ve ahalinin gerek ferdî gerek maşerî ve dinî ihtiyacile meşgul olmak vazifesini üzerine almış olan Diyanet İşleri Reisliği; uhdesindeki vazifelerin ehemmiyeti ve büyüklüğü itibarile bugün, her zamankinden ziyade faal olmak ve uhdesine düşen işleri hakkile başarabilmek için merkez kadrosunu genişletmek ve yeniden tanzim etmekle beraber lüzumlu bir takım memuriyetler de ihdas etmek zaruretindedir. Bugün, Diyanet İşleri Reisliğinin istişare, tetkik ve neşir gibi ilmî ve meslekî çok mühim vazifeleri bilhassa müşavere ve dinî eserler/hey'etinde temerküz ve tekasüf etmektedir. Binaenalyh evelce olduğu gibi bu heyetin kadrosu, bugün alacağı ehemmiyetile mütenasip bir dereceye yükseltilmiştir.

tetkik

030 | 10 | | | | 25.12.16

Cevaben gönderilecek mahrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının zikri rica olunur.

EK 162-C

T. C.

DİYANET İŞLERİ
REİSLİĞİ

S: 3 / / 193

Sayı .....

Arzedilen bütün bu ihtiyaç ve zaruretlerin neticesi olarak =: (Diyanet"İşleri Reisliğinin teşkilât ve vazifeleri hakkında) bu kerre hazırlanup takdim olunan kanun lâyihasının Üçüncü maddesine; tatbikattaki imkansızlıkların ve bir türlü ref edilemiyen müşkillerin kaldırılması için, Müşave ve Dini eserler Tetkik Hey'eti azalığı hakkında iki fıkra ilâve edilmiştir.

Lâyihanın beşinci maddesi; yukarda mucip sebebleri uzun uzadıya izah edildiği veçhile İmam, Hatip, Vaiz, Müftü ve Yüksek Diniyat Mütahassısları yetiştirilmek üzre - muhtelif kısımları havi - meslekî müesseseler tesisi ve halen müstahdem bulunan dinî vazife erbabının tekemmül ve terakkisi için de ayrıca İmam hatip ve Hafız kursları açılması ve bu yolda Diyanet İşleri Reisliğine salahiyet verilmesi hakkındadır.

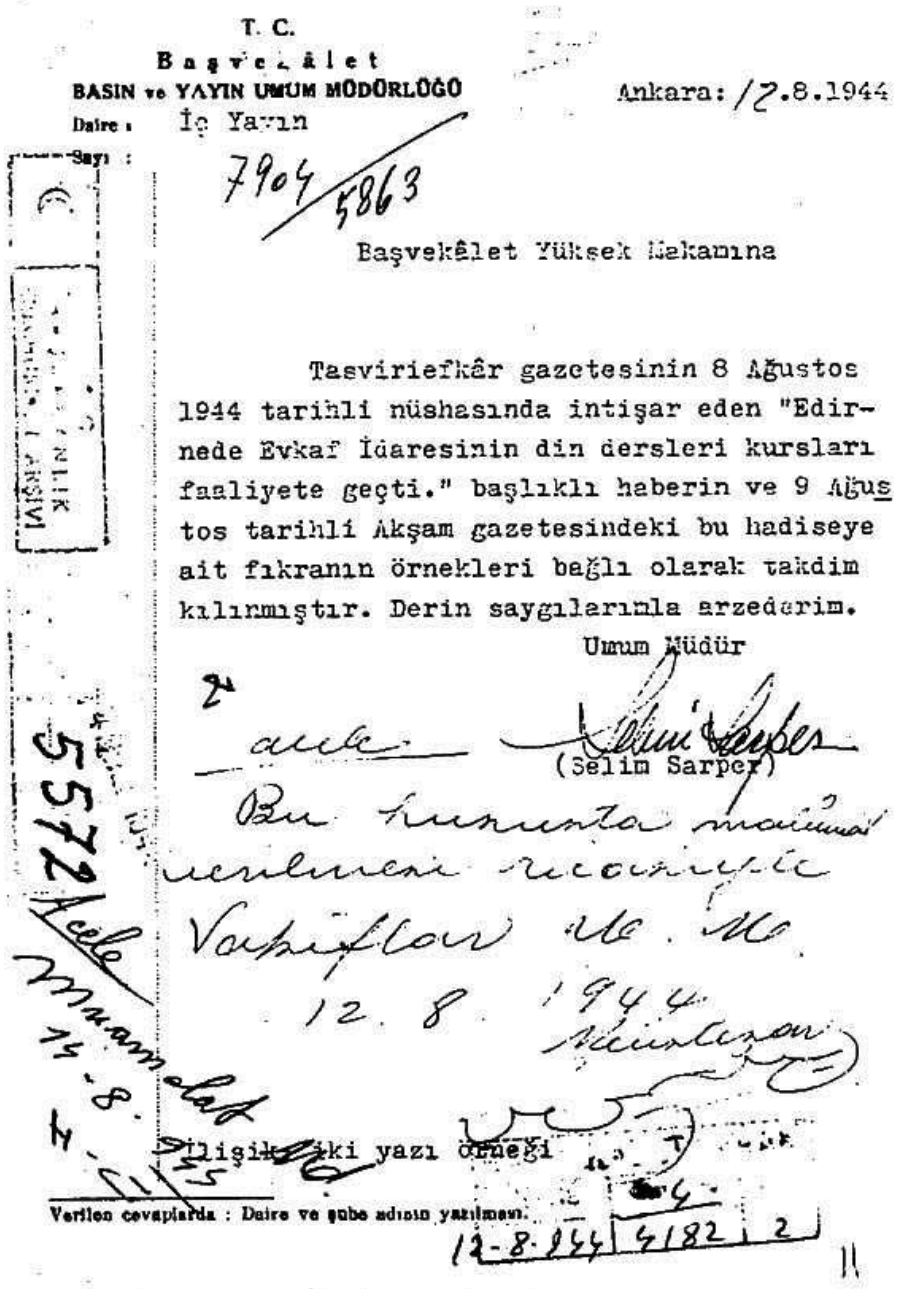
1330 senesinde yapılan medaris teşkilâtından evel veya sonra, temamile hususi mahiyette ve meslekî teamüle uyğun olarak dini tahsil görmüş olanlardan bazılarının ehliyet ve liyakat derecelerine göre tavzif ve istihdamları cihetine gidilmekte ise de teadül kanununun böyle hususi şekilde ilmî tahsil görenler hakkında hiçbir hüküm ihtiva etmemesi dolayısile tatbikatta birçok zorluklarla karşılaşıldığından bu müşkilâtın kaldırılması için, ilmî tahsil derecesini tesbit ve tayin etmek salâhiyeti lâyihanın altıncı maddesile Diyanet İşleri Reisliğine verilmiştir.

İlmiye mensuplarından olup yaşları itibarile istihdamlarına imkân görülemiyen ve fakru zaruret içinde yaşıyan kimselerle bunların muhtaç yetimlerine evelce olduğu gibi, aid olduğu tertipden birer miktar maaş tahsisi ve zam icrası için yedinci maddenin lâyihaya ilâvesine lüzum görülmüştür.

26 /51/ 16

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

EK 163

T. C.
Başvekâlet
BASIN ve YAYIN UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Daire : İç Yayın
Sayı :

Ankara: 12.8.1944

7904/5863

Başvekâlet Yüksek Makamına

Tasviriefkâr gazetesinin 8 Ağustos 1944 tarihli nüshasında intişar eden "Edirnede Evkaf İdaresinin din dersleri kursları faaliyete geçti." başlıklı haberin ve 9 Ağustos tarihli Akşam gazetesindeki bu hadiseye ait fıkranın örnekleri bağlı olarak takdim kılınmıştır. Derin saygılarımla arzederim.

Umum Müdür
(Selim Sarper)

Bu kısımda maksat
verilmesi rica olunur
Vekil
12. 8. 1944

5572 Acele Muameleli
14-8-944

İlişik iki yazı örneği

Verilen cevaplarda : Daire ve şube adının yazılması.

12-8-944 4182 2

EK 164

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
Mülhaka Müdürlüğü
Sayı : 186371
95

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

16 [illegible] 1944

Hulâsa
Din dersleri H.

Başvekâlet Yüksek Makamına

8/Ağustos/1944 tarihli tasvirlerkâr ve 9/Ağustos/1944 tarihli akşam gazetelerinin idaremizin Edirne'de din dersleri kursu açtığından bahsile vukubulan neşriyatı üzerine Basın ve Yayın Umum müdürlüğünden Yüksek makamlarına sunulup havale buyrulan 12/8/1944 tarihli ve 7904/5863 sayılı tezkeresile ekleri mutalea ve tetkik edildi.

Gerek Edirne'de ve gerk her hangi bir yerde (din dersleri kursu)namile idaremizce açılmış bir kurs mevcut değildir.

Yalnız kadrosunda ücretli (kur'an öğreticileri)bulunan Diyanet işleri Reisliğinin,isteyenlere kur'an okumayı öğretmek için kurslar açmakta olduğu anlaşıldığından bu yazılarda bahsedilen kursun (kur'an kursu)olması muhtemel bulunduğunu,Basın ve Yayın Umum müdürlüğünün bu baptaki tezkeresile eklerinin iliştirilerek sunulduğunu derin saygılarımla arz ederim.

Vakıflar Umum Müdürü
Hüsamettin [illegible]

yazı İş. ve.
12. 8.

7

030 10 192 318 27

BAŞVEKÂLET ARŞİVİ
[illegible]
10

EK 165-A

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Yatışleri Müdürlüğü
Sayı: 1307

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Hülâsa : 28.8.194[illegible]

Başvekalet Yüksek Makamına

19/8/944 tarih ve 4-4244/6-2362 Sayılı Yüksek Yazılarına Cevabdır:

Tasvirieffkar ve Akşem Gazetelerinde intişar edip birer sureti Yüksek emirlerine bağlı yazılar hakikate uygun değildir.

" Din dersleri Kursları" adında ne Evkafa nede Reisliğimize ait bir Müessese yoktur.Mes'elenin hakikati şundan ibarettir:

Yüksek Makamlarınca da bilindiği veçhile evveldenberi Memleketimizin her tarafında güzel hafızlar yetişmektedir.Bunlar Kur'an ilminde ihtisası olan bir zat tarafından çalıştırılarak Kur'anın kendisine mahsus bir şekilde okunması temin edilir ve hafızların ezberledikleri sahifeler dinlenir.Bu,Umumiyetle Camilerde olduğu için bu meyanda Kur'anı yalnız yüzünden okumayı bellemek veya sadece namaz surelerini öğrenmek isteyenler olursa onlarıda okutur veyanlışlarını düzeltir;Bu işlerin hepsi Camiin Imamı,veyahut başka bir hafız tarafından ve sırf kendi arzusıyle,Allah rızası için yapılırdı. Bu maksatla Büyük Camilerin hepsinde sabah ve öğle namazlarından sonra imamın çevresinde muhtelif yaşta bir çok kimseler toplanır ve böylece hem Kur'an talimi yaptırılır hemde hafız olmak isteyenlerin ezberledikleri sahifeler dinlenirdi. Bir kaç Büyük şehirde(Darülhuffaz) adıyle resmi ve hocası maaşlı müesseseler de vardı.Şu izahattan da anlaşılacağına göre,bu usül ne bir tedris,nede bugünkü manasiyle bir kurs olmayıp belki bir müslümanın,namaz ve ibadetlere ait öğrenilmesini zaruri gördüğü şeyleri daha iyi bilen birinden gidip öğrenmesinden ibarettir.

Şer'iyye ve Evkaf vekaletinin ilgasına kadar böyiece devam edegelmiş olan bu usül,ondan sonra da yine devam etmiş ve etmektedir. Şukadarki evvelce bir kayda tabi olmıyarak her hafızın veya her iyi Kur'an okuyanın fahri olarak istediği zaman ve istediği yerde yapa geldiği bu vazife Reisliğimiz tarafından tahdit edilmiş ve mahallindeki ihtiyaçları tebarüz ettiren

Cevabın yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

030 | 10 | | | 192 | 318 | 27

- 11 -

EK 165-B

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği

Sayı

2

Hülâsa :

Muracaatlar üzerine bu vazifeyi görmek istiyenlere,önceden bulundukları yerin Müftülüklerile idare amirleri tarafından hüviyetleri tetkik ve muvafakatları alındıkdan sonra , izin verilmiş ve aynı zamanda hafız olacak ve kur'an okuyacak olanların ilk okulu bitirmiş veyahut ilk okul cağını geçmiş olmalarını da şart koşmuştur . Bu vazife bu günde yine ekseriyetle camilerde ve herkesin gözü önünde ve muayyen saatlerde yapılmakta ve arzu eden müslümanlar bundan faydalanmaktadır . İşte Edirnede bahis mevzu olan mes'elede budur .Edirnede evvelden beri bir Hafız tarafından bu iş idare edilmekte iken bir aralık devamsızlığı yüzünden sekteye ugramiş ve tekrar vukubulan muracaatlar üzerine bu gün Sarı cami imamı olan Ibrahim-Borima'ya müsaade edilmiş ve bu zat Askere alındığı 20/Nisan/941 tarihine kadar bu vazifeyi görmüştür . Bu işin tam ehli bulunan İbrahim Boriman'ın Askerden geldikden sonra vazifeye devamı için Müftülük tarafından yeniden Makamımıza muracaat edilmiş ve Bütçemizde para kalmadığından şimdilik fahri olarak tayini hususunda adı geçenin muvafakati ve Vilayet Makamının da I/5/944 tarih ve 45 sayılı yazılarile müsaadesi alındıkdan sonra 23/5/944 tarih ve 27-II64/2072 sayılı yazımızla işin verilmiş ve I/6/944 tarihinden itibaren Müftülük yakınindeki eski camide vazifeye başladığı yine Vilâyet Makamından bildirilmiştir .

Bütçe ile olan alakasına gelince : 1341 senesi Bütçe Müzakereleri sırasında 50 imzalı bir takrir üzerine Diyanet Işleri Bütçesine (Huffaz muallimleri ücüratı) namı altında 214"A" faslının küşadı teklif ve Yüksek meclis tarafından kabul edilmiştir . O günden beri Bütçelerin D cetvellerinde gösterile gelmekte ve bunların pek az miktarına para verilebilmektedir .

Meselenin mahiyeti bundan ibaret olduğu halde Tasvir-i efkâr gazetesinde bunun temamile başka bir şekilde yazılması ve o yanlış yazıya dayanarak Akşam daki mutalealar eğer bir maksata müstenit değilse , her halde bilgisizlik eseri olduğuna şüphe yoktur .

Halkımızın ibadetile ilgili olan mes'elelerle meşgul olmak ,3/Mart/340 tarih ve 429 sayılı kanunun Reisliğimize

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

030	10			192	318	22

2

EK 165-C

3

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği

Hülâsa : ... ...

Sayı ...

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

tarmil eylediği en esaslı vazifelerden olduğu halde yine aynı gazete muhbirinin yanlış haberi üzerine mutalea yürüten Tanin gazetesinin bunu memleketde bir irtica gibi göstermesi hüsnüniyetle telif edilemiyecek bir harekettir . Bu gibi yazıların Halk üzerinde ne fena bir tesir yapdığı 20/Agustos/ tarihli Tanin gazetesinde bu mevzua temas eden "Maskeli irtica " serlevhalı ve "Ali Rauf Akan imzalı " yazı üzerine Dairemize vukubulan müracaatlardan anlaşılmaktadır . Yazılarında daha dikkatlı olmaları ve memleketin en çok muhtac olduğu huzur ve sükûnu ihlal ve Milli vahdet üzerinde menfi tesirler yapmaktan hali kalmayan bu gibi asılsız yazılara meydan verilmemesi için ilgili Makamlara emir buyrulmasını ve Kur'an öğreticileri kadrosuna ait cetvelin bağlı olarak takdim kılındığını tazimlerimle arz ve rica ederim .

28/5/944 Diyanet İşleri Reis

M. Ş. Gökkaya

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur

030 | 10 | | | 192 | 318 | 27

BAŞVURU FORMU
29.8.94 4470

EK 166-A

Dinî öğretim konularını incelemek üzere kurulan C. H. P. Meclis Grupu Komisyon raporu

19 . II . 1948

C. H. P. Meclis Grupu Yüksek Başkanlığına

10 . II . 1945 tarihli Parti Grupunda Başbakanın sözlü teklifi üzerine ilkokullarda tahsil gören çocuklara ihtiyari din dersleri verilmesi ve ayrıca imam ve hatip gibi din adamları yetiştirmek için meslek okulları açılması konularını inceleyip prensip kararlarına bağlamak için Grupca seçilen Komisyonunuz toplanıp tetkiklerini yapmıştır.

Konu üzerinde üyelerin dermeyan ettikleri genel mütalâalara nazaran Hükümetin teklifinin ehemmiyet ve lüzumu tebarüz ettirilmiş, gerek Anayasa ve gerek Parti Tüzüğüne göre halkın din ve vicdan hürriyetini düşünürken Cumhuriyet ve İnkılâbın dayandığı rejimlere bilhassa laiklik esaslara muarız ve muhalif olmamak şartiyle teklif dâiresinde formüle edilmesi lüzumuna Komisyonda fikir beraberliği görülmüştür.

1. — Genel görüşmelerden sonra ilk önce çocuklara din bilgisi verilmesi konusu ele alınmıştır.

Gerek Milli Eğitim Bakanının ve gerek Komisyon üyelerinin karşılıklı dermeyan eyledikleri mütalâalar sonunda: muasır milletlerde dahi olduğu gibi ilkokul öğrencilerine ihtiyari olarak din dersi verilmesinin laikliğe münafi olmadığı neticesine varıldı ve bu mülâhaza dairesinde:

A) Çocuk velilerinin arzusu lâhık olmak şartiyle ilkokulların son iki sınıflarında okul içinde ve ders zamanları dışında din dersi verilmesi;

B) Verilecek din derslerinin programlarının ve okutturulacak kitapların Diyanet İşleri tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığının tasvip ve tasdikinden geçmesi.

C) Din derslerini okutacakların ilkokul öğretmenlerinden ve icabederse matlup vasıfları haiz kimselerden seçilmesine Milli Eğitim Bakanlığının yetkili olması;

D) Din dersi veren öğretmenlerin ücretlerinin yardım nami altında Devletçe ödenmesi;

Oy birliği ile karar altına alınmıştır.

Bu konuda köy okullarında din dersi verebilmek için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıfı öğrencilerine de din dersi verilmesi ve ilkokulu bitirmiş olmak şartiyle bu derslere 16 yaşına kadar çocukların da devamına müsaade olunması ve üç senelik ilkokulların da son sınıflarında kezalik yine ihtiyari din dersi verilmesi esasları oy birliği ile karar altına alınmıştır.

2. — Müslüman vatandaşların imamlık ve hatiplik gibi dinî hizmetlerini ifa edecek elemanlara da ihtiyaç olduğu ve bunları yetiştirecek öğretim müesseselerinin kurulması lüzumgeldiği tesbit edilmiş ve bu nevi öğretim kurumlarının rejimimizin ve Anayasamızın laiyiklik esasları ile aslâ tearuz etmeden Devlet yardımı ile kurulabileceği esasında birleşilmiştir.

Anayasamızın 80 nci maddesi Hükümete bir nevi öğretimi denetleme vazifesi verir. 789 sayılı Maarif Teşkilâtı Kanununun 4 ncü maddesi bu denetlemenin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmasını emreder. Anayasamızın ve Maarif Teşkilât Kanununun bu âmir hükümleri sebebiyle ve maslahatın da icabı olarak Müslüman dininin meslek adamlarını yetiştirmek üzere kurulacak okulların da programları ile kitaplarının tetkik ve tasdiki her nevi tedris ve terbiye faaliyetlerinin kontrolü ve bu müesseselerde hizmet göreceklerin intihap ve tâyinlerinin tasdiki bakımlarından Milli Eğitim Bakanlığının devamlı alâka, teftiş ve murakabesi altında bulunmaları gerektiği ittifakla tesbit olunmuştur.

İmam ve hatip okullarının hangi müessese tarafından kurulması ve nereye bağlı olması husu-

030 | 01 | | | 42 | 251 | 17

Fon No: 30 1 0 0 - Kutu No: 42 - Dosya No: 251 - Sıra No: 17

EK 166-B

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

— 2 —

su uzun tartışmalara konu teşkil etmiş ve bu konu üzerinde üç teklif ileri sürülmüştür.

Tekliflerden birisi; bu kurumların Devletçe yardım görecek ve murakabe edilecek bir hayır cemiyeti tarafından kurulup Hükümetin murakabesi altında onun tarafından idare olunması yolunda idi.

Böyle bir hizmetin tek bir cemiyete münhasır ettirilmesinin güçlüğü ve böyle bir cemiyetin zararla alabileceği şekiller veya aynı maksat için birçok cemiyetlerin kurulmasına teşebbüs olunması ihtimali cihetiyle mahzurlar olarak mütalâa edilmiş ve bu teklif çoğunluk tarafından kabul olunmamıştır.

Bahis konusu olan okulların doğrudan doğruya Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulup idare edilmesi hakkındaki teklifde; Diyanet İşleri Teşkilâtının Devlet kadrosunda müslüman halkın her nevi din işlerini murakabe ve tanzim eden bir makam olması sebebiyle bu makam tarafından kurulmasının daha uygun ve pratik olacağı ve halkımız daha ziyade tatmin edeceği mülâhazasiyle kabul olunmamıştır.

Bu okulların masraflarının Diyanet İşleri Bütçesinde yer alması ve her nevi hususi tahsil kurumlariyle Devletin diğer teşkilâtı tarafından açılan okullar üzerinde murakabe ve teftiş hakkı kanunla rumuzla müeyyet bulunan Milli Eğitim Bakanlığının bu okullarla ilgilenip onları devamlı teftiş ve murakabe altında bulundurması tabii ve zaruri görülmüştür.

Milli Eğitim Bakanlığının İmam ve Hatip okullariyle devamlı ilgisinin teftiş ve murakabesinin bir cihazı olmak üzere de Diyanet işlerinde, Diyanet İşleri Başkanlığının Başkanlığı altında bir heyet kurulması ve bu heyetin Diyanet İşleri Müşavere Heyetinden iki üye ile Milli Eğitim Bakanlığının üç ve kurulacak İslâm İlâhiyat Fakültesinin de bir temsilcisinden mürekkep bulunması çoğunlukla kararlaştırılmıştır.

İmam ve Hatip Okullarının, Milli Eğitim Bakanlığının tetkik ve tasdikına sunulacak olan programlariyle kitaplarını hazırlamak, öğretim ve idare elemanlarını Milli Eğitim Bakanlığına tâyin etmek bu heyetin esas vazifelerini teşkil edecektir. İmam ve Hatip Okullarının hangi tahsil kademesinden öğrenci alacağı ve tahsil sürelerinin ne olacağı ve bu okulların nerelerde ve ne tarzda açılacağı gibi teknik hususlarla da bu kurul meşgul olacaktır.

3. — ~~İmam ve Hatip Okullarından başka~~ bir de yüksek din bilginleri ve mütefekkirleri yetiştirmek üzere Üniversitede bir İslâm İlâhiyat Fakültesi kurulması lüzumlu görülmüş ve kabul edilmiştir.

İslâm İlâhiyat Fakültesi, müderris ve yüksek din adamlarını müftüleri, vâizleri, İmam ve Hatip Okulları hocalarını ve bu Fakültenin doçent ve asistanlarını yetiştirmek gibi esaslı gayeleri ihtiva edecektir.

Komisyonumuzda cereyan eden görüşmelerin hülâsasını ve varılan kararları ihtiva eden raporumuz, Yüksek Grupun tasvibine arzolunur.

Komisyon Başkanı	Sözcü	Kâtip	
Bingöl Milletvekili	Ordu Milletvekili	Kocaeli Milletvekili	Antalya Milletvekili
F. Fikri Düşünsel	*Hamdi Şarlan*	*Sıdud Pek*	*Rasih Kaplan*
Bursa Milletvekili	Kırşehir Milletvekili	Konya Milletvekili	Konya Milletvekili
Atıf Akgüç	*İsmail Hakkı Baltacıoğlu*	*Muhsin Adil Binal*	*Fatin Gökbaş*
Konya Milletvekili	Konya Milletvekili	Rize Milletvekili	Samsun Milletvekili
Dr. Sadi Irmak	*Ali Rıza Türel*	*Tahsin Behir Balta*	*Cemil Bilsel*
Seyhan Milletvekili	Tekirdağ Milletvekili		
Ahmet Remzi Yüregir	*Faruk Öztrak*		

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Fon No: 30 1 0 0 - Kutu No: 42 - Dosya No: 251 - Sıra No: 17

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

EK 167

Komisyon kararlarına esaslı bir noktada muhalif kaldık, şöyleki: Komisyonumuza Türkiye'de geçen 25 yıllık inkılâp rejimi devrinde nüfusun yüzde 98 zini teşkil eden Müslüman halkı ölçüsünde dindar olmuş olan din öğretimi ve dini meslek öğretimi işlerinin düzenlenmesi vazifesi verilmiş bulunuyordu. Bu işi ifade ettiği müstesna tarihi mahiyet çerçevesi ve bugün içinde bulunduğumuz demokratlaşma ve rejimi normalleştirme anlayışı içinde mütalâa etmemiz lâzımgeliyordu. Türk cemiyetinin vicdan hürriyeti tezahürlerinden olmak üzere din öğretimine yol açmak ve yeni bir din adamları kadrosunun yetişmesine meydan vermek bahis mevzuu idi. Atatürk inkılâbının sağlandığı zihniyet değişimini uzaktan, yakından bir tehlikeye mâruz bırakmamak şartiyle.

Komisyonda işin, modern bir cemiyette lâik bir Devlet nizamı içindeki bir din müessesesine ait bütün organları gözönüne alarak düzenlenmesi, bir defaya mahsus olmak üzere pilânlanması ve bu kalkınmanın Devlet eliyle, cesaretle ve süratle başarılması lüzumu üzerinde durduk bunun gibi 25 yıl inkılâba uğramış bir din adamları neslinin bugünkü maddî ve mânevî durumunu belirterek yeni baştan münevver bir din adamları nesli yetiştirmek zarureti üzerinde ısrar ettik. Arkadaşlarımızın bu hususta gösterdikleri düşünce ve dilek beraberliğini şükranla kaydetmek isteriz. Bu cümleden olarak yüksek din öğretimi için açılması istenen bir İslâm İlâhiyatı Fakültesi cemiyetimizde din müessesesinin en salim dayanaklarından biri olacaktır.

Komisyonumuz din öğretimi ve dini meslek öğretimi işlerini nizamlamak hususunda tavsiye edeceği tedbirlerle Anayasamızın ve Parti programımızın lâiklik anlayışı arasında bir aykırılık olmaması cihetine hususi bir itina göstermiştir. Uzun ve zaruri bir ihmal devri geçirmiş olan din öğretimi kurumlarının Devlet eliyle kalkındırılmasında lâiklik prensipimize asla bir aykırılık görmedik. ancak görüşmelerimizin başından itibaren bu hususta bazı arkadaşlarımız nezdinde bir vehim hüküm sürdü ve bu vehim vakit, vakit tazelendi. Netiecde Milli Eğitim Bakanlığının orta dereceli dini meslek mektepleri açması caiz olamıyacağı mütalâasiyle bu türlü mekteplerin Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanması kararlaştırıldı.

Bir prensip teşkil edemiyen ve heyetimizi diğer müesseseler hakkındaki kendi kararlariyle tezat haline düşüren bu mütalâa yersizdir. Ancak biz bu mütalâanın bizi tarihi bir hataya götürmekte olduğunu görerek karara muhalif kaldık.

Atatürk inkılâbının hedefini ve asıl meyvasını teşkil eden şey, bir zihniyet değişikliğidir. Garbın müspet ilim zihniyeti ile Şark medresesinin skolâstiki bizim memleketimizde tam bir asır dövüşmüş bulunuyordu. Milli felâketlerimizin başlıca âmili olan bu zihniyet savaşına nihayet vermek için biz, halkı zorbayarak birtakım değişiklikler yaptık ve milletimizi yeni bir dünya görüşüne kavuşturduk. Tevhîdi Tedrisat Kanunu ile sağlanmak istediğimiz şey de iki türlü münevveri ortadan kaldırarak bu kültür birliğini yaratmaktan ibaretti.

Şimdi biz, medrese zihniyetinin yaşlanmış son mümessillerini Diyanet İşleri Reisliği çevresinde toplanmış görüyoruz. Bunlar Skolâstik kültürün tohumluklarıdır. Geçen inkılâp yıllarının bu zevatın zihniyetlerinde hiçbir değişiklik yapmamış olduğu ise eserleriyle sabittir. Bu vatandaşlar eliyle açılacak tahsil müesseselerinin de, her ne şekil ve nam altında olursa olsun, eski medreseden başka bir şey olamıyacağı muhakkaktır.

Yeniden kurulacak bu müesseseler için yanlış bir temel seçmiş bulunuyoruz. Bu iş kolaylıkla Türkiye'de medreseleri yeniden açılması mâna ve mahiyetini alabilecek ve Skolâstik zihniyetin yeniden filizlenmesi neticesini doğurabilecektir. Belki kısa zamanda bu kökten aşılanmış genç Türk nesilleri tekrar köylere kadar yayılacak ve inkılâptan evvel olduğu gibi halk ile Devlet arasında bir kast, kapalı bir sınıf teşkil edecekleridir. Tanzimattan beri çarpışmış olan, iki türlü zihniyet ve iki türlü münevver tekrar karşı karşıya gelecektir.

Buna mukabil, bu öğretimin bizim modern mektep nizamı ve havası içinde milli Eğitim Bakanlığı eliyle mahzursuzca başarı-

030 01 42 251 17

Fon No: 30 1 0 0 - Kutu No: 42 - Dosya No: 251 - Sıra No: 17

EK 168

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Grup Başkanvekilliğine

Şifahen arzettiğim sebeblere dayanarak komisyon tezkeresinin ikinci maddesinde zikrolunan imam,hatip mektoblerinin yerine kurs halinde ve Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak ve askerliğini yapmış Orta mektep mezunlarından talebe alınmak suretiyle bu işin prensibinin hallini teklif ediyorum.

Erzurum Milletvekili
Cevad Dursunoğlu

030 | 01 | | | 42 | 251 | 17

Fon No: 30 1 0 0 - Kutu No: 42 - Dosya No: 251 - Sıra No: 17

ÖZGEÇMİŞ

Abdullah Kıvanç Esen 18 Aralık 1978 tarihinde İstanbul'da doğdu. Ortaöğretimini Yeni Levent Lisesi'nde tamamladı. 1996 senesinde İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümü'ne girdi. Bu bölümde dört sene okuduktan sonra, lisans öğrenimini MSGSÜ Sosyoloji Bölümü'nde sürdürdü. Buradan mezun olduğu 2004 yılında, Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Programı'na kayıt oldu. 2010 yılında Ahmet Kuyaş'ın danışmanlığında hazırladığı "Fermetures et Ventes de Mosquees Sous le Regime de Parti Unique en Turquie" başlıklı tezi ile yüksek lisans diplomasını aldı. 2011 yılında ise aynı bölümde doktora öğrenimine başladı. 2013-2015 yılları arasında MSGSÜ Devlet Konservatuvarı Müzikoloji Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak Sosyal Bilimler I-II ve Araştırma Metodları derslerini verdi.

Yayınları:

"Bir 'Kırk Kere Söylersen Gerçek Olur' Vakası Olarak 'Dini Islah Beyannamesi' ve 'Gerçeğin' Kaynağı", **Kebikeç,** Sayı: 41, s. 149-159, (2016).

"Cumhuriyetin 10. Yılında Propaganda", **Atlas Tarih**, Sayı: 20, s. 36-42, (Haziran-Temmuz 2013).

"Perde ve Sahne Dergisi Çerçevesinde (1941-1945) Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde Sinema Algısı", **Tarih Okulu,** Sayı: 13, s. 69-88, (Sonbahar-Kış 2012).

"Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,** Sayı: 13, s. 91-158, (Güz 2011).

"2000'li Yıllar Türkiye'si Yeni Irkçılığına Dair Bir Analiz Denemesi", **Birikim,** Sayı: 224, s. 49-59, (Aralık 2007).

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	: T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü	: SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı	: ABDULLAH KIVANÇ ESEN
Tez Başlığı	: CHP İKTİDARI DÖNEMİNDE DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NİN DEVLET İÇİNDEKİ KONUMU
Savunma Tarihi	: 15 / 05/ 2019
Danışmanı	: DOÇ. DR. AHMET KUYAŞ

JÜRİ ÜYELERİ

Unvanı, Adı Soyadı	İmza
DOÇ. DR. AHMET KUYAŞ	
PROF. DR. MEHMET Ö. ALKAN	
DOÇ. DR. BİROL ÇAYMAZ	
PROF. DR. İSMAİL KARA	
DOÇ. DR. HAKAN YÜCEL	

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. M. Yaman ÖZTEK